Три Мушкитери 3
Десять Років Потому
Том 2

Александер Дюма

CXL. Малага

Під час цієї довгої і жорстокої боротьби пристрастей, що розігралася під покровом королівського палацу, один із наших героїв, яким найменше слід було б нехтувати, перебував, однак, у великій зневазі, був забутий і дуже нещасний.

Справді, д'Артаньян, якого потрібно назвати на ім'я, щоб згадати про його існування, - д'Артаньян не мав рішуче нічого спільного з цим блискучим і легковажним товариством. Пробувши з королем два дні у Фонтенбло, подивившись пасторалі та героїко-комічні маскаради свого повелителя, мушкетер відчув, що це не може наповнити його життя.

Він був оточений людьми, які щохвилини зверталися до нього:

- Як по-вашому, пасує мені цей костюм, пане д'Артаньян?

А він відповідав спокійним і глузливим голосом:

- По-моєму, ви розряджені, як найкрасивіша мавпа на Сен-Лоранському ярмарку.

Це був звичайний комплімент д'Артаньяна; волею-неволею доводилося задовольнятися ним.

Коли ж його запитували:

- Як ви одягнетеся сьогодні ввечері, пане д'Артаньян?

Він відповідав:

- Навпаки, я роздягнуся.

І всі реготали, навіть дами.

Але, провівши в такий спосіб два дні, мушкетер побачив, що в замку не відбувається нічого серйозного і що король зовсім забув або принаймні вдавав, що зовсім забув і Париж, і Сен-Манде, і Бель-іль, що пан Кольбер міркував лише про ілюмінації та феєрверки, що дамам належало принаймні ще цілий місяць витріщатися взором і відповідати на ніжні погляди.

І д'Артаньян попросив у короля відпустку у сімейних справах.

У ту хвилину, коли д'Артаньян звернувся до короля з цим проханням, Людовик лягав спати, стомлений танцями.

- Ви хочете мене покинути, пане д'Артаньян? - з подивом запитав він.

Людовик XIV ніяк не міг зрозуміти, щоб хто-небудь, маючи щастя споглядати його, міг розлучитися з ним.

- Пане государе, - сказав д'Артаньян, - я їду, тому що я вам не потрібен. Ах, якби я міг підтримувати вас під час танців, тоді інша справа.

- Але, дорогий д'Артаньян, - серйозно відповідав король, - кавалерів не підтримують під час танців.

- Вибачте, - поклонився мушкетер, продовжуючи іронізувати, - право, я цього не знав.

- Отже, ви не бачили, як я танцюю? - здивувався король.

- Бачив; але я думав, що з кожним днем танці будуть виконуватися все з більшим запалом. Я помилився; тим більше мені тут нічого робити. Господарю, повторюю, я вам не потрібен. Крім того, якщо я знадоблюся, ваша величність знаєте, де мене знайти.

- Добре, - погодився король.

І дав йому відпустку.

Тому ми не станемо шукати д'Артаньяна у Фонтенбло, це було б марно, але, з дозволу читачів, поїдемо прямо на Ломбардську вулицю, до крамниці під вивіскою «Золота товкачка», до нашого поважного приятеля Планше.

Восьма година вечора, спекотно; відчинене одне-єдине вікно в кімнаті на антресолях. Ніздрі мушкетера лоскоче запах прянощів, змішаний з менш екзотичним, але більш їдким запахом гною, що проникає з вулиці.

Д'Артаньян влаштувався у величезному кріслі, поклавши ноги на табурет, так що його тулуб утворює тупий кут. Його погляд, зазвичай проникливий і рухливий, тепер застиг. Д'Артаньян тупо дивиться на шматочок блакитного неба, що видніється в просвіті між трубами. Цей клаптик неба такий малий, що його вистачило б тільки на лагодження мішків із сочевицею або бобами, якими завалена крамниця в нижньому поверсі.

Скам'янілий у цій позі, д'Артаньян не схожий більше на вояка, не схожий і на придворного офіцера; це просто буржуа, що дрімає від обіду до вечері, від вечері до відходу до сну. Мозок його тепер такий окостенілий, що в ньому не залишилося місця для жодної думки, матерія цілком заволоділа духом і пильно стереже, як би під кришку черепа не пробрався контрабандою який-небудь уривок думки.

Отже, був вечір; у крамницях запалювалися вогні, а вікна на верхніх поверхах зачинялися; лунали кроки сторожового патруля.

Д'Артаньян, як і раніше, нічого не чув і тупо дивився на клаптик неба. За два кроки від нього, у темряві, лежав на мішку Планше, підперши підборіддя руками. Він дивився на д'Артаньяна, який мріяв або спав із відкритими очима.

Спостереження Планше тривали вже довго.

- Гм, гм... - пробурчав він нарешті.

Д'Артаньян не ворухнувся. Тоді Планше зрозумів, що потрібно вжити якихось більш радикальних заходів. Після зрілих роздумів він знайшов, що за теперішнього стану речей найкраще злізти з мішка на підлогу, що він і зробив, пробурмотівши при цьому:

- Дурень! (Цим епітетом він нагородив самого себе.)

Але д'Артаньян, якому у своєму житті довелося чути чимало шумів, мабуть, не звернув ані найменшої уваги на шум, спричинений Планше. До того ж величезний віз, навантажений камінням, своїм гуркотом заглушив шум від цього падіння. Однак Планше здалося, ніби

на обличчі мушкетера при слові «бовдур» промайнула схвальна посмішка.

Планше осмілів і сказав:

- Ви не спите, пане д'Артаньян?

- Ні, Планше, я навіть не сплю, - відповідав мушкетер.

- Я в розпачі від слова навіть.

- Чому? Адже це звичайнісіньке слово.

- Воно мене засмучує.

- Поясни, я тебе не розумію.

- Якщо ви кажете, що навіть не спите, це означає, що ви не знаходите розради навіть уві сні. Значить, ви ніби звертаєтеся до мене: «Планше, мені до смерті нудно».

- Ти знаєш, Планше, що я ніколи не сумую.

- Крім сьогоднішнього і вчорашнього дня.

- Що ти!

- Пане д'Артаньян, ось уже тиждень, як ви приїхали з Фонтенбло; ось уже тиждень, як ви не командуєте вашим загоном і не виводите його на навчання. Вам не вистачає тріску мушкетів і гуркоту барабана. Я сам носив мушкет і розумію вас.

- Запевняю тебе, Планше, що я анітрохи не нудьгую, - відповів д'Артаньян.

- То що ж у такому разі ви робите, лежачи як мертвий?

- Друже мій Планше, коли я брав участь, коли ти брав участь, коли всі ми брали участь в облозі Ла-Рошелі, у нашому таборі був араб, вправний стрілець із кулеврини*. Це був тямущий малий, хоча й оливкового кольору. Так ось цей араб, поївши або попрацювавши, лягав, ось як я лежу в дану хвилину, і курив якесь чарівне листя в люльці з бурштиновим наконечником; якщо ж якийсь офіцер, що проходив повз, дорікав йому за те, що він вічно дрімає, араб спокійно відповідав: «Краще сидіти, ніж стояти, краще лежати, ніж сидіти, краще померти, ніж лежати».

- Це був похмурий араб і за кольором шкіри, і за висловами, - промовив Планше. - Я чудово його пам'ятаю. Він із великою насолодою рубав голови протестантів.

- Абсолютно вірно, і бальзамував їх, коли вони того варті.

- Так, і, бальзамуючи їх своїми зіллям, він був схожий на кошикаря за роботою.

- Так, так, Планше, абсолютно правильно.

- О, і в мене є пам'ять!

- Не сумніваюся. Але що скажеш ти про його міркування?

- З одного боку, я вважаю його чудовим, а з іншого - дурним.

- Пояснись, Планше, пояснись.

- Краще сидіти, ніж стояти, - так, це так, коли втомишся, за деяких обставин... (Планше лукаво посміхнувся.) Краще лежати, ніж сидіти; але останнє твердження: краще померти, ніж лежати, - я знаходжу

абсолютно безглуздим; я, безумовно, надаю перевагу постіллю, і якщо ви не згодні зі мною, то це доводить тільки, що ви, як я вже мав честь сказати, смертельно сумуєте.

- Планше, ти знаєш пана Лафонтена?

- Аптекаря на розі вулиці Сен-Медерік?

- Ні, байкаря.

- А-а-а-а... «Ворона і лисиця»?

- Ось так. Я точнісінько його заєць*.

- Хіба в нього є і заєць?

- У нього всякі звірі.

- Що ж робить його заєць?

- Роздумує.

- Ось як?

- Планше, і я роздумую, як заєць пана Лафонтена.

- Ви думаєте? - з тривогою запитав Планше.

- Так. Твоє житло, Планше, досить сумне і штовхає на роздуми; сподіваюся, ти згоден зі мною?

- Однак, пане, у вас вид на вулицю.

- Чорт забирай, як це весело!

- А тим часом, пане, якби ваша кімната виходила у двір, ви нудьгували б іще більше... Ні, я хотів сказати: міркували б ще більше.

- Їй-богу, не знаю, Планше!

- Добро б іще, - продовжував крамар, - ваші думки були схожі на ті, що привели вас до реставрації Карла Другого.

І Планше тихенько засміявся.

- Планше, друже мій, - дорікнув йому д'Артаньян, - ви стаєте честолюбні!

- Хіба немає іншого короля, якого можна було б посадити на трон, пане д'Артаньян? Хіба немає іншого Монка, якого можна було б запроторити до в'язниці?

- Ні, дорогий Планше. Усі королі сидять на своїх тронах... Можливо, втім, не так міцно, як я на цьому кріслі, але все-таки сидять.

І д'Артаньян зітхнув.

- Пане д'Артаньян, - сказав Планше, - ви засмучуєте мене.

- Ти дуже добрий, Планше.

- У мене є одна підозра, хай пробачить мене господь.

- Яке?

- Пане д'Артаньян, ви худнете.

- О-о-о-о! - вигукнув д'Артаньян, б'ючи себе в груди, які задзвеніли, як порожня кіраса. - Це неможливо, Планше.

- Бачте, - з почуттям продовжував Планше, - оскільки ви худнете у мене...

- Ну?

- То я зроблю що-небудь страшне.

- Як?

- Так, так.

- Що ж ти зробиш, скажи!

- Розшукаю того, хто засмучує вас.

- Ну ось, тепер ти говориш про якісь печалі.

- Так, у вас є печаль.

- Ні, Планше, ні.

- Запевняю, що у вас є печаль і від неї ви худнете.

- Я худну? Ти впевнений у цьому?

- На очах... Малага!.. Якщо ви худнутимете й надалі, я візьму рапіру і проткну груди пану д'Ербле.

- Що? - вигукнув д'Артаньян, підскочивши на кріслі. - Що ви сказали, Планше? Чому у вашій крамничці раптом згадали пана д'Ербле?

- Добре, добре! Гнівайтеся, якщо вам завгодно, проклинайте, якщо хочете, але - чорт забирай! - я знаю те, що знаю.

Після цього другого випаду Планше д'Артаньян сів у такій позі, щоб не проґавити жодного руху гідного бакалійника, тобто сперся на коліна і витягнув шию у напрямку до співрозмовника.

- Нумо, поясни, - сказав він, - як міг ти вимовити таке страшне блюзнірство, як міг ти підняти зброю на пана д'Ербле, твого колишнього пана, мого друга, духовну особу, мушкетера, який став єпископом?

- Я підняв би зброю на рідного батька, коли бачу вас у такому стані.

- Пан д'Ербле - дворянин.

- Мені байдуже, будь він хоч тричі дворянин. Через нього у вас чорні думки, ось що я знаю. А від чорних думок худнуть. Малага! Я не хочу, щоб пан д'Артаньян змарнів у мене вдома.

- Чорні думки через пана д'Ербле? Поясни, будь ласка, поясни.

- Уже три ночі поспіль вас мучить кошмар.

- Мене?

- Так, вас, і уві сні ви повторюєте: «Араміс, підступний Араміс!»

- Я говорив це? - тривожно запитав д'Артаньян.

- Говорили, чесне слово!

- Ну то що ж? Адже ти знаєш приказку, друже мій: всякий сон - брехня.

- Ні, ні! Ось уже три дні, як, повертаючись додому, ви щоразу запитуєте: «Ти бачив пана д'Ербле?» або ж: «Ти не отримував листів на моє ім'я від пана д'Ербле?»

- Що ж тут дивного, якщо я цікавлюся своїм дорогим другом? - посміхнувся д'Артаньян.

- Це, звісно, цілком природно, але не до такої міри, щоб через це зменшуватися в об'ємі.

- Планше, я погладшаю, даю тобі чесне слово.

- Добре, пане, приймаю вашу обіцянку, бо знаю, що ваше чесне слово священне...

- Мені більше не буде снитися Араміс.

- Прекрасно!..

- Я більше не питатиму в тебе, чи отримано листи від пана д'Ербле.

- Чудово.

- Але поясни мені одну річ.

- Говоріть, пане...

- Я людина спостережлива...

- Я це чудово знаю...

- Зараз ти вимовляв дивну лайку... Я її ніколи від тебе не чув.

- «Малага!» - хочете ви сказати?

- Так.

- Я завжди так лаюся, відколи став крамарем.

- Але ж так називається сорт родзинок.

- Я лаюся так, коли я розлючений. Якщо я сказав «малага!» - значить, я перестав володіти собою.

- Але раніше я не чув від тебе нічого подібного.

- Це правда, пане. Мене навчили.

І, вимовляючи ці слова, Планше підморгнув так хитро, що д'Артаньян уважно глянув на нього.

- Еге! - протягнув він.

Планше повторив:

- Еге!

- Ось як, ось як, пане Планше!

- Їй-богу, пане, - сказав Планше, - я не схожий на вас, я не люблю вдаватися до роздумів.

- Даремно.

- Я хочу сказати - не люблю нудьгувати, пане. Життя таке коротке, чому ж ним не користуватися?

- О, та ти епікуреєць, Планше!

- А чому ж мені не бути ним? Руки в мене спритні, пишу я чи відважую цукор і прянощі; ноги міцні, танцюю я чи гуляю; шлунок чудовий, і їм добре, і перетравлюю; серце не надто зашкарубнуло... словом, пане...

- Словом, Планше?

- Та ось... - протягнув крамарь, потираючи руки.

Д'Артаньян поклав ногу на ногу.

- Планше, друже мій, ви мене приголомшили. Ви постаєте переді мною в абсолютно новому світлі.

Планше, задоволений до останньої міри, продовжував потирати руки з такою силою, немов хотів стягнути з них шкіру.

- Отже, через те, що я проста людина, ви вважали мене бовдуром?

- Браво, Планше, чудове міркування.

- Дозвольте стежити за моєю думкою, пане. Я сказав, - продовжував Планше, - що без насолод немає щастя на землі.

- Абсолютна правда, Планше! - перебив його д'Артаньян.

- Але оскільки насолоди - річ далеко вже не така звичайна, то обмежимося втіхами.

- І ти втішаєшся?

- Саме так.

- Розкажи мені, як ти втішаєшся.

- Вступаючи в бій з нудьгою, я надягаю щит. До часу я терплю, але напередодні того дня, коли мені здається, що я почну нудьгувати, я розважаюся.

- І це вся твоя мудрість?

- Вся.

- Ти сам придумав це?

- Сам.

- Чудово.

- Що ви скажете з цього приводу?

- Скажу, що жодна філософія у світі не зрівняється з твоєю.

- Так наслідуйте мій приклад!

- Спокусливо. Кращого я не хотів би; але не всі люди на один зразок, і дуже може бути, якби я став розважатися, як ти радиш, я страшенно занудьгував би.

- Спочатку спробуйте.

- Що ж ти робиш, скажи?

- Ви помітили, що я час від часу їду?

- Дорогий Планше, розумієш, коли люди бачаться майже щодня і один зникає, то це дуже відчутно для іншого. Хіба ти не відчуваєш моєї відсутності, коли я їду з Парижа у справах?

- Ще б пак, я тоді немов тіло без душі.

- Отже, у нас щодо цього немає розбіжностей. Продовжуй!

- А ви звернули увагу, коли я їду?

- П'ятнадцятого і тридцятого кожного місяця.

- І перебуваю у відсутності?

- Іноді два, іноді три, іноді чотири дні.

- Що ж, по-вашому, я роблю?

- Збираєш гроші.

- І після повернення яке в мене, по-вашому, обличчя?

- Дуже задоволене.

- Отже, ви помітили, що я тоді буваю дуже задоволений. І чому ви приписуєте це задоволення?

- Тому, що твоя торгівля йшла добре; тому, що ти вигідно закупив рис, сливи, цукор, сушені груші та патоку. У тебе завжди був дуже живий характер, Планше, тому я анітрохи не здивувався, дізнавшись, що ти зайнявся бакалійною торгівлею. Адже це найживіша і найприємніша торгівля, і, займаючись нею, постійно маєш справу з найароматнішими плодами землі.

- Добре сказано, пане. Але ви помиляєтеся!

- Невже помиляюся?

- Так, думаючи, що кожні два тижні я їду за грошима або за покупками. Бог із вами, пане, як ви могли подумати таку річ?

І Планше так розреготався, що у д'Артаньяна зародилися великі сумніви щодо власної проникливості.

- Зізнаюся, - посміхнувся мушкетер, - що ти набагато хитріший, ніж я думав.

- Пане, це правда.

- Як правда?

- Імовірно, правда, раз ви говорите; але повірте, що це анітрохи не впустило вас у моїй думці.

- Я дуже радий.

- Їй-богу, ви людина геніальна. Коли справа стосується війни, несподіваних рішень, тактики і спритних ударів... О, королі ніщо поруч із вами! Але коли йдеться про душевні й тілесні радощі, про солодощі життя, якщо можна так висловитися, - ах, пане, геніальні люди нікуди не годяться! Вони - самі собі кати.

- Їй-богу, Планше, ти мене страшенно зацікавив.

- Вам уже не так нудно, чи не так?

- Я не нудьгував. Однак відтоді, як ти почав говорити, мені стало набагато веселіше.

- Чудово для початку! Я вас вилікую, ручаюся вам.

- Був би дуже радий.

- Давайте спробуємо?

- Хоч зараз.

- Гаразд. У вас є тут коні?

- Так, десять, двадцять, тридцять.

- Так багато не потрібно. Вистачить і двох.

- Вони у твоєму розпорядженні, Планше.

- Чудово, я вас відвезу.

- Коли?

- Завтра.

- Куди?

- Ви хочете знати занадто багато.

- Однак погодься, що мені потрібно знати, куди я їду.

- Ви любите село?

- Не дуже, Планше.

- Отже, ви любите місто?

- Дивлячись за обставинами.

- Ну, так я відвезу вас в одне місце, яке наполовину місто, наполовину село.

- Добре.

- І там вам буде дуже весело, я в цьому впевнений.

- Прекрасно!

- І - о диво! - це те саме місце, звідки ви щойно втекли від нудьги.

- Я?

- Так, ви смертельно нудьгували.

- Отже, ти їдеш у Фонтенбло?

- Саме у Фонтенбло.

- Боже мій, що ж ти там будеш робити?

У відповідь на ці слова Планше лукаво підморгнув д'Артаньяну.

- У тебе, лиходій, є там нерухомість?

- О, будиночок, суща дрібниця! Але там преміло, чесне слово.

- Я їду в маєток, Планше! - вигукнув д'Артаньян.

- Коли забажаєте?

- А хіба ми не домовилися на завтра?

- Добре, завтра; до того ж завтра чотирнадцяте число, тобто переддень того дня, коли я боюся скучити. Отже, вирішено?

- Вирішено.

- Ви дасте мені одного з ваших коней.

- Кращу.

- Ні, я віддав би перевагу найсмирнішій; ви ж знаєте, я ніколи не був гарним наїзником. А в крамниці я остаточно відвик. І потім...

- Потім?

- Потім, - продовжував Планше, знову підморгуючи, - я не хочу втомлюватися.

- Чому? - наважився запитати д'Артаньян.

- Якби я втомився, які були б для мене веселощі!

З цими словами він піднявся з мішка кукурудзи і почав потягуватися, доволі гармонійно похрускуючи всіма суглобами.

- Планше! Планше! - вигукнув д'Артаньян. - Я вважаю, що сибаритам не наздогнати тебе! Ах, Планше! Видно, що ми ще не з'їли разом пуда солі.

- Чому ж це, пане?

- Але ж я ще не знаю тебе, - сказав д'Артаньян, - і тепер остаточно стверджуюся в думці, яка одного разу промайнула в мене в Булоні, коли ти ледь не задушив Любена, лакея пана де Варда. Планше, твоя винахідливість невичерпна.

Планше самовдоволено засміявся, побажав мушкетерові на добраніч і спустився в кімнату за крамницею, яка слугувала йому спальнею.

Д'Артаньян знову сів у колишній позі, і його обличчя, що на мить прояснилося, стало ще більш задумливим. Він уже забув про навіжені витівки Планше.

«Так, - сказав він собі, повертаючись до думок, перерваних щойно викладеною приємною розмовою. - Так, уся справа в такому: 1) дізнатися, чого Безмо хотів від Араміса; 2) дізнатися, чому немає звісток від Араміса; 3) дізнатися, де Портос. Тут прихована якась таємниця. І, - продовжував д'Артаньян, - якщо друзі нічого не повідомляють мені, звернемося до допомоги нашого бідного розуму. Зробимо все, що можна, чорт забирай, або малага, як каже Планше».

CXLI. Лист пана де Безмо

Для здійснення ухваленого рішення д'Артаньян наступного ж ранку вирушив до пана де Безмо.

У Бастилії цього дня проводили прибирання: полірували і мили гармати, скоблили сходи; здавалося, що тюремники чистять навіть ключі. Одні гарнізонні солдати розгулювали по дворах під приводом, що вони досить чисті.

Комендант Безмо прийняв д'Артаньяна з вишуканою ввічливістю, але був з ним так стриманий, що, незважаючи на всі старання, д'Артаньяну не вдалося вивудити з нього жодного слова. Але чим стриманішим був комендант, тим недовірливішим ставав д'Артаньян. І йому здалося навіть, що комендант діє так за якимось нещодавно отриманим наказом.

У Пале-Роялі Безмо поводився з д'Артаньяном зовсім інакше. Він не був тією холодною і непроникною людиною, якою здавався в Бастилії.

Коли д'Артаньян надумав завести мову про грошові труднощі, які змусили Безмо відшукувати Араміса і спонукали коменданта до балакучості того вечора, Безмо послався на розпорядження, яке йому потрібно було віддати у в'язниці, і так довго змусив д'Артаньяна нудьгувати на самоті, що наш мушкетер, зневірившись витягти в нього ще що-небудь, не дочекався його повернення і пішов.

Але в д'Артаньяна зародилися підозри, а в таких випадках розум його не дрімав. Як кішка серед чотирилапих, так і д'Артаньян серед людей був живим уособленням тривоги й нетерпіння. Стривожена кішка так само не здатна залишатися на місці, як шовковинка, що коливається вітром. Кішка, що підстерігає мишу, завмирає на своєму спостережному посту, і ні голод, ні спрага не здатні змусити її рушити з місця.

Д'Артаньян, який горів нетерпінням, раптом струсив із себе це почуття, як занадто важкий плащ. Він прийшов до переконання, що від нього приховують якраз те, що йому важливо знати. Розвиваючи свої думки, він вирішив далі, що Безмо не забариться повідомити Арамісу про щойно нанесений візит, якщо Араміс справді дав йому якийсь припис. Так і сталося.

Не встиг ще Безмо повернутися з в'язниці, як д'Артаньян сховався в засідку біля вулиці Пті-Мюск, звідки видно було, як усі виходили з Бастилії. Пробувши близько години в тіні навісу біля готелю «Золота борона», д'Артаньян побачив нарешті, як із в'язниці вийшов солдат.

Це було якраз те, чого він бажав. Кожен сторож, кожен тюремник Бастилії мав свої вихідні дні, навіть години, бо нікому з них не дозволялося жити у фортеці й приводити туди своїх дружин. Вони могли виходити, отже, не збуджуючи цікавості.

Але солдатів, що стояли там, замикали на добу, це всім було відомо, і д'Артаньяну краще, ніж іншим. Такі солдати могли виходити у формі тільки за особливим наказом, у терміновій справі.

Отже, з Бастилії з'явився солдат і пішов повільно-повільно, з виглядом щасливого смертного, який, замість варти в нестерпній кордегардії або на не менш нудному бастіоні, несподівано отримує волю й можливість прогулятися, до того ж ці два задоволення поєднуються в нього з виконанням службового доручення. Солдат попрямував до передмістя Сент-Антуан, впиваючись свіжим повітрям, сонцем і поглядаючи на жінок.

Д'Артаньян здалеку став стежити за ним. Його наміри ще не визначилися.

«Насамперед потрібно подивитися в обличчя цього простака. Побачивши людину, легше судити про неї».

Д'Артаньян прискорив крок і без зусиль обігнав солдата. Він не тільки розгледів його тямуще і рішуче обличчя, а й помітив також, що в нього був досить-таки червоний ніс.

«Малий любить випити», - промайнуло в нього в голові.

Одночасно з червоним носом йому впав у вічі складений аркуш білого паперу за поясом солдата.

«Чудово, у нього є лист, - продовжував міркувати д'Артаньян. - Солдат, мабуть, дуже радий, що на нього впав вибір пана Безмо. Він не продасть послання».

Поки Д'Артаньян досадував на цю обставину, солдат продовжував крокувати у напрямку до Сент-Антуанського передмістя.

«Він, звісно, прямує до Сен-Манде, - вирішив мушкетер, - і я не дізнаюся, що в цьому листі...»

Було від чого втратити голову.

«Якби я був у формі, - сказав д'Артаньян, - я велів би затримати молодця разом із листом. Перший же патруль допоміг би мені. Але, чорт забирай, не стану ж я оголошувати свого імені заради такого подвигу! Напоїти його? Але в нього з'являться підозри, і я сам, чого доброго, сп'янію... Ах, прах забирай, який же я став безмозкий! Напасти на нещасного, обеззброїти його, вбити через лист? На це можна було б піти, якби справа йшла про лист королеви до лорда або про лист кардинала до королеви. Але боже мій, через жалюгідні інтриги панів Араміса і Фуке проти пана Кольбера згубити людське життя! Ні, це не вартує!»

Так він філософствував, гризучи нігті й кусаючи вуса, і раптом побачив невелику групу поліцейських із комісаром. Вони вели людину гарної зовнішності, яка відбивалася від них щосили. Поліцейські порвали на ньому сукню і тягли його. Заарештований вимагав, щоб із ним поводилися ввічливо, заявляючи, що він дворянин.

Побачивши нашого посильного, бідолаха крикнув:

- Гей, солдате, сюди!

Солдат підійшов до заарештованого; навколо поліцейських збирався натовп.

У цю хвилину у д'Артаньяна народилася думка. Це була перша його думка, і, як читач побачить, непогана.

Дворянин почав розповідати солдату, що його захопили в одному будинку як злодія, тоді як насправді він був коханцем господині; кур'єр висловив йому співчуття і став утішати його, даючи поради з усією серйозністю, яку французький солдат вкладає у свої слова, коли справа стосується самолюбства і духу корпорації. Д'Артаньян підкрався до солдата, тісно оточеного натовпом, і вправно витягнув у нього папір з-за пояса. Оскільки в цей момент дворянин у розірваному одязі тягнув солдата у свій бік, а комісар смикав дворянина до себе, то д'Артаньян опанував лист без найменшої перешкоди.

Він відійшов кроків на десять за ріг і прочитав адресу:

«Пану дю Валлону у пана Фуке, у Сен-Манді».

- Чудово, - сказав д'Артаньян.

І, не розриваючи конверта, він розкрив його і витягнув складений учетверо аркуш, на якому стояли нижченаведені слова:

«Дорогий дю Валлон. Будь ласка, передайте пану д'Ербле, що він приходив у Бастилію і розпитував.
Відданий вам де Безмо».

- Ну, тепер усе зрозуміло! - вигукнув д'Артаньян. - Портос із ними заодно.

Дізнавшись те, що йому було потрібно, мушкетер подумав: «Чорт забирай! Бідному солдатику дістанеться від Безмо за мою витівку... Якщо він повернеться без листа... Що йому буде? По суті, мені зовсім не потрібен цей лист; коли яйце з'їдено, навіщо шкаралупа?»

Д'Артаньян побачив, що комісар і поліцейські переконали солдата не втручатися і повели заарештованого далі. Посланця Безмо, як і раніше, оточував натовп.

Д'Артаньян замішався в саму гущу, непомітно впустив лист і поспішно пішов. Нарешті солдат знову рушив у дорогу в напрямку до Сен-Манде, продовжуючи думати про дворянина, який просив його заступництва. Раптом він згадав про доручення, глянув на пояс і побачив, що листа немає. Його відчайдушний крик приніс задоволення д'Артаньяну.

Бідолаха почав озиратися з виразом жаху на обличчі і нарешті на відстані двадцяти кроків від себе помітив бажаний конверт. Він кинувся до нього, як сокіл кидається на здобич. Щоправда, конверт трохи припав пилом і пом'явся, але лист усе ж було знайдено.

Д'Артаньян помітив, що зламана печатка дуже стурбувала солдата. Однак він, мабуть, утішився врешті-решт і знову запхав папір за пояс.

«Йди, - подумки напучував його Д'Артаньян, - у мене тепер досить часу; можеш випередити мене. Мабуть, Араміса немає в Парижі, якщо Безмо пише Портосу. Милий Портос, як приємно побачитися з ним... і поговорити», - так завершив свої роздуми гасконець.

І, порівнюючи свої кроки з кроками солдата, мушкетер вирішив з'явитися до пана Фуке через чверть години після солдата.

CXLII. Читач із задоволенням побачить, що сила Портоса анітрохи не зменшилася

Д'Артаньян, як зазвичай, зробив викладку, і в нього вийшло, що година дорівнює шістдесяти хвилинам, а хвилина шістдесяти секундам. Завдяки цьому абсолютно правильному обчисленню хвилин і секунд він підійшов до дверей будинку суперінтенданта якраз у той момент, коли солдат виходив звідти з порожнім поясом.

Консьєрж у розшитому каптані відчинив перед ним двері. Д'Артаньяну дуже хотілося увійти без доповіді, але це було немислимо. Він назвав себе. Здавалося, це повинно було знищити всякі труднощі, як принаймні думав д'Артаньян, але консьєрж вагався. Однак, удруге почувши слова «капітан королівської гвардії», він перестав загороджувати двері, хоча й не давав дороги.

Д'Артаньян зрозумів, що слузі дали найсуворіший наказ. Він вирішив тому збрехати, що, втім, не коштувало йому великих зусиль у тих випадках, коли він бачив у брехні державну користь або навіть просто особисту вигоду. Тому він додав, що це він послав солдата, який доставив листа панові дю Валлону, і що в цьому листі повідомляється про його особисте прибуття. Після цього двері відчинилися навстіж, і д'Артаньян увійшов.

Його хотів провести лакей, але д'Артаньян заявив, що це зайве, бо він прекрасно знає, як пройти до пана дю Валлона. Людині настільки добре обізнаній заперечувати було нічого. І д'Артаньян отримав свободу дій.

Під'їзди, салони, сади - усе було оглянуто мушкетером. Добрі чверть години він бродив цим більш ніж королівським палацом, де кожна річ була дивом і де було стільки ж слуг, скільки колон і дверей.

«Позитивно, - сказав він собі, - цим кімнатам немає кінця... Можливо, Портос повернувся в П'єрфон, не виходячи з дому пана Фуке?»

Нарешті д'Артаньян зайшов у дальню частину палацу, яка була оперезана кам'яною огорожею, повитою декоративними рослинами з безліччю пишних квітів.

На рівних відстанях одна від одної по огорожі піднімалися статуї. Весталки, закутані в пеплуми, що падали широкими складками, ніби стояли на варті, спрямовуючи на палац свої боязкі погляди. Гермес*, що притиснув палець до губ, Ірида*, що розправила крила, ніч зі снопом маків височіли над садами і будівлями, біліли на тлі високих чорних кипарисів, що тягнулися вершинами до неба.

Навколо кипарисів росли троянди, що чіплялися своїми квітучими гілками за кожен сучок і обсипали статуї дощем запашних пелюсток.

Ця чарівна краса налаштувала мушкетера на поетичний лад. Думка, що Портос живе в такому раю, підносила Портоса в його очах.

Д'Артаньян побачив двері й натиснув на ручку. Двері відчинилися. Він увійшов і опинився в круглому павільйоні, де не було чути нічого, крім дзюрчання фонтану і співу птахів.

Біля дверей павільйону мушкетера зустрів лакей.

- Тут живе барон дю Валлон? - рішучим тоном запитав д'Артаньян.

- Так, пане, - відповів лакей.

- Доповісте йому, що на нього чекає шевальє д'Артаньян, капітан мушкетерів його величності.

Д'Артаньяна ввели в салон. Йому не довелося довго чекати: незабаром підлога сусідньої зали затремтіла під добре знайомими кроками, двері відчинилися, і Портос із деяким збентеженням кинувся в обійми свого друга.

- Ви тут? - вигукнув він.

- А ви? - відповів д'Артаньян. - Ах, хитрун!

- Так, - зі збентеженою посмішкою сказав Портос. - Так, ви знаходите мене у пана Фуке, і це вас трохи дивує?

- Анітрохи; чому б вам не бути другом пана Фуке? У пана Фуке багато друзів, особливо серед людей розумних.

Портос зі скромності не прийняв цього компліменту на свій рахунок.

- До того ж, - додав він, - ви мене бачили в Бель-Ілі.

- Зайва підстава вважати вас другом пана Фуке.

- Я просто знайомий із ним, - протягнув Портос із деяким замішанням.

- Ах, друже мій, як ви завинили передо мною!

- Чим? - вигукнув Портос.

- Як! Ви працюєте над зведенням укріплень Бель-Іля і ні слова не повідомляєте мені про це.

Портос почервонів.

- Ба більше, - продовжував д'Артаньян, - ви мене зустрічаєте там; ви знаєте, що я на службі в короля, і не здогадуєтеся, що король, який прагне дізнатися, що це за чудова людина зводить споруди, про які йому розповідають чудеса, - не здогадуєтеся, що король послав мене зібрати відомості про цю людину.

- Як, король послав вас зібрати відомості?

- Зрозуміло! Але не будемо говорити про це.

- Чорт забирай! - вигукнув Портос. - Навпаки, поговоримо; значить, король знав, що Бель-Іль зміцнюють?

- Ще б пак! Королю все відомо.

- Але ж не було ж йому відомо, хто зводив укріплення?

- Не було; але, судячи з розповідей, він підозрював, що будує їх якийсь чудовий воїн.

- Чорт забирай! Якби я знав це!

- То ви не втекли б із Ванна. Чи не так?

- Ні. Що ви подумали, коли не знайшли мене там?

- Я почав розмірковувати, дорогий мій.

- Ах, ось як... До чого ж привели вас ваші роздуми?

- Я здогадався про все.

- Про все?

- Так.

- Про що ж ви здогадалися? Послухаємо, - сказав Портос, сідаючи зручніше в кріслі.

- Насамперед про те, що ви зміцнюєте Бель-Іль.

- Ах, це було не дивно! Ви бачили мене за роботою.

- Зачекайте; я здогадався ще про дещо. А саме, що ви зміцнюєте Бель-Іль за наказом пана Фуке.

- Абсолютно вірно.

- Ще не все. Раз почавши здогадуватися, я не зупиняюся на півдорозі.

- Милий д'Артаньян!

- Я зрозумів, що пан Фуке хоче тримати ці роботи в найсуворішій таємниці.

- Справді, наскільки мені відомо, у нього був такий намір, - погодився Портос.

- Так, але чи відомо вам, чому він хотів зберігати все це в таємниці?

- Та просто щоб ніхто не знав про укріплення, чорт забирай!

- Це по-перше. Але його бажання було породжене також думкою зробити люб'язність...

- Справді, я чув, що пан Фуке людина дуже люб'язна.

- ...думкою зробити люб'язність королю.

- Ось як?

- Це вас дивує?

- Так.

- Ви цього не знали?

- Ні.

- А я ось знаю.

- Отже, ви чарівник.

- Нітрохи.

- Звідки ж ви знаєте в такому разі?

- Та дуже просто. Я чув, як пан Фуке сам говорив це королю.

- Що говорив?

- Що вирішив зміцнити Бель-Іль і піднести його королю в подарунок.

- Ви чули, як пан Фуке говорив усе це королю?

- Передаю його справжні слова. Він навіть додав: «Бель-Іль укріплений одним моїм другом, чудовим інженером, і я попрошу дозволу представити його королю». - «Його ім'я?» - запитав король.

«Барон дю Валлон», - відповів пан Фуке. «Добре, - відповів король, - ви мені представите його».

- Король так і відповідав?

- Слово д'Артаньяна!

- Але чому ж у такому разі мене не представили? - здивувався Портос.

- Хіба вам не говорили про цю виставу?

- Говорили, але я все ще чекаю на нього.

- Не турбуйтеся, представлять.

- Гм, гм! - проворчав Портос.

Д'Артаньян змінив тему розмови.

- Ви, мабуть, живете дуже відокремлено, дорогий друже, - зауважив він.

- Я завжди любив самотність. Я меланхолік, - зітхнув Портос.

- Дивно! - сказав д'Артаньян. - Я щось не помічав цього раніше.

- Це в мене відтоді, як я почав займатися науками, - зі стурбованим виглядом відповідав Портос.

- Сподіваюся, що розумова праця не зашкодила тілесному здоров'ю?

- О, анітрохи.

- Сили не поменшало?

- Анітрохи, друже мій, анітрохи!

- Річ у тім, що мені говорили, ніби в перші дні після вашого приїзду...

- Я не здатний був ворухнутися, чи не так?

- Як! - усміхнувся д'Артаньян. - Чому ж ви не могли поворухнутися?

Портос зрозумів, що сказав дурницю, і захотів виправитися:

- Я приїхав із Бель-Іля на поганих конях, і це втомило мене.

- Тепер мене не дивує, що я бачив на дорозі сім або вісім полеглих коней, коли їхав слідом за вами.

- Бачте, я важкий, - сказав Портос.

- Отже, ви були розбиті?

- Жир мій розтопився, ось я і захворів.

- Бідний Портос... Ну а як обійшовся з вами Араміс?

- Чудово... Він доручив мене піклуванню особистого лікаря пана Фуке. Але уявіть, що через тиждень я став задихатися.

- Як так?

- Кімната була занадто мала; я поглинав занадто багато повітря.

- Невже?

- Так мені сказали принаймні... І мене перевели в інше приміщення.

- І там ви зітхнули вільніше?

- Там мені стало набагато краще; але у мене не було ніяких занять, мені нічого було робити. Лікар запевняв, що мені не можна рухатися. Я

ж, навпаки, почувався сильнішим, ніж будь-коли. Від цього стався один неприємний випадок.

- Який випадок?

- Уявіть собі, дорогий друже, що я збунтувався проти приписів дурня-лікаря і вирішив виходити, сподобається йому це чи ні. Отже, я наказав лакеєві, що прислужував мені, принести сукню.

- Ви, значить, були роздягнені, мій бідний Портос?

- Не можна сказати, щоб зовсім, на мені був чудовий халат. Лакей послухався; я вдягнув свою сукню, яка стала мені занадто широкою. Але ось дивна річ: ноги мої, навпаки, збільшилися.

- Так, розумію.

- Чоботи стали дуже вузькими.

- Отже, ваші ноги розпухли?

- Ви вгадали.

- Ще б пак! І це ви називаєте неприємним випадком?

- Саме так. Я міркував не так, як ви. Я сказав собі: «Якщо на мої ноги десять разів налазили ці чоботи, то немає жодних підстав думати, що вони не налазять в одинадцятий раз».

- Цього разу, милий Портос, дозвольте мені зауважити, що ви міркували нелогічно.

- Словом, я сів біля перегородки і спробував вдягнути правий чобіт, я тягнув його руками, підштовхував іншою ногою, робив неймовірні зусилля, і раптом обидва вушка від чобота залишилися в моїх руках, а нога кинулася вперед, як снаряд із катапульти.

- З катапульти! Як ви сильні у фортифікації, дорогий Портос!

- Отже, нога кинулася вперед, зустріла на своєму шляху перегородку і пробила її. Друже мій, мені здалося, що я, як Самсон, зруйнував храм*. Скільки при цьому повалилося на підлогу картин, статуй, квіткових горщиків, килимів, завіс! Просто неймовірно!

- Невже?

- Крім того, що по інший бік перегородки стояла етажерка з порцеляною.

- І ви перекинули її?

- Так, вона відлетіла в інший кінець кімнати. - Портос засміявся.

- Справді, ви маєте рацію, це неймовірно. - І д'Артаньян розреготався слідом за Портосом.

Портос сміявся дедалі голосніше.

- Я розбив порцеляни, - продовжував він голосом, що переривався від сміху, - більше ніж на три тисячі франків, ха-ха-ха!..

- Чудово!

- Не рахуючи люстри, яка впала мені прямо на голову і розлетілася на тисячу шматків, ха-ха-ха!..

- На голову? - перепитав д'Артаньян, хапаючись за боки.

- Прямо на голову!

- І пробила вам череп?

- Ні, адже я ж сказав вам, що розлетілася люстра, вона була скляна.

- Люстра була скляна?

- Так, із венеціанського скла. Рідкість, дорогий мій, унікальна річ і важила двісті фунтів.

- І впала вам на голову?

- На... го...ло...ву... Уявіть собі роззолочену кришталеву кулю з інкрустаціями знизу, з ріжками, з яких виходило полум'я, коли люстру запалювали.

- Це зрозуміло. Але тоді вона не була запалена?

- На щастя, ні, інакше я згорів би.

- І ви відбулися тільки тим, що були придавлені?

- Ні.

- Як ні?

- Та так, люстра впала мені на череп. А в нас на маківці, мабуть, надзвичайно міцна кістка.

- Хто це вам сказав, Портосе?

- Докторе. Щось на кшталт купола, який витримав би собор Паризької богоматері.

- Та що ви?

- Напевно, у всіх людей череп влаштований таким чином.

- Говоріть за себе, дорогий друже; це у вас, а не в інших череп влаштований так.

- Можливо, - сказав самовдоволено Портос. - Значить, ось, коли люстра впала на купол, який у нас на маківці, пролунав шум на кшталт гарматного пострілу; кришталь розбився, а я впав, весь облитий...

- Кров'ю? Бідний Портос!

- Ні, ароматною олією, яка пахла чудово, але надто сильно; я відчув запаморочення від цього запаху. Вам доводилося відчувати щонебудь подібне, д'Артаньян?

- Так, траплялося, коли я нюхав конвалії. Отже, бідолахо Портос, ви впали і були одурманені ароматом?

- Але найдивовижніше - і лікар клявся, що ніколи не бачив нічого подібного...

- У вас усе ж таки, мабуть, вскочила шишка, - перебив д'Артаньян.

- Цілих п'ять.

- Чому ж п'ять?

- Та тому, що знизу на люстрі було п'ять надзвичайно гострих прикрас.

- Ай!

- Ці п'ять прикрас встромилися мені у волосся, яке у мене, як бачите, дуже густе.

- На щастя.

- І зачепили шкіру. Але зверніть увагу на одну дивину - це могло трапитися тільки зі мною. Замість западин у мене вскочили шишки. Лікар не міг задовільно пояснити мені це явище.

- Ну, так я вам поясню.

- Ви дуже мене зобов'яжете, - сказав Портос, моргаючи очима, що слугувало в нього ознакою найбільшого напруження думки.

- Відтоді, як ваш мозок віддається вивченню наук, серйозним обчисленням, він збільшився в об'ємі. Таким чином, ваша голова переповнена науками.

- Ви думаєте?

- Я впевнений у цьому. Від цього виходить, що ваша черепна коробка не тільки не дає проникнути в голову нічому сторонньому, але, будучи переповненою, користується кожним випадковим отвором, щоб викидати назовні надлишок.

- А-а-а-а! - протягнув Портос, якому це пояснення здалося більш розумним, ніж пояснення лікаря.

- П'ять опуклостей, викликаних п'ятьма прикрасами люстри, були, звісно, п'ятьма скупченнями наукових знань, що вилізли назовні під дією зовнішніх обставин.

- Справді! - зрадів Портос. - Ось чому голова моя боліла більше зовні, ніж усередині. Я вам зізнаюся навіть, що, вдягаючи капелюх і насуваючи його на голову енергійно-граціозним ударом кулака, притаманним нам, військовим, я відчував інколи страшний біль, якщо не співвідносив як слід силу удару.

- Портосе, я вам вірю.

- І ось, дорогий друже, - продовжував велетень, - пан Фуке, бачачи, що його будинок недостатньо міцний для мене, вирішив відвести мені інше приміщення. І мене перевести сюди.

- Це заповідний парк, чи не так?

- Так.

- Парк побачень, відомий таємничими пригодами суперінтенданта.

- Не знаю; у мене тут не було ні побачень, ні таємничих пригод; але мені дозволено вправляти тут свої м'язи, і, користуючись цим дозволом, я вириваю дерева з корінням.

- Навіщо?

- Щоб розім'яти руки і діставати пташині гнізда; я знаходжу, що так зручніше, ніж дертися нагору.

- У вас пастушачі нахили, як у Тірсіса, дорогий Портосе.

- Так, я люблю пташині яйця незрівнянно більше, ніж курячі. Ви не можете собі уявити, що за вишукана страва - омлет із чотирьохсот або п'ятисот яєць канарок, зябликів, шпаків і дроздів!

- Як - із п'ятисот яєць? Це жахливо!

- Усі вони вміщаються в одній салатниці.

Д'Артаньян хвилин п'ять милувався Портосом, точно бачив його вперше. Портос же розквітав під поглядами друга. Вони сиділи так кілька хвилин. Д'Артаньян дивився, Портос блаженствував. Д'Артаньян шукав, мабуть, нову тему для розмови.

- Вам тут весело, Портосе? - запитав він, знайшовши нарешті цю тему.

- Не завжди.

- Ну, зрозуміло; однак коли вам стане надто нудно, що ви робитимете?

- О, я буду тут недовго! Араміс чекає тільки, щоб у мене зникла остання шишка, і тоді представить мене королю. Король, кажуть, терпіти не може шишок.

- Отже, Араміс усе ще в Парижі?

- Ні.

- Де ж він?

- У Фонтенбло.

- Один?

- З паном Фуке.

- Чудово. Але знаєте...

- Ні. Скажіть, і я буду знати.

- Мені здається, що Араміс забуває вас.

- Вам так здається?

- Там, бачте, сміються, танцюють, бенкетують, розпивають вина з підвалів пана Мазаріні. Чи відомо вам, що там щовечора дається балет?

- Чорт забирай!

- Повторюю, ваш милий Араміс вас забуває.

- Дуже може бути. Я сам іноді так думав.

- Якщо тільки цей хитрун не зраджує вам!

- О-о-о-о!..

- Ви знаєте, цей Араміс - хитра лисиця.

- Так, але зраджувати мені...

- Послухайте: насамперед він позбавив вас свободи.

- Як це позбавив волі? Хіба я не на волі?

- Звичайно, ні!

- Хотів би я, щоб ви мені довели це.

- Нічого немає простішого. Ви виходите на вулицю?

- Ніколи.

- Катаєтеся верхи?

- Ніколи.

- До вас допускають друзів?

- Ніколи.

- Ну так, мій друже, хто ніколи не виходить на вулицю, хто ніколи не катається верхи, хто ніколи не бачиться з друзями, той позбавлений свободи.

- За що ж Арамісу позбавляти мене волі?

- Будьте відверті, Портосе, - дружньо попросив д'Артаньян.

- Я абсолютно відвертий.

- Адже це Араміс склав план укріплень Бель-Іля, чи не так?

Портос почервонів.

- Так, - погодився він, - але він тільки й зробив, що накреслив план.

- Саме, і я вважаю, що це не бозна-яка важливість.

- Я цілком поділяю вашу думку.

- Чудово; я в захваті, що ми однаково мислимо.

- Він навіть ніколи не приїжджав у Бель-Іль, - сказав Портос.

- Ось бачите!

- Навпаки, я їздив до нього у Ванн, як ви могли бачити.

- Скажіть краще - як я бачив. І ось у чому річ, дорогий Портосе: Араміс, який накреслив тільки план, бажає, щоб його вважали інженером, а вас, який побудував по камінчику стіни фортеці й бастіони, він хоче звести до рівня простого будівельника.

- Будівельника - значить, муляра?

- Так, саме муляра.

- Який возиться з вапном?

- Саме так.

- Чорнороба?

- Точно так.

- О, наймиліший Араміс думає, що йому все ще двадцять п'ять років!

- Мало того, він думає, що вам п'ятдесят.

- Хотів би я його бачити за роботою.

- Так.

- Старий хрич, розбитий подагрою.

- Так.

- Хворі нирки.

- Так.

- Не вистачає трьох зубів.

- Чотирьох.

- Тоді як у мене, дивіться!

І, розкривши товсті губи, Портос продемонстрував два ряди зубів, щоправда, темніших за сніг, але чистих, твердих і міцних, як слонова кістка.

- Ви не можете собі уявити, Портосе, - сказав д'Артаньян, - яку увагу звертає король на зуби. Побачивши ваші, я зважився. Я вас представлю королю.

- Ви?

- А чому б і ні? Хіба ви думаєте, що моє становище при дворі гірше, ніж становище Араміса?

- О ні!

- Думаєте, що я хочу пред'явити якісь права на укріплення Бель-Іля?

- О, звісно, ні!

- Отже, я дію тільки у ваших інтересах.

- Не сумніваюся в цьому.

- Так от, я - близький друг короля; доказом слугує те, що коли він мусить сказати кому-небудь що-небудь неприємне, я беру цей обов'язок на себе...

- Але, милий друже, якщо ви мене представите...

- Далі?

- Араміс розсердиться.

- На мене?

- Ні, на мене.

- Але чи не все одно, хто вас представить: він чи я, якщо вас мають представити?

- Мій парадний костюм ще не готовий.

- Ваш костюм і тепер чудовий.

- Той, що я замовив, у багато разів ошатніший.

- Стережіться, король любить простоту.

- У такому разі я буду простий. Але що скаже пан Фуке, дізнавшись, що я поїхав?

- Хіба ви дали слово не залишати місце вашого ув'язнення?

- Не зовсім. Я тільки обіцяв не йти звідси без попередження.

- Зачекайте, ми ще повернемося до цього. У вас є тут якась справа?

- У мене? У всякому разі, нічого серйозного.

- Якщо тільки ви не є посередником Араміса в якійсь важливій справі.

- Даю вам слово, що ні.

- Ви розумієте, я кажу це тільки з прихильності до вас. Припустимо, наприклад, що на вас покладено обов'язок пересилати Арамісу листи, папери...

- Листи, так! Я надсилаю йому деякі листи.

- Куди ж?

- У Фонтенбло.

- І у вас є такі листи?

- Але...

- Дайте мені договорити. У вас є такі листи?

- Я щойно отримав одне.

- Цікаве?

- Потрібно думати.

- Ви, значить, їх не читаєте?

- Я не цікавий.

І Портос вийняв із кишені лист, принесений солдатом, якого він не читав, але який д'Артаньян уже прочитав.

- Знаєте, що потрібно зробити? - запитав д'Артаньян.

- Та те, що я завжди роблю: відіслати його.

- Зовсім ні.

- Що ж: утримати його в себе?

- Знову не те. Хіба вам не сказали, що цей лист важливий?

- Дуже важливе.

- У такому разі вам потрібно самому звезти його у Фонтенбло.

- Арамісу?

- Так.

- Це правда.

- І оскільки король у Фонтенбло...

- То ви скористаєтеся цією нагодою...

- То я скористаюся цією нагодою, щоб представити вас королю.

- Ах, чорт забирай, д'Артаньян, ну й винахідлива ви людина!

- Отже, замість того, щоб посилати нашому другові більш-менш вірне донесення, ми самі відвеземо йому листа.

- Мені на думку це не спадало, а тим часом це так просто.

- Ось чому, дорогий Портосе, ми повинні вирушити в дорогу негайно.

- Справді, - погодився Портос, - що швидше ми вирушимо, то менше запізниться лист до Араміса.

- Портос, ви міркуєте, як Аристотель, і логіка завжди приходить на допомогу вашій уяві.

- Ви знаходите? - сказав Портос.

- Це наслідок серйозних занять, - відповів д'Артаньян. - Ну, їдемо!

- А як же моя обіцянка пану Фуке?

- Яке?

- Не залишати Сен-Манде, не попередивши його.

- Ах, милий Портос, - посміхнувся д'Артаньян, - який же ви хлопчик!

- Тобто?

- Ви ж їдете у Фонтенбло, чи не так?

- Так.

- Ви там побачите пана Фуке?

- Так.

- Ймовірно, у короля?

- У короля, - урочисто повторив Портос.

- У такому разі ви підійдете до нього і скажете: «Пане Фуке, маю честь попередити вас, що я щойно покинув Сен-Манде».

- І, - вимовив Портос із тією ж урочистістю, - побачивши мене у Фонтенбло в короля, пан Фуке не посміє сказати, що я брешу.

- Дорогий Портосе, я збирався відкрити рота, щоб сказати вам це саме; ви в усьому випереджаєте мене. О, Портосе, який ви щасливчик, час щадить вас!

- Так, не можу поскаржитися.

- Отже, все вирішено?

- Думаю, що так.

- Вас більше ніщо не бентежить?

- Думаю, що ні.

- Так я відводжу вас?

- Чудово; я велю осідлати коней.

- Хіба у вас є тут коні?

- Цілих п'ять.

- Яких ви взяли з собою з П'єрфона?

- Ні, мені їх подарував пан Фуке.

- Дорогий Портосе, нам не потрібно п'яти коней для двох, до того ж у мене є три коні в Парижі. Це становитиме вісім. Мабуть, занадто багато.

- Це було б не багато, якби тут перебували мої люди; але, на жаль, їх немає!

- Ви шкодуєте про це?

- Я шкодую про Мушкетона, Мушкетона мені бракує.

- Чудове серце, - сказав д'Артаньян, - але знаєте що: залиште ваших коней тут, як ви залишили Мушкетона там.

- Чому ж?

- Тому що згодом...

- Ну?

- Згодом, можливо, виявиться краще, що пан Фуке нічого не дарував вам.

- Не розумію, - відповідав Портос.

- Вам нема чого розуміти.

- Однак...

- Потім я поясню вам усе, Портосе.

- Тут якась політика, б'юся об заклад.

- І найтонша.

При слові політика Портос опустив голову; подумавши з хвилину, він продовжував:

- Зізнаюся вам, д'Артаньян, я не політик.

- О так, я ж чудово це знаю.

- Ніхто цього не знає. Ви самі сказали мені це, сміливець із сміливців.

- Що я вам сказав, Портосе?

- Що на все свій час. Ви сказали мені це, і я дізнався на досвіді. Настає пора, коли отримуєш удари шпагою з меншим задоволенням, ніж у минулі часи.

- Так, це моя думка.

- І моя теж, хоча я не вірю у смертельні удари.

- Однак ви ж убивали?

- Так, але сам жодного разу не був убитий.

- Чудовий аргумент.

- Отже, я не думаю, що помру від клинка шпаги або від рушничної кулі.

- Отже, ви нічого не боїтеся?.. Утім, можливо, води?

- Ні, я плаваю, як видра.

- Тоді, можливо, переміжної лихоманки?

- Я ніколи не хворів на лихоманку і думаю, що ніколи не захворію. Але я вам зроблю одне зізнання. - І Портос понизив голос.

- Яке? - запитав д'Артаньян, теж понизивши голос.

- Я зізнаюся вам, - повторив Портос, - що я до смерті боюся політики.

- Та що ви? - вигукнув д'Артаньян.

- Тихіше! - сказав Портос громовим голосом. - Я бачив його преосвященство пана кардинала де Рішельє і його преосвященство пана кардинала Мазаріні; один тримався червоної політики, а інший - чорної*. Я ніколи не був особливо задоволений ні тією, ні іншою: перша привела на плаху пана де Марсільяка, де Ту, де Сен-Мара, де Шале, де Бутвіля, де Монморансі; друга - безліч фрондерів, до яких і ми належали, дорогий мій.

- До яких, навпаки, ми не належали, - поправив д'Артаньян.

- Ні, належали, бо якщо я оголював шпагу за кардинала, то наносив удари за короля!

- Дорогий Портос!

- Докінчу. Я так боюся політики, що, якщо під усім цим криється політика, я негайно повертаюся в П'єрфон.

- І ви матимете цілковиту рацію. Але і я, дорогий Портос, терпіти не можу політики, кажу вам прямо. Ви працювали над укріпленням Бель-Іля; король побажав дізнатися ім'я талановитого інженера, який виконував роботу; ви сором'язливі, як усі люди справи. Можливо, Араміс хоче залишити вас у тіні, але я відводжу вас і голосно заявляю всім про ваші заслуги; король нагороджує вас - ось і вся моя політика.

- О, така політика мені до смаку, - кивнув Портос, простягаючи руку д'Артаньяну.

Але д'Артаньян знав руку Портоса; він знав, що рука звичайної людини, потрапивши між п'ятьма пальцями барона, не виходила звідти без ушкоджень. Тому він простягнув другу не руку, а кулак. Портос навіть не помітив цього. Негайно ж вони вийшли з дому.

Варта пошепотілася трохи, було вимовлено кілька слів, які д'Артаньян зрозумів, але не став пояснювати Портосу.

«Наш друг, - сказав він собі, - був просто бранцем Араміса. Подивимося, що станеться, коли цей змовник опиниться на волі».

CXLIII. Щур і сир

Д'Артаньян і Портос пішли пішки.

Коли д'Артаньян, переступивши поріг крамниці «Золотий товкач», оголосив Планше, що пан дю Валлон - мандрівник, якому слід приділяти якнайбільше уваги, а Портос зачепив пером капелюха стелю, - щось на кшталт тяжкого передчуття затьмарило задоволення, яке Планше готував собі на завтра. Але в нашого крамаря було золоте серце, і, незважаючи на внутрішній тремтіння, негайно ж пригнічене ним, Планше прийняв Портоса сердечно й шанобливо.

Портос спочатку тримався трохи натягнуто, пам'ятаючи відстань, що відділяла в ті часи барона від торговця. Але мало-помалу він став поводитися невимушено, бачачи, з якою ретельністю і попереджувальністю Планше клопочеться біля нього.

Особливо оцінив він дозвіл, або, точніше, пропозицію, запускати величезні руки в ящики з сушеними і зацукрованими фруктами, у мішки з мигдалем і горіхами, у пакети з солодощами. Ось чому, незважаючи на запрошення Планше піднятися на антресолі, Портос вважав за краще просидіти весь вечір у крамниці, де його пальці завжди знаходили те, що чуяв його ніс і бачили очі.

Прекрасні провансальські винні ягоди, горіхи з Фо-Реста й туренські сливи розважали Портоса протягом п'яти годин поспіль. Його зуби, як жорна, трощили горіхи, шкаралупу яких він спльовував на підлогу, і вона тріщала під ногами всіх, хто проходив повз. Портос захоплював губами ціле гроно мускату завважки півфунта і одним ковтком відправляв його в шлунок.

Охоплені жахом прикажчики тільки мовчки переглядалися, забившись у кут. Вони не знали Портоса і ніколи досі не бачили його. Порода титанів, що носили панцирі й лати Гуго Капета, Філіпа-Августа і Франциска I, починала зникати. Тож вони запитували себе, чи не людожер із чарівних казок, у ненаситному шлунку якого зникне весь вміст крамниці Планше разом із діжками та ящиками.

Клацаючи, жуючи, гризучи, кусаючи і ковтаючи, Портос час від часу говорив бакалійнику:

- У вас славна торгівля, друже Планше.

- Він скоро збанкрутує, якщо так триватиме, - бурчав старший прикажчик, якому Планше обіцяв передати магазин. У цілковитому розпачі він підійшов до Портоса, який затуляв шлях до прилавка. Він сподівався, що Портос встане і цей рух відверне його від винищення солодощів.

- Що вам завгодно, мій друже? - люб'язно запитав Портос.

- Я хотів би пройти, пане, якщо це не надто потурбує вас.

- Справедливе бажання, - сказав Портос, - і воно анітрохи не стурбує мене.

І з цими словами він схопив прикажчика за пояс, підняв на повітря, обережно переніс через свої коліна і поставив на землю. Він зробив цю операцію, посміхаючись так само благодушно. У бідного малого від страху ноги підкосилися, і він безпомічно опустився на мішок із пробками.

Однак, бачачи лагідність велетня, він набрався хоробрості і сказав:

- Пане, будьте обережнішими.

- Чому, друже мій? - запитав Портос.

- У вас усередині зараз загориться.

- Як так? - здивувався Портос.

- Усі ці прянощі розпалюють, пане.

- Які?

- Ізюм, горіхи, мигдаль.

- Так, але якщо мигдаль, горіхи, родзинки розпалюють...

- Безсумнівно, пане.

- То мед освіжає.

І, простягнувши руку до відкритої діжечки меду, куди була опущена лопаточка, Портос загреб нею добрі півфунта.

- Мій друже, - сказав він, - тепер я попрошу у вас води.

- Відро, пане? - з наївним виглядом запитав прикажчик.

- Ні, досить буде графина, - добродушно відповів Портос.

І, піднісши графин до рота, як сурмач підносить ріжок, він одним ковтком осушив його. Планше був неприємно вражений; почуття власника і самолюбство заворушилися в його серці, але оскільки він свято шанував стародавні традиції гостинності, то вдавав, що весь захоплений розмовою з д'Артаньяном, і повторював невтомно:

- Ах, сударю, яка радість!.. Ах, пане, яка честь!..

- А о котрій годині ми будемо вечеряти, Планше? - запитав Портос. - У мене вже апетит розігрався.

Старший прикажчик сплеснув руками. Двоє інших забралися під прилавки, боячись, як би Портос не зажадав свіжого м'яса.

- Ми тут тільки злегка закусимо, - заспокоїв їх д'Ар-таньян, - а повечеряємо в маєтку Планше.

- То ми їдемо у ваш маєток, Планше? - запитав Портос. - Тим краще.

- Ви зробите мені велику честь, пане барон.

Слова пан барон справили сильне враження на прикажчиків, які угледіли в неймовірному апетиті ознаку високого походження. Титул заспокоїв їх. Вони ніколи не чули, щоб людожера величали пан барон.

- Я візьму в дорогу трохи печива, - недбало сказав Портос. І з цими словами він висипав цілий ящик анісового печива в широку кишеню свого каптана.

- Мою крамницю врятовано! - радісно вигукнув Планше.

- Так, як сир, - підтвердив старший прикажчик.

- Який сир?

- Голландський, у який забрався щур, і ми знайшли від нього тільки кірку*.

Планше оглянув крамницю і вирішив, що порівняння дещо перебільшене.

Старший прикажчик зрозумів, що відбувається в розумі господаря.

- Біда, коли повернеться, - сказав він йому.

- У вас є фрукти? - запитав Портос, піднімаючись на антресолі, де було подано закуску.

«На жаль!» - подумав бакалійник, кидаючи на д'Артаньяна благальний погляд, на який той не звернув, однак, уваги.

Після закуски вирушили в дорогу.

Було вже пізно, коли троє вершників, які виїхали з Парижа о шостій годині, дісталися Фонтенбло. Дорогою всі були веселі. Товариство Планше подобалося Портосу, тому що крамар був із ним дуже шанобливий і з любов'ю розповідав про свої луки, ліси й кролячі садки. У Портоса були смаки і гордість поміщика.

Побачивши, що його супутники розговорилися між собою, д'Артаньян, кинувши поводи, забув про Портоса і Планша та про все на світі. Місяць м'яко світив крізь блакитнувате листя дерев. Трави пахли, і коні бігли бадьоро.

Портос і Планше дісталися до заготівлі сіна. Планше зізнався Портосу, що, досягнувши зрілого віку, він справді закинув землеробство заради торгівлі, але що його дитинство минуло в Пікардії, серед розкішних луків, де трави доходили людині до пояса, і під зеленими яблунями з рум'яними плодами; тому він дав собі слово - розбагатівши, негайно повернутися на лоно природи та закінчити життя так само, як він його розпочав: ближче до землі, куди повертаються всі люди.

- Е, так ви скоро виходите у відставку, мій милий Планше? - сказав Портос.

- Як так?

- Мені здається, що ви складаєте собі маленький капіталець.

- Так, - відповідав Планше, - потихеньку.

- До чого ж ви прагнете і на якій цифрі збираєтеся зупинитися?

- Пане, - почав Планше, не відповідаючи на це вельми цікаве запитання, - пане, мене дуже засмучує одна річ.

- Яка ж? - запитав Портос, озираючись, ніби бажаючи відшукати річ, яка засмучувала Планше, і вручити йому її.

- За старих часів, - відповідав крамар, - ви називали мене просто Планше, і тоді ви сказали б: «До чого ти прагнеш, Планше, і на якій цифрі збираєшся зупинитися?»

- Звісно, звісно, за старих часів я б сказав так, - з деяким збентеженням відповів Портос, - але за старих часів...

- У колишні часи я був лакеєм пана д'Артаньяна, ви хочете сказати?

- Так.

- Але хоча я тепер не лакей його, я все ж слуга; більше того, відтоді...

- Відтоді, Планше?

- Відтоді я мав честь бути його компаньйоном.

- Як, - вигукнув Портос, - д'Артаньян зайнявся торгівлею?

- І не думав, - відгукнувся д'Артаньян, якого ці слова вивели із замисленості; він вступив у розмову зі спритністю і швидкістю, що вирізняли всі рухи його розуму і тіла, - зовсім не д'Артаньян зайнявся торгівлею, а, навпаки, Планше пустився в політику.

- Так, - з гордістю і задоволенням підтвердив Планше, - ми разом здійснили маленьку операцію, яка принесла мені сто тисяч, а пану д'Артаньяну двісті тисяч ліврів.

- Ось як? - здивувався Портос.

- Тому, пане бароне, - продовжував крамар, - прошу вас знову називати мене Планше, як за старих часів, і говорити мені «ти». Ви не повірите, яке задоволення принесе мені це!

- Якщо так, я згоден, дорогий Планше, - відповідав Портос.

І він підняв руку, щоб дружньо поплескати Планше по плечу. Однак кінь вчасно рвонув, і цей рух завадив наміру вершника, тож його рука опустилася на круп коня. Кінь так і присів.

Д'Артаньян розреготався і став вголос висловлювати свої думки:

- Стережися, Планше; якщо Портос дуже полюбить тебе, він буде тебе пестити, а від його пестощів тобі непереливки: Портос залишився таким самим Геркулесом, як був.

- Але ж Мушкетон досі живий, - сказав Планше, - а тим часом пан барон його дуже любить.

- Звісно, - підтвердив Портос зі зітханням, від якого всі три коні одразу встали на диби, - і ще сьогодні вранці я говорив д'Артаньяну, як мені нудно без нього. Але скажи мені, Планше...

- Дякую, пане бароне, дякую.

- Який ти славний малий! Скажи, скільки в тебе десятин під парком?

- Під парком?

- Так. Потім ми порахуємо луки та ліси.

- Де це, пане?

- У твоєму маєтку.

- Але в мене немає ні парку, ні лугів, ні лісів, пане бароне.

- Що ж тоді в тебе є, - запитав Портос, - і чому ти говориш про свій маєток?

- Я не говорив про маєток, пане бароне, - заперечив трохи присоромлений Планше, - а просто про садибу.

- А, розумію, - сказав Портос, - ти скромничаєш.

- Ні, пане бароне, я кажу справжню правду: у мене дві кімнати для друзів, ось і все.

- Де ж тоді гуляють твої друзі?

- Насамперед у королівському лісі; там дуже добре.

- Так, це прекрасний ліс, - погодився Портос, - майже такий самий, як мій ліс у Беррі.

Планше витріщив очі.

- У вас є такий ліс, як у Фонтенбло, пане бароне? - пролепетав він.

- Цілих два, але ліс у Беррі я люблю більше.

- Чому? - чемно запитав Планше.

- Насамперед тому, що я не знаю, де він закінчується, а потім - він сповнений браконьєрів.

- А чому ж цей достаток браконьєрів робить ліс таким для вас приємним?

- Тому, що вони полюють на мою дичину, а я на них, тож у мирний час у мене ніби війна в мініатюрі.

У цей момент Планше підняв голову, помітив перші будинки Фонтенбло, які чітко вимальовувалися на тлі неба. Над їхньою темною і безформною масою височіли гострі покрівлі замку, шиферні плити яких блищали при місяці, як лусочки велетенської риби.

- Панове, - виголосив Планше, - маю честь повідомити, що ми приїхали у Фонтенбло.

CXLIV. У маєтку Планше

Вершники підняли голови і переконалися, що Планше сказав цілковиту правду.

За десять хвилин вони були на Ліонській вулиці, навпроти готелю «Красивий павич». Висока огорожа з густих кущів бузини, глоду і хмелю утворювала чорну непрохідну перепону, за якою виднівся білий будинок із черепичним дахом.

Два вікна цього будинку виходили на вулицю. Світла в них не було. Між ними виднілися маленькі двері під навісом, що спирався на колонки.

Планше зіскочив із коня, ніби збираючись постукати в ці двері; потім роздумав, узяв свого коня під вуздечку і пройшов ще кроків тридцять. Його супутники поїхали за ним.

Підійшовши до воріт, Планше підняв дерев'яну клямку, єдиний їхній запор, і штовхнув одну зі стулок. Після цього він ступив у невеличкий дворик і ввів за собою коня; міцний запах гною свідчив, що десь неподалік стійло.

- Здорово пахне, - звучно вимовив Портос, своєю чергою, зіскакуючи з коня, - право ж, я готовий подумати, що потрапив у свій п'єрфонський корівник.

- У мене тільки одна корова, - поспішив скромно зауважити Планше.

- А в мене тридцять, або, точніше, я не рахував.

Коли обидва вершники були на подвір'ї, Планше зачинив за ними ворота.

Зіскочивши з сідла зі звичайною спритністю, д'Артаньян жадібно вдихав сільське повітря і радісно зривав однією рукою гілочки жимолості, а іншою шипшину, як парижанин, що потрапив на лоно природи. Портос взявся обома руками оббирати стручки гороху, що в'юнчився на жердинах, і одразу ж знищував його разом із лушпинням.

Планше розштовхав якогось старого каліку, покритого ганчір'ям, який спав під навісом на купі моху. Впізнавши Планше, старий став величати його наш господар, на превелике задоволення крамаря.

- Відведи-но коней у стайню, друже, та гарненько нагодуй їх, - сказав Планше.

- Так, славні коні, - заговорив старий, - потрібно нагодувати їх досхочу.

- Не дуже старайся, друже, - зауважив йому д'Артаньян, - досить буде оберемка соломи та вівса.

- І холодної води моєму скакуну, - додав Портос, - мені здається, що йому жарко.

- Не турбуйтеся, панове, - заявив Планше, - татусь Селестен - колишній кавалерист. Він уміє поводитися з кіньми. Завітайте до кімнат.

І він повів друзів дуже тінистою алеєю, що перетинала город, потім невеличку галявину і, нарешті, приводила до садочка, за яким виднівся будинок, чий фасад виходив на вулицю.

У міру наближення до будинку можна було через відкриті вікна нижнього поверху розглянути внутрішність кімнати, так би мовити, приймальні маєтку Планше.

Кімната м'яко освітлювалася лампою, що стояла на столі й була видна здалеку, і здавалася втіленням привітності, спокою, достатку й щастя. Усюди, куди падало світло від лампи, - чи то на старовинний фаянс, чи то на меблі, що виблискували чистотою, чи то на зброю, що висіла на килимі, - грали блискучі крапки.

У вікна заглядали гілки жасмину, стіл був вкритий сліпуче білою камчатною скатертиною. На скатертині стояли два прилади. Жовтувате вино відливало бурштином на гранях кришталевого графина, і великий синій фаянсовий глечик зі срібною кришкою був наповнений пінистим сидром.

Біля столу в кріслі з широкою спинкою спала жінка років тридцяти. Її квітуче обличчя сяяло здоров'ям і свіжістю. На колінах у неї лежала велика кішка, згорнувшись клубочком, і голосно муркотіла, що, в поєднанні з напівзакритими очима, означало котячою мовою: «Я абсолютно щаслива».

Друзі зупинилися перед вікном, остовпівши від подиву. Побачивши вираз їхніх облич, Планше відчув себе задоволеним.

- Ах, пустун Планше, - засміявся д'Артаньян, - тепер я розумію причину твоїх відлучок!

- Ого, яка біла скатертина, - прогримів Портос.

При звуці цього голосу кішка помчала, господиня миттєво прокинулася, і Планше люб'язно провів гостей у кімнату з накритим столом.

- Дозвольте мені, люба, - сказав він, - представити вам шевальє д'Артаньяна, мого покровителя.

Д'Артаньян узяв руку пані з галантністю придворного кавалера, ніби його представили принцесі.

- Пан барон дю Валлон де Брасьє де П'єрфон, - продовжував Планше.

Портос, своєю чергою, відважив уклін, яким залишилася б задоволена сама Анна Австрійська.

Тепер настала черга Планше. Він без сорому поцілував даму, втім, попередньо випросивши дозволу у д'Артаньяна і Портоса. Дозвіл, звичайно, було дано.

Д'Артаньян посміхнувся Планші:

- Ось людина, яка вміє жити!

- Пане, - зі сміхом відповів Планше, - життя - капітал, і людина повинна поміщати його найвигіднішим чином.

- І ти отримуєш із нього величезні відсотки, - захохотів Портос так, що стіни затремтіли.

Планше знову підійшов до своєї господині:

- Дорога, ось ці дві людини довго керували моїм життям. Я не раз говорив вам про них.

- І згадували ще два імені, - вимовила дама з помітним фламандським акцентом.

- Мадам - голландка? - запитав д'Артаньян.

- Я з Антверпена, - відповідала дама.

- І вона називається мадам Гехтер, - додав Планше.

- Не називайте так мадам, - сказав д'Артаньян.

- Чому? - запитав Планше.

- Тому що це ім'я старить її.

- Я кличу її Трюшен*.

- Чарівне ім'я, - зітхнув Портос.

- Трюшен, - продовжував Планше, - приїхала до мене з Фландрії зі своїми чеснотами і двома тисячами флоринів. Вона тікала від нестерпного чоловіка, який її бив. Як уродженець Пікардії, я завжди любив артуазок. Від Артуа до Фландрії один тільки крок. Вона приїжджала скаржитися і плакати до свого хрещеного, крамаря на Ломбардській вулиці, де я тепер торгую; вона вклала в мою справу дві тисячі флоринів, я їх помножив, і ось тепер вона отримує десять тисяч.

- Браво, Планше!

- Вона вільна, багата, у неї є корова, вона командує служницею і татусем Селестеном. Усі мої сорочки виткані нею, взимку вона в'яже мені панчохи, бачиться зі мною кожні два тижні і така мила, що вважає себе щасливою.

- Я справді щаслива... - кивнула Трюшен.

Портос почав крутити вус.

«Ах чорт, - подумав д'Артаньян, - що це затіває Портос?..»

Тим часом Трюшен, зметикувавши, у чому річ, пішла квапити кухарку, принесла ще два прилади й заставила стіл вишуканими стравами, що перетворили вечерю на бенкет. Вершкове масло, солонина, анчоуси, тунець, потім усі товари з крамниці Планше. Курчата, овочі, річкова риба, лісова дичина - словом, усе, що може дати село. До того ж Планше повернувся з льоху з десятьма пляшками, покритими густим шаром пилу.

Їхній вигляд потішив серце Портоса.

- Я голодний! - вигукнув він.

І сів біля пані Трюшен, кидаючи на неї вбивчі погляди. Д'Артаньян сів по інший бік від неї. Ощасливлений Планше скромно помістився навпроти.

- Не переймайтеся, - сказав він, - якщо під час вечері Трюшен часто буде вставати з-за столу: вона бажає, щоб вам як слід приготували ліжка.

Справді, господиня багато разів піднімалася нагору, і з другого поверху лунав скрип пересувних ліжок. А троє чоловіків їли й пили; особливо старався Портос. Було любо дивитися на них. Від десяти пляшок залишився лише один спогад, коли Трюшен повернулася із сиром.

Незважаючи на випите вино, д'Артаньян зберіг усе своє самовладання. Портос же, навпаки, значною мірою втратив його. Гості затягнули пісню, згадували бої та битви. Д'Артаньян порадив Планше знову здійснити подорож у льох. І оскільки крамар втратив здатність марширувати, як піхотинець, то капітан мушкетерів запропонував провести його.

Отже, вони пішли, наспівуючи пісеньки такими голосами, що злякався б сам диявол. Трюшен залишилася за столом із Портосом. Коли двоє любителів вин вовтузилися в темному льосі, вибираючи найкращі пляшки, до них раптом донеслося дзвінке чмокання.

«Портос уявив, що він у Ла-Рошелі», - подумав д'Артаньян.

Вони піднялися, навантажені пляшками. Планше так захопився співом, що нічого не бачив і не чув. Д'Артаньян же зберіг гостроту зору і ясно помітив, що ліва щока Трюшен була набагато червонішою, ніж права. А Портос гарненько посміхався й обома руками крутив вуса. Трюшен теж усміхалася чудовому сеньйору.

Пінисте анжуйське вино перетворило трьох товаришів по чарці спочатку на трьох чортів, а потім на три колоди. У д'Артаньяна ледь вис-

тачило сили взяти свічку й освітити Планше його власні сходи. Планше тягнув Портоса, якого підштовхувала також розвеселена Трюшен.

Д'Артаньяну належала честь знаходження кімнати і ліжок. Портос повалився в ліжко, і його друг насилу роздягнув його. Лежачи в ліжку, д'Артаньян говорив собі:

«Ах, чорт, адже я клявся ніколи більше не пити жовтого вина, яке пахне рушничним кременем. Фі! Що, якби мої мушкетери побачили свого капітана в такому стані? - І, засуваючи полог, додав: - На щастя, вони нічого не побачать».

Трюшен забрала на руках Планше, роздягнула його, задерла завісу і зачинила двері спальні.

- Весела річ село, - говорив Портос, витягаючи ноги так, що з тріском відвалилася спинка ліжка, але на цей шум ніхто не звернув уваги, так весело було в маєтку Планше.

О другій годині ночі всі в будинку хропіли.

CXLV. Що видно з будинку Планше

Наступного ранку троє героїв спали міцним сном.

Трюшен завбачливо зачинила віконниці, боячись, як би перші сонячні промені не зашкодили втомленим очам. Тому під пологом Портоса й балдахіном Планше було темно, як у льосі, коли д'Артаньяна розбудив нескромний промінь, який проникнув крізь віконниці; він миттю зіскочив із ліжка, немовби збираючись іти першим на приступ. І він приступом узяв кімнату Портоса, яка була поруч із його спальнею. Портос міцно спав і хропів так, що стіни тремтіли. Він пишно розкинувся всім своїм велетенським тілом, звісивши стиснуту в кулак руку на килим біля ліжка. Д'Артаньян розбудив Портоса, який насилу почав протирати очі.Тим часом Планше одягнувся і прийшов вітати своїх гостей, які після вчорашнього вечора ще нетвердо трималися на ногах.

Попри ранній ранок, увесь дім був уже сповнений метушні: кухарка влаштувала безжальну різанину в пташнику, а татусь Селестен рвав у саду вишні.Портос у грайливому настрої простягнув руку Планше, а д'Артаньян попросив дозволу поцілувати мадам Трюшен, яка не вважала за можливе відмовити в цьому проханні. Фламандка підійшла до Портоса і так само прихильно дозволила поцілувати себе. Портос поцілував мадам Трюшен із глибоким зітханням.

Після цього Планше взяв друзів за руки:

- Я покажу вам свій дім; учора ввечері було темно, як у печі, і ми нічого не могли розгледіти. При світлі дня все змінюється, і ви залишитеся задоволені.

- Почнемо з перспективи, - запропонував д'Артаньян, - краєвид із вікна приваблює мене найбільше. Я завжди жив у королівських будинках, а королі непогано обирають пейзажі.

- Я теж завжди любив краєвиди, - підхопив Портос. - У моєму п'єрфонському маєтку я велів прорубати чотири алеї, з яких відкривається чудова перспектива.

- Ось ви зараз побачите мою перспективу, - сказав Планше.

І він підвів гостей до вікна.

- Та це Ліонська вулиця, - здивувався д'Артаньян.

- На неї виходить два вікна, вигляд непоказний: одна тільки харчевня, вічно жвава і галаслива, сусідство не з приємних. У мене виходило на вулицю чотири вікна, два я заробив.

- Підемо далі, - сказав д'Артаньян.

Вони повернулися до коридору, який вів до кімнат, і Планше відчинив віконниці.

- Е, та що ж це? - запитав Портос.

- Ліс, - відповідав Планше. - На горизонті вічно міняє колір смуга, жовтувата навесні, зелена влітку, червона восени і біла взимку.

- Чудово, але ця завіса заважає дивитися далі.

- Так, - сказав Планше, - але звідси видно...

- Ах, це широке поле... - протягнув Портос. - Що це там? Хрести, каміння...

- Та це кладовище! - вигукнув д'Артаньян.

- Саме так, - підтвердив Планше. - Запевняю вас, що дивитися на нього дуже цікаво. Не минає дня, щоб тут не закопали кого-небудь. Фонтенбло досить густо населений. Іноді приходять дівчата, одягнені в біле, з хоругвами, іноді багаті городяни зі співочими, іноді придворні офіцери.

- Мені це не до смаку, - поморщився Портос.

- Так, це не дуже весело, - погодився д'Артаньян.

- Запевняю вас, що кладовище навіює святі думки, - заперечив Планше.

- О, не сперечаюся!

- Адже всім нам доведеться померти, - продовжував Планше, - і десь я прочитав вислів, який мені запам'ятався: «Думка про смерть - благотворна думка».

- Так, це так, - зітхнув Портос.

- Однак, - зауважив д'Артаньян, - думка про зелень, квіти, річки, блакитне небо і широкі долини теж благотворна думка...

- Якби в мене все це було, я ні від чого б не відмовився, - сказав Планше, - але оскільки в моєму розпорядженні тільки цей маленький цвинтар, теж квітучий, моховитий, тінистий і тихий, то я ним задовольняюся й міркую, наприклад, про містян, які живуть на Ломбардській вулиці і які щодня чують тільки гуркіт двох тисяч возів і ляскання брудом п'ятдесяти тисяч перехожих.

- Не буду вам заперечувати, - кивнув Портос.

- Саме тому, - скромно посміхнувся Планше, - я і відпочиваю трохи, побачивши мертвих.

- Який молодець цей Планше, - вигукнув д'Артаньян, - він позитивно народжений поетом і крамарем!

- Пане, - сказав Планше, - я з тих людей, які створені, щоб радіти всьому, що вони зустрічають на своєму земному шляху.

Д'Артаньян сів на підвіконня і почав розмірковувати з приводу філософії Планше.

- Так, ніяк, нам зараз покажуть комедію! - закричав Портос. - Я нібито чую спів.

- Так, так, співають, - підтвердив д'Артаньян.

- Це похорон за останнім розрядом, - зневажливо глянув Планше. - На цвинтарі тільки священик, причетник і один півчий. Ви бачите, панове, що небіжчик або небіжчиця були не принци.

- І ніхто не проводжає небіжчика.

- Ні, он іде хтось, - показав Портос.

- Правильно, якась людина в плащі, - підтвердив д'Артаньян.

- Не варто дивитися, - сказав Планше.

- А мені цікаво, - з жвавістю перебив його д'Артаньян, спираючись на підвіконня.

- Ага, ви входите у смак, - весело промовив Планше. - Ось і зі мною так було: у перші дні мені було сумно хреститися з ранку до вечора, а тужливий спів встромлявся мені в мозок, як цвях. Тепер цей спів заколисує мене, і я ніде не бачив таких гарних пташок, як на цвинтарі.

- Ну, а мені не весело, - заявив Портос, - я краще спущуся.

Планше одним стрибком опинився біля Портоса і, запропонувавши йому руку, запросив у сад.

- Як, ви залишаєтеся тут? - звернувся Портос до д'Артаньяна.

- Так, мій друже; я скоро прийду до вас.

- О, пан д'Артаньян не залишиться у збитку! - зауважив Планше. - Уже ховають?

- Ще ні.

- Ах так, могильник чекає, щоб труну обв'язали мотузками... Дивіться-но, на іншому кінці кладовища з'явилася жінка.

- Так, так, Планше! - жваво промовив д'Артаньян. - А тепер залиш мене! Я починаю занурюватися в душевні роздуми, не заважай мені.

Планше пішов, а д'Артаньян з-за напіввідчиненої віконниці став із цікавістю спостерігати за похороном.

Двоє могильників зняли труну з носилок і опустили ношу в яму.

Людина в плащі, єдиний глядач цієї похмурої сцени, стояла за кілька кроків, притулившись спиною до високого кипариса і ретельно закривши обличчя від могильників і духовенства. Похорон було здійсненоза якісь п'ять хвилин. Могилу засипали, церковний причт рушив у зворотний шлях. Могильник сказав священику кілька слів і теж пішов. Людина в плащі вклонилася тим, хто проходив повз, і поклала в руку могильника монету.

- Що за дива! - пробурмотів д'Артаньян. - Адже це ж Араміс!

Араміс (це був справді він) залишився сам. Однак ненадовго, бо тільки-но він відвернувся, як поблизу нього на дорозі почулися кроки й шелест жіночої сукні. Він одразу ж із церемонною ввічливістю зняв капелюх і провів даму під тінь каштанів і лип, посаджених біля чиєїсь розкішної гробниці.

- О, так, ніяк, єпископ ваннський призначив побачення! - промовив д'Артаньян. - Він усе той самий абат Араміс, який бігав за жінками в Нуазі-ле-Сек. Так, - додав мушкетер, - дивне, однак, побачення на цвинтарі.

І він розреготався.

Розмова тривала понад півгодини. Д'Артаньян не міг розгледіти обличчя дами, бо вона стояла до нього спиною. Але за нерухомістю співрозмовників, за розміреністю їхніх жестів, за їхньою стриманістю він зрозумів, що вони говорили не про кохання. Після закінчення розмови дама низько вклонилася Арамісу.

- Е, так у них закінчується, як справжнє любовне побачення... спочатку кавалер схиляє коліно; потім упокорюється дама і про щось молить його... Хто ж ця дама? Я пожертвував би нігтем, щоб побачити її.

Але побачити її було неможливо. Араміс пішов уперед; жінка опустила вуаль і пішла слідом за ним. Д'Артаньян не міг більше витримати: він підбіг до вікна, що виходило на Ліонську вулицю. Араміс увійшов до готелю.

Дама попрямувала в протилежний бік, мабуть, до карети, запряженої парою, що виднілася на узліссі. Вона йшла повільно, опустивши голову, у глибокій задумливості.

- Мені будь-що-будь потрібно дізнатися, хто ця жінка, - сказав мушкетер.

І без подальших вагань він попрямував слідом за нею. Дорогою він обмірковував, яким способом змусити її підняти вуаль.

- Вона не молода, - міркував д'Артаньян. - Це великосвітська дама. Знайома, їй-богу, знайома хода.

Дзвін його шпор і кроки гулко лунали на безлюдній вулиці. Раптом йому посміхнулася удача, на яку він не розраховував. Шум кроків стривожив даму. Вона уявила, що за нею хтось женеться або стежить - це, втім, було правильно, - і озирнулася. Д'Артаньян підскочив, немов йому в ікри влучив заряд дробу, і, круто повернувшись, прошепотів:

- Пані де Шеврез.

Д'Артаньян будь-що-будь вирішив дізнатися все. Він попросив папашу Селестена довідатися у могильника, кого ховали сьогодні вранці.

- Бідного францисканського ченця, - пролунала відповідь, - у якого не було навіть собаки, щоб любив його на землі і проводив до останнього житла.

«Якби це було так, - подумав д'Артаньян, - Араміс не був би присутнім на його похороні. Його преосвященство єпископ ваннський не вирізняється собачою відданістю; а щодо собачого чуття - інша справа».

CXLVI. Як Портос, Трюшен і Планше розлучилися друзями завдяки д'Артаньяну

У будинку Планше добре поїли. Портос зламав одну драбину і два вишневих дерева, спустошив малинові кущі, але ніяк не міг дістатися до суниць, оскільки, за його словами, йому заважав пояс.

Трюшен, яка вже освоїлася з велетнем, сказала йому:

- Не пояс, а животик заважає вам нагинатися.

Захоплений Портос поцілував Трюшен, яка нарвала цілу жменю суниць і клала йому ягоди в рот. Д'Артаньян, який прибув у цей час, посварив Портоса за лінь і нишком пожалів Планше.

Портос чудово поснідав. Після їжі він промовив, поглядаючи на Трюшен:

- Мені тут подобається.

Трюшен усміхнулася. Планше пішов за її прикладом, але його посмішка вийшла трохи натягнутою.

Тоді д'Артаньян звернувся до Портоса:

- Розкіш, якою оточив вас Планше, не повинна заважати вам, друже мій, пам'ятати про істинну мету нашої подорожі до Фонтенбло.

- Про моє представлення королю?

- Саме так. Я зараз піду зробити необхідні приготування. А ви, будь ласка, залишіться тут.

- Добре, - погодився Портос.

Планше злякано глянув на д'Артаньяна.

- Ви йдете ненадовго? - запитав він.

- Ні, мій друже, і сьогодні ж увечері я позбавлю тебе від обох обтяжливих гостей.

- Як можна говорити так, пане д'Артаньян!

- Бачиш, у тебе чудове серце, але дуже маленький будинок. Буває, що в людини всього дві десятини, а вона може помістити короля й оточити його комфортом. Але ти не народжений вельможею, Планше.

- І пан Портос теж, - пробурмотів Планше.

- Він став ним, дорогий мій; ось уже двадцять років він отримує по сто тисяч ліврів на рік і п'ятдесят років є володарем двох кулаків і спини, що не мають рівних у всій прекрасній Франції. Портос великий пан порівняно з тобою, друже мій, і... я не продовжую; ти досить розумний.

- Ні, пане, будь ласка, продовжуйте.

- Зазирни у твій спустошений сад, у твою порожню комору, в очищений льох, подивися на зламане ліжко і на... мадам Трюшен.

- Ах боже мій! - вигукнув Планше.

- Портос, бачиш, володіє тридцятьма селами, в яких живе три сотні веселих васалів, і до того ж Портос красень.

- Ах боже мій! - повторив Планше.

- Мадам Трюшен чудова жінка, - продовжував д'Артаньян, - бережи її, розумієш?

І він поплескав крамаря по плечу.

У цю хвилину Планше помітив, що Трюшен і Портос сховалися в альтанці. Трюшен із суто фламандською витонченістю робила для Портоса сережки з вишень, а Портос танув від любові, як Самсон перед Далілою.

Планше схопив д'Артаньяна за руку і потягнув його до альтанки.

Треба віддати справедливість Портосу, що він анітрохи не зніяковів... мабуть, він вважав, що не робить нічого поганого. Трюшен теж не зніяковіла, і це не сподобалося Планше. Але він бачив у своїй крамниці багато важливих людей і навчився спокійно виносити неприємності.

Він узяв Портоса під руку і запропонував йому подивитися коней. Портос заявив, що він втомився. Тоді Планше запропонував барону дю Валлону скуштувати абрикотин власного приготування, який, за його запевненням, був дивом мистецтва. Барон погодився.

Так весь день Планше змушений був догоджати своєму ворогові. Він приніс свій буфет у жертву своєму самолюбству.

Д'Артаньян повернувся через дві години.

- Усе приготовлено, - сказав він. - Я бачив його величність перед від'їздом на полювання; сьогодні ввечері король нас чекає.

- Король на мене чекає? - вигукнув Портос, випрямляючись.

Серце людське нестійке, як хвиля, і треба зізнатися, що з цієї хвилини Портос перестав дивитися на мадам Трюшен з тією ніжністю, яка розм'якшила серце фламандки.

Планше щосили став роздмухувати полум'я його честолюбства. Він розповів, або, вірніше, оживив у пам'яті барона всі блискучі справи останнього царювання: битви, облоги, урочисті церемонії. Він нагадав про розкіш англійців, про удачі трьох хоробрих приятелів і про те, як д'Артаньян, спочатку найскромніший із них, зрештою став їхнім ватажком.

Він пробудив у Портоса ентузіазм, воскресивши перед ним минулу молодість, він розхвалив душевну шляхетність цього великого пана і його священну повагу до прав дружби; Планше був красномовний, Планше був майстерний. Він зачарував Портоса, повалив у трепет Трюшен і змусив д'Артаньяна зануритися у спогади.

О шостій годині мушкетер наказав готувати коней і велів Портосу одягатися. Він подякував Планше за гостинність і кинув кілька слів щодо того, що для нього можна буде підшукати якусь посаду при дворі, що негайно піднесло б Планше в очах Трюшен, бо бідний крамарь, незважаючи на всю свою доброту, щедрість і відданість, дуже програв порівняно з двома знатними гостями.

Жінки завжди такі: їм пристрасно хочеться того, чого у них немає, а домігшись бажаного, вони відчувають почуття розчарування.

Надавши таку послугу своєму другові Планше, д'Артаньян тихенько шепнув Портосу:

- У вас, друже мій, дуже гарна каблучка.

- Триста пістолів, - зітхнув Портос.

- Пані Трюшен буде краще пам'ятати вас, якщо ви залишите їй цю каблучку.

Портос завагався.

- Ви вважаєте, що воно недостатньо красиве? - запитав мушкетер. - Я вас розумію: такий важливий пан, як ви, не може зупинятися в будинку колишнього слуги, не заплативши йому щедро за гостинність. Але, повірте мені, у Планше таке золоте серце, що він забуде про ваш дохід у сто тисяч ліврів.

- Мені хочеться, - почав Портос, украй улещений цими словами, - подарувати пані Трюшен невеличку ферму в Брас'є; це теж непогана каблучка... дванадцять десятин.

- Це занадто, мій добрий Портосе, занадто... Прибережіть це для подальшого.

І, знявши з пальця Портоса діамантовий перстень, д'Артаньян підійшов до Трюшен.

- Пані пані, - почав він, - барон не знає, як ублагати вас прийняти, з любові до нього, цю каблучку. Пан дю Валлон один із найщедріших і найскромніших людей у світі. Він хотів подарувати вам ферму в Брасьє; я відрадив йому.

- Ах! - вигукнула Трюшен, пожираючи очима діамант.

- Як ви щедрі, бароне! - вигукнув розчулений Планше.

- Мій добрий друг! - пробурмотів Портос, дуже задоволений тим, що д'Артаньян так добре висловив його думку.

Ці вигуки стали патетичною розв'язкою дня, який міг закінчитися не дуже приємно для Планше. Серед дійових осіб був д'Артаньян, а там, де д'Артаньян розпоряджався, все закінчувалося за його смаком і бажанням.

Усі облобизалися. Завдяки щедрості барона, Трюшен відчула своє справжнє місце і, сором'язливо червоніючи, підставила лише чоло вельможі, з яким ще так недавно поводилася вкрай фамільярно. Планше сповнився скромності.

У припадку щедрості барон Портос залюбки висипав би весь вміст своїх кишень у руки кухарки і Селестена, але д'Артаньян зупинив його.

- Тепер моя черга, - сказав він.

І дав один пістоль служниці і два старому. Сам Гарпагон* зрадів би і став щедрим, почувши благословення, які вони стали воссылать мушкетеру.

Д'Артаньян попросив Планше провести його до замку і запросив Портоса до своєї кімнати. Йому вдалося прослизнути непомітним для тих, з ким йому не хотілося зустрічатися.

CXLVII. Представлення Портоса

Того ж дня, о сьомій годині вечора, король давав у великому салоні аудієнцію голландському посланнику. Аудієнція тривала чверть години. Після цього Людовик прийняв кількох дам і чоловіків, нещодавно представлених до двору. У куточку за колоною стояли Портос і д'Артаньян і, чекаючи своєї черги, тихенько розмовляли.

- Ви знаєте новину? - запитав мушкетер Портоса.

- Ні.

- Ось погляньте-но!

Портос піднявся навшпиньки і побачив пана Фуке в парадному костюмі; міністр вів до короля Араміса.

- Араміс! - вигукнув Портос.

- Пан Фуке представляє його королю.

- Ах! - вирвалося у Портоса.

- За укріплення Бель-Іля, - продовжував д'Артаньян.

- А я?

- Ви? Ви, як я вже мав честь сказати вам, ви - добряк Портос, свята простота; тому вас просять посторожити трохи Сен-Манде.

- Ах! - знову вирвалося в Портоса.

- Але, на щастя, я тут, - заспокоїв його д'Артаньян, - і зараз настане моя черга.

У цей момент Фуке звернувся до короля з такими словами:

- Господарю, прошу милості у вашої величності. Пан д'Ербле не честолюбний, але він знає, що може бути корисним. Вашій величності потрібно мати агента в Римі, людину могутню; ми можемо отримати кардинальську шапку для пана д'Ербле.

Король нічого не говорив.

- Я рідко докучаю проханнями вашій величності, - сказав Фуке.

- Потрібно подумати, - відповідав король, який завжди висловлював так свої коливання.

На ці слова нічого було відповісти.

Фуке й Араміс переглянулися.

Король продовжував:

- Пан д'Ербле може також послужити нам у Франції, наприклад, як архієпископ.

- Пане, - заперечив Фуке з властивою йому галантністю, - ваша величність обсипає милостями пана д'Ербле; архієпископство може слугувати доповненням до кардинальської шапки завдяки щедротам короля: одне не виключає іншого.

Винахідливість Фуке сподобалася королю, він усміхнувся.

- Сам д'Артаньян не відповів би краще, - кивнув він.

Не встиг король вимовити це ім'я, як перед ним виріс д'Артаньян.

- Ваша величність кличе мене? - запитав він.

Араміс і Фуке відступили назад.

- Дозвольте, государю, - почав д'Артаньян, виводячи Портоса, - дозвольте мені представити вашій величності пана барона дю Валлона, одного з найхоробріших дворян Франції.

Побачивши Портоса, Араміс зблід; Фуке стиснув кулаки під мереживними манжетами.

- Портос тут! - шепнув Фуке Арамісу.

- Тсс! Зрада! - відповідав той.

- Господарю, - продовжував д'Артаньян, - ще шість років тому мені слід було б представити пана дю Валлона вашій величності. Але деякі люди подібні до зірок: вони не рухаються без супутників. Плеяда* не може роз'єднатися. Ось чому, представляючи вам пана дю Валлона, я вибрав ту хвилину, коли ваша величність можете бачити поруч із ним пана д'Ербле.

Араміс ледь стримувався. Він гордо подивився на д'Артаньяна, приймаючи кинутий йому виклик.

- Ось як! Вони друзі? - здивувався король.

- Найближчі, государю, і один відповідає за іншого. Запитайте у єпископа ваннського, ким був укріплений Бель-Іль.

Фуке позадкував ще далі.

- Бель-Іль, - холодно підтвердив Араміс, - був укріплений бароном.

І він вказав на Портоса, який удруге вклонився.

Людовик дивився і очам не вірив.

- Так, - сказав д'Артаньян, - а тепер будьте ласкаві запитати у пана барона, хто допомагав йому в його роботах.

- Араміс, - відверто заявив Портос і вказав на єпископа.

«Що все це означає, - подумав єпископ, - і яка розв'язка буде у цієї комедії?»

- Як! - вигукнув король. - Пане кардинал... я хотів сказати - єпископ... називається Арамісом?

- Військове прізвисько, - пояснив д'Артаньян.

- Дружнє, - поправив Араміс.

- Навіщо скромничати? - вигукнув д'Артаньян. - Під одягом священика, государе, ховається найблискучіший офіцер, найбезстрашніший дворянин, найвченіший богослов вашого королівства.

Людовик підняв голову.

- І інженер! - додав він, милуючись чудовим обличчям Араміса.

- Інженер з нагоди, государе, - поклонився Араміс.

- Мій товариш мушкетер, государе, - гаряче сказав д'Артаньян, - поради якого сотні разів допомагали міністрам вашого батька... Словом, пан д'Ербле разом із паном дю Валлоном, мною і відомим вашій величності графом де Ла Фер... складали квартет, про який було багато розмов за покійного короля і під час неповноліття вашої величності.

- І він зміцнив Бель-Іль! - багатозначно повторив король.

Араміс виступив уперед.

- Щоб послужити синові, як я служив батькові, - закінчив він.

Д'Артаньян не спускав з Араміса очей, коли той вимовляв ці слова. Він уловив у них стільки істинної поваги, стільки гарячої відданості, стільки щирості, що він, д'Артаньян, вічний скептик, він, непогрішний д'Артаньян, повірив.

«Таким тоном не брешуть», - подумав він.

Людовик був зворушений.

- У такому разі, - звернувся він до Фуке, який із тривогою очікував кінця цієї сцени, - кардинальська шапка вам забезпечена. Даю вам слово, пане д'Ербле, що, щойно відкриється вакансія, ви станете кардиналом. Подякуйте пану Фуке.

Слова ці були почуті Кольбером і боляче поранили його серце. Він поспішно вийшов із залу.

- Тепер ваша черга, пане дю Валлон, - повернувся до нього король, - просіть... Я люблю нагороджувати слуг мого батька.

- Государ... - почав Портос.

Продовжувати він був не в змозі.

- Государ! - вигукнув д'Артаньян. - Цей гідний дворянин пригнічений величчю вашої персони, незважаючи на те, що мужньо витримував вогонь гармат тисячі ворогів. Але я знаю, про що він думає, і оскільки я більше звик дивитися на сонце, то я відкрию вам його думки: йому нічого не потрібно, він нічого не бажає, крім щастя споглядати вашу величність протягом чверті години.

- Ви сьогодні вечеряєте зі мною, - вимовив король, з милостивою посмішкою вклонившись Портосу.

Портос почервонів від радості й гордості.

Король відпустив його, і д'Артаньян, поцілувавши друга, відвів його вбік.

- За столом сідайте біля мене, - шепнув йому на вухо Портос.

- Добре, мій друже.

- Араміс на мене дується, чи не так?

- Ніколи в житті Араміс не любив вас більше, ніж зараз. Подумайте тільки: я виклопотав для нього кардинальську шапку!

- Це правда, - зауважив Портос. - До речі: король любить, коли за його столом багато їдять?

- Це лестить, - сказав д'Артаньян. - У нього королівський апетит*.

- Я захоплений, - зрадів Портос.

CXLVIII. Пояснення

Араміс круто повернувся, підійшов до Портоса, що стояв за колоною, і потиснув йому руку.

- Втекли з моєї в'язниці?

- Не сваріть його, - сказав д'Артаньян, - це я, дорогий Араміс, випустив його на свободу.

- Друг мій! - вимовив Араміс, дивлячись на Портоса. - Хіба ви втратили терпіння?

Д'Артаньян прийшов Портосу на виручку.

- Ви, духовні особи, - звернувся він до Араміса, - великі політики. Ми ж, військові, йдемо прямо до мети. Ось і все. Я відвідав наймилішого Безмо.

Араміс насторожився.

- Ах, ви нагадали мені, що в мене є для вас лист пана Безмо! - І Портос подав єпископу знайомий нам лист.

Араміс попросив дозволу прочитати його і прочитав, не викликавши у д'Артаньяна ні найменшого занепокоєння, оскільки зміст листа йому був відомий. До того ж Араміс так добре володів собою, що, дивлячись на нього, д'Артаньян не міг не захоплюватися. Прочитавши послання, Араміс поклав його в кишеню з абсолютно спокійним виглядом.

- Отже, дорогий капітане, ви сказали... - почав він.

- Я сказав, - продовжував мушкетер, - що зробив Безмо службовий візит.

- Службовий? - перепитав Араміс.

- Так, - відповідав д'Артаньян. - І зрозуміло, ми розмовляли про вас і про наших друзів. Мушу зауважити, що Безмо прийняв мене холодно. Я попрощався з ним. Коли я йшов додому, мене зупинив якийсь солдат і попросив (він, напевно, впізнав мене, незважаючи на мій цивільний костюм): «Капітане, чи не зробите ви мені послугу прочитати адресу на цьому листі». І я прочитав: «Пану дю Валлону, у Сен-Манді, у пана Фуке». «Ось як! - подумав я. - Портос не повернувся в П'єрфон або в Бель-Іль, як я припускав, Портос живе в Сен-Манді у пана Фуке! Пана Фуке немає в Сен-Манді. Значить, Портос або один, або з Арамісом, відвідаємо його». І я вирушив до Портоса.

- Чудово! - неуважно кивнув Араміс.

- Ви мені не розповіли цього, - докірливо зауважив Портос.

- Часу не було, друже мій.

- І ви відвезли Портоса у Фонтенбло?

- До Планше.

- Планше живе у Фонтенбло? - здивувався Араміс.

- Так, біля кладовища! - необдумано випалив Портос.

- Як, біля кладовища? - підозріло запитав Араміс.

«Чудово, - подумав мушкетер, - скористаємося замішанням, раз воно настало».

- Так, біля кладовища, - підтвердив Портос. - Планше чудовий хлопець і варить чудове варення, але вікна його будинку виходять на цвинтар. Це діє гнітюче. Ось і сьогодні вранці...

- Сьогодні вранці? - запитав Араміс, хвилюючись дедалі більше й більше.

Д'Артаньян повернувся спиною і почав вистукувати на віконному склі марш.

- Сьогодні вранці, - продовжував Портос, - ми бачили похорон.

- Ось як!

- Жахливо сумне видовище. Я б не став жити в будинку, звідки постійно бачиш мерців... А ось д'Артаньяну це, здається, подобається.

- Д'Артаньян теж бачив цю церемонію?

- Не те що бачив - пожирав очима.

Араміс здригнувся й обернувся до мушкетера, але той зав'язав жваву розмову з де Сент-Еньяном. Араміс продовжував розпитувати Портоса; вичавивши весь сік із цього велетенського лимона, він кинув його, підійшов до д'Артаньяна і, ляснувши його по плечу, сказав:

- Друже мій, ми не вечеряємо у короля.

- А я вечеряю.

- Ви можете приділити мені десять хвилин?

- Хоч двадцять. Раніше його величність не сяде за стіл.

- Де ми будемо розмовляти?

- Хоча б тут, на лавці: король пішов, отже, можна присісти, і в залі нікого немає.

- Так присядемо.

Вони сіли. Араміс узяв д'Артаньяна за руку.

- Зізнайтеся, дорогий друже, - почав він, - що ви вселили Портосу певну недовіру до мене.

- Охоче зізнаюся, але не в тому, у чому ви мене підозрюєте. Я бачив, що Портос смертельно нудьгує, і вирішив, представивши його королю, зробити і для нього, і для вас те, чого ви ніколи б не зробили.

- Що ж саме?

- Розхвалити вас у присутності короля.

- Дякую вам. Ви якнайкраще виконали своє рішення.

- І наблизив до вас кардинальську шапку, яка вже відпливала.

- Зізнаюся, - продовжував Араміс із дивною посмішкою, - ви позитивно незамінна людина в частині облагороджування своїх друзів.

- Ви, значить, згодні, що я діяв тільки в інтересах Портоса?

- Я теж хотів подбати про нього, але у вас руки довші.

Тепер настала черга посміхнутися д'Артаньяну.

- Дозвольте, - зупинив його Араміс, - ми повинні сказати одне одному всю правду. Чи любите ви мене, як і раніше, дорогий д'Артаньян?

- Саме як і раніше, - відповідав д'Артаньян, не дуже пов'язуючи себе цією відповіддю.

- У такому разі дякую вам, і говоритимемо одне з одним абсолютно відверто, - запропонував Араміс. - Ви приїжджали в Бель-Іль заради короля?

- Зрозуміло!

- Отже, ви хотіли забрати в нас задоволення піднести королю укріплений Бель-Іль?

- Але, мій друже, щоб забрати у вас задоволення, мені потрібно було попередньо знати про ваш намір.

- Ви приїжджали в Бель-Іль, нічого не знаючи?

- Про вас - так! Скажіть на милість, яким чином міг я припустити, що Араміс став інженером, здатним будувати укріплення, як Полібій або Архімед*.

- Це вірно. Однак ви здогадалися, що я там?

- О, так.

- І Портос теж?

- Найдорожчий, я не міг здогадатися, що Араміс став інженером. Я не міг здогадатися, що ним став Портос. Один латинський письменник сказав: «Оратором робляться, поетом народжуються»*. Але він не говорив: «Портосом народжуються, інженером робляться».

- Ви завжди вирізнялися чарівною дотепністю, - холодно усміхнувся Араміс. - Але підемо далі.

- Ходімо.

- Дізнавшись нашу таємницю, ви поквапилися повідомити її королю?

- Я поквапився, наймиліший, побачивши, що поспішаєте ви. Коли людина, що важить двісті п'ятдесят вісім фунтів*, як Портос, мчить на поштових; коли прелат-подагрик (вибачте, ви самі сказали мені це) летить, як вітер, - то в мене виникає підозра, що двоє моїх друзів, які не побажали попередити мене, хочуть приховати від мене щось дуже важливе, і, воля ваша, я теж мчуся... наскільки дозволяють мені моя худорба і відсутність подагри.

- Дорогий друже, а чи не подумали ви, що можете надати мені і Портосу ведмежу послугу?

- Дуже подумав; але ж і ви з Портосом змусили мене зіграти в Бель-Ілі вельми незавидну роль.

- Вибачте мене, - сказав Араміс.

- І ви мене вибачте, - відповідав д'Артаньян.

- Словом, - продовжував Араміс, - ви тепер знаєте все.

- Їй-богу, не всі!

- Ви знаєте, що мені довелося негайно попередити пана Фуке, щоб він випередив вас у короля.

- Тут щось темне.

- Та ні ж ні! У пана Фуке багато ворогів. Адже вам це відомо?

- О так!

- І один особливо небезпечний.

- Небезпечний?

- Смертельний! І з метою побороти вплив цього ворога Фуке довелося доводити королю свою глибоку відданість і готовність іти на всілякі жертви. Він зробив його величності сюрприз, подарувавши йому Бель-Іль. А якби ви перший приїхали в Париж, сюрприз був би зіпсований... Склалося б враження, що ми злякалися.

- Розумію.

- Ось і вся таємниця, - закінчив Араміс, задоволений тим, що йому вдалося переконати мушкетера.

- Однак, - усміхнувся д'Артаньян, - простіше було б відвести мене вбік, коли ми були в Бель-Ілі, і сказати: «Дорогий друже, ми зміцнюємо Бель-Іль-ан-Мер, щоб подарувати його королю... Зробіть нам послугу і відкрийте, за кого ви: за пана Кольбера чи за пана Фуке?» Можливо, я нічого не відповів би; але якби ви запитали: «А мені ви друг?» - я б відповів: «Так».

Араміс опустив голову.

- Таким чином, - продовжував д'Артаньян, - я був би обеззброєний і, прийшовши до короля, заявив би: «Пане государево, пан Фуке укріплює Бель-Іль, і укріплює чудово; але ось що доручив мені передати вашій величності пан губернатор Бель-Іля». Або ж: «Пан Фуке збирається відвідати вас, щоб повідомити про свої наміри». Я не зіграв би дурної ролі, ваш сюрприз не був би зіпсований, і ми не косилися б один на одного.

- А тепер, - сказав Араміс, - ви діяли як друг Кольбера. Отже, ви його друг?

- Їй-богу, ні! - вигукнув капітан. - Пан Кольбер педант, і я ненавиджу його, як ненавидів Мазаріні, але мені він не страшний.

- А я люблю пана Фуке, - заявив Араміс, - і відданий йому. Ви знаєте моє становище... Я був бідний... Пан Фуке дав мені дохід, виклопотав єпископство; пан Фуке надав мені багато послуг і був дуже люб'язний зі мною; я досить добре знаю світ, щоб оцінити добре ставлення до себе. Отже, пан Фуке завоював моє серце, і я віддав себе в його розпорядження.

- Чудово. У вас прекрасний пан.

Араміс стиснув губи.

- Я думаю, що кращого не знайти.

Настало мовчання. Д'Артаньян не порушував його.

- Ви, напевно, знаєте від Портоса, як він потрапив у цю історію?

- Ні, - відповів д'Артаньян, - Я, щоправда, цікавий, але ніколи не розпитую друга, якщо він хоче приховати від мене якусь таємницю.

- Я зараз розповім вам це.

- Не варто, якщо ваше зізнання зв'яже мене.

- Не бійтеся. Я завжди дуже любив Портоса за його простодушність і доброту; Портос людина пряма. Відтоді як я став єпископом, я шукаю простодушних людей, які вселяють мені любов до правди і ненависть до інтриг.

Д'Артаньян погладив вуса.

- Побачивши Портоса, я постарався підійти до нього ближче. У нього не було справи, його присутність нагадувала мені добрий старий час і відволікала від поганих думок. Я покликав Портоса у Ванн. Пан Фуке любить мене; дізнавшись, що Портос мій друг, він обіцяв поклопотатися за нього перед королем. Ось і вся таємниця.

- Я не зловживу нею, - усміхнувся д'Артаньян.

- Я добре це знаю, дорогий друже; ніхто не володіє такою мірою почуттям справжньої честі, як ви.

- Я задоволений, Араміс.

- А тепер...

І прелат заглянув у саму душу свого друга.

- А тепер поговоримо про себе. Хочете стати другом пана Фуке? Не перебивайте мене, перш ніж не дізнаєтеся, що я хочу сказати.

- Слухаю.

- Хочете стати маршалом Франції, пером, герцогом, володіти герцогством із мільйонним населенням?

- Що ж потрібно зробити, друже мій, щоб отримати все це? - запитав д'Артаньян.

- Бути прихильником пана Фуке.

- Я прихильник короля, дорогий друже.

- Але не виключно ж, я думаю?

- Я не роздвоююся.

- Я вважаю, що разом із великим серцем у вас є і деяке честолюбство?

- Так, звісно.

- І отже...

- І отже, я бажаю бути маршалом Франції; але маршалом, герцогом, пером зробить мене король; король дасть мені все це.

Араміс пильно глянув на д'Артаньяна.

- Хіба король не володар? - запитав д'Артаньян.

- Ніхто цього не заперечує. Але ж Людовик Тринадцятий теж був володарем.

- Так, дорогий, але між Рішельє і Людовіком Тринадцятим не було пана д'Артаньяна, - спокійно зауважив мушкетер.

- Біля короля, - продовжував Араміс, - багато каменів спотикання.

- Але не для короля.

- Звичайно, однак...

- Послухайте, Арамісе, я бачу, що тут кожен думає про себе і ніхто не думає про государя; а я буду підтримувати себе, підтримуючи його.

- А невдячність?

- Її бояться тільки слабкі!

- Ви дуже впевнені в собі.

- Здається, так.

- Але, можливо, з часом ви перестанете бути потрібним королю?

- Навпаки, я думаю, що в майбутньому знадоблюся йому більше, ніж будь-коли. Слухайте, дорогий, якби довелося приборкати нового Конде, хто приборкав би його? Ось це... тільки це у всій Франції! - І д'Артаньян поплескав по своїй шпазі.

- Ви маєте рацію, - сказав Араміс, бліднучи.

Він встав і потиснув руку д'Артаньяну.

- Ось востаннє кличуть до вечері, - піднявся з місця капітан мушкетерів. - Ви дозволите...

Араміс обійняв мушкетера:

- Такий друг, як ви, найпрекрасніша перлина в королівській короні.

І вони розійшлися.

«Я так і думав, що це неспроста», - промайнуло в голові д'Артаньяна.

«Потрібно скоріше запалити порох, - сказав про себе Араміс. - Д'Артаньян відчув підкоп».

CXLIX. Принцеса і де Гіш

Ми бачили, що граф де Гіш вийшов із зали в той момент, коли Людовик XIV так галантно підніс Лавальєр чудові браслети, виграні ним у лотерею.

Деякий час де Гіш прогулювався біля палацу, охоплений підозрами і тривогами. Потім він став чекати на терасі появи принцеси. Минуло понад півгодини. У графа на його самоті навряд чи були веселі думки. Він вийняв із кишені записник і після довгих вагань написав:

«Принцесо, благаю вас приділити мені кілька миттєвостей для розмови. Нехай вас не лякає це прохання; воно продиктоване тільки глибокою пошаною, з якою я і т. д. і т. д.».

Він підписав це незвичайне прохання і склав аркуш учетверо, але в цей момент помітив, що гості королеви починають розходитися. Він побачив Лавальєр, потім Монтале, яка розмовляла з Малікорном. Він пропустив усіх гостей королеви-матері, які щойно наповнювали її салон.

Принцеса не показувалася. Однак їй необхідно було перетнути цей двір для повернення додому, і де Гіш уважно спостерігав. Нарешті він побачив принцесу; вона йшла з двома пажами, які освітлювали їй шлях смолоскипами; дійшовши до дверей, вона крикнула:

- Пажі, ступайте дізнатися, де граф де Гіш. Він має дати мені звіт в одному дорученні. Якщо він вільний, попросіть його прийти до мене.

Де Гіш мовчав, сховавшись у тінь. Але щойно принцеса увійшла до себе, він стрімголов втік з тераси і з найбайдужішим виглядом рушив назустріч пажам, які прямували до його кімнати.

«Ось як, принцеса послала за мною!» - схвильовано подумав він і зім'яв свою, тепер уже непотрібну, записку.

- Граф! - сказав один із пажів, помітивши його. - Ми дуже раді, що зустріли вас.

- Що вам завгодно, панове?

- Ми за наказом принцеси.

- За наказом принцеси? - повторив де Гіш із удаваним здивуванням.

- Так. Її Високість запитує вас: ви маєте дати їй звіт в одному дорученні. Ви вільні?

- Я весь до послуг її високості.

- У такому разі будьте ласкаві слідувати за нами.

Піднявшись до принцеси, де Гіш побачив, що вона бліда і схвильована. Біля дверей стояла Монтале, якій дуже хотілося знати, що відбувається в розумі її пані.

- А, це ви, пане де Гіш, - почала принцеса, побачивши графа, - прошу вас... Мадемуазель де Монтале, ви вільні і можете піти.

Ще більш заінтригована Монтале поклонилася і пішла. Принцеса і де Гіш залишилися самі.

Усі переваги були на боці графа: сама принцеса запросила його на побачення. Але як міг граф скористатися цією милістю? Принцеса була такою норовливою, характер її був таким мінливим. І вона скоро виявила це; на самому початку розмови вона раптом запитала:

- Невже вам нічого сказати мені, графе?

Йому здалося, що вона вгадала його думки; йому здалося (закохані довірливі та сліпі, як поети або пророки), йому здалося, ніби вона вгадала його бажання бачити її і мету цього бажання.

- Так, принцесо, - поклонився він, - я дуже здивований.

- Історією з браслетами? - перебила його принцеса. - Чи не так?

- Так, принцеса.

- По-вашому, король закоханий? Скажіть!

Де Гіш пильно подивився на неї, і принцеса опустила очі під цим поглядом, що проникав до самого серця.

- По-моєму, - відповідав він, - король, імовірно, хоче когось помучити, інакше він не став би так афішувати свої почуття; він не наважився б так спокійно компрометувати дівчину, досі цілком бездоганну.

- Цю безсоромницю? - зарозуміло промовила принцеса.

- Можу запевнити вашу високість, - з шанобливою твердістю сказав де Гіш, - що мадемуазель де Лавальєр любить людина, гідна будь-якої поваги.

- Чи не Бражелон?

- Так, принцеса. Він мій друг.

- А яке діло королю до того, що він ваш друг?

- Король знає, що Бражелон - наречений мадемуазель де Лавальєр; і оскільки Рауль чесно служив королю, король не захоче заподіювати непоправного нещастя.

Принцеса дзвінко розреготалася, і цей сміх болісно подіяв на де Гіша.

- Повторюю, принцесо, я не думаю, щоб король був закоханий у Лавальєра, і на доказ цього я хочу запитати у вас, принцесо: чиє самолюбство хотіла зачепити його величність у цьому випадку? Ви знаєте весь двір і допоможете мені розв'язати це питання, тим більше що, як запевняють, ваша високість дуже близькі з королем.

Принцеса закусила губу і, не придумавши відповіді, змінила тему розмови.

- Доведіть мені, - сказала вона, дивлячись на графа тим поглядом, у який начебто була вкладена вся душа, - доведіть, що саме ви хотіли поговорити зі мною, хоча покликала вас я.

Де Гіш урочисто вийняв свою записку і подав принцесі.

- Наші бажання збіглися.

- Так, - вимовив граф із ніжністю, яку він не міг придушити, - і я вже пояснив вам, навіщо я хотів вас бачити; ви ж, принцесо, ще не сказали, навіщо ви зажадали мене до себе.

- Це правда.

Вона вагалася.

- Я божеволію через ці браслети, - промовила вона раптом.

- Ви очікували, що король піднесе їх вам? - запитав де Гіш.

- А чому б і ні?

- Але ж, принцесо, у короля, крім вас, його невістки, є ще дружина?

- А крім Лавальєр, - вигукнула уражена принцеса, - у нього є я! У нього є весь двір!

- Запевняю вас, принцесо, - шанобливо вклонився граф, - що якби хтось почув ваші слова й побачив ваші червоні очі й - хай пробачить мені бог - цю сльозу, що навернулася на ваші вії... так, якби хто побачив це, то сказав би, що ваша високість ревнує.

- Ревную! - гордовито вигукнула принцеса. - Ревную до Лавальєр?

Вона розраховувала упокорити де Гіша цим зарозумілим жестом і гордовитим тоном.

- Так, до Лавальєр, принцесо! - сміливо повторив він.

- Здається, пане, ви дозволяєте собі ображати мене, - прошепотіла вона.

- Ні, принцеса, - відповідав схвильований граф, який вирішив, однак, приборкати цей напад гніву.

- Геть! - крикнула принцеса у нестямі від роздратування, до такої міри холоднокровність і мовчазна шанобливість де Гіша розлютили її.

Де Гіш відступив на кілька кроків, відважив уклін, випростався, білий як полотно, і злегка здригнувшись, вимовив:

- Мені не варто було так старатися, щоб зазнати абсолютно несправедливої немилості.

І він не поспішаючи повернувся спиною. Але не зробив він і п'яти кроків, як принцеса кинулася за ним, наче тигриця, схопила його за рукав і вигукнула, привертаючи до себе:

- Ваша удавана шанобливість страшніша за пряму образу. Але ображайте мене, тільки говоріть!

Вона вся тремтіла від люті.

- Принцесо, - м'яко відповів граф, оголюючи шпагу, - простроміть моє серце, але не нудьгуйте!

За спрямованим на неї поглядом, сповненим любові, рішучості й навіть розпачу, вона зрозуміла, що ця людина, зовні така спокійна, пронизе себе шпагою, якщо вона додасть хоч слово.

Вона вирвала в нього зброю і, стиснувши йому руку, зі несамовитістю, яка могла зійти за ніжність, сказала:

- Графе, пощадіть мене! Ви бачите, я страждаю, а у вас немає ні краплі жалю.

Сльози заглушили її голос. Побачивши принцесу такою, що плаче, де Гіш схопив її в обійми і відніс на крісло. Вона задихалася.

- Чому, - говорив він, упавши на коліна, - ви не розповісте мені, що вас засмучує? Ви кого-небудь любите? Скажіть мені! Це мене вб'є, але раніше я зумію розрадити вас, полегшити ваші страждання і надати вам яку завгодно послугу.

- Невже ви мене так любите?

- Так, я вас люблю, принцесо!

Вона простягнула йому обидві руки.

- Дійсно, я кохаю, - прошепотіла вона так тихо, що ніхто, окрім де Гіша, не розчув би.

- Короля? - запитав він.

Вона злегка кивнула головою, і її посмішка була схожа на ті просвіти між хмарами, в яких після грози ніби відкривається рай.

- Але в серці знатної жінки, - додала вона, - живуть і інші пристрасті. Любов - поезія; але справжнім життям благородного серця є гордість. Графе, я народжена на троні, я горда і ревниво ставлюся до свого становища. Навіщо король наближає до себе недостойних?

- Знову! Ви знову ображаєте бідну дівчину, яка буде дружиною мого друга.

- Невже ви такі наївні, що вірите в це?

- Якби я не вірив, - відповів де Гіш, сильно збліднувши, - Бражелон завтра ж довідався б усе; так, довідався б, якби в мене були підстави припускати, що бідолаха Лавальєр забула клятви, дані Раулю. Втім, ні, було б низько видавати таємницю жінки і було б злочинно збентежити спокій друга.

- Ви думаєте, - запитала принцеса, істерично зареготавши, - що незнання - щастя?

- Так, думаю, - відповідав він.

- Доведіть це, доведіть! - наказала вона.

- Довести неважко. Принцеса, весь двір каже, що король любив вас і що ви любили короля.

- Ну! - заквапила вона, важко дихаючи.

- Ну, так припустіть, що Рауль, мій друг, прийшов би до мене і сказав: «Так, король любить принцесу; так, король підкорив серце принцеси», - тоді я, мабуть, убив би Рауля!

- Варто було б, - промовила принцеса тоном впертої жінки, яка почувається неприступною, - щоб пан Бражелон представив вам доказ своїх слів.

- А все-таки, - відповів зі зітханням де Гіш, - перебуваючи в невіданні, я не став заглиблюватися, і моє невідання врятувало мені життя.

- Невже ви настільки егоїстичні й холодні, - запитала принцеса, - що дозволите цьому нещасному парубку, як і раніше, любити Лавальєр?

- Так, доти, доки мені не буде доведено винуватість Лавальєр.

- А браслети?

- Ах, принцесо, адже ви сподівалися, що король піднесе їх вам. Що ж я міг би подумати?

Довод був непереборний; принцеса була розтрощена. З цієї миті вона вже не могла оговтатися. Але оскільки душа її була сповнена благородства, а розум вирізнявся тонкістю і гостротою, то вона оцінила всю делікатність де Гіша.

Принцеса ясно прочитала в його серці, що він підозрював про кохання короля до Лавальєра, але не хотів користуватися цим вульгарним засобом, не хотів губити суперника в думці жінки, переконавши її, що цей суперник залицяється до іншої.

Вона здогадалася, що де Гіш підозрює Лавальєр, але, бажаючи дати їй час схаменутися, щоб не занапастити її назавжди, утримується від рішучого кроку і не збирає більш точних відомостей. Словом, вона вгадала в серці графа стільки справжньої величі й стільки великодушності, що відчула, як її власне серце запалало від зіткнення з таким чистим полум'ям.

Незважаючи на острах не сподобатися, де Гіш залишився людиною послідовною і відданою, і це підносило його до ступеня героя, а її зводило до становища дріб'язкової, ревнивої жінки. Вона відчула до нього таку ніжність, що не могла не висловити її.

- Скільки непотрібних слів, - сказала вона, беручи його за руку. - Підозра, занепокоєння, недовіра, страждання, - здається, ми вимовили всі ці слова.

- На жаль, так, принцесо!

- Викресліть їх із вашого серця, як я викидаю їх зі свого. Нехай Лавальєр любить короля чи не любить, нехай король любить Лавальєр чи не любить, ми, графе, давайте розберемося в ролях, які ми граємо. Ви робите великі очі? Б'юся об заклад, що ви не розумієте мене!

- Ви такі норовливі, принцесо, що я постійно боюся не догодити вам.

- Подивіться, як він тремтить, як він переляканий! - жартівливо сказала принцеса з чарівною посмішкою. - Так, пане, мені доводиться грати дві ролі. Я - невістка короля. Чи повинна я на цій підставі втручатися в його справи? Ваша думка?

- Якнайменше, принцеса.

- Згодна. Але це питання гідності. По-друге, я - дружина принца.

Де Гіш зітхнув.

- І це, - ніжно додала вона, - має спонукати вас завжди говорити зі мною з найбільшою повагою.

- О! - вигукнув де Гіш, падаючи до її ніг і цілуючи їх.

- Мені здається, - прошепотіла вона, - що в мене є ще одна роль. Я забула про неї.

- Яка ж, яка?

- Я - жінка, - ще тихіше прошепотіла вона, - і я люблю.

Де Гіш піднявся. Вона відкрила йому обійми; їхні губи злилися.

За портьєрою почулися кроки. Увійшла Монтале.

- Що вам завгодно, мадемуазель? - запитала принцеса.

- Шукають пана де Гіша, - відповідала Монтале, яка встигла помітити збентеження акторів, що грали чотири ролі, бо й де Гіш героїчно зіграв свою.

CL. Монтале і Малікорн

Монтале сказала правду. Пана де Гіша всюди шукали, і залишатися у принцеси йому було ризиковано. Тому принцеса, незважаючи на уражену гордість, незважаючи на прихований гнів, не могла, принаймні в цю хвилину, ні в чому дорікнути Монтале, яка так зухвало порушила усамітнення закоханих.

Де Гіш теж втратив голову, але ще до появи Монтале; тому, тільки-но почувши голос фрейліни, граф, не попрощавшись із принцесою, чого вимагала проста ввічливість навіть між людьми рівними, поспіхом сховався, геть збожеволілий, залишивши принцесу з піднятою рукою, що посилала йому привіт.

Річ у тім, що де Гіш міг сказати, як говорив через сто років Керубіно, що забирає на губах щастя на цілу вічність.

Отже, Монтале знайшла закоханих у великому замішанні; в замішанні був той, хто тікав, в замішанні була і та, що залишалася.

І фрейліна прошепотіла, запитально озираючись навкруги:

- Здається, цього разу я дізнаюся стільки, що найдопитливіша жінка позаздрила б мені.

Принцеса була такою мірою збентежена цим допитливим поглядом, немов вона почула слова фрейліни, і, опустивши очі, пішла в спальню. Бачачи це, Монтале насторожилася, і до неї долинув звук клацання ключа.

Тоді Монтале зрозуміла, що вся ніч у її розпорядженні, і, зробивши перед дверима доволі нешанобливий жест, який наче промовляв: «На добраніч, принцесо», - втекла донизу розшукувати Малікорна, який уважно роздивлявся запиленого кур'єра, що виходив із кімнат графа де Гіша.

Зрозумівши, що Малікорн зайнятий важливою справою, Монтале не турбувала його і, лише коли він перестав напружувати зір і витягати шию, грюкнула його по плечу.

- Ну, - запитала Монтале, - що нового?

- Пан де Гіш любить принцесу, - відповів Малікорн.

- Оце так новина! Я знаю дещо свіжіше.

- Що саме?

- Що принцеса любить пана де Гіша.

- Одне випливає з іншого.

- Не завжди, мій любий.

- Це сказано на мою адресу?

- Присутніх завжди виключають.

- Спасибі, - поклонився Малікорн. - А як йдуть справи у короля?

- Король хотів бачити Лавальєр сьогодні ввечері після лотереї.

- І що ж, він бачив її?

- Ні.

- Як ні?

- Двері були замкнені.

- То що?..

- Тож король пішов осоромлений, як простий злодій, який забув свої інструменти.

- Добре.

- А у вас що нового? - запитала Монтале.

- Пан де Бражелон надіслав кур'єра до пана де Гіша.

- Чудово, - посміхнулася Монтале і заплескала в долоні.

- Чому чудово?

- Тому що має бути розвага. Якщо ми тепер почнемо нудьгувати, значить, ми самі винні.

- Потрібно розділити обов'язки, - сказав Малікорн, - щоб не вийшло плутанини.

- Нічого не може бути простіше, - відповідала Монтале. - Три свіженькі інтриги, якщо їх ведуть як слід, дають принаймні три записочки на день.

- Що ви, люба! - вигукнув Малікорн, знизуючи плечима. - Три записки на день! Та це добре тільки для міщанських почуттів. Мушкетер на годиннику і дівчина в монастирі обмінюються щодня запискою через щілину в стіні. В одній записочці вміщається вся поезія цих бідних сердець. Але в нас... як ви погано знаєте королівську ніжність, люба!

- Кінчайте швидше, - нетерпляче перебила його Монтале. - Сюди можуть прийти.

- Закінчувати? Та я тільки почав. У мене є ще три важливі пункти.

- Він позитивно заморить мене своєю фламандською флегматичністю, - вигукнула Монтале.

- А ви зовсім зіб'єте мене з пантелику вашою італійською жвавістю. Отже, я вам сказав, що наші закохані надсилатимуть одне одному цілі томи. Але що ж із цього?

- А те, що жодна з наших дам не може зберігати одержуваних листів.

- Без сумніву.

- І те, що пан де Гіш теж не наважиться зберігати отримані ним листи.

- Ймовірно.

- Отже, я буду зберігати все це листування у себе.

- Це абсолютно неможливо, - сказав Малікорн.

- Чому ж?

- Тому, що ви не вдома; тому, що у вас спільна кімната з Лавальєр; тому, що кімнату фрейлін частенько оглядають і обшукують; тому, що королева ревнива, як іспанка, і королева-мати ревнива, як дві іспанки, і, нарешті, принцеса ревнива, як десять іспанок...

- Ви декого забуваєте.

- Кого?

- Принца.

- Я говорив тільки про жінок. Отже, перенумеруємо. Номер перший - принц.

- Номер другий - де Гіш.

- Номер третій - віконт де Бражелон.

- Номер четвертий - король.

- Король?

- Звісно, король; він не тільки найревнивіший, а й наймогутніший з усіх.

- О, люба!

- Далі!

- У яке ж осине гніздо ви потрапили!

- А ви хочете йти за мною?

- Звичайно, хочу. Однак...

- Однак...

- Однак, поки є ще час, я думаю, було б розсудливіше повернутися.

- А я, навпаки, думаю, що було б розсудливіше одразу ж опанувати всі ці інтриги.

- Ви не впораєтеся.

- З вашою допомогою я впораюся і з десятьма. Це моя стихія, дорогий мій. Я створена для придворного життя, як саламандра створена, щоб жити у вогні.

- Ваше порівняння анітрохи не заспокоює мене, люба. Я чув від дуже вчених людей, що, по-перше, саламандр не існує, а по-друге, якби вони й існували, то виходили б із вогню абсолютно засмаженими.

- Ваші вчені, можливо, чудово знають усе, що стосується саламандр, але вони не скажуть вам того, що я зараз скажу, а саме: Орі де Монтале менше ніж через місяць судилося стати першим дипломатом при французькому дворі!

- Мабуть, але за умови, що я буду другим.

- Йде; союз наступальний і оборонний, зрозуміло.

- Тільки остерігайтеся листів.

- Я буду віддавати їх вам, у міру того як вони будуть надходити до мене.

- Що скажемо ми королю про принцесу?

- Що принцеса все ще любить короля.

- Що скажемо ми принцесі про короля?

- Що вона вчинить дуже необачно, якщо не буде щадити його.

- Що скажемо ми Лавальєр про принцесу?

- Що заманеться. Лавальєр наша.

- Наша?

- Удвічі.

- Як так?

- По-перше, завдяки віконту де Бражелону.

- Поясніть.

- Сподіваюся, ви не забули, що пан де Бражелон писав багато листів мадемуазель де Лавальєр.

- Я нічого не забуваю.

- Ці листи отримувала я, і я їх ховала.

- Отже, вони у вас?

- У мене.

- Де ж - тут?

- О ні, вони в Блуа, у знайомій вам кімнатці.

- Мила кімнатка, кімнатка, сповнена коханням, переддень палацу, в якому я коли-небудь поселю вас! Але вибачте, ви кажете, що всі ці листи в тій кімнатці?

- Так.

- А ви не ховали їх у скриньку?

- Звісно, у ту саму скриньку, куди я ховала листи, отримані від вас, і мої власні листи, коли справи або розваги заважали вам приходити на побачення.

- Чудово! - вигукнув Малікорн.

- Чому ви так задоволені?

- Тому, що мені не доведеться їздити за листами в Блуа. Вони в мене тут.

- Ви привезли скриньку?

- Вона була мені дорога, тому що вона ваша.

- То зберігайте її гарненько. У скриньці є документи, які згодом коштуватимуть дуже дорого.

- Я це знаю. Саме тому я сміюся, і сміюся від щирого серця!

- Тепер останнє слово.

- Чому ж останнє?

- Нам потрібні будуть помічники?

- Ніяких.

- Лакеї, покоївки?

- Ні, нікого. Це не годиться. Ви самі будете віддавати листи і самі отримувати їх. Ніяких образ! Якщо пан Малікорн і мадемуазель Ора не будуть влаштовувати свої справи самі, то справи ці потраплять у чужі руки.

- Ви маєте рацію. Але що таке відбувається у пана де Гіша?

- Нічого; він відкриває вікно.

- Біжимо швидше!

І обидва зникли; змова була складена.

Дійсно, у кімнаті графа де Гіша відкрилося вікно. Але це він зробив не тільки для того, щоб, як припустили б необізнані, постаратися побачити тінь принцеси крізь фіранки; графа хвилювали не лише любовні почуття.

Як ми вже сказали, до нього щойно приїхав кур'єр, посланий Бражелоном. Бражелон писав де Гішу. Граф двічі перечитав лист Рауля, який справив на нього глибоке враження.

- Дивно! Дивно! - шепотів він. - Якими могутніми засобами доля тягне людей до мети!

І, відійшовши від вікна, ближче до світла, він втретє перечитав цей лист, рядки якого палили його мозок і очі.

«Кале.

Дорогий графе!

Я зустрів у Кале пана де Варда, який був важко поранений на дуелі з герцогом Бекінгемом.

Де Вард, як ви знаєте, людина хоробра, але мстива і злісна.

Він говорив мені про вас, запевняючи, що дуже до вас прихильний; говорив також про принцесу, яку він знаходить красивою і люб'язною. Він здогадався про вашу любов до відомої вам особи.

Він говорив також про ту, кого я люблю, і висловив мені велике співчуття, супроводжуючи його такими темними натяками, що я спершу злякався, але потім приписав їх його звичці триматися таємничо.

Справа ось у чому.
Він отримав із Фонтенбло звістки. Ви розумієте, їх міг повідомити йому тільки пан де Лоррен.
***Кажуть**, так повідомляється йому в цих звістках, **що в серці короля відбулася зміна**. Ви знаєте, кого це стосується. **Крім того**, повідомляється в цих же звістках, **кажуть про одну фрейліну, яка дає привід для лихослів'я**.*
Ці невизначені фрази забрали в мене сон. Я пошкодував, що мій характер, прямий і слабкий, незважаючи на відому частку впертості, завадив мені відповісти на ці твердження. Оскільки пан де Вард їхав до Парижа, то я не став його затримувати поясненнями. Зізнаюся відверто, мені здавалося неделікатним піддавати допиту людину, рани якої ледь зарубцювалися.
Коротше кажучи, він поїхав - поїхав, за його словами, для того, щоб подивитися на цікаве видовище, яке, напевно, незабаром буде представляти двір. Прощаючись, він привітав мене і висловив співчуття. Я не зрозумів ні того, ні іншого. Я був збитий з пантелику своїми думками і недовірою до цієї людини, недовірою, якої, як вам добре відомо, я ніколи не міг подолати. Але щойно він поїхав, мій розум прояснився. Неможливо припустити, щоб людина з таким характером, як де Вард, не підлила деякої дози отрути у свої розмови зі мною. Тому в таємничих словах пана де Варда, напевно, зовсім немає таємничого сенсу, який я міг би застосувати до себе або до відомої вам особи.
Примушений, за наказом короля, негайно їхати в Англію, я не маю жодного наміру тікати за паном де Вардом, щоб отримати пояснення його недомовок, але я надсилаю вам кур'єра і пишу листа, з якого ви дізнаєтеся про всі мої сумніви. Виступайте від мого імені; я розмірковував, ви дійте. Пан де Вард скоро приїде у Фонтенбло; дізнайтеся ж, що означають його натяки, якщо тільки вам це невідомо. Пан де Вард запевняв також, ніби герцог Бекінгем поїхав із Парижа, ощасливлений принцесою. У відповідь на ці слова я негайно оголив би шпагу, якби не вважав, що служба королю зобов'язує нехтувати особистими рахунками.
Спаліть цей лист, який вам доставить Олівен.
Олівен втілення вірності.
Дуже прошу вас, дорогий графе, нагадати про мене мадемуазель де Лавальєр, ручки якої я шанобливо цілую.
Обіймаю вас.
Віконт де Бражелон».
«P.S. Якщо трапиться щось серйозне - все слід передбачити, дорогий друже, - пошліть до Лондона кур'єра з одним тільки словом: "Приїжджайте", - і я буду в Парижі за тридцять шість годин після отримання вашого листа».

Де Гіш зітхнув, склав лист втретє і, замість того, щоб спалити його, як наказав Рауль, сховав його в кишеню.

Йому хотілося ще кілька разів перечитати ці рядки.

- Скільки тривоги і водночас яка довіра! - прошепотів граф. - У цьому листі вся душа Рауля; він забуває в ньому про графа де Ла Фер і говорить про свою повагу до Луїзи. Ах, - продовжував де Гіш із погрозою, - ви втручаєтеся в мої справи, пане де Вард? Добре ж, я займуся вашими! Бідний Рауль, твоє серце доручає мені скарб; я охоронятиму його, не бійся!

Давши таку обіцянку, де Гіш послав за Малікорном із проханням з'явитися до нього якомога швидше.

Малікорн негайно ж з'явився, його поспішність була першим наслідком бесіди з Монтале.

Що більше розпитував де Гіш, то більше розгадував Малікорн його наміри. У результаті, після двадцятихвилинної розмови, протягом якої де Гіш розраховував дізнатися всю правду про Лавальєра і про короля, він дізнався тільки те, що бачив на власні очі. Тим часом Малікорн дізнався або вгадав, як вам буде завгодно, що у Рауля народжуються підозри і що де Гіш збирається стерегти скарби Гесперид*.

Малікорн погодився прийняти на себе роль дракона.

Де Гіш уявив, ніби він зробив усе для свого друга, і тепер зайнявся собою.

Другого дня ввечері стало відомо про повернення де Варда і про відвідини ним короля. Після цього візиту видужуючий мав відвідати принца. Де Гіш поспішив до принца.

CLI. Як де Вард був прийнятий при дворі

Принц прийняв де Варда з такою відмінною прихильністю, яку вселяє людині легковажній надія на отримання цікавих новин.

Де Варда ніхто не бачив цілий місяць, тож він був ласою стравою. Приголубити його означало насамперед проявити невірність щодо старих друзів, а в невірності завжди міститься якась принадність; крім того, такою ласкою можна було загладити колишні непорозуміння. Отже, принц прийняв де Варда вельми милостиво.

Шевальє де Лоррен, який дуже боявся суперника, але поважав у ньому характер, в усьому схожий на його власний, але більш відважний, - шевальє де Лоррен зустрів де Варда ще ласкавіше, ніж принц.

Як ми вже сказали, улюбленцем принца був також де Гіш, але він тримався трохи осторонь, терпляче чекаючи, коли скінчаться всі ці ніжності.

Розмовляючи з гостями принца і навіть із самим принцом, де Вард не випускав із поля зору де Гіша; інстинкт підказував йому, що де Гіш прийшов заради нього. Тому, привітавшись з усіма, де Вард негайно ж

попрямував до де Гіша. Вони обмінялися один з одним найвишуканішими привітаннями. Після цього де Вард повернувся до принца і його свити.

Серед загальних привітань зі щасливим поверненням було повідомлено про прихід принцеси.

Принцеса вже знала про приїзд де Варда. Їй були відомі всі подробиці його подорожі та дуелі з Бекінгемом. Вона не без задоволення збиралася бути присутньою при повідомленні, яке мав зробити її ворог. Принцеса прийшла в супроводі кількох фрейлін.

Де Вард найлюб'язнішим чином привітав принцесу і, нібито відкриваючи ворожі дії, оголосив про свою готовність розповісти про герцога Бекінгема.

Це була відповідь на холодний прийом принцеси. Напад був енергійний; принцеса відчула удар, але зробила вигляд, що він не влучив у ціль. Вона мигцем глянула на принца і на де Гіша. Принц почервонів, де Гіш зблід. Принцеса зберегла безпристрасний вигляд, однак, усвідомлюючи, скільки неприємностей може заподіяти їй цей ворог, вона з усмішкою нахилилася в бік мандрівника, який заговорив про щось інше.

Принцеса була сміливою, навіть необережною; при кожному відступі ворога вона кидалася вперед. Після хвилинного замішання вона безстрашно кинулася у вогонь.

- Ви дуже страждали від ран, пане де Вард? - запитала вона. - Ми тут дізналися, що вам не пощастило і ви були поранені.

Тепер де Варду прийшла черга здригнутися; він підібгав губи.

- Ні, принцесо, я майже не відчував болю.

- Однак у таку страшну спеку...

- Морське повітря освіжає, принцесо; крім того, у мене була одна втіха.

- Ось як! Тим краще!.. Яке ж?

- Знати, що мій противник страждає більше за мене.

- О! Він був поранений серйозніше за вас? Я цього не знала, - зауважила принцеса з цілковитою безпристрасністю.

- Ви помиляєтеся, принцесо, або, вірніше, робите вигляд, що помиляєтеся. Його тіло не відчувало такого болю, як моє, зате було зачеплено його серце.

Де Гіш зрозумів, до чого хилилася боротьба: він зробив принцесі знак, благаючи її припинити змагання. Але принцеса, не відповідаючи графу і вдаючи, що не помічає його, запитала, продовжуючи посміхатися;

- Як, хіба герцог Бекінгем був поранений у серце? Досі я думала, що рани в серці невиліковні.

- На жаль, принцесо, - з вишуканою люб'язністю відповів де Вард, - всі жінки переконані в цьому, і тому вони такі самовпевнені.

- Ви неправильно зрозуміли його, моя мила, - нетерпляче зауважив принц. - Пан де Вард хоче сказати, що герцог Бекінгем був поранений у серце не шпагою, а іншою зброєю.

- Ах, ось воно що! - вигукнула принцеса. - Пан де Вард пожартував; чудово. Але цікаво знати, чи сподобався б цей жарт герцогу? Право, дуже шкода, що його немає тут, пане де Вард.

Очі молодого чоловіка блиснули.

- Мені теж дуже шкода, - вимовив він, зціпивши зуби.

Де Гіш не поворухнувся. Принцеса ніби чекала, що він прийде їй на допомогу.

Принц вагався.

Тоді виступив шевальє де Лоррен:

- Принцеса, де Вард чудово знає, що для такої людини, як Бекінгем, отримувати серцеві рани не новина.

- Замість того, щоб набути одного союзника, мені доводиться мати справу з двома ворогами, - прошепотіла принцеса, - ворогами, що змовилися, запеклими.

І вона змінила тему розмови. Принци, як відомо, мають право змінювати теми розмови, і етикет вимагає поважати це право. Пожвавлення зникло; головні актори зіграли свої ролі.

Принцеса пішла рано, і принц, який бажав розпитати її, запропонував їй руку.

Шевальє де Лоррен занадто боявся відновлення добрих стосунків між подружжям, для того щоб залишити їх у спокої. Тому він попрямував до апартаментів принца з метою зустріти його на зворотному шляху і знищити двома-трьома словами всі сприятливі враження, які принцеса могла залишити в його серці. Де Гіш зробив крок у напрямку до де Варда, якого тісно обступила купка придворних. Він висловив таким чином бажання поговорити з ним. Де Вард зробив йому очима і головою знак, що він зрозумів.

Стороннім цей рух здався доброзичливим.

Де Гішу недовго довелося чекати. Звільнившись від своїх співрозмовників, де Вард підійшов до де Гіша, і, знову обмінявшись уклонами, вони стали розгулювати кімнатою.

- Благополучно повернулися, дорогий де Вард? - почав граф.

- Як бачите, абсолютно благополучно.

- І веселі, як і раніше?

- Більше, ніж будь-коли.

- Як я радий!

- Що поробиш! У цьому світі стільки блазенства, стільки смішних примх.

- Ви маєте рацію.

- Отже, ви згодні зі мною?

- Ще б пак! Ви привезли нам новини?

- Їй-богу, ні; я сам приїхав сюди за новинами.

- Розповідайте! Адже ви зустрічалися в Булоні з різними людьми і нещодавно бачили одного з моїх друзів.

- Зустрічався з людьми? Бачив одного з ваших друзів?

- Коротка ж у вас пам'ять.

- Ах так: Бражелона!

- Саме так.

- Який їде з дорученням до короля Карла?

- Абсолютно вірно. Хіба він нічого не розповів вам і ви йому нічого не розповіли?..

- Право, не пам'ятаю, що я йому говорив, але чудово пам'ятаю, чого я йому не сказав.

Де Вард мав напрочуд тонке чуття. За холодним, сповненим гідності зверненням де Гіша він ясно відчув, що розмова набуває поганого повороту. Він вирішив триматися невимушено і насторожено.

- Скажіть же, будь ласка, що ви від нього приховали? - поцікавився де Гіш.

- Усе, що стосується Лавальєр.

- Лавальєр?.. Нічого не розумію! Що це за дивна річ, яку ви дізналися, перебуваючи далеко від Парижа, тим часом як Бражелону, який перебував тут, нічого не було відомо?

- Ви серйозно ставите мені це запитання?

- Як не можна більш серйозно.

- Як! Ви, придворний, завсідник у палаці, друг принца, фаворит прекрасної принцеси?

Де Гіш спалахнув від гніву.

- Про яку принцесу говорите ви? - запитав він.

- Я знаю тільки одну, дорогий мій. Я говорю про дружину принца. Хіба при дворі є ще якась принцеса? Скажіть.

Де Гіш ледве стримувався; сварка була неминуча. Але де Вард хотів, щоб приводом для неї була принцеса, а де Гіш затівав її тільки заради Лавальєр. З цього моменту почалася повна удавання гра, яка могла тривати доти, доки один із супротивників не виявився б серйозно зачепленим.

Отже, де Гіш опанував себе.

- Мені немає жодної справи до принцеси, дорогий де Вард, - заявив де Гіш. - Мене цікавить лише те, що ви цю хвилину сказали.

- Що ж я сказав?

- Що ви дещо приховали від Бражелона.

- Інакше кажучи - те, що ви знаєте так само добре, як і я, - відпарував де Вард.

- Даю вам слово, що ні!

- Повно!

- Якщо ви мені скажете, я знатиму, - не інакше, клянуся вам!

- Як! Я приїжджаю сюди з Булоні, а ви перебували тут і бачили на власні очі те, що чутка встигла занести в Булонь, - і ви серйозно запевняєте мене, що нічого не знаєте? Помилуйте, графе!

- Як вам завгодно, де Вард, але повторюю, що я нічого не знаю.

- Ви приховуєте; це дуже завбачливо.

- Отже, ви і мені не скажете більше, ніж Бражелону?

- Ви прикидаєтеся глухим; я переконаний, що і принцеса не могла б краще володіти собою, ніж ви.

«Ах ти, двічі лицемір, - подумав де Гіш, - ти знову повертаєшся до принцеси».

- Ну, раз нам важко змовитися щодо Лавальєр і Бражелона, - продовжував де Вард, - поговоримо про ваші особисті справи.

- Ніяких особистих справ у мене немає, - заперечив де Гіш. - Сподіваюся, ви нічого не сказали про мене Бражелону, чого не могли б повторити зараз?

- Ні. Але зрозумійте, де Гіш, що наскільки я не обізнаний щодо одних речей, настільки мені все чудово відомо про інші. Наприклад, якби йшлося про паризькі зв'язки герцога Бекінгема, то я міг би розповісти вам багато дуже цікавого, оскільки був його супутником. Чи не хочете послухати?

Де Гіш витер спітніле чоло.

- Ні, - відповів він, - тисячу разів ні! Я анітрохи не цікавий і не бажаю знати того, що мене не стосується. Герцог Бекінгем просто мій знайомий, тоді як Рауль - близький друг. Тому мені абсолютно байдуже, що сталося з герцогом, і я дуже цікавлюся всім, що стосується Рауля.

- Усім, що сталося з ним у Парижі?

- І в Парижі, і в Булоні. Ви розумієте, я перебуваю тут; якщо що-небудь трапиться, я дам відсіч. Тим часом Рауль поїхав, і один тільки я можу виступити на його захист. Отже, справи Рауля мені важливіші за мої власні.

- Але Рауль повернеться.

- Так, коли виконає доручення. А доти, ви розумієте, я не можу бути байдужим до несприятливих чуток про нього.

- Тим паче що він проведе в Лондоні чимало часу, - з усмішкою зауважив де Вард.

- Ви думаєте? - здивувався де Гіш.

- Ще б пак! Невже ви припускаєте, що його послали до Лондона тільки для того, щоб він з'їздив туди і повернувся? Ну ні, його послали в Лондон, щоб він там залишився.

- О граф! - сказав де Гіш, енергійно стискаючи руку де Варда. - Це дуже неприємне для Бражелона припущення, і воно цілком виправдовує те, що він писав мені з Булоні.

Де Вард знову став холоднокровним; глузливість занадто захопила його, і він необережно дав своєму супротивникові перевагу над собою.

- Скажіть, про що ж він писав вам? - запитав він.

- Що ви віроломно обмовили Лавальєр і, мабуть, сміялися над його довірою до цієї дівчини.

- Усе це правда, - погодився де Вард, - я очікував почути від віконта де Бражелона те, що зазвичай один чоловік говорить іншому, коли той робить образливі натяки. Так, наприклад, якби я шукав із вами сварки, то сказав би, що принцеса, відзначивши своєю увагою герцога Бекінгема, потім відіслала його від себе заради вас.

- О, це анітрохи б не образило мене, дорогий де Вард. - Де Гіш вимушено посміхався, незважаючи на те, що вогонь струменів по його жилах. - Така милість солодша за мед.

- Згоден, але якби я неодмінно хотів викликати вас на сварку, я б постарався викрити вас на брехні; я розповів би вам про один гай, де ви зустрілися з цією знаменитою принцесою, про уклони на коліно, про цілування ручок, і тоді ви, людина потайлива, жвава й образлива...

- Клянуся вам, - перебив його де Гіш із судомною посмішкою на губах, - клянуся, це не зачепило б мене, і я не став би спростовувати вас. Що робити, милий графе, я так створений; до всього, що стосується мене, я ставлюся з крижаною байдужістю. Інша річ, коли йдеться про відсутнього, який, їдучи, просив захищати його честь. Усе, що стосується цього друга, хвилює мене надзвичайно.

- Я вас розумію, пане де Гіш; але що б ви там не говорили, нас не можуть особливо цікавити зараз ні Бражелон, ні ця незначна дівчина на ім'я Лавальєр.

У цей момент через салон проходили кілька придворних, які чули щойно вимовлені слова і мали почути також і подальше.

Де Вард помітив це і навмисне голосно продовжував:

- О, якби Лавальєр була такою ж кокеткою, як принцеса, виверти якої - я згоден, цілком безневинні - спонукали її спершу відіслати герцога Бекінґема в Англію, а потім вигнати вас. Адже ви потрапили в її тенета, чи не так, пане?

Придворні підійшли ближче; то були де Сент-Еньян і Манікан.

- Що робити, дорогий! - засміявся де Гіш. - Адже всім відомо, що я - фат. Я сприйняв жарт всерйоз і зазнав вигнання; але я побачив свою помилку, переміг марнославство, схилився перед ким слід було й дістав дозвіл повернутися, принісши винувату й давши собі слово позбутися своїх помилок. Ви бачите, що я зараз абсолютно бадьорий і насміхаюся над тим, що розбивало мені серце чотири дні тому. Але Рауль коханий; він не сміється з чуток, які можуть зруйнувати його щастя; з чуток, які ви передали йому, тим часом як, графе, ви знали не гірше за мене, не гірше за ось цих панів, не гірше за всіх, що ці чутки - мерзенний наклеп!

- Наклеп! - вигукнув де Вард, розлючений тим, що завдяки холоднокровності де Гіша потрапив у пастку.

- Ну так, наклеп. Ось вам лист, у якому Рауль повідомляє мені, що ви погано відгукувалися про мадемуазель де Лавальєр, і запитує мене,

що зі сказаного вами про цю дівчину правда. Чи не завгодно вам, щоб я запросив як суддів ось цих панів, пане де Вард?

І абсолютно холоднокровно де Гіш прочитав уголос рядки листа, які стосувалися Лавальєр.

- Тепер, - заявив де Гіш, - для мене цілком зрозуміло, що ви хотіли потривожити спокій Бражелона і що ваші слова були продиктовані злістю.

Де Вард озирнувся навкруги, щоб побачити, чи не знайде він у кому-небудь підтримки. Але, взявши до уваги, що де Вард прямо або побічно образив Лавальєр, яка була на цей час героїнею дня, придворні негативно похитали головою, і де Вард ні в кому не зустрів співчуття.

- Панове, - сказав де Гіш, інстинктивно вгадуючи почуття, що надихало всіх, - наша суперечка з паном де Вардом стосується таких делікатних питань, що нікому не слід чути більше того, ніж ви чули. Тому я прошу вас дозволити нам закінчити цю розмову наодинці, як годиться дворянам, коли один із них викрив іншого у брехні.

- Панове, панове! - пролунали вигуки.

- Хіба ви вважаєте, що я був не правий, захищаючи мадемуазель де Лавальєр? - запитав де Гіш. - У такому разі я визнаю свою помилку і беру назад усі образливі слова, які я міг сказати пану де Варду.

- Що ви! - відгукнувся де Сент-Еньян. - Мадемуазель де Лавальєр - ангел!

- Втілена чеснота і цнотливість! - підтримав його Манікан.

- Ось бачите, пане де Вард, - поклонився де Гіш, - не я один беру під свій захист бідну дівчину. Панове, вдруге звертаюся до вас із проханням залишити нас наодинці. Ви бачите, що обидва ми абсолютно спокійні.

Придворні охоче розійшлися. Молоді люди залишилися самі.

- Непогано розіграно, - сказав де Вард графу.

- Чи не так? - запитав той.

- Що робити, у провінції я вкрився іржею, тоді як ви, графе, навчилися тут якнайкраще володіти собою і збентежили мене; у жіночому товаристві завжди здобуваєш що-небудь. Прийміть же мої вітання.

- Приймаю.

- І дозвольте мені передати вітання також принцесі.

- Тепер, дорогий мій де Вард, можете хоч кричати про це.

- Не дратуйте мене!

- О, я вас не боюся! Усі знають, що ви зла людина. Якщо ви заговорите про принцесу, вас вважатимуть боягузом, і принц сьогодні ж увечері накаже повісити вас на своєму вікні. Говоріть же, дорогий де Вард, говоріть скільки завгодно!

- Я переможений.

- Але ще не такою мірою, як ви заслуговуєте.

- Я бачу, що ви з радістю поклали б мене на обидві лопатки.

- І навіть більше!

- Тільки ви вибрали невдалий момент, дорогий графе; після нещодавно зіграної мною партії партія з вами мені не під силу. Я втратив занадто багато крові в Булоні; за найменшого зусилля мої рани розкриються, і, право, ваша перемога коштуватиме вам дуже дешево.

- Це правда, - погодився де Гіш, - хоча, з'явившись у нашому товаристві, ви вдали, що зовсім здорові і що руки ваші діють чудово.

- Руки діють, це вірно; але ноги дуже ослабли, і, крім того, після цієї клятої дуелі я жодного разу не брався за шпагу, а ви, б'юсь об заклад, фехтували щодня, щоб гра не виявилася небезпечною для вас.

- Даю вам слово, пане, - відповів де Гіш, - що вже шість місяців, як я не вправлявся.

- Ні, графе, після зрілих роздумів я не битимуся, принаймні з вами. Почекаю Бражелона, який, на вашу думку, сердиться на мене.

- Ні, вам не дочекатися Бражелона! - вигукнув де Гіш, вийшовши із себе. - Адже ви самі сказали, що Бражелон може затриматися в Лондоні, а тим часом ваш злісний розум встигне зробити свою справу.

- Однак у мене буде вибачення. Стережіться!

- Даю вам тиждень на остаточне одужання.

- Це вже краще. Через тиждень подивимося.

- Так, так, розумію: протягом тижня можна вислизнути від ворога. Ні, не згоден, не даю вам жодного дня...

- Ви з глузду з'їхали, пане, - вигукнув де Вард, позадкувавши.

- А ви безчесні, якщо відмовляєтеся битися.

- Ну?

- Я доповім королю, що, образивши Лавальєр, ви відмовляєтеся битися.

- О, та ви втілена підступність, пане чесна людина!

- Найнебезпечніше підступність того, хто завжди поводиться лояльно.

- У такому разі поверніть мені колишню силу моїх ніг або веліть зробити собі сильне кровопускання, щоб зрівняти наші шанси.

- Ні, я придумав щось краще.

- Що саме?

- Ми будемо битися верхи, на пістолетах. Кожному буде надано право зробити три постріли. Ви чудово стріляєте. Я знаю, що ви потрапляли в птаха, пустивши коня галопом. Не заперечуйте, я це бачив!

- Думаю, що ви маєте рацію, - сказав де Вард, - у такому разі можливо, що я вас уб'ю.

- Право, ви зробите мені послугу.

- Постараюся.

- Отже, вирішено?

- Руку!

- Ось вона... Але з однією умовою.

- З яким?

- Дайте мені слово, що королю про це не буде нічого відомо.
- Клянуся вам.
- Іду за конем.
- Я теж.
- Куди ми поїдемо?
- На галявину. Я знаю зручне місце.
- Поїдемо разом.
- Чому ж ні?

І, прямуючи до стайні, вороги пройшли повз слабо освітлені вікна принцеси. За мереживними фіранками виднілася тінь.

- Ось жінка, - посміхнувся де Вард, - яка навіть не підозрює, що через неї ми йдемо на смерть.

CLII. Поєдинок

Вибравши коней, де Вард і де Гіш власноруч осідлали їх.

У де Варда не було пістолетів, зате у де Гіша знайшлося дві пари. Він сходив за ними, зарядив і надав вибір де Варду. Де Вард вибрав ті пістолети, з яких він уже стріляв двадцять разів, ті самі, з яких на очах де Гіша він убивав на льоту ластівок.

- Не дивуйтеся, - сказав він, - що я вживаю всіх запобіжних заходів. Ви знаєте свою зброю. Отже, я тільки зрівнюю шанси.

- Абсолютно марне зауваження, - відповів де Гіш, - ніхто не заперечує вашого права.

- Тепер, - продовжував де Вард, - я попрошу вас допомогти мені сісти на коня, тому що мені ще важкувато робити такі рухи.

- У такому разі нам потрібно битися стоячи.

- Ні, сидячи в сідлі, я почуваюся чудово.

- Чудово, не будемо більше говорити про це.

І де Гіш допоміг де Варду сісти на коня.

- Однак, - зауважив де Вард, - ми настільки захопилися бажанням знищити один одного, що зовсім випустили з уваги одну обставину.

- Яке?

- Темряву; нам доведеться вбивати один одного навмання.

- Дрібниці; все одно одні й ті самі наслідки...

- Слід взяти до уваги ще одне: чесні люди ніколи не б'ються без секундантів.

- О, - вигукнув де Гіш, - адже ми діятимемо за всіма правилами!

- Так, але я не хочу дати привід для розмов, що ви вбили мене з-за рогу, так само як, якщо я вб'ю вас, я не хочу, щоб мене звинуватили у злочині.

- Хіба такі звинувачення з'являлися у зв'язку з вашою дуеллю з герцогом Бекінгемом? - запитав де Гіш. - Тим часом вона відбувалася на тих самих умовах, що й наш майбутній поєдинок.

- Але ж тоді було світло; ми стояли у воді майже по пояс; крім того, на березі зібралося чимало глядачів.

Де Гіш кілька миттєвостей розмірковував. Але в його голові остаточно утвердилася думка, що де Вард хоче притягнути свідків, щоб поновити розмову про принцесу і надати дуелі нового оберту. Тому він нічого не відповів, і коли де Вард востаннє запитально подивився на нього, він знаком дав йому зрозуміти, що воліє триматися прийнятих умов.

Отже, двоє супротивників вирушили в дорогу, виїхавши із замку через ту саму браму, біля якої ми нещодавно бачили Монтале і Малікорна.

Немов для того, щоб побороти спеку, на темному небі зібралися хмари, і ніч повільно гнала їх зі сходу на захід. Це важке склепіння, без просвітів і без спалахів блискавки, тиснуло на землю і починало повільно руйнуватися від поривів вітру, як величезне полотно.

Падали великі теплі краплі дощу і збивали пил у кульки. Водночас спраглі вологи квіти, чагарники і дерева в передчутті грози поширювали міцний аромат, що навіював солодкі спогади, думки про юність, про вічне життя, про щастя і кохання.

- Як добре пахне земля, - промовив де Вард, - вона кокетує з нами, намагаючись привернути до себе.

- До речі, - сказав де Гіш, - мені спало на думку кілька думок, якими я хочу поділитися з вами.

- З приводу чого?

- З приводу нашого поєдинку.

- Дійсно, мені здається, що нам час зайнятися ним.

- Це буде звичайна дуель, згідно зі встановленими правилами?

- Скажіть ваші усдовия.

- Ми виберемо зручну галявину, зійдемо з коней, прив'яжемо їх до чого доведеться і зустрінемося без зброї. Потім кожен із нас відійде на півтори сотні кроків і знову рушить назустріч іншому.

- Добре! Саме таким чином я вбив у Сен-Дені бідного Фоліване три тижні тому.

- Вибачте, ви забуваєте одну подробицю.

- Яку?

- Під час дуелі з Фоліваном ви йшли один на одного зі шпагами в зубах і пістолетами в руках.

- Це правильно.

- Цього разу, навпаки, ми, за вашим бажанням, знову сядемо на коней і зіб'ємося; хто захоче, той і буде стріляти першим.

- Це найкраще, звісно. Але оскільки вже темно, то потрібно очікувати більше промахів, ніж удень.

- Може бути. Кожен має право вистрілити тричі; для перших двох пострілів пістолети заряджені, для третього - доведеться знову зарядити.

- Чудово! Де ж відбудеться наша дуель?

- Вам хочеться битися в якомусь певному місці?

- Ні.

- Ви бачите попереду гайок?

- Рошен? Чудово.

- Вам вона відома?

- Чудово.

- Отже, ви знаєте, що посередині неї є галявина?

- Так.

- Поїдемо туди.

- Добре!

- Вона схожа на обгороджений майданчик зі всілякими доріжками, стежками, ровами, алеями; словом, ми почуватимемося там чудово.

- Я згоден. Ми, здається, приїхали?

- Так. Подивіться, як чудово! Зоряне світло, як каже Корнель, сконцентроване на цьому місці; природним кордоном слугують дерева, що оточують майданчик, немов стіною.

- Добре! Дійте, як ви сказали.

- У такому разі точніше визначимо умови.

- Ось мої умови; якщо у вас є якісь заперечення, скажіть.

- Слухаю.

- Якщо буде вбито коня, вершник може битися пішим.

- Не заперечую, бо в нас немає запасних коней.

- Але інший дуелянт не зобов'язаний сходити з коня.

- Інший дуелянт може діяти як йому завгодно.

- Зійшовшись, супротивники можуть не роз'їжджатися і, отже, стріляти один в одного впритул.

- Прийнято.

- Три заряди, не більше, чи не так?

- Думаю, що цього достатньо. Ось порох і кулі для ваших пістолетів; відміряйте три заряди, візьміть три кулі; я зроблю те саме, потім ми розсиплемо залишок пороху і викинемо кулі.

- І поклянемося хрестом, - додав де Вард, - що у нас немає більше ні пороху, ні куль?

- Клянуся, - погодився де Гіш, піднявши руку до неба.

Де Вард наслідував його приклад.

- А тепер, милий графе, - сказав він, - дозвольте мені заявити, що вам не вдалося обдурити мене. Ви коханець або скоро будете коханцем принцеси. Я відгадав вашу таємницю, і ви боїтеся, що я її розголошу. Ви бажаєте вбити мене, щоб забезпечити моє мовчання, - це так зрозуміло, і на вашому місці я вчинив би так само.

Де Гіш опустив голову.

- Однак чи варто було, - урочистим тоном продовжував де Вард, - нав'язувати мені ще цю неприємність із Бражелоном? Стережіться, мій друже, загнаний у глухий кут дикий кабан сказиться; переслідувана

лисиця робиться лютою, як ягуар. Отже, доведений вами до крайності, я буду відчайдушно захищатися.

- Це ваше право.

- Так, але стережіться, я нароблю вам багато неприємностей. Наприклад, ви здогадуєтеся, чи не правда, що я не був дурний і не замкнув мою таємницю, точніше, вашу таємницю, у своєму серці на замок? Один із моїх друзів, людина дуже розумна, ви його знаєте, посвячений у мою таємницю; отже, зрозумійте гарненько: якщо ви мене вб'єте, моя смерть не принесе вам особливо великої користі, тим часом як, навпаки, якщо я вас уб'ю, гм!.. Усе можливо, ви розумієте?

Де Гіш здригнувся.

- Якщо я вас уб'ю, - продовжував де Вард, - то два вороги принцеси докладуть усіх зусиль, щоб її згубити.

- О сударю, - вигукнув оскаженілий де Гіш, - не розраховуйте на мою смерть! Одного з цих ворогів я сподіваюся вбити зараз, а іншого за першої ж слушної нагоди.

Де Вард відповідав таким сатанинським реготом, що людина забобонна злякалася б. Але де Гіш не був вразливим.

- Мені здається, - сказав він, - ми про все домовилися, пане де Вард. Отже, виїжджайте на місце битви, якщо не хочете, щоб виїхав я.

- Ні, навіщо ж, - відповів де Вард. - Я захоплений тим, що можу позбавити вас праці.

І, пустивши коня галопом, він перетнув усю галявину і зупинився якраз навпроти того місця, яке зайняв де Гіш.

Де Гіш не рухався. На відстані ста кроків супротивники, сховані густою тінню в'язів і каштанів, були абсолютно не видні один одному.

Протягом хвилини панувала повна тиша. Потім кожен почув подвійне клацання пістолетних курків. Де Гіш, дотримуючись звичайної тактики, пустив коня в галоп у впевненості, що плавне хитання і швидкість руху захистять його. Він попрямував по прямій лінії до того місця, де, на його думку, мав перебувати де Вард. На половині шляху він розраховував зустрітися з противником, але помилився. Тоді він став продовжувати шлях, припускаючи, що де Вард чекає на нього, не рушаючи з місця.

Але, проїхавши дві третини галявини, він раптом побачив, що майданчик висвітлився, і тієї ж миті куля зі свистом збила перо, що прикрашало його капелюх. Майже одразу ж за першим пострілом, що осяяв галявину, пролунав другий постріл, і друга куля влучила в голову коня де Гіша, трохи нижче вуха.

Тварина впала.

Ці два постріли були несподіванкою для де Гіша, бо вони пролунали з боку, протилежного до того, де він розраховував зустріти де Варда; але оскільки він вирізнявся великою самовладністю, то розрахував своє падіння, - утім, не цілком правильно, і його нога опинилася під конем.

Коли кінь почав битися в агонії, де Гішу вдалося вивільнити ногу.

Відчувши, що тварина слабшає, він запхав пістолети в кобури, з остраху, щоб вони не вистрілили від падіння і він не залишився б беззбройним. Піднявшись, він знову вийняв пістолети і попрямував до того місця, де при спалаху пострілів побачив де Варда. Де Гіш відразу ж розгадав маневр противника, по суті, надзвичайно простий.

Замість того, щоб рухатися назустріч де Гішу або ж залишатися на місці й чекати на нього, де Вард від'їхав колом кроків на п'ятнадцять, тримаючись увесь час у тіні; коли ж супротивник з'явився на середині галявини, він добряче прицілився й вистрілив, до того ж мірний галоп коня скоріше допоміг йому, аніж завадив.

Ми вже знаємо, що, незважаючи на темряву, перша куля пролетіла всього на відстані пальця від голови де Гіша.

Де Вард до такої міри був упевнений в удачі, що йому здалося, ніби де Гіш упав. Він украй здивувався, коли, придивившись, виявив, що вершник, як і раніше, тримається в сідлі. Тоді він поквапився вистрілити вдруге, але рука його здригнулася, і він убив коня. Цей промах міг би послужити йому службу, якби де Гіш залишився лежати на землі, придавлений конем. Перш ніж граф вивільнився б, де Вард встиг би знову зарядити пістолет, і де Гіш опинився б у повній його владі.

Але де Гіш схопився на ноги, і в його розпорядженні були три постріли. Де Гіш моментально оцінив стан речей. Потрібно було попередити де Варда. Він побіг, щоб встигнути наблизитися до противника раніше, ніж той перезарядить пістолет.

Де Вард побачив, що граф мчить як ураган. Куля входила туго і не піддавалася тиску шомпола. Погано зарядити - означало даром втратити останній постріл. Зарядити добре - означало втратити час, або, точніше, втратити життя. Він пришпорив коня, і той піднявся на диби. Де Гіш повернувся, і в ту мить, як кінь опускався, пролунав постріл, що збив капелюх де Варда. Де Вард зрозумів, що в його розпорядженні кілька секунд; він скористався ними, щоб зарядити пістолет.

Де Гіш, бачачи, що його супротивник залишився в сідлі, кинув перший пістолет, тепер уже непотрібний, і рушив до де Варда, піднявши другий. Але не встиг він зробити трьох кроків, як де Вард прицілився в нього і вистрілив. У відповідь пролунав гнівний крик; рука графа судомно смикнулася і повисла як батіг. Пістолет упав на землю.

Де Вард побачив, як де Гіш нахилився, схопив пістолет лівою рукою і зробив ще крок уперед. Хвилина була фатальною.

- Я загинув, - прошепотів де Вард, - він тільки поранений.

Але в ту мить, коли де Гіш прицілювався в де Варда, його голова, плечі й ноги раптом ослабли. Він важко зітхнув і покотився до ніг коня де Варда.

- Готово! - прошепотів той.

І, підібравши поводи, пришпорив коня, який, перескочивши через мляве тіло, примчав де Варда до замку. Приїхавши туди, де Вард з

чверть години обмірковував становище. Він так поспішно покинув поле битви, що навіть не впевнився, чи справді де Гіш мертвий.

Два припущення виникали у схвильованому розумі де Варда: де Гіша могли вбити, або його тільки поранили. Якщо де Гіша вбито, чи слід було залишати його тіло на поталу вовкам? Це вже була безглузда жорстокість, оскільки мертвий де Гіш не міг розголосити таємниці дуелі. Якщо ж він не вбитий, навіщо, залишивши його без допомоги, уславитися дикуном, не здатним до великодушності? Це останнє міркування взяло гору.

Де Вард поцікавився, де Манікан.

Він дізнався, що Манікан запитував про де Гіша і, не знайшовши його, ліг спати. Де Вард розбудив його і розповів про дуель; Манікан не вимовив жодного слова, але слухав з такою напругою, якої важко було очікувати від цього ледаря. Коли де Вард закінчив, Манікан промовив одне тільки слово:

- Їдемо!

Дорогою уява Манікана розігрувалася, і, слухаючи подробиці події, він дедалі більше похмурішав.

- Отже, - сказав він, коли де Вард закінчив, - ви вважаєте, що він мертвий?

- На жаль, так!

- І ви билися без свідків?

- Це було його бажання.

- Дивно!

- Ви знаходите, що це дивно?

- Так, це так мало схоже на пана де Гіша.

- Сподіваюся, ви не сумніваєтеся в моїй правдивості?

- Гм, гм!

- Ви сумніваєтеся?

- Трохи... Але мої сумніви збільшаться, якщо я побачу, що бідолаха мертвий.

- Пане Манікан!

- Пане де Вард!

- Мені здається, ви ображаєте мене.

- Це як вам завгодно. Що робити! Мені ніколи не подобалися люди, які з'являються і кажуть: «Я вбив такого-то або такого-то; це велике нещастя, але я вбив його чесно».

- Тихіше, ми прибули.

Дійсно, показалася галявина, і на відкритому просторі чорніло нерухоме тіло вбитого коня. Праворуч від коня лежав нічком у траві бідний граф, залитий кров'ю. Він залишався на колишньому місці і, мабуть, не зробив за цей час жодного руху.

Манікан кинувся на коліна, підняв графа і переконався, що він холодний і весь у крові. Він знову опустив його. Потім, нахилившись, почав шарити кругом і знайшов пістолет де Гіша.

- На жаль! - сказав він, піднімаючись, блідий, як привид, із пістолетом у руках. - На жаль, ви не помилилися, він дійсно мертвий!

- Мертвий? - повторив де Вард.

- Так, і його пістолет заряджений, - додав Манікан, показуючи на дуло.

- Але ж я сказав вам, що вистрілив у нього на ходу, коли він цілився в мене.

- Чи впевнені ви, що ви билися з ним на дуелі, пане де Вард? Зізнатися, я дуже побоююся, чи не було тут простого вбивства. Ні, ні, вислухайте мене! Ви стріляли тричі, а його пістолет заряджений! Ви вбили його коня і його самого, а він, де Гіш, один із найкращих стрільців Франції, не поцілив ні в вас, ні у вашого коня! Право, пане де Вард, ви привели мене сюди на своє нещастя; пролита вами кров ударила мені в голову; я немов сп'янів, і, присягаюся честю, якщо вже випала нагода, я розтрощу вам череп; пане де Вард, помоліться за свою душу!

- Пане де Манікан, ви жартуєте!

- Навпаки, кажу абсолютно серйозно.

- Ви мене вб'єте?

- Без жодних докорів сумління, принаймні зараз.

- Ви дворянин?

- Я був пажем, отже, дворянин.

- Дайте мені тоді можливість захищатися.

- Щоб ви вчинили і зі мною так само, як із бідолахою де Гішем?

І Манікан, вийнявши свій пістолет, насупив брови і навів його на груди де Варда. Де Вард не пробував навіть бігти, настільки він був приголомшений. Серед зловісної тиші, що запанувала, яка здалася де Варду вічністю, раптом пролунав зітхання.

- Ви чуєте, - вигукнув де Вард, - він живий, живий! На допомогу, пане де Гіш! Мене хочуть убити!

Манікан позадкував і побачив, що граф насилу підвівся, спираючись на руку. Манікан відкинув пістолет і з радісним криком підбіг до друга.

Де Вард витер холодний піт, що виступив у нього на лобі.

- Вчасно ж він прокинувся! - прошепотів він.

- Що з вами? - запитав Манікан у де Гіша. - Куди ви поранені?

Де Гіш показав йому понівечені пальці і закривавлені груди.

- Граф! - вигукнув де Вард. - Мене звинувачують у скоєнні вбивства. Благаю вас, засвідчіть, що я бився чесно.

- Це правда, - прошепотів поранений. - Пан де Вард бився чесно, і хто буде це заперечувати, стане моїм ворогом.

- Спочатку допоможіть мені, пане, віднести цього бідолаху додому, - попросив Манікан, - а потім я дам вам яке завгодно задоволення, або ж, якщо ви надто квапитеся, перев'яжемо рану графа нашими носовими хустками, а потім випустимо дві кулі, що залишилися.

- Дякую вам, - сказав де Вард. - Протягом однієї години я двічі дивився смерті в обличчя; вона дуже потворна, і я волію отримати від вас вибачення.

Манікан розсміявся, і його приклад наслідував де Гіш, незважаючи на фізичні страждання.

Молоді люди хотіли віднести графа, але той заявив, що почувається досить сильним і може йти сам. Куля розбила йому безіменний палець і мізинець і ковзнула по ребру, але не проникла в груди. Таким чином, де Гіш знепритомнів радше від болю, ніж від рани.

Манікан підтримував його під руку з одного боку, де Вард - з іншого; так вони відвели його до Фонтенбло, до того самого лікаря, якого викликали до вмираючого францисканця, чию владу успадкував Араміс.

CLIII. Королівська вечеря

У цей час король сидів за столом, і нечисленні запрошені зайняли місця біля нього, після того як він звичайним жестом запросив їх сідати.

Хоча в ці роки етикет ще не був встановлений остаточно, французький двір абсолютно порвав з традиціями простоти і патріархальної привітності, які можна було ще спостерігати за Генріха IV; підозрілість Людовика XIII помалу вигнала їх і замінила зовнішньою пишністю, що маскувала нікчемність цього короля*.

Людовик XIV сидів за окремим столиком, який, наче головуюча кафедра, височів над сусідніми столами; «столиком», сказали ми; поквапимось, однак, додати, що цей «столик» був усе-таки більшим за решту. Крім того, він був весь заставлений безліччю різноманітних страв: рибою, дичиною, м'ясом, фруктами, овочами і вареннями.

Молодий і сильний король, пристрасний мисливець, великий любитель різноманітних фізичних вправ, володів до того ж гарячою кров'ю, як усі Бурбони; а відомо, що від цього травлення відбувається швидко й апетит скоро з'являється знову.

Людовик XIV був грізний співтрапезник; він любив критикувати своїх кухарів, але коли вони йому догоджали, то він не знав меж у своїх похвалах. Спочатку король з'їдав кілька супів, або зливаючи їх разом і готуючи щось на кшталт маседуану, або куштуючи окремо і перемежовуючи келихом старого вина.

Їв він швидко і досить жадібно.

Портос очікував сигналу д'Артаньяна, за яким слід було розпочинати вечерю, але, подивившись на короля, він напівголосно зауважив мушкетеру:

- Мені здається, можна починати. Його величність дає підбадьорливий приклад. Подивіться-но.

- Король їсть, - сказав д'Артаньян, - але водночас розмовляє; влаштуйтеся так, щоб, коли він випадково звернеться до вас, у вас рот не був би набитий: це неввічливо і негарно.

- Тоді краще не вечеряти, - зітхнув Портос. - Тим часом, зізнаюся, я голодний. А тут усе пахне так спокусливо й лоскоче мені одразу і нюх, і апетит.

- І не думайте, будь ласка, не торкатися страв, - усміхнувся д'Артаньян. - Ви образите його величність. Король зазвичай каже, що добре працює той, хто добре їсть, і не любить, щоб у нього за столом погано їли.

- Як же можна сидіти з порожнім ротом, коли їси? - запитав Портос.

- Та дуже просто, - усміхнувся капітан мушкетерів, - потрібно тільки проковтнути все, що буде в роті, коли король несподівано звернеться до вас.

- Чудово.

Після цієї розмови Портос взявся за страви з помірним ентузіазмом.

Король час від часу поглядав на присутніх і з виглядом знавця оцінював здібності нового гостя.

- Пане дю Валлон! - звернувся він до нього.

У цей час Портос був зайнятий рагу із зайця і щойно поклав до рота половину заячої спинки. Почувши своє ім'я, він здригнувся і потужним рухом глотки відправив шматок у шлунок.

- Слухаю, государе, - пробурмотів Портос приглушеним голосом, але досить виразно.

- Нехай пану дю Валлону передадуть це філе з баранчика, - наказав король. - Ви любите баранчика, пане дю Валлон?

- Господарю, я люблю все, - відповів Портос.

- Усе, що мені пропонує ваша величність, - підказав д'Артаньян.

Король схвально кивнув головою.

- Хто багато працює, багато їсть, - продовжував король, захоплений тим, що в нього знайшовся такий могутній співтрапезник, як Портос.

Портос отримав страву з баранчиком і відвалив частину собі на тарілку.

- Ну, як воно? - запитав король.

- Чудово! - спокійно відповів Портос.

- Чи є такі ніжні баранчики у вашій провінції, пане дю Валлон? - продовжував запитувати король.

- Господарю, - сказав Портос, - мені здається, що в моїй провінції, як і всюди, все найкраще належить королю. Крім того, я їм баранчика інакше, ніж це робить ваша величність.

- Як же ви їсте його?

- Зазвичай я велю приготувати собі цілого баранчика.

- Цілого?

- Так, государю.

- Яким же чином?

- А ось яким. Мій кухар - він німець, государе, - мій кухар начиняє баранчика сосисками, які він виписує зі Страсбурга; ковбасками, які замовляє в Труа; жайворонками, які він отримує з Пітів'є. Не знаю вже, яким способом він знімає м'ясо баранчика з кісток, як курятину, залишаючи при цьому шкіру, яка утворює підсмажену скоринку. Коли баранчика ріжуть скибками, як величезну ковбасу, зсередини тече рожевий сік, і на вигляд приємний і на смак чудовий.

І Портос приклацнув язиком.

Король слухав із широко розплющеними очима і, беручись за поданого йому тушкованого фазана, зауважив:

- Ось це їдець, якому я позаздрив би. Як воно! Цілого баранчика!

- Так, государю, цілого!

- Подайте цих фазанів пану дю Валлону; я бачу, він знавець.

Наказ було виконано.

Потім, повертаючись до баранчиків, король запитав:

- А це не надто жирно?

- Ні, государе; жир витікає разом із соком і плаває зверху; тоді мій стольник збирає його срібною ложкою, навмисне для цього приготовленою.

- Де ви живете? - поцікавився король.

- У П'єрфоні, государю.

- У П'єрфоні? Де це, пане дю Валлон, недалеко від Бель-Іля?

- Ні, государе, П'єрфон недалеко від Суасона.

- А я думав, що ви говорите мені про баранчиків, які пасуться на приморських луках.

- Ні, государю; луки мої хоч і не приморські, але нітрохи не поступаються їм.

- У вас чудовий апетит, пане дю Валлон! З вами приємно сидіти за столом.

- Ах, государе! Якби ваша величність коли-небудь відвідали П'єрфон, ми з'їли б удвох баранчика, бо й ви не можете поскаржитися на апетит.

Д'Артаньян енергійно штовхнув Портоса під столом. Портос почервонів.

- У щасливому віці вашої величності, - заговорив Портос, щоб одужати, - я служив у мушкетерах, і ніщо не могло мене наситити. У вашої величності чудовий апетит, але ваша величність занадто розбірлива для того, щоб вас можна було назвати великим їдцем.

Ввічливість співтрапезника, мабуть, дуже сподобалася королю.

- Ви скуштуєте цих вершків? - запитав він Портоса.

- Господарю, ваша величність поводитеся зі мною так милостиво, що я відкрию вам усю правду.

- Скажіть, пане дю Валлон, скажіть!

- Із солодких страв, государе, я визнаю тільки борошняні, та й то потрібно, щоб вони були дуже щільні; від усіх цих мусів у мене роздувається живіт, і вони займають надто багато місця, яке я ціную і не люблю витрачати на дрібниці.

- Панове, - вигукнув король, вказуючи на Портоса, - ось справжній гастроном! Так їли наші батьки, які розуміли сенс у їжі, тоді як ми тільки покльовуємо.

І з цими словами він поклав на тарілку білого курячого м'яса, перемішаного з шинкою. Портос, зі свого боку, взявся за куріпок.

Кравчий наповнив келих його величності.

- Подайте мого вина пану дю Валлону, - наказав король.

Це була велика честь за королівським столом.

Д'Артаньян стиснув коліно друга.

- Якщо ви можете з'їсти половину кабанячої голови, яка стоїть он там, - сказав він Портосу, - ви через рік будете герцогом і пером.

- Зараз я візьмуся за неї, - флегматично відповідав Портос.

Справді, йому незабаром подали голову, бо королеві приносило задоволення підбурювати людину з таким апетитом; він не надсилав Портосу страв, яких не куштував сам; тож він скуштував і кабанячої голови. Портос не схибив: він з'їв не половину, як пропонував йому д'Артаньян, а три чверті голови.

- Не повірю, - зауважив напівголосно король, - щоб дворянин, який щодня так добре їсть і з таким апетитом, не був найчеснішою людиною в моїй державі.

- Ви чуєте? - шепнув д'Артаньян на вухо своєму другові.

- Так, здається, я заслужив деяку милість, - відповів Портос, погойдуючись на стільці.

- Вітер для вас попутний. Так, так, так, так!

Король і Портос продовжували їсти, на загальне задоволення; дехто з гостей спробував було наслідувати їх із почуття змагання, але скоро відстали.

Король багровів: приплив крові до обличчя означав, що він ситий. У такі хвилини Людовик XIV не веселився, як усі люди, що п'ють вино, а робився похмурим і мовчазним. А Портосом, навпаки, оволодів бадьорий і грайливий настрій.

Подали десерт.

Король не думав більше про Портоса; він раз у раз поглядав на вхідні двері й часто запитував, чому так запізнюється пан де Сент-Еньян.

Нарешті в ту хвилину, коли його величність, важко дихаючи, закінчував банку з варенням зі слив, увійшов пан де Сент-Еньян. Очі короля, які вже сильно потьмяніли, негайно заблищали. Граф попрямував до столу короля, і, коли він підійшов, Людовик XIV встав. Слідом за королем піднялися всі, навіть Портос, який у цю хвилину доїдав шматок нуги, здатної склеїти щелепи крокодила. Вечеря скінчилася.

CLIV. Після вечері

Король узяв де Сент-Еньяна під руку і пройшов із ним у сусідню кімнату.

- Як ви запізнилися, графе! - сказав король.

- Я чекав відповіді, государю.

- Невже вона так довго відповідала на те, що я їй писав?

- Господарю, ваша величність зголосилися скласти вірші; мадемуазель де Лавальєр побажала відплатити королю тією ж монетою, тобто золотою.

- Вона відповіла віршами, де Сент-Еньян? - вигукнув король. - Дай їх сюди.

І Людовик зламав печатку маленького листа, де справді виявилися вірші, які історія зберегла нам; вони кращі за задумом, ніж за виконанням.

Вони, однак, привели в захоплення короля, і він бурхливо висловив своє захоплення. Але загальне мовчання, що запанувало в залі, дещо збентежило Людовика, настільки чутливого до вимог етикету. Він подумав, що його радість може дати привід до небажаних пересудів.

Людовик сховав лист у кишеню; потім, повернувшись у бік гостей, звернувся до Портоса:

- Пане дю Валлон, ваша присутність принесла мені велике задоволення, і я буду дуже радий бачити вас знову.

Портос поклонився і, задкуючи, вийшов із кімнати.

- Пане д'Артаньян, - продовжував король, - ви почекаєте моїх наказів у галереї; я вам дуже вдячний за те, що ви познайомили мене з паном дю Валлоном. Панове, завтра я повертаюся до Парижа з нагоди від'їзду іспанського і голландського послів. Отже, до завтра!

Зала одразу ж спорожніла.

Король взяв де Сент-Еньяна під руку і велів йому ще раз перечитати вірші де Лавальєр.

- Як ти їх знаходиш? - запитав він.

- Государ... вірші чарівні!

- Так, вони чарують мене, і якби вони стали відомі...

- То їм позаздрили б поети; але вони їх не впізнають.

- Ви передали їй мої вірші?

- О, государю, як вона їх читала!

- Боюся, що вони слабкі.

- Мадемуазель де Лавальєр про них іншої думки.

- Ви думаєте, що вони припали їй до смаку?

- Я впевнений, государ...

- У такому разі мені потрібно відповісти.

- Государ... зараз... після вечері... це втомить вашу величність.

- Мабуть, ви маєте рацію... займатися після їжі шкідливо.

- Особливо писати вірші; крім того, зараз мадемуазель де Лавальєр дуже засмучена.

- Чим же?

- Ах, государе, як усі наші дами!

- Що сталося?

- Нещастя з бідолахою де Гішем.

- Боже мій, з де Гішем?

- Так, государе, у нього розбита кисть, прострелені груди, він помирає.

- Вмирає? Хто вам це сказав?

- Манікан щойно відправив його до лікаря у Фонтенбло, і чутка про це дійшла сюди.

- Бідний де Гіш! Як же це сталося?

- Як це з ним сталося, государе?

- Ви повідомляєте мені все дуже дивним тоном, де Сент-Еньян. Розкажіть подробиці... що він каже?

- Він нічого не говорить, государю. Говорять інші.

- Хто саме?

- Ті, хто його відніс до лікаря, государю.

- Хто ж це?

- Не знаю, государе; про це треба запитати пана де Манікана, пан де Манікан його друг.

- У нього багато друзів, - сказав король.

- О ні, - заперечив де Сент-Еньян, - ви помиляєтеся, государе. У пана де Гіша чимало ворогів.

- Звідки ви це знаєте?

- Королю завгодно, щоб я пояснив?

- Звичайно.

- Господарю, я чув про сварку між двома придворними.

- Коли?

- Сьогодні ввечері, перед вечерею вашої величності.

- Це нічого не доводить. Я віддав такі суворі накази щодо дуелей, що, мені здається, ніхто не посміє порушити їх.

- Збережи мене боже кого-небудь виправдовувати! - вигукнув де Сент-Еньян. - Ваша величність наказали мені говорити, і я говорю.

- Так розкажіть мені, як був поранений граф де Гіш.

- Пане, кажуть, що на полюванні.

- Сьогодні ввечері?

- Сьогодні ввечері.

- Роздроблена рука, прострелені груди! Хто був на полюванні з паном де Гішем?

- Не знаю, государю... Але пан де Манікан знає або має знати.

- Ви щось приховуєте від мене, де Сент-Еньян.

- Нічого, государю, рішуче нічого.

- У такому разі поясніть мені, як усе сталося; можливо, розірвало мушкет?

- Дуже може бути. Але, зваживши всі обставини, государю, я думаю, що ні: біля де Гіша було знайдено заряджений пістолет.

- Пістолет? Хіба на полювання ходять із пістолетами?

- Пане государе, кажуть також, що коня де Гіша було вбито і що труп його досі лежить на галявині.

- Кінь? Де Гіш був верхи? Де Сент-Еньян, я нічого не розумію. Де все це сталося?

- У гаю Рошен, на круглій галявині, государю.

- Добре, покличте пана д'Артаньяна.

Де Сент-Еньян підкорився. Увійшов мушкетер.

- Пане д'Артаньян, - сказав король, - ви вийдете звідси запасними сходами.

- Слухаю, государю.

- Сядете верхи.

- Слухаю, государю.

- І вирушите в гай Рошен, на круглу галявину. Ви знаєте це місце?

- Господарю, я двічі бився там.

- Як! - вигукнув король, приголомшений його відповіддю.

- Государ, до указу пана кардинала де Рішельє, - відповів д'Артаньян зі своєю звичайною незворушністю.

- Це інша справа, пане. Отже, ви поїдете туди і ретельно оглянете місцевість. Там поранили людину, і ви знайдете там мертвого коня. Ви мені доповісте, що ви думаєте про цю подію.

- Добре, государе.

- Зрозуміло, я хочу вислухати вашу власну думку, а не думку інших.

- Ви почуєте його за годину, государю.

- Забороняю вам зноситися з будь-ким.

- За винятком людини, яка дасть мені ліхтар, - сказав д'Артаньян.

- Ну, зрозуміло, - розсміявся король у відповідь на цю вільність, якої він не потерпів би ні від кого, крім капітана мушкетерів.

Д'Артаньян вийшов запасними сходами.

- Тепер нехай покличуть мого лікаря, - наказав Людовик.

Через десять хвилин прийшов, захекавшись, лікар.

- Пане, - звернувся до нього король, - ви вирушите з паном де Сент-Еньяном, куди він вас поведе, і дасте мені звіт про стан хворого, якого ви побачите.

Лікар беззаперечно скорився: у цей час ніхто вже не наважувався не послухатися Людовика XIV. Він вийшов у супроводі де Сент-Еньяна.

- Ви ж, де Сент-Еньян, надішліть мені Манікана, перш ніж лікар встигне з ним поговорити.

Де Сент-Еньян поклонився і вийшов.

CLV. Як д'Артаньян виконав доручення короля

У той час як король віддавав ці останні розпорядження, щоб з'ясувати істину, д'Артаньян, не гаючи жодної секунди, побіг до стайні, взяв ліхтар, сам осідлав коня і попрямував до місця, вказаного його величністю. Згідно з даною обіцянкою, він нікого не бачив і ні з ким не розмовляв і довів свою сумлінність до того, що обійшовся без допомоги слуг і конюхів.

Д'Артаньян був з-поміж людей, які вважають своїм обов'язком у важкі хвилини виявити всі найкращі якості.

Пустивши коня галопом, мушкетер за п'ять хвилин був у гаю, прив'язав коня до першого-ліпшого дерева і пішов пішки на галявину. Він з півгодини ретельно оглядав її з ліхтарем у руках, потім мовчки сів на коня і кроком повернувся до Фонтенбло, занурений у роздуми.

Людовик чекав його у себе в кабінеті. Він був один і щось писав. З першого ж погляду д'Артаньян помітив, що рядки нерівної довжини й поцятковані помарками. Він зробив висновок, що це були вірші.

Король підняв голову і побачив д'Артаньяна.

- Ну що, пане, дізналися що-небудь?

- Так, государю.

- Що ж ви побачили?

- Приблизно ось що, государ... - сказав д'Артаньян.

- Я просив у вас точних відомостей.

- Я постараюся бути якомога точнішим. Погода сприяла щойно проведеному мною розслідуванню: сьогодні ввечері йшов дощ, і дороги розвезло...

- До справи, пане д'Артаньян!

- Пане государе, ваша величність сказали мені, що на галявині в гаю Рошен лежить мертвий кінь; тому я насамперед став вивчати стан доріг. Я кажу - доріг, тому що в центрі галявини перетинаються чотири дороги. Свіжі сліди виднілися тільки на тій, якою я сам приїхав. По ній ішли два коні пліч-о-пліч; вісім копит виразно відбилися на м'якій глині. Один із вершників поспішав більше, ніж інший. Сліди одного коня випереджають сліди іншого на половину корпусу.

- Отже, ви впевнені, що вони приїхали удвох? - запитав король.

- Так, государю. Коні великі, йшли мірним кроком; вони добре вимуштровані, тому що, дійшовши до перехрестя, повернули під абсолютно правильним кутом.

- Далі!

- Там вершники на хвилину зупинилися, ймовірно, для того, щоб зіткнутися про умови поєдинку. Один із вершників говорив, інший слухав і відповідав. Його кінь рив ногою землю; це доводить, що він слухав дуже уважно, опустивши поводи.

- Отже, був поєдинок?

- Без жодного сумніву.

- Продовжуйте, ви тонкий спостерігач.

- Один із вершників залишився на місці - той, хто слухав; інший переїхав галявину і спершу повернувся обличчям до свого супротивника. Тоді той, хто залишився на місці, пустив коня галопом і проскакав дві третини галявини, думаючи, що він їде назустріч своєму супротивникові. Але той рушив по краю майданчика, оточеного лісом.

- Вам не відомі імена, чи не так?

- Абсолютно невідомі, государю. Але той, хто їхав узліссям, сидів на вороному коні.

- Звідки ви дізналися це?

- Кілька волосин з її хвоста залишилися на колючках чагарнику, що росте по краю галявини.

- Продовжуйте.

- Іншого коня мені неважко описати, тому що він лежить мертвий на полі битви.

- Чому ж вона загинула?

- Від кулі, яка пробила їй скроню.

- Пістолетною чи рушничною?

- Пістолетною, государю. І рана коня видала мені тактику того, хто його вбив. Він поїхав уздовж узлісся лісу, щоб зайти своєму супротивникові у фланг. Я пройшов по його слідах, помітних на траві.

- Слідам вороного коня?

- Так, государю.

- Продовжуйте, пане д'Артаньян.

- Тепер, щоб ваша величність могли ясно уявити собі позицію супротивників, я залишу вершника, що стояв, і перейду до того, який скакав галопом.

- Добре.

- Кінь цього вершника був убитий наповал.

- Як ви дізналися це?

- Вершник не встиг зіскочити з сідла і впав разом з конем, і я бачив слід його ноги, яку він ледве витягнув з-під коня. Шпора, притиснута вагою корпусу, зборознила землю.

- Добре. А що він став робити, піднявшись на ноги?

- Пішов прямо на противника.

- Все ще перебував на узліссі?

- Так, государю. Потім, підійшовши до нього ближче, він зупинився, зайнявши зручну позицію, оскільки його підбори відбилися поруч, вистрілив і промахнувся.

- Звідки ви знаєте, що він промахнувся?

- Я знайшов пробитий кулею капелюх.

- А, доказ! - вигукнув король.

- Недостатній, государю, - холодно відповів д'Артаньян, - капелюх без ініціалів, без герба; на ньому червоне перо, як на всіх капелюхах; навіть галуни звичайнісінькі.

- І людина з пробитим капелюхом стріляла вдруге?

- Він зробив уже два постріли, государю.

- Як ви дізналися це?

- Я знайшов пістолетні пижі.

- Що ж сталося з іншою кулею?

- Вона збила перо з капелюха вершника, у якого була спрямована, і зрізала берізку на протилежному боці галявини.

- У такому разі вершник на вороному коні був обеззброєний, тоді як у його супротивника залишився ще заряд.

- Господарю, поки той, хто впав, піднімався, його супротивник встиг зарядити пістолет. Але він дуже хвилювався, і рука його тремтіла.

- Звідки ви це знаєте?

- Половина заряду просипалася на землю, і він упустив шомпол, не встигнувши засунути його на місце.

- Ви повідомляєте мені дивовижні речі, пане д'Артаньян.

- Досить трохи спостережливості, государе, і будь-який розвідник був би здатний доставити вам ці відомості.

- Слухаючи вас, можна ясно уявити собі всю картину.

- Я дійсно подумки відновив її, можливо, з найменшими спотвореннями.

- Тепер повернемося до вершника, який упав. Ви сказали, що він ішов на свого супротивника в той час, як той заряджав пістолет?

- Так, але в ту мить, як він цілився, його противник вистрілив.

- О! - перебив король - І постріл?..

- Наслідки його були жахливими, государе; вершник, що спішився, впав ниць, зробивши три невірних кроки.

- Куди влучила куля?

- У два місця: спочатку в праву руку, потім у груди.

- Як же ви могли здогадатися про це? - запитав захоплений король.

- Дуже просто: рукоятка пістолета була вся закривавлена, і на ній виднівся слід кулі й осколки розбитого кільця. Цілком ймовірно, поранений втратив два пальці: безіменний і мізинець.

- Щодо руки я згоден; але рана в груди?

- Пане государе, на відстані двох з половиною футів одна від одної там були дві калюжі крові. Біля однієї з цих калюж трава була вирвана судорожно стиснутою рукою, біля іншої - тільки прим'ята вагою тіла.

- Бідний де Гіш! - вигукнув король.

- Так це був пан де Гіш? - спокійно сказав мушкетер. - У мене самого виникло таке припущення, але я не наважувався висловити його вашій величності.

- Яким же чином воно виникло у вас?

- Я впізнав герб Грамонів на збруї вбитого коня.

- І ви вважаєте, що рана його важка?

- Дуже важка, бо він звалився одразу і довго лежав без руху; однак він мав силу піти за підтримки двох друзів.

- Отже, ви зустріли його, коли він повертався?

- Ні, але я розрізнив сліди трьох людей: людина, що йшла праворуч, і людина, що йшла ліворуч, рухалися вільно, легко, середній же тягнувся насилу. До того ж на його слідах подекуди видно плями крові.

- Тепер, пане, після того як ви так чітко відновили всю картину поєдинку, скажіть мені що-небудь про противника де Гіша.

- Господарю, я його не знаю.

- Як не знаєте, адже ви так ясно бачите все?

- Так, государе, - відповів д'Артаньян, - я бачу все, але не кажу всього, що бачу, і якщо цьому бідоласі вдалося сховатися, то я прошу вашу величність дозволити мені сказати вам, що я його не видам.

- Однак всякий дуелянт - злочинець, пане.

- Не в моїх очах, ваша величність, - холодно поклонився д'Артаньян.

- Пане, - вигукнув король, - чи даєте ви собі звіт у своїх словах?

- Цілком, государе, але в моїх очах людина, яка добре б'ється, - людина порядна. Така моя думка. Можливо, ви зі мною не згодні; це природно, ви - государ...

- Пане д'Артаньян, я, однак, наказав...

Д'Артаньян перебив короля шанобливим жестом.

- Ви наказали мені дізнатися всі подробиці щодо поєдинку, государе; їх вам доставили. Якщо ви накажете мені заарештувати противника пана де Гіша, я виконаю наказ, але не вимагайте, щоб я доніс на нього, тому що я відмовлюся виконати цю вимогу.

- У такому разі заарештуйте його.

- Назвіть мені його ім'я, государю.

Людовик тупнув ногою. Після хвилинного роздуму він сказав:

- Ви маєте рацію - десять, двадцять, сто разів маєте рацію.

- Я так думаю, государе, і щасливий, що ваша величність поділяєте мою думку.

- Ще одне слово... Хто надав допомогу де Гішу?

- Не знаю.

- Але ви говорили про двох... Отже, був секундант?

- Секунданта не було. Ба більше, коли пан де Гіш упав, його супротивник поскакав, не надавши йому допомоги.

- Негідник!

- Що робити, государю, - це наслідок ваших розпоряджень. Людина билася чесно, уникла смерті й хоче вдруге уникнути її. Він мимоволі згадує пана де Бутвіля... Ще б пак!

- І робиться боягузом?

- Ні, проявляє передбачливість.

- Отже, він поскакав?

- Так, на повну силу.

- У якому напрямку?

- До замку.

- А потім?

- Потім я вже мав честь сказати вашій величності, що двоє людей прийшли пішки і повели пана де Гіша.

- Як ви можете довести, що ці люди прийшли після поєдинку?

- Абсолютно незаперечно: під час поєдинку дощ припинився, але земля не встигла висохнути, і сліди ніг чітко відбивалися на вологому ґрунті. Але після дуелі, коли пан де Гіш лежав без свідомості, підсохло, і сліди відбивалися не так чітко.

Від захоплення Людовик сплеснув руками.

- Пане д'Артаньян, - сказав він, - ви воістину найспритніша людина в королівстві.

- Те саме думав Рішельє і говорив Мазаріні, государю.

- Тепер залишається тільки перевірити вашу проникливість.

- О, государе, людині властиво помилятися; «errare humanum est»* - філософськи вимовив мушкетер.

- У такому разі ви не людина, пане д'Артаньян, тому що, мені здається, ви ніколи не помиляєтеся.

- Ваша величність сказали, що ми це перевіримо.

- Так.

- Яким же чином?

- Я послав за паном де Маніканом, і пан де Манікан зараз прийде.

- Хіба пан де Манікан знає таємницю?

- У де Гіша немає таємниць від пана де Манікана.

Д'Артаньян похитав головою.

- Повторюю, ніхто не був присутній на поєдинку, і якщо тільки де Манікан не є одним із тих людей, які вели графа...

- Тсс! - прошепотів король. - Ось він іде. Залишіться тут і слухайте.

- Добре, государю, - відповів мушкетер.

Тієї ж хвилини на порозі з'явилися Манікан і де Сент-Еньян.

CLVI. Засада

Король зробив знак мушкетеру, а потім де Сент-Еньяну.

Знак був наказовий, і сенс його був: «Мовчіть, якщо дорожите життям».

Д'Артаньян, як солдат, відійшов у кут. Де Сент-Еньян, як фаворит, притулився до спинки королівського крісла.

Манікан, виставивши вперед праву ногу, приємно посміхнувшись і граціозно простягнувши білу руку, зробив реверанс. Король відповів йому кивком.

- Добрий вечір, пане де Манікан, - сказав він.

- Ваша величність зробили мені честь, запросивши до себе, - вклонився Манікан.

- Так, щоб дізнатися від вас усі подробиці нещасного випадку з графом де Гішем.

- О, государю, це дуже сумно!

- Ви були з ним?

- Не зовсім, государю.

- Але ви з'явилися на місце події за кілька хвилин після того, як вона сталася?

- Так, государе, приблизно за півгодини.

- Де ж це нещастя сталося?

- Здається, государю, це місце називається галявиною в гаю Рошен.

- Так, збірний пункт мисливців.

- Абсолютно вірно, государ.

- Розкажіть мені всі відомі вам подробиці нещасного випадку, пане де Манікан.

- Можливо, ваша величність уже отримала відомості? Я боюся втомити вас повторенням.

- Нічого, не бійтеся.

Манікан озирнувся навкруги. Він побачив тільки д'Артаньяна, що притулився до стіни, спокійного, добродушного, доброзичливого, і де Сент-Еньяна, з яким він прийшов і який, як і раніше, стояв біля королівського крісла теж із дуже люб'язним виразом обличчя. Тому Манікан набрався мужності і промовив:

- Вашій величності відомо, що на полюванні часто трапляються нещасні випадки.

- На полюванні?

- Так, государю. Я хочу сказати, коли влаштовується засідка.

- Ось як! - вигукнув король. - Отже, нещасний випадок стався під час засідки?

- Так, государе, - підтвердив Манікан, - хіба ваша величність цього не знає?

- Тільки в найзагальніших рисах, - скоромовкою сказав король, якому завжди було огидно брехати. - Отже, за вашими словами, нещастя сталося під час засідки?

- На жаль, так, государю!

Король помовчав.

- На якого ж звіра було влаштовано засідку? - запитав він.

- На кабана, государю.

- Що це де Гішу заманулося піти зовсім одному в засідку на кабана? Адже це мужицьке заняття і годиться щонайбільше для того, у кого немає, як у маршала де Граммона, собак і доїжджих для пристойного полювання.

Манікан знизав плечима.

- Молодість нерозважлива, - промовив він повчально.

- Продовжуйте, - наказав король.

- Словом, - скорився Манікан, ледве наважуючись говорити і повільно вимовляючи одне слово за іншим, як переставляє свої ноги людина, що йде болотом, - словом, государе, бідний де Гіш пішов у засідку зовсім один.

- Один! Ось так мисливець! Хіба пан де Гіш не знає, що кабан кидається на мисливця?

- Якраз це і сталося, государю.

- А він знав, з ким йому доведеться мати справу?

- Так, государю, селяни бачили звіра на картопляних полях.

- Що ж це був за звір?

- Дворічний кабан.

- У такому разі слід було мене попередити, пане, що де Гіш хоче вчинити самогубство. Адже я бачив його на полюванні і знаю його мистецтво. Коли він стріляє в кабана, загнаного собаками, він вживає всіх запобіжних заходів і стріляє з карабіна, а цього разу він вирушив на кабана з простими пістолетами.

Манікан здригнувся.

- З пістолетами, які чудово підходять для дуелі, але не для полювання на кабана!

- Господарю, бувають речі незрозумілі.

- Ви маєте рацію, і подія, яка нас цікавить, належить до їх числа. Продовжуйте.

Під час цієї розповіді де Сент-Еньян, який, можливо, зробив би Манікану знак не надто захоплюватися, мав зберігати повну безпристрасність під пильним поглядом короля. Таким чином, він абсолютно не міг переморгнутися з Маніканом. Що ж стосується д'Артаньяна, то статуя Мовчання в Афінах* була виразнішою і галасливішою, ніж він. Манікан, продовжуючи йти обраною дорогою, дедалі більше заплутувався в тенетах.

- Господарю, - сказав він, - імовірно, справа була так. Де Гіш підстерігав кабана.

- Верхи на коні? - запитав король.

- Верхи. Він вистрілив у звіра і промахнувся.

- Який же він незграбний!

- Звір кинувся на нього.

- І вбив коня?

- Ах, ваша величність знає про це?

- Мені сказали, що в гаю Рошен, на перехресті, знайдено мертвого коня, у мене виникло припущення, що це кінь де Гіша.

- Так воно і є, государю.

- Добре, значить, кінь загинув; що ж сталося з де Гішем?

- Де Гіш упав на землю, зазнав нападу кабана і був поранений у руку і в груди.

- Жахливий випадок! Але треба зізнатися, що винен сам де Гіш. Як можна йти в засідку на такого звіра з одними пістолетами! Він, мабуть, забув повість про Адоніса*?

Манікан почухав потилицю.

- Справді, це була велика необережність.

- Як ви пояснюєте її собі, пане де Манікан?

- Господарю, що наказано долею, те станеться.

- О, так ви фаталіст?

Манікан захвилювався, почуваючись дуже ніяково.

- Я сердитий на вас, пане де Манікан, - суворо почав король.

- На мене, государю?

- Звичайно! Ви друг де Гіша, ви знаєте, що він здатний на такі безумства, і ви не зупинили його!

Манікан не знав, як бути, тон короля не був схожий на тон людини легковірної. З іншого боку, в ньому не чулося ні суворості, ні наполегливості судового слідчого. У ньому звучало більше насмішки, ніж погрози.

- Отже, ви стверджуєте, - повторив король, - що знайдений мертвий кінь належав де Гішу?

- Так, так, звичайно.

- Це вас здивувало?

- Ні, государю. На останньому полюванні, як, імовірно, пам'ятає ваша величність, у такий самий спосіб було вбито коня під паном де Сен-Мором.

- Так, але в неї був розпорчений живіт.

- Абсолютно вірно, государ.

- Якби у коня де Гіша був розпоротий живіт, так само як у коня пана де Сен-Мора, то я анітрохи б не здивувався!

Манікан витріщив очі.

- Але мене дивує, - продовжував король, - що у коня де Гіша живіт цілий, зате пробита голова.

Манікан зніяковів.

- Можливо, я помиляюся, - сказав король, - і коня де Гіша вразили не в скроню? Погодьтеся, пане де Манікан, що це дуже дивна рана.

- Пане государе, ви знаєте, що кінь дуже розумна тварина; він, мабуть, пробував захищатися.

- Але кінь захищається копитами, а не головою.

- Так, значить, переляканий кінь упав, - пролепетав Манікан, - і кабан, ви розумієте, государе, кабан...

- Так, усе, що стосується коня, я розумію, а як же вершник?

- Дуже просто: від коня кабан перейшов до вершника і, як я вже мав честь повідомити вашій величності, розтрощив руку де Гіша, коли він збирався випустити в нього другий заряд з пістолета; потім ударом ікла кабан пробив йому груди.

- Їй-богу, це надзвичайно правдоподібно, пане де Манікан, і даремно ви сумнівалися у вашому красномовстві; ви розповідаєте чудово.

- Король нескінченно добрий, - зніяковів Манікан, відважуючи вкрай незграбний уклін.

- Однак відсьогодні я забороняю моїм дворянам ходити в засідку. Адже це рівносильно дозволу дуелі.

Манікан здригнувся і зробив крок, збираючись піти.

- Король задоволений? - запитав він.

- Захоплений! Але, будь ласка, залишіться, пане де Манікан, - сказав Людовик, - у мене до вас є справа.

«Гм... гм... - подумав д'Артаньян, - цей слабший за нас». І він випустив зітхання, яке означало: «О, такі люди, як ми! Де вони тепер?»

У цю мить камердинер підняв портьєру і доповів про прихід королівського лікаря.

- Ах, це пан Вало, який щойно відвідав пана де Гіша! - вигукнув Людовик. - Ми зараз дізнаємося про стан пораненого.

Манікан відчув себе ще більш ніяково, ніж раніше.

- Таким чином, у нас принаймні буде чиста совість, - додав король.

І глянув на д'Артаньяна, який і бровою не повів.

CLVII. Доктор

Увійшов пан Вало.

Усі займали колишнє положення: король сидів, де Сент-Еньян сперся на спинку крісла, д'Артаньян стояв, притулившись до стіни, Манікан витягнувся перед королем.

- Ви виконали моє розпорядження, пане Вало? - запитав король.

- З великою готовністю, государ.

- Побували у свого колеги у Фонтенбло?

- Так, государю.

- І бачили там пана де Гіша?

- Так, я бачив там пана де Гіша.

- У якому він стані? Скажіть відверто.

- Дуже неважливому, государе.

- Кабан усе ж таки не розтерзав його?

- Кого не розтерзав?

- Гіша.

- Який кабан?

- Кабан, який його поранив.

- Пан де Гіш був поранений кабаном?

- Принаймні так кажуть.

- Швидше за все його поранив який-небудь браконьєр...

- Як браконьєр?

- Або ревнивий чоловік, або суперник, який, бажаючи помститися йому, в нього вистрілив.

- Що ви кажете, пане Вало? Хіба рани пана де Гіша нанесені не іклами кабана?

- Рани пана де Гіша нанесені пістолетною кулею, яка роздрібнила йому безіменний палець і мізинець правої руки, після чого засіла в м'язах грудей.

- Куля? Ви впевнені, що пана де Гіша поранено кулею? - з удаваним подивом вигукнув король.

- Настільки впевнений, що можу показати її. Ось вона, государю.

І він підніс королю сплющену кулю. Король подивився на неї, але в руки не взяв.

- Ця штука була в нього в грудях? - запитав він.

- Не цілком. Куля не проникла вглиб, вона, як ви бачите, сплющилася, вдарившись, ймовірно, об грудну кістку.

- Боже мій, - сумно зітхнув король, - чому ж ви не повідомили мені про це, пане де Манікан?

- Государ...

- Що це за вигадка про кабана, засідку, нічне полювання? Говоріть же!

- Ах, государю!..

- Мені здається, що ви маєте рацію, - звернувся король до капітана мушкетерів, - відбувся поєдинок.

Король дуже добре вмів компрометувати своїх наближених і сіяти розбрат між ними.

Манікан із докором подивився на мушкетера. Д'Артаньян зрозумів цей погляд і не побажав залишатися під підозрою. Він зробив крок уперед і сказав:

- Господарю, ваша величність наказали мені оглянути галявину в гаю Рошен і доповісти, що, на мою думку, відбувалося на ній. Я повідомив вашій величності результати своїх спостережень, але нікого не видавав. Ваша величність першим назвали графа де Гіша.

- Добре, добре, пане! - гордовито вимовив король. - Ви виконали свій обов'язок, і я задоволений вами, цього має бути для вас достатньо. Але ви, пане де Манікан, не виконали свого обов'язку, ви збрехали мені.

- Збрехав, государю? Це занадто різке слово.

- Придумайте інше.

- Господарю, я не буду вигадувати. Я вже мав нещастя не догодити вашій величності і знаходжу, що мені залишається лише покірно знести всі закиди, якими вашій величності захочеться обсипати мене.

- Ви маєте рацію, пане, я завжди буваю незадоволений, коли від мене приховують правду.

- Іноді, государе, її не знають.

- Перестаньте брехати, або я подвою покарання.

Манікан зблід і вклонився. Д'Артаньян зробив ще крок уперед, наважившись втрутитися, якщо гнів короля, що дедалі зростав, перейде межі.

- Пане, - продовжував король, - ви бачите, що подальше заперечення марне. Тепер ясно, що пан де Гіш бився.

- Я не заперечую цього, государе, і ваша величність вчинили б великодушно, не примушуючи дворянина брехати.

- Хто вас примушував?

- Господарю, пан де Гіш - мій друг. Ваша величність заборонили дуелі під страхом смерті. Брехня могла врятувати мого друга, і я збрехав.

- Правильно, - шепнув д'Артаньян, - тепер поводиться молодцем!

- Пане, - заперечив король, - замість того, щоб брехати, слід було перешкодити йому битися.

- Пане государе, вашій величності, першому дворянину Франції, добре відомо, що ми, дворяни, ніколи не вважали пана де Бутвіля зганьбленим через те, що він був страчений на Гревській площі. Класти голову на плаху не ганьба, ганьба тікати від свого ворога.

- Добре, - погодився Людовик XIV, - хочу дати засіб усе виправити.

- Якщо цей засіб пристойний для дворянина, я з великою готовністю скористаюся ним, государ.

- Ім'я противника пана де Гіша?

- Ого! - прошепотів д'Артаньян. - Невже повертаються часи Людовика Тринадцятого?..

- Государ! - із докором вигукнув Манікан.

- Мабуть, ви не хочете назвати його? - запитав король.

- Господарю, я його не знаю.

- Браво! - крикнув д'Артаньян.

- Пане Манікан, віддайте вашу шпагу капітану.

Манікан граціозно вклонився, відстебнув шпагу і з посмішкою вручив її мушкетеру.

Але тут втрутився де Сент-Еньян.

- Государ, - почав він, - прошу дозволу вашої величності...

- Говоріть, - сказав король, можливо, у глибині душі задоволений, що знайшлася людина, яка виявила готовність приборкати його гнів.

- Манікан, ви молодець, і король оцінить ваш вчинок; але хто занадто ревно захищає своїх друзів - шкодить їм. Манікан, ви знаєте ім'я людини, про яку запитує у вас його величність?

- Так, знаю.

- У такому разі назвіть його.

- Якби я мав зробити це, я б уже сказав.

- Тоді скажу я, бо не бачу жодної потреби бути, подібно до вас, занадто педантичним.

- Воля ваша, проте мені здається...

- Досить великодушничати. Я не дозволю, щоб через свою великодушність ви потрапили в Бастилію. Говоріть, або це зроблю я.

Манікан був людиною розумною і зрозумів, що на підставі його поведінки присутні вже склали про нього сприятливу думку. Тепер потрібно було тільки зміцнити думку, повернувши прихильність короля.

- Говоріть, пане, - звернувся він до де Сент-Еньяна. - Я зробив усе, що вимагала від мене совість, і вимоги її були такі владні, - додав він, звертаючись до короля, - що змусили мене не підкоритися наказу вашої величності; але ваша величність, сподіваюся, пробачить мене, дізнавшись, що я повинен був охороняти честь однієї дами.

- Дами? - із занепокоєнням запитав король.

- Так, пане.

- Причиною поєдинку була дама?

Манікан поклонився.

Король встав і підійшов до Манікана.

- Якщо це значна особа, - промовив він, - я не нарікаю на ваші хитрощі, навпаки.

- Господарю, усе, що стосується придворних короля або слуг його брата, є значним у моїх очах.

- Мого брата? - повторив Людовик XIV з деяким замішанням. - Причиною поєдинку була дама зі свити мого брата?

- Або принцеси.

- Принцеси?

- Так, государю.

- Значить, ця дама?

- Фрейліна її високості герцогині Орлеанської.

- І ви кажете, що пан де Гіш бився через неї?

- Так, і цього разу я не брешу.

На обличчі Людовика висловилося занепокоєння.

- Панове, - розпорядився він, звертаючись до глядачів цієї сцени, - будьте ласкаві піти на кілька хвилин, мені потрібно залишитися наодинці з паном де Маніканом. Я знаю, що йому потрібно повідомити на своє виправдання вельми делікатні речі, які він не наважується оголосити при свідках... Візьміть назад свою шпагу, пане де Манікан.

Манікан пристебнув шпагу.

- Дивовижне, однак, самовладання у цієї молодої людини, - прошепотів мушкетер, взявши під руку де Сент-Еньяна і виходячи разом із ним із кімнати.

- Він виплутається, - сказав де Сент-Еньян на вухо мушкетеру.

- І з честю, графе!

Непомітно від короля Манікан кинув вдячний погляд на де Сент-Еньяна і мушкетера.

- Знаєте, - продовжував д'Артаньян, переступаючи поріг, - у мене була погана думка про нове покоління. Тепер же я бачу, що помилявся і наша молодь не така вже й погана.

Вало вийшов слідом за фаворитом і капітаном. Король і Манікан залишилися в кабінеті самі.

CLVIII. Д'Артаньян визнає, що він помилився і що правий був Манікан

Король підійшов до дверей, переконався, що ніхто не підслуховує, і швидко повернувся до свого співрозмовника.

- Тепер ми одні, пане де Манікан, прошу вас порозумітися.

- Із цілковитою відвертістю, государе, - відповів молодий чоловік.

- Насамперед, - почав король, - хай буде вам відомо, що ні до чого я не ставлюся з такою повагою, як до честі дам.

- Тому-то, государе, я і щадив вашу делікатність.

- Так, тепер я розумію вас. Отже, ви кажете, що справа стосувалася однієї з фрейлін моєї невістки і що особа, про яку йдеться, противник де Гіша, - словом, людина, яку ви не хочете називати...

- Але якого назве вам, государю, пан де Сент-Еньян...

- Так, то ви кажете, що цей чоловік образив одну з фрейлін принцеси?

- Так, мадемуазель де Лавальєр, государю.

- А! - вимовив король тоном людини, яка очікувала, що він почує це ім'я, хоча удар вразив його в саме серце. - Отже, зазнала образи мадемуазель де Лавальєр?

- Я не кажу, що вона зазнала образи, государю.

- Але в такому разі...

- Я кажу, що про неї відгукувалися в не зовсім шанобливих виразах.

- У не зовсім шанобливих виразах! І ви відмовляєтеся назвати мені ім'я цього нахаби?

- Пане государе, я вважав, що це питання вже вирішене, і ваша величність не стане більше змушувати мене грати роль донощика.

- Це вірно, ви маєте рацію, - погодився король, стримуючи хвилювання. - До того ж мені все одно скоро стане відоме ім'я людини, яку я повинен буду покарати.

Манікан побачив, що справа набирає нового оберту. Що ж до короля, то він помітив, що захопився і зайшов занадто далеко. Він опанував себе і продовжував:

- Я покараю його не тому, що йдеться про мадемуазель де Лавальєр, хоча я маю до неї особливу повагу, але тому, що предметом сварки була жінка. А я вимагаю, щоб при моєму дворі жінок поважали і щоб не сварилися через них.

Манікан поклонився.

- Тепер, пане де Манікан, - продовжував король, - що говорили про мадемуазель де Лавальєр?

- Хіба ваша величність не здогадуєтеся?

- Я?

- Ваша величність добре знає, які жарти дозволяють собі молоді люди.

- Імовірно, говорили, що вона когось кохає? - наважився запитати король.

- Дуже ймовірно.

- Але мадемуазель де Лавальєр має право любити кого їй заманеться, - сказав король.

- Саме це і стверджував де Гіш.

- І через це він бився?

- Так, государю, тільки через це.

Король почервонів.

- І більше вам нічого не відомо?

- Щодо чого, государю?

- Щодо того цікавого предмета, про який ви зараз розповідаєте.

- Що ж королю завгодно знати?

- Наприклад, ім'я людини, яку кохає Лавальєр і, на думку противника де Гіша, не має права кохати?

- Пане государе, я нічого не знаю, нічого не чув, нічого не вивідував; але я вважаю де Гіша людиною шляхетною, і якщо він тимчасово

зайняв місце покровителя де Лавальєр, то лише тому, що цей покровитель - особа надто високопоставлена, щоб самому заступитися за неї.

Ці слова були більш ніж прозорі; король почервонів, але цього разу від задоволення. Він ласкаво поплескав Манікана по плечу.

- Я бачу, що ви не тільки розумна молода людина, а й прекрасний дворянин, а ваш друг де Гіш - лицар зовсім у моєму смаку; ви йому передасте це, чи не так?

- Отже, ваша величність прощаєте мене?

- Абсолютно.

- І я вільний?

Король посміхнувся і простягнув Манікану руку. Манікан схопив її і поцілував.

- Крім того, - додав король, - ви чудовий оповідач.

- Я, государю?

- Ви чудово розповіли мені про нещасний випадок з де Гішем. Я так ясно бачу кабана, що вискакує з лісу, бачу коня, що падає, бачу, як звір, кинувши коня, кидається на вершника. Ви не розповідаєте, пане, - ви малюєте картину!

- Пане государе, я думаю, що вашій величності до вподоби посміятися наді мною, - сумно посміхнувся Манікан.

- Навпаки, - відповів серйозно Людовик XIV, - я не тільки не сміюся, пане де Манікан, але висловлюю бажання, щоб ви розповіли про цей випадок у великому товаристві.

- Про випадок на полюванні?

- Так, у тому вигляді, як ви передали його мені, не змінюючи жодного слова, розумієте?

- Цілком, государю.

- І ви розповісте?

- За першої ж слушної нагоди.

- Тепер покличте пана д'Артаньяна.

Сподіваюся, що ви більше не боїтеся його?

- О, государе, щойно я сповнився впевненості в прихильності вашої величності до мене, я не боюся нікого у світі!

- Підіть же, покличте, - сказав король.

Манікан відчинив двері.

- Панове, - виголосив він, - король кличе вас.

Д'Артаньян, де Сент-Еньян і Вало повернулися.

- Панове, - почав король, - я закликав вас з метою заявити, що пояснення пана де Манікана цілком задовольнило мене.

Д'Артаньян і де Сент-Еньян одночасно поглянули на лікаря, і погляд їхній, здавалося, означав: «Ну, що я вам казав?»

Король відвів Манікана до дверей і тихенько шепнув йому:

- Нехай пан де Гіш гарненько лікується, я бажаю йому швидкого одужання. Щойно він одужає, я подякую йому від імені всіх дам, але добре було б, якби такі випадки не повторювалися.

- Пане государе, навіть якби йому належало померти сто разів, він сто разів повторить те, що зробив, якщо буде порушено честь вашої величності.

Це було відверто. Але, як ми вже сказали, Людовік XIV любив фіміам і був не дуже вимогливим щодо його якості, раз його палили.

- Добре, добре, - відпустив він Манікана, - я сам побачуся з де Гішем і напоумлю його.

Манікан позадкував до дверей.

Тоді король звернувся до трьох свідків цієї сцени:

- Скажіть мені, д'Артаньян, яким чином вийшло, що ваш зір, зазвичай такий тонкий, затьмарився?

- У мене помутніло зір, государю?

- Звичайно.

- Мабуть, так, якщо це стверджує ваша величність. Але який випадок має на увазі ваша величність?

- Та той, що стався в гаю Рошен.

- А-а-а-а!

- Звичайно. Ви бачили сліди двох коней і двох людей, ви подумки відновили подробиці поєдинку. Уявіть, що ніякого поєдинку не було; найчистіша ілюзія!

- А-а-а-а! - знову вимовив д'Артаньян.

- Те ж саме щодо гарцювання коня і слідів боротьби. У де Гіша йшла боротьба тільки з кабаном, і ні з ким більше; однак ця боротьба була, мабуть, довгою і запеклою.

- А-а-а-а! - втретє вимовив д'Артаньян.

- І подумати тільки: розповідь ваша здалася мені цілком правдоподібною, - ймовірно, через те, що ви говорили з великою впевненістю.

- Справді, государе, у мене, мабуть, затьмарилося в очах, - добродушно кивнув д'Артаньян, привівши короля в захват своєю відповіддю.

- Отже, ви згодні з версією пана де Манікана?

- Звичайно, государю!

- І для вас тепер зрозуміло, як була справа?

- Воно видається мені зовсім іншим, ніж півгодини тому.

- Як же ви пояснюєте цю зміну думки?

- Найпростішою причиною, государе. Півгодини тому, коли я повертався з гаю Рошен, у мене був тільки жалюгідний ліхтар зі стайні...

- А зараз?

- Зараз мені світять усі люстри вашого кабінету, а крім того, очі вашої величності, що випромінюють світло, як два сонця!

Король розсміявся, де Сент-Еньян захохотів.

- Ось і пан Вало, - продовжував д'Артаньян, висловлюючи слова, що крутилися язиком короля, - не тільки уявив, що пан де Гіш був

поранений кулею, але йому здалося також, що він вийняв цю кулю в нього з грудей.

- Право, - почав Вало, - я...

- Чи не правда, вам це здалося? - наполягав д'Артаньян.

- Тобто не тільки здалося, а й зараз ще здається, готовий вам у цьому заприсягтися.

- А тим часом, дорогий лікарю, вам це наснилося.

- Приснилося?

- Рана пана де Гіша - сон; куля - сон... Не кажіть більше нікому про це, інакше вас засміють.

- Добре придумано, - схвалив король, - д'Артаньян дає вам чудову пораду, пане. Не розповідайте більше нікому про свої сни, пане Вало, і, даю вам слово, ви не розкаєтеся. На добраніч, панове. Ах, яка небезпечна річ - засідка на кабана!

- Так, вона дуже, дуже небезпечна - засідка на кабана! - голосно повторив д'Артаньян.

І він вимовляв цю фразу в усіх кімнатах, якими проходив.

- Тепер, коли ми одні, - звернувся король до Сент-Еньяна, - назви мені ім'я противника де Гіша.

Де Сент-Еньян подивився на короля.

- Не бентежся, - підбадьорив його король, - адже ти знаєш, що мені доведеться пробачити.

- Де Вард, - сказав де Сент-Еньян.

- Добре.

Потім, прямуючи до спальні, Людовик XIV додав:

- Пробачити - не означає забути.

CLIX. Як добре мати дві тятиви на своєму луці

Манікан виходив від короля дуже задоволений, що йому вдалося так щасливо виплутатися, як раптом, спустившись зі сходів, він відчув, що хтось смикає його за рукав. Він озирнувся і побачив Монтале, яка, нахилившись до нього, таємниче прошепотіла:

- Пане, завітайте сюди скоріше, прошу вас.

- Куди, мадемуазель? - запитав Манікан.

- Насамперед справжній лицар ніколи б не поставив мені такого запитання, а просто пішов би за мною, не вимагаючи жодних пояснень.

- Добре, мадемуазель, - погодився Манікан, - я готовий поводитися по-лицарськи.

- Занадто пізно. Тепер у вас немає жодної заслуги. Ми йдемо до принцеси.

- Ось як, до принцеси?

І він пішов за Монтале, яка бігла попереду, легка, як Галатея*.

«Цього разу, - казав собі Манікан, - мисливські історії будуть, мабуть, недоречні. Спробуємо, однак, а якщо знадобиться... їй-богу, якщо знадобиться, вигадаємо ще що-небудь».

Монтале все бігла.

«Як це виснажливо, - думав Манікан, - напружувати одночасно розум і ноги».

Нарешті вони прийшли. Принцеса закінчила свій нічний туалет і була у витонченому пеньюарі; вона когось чекала з явним нетерпінням. Тому Монтале і Манікан застали її біля самих дверей.

- Нарешті! - вигукнула вона.

- Ось пан де Манікан, - представила Монтале.

Манікан шанобливо вклонився.

Принцеса знаком наказала Монталі піти. Фрейліна підкорилася. Принцеса мовчки провела її очима і почекала, поки двері за нею зачинилися; потім, звертаючись до Манікана, промовила:

- Що сталося? Кажуть, у замку когось поранили?

- На жаль, так, принцесо... пана де Гіша.

- Так, пана де Гіша, - повторила принцеса. - Мені вже відомо про це, але тільки за чутками. Отже, нещастя сталося дійсно з паном де Гішем?

- З ним самим, принцесо.

- Чи знаєте ви, пане де Манікан, - з жвавістю сказала принцеса, - що король відчуває відразу до дуелей?

- Звичайно, принцеса. Але дуель із диким звіром не засуджується його величністю.

- Сподіваюся, ви не образите мене припущенням, ніби я повірю в безглузду байку, пущену невідомо для чого, згідно з якою пана де Гіша поранено кабаном. Ні, ні, пане, істину виявлено, а зараз пан де Гіш не тільки страждає від рани, а й наражається на небезпеку втратити свободу.

- На жаль, принцесо, - зітхнув Манікан, - мені це прекрасно відомо, але що ж робити?

- Ви бачили його величність?

- Так, принцеса.

- Що ви сказали йому?

- Я розповів йому, як пан де Гіш сидів у засідці, як з гаю Рошен вискочив кабан, як пан де Гіш вистрілив у нього і як нарешті розлючений звір кинувся на стрільця, убив його коня і серйозно поранив його самого.

- І король усьому цьому повірив?

- Цілком.

- Ви мене дивуєте, пане де Манікан, ви мене дуже дивуєте!

І принцеса почала ходити кімнатою, кидаючи час від часу запитальні погляди на Манікана, який нерухомо і безпристрасно стояв

на місці, що його він посів, увійшовши в кімнату. Нарешті принцеса зупинилася.

- А тим часом, - почала вона, - усі в один голос пояснюють цю рану зовсім інакше.

- Яким же чином, принцесо? - запитав Манікан. - Вибачте, що я ставлю це нескромне запитання вашій високості.

- І це питаєте ви, найближчий друг пана де Гіша, повірений його таємниць?

- Найближчий друг - так; повірений його таємниць - ні. Де Гіш із тих людей, які нікому не довіряють своїх таємниць. Де Гіш дуже потайливий, принцеса.

- Гаразд, у такому разі я матиму задоволення відкрити вам ці таємниці, які так добре вміє ховати пан де Гіш, - з досадою промовила принцеса, - адже король, можливо, вдруге побажає розпитати вас, і якщо ви знову розповісте йому цю небилицю, то він, мабуть, вам більше не повірить.

- Мені здається, ваша високість, що ви помиляєтеся щодо короля. Його величність залишився дуже задоволений мною, клянуся вам.

- У такому разі дозвольте мені сказати вам, пане де Манікан, що це доводить лише невимогливість його величності.

- Я вважаю, що ваша високість помиляється. Його величність, як відомо, бере до уваги тільки серйозні доводи.

- І ви думаєте, що король подякує вам за вашу улесливу брехню, коли дізнається завтра, що пан де Гіш затіяв сварку через свого друга, пана де Бражелона, і що сварка ця призвела до поєдинку?

- Сварка через пана де Бражелона? - найнаївнішим тоном вимовив Манікан. - Що вашій високості до вподоби сказати цим?

- Що ж тут дивного? Пан де Гіш підозрілий, дратівливий, легко забувається.

- Я, принцесо, навпаки, вважаю де Гіша дуже терплячою людиною, яка дратується тільки в тих випадках, коли для цього є серйозний привід.

- Хіба заступитися за честь друга не серйозний привід? - усміхнулася принцеса.

- О, звісно, принцеса! Особливо для такого серця, як у нього.

- Не станете ж ви заперечувати, що пан де Бражелон друг пана де Гіша?

- Великий друг.

- Так от, пан де Гіш заступився за честь пана де Бражелона, і оскільки пана де Бражелона тут немає і він не міг битися, то граф бився замість нього.

Манікан з усмішкою слухав принцесу і двічі чи тричі зробив рух головою і плечима, що означав: «Якщо ви хочете будь-що-будь...»

- Що ж ви мовчите? - нетерпляче запитала принцеса. - Видно, ви не поділяєте моєї думки і хочете щось заперечити?

- Я вам можу сказати, принцесо, тільки одне: я не розумію ні слова з усього того, що ви зволили розповісти мені.

- Як! Ви нічого не розумієте в сварці пана де Гіша з паном де Вардом? - у роздратуванні вигукнула принцеса.

Манікан мовчав.

- Сварці, - продовжувала вона, - яка виникла через одну доволі недоброзичливу і доволі обґрунтовану фразу щодо поведінки однієї пані.

- Ах, однієї дами! Це інша річ, - протягнув Манікан.

- Ви починаєте розуміти, чи не так?

- Вибачте, ваша високість, але я не наважуюся...

- Ви не наважуєтеся? - запитала принцеса, виведена з себе. - У такому разі наважуся я!

- Принцесо, принцесо! - зупинив Манікан, вдаючи, що він страшенно переляканий. - Зважте гарненько, що ви хочете сказати.

- Можна подумати, що, якби я була чоловіком, ви б викликали мене на дуель, незважаючи на заборону його величності, як пан де Гіш викликав на дуель пана де Варда через сумніви останнього в чеснотах мадемуазель де Лавальєр.

- Мадемуазель де Лавальєр! - вигукнув Манікан, навіть підстрибнувши від подиву, точно він найменше на світі очікував почути це ім'я.

- Що з вами, пане де Манікан, чому ви підскочили? - іронічно усміхнулася принцеса. - Невже і ви маєте зухвалість сумніватися в її чеснотах?

- Але у всій цій історії не було й мови про чесноту мадемуазель де Лавальєр, принцеса.

- Як! Двоє людей стрілялися через жінку, а ви кажете, що вона тут ні до чого і що про неї не йшлося? Я й не знала, що ви такий спритний царедворець, пане де Манікан.

- Вибачте, принцесо, - сказав молодий чоловік, - ми зовсім не розуміємо одне одного; ви робите мені честь говорити зі мною однією мовою, я ж, мабуть, говорю з вами іншою.

- Що таке?

- Вибачте, мені здалося, ніби вашій високості було завгодно сказати, що пан де Гіш і де Вард билися через мадемуазель де Лавальєр.

- Так.

- Через мадемуазель де Лавальєр, чи не так? - повторив Манікан.

- Боже мій, я не стверджую, що пан де Гіш особисто прийняв до серця інтереси мадемуазель де Лавальєр, він заступився за неї за повноваженням.

- За повноваженнями?

- Досить, не розігруйте здивування! Хіба вам не відомо, що пан де Бражелон - наречений мадемуазель де Лавальєр і, вирушаючи за дорученням короля до Лондона, він попросив свого друга, пана де Гіша, дотримуватися честі особи, яка його цікавить?

- Більше я не вимовлю жодного слова; ваша високість обізнана набагато краще за мене.

- Про все, попереджаю вас.

Манікан розсміявся, і його сміх мало не вивів із себе принцесу, яка, як відомо, не вирізнялася великою стриманістю.

- Принцесо, - з поклоном продовжував Манікан, - віддамо все це діло забуттю, оскільки все одно воно ніколи не з'ясується цілком.

- Ви помиляєтеся, воно абсолютно ясно! Король дізнається, що де Гіш виступив на захист цієї авантюристки, яка напускає на себе вигляд важливої персони; він дізнається, що пан де Бражелон обрав охоронцем саду Гесперид свого друга, пана де Гіша, і що останній вкусив маркіза де Варда, який наважився простягнути руку до золотого яблучка. А вам добре відомо, пане де Манікан, - адже ви знаєте дуже багато чого, - що і королю дуже хочеться поласувати цим яблучком, і він, мабуть, не надто подякує пану де Гішу за те, що той узяв на себе роль дракона. Тепер вам зрозуміло, чи потрібні ще якісь відомості? Говоріть, запитуйте.

- Ні, принцесо, з мене досить.

- Однак нехай буде вам відомо, пане де Манікан, що обурення його величності призведе до найжахливіших наслідків. У государів з таким характером, як у короля, любовна пристрасть подібна до урагану.

- Який ви приборкаєте, принцеса.

- Я? - вигукнула принцеса з іронічним жестом. - Я? На якій підставі?

- Тому що ви не переносите несправедливості, принцесо.

- Хіба, по-вашому, несправедливо заважати королю обробляти свої любовні справи?

- Але все ж таки ви заступитеся за пана де Гіша?

- Ви забуваєтеся, пане, - гордовитим тоном сказала принцеса.

- Навпаки, принцесо, я міркую абсолютно розсудливо і повторюю, що ви заступитеся за пана де Гіша перед королем.

- Я?

- Так.

- З якого дива?

- Тому що інтереси пана де Гіша - ваші інтереси, - гарячим пошепки промовив Манікан, очі якого загорілися.

- Що ви хочете сказати?

- Я кажу, принцесо, що мене дивує, яким чином ваша високість не здогадалися, що ім'я Лавальєр у цьому захисті, узятому на себе паном де Гішем замість відсутнього пана де Бражелона, було тільки приводом.

- Приводом?

- Так.

- Приводом для чого? - прошепотіла принцеса; погляди Манікана були такі красномовні, що вона почала розуміти.

- А тепер, принцесо, - промовив молодий чоловік, - мені здається, мною сказано достатньо, щоб переконати вашу високість не нападати в

присутності короля на бідолаху де Гіша; і без того на нього обрушиться вся ворожнеча тієї партії, яка і вам не співчуває.

- Мені здається, навпаки, ви хочете сказати, що на графа обурюватимуться всі, хто відчуває неприязнь до мадемуазель де Лавальєр, а можливо, і деякі з прихильних до неї.

- Принцесо, невже ваша впертість простягається так далеко, що ви відмовляєтеся зрозуміти слова відданого друга? Невже мені доведеться під страхом накликати вашу немилість назвати, всупереч своєму бажанню, ім'я особи, яка була справжньою причиною сварки?

- Особи? - запитала принцеса, червоніючи.

- Невже я повинен буду, - підвищив голос Манікан, - зображати вам обурення, роздратування і сказ бідолахи де Гіша, коли до нього доходять чутки, які розпускають про цю особу? Невже мені доведеться, якщо ви наполегливо відмовлятиметеся вгадати ім'я, яке я з поваги до нього не наважуюся вимовити, - невже мені доведеться нагадувати вам сцени між принцом і мілордом Бекінгемом і плітки, пущені з приводу вигнання герцога? Невже я повинен буду розповідати вам про всі старання графа догодити особі, заради якої він тільки й живе, якою тільки й дихає, захистити її від усякого занепокоєння, захистити її? Добре, я це зроблю, і коли нагадаю вам усе, можливо, ви зрозумієте, чому граф, виснажений терпінням, змучений лихослів'ям де Варда, запалився спрагою помсти за першого ж нешанобливого слова останнього про цю особу.

Принцеса закрила обличчя руками.

- Ах, пане де Манікан, - вигукнула вона, - чи зважуєте ви ваші слова і чи пам'ятаєте, кому їх говорите?

- Тоді, принцесо, - продовжував Манікан, вдаючи, що не чув вигуку принцеси, - вас більше не здивує ні палке бажання графа затіяти цю сварку, ні та дивовижна спритність, з якою він переніс її на ґрунт, чужий вашим інтересам. Ним було виявлено незвичайне мистецтво і холоднокровність; і якщо особа, заради якої граф де Гіш бився і пролив кров, справді має бути вдячна пораненому, то, право ж, не за пролиту кров, не за перенесені ним страждання, а за його турботи про охорону її честі, яка для нього дорожча, ніж його власна.

- Ах, - вигукнула принцеса, забувши про присутність Манікана, - невже все це сталося дійсно через мене?

Манікан міг нарешті перевести дух; він чесно заслужив цей відпочинок.

Принцеса теж деякий час залишалася зануреною в сумні думки. Її хвилювання можна було вгадати за поривчастим диханням, за млосним поглядом, за рухами руки, яку вона раз у раз притискала до серця. Однак і в цю хвилину вона не перестала бути кокеткою; її кокетство, як вогонь, знаходило для себе поживу всюди.

- У такому разі, - сказала вона, - граф догодив двом особам відразу. Адже пан де Бражелон теж має бути дуже вдячний пану де Гішу, тим

паче вдячний, що скрізь і завжди вважатимуть, що честь Лавальєр була захищена цим великодушним лицарем.

Манікан зрозумів, що в серці принцеси ще залишилися деякі сумніви, і його наполегливий опір підігрів їх.

- Ось вже справді чудову послугу надав він мадемуазель де Лавальєр і пану де Бражелону! Дуель наробила галасу, який добряче знеславить цю дівицю і неминуче посварить її з віконтом. Таким чином, пістолетний постріл пана де Варда одночасно вбив честь жінки, щастя чоловіка і, можливо, смертельно поранив одного з найкращих дворян Франції. Ах, принцесо, у вас холодний розум, він усіх засуджує і нікого не виправдовує!

Ці слова Манікана забрали останні сумніви, що ще залишилися не в серці, а в розумі принцеси. І не педантична принцеса, не підозріла жінка, а любляче серце болісно відчуло небезпеку, що нависла над де Гішем.

- Смертельно поранений! - задихаючись, прошепотіла вона. - Невже ви сказали, що він смертельно поранений, пане де Манікан?

Манікан відповів лише глибоким зітханням.

- Отже, ви кажете, що граф небезпечно поранений? - продовжувала принцеса.

- У нього роздроблена кисть руки і прострелені груди, принцеса.

- Боже мій, боже мій! - вигукнула принцеса в гарячковому збудженні. - Адже це жахливо, пане де Манікан! Ви кажете, роздроблена рука і куля в грудях? І все це наробив цей боягуз, цей негідник, цей вбивця де Вард! Позитивно, на небі немає справедливості.

Манікан, мабуть, був сильно схвильований. Дійсно, він вклав багато енергії в останню частину своєї захисної промови.

Що ж стосується принцеси, то вона зовсім забула про пристойності; коли в ній прокидалася пристрасть - гнів або любов, - ніщо не могло стримати її пориву. Принцеса підійшла до Манікана, який безпомічно опустився в крісло; сильне хвилювання ніби давало йому право порушити вимоги етикету.

- Пане, - попросила принцеса, беручи його за руку, - будьте відверті.

Манікан підняв голову.

- Становище пана де Гіша справді серйозне? - запитала принцеса.

- Дуже серйозно, принцесо, - відповідав Манікан, - по-перше, внаслідок втрати крові, спричиненої пошкодженням артерії на руці, а потім через рану на грудях, де, на думку лікаря, куля зачепила якийсь важливий орган.

- Значить, він може померти?

- Так, може, принцесо, і навіть без втішної свідомості, що вам відомо про його самопожертву.

- Ви йому скажете.

- Я?

- Так, адже ви його друг.

- Ні, принцесо, я розповім панові де Гішу, якщо тільки нещасний ще в змозі вислухати мене, лише те, що я бачив, тобто як ви до нього жорстокі.

- Пане, це було б варварством із вашого боку.

- Ні, принцесо, я розповім йому всю правду; адже в людини його віку організм могутній, а лікарі, які лікують його, люди обізнані та вправні. І якщо бідний граф одужає, то я не хочу наражати його на небезпеку померти від іншої рани, рани, нанесеної в серці.

І з цими словами Манікан встав і шанобливо вклонився, збираючись іти.

- Скажіть принаймні, - майже благально зупинила його принцеса, - у якому стані перебуває хворий і який лікар лікує його?

- Стан графа дуже поганий, принцесо, а лікує графа лікар його величності пан Вало за допомогою одного колеги, до якого перенесли пана де Гіша.

- Як! Він не в замку?

- На жаль, принцесо, бідоласі було так погано, що його не могли доставити сюди.

- Дайте мені його адресу, пане, - жваво сказала принцеса, - я пошлю дізнатися про його здоров'я.

- Вулиця Фер; цегляний будинок із білими віконницями; на дверях написане прізвище лікаря.

- Ви йдете до пораненого, пане де Манікан?

- Так, принцеса.

- У такому разі зробіть мені одну люб'язність.

- Я весь до послуг вашої високості.

- Зробіть те, що ви збиралися зробити: поверніться до пана де Гіша, вилучіть усіх, хто перебуває при ньому, і підіть самі.

- Принцеса...

- Не будемо гаяти часу на безплідні сперечання. Річ ось у чому: не шукайте тут ніякого прихованого сенсу, задовольняйтеся тим, що я вам скажу. Я пошлю одну зі своїх фрейлін, можливо, двох, бо вже пізно; мені не хотілося б, щоб вони вас бачили або, кажучи відвертіше, щоб ви бачили їх. Ці обережності так зрозумілі, особливо для вас, пане де Манікан: адже ви все схоплюєте з півслова.

- Так, принцесо. Я можу вчинити навіть краще, я сам піду перед вашими фрейлінами; таким чином, їм не доведеться шукати дорогу, і водночас я надам їм допомогу, якщо, як не крути, в ній буде потреба.

- І крім того, за цієї умови вони увійдуть до будинку, де перебуває пан де Гіш, без жодних труднощів. Чи не правда?

- Звісно, принцесо; я увійду першим і усуну всі труднощі, якби такі випадково виникли.

- Добре, ступайте, пане де Манікан, і чекайте на нижньому майданчику сходів.

- Іду, принцесо.

- Зачекайте.

Манікан зупинився.

- Коли ви почуєте кроки двох жінок, що спускаються, вирушайте, не озираючись.

- А раптом випадково зі сходів зійдуть дві інші пані і я буду введений в оману?

- Вам тихенько грюкнуть три рази в долоні.

- Слухаю, принцесо.

- Ступайте ж, ступайте!

Манікан востаннє вклонився принцесі й радісно вийшов. Він знав, що візит принцеси буде найкращим бальзамом для ран де Гіша.

Не минуло й чверті години, як до нього долинув скрип дверей, що обережно відчинялися. Потім він почув легкі кроки, і хтось тричі грюкнув у долоні, тобто подав домовлений знак. Манікан негайно ж, згідно з даним словом, не озираючись, вирушив вулицями Фонтенбло до будинку лікаря.

CLX. Пан Малікорн, архіваріус Французького королівства

Дві жінки, закутані в плащі і в чорних оксамитових напівмасках, боязко пішли за Маніканом.

На другому поверсі, за червоними фіранками, м'яко струменіло світло лампи. В іншому кінці кімнати, на ліжку з крученими колонками, за пологом того ж кольору, що й фіранки, лежав де Гіш. Голова його лежала на двох подушках, очі були мляво тьмяні, довге чорне кучеряве волосся розсипалося на подушці і сплутаними пасмами прикривало бліде обличчя молодої людини.

Відчувалося, що господинею в цій кімнаті є лихоманка. Де Гіш марив. Розум його був прикутий до видінь, які бог посилає людям, що вирушають у вічність. Кілька плям ще не засохлої крові темніло на підлозі.

Манікан швидко збіг сходами; він зупинився на порозі, тихенько штовхнув двері, просунув голову в кімнату і, бачачи, що все спокійно, навшпиньки підійшов до великого шкіряного крісла епохи Генріха IV; переконавшись, що доглядальниця, як і слід було сподіватися, заснула, Манікан розбудив її і попросив на хвилину вийти.

Потім він постояв біля ліжка, запитуючи себе, чи не потрібно розбудити де Гіша, щоб повідомити йому приємну звістку. Але оскільки з-за портьєри до нього вже долинали шурхіт шовкових суконь і переривчасте дихання його супутниць, оскільки він уже бачив, що цю портьєру нетерпляче відсувають, то він теж слідом за доглядальницею перейшов у сусідню кімнату. Тієї самої миті, коли він ховався за дверима, портьєра піднялася, і в кімнату увійшли дві жінки.

Та, що увійшла першою, зробила своїй супутниці повелительний жест, і та опустилася на табурет біля дверей. Перша рішуче попрямувала до ліжка, розсунула полог і закинула його широкі складки за узголів'я. Вона побачила бліде обличчя графа; побачила його праву руку, забинтувану сліпуче білим полотном, яка чітко вимальовувалася на ковдрі з темними розводами, що вкривала це ложе страждання. Вона здригнулася, побачивши, як червона пляма на пов'язці поступово збільшується.

Сорочка молодого чоловіка була розстебнута, наче для того, щоб нічна свіжість полегшувала йому дихання.

Глибокий зітхання вирвався з грудей молодої жінки. Вона притулилася до колонки ліжка і крізь отвори маски довго дивилася на сумну картину.

Хрип і стогони проривалися крізь зціплені зуби графа.

Дама в масці схопила ліву руку пораненого, гарячу, як розпечене вугілля. Порівняно з нею рука гості була холодна, як лід, тож від її дотику де Гіш миттєво розплющив очі і, напружуючи зір, доклав зусиль повернутися до життя.

Перше, що він помітив, був привид, що стояв біля колонки його ліжка. Побачивши його, очі хворого розширилися, але в них не блиснуло жодної іскри свідомості.

Тоді та, що стояла, зробила знак своїй супутниці, яка сиділа на табуреті біля дверей; та, без сумніву, добре завчила урок, тому що ясним, дзвінким голосом, карбуючи слова, без запинки вимовила:

- Графе, її високості принцесі до вподоби дізнатися, як ви почуваєтеся, і висловити моїми вустами своє глибоке співчуття.

При слові принцеса де Гіш напружив зір: він не бачив жінки, яка вимовила ці слова. Тому він мимоволі повернувся в той бік, звідки лунав голос. Але оскільки крижана рука не полишала його руки, то він знову почав дивитися на нерухомий привид.

- Це ви говорите мені, пані пані, - запитав він слабким голосом, - або ж, окрім вас, у цій кімнаті є ще хто-небудь?

- Так, - ледве чутно відповідав привид, опустивши голову.

- Так передайте принцесі, - із зусиллям вимовив поранений, - що якщо вона згадала про мене, то я помру без жалю.

При слові умру, вимовленому графом, дама в масці не могла стримати сліз. Якби свідомість де Гіша була яснішою, він би побачив, як ці блискучі перлини падають до нього на ліжко. Забувши, що обличчя її закрите, пані піднесла руку до очей, бажаючи витерти їх, але, зустрівши холодний, байдужий оксамит, з гнівом зірвала маску і жбурнула її на підлогу.

Побачивши обличчя, що несподівано з'явилося точно з хмари, де Гіш скрикнув і підняв руку. Але від слабкості він не міг вимовити ні слова, і сили миттєво покинули його.

Його права рука, яка, не розрахувавши своїх сил, інстинктивно потягнулася до видіння, негайно ж знову впала на ліжко, і кривава пляма на білому полотні розширилася ще більше. Водночас очі молодої людини затуманилися і закрилися, точно вона вже вступала в боротьбу з безжальним ангелом смерті. Після кількох конвульсивних рухів голова його завмерла на подушці. Обличчя стало мертвотно-блідим.

Дама злякалася, але страх не відкинув її від ліжка, а, навпаки, привернув до неї. Вона нахилилася над пораненим, обдаваючи своїм подихом холодне обличчя, якого вона майже торкалася, потім швидко поцілувала ліву руку де Гіша; точно під дією електричного струму, поранений знову прийшов до тями, розплющив очі, які нічого не бачили, і знову занурився в забуття.

- Підемо, - промовила дама, звертаючись до своєї супутниці. - Нам не можна залишатися тут довше; я зроблю якесь нерозсудливість.

- Ваша високість забули маску, - сказала пильна супутниця.

- Підберіть її, - відповідала дама, яка вибігла на сходи в страшному сум'ятті.

Оскільки двері на вулицю залишалися прочиненими, то дві пташки легко випурхнули з них і поспішно повернулися до палацу. Одна з дам піднялася в покої принцеси і сховалася там. Інша увійшла в приміщення фрейлін, тобто на антресолі.

Прийшовши до своєї кімнати, вона сіла за стіл і, навіть не встигнувши віддихатися, написала такі рядки:

«Сьогодні ввечері принцеса відвідала пана де Гіша.
З цього боку все йде чудово.
Дійте і ви; головне ж, спаліть цей папірець».

Після цього вона склала лист і обережно прокралася коридором у приміщення, відведене для свити принца. Там вона зупинилася перед одними дверима, двічі стукнула в них, просунула в шпарину записку і втекла. Потім, повернувшись до себе, знищила всі сліди своєї прогулянки і всякі докази того, що вона писала.

Серед цих клопотів вона помітила на столі маску принцеси, яку взяла з собою за наказом своєї пані, але не віддала їй.

«Потрібно не забути зробити завтра те, що я забула зробити сьогодні», - подумала вона.

Вона взяла маску і відчула, що оксамит її вологий. Подивившись на палець, вона побачила, що він не тільки став мокрим, а й був вимазаний кров'ю. Маска впала на одну з кривавих плям, які, як ми сказали, виднілися на підлозі кімнати де Гіша, і кров обагрила її білу батистову підкладку.

- Ось як! - вигукнула Монтале, яку читачі, напевно, вже впізнали за манерою поведінки. - Ні, тепер я не віддам їй цієї маски. Тепер вона занадто дорогоцінна!

І Монтале підбігла до скриньки з кленового дерева, де в неї зберігалося туалетне приладдя і парфуми.

«Ні, не сюди, - сказала вона собі, - такі речі не можна надавати випадковостям».

Потім, постоявши деякий час у роздумах, вона посміхнулася й урочисто вимовила:

- Прекрасна маска, забарвлена кров'ю хороброго лицаря, ти вирушиш до складу рідкостей, де зберігаються листи Лавальєр, листи Рауля - словом, уся моя любовна колекція, що послужить колись джерелом для історії Франції, для історії французьких королів! Ти підеш до пана Малікорна, - зі сміхом продовжувала пустунка, починаючи роздягатися, - так, до шановного пана Малікорна, - із цими словами вона задула свічку, - який вважає, ніби він тільки доглядач покоїв принца, але насправді проведений мною в архіваріуси й історіографи дому Бурбонів і найкращих родів королівства. Нехай він тепер скаржиться, цей ведмідь Малікорн!

Тут вона задерла полог і заснула.

CLXI. Подорож

Наступного дня, коли годинник бив одинадцяту, король у супроводі обох королев і принцеси спустився парадними сходами до карети, запряженої шісткою коней, які нетерпляче били копитами землю. Весь двір у дорожніх костюмах чекав короля. Блискуче видовище представляла ця безліч осідланих коней, екіпажів, натовпи ошатних чоловіків і жінок зі своєю челяддю - лакеями і пажами.

Король сів у карету з двома королевами. Принцеса помістилася з принцом. Фрейліни пішли за прикладом осіб королівського прізвища і сіли по дві в приготовані для них екіпажі. Карета короля рушила на чолі кортежу, за нею карета принцеси, далі решта, згідно з вимогами етикету.

Було спекотно; легкий вітерець, що вранці приносив свіжість, незабаром розжарився від променів сонця, яке сховалося за хмарами, і тільки обпікав своїм подихом. Гарячий вітер здіймав хмари пилу, що сліпив очі мандрівників.

Принцеса перша стала скаржитися на задуху. Принц вторив їй, відкинувшись на спинку карети з таким виглядом, наче збирався зомліти, і весь час із гучними зітханнями освіжав себе солями й пахощами. Тоді принцеса вельми чемно звернулася до нього:

- Право, принц, я думала, що в цю спеку ви з люб'язності надасте всю карету мені одній, а самі поїдете верхи.

- Верхи! - злякано вигукнув принц, показуючи цим вигуком, наскільки дивною здається йому пропозиція принцеси. - Верхи! Що з вами, принцесо, у мене вся шкіра зійде від цього розпеченого вітру.

Принцеса розсміялася.

- Візьміть мою парасольку, - запропонувала вона.

- А хто буде його тримати? - найхолоднокровнішим тоном відповідав принц. - До того ж у мене немає коня.

- Як немає коня? - здивувалася принцеса, яка, не добившись свого, хотіла принаймні подражнити чоловіка. - Немає коня? Ви помиляєтеся, пане, он ваш гнідий улюбленець.

- Мій гнідий кінь? - запитав принц, пробуючи нахилитися до дверцят; однак цей рух заподіяв йому стільки занепокоєння, що він знову відкинувся на спинку і завмер у нерухомості.

- Так, - сказала принцеса, - ваш кінь, якого веде на поводу пан де Малікорн.

- Бідний кінь! - відгукнувся принц. - Як йому, мабуть, спекотно.

І з цими словами він заплющив очі, немов умираючий, готовий випустити останній подих.

Принцеса ліниво витягнулася в іншому кутку карети і теж заплющила очі, але не для того, щоби спати, а щоби віддатися на дозвіллі своїм думкам.

Тим часом король, який помістився на передньому сидінні карети, оскільки задніми місцями поступилися королевам, відчував досаду, властиву закоханим, які ніяк не можуть угамувати спрагу постійно споглядати предмет свого кохання і розлучаються з ним незадоволені, відчуваючи ще більш пекуче бажання.

Очолюючи, як ми сказали, процесію, король не міг зі свого місця бачити карети придворних дам і фрейлін, які їхали позаду. До того ж йому потрібно було відповідати на постійні звернення молодої королеви, яка була дуже щаслива в присутності дорогого чоловіка і, забуваючи про придворний етикет, виливала на нього всю свою любов та оточувала усілякими турботами, побоюючись, як би його не забрали в неї або як би в нього не виникла думка покинути її.

Анна Австрійська, яку мучили напади глухого болю в грудях, намагалася здаватися веселою. Вона вгадувала нетерпіння короля, але навмисне подовжувала його тортури, несподівано розпочинаючи розмову якраз у ті хвилини, коли король віддавався мріям про своє таємне кохання.

Нарешті дбайливість молодої королеви і виверти Анни Австрійської стали нестерпними для короля, який не вмів стримувати рухів свого серця.

Він поскаржився спочатку на спеку; потім пішли інші скарги. Однак Марія-Терезія не здогадалася про наміри чоловіка. Зрозумівши слова короля буквально, вона почала обмахувати Людовика віялом зі страусового пір'я.

Коли не можна було більше обурюватися на спеку, король сказав, що в нього затекли ноги. Оскільки в цю саму хвилину карету зупинили, щоб змінити коней, то королева запропонувала:

- Чи не хочете пройтися? У мене теж затекли ноги. Ми підемо трохи пішки, потім карета наздожене нас, і ми знову сядемо.

Король насупив брови; жорстокому випробуванню піддає невірного чоловіка ревнива жінка, якщо вона досить володіє собою, щоб не дати йому приводу розсердитися.

Проте король не міг відмовитися. Він вийшов з карети, подав королеві руку і зробив з нею кілька кроків, поки міняли коней. Він із заздрістю поглядав на придворних, які користувалися щастям їхати верхи.

Королева незабаром помітила, що прогулянка пішки приносила королю так само мало задоволення, як і подорож у кареті. Тому вона попросила його знову сісти в екіпаж. Король довів королеву до підніжки, але не піднявся слідом за нею. Відійшовши на три кроки, він почав шукати в низці екіпажів той, що так жваво цікавив його.

У дверцятах шостої карети виднілося бліде обличчя Лавальєр. Замріявшись, король не помітив, що все вже готово і чекають тільки на нього. Раптом за кілька кроків від нього пролунав шанобливий голос. Це був пан Малікорн, який тримав під вуздечку двох коней.

- Ваша величність запитували коня? - звернувся він до короля.

- Коня? Ви привели мого коня? - запитав король, не впізнаючи цього придворного, до обличчя якого він ще не звик.

- Господарю, - відповів Малікорн, - ось кінь до послуг вашої величності.

І Малікорн вказав на гнідого коня принца, якого помітила з карети принцеса. Це був чудовий, прекрасно осідланий кінь.

- Але ж це не мій кінь, - зауважив король.

- Господарю, це кінь зі стайні Його Високості. Але Його Високість не їздить верхи, коли так спекотно.

Король нічого не відповів, він швидко підійшов до коня. Малікорн негайно ж подав стремено; за секунду його величність був уже в сідлі. Повеселившись від цієї удачі, король з посмішкою під'їхав до карети королев, що чекали на нього, і, не помічаючи переляканого обличчя Марії-Терезії, вигукнув:

- Яке щастя! Я знайшов коня. У кареті я задихався. До побачення, государині!

І, граціозно нахилившись до крутої шиї свого коня, моментально зник. Анна Австрійська висунулася з віконця і подивилася, куди він їде. Порівнявшись із шостою каретою, він осадив коня і зняв капелюх. Його уклін був звернений до Лавальєр, яка, побачивши короля, скрикнула від подиву і почервоніла від задоволення. Монтале, що сиділа в іншому кутку карети, вклонилася королю. Потім, як жінка розумна, зробила вигляд, що вся захоплена пейзажем, що відкривався з лівого вікна.

Розмова короля і Лавальєр, як усі розмови закоханих, почалася з красномовних поглядів і позбавлених усякого сенсу фраз. Король пояснив, що в кареті він знемагав від спеки і поїздка верхи здалася йому надзвичайно приємною.

- Знайшовся благодійник, - сказав король, - який вгадав мої бажання. Мені дуже хотілося б знати, хто цей дворянин, який зумів так майстерно прислужитися королю і позбавити його від жорстокої нудьги.

У цю хвилину Монтале ніби прокинулася від своїх мрій і спрямувала погляд на короля.

Оскільки король дивився то на Лавальєр, то на неї, вона могла подумати, що запитання звернене до неї, і, отже, мала право відповісти.

І вона відповіла:

- Господарю, кінь, на якому їде ваша величність, належить принцу, і його вів дворянин, який перебуває на службі Його Високості.

- Чи не знаєте ви, мадемуазель, як його звуть?

- Пан Малікорн, государю. Та ось він сам їде ліворуч від карети.

І вона показала на Малікорна, який справді з блаженним обличчям галопував біля лівих дверцят карети, добре знаючи, що в цю хвилину розмова йде про нього, але не подаючи вигляду, наче глухонімий.

- Він самий, - кивнув король. - Я запам'ятав його обличчя і не забуду його імені.

Король ніжно подивився на Лавальєр.

Ора зробила свою справу: вона вчасно кинула ім'я Малікорна, і воно впало на добрий ґрунт; йому лишалося тільки пустити коріння і принести плоди. Тому Монтале знову відкинулася у свій куток і знаками вітала Малікорна, який щойно мав щастя сподобатися королю. Вона шепнула йому:

- Усе йде добре.

Слова ці супроводжувалися мімікою, яка мала зображати поцілунок.

- На жаль, мадемуазель, - зітхнув король, - ось і кінець сільській свободі; ваші обов'язки на службі у принцеси стануть складнішими, і ми більше не бачитимемося.

- Ваша величність так любите принцесу, - зауважила Луїза, - що будете часто відвідувати її; а проходячи через кімнату, ваша величність...

- Ах, - ніжно сказав король, понизивши голос, - зустрічатися не значить тільки бачитися, а для вас цього, здається, достатньо.

Луїза нічого не відповіла; у неї готовий був вирватися зітхання, але вона придушила його.

- У вас велике самовладання, - промовив король.

Лавальєр сумно посміхнулася.

- Використайте цю силу на любов, - продовжував він, - і я буду дякувати богові за те, що він дав її вам.

Лавальєр промовчала і тільки подивилася на короля. Людовик, точно обпалений цим поглядом, провів рукою по обличчю і, пришпоривши коня, поскакав уперед.

Відкинувшись на спинку карети і напівзаплющивши очі, Лавальєр милувалася гарним вершником з пір'ям на капелюсі, що розвівається від

вітру. Бідолаха кохала і впивалася своїм коханням. Через кілька миттєвостей король повернувся.

- Своїм мовчанням ви терзаєте мене. Ви, напевно, мінливі, і вам нічого не варто порвати добрі стосунки... словом, я боюся любові, що народжується в мені.

- Господарю, ви помиляєтеся, - відповіла Лавальєр, - якщо я покохаю, то на все життя.

- Якщо полюбите! - гордовито вигукнув король. - Значить, тепер ви не любите.

Вона закрила обличчя руками.

- Ось бачите, - сказав король, - я мав рацію, ви мінливі, примхливі, можливо, кокетка. Ах боже мій, боже мій!

- О ні, заспокойтеся, государе; ні, ні, ні, ні!..

- І ви можете обіцяти, що ніколи не змінитеся щодо мене?

- Ніколи, государю!

- І ніколи не будете жорстокою?

- Ні, ні!

- Добре; ви знаєте, я люблю обіцянки, люблю охороняти клятвою все, що чіпає моє серце. Обіцяйте мені або краще заприсягніться, що якщо коли-небудь у майбутньому житті, сповненому жертв, таємниць, прикрощів, перешкод і непорозумінь, ми провинимося чимось одне перед одним, будемо не праві, - заприсягніться мені, Луїзо...

Лавальєр вся затремтіла; вперше чула вона своє ім'я з вуст короля.

Людовик же, знявши рукавичку, простягнув руку в карету.

- Поклянiться, - продовжував він, - що, посварившись, ми неодмінно будемо шукати до вечора примирення, докладемо старань, щоб побачення або лист, якщо ми будемо далеко один від одного, принесли нам розраду і заспокоєння.

Лавальєр схопила своїми змерзлими пальцями палаючу руку закоханого короля і ніжно потиснула її; це рукостискання було перервано рухом коня Людовика, який злякався колеса, що оберталося.

Лавальєр присягнулася.

- Тепер, государе, - попросила вона, - поверніться до королеви; я відчуваю, що там збирається гроза, і мені вона несе нещастя і біди.

Людовик послухався, вклонився Монтале і пустив коня навздогін за каретою королев. В одній з карет він побачив заснулого принца.

Але принцеса не спала, і коли король проїжджав повз, вона звернулася до нього:

- Який чудовий кінь, государю!.. Але ж це гнідий кінь принца!

А молода королева запитала тільки:

- Ну що, вам краще, дорогий государе?

CLXII. Тріумфемінат*

Приїхавши до Парижа, король вирушив до ради і частину дня працював. Молода королева залишилася з Анною Австрійською і після відходу короля розридалася.

- Ах, матінко, - сказала вона, - король більше мене не любить. Що буде зі мною, боже праведний?

- Чоловік завжди любить таку дружину, як ви, - відповідала Анна Австрійська.

- Може настати час, матінко, коли він покохає іншу.

- Що ви називаєте любити?

- Ах, завжди думати про кого-небудь, завжди шукати зустрічі з цією особою!

- А хіба ви помітили в короля щось подібне? - запитала Анна Австрійська.

- Ні, пані пані, - невпевнено промовила молода королева.

- Ось бачите, Маріє!

- А тим часом, люба матінко, погодьтеся, що король нехтує мною.

- Король, дочко моя, належить усьому королівству.

- Ось чому він не належить мені; ось чому і мене, як багатьох королев, король кине, забуде, і любов, слава, почесті стануть долею інших. Ах, матінко, король такий гарний! Багато жінок зізнаватимуться йому в коханні, багато хто кохатиме його!

- Жінки рідко люблять у королі чоловіка. Але якби це трапилося, у чому я сумніваюся, побажайте, Маріє, щоб ці жінки справді кохали вашого чоловіка. По-перше, самовіддане кохання жінки швидко набридає чоловікові, по-друге, закохавшись, жінка втрачає будь-яку владу над чоловіком, від якого вона не домагається ні могутності, ні багатства, а тільки любові. Отже, побажайте, щоб король любив якомога менше, а його обраниця якомога більше.

- Ах, матінко, безмежна любов містить у собі величезну силу.

- А ви кажете, що вас покинули!

- Правда, я кажу дурниці.. Але одного, однак, я не могла б винести.

- Чого саме?

- Щасливого вибору, нової сім'ї, яку він знайшов би в іншої жінки. О, якщо я коли-небудь дізнаюся, що в короля є діти... я помру!

- Маріє! Маріє! - посміхнулася у відповідь королева-мати і взяла за руку молоду жінку. - Запам'ятайте те, що я вам скажу, і нехай мої слова завжди слугуватимуть вам розрадою: у короля не може бути спадкоємця без вас, у вас же він може бути без короля.

І з цими словами Анна Австрійська голосно розреготалася, покинула свою невістку і пішла назустріч принцесі, про прихід якої в цю хвилину доповів паж.

Обличчя у принцеси було стурбоване, як у людини, яка щось затіяла.

- Я прийшла дізнатися, - почала вона, - чи не втомила ваші величності наша подорож?

- Анітрохи, - відповідала королева-мати.

- Трохи, - промовила Марія-Терезія.

- А я дуже стурбована.

- Чим? - глянула на неї Анна Австрійська.

- Король, напевно, втомився від верхової їзди.

- Ні, йому було корисно покататися верхи.

- Я сама порадила йому, - сказала, зблiднувши, Марія-Терезія.

Принцеса нічого не відповідала, а тільки посміхнулася однією з властивих їй посмішок, за якої все обличчя її залишалося нерухомим і тільки губи кривилися. Вона негайно ж змінила тему розмови:

- Ми знайшли Париж абсолютно таким самим, як покинули його: як і раніше, інтриги, підступи, кокетство.

- Інтриги! Які інтриги? - запитала королева-мати.

- Багато говорять про пана Фуке і пані Плессі-Бельєр.

- Яка записалася, значить, під десятитисячним номером? - усміхнулася королева-мати. - Ну а підступи?

- Мабуть, у нас якісь неприємності з Голландією.

- Принц розповів мені історію з медалями.

- Ах, медалі, викарбувані в Голландії, - вигукнула молода королева, - на яких зображено хмару, що проходить по сонцю-королю! Даремно ви називаєте це підступами. Це просто непристойна витівка.

- Така жалюгідна, що король не зверне на неї уваги, - зауважила королева-мати. - А що ви скажете про кокетство? Ви натякали на пані д'Олон*?

- Ні, ні! Потрібно шукати ближче.

- Casa de usted*, - прошепотіла королева-мати на вухо невістці, не ворушачи губами.

Принцеса не почула цих слів і продовжувала:

- Ви знаєте жахливу новину?

- Як же! Про поранення пана де Гіша?

- І ви, як і всі, пояснюєте це нещасним випадком на полюванні?

- Так, звісно, - відповіли обидві королеви, виявивши цього разу інтерес.

Принцеса підійшла ближче.

- Дуель! - вимовила вона.

- А! - вигукнула Анна Австрійська, для вух якої слово дуель звучало неприємно: під час її царювання дуелі були заборонені у Франції.

- Сумна дуель, яка мало не коштувала принцу двох його найкращих друзів, а королю - двох відданих слуг.

- Через що ж сталася ця дуель? - запитала молода королева, рухома якимось таємним інстинктом.

- Через кокетство, - урочисто сказала принцеса. - Противники міркували про чесноти однієї пані: один знаходив, що поруч із нею

Паллада - ніщо; інший запевняв, ніби ця пані наслідує Венеру, яка спокусила Марса*, і ці пани побилися, як Ахілл із Гектором*.

- Венера, що спокусила Марса? - прошепотіла молода королева, не наважуючись поглиблювати алегорію.

- Хто ж ця дама? - почала без натяків Анна Австрійська. - Ви начебто сказали, що вона фрейліна?

- Невже сказала? - здивувалася принцеса.

- Так. Мені здалося навіть, що ви назвали її ім'я.

- А чи знаєте ви, що така жінка приносить велике нещастя в королівський дім?

- Це мадемуазель де Лавальєр? - запитала королева-мати.

- Уявіть, так; ця дурнушка.

- Я вважала її нареченою одного дворянина, який не є ні паном де Гішем, ні паном де Вардом.

- Дуже можливо, ваша величність.

Молода королева взяла вишивання і з удаваним спокоєм почала розплутувати нитки; проте тремтячі пальці видавали її хвилювання.

- Що таке ви сказали про Венеру і Марс? - продовжувала розпитувати королева-мати. - Хіба є який-небудь Марс?

- Вона хвалиться, що є.

- Ви кажете, хвалиться?

- Це і було причиною дуелі.

- І пан де Гіш тримав сторону Марса?

- Так, звісно, як відданий його слуга.

- Відданий слуга! - вигукнула молода королева, забувши всяку стриманість, настільки її мучили ревнощі. - Чий слуга?

- Захищати Марса, - говорила принцеса, - можна було, тільки принісши в жертву Венеру. Тому пан де Гіш стверджував, що Марс рішуче ні в чому не винен і що Венера просто хвалькуватка.

- А пан де Вард, - спокійно запитала Анна Австрійська, - наполягав, що Венера права?

«Дорого ж ви, де Вард, поплатитеся за рану, нанесену найблагороднішій людині!» - подумала принцеса.

Вона із запеклістю напала на де Варда, мстячи в такий спосіб за пораненого й повертаючи водночас власний борг; принцеса була впевнена, що їй вдасться остаточно погубити свого ворога. Вона наговорила про нього так багато, що якби слова її чув Манікан, він пошкодував би про свої клопоти за друга, - стільки шкоди принесли вони нещасному ворогові.

- У всьому цьому, - сказала Анна Австрійська, - я бачу тільки одне зло - Лавальєр.

Молода королева знову взялася за роботу з цілковитою холоднокровністю. Принцеса слухала.

- Хіба ви не згодні зі мною? - звернулася до неї Анна Австрійська. - Хіба ви не вважаєте її причиною сварки і поєдинку?

Принцеса відповідала невизначеним жестом, який можна було прийняти і за ствердний, і за заперечний.

- У такому разі я не розумію, що ви говорили про небезпеку кокетства, - зауважила Анна Австрійська.

- Але ж якби ця особа не кокетувала, - поспішно відповіла принцеса, - Марс не звернув би на неї жодної уваги.

При новій згадці про Марс щоки молодої королеви на мить спалахнули, проте вона продовжувала працювати.

- Я не бажаю, щоб при моєму дворі одних чоловіків озброювали проти інших, - флегматично промовила Анна Австрійська. - Ці звичаї були, можливо, терпимі за часів, коли роздроблене дворянство об'єднувалося тільки залицянням до жінок. У ті часи панували жінки, підтримуючи шляхом частих поєдинків відвагу чоловіків. Але тепер, слава богу, у Франції тільки один повелитель. Цьому володареві мають бути присвячені всі сили і всі помисли. Я не потерплю, щоб мого сина позбавляли відданих слуг.

І, повернувшись до молодої королеви, запитала:

- Що робити з цією Лавальєр?

- Лавальєр? - зі здивуванням підняла очі Марія-Терезія. - Я не чула цього імені.

Цю відповідь супроводжувала крижана посмішка, що пасує тільки королівським устам.

Принцеса сама була донькою короля і вирізнялася великою гордістю та великим розумом; однак слова Марії-Терезії знищили її. І їй знадобилося кілька миттєвостей, щоб оговтатися.

- Це одна з моїх фрейлін, - поклонилася принцеса.

- У такому разі, - вимовила Марія-Терезія тим самим тоном, - це стосується вас, сестро... а не нас.

- Вибачте, - заперечила Анна Австрійська, - це стосується мене. Я чудово розумію, - продовжувала вона, багатозначно глянувши на принцесу, - чому ваша високість сказали мені про це.

- Усе, що виходить від вас, - криво посміхнулася англійка-принцеса, - виходить від самої мудрості.

- Її можна буде відіслати в провінцію, - м'яко зауважила Марія-Терезія, - і влаштувати їй пенсію.

- З моєї скриньки! - жваво додала принцеса.

- Ні, ні, принцесо, - перебила Анна Австрійська, - не потрібно галасу. Король не любить, щоб про дам розпускали погані чутки. Нехай усе це скінчиться по-сімейному. Принцесо, ви будете настільки люб'язні й пришлете сюди цю дівчину... А ви, дочко моя, будьте ласкаві залишити нас на кілька хвилин.

Прохання вдовствуючої королеви були рівносильні наказам. Марія-Терезія пішла у свої покої, а принцеса веліла пажу покликати Лавальєра.

CLXIII. Перша сварка

Лавальєр увійшла в кімнати королеви-матері, не підозрюючи, що проти неї складено небезпечну змову. Вона думала, що її запрошували на чергування, а в таких випадках королева-мати завжди була добра з нею. Крім того, Лавальєр не перебувала в безпосередньому підпорядкуванні в Анни Австрійської та мала з нею тільки офіційні стосунки; через вроджену люб'язність і високе становище вдовиця-королева вважала своїм обов'язком надавати офіційним стосункам якомога більше м'якості.

Отже, Лавальєр підійшла до королеви-матері зі спокійною і лагідною посмішкою, що становила її головну принадність. Анна Австрійська поманила дівчину до свого крісла. У цю хвилину повернулася принцеса і з найбайдужішим виглядом сіла поруч зі свекрухою, взявши рукоділля Марії-Терезії.

Лавальєр чекала, що їй негайно ж віддадуть якийсь наказ, але, побачивши всі ці приготування, з цікавістю почала вдивлятися в обличчя королеви і принцеси. Анна розмірковувала. Принцеса виявляла цілковиту байдужість, але її байдужий вигляд здатний був стривожити і не таких боязких людей, як Лавальєр.

- Мадемуазель, - раптово почала королева-мати, анітрохи не намагаючись пом'якшити свій іспанський акцент, хоча завжди це робила, якщо говорила спокійно, - підійдіть-но ближче, поговоримо про вас, коли ви у всіх на вустах.

- Я? - вигукнула Лавальєр, бліднучи.

- Не прикидайтеся, красуне! Вам відомо про дуель пана де Гіша з паном де Вардом?

- Боже мій, ваша величність, учора до мене дійшли чутки про неї, - відповіла Лавальєр.

- А ви не припускали, що будуть такі чутки?

- Як могла я припускати це, ваша величність?

- Дуель ніколи не буває без причини, і ви, напевно, знали причину ворожнечі двох супротивників.

- Я не знаю її, ваша величність.

- Наполегливе заперечення - досить старий спосіб захисту, і ви занадто розумні, мадемуазель, для того, щоб вдаватися до банальностей. Придумайте що-небудь інше.

- Боже мій, ваша величність лякаєте мене своїм крижаним тоном! Невже я мала нещастя накликати на себе немилість?

Принцеса розсміялася. Лавальєр зі здивуванням подивилася на неї.

- Немилість? - перепитала Анна Австрійська. - Накликати немилість? Ви не розумієте, що говорите, мадемуазель де Лавальєр, я піддаю немилості лише тих людей, про яких я думаю. Про вас же я згадала тільки тому, що про вас занадто багато говорять, а я не люблю, коли фрейліни мого двору слугують предметом розмов.

- Ваша величність робите мені честь, звертаючись до мене, - заперечила перелякана Лавальєр, - але я не розумію, чому можуть займатися мною.

- Так я зараз розповім. Пану де Гішу довелося захищати вас.

- Мене?

- Так, вас. Він вчинив по-лицарськи, а красиві шукачки пригод люблять, щоб лицарі ламали заради них списи. Але я ненавиджу поєдинки й особливо ненавиджу такого роду пригоди... зробіть звідси висновок.

Лавальєр впала до ніг королеви, але та повернулася до неї спиною. Вона простягнула руку до принцеси, яка засміялася їй в очі. Гордість змусила Лавальєр піднятися.

- Ваша величність, - попросила вона, - скажіть мені, у чому я завинила? Я бачу, що ваша величність засуджуєте мене, не даючи можливості виправдатися.

- Ось як! - вигукнула Анна Австрійська. - Чуєте, які гарні фрази, принцесо! Які високі почуття! Ні дати ні взяти - інфанта, наречена великого Кіра, джерело ніжності та героїчних почуттів! Видно, моя красуне, що ви спілкуєтеся з коронованими особами.

Лавальєр відчула, що її поранили в саме серце, вона не те що зблідла, а стала білою, як лілія, і сили покинули її.

- Я хотіла вам сказати, - презирливо говорила королева, - що, якщо ви, як і раніше, матимете такі почуття, ви так принизите нас, жінок, що нам буде соромно стояти поруч із вами. Схаменіться, мадемуазель. До речі, я чула, що ви наречена. Це правда?

Лавальєр притиснула руку до серця, якому завдана була нова рана.

- Відповідайте ж, коли з вами говорять!

- Так, ваша величність.

- Хто ж ваш наречений?

- Віконт де Бражелон.

- Ви знаєте, що це для вас велике щастя, мадемуазель, і що ви, дівчина без статків, без становища в суспільстві... без особливих особистих чеснот, маєте благословляти небо, яке дарує вам таке майбутнє.

Лавальєр мовчала.

- Де перебуває віконт де Бражелон? - запитала королева.

- В Англії, - відповідала принцеса, - куди, звичайно, незабаром дійдуть чутки про успіхи мадемуазель.

- Боже мій! - прошепотіла в розпачі Лавальєр.

- Отже, мадемуазель, - сказала Анна Австрійська, - цього молодого чоловіка повернуть, і ви з ним кудись поїдете. Якщо у вас інші наміри, - у дівчат іноді бувають дивні бажання, - повірте, я скерую вас на добрий шлях: і не таких, як ви, я вже виліковувала.

Лавальєр більше нічого не чула. Безжальна королева продовжувала:

- Я пошлю вас одну в таке місце, де ви матимете можливість зріло подумати про все. Роздуми охолоджують жар крові й розсіюють ілюзії молодості. Мені здається, що ви зрозуміли мене.

- Ваша величність!

- Ні слова більше!

- Ваша величність, я не винна в тому, що вам завгодно було припустити. Погляньте на мій відчай. Я так люблю, так шаную вашу величність.

- Краще було б, якби ви не шанували мене, - усміхнулася королева. - Краще було б, якби ви не були невинною. Чи не уявляєте ви, що я подивилася б крізь пальці, якби ви були винні?

- Ваша величність, ви мене вбиваєте!

- Будь ласка, без комедій, інакше я влаштую вам таку розв'язку, що ви будете не раді. Ступайте до себе, і нехай урок послужить вам на користь.

- Ваша високість, - промовила Лавальєр, звертаючись до герцогині Орлеанської і хапаючи її за руку, - ви такі добрі, попросіть за мене!

- Я? - розреготалася принцеса. - Я добра?.. Ви зовсім не вірите тому, що говорите, мадемуазель!

І вона різко відсмикнула руку. Замість того щоб випити до дна чашу приниження, Лавальєр раптово заспокоїлася і опанувала себе; вона зробила глибокий реверанс і пішла.

- Ну як, по-вашому, - запитала Анна Австрійська, - вона буде продовжувати?

- Я не довіряю лагідним і терплячим характерам, - відповідала принцеса. - Терпляче серце надзвичайно мужнє; лагідний дух упевнений у собі.

- Ручаюся вам, що вона дуже і дуже подумає, перш ніж знову поглянути на бога Марса.

- Якщо тільки не озброїться його щитом, - заперечила принцеса.

Гордий погляд королеви-матері був відповіддю на це не позбавлене тонкощів зауваження. І обидві дами, майже впевнені в перемозі, вирушили до Марії-Терезії, яка з удаваною байдужістю чекала на них.

Було близько о пів на сьому. Король щойно закінчив справи і повечеряв. Не гаючи часу, він узяв де Сент-Еньяна під руку і наказав йому проводити себе в кімнату Лавальєр. Придворний висловив крайнє здивування.

- Що ж тут дивного? - сказав король. - Мені потрібно освоїти цей маршрут і зробити його звичним.

- Але, государе, тутешнє приміщення фрейлін - справжній ліхтар: усі бачать, хто туди входить, хто виходить. Мені здається, потрібен який-небудь привід... Ось, наприклад...

- Ну, який?

- Чи не до вподоби буде вашій величності почекати, поки принцеса повернеться до себе?

- Ніяких приводів! Ніяких очікувань! Досить грати в хованки, досить таємниць! Не бачу жодного безчестя для короля Франції в тому, що він розмовлятиме з розумною дівчиною. Нехай буде соромно тому, хто погано подумає про це!

- Вибачте мені, ваша величність, за надлишок старанності...

- Говори.

- А королева?

- Так, це правда, це правда! Я хочу, щоб королева завжди була оточена пошаною. Ну добре, сьогодні ввечері я нанесу візит мадемуазель де Лавальєр, а потім придумаю які тобі буде завгодно приводи. Завтра ми займемося цим, сьогодні ж у мене немає часу.

Де Сент-Еньян нічого не відповів. Він пішов уперед, спустився зі сходів і перетнув двір, відчуваючи сором, якого не могла придушити найбільша честь надавати послугу королю. Річ у тім, що де Сент-Еньян хотів зберегти свою репутацію в очах принцеси й обох королев. Водночас йому хотілося догодити мадемуазель де Лавальєр, а поєднувати те й інше було досить складно.

Потрібно зауважити, що вікна кімнат королев і принцеси виходили у двір. Побачивши, як він проводжає короля, ці три пані порвали б із ним усякі стосунки, а авторитет цих високопоставлених осіб не міг бути врівноважений швидкоплинним впливом фаворитки. Нещасний де Сент-Еньян, який так мужньо надавав заступництво Лавальєр у парку Фонтенбло, втратив усю свою впевненість, перебуваючи в Парижі на очах у всіх. Він знаходив у цієї дівчини тисячу недоліків, і йому не терпілося повідомити про них короля.

Але ось тортури скінчилися; двір був пройдений. Жодна фіранка не піднялася, жодне вікно не відчинилося. Король ішов швидко: його квапили нетерпіння і довгі ноги де Сент-Еньяна, який показував йому дорогу. Біля дверей де Сент-Еньян хотів сховатися; король утримав його. Це була люб'язність, без якої придворний чудово обійшовся б. Йому довелося увійти разом із Людовіком до Лавальєр.

При появі короля молода дівчина витерла очі; король помітив це. Він став її розпитувати з наполегливістю закоханого.

- Дрібниці, государю, - усміхнулася вона.

- Але ви все ж таки плакали?

- Ні, государю.

- Погляньте, де Сент-Еньян, хіба я помиляюся?

Де Сент-Еньяну необхідно було відповісти, але він був у великому замішанні.

- Однак у вас червоні очі, - наполягав король.

- Це від пилу, государю.

- Ні, ні, у вас на обличчі немає того виразу задоволеності, який так прикрашає вас і робить такою привабливою. Ви на мене не дивитеся.

- Государ!

- Та що я кажу: ви уникаєте моїх поглядів!

Вона дійсно відверталася.

- Але, заради бога, що сталося? - запитав Людовик, охоплений гарячковим хвилюванням.

- Повторюю, государю, дрібниці; і я готова довести вашій величності, що я абсолютно спокійна.

- Ви кажете, що ви спокійні, а я бачу, що ви збентежені. Можливо, вас образили, розсердили?

- Ні, ні, государю!

- Ви повинні сказати мені про це! - вигукнув король, виблискуючи очима.

- Ніхто, государю, не ображав мене, ніхто.

- Так нехай же до вас повернеться той мрійливо-веселий вираз обличчя, яким я милувався сьогодні вранці; зробіть мені послугу!

- Звольте, государю, звольте!

Король тупнув ногою.

- Яка незрозуміла зміна! - вигукнув він.

І Людовик глянув на Сент-Еньяна, який негайно помітив пригнічений вигляд Лавальєр. Але марно просив Людовик, марні були його спроби розсіяти її печаль, вивести її з заціпеніння. Ця скритність здалася королю образливою; він став підозріло озиратися.

У кімнаті Лавальєр висів мініатюрний портрет Атоса. Король помітив цей портрет, риси обличчя Атоса дуже нагадували Бражелона, тому що зображення було зроблено в молоді роки графа. І він не спускав з мініатюри грізного погляду.

Лавальєр була такою пригніченою і такою далекою від думки про цей портрет, що не могла здогадатися про причину стурбованості короля. А король мимоволі згадав, що Лавальєр і Бражелон були близькими з раннього дитинства. Він згадав про заручини, які були наслідком цієї близькості. Він згадав, як Атос просив у нього руки Лавальєр для Рауля.

І Людовик уявив, що після повернення до Парижа Лавальєр отримала з Лондона звістки, які затьмарили його образ, образ короля. Негайно ж його вжалив овод, який називається ревнощами. Знову він взявся з гіркотою допитувати її. Лавальєр не могла відповідати: їй довелося б сказати все, звинуватити королеву, звинуватити принцесу. А це означало б почати відкриту боротьбу з двома високопоставленими і могутніми жінками.

Їй здавалося спершу, що раз вона не приховувала від короля нічого, що відбувалося в ній, то король повинен був прочитати правду в її серці, незважаючи на її мовчання. Їй здавалося, що якщо він справді кохає її, то має все зрозуміти, про все здогадатися. Хіба взаємний потяг не є божественним полум'ям, що висвітлює все, що коїться в серці, і позбавляє тих, хто справді кохає, від необхідності говорити?

Тому вона замовкла, закривши обличчя руками і обмежуючись тільки зітханнями та сльозами. Ці сльози і зітхання, які спочатку зворушили, а потім налякали Людовика XIV, тепер стали дратувати його.

Король не виносив опору, хоча б навіть цей опір виражався зітханнями і сльозами. Його слова стали колючими, вимогливими, різкими. Це посилило страждання молодої дівчини, але вона мужньо переносила і нове випробування. Король перейшов до прямого звинувачення. Лавальєр навіть не намагалася захищатися; у відповідь вона тільки заперечливо хитала головою, повторюючи лише два слова, які завжди вириваються із занурених у глибокий сум сердець:

- Боже мій, боже мій!

Однак цей крик болю не тільки не заспокоював, але ще збільшував роздратування короля... Це був заклик до сили, що стояла вище за нього, до істоти, яка могла захистити від нього Лавальєр.

До того ж він знаходив підтримку в де Сент-Еньяні. Де Сент-Еньян, як ми бачили, відчував, що збирається гроза; він не знав, якої міри може досягти кохання Людовика XIV. Зате він ясно передбачав, що на бідну Лавальєр скоро обрушаться удари королев і принцеси, і був не настільки лицарем, щоб не боятися виру, який міг захопити і його.

Тому де Сент-Еньян на всі звернення короля відповідав тільки словами, вимовленими напівголосно, або уривчастими жестами, намагаючись підлити олії у вогонь і довести незлагоду до відкритої сварки, після якої йому не доведеться більше компрометувати себе, супроводжуючи свого високого покровителя до Лавальєр. Король дратувався все більше й більше. Схрестивши руки, він зупинився перед Луїзою.

- Востаннє запитую вас, мадемуазель, чи ви хочете відповідати? Чи можна вам пояснити причину цієї зміни, своєї мінливості, примх?

- Чого ви від мене хочете, боже мій? - прошепотіла Лавальєр. - Ви бачите, государю, що зараз я душевно розбита. Ви бачите, що у мене немає ні волі, ні думок, ні слів!

- Невже так важко сказати правду? Вам знадобилося б для цього менше слів, ніж ви щойно вимовили!

- Правду про що?

- Про все.

Слова правди справді піднімалися до вуст від серця Лавальєр. Її руки зробили було рух, але уста залишилися безмовними, і руки опустилися. Бідолаха ще не почувалася настільки нещасною, щоб зважитися на таке зізнання.

- Я нічого не знаю, - пролепетала вона.

- О, це більше, ніж кокетство, більше, ніж каприз, - вигукнув король, - це зрада!

Цього разу ніщо його не зупинило, і він, не озираючись, вибіг з кімнати з жестом, сповненим відчаю. Де Сент-Еньян пішов за ним, дуже

задоволений, що справа прийняла такий оборот. Людовик XIV зупинився тільки на сходах і сказав, судорожно хапаючись за перила:

- Як негідно, однак, я був обдурений.

- Яким чином, государю? - запитав фаворит.

- Де Гіш бився за віконта де Бражелона. А цього Бражелона...

- Так, государю?

- Цього Бражелона вона все ще любить. Право, де Сент-Еньян, я помру від сорому, якщо через три дні у мене залишиться хоч крапля любові до неї.

І Людовик XIV швидко пішов далі.

- Ах, я ж казав вашій величності! - повторював де Сент-Еньян, слідуючи за королем і боязко поглядаючи на всі вікна.

На жаль, справа не обійшлася так вдало, як по дорозі до Лавальєр.

Піднялася фіранка, з-за якої визирнула принцеса і побачила, що король йшов із флігеля фрейлін. Щойно Людовик зник, вона поспішно встала і стрімко помчала в ту кімнату, яку щойно покинув король.

CLXIV. Відчай

Після відходу короля Лавальєр піднялася, простягнувши вперед руки, точно вона збиралася кинутися за Людовіком і зупинити його; потім, коли двері за ним зачинилися і шум кроків завмер на віддалі, у неї вистачило тільки сили впасти перед розп'яттям.

Так лежала вона, розбита, пригнічена горем, не усвідомлюючи нічого, крім цього горя. Раптом вона почула шум дверей, що відчинялися. Вона здригнулася й озирнулася, думаючи, що це повернувся король. Вона помилилася - це увійшла принцеса. Що їй було за діло до принцеси? Вона знову впала, впустивши голову на аналой.

Принцеса була схвильована, роздратована, в гніві.

- Мадемуазель, - сказала принцеса, зупиняючись перед Лавальєр, - звісно, це дуже похвально - стояти на колінах, молитися і прикидатися дуже побожною. Але як би ви не були покірні царю небесному, вам слід все ж виконувати волю владик земних.

Лавальєр насилу підняла голову.

- Мені пам'ятається, - промовила принцеса, - що вам щойно було віддано наказ.

Нерухомий погляд Лавальєр, який нічого не бачить, доводив, що вона забула про все на світі.

- Королева наказала вам, - говорила принцеса, - поводитися так, щоб не було жодних приводів для чуток щодо вас.

Погляд Лавальєр став запитальним.

- А тим часом від вас щойно вийшла особа, присутність якої тут є ганебною.

Лавальєр мовчала.

- Не можна, щоб мій дім, - продовжувала принцеса, - дім особи королівської крові, слугував поганим прикладом і щоб ви подавали цей поганий приклад. Тому я оголошую вам, мадемуазель, віч-на-віч, щоб не принижувати вас, - оголошую вам, що з цієї хвилини ви вільні й можете повернутися в Блуа до вашої матері.

Лавальєр була тепер нечутлива ні до яких образ і ні до яких страждань. Вона не ворухнулася; руки її були, як і раніше, складені на колінах, як у Магдалини.

- Ви чули? - запитала принцеса.

Тільки тремтіння, що пробігло по всьому тілу Лавальєр, послужило відповіддю. І оскільки жертва не подавала жодних ознак життя, принцеса пішла.

Тільки в цей момент Лавальєр відчула у своєму зупиненому серці й застиглій у жилах крові биття, що все прискорювалося біля кистей рук, шиї та скронь. Поступово посилюючись, це биття скоро перейшло в лихоманку, у божевільне марення, у вихорі якого проносилися образи її друзів і ворогів. В її вухах серед дзенькоту й шуму мішалися слова погрози й слова любові; вона перестала усвідомлювати себе; немов крила могутнього урагану підняли її, віднесли від колишнього існування, і на обрії вона бачила надгробний камінь, який виріс перед нею, відкриваючи страшну, чорну оселю вічної ночі.

Але мало-помалу важке марення припинилося, поступившись місцем властивій її характеру покірності долі. У серце її прослизнув промінь надії, немов промінь сонця в темницю бідного в'язня.

Вона подумки перенеслася на дорогу з Фонтенбло, побачила короля верхи біля дверцят карети, почула, як він говорив їй про своє кохання, як він просив її любові, змусивши її присягнутися, і сам присягнувся, що жоден день не скінчиться для них у сварці і що побачення, лист або якась звісточка завжди принесуть заспокоєння денним тривогам. Отже, король не міг не дотриматися слова, якого сам же він і зажадав, якщо тільки він не був деспотом, не пов'язаним жодними обіцянками, або ж холодним егоїстом, якого здатна зупинити перша перешкода, що зустрілася на шляху.

Невже король, її ніжний покровитель, здатний одним словом, одним тільки словом покласти край усім її стражданням, теж приєднався до числа її переслідувачів?

О, його гнів не буде довго тривати! Тепер, залишившись один, він, мабуть, страждає, так само як і вона. Тільки він не скутий такими ланцюгами, як вона; він може діяти, рухатися, прийти, а вона... її доля тільки чекати. І вона чекала з тремтячою душею; не може бути, щоб король не прийшов!

Було пів на одинадцяту.

Він прийде, або напише, або передасть їй добре слово через пана де Сент-Еньяна. Якщо він прийде, як вона кинеться до нього, відкинув-

ши будь-яку педантичність, яка тепер здавалася їй недоречною, як вона скаже: «Я, як і раніше, люблю вас; це вони не хочуть, щоб я вас любила».

Розмірковуючи, вона мало-помалу прийшла до переконання, що Людовик не так винен, як їй здавалося. Що повинен був він подумати, зустрівши її вперте мовчання? Дивно навіть, що нетерплячий і дратівливий король так довго зберігав холоднокровність. Звичайно, вона не вчинила б так, як він; вона б усе зрозуміла, про все здогадалася. Але вона була тільки проста дівчина, а не могутній король.

О, якби він прийшов, якби він прийшов!.. Вона негайно пробачила б йому все, що він змусив її вистраждати! Наскільки сильніше вона полюбила б його за пережиті страждання! І, повернувши голову до дверей, напіввідкривши рота, вона чекала на поцілунок, що його так ніжно обіцяли їй уранці губи короля, коли він вимовляв слово «кохання».

Якщо король не прийде, він все ж напише; це була друга розрада, менш солодка, ніж перша, але все ж вона слугуватиме доказом любові, хоч і більш боязкої. О, як радісно вона читатиме цей лист, як поспішно відповість на нього! А коли посланий піде - поцілує, перечитає, притисне до серця благословенний аркуш, що принесе їй спокій, відпочинок, щастя!

Якщо ж король не покажеться і не напише, він, у всякому разі, пришле де Сент-Еньяна або ж де Сент-Еньян сам з'явиться до неї. І йому вона розповість усе. Королівська велич не зімкне її вуст, і тоді в серці короля не залишиться більше жодних сумнівів.

І все в Лавальєр - серце і погляд, тіло і душа - перетворилося на очікування. Вона сказала собі, що в неї лишається ще година надії; що до опівночі король може прийти, написати або надіслати де Сент-Еньяна; що тільки опівночі очікування стане марним, усяка надія загине.

Щойно лунав якийсь шум у палаці, бідолаха думала, що йдуть до неї; щойно двором проходив хто-небудь, їй здавалося, що це посланий короля.

Пробило одинадцяту; потім чверть на дванадцяту; потім половина на дванадцяту. Їй здавалося, що хвилини течуть повільно, але водночас вони зникали так скоро.

Пробило три чверті.

Опівночі, опівночі! Настав кінець усім очікуванням. З останнім ударом годинника згасло останнє світло; з останнім світлом згасла остання надія.

Отже, король її обдурив, порушив клятву, яку дав їй сьогодні вранці; тільки дванадцять годин відділяли клятву від клятвопорушення. Не довго ж їй довелося тішитися ілюзією! Отже, король не тільки не любив її, а й зневажав ту, на яку впали всі; він до такої міри зневажав її, що навіть не захистив від безчестя вигнання, що дорівнювало ганебному вироку; а тим часом сам він, сам король, був справжньою причиною цього безчестя.

Гірка усмішка, єдиний вираз гніву, який під час цієї довгої боротьби позначився на ангельському обличчі жертви, - гірка усмішка з'явилася на її губах. Справді, що залишалося в неї на землі, крім короля? Нічого. Залишався тільки бог на небі.

І вона звернулася до бога, глянула на розп'яття і поцілувала його. Якби хто-небудь зазирнув у цю хвилину в її кімнату, то побачив би, що бідна дівчина, доведена до відчаю, приймала страшне рішення.

Її ноги не здатні були більше підтримувати її, вона, важко дихаючи, опустилася на сходинки аналоя, притулилася головою до розп'яття, увібрала очі у вікно і стала чекати світанку.

О другій годині ранку вона все ще перебувала в цьому заціпенінні, або, точніше, в екстазі. Вона більше не належала собі.

Побачивши, що дахи палацу злегка поліловели і смутно змалювалися в темряві контури розп'яття зі слонової кістки, яке вона обіймала, Лавальєр із зусиллям підвела ноги і спустилася на подвір'я, закривши обличчя плащем. Вона підійшла до хвіртки якраз у ту хвилину, коли вартові мушкетери відкривали ворота, щоб впустити перший пікет швейцарців. Лавальєр непомітно прослизнула слідом за вартовими на вулицю, і начальник патруля не встиг розібрати, що за жінка так рано покинула палац.

CLXV. Втеча

Лавальєр вийшла разом із патрулем.

Патруль попрямував вулицею Сент-Оноре праворуч, Лавальєр машинально повернула ліворуч. Лавальєр прийняла рішення, її наміри визначилися: вона хотіла вступити до монастиря кармеліток у Шайо, настоятелька якого була відома суворістю, що наводила страх на придворних.

Лавальєр зовсім не знала Парижа. Вона ніколи не виходила пішки і не знайшла б дороги навіть у більш спокійному стані. Не дивно, що вона одразу повернула не в той бік, куди було потрібно. Їй хотілося якомога швидше піти від палацу, байдуже куди. Вона чула, що Шайо розташований на березі Сени, і попрямувала до Сени. Вона звернула на вулицю Кок і оскільки не могла пройти через Лувр, то попрямувала до церкви Сен-Жермен-л'Оксер-руа, по пустирю, де згодом Перро побудував знамениту колонаду.

Незабаром вона вийшла на набережну. Вона була збуджена і йшла швидко, ледь відчуваючи слабкість, яка, час від часу змушуючи її злегка накульгувати, нагадувала про вивих, отриманий нею в дитинстві.

В інші години її зовнішність викликала б підозру навіть у найменш проникливих людей, привернула б погляди найнедосвідченіших перехожих. Але о пів на третю ранку паризькі вулиці майже безлюдні; на них трапляються тільки працьовиті

ремісники, які вирушають на денний заробіток, або ж ледарі, які повертаються додому після розгульної ночі. Для перших день починається; для других він закінчується.

Лавальєр боялася всіх зустрічних, оскільки вона через недосвідченість не могла б відрізнити чесну людину від негідника. Злидні були для неї пугалом, і всі люди, яких вона зустрічала, здавалися їй бідняками.

Незважаючи на безлад у туалеті, вона була вдягнена витончено, оскільки на ній була та сама сукня, у якій вона з'являлася напередодні до королеви-вдовиці; крім того, її бліде обличчя і гарні очі, які виднілися з-під плаща, що його вона підвела, аби дивитися на дорогу, збуджували різні почуття в перехожих: нездорову цікавість в одних, жалість в інших.

Так дійшла Лавальєр, страшенно хвилюючись, поспішаючи і спотикаючись, до Гревської площі. Час від часу вона зупинялася, притискала руку до серця, притулялася до стіни, щоб перепочити, і потім ще швидше спрямовувалася вперед.

На Гревській площі Лавальєр зіткнулася з трьома захмелілими обшарпанцями, які сходили з барки, причаленої до набережної. Барка була навантажена вином, і було видно, що ці люди віддали честь її вантажу.

Нестройними голосами вони оспівували Бахуса і, спустившись на набережну, загородили дорогу молодій дівчині. Лавальєр зупинилася. Вони теж зупинилися, побачивши жінку в придворному костюмі. Потім узялися за руки й оточили Лавальєр, наспівуючи:

Бідолаха, ти сумуєш,
Підемо посміємося разом.

Лавальєр зрозуміла, що ці люди завадять їй іти далі. Вона зробила кілька спроб до втечі; але всі вони були безуспішні. Ноги в неї підкосилися, вона відчула, що зараз впаде, і відчайдушно закричала. Але тієї ж миті кільце, що оточувало її, розірвалося під чиїмось потужним натиском. Один з кривдників стрімголов полетів ліворуч, інший покотився праворуч, до річки, третій похитнувся.

Перед дівчиною стояв офіцер мушкетерів, з насупленими бровами, загрозливо стиснутими губами і піднятою рукою. Побачивши мундир, особливо ж випробувавши силу людини, що носила його, п'яниці розбіглися.

- Ось тобі раз! - вигукнув офіцер. - Але ж це мадемуазель де Лавальєр!

Приголомшена тим, що сталося, вражена звуками свого імені, Лавальєр підняла очі і впізнала д'Артаньяна.

- Так, пане, це я.

І вона схопила його за руку.

- Ви захистите мене, пане д'Артаньян? - вимовила вона благальним голосом.

- Звичайно; але куди ж ви йдете в таку ранню годину?

- У Шайо.

- У Шайо, через Рапе? Адже ви, мадемуазель, віддаляєтеся від нього.

- У такому разі, пане, будьте ласкаві, вкажіть мені дорогу і проведіть мене.

- З великим задоволенням!

- Але як ви опинилися тут? З якої милості неба ви приспіли мені на допомогу? Право, мені здається, що я бачу сон або божеволію.

- Я опинився тут, мадемуазель, тому що в мене будинок на Гревській площі. Учора я прийшов сюди за квартирною платою і тут заночував. Тепер мені хочеться раніше потрапити до палацу, щоб перевірити варти.

- Дякую, - сказала Лавальєр.

«Я пояснив їй, що я робив, - подумав д'Артаньян, - але що робила вона і навіщо йде в Шайо в таку годину?»

Він подав їй руку. Лавальєр сперлася на неї і швидко пішла. Однак відчувалося, що вона була дуже слабка. Д'Артаньян запропонував їй відпочити; вона відмовилася.

- Ви, мабуть, не знаєте, де Шайо? - поцікавився д'Артаньян.

- Не знаю.

- Туди дуже далеко.

- Все одно!

- Принаймні льє.

- Нічого, я дійду.

Д'Артаньян більше не сперечався; за тоном голосу він завжди відрізняв серйозно ухвалені рішення.

Він радше ніс, ніж проводжав Лавальєр.

Нарешті показалися пагорби.

- До кого ви йдете, мадемуазель? - запитав д'Артаньян.

- До кармеліток, пане.

- До кармеліток?! - зі здивуванням повторив д'Артаньян.

- Так; і раз господь послав вас на моєму шляху, прийміть мою вдячність і прощайте.

- До кармеліток! Ви прощаєтеся! Отже, ви хочете постригтися?.. - вигукнув д'Артаньян.

- Так, пане.

- Ви!!!

У цьому ви, за яким ми поставили три знаки оклику, щоб надати йому якомога більшої виразності, полягала ціла поема. Воно воскресило в Лавальєр старі спогади про Блуа та її нещодавнє минуле у Фонтенбло; воно говорило їй: «Ви могли б бути щасливі з Раулем і стати такою могутньою з Людовіком, і ви хочете постригтися!»

- Так, пане, - відповіла вона, - я. Я хочу стати служителькою божою; я відмовляюся від світу.

- Але чи не помиляєтеся ви щодо свого покликання? Чи не обманюєтеся щодо волі божої?

- Ні, тому що бог послав мені вас назустріч. Без вас я, напевно, не потрапила б сюди. Значить, бог хотів, щоб я дійшла до мети.

- Сумніваюся, - сказав у відповідь д'Артаньян, - ваше міркування здається мені надто хитромудрим.

- У всякому разі, - продовжувала Лавальєр, - ви тепер посвячені в мої плани. Мені залишається тільки попросити вас про останню люб'язність, заздалегідь приносячи вам подяку.

- Говоріть, мадемуазель.

- Король не знає про мою втечу з палацу.

Д'Артаньян відступив у здивуванні.

- Король, - продовжувала Лавальєр, - не знає, що я збираюся постригтися.

- Король не знає!.. - вигукнув д'Артаньян. - Бережіться, мадемуазель, ви не передбачили всіх наслідків вашого вчинку. Без відома короля нічого не можна робити, особливо придворним.

- Я більше не придворна, пане.

Д'Артаньян дивився на дівчину з дедалі більшим подивом.

- Не турбуйтеся, пане, - говорила вона, - все передбачено, і до того ж тепер було б пізно змінювати рішення. Справу зроблено.

- Що ж вам завгодно, мадемуазель?

- Пане, я благаю вас дати мені клятву - з жалю, з великодушності, з почуття честі.

- У чому?

- Покляніться мені, пане д'Артаньян, що ви не розповісте королю про зустріч зі мною і про те, що я в монастирі кармеліток.

Д'Артаньян похитав головою.

- Я не дам вам такої клятви, - відмовився він.

- Чому ж?

- Тому що я знаю короля, знаю вас, знаю себе самого, знаю людську природу взагалі; ні, такої клятви я вам не дам.

- У такому разі, - вимовила Лавальєр із силою, якої від неї не можна було очікувати, - замість того, щоб благословляти вас до кінця моїх днів, скажу вам - будьте прокляті! Ви робите мене найнещаснішою з усіх жінок!

Ми вже говорили, що д'Артаньян умів розрізняти голос серця; вигук Лавальєр схвилював його. Він побачив, як спотворилося її обличчя, як тремтіння пробігло по її тендітному і ніжному тілу; він зрозумів, що опір уб'є її.

- Нехай буде по-вашому, - погодився він. - Будьте спокійні, мадемуазель, я нічого не скажу королю.

- Спасибі вам, спасибі! - вигукнула Лавальєр. - Ви найвеликодушніший з усіх людей.

І в пориві радості вона схопила руку д'Артаньяна і міцно потиснула її.

Мушкетер був зворушений.

- Ось тобі раз! - здивувався він. - Вона починає тим, чим інші кінчають. Як тут не розчулитися!

У припадку горя Лавальєр присіла було на камінь, але зібралася з силами, встала і попрямувала до монастиря, обриси якого вимальовувалися на блідому небі. Д'Артаньян здалеку стежив за нею. Двері в монастирську приймальню були прочинені. Лавальєр ковзнула туди, як тінь, і, подякувавши д'Артаньяну легким рухом руки, зникла.

Залишившись наодинці, д'Артаньян замислився над тим, що щойно сталося.

«Ось так становище! - розмірковував він. - Зберігати таку таємницю - все одно що носити в кишені розпечене вугілля і сподіватися, що воно не пропалить сукні. Видати ж таємницю після того, як поклявся зберігати її, було б безчесно. Зазвичай хороші думки спадають мені на думку миттєво; однак цього разу, якщо я не помиляюся, доведеться добряче попрацювати, перш ніж я знайду вирішення питання... Куди спрямувати шлях?.. Їй-богу, до Парижа; це правильна дорога... Тільки доведеться бігти бігом... А бігти краще на чотирьох ногах, ніж на двох. На жаль, у мене тепер тільки дві... Коня! "Корону за коня!"* - сказав би я, як кажуть у театрі... Утім, це коштуватиме мені дешевше... Біля застави Конференс стоїть пікет мушкетерів, і там я знайду цілий десяток коней».

Прийнявши це рішення, д'Артаньян негайно ж попрямував до пікету, вибрав найкращого коня і за десять хвилин був у палаці. На вежі палацу пробило п'ять.

Д'Артаньян поцікавився про короля. Король ліг у звичайну годину, після аудієнції, яку він дав Кольберу, і, ймовірно, ще спав.

- Так, - сказав мушкетер, - вона не обдурила мене. Король нічого не знає. Якби йому була відома хоч половина того, що сталося, у палаці всі були б на ногах.

CLXVI. Як провів Людовик час від пів на одинадцяту до дванадцятої

Повернувшись від Лавальєр, король застав у себе Кольбера, який очікував на його розпорядження щодо призначеного наступного дня церемоніалу.

Як ми вже сказали, йшлося про прийом голландського та іспанського послів. Людовик XIV мав серйозні приводи для невдоволення Голландією. Штати вже кілька разів вдавалися до всіляких хитрощів у своїх відносинах із Францією і, нібито не надаючи значення розриву, який може статися після цього, знову відступали від союзу з найхристиянолюбнішим королем і затівали інтриги з Іспанією.

Після того як Людовик XIV здобув усю повноту влади, тобто після смерті Мазаріні, він одразу ж зіткнувся з цим станом речей.

Молодій людині нелегко було вирішити питання; але оскільки в цю епоху нація була одностайна з королем, то тіло охоче виконувало всі рішення, які ухвалювала голова. Досить було спалаху гніву, припливу молодої і живої крові до мозку, і колишній політичний курс змінювався, створювалася нова комбінація. Роль дипломата тієї епохи зводилася до підготовки переговорів, які могли бути корисні государям.

У своєму тодішньому настрої Людовік не здатний був ухвалювати мудрі рішення. Ще схвильований сваркою з Лавальєр, він ходив кабінетом, з жадібністю відшукуючи привід для вибуху після довгого періоду стриманості.

Побачивши короля, Кольбер відразу зрозумів становище і вгадав наміри монарха. Він став лавірувати. Коли государ запитав, що слід сказати завтра послу, помічник інтенданта висловив здивування, яким чином пан Фуке не поінформував ні про що його величність.

- Пану Фуке, - сказав він, - відомо все, що стосується Голландії; вся кореспонденція потрапляє в його руки.

Король, який звик до нападок Кольбера на пана Фуке, пропустив це зауваження повз вуха.

Побачивши, яке враження справили його слова, Кольбер відступився, заявивши, що пан Фуке не так уже й винен, як це здається з першого погляду, якщо взяти до уваги його теперішні турботи.

Король насторожився.

- Які турботи? - запитав він.

- Пане Господарю, люди завжди люди, і в пана Фуке поряд із великими достоїнствами є й недоліки.

- У кого їх немає, пане Кольбер!

- У вашої величності вони теж є, - сміливо заявив Кольбер, який умів приправити грубі лестощі легким осудом.

Король усміхнувся.

- Який же недолік у пана Фуке? - запитав він.

- Усе той самий, государю; кажуть, він закоханий.

- У кого?

- Не знаю напевно, государе; я мало втручаюся в любовні справи.

- Але якщо ви говорите, значить, ви що-небудь знаєте?

- Тільки за чутками.

- Що ж ви чули?

- Одне ім'я.

- Яке?

- Не пам'ятаю.

- Все ж скажіть.

- Начебто ім'я однієї з фрейлін принцеси.

Король здригнувся.

- Вам відомо більше, ніж ви хочете сказати, пане Кольбер, - прошепотів він.

- Запевняю вас, государю, ні!

- Але ж фрейліни принцеси відомі всі наперелік, і якщо я назву вам їхні імена, ви, можливо, пригадаєте.

- Ні, государю.

- Постарайтеся.

- Марна праця, государю. Коли йдеться про ім'я скомпрометованої пані, моя пам'ять робиться залізною скринькою, від якої загубили ключ.

Обличчям короля пройшла хмара; потім, бажаючи показати, що він цілком опанував себе, Людовик струснув головою і сказав:

- Перейдемо тепер до голландських справ.

- Насамперед, государе, о котрій годині вашій величності буде до вподоби прийняти послів?

- Рано вранці.

- Об одинадцятій годині?

- Це занадто пізно... О дев'ятій.

- Це занадто рано.

- Для друзів це байдуже; з друзями можна не церемонитися; якщо ж вороги образяться, тим краще. Зізнатися, я залюбки покінчив би з усіма цими болотними птахами, які набридли мені своїм криком.

- Господарю, буде зроблено, як завгодно вашій величності. Отже, о дев'ятій годині... Я віддам розпорядження. Аудієнція буде урочиста?

- Ні. Я хочу порозумітися з ними, не погіршуючи стану речей, що завжди трапляється в присутності занадто великої кількості людей. Водночас я хочу домогтися ясності, щоб більше не повертатися до цього питання.

- Ваша величність призначите осіб, які будуть присутні на цьому прийомі?

- Я складу список... Тепер поговоримо про послів. Чого їм потрібно?

- Від союзу з Іспанією Голландія нічого не виграє; від союзу з Францією вона багато втрачає.

- Як так?

- Вступивши в союз з Іспанією, Штати будуть захищені володіннями свого союзника; за всього свого бажання вони не можуть захопити їх. Від Антверпена до Роттердама тільки один крок через Шельду і Маас. Якщо вони побажають запустити зуби в іспанський пиріг, то ви, государе, зять іспанського короля, можете за два дні з'явитися з кавалерією до Брюсселя. Отже, їм хочеться посварити вас з Іспанією і заронити у вас підозру, щоб відбити охоту втручатися в її справи.

- Хіба не простіше було б, - відповів король, - укласти зі мною міцний союз, який давав би мені певні переваги, а для них був вигідний в усіх відношеннях?

- Ні; адже якби Франція набула випадково спільного кордону з Голландією, то ваша величність виявилися б незручним сусідом. Молодий, палкий, войовничий французький король може завдати чутливих ударів Голландії, особливо якщо він наблизиться до неї.

- Усе це я прекрасно розумію, пане Кольбер, і ваші міркування чудові. Але скажіть мені, будь ласка, які ваші висновки?

- Рішення вашої величності завжди вирізняються мудрістю.

- Що мені говоритимуть ці посли?

- Вони скажуть вашій величності, що дуже бажають союзу з вами, але це неправда; вони будуть говорити іспанцям, що трьом державам необхідно з'єднатися і завадити процвітанню Англії; це теж неправда, тому що Англія є в даний час природним союзником вашої величності, у неї є флот, тоді як у вас його немає. Саме Англія може служити противагою могутності Голландії в Індії. Нарешті, Англія - монархічна держава, з якою у вашої величності родинні зв'язки.

- Добре, але що б ви відповіли їм?

- Я з великою стриманістю відповів би їм, государе, що Голландія не дуже прихильна до французького короля, що голландська громадська думка недружньо налаштована до вашої величності, що в Голландії було викарбувано медалі з образливими написами.

- З образливими для мене написами? - вигукнув збуджений король.

- Ні, государ; «образливі» - невідповідне слово, я обмовився. Я хотів сказати - з написами, надмірно втішними для голландців.

- Ну, гордість голландців мене мало зачіпає, - зітхнувши, сказав король.

- І ваша величність тисячу разів має рацію... Однак - це королю відомо краще, ніж мені, - щоб домогтися поступок, у політиці дозволені несправедливості. Поскаржившись на голландців, ваша величність набуде в їхніх очах великого авторитету.

- Що ж це за медалі? - запитав Людовик. - Адже якщо я заговорю про них, мені потрібно знати все точно.

- Право, не знаю достеменно, государе... Якийсь украй зарозумілий девіз... У цьому весь сенс, слова несуттєві.

- Чудово. Я зроблю наголос на слові «медаль», а вони нехай розуміють, як хочуть.

- Зрозуміють! Ваша величність може також ввернути кілька слів про поширювані памфлети.

- Ніколи! Памфлети бруднять їхніх авторів набагато більше, ніж тих, проти кого вони спрямовані. Дякую вам, пане Кольбер, можете йти.

- Государ!

- Прощавайте! Не забудьте про призначену годину; я прошу вас бути присутнім на прийомі.

- Господарю, я чекаю від вашої величності списку запрошених.

- Так, так.

Король задумався, але зовсім не про список. Годинник пробив половину дванадцятої. На обличчі короля можна було прочитати страшну боротьбу між гордістю і любов'ю.

Розмова на політичні теми заспокоїла Людовика; бліде, спотворене обличчя Лавальєр говорило його уяві зовсім не про голландські медалі та памфлети. Десять хвилин він розмірковував, чи слід йому повернутися до Лавальєр. Але Кольбер шанобливо нагадав йому про список, і король почервонів при думці, що він до такої міри зайнятий своїм коханням, коли потрібно думати про державні справи.

Він став диктувати:

- Королева-мати... королева... королева... принцеса... пані де Мотвіль... мадемуазель де Шатильон... пані де Навайль. Чоловіки: принц... пан де Граммон... пан де Манікан... пан де Сент-Еньян... і чергові офіцери.

- А міністри? - запитав Кольбер.

- Це само собою зрозуміло, і секретарі.

- Пане государе, я піду розпорядитися, все буде виконано.

Годинник пробив дванадцяту. О цій самій годині бідолаха Лавальєр помирала від горя.

Король вирушив у спальню. Уже цілу годину королева чекала на нього. Зі зітханням Людовик ішов до неї; але, зітхаючи, він благословляв себе за свою мужність, хвалив себе за те, що проявляє в коханні таку ж твердість, як у політиці.

CLXVII. Посли

Після прибуття до палацу д'Артаньян дізнався майже все, про що ми щойно розповіли; серед палацових служителів у нього було багато друзів, які пишалися тим, що з ними розкланюється капітан мушкетерів, така важлива особа; та й незалежно від марнославства вони пишалися тим, що представляють якийсь інтерес для такого сміливця, як д'Артаньян.

Щоранку д'Артаньян дізнавався про все, чого не міг бачити або дізнатися напередодні, не будучи всюдисущим. З того, що він бачив сам і дізнавався від інших, у нього складався цілий пучок відомостей, який він, у разі потреби, розв'язував і брав звідти те, що йому було потрібно.

Тому два ока д'Артаньяна служили йому не гірше, ніж Аргусу* його сто очей.

Політичні та альковні таємниці, фрази, що виривалися у придворних, коли вони виходили від короля, - все знав д'Артаньян і все ховав у величезній і непроникній коморі - у своїй пам'яті, поряд із королівськими таємницями, дорого купленими і дбайливо збереженими.

Тому йому стало відомо про побачення короля з Кольбером, про призначений на завтра прийом послів, про те, що там ітиметься про медалі; відновивши всю розмову за кількома словами, що дійшли до нього, д'Артаньян зайняв свій пост у королівських покоях, щоб бути на місці, коли король прокинеться.

Король прокинувся дуже рано; це доводило, що спав він погано. О сьомій годині він тихенько відчинив двері. Д'Артаньян стояв на посту. Король був блідий і здавався стомленим; туалет його ще був не закінчений.

- Веліть покликати пана де Сент-Еньяна, - сказав він.

Де Сент-Еньян, звісно, очікував, що його покличуть, бо, коли за ним прийшли, він був уже одягнений.

Де Сент-Еньян поспішив до короля. Через кілька миттєвостей повз д'Артаньяна пройшли король і де Сент-Еньян; король ішов попереду. Д'Артаньян стояв біля вікна, що виходило у двір, і міг, не рушаючи з місця, спостерігати за королем. Він здогадувався, куди піде король. Король пішов до фрейлін.

Це анітрохи не здивувало д'Артаньяна. Хоча Лавальєр нічого не сказала йому, він сильно підозрював, що його величність збирається загладити свою провину перед нею. Де Сент-Еньян почувався трохи спокійніше, ніж напередодні, бо сподівався, що о сьомій годині ранку всі найясніші мешканці палацу, крім короля, ще сплять.

Д'Артаньян безтурботно стояв біля вікна. Можна було поручитися, що він нічого не бачить і йому зовсім нецікаво, що це за шукачі пригод ідуть двором, загорнувшись у плащі. А тим часом д'Артаньян, вдаючи, що зовсім на них не дивиться, не втрачав їх із поля зору. Насвистуючи старовинний марш мушкетерів, що спадав йому на думку тільки у

важливих випадках, він уявляв, яка буря гнівних криків здійметься після повернення короля.

Дійсно, увійшовши до Лавальєр і знайшовши її кімнату порожньою, а постіль недоторканою, король злякався і покликав Монтале. Монтале негайно прибігла, але здивувалася не менше за короля. Вона могла повідомити його величності тільки те, що їй здалося, ніби вночі Лавальєр плакала; але, знаючи, що до неї приходила його величність, не посміла запитати про причину.

- Як ви думаєте, куди вона могла піти? - занепокоївся король.

- Господарю, - відповідала Монтале, - Луїза дуже сентиментальна. Я часто бачила, як вона вставала на світанку і йшла в сад. Можливо, вона і тепер у саду.

Це припущення здалося королю правдоподібним, і він негайно ж пішов розшукувати втікачку.

Коли д'Артаньян знову побачив його, Людовик був блідий і про щось жваво розмовляв зі своїм супутником. Король попрямував у сад. Де Сент-Еньян, захекавшись, ішов за ним.

Д'Артаньян не відходив від вікна. Безтурботно посвистуючи, він наче нічого не помічав, а тим часом бачив усе.

- Ось як! - прошепотів він, коли король зник. - Пристрасть його величності сильніша, ніж я припускав; він робить такі речі, яких не став би робити через мадемуазель Манчіні.

Через чверть години король знову з'явився; він обшукав кожен куточок саду. Годі й казати, що його пошуки були безуспішними. Де Сент-Еньян ішов за його величністю, обмахуючись капелюхом, і переляканим голосом розпитував про Лавальєр усіх слуг, усіх зустрічних. Він зіткнувся з Маніканом. Манікан щойно приїхав із Фонтенбло; він не поспішав: йому знадобилася доба, щоб проїхати відстань, на яку іншим знадобилося б тільки шість годин.

- Ви не бачили мадемуазель де Лавальєр? - поцікавився де Сент-Еньян.

Завжди мрійливий і неуважний Манікан, уявивши, що його запитують про де Гіше, відповідав:

- Дякую вам, графу трохи краще.

І пішов далі; увійшовши до королівських кімнат, Манікан побачив д'Артаньяна і попросив пояснити, чому в короля такий розгублений вигляд. Д'Артаньян відповідав Манікану, що це обман зору і король, навпаки, шалено веселий.

Пробило вісім. Зазвичай о цій годині король снідав. Етикет наказував, щоб о восьмій годині ранку король завжди був голодний.

Людовик велів подати собі сніданок на особливому столику в спальні і поїв дуже швидко. Де Сент-Еньян, з яким він не хотів розлучатися, прислуговував йому за столом. Після сніданку король дав кілька аудієнцій військовим, відправивши тим часом де Сент-Еньяна на розвідку.

Покінчивши з аудієнціями, Людовик став нетерпляче чекати повернення де Сент-Еньяна, який підняв на ноги всіх своїх слуг; так минув час до дев'ятої години.

Коли пробило дев'ять, король пройшов до кабінету. Посли увійшли за першого удару годинника, за останнього удару з'явилися королеви і принцеса. Голландія була представлена трьома дипломатами, Іспанія - двома.

Король привітав їх поклоном.

У цю хвилину увійшов де Сент-Еньян. Його поява була для короля набагато важливішою за розмову з послами, скільки б їх не було і які б держави вони не представляли.

Тому король насамперед запитально глянув на де Сент-Еньяна, але той заперечно похитав головою. Король ледь не втратив самовладання, але оскільки очі королев, вельмож і послів були спрямовані на нього, він зробив над собою величезне зусилля і запропонував послам висловитися.

Тоді один з іспанських представників почав довгу промову, в якій вихваляв вигоди союзу з Іспанією.

Король перебив його, заявивши:

- Пане, я сподіваюся, що все, що добре для Франції, має бути чудовим для Іспанії.

Ці слова й особливо категоричний тон, яким їх було виголошено, подіяли на посла як холодний душ і викликали фарбу на обличчях королев; їхню національну іспанську гордість було ображено.

Тоді взяв слово голландський посол і став скаржитися на упередження короля проти уряду його країни.

Король перебив його:

- Пане, мені дивно чути ваші слова, тоді як мені самому слід було б скаржитися; тим часом, ви бачите, я мовчу.

- На що ж ви можете поскаржитися, ваша величність?

Король гірко посміхнувся:

- Невже, пане, ви будете засуджувати мене за моє упередження проти уряду, який дозволяє наносити мені публічно образи і заохочує образників?

- Государ!..

- Повторюю, - продовжував король, роздратований своїми особистими прикрощами набагато більше, ніж політичними проблемами, - повторюю, що Голландія - притулок для всіх, хто мене ненавидить і особливо хто мене ображає.

- Помилуйте, государю!..

- Вам потрібні докази? Їх легко можна уявити. Де складаються зухвалі памфлети, що зображують мене у вигляді жалюгідного і нікчемного монарха? Ваші друкарські верстати стогнуть від них. Якби тут були мої секретарі, я навів би вам заголовки цих творів і прізвища друкарів.

- Пане государе, - відповів посланник, - памфлет не є твором нації. Чи справедливо, щоб такий могутній король, як ваша величність, покладав на цілий народ відповідальність за злочин кількох біснуватих, які помирають з голоду?

- Із цим я, мабуть, готовий погодитися, пане. Але коли амстердамський монетний двір карбує медалі, що ганьблять мене, невже і в цьому винні тільки кілька біснуватих?

- Медалі? - пробурмотів посланник.

- Медалі, - повторив король, дивлячись на Кольбера.

- І ваша величність цілком упевнені... - наважився зауважити голландець.

Король не спускав очей із Кольбера; але Кольбер вдавав, що не розуміє, і мовчав.

Тоді вийшов д'Артаньян і, діставши з кишені медаль, вручив її королю:

- Ось медаль, про яку говорить ваша величність.

Король узяв її. І власними очима, які відтоді, як він прийняв владу, дивилися на все зверхньо, він побачив образливе зображення, на якому Голландія, подібно до Ісуса Навина, зупиняла сонце, і наступний напис: «In conspectu meo, stetit sol»*.

- «У моїй присутності зупинилося сонце», - гнівно вигукнув король. - Сподіваюся, ви більше не будете заперечувати?

- Ось це сонце, - сказав д'Артаньян.

І він вказав на сонце, що красувалося у всіх простінках, на пишну емблему, що всюди повторювалася, з гордовитим девізом: «Nec pluribus impar»*.

Гнів Людовика, і без того достатньо підігрітий особистими неприємностями, не потребував цієї нової їжі. По його блискучих очах видно було, що зараз вибухне гроза. Погляд Кольбера приборкав порив короля.

Посол набрався хоробрості і почав вибачатися. Він говорив, що не слід надавати великого значення національному марнославству; що Голландія пишається становищем великої держави, якого вона домоглася, незважаючи на малі свої сили, і, якщо її успіхи трохи сп'янили співвітчизників посла, він просить короля проявити поблажливість.

Король, у пошуках поради, глянув на Кольбера, але той не ворухнувся.

Потім він подивився на д'Артаньяна. Д'Артаньян знизав плечима.

Цей рух ніби відкрив шлюз, через який хлинув занадто довго стримуваний гнів короля. Ніхто не знав, куди спрямується потік, і тому запанувало важке мовчання.

Ним скористався другий посол і теж почав вибачатися. Під час його промови король знову занурився в замисленість, слухаючи схвильований голос голландця, як неуважна людина слухає дзюрчання

фонтану. Помітивши це, д'Артаньян нахилився до де Сент-Еньяна і сказав йому, так розміряючи голос, щоб його почув король:

- Ви знаєте новину, графе?

- Яку новину?

- Про Лавальєр.

Король здригнувся і мимоволі зробив крок у бік співрозмовників.

- А що сталося з нею? - запитав де Сент-Еньян тоном, який неважко уявити собі.

- Бідолаха пішла в монастир, - відповів д'Артаньян.

- У монастир? - вигукнув де Сент-Еньян.

- У монастир? - повторив слідом за ним король посеред промови посла.

Підкоряючись вимогам етикету, він незабаром опанував себе, але продовжував прислухатися до розмови.

- У який монастир? - здивувався де Сент-Еньян.

- У монастир кармеліток у Шайо.

- Звідки ви це знаєте?

- Від неї самої.

- Хіба ви її бачили?

- Я сам проводив її в монастир.

Король ловив кожне слово; все в ньому кипіло; він готовий був застогнати.

- Чому ж вона втекла? - запитав де Сент-Еньян.

- Тому, що вчора бідолаху прогнали з палацу, - відповів д'Артаньян.

Тільки-но він промовив ці слова, як король зробив повелительний рух рукою.

- Досить, пане, - сказав він, звертаючись до посла, - досить!

Потім, підійшовши до мушкетера, вигукнув:

- Хто тут каже, що Лавальєр у монастирі?

- Пане д'Артаньян, - відповідав фаворит.

- Це правда? - глянув король на мушкетера.

- Абсолютна правда.

Король зблід.

- Ви ще щось сказали, пане д'Артаньян?

- Не пам'ятаю, государю.

- Ви сказали, що мадемуазель де Лавальєр прогнали з палацу.

- Так, государю.

- І це теж правда?

- Самі дізнайтеся, государю.

- Від кого?

- О! - вимовив д'Артаньян із виглядом людини, яка показує, що він не може виконати прохання.

Король рвучко відійшов убік, залишивши і послів, і міністрів, і придворних. Королева-мати встала; вона все чула, а чого не чула, про те

здогадалася. Принцеса ледь не зомліла від гніву і від страху; вона теж спробувала встати, але зараз же знову впала в крісло, яке від цього руху відкотилося назад.

- Панове, - сказав король, - аудієнцію закінчено; завтра я дам відповідь, або, точніше, оголошу свою волю Іспанії та Голландії.

І повелительним жестом він відпустив послів.

- Стережіться, сину мій! - з обуренням вигукнула вдовствуюча королева. - Ви, здається, погано володієте собою.

- Якщо я не здатний володіти собою, - загарчав юний лев із загрозливим жестом, - то ручаюся вам, ваша величносте, я зумію впоратися з тими, хто мене ображає. Ходімо зі мною, пане д'Артаньян.

Король вийшов з кабінету серед загального здивування і жаху. Він втік зі сходів і попрямував через двір.

- Пане государе, - звернувся до нього д'Артаньян, - ваша величність ідете не в той бік.

- Я йду до стаєнь.

- Нема чого, государе. Коней для вашої величності приготовлено.

Король тільки глянув на свого слугу, але цей погляд обіцяв більше, ніж усе, на що могло розраховувати честолюбство трьох д'Артаньянів.

CLXVIII. Шайо

Хоча ніхто їх не кликав, Манікан і Малікорн пішли за королем і д'Артаньяном. Вони обидва були дуже розумні, але честолюбство часто приводило Малікорна надто рано, а Манікан через лінь часто спізнювався. Цього разу обидва вони з'явилися вчасно.

Було приготовлено п'ять коней. Двох призначали для короля і д'Артаньяна; двох - для Манікана і Малікорна. На п'ятого сів паж. Кавалькада поскакала галопом. Д'Артаньян сам вибрав коней. Вони якнайкраще підходили для розлучених закоханих: коні не бігли, а летіли. За десять хвилин кавалькада вихором примчала в Шайо, здіймаючи хмару пилу.

Король буквально спхнув з коня. Але яким би стрімким не був цей рух, д'Артаньян уже стояв на землі. Людовик знаком подякував мушкетеру і кинув повід пажу. Потім він вбіг у будинок і, швидко відчинивши двері, увійшов у приймальню.

Манікан, Малікорн і паж залишилися за огорожею. Д'Артаньян пішов за королем.

При вході в приймальню перше, що помітив король, була Луїза - не на колінах, але розпростерта на підлозі перед великим кам'яним розп'яттям.

Дівчина лежала на сирих плитах, ледве помітна в сутінках зали, освітленої тільки вузьким ґратчастим вікном, майже зовсім закритим кучерявими рослинами. Вона була одна, нерухома, холодна, як камінь,

на який впало її тіло. Король, подумавши, що вона мертва, голосно скрикнув; негайно ж до нього підбіг д'Артаньян.

Король уже обвив однією рукою стан дівчини. Д'Артаньян допоміг королю підняти бідолаху, яка вся заціпеніла. Король схопив її в обійми і став зігрівати поцілунками її крижані руки і скроні.

Д'Артаньян ударив у дзвін. На дзвін його збіглися кармелітки. Черниці обурено закричали, побачивши двох чоловіків, які підтримували якусь жінку.

Прибігла і настоятелька. Але, незважаючи на свою суворість, вона була більш світською жінкою, ніж придворні пані, і з першого ж погляду впізнала короля за тією пошаною, яку йому чинили супутники, за тією владністю, з якою він тримався. Побачивши короля, настоятелька одразу ж пішла геть, бо тільки в такий спосіб вона могла зберегти свою гідність. Але вона надіслала з черницями різні ліки, наказавши їм, крім того, замкнути двері.

Давно було пора: горе короля виражалося все більш бурхливо. Він уже вирішив послати по свого лікаря, але в цю хвилину Лавальєр прийшла до тями. Розплющивши очі, вона насамперед побачила біля своїх ніг короля. Без сумніву, вона не зрозуміла, хто це, і сумно зітхнула.

Людовик пожирав її жадібним поглядом. Нарешті її блукаючий погляд зупинився на королі. Вона впізнала його і спробувала вирватися з його обіймів.

- Як! - прошепотіла вона. - Жертвопринесення ще не здійснено?

- Ні! - відповідав король. - Воно і не буде здійснено, клянуся вам.

Незважаючи на свою слабкість, Лавальєр піднялася.

- Але воно має бути здійснене, - промовила вона. - Не зупиняйте мене.

- Як! Ви хочете, щоб я дозволив вам принести себе в жертву? - вигукнув король. - Нізащо, ніколи!

- Ну, час іти! - прошепотів д'Артаньян. - Раз вони почали розмовляти, позбавимо їх від сторонніх вух.

Д'Артаньян пішов, закохані залишилися самі.

- Государ! - говорила Лавальєр. - Благаю вас, ні слова більше. Не губіть моє життя, моє майбутнє; не губіть вашої слави заради хвилинної примхи.

- Примхи! - вигукнув король.

- О, тепер, государю, - продовжувала Лавальєр, - я ясно читаю у вашому серці.

- Ви, Луїзо?

- Так, я.

- Поясніть.

- Незрозуміле, безрозсудне захоплення на кілька хвилин могло здатися вам достатнім виправданням. Але у вас є обов'язки, несумісні з любов'ю до бідної дівчини. Забудьте мене.

- Забути?

- Справу вже зроблено.

- Швидше помру!

- Господарю, ви не можете любити ту, яку зважилися вбити так жорстоко сьогодні вночі.

- Що ви говорите? Не розумію.

- Про що ви просили мене вчора вранці? Любити вас? Що ви обіцяли натомість? Ніколи не лягати в ліжко, не примирившись зі мною, якщо вам трапиться розсердитися на мене.

- Вибачте мене, вибачте, Луїзо! Ревнощі звели мене з розуму.

- Господарю, ревнощі - погане почуття, яке розростається, як бур'ян, якщо його не вирвати з корінням. Ви знову будете ревнувати і скоро погубите мене. Згляньтеся, дайте мені померти.

- Ще одне слово, мадемуазель, і я помру біля ваших ніг.

- Ні, ні, государю, я себе краще знаю, ніж ви. Не губіть і ви себе через нещасну, яку всі зневажають.

- О, назвіть мені ваших переслідувачів, благаю вас!

- Я ні на кого не скаржуся, государю: я звинувачую тільки себе. Прощавайте, государю! Розмовляючи зі мною таким чином, ви компрометуєте себе.

- Бережіться, Луїзо! Своїми словами ви приводите мене у відчай; стережіться!

- Господарю, благаю вас, дозвольте мені залишитися в цьому монастирі!

- Я заберу вас у самого бога.

- Але спершу, - вигукнула бідолаха, - вирвіть мене з рук запеклих ворогів, які зазіхають на моє життя, на мою честь. Якщо у вас достатньо сили для любові, знайдіть же в собі сили захистити мене. Ту, кого, за вашими словами, ви любите, ображають, обсипають глузуванням, виганяють.

І лагідна дівчина, яка в припадку горя почала скаржитися, з риданнями ламала руки.

- Вас вигнали! - вигукнув король. - Ось вдруге, як я чую це слово.

- З ганьбою, государю. Ви бачите тепер, що у мене один тільки захисник - бог, одна розрада - молитва, один притулок - монастир.

- У вас буде мій палац, мій двір. Не бійтеся, Луїзо; ті, хто вчора вигнав вас, завтра будуть тремтіти перед вами. Що я кажу: завтра - сьогодні вранці вони вже відчули мою силу. Луїзо, Луїзо, ви будете жорстоко помститися. Кривавими сльозами заплатять кривдники за ваші сльози. Назвіть мені їхні імена.

- Ніколи! Нізащо!

- Як же я тоді покараю їх?

- Господарю, ваша рука заціпеніє, коли ви побачите, кого потрібно покарати.

- О, ви мене не знаєте! - перебив її Людовик. - Я ні перед чим не зупинюся. Я спопелю все королівство і прокляну власну сім'ю. Так, я

відітну навіть цю руку, якщо вона виявиться настільки боягузливою, що не в змозі буде розтрощити ворогів найлагіднішого і наймилішого створіння у світі.

І справді, вимовляючи ці слова, Людовік із силою вдарив кулаком по дубовій перегородці, яка глухо застогнала.

Лавальєр жахнулася. У гніві цього всесильного юнака було щось величне і зловісне, як у люті стихій, що розбушувалися. І Луїза, яка думала, що нічиє горе не може зрівнятися з її стражданнями, була переможена горем короля, що виражався в погрозах і гніві.

- Государ, - сказала вона, - востаннє благаю вас, залиште мене. Я вже знайшла спокій у цьому святому місці. Бог - захисник, перед яким руйнується вся дрібна людська злоба. Государ, ще раз прошу, дозвольте мені жити тут.

- У такому разі, - вигукнув Людовик, - скажіть відверто, що ви ніколи мене не кохали, скажіть, що моє приниження, моє каяття лестять вашій гордості, але моє горе не засмучує вас. Скажіть, що французький король для вас не коханий, ніжність якого могла б дати вам щастя, а деспот, примха якого розбила ваше серце. Не кажіть, що ви прагнете до бога: скажіть, що ви тікаєте від короля. Ні, бог не спільник непохитних рішень; бог допускає каяття, прощає, бог не опирається любові.

Чуючи ці слова, що вливали вогонь у її жили, Луїза відчайдушно ридала.

- Отже, ви не зрозуміли? - сказала вона.

- Чого?

- Що мене вигнали, що мене зневажають і що я гідна зневаги?

- Я оточу вас повагою, ви будете найбільш обожнюваною жінкою при моєму дворі, вам усі заздритимуть.

- Доведіть, що ви не розлюбили мене.

- Яким чином?

- Залиште мене.

- Я доведу свою любов, не розлучаючись із вами.

- Але невже, государю, ви думаєте, що я допущу це? Невже ви думаєте, що я дозволю вам оголосити війну всій вашій родині? Невже ви думаєте, що я дозволю вам відштовхнути через мене матір, дружину і сестру!

- А, нарешті ви назвали ваших кривдників! Клянуся всемогутнім богом, я їх покараю!

- Ось тому-то майбутнє і лякає мене. Тому я відмовляюся від усього. Тому я не хочу, щоб ви мстилися за мене. Досить сліз, горя, скарг! Я ніколи не заподію нікому страждань, не буду винуватицею нічиїх сліз. Досить я сама наплакалася, досить настраждалася!

- А моє горе, мої стогони, мої сльози для вас нічого не значать?

- Заради бога, государю, не кажіть так! Мені необхідна мужність, щоб принести цю жертву.

- Луїзо, Луїзо, благаю тебе! Наказуй, розпоряджайся, карай або милуй, тільки не покидай мене!

- На жаль, государе, нам необхідно розлучитися.

- Значить, ти мене не любиш?

- Бог бачить, що люблю!

- Брехня, брехня!

- Якби я не любила, государю, я б не стала вас утримувати; я помстилася б за завдані образи торжеством над ворогами, яке ви мені пропонуєте. Але бачите, я не хочу навіть солодкої відплати у вигляді вашої любові, любові, що становить сенс мого життя: адже я хотіла померти, думаючи, що ви мене більше не любите.

- Так, так, тепер мені все зрозуміло. Ви свята, ви заслуговуєте на всіляку повагу. Тому жодна жінка у світі не буде так кохана мною, як ви, Луїзо; жодна жінка не набуде наді мною такої влади. Присягаюся вам, я розбив би вщент весь світ, якби світ став між мною і вами. Ви наказуєте мені заспокоїтися, пробачити? Добре, я заспокоюся. Ви хочете лагідності й доброти? Я буду милостивий і лагідний. Наказуйте, я буду коритися...

- Боже мій! Чи маю я, бідна дівчина, право продиктувати хоч півслова такому могутньому королю, як ви?

- Ви життя моє і душа моя! Хіба не душа керує тілом?

- Отже, ви мене кохаєте, дорогий государе?

- Усіма силами моєї душі. Я з посмішкою віддав би за вас життя, варто вам сказати лише слово.

- Ви мене любите?

- Так, так!

- Отже, мені нічого більше бажати в цьому світі... Дайте вашу руку, государю, і ми попрощаємося. Я випробувала в цьому житті все щастя, яке мені судилося.

- Ні, ні! Твоє життя тільки починається. У твого щастя не було вчора, у нього є сьогодні, завтра і все прийдешнє! Геть думки про розлуку, геть похмурий відчай: кохання - наш бог, воно потреба наших душ. Ти житимеш для мене, а я для тебе. - І, впавши перед нею на коліна, Людовик у пориві невимовної радості та вдячності став покривати поцілунками її ноги.

- Государ! Господарю! Усе це тільки сон.

- Чому сон?

- Тому що я не можу повернутися до двору. Я вигнанниця; як мені з вами бачитися? Чи не краще мені замурувати себе в монастирі й жити спогадами про ваше кохання, про останні пориви вашого серця і ваше останнє зізнання? Повторюю вам, я вже випробувала всі визначені мені долею радості.

- Ви - вигнанниця? - вигукнув Людовик XIV. - Хто сміє виганяти, якщо я закликаю?

- О, государе, є сила, над якою не владні королі: світло і громадська думка. Подумайте, хіба король може любити вигнану з

палацу жінку, яку його мати заплямувала підозрою, а сестра затаврувала покаранням? Така жінка недостойна короля.

- Негідна мене жінка, яка мені належить?

- Так, саме так, государю. З моменту, як вона вам належить, ваша коханка недостойна вас.

- Ви маєте рацію, Луїзо. Але ви не будете більше вигнанницею.

- Мабуть, ви ще не розмовляли з принцесою.

- Я звернуся до своєї матері.

- Отже, ви не бачилися і з матір'ю.

- Хіба й вона? Бідна Луїза! Так проти вас усі?

- Так, бідна Луїза, вже надламана бурею, коли ви прийшли сюди, а тепер остаточно знесилена.

- Вибачте мені.

- Словом, ви не пом'якшите ні матір, ні сестру. Повірте, зло непоправне, бо я ніколи не дозволю вам вдатися до насильства.

- Добре, для доказу моєї любові до вас, Луїзо, я зроблю неможливе: я піду до принцеси.

- Ви?

- Я вимагатиму в неї скасування рішення, я змушу її.

- Змусите? Ні, ні!

- У такому разі я спрощу її.

Луїза похитала головою.

- Якщо знадобиться, я не зупинюся перед благаннями, - продовжував Людовик. - Чи повірите ви після цього моєму коханню?

Луїза підняла на нього погляд:

- Заради бога, не принижуйтеся через мене; нехай я краще помру.

Людовик задумався. Його обличчя затьмарилося.

- Я буду любити так, як ви любили, - благав він, - я перенесу все, що ви перенесли; нехай це буде моєю спокутою у ваших очах. Відкинемо все дрібне. Будемо великі, як наше горе, і сильні, як наша любов!

Вимовляючи ці слова, він обвив руками її стан.

- Єдина моя радість, життя моє, поїдьте зі мною!

Вона зробила останнє зусилля, зосередивши в ньому не свою волю - її воля була вже переможена, - а залишок своєї енергії.

- Ні, ні! - ледь чутно прошепотіла вона. - Я померла б від сорому.

- Ви повернетеся, як королева. Ніхто не знає про вашу втечу... Один тільки д'Артаньян...

- Значить, і він мене зрадив?

- Яким чином?

- Він поклявся...

- Я поклявся не говорити королю, - промовив д'Артаньян, просовуючи голову в прочинені двері, - і я дотримав свого слова. Я розмовляв із паном де Сент-Еньяном, не моя провина, якщо король почув мене. Чи не так, государю?

- Так, вірно, вибачте його, - попросив король.

Лавальєр з посмішкою простягнула мушкетеру свою маленьку білу ручку.

- Пане д'Артаньян, - сказав захоплений король, - роздобудьте тепер карету для мадемуазель.

- Господарю, - відповів капітан, - карета готова.

- Зразок послужливості! - вигукнув король.

- Не скоро ж ти оцінив мене, - прошепотів д'Артаньян, все ж таки задоволений похвалою.

Лавальєр була переможена; ослабіла дівчина дозволила своєму царственному коханому відвести себе. Але біля дверей приймальні вона вирвалася з королівських обіймів і знову кинулася до розп'яття, цілуючи його і примовляючи:

- Боже мій, ти привів мене до себе, ти і відштовхнув; але милість твоя нескінченна. Тільки, коли я повернуся, забудь, що я йшла, тому що тоді я більше не покину тебе.

Із грудей короля вирвалося ридання. Д'Артаньян витер сльозу. Людовик повів дівчину, посадив у карету і помістив з нею д'Артаньяна.

Король сів на коня і поскакав до палацу. Відразу ж після приїзду він попросив принцесу прийняти його.

CLXIX. У принцеси

Спостерігаючи закінчення прийому послів, навіть найменш далекоглядні відчули війну.

Самі посли, погано обізнані в інтимній палацовій хроніці, віднесли на свій рахунок фразу, що вирвалася в короля: «Якщо я не здатний володіти собою, я зумію впоратися з тими, хто мене ображає».

На щастя для доль Франції та Голландії, Кольбер пішов слідом за послами і зробив їм деякі роз'яснення. Але королеви і принцеса були в курсі всіх подій, тож погроза короля сильно їх роздратувала і не на жарт налякала.

Особливо принцеса відчувала, що королівський гнів обрушиться на неї. Гордість не дозволила їй, однак, звернутися за підтримкою до королеви-матері, і вона відійшла до себе хоча й у тривозі, але анітрохи не прагнучи ухилитися від боротьби. Час від часу Анна Австрійська посилала впоратися, чи повернувся король.

Мовчання, що панувало в палаці з приводу зникнення Луїзи, віщувало багато лиха: усім була відома крута і дратівлива вдача короля.

Але принцеса, не звертаючи жодної уваги на чутки, замкнулася у своїй кімнаті, покликала Монтале і найспокійнішим тоном почала розпитувати фрейліну про те, що трапилося. Коли красномовна Монтале в обережних виразах закінчувала свою розповідь і радила принцесі бути поблажливою, кажучи, що за цієї умови й інша сторона проявить

поблажливість, на порозі з'явився пан Малікорн із проханням короля про аудієнцію.

На обличчі гідного друга Монтале виражалося найсильніше хвилювання. Він відчував, що побачення, яке просив Людовик, мало стати однією з найцікавіших глав повісті про серце королів.

Принцеса була стривожена відвідуванням дівера; вона не думала побачити його так скоро і, головне, не очікувала від короля такої прямої дії. Жінки звикли вести війну обхідними шляхами і виявляються дуже недосвідченими і слабкими, коли доводиться прийняти бій віч-на-віч.

Як ми вже сказали, принцеса не належала до числа людей, які відступають, скоріше вона вирізнялася протилежним недоліком або протилежним достоїнством. Вона всіляко підігрівала свою сміливість, а тому звістка, принесена їй Малікорном, справила на неї дію сигнального ріжка, що позначає відкриття військових дій. Вона гордо підняла кинуту рукавичку.

За п'ять хвилин король уже піднімався сходами. Він розчервонівся від швидкої їзди. Його зім'ятий і запилений костюм становив різкий контраст зі свіжим і вишуканим туалетом зблідлої принцеси. Людовик сів, не чекаючи запрошення. Монтале зникла. Принцеса теж сіла.

- Сестра моя! - почав Людовик. - Чи відомо вам, що сьогодні вранці мадемуазель де Лавальєр втекла, змушена забрати свою скорботу, свій відчай у монастир?

Ці слова були вимовлені вкрай схвильованим тоном.

- Уперше чую про це з вуст вашої величності, - відповіла принцеса.

- А я думав, що ви дізналися новину вранці, під час прийому послів, - сказав король.

- За вашим хвилюванням, государе, я справді припустила, що сталося щось незвичайне, але що саме, я не зрозуміла.

Король діяв відкрито і йшов прямо до мети.

- Сестро моя, - знову заговорив він, - чому ви звільнили мадемуазель де Лавальєр?

- Тому що її послуги не подобалися мені, - сухо відповідала принцеса.

Король почервонів, і очі його так засяяли, що принцеса насилу витримала його погляд. Однак він опанував себе і продовжував:

- Потрібна дуже серйозна причина, сестро моя, щоб така добра жінка, як ви, прогнала і збезчестила не тільки цю дівчину, а й усю її сім'ю. Ви знаєте, що місто уважно спостерігає за поведінкою придворних дам. Звільнити фрейліну - значить звинуватити її у злочині або в серйозному проступку. Який же злочин, яку провину вчинила мадемуазель де Лавальєр?

- Раз ви берете на себе роль покровителя мадемуазель де Лавальєр, - холодно промовила принцеса, - я дам вам пояснення, хоча маю право нікому не давати його.

- Навіть королю? - гнівно вигукнув Людовик.

- Ви назвали мене вашою сестрою, - нагадала принцеса, - і я у себе вдома.

- Все одно! - відповів Людовик, засоромившись свого пориву. - Ні ви, принцесо, і ніхто в моєму королівстві не має права відмовитися від пояснень, якщо я їх вимагаю.

- Якщо ви так ставите питання, - сказала принцеса з глухим гнівом, - мені залишається тільки підкорятися вашій величності й замовкнути.

- Не будемо грати словами.

- Заступництво, яке ви надаєте мадемуазель де Лавальєр, змушує мене ставитися до неї шанобливо.

- Повторюю, не будемо грати словами. Ви знаєте, що я глава французького дворянства і маю охороняти честь усіх дворянських родин. Ви проганяєте мадемуазель де Лавальєр або іншу фрейліну...

Принцеса знизала плечима.

- Або, повторюю, іншу фрейліну, - продовжував король, - і своїм вчинком ганьбите її, тож я прошу у вас пояснення, щоб затвердити або опротестувати ваш вирок.

- Опротестувати мій вирок? - гордовито вигукнула принцеса. - Як! Якщо я прогнала одну зі своїх служниць, то ви накажете мені прийняти її назад?

Король промовчав.

- Це було б не тільки перевищенням влади, государе; це було б непристойно.

- Принцеса!

- Так, якби я не обурилася проти такого нехтування моєї гідності, я не була б принцесою вашої крові, дочкою короля; я опустилася б нижче за вигнану мною служницю.

Король у сказі схопився.

- У вас немає серця, принцесо, - вигукнув він. - Якщо ви так чините зі мною, дозвольте і мені вчинити з вами суворо.

Іноді випадкова куля змінює результат битви. Ці слова, що ненавмисне зірвалися в короля, вразили принцесу і на мить похитнули її; вона злякалася, як би її не спіткала опала.

- Поясніть, будь ласка, государ, - попросила вона.

- Я вас запитую, принцесо, у чому завинила мадемуазель де Лавальєр?

- Вона велика інтриганка; через неї билися на дуелі двоє друзів, вона викликала про себе найнепристойніші чутки, тож увесь двір хмурить брови від одного звуку її імені.

- Лавальєр? - запитав король.

- Під її лагідною і лицемірною зовнішністю, - продовжувала принцеса, - ховається хитра і злісна душа.

- У Лавальєр?

- Ви легко можете впасти в оману, государе, але я добре її знаю: вона здатна посіяти ворожнечу між найближчими родичами, між найближчими друзями. Бачите, вона вже сіє розбрат між нами.

- Запевняю вас... - почав король.

- Господарю, адже ми жили в добрій злагоді, а своїми доносами, своїми підступними скаргами вона поселила у вашій величності неприязнь до мене.

- Присягаюся, - сказав король, - що з її губ жодного разу не зірвалося недоброго слова; присягаюся, що навіть побачивши мій гнів, вона благала мене нікому не мститися; присягаюся, що у вас немає відданішого й пошанобливішого друга, ніж вона.

- Друга? - вимовила принцеса з виразом найбільшого презирства.

- Стережіться, принцесо, - зупинив її король, - ви забуваєте про моє ставлення до Лавальєр; з цього моменту все зрівнюється. Мадемуазель де Лавальєр буде тим, чим я захочу її зробити, і завтра ж, якщо мені заманеться, вона зійде на трон.

- Все ж вона не народжена на ньому; ви можете влаштувати її майбутнє, але не владні змінити її минуле.

- Принцесо, я був із вами дуже стриманий і дуже ввічливий. Не змушуйте мене згадати, що я король.

- Господарю, ви мені сказали це вже двічі. І я мала честь відповісти вам, що я - у вашій владі.

- У такому разі чи згодні ви зробити мені люб'язність і знову взяти до себе мадемуазель де Лавальєр?

- Навіщо, государю? Адже у вас є трон, який ви можете їй дати. Я занадто нікчемна, щоб протегувати такій могутній особі.

- Досить злоби і презирства! Зробіть мені милість заради мене.

- Ніколи!

- Ви примушуєте мене розпочати війну у власній родині?

- У мене теж є сім'я, і я знайду в неї притулок.

- Що це - загроза? Ви забулися до такої міри? Невже ви думаєте, що, якщо справа дійде до розриву, ваші родичі нададуть вам підтримку?

- Сподіваюся, государе, що ви не примусите мене до вчинків, які були б негідні мого становища.

- Я сподівався, що ви згадаєте нашу дружбу і будете поводитися зі мною, як із братом.

Принцеса на мить задумалася.

- Я не думала, що я чиню не по-родинному, відмовляючись вчинити несправедливість.

- Несправедливість?

- Ах, государе, якщо я відкрию всім поведінку Лавальєр, якщо дізнаються королеви...

- Повно, повно, Генріетто, не заглушайте голосу серця; згадайте, що ви мене кохали, згадайте, що людське серце повинне бути так само

милосердним, як і серце всевишнього. Не будьте безжальні й непохитні, вибачте Лавальєр.

- Не можу. Вона мене образила.

- Але заради мене, заради мене!

- Господарю, я зроблю для вас усе, крім цього.

- Ви приводите мене у відчай... Ви спонукаєте мене звернутися до останнього засобу слабких людей: до гніву і помсти.

- Господарю, я спонукаю вас звернутися до розуму.

- До розуму? Сестро, я втратив його.

- Господарю, заради бога!

- Згляньтеся, сестро, вперше в житті я благаю; ви - моя остання надія.

- Господарю, ви плачете?

- Так, від сказу, від приниження. Бути змушеним опуститися до прохань мені - королю! Усе життя я буду проклинати цю мить. В одну секунду ви заподіяли мені більше зла, ніж його можна уявити в найпохмуріші хвилини життя.

І король дав волю своїм сльозам, які були дійсно сльозами гніву і сорому. Принцеса була не те що зворушена - найчутливіші жінки не відчувають співчуття до мук гордості, - але вона злякалася, як би ці сльози не забрали з серця короля всяку людяність.

- Наказуйте, государю! - вклонилася вона. - Якщо ви віддаєте перевагу моєму приниженню перед вашим, хоча моє буде відоме всім, а ваше бачила тільки я, - я готова коритися.

- Ні, ні, Генрієтто! - вигукнув Людовик у пориві вдячності. - Ви поступитеся проханню брата!

- Я підкоряюся, - значить, у мене немає більше брата!

- Хочете на знак подяки все моє королівство?

- Як ви любите, коли любите!

Людовик не відповідав. Взявши руку принцеси, він покривав її поцілунками.

- Отже, - сказав він, - ви приймете цю бідну дівчину, ви пробачите її, ви визнаєте її лагідність, правоту її серця?

- Я буду її тримати у себе в будинку.

- Ні, ви повернете їй вашу дружбу, дорога сестро.

- Я її ніколи не любила.

- Ну так з любові до мене ви будете поводитися з нею ласкаво, чи не так, Генрієтто?

- Добре, я буду поводитися з нею, як із вашою коханою.

Король встав. Цими недоречно зірваними словами принцеса знищила всю заслугу своєї самопожертви. Король більше нічим не був їй зобов'язаний.

Вражений, смертельно ображений, він відповідав:

- Дякую, принцесо. Я буду вічно пам'ятати надану вами милість.

І він попрощався з нею підкреслено церемонним поклоном.

Проходячи повз дзеркало, він побачив, що очі в нього почервоніли, і гнівно тупнув ногою. Але було пізно: Малікорн і д'Артаньян, що стояли біля дверей, встигли помітити заплакані очі.

«Король плакав», - подумав Малікорн.

Д'Артаньян шанобливо підійшов до Людовика.

- Господарю, - прошепотів він, - вам слід повернутися до себе маленькими сходами.

- Чому?

- Тому що у вас на обличчі залишилися сліди дорожнього пилу. Ідіть, государю, ідіть. «Гм, гм! - подумав він, коли король послухався його, як дитина. - Горе тому, хто доведе до сліз жінку, яка могла так засмутити короля».

CLXX. Хустинка мадемуазель де Лавальєр

Принцеса не була злою; вона була тільки запальна. Король не був нерозважливий; він був тільки закоханий. Тільки-но вони уклали щось на кшталт договору, що відновлював Лавальєра в правах, як обидва постаралися отримати з нього вигоду.

Король хотів бачити Лавальєр щохвилини. Принцеса, яка досадувала на короля після сцени, що розігралася між ними, не бажала допускати цього. Тому вона створювала труднощі на кожному кроці короля.

Справді, щоб зустрічатися з коханкою, королю доводилося доглядати за невісткою. На цьому була побудована вся політика принцеси. Вона вибрала собі в компаньйонки Монтале, і, приходячи до принцеси, король завжди опинявся в оточенні дам. Від нього не відходили ні на крок. Розмови принцеси були верхом дотепності та витонченості.

Монтале незмінно супроводжувала принцесу. Скоро король зовсім перестав виносити її. Монтале тільки цього й чекала. Негайно вона пустила в хід Малікорна; скориставшись якимось приводом, молодий чоловік сказав королю, що при дворі є одна дуже нещасна жінка. Король запитав, хто ця жінка. Малікорн відповідав: мадемуазель де Монтале. На це король заявив, що він радий нещастю тієї особи, яка робить нещасними інших.

Малікорн передав ці слова мадемуазель де Монтале, і та вжила заходів. Очі короля розплющилися; він помітив, що хоч би де він з'являвся, там негайно ж з'являлася принцеса; вона проводжала його, щоб він не заговорив у передпокої з ким-небудь із фрейлін.

А одного разу принцеса пішла ще далі.

Король сидів серед дам і тримав у руці під манжеткою записку, яку він хотів непомітно передати Лавальєр. Принцеса розгадала його намір. Було важко перешкодити королю піти, куди йому заманеться. Однак

потрібно було не дати йому наблизитися до Лавальєр, привітатися з нею і впустити записку на коліна, за віяло або в носовичок.

Король теж спостерігав і відчув пастку. Він встав, присунув крісло до мадемуазель де Шатильон і почав жартувати з нею.

Грали в буриме; від мадемуазель де Шатильон Людовик перейшов до Монтале, а потім до мадемуазель де Тонне-Шарант. За допомогою цього вправного маневру він опинився поруч із Лавальєр, яку зовсім затулив своєю фігурою.

Принцеса вдавала, ніби вона вся поглинена рукоділлям.

Король показав Лавальєр кінчик записки, і та простягнула хустку, запрошуючи поглядом: «Покладіть записку сюди». Тоді король спритно впустив на підлогу свою носову хустинку, що лежала на кріслі.

Лавальєр негайно ж непомітно поклала на його місце власну хустку. Король як ні в чому не бувало взяв її, поклав туди записку і кинув хустку на попереднє місце. Лавальєр залишалося тільки простягнути руку, щоб узяти хустку з дорогоцінною запискою.

Але принцеса бачила все. Вона голосно наказала Шатильон:

- Шатильон, підніміть, будь ласка, хустку короля. Вона впала на килим.

Фрейліна миттєво виконала наказ; король трохи підвівся на місці, Лавальєр зніяковіла, і всі побачили на кріслі іншу хустку.

- Ах, вибачте, у вашої величності дві хустки, - сказала фрейліна.

Королю довелося заховати в кишеню хустку Лавальєр разом зі своєю власною. Таким чином, він отримував її на пам'ять від своєї коханої, але кохана втрачала чотиривірш, що коштував королеві десяти годин напруженої роботи і був, можливо, рівноцінний цілій поемі. Зрозуміло, що король розсердився, а Лавальєр прийшла у відчай.

Але тут сталася неймовірна подія. Коли король йшов, його зустрів у передній кімнаті кимось попереджений Малікорн.

Передні в Пале-Роялі були темні й вечорами освітлювалися погано. Король любив напівтемряву. Відомо, що кохання, яке запалює душу і серце, уникає світла.

Отже, у передній було темно; паж освітлював смолоскипом дорогу його величності. Король ішов повільно, ледь стримуючи гнів. Малікорн ледве не натрапив на короля і став просити вибачення за всіма правилами придворного етикету, але король був у поганому настрої й сердито щось відповів; Малікорн безшумно зник.

Цього вечора Людовик трохи посперечався з королевою і наступного дня вранці, проходячи до кабінету, відчув бажання поцілувати хустинку Лавальєр. Він кликнув камердинера.

- Принесіть мені мій учорашній костюм, але не чіпайте нічого в кишенях.

Наказ було виконано. Король власноруч обнишпорив кишені. Він знайшов тільки свою хустку; хустка Лавальєр зникла.

Тоді як король губився в здогадках, йому принесли лист від Лавальєр. Луїза писала:

«Як ви люб'язні, дорогий государе, надіславши мені такі прекрасні вірші! Яке ваше кохання винахідливе і постійне! Чи можна не любити вас?»

«Що ж це означає? - подумав король. - Тут якась помилка!»

- Гарненько пошукайте, - наказав він камердинерові. - У мене в кишені має лежати хустка, і якщо ви її не знайдете, якщо ви її чіпали...

Людовик одумався. Створити державний злочин зі зникнення хустки було б великою необережністю. І він додав:

- Я поклав у цю хустку один важливий папір.

- Господарю, - сказав камердинер, - у кишенях у вашої величності була тільки одна хустинка, ось ця.

- Так, ви маєте рацію, - відповів король, зціпивши зуби. - О бідність, як я тобі заздрю! Щасливий, хто сам виймає з кишені носові хустки й записки!

Він перечитав лист Лавальєр, намагаючись збагнути, яким шляхом його чотиривірш міг дійти за призначенням. У листі виявилася приписка:

«З вашим же посланим я відправляю свою відповідь, так мало гідну віршів».

- Ось як! Тепер у мене є дороговказ, - радісно вигукнув Людовик. - Хто приніс цю записку?

- Пане Малікорн, - боязко відповів лакей.

- Нехай він увійде.

Увійшов Малікорн.

- Ви від мадемуазель де Лавальєр? - зі зітханням запитав король.

- Так, государю.

- Ви відносили мадемуазель де Лавальєр що-небудь від мене?

- Я, государю?

- Так, ви.

- Нічого, государю, рівно нічого.

- А тим часом мадемуазель де Лавальєр пише мені про це.

- Господарю, мадемуазель де Лавальєр помиляється.

Король насупив брови.

- Що це за гра? Чому ж мадемуазель де Лавальєр називає вас моїм посланцем? Що ви віднесли цій дамі? Відповідайте швидше, пане!

- Пане государе, я відніс мадемуазель де Лавальєр носовичок і більше нічого.

- Хустка... Яка хустка?

- Пане государе, у ту хвилину, коли я вчора мав нещастя штовхнути вашу величність... нещастя, яке я буду оплакувати все життя, особливо після того, як ваша величність зволили висловити своє

незадоволення, - тієї миті, государю, я остовпів від горя і побачив на підлозі щось біле.

- А! - вигукнув король.

- Я нагнувся, це була хустка. Спершу я подумав, що ваша величність, зіткнувшись зі мною, впустили хустку; але, шанобливо роздивившись її, я виявив на ній вензель, і виявилося, що це вензель мадемуазель де Лавальєр; я подумав, що мадемуазель де Лавальєр впустила хустку дорогою до зали, і, коли вона поверталася, я подав їй цю хустку. Клянуся вашій величності, що все це правда!

Малікорн говорив так щиро, так засмучено і так несміливо, що король з найбільшим задоволенням слухав його. Він був вдячний йому за цю випадковість, як за найбільшу послугу.

- Ось уже вдруге зустріч із вами приносить мені щастя, пане, - сказав король, - можете розраховувати на мою прихильність.

Насправді Малікорн просто-напросто витягнув хустинку з кишені короля з такою спритністю, що йому позаздрив би найсправжнісінький кишеньковий злодій славного міста Парижа.

Принцеса так і не дізналася про цю подію. Але Монтале натякнула на нього Лавальєр, і Лавальєр згодом розповіла все королю, який багато сміявся і назвав Малікорна великим політиком. Людовик XIV мав рацію; всім відомо, що він умів розбиратися в людях.

CLXXI. Де йдеться про садівників, сходи та фрейлін

На жаль, чудеса не могли тривати, а поганий настрій принцеси не змінювався на краще. Через тиждень король уже не міг подивитися на Лавальєр без того, щоб не зустрітися з підозрілим поглядом принцеси.

Коли призначали прогулянку, принцеса негайно хворіла, не бажаючи повторення сцени під час дощу або під королівським дубом. Через нездоров'я вона не виходила, а з нею залишалися і її фрейліни.

Не було ні найменшої можливості влаштовувати нічні побачення. За першої ж спроби в цьому напрямку король зазнав жалюгідної невдачі.

Як і у Фонтенбло, він узяв із собою де Сент-Еньяна і разом із ним вирушив до Лавальєра. Але він застав тільки мадемуазель де Тонне-Шарант, яка стала кричати: «Пожежа, злодії!» Прибіг цілий легіон покоївок, наглядачок і пажів. У результаті де Сент-Еньян, який залишився на місці події, щоб врятувати честь свого пана, накликав на себе сувору догану від королеви, що вдовує, і принцеси. Крім того, наступного дня він отримав два виклики від представників сім'ї Мортмар*.

Довелося втрутитися королю.

Ця помилка сталася тому, що принцеса несподівано наказала фрейлінам помінятися кімнатами, і Лавальєр з Монтале повинні були тепер ночувати в кабінеті своєї пані.

Навіть листування стало неможливим: писати під наглядом такого суворого Аргуса, як принцеса, означало наражатися на найбільшу небезпеку.

Можна собі уявити, в яке роздратування і гнів приводили лева всі ці шпилькові уколи. Король псував собі кров, вишукував засоби, і оскільки він не довіряв своїх сердечних таємниць ні Малікорну, ні д'Артаньяну, то цих засобів так і не знаходили.

Даремно Малікорн час від часу робив героїчні спроби викликати короля на зізнання. Король починав було клювати, але від сорому або від недовіри випускав гачок.

Так, наприклад, одного вечора він ішов через сад, сумно поглядаючи на вікна принцеси. Малікорн, який слідував за королем разом із Маніканом, спіткнувся об драбину, що лежала в кущах, і сказав своєму супутнику:

- Хіба ви не помітили, як я щойно перечепився об сходи і ледь не впав?

- Ні, - відповів розсіяний за звичаєм Манікан, - але, здається, ви не впали?

- Проста випадковість. Не можна так кидати драбину.

- Так, легко можна зламати собі шию, особливо людині розсіяній.

- Я не про це, я хотів сказати, що небезпечно так залишати сходи під вікнами фрейлін.

Людовик ледь помітно здригнувся.

- Чому? - поцікавився Манікан.

- Говоріть голосніше, - шепнув йому Малікорн, підштовхуючи в бік.

- Чому? - повторив Манікан, підвищивши голос.

Король насторожився.

- Ось, наприклад, - міркував Малікорн, - сходи в дев'ятнадцять футів, якраз до вікон верхнього поверху.

Замість відповіді Манікан занурився в роздуми.

- Запитайте ж, яких вікон, - підказав йому Малікорн.

- Про які вікна ви говорите? - голосно запитав Манікан.

- Про вікна принцеси.

- А-а-а-а!

- Я не думаю, звісно, що хто-небудь наважиться залізти до принцеси; але в кабінеті принцеси, за перегородкою, сплять Лавальєр і Монтале, дві гарненькі дівчини.

- За тонкою перегородкою? - уточнив Манікан.

- Бачите два яскраво освітлених вікна в кімнатах принцеси?

- Так.

- А наступне вікно, освітлене не так яскраво?

- Чудово бачу.

- Це вікно фрейлін. Спекотно; дивіться, мадемуазель де Лавальєр виглянула в сад. Ах, заповзятливий закоханий міг би багато чого повідомити їй, якби знав, що ці сходи доходять до вікна!

- Але ж ви сказали, що вона не одна, що з нею мадемуазель де Монтале.

- Мадемуазель де Монтале не береться до уваги; це подруга дитинства, самовіддано віддана, справжня криниця, куди можна кидати будь-яку таємницю, що не має бути розголошена.

Король не упустив жодного слова з цього діалогу. Малікорн помітив навіть, що король уповільнив кроки, щоб дати йому час договорити. Дійшовши до дверей, він відпустив усіх, крім Малікорна. Ніхто не здивувався; відомо було, що король закоханий, припускали, що він збирається писати вірші при місяці. Хоча місяця того вечора не було, у короля все ж могло з'явитися бажання складати вірші.

Усі розійшлися.

Тоді король звернувся до Малікорна, який шанобливо чекав, коли Людовик заговорить із ним.

- Що ви там базікали про сходи, пане Малікорн? - запитав він.

- Про сходи, государю?

І Малікорн підняв очі до неба, ніби бажаючи зловити слова, що полетіли.

- Так, про сходи в дев'ятнадцять футів.

- Ах так, государе, згадав! Я рота не розкрив би, якби знав, що ваша величність можете почути мою розмову з паном Маніканом.

- Чому не розкрили б рота?

- Тому що я не хотів би накликати догану на бідного садівника, який забув прибрати її.

- Не турбуйтеся... Що ж це за сходи?

- Ваша величність бажає її бачити?

- Так.

- Нічого не може бути легше, вона ось там, государю.

- У кущах?

- Так, у кущах.

- Покажіть мені її.

Малікорн підвів короля до сходів:

- Ось вона, государю.

- Витягніть її звідти.

Малікорн поклав драбину на доріжку. Король виміряв її довжину кроками.

- Гм!.. Ви кажете, що в ній дев'ятнадцять футів?

- Так, государю.

- Мені здається, що ви помиляєтеся; вона коротша.

- Коли вона лежить, важко судити, государе. Приставимо її до дерева або до стіни, тоді, за допомогою порівняння, буде легше визначити довжину.

- Все одно, пане Малікорн, я не повірю, щоб у цих сходах було дев'ятнадцять футів.

- Я знаю, що у вашої величності окомір чудовий, і все ж тримав би парі, що не помиляюся.

Король похитав головою.

- Є чудовий спосіб перевірити мої слова, - сказав Малікорн.

- Який?

- Усім відомо, государе, що нижній поверх палацу вісімнадцять футів висоти.

- Так, наче вісімнадцять.

- Отже, приставивши драбину до стіни, ми можемо визначити її довжину.

- Так, це вірно.

Малікорн підняв драбину, як пір'їнку, і приставив до стіни.

Випадково вийшло так, що сходи опинилися під вікном кімнати Лавальєр. Верхнім своїм кінцем вони вперлися прямо в карниз, тож, стоячи на передостанній сходинці, людина середнього зросту, наприклад король, могла б легко перемовлятися з мешканцями або, точніше, з мешканками кімнати.

Ледве сходи лягли на карниз, як король без далеких слів почав підніматися сходами. Але не встиг він виконати половини свого повітряного шляху, як у саду з'явився патруль швейцарців і рушив прямо до молодих людей. Король моментально спустився і зник у кущах.

Малікорн зрозумів, що йому потрібно принести себе в жертву. Якби він пішов за прикладом короля, патруль почав би шукати і врешті-решт знайшов би його або короля, а може бути, обох. Було б краще, якби знайшли тільки його. Тому Малікорн сховався так недотепно, що його одразу ж схопили. Заарештувавши Малікорна, патруль відвів його на пост; там він назвав себе, його впізнали і відпустили.

Тим часом, перебігаючи від куща до куща, король дістався до чорного ходу своїх апартаментів, осоромлений і розчарований.

Шум голосів привернув до вікон Монтале і Лавальєр; підійшла сама принцеса і почала питати, що сталося.

Малікорн зажадав д'Артаньяна. Д'Артаньян миттю прибіг на його поклик. Марні були пояснення Малікорна, марно д'Артаньян взяв їх до уваги; марно ці розумні й винахідливі люди надали пригоді невинного сенсу: Малікорн заявив, що хотів проникнути до мадемуазель де Монтале, як кілька днів тому пан де Сент-Еньян намагався увірватися в кімнату мадемуазель де Тонне-Шарант.

Принцеса була непохитна: якщо Малікорн справді мав намір проникнути сходами вночі в її кімнати, щоб побачитися з Монтале, то за цей замах його слід приблизно покарати. Якщо ж Малікорн діяв не за

власною ініціативою, а як посередник між Лавальєр та особою, яку вона не хотіла називати, то його злочин був ще тяжчим, бо виправданням йому не могла б слугувати навіть пристрасть, що виправдовує все.

Словом, принцеса вкрай обурилася і домоглася звільнення Малікорна зі штатів принца; у своєму засліпленні вона не зважала на те, що Малікорн і Монтале тримають її в руках завдяки її нічному візиту до пана Гіша та багатьом іншим настільки ж делікатним речам.

Оскаженіла Монтале хотіла негайно ж помститися, але Малікорн переконав її, що підтримка короля спокутує всі опали на світі, а постраждати за короля - чудово. Малікорн мав рацію. Тому, хоча Монтале була жінка, він зумів переконати її.

Поспішимо додати, що й король дуже допоміг їм утішитися. Насамперед він нагородив Малікорна п'ятдесятьма тисячами ліврів за втрату місця. Потім він прийняв його до себе на службу, дуже задоволений, що може помститися таким чином принцесі за всі негаразди, яких зазнавали через неї він сам і Лавальєр. Але Малікорн не міг більше красти в нього хусток і вимірювати для нього довжину сходів, і бідний закоханий почувався безпорадним.

Не було жодної надії на побачення з Лавальєр, поки вона залишалася в Пале-Роялі. Ніякі гроші, ніякі нагороди не могли тут допомогти. На щастя, Малікорн не дрімав. Йому вдалося влаштувати побачення з Монтале. Щоправда, і Монтале зробила все можливе, щоб домогтися цього побачення.

- Що ви робите вночі у принцеси? - запитав він фрейліну.

- Сплю, - відповідала вона.

- Невже спите?

- Звичайно.

- Як це недобре! Жахливо, коли дівчина спить із таким горем на серці, як у вас!

- У мене горе?

- Хіба ви не в розпачі від розлуки зі мною?

- Анітрохи. Адже ви отримали п'ятдесят тисяч ліврів і місце у короля.

- Усе одно, ви страшенно засмучені тим, що не можете бачитися зі мною, як раніше; і ви, напевно, в розпачі від того, що я втратив довіру принцеси.

- О так, це правда!

- Ну, то це горе заважає вам спати ночами, і ви щохвилини ридаєте, зітхаєте й голосно сякаєтеся.

- Але, милий Малікорн, принцеса не виносить ані найменшого шуму.

- Я чудово знаю, що не виносить! Тому-то, бачачи ваше невтішне горе, вона і постарається якнайшвидше спровадити вас.

- Розумію.

- Цього-то нам і треба.

- Але що ж тоді буде?

- Буде те, що розлучена з вами Лавальєр почне так стогнати і так скаржитися ночами, що виведе з себе принцесу.

- Тоді її переселять в іншу кімнату.

- Так, але в яку?

- В яку? Ось ви і збиті з пантелику, винахідливий юначе.

- Анітрохи! Будь-яка кімната буде кращою, ніж кімната принцеси.

- Ви маєте рацію.

- Так почніть сьогодні ж уночі свої єреміади.

- Будьте спокійні.

- І передайте Лавальєр те, що я вам сказав.

- Не бійтеся, вона і без того достатньо плаче потихеньку.

- Так нехай плаче голосно.

І вони розлучилися.

CLXXII. Де йдеться про столярне мистецтво і наводяться деякі подробиці про влаштування сходів

Пораду Малікорна передали Лавальєр, яка знайшла її нерозсудливою, але після певного опору, скоріше спричиненого боязкістю, ніж холодністю, погодилася піти за нею.

Ця витівка - плач і скарги двох жінок у спальні принцеси - була геніальним винаходом Малікорна. Оскільки правдивіше за все неправдоподібне, природніше за все неймовірне, то ця казка з «Тисячі і однієї ночі» призвела якраз до тих результатів, яких очікував Малікорн. Принцеса спершу видалила Монтале. А через три дні, або, вірніше, через три ночі, вигнала також і Лавальєр. Її перевели в кімнатку на мансарді, що розташовувалася над кімнатами придворних.

Тільки один поверх, тобто підлога, відділяв фрейлін від придворних офіцерів.

У кімнати фрейлін вели особливі сходи, що перебували під наглядом пані де Навайль. Пані де Навайль чула про колишні замахи його величності, тому для більшої надійності веліла вставити решітки у вікна і в отвори камінів. Таким чином, честь мадемуазель де Лавальєр була огороджена якнайкраще, і її кімната стала дуже схожою на клітку.

Коли мадемуазель де Лавальєр була у себе - а вона майже завжди сиділа вдома, оскільки принцеса рідко користувалася її послугами відтоді, як вона потрапила під нагляд пані де Навайль, - у неї залишалася тільки одна розвага: дивитися через ґрати в сад. І ось, сидячи таким чином біля вікна, вона помітила одного разу Малікорна в кімнаті навпроти.

Тримаючи в руці схил, він розглядав споруди і заносив на папір якісь формули. Він був дуже схожий на інженера, який вимірює з окопів

кути бастіону або висоту фортечних стін. Лавальєр упізнала Малікорна і кивнула йому. Малікорн, своєю чергою, відповів низьким поклоном і зник.

Лавальєр була здивована його холодністю, настільки невластивою характеру Малікорна. Але вона згадала, що бідна молода людина через неї втратила місце і не могла, отже, добре ставитися до неї, особливо якщо взяти до уваги, що вона навряд чи могла повернути йому становище, якого він позбувся.

Лавальєр уміла прощати образи, а тим більше співчувати нещастю. Вона попросила б поради в Монтале, якби її подруга була з нею, але Монтале не було. У той час Монтале писала листи.

Раптом Лавальєр побачила якийсь предмет, кинутий з вікна, в якому щойно було видно Малікорн; предмет цей перелетів через двір, потрапив між прутів решітки і покотився по підлозі. Вона з цікавістю нагнулася і підняла його. Це була котушка, на яку намотується шовк; тільки замість шовку на ній був папірець. Лавальєр розправила його і прочитала:

«Мадемуазель!
Мені дуже хочеться дізнатися дві речі.
По-перше, яка підлога у вашій кімнаті: дерев'яна або ж цегляна?
По-друге, на якій відстані від вікна стоїть ваше ліжко?
Вибачте за занепокоєння і надішліть, будь ласка, відповідь у той самий спосіб, у який ви отримали мій лист. Але вам буде важко кинути котушку до моєї кімнати, тому просто впустіть її на землю.
Головне ж, прошу вас, мадемуазель, вважати мене вашим найвідданішим слугою.
Малікорн.
Відповідь благоволите написати на цьому самому листі».

- Бідолаха, - вигукнула Лавальєр, - мабуть, він збожеволів!

І вона співчутливо подивилася в бік свого кореспондента, що виднівся в напівтемряві протилежної кімнати.

Малікорн зрозумів і похитав головою, нібито відповідаючи: «Ні, ні, я при здоровому глузді, заспокойтеся».

Вона недовірливо посміхнулася.

«Ні, ні, - повторив він жестами. - Голова в порядку». - І постукав по голові. Потім він жестами і мімікою став вмовляти її: «Пишіть швидше».

Лавальєр не бачила перешкод для виконання прохання Малікорна, навіть якби він був божевільним. Вона взяла олівець і написала: «Дерев'яний». Потім виміряла кроками відстань між вікном і ліжком і знову написала: «Десять кроків».

Зробивши це, вона подивилася на Малікорна, який їй вклонився і подав знак, що зараз спуститься у двір.

Лавальєр зрозуміла, що він пішов за котушкою. Вона підійшла до вікна і, відповідно до його настанов, упустила котушку. Тільки-но котушка торкнулася землі, як Малікорн схопив її і побіг у кімнати пана де Сент-Еньяна.

Де Сент-Еньян вибрав або, точніше, випросив собі житло якомога ближче до покоїв короля; він був схожий на ті рослини, що тягнуться до променів сонця, щоб розвернутися у всій красі та принести плоди. Його дві кімнати були розташовані в тому ж корпусі палацу, де жив Людовик XIV.

Пан де Сент-Еньян пишався цим сусідством, яке давало йому легкий доступ до його величності, а крім того, підвищувало шанси на випадкові зустрічі з королем. У цей час він розкішно обставляв свої кімнати в надії, що король вшанує його своїми відвідинами. Річ у тім, що його величність, спалахнувши пристрастю до Лавальєр, обрав де Сент-Еньяна повіреним своїх таємниць і не міг обходитися без нього ні вдень, ні вночі.

Малікорн був прийнятий графом безперешкодно, оскільки був на хорошому рахунку в короля. Де Сент-Еньян запитав відвідувача, чи немає у нього якоїсь новини.

- Є, і дуже цікава, - відповідав Малікорн.

- Яка ж? - перебив де Сент-Еньян, цікавий, як усі фаворити. - Що ж це за новина?

- Мадемуазель де Лавальєр переведена в інше приміщення.

- Як так? - вигукнув де Сент-Еньян, витріщивши очі.

- Так.

- Адже вона жила у принцеси?

- Саме так. Але принцесі набридло її сусідство, і вона помістила її в кімнаті, яка розташована якраз над вашою майбутньою квартирою.

- Чому над моєю квартирою? - вигукнув де Сент-Еньян, показуючи пальцем на верхній поверх.

- Ні, - відповідав Малікорн, - не тут, а там. І показав на корпус, розташований навпроти.

- Чому ж ви кажете, що її кімната розташована над моєю квартирою?

- Тому що я переконаний, що ваша квартира має бути під кімнатою Лавальєр.

При цих словах де Сент-Еньян кинув на бідного Малікорна такий самий погляд, який кинула на нього Лавальєр чверть години тому. Іншими словами, він визнав його божевільним.

- Пане, - почав Малікорн, - дозвольте мені відповісти на вашу думку.

- Як на мою думку?

- Ну так. Мені здається, ви не зовсім зрозуміли, що я вам хочу сказати.

- Не зрозумів.

- Вам, звісно, відомо, що поверхом нижче від фрейлін принцеси живуть придворні короля і принца.

- Так, там живуть Манікан, де Вард та інші.

- І уявіть, пане, який дивний збіг: дві кімнати, відведені для пана де Гіша, розташовані якраз під кімнатами мадемуазель де Лавальєр і мадемуазель де Монтале.

- Ну то що ж?

- А те, що ці кімнати вільні, бо поранений де Гіш лежить у Фонтенбло.

- Їй-богу, нічого не розумію!

- О, якби я мав щастя називатися де Сент-Еньяном, я б моментально зрозумів!

- І що б ви зробили?

- Я негайно ж поміняв би кімнати, які ви займаєте тут, на вільні кімнати пана де Гіша.

- Що за фантазія! - з обуренням сказав де Сент-Еньян. - Відмовитися від сусідства з королем, від цього привілею, яким користуються тільки принци крові, герцоги і пери?.. Дорогий де Малікорн, дозвольте мені заявити вам, що ви збожеволіли.

- Пане, - із серйозним виглядом зауважив молодий чоловік, - ви робите дві помилки... По-перше, я називаюся просто Малікорн, а по-друге, я при здоровому глузді.

І, вийнявши з кишені папірець, додав:

- Ось послухайте, а потім прочитайте цю записку.

- Слухаю, - відповів де Сент-Еньян.

- Ви знаєте, що принцеса стереже Лавальєр, як Аргус німфу Іо.

- Знаю.

- Ви знаєте також, що король марно намагався поговорити з полонянкою, але ні вам, ні мені не вдалося доставити йому цього щастя.

- Так, ви могли б повідомити щодо цього деякі подробиці, бідолахо Малікорн.

- А як вам здається, чого міг би очікувати той, хто придумав би спосіб поєднати люблячі серця?

- О, король обсипав би його своїми щедротами.

- Пан де Сент-Еньян...

- Ну?

- Хіба вам не хочеться скуштувати королівської подяки?

- Зрозуміло, - відповів де Сент-Еньян, - подяка мого повелителя за вміле виконання обов'язків буде для мене вкрай дорогоцінною.

- Так погляньте на цей папірець, графе.

- Що це таке? План?

- План кімнат пана де Гіша, які, ймовірно, стануть вашими кімнатами.

- О ні, ніколи!

- Чому?

- Тому що мої дві кімнати становлять предмет прагнень багатьох придворних, яким я їх, звісно, не поступлюся: на них зазіхають пан де Роклор, пан де Ла Ферте, пан Данжо.

- У такому разі прощавайте, графе. Я запропоную одному з цих панів мій план і роз'ясню пов'язані з ним вигоди.

- Чому ж ви самі не займете цих кімнат? - недовірливо запитав де Сент-Еньян.

- Тому що король ніколи не вшанує мене своїми відвідинами, а до цих панів піде без жодних вагань.

- Як, король піде до цих панів?

- Чи піде? Десять разів, а не один! Ви мене запитуєте, чи буде король відвідувати квартиру, яка розташована в такому близькому сусідстві з кімнатою мадемуазель де Лавальєр?

- Гарне сусідство... на різних поверхах.

Малікорн розгорнув папірець, намотаний на котушку.

- Зверніть, будь ласка, увагу, графе, - сказав він, - що підлога в кімнаті мадемуазель де Лавальєр - простий дерев'яний паркет.

- Ну то що ж?

- А те, що ви покличете тесляра, його приведуть до вас із зав'язаними очима, замкнуть, і він зробить отвір у вашій стелі, отже, в підлозі кімнати мадемуазель де Лавальєр.

- Ах боже мій! - вигукнув де Сент-Еньян, ніби раптом прозрів. - Ось геніальна думка!

- Вона здасться королю найбільш пересічною, запевняю вас.

- Закохані не думають про небезпеку.

- Якої небезпеки боїтеся ви, графе?

- Адже це страшенно галаслива робота, по всьому палацу буде чутно.

- Ручаюся вам, графе, що надісланий мною тесля працюватиме без жодного шуму. Він випиляє особливою пилкою чотирикутник у шість футів, і навіть найближчі сусіди нічого не почують.

- Ах, дорогий Малікорн, у мене голова йде обертом!

- Я продовжую, - спокійно відповідав Малікорн, - у кімнаті з пробитою стелею... Ви уважно слухаєте?

- Так.

- Ви поставите сходи, якими або мадемуазель де Лавальєр спускатиметься до вас, або король підніматиметься до мадемуазель де Лавальєр.

- Але ж ці сходи побачать.

- Ні. Ви закриєте її перегородкою, яку обклеїте такими самими шпалерами, як і інші стіни кімнати; у мадемуазель де Лавальєр її замаскує люк, який є частиною паркету і відкривається під ліжком.

- Але ж правда... - сказав де Сент-Еньян, очі якого загорілися.

- Тепер, графе, мені не потрібно пояснювати вам, чому король буде часто заходити в кімнату, в якій влаштують такі сходи. Я думаю, що пан Данжо гідно оцінить мою думку, яку я зараз розвину йому.

- Ах, дорогий Малікорн, - вигукнув де Сент-Еньян, - ви забуваєте, що мені першому ви відкрили її і, отже, мені належить право першості.

- Отже, ви хочете, щоб вам надали перевагу?

- Чи хочу? Ще б пак!

- Річ у тім, пане де Сент-Еньян, що під час першої роздачі нагород я забезпечую вам у такий спосіб орденську стрічку, а можливо, навіть непогане герцогство.

- У всякому разі, - відповів де Сент-Еньян, почервонівши від задоволення, - це послужить зручним приводом довести королю, що недаремно він називає мене іноді своїм другом, і цим приводом, мій дорогий Малікорн, я буду зобов'язаний вам.

- Ви не виявитеся забудькуватим? - з усмішкою запитав Малікорн.

- Як можна забувати такі речі, пане!

- Я, графе, не маю честі бути другом короля, я просто його слуга.

- Так, якщо ви вважаєте, що на цих сходах я знайду блакитну стрічку, то я думаю, що і для вас на ній буде грамота на дворянство.

Малікорн поклонився.

- Тепер залишається тільки зайнятися переселенням, - промовив де Сент-Еньян.

- Не думаю, щоб король став противитися. Попросіть у нього дозволу.

- Цієї хвилини біжу до нього.

- А я йду за теслею.

- Коли він буде в мене?

- Сьогодні ввечері.

- Не забудьте про пересторогу.

- Я приведу його із зав'язаними очима.

- А я надам вам одну зі своїх карет.

- Без гербів.

- І одного лакея. Зрозуміло, не в лівреї.

- Чудово, графе.

- А Лавальєр?

- Що вас турбує?

- Що вона скаже, побачивши нашу роботу?

- Запевняю вас, це принесе їй велику розвагу.

- Ще б пак!

- Я впевнений навіть, що якщо в короля не вистачить сміливості піднятися до неї, то вона виявиться настільки цікавою, що сама спуститься до вас.

- Будемо сподіватися, - сказав де Сент-Еньян.

- Так, будемо сподіватися, - повторив Малікорн.

- Отже, я йду до короля.

- І правильно робите.

- О котрій годині прийде тесля?

- О восьмій годині.

- А як ви думаєте, скільки часу забере в нього робота?

- Години дві, але йому знадобиться час на остаточне оздоблення. Ніч і частина наступного дня; словом, на всю роботу, разом зі встановленням сходів, піде два дні.

- Два дні? Це довго.

- Чого ж ви хочете! Коли берешся відчиняти двері раю, їм слід надати пристойного вигляду.

- Ви маєте рацію. До швидкого побачення, дорогий Малікорн. Післязавтра ввечері я буду вже на новій квартирі.

CLXXIII. Прогулянка зі смолоскипами

Захоплений щойно почутим і зачарований перспективами, що відкриваються, де Сент-Еньян попрямував до квартири де Гіша. Чверть години тому граф не поступився б своїм приміщенням за мільйон, тепер же, якби знадобилося, він готовий був купити за мільйон ці жадані кімнати.

Але йому не було пред'явлено таких вимог. Пан де Гіш не знав ще, де йому відвели приміщення, і, крім того, був такий хворий, що йому було не до переселення.

Тому де Сент-Еньян без зусиль отримав кімнати де Гіша, а свої переуступив пану Данжо, який вручив керуючому графа куш у шість тисяч ліврів і вважав, що уклав дуже вигідну угоду. Кімнати Данжо залишилися за де Гішем. Але важко було поручитися, що після всіх цих переміщень де Гіш дійсно житиме в них. Що ж стосується пана Данжо, то він був у такому захваті, що йому не спало навіть на думку запідозрити де Сент-Еньяна в переслідуванні будь-яких корисливих цілей.

Через годину після ухвалення рішення де Сент-Еньян уже був господарем нових кімнат. А через десять хвилин після того, як він став господарем, Малікорн входив до нього з шпалерником.

У цей час король неодноразово вимагав де Сент-Еньяна, але у квартирі де Сент-Еньяна послані знаходили Данжо, який направляв їх у кімнати де Гіша. Від цього сталася затримка, тож король уже висловив невдоволення, коли де Сент-Еньян увійшов до свого володаря, весь захеканий.

- Отже, і ти залишаєш мене, - сказав Людовик XIV тим жалісливим тоном, яким вимовив, напевне, Цезар за вісімнадцять століть перед цим: «І ти, Бруте!»*

- Господарю, - промовив де Сент-Еньян, - я не покидаю короля, але я зайнятий зараз переселенням.

- Яким переселенням? Я думав, що ти перебрався вже три дні тому.

- Так, государю. Але тут мені незручно, і я переїжджаю в будівлю навпроти.

- Значить, я мав рацію, ти теж кидаєш мене! - вигукнув король. - Але це переходить усілякі межі! Варто було мені тільки захопитися жінкою, і вся моя сім'я згуртувалася, щоб вирвати її в мене. У мене був друг, якому я довіряв мої печалі і який допомагав мені переносити їх, - і ось цей друг втомився від моїх скарг і покидає мене, навіть не подумавши запитати у мене дозволу!

Де Сент-Еньян розсміявся.

Король здогадався, що за цією нешанобливістю ховається якась таємниця.

- У чому справа? - з надією запитав король.

- Государ, друг, на якого король обмовляє, хоче спробувати повернути своєму королю втрачене щастя.

- Ти даси мені можливість бачити Лавальєр? - з жвавістю промовив Людовик XIV.

- Господарю, я ще не можу сказати напевно, але...

- Але?

- Але я сподіваюся.

- Яким чином? Як? Скажи мені, де Сент-Еньян. Я хочу знати твій план. Я хочу допомогти тобі всією своєю владою.

- Господарю, - відповів де Сент-Еньян, - я ще й сам добряче не знаю, як я діятиму, але маю підстави думати, що завтра...

- Завтра, кажеш ти?

- Так, государю.

- Яке щастя! Але чому ти переїжджаєш?

- Щоб краще послужити вашій величності.

- Яким же чином, переїхавши, ти зможеш краще служити мені?

- Чи знаєте ви, де містяться кімнати, відведені для графа де Гіша?

- Так.

- У такому разі вам відомо, куди я переселяюся.

- Відомо; але все ж я рівно нічого не розумію.

- Як, государе! Ви не знаєте, що над цим приміщенням розташовані дві кімнати?

- Які?

- В одній живе де Монтале, а в іншій...

- А в іншій де Лавальєр, чи не так, де Сент-Еньян?

- Саме так, государю.

- Тепер я зрозумів, зрозумів! Це щаслива думка, де Сент-Еньян. Думка друга, думка поета; наближаючи мене до неї, коли весь світ мене з нею розлучає, ти робиш для мене більше, ніж Пілад для Ореста, ніж Патрокл для Ахілла*.

- Господарю, - з посмішкою сказав де Сент-Еньян, - сумніваюся, щоб, вислухавши мій план до кінця, ваша величність продовжували нагороджувати мене такими пишними порівняннями. Ах, государе, я впевнений, що багато придворних пуритан, не замислюючись, висловляться на мою адресу далеко не настільки схвально, коли дізнаються, що я збираюся зробити для вашої величності.

- Де Сент-Еньян, я вмираю від нетерпіння; де Сент-Еньян, я томлюся; де Сент-Еньян, я не витримаю до завтра... Завтра! Адже до завтра - ціла вічність.

- Господарю, якщо вам завгодно, розважтеся прогулянкою.

- З тобою, мабуть; ми поговоримо про твої плани, поговоримо про неї.

- Ні, государю, я залишаюся.

- З ким же я поїду?

- З дамами.

- Ні, ні в якому разі!

- Господарю, так потрібно.

- Ні, ні! Тисячу разів ні! Ні, я не хочу цих страждань: бути за два кроки від неї, бачити її, торкатися її сукні й не говорити з нею ні слова. Ні, я відмовляюся від цих тортур, які ти вважаєш щастям, але які насправді є мукою, яка спалює мені очі й розбиває серце; бачити її в присутності сторонніх і не мати змоги сказати, що я її кохаю, коли все моє єство дихає коханням і видає це кохання перед усіма. Ні, я дав собі клятву ніколи більше цього не робити, і я дотримаю свого слова.

- Вислухайте мене, государю.

- Нічого не хочу слухати, де Сент-Еньян.

- У такому разі продовжую. Необхідно, государ, - зрозумійте, абсолютно необхідно, щоб принцеса і фрейліни відлучилися на дві години з палацу.

- Ти ставиш мене в глухий кут, де Сент-Еньян.

- Мені важко наказувати моєму королю, але за цих обставин я наказую, государю. Мені потрібно, щоб відбулося полювання або прогулянка.

- Але така прогулянка або полювання здадуться всім дивною примхою! Виявляючи таке нетерпіння, я покажу всьому двору, що моє серце більше не належить мені. Адже й тепер уже кажуть, що я мрію підкорити весь світ, але спершу мені слід було б підкорити самого себе!

- Люди, які говорять так, государю, зухвалі крамольники. Але хто б вони не були, я не вимовлю більше ні слова, якщо ваша величність вважаєте за краще прислухатися до їхньої думки. Тоді завтрашній день віддалиться на невизначений час.

- Де Сент-Еньян, я поїду сьогодні ввечері... Я поїду ночувати в Сен-Жермен зі смолоскипами; завтра я там поснідаю і повернуся в Париж о третій годині. Це тебе влаштовує?

- Цілком.

- Так я їду сьогодні о восьмій годині.

- Ваша величність вгадали хвилина в хвилину.

- І ти мені нічого не хочеш сказати?

- Не не хочу, а не можу. Винахідливість - велика річ, государе; але випадок відіграє у світі таку велику роль, що зазвичай я намагаюся відвести йому якнайменше місця, у впевненості, що і без моєї допомоги він подбає про себе.

- Добре, я довіряю тобі.

- І чините дуже розумно.

Підбадьорений таким чином, король пішов прямо до принцеси і оголосив їй про передбачувану поїздку.

Принцеса негайно ж побачила в цій імпровізації задум короля поговорити з Лавальєром або дорогою під прикриттям темряви, або десь в іншому місці; але вона не промовила жодним словом про свої підозри і з посмішкою прийняла запрошення. Вона голосно наказала фрейлінам збиратися, вирішивши зробити ввечері все можливе, щоб перешкодити любовним інтригам його величності.

Коли бідний закоханий, який віддав цей наказ, пішов, думаючи, що мадемуазель де Лавальєр братиме участь у поїздці, принцеса, залишившись одна, негайно розпорядилася:

- Сьогодні мені достатньо буде двох фрейлін: мадемуазель де Тонне-Шарант і мадемуазель Монтале.

Лавальєр передбачала удар і приготувалася до нього; переслідування загартували її характер. Вона не доставила принцесі задоволення побачити на своєму обличчі сум і розгубленість.

Навпаки, з найбільш ангельською посмішкою вона сказала:

- Отже, принцесо, я сьогодні вільна?

- Так, звісно.

- Я скористаюся цим, щоб зайнятися вишивкою, на яку ваша високість зволили звернути увагу і яку я мала честь заздалегідь подарувати вашій високості.

І, зробивши шанобливий реверанс, Лавальєр пішла. Слідом за нею пішли де Монтале і де Тонне-Шарант.

Чутки про прогулянку негайно поширилися по всьому палацу. За десять хвилин Малікорн уже знав рішення принцеси; негайно ж він сунув Монтале під двері записку, у якій містилося таке:

«Потрібно, щоб Л. провела ніч у кімнаті принцеси».

Згідно з угодою, Монтале насамперед спалила папірець, потім задумалася. Вона була дуже винахідлива і скоро склала план.

Коли настав час вирушити до принцеси, тобто о п'ятій годині, вона пустилася бігом через галявину, але за десять кроків від групи офіцерів раптом скрикнула, граційно впала на коліно, піднялася і пішла далі, накульгуючи. Молоді люди підбігли, щоб підтримати її. Монтале

вивихнула ногу. Проте вірна своєму обов'язку, вона вирішила продовжувати шлях до принцеси.

- Що з вами? Чому ви кульгаєте? - запитала її принцеса. - Я вас прийняла за Лавальєр.

Монтале розповіла, як через свою старанність вона пошкодила ногу. Принцеса висловила жаль і хотіла негайно послати за хірургом. Але Монтале стала запевняти, що її вивих не серйозний.

- Ваша високість, мене засмучує лише, що я не можу виконувати сьогодні своїх обов'язків. Я дуже хотіла попросити мадемуазель де Лавальєр замінити мене біля вашої високості.

Принцеса насупила брови.

- Але я не попросила, - продовжувала Монтале.

- Чому? - запитала принцеса.

- Бідолаха Лавальєр, мабуть, дуже зраділа, що всю ніч і весь вечір вона буде вільна. У мене не вистачило мужності запропонувати їй замінити мене.

- Як?! Вона зраділа? - запитала принцеса, вражена словами Монтале.

- Шалено зраділа: у неї минув увесь смуток, і вона навіть заспівала. Адже вашій високості відомо, що Лавальєр ненавидить світло і що в ній залишилося щось дике.

«Ні, - подумала принцеса, - ця веселість мені здається ненатуральною!»

- Вона вже все приготувала у своїй кімнаті, - продовжувала Монтале, - щоб пообідати і насолодитися однією зі своїх улюблених книг. У вашої високості є ще шість фрейлін, кожна з яких вважатиме за щастя супроводжувати вашу високість. Тому я не звернулася з проханням до мадемуазель де Лавальєр.

Принцеса промовчала.

- Погодьтеся, що я мала рацію? - продовжувала Монтале, дещо збентежена малим успіхом цієї військової хитрості, на яку вона так розраховувала, що не заготовила нічого про запас. - Принцеса схвалює мене?

У принцеси промайнула думка, що вночі король може покинути Сен-Жермен, і оскільки від Парижа до Сен-Жермена було лише чотири з половиною льє, то протягом якоїсь години він повернеться в Париж.

- Але Лавальєр принаймні запропонувала вам свої послуги, дізнавшись про ваш забій?

- Вона ще не знає про моє нещастя, але якщо навіть вона і дізнається, я не проситиму в неї нічого, що могло б засмутити її плани. Мені здається, сьогодні ввечері вона хоче влаштувати собі розвагу за рецептом покійного короля, який казав пану де Сен-Мару: «Понудьгуємо, пане де Сен-Мар, добряче понудьгуємо».

Принцеса була переконана, що під жагою самотності Лавальєр ховається якась любовна таємниця, найімовірніше нічне повернення

Людовика. Не залишилося більше жодних сумнівів: Лавальєр була попереджена про це повернення, звідси її радість. Звичайно, весь план був складений заздалегідь.

«Я не дозволю їм дурити себе», - сказала собі принцеса.

І прийняла рішення.

- Мадемуазель де Монтале, - промовила вона, - будь ласка, передайте вашій подрузі, мадемуазель де Лавальєр, що я в розпачі від думки, що мені доводиться розлаштовувати її плани; але замість того, щоб нудьгувати на самоті, як їй хотілося, вона відправиться до Сен-Жермена нудьгувати разом із нами.

- Бідна Лавальєр! - сказала Монтале із сумним виглядом, але з радістю в серці. - А хіба ваша високість не може...

- Досить, - зупинила принцеса, - я так хочу. Я віддаю перевагу товариству мадемуазель Лавальєр перед товариством всіх інших фрейлін. Ступайте, надішліть її мені і полікуйте вашу ногу.

Монтале не змусила принцесу повторювати наказ. Вона повернулася, написала відповідь Малікорну і сунула її під килим. Записка складалася з одного тільки слова: «Поїде». Навіть спартанка не могла б написати лаконічніше.

«Дорогою я буду спостерігати за нею, - думала принцеса. - Вночі вона ляже в моїй кімнаті. Дуже вже спритний буде король, якщо йому вдасться обмінятися хоча б одним словом з мадемуазель де Лавальєр».

Лавальєр з тією ж лагідною покірністю вислухала розпорядження їхати, з якою прийняла наказ залишитися. Але в душі вона дуже зраділа і подивилася на зміну рішення принцеси як на розраду, послану їй згори. Менш проникліва, ніж Монтале, вона все приписувала випадку.

Коли всі придворні, за винятком опальних, хворих і тих, хто вивихнув ноги, попрямували до Сен-Жермена, Малікорн привіз свого тесляра в кареті пана де Сент-Еньяна і ввів його в кімнату, розташовану під кімнатою Лавальєр. Тесляр негайно ж узявся до роботи, спокусившись обіцяною йому щедрою платою.

У придворних механіків було взято найкращі інструменти, між іншим, пилу з такими нищівними зубами, що вони різали у воді тверді, як залізо, дубові колоди. Тож робота йшла швидко, і чотирикутний шматок стелі, вибраний між двома балками, скоро впав, підхоплений де Сент-Еньяном, Малікорном, теслею й одним довіреним лакеєм, що народився на світ, щоб усе бачити, усе чути й нічого не говорити.

Згідно з новоскладеним Малікорном планом, отвір було зроблено в кутку. І ось чому. Оскільки в кімнаті Лавальєр не було туалетної, то Луїза в цей самий ранок попросила великі ширми, які замінювали б перегородку, і її бажання було виконано. Ширми відмінно закривали отвір у підлозі, який до того ж був майстерно замаскований теслею.

Коли дірку було зроблено, тесля заліз у кімнату Лавальєр і змайстрував зі шматочків паркету люк, якого не міг би помітити навіть найдосвідченіший погляд.

Малікорн все передбачив. До люка були прироблені ручка і два шарніри. Дбайливий Малікорн купив також за дві тисячі ліврів невеликі гвинтові сходи. Сходи виявилися довшими, ніж було потрібно, але тесля відпиляв у них кілька сходинок, і вони припали якраз впору. Незважаючи на те, що на цих сходах належало тримати царственій вантаж, вони були прикріплені до стіни тільки двома болтами. Точно так само вона була прикріплена до підлоги.

Молотки били по подушечках; зуби пили були рясно змащені, а рукоятку загорнуто в шматки вовняної матерії. Крім того, найгаласливіша частина роботи була проведена вночі і рано вранці, тобто під час відсутності Лавальєра і принцеси. Коли близько другої години дня двір повернувся в Пале-Рояль і Лавальєр піднялася у свою кімнату, все було на місці; жодна тріска, жодна смітинка не викривали змовників.

Один де Сент-Еньян так старався, що поранив собі пальці, порвав сорочку і пролив багато поту на славу свого короля. Його долоні вкрилися пухирями: він весь час підтримував драбину під час роботи. Крім того, він власноруч приніс одну за одною п'ять окремих частин сходів, кожну з двох сходинок. Словом, якби король міг бачити запал графа, він навіки залишився б йому вдячний.

Як і передбачав Малікорн, який вирізнявся великою точністю, тесля закінчив свою роботу о двадцять четвертій годині. Він отримав вісімдесят луїдорів і був у захваті; такі гроші він зазвичай заробляв за півроку.

Ніхто й не здогадався про те, що сталося в кімнаті мадемуазель де Лавальєр. Але наступного дня ввечері, коли Лавальєр щойно повернулася до себе, вона почула в кутку шурхіт. Вона з подивом подивилася на те місце, звідки долинав звук. Шурхіт повторився.

- Хто там? - запитала вона з переляком.

- Я! - відповідав знайомий голос короля.

- Ви!.. Ви!.. - вигукнула Луїза, яка уявила, що вона бачить сон. - Але де ви?.. Де ви, государю?

- Тут, - відповідав король, відсуваючи ширми і з'являючись, як привид, у глибині кімнати.

Лавальєр скрикнула і, тремтячи, впала в крісло.

CLXXIV. Видіння

Лавальєр швидко оговталася від переляку. Король тримався так шанобливо, що до неї повернувся спокій, якого вона позбулася при його появі. Бачачи, що Лавальєр дивується, як він до неї потрапив, Людовик докладно пояснив їй пристрій сходів і всіляко намагався переконати її, що він не привид.

- О государ, - сказала йому Лавальєр з чарівною посмішкою, хитаючи білявою голівкою, - ви вічно у мене на думці; не минає секунди, щоб бідна дівчина, таємницю якої ви підслухали у Фонтенбло і яку ви не відпустили в монастир, не думала про вас.

- Луїзо, я у нестямі від захвату!

Лавальєр сумно посміхнулася і продовжувала:

- Але, на жаль, государе, ваша дотепна вигадка не може принести нам жодної користі.

- Чому ж?

- Тому що ця кімната не захищена від несподіваних відвідувань принцеси: вдень сюди щохвилини ходять мої подруги; замикатися зсередини - значить видати себе; це те саме, що написати на дверях: «Не входьте, тут король». Цієї самої хвилини двері можуть відчинитися, і вашу величність застануть разом зі мною.

- Тоді мене, напевно, приймуть за привида, - засміявся король, - бо ніхто не зрозуміє, як я потрапив сюди. Адже тільки духи проникають через стіни і стелі.

- Ах, государе, який може вийти скандал! Ніколи ще не говорилося таких речей про бідних фрейлін, яких, однак, не щадить лихослів'я.

- Що ж робити, дорога Луїзо?.. Скажіть, я хочу знати.

- Потрібно - вибачте, слова мої будуть жорстокі...

Людовик усміхнувся:

- Я вас слухаю.

- Потрібно, щоб ваша величність знищили сходи і всі ці витівки; подумайте, государе, якщо вас застануть тут, вийдуть великі неприємності, які знищать усю радість наших зустрічей.

- Дорога Луїзо, - ніжно відповідав король, - можна і не знищуючи сходів придумати спосіб уникнути всіх цих неприємностей.

- Спосіб? Ще?

- Так, ще. Луїзо, я люблю вас більше, ніж ви мене, тому що я винахідливіший за вас.

Вона глянула на нього. Людовик простягнув їй руку, яку вона ніжно потиснула.

- Ви кажете, - продовжував король, - що кожен без зусиль може увійти сюди і застати мене у вас?

- Так, государю. І навіть у цю хвилину, коли ви розмовляєте зі мною, я вся тремчу.

- Згоден; але вас не застануть зі мною, якщо ви спуститеся цими сходами в нижню кімнату.

- Пане, що ви говорите? - зупинила його перелякана Луїза.

- Ви погано розумієте мене, Луїзо, тому що з перших же моїх слів починаєте сердитися; але чи знаєте ви, кому належать кімнати внизу?

- Графу де Гішу.

- Ні. Пану де Сент-Еньяну.

- Справді? - вигукнула Лавальєр.

І це слово, що вирвалося зі зраділого серця дівчини, блиснуло немов блискавка солодкого передчуття в захопленому серці короля.

- Так, де Сент-Еньяну, нашому другові.

- Але я не можу, государю, бувати і в пана де Сент-Еньяна, - заперечила Лавальєр.

- Чому ж, Луїзо?

- Це неможливо, неможливо!

- Мені здається, Луїзо, що під охороною короля все можливо.

- Під охороною короля? - перепитала вона, з любов'ю заглядаючи в очі Людовіку.

- Ви вірите моєму слову, чи не так?

- Вірю, коли вас немає, государе; але коли ви зі мною, коли я чую ваш голос, коли я бачу вас, я більше нічому не вірю.

- Що ж може переконати вас, боже мій?

- Я знаю, дуже нешанобливо так сумніватися в королі, але для мене ви не король.

- Слава богу, сподіваюся!.. Але я придумав, послухайте: вас заспокоїть присутність третьої особи?

- Присутність пана де Сент-Еньяна? Так.

- Право, Луїзо, ваша недовірливість ображає мене.

Лавальєр нічого не відповіла, а тільки подивилася на Людовика ясним поглядом, що проникає в глибину серця, і тихенько сказала:

- Ах, не вам я не вірю! Не на вас спрямовані мої підозри.

- Добре, я згоден, - зітхнув король. - І пан де Сент-Еньян, який користується щасливим привілеєм заспокоювати вас, буде завжди присутній при наших зустрічах, обіцяю вам.

- Правда, государю?

- Слово дворянина! А ви?..

- Зачекайте, це не все.

- Ще щось, Луїзо?

- О, звісно. Трошки терпіння, бо ми ще не дійшли до кінця, государю.

- Добре. Пронизуйте наскрізь моє серце.

- Ви розумієте, государе, що навіть у присутності пана де Сент-Еньяна наші зустрічі повинні мати якийсь розумний привід.

- Привід? - повторив король тоном ніжного докору.

- Звичайно. Придумайте, государю.

- Ви надзвичайно передбачливі; я так хотів би зрівнятися в цьому відношенні з вами. Для наших зустрічей буде розумний привід, і я вже знайшов його.

- Значить, государ?.. - усміхнулася Лавальєр.

- Отже, завтра, якщо вам завгодно...

- Завтра?

- Ви хочете сказати, що завтра занадто пізно? - вигукнув король, стискаючи обома руками гарячу руку Лавальєр.

У цей момент у коридорі пролунали кроки.

- Господарю, государю, - зашепотіла Лавальєр, - сюди хтось іде! Чуєте? Господарю, благаю вас, біжіть!

Одним стрибком король опинився за ширмою. Він сховався вчасно. Коли він піднімав люк, ручка дверей повернулася, і на порозі з'явилася Монтале.

Зрозуміло, вона увійшла запросто, без жодних церемоній. Хитра Монтале знала, що якби вона постукала у двері, а не просто відчинила їх, то виявила б образливу недовіру до Лавальєр.

Отже, вона увійшла і, помітивши, що два стільці стоять дуже близько один від одного, почала так старанно замикати двері, які чомусь стали неслухняними, що король встиг підняти люк і спуститися до де Сент-Еньяна.

Ледве вловимий стукіт дав знати фрейліні, що король пішов. Тоді вона впоралася нарешті з дверима і підійшла до Лавальєр.

- Луїзо, давайте поговоримо серйозно, - запропонувала вона.

Все ще сильно схвильована Луїза з жахом почула слово серйозно, на якому Монтале зробила наголос.

- Боже мій, дорога Оро! - здригнулася вона. - Що ще сталося?

- Моя мила, принцеса здогадується про все.

- Про що ж?

- Хіба нам потрібні пояснення? Хіба ти не розумієш мене з півслова? Ти, звісно, помітила, що останнім часом принцеса часто змінювала рішення: спершу наблизила тебе до себе, потім віддалила, потім знову наблизила.

- Справді, це дивно. Але я звикла до її дивацтв.

- Почекай, це не все. Ти помітила також, що принцеса, виключивши тебе вчора зі своєї свити, потім веліла їхати з нею.

- Як не помітити!

- Так от, здається, що принцеса отримала тепер достатню інформацію, тому що йде прямо до мети. Не маючи можливості протиставляти що-небудь у Франції потоку, який розтрощує всі перешкоди... ти розумієш, сподіваюся, про що я говорю?

Лавальєр закрила обличчя руками.

- Я маю на увазі, - продовжувала безжальна Монтале, - той бурхливий потік, який зламав двері монастиря кармеліток у Шайо і перекинув усі придворні забобони як у Фонтенбло, так і в Парижі.

- На жаль, на жаль! - прошепотіла Лавальєр, як і раніше закриваючи обличчя пальцями, між якими котилися сльози.

- Не засмучуйся так, адже ти не знаєш ще й половини неприємностей, що загрожують тобі.

- Боже мій! - з тривогою вигукнула Луїза. - Що ж іще?

- Ось що: не знаходячи допомоги у Франції, після безуспішного звернення до обох королев, принца і всього двору, принцеса згадала про одну особу, яка має на тебе права.

Лавальєр побіліла як полотно.

- Цієї особи, - продовжувала Монтале, - зараз немає в Парижі.

- Боже мій! - шепотіла Луїза.

- Це особа, якщо я не помиляюся, в Англії.

- Так, так, - зітхнула зовсім розбита Лавальєр.

- Адже, чи не правда, ця особа перебуває при дворі короля Карла Другого?

- Так.

- Ну то сьогодні ввечері з кабінету принцеси відправили лист у Сент-Джемський палац, і кур'єр отримав наказ летіти без зупинки в Гемптон-Корт, королівську резиденцію за дванадцять миль від Лондона.

- Ну?

- Так от, принцеса пише до Лондона регулярно двічі на місяць, і оскільки звичайного кур'єра вона відправила тільки три дні тому, то мені здається, що тільки дуже важливі обставини могли спонукати її взятися за перо. Адже ти знаєш, принцеса не любить писати.

- Так, так.

- І мені здається, що в цьому листі йдеться про тебе.

- Про мене? - повторила, як автомат, нещасна дівчина.

- Я бачила цей лист, коли він лежав ще незапечатаним на письмовому столі принцеси, і мені здалося, ніби в ньому згадується...

- Здалося?

- Можливо, я помилилася.

- Ну, кажи ж скоріше!

- Ім'я Бражелона.

Лавальєр встала в сильному хвилюванні.

- Монтале, - сказала вона зі сльозами в голосі, - всі світлі мрії юності у мене вже розсіялися. Мені нема чого тепер приховувати ні від тебе, ні від кого в світі. Життя моє - розкрита книга, яку може читати будь-хто, починаючи з короля і закінчуючи першим зустрічним. Оро, люба Оро, що робити? Як бути?

Монтале підійшла ближче.

- Треба обговорити, подумати, - протягнула вона.

- Я не люблю пана де Бражелона. Не витлумач мої слова неправильно. Я його люблю, як найніжніша сестра може любити доброго брата, але не того він просить, і не те я йому обіцяла.

- Словом, ти любиш короля, - підсумувала Монтале, - і це достатнє вибачення.

- Так, я люблю короля, - тихо прошепотіла Лавальєр, - і я дорого заплатила за право вимовити ці слова. Ну, кажи ж, Монтале, що ти можеш зробити для мене або проти мене в теперішньому становищі?

- Висловися ясніше.

- Про що?

- Невже ти не можеш повідомити мені жодних подробиць?

- Ні, - з подивом промовила Луїза.

- Отже, ти в мене просиш тільки поради?

- Так.

- Щодо пана Рауля?

- Саме так.

- Це делікатне питання, - відповідала Монтале.

- Нічого тут немає делікатного. Виходити мені за нього заміж чи слухатися короля?

- Знаєш, ти ставиш мене у велике утруднення, - посміхнулася Монтале. - Ти питаєш, чи виходити тобі заміж за Рауля, з яким я дружна і якому принесу велику прикрість, висловившись проти нього. Потім ти ставиш питання, чи потрібно слухатися короля; але ж я піддана короля і образила б його, давши тобі ту чи іншу пораду. Ах, Луїзо, Луїзо, ти дуже легко дивишся на дуже важке становище!

- Ти мене не зрозуміла, Оро, - сказала Лавальєр, ображена глузливим тоном Монтале. - Якщо я говорю про шлюб із паном де Бражелоном, то лише тому, що я не можу вийти за нього заміж, не заподіявши йому прикрощів; але з тих самих причин, чи варто мені дозволити королю стати викрадачем малоцінного, щоправда, блага, але якому кохання надає відому гідність? Отже, я прошу тебе тільки навчити мене почесно звільнитися від зобов'язань стосовно тієї чи іншої сторони, порадити, яким чином я можу з честю вийти з цього становища.

- Дорога Луїзо, - відповіла, помовчавши, Монтале, - я не належу до числа семи грецьких мудреців*, і я не знаю непорушних правил поведінки. Зате в мене є деякий досвід, і я можу тобі сказати, що жінки просять таких порад, тільки коли бувають поставлені в дуже скрутне становище. Ти дала урочисту обіцянку, у тебе є почуття честі. Тому, якщо, взявши на себе таке зобов'язання, ти не знаєш, як вчинити, то чужа порада - а для люблячого серця все буде чужим - не виведе тебе зі скрути. Ні, я не буду давати тобі порад, тим паче що на твоєму місці я почувалася б ще більш збентеженою, отримавши пораду, ніж до її отримання. Усе, що я можу зробити, це запитати: хочеш, щоб я тобі допомагала?

- Дуже хочу.

- Чудово; це головне... Скажи, якої ж допомоги ти чекаєш від мене?

- Але спершу скажи мені, Оро, - промовила Лавальєр, потискаючи руку подруги, - на чиєму ти боці?

- На твоїй, якщо ти справді дружньо ставишся до мене.

- Адже принцеса довіряє тобі всі свої таємниці?

- Тим паче я можу бути корисною тобі; якби я нічого не знала щодо намірів принцеси, я не могла б тобі допомогти і, отже, від знайомства зі мною тобі б не було жодної користі. Дружба завжди живиться такого роду взаємними послугами.

- Отже, ти, як і раніше, залишишся другом принцеси?

- Звісно. Ти незадоволена цим?

- Ні, - знизала плечима Лавальєр, якій ця цинічна відвертість здавалася образливою.

- Ось і чудово, - вигукнула Монтале, - інакше ти була б дурепою.

- Отже, ти мені будеш допомагати?

- З великою готовністю, особливо якщо ти відплатиш мені тим самим.

- Можна подумати, що ти не знаєш мене, - образилася Лавальєр, дивлячись на Монтале широко розкритими від подиву очима.

- Гм, гм! Відтоді як ми при дворі, люба Луїзо, ми дуже змінилися.

- Як так?

- Та дуже просто; хіба там, у Блуа, ти була другою королевою Франції?

Лавальєр опустила голову і заплакала.

Монтале співчутливо подивилася на неї і прошепотіла:

- Бідолаха!

Потім, схаменувшись, сказала:

- Бідний король!

Вона поцілувала Луїзу в лоб і пішла у свою кімнату чекати на Малікорна.

CLXXV. Портрет

Під час хвороби, відомої під назвою кохання, напади повторюються спочатку дуже часто. Потім вони стають дедалі рідшими. Встановивши це як загальну аксіому, будемо продовжувати нашу розповідь.

Наступного дня, тобто в день, коли королем було призначено перше побачення у де Сент-Еньяна, Лавальєр, розсунувши ширми, знайшла на підлозі записку, написану рукою короля. Цю записку було просунуто з нижнього поверху в щілину паркету. Нічия нескромна рука, нічий цікавий погляд не міг проникнути туди, куди проник цей папірець. Це була вигадка Малікорна. Не бажаючи, щоб король був усім зобов'язаний де Сент-Еньяну, він з власної волі вирішив узяти на себе роль листоноші.

Лавальєр з жадібністю прочитала записку, в якій призначалося побачення о другій годині дня і давалося пояснення, як піднімати люк. «Одягніться ошатніше», - стояло в приписці. Ці слова здивували дівчину, але водночас заспокоїли її.

Час рухався повільно. Нарешті призначений час настав.

Пунктуальна, як жриця Геро*, Луїза підняла люк, тільки-но пробило дві години, і побачила внизу короля, який шанобливо подав їй руку. Ця увага глибоко її зворушила.

Коли Лавальєр спустилася, до неї, посміхаючись, підійшов граф і з вишуканим поклоном подякував за надану честь. Потім, обернувшись до короля, він додав:

- Господарю, він тут.

Лавальєр із занепокоєнням глянула на Людовіка.

- Мадемуазель, - сказав король, - я не без умислу просив вас зробити мені честь і спуститися сюди. Я запросив прекрасного художника, який вміє досконало передавати схожість, і бажаю, щоб ви дозволили йому написати ваш портрет. Втім, якщо ви неодмінно цього вимагатимете, портрет залишиться у вас.

Лавальєр почервоніла.

- Ви бачите, - додав король, - ми будемо тут навіть не втрьох, а вчотирьох. Словом, якщо ми не наодинці, тут буде стільки гостей, скільки ви забажаєте.

Лавальєр тихенько потиснула пальці короля.

- Перейдемо в сусідню кімнату, якщо буде завгодно вашій величності, - запропонував де Сент-Еньян.

Він відчинив двері і пропустив гостей.

Король ішов за Лавальєр, милуючись її ніжною рожевою шиєю, на яку спускалися завитки білявого волосся. Лавальєр була у світло-сірій шовковій сукні; агатове намисто відтіняло білизну її шкіри. У маленьких витончених руках вона тримала букет з браток і бенгальських троянд, над якими, немов чаша з ароматами, височів гарлемський тюльпан із сірувато-фіолетовими пелюстками, що коштував садівникові п'яти років старанних зусиль, а королеві п'яти тисяч ліврів.

У кімнаті, щойно відкритій де Сент-Еньяном, стояв молодий чоловік в оксамитовому костюмі, з красивими чорними очима і густим чорним волоссям. Це був художник.

Полотно було приготовлено, на палітрі лежали фарби. Художник вклонився мадемуазель де Лавальєр з цікавістю артиста, який вивчає свою модель, і стримано привітався з королем, як зі звичайним дворянином. Потім, підвівши мадемуазель де Лавальєр до приготованого для неї крісла, він попросив її сісти.

Молода дівчина сіла в крісло граціозно і невимушено; в руках вона тримала квіти, ноги витягнула на подушку, і художник, щоб надати погляду дівчини більшої природності, запропонував їй чимось зайнятися. Людовик XIV з посмішкою опустився на подушки біля ніг

своєї коханої. Таким чином, Лавальєр сиділа, відкинувшись на спинку крісла, з квітами в руці, а король, піднявши очі, пожирав її поглядом. Художник кілька хвилин із задоволенням спостерігав цю групу, а де Сент-Еньян дивився на неї із заздрістю.

Художник швидко зробив ескіз; потім після перших же мазків на сірому тлі стало виступати поетичне обличчя з лагідними очима і рожевими щоками, обрамлене золотистими локонами.

Закохані говорили мало і все дивилися одне на одного. Іноді очі їхні робилися такими млосними, що художникові доводилося переривати роботу, щоб не зобразити замість Лавальєр Еріцину*. Тоді на виручку приходив де Сент-Еньян: він декламував вірші або розповідав історійку в дусі Патрю або Таллемана де Рео*.

Коли Лавальєр втомлювалася, робили перерву.

Аксесуарами до цієї картини слугували таця з китайської порцеляни з найкращими плодами, які можна було знайти, херес, що виблискував топазами в срібних кубках, але художник мав увічнити лише обличчя, найефемерніше явище з усього довкілля.

Людовик упивався коханням, Лавальєр - щастям, де Сент-Еньян - честолюбством.

Так минуло дві години; коли годинник пробив чотири, Лавальєр встала і подала королю знак. Людовик піднявся, підійшов до картини і зробив кілька компліментів художнику. Де Сент-Еньян похвалив схожість, дуже помітну вже після першого сеансу. Лавальєр, своєю чергою, червоніючи, подякувала художнику і пішла в сусідню кімнату, куди за нею пішов король, покликавши де Сент-Еньяна.

- До завтра, чи не так? - звернувся до Лавальєр Людовик.

- Але якщо до мене прийдуть, государю, і не застануть мене?

- Так що ж?

- Що буде зі мною?

- Яка ви боягузка, Луїзо!

- А якщо за мною пришле принцеса?

- Невже не настане день, коли ви самі попросите мене не рахуватися ні з чим і не розлучатися з вами? - вигукнув король.

- Того дня, государю, я буду божевільною, і ви не повинні будете слухати мене.

- До завтра, Луїзо.

Лавальєр зітхнула; потім, не маючи сил чинити опір проханню короля, ледь чутно вимовила:

- Раз ви цього хочете, государю, до завтра.

І з цими словами піднялася сходами і зникла.

- Що ви скажете, государе? - запитав де Сент-Еньян, коли вона зникла.

- Скажу, що вчора я вважав себе найщасливішим зі смертних.

- Невже сьогодні ваша величність вважає себе найнещаснішим із них? - з усмішкою сказав граф.

- Ні. Але це кохання - невгамовна спрага; даремно я ловлю краплі вологи, які твоя винахідливість доставляє мені: що більше я п'ю, то більше мені хочеться пити.

- Пане государе, у цьому частково винні ви самі. Ваша величність самі створили справжній стан речей.

- Ти маєш рацію.

- Тому в подібних випадках, государе, найкращий засіб бути щасливим - вважати себе задоволеним і чекати.

- Чекати? Тобі, значить, знайоме слово «чекати»?

- Повно, государю, повно, не засмучуйтеся. Я вже придумав дещо, придумаю і ще.

Король безнадійно похитав головою.

- Як, государю? Ви вже незадоволені?

- Задоволений, дорогий де Сент-Еньян. Але придумуй швидше, придумуй нове.

- Господарю, я обіцяю вам подумати, ось усе, що я можу сказати.

Не маючи можливості милуватися оригіналом, король захотів ще раз поглянути на портрет. Він вказав художнику на деякі недоліки і пішов. Після цього де Сент-Еньян відпустив художника.

Мольберт, фарби, палітра ще не були прибрані, як з-за портьєри висунулася голова Малікорна. Де Сент-Еньян прийняв його з розпростертими обіймами, але водночас із деяким смутком. Хмара, що затьмарила царське сонце, зі свого боку, затьмарила і його вірного супутника. Малікорн відразу помітив цей наліт смутку на обличчі де Сент-Еньяна.

- Що це, графе, ви такі похмурі? - поцікавився він.

- Не дивно, мій любий. Чи повірите ви, що король незадоволений.

- Незадоволений сходами?

- Ні, навпаки, сходи йому дуже сподобалися.

- Отже, оздоблення кімнат припало йому не до смаку?

- На нього він навіть не звернув уваги. Ні, королю не сподобалося...

- Розумію, графе: йому не сподобалося, що на любовному побаченні були присутні два свідки. Як же ви, графе, не передбачили цього?

- Як міг я передбачити, дорогий Малікорн, якщо я в точності виконав припис короля.

- Його величність дійсно наполягав на вашій присутності?

- Дуже наполягав.

- І запросив також художника, якого я зараз зустрів?

- Вимагав, пане Малікорн, вимагав!

- У такому разі я чудово розумію причину невдоволення його величності.

- Яким же чином він міг залишитися незадоволеним буквальним виконанням свого розпорядження? Нічого не розумію.

Малікорн почухав потилицю.

- О котрій годині король призначив побачення? - запитав він.

- О другій годині.

- А ви очікували короля з якого часу?

- З пів на другу.

- Невже?

- Як же інакше? Гарний був би я, якби запізнився!

Попри всю повагу до де Сент-Еньяна, Малікорн не втримався і знизав плечима.

- А художнику король теж велів прийти о другій годині? - запитав він.

- Ні. Але я привів його сюди о дванадцятій. Краще, щоб художник почекав дві години, ніж король одну хвилину.

Малікорн залився беззвучним сміхом.

- Краще, мій милий, поменше смійтеся і побільше говоріть, - ображено зауважив де Сент-Еньян.

- Ви вимагаєте?

- Благаю.

- Так ось що, графе: якщо ви бажаєте, щоб король був задоволений, то наступного ж разу, коли він прийде...

- Він прийде завтра.

- Отже, якщо ви хочете, щоб король завтра був задоволений...

- Чи хочу я? Що за питання!

- Ну так завтра, коли прийде король, у вас має знайтися найневідкладніша справа, і вам будь-що-будь треба буде відлучитися.

- Що ви говорите?

- На двадцять хвилин.

- Залишити короля одного на цілих двадцять хвилин?! - в жаху вигукнув де Сент-Еньян.

- Ну гаразд, припустимо, що я нічого не сказав, - промовив Малікорн, прямуючи до дверей.

- Ні, ні, дорогий Малікорн, навпаки, висловлюйтеся до кінця, я починаю розуміти. А художник, художник?

- Ну, а художник нехай запізниться на півгодини.

- Ви думаєте, на півгодини?

- Так, я думаю.

- Дорогий мій, я так і зроблю.

- І я впевнений, що не пошкодуєте. Ви мені дозволите зайти завтра впоратися?

- Звичайно.

- Маю честь бути вашим покірним слугою, пане де Сент-Еньян.

І Малікорн пішов із шанобливим поклоном.

- Позитивно, цей малий розумніший за мене, - промовив де Сент-Еньян, переконаний його доводами.

CLXXVI. Гемптон-Корт

Відверта бесіда між Монтале і Луїзою наприкінці передостаннього розділу, природно, приводить нас до головного героя нашої повісті - бідного мандрівного лицаря, вигнаного з Парижа забаганкою короля.

Якщо читачеві заманеться йти за нами, ми переправимося разом із ним через протоку, що відокремлює Кале від Дувра; перетнемо родючу зелену рівнину, зрошену тисячею потічків, що оточує Черінг, Медстон і десяток інших містечок, одне мальовничіше за інше, і опинимося нарешті в Лондоні. А з Лондона, дізнавшись, що Рауль, побувавши у Вайтголлі, а потім у Сент-Джемсі, був прийнятий Монком і дістав доступ до найвимогливішого товариства Карла II, ми, як нишпорки, підемо за ним до однієї з літніх резиденцій Карла II, Гемптон-Корт, на березі Темзи, неподалік від Кінгстона.

У цьому місці річка ще не є тим жвавим шляхом, яким щодня пересувається до півмільйона мандрівників; тут вона ще не піднімає свої хвилі, чорні, як води Коцита*, кажучи: «Я теж море». Ні, це ще тиха і зелена річка з моховистими берегами, з великими широкими заплавами, що відбивають верби і буки, з рідкісними човнами, що заснули там і сям серед очеретиння, в бухтах, поросших вільхою і незабудками.

Пейзаж дуже красивий і спокійний. Цегляний будинок прориває своїми трубами, звідки в'ються сині цівки диму, щільну стіну зеленого гостролиста. Серед високої трави то з'являється, то зникає дитина в червоній блузі, немов мак, що коливається подихом вітру.

Великі білі вівці, заплющивши очі, пережовують жуйку в затінку невисоких осик, і час від часу мартин-рибак, виблискуючи золотаво-смарагдовим пір'ям, наче м'ячик, мчить над водою та легковажно зачіпає в лісі свого побратима рибака, який чатує на лина чи окуня.

Над усім цим раєм, витканим з глибокої тіні і м'якого світла, височіє замок Гемптон-Корт, побудований кардиналом Волсі, який викликав заздрість навіть у короля, тому його власник змушений був подарувати його своєму володареві, Генріху VIII.

Гемптон-Корт, з коричневими стінами, великими вікнами, гарними залізними ґратами, з тисячею баштоочок, з дивними дзвіницями, з потаємними ходами і фонтанами на подвір'ї, як в Альгамбрі*, Гемптон-Корт - колиска троянд і жасминів. Він тішить зір і нюх, він є чарівною рамкою для чарівної любовної картини, створеної Карлом II, серед чудових полотен Тиціана, Порденоне і Ван-Дейка*, - тим самим Карлом II, у галереї якого висів портрет страченого Карла I, а на дерев'яній обшивці стін виднілися дірки від пуританських куль, випущених солдатами в Кромвеля 24 серпня 1648 року, коли вони привели Карла I до Гемптон-Корту в якості бранця*.

Тут збирав свій двір його син, що вічно жадав задоволень, цей поет у душі, недавній бідняк, який днями насолод відшкодовував кожну хвилину, проведену в поневіряннях та злиднях.

Не м'який газон Гемптон-Корта, такий ніжний, що здається, ніби йдеш оксамитом; не величезні липи, гілки яких, як у верб, звисають аж до самої землі і приховують у своїй тіні коханців і мрійників; не клумби пишних квітів, що оперізують стовбур кожного дерева і слугують ложем для рожевих кущів заввишки двадцять футів, що розкидаються в повітрі, наче величезні снопи, - не цю красу полюбляв Карл II у прекрасному палаці Гемптон-Корт.

Але, можливо, він любив червонувату гладь річки, що вкривалася зморшками від найменшого вітерця і коливалася, немов хвилясте волосся Клеопатри? Або ставки, зарослі ряскою і білими лататтям, що розкривають молочно-білі пелюстки, щоб показати золотисту серцевинку? Ці таємничі лепечучі води, якими плавали чорні лебеді й маленькі ненажерливі качки, що ганялися за зеленими мухами, що в'ються над квітами, та за жабенятами в їхніх сховках із прохолодного моху?

Можливо, його приваблювали величезні гостролисники, легкі містки, перекинуті через канави, сарни, що миготіли в нескінченних алеях, або плиски, що пурхали серед буксу і конюшини?

Усе це є в Гемптон-Корті; крім того - шпалери білих троянд, що кучерявіють по високих трельяжах і всипають землю запашним снігом своїх пелюсток. У тамтешньому парку є також старі смоковниці з позеленілими стовбурами і з корінням, яке пішло в поетичні й розкішні пласти моху.

Ні, Карл II любив у Гемптон-Корті чарівні жіночі постаті, які після полудня миготіли терасами; він, подібно до Людовіка XIV, наказував видатним художникам фіксувати їхню красу, тож на полотнах залишилися увічненими безліч вродливих очей, які променіли любов'ю.

У день, коли ми приїжджаємо в Гемптон-Корт, небо майже таке ж ніжне і ясне, як у Франції; у повітрі волога теплота; від герані, запашного горошку і геліотропа, тисячами розкиданих по квітнику, поширюється п'янкий аромат.

Година дня. Повернувшись із полювання, король пообідав, побував у герцогині Каслмен* і, довівши таким чином свою вірність офіційній коханці, може до вечора зі спокійною совістю змінювати її.

Весь двір пустує і фліртує. Дами серйозно запитують у кавалерів, які панчохи їм більше пасують: рожеві чи зелені. Карл II оголошує, що єдиний порятунок для жінки - зелені шовкові панчохи, бо такі панчохи носить міс Люсі Стюарт*.

Поки король переконує інших перейняти його смаки, ми займемося молодою пані в темному, що прямує до палацу буковою алеєю, об руку з іншою пані, одягненою в лілову сукню.

Вони минули газон, посеред якого височів гарний фонтан з бронзовими сиренами, і, розмовляючи, піднялися на терасу, уздовж якої тягнулося кілька павільйонів різної форми; майже всі вони були зайняті,

і молоді жінки пройшли повз них, не зупиняючись, причому одна почервоніла, а інша замислилася.

Нарешті вони досягли кінця тераси, що виходила на Темзу, і, відшукавши тінистий і прохолодний куточок, сіли на лаву.

- Куди ми йдемо, Стюарте? - запитала молодша.

- Ти ведеш, дорога Грефтон, і я йду за тобою.

- Я?

- Звичайно, ти! Туди, де на лавці чекає і зітхає молодий француз.

Міс Мері Грефтон моментально зупинилася.

- Ні, ні! Я не хочу туди.

- Чому?

- Повернемося, Стюарте.

- Навпаки, підемо далі й пояснимо.

- З приводу чого?

- З приводу того, що віконт де Бражелон завжди зустрічається з тобою, коли ти виходиш, і ти завжди зустрічаєшся з ним, коли він виходить.

- І звідси ти робиш висновок, що він мене любить або що я його люблю?

- А чому б і ні? Він чарівний юнак. Сподіваюся, ніхто мене не чує? - сказала міс Люсі Стюарт, озираючись з посмішкою, яка доводила, втім, що її занепокоєння не настільки велике.

- Ні, ні, - відповідала Мері, - король у своєму овальному кабінеті з герцогом Бекінгемом.

- До речі, з приводу герцога, Мері...

- Що?

- Мені здається, що після повернення з Франції він оголосив себе твоїм лицарем. Як ти до цього ставишся?

Мері Грефтон знизала плечима.

- Ну добре! Я запитаю про це красеня Бражелона, - засміялася Стюарт. - Ходімо скоріше до нього.

- Навіщо?

- Мені потрібно з ним поговорити.

- Почекай. Мені раніше потрібно поговорити з тобою. Скажи, Стюарте, адже ти знаєш маленькі секрети короля?

- Ти думаєш?

- Кому ж більше їх знати! Скажи, чому пан де Бражелон в Англії? Що він тут робить?

- Те, що робить всякий дворянин, посланий одним королем до іншого.

- Припустимо. Однак хоча ми й не сильні в політиці, ми все ж таки настільки розуміємося на ній, щоб бачити, що в пана де Бражелона немає тут жодної серйозної справи.

- Послухай, - сказала Стюарт з удаваною важливістю. - Я, так і бути, видам тобі державну таємницю. Хочеш, я перекажу тобі вірчий

лист короля Людовика Чотирнадцятого до його величності Карла Другого, привезений паном Бражелоном?

- Звичайно, хочу.

- Ось воно: «Брате мій! Я посилаю вам придворного, сина людини, яку ви любите. Прошу вас добре прийняти його і вселити йому любов до Англії».

- Тільки й усього?

- Так... або щось у цьому роді. Не відповідаю за точність виразів, але сенс такий.

- І що ж звідси випливає? Або, вірніше, який висновок зробив король?

- Що у його величності, короля Франції, був якийсь привід видалити пана де Бражелона і одружити його... де-небудь за межами Франції.

- Отже, завдяки цьому листу...

- Як тобі відомо, король Карл Другий прийняв пана де Бражелона чудово і по-дружньому; він надав йому кращу кімнату у Вайтголлі, і оскільки ти є тепер прикрасою двору, ти відкинула любов короля... Досить, не червонішай... то король побажав привернути тебе до француза і піднести йому прекрасний подарунок. Ось чому ти - спадкоємиця трьохсот тисяч, майбутня герцогиня, вродлива і добра - береш участь, за бажанням короля, у всіх прогулянках, які робить пан де Бражелон. Словом, тут влаштовано щось на зразок змови. І ось, якщо ти хочеш підпалити гніт, я даю тобі вогонь.

Міс Мері чарівно посміхнулася і потиснула руку подруги:

- Подякуй королю.

- Неодмінно. Але стережися, пан Бекінгем ревнивий! - погрозила Стюарт.

Не встигла вона вимовити ці слова, як з одного павільйону на терасі з'явився герцог і, підійшовши до дам, з посмішкою сказав:

- Ви помиляєтеся, міс Люсі. Я не ревнивий і ось вам доказ, міс Мері: он там мріє на самоті віконт де Бражелон, який, на вашу думку, має бути причиною моїх ревнощів. Бідолаха! Сподіваюся, що ви не відмовитеся розділити його самотність, а я хочу поговорити наодинці з міс Люсі Стюарт.

І, вклонившись Люсі, герцог додав:

- Дозвольте мені запропонувати вам руку і провести до короля, який чекає на нас.

Із цими словами Бекінгем повів міс Люсі Стюарт.

Залишившись одна, Мері Грефтон сиділа кілька миттєвостей нерухомо, потупивши голову з грацією, властивою молоденьким англійкам; очі її були нерішуче спрямовані на Рауля, а в серці точилася боротьба, про яку можна було судити з того, що її щоки то бліднули, то червоніли. Нарешті вона, мабуть, зважилася і досить твердими кроками підійшла до лавки, на якій, як сказав герцог, Рауль мріяв на самоті.

Хоч якими легкими були кроки міс Мері, звук їх привернув увагу Рауля. Він озирнувся, помітив молоду дівчину і пішов їй назустріч.

- Мене до вас послали, пане, - заговорила Мері Грефтон, - ви мене приймаєте?

- Кому ж я зобов'язаний таким щастям, мадемуазель? - запитав Рауль.

- Пану Бекінгему, - з удаваною веселістю поклонилася Мері.

- Герцогу Бекінгему, який так домагається вашого дорогоцінного товариства? Чи можливо, мадемуазель?

- Справді, пане, як бачите, всі домовилися влаштувати так, щоб ми проводили разом найкращу або, точніше, більшу частину дня. Учора король мені наказав бути за столом поруч із вами; сьогодні герцог пропонує мені посидіти з вами на лавці.

- І він пішов, щоб звільнити місце? - зніяковіло промовив Рауль.

- Подивіться на поворот алеї: він іде з міс Стюарт. Скажіть, віконт, у вас у Франції кавалери теж роблять такі люб'язності?

- Я не можу, мадемуазель, сказати вам точно, що роблять у Франції, тому що мене навряд чи можна назвати французом. Я побував у багатьох країнах, майже завжди як солдат; крім того, я провів багато часу в селі. Я справжній дикун.

- Англія вам не подобається, чи не так?

- Не знаю, - неуважно і зі зітханням відповідав Рауль.

- Як не знаєте?

- Вибачте, - поспішно промовив Рауль, струшуючи головою і збираючись з думками. - Вибачте, я не розчув.

- Ах, - зітхнула дівчина, - даремно герцог Бекінгем прислав мене сюди!

- Даремно? - з жвавістю запитав Рауль. - Так, ви маєте рацію, я людина похмура, вам зі мною нудно. Пану Бекінгему не слід було посилати вас до мене.

- Саме тому, що мені не нудно з вами, - заперечила Мері своїм ніжним голосом, - пану Бекінгему не слід було посилати мене до вас.

Рауль зніяковів і почервонів.

- Яким чином пан Бекінгем міг послати вас до мене? Адже він вас любить, і ви його любите...

- Ні, - відповіла Мері, - ні, герцог Бекінгем не кохає мене, він кохає герцогиню Орлеанську; що ж стосується мене, то я не маю жодних почуттів до герцога.

Рауль зі здивуванням подивився на дівчину.

- Ви друг герцога, віконт? - запитала вона.

- Герцог удостоює мене честі називати своїм другом, відколи ми познайомилися з ним у Франції.

- Отже, ви прості знайомі?

- Ні, тому що герцог Бекінгем близький друг людини, яку я люблю, як брата.

- Графа де Гіша?

- Так, мадемуазель.

- Який закоханий у герцогиню Орлеанську?

- Що ви говорите?

- І любимо нею, - спокійно закінчила дівчина.

Рауль опустив голову; міс Мері Грефтон продовжувала зі зітханням:

- Вони дуже щасливі... Покиньте мене, пане де Бражелон, бо герцог вельми невдало запропонував мене вам у супутниці. Ваше серце зайняте іншою, і ви даруєте мені вашу увагу, як милостиню. Зізнайтеся, зізнайтеся... Було б погано з вашого боку, віконт, не сказати правди.

- Дозвольте, я зізнаюся.

Грефтон глянула на нього. Бражелон тримався так просто і був такий гарний, в очах його світилося стільки прямоти й рішучості, що міс Мері не могла запідозрити його в неввічливості або дурості. Вона зрозуміла, що Рауль кохає іншу, кохає найщирішим чином!

- Так, звісно, - промовила вона. - Ви закохані в якусь француженку.

Рауль поклонився.

- Герцог знає про ваше кохання?

- Про неї ніхто не знає, - відповідав Рауль.

- Чому ж ви сказали про це мені?

- Мадемуазель...

- Зізнайтеся.

- Не можу.

- Отже, перший крок доведеться зробити мені. Ви не хочете говорити, бо переконані тепер, що я не люблю герцога, що я, можливо, полюбила б вас. Ви щира і скромна людина, яка не бажає профанувати справжнє почуття; ви вважали за краще сказати мені, незважаючи на вашу молодість і мою красу: «Моя любов у Франції». Дякую вам, пане де Бражелоне, ви шляхетна людина, і я надалі буду ще більше любити вас... по-дружньому. Але досить про мене, поговоримо про вас. Забудьте, що міс Грефтон говорила вам про себе, скажіть мені краще, чому ви сумні, чому за останні дні ви стали сумувати ще більше?

Рауль був до глибини серця схвильований цим ніжним і задушевним голосом; він не знайшов, що відповісти, і Мері знову прийшла йому на допомогу.

- Пожалійте мене, - сказала вона. - Моя мати була француженка. Отже, я можу сказати, що за кров'ю і душею я француженка. Але над моєю французькою палкістю вічно розстеляється англійський туман і англійська нудьга. Саме в мене народжуються золоті мрії про п'янке щастя, але туман огортає їх, і вони тануть. Так сталося і тепер. Вибачте, досить про це, дайте мені вашу руку і повідайте другу про свої прикрощі.

- Ви кажете, що ви француженка душею і по крові?

- Так, моя мати була француженкою, а мій батько, друг короля Карла Першого, емігрував до Франції; таким чином, під час суду над

королем і правління Кромвеля я виховувалася в Парижі. Після реставрації Карла Другого мій батько повернувся в Англію і майже одразу ж помер. Тоді король подарував мені титул герцогині і збільшив мої володіння.

- У вас є родичі у Франції?

- Є сестра, яка старша за мене на сім чи вісім років; вона вийшла заміж у Франції і встигла вже овдовіти. Це маркіза де Бельєр.

Рауль встав із місця.

- Ви її знаєте?

- Я чув це ім'я.

- Вона теж любить, і її останні листи говорять мені, що вона щаслива. У мене, як я вже сказала вам, пане де Бражелон, половина її душі, але немає і сотої частки її щастя. Поговоримо тепер про вас. Кого ви любите у Франції?

- Одну милу дівчину, чисту і ніжну, як лілія.

- Але якщо вона теж любить вас, то чому ви сумні?

- До мене дійшли чутки, що вона мене більше не любить.

- Сподіваюся, ви їм не вірите?

- Лист, у якому повідомляється про це, не підписано.

- Анонім! Тут криється зрада, - промовила міс Грефтон.

- Погляньте, - сказав Рауль, подаючи дівчині сто разів прочитану ним записку.

Мері Грефтон взяла листок і прочитала:

«Віконт, ви добре робите, що розважаєтеся з придворними красунями в Англії, бо при дворі короля Людовіка Чотирнадцятого замок вашого кохання обложений. Залишайтеся тому в Лондоні назавжди, бідний віконт, або скоріше повертайтеся в Париж».

- Без підпису? - запитала Мері.

- Без підпису.

- Отже, не вірте.

- Але я отримав ще один лист.

- Від кого?

- Від пана де Гіша.

- О, це інша справа! Що ж він вам пише?

- Читайте.

«Друже мій, я поранений, хворий. Поверніться, Раулю, поверніться!
Де Гіш».

- Що ж ви збираєтеся робити? - запитала Мері, у якої завмерло серце.

- Отримавши цей лист, я хотів було негайно ж випросити згоди короля на від'їзд.

- Коли ж ви отримали лист?

- Позавчора.

- На ньому стоїть позначка «Фонтенбло».

- Дивно, чи не так? Двір у Парижі. Словом, я поїхав би. Але коли я звернувся до короля з проханням про від'їзд, він розсміявся і сказав: «Пане посол, чому ви вирішили виїхати? Хіба ваш государ відкликає вас?» Я почервонів, зніяковів. Справді, король послав мене сюди, і я не отримав від нього наказу повернутися.

Мері зсунула брови і задумалася.

- І ви залишаєтеся? - здивувалася вона.

- Доводиться, мадемуазель.

- А та, кого ви любите...

- Так?

- Вона вам писала?

- Жодного разу.

- Жодного разу? Значить, вона вас не любить?

- Принаймні з часу мого від'їзду до Англії вона не надіслала жодного листа.

- А раніше писала?

- Іноді... О, я впевнений, їй щось завадило!

- Ось і герцог: ні слова про нашу розмову!

Дійсно, наприкінці алеї з'явився герцог; він був один і з посмішкою підійшов до співрозмовників, простягаючи їм руку.

- Домовилися? - поцікавився він.

- Про що? - здивувалася Мері Грефтон.

- Про те, що може зробити вас щасливою, дорога Мері, і розсіяти смуток Рауля.

- Я не розумію вас, мілорде, - вимовив Рауль.

- Дозволите мені говорити при віконті, міс Мері? - з посмішкою попросив Бекінгем.

- Якщо ви хочете сказати, - гордо відповіла Мері, - що я готова була полюбити пана де Бражелона, то не трудіться. Я сама вже сказала йому про це.

Трохи подумавши, Бекінгем без жодного збентеження відповів:

- Я залишив вас із віконтом саме тому, що знаю ваш тонкий розум і делікатність; його хворе серце може зцілити тільки такий вправний лікар, як ви.

- Але ж перш ніж заговорити про серце пана де Бражелона, ви говорили мені про ваше власне. Виходить, ви хочете, щоб я взялася лікувати відразу два серця?

- Це правда, міс Мері. Але ви маєте визнати, що я швидко відмовився від вашої допомоги, переконавшись у невиліковності своєї рани.

Мері на мить задумалася.

- Мілорд, - продовжувала вона, - пан де Бражелон щасливий. Він кохає і коханий. Отже, і йому не потрібен лікар.

- На пана де Бражелона, - сказав Бекінгем, - чекає важка хвороба, і йому більше, ніж будь-коли, знадобиться дбайливе лікування.

- Що ви маєте на увазі, мілорде? - з жвавістю запитав Рауль.

- Вам я нічого не скажу. Але якщо ви бажаєте, я посвячу міс Мері в такі речі, яких вам не можна чути.

- Мілорде, ви щось знаєте і піддаєте мене тортурам!

- Я знаю, що міс Мері Грефтон найчарівніше створіння, яке може зустріти на своєму шляху хворе серце.

- Мілорде, я вже сказала вам, що віконт де Бражелон кохає іншу, - промовила Мері.

- Даремно.

- Ви щось приховуєте, герцогу! Поясніть, чому я кохаю даремно?

- Але кого ж він кохає? - вигукнула Мері.

- Він кохає жінку, негідну його, - спокійно відповідав Бекінгем із флегматичністю, яка властива тільки англійцям.

Міс Мері Грефтон скрикнула, і її порив не менше, ніж слова Бекінгема, викликав у Бражелона трепет.

- Герцогу, ви вимовили слова, пояснення яких я, не зволікаючи ні секунди, вирушаю шукати в Парижі.

- Ви залишитеся тут, - твердо вимовив Бекінгем.

- Я?

- Так, ви.

- Чому ж?

- Та тому, що ви не маєте права виїхати, і доручення, дане королем, не кидають заради жінки, хоча б вона була так само гідна любові, як Мері Грефтон.

- У такому разі поясніть мені все.

- Добре. Але ви залишитеся?

- Так, якщо ви будете зі мною відверті.

Бекінгем відкрив уже рота, щоб розповісти все, що він знав, але в цю хвилину наприкінці тераси з'явився лакей і підійшов до павільйону, у якому перебував король із міс Люсі Стюарт. За лакеєм слідував запилений кур'єр, який, очевидно, лише кілька хвилин тому ступив на землю.

- Кур'єр із Франції! Від принцеси! - вигукнув Рауль, упізнавши ліврею слуг принцеси.

Кур'єр попросив доповісти про себе королю: герцог і міс Грефтон обмінялися багатозначними поглядами.

CLXXVII. Кур'єр принцеси

Карл II доводив або намагався довести міс Стюарт, що він думає тільки про неї; він обіцяв їй таку саму любов, яку його дід, Генріх IV, відчував до Габріелі. На жаль для Карла II, він невдало вибрав день, бо саме цього дня міс Стюарт надумала змусити його ревнувати. Тому, вислухавши запевнення короля, вона зовсім не розчулилася, як сподівався Карл II, а дзвінко розреготалася.

- Ах, государ, государ! - зі сміхом вигукнула вона. - Якби я захотіла попросити у вас докази вашої любові, як мені було б легко викрити вас у брехні.

- Послухайте, - сказав їй Карл, - ви знаєте мої картини Рафаеля, знаєте, як я ними дорожу. Усі мені заздрять. Ви знаєте також, що мій батько купив їх через Ван-Дейка. Хочете, я сьогодні ж накажу віднести їх до вас?

- Ні, - відповіла міс Стюарт, - тримайте їх у себе, государе, мені ніде помістити таких знатних гостей.

- У такому разі я подарую вам Гемптон-Корт.

- До чого така щедрість, государе, краще любіть довше, ось усе, чого я від вас прошу.

- Я буду любити вас завжди. Досить цього?

- Ви смієтеся, государю.

- Хіба ви хочете, щоб я плакав?

- Ні, але мені хотілося б бачити вас у більш меланхолійному настрої.

- Боже збережи, красуне. Я вже достатньо погорював: чотирнадцять років вигнання, бідності, принижень! Мені здається, борг сплачено; крім того, меланхолія нам не личить.

- Ви помиляєтеся: погляньте на молодого француза.

- На віконта де Бражелона? Ви теж? От прокляття! Видно, всі мої дами з розуму зійдуть через нього. Але ж у нього є причина для меланхолії.

- Яка?

- Ви хочете, щоб я видав вам державну таємницю?

- Так, хочу; адже ви сказали, що готові зробити все, чого я побажаю.

- Ну добре, йому тут нудно. Задоволені ви?

- Йому нудно?

- Так. Хіба це не доводить, що він дурний?

- Чому ж дурний?

- Та як же! Посудіть: я йому дозволяю любити міс Мері Грефтон, а він сумує!

- Мило! Отже, якби міс Люсі Стюарт не кохала вас, ви втішилися б, полюбивши міс Мері Грефтон?

- Я цього не кажу. Адже ви чудово знаєте, що Мері Грефтон мене не любить, а втративши кохання, людина втішається, тільки знайшовши нове кохання. Але, повторюю, йдеться не про мене, а про цю молоду людину. Щоправда, подумаєш, що та, кого він покидає, - Олена*; зрозуміло, Олена до Паріса.

- Отже, цей молодий чоловік когось покидає?

- Точніше, його залишають.

- Бідолаха! Ну що ж, по заслузі!

- Чому по заслугах?

- А навіщо він поїхав?

- Ви думаєте, він поїхав зі своєї волі?

- Невже його змусили?

- Йому наказали, люба Стюарт; він виїхав із Парижа за наказом.

- За чиїм же наказом?

- Вгадайте.

- За наказом короля?

- Саме так.

- Ви мені відкриваєте очі.

- Принаймні нікому не кажіть про це.

- Ви знаєте, що я стриманіший за іншого чоловіка. Отже, його заслав король?

- Так.

- І за його відсутності викрадає його кохану?

- Так, і уявіть, бідний хлопчик, замість того щоб дякувати королю, скаржиться!

- Дякувати королю за викрадення коханої? Хіба можна говорити такі речі при жінках, особливо при коханках, государю?

- Але зрозумійте мене: якби та, кого забирає в нього король, була міс Грефтон або міс Стюарт, я поділяв би його думку і навіть вважав би, що він мало сумує; але це якась сухотлива кульгава хромоножка... До біса вірність, як кажуть у Франції! Відмовлятися від багатої заради бідної, від люблячої заради ошуканки - та чи бачена це справа?

- А ви думаєте, государе, що Мері справді хоче сподобатися віконту?

- Думаю.

- Тоді віконт звикне до Англії. Мері дівчина з головою і доб'ється свого.

- Боюся, дорога міс Стюарт, що цього не буде: тільки вчора віконт просив у мене дозволу виїхати.

- І ви йому відмовили?

- Ще б пак: Людовик дуже бажає його відсутності, і моє самолюбство тепер зачеплене; я не хочу, щоб говорили, ніби я запропонував цьому юнакові найспокусливішу приманку в Англії...

- Ви дуже люб'язні, государе, - з чарівною посмішкою сказала міс Стюарт.

- Зрозуміло, міс Стюарт не береться до уваги, - вибачився король. - Вона приманка королівська, і раз я попався на неї, сподіваюся, ніхто інший на неї не зазіхне... Отже, я не хочу даремно строїти оченята цьому молодику; він залишиться тут і тут одружиться, клянуся вам!..

- І сподіваюся, коли одружиться, не сердитиметься на вашу величність, а буде вам вдячний. Тут усі безперервно намагаються догодити йому, навіть пан Бекінгем, який - неймовірна річ! - поступається йому дорогою.

- І навіть міс Стюарт, яка називає його чарівним!

- Послухайте, государе, ви достатньо хвалили мені міс Грефтон, дозвольте ж і мені похвалити трохи пана де Бражелона. До речі, віднедавна ваша доброта дивує мене; ви думаєте про відсутніх, пробачаєте образи, ви майже досконалість. Звідки це?

Карл II розсміявся:

- Усе це тому, що ви дозволяєте мені любити себе.

- О, напевно, є ще й інша причина!

- Так, я надаю люб'язність моєму братові, Людовіку Чотирнадцятому.

- І це не все.

- Ну, якщо ви вже так домагаєтеся, я вам скажу: Бекінгем доручив моєму піклуванню цього юнака, сказавши: «Государ, заради віконта де Бражелона я відмовляюся від міс Грефтон; наслідуйте мій приклад».

- О, герцог - лицар, що й казати!

- Повно! Тепер ви стали розхвалювати Бекінгема. Здається, ви маєте намір звести мене сьогодні.

У цей момент у двері постукали.

- Хто сміє турбувати нас?

- Право, государе, - сказала Стюарт, - ваше «хто сміє» надто самовпевнене, і щоб покарати вас...

Вона сама підійшла до дверей і відчинила їх.

- Ах, це кур'єр із Франції! Можливо, від моєї сестри? - вигукнув Карл.

- Так, государе, - поклонився лакей, - із надзвичайним дорученням.

- Нехай увійде скоріше, - наказав Карл.

Кур'єр увійшов.

- У вас лист від її високості герцогині Орлеанської?

- Так, государе, - відповів кур'єр, - і настільки нагальне, що я витратив тільки двадцять шість годин на доставку його вашій величності, причому втратив у Кале три чверті години.

- Вашу старанність буде винагороджено, - сказав король, розкриваючи лист.

Прочитавши його, він розреготався:

- Право, я нічого не розумію.

І знову прочитав лист.

Міс Стюарт трималася шанобливо, пригнічуючи пекучу цікавість.

- Френсісе, - звернувся король до лакея, - звеліть пригостити кур'єра і покладіть його спати, а завтра біля узголів'я він знайде гаманець із п'ятдесятьма луїдорами.

- Государ!

- Ступай, друже мій, ступай! У моєї сестри були підстави квапити тебе; справа поспішна.

І він розреготався ще голосніше.

Кур'єр, камердинер і сама міс Стюарт не знали, як триматися.

- Ах! - вигукнув король, відкидаючись на спинку крісла. - Подумати тільки, що ти загнав... скільки коней?

- Двох.

- Двох коней, щоб привезти цю звістку! Ступай, друже мій, ступай.

Кур'єр пішов у супроводі комердинера.

Карл II підійшов до вікна, відчинив його і, висунувшись назовні, крикнув:

- Герцог Бекінгем, дорогий Бекінгем, йдіть швидше сюди!

Герцог поспішив на поклик, але, побачивши міс Стюарт, зупинився на порозі, не наважуючись увійти.

- Увійди ж, герцог, і замкни за собою двері.

Бекінгем послухався і, бачачи, що король веселий, з посмішкою підійшов до нього.

- Ну, дорогий герцогу, як твої справи з французом?

- Я майже в розпачі, государю.

- Чому?

- Бо чарівна міс Грефтон хоче вийти за нього заміж, а він не бажає одружуватися з нею.

- Та цей француз якийсь простак! - вигукнула міс Стюарт. - Нехай він скаже так чи ні. Потрібно цьому покласти край.

- Але ви знаєте або повинні знати, пані пані, - серйозно вимовив герцог, - що пан де Бражелон кохає іншу.

- У такому разі, - зауважив король, приходячи на допомогу міс Стюарт, - нехай він просто скаже ні.

- А я йому весь час доводив, що він чинить погано, не кажучи так!

- Отже, ти повідомив йому, що Лавальєр його обманює?

- Так, абсолютно недвозначно.

- Що ж він сказав у відповідь?

- Так підстрибнув, точно збирався перескочити Ла-Манш.

- Нарешті він зробив хоч що-небудь! - зітхнула міс Стюарт. - І то добре.

- Але я втримав його, - продовжував Бекінгем, - я залишив його з міс Мері і сподіваюся, що тепер він не поїде, як збирався.

- Він збирався їхати? - вигукнув король.

- Одну мить мені здавалося, що ніякими людськими силами його неможливо буде втримати; але очі міс Мері спрямовані на нього: він залишиться.

- Ось ти й помилився, Бекінгем! - сказав король, знову розреготавшись. - Цей нещасний приречений.

- Приречений на що?

- На те, щоб бути обдуреним або ще гірше: на власні очі упевнитися в цьому.

- На відстані та за допомогою міс Грефтон удар буде послаблено.

- Анітрохи; йому не прийде на допомогу ні відстань, ні міс Грефтон. Бражелон вирушить до Парижа за годину.

Бекінгем здригнувся, міс Стюарт широко розплющила очі.

- Але ж ваша величність знаєте, що це неможливо. - знизав плечима герцог.

- На жаль, дорогий Бекінгем, тепер неможливе зворотне.

- Господарю, уявіть, що цей молодий чоловік - лев.

- Припустимо.

- І що гнів його жахливий.

- Не сперечаюся, друже мій.

- І якщо він побачить своє нещастя на власні очі, тим гірше для винуватця цього нещастя.

- Дуже може бути. Але що ж робити?

- Якби цим винуватцем був сам король, - вигукнув Бекінгем, - я не поручився б за його безпеку!

- О, у короля є мушкетери, - спокійно промовив Карл. - Я знаю, що це таке: мені самому доводилося чекати в передпокої в Блуа. У нього є пан д'Артаньян. Ось це охоронець! Я не побоявся б двадцяти розлючених Бражелонів, якби в мене було четверо таких вартових, як д'Артаньян!

- Усе ж, ваша величність, подумайте про це, - наполягав Бекінгем.

- Ось дивись, - відповів Карл II, простягаючи лист герцогу, - і суди сам. Як би ти вчинив на моєму місці?

Бекінгем узяв лист принцеси і повільно прочитав його, тремтячи від хвилювання:

«Заради себе, заради мене, заради честі й добробуту всіх
негайно відішліть до Франції віконта де Бражелона.
Віддана вам сестра Генріетта».

- Що ти на це скажеш, герцог?

- Їй-богу, нічого, - відповів приголомшений Бекінгем.

- Невже ти порадиш мені, - з наголосом вимовив король, - не послухатися моєї сестри, коли вона так наполегливо просить мене?

- Боже збережи, государе, і все ж...

- Ти не прочитав приписки, герцог; вона внизу, і я сам не відразу помітив її, читай.

Герцог розгорнув аркуш і прочитав:

«Тисяча привітань тим, хто мене любить».

Герцог зблід і поник головою; листок затремтів у його пальцях, немов папір перетворився на важкий свинець.

Король почекав хвилину і, бачачи, що Бекінгем мовчить, заговорив:

- Отже, нехай він кориться своїй долі, як ми коримося нашій. Кожен повинен перенести свою міру страждань: я вже відстраждав за себе і за своїх; я ніс подвійний хрест. Тепер до біса турботи! Пришли мені, герцог, цього дворянина.

Герцог відчинив ґратчасті двері павільйону і, показуючи королю на Рауля і Мері, які йшли пліч-о-пліч, промовив:

- Ах, государе, яка це жорстокість по відношенню до бідної міс Грефтон.

- Повно, повно, клич! - сказав Карл II, хмурячи чорні брови. - Як усі тут стали чутливі! Право, міс Стюарт витирає собі очі. Ах, проклятий француз!

Герцог покликав Рауля, а сам запропонував руку міс Грефтон.

- Пане де Бражелоне, - почав Карл II, - чи не правда, третього дня ви просили у мене дозволу повернутися в Париж?

- Так, государю, - відповів Рауль, спантеличений таким вступом.

- І я вам відмовив, дорогий віконт?

- Так, государю.

- Що ж, ви залишилися незадоволені мною?

- Ні, государе, тому що, звичайно, у вашої величності були підстави для відмови. Ваша величність така мудра і така добра, що всі ваші рішення треба приймати з вдячністю.

- Я начебто послався при цьому на те, що французький король не висловлював бажання відкликати вас з Англії?

- Так, государю. Ви справді сказали це.

- Я передумав, пане де Бражелоне; король справді не призначив терміну для вашого повернення, але він просив мене подбати про те, щоб ви не нудьгували в Англії; очевидно, вам тут не подобається, якщо ви просите мене відпустити вас?

- Я не говорив цього, государю.

- Так, але ваше прохання означало, що жити в іншому місці вам було б приємніше, ніж тут.

У цю мить Рауль обернувся до дверей, де, притулившись до одвірка, поруч із герцогом Бекінгемом, стояла бліда й засмучена міс Грефтон.

- Ви не відповідаєте? - продовжував Карл. - Старе прислів'я каже: «Мовчання - знак згоди»*. Отже, пане де Бражелон, я можу задовольнити ваше бажання; ви можете, коли захочете, виїхати до Франції. Я вам дозволяю.

- Государ!.. - вигукнув Рауль.

- Ах! - зітхнула Мері, стискаючи руку Бекінгема.

- Сьогодні ж увечері ви можете бути в Дуврі, - продовжував король, - приплив починається о другій годині ночі.

Приголомшений Рауль пробурмотів кілька слів, схожих чи то на подяку, чи то на вибачення.

- Прощавайте, пане де Бражелон. Бажаю вам усіх гараздів, - вимовив король, піднімаючись із місця. - Зробіть мені послугу, візьміть на пам'ять цей діамант, який я призначав для весільного подарунка.

Міс Грефтон, здавалося, зараз знепритомніє.

Приймаючи діамант, Рауль відчував, що його коліна тремтять. Він сказав кілька привітальних слів королю і міс Стюарт і підійшов до Бекінгема, щоб попрощатися з ним.

Скориставшись цим моментом, король пішов.

Герцог клопотав біля міс Грефтон, намагаючись підбадьорити її.

- Попросіть його залишитися, мадемуазель, благаю вас, - шепотів Бекінгем.

- Навпаки, я прошу його виїхати, - відповіла, зібравшись із силами, міс Грефтон, - я не з тих жінок, у яких гордість сильніша за всі інші почуття. Якщо його люблять у Франції, нехай він повертається туди і благословляє мене за те, що я порадила йому їхати за своїм щастям. Якщо його, навпаки, там не люблять, нехай він повернеться, я буду любити його, як і раніше, і його нещастя анітрохи не применшать його в моїх очах. На гербі мого роду написано девіз, який закарбувався в моєму серці: «Habenti parum, egenti cuncta» - «Маєтку - мало, тому, хто потребує, - все».

- Сумніваюся, мій друже, - зітхнув Бекінгем, - що ви знайдете у Франції скарб, рівний тому, який залишаєте тут.

- Я думаю, або принаймні сподіваюся, - похмуро промовив Рауль, - що моя кохана гідна мене; якщо ж мене спіткає розчарування, як ви намагалися дати зрозуміти мені, герцогу, я вирву з серця своє кохання, хоча б разом з ним довелося вирвати серце.

Мері Грефтон глянула на Рауля з невимовним співчуттям. Рауль сумно посміхнувся.

- Мадемуазель, - сказав він, - діамант, подарований мені королем, призначався для вас, дозвольте ж мені піднести його вам; якщо я одружуся у Франції, надішліть його мені, якщо не одружуся, залиште у себе.

«Що він хоче сказати?» - подумав Бекінгем, у той час як Рауль шанобливо потискав змерзлу руку Мері.

Міс Грефтон зрозуміла спрямований на неї погляд герцога.

- Якби ця каблучка була обручка, - промовила вона, - я б її не взяла.

- А тим часом ви пропонуєте йому повернутися до вас.

- Ах, герцогу, - зі сльозами вигукнула дівчина, - така жінка, як я, не створена для розради таких людей, як він!

- Отже, ви думаєте, що він не повернеться?

- Ні, не повернеться, - задихаючим голосом вимовила міс Грефтон.

- А я стверджую, що у Франції на нього чекає зруйноване щастя, втрачена наречена... навіть заплямована честь... Що ж залишиться в нього, крім вашого кохання? Відповідайте, Мері, якщо ви знаєте ваше серце!

Міс Грефтон сперлася на руку Бекінгема і, поки Рауль стрімголов тікав липовою алеєю, тихенько проспівала вірші з «Ромео і Джульєтти»:

Потрібно виїхати і жити
Або залишитися і померти.

Коли завмерли звуки її голосу, Рауль зник. Міс Грефтон повернулася до себе, бліда й мовчазна.

Скориставшись присутністю кур'єра, який доставив лист королю, Бекінгем написав принцесі і графу де Гішу.

Король мав рацію. О другій годині ночі, разом із початком припливу, Рауль сідав на корабель, що відходив до Франції.

CLXXVIII. Сент-Еньян дотримується поради Малікорна

Король приділяв багато уваги портрету Лавальєра, тому що йому дуже хотілося, щоб портрет вийшов кращим і щоб сеанси тягнулися довше. Потрібно було бачити, як він стежив за пензлем, чекав закінчення тієї чи іншої деталі, появи того чи іншого тону; він раз у раз пропонував художнику різні зміни, на які той шанобливо погоджувався.

А коли художник, за порадою Малікорна, трохи запізнювався і де Сент-Еньян кудись відлучався, треба було бачити, тільки ніхто цього не бачив, красномовне мовчання, яке з'єднувало в одному зітханні дві душі, що жадали спокою і мрійливості. Хвилини були чарівні. Наблизившись до своєї коханої, король спалював її поглядом і диханням.

Коли в передпокої лунав галас - приходив художник або з вибаченнями повертався де Сент-Еньян, - король починав що-небудь питати. Лавальєр швидко відповідала йому, і їхні очі говорили де Сент-Еньяну, що під час його відсутності коханці прожили ціле століття.

Словом, Малікорн, цей філософ мимоволі, зумів вселити королю невгамовну пристрасть до його коханої.

Страхи Лавальєр виявилися марними. Ніхто не здогадувався, що вдень вона на дві, на три години йшла зі своєї кімнати. Вона прикидалася нездоровою. Її відвідувачі, перед тим як увійти, стукали. Винахідливий Малікорн придумав акустичний апарат, за допомогою якого Лавальєр, залишаючись у кімнаті де Сент-Еньяна, могла чути стукіт у двері своєї кімнати. Тому, не вдаючись до допомоги інформаторок, вона поверталася до себе, викликаючи, можливо, у своїх відвідувачів деякі підозри, але переможно розсіюючи їх навіть у найзапекліших скептиків.

Коли наступного дня Малікорн з'явився до де Сент-Еньяна дізнатися, як пройшов сеанс, то графу довелося зізнатися, що надана королю на чверть години свобода вплинула на його настрій якнайкраще.

- Потрібно буде збільшити дозу, - зауважив Малікорн, - але потроху, нехай бажання буде виявлено більш явно.

Бажання було виявлено так явно, що на четвертий день художник склав свої речі, так і не дочекавшись повернення де Сент-Еньяна. А граф, повернувшись, побачив на обличчі Лавальєр тінь досади, яку вона була не в силах придушити. Король був ще менш стриманий; він висловив своє невдоволення вельми красномовним рухом плечей. Тоді Лавальєр почервоніла.

«Гаразд, - подумки вимовив де Сент-Еньян. - Сьогодні пан Малікорн буде в захваті».

Справді, Малікорн був у захваті.

- Ну, зрозуміло, - сказав він графу, - мадемуазель де Лавальєр сподівалася, що ви запізнитеся принаймні на десять хвилин.

- А король сподівався - не менше як на півгодини, дорогий Малікорн.

- Ви були б поганим слугою короля, - зауважив Малікорн, - якби відмовили його величності в цьому півгодини.

- А як же художник? - заперечив де Сент-Еньян.

- Я займуся ним сам, - відповів Малікорн, - дайте мені тільки придивитися до виразу облич і узгоджуватися з обставинами. Це мої чарівні засоби: чаклуни визначають висоту сонця і зірок астролябією, а мені достатньо поглянути, чи є кола під очима, опущені або підняті кути рота.

- Так спостерігайте уважніше!

- Не турбуйтеся.

У хитрого Малікорна було вдосталь часу спостерігати. Бо того ж вечора король вирушив до принцеси з королевами і був у неї такий похмурий, зітхав так тяжко, дивився на Лавальєр такими млосними очима, що вночі Малікорн сказав Монтале:

- Завтра.

І вирушив до художника на вулицю Жарден-Сен-Поль із проханням відкласти сеанс на два дні.

Коли Лавальєр, яка вже освоїлася з нижнім поверхом, підняла люк і спустилася, де Сент-Еньяна не було вдома. Король, за звичаєм, чекав на неї біля сходів з букетом у руках; коли вона зійшла, Людовик обійняв її. Схвильована Лавальєр озирнулася, але, не побачивши в кімнаті нікого, крім короля, не розсердилася.

Вони сіли. Людовик помістився біля подушок, на які опустилася Лавальєр, і, поклавши голову на коліна своєї коханої, дивився на неї. Здавалося, настала мить, коли ніщо не могло більше стати між двома душами. Луїза із захватом дивилася на нього. І ось з її лагідних і чистих

очей полилося полум'я, потоки якого все глибше проникали в серце короля, спочатку зігріваючи, а потім спалюючи його.

Розпалений дотиком до її тремтливих колін, завмираючи від щастя, коли рука Луїзи опускалася на його волосся, король щохвилини чекав на появу художника або де Сент-Еньяна. У цьому сумному очікуванні він намагався іноді проганяти спокусу, що вливалася в його кров, намагався приспати серце і почуття, відсторонював дійсність, щоб погнатися за тінню.

Але двері не відчинялися. Не з'являлися ні де Сент-Еньян, ні художник; портьєри не ворушилися. Таємнича, повна млості тиша приспала навіть птахів у їхній позолоченій клітці. Переможений король повернув голову і припав гарячими губами до рук Лавальєр; немов збожеволівши, вона конвульсивно притиснула руки до губ закоханого короля.

Людовик упав на коліна, і оскільки голова Лавальєра, як і раніше, була опущена, то його лоб опинився на рівні губ Луїзи, і вона в екстазі торкнулася боязким поцілунком ароматного волосся, що пестило її щоки. Король поклав її в обійми, і вони обмінялися тим першим пекучим поцілунком, який перетворює кохання на маячню.

Цього дня ні де Сент-Еньян, ні художник так і не прийшли.

Важке і солодке сп'яніння, що збуджує почуття, вливає в кров тонку отруту і навіює легкий, схожий на щастя сон, зійшло на них, подібно до хмари, відокремлюючи минуле життя від життя майбутнього.

Серед цієї дрімоти, сповненої солодких мрій, безперервний шум у верхньому поверсі стривожив було Лавальєр, але не здатний був пробудити її. Але оскільки шум тривав і ставав дедалі виразнішим, то він нарешті повернув до дійсності п'янку любов'ю дівчину. Вона злякано схопилася:

- Хтось мене чекає нагорі. Людовік, Людовік, хіба ви не чуєте?

- Хіба мені не доводиться чекати на вас? - ніжно зупинив її король. - Нехай і інші почекають.

Вона тихо похитала головою і промовила зі сльозами:

- Щастя крадькома... Моя гордість має мовчати, як і моє серце.

Шум відновився.

- Я чую голос Монтале, - сказала Лавальєр і стала швидко підніматися сходами.

Король пішов за нею, не будучи в змозі відійти від неї і покриваючи поцілунками її руки і поділ її сукні.

- Так, так, - повторювала Лавальєр, уже наполовину піднявши люк, - так, це голос Монтале. Мабуть, сталося щось серйозне.

- Ідіть, любов моя, і повертайтеся скоріше.

- Тільки не сьогодні. Прощавайте, прощайте!

І вона ще раз нагнулася, щоб поцілувати свого коханого, а потім зникла.

Дійсно, на неї чекала бліда і схвильована Монтале.

- Швидше, швидше, - повторювала вона, - він іде.

- Хто, хто йде?

- Він! Я це передбачала.

- Хто такий «він»? Та не муч мене!

- Рауль, - прошепотіла Монтале.

- Так, це я! - пролунав веселий голос з останніх сходинок парадних сходів.

Лавальєр голосно скрикнула і відступила назад.

- Це я, я дорога Луїза! - вбігаючи, вигукнув Рауль. - О, я знав, що ви все ще любите мене.

Лавальєр зробила переляканий жест, хотіла щось сказати, але могла вимовити тільки:

- Ні, ні!

І впала в обійми Монтале, пошепки повторюючи:

- Не підходьте до мене!

Монтале знаком зупинила Рауля, який буквально закам'янілий на порозі.

Потім, глянувши в бік ширми, Монтале промовила:

- Ах, яка необережна! Навіть не закрила люк!

І, швидко підбігши до ширм, посунула їх і збиралася закрити люк. Але в цю мить з люка вискочив король, який почув крик Лавальєр і поспішив до неї на допомогу. Він опустився перед нею на коліна, засипаючи запитаннями Монтале, яка вже втратила голову.

Але тут з боку дверей почувся інший відчайдушний крик. Король кинувся в коридор. Монтале спробувала зупинити його, але марно. Покинувши Лавальєр, король вибіг з кімнати. Однак Рауль був уже далеко, і Людовик побачив тільки тінь, що зникла за поворотом коридору.

CLXXIX. Старі друзі

У той час як при дворі кожен був зайнятий своєю справою, якась постать непомітно пробиралася Гревською площею до вже знайомого нам будинку: у день заколоту д'Артаньян брала його в облогу.

Фасад будинку виходив на площу Бодуайє. Цей доволі великий будинок, оточений садами й оперезаний з боку вулиці Сен-Жан залізними крамницями, що захищали його від цікавих поглядів, був укладений ніби в потрійну огорожу з каменю, галасу й зелені, як набальзамована мумія в потрійну труну.

Згаданий нами чоловік ішов твердим кроком, хоча був не першої молодості. Побачивши його плащ цегляного кольору й довгу шпагу, що піднімала цей плащ, усякий визнав би в ньому шукача пригод, а роздивившись уважно його закручені вуса, тонку й гладеньку шкіру

щоки, що виднілася з-під його крислатого капелюха, як було не припустити, що його пригоди любовні?

Коли незнайомець увійшов до будинку, на дзвіниці Сен-Жерве годинник пробив вісім. За десять хвилин у ті самі двері постукала пані, яка прийшла в супроводі озброєного лакея; двері негайно ж відчинила якась стара.

Увійшовши, дама відкинула вуаль. Вона вже не була красунею, але ще зберігала привабливість; вона вже не була молода, але була ще рухлива і представницька. Багатим і ошатним туалетом вона маскувала той вік, який тільки Нінон де Ланкло* з посмішкою виставляла напоказ.

Тільки-но вона увійшла, як описаний нами шевальє наблизився до неї і простягнув руку.

- Здрастуйте, дорога герцогиня.

- Здрастуйте, дорогий Араміс.

Шевальє провів її в елегантно прибрану вітальню, де на склі високих вікон догоряло останнє сонячне проміння, що пробилося між темними вершинами ялин.

Шевальє і дама підсіли один до одного. У жодного зі співрозмовників не було бажання вимагати світла. Вони з таким самим задоволенням занурилися в сутінки, з яким обидва занурили б одне одного в забуття.

- Шевальє, - заговорила герцогиня, - ви не подавали жодних ознак життя від часу нашого побачення у Фонтенбло, і, зізнаюся, ваша поява в день смерті францисканця і ваша причетність до деяких таємниць викликали в мене найбільше здивування, яке я коли-небудь відчувала.

- Я можу вам пояснити мою появу на похоронах і мою причетність до таємниць, - відповів Араміс.

- Але перш за все, - з жвавістю перебила його герцогиня, - поговоримо трохи про себе. Адже ми старі друзі.

- Так, пані сударко, і якщо буде завгодно богу, ми залишимося друзями хоча й не надовго, але, у всякому разі, до смерті.

- Я в цьому впевнена, шевальє, і моє відвідування слугує вам доказом.

- У нас немає більше, герцогиня, колишніх інтересів, - сказав Араміс, анітрохи не намагаючись стримати посмішку, тому що в сутінках неможливо було помітити, чи втратила ця посмішка свою колишню свіжість і привабливість.

- Зате тепер з'явилися інші інтереси, шевальє. У кожного віку свої: ми зрозуміємо одне одного не гірше, ніж за минулих часів, тому давайте поговоримо. Хочете?

- Я до ваших послуг, герцогиня. Вибачте, як ви дізналися мою адресу? І навіщо?

- Навіщо? Я вам уже казала. Цікавість. Мені хотілося знати, чим ви були для францисканця, з яким я вела справи і який так дивно помер. Під час нашого побачення у Фонтенбло, на цвинтарі, біля свіжої могили,

ми обидва були так схвильовані, що нічого не могли сказати одне одному.

- Так, пані.

- Розлучившись із вами, я стала дуже шкодувати. Я завжди була дуже допитлива; ви знаєте, по-моєму, пані де Лонгвіль* трохи схожа на мене в цьому відношенні, чи не так?

- Не знаю, - стримано відповідав Араміс.

- Отже, я пошкодувала, - продовжувала герцогиня, - що ми з вами не поговорили на кладовищі. Мені здалося, що старим друзям недобре поводитися так, і я стала шукати нагоди зустрітися з вами, щоб засвідчити вам свою відданість і показати, що бідна небіжчиця, Марі Мішон, залишила на землі тінь, що зберігає багато спогадів.

Араміс нагнувся і люб'язно поцілував руку герцогині.

- Ймовірно, вам було важко відшукати мене?

- Так, - з досадою відповідала вона, бачачи, що Араміс змінює тему розмови. - Але я знала, що ви друг пана Фуке, і стала шукати вас біля пана Фуке.

- Друг пана Фуке? Це перебільшення, пані! - вигукнув шевальє. - Бідний священик, облагодіяний щедрим покровителем, вірне і вдячне серце - ось усе, чим я є для пана Фуке.

- Він вас зробив єпископом?

- Так, герцогиня.

- Але ж це для вас відставка, прекрасний мушкетер.

«Так само, як для тебе політичні інтриги», - подумав Араміс.

- І ви роздобули потрібні вам відомості? - додав він вголос.

- Досить легко. Ви були з ним у Фонтенбло. Ви здійснили маленьку подорож у свою єпархію, тобто в Бель-Іль.

- Ні, ви помиляєтеся, пані, - сказав Араміс, - моя єпархія Ванн.

- Це саме я і хотіла сказати. Я думала тільки, що Бель-Іль...

- Володіння пана Фуке, ось і все.

- Ах, мені говорили, що Бель-Іль укріплений. А я знаю, що ви військовий, мій друже.

- Я все забув, відколи служу церкві, - відповідав зачеплений Араміс.

- Отже, я дізналася, що ви повернулися з Ванна, і послала до свого друга, графа де Ла Фер.

- Ось як!

- Але він людина скритна: він мені відповів, що не знає вашої адреси.

«Атос завжди вірний собі, - подумав єпископ, - хороше завжди добре».

- Тоді... Ви знаєте, що я не можу показуватися тут і що вдовствуюча королева все ще гнівається на мене.

- Так, мене це дивує.

- О, на це є багато причин... Отже, я змушена ховатися. На щастя, я зустріла пана д'Артаньяна, одного з ваших колишніх друзів, чи не так?

- Мого теперішнього друга, герцогиня.

- Він-то і дав мені відомості; він послав мене до пана де Безмо, коменданта Бастилії.

Араміс здригнувся. І від його співрозмовниці не сховалося в темряві, що очі його загорілися.

- Пану де Безмо! - вигукнув він. - Чому ж д'Артаньян послав вас до пана де Безмо?

- Не знаю.

- Що це означає? - сказав єпископ, напружуючи всі свої сили, щоб із честю витримати боротьбу.

- Пан де Безмо чимось зобов'язаний вам, за словами д'Артаньяна.

- Це правда.

- Але ж люди завжди знають адресу своїх кредиторів і своїх боржників.

- Теж правда. І Безмо допоміг вам?

- Так. Він направив мене в Сен-Манде, куди я й надіслала листа.

- Ось воно. І воно дорогоцінне для мене, оскільки я зобов'язаний йому задоволенням бачити вас.

Герцогиня, задоволена тим, що їй вдалося так безболісно торкнутися всіх делікатних пунктів, полегшено зітхнула.

Араміс не зітхав.

- Ми зупинилися на вашому відвідуванні Безмо.

- Ні, - засміялася вона, - далі.

- Значить, на вашому невдоволенні королевою-вдовицею?

- Ні, ще далі, - заперечила герцогиня, - на стосунках... Це так просто. Ви ж знаєте, що я живу в Брюсселі з паном де Леком, який майже мій чоловік?

- Так.

- І знаєте, що мої діти розорили й обібрали мене?

- Який жах, герцогиня!

- Так, це жахливо! Мені довелося добувати засоби до існування, намагатися не впасти в злидні.

- Зрозуміло.

- Я не користувалася кредитом, у мене не було покровителів.

- Тим часом як самі ви стільком надавали заступництво, - сказав Араміс, лукаво посміхаючись.

- Завжди так буває, шевальє. У цей час я зустрілася з іспанським королем.

- Ось як!

- Який, згідно зі звичаєм, приїжджав до Фландрії призначити генерала єзуїтського ордену.

- Хіба існує такий звичай?

- А ви не знали?

- Вибачте, я був розсіяний.

- А вам слід було знати про це; адже ви були так близькі з францисканцем.

- Ви хочете сказати: з генералом єзуїтського ордену?

- Саме... Отже, я зустрілася з іспанським королем. Він бажав мені добра, але не міг нічого для мене зробити. Утім, він дав мені та Леку рекомендаційні листи і призначив пенсію з коштів ордену.

- Єзуїтського?

- Так. До мене був присланий генерал, тобто я хочу сказати - францисканець.

- Чудово.

- І щоб узгодити стан речей зі статутом ордена, було визнано, що я надаю ордену послуги. Ви знаєте, що існує таке правило?

- Не знав.

Герцогиня де Шеврез замовкла і намагалася розгледіти вираз обличчя Араміса. Але було зовсім темно.

- Словом, є таке правило, - продовжувала вона. - Потрібно було, отже, влаштувати так, ніби я приношу ордену якусь користь. Я запропонувала здійснювати поїздки для ордена, і мене зробили його агентом. Ви розумієте, що це порожня формальність і влаштовано тільки для виду.

- Чудово.

- Ось таким-то чином я отримала досить пристойну пенсію.

- Боже мій, герцогиня! Кожна ваша новина для мене удар кинджала. Вам доводиться отримувати пенсію від єзуїтів!

- Ні, шевальє, від Іспанії.

- Зізнайтеся, герцогиня, що це одне й те саме.

- Ні, зовсім ні.

- Але ж від вашого колишнього стану у вас залишається Дамп'єр. І це дуже непогано.

- Так, але Дамп'єр закладений, обтяжений боргами і розорений, як і його власниця.

- І вдовствуюча королева дивиться на все це байдуже? - сказав Араміс, з цікавістю вдивляючись в обличчя герцогині, але не бачачи нічого, крім темряви.

- Так, вона все забула*.

- Ви начебто пробували повернути її прихильність, герцогиня?

- Так. Але з якоїсь незрозумілої випадковості молодий король успадкував антипатію, яку відчував до мене його дорогий батюшка. Ах, ви мені скажете, що тепер я можу навіювати тільки ненависть, що я перестала бути жінкою, яку люблять!

- Дорога герцогиня, перейдемо, будь ласка, скоріше до питання, яке вас привело сюди; мені здається, ми можемо бути корисними одне одному.

- Я теж так думала. Отже, я вирушила до Фонтенбло з подвійною метою. Перш за все, мене запросив туди відомий вам францисканець... До речі, як ви з ним познайомилися? Я вам розповіла про себе, тепер ваша черга.

- Я познайомився з ним дуже просто, герцогиня. Я вивчав із ним богослов'я в Пармі; ми подружилися; але справи, подорожі, війна розлучили нас.

- Ви знали, що він генерал єзуїтського ордену?

- Здогадувався.

- Однак який же дивний випадок привів також і вас у готель, де зібралися агенти ордену?

- Випадок найпростіший, - спокійно відповів Араміс. - Я приїхав у Фонтенбло, до пана Фуке, щоб попросити аудієнцію в короля. Я зустрів по дорозі бідного вмираючого і впізнав його. Решта вам відомо: він помер у мене на руках.

- Так, але залишивши вам на небі і на землі таку велику владу, що від його імені ви зробили вельми важливі розпорядження.

- Він дійсно дав мені кілька доручень.

- І щодо мене?

- Я вже сказав. Виплатити вам дванадцять тисяч ліврів. Здається, я дав вам необхідний підпис для їх отримання. Хіба ви їх не отримали?

- Отримала, отримала! Але, кажуть, дорогий прелате, ви даєте накази з такою таємничістю і з такою царственою величчю, що всі вважають вас наступником дорогого небіжчика.

Араміс почервонів від досади. Герцогиня продовжувала:

- Я довідалася про це в іспанського короля, і він розвіяв мої сумніви щодо цього. Згідно зі статутом ордена, кожен генерал єзуїтів має бути іспанцем. Ви не іспанець і не були призначені іспанським королем.

Араміс сказав повчальним тоном:

- Бачите, герцогиня, ви припустилися помилки, і іспанський король викрив її.

- Так, дорогий Араміс. Але в мене з'явилася ще одна думка.

- Яка?

- Ви знаєте, що я потроху думаю про все.

- О так, герцогиня!

- Ви говорите іспанською?

- Кожен учасник Фронди знає іспанську мову.

- Ви жили у Фландрії?

- Три роки.

- І провели в Мадриді?

- П'ятнадцять місяців.

- Отже, ви маєте право прийняти іспанське підданство, коли вам буде завгодно.

- Ви думаєте? - запитав Араміс так простодушно, що герцогиня була введена в оману.

- Звісно... Два роки життя і знання мови - необхідні правила. У вас три з половиною роки... п'ятнадцять місяців зайвих.

- До чого ви це говорите, дорога герцогиня?

- Ось до чого: я в добрих стосунках з іспанським королем.

«І я в непоганих», - подумав Араміс.

- Хочете, - продовжувала герцогиня, - я попрошу короля зробити вас наступником францисканця?

- О, герцогиня!

- Можливо, ви вже й зараз його наступник? - запитала вона.

- Ні, даю вам слово.

- Ну, так я можу надати вам цю послугу.

- Чому ж ви не надали її пану де Леку, герцогиня? Він людина талановита, і ви його любите.

- Так, звісно; але не вийшло. Словом, залишимо Лека; хочете, я зроблю цю послугу вам?

- Ні, дякую вам, герцогиня.

Вона замовкла.

«Він призначений», - подумала вона.

- Після цієї відмови, - продовжувала герцогиня де Шеврез, - я вже не наважуюся звертатися до вас із проханням.

- Помилуйте, я завжди у вашому розпорядженні!

- Навіщо я буду вас просити, якщо у вас немає влади виконати моє прохання?

- Все ж таки мені, можливо, вдасться що-небудь зробити.

- Мені потрібні гроші на відновлення Дамп'єра.

- А! - холодно вимовив Араміс. - Гроші?.. Скільки ж вам потрібно, герцогиня?

- Порядно.

- Шкода. Ви знаєте, що я не генерал.

- У такому разі у вас є друг, який, імовірно, дуже багатий: пан Фуке.

- Пан Фуке? Пані, він майже розорений.

- Мені говорили про це, але я не хотіла вірити.

- Чому, герцогиня?

- Тому що в мене є кілька листів кардинала Мазаріні - точніше, не в мене, а в Лека, - в яких ідеться про дуже дивні рахунки.

- Про які рахунки?

- Щодо проданих рент, зроблених позик, гарненько не пам'ятаю. У всякому разі, судячи з листів Мазаріні, суперінтендант запозичив із державної скарбниці мільйонів тридцять. Справа серйозна.

Араміс так міцно стиснув кулаки, що нігті встромилися в долоні.

- Як! - вигукнув він. - У вас є такі листи і ви не сказали про них пану Фуке?

- Такі речі тримають про запас, - заперечила герцогиня. - Приходить потреба, і їх витягують на світ божий.

- Хіба потреба вже прийшла? - запитав Араміс.

- Так, мій любий.

- І ви збираєтеся пред'явити ці листи пану Фуке?

- Ні, я вважаю за краще поговорити про них із вами.

- Видно, вам дуже потрібні гроші, бідолахо, якщо ви думаєте про такі речі; ви так мало цінували прозу пана Мазаріні. Крім того, - холодно продовжував Араміс, - вам самій, ймовірно, важко вдаватися до цього засобу. Жорстокий засіб!

- Якби я хотіла зробити зло, а не добро, - сказала герцогиня де Шеврез, - я не стала б звертатися до генерала ордену або до пана Фуке по п'ятсот тисяч ліврів, які мені потрібні...

- П'ятьмастами тисячами ліврів!

- Не більше. Ви вважаєте, що це багато? Відновлення Дамп'єра обійдеться не дешевше.

- Так, пані.

- Отже, я не стала б звертатися до названих осіб, а вирушила б до свого старого друга, королеви-вдовиці; листи її чоловіка, синьйора Мазаріні, послужили б мені рекомендацією. Я попросила б у неї цю дрібницю, сказавши: «Ваша величність, я хочу мати честь прийняти вас у Дамп'єрі; дозвольте мені відновити Дамп'єр».

Араміс не відповів ні слова.

- Про що ви задумалися? - запитала герцогиня.

- Я складаю в умі, - вимовив Араміс.

- А пан Фуке віднімає. Я ж пробую множити. Які ми всі чудові математики! Як добре могли б ми зіштовхнутися.

- Дозвольте мені подумати, - попросив Араміс.

- Ні... Після такого вступу між людьми, подібними до нас із вами, може бути сказано тільки «так» або «ні», і до того ж негайно.

«Це пастка, - подумав єпископ, - немислимо, щоб така жінка була прийнята Анною Австрійською».

- Ну і що ж? - запитала герцогиня.

- Я був би дуже здивований, якби в цей момент у пана Фуке знайшлося п'ятсот тисяч ліврів.

- Отже, не варто про це говорити, - усміхнулася герцогиня, - і Дамп'єр нехай сам відновлюється, як хоче.

- Невже ви в такому скрутному становищі?

- Ні, я ніколи не буваю в скрутному становищі.

- І королева, звісно, зробить для вас те, чого не в силах зробити суперінтендант.

- О, звісно... Скажіть, ви не бажаєте, щоб я особисто поговорила про ці листи з паном Фуке?

- Як вам буде завгодно, герцогиня, але пан Фуке або відчуває себе винним, або не відчуває. Якщо він відчуває, то він настільки гордий, що не зізнається; якщо ж не відчуває за собою провини, ця погроза дуже його образить.

- Ви завжди міркуєте, як ангел.

І герцогиня піднялася з місця.

- Отже, ви збираєтеся донести на пана Фуке королеві? - підсумував Араміс.

- Донести? Яке мерзенне слово. Ні, я не стану доносити, дорогий друже; ви надто добре знайомі з політикою, щоб не знати, як відбуваються подібні речі. Я запропоную свої послуги партії, ворожої пану Фуке. Ось і все.

- Ви маєте рацію.

- А в боротьбі партій годиться всяка зброя.

- Звичайно.

- Коли у мене відновляться добрі стосунки з королевою-вдовицею, я можу стати дуже небезпечною.

- Це ваше право, герцогиня.

- Я ним скористаюся, мій милий.

- Вам відомо, що пан Фуке в чудових стосунках з іспанським королем, герцогиня?

- Я це передбачала.

- Якщо ви піднімете боротьбу партій, як ви висловлюєтеся, пан Фуке почне з вами боротьбу іншого роду.

- Що поробиш!

- Адже він теж має право вдатися до цієї зброї, як ви думаєте?

- Звичайно.

- І оскільки він добрий з іспанським королем, він і скористається цією дружбою.

- Ви хочете сказати, що він буде також у добрих стосунках із генералом ордену єзуїтів, дорогий Араміс?

- Це може статися, герцогиня.

- І тоді мене позбавлять пенсії, яку я отримую від єзуїтів?

- Боюся, що позбавлять.

- Якось викрутимося. Хіба після Рішельє, після Фронди, після вигнання герцогиня де Шеврез може чогось злякатися, дорогий мій?

- Ви ж знаєте, що пенсія сягає сорока восьми тисяч ліврів на рік.

- На жаль! Знаю.

- Крім того, під час боротьби партій дістанеться також і друзям ворога.

- Ви хочете сказати, що постраждає бідолаха Лек?

- Майже напевно, герцогиня.

- О, він отримує тільки дванадцять тисяч ліврів.

- Так, але іспанський король - особа впливова; за намовлянням пана Фуке він може засадити пана Лека у фортецю.

- Я не дуже боюся цього, мій милий, тому що, примирившись з Анною Австрійською, я доб'юся, щоб Франція зажадала звільнення Лека.

- Припустимо. Тоді вам загрожуватиме інша небезпека.

- Яка ж? - запитала герцогиня в удаваному страху.

- Ви знаєте, що людина, яка стала агентом ордена, не може так просто порвати з ним. Таємниці, у які вона могла бути втаємниченою, небезпечні: вони приносять нещастя людині, яка дізналася про них.

Герцогиня задумалася.

- Це серйозніше, - промовила вона, - треба все зважити.

І, незважаючи на цілковиту темряву, Араміс відчув, як у його серце встромився, подібно до розпеченого заліза, палаючий погляд співрозмовниці.

- Давайте підіб'ємо підсумки, - сказав Араміс, який відтоді почав триматись насторожі і сунув руку під камзол, де в нього був захований стилет.

- Ось саме, підведемо підсумки: добрі рахунки створюють добрих друзів.

- Позбавлення вас пенсії...

- Сорок вісім тисяч ліврів та дванадцять тисяч ліврів пенсії Лека становлять шістдесят тисяч ліврів; ви це хочете сказати, так?

- Так, це саме. Я запитую, чим ви їх заміните?

- П'ятьмастами тисячами ліврів, які я отримаю від королеви.

- А можливо, і не отримаєте.

- Я знаю засіб отримати їх, - кинула герцогиня.

При цих словах Араміс насторожився. Після цієї помилки герцогині Араміс був до такої міри напоготові, що раз у раз брав гору, а його противниця втрачала перевагу.

- Гаразд, я припускаю, що ви отримаєте ці гроші, - продовжував він, - все ж ви багато втратите: ви отримуватимете по сто тисяч франків пенсії замість шістдесяти тисяч ліврів протягом десяти років.

- Ні, ці збитки я терпітиму тільки під час міністерства пана Фуке, а воно триватиме не більше двох місяців.

- Ось як! - вигукнув Араміс.

- Бачите, як я відверта.

- Дякую вам, герцогиня. Але марно ви вважаєте, що після падіння пана Фуке орден буде знову виплачувати вам пенсію.

- Я знаю засіб змусити орден бути щедрим так само, як знаю засіб змусити королеву-вдовицю розщедритися.

- У такому разі, герцогиня, нам усім доводиться опустити прапор перед вами. Перемога за вами, тріумф за вами! Будьте милостиві, прошу вас. Трубіть відбій!

- Як можете ви, - продовжувала герцогиня, не звернувши уваги на іронію Араміса, - зупинитися перед нещасними п'ятьмастами тисячами ліврів, коли йдеться про порятунок вашого друга... Вибачте, вашого покровителя від неприємностей, заподіяних боротьбою партій.

- Ось чому, герцогиня: після отримання вами п'ятисот тисяч ліврів пан де Лек зажадає своєї частки, теж у п'ятсот тисяч ліврів, чи не так? А після вас і пана де Лека настане черга і ваших дітей, ваших бідняків і хтозна-чия ще, тоді як листи, хоч як би вони їх не компрометували, не

варті трьох або чотирьох мільйонів. Їй-богу, герцогиня, діамантові підвіски французької королеви були дорожчими за ці клаптики паперу, та все ж вони не коштували й чверті того, що ви запитуєте!

- Ви маєте рацію, ви маєте рацію, але купець запитує за свій товар, скільки йому завгодно. Покупець може взяти або відмовитися.

- Хочете, герцогиня, я вам відкрию, чому я не куплю ваших листів?

- Скажіть.

- Ваші листи Мазаріні підроблені.

- Повно!

- Звичайно. Адже було б щонайменше дивно, якби ви продовжували вести з кардиналом інтимне листування після того, як він посварив вас із королевою; це пахло б пристрастю, шпигунством... їй-богу, не наважуюся вимовити потрібного слова.

- Не соромтеся.

- Угодництвом.

- Усе це вірно; але вірно також і те, що написано в листах.

- Клянуся вам, герцогиня, ці листи не принесуть вам жодної користі при зверненні до королеви.

- Принесуть, будьте певні.

«Співай, пташка, співай! - подумав Араміс. - Шипи, змія».

Але герцогиня вже попрямувала до дверей.

Араміс готував для неї сюрприз... Прокляття, яке кидає переможений, що йде за колісницею тріумфатора.

Він подзвонив. У вітальню внесли свічки, які яскраво освітили зблякле обличчя герцогині. Довгим іронічним поглядом подивився Араміс на бліді, висохлі щоки, на очі, що горіли під запаленими повіками, на тонкі губи, що старанно закривали чорні й рідкісні зуби.

Він навмисне виставив вперед струнку ногу, граціозно нахилив горду голову і посміхнувся, щоб показати зуби, що блищали при світлі. Постаріла кокетка зрозуміла його задум: вона стояла якраз проти дзеркала, яке завдяки контрасту убивчо різко підкреслило дряхлість, яку вона так дбайливо приховувала.

Нерівною і важкою ходою вона поспішно пішла, навіть не відповівши на уклін Араміса, який був зроблений ним з гнучкістю і грацією колишнього мушкетера. Вклонившись, Араміс, як зефір, ковзнув паркетом, щоб провести її.

Герцогиня де Шеврез подала знак своєму рослому лакею, озброєному мушкетом, і покинула дім, де такі ніжні друзі не могли зіткнутися, бо надто добре зрозуміли одне одного.

CLXXX. Тут стає очевидним, що якщо не можна сторгуватися з одним, то нічого не заважає сторгуватися з іншим

Араміс вгадав: вийшовши з готелю на площі Бодуайє, герцогиня де Шеврез наказала їхати додому.

Вона, безсумнівно, боялася, що за нею стежать, і хотіла в такий спосіб відвести від себе підозри. Однак, повернувшись до себе й упевнившись, що ніхто за нею не стежить, вона веліла відчинити хвіртку в саду, що виходила в провулок, і вирушила на вулицю Круа-де-Пті-Шан, де жив Кольбер.

Ми сказали, що настав вечір, - правильніше сказати, настала ніч, і до того ж непроглядна. Притихлий Париж обволікав поблажливою темрявою і знатну герцогиню, яка плела свою політичну інтригу, і невідому городянку, яка, запізнившись після вечері в місті, під руку зі своїм коханцем поверталася під подружній дах найдовшою дорогою. Пані де Шеврез досить звикла до того, що можна назвати «нічною політикою», і їй було добре відомо, що міністри ніколи не зачиняються навіть у себе вдома від молодих і чарівних жінок, які бояться пилу службових канцелярій, а також від літніх і досвідчених панянок, які бояться нескромного відлуння міністерств.

Біля під'їзду герцогиню зустрів лакей, і, правду кажучи, зустрів досить погано. Розглянувши відвідувачку, він навіть дозволив собі зауважити, що в таку годину і в такому віці не личить відривати пана Кольбера від праці, яку він виконує перед відходом до сну.

Але герцогиня де Шеврез, не виявивши гніву, написала на аркуші, вирваному із записника, своє ім'я - гучне ім'я, яке не раз неприємно вражало слух Людовика XIII і великого кардинала.

Вона написала це ім'я великим і недбалим почерком, звичним тоді серед знаті, склала папір особливим, їй одній властивим чином і вручила його лакею без єдиного слова, але з таким величним виглядом, що цей запеклий шахрай, що вмів чути панів на відстані, впізнав у ній шляхетну пані, опустив голову і побіг з доповіддю до Кольбера.

Можна не додавати, що, розкривши записку, міністр не втримався від легкого вигуку, і цього вигуку лакею було достатньо, щоб зрозуміти, наскільки серйозно слід поставитися до таємничої гості: він пустився бігом за герцогинею.

Вона з деякими труднощами піднялася на другий поверх красивого нового будинку, затрималася на мить на майданчику, щоб віддихатися, і увійшла до Кольбера, який сам відчинив перед нею двері.

Герцогиня зупинилася на порозі, щоб краще роздивитися того, з ким їй належало вести справу. Важка, велика голова, густі брови, непривітне обличчя, наче придавлене єрмолкою, схожою на ті, що носять священики, - усе це з першого погляду навіяло їй думку, що

перемовини не становитимуть труднощів, а суперечка щодо тієї чи іншої частковості позбавлена жодного інтересу, тому що така брутальна натура повинна бути, мабуть, малочутливою до витонченої помсти й до ненаситного честолюбства.

Але коли герцогиня придивилася уважніше до його маленьких, чорних, пронизуючих наскрізь оченят, до поздовжніх складок на його суворому опуклому лобі, до ледь помітного посмикування губ, які лише на вкрай поверхневих спостерігачів справляли враження добродушності, вона змінила свою думку про Кольбера й подумала: «Ось той, кого я шукала».

- Чим зобов'язаний я честю ваших відвідин, пані? - запитав інтендант фінансів.

- Причина всьому - потреба, пане, потреба, яку я маю у вас, а ви - у мені.

- Щасливий, пані пані, вислухати першу частину вашої фрази; що ж до другої її частини...

Пані де Шеврез сіла в крісло, яке їй підсунув Кольбер.

- Пане Кольбер, адже ви інтендант фінансів?

- Так, пані.

- І ви хотіли б стати суперінтендантом, чи не так?

- Пані!

- Не заперечуйте: це затягне нашу розмову і ні до чого більше не поведе; це безглуздо.

- Але, пані пані, незважаючи на моє щире бажання доставити вам задоволення, незважаючи на чемність, яку я зобов'язаний проявляти до дами вашого становища, ніщо не могло б змусити мене зізнатися, ніби я намагаюся сісти на місце мого начальника.

- Я зовсім не говорила про те, що ви хочете «сісти на місце свого начальника», пане. Хіба що я ненавмисно вимовила ці слова. Не думаю, втім. Слово «замінити» звучить менш жорстко і граматично тут доречніше, як казав пан Вуатюр*. Отже, я стверджую, що ви хотіли б замінити пана Фуке.

- Але фортуна пана Фуке, пані пані, встоїть перед будь-яким випробуванням. Суперінтендант - це Колос Родоський нашого століття; кораблі пропливають у нього під ногами, але вони навіть не зачіпають його.

- Я б теж охоче скористалася цим порівнянням. Так, пан Фуке грає роль Колоса Родоського*; але мені пригадується, я чула, як розповідав пан Конрар*... здається, академік... що, коли Колос Родоський упав, купець, який звалив його... простий купець, пан Кольбер... навантажив його уламками чотири сотні верблюдів. Купець! Але ж йому далеко до інтенданта фінансів.

- Пані, можу вас запевнити, що я ніколи не звалю пана Фуке.

- Ну, пане Кольбер, якщо ви наполягаєте і продовжуєте зображати чутливість, начебто не знаючи, що мене звуть пані де Шеврез і що я

стара, інакше кажучи, що ви маєте справу з жінкою, яка була політичною супротивницею кардинала Рішельє і в якої не лишається часу, щоб марнувати його даремно, - якщо ви припускаєтеся подібної необачності, я знайду людей проникливіших і зацікавленіших у тому, щоб домогтися успіху.

- У чому ж, пані суддя, у чому?

- Ви змушуєте мене бути дуже низької думки про нинішніх людей, пане. Клянуся вам, якби за моїх часів якась жінка з'явилася до пана де Сен-Мару*, який, утім, не був семи п'ядей у чолі, клянуся, якби вона сказала про кардинала все те, що я тільки-но сказала вам про пана Фуке, пан де Сен-Мар уже кував би залізо.

- Але будьте трошки поблажливішими, пані.

- Отже, ви згодні замінити пана Фуке?

- Якщо король звільнить пана Фуке, зрозуміло.

- Знову ви говорите зайве. Ясно, що раз ви ще не домоглися його відставки, значить, ви не могли цього зробити. Тому я була б круглою дурепою, якби, йдучи сюди, не принесла із собою того, чого вам бракує.

- Я в розпачі, що змушений наполегливо стояти на своєму, - сказав Кольбер після мовчання, яке дало змогу герцогині оцінити всю його скритність, - але я маю поставити вас до відома, пані, пані, що ось уже добрих шість років на пана Фуке надходить донос за доносом, а становище суперінтенданта анітрохи не похитнулося.

- Усьому свій час, пане Кольбер; ті, хто викривав пана Фуке, не носили імені де Шеврез і не мали у своєму розпорядженні доказів, рівноцінних шести листам кардинала Мазаріні, які неспростовно встановлюють правопорушення, яке я маю на увазі.

- Правопорушення?

- Злочин, якщо це слово вам більше до душі.

- Злочин? Скоєний паном Фуке?

- Ось саме... Дивно, пане Кольбер, дивно: у вас зазвичай таке холодне й непроникне обличчя, а зараз, я бачу, ви просто сяєте.

- Злочин?

- Я в захваті, що це справило на вас враження.

- О, пані пані, адже це слово містить у собі так багато!

- Воно містить у собі наказ про суперінтендантство для вас і наказ про вигнання для пана Фуке.

- Вибачте мені, герцогиня: майже неможливо, щоб пан Фуке зазнав вигнання; арешт, опала - це вже занадто!

- О, я знаю, що кажу, - холодно продовжувала пані де Шеврез. - Я живу не так уже й далеко від Парижа, щоб не знати, що тут коїться. Король не любить пана Фуке й залюбки погубить його, якщо йому дадуть до цього привід.

- Треба, однак, щоб привід був належним.

- Мій привід цілком належний. Тому-то я й оцінюю його в п'ятсот тисяч ліврів.

- Що це означає? - запитав Кольбер.

- Я хочу сказати, пане, що, маючи в руках цей привід, я передам його у ваші руки тільки в обмін на п'ятсот тисяч ліврів.

- Чудово, герцогиня, я розумію. Але оскільки ви призначили продажну ціну, ознайомте мене з вашим товаром.

- О, це не становитиме труднощів; шість листів кардинала Мазаріні, як я сказала; автографи ці, звісно, не коштували б таких грошей, якби вони не встановлювали з цілковитою очевидністю, що пан Фуке привласнив великі казенні суми.

- З повною очевидністю? - запитав Кольбер, і очі його радісно заблищали.

- З повною очевидністю. Чи не хочете прочитати ці листи?

- Всією душею! Само собою, копії?

- Само собою, копії.

Герцогиня витягла захований у неї на грудях невеликий згорток, злегка прим'ятий її оксамитовим корсажем.

- Читайте, - подала вона папери.

Кольбер жадібно накинувся на них.

- Чудово! - сказав він, закінчивши читання.

- Досить ясно, чи не так?

- Так, герцогиня, так; отже, кардинал Мазаріні передав гроші пану Фуке, а пан Фуке залишив їх у себе; але які, власне, гроші маються тут на увазі?

- У тому-то й річ! Утім, якщо ми домовимося, я приєднаю до цих шести ще сьомий лист, який остаточно поінформує вас про все.

Кольбер розмірковував.

- А оригінали?

- Даремне запитання. Це все одно, як якби, пане Кольбер, я запитала у вас, чи будуть повними або порожніми мішечки із золотими монетами, які ви мені вручите.

- Прекрасно, герцогиня.

- Отже, угоду укладено?

- Ще ні.

- Як же так?

- Є одна річ, про яку ні ви, ні я не подумали.

- Назвіть її.

- За всіх обставин пана Фуке може погубити тільки процес.

- Так.

- І публічний скандал.

- Так. Ну то що ж?

- А те, що ні процесу, ні скандалу не буде.

- Чому ж?

- Тому, що йдеться про генерального прокурора парламенту; тому, що у нас у Франції все, рішуче все: адміністрація, армія, юстиція, торгівля, - все пов'язане ланцюгом взаємної доброзичливості, що зветься

корпоративним духом. Тому, пані пані, парламент ніколи не потерпить, щоб його голову віддали під суд. І якби це сталося, навіть за наказом короля, парламент ніколи не засудить свого генерального прокурора.

- Правду кажучи, пане Кольбер, це мене не стосується.

- Я знаю, пані суддя. Але мене-то це, звісно, стосується і знижує ціну того, що ви принесли. До чого мені докази злочину, якщо він не підлягає покаранню?

- Але якщо на Фуке впадуть підозри, то і в цьому випадку він буде відсторонений від обов'язків суперінтенданта.

- Велика важливість! - вигукнув Кольбер, і його похмуре обличчя якось раптом висвітлилося виразом ненависті й помсти.

- Ах, пане Кольбер, вибачте мені, - зауважила герцогиня, - я не знала, що ви настільки вразливі. Добре, чудово. Але якщо вам мало того, що у мене є, припинимо розмову.

- Ні, пані пані, продовжимо його. Але оскільки ціна товару впала, обмежте і ви свої домагання.

- Ви торгуєтеся?

- Це необхідно кожному, хто хоче чесно платити.

- Скільки ж ви пропонуєте?

- Двісті тисяч ліврів.

Герцогиня розсміялася йому в обличчя, але потім раптово сказала:

- Зачекайте.

- Ви погоджуєтеся?

- Ні, не зовсім. Але в мене є ще одна комбінація.

- Говоріть.

- Ви даєте мені триста тисяч ліврів.

- Ні, ні!

- Погоджуйтеся чи ні, як завгодно. І це не все.

- Ще що-небудь? Ви стаєте неможливою, герцогиня.

- Зовсім ні, я більше не прошу у вас грошей.

- Чого ж ви хочете?

- Послуги. Ви знаєте, що я завжди була ніжно прив'язана до королеви.

- І...

- І... я хочу побачитися з її величністю.

- З королевою?

- Так, пане Кольбер, з королевою, яка мені більше не друг, це вірно, і вже давно мені не друг, але може знову стати другом, якщо мені нададуть відповідну можливість.

- Її величність, герцогиня, нікого більше не приймає. Вам відомо, що напади її хвороби повторюються все частіше й частіше.

- Ось тому-то я і повинна побачити королеву. Уявіть собі, що у нас у Фландрії захворювання подібного роду - річ дуже часта.

- Рак? Страшна, невиліковна, фатальна хвороба.

- Не вірте цьому, пане Кольбер. Фламандський селянин - людина первісна. У нього не дружина, а рабиня.

- Що ж із цього?

- Поки він покурює свою вічну люльку, дружина працює: вона черпає з колодязя воду, вона навантажує мула чи віслюка, вона тягає на собі тяжкості. Оскільки вона не шкодує себе, то постійно завдає собі ударів. До того ж їй частенько дістаються побої. А рак походить від тілесного ушкодження.

- Це правильно.

- Фламандки, однак, не вмирають від цього. Коли їхні страждання стають їм остаточно несила, вони знаходять ліки. І бегинки в Брюгге* дивовижно лікують цю хворобу. У них є цілющі води, настоянки, втирання: вони дають хворій пляшку з водою і свічку і, продаючи свої товари, приносять дохід духівництву і водночас служать богу. Її величність одужає і поставить стільки свічок, скільки знайде для себе належним. Ви бачите, пане Кольбер, що перешкодити моєму побаченню з королевою - це майже те саме, що царевбивство.

- Герцогиня, ви занадто розумна жінка, ви збиваєте мене з пантелику. Я здогадуюся, однак, що ваша велика любов до королеви пояснюється і деякою особистою вигодою, яку ви розраховуєте витягти з побачення з нею.

- Хіба я прагну приховати це? Ви, здається, сказали: деяку вигоду? Знайте ж, що не деяку, а дуже велику вигоду, і я вам доведу це в небагатьох словах. Якщо ви приведете мене до її величності королеви, мені буде досить тих трьохсот тисяч, які я зажадала у вас; якщо ж ви мені в цьому відмовите, я залишаю в себе листи і віддаю їх тільки в разі негайної виплати п'ятисот тисяч.

З цими словами герцогиня рішуче встала, залишивши Кольбера в неприємному роздумі. Продовжувати торгуватися було немислимо; припинити торг - означало втратити нескінченно багато.

- Пані, - вклонився він, - я буду мати задоволення виплатити вам сто тисяч екю.

- О! - вигукнула герцогиня.

- Але як я отримаю від вас оригінали?

- Найпростішим способом, дорогий пане Кольбер... Кому ви достатньо довіряєте?

Суворий фінансист почав беззвучно сміятися, і його широкі чорні брови на жовтому лобі піднімалися й опускалися, як крила кажана.

- Нікому, - сказав він.

- Але ви, звісно, робите виняток для себе самого?

- Що ви хочете цим сказати, герцогиня?

- Я хочу сказати, що якби ви взяли на себе працю вирушити разом зі мною туди, де знаходяться листи, їх було б вручено особисто вам, і ви могли б перерахувати і перевірити їх.

- Це правильно.

- Вам слід узяти з собою сто тисяч екю, бо і я також не вірю нікому, крім себе.

Кольбер почервонів до брів. Подібно до всіх тих, хто перевершує інших у мистецтві числення, він був чесний до дріб'язковості.

- Пані, - заявив він, - я візьму із собою обіцяну суму у вигляді двох чеків, за якими ви зможете отримати її в моїй касі. Чи задовольнить вас такий спосіб розрахунку?

- Як шкода, що кожен із ваших чеків не вартий мільйона, пане інтендант!.. Отже, я матиму честь вказати вам дорогу.

- Дозвольте розпорядитися, щоб заклали моїх коней.

- Внизу на мене чекає карета.

Кольбер кашлянув у нерішучості. Йому раптом здалося, що пропозиція герцогині - пастка, що, можливо, біля дверей на нього чекають вороги, і що ця пані, яка запропонувала продати йому свою таємницю за сто тисяч екю, запропонувала її за ту саму суму і панові Фуке.

Він так зволікав, що герцогиня пильно подивилася йому в очі:

- Ви віддаєте перевагу власній кареті?

- Зізнатися, так.

- Ви думаєте, що я заманюю вас у пастку?

- Герцогиня, у вас примхливий характер, а я, будучи людиною характеру позитивного, боюся бути скомпрометованим якимось злим жартом.

- Коротше кажучи, ви боїтеся? Добре, їдьте у своїй кареті, беріть із собою стільки лакеїв, скільки вам буде завгодно... Тільки подумайте: те, що ми робимо з вами наодинці, відомо лише нам обом, те, що побачить хтось третій, стане відомо всьому світу. Зрештою, я не наполягаю; нехай моя карета їде слідом за вашою, і я буду рада пересісти у вашу, щоб вирушити до королеви.

- До королеви?

- А ви вже забули? Як! Настільки істотна умова нашого договору вже віддана вами забуттю! Якою ж дрібницею вона була для вас! Боже мій! Та якби я знала про це, я запитала б із вас удвічі більше.

- Герцогиня, я передумав. Я не поїду з вами.

- Правда?.. Чому?

- Тому, що моя довіра до вас безмежна.

- Мені це приємно чути від вас... Але як же я отримаю свої сто тисяч екю?

- Ось вони.

Інтендант надряпав кілька слів на папірці і віддав його герцогині.

- Вам сплачено, - сказав він.

- Ваш жест гарний, пане Кольбер, і я відплачу вам за нього тим самим.

Вимовляючи ці слова, вона засміялася. Сміх герцогині де Шеврез був схожий на зловісний шепіт, і кожен, хто відчуває у своєму серці

тремтіння молодості, віри, кохання, - коротше кажучи, життя, вважав би за краще почути швидше стогони, ніж цю жалюгідну подобу сміху.

Герцогиня розстебнула корсаж і вийняла невеликий згорток, перев'язаний стрічкою вогняного кольору. Гачки поступилися поривчастим рухам її нервових рук, і очам інтенданта, зацікавленого цими дивними приготуваннями, відкрилися безсоромно оголені, почервонілі груди, натерті згортком. Герцогиня продовжувала сміятися.

- Візьміть, - сказала вона, - ці листи написані самим кардиналом. Вони - ваші, і, крім того, герцогиня де Шеврез зголосилася роздягнутися перед вами, як якщо б ви були... але я не хочу називати імена, які могли б змусити вас загордитися або приревнувати. А тепер, пане Кольбер, - продовжувала вона, поспішно застібаючи сукню, - ваша кар'єра зроблена; везіть же мене до королеви.

- Ні, пані. Якщо ви знову накличете на себе немилість її величності і в палаці знатимуть, що я - той, хто ввів вас у її покої, королева не пробачить мені цього до кінця своїх днів. У палаці знайдуться віддані мені люди, які й введуть вас туди, залишивши мене осторонь цієї справи.

- Як вам буде завгодно, аби я змогла проникнути до королеви.

- Як звуть брюгзьких черниць, які лікують хворих?

- Бегінками.

- Отже - відтепер ви бегінка.

- Згодна. Але все ж таки мені доведеться перестати бути бегинкою.

- Це вже ваша турбота.

- Ну ні, вибачте. Я зовсім не хочу, щоб переді мною зачинили двері.

- І це ваша турбота, пані. Я накажу старшому камердинерові чергового офіцера її величності впустити до палацу втікачку з ліками, здатними полегшити страждання королеви. Ви отримаєте від мене перепустку, але ліки і пояснення - про це подумайте самі. Я визнаю, що послав до королеви втікачку, але зречуся пані де Шеврез.

- Щодо цього будьте спокійні, до цього не дійде.

CLXXXI. Шкура ведмедя

Кольбер вручив герцогині перепустку і трохи відсунув крісло, за яким вона стояла, як за укриттям.

Пані де Шеврез злегка кивнула і вийшла.

Кольбер, упізнавши почерк Мазаріні і перерахувавши листи, подзвонив секретареві і велів викликати радника парламенту, пана Ванеля. Секретар відповів, що радник, вірний своїм звичкам, щойно прибув, щоб доповісти інтенданту про найважливіше в сьогоднішній роботі парламенту.

Кольбер наблизився до лампи і перечитав листи покійного кардинала; він кілька разів посміхнувся, переконуючись дедалі більше і

більше в цінності документів, переданих йому пані де Шеврез, і, підіперши свою важку голову обома руками, на кілька хвилин вдався до роздумів.

У цей час до кабінету увійшов високий, щільної статури чоловік з худим обличчям і хижим носом. Він увійшов зі скромною впевненістю, що свідчила про гнучкий і водночас твердий характер, гнучкий щодо пана, який може доставити здобич, і твердий щодо тих собак, які могли б заперечувати в нього цей настільки ласий шматок.

Під пахвою у Ванеля була папка великих розмірів; він поклав її на бюро, біля якого сидів Кольбер.

- Здрастуйте, пане Ванель, - сказав Кольбер, відриваючись від своїх думок.

- Здрастуйте, монсеньйоре, - невимушено відповів Ванель.

- Треба говорити «пане», - м'яко поправив Кольбер.

- Звертаючись до міністрів, кажуть «монсеньйор», - незворушно зауважив Ванель. - Ви - міністр!

- Поки що ще ні!

- Я називаю вас монсеньйором. Утім, ви мій начальник, ви мій сеньйор, чого ж більше! Якщо вам не подобається, щоб я величав вас таким чином у присутності сторонніх, дозвольте називати вас монсеньйором наодинці.

Кольбер підняв голову на висоту лампи і прочитав або спробував прочитати на обличчі Ванеля, наскільки щирим був цей вираз відданості. Але радник умів витримати будь-який погляд, навіть якщо цей погляд був поглядом міністра.

Кольбер зітхнув. Він не побачив на обличчі Ванеля нічого певного; можливо, Ванель і чесний. Кольбер подумав про те, що ця людина, підкоряючись йому за службою, насправді тримає його у своїй владі, бо пані Ванель - його, Кольбера, коханка. І поки він співчутливо думав про долю цієї людини, Ванель безпристрасно вийняв із кишені надушений, запечатаний іспанським воском лист і простягнув його інтенданту.

- Що це, Ванель?

- Лист від дружини, монсеньйоре.

Кольбер закашлявся. Він узяв лист, роздрукував його, прочитав і запхав собі в кишеню, тоді як Ванель незворушно гортав свої протоколи.

- Ванелю, - сказав раптово патрон своєму підлеглому, - ви, як здається, не боїтеся роботи?

- Так, монсеньйоре.

- Дванадцять годин щодня не приводять вас у жах?

- Я працюю п'ятнадцять годин.

- Незбагненно. Парламентські обов'язки забирають не більше трьох годин на добу.

- О, я веду рахункові книги одного мого друга, справи якого перебувають під моїм піклуванням; крім того, у вільний час я вивчаю давньоєврейську мову.

- Вас дуже високо цінують у парламенті, чи не так, Ванель?

- Вважаю, що так, монсеньйоре.

- Вам не слід засиджуватися на місці радника.

- Що ж належить зробити для цього?

- Купити посаду.

- Яку?

- Що-небудь пізнавальніше. Скромні домагання задовольнити найважче.

- Наповнювати скромні гаманці теж адже справа нелегка.

- Ну, і яка все-таки посада приваблює вас?

- Правду кажучи, я не бачу жодної, яка була б мені по кишені.

- Є хороша посада. Але треба бути королем, щоб купити її без грошових труднощів, а королю, мабуть, не спаде на думку купувати посаду генерального прокурора.

Почувши ці слова, Ванель підняв на Кольбера смиренний невиразний погляд.

Кольбер так і не зміг зрозуміти, розгадав Ванель його задуми чи просто відгукнувся на вимовлені ним слова.

- Про яку посаду генерального прокурора парламенту ви, монсеньйоре, говорите? - запитав Ванель. - Я знаю лише посаду пана Фуке.

- Про неї-то я і говорю, мій милий радник.

- У вас непоганий смак, монсеньйоре; але товар може бути куплений тільки в тому разі, якщо він продається.

- Думаю, пане Ванель, що ця посада незабаром надійде в продаж.

- Надійде в продаж! Посада генерального прокурора, посада пана Фуке?

- Про це посилено говорять.

- Посада, яка робить його невразливим, надійде в продаж? О, о!

І Ванель засміявся.

- Можливо, ця посада лякає вас? - суворо вимовив Кольбер.

- Лякає? Анітрохи.

- Або ви не хочете її?

- Монсеньйоре, ви потішаєтеся наді мною, - відповів Ванель. - Якому раднику парламенту не хотілося б перетворитися на генерального прокурора?

- У такому разі, пане Ванель... раз я стверджую, що посада надійде в продаж...

- Ви стверджуєте, монсеньйоре?

- Про це багато хто говорить.

- Повторюю, це немислимо: ніхто не кине щита, що оберігає його честь, статки, зрештою, життя.

- Бувають часом божевільні, які вважають себе в безпеці від ударів долі, пане Ванель.

- Так, монсеньйоре, бувають; але такі божевільні не здійснюють своїх божевільностей на користь бідних Ванелів, які животіють у цьому світі.

- Чому?

- Тому що Ванелі бідні.

- Посада пана Фуке і справді коштує дорого. Що б ви віддали за неї, пане Ванель?

- Усе, що в мене є, монсеньйоре.

- Скільки ж?

- Від трьохсот до чотирьохсот тисяч ліврів.

- А ціна цієї посади?

- Найменше - півтора мільйона. Я знаю людей, які пропонували мільйон сімсот тисяч і все ж не могли спокусити пана Фуке. Але якби навіть сталося, що пан Фуке захоче продати свою посаду, у що я не вірю, незважаючи на те, що мені говорили...

- А, так і вам казали! Хто ж?

- Пане де Гурвіль... пан Пелісон... так, мимохідь.

- Ну, то якби пан Фуке захотів продати свою посаду?..

- Я все одно не міг би купити її, бо пан суперінтендант продав би її лише за готівку, а хто може відразу викласти на стіл півтора мільйона?

Тут Кольбер зупинив радника виразним жестом. Він знову задумався.

Спостерігаючи роботу думки на обличчі свого пана і бачачи його наполегливе бажання продовжувати розмову про той самий предмет, Ванель терпляче чекав рішення, не сміючи підказати його інтенданту.

- Поясніть мені гарненько, - сказав нарешті Кольбер, - які привілеї пов'язані з посадою генерального прокурора.

- Право обвинувачення будь-якого французького підданого, якщо він не принц крові; право анулювання будь-якого обвинувачення, спрямованого проти будь-якого француза, крім короля і принців королівського дому. Генеральний прокурор - права рука короля, що карає винних; утім, та сама рука може служити королю і для того, щоб погасити факел правосуддя і законності. Таким чином, пан Фуке в змозі виявити непокору королю, піднявши проти нього парламент; ось чому король, незважаючи ні на що, постарається ладнати з паном Фуке, бо його величність, звісно, захоче, щоб його укази набували законної сили без заперечень парламенту. Генеральний прокурор може бути і дуже корисним, і дуже небезпечним знаряддям.

- Хочете бути генеральним прокурором, Ванель? - раптово запитав Кольбер, пом'якшуючи голос і погляд.

- Я? - вигукнув Ванель. - Але я вже мав честь доповідати, що у мене для цього не вистачає мільйона ста тисяч ліврів.

- Ви візьмете їх у борг у ваших друзів.

- У мене немає друзів багатших за мене.

- Ви - чесна людина!

- О, якби всі думали так само, як монсеньйор!

- Досить, що так думаю я. І в разі потреби я готовий відповідати за вас.

- Стережіться, монсеньйоре! Чи знаєте ви приказку?

- Яку?

- Хто відповідає, тому й платити.

- До цього не дійде.

Ванель встав, схвильований пропозицією, так несподівано зробленою йому людиною, слова якої сприймали всерйоз навіть найлегковажніші люди.

- Не потішайтеся наді мною, монсеньйоре, - сказав він.

- Давайте поспішимо з цією справою, Ванель. Ви кажете, що пан Гурвіль розмовляв із вами про посаду пана Фуке?

- Так, і Пелісон також.

- Офіційно чи тільки офіціозно?

- Ось їхні слова: «Члени парламенту багаті і честолюбні, їм належить скластися і запропонувати два або три мільйони пану Фуке, своєму покровителю, своєму світочу».

- Що ж ви сказали на це?

- Я сказав, що в разі потреби внесу свою частку в розмірі десяти тисяч ліврів.

- А, значить, і ви обожнюєте пана Фуке! - вигукнув Кольбер, кинувши на Ванеля погляд, сповнений ненависті.

- Анітрохи. Але пан Фуке обіймає посаду нашого генерального прокурора; він вліз у борги, він йде на дно; ми повинні врятувати честь корпорації.

- Так ось чому, поки Фуке на своїй посаді, йому нема чого побоюватися!

- Крім того, - продовжував Ванель, - пан Гурвіль додав: «Прийняти милостиню пану Фуке принизливо, і він від неї, безсумнівно, відмовиться; нехай же парламент складеться і, дотримуючись пристойності, купить посаду свого генерального прокурора; тоді все обійдеться як годиться: честь корпорації залишиться незаплямованою, і разом з тим буде пощаджена гордість пана Фуке».

- Так, це дійсно вихід.

- Я розсудив абсолютно так само, як ви, монсеньйоре.

- Так от, пане Ванель: ви зараз же вирушите до пана Пелісона або до пана Гурвіля; чи знаєте ви ще кого-небудь із друзів пана Фуке?

- Я добре знайомий з паном де Лафонтеном.

- З тим... віршотворцем?

- Так, із ним; коли ми були в добрих стосунках із паном Фуке, він складав вірші, що оспівують мою дружину.

- Зверніться до нього, щоб він влаштував вам зустріч із суперінтендантом.

- Охоче. Але як же з грошима?

- У зазначений день і годину гроші будуть у вашому розпорядженні; щодо цього можете бути спокійні.

- Монсеньйоре, яка велика щедрість! Ви затьмарюєте короля. Ви перевершуєте пана Фуке!

- Одну хвилину... не будемо зловживати словами, Ванель. Я вам аж ніяк не дарую мільйона чотирьохсот тисяч ліврів; у мене є діти.

- О пане, ви мені їх позичаєте - і цього більш ніж достатньо.

- Так, я їх позичаю.

- Призначайте будь-які відсотки, будь-які гарантії, монсеньйоре, я готовий до всього; що б ви не зажадали, я повторюватиму ще й ще, що ви перевершуєте в щедрості королів і пана Фуке. Ваші умови?

- Ви погасите борг протягом восьми років.

- Дуже добре.

- Ви дасте мені заставну на саму посаду.

- Чудово. Це все?

- Зачекайте. Я залишаю за собою право перекупити у вас цю посаду, сплативши вам на сто п'ятдесят тисяч ліврів більше, ніж те, що ви заплатите за неї, якщо у відправленні цієї посади ви не керуватиметеся інтересами короля і моїми приреченнями.

- А-а! - вимовив, злегка хвилюючись, Ванель.

- Хіба в моїх умовах є що-небудь, що вам не подобається? - холодно запитав Ванеля Кольбер.

- Ні, ні, - жваво відповів Ванель.

- У такому разі ми підпишемо договір, коли ви того забажаєте. Біжіть же до друзів пана Фуке.

- Лечу...

- І добийтеся побачення із суперінтендантом.

- Добре, монсеньйоре.

- Будьте поступливими.

- Так.

- І щойно змовитеся...

- Я покваплюся змусити його підписати угоду.

- Жодним чином не робіть цього!.. У жодному разі не заїкайтеся ні про підпис, говорячи з паном Фуке, ні про неустойку в разі порушення ним договору, ні навіть про чесне слово, чуєте? Або ви все погубите!

- Як же бути, монсеньйоре? Усе це не так просто.

- Постарайтеся тільки, щоб пан Фуке уклав із вами угоду. Ідіть!

CLXXXII. У вдовиці королеви

Вдовствуюча королева перебувала у себе в спальні в королівському палаці з пані де Мотвіль і сеньйорою Моленою. Король, якого прочекали до вечора, так і не з'явився. Королева в нетерпінні кілька разів посилала дізнатися, чи не повернувся він. Усе віщувало грозу. Придворні кавалери і дами уникали зустрічатися в приймальнях і коридорах, щоб не говорити на небезпечні теми.

Принц, брат короля, ще вранці вирушив із королем на полювання. Принцеса, дуючись на всіх, сиділа у себе. Вдовствуюча королева, прочитавши латиною молитву, розмовляла зі своїми двома наближеними чистою кастильською говіркою; йшлося про сімейні справи. Пані де Мотвіль, яка прекрасно розуміла іспанську мову, відповідала їй французькою.

Після того, як три співрозмовниці, у бездоганно чемній формі й користуючись недомовками, висловилися в тому сенсі, що поведінка короля вбиває королеву, його дружину, королеву-мати й усю решту рідні; після того, як у вишуканих висловах на голову мадемуазель де Лавальєр обрушилися всілякі прокльони, королева-мати увінчала ці скарги і докори словами, що відповідали її характеру й способу мислення.

- Estos hijos! - сказала вона, звертаючись до Молени. Ці слова означали: «Ах, ці діти!»

Ці слова в устах матері сповнені глибокого сенсу: в устах королеви Анни Австрійської, яка зберігала в глибині своєї скорботної душі настільки неймовірні таємниці, слова ці були просто жахливі.

- Так, - відповідала Молена, - ці діти! Діти, яким будь-яка мати віддає себе без залишку.

- І заради яких, - продовжила королева, - мати пожертвувала рішуче всім...

Королева не докінчила фрази. Вона кинула погляд на портрет блідого, без кров'янки в обличчі, Людовика XIII, зображеного на повний зріст, і їй здалося, ніби в тьмяних очах її чоловіка знову з'являється блиск, і його намальовані на полотні ніздрі починають роздуватися від гніву. Він не говорив, він погрожував. Після слів королеви надовго запанувало мовчання. Молена почала ритися в кошику з мереживами і стрічками. Пані де Мотвіль, вражена цією блискавкою порозуміння, що одночасно промайнула в очах королеви та її давньої наперсниці, опустила очі й, намагаючись не бачити, вся обернулася в слух. Вона почула лише багатозначне «гм», яке пробурмотіла дуенья, ця втілена обережність. Вона вловила зітхання, що вирвалося з грудей королеви. Пані де Мотвіль негайно ж підняла голову і запитала:

- Ви страждаєте, ваша величність?

- Ні, Мотвіль; але чому тобі спало на думку звернутися до мене з цим питанням?

- Ваша величність застогнали.

- Ти, мабуть, маєш рацію: мені трошки не по собі.

- Пан Вало тут поблизу; він, здається, у принцеси: у неї розладнані нерви.

- І це хвороба! Пан Вало марно відвідує принцесу; її зцілив би зовсім, зовсім інший лікар.

Пані де Мотвіль ще раз здивовано глянула на королеву.

- Інший лікар? - перепитала вона. - Але хто ж?

- Праця, Мотвіль, праця... Ах, вже якщо хто й справді хворий, то це моя бідна дочка - королева.

- І ви також, ваша величність.

- Сьогодні мені трохи легше.

- Не довіряйте своєму самопочуттю, ваша величність. І, немов на підтвердження цих слів пані де Мотвіль, гострий біль вжалив королеву в саме серце: вона зблідла і відкинулася в кріслі, непритомніючи.

- Мої краплі! - вигукнула вона.

- Зараз, зараз! - сказала Молена, і, анітрохи не прискорюючи рухів, підійшла до шафки з черепахи золотисто-жовтого кольору, вийняла з неї великий кришталевий флакон і, відкривши його, подала королеві.

Королева піднесла його до носа, кілька разів жадібно понюхала і прошепотіла:

- Ось так і вб'є мене господь бог. Хай буде його свята воля!

- Від болю не вмирають, - заперечила Молена, ставлячи флакон на колишнє місце.

- Вашій величності краще? - запитала пані де Мотвіль.

- Так, тепер краще.

І королева приклала палець до губ, щоб її улюбленица не проговорилася про щойно побачене.

- Дивно, - сказала після деякого мовчання пані де Мотвіль.

- Що ж дивного? - вимовила королева.

- Чи пам'ятає ваша величність день, коли цей біль уперше з'явився у вас?

- Я пам'ятаю лише те, що це був сумний день, Мотвіль.

- Цей день не завжди був для вашої величності сумним.

- Чому?

- Тому що двадцять три роки тому, і до того ж у той самий час, народився царюючий нині король, прославлений син вашої величності.

Королева скрикнула, затулила обличчя руками і на кілька секунд занурилася в роздуми. Чи був той спогад, чи роздум, чи ще один напад болю?

Молена кинула на пані де Мотвіль майже лютий погляд, до того він був схожий на докір. І гідна жінка, нічого не зрозумівши, зібралася було для заспокоєння своєї совісті звернутися до неї за роз'ясненнями, як раптом Анна Австрійська, раптово піднявшись із крісла, сказала:

- П'яте вересня! Так, цей біль з'явився п'ятого вересня. Велика радість в один день, велика печаль - в інший. Велика печаль, - додала вона зовсім тихо, - спокута за велику радість.

І з цього моменту Анна Австрійська, ніби вичерпавши всю свою пам'ять і розум, знову замовкла, очі в неї згасли, думки розсіялися і руки повисли.

- Потрібно лягати в ліжко, - сказала Молена.

- Зараз, Молено.

- Залишимо її величність, - наполягала іспанка.

Пані де Мотвіль встала. Блискучі й великі, схожі на дитячі сльози повільно котилися по блідих щоках королеви. Молена, помітивши це, пильно подивилася на Анну Австрійську своїм наполегливим настороженим поглядом.

- Так, так, - промовила королева. - Залиште нас; ідіть, Мотвіль.

Слово нас неприємно прозвучало у вухах французької улюбленіці. Воно означало, що після її відходу відбудеться обмін спогадами і таємницями. Воно означало, що бесіда вступає у свою найцікавішу фазу і що третя особа - а саме вона, Мотвіль, - зайва.

- Щоб допомогти вашій величності, чи достатньо однієї Молени? - запитала француженка.

- Так, - сказала іспанка.

Пані де Мотвіль поклонилася. Раптом стара покоївка, одягнена так само, як одягалися за іспанського двору 1620 року, відкинувши портьєру і бачачи королеву в сльозах, пані де Мотвіль, яка майстерно відступає під натиском дипломатичних вивертів Молени, і цю останню в розпалі її дипломатії, без сорому попрямувала до королеви і радісно прокричала:

- Ліки, ліки!

- Які ліки, Чіка? - перебила її Анна Австрійська.

- Ліки, щоб вилікувати вашу величність від хвороби.

- Хто ж доставив його? - жваво запитала пані де Мотвіль. - Пан Вало?

- Ні, дама з Фландрії.

- Дама з Фландрії? Хто вона? Іспанка? - повернулася до покоївки королева.

- Не знаю.

- А ким вона надіслана?

- Паном Кольбером.

- Як звуть цю даму?

- Вона не сказала.

- Її становище в суспільстві?

- На це відповість вона сама.

- Її обличчя?

- Вона в масці.

- Поглянь-но, Молено! - вигукнула королева.

- Це марно, - відповів з-за портьєри рішучий і водночас ніжний голос, який змусив здригнутися королеву та її дам.

Тієї ж миті, розсовуючи завісу, з'явилася жінка в масці. І перш ніж королева встигла вимовити хоч одне слово, незнайомка промовила:

- Я черниця з брюгзького монастиря, і я справді принесла ліки, які мають вилікувати вашу величність.

Усі мовчали. Бегінка завмерла в нерухомості.

- Продовжуйте, - звернулася до неї королева.

- Коли ми залишимося наодинці, - сказала бегінка.

Анна Австрійська глянула на своїх компаньйонок, і вони пішли геть. Тоді бегінка зробила три кроки у напрямку до королеви і шанобливо схилилася перед нею.

Королева недовірливо розглядала черницю, яка, своєю чергою, вперто дивилася на королеву; її очі блищали в прорізі маски.

- Королева Франції, мабуть, дуже хвора, - почала Анна Австрійська, - якщо навіть втікачки з Брюгге знають, що вона потребує лікування.

- Слава богу, ваша величність не безнадійно хворі.

- Все ж таки як ви дізналися, що я хвора?

- Ваша величність має друзів у Фландрії.

- І ці друзі направили вас до мене?

- Так, ваша величність.

- Назвіть їхні імена.

- Неможливо і марно, оскільки пам'ять вашої величності все ще не пробуджена вашим серцем.

Анна Австрійська підняла голову; вона силкувалася проникнути під покрив маски і розгадати таємничість цих слів, щоб відкрити ім'я тієї, яка говорила з такою невимушеністю. Потім, раптом втомившись від своєї цікавості, образливої для її звичайної зарозумілості, вона суворо зауважила:

- Пані, ви, мабуть, не знаєте, що з царюючими особами не говорять у масці?

- Зобов'яжіть вибачити мене, ваша величність, - смиренно відповіла бегінка.

- Вибачити вас я не можу; я дарую вам прощення, але тільки в тому разі, якщо ви скинете маску.

- Ваша величність, я дала обітницю допомагати стражденним і засмученим, не відкриваючи перед ними обличчя. Я могла б принести полегшення і вашому тілу, і вашій душі, але оскільки ваша величність чинить мені в цьому перешкоди, то я віддаляюся. Прощавайте, ваша величність!

Ці слова були вимовлені з такою чарівністю і такою шанобливістю, що гнів і недовіра королеви зникли, тоді як цікавість її анітрохи не вляглася.

- Ви маєте рацію, - сказала вона, - тим, хто страждає, не слід нехтувати розрадами, що їх послав їм господь бог. Говоріть, пані, і,

можливо, вам буде дано принести полегшення, як ви обіцяєте, моєму тілу... На жаль, боюся, що господь готує моїй плоті жорстокі випробування!

- Поговоримо трохи і про вашу душу, - продовжувала бегінка, - про душу, яка теж страждає, у чому я впевнена.

- Моя душа?

- Є виразки, що пожирають нас, які наривають незримо. За цих недуг шкіра залишається світлою, як слонова кістка, і на тілі не проступає жодних синіх плям. Лікар, що схиляється над грудьми хворого, не в силах почути, як у м'язах, під струмом крові, скрегочуть зуби цих ненаситних чудовиськ; ні вогонь, ні залізо не здатні вбити або приборкати лють цього разючого до смерті бича; ворог проникає у почуття й думки, і вони приходять у сум'яття; біль проростає в серці, і воно розривається. Ось, ваша величність, виразки, фатальні для королев. Чи не страждаєте ви на подібну недугу?

Анна повільно підняла руку, таку саму сліпуче білу і прекрасну, як за часів її молодості.

- Недуга, про яку ви говорите, - сказала вона, - неминуче зло нашого життя, життя великих світу цього, на яких господь поклав обов'язки дбати про підданих. Коли недуга занадто важка, бог полегшує нас на суді покаяння. Там ми скидаємо з себе тягар і звільняємося від таємниць, що гнітять нас. Але не забувайте, що господь порівнює випробування з силами своїх тлінних створінь, і мої сили здатні витримати тягар, що лежить на мені; для чужих таємниць мені достатньо скромності бога, для моїх власних мені мало скромності мого духівника.

- Я бачу, що ви, як завжди, сміливо виступаєте проти своїх ворогів, ваша величність, але я боюся, що ви недостатньо довіряєте вашим друзям.

- У королев немає друзів. Якщо вам більше нема чого мені сказати, якщо ви почуваєтеся натхненною самим богом, наче пророчиця, ідіть геть, бо я боюся майбутнього.

- А мені здалося, - рішуче заперечила бегінка, - що ви скоріше боїтеся колишнього.

Вона ще не закінчила цієї фрази, як королева, вся випроставшись, вигукнула різким і наказовим тоном:

- Говоріть! Поясніть чітко, ясно, повно, або...

- Не погрожуйте, ваша величносте, - відповіла м'яко бегінка. - Я прийшла, сповнена шанобливості та співчуття, я прийшла до вас від друга.

- Тоді доведіть це! Полегшіть мої страждання, замість того щоб викликати в мені роздратування.

- Це легко зробити. І ваша величність побачить, чи я друг.

- Ну, починайте.

- Яке нещастя звалилося на вашу величність за останні двадцять три роки?

- Ах... великі нещастя; хіба не втратила я короля?

- Я не кажу про це. Я хочу поставити вам запитання: після народження короля чи не заподіяла вам страждань нескромність однієї з близьких вам жінок?

- Не розумію вас, - відповіла королева, зціпивши зуби, щоб приховати хвилювання, яке оволоділо нею.

- Зараз поясню. Ваша величність пам'ятає, звісно, що король народився п'ятого вересня тисяча шістсот тридцять восьмого року об одинадцятій з чвертю годині?

- Так, - пролепетала королева.

- О пів на першу, - продовжувала бегінка, - дофіна, вже помазаного архієпископом Моським у присутності короля і вашому, було проголошено спадкоємцем французької корони. Король вирушив у каплицю старого Сен-Жермен-ського замку, щоб прослухати Te Deum*.

- Усе це так, - прошепотіла королева.

- Ваша величність розв'язалися від тягаря в присутності покійного принца - брата короля, принців крові та придворних дам. Лікар короля Бувер і хірург Оноре перебували в приймальні. Ваша величність заснули близько третьої години і проспали приблизно до сьомої, чи не так?

- Усе це правильно, але ви мені розповідаєте про те, що разом зі мною і вами знає весь світ.

- Я наближаюся, ваша величність, до того, що знають небагато. Я сказала: небагато. На жаль, я могла б сказати: тільки двоє, бо і раніше їх було лише п'ятеро, але за останні кілька років таємниця стала ще більш потаємною внаслідок смерті більшості втаємничених у неї. Король, наш пан, спочиває поруч із предками, повитуха Перон померла незабаром після нього, про Ла Порту ніхто вже більше не згадує.

Королева відкрила рот, збираючись відповісти; під крижаною рукою, якою вона торкнулася обличчя, лилися гарячі краплі поту.

- Була восьма година, - продовжувала бегінка. - Король із легким серцем сидів за вечерею; навколо нього були пісні, веселі крики, повні по самі вінця склянки; під балконами горланив народ; швейцарці, мушкетери, гвардійці блукали містом, і хмільні студенти, зустрічаючись із ними, заходилися гойдати їх. Цей шум народної радості злякав новонародженого дофіна, і він тихенько плакав на руках у своєї няньки, пані Гозак. І якби він розплющив очі, то його погляду постали б дві корони в глибині колиски. Раптом ваша величність пронизливо скрикнули, і до вашого узголів'я підійшла Перон. Лікарі обідали у віддаленій залі. Палац став пустелею, оскільки його заповнило надто багато народу; у ньому не було ні заведеного порядку, ні вартових. Повивальна бабця, оглянувши вашу величність, закричала від подиву і, обійнявши вас, змучену і збожеволілу від болю, послала Ла Порта сказати королю, що королева бажає бачити його величність. Ла Порт, як

вам відомо, був людиною розумною і холоднокровною. Він не підійшов до короля з виглядом переляканого слуги, що відчуває значущість звістки, яку він приносить, і прагне налякати нею; його новина, втім, не могла б здатися королю страшною. І ось усміхнений Ла Порт зупинився біля королівського крісла і вимовив: «Ваша величність, королева сповнена щастя і була б ще щасливішою, якби могла побачити вашу величність у себе».

Цього дня Людовик Тринадцятий за добре побажання віддав би корону будь-якому жебраку. Веселий, жвавий, він піднявся з-за столу і сказав таким тоном, яким міг би сказати Генріх Четвертий: «Панове, я йду до дружини».

Він увійшов до вас, і Перон піднесла до нього другого спадкоємця, який був такий самий здоровенький і такий самий красунчик, як перший. При цьому вона сказала: «Господарю, господь не бажає, щоб у французькому царюючому домі припинилася чоловіча лінія». Король, рухомий гарячим поривом, підбіг до цієї другої дитини, вигукнувши: «Дякую тобі, боже!»

Тут бегінка замовкла, помітивши, що королева сильно страждає. Анна Австрійська, відкинувшись у кріслі, з опущеною головою, із зупиненим поглядом, слухала її, вочевидь, не розуміючи того, що їй кажуть: губи її судомно посмикувалися, немов би виголошуючи молитви, звернені до бога, або призиваючи прокльони на голову цієї безжальної жінки.

- Ах, не думайте, - гаряче продовжувала бегінка, - не думайте, що якщо у Франції опинився один дофін і якщо королева залишила другу дитину животіти далеко від королівського трону, не думайте, що вона була поганою матір'ю! О ні, ні, ні!.. Існують люди, яким добре відомо, скільки сліз вона пролила, які можуть порахувати палкі поцілунки, якими вона обсипала цю бідну істоту, втішаючи її за жалюгідне й сховане в темряві життя, яке через державну необхідність дісталося на долю близнюка Людовика Чотирнадцятого.

- Боже мій! Боже мій! - ледь чутно прошепотіла королева.

- Відомо, - пожвавилася бегінка, - що король, побачивши себе батьком двох синів, ровесників, що володіли однаковими правами, перейнявся тривогою за долю Франції, за мир і спокій у своєму королівстві. Відомо, що викликаний до палацу Рішельє понад годину вдавався до роздумів у кабінеті його величності і врешті-решт виголосив такий вирок: «У Франції може бути лише один дофін, народжений, щоб успадкувати трон після його величності. Господь бог послав нам ще одного, щоб він міг успадкувати першого. Але в даний час ми потребуємо тільки того, хто перший з'явився на світ; приховаємо ж другого від Франції, як господь приховав його спочатку від його могутніх батьків. Один спадкоємець престолу - це мир і спокій держави; два претенденти - це громадянська війна й анархія».

Королева, бліда, зі стиснутими кулаками, різким рухом піднялася з крісла.

- Ви знаєте занадто багато, - сказала вона глухим голосом, - ви причетні до державних таємниць. А друзі, які вам їх повідали, - псевдодрузі та зрадники. Ви їхня спільниця у злочині, який тут відбувається. А тепер маску геть, або я накажу черговому офіцеру взяти вас під арешт. О, я не боюся цієї таємниці! Ви дізналися її і за це заплатите! Вона застигне у ваших грудях. І ця таємниця, і ваше життя відтепер належать не вам!

І Анна Австрійська із загрозливим жестом зробила кілька кроків у бік бігинки.

- Оцініть же вірність, честь, скромність покинутих вами друзів, - сказала бегінка і скинула маску.

- Герцогиня де Шеврез! - вигукнула королева.

- Єдина, хто розділяє з вами цю таємницю.

- Ах, - прошепотіла Анна Австрійська, - обійміть мене, герцогиня! Адже недовго і вбити старого друга, граючи його фатальними печалями.

І королева, схиливши голову на плече давньої своєї приятельки, пролила потік гірких сліз.

- Як же ви ще молоді, - напівголосно промовила пані де Шеврез, - щаслива, ви можете плакати!

CLXXXIII. Подруги

Королева гордовито подивилася на герцогиню де Шеврез і сказала:

- Ви вимовили, здається, слово «щаслива», говорячи про мене. А тим часом, герцогиня, я завжди думала, що на всьому білому світі немає жодної істоти, яка була б настільки ж обійдена щастям, як французька королева.

- Государыня, ви воістину мати всіх скорбот. Але поряд із тими піднесеними муками, про які ми з вами, давні приятельки, розлучені людською злістю, щойно говорили, поряд із цими нещастями, пов'язаними з тим, що ви - королева, у вас є і деякі радощі, щоправда, мало відчутні вами, але такі, що породжують у цьому світі пекучу заздрість.

- Які ж? - запитала сумно Анна Австрійська. - Як можна вимовляти слово «радість», якщо ви самі щойно стверджували, що і тіло моє, і дух потребують цілющих ліків?

Пані де Шеврез задумалася на хвилину, потім прошепотіла:

- Яка, однак, прірва відділяє королів від усіх інших!

- Що ви хочете цим сказати?

- Я хочу сказати, що вони настільки далекі від грубої дійсності, що забувають про потреби, з якими повинні боротися інші. Вони подібні до

тих мешканців африканських нагір'їв, які на своїх зелених висотах, пожвавлених струмками з холодною, як лід, водою, не розуміють, як це можна помирати від спраги й голоду серед спаленої сонцем пустелі.

Королева злегка почервоніла; тільки тепер вона зрозуміла, про що йдеться.

- Як погано з мого боку, що я покинула вас! - вигукнула вона.

- Ах, государіня, кажуть, що король успадкував ненависть, яку відчував до мене його покійний батько. Король прогнав би мене, якби йому стало відомо, що я в палаці.

- Не скажу, герцогиня, щоб король мав до вас особливу прихильність, - сказала у відповідь королева. - Але я могла б... якось потайки...

На обличчі герцогині промайнула презирлива усмішка, яка стривожила її співрозмовницю.

І королева поквапилася додати:

- Утім, ви дуже добре зробили, що з'явилися до мене.

- Дякую вам, ваша величність.

- Хоча б для того, щоб доставити мені радість наочним спростуванням чуток про вашу смерть.

- Невже говорили про те, що я померла?

- З усіх боків.

- Але мої сини не носили жалоби.

- Адже ви знаєте, герцогиня, що двір без кінця подорожує; ми не часто бачимо в себе панів д'Альбер де Люінь, ваших дітей, і, крім того, стільки речей вислизає від нас у штовханині турбот, серед яких ми постійно живемо.

- Ваша величність не повинні були вірити чутці про мою смерть.

- Чому б і ні? На жаль, всі ми смертні: адже ви бачите, що і я, ваша менша сестра, як говорили ми колись, вже схиляюся до могили.

- Якщо ви повірили в мою смерть, ваша величносте, то вас, ймовірно, здивувало, що, помираючи, я не подала про себе звісточки.

- Але ж смерть, герцогиня, часом приходить неочікувано-негадано.

- О ваша величність! Душі, обтяжені таємницями, на кшталт тієї, про яку ми щойно говорили, завжди відчувають потребу у звільненні від тягаря, що лежить на них, і цю потребу слід задовольнити заздалегідь. Серед справ, які належить виконати, готуючись до подорожі у вічність, вказують також і на необхідність упорядкувати папери.

Королева здригнулася.

- Ваша величність, - сказала герцогиня, - точно дізнаєтеся день моєї смерті, і до того ж у найдостовірніший спосіб.

- Як же це станеться?

- Не пізніше ніж наступного дня після моєї смерті вашій величності доставлять чотиришаровий конверт, і в ньому ви виявите все, що залишилося від нашого колись такого таємничого листування.

- Ви не спалили моїх листів? - вигукнула з жахом Анна.

- О моя королева, лише зрадники палять королівські листи.

- Зрадники?

- Так, зрадники. Або, точніше, вони роблять вигляд, що спалюють їх, але насправді зберігають їх у себе або продають за великі гроші...

- Боже мій!

- Той, однак, хто зберігає вірність, ховає такі скарби якнайдалі; потім одного чудового дня він з'являється до своєї королеви і каже: «Ваша величносте, я старію, я важко хворий, моє життя в небезпеці, і в небезпеці таємниця, довірена мені вашою величністю; візьміть цей папір, що приховує небезпеку, і самі, своїми руками спаліть його».

- Папір, у якому таїться небезпека? Який же це папір?

- У мене тільки один такий папір, але справді дуже небезпечний!

- О герцогиня, скажіть, скажіть же, що це таке?

- Це записка... від другого серпня тисяча шістсот сорок четвертого року, в якій ви посилаєте мене в Нуазі-ле-Сек, щоб побачити вашого милого і нещасного хлопчика. Вашою рукою так і написано: «милого і нещасного хлопчика».

Запанувала повна тиша. Королева подумки вимірювала глибину прірви, пані де Шеврез розставляла свою пастку.

- Так, нещасний, дуже, дуже нещасний! - прошепотіла Анна Австрійська. - Яке сумне життя прожила ця бідна дитина і як жахливо це життя завершилося!

- Хіба він помер? - вигукнула герцогиня, і королева, дещо заспокоюючись, подумала, що її здивування щире.

- Помер у сухоти, помер усіма забутий, зів'яв, як квітка, піднесена закоханим і засунута предметом його любові в глибину шафи, щоб приховати її від нескромних очей оточуючих!

- Значить, він помер! - повторила герцогиня засмученим тоном, який, безсумнівно, міг би потішити королеву, якби в ньому не чулося нотки сумніву. - Помер у Нуазі-ле-Сек?

- Так, на руках у свого гувернера, нещасного, відданого слуги, який не набагато пережив його.

- Само собою зрозуміло: нелегко знести таку печаль і жити з такою таємницею в грудях.

Королева не спромоглася помітити іронію цих слів. Пані де Шеврез продовжувала:

- Кілька років тому, государино, я довідувалася в самому Нуазі-ле-Сек про долю цього настільки нещасного хлопчика. Там його не вважали померлим, ось чому я не одразу перейнялася скорботою разом із вашою величністю. О, зрозуміло, якби я повірила цьому слуху, ніколи жоден натяк на цю сумну подію не розбурхав би найзаконніший сум у вашому серці, ваша величносте.

- Ви кажете, що в Нуазі-ле-Сек дитину не вважали померлою?

- Ні, ваша величність.

- Що ж там говорили?

- Говорили... Але, зрозуміло, це плід помилки.

- Усе ж скажіть, що ви там чули.

- Говорили, що якось увечері - це було на початку тисяча шістсот сорок п'ятого року - велична і вродлива жінка (що було помічено, незважаючи на маску і плащ, які приховували її), безсумнівно, знатна пані, навіть дуже знатна пані, приїхала в кареті на перехрестя доріг, те саме, на якому, як вам відомо, я чекала звісток про молодого принца, коли ваша величність благоволили мене туди посилати.

- И?..

- І гувернер привів хлопчика до цієї дами.

- Далі!

- Наступного дня гувернер із хлопчиком поїхали з містечка.

- Бачите, ця розповідь правдива; але бідна дитина померла раптово, що часто трапляється з дітьми у віці до семи років. За словами лікарів, життя їхнє в ці роки тримається на волосині.

- Те, що говорить ваша величність, - істина; ніхто не знає цього краще, ніж ви, ніхто не вірить цьому настільки ж безмежно, як я. Але зауважте, тут є одна дивина...

«Що ще?» - подумала королева.

- Особа, яка повідомила мені ці подробиці, особа, яка їздила справлятися про здоров'я дитини...

- Ви кому-небудь довірили таке доручення? О, герцогиня!

- Хтось німий, як ваша величність, німий, як я; припустимо, що цим хтось була я сама. Ця особа, проїжджаючи через деякий час у Турень...

- У Турень?

- ...упізнала і гувернера, і хлопчика... вибачте, цій особі, зрозуміло, лише так здалося, що вона впізнала обох. Обидва були живі, веселі й здорові, обидва цвіли, один - у дні своєї бадьорої, повної сил старості, інший - у ніжні дні першої юності. Судіть же після цього, чи можна довіряти чуткам? Чи можна в нашому підмісячному світі вірити чому б то не було? Але я стомлюю вашу величність. О, я зовсім не хотіла цього, і я зараз же відкланяюся, принісши ще раз запевнення в моїй шанобливій відданості, ваша величність.

- Залишіться! Поговоримо трохи про вас.

- Про мене? О государиня, не опускайте так низько свій погляд.

- Чому ж? Хіба ви не найстаріша моя приятелька... Хіба ви сердитеся на мене, герцогиня?

- Я? У мене немає для цього підстав. Невже я з'явилася б до вас, якби в мене була причина сердитися на вас?

- Роки долають нас, герцогиня; ми повинні тісніше згуртуватися в боротьбі проти смерті, що загрожує нам.

- Ваша величносте, ви обсипаєте мене милостями, вимовляючи такі ласкаві слова.

- Ніхто не любив мене так, ніхто мені так не служив, як ви, герцогиня.

- Ваша величність пам'ятає про це?

- Завжди... Герцогиня, я хочу від вас докази дружби.

- Усім своїм єством я ваша, ваша величність!

- Але де ж доказ дружби?

- Яке?

- Зверніться до мене з яким-небудь проханням.

- З проханням?

- О, я знаю, у вас найбезкорисливіша, найвисокогірніша, найцарственіша душа.

- Не хваліть мене надмірно, ваша величність, - сказала схвильовано герцогиня.

- Я не в змозі віддати вам хвалу, яка дорівнювала б вашим заслугам.

- З віком під впливом нещасть дуже змінюєшся, ваша величність.

- Хай почує вас бог, герцогиня!

- Що це означає, ваша величність?

- Це означає ось що: колишня герцогиня, прекрасна, обожнювана Шеврез, відповіла б мені чорною невдячністю. Вона б сказала: «Мені нічого не потрібно від вас». Хай будуть у такому разі благословенні нещастя, якщо вони змінили вас і ви тепер, можливо, відповісте мені: «Приймаю».

Погляд і посмішка герцогині пом'якшилися. Вона була зачарована королевою і не намагалася приховати свої почуття.

- Говоріть же, моя люба, - продовжувала королева, - чого ви бажаєте?

- Отже, я маю висловитися?

- Скоріше, не роздумуючи.

- Ваша величність можете принести мені невимовну радість, незрівнянну радість.

- Ну, говоріть же, - промовила королева, злегка охолонувши внаслідок занепокоєння, що прокинулося в ній. - Тільки не забувайте, моя дорога Шеврез, що тепер наді мною стоїть син, як колись стояв чоловік.

- Я буду скромна, моя королева.

- Називайте мене Анною, як раніше, це буде солодким нагадуванням про незрівнянні дні юності.

- Гаразд. Отже, моя обожнювана пані, моя мила Анна...

- Ти ще пам'ятаєш іспанську?

- Звичайно.

- Тоді повідом мені іспанською, чого ти хочеш.

- Я хочу такого: зроби мені честь і приїжджай до мене на кілька днів у Дамп'єр.

- І це все? - вигукнула вражена королева.

- Так.

- Тільки й усього?

- Боже мій, хіба ви не бачите, що я прошу вас про нечуване благодіяння? Якщо ви не бачите цього, значить, зовсім мене не знаєте. Чи приймаєте ви моє запрошення?

- Звісно, і від щирого серця.

- О, як я вдячна вам!

- І я буду щаслива, - продовжувала, все ще не цілком увірувавши в щирість герцогині, Анна Австрійська, - якщо моя присутність зможе виявитися корисною для вас.

- Корисним! - вигукнула, сміючись, герцогиня. - О ні! Приємним, солодким, радісним, так, тисячу разів так! Отже, ви обіцяєте?

- Даю вам слово.

Герцогиня схопила прекрасну руку королеви і покрила її поцілунками.

«Вона, по суті, добра жінка, - подумала королева, - і... їй властива душевна шляхетність».

- Ваша величність, - поставила запитання герцогиня, - чи даєте ви мені два тижні?

- Звісно. Але для чого?

- Знаючи, що я в немилості, ніхто не хотів позичити мені сто тисяч екю, які мені потрібні, щоб упорядкувати Дамп'єр. Але тепер, щойно стане відомо, що ці гроші підуть на те, щоб прийняти вашу величність, паризькі капітали рікою потечуть до мене.

- Так ось воно що, - сказала королева, ласкаво кивнувши головою, - сто тисяч екю! Потрібно сто тисяч екю, щоб привести до ладу Дамп'єр?

- Близько цього.

- І ніхто не хоче позичити їх вам?

- Ніхто.

- Якщо хочете, я їх позичу, герцогиня.

- О, я не посмію.

- Даремно.

- Справді?

- Чесне слово королеви. Сто тисяч екю - це, по суті, не так уже й багато.

- Хіба?

- Так, трохи. Я знаю, що ви ніколи не продавали ваше мовчання за ціну, яку воно коштує. Посуньте мені цей стіл, герцогиня, і я напишу вам чек для пана Кольбера; ні, краще для пана Фуке, який набагато люб'язніший і приємніший.

- А чи заплатить він?

- Якщо він не заплатить, заплачу я. Але це був би перший випадок, коли б він мені відмовив.

Королева написала записку, вручила її герцогині і попрощалася з нею, розцілувавши її наостанок.

CLXXXIV. Як Жан де Лафонтен написав свою першу байку

Розповідь про всі ці інтриги нами вичерпана, і в трьох наступних розділах нашої розповіді розгорнеться невимушена гра людського розуму, настільки різноманітного у своїх проявах.

Бути може, і надалі ми не зможемо обійтися в тій картині, яку збираємося показати, без політики та інтриг, але їхні пружини будуть сховані так глибоко, що читач побачить лише квіти й розкішний живопис, бо справа буде йти тут так само, як у балагані на ярмарку, де велетня, що крокує підмостками, приводять у рух слабкі ніжки та тендітні ручки дитини, що схована в її сукні.

Отже, ми повертаємося в Сен-Манде, де суперінтендант за своїм звичаєм приймає обране товариство епікурейців.

Віднедавна для господаря настали важкі дні. Кожен, увійшовши до нього, не може не відчути труднощів, яких зазнає міністр. Тут не буває більше багатолюдних і галасливих збіговиськ. Привід, який наводить Фуке, - фінанси, але, як дотепно зауважив Гурвіль, не бувало ще приводу більш брехливого: тут немає й тіні фінансів. Щоправда, поки Ватель ще примудряється підтримувати репутацію будинку.

Тим часом садівники і городники, які постачають своїми припасами кухню, скаржаться, що їх розоряють, затримуючи розрахунки. Комісіонери, які постачають іспанські вина, шлють лист за листом, марно просячи про оплату рахунків. Рибаки, найняті суперінтендантом на узбережжі Нормандії, прикидають подумки, що, якби з ними був проведений повний розрахунок, вони змогли б покинути рибну ловлю й осісти на землі. Свіжа риба, яка пізніше стане причиною смерті Вателя, більше не з'являється.

І все ж у приймальний день друзі пана Фуке зібралися у нього в більшій кількості, ніж зазвичай. Гурвіль і абат Фуке розмовляють про фінанси, інакше кажучи, абат бере в Гурвіля кілька пістолів у борг. Пелісон, поклавши ногу на ногу, дописує висновок промови, якою Фуке має відкрити парламент. І ця промова - справжній шедевр, бо Пелісон складає її для друга, тобто вкладає в неї все те, над чим він не став би, зрозуміло, битися, якби писав її для себе. Незабаром із глибини саду виходять Лафонтен і Лоре, які сперечаються про жартівливі вірші.

Художники та музиканти збираються біля їдальні. Коли проб'є восьму годину, сядуть вечеряти. Суперінтендант ніколи не змушує чекати на себе. Зараз половина восьмої. Апетит уже сильно розігрався.

Після того як усі гості нарешті зібралися, Гурвіль прямує до Пелісона, відриває його від роздумів і, вивівши на середину вітальні, двері якої ретельно зачинені, запитує в нього:

- Ну, що нового?

Пелісон дивиться на нього.

- Я позичив у своєї тітоньки двадцять п'ять тисяч ліврів - ось чеки на цю суму.

- Добре, - відповідає Гурвіль, - тепер не вистачає лише ста дев'яноста п'яти тисяч ліврів для першого внеску.

- Це якого ж внеску? - запитує Лафонтен таким тоном, як якби він поставив своє звичайне запитання: «А чи читали ви Баруха?»

- Ох уже ця мені розсіяна людина! - вигукує Гурвіль. - Адже ви самі повідомили мені про невеликий маєток у Корбейлі, який збирається продати один із кредиторів пана Фуке; адже це ви запропонували всім друзям Епікура влаштувати складчину, щоб завадити цьому; ви говорили також, що продасте частину вашого будинку в Шато-Тьєрі, щоб внести свою частку, а тепер ви раптом запитуєте: «Це якого ж внеску?»

Ці слова Гурвіля зустріли загальним сміхом, який змусив почервоніти Лафонтена.

- Вибачте, вибачте мене, - сказав він, - це вірно; ні, я не забув. Тільки...

- Тільки ти більше не пам'ятав про це, - зауважив Лоре.

- Суща істина. Він абсолютно правий. Забути і не пам'ятати - це велика різниця.

- А ви принесли вашу лепту, - запитав Пелісон, - гроші за продану вами ділянку землі?

- Проданий? Ні, не приніс.

- Ви що ж, так його і не продали? - здивувався Гурвіль, який знав безкорисливість і щедрість поета.

- Моя дружина не допустила цього, - відповідав Лафонтен.

Пролунав новий вибух сміху.

- Але ж у Шато-Тьєрі ви їздили саме з цією метою?

- Так, і навіть верхи.

- Бідний Жан!

- Я вісім разів змінив коней. Я знесилився.

- Ось це друг!.. Але там-то ви, сподіваюся, відпочили?

- Відпочив? Оце так відпочинок! Там у мене було досить клопоту.

- Як так?

- Моя дружина почала кокетувати з тим, кому я збирався продати свою ділянку; цей чоловік відмовився від купівлі, і я викликав його на дуель.

- Чудово! І ви билися?

- Очевидно, ні.

- Ви, мабуть, і цього толком не знаєте?

- Ні, ні; втрутилася моя дружина зі своєю ріднею. Протягом чверті години я стояв зі шпагою в руці, але тим часом не був поранений.

- А ваш противник?

- Противник теж. Він не з'явився на місце дуелі.

- Чудово! - закричали з усіх боків. - Ви, мабуть, метали громи і блискавки?

- Зрозуміло! Там я схопив застуду, а коли повернувся додому, дружина накинулася на мене з лайкою.

- Серйозно?

- Всерйоз! Вона кинула в мене хлібом, розумієте, великим хлібом і влучила мені в голову.

- А ви?

- А я? Я почав жбурляти в неї та її гостей усім, що знайшов на столі; потім схопився на коня, і ось я тут.

Не можна було залишатися серйозним, слухаючи цю комічну героїку. Коли ураган сміху дещо стих, Лафонтена запитали:

- І це все, що ви привезли?

- О ні. Мені спала на думку чудова думка.

- Висловіть її.

- Чи помітили ви, що у нас у Франції складається безліч грайливих віршиків?

- Ще б пак, - відповіли хором присутні.

- І що їх мало друкують?

- Абсолютно вірно; закони щодо цього дуже суворі.

- І я подумав, що рідкісний товар - цінний товар. Ось чому я взявся складати невелику поемку, надзвичайно вільну.

- О, о, милий поет!

- Найвищою мірою непристойну.

- О, о!

- Найвищою мірою цинічну.

- Чорт забирай!

- Я вставив у неї всі слівця з ужитку кохання, які тільки знаю, - говорив Лафонтен.

Усі реготали до упаду, слухаючи, як славний поет розхвалює свій товар.

- І я постарався перевершити все написане раніше мене Боккаччо, Аретіно* та іншими майстрами цього жанру.

- Боже мій! - вигукнув Пелісон. - Та він заробить собі відлучення.

- Ви й справді так думаєте? - наївно запитав Лафонтен. - Клянуся вам, я зробив це не для себе, а для пана Фуке.

Такий чудовий аргумент остаточно розвеселив присутніх.

- І крім того, - продовжував Лафонтен, потираючи руки, - я продав перше видання цієї поеми за цілих вісімсот ліврів. Тим часом за книги благочестивого змісту видавці платять удвічі дешевше.

- Вже краще б ви сфабрикували, - зауважив зі сміхом Гурвіль, - кілька благочестивих книг.

- Це клопітно і недостатньо розважально, - спокійно сказав Лафонтен, - ось тут, у цьому мішечку, вісімсот ліврів.

З цими словами він вручив свій дар скарбнику епікурейців. Слідом за ним віддав свої п'ятдесят ліврів Лорі. Решта також внесли хто скільки міг. Коли підрахували, виявилося, що зібрано сорок тисяч ліврів.

Ще не замовк дзенькіт монет, як суперінтендант увійшов або, точніше, прослизнув у залу. Він був незримим свідком цієї сцени. І він,

який перевертав мільярди, багатій, що пізнав усі задоволення й усі почесті, які тільки існують на світі, ця людина з неосяжним серцем і творчим мозком, що переплавила в собі, немов тигель, матеріальну й духовну сутність першого королівства у світі, знаменитий Фуке стояв, оточений гостями, з очима, сповненими сліз, і, занурivши в мішок із золотом та сріблом свої тоненькі білі пальці, сказав м'яким і зворушеним голосом:

- О жалюгідна милостиня, ти загубишся в найкрихітнішій складці мого спорожнілого гаманця, але ти наповнила по самі вінця моє серце, а його ніхто і ніщо не в змозі вичерпати. Спасибі, друзі, спасибі!

І оскільки він не міг розцілувати всіх, хто перебував у кімнаті, у яких також навернулися на очі сльози, він обійняв Лафонтена зі словами:

- Бідненький мій! Через мене вас здула дружина, і через мене духівник накладе на вас відлучення.

- Усе це сущі дрібниці: почекай ваші кредитори рочки два, я написав би добру сотню байок; кожну з них було б випущено двома виданнями, і ваш борг було б сплачено!

CLXXXV. Лафонтен веде переговори

Фуке, сердечно потиснувши руку Лафонтену, сказав:

- Мій милий поет, складіть, прошу вас, ще сотню байок, і не тільки заради вісімдесяти пістолів за кожну, а й для того, щоб збагатити нашу словесність сотнею шедеврів.

- Але не думайте, - важничаючи, заявив Лафонтен, - що я приніс панові суперінтенданту лише цю ідею і ці вісімдесят пістолів.

- Лафонтен, ніяк, сьогодні багач! - вигукнули з усіх боків.

- Хай буде благословенна думка, здатна подарувати мені мільйон або два, - весело промовив Фуке.

- Саме так, - погодився Лафонтен.

- Швидше, швидше! - пролунали крики присутніх.

- Стережіться! - шепнув Пелісон Лафонтену. - Досі ви мали великий успіх, але не можна ж перегинати палицю.

- Ні-ні, пане Пелісон, ви людина відмінного смаку, і ви самі висловите мені своє схвалення.

- Йдеться про мільйони? - запитав Гурвіль.

Лафонтен вдарив себе в груди і сказав:

- У мене ось тут півтора мільйона.

- До біса цього гасконця з Шато-Тьєрі! - вигукнув Лоре.

- Вам личило б торкнутися не кишені, а голови, - зауважив Фуке.

- Пане суперінтендант, - продовжував Лафонтен, - ви не генеральний прокурор, ви поет.

- Невже? - вигукнули Лоре, Корнар та інші літератори.

- Я стверджую, що ви поет, живописець, скульптор, друг наук і мистецтв, але зізнайтеся, зізнайтеся самі, ви жодним чином не суддівський!

- Охоче, - відповів, посміхаючись, Фуке.

- Якби вас захотіли обрати в Академію, скажіть, ви б відмовилися від цього?

- Вважаю, що так, хай не образяться на мене академіки.

- Але чому ж, не бажаючи входити до складу Академії, ви дозволяєте числити себе у складі парламенту?

- Ось як! - здивувався Пелісон. - Ми говоримо про політику.

- Я запитую, - продовжував Лафонтен, - йде чи не йде пану Фуке прокурорська мантія?

- Річ не в мантії, - заперечив Пелісон, роздратований загальним сміхом.

- Навпаки, саме в мантії, - зауважив Лоре.

- Заберіть мантію в генерального прокурора, - сказав Конрар, - і в нас залишиться пан Фуке, на що ми аж ніяк не скаржимося. Але оскільки не буває генерального прокурора без мантії, то ми оголошуємо слідом за паном де Лафонтеном, що мантія справді лякало.

- Fugiunt risus leporesque, - вставив Лоре.

- Біжать сміх і забави, - переклав один із учених гостей.

- А я, - з важливим виглядом продовжував Пелісон, - зовсім інакше перекладаю слово «lepores».

- Як же ви його перекладаєте? - запитав Лафонтен.

- Я перекладаю таким чином: «Зайці рятуються втечею, побачивши пана Фуке»*.

Вибух реготу; суперінтендант сміється разом з усіма.

- До чого тут зайці? - втручається уражений Конрар.

- Хто не радіє душею, бачачи пана Фуке у всьому блиску його парламентської влади, той заєць.

- О, о! - пробурмотіли поети.

- Quo non ascendam*, - заявляє Конрар, - видається мені неможливим поруч із прокурорською мантією.

- А мені здається, що цей девіз неможливий без цієї мантії, - каже Пелісон, який наполегливо стоїть на своєму. - Що ви думаєте про це, Гурвіль?

- Я думаю, - відповів Гурвіль, - що прокурорська мантія річ непогана, але півтора мільйона все ж дорожче за неї.

- Приєднуюся до Гурвіля! - вигукнув Фуке, обриваючи тим самим суперечку, бо його думка не могла, зрозуміло, не переважити всі інші.

- Півтора мільйона! - проворчав Пелісон. - Чорт забирай! Я знаю одну індійську байку...

- Розкажіть-но, розкажіть, - попросив Лафонтен, - мені також слід познайомитися з нею.

- Приступайте, ми слухаємо!

- У черепахи був панцир, - почав Пелісон. - Вона ховалася в ньому, коли їй погрожували вороги. Але ось хтось сказав черепасі: «Влітку вам, напевно, дуже спекотно в цьому будиночку, і, крім того, ми не бачимо вас у всій вашій красі, а тим часом я знаю жаха, який викладе за нього півтора мільйона».

- Чудово! - вигукнув зі сміхом Фуке.

- Ну а далі? - поквапив Лафонтен, який зацікавився більше байкою, ніж мораллю, що випливає з неї.

- Черепаха продала панцир і залишилася голою. Голодний орел побачив її, ударом дзьоба вбив і зжер.

- А мораль? - запитав Конрар.

- Мораль полягає в тому, що пану Фуке не слід розлучатися зі своєю прокурорською мантією.

Лафонтен сприйняв цю мораль всерйоз і заперечив своєму співрозмовнику:

- Але ви забули Есхіла.

- Що ви хочете сказати?

- Есхіла Плішивого, як його називали.

- Що ж із цього випливає?

- Есхіла, череп якого здався орлу, що ширяє у висоті, - хто знає, можливо, це був той самий орел, про якого ви говорили, - великому любителеві черепах, звичайнісіньким каменем, і він кинув на нього черепаху, яка сховалася під своїм панциром.

- Так, так, звичайно, Лафонтен має рацію, - сказав у роздумах Фуке. - Будь-який орел, якщо він захоче з'їсти черепаху, легко зуміє розбити її панцир, і, воістину, щасливі ті черепахи, за покришку яких якийсь вуж готовий заплатити півтора мільйона. Нехай мені дадуть такого вужа, настільки ж щедрого, як у байці, розказаній Пелісоном, і я віддам йому панцир.

- Rara avis in terris*, - зітхнув Конрар.

- Птах, подібний до чорного лебедя, хіба не так? - посміхнувся Лафонтен. - Абсолютно чорний і дуже рідкісний птах. Ну що ж, я виявив його.

- Ви знайшли покупця на посаду генерального прокурора? - вигукнув Фуке.

- Так, пане, знайшов.

- Але пан суперінтендант жодного разу не говорив, що має намір продати її, - заперечив Пелісон.

- Вибачте, але ви самі говорили про це, - сказав Конрар.

- І я свідок, - додав Гурвіль.

- Гарні розмови, однак, він веде про мене! Але хто ж ваш покупець, відповідайте-но, Лафонтен? - запитав Фуке.

- Зовсім чорний птах, радник парламенту, славний малий... Ванель.

- Ванель! - вигукнув Фуке. - Ванель! Чоловік...

- Саме так, пане... її власний чоловік.

- Бідолаха, - сказав Фуке, зацікавлений повідомленням Лафонтена, - отже, він мріє про посаду генерального прокурора?

- Він мріє бути всім, чим є ви, і робити те саме, що робили ви, - вставив Гурвіль.

- Це дуже кумедно, розкажіть докладніше, Лафонтен.

- Справа йде дуже просто. Час від часу ми бачимося з ним. Ось і сьогодні я зустрів його на площі біля Бастилії; він прогулювався там у той самий час, коли я збирався найняти екіпаж, щоб їхати сюди.

- Він, звичайно, підстерігав дружину, - перервав Лафонтена Лоре.

- О ні, що ви! - без сорому заперечив Фуке. - Він не ревнивий.

- І ось він підходить до мене, обіймає мене, веде в кабачок Імаж-сен-Фіакр і починає розповідати про свої прикрощі.

- У нього, мабуть, прикрощі?

- Так, його дружина прищеплює йому честолюбство. Йому говорили про якусь парламентську посаду, про те, що було вимовлено ім'я пана Фуке, і ось із цієї самої години пані Ванель тільки й робить, що мріє стати генеральною прокуроршею, і кожної ночі, коли вона не бачить себе уві сні такою, вона просто помирає з туги.

- Чорт забирай!

- Бідна жінка, - вимовив Фуке.

- Зачекайте. Конрар стверджує, що я не вмію вести справи, але ви самі побачите, як я поводився в цьому випадку. «Чи знаєте ви, - кажу я Ванелю, - що це дуже дорого коштує, така посада, як у пана Фуке?» «Ну а скільки ж, наприклад?» - запитує Ванель. «Пан Фуке не продав її за мільйон сімсот тисяч ліврів, які йому пропонували». «Моя дружина, - відповідає Ванель, - оцінювала її приблизно в мільйон чотириста тисяч». «Готівкою?» «Так, готівкою: вона щойно продала маєток у Гієні й отримала за нього гроші».

- Це непоганий куш, якщо захопити його одразу, - повчально зауважив абат Фуке, який до цих пір не зронив жодного слова.

- Бідна пані Ванель, - прошепотів Фуке.

Пелісон знизав плечима і сказав Фуке на вухо:

- Демон?

- Ось саме... І було б дуже кумедно грошима цього демона виправити зло, яке заподіяв собі ангел заради мене.

Пелісон здивовано подивився на Фуке, думки якого попрямували тепер зовсім іншим руслом.

- То що ж, - запитав Лафонтен, - як справи з моїми переговорами?

- Чудово, мій милий поет.

- Усе це так, але нерідко людина хвалиться, ніби готова купити коня, а на перевірку в неї не виявляється грошей, щоб заплатити за вуздечку, - зауважив Гурвіль.

- Ванель, мабуть, відмовиться, якщо ми зловимо його на слові, - вставив абат Фуке.

- Вам спадають на думку подібні думки лише тому, що ви не знаєте розв'язки моєї історії, - знову почав Лафонтен.

- А, є і розв'язка? Що ж ви тягнете? - вигукнув Гурвіль.

- Semper ad adventum*, чи не так? - сказав Фуке тоном вельможі, який дозволяє собі спотворювати цитати.

Латиністи зааплодували.

- А розв'язка моя, - вигукнув Лафонтен, - полягає в тому, що цей упертюх Ванель, дізнавшись, що мій шлях лежить у Сен-Манде, благав мене прихопити його разом із собою.

- О, о!

- І влаштувати йому, якщо можливо, побачення з монсеньйо-ром. Він зараз чекає на галявині Бель-Ер.

- Немов жук.

- Ви говорите це, Гурвіле, маючи на увазі його вусики. Ах ви, злісний насмішник!

- Пане Фуке, ваше слово!

- Моє слово? По-моєму, не личить, щоб чоловік пані Ванель застудився в мене на порозі; пошліть по нього, Лафонтене, якщо ви знаєте, де він перебуває.

- Я сам вирушу за ним.

- І я з вами, - заявив абат Фуке, - і понесу мішки із золотом.

- Прошу без жартів, - суворо сказав Фуке, - справа серйозна, якщо тут і справді є справжня справа. Але насамперед давайте будемо гостинні. Попросіть від мого імені вибачення у цієї милої людини і передайте йому, що я дуже засмучений, змусивши його чекати, але ж я не знав про його приїзд.

Лафонтен побіг за Ванелем. За ним поспішив Гурвіль, і це виявилося вельми доречним, оскільки поет, віддавшись своїм обчисленням, збився зі шляху і попрямував було до Сен-Мару.

Через чверть години Ванель уже входив до кабінету суперінтенданта, того самого кабінету, який разом з усіма суміжними приміщеннями ми описали на початку нашої розповіді.

Побачивши Ванеля, Фуке покликав Пелісона і протягом кількох хвилин щось шепотів йому на вухо.

- Запам'ятайте гарненько, - сказав він йому, - простежте за тим, щоб у карету було покладено все срібло, посуд і всі коштовності. Візьміть вороних коней, нехай ювелір вирушить разом із вами. Затримайте вечерю до приїзду пані де Бельєр.

- Треба б попередити пані де Бельєр, - запропонував Пелісон.

- Ні до чого. Я сам подбаю про це.

- Чудово.

- Ідіть, друже мій.

Пелісон пішов, не дуже-то добре розуміючи, в чому справа, але, як це буває з відданими друзями, сповнений довіри до волі того, кому він

звик підкорятися у всьому. У цьому сила обраних душ. Недовіра - властивість низьких натур.

Ванель схилився перед суперінтендантом. Він зібрався було почати довгу промову.

- Сідайте, пане, - звернувся до нього Фуке. - Здається, ви хочете купити мою посаду?

- Монсеньйор...

- Скільки ви можете заплатити за неї?

- Це вам, монсеньйоре, належить назвати суму. Я знаю, що вам уже робили відомі пропозиції.

- Мені казали, що пані Ванель оцінює мою посаду в мільйон чотириста тисяч?

- Це все, чим ми з нею володіємо.

- Ви можете розплатитися готівкою?

- У мене немає із собою грошей, - відповідав наївно Ванель, який приготувався до боротьби, хитрощів, до шахових комбінацій і спантеличений такою простотою і величчю.

- Коли ж вони будуть у вас?

- Як тільки накажете, монсеньйор.

Він тремтів при думці, що Фуке, можливо, знущається з нього.

- Якби вам не потрібно було повертатися заради грошей у Париж, я б сказав - негайно...

- О монсеньйор!..

- Але, - перебив суперінтендант, - відкладемо розрахунки і підписання договору на завтра.

- Нехай буде по-вашому, - погодився приголомшений і змерзлий Ванель.

- Отже, на шосту годину ранку, - додав Фуке.

- На шість годин, - повторив Ванель.

- Прощавайте, пане Ванель. Передайте вашій дружині, що я цілую їй ручки.

І Фуке встав.

Тоді Ванель, з очима, що налилися кров'ю, і втративши голову, вимовив:

- Монсеньйоре, отже, ви даєте чесне слово?

Фуке повернув до нього голову і запитав:

- Чорт забирай, а ви?

Ванель змішався, здригнувся і скінчив тим, що боязко простягнув руку. Фуке благородним жестом простягнув назустріч свою. І чесна рука на секунду торкнулася вологої руки лицеміра. Ванель стиснув пальці Фуке, щоб переконати себе в тому, що це не сон. Суперінтендант ледь помітним рухом звільнив свою руку.

- Прощавайте, - сказав він Ванелю.

Ванель позадкував до дверей, квапливо пройшов через приймальні кімнати і зник за порогом будинку.

CLXXXVI. Столове срібло та діаманти пані де Бельєр

Відпустивши Ванеля, Фуке на хвилину задумався.

«Чого б не зробити для жінки, яку колись кохав, - усе не буде надмірним. Маргарита жадає стати прокуроркою. Чому б і не доставити їй цього задоволення? А тепер, коли найпедантичніша совість не могла б мені ні в чому дорікнути, віддаймо свої помисли тій, що кохає мене. Пані де Бельєр, напевно, вже на місці».

І він глянув у напрямку потайних дверей. Ретельно замкнувши кабінет, він відчинив їх, спустився в підземний хід, що вів з його будинку до Венсенського замку, і поспішно вирушив цим коридором до звичайного місця їхніх зустрічей.

Він навіть не попередив свою подругу дзвінком, бо знав, що вона ніколи не спізнюється на побачення.

Маркіза й справді випередила його і чекала. Суперінтендант постукав, і вона одразу ж підійшла до дверей, щоб узяти просунуту під них записку.

«Приїжджайте, маркізо. Вас очікують до вечері».

Жвава і щаслива, пані де Бельєр сіла в карету на Венсенській алеї та за кілька миттєвостей простягнула руку Гурвілю, який, щоб доставити задоволення своєму начальнику і міністрові, чекав на неї у дворі на ґанку.

Вона не помітила, як на подвір'я влетіла розпалена, вся в білій піні вороня упряжка Фуке, що доставила в Сен-Манде Пелісона і того самого ювеліра, якому вона продала свій посуд і коштовності. Пелісон ввів його в кабінет, де все ще перебував Фуке.

Суперінтендант подякував ювеліру за те, що він зберіг, як якби справа йшла про заставу, скарби, які мав право продати. Він кинув погляд на загальну суму рахунку: вона сягала мільйона трьохсот тисяч ліврів. Потім, влаштувавшись біля бюро, він виписав чек на мільйон чотириста тисяч, що підлягає оплаті готівкою з його каси наступного дня до полудня.

- Цілих сто тисяч прибутку! - вигукнув ювелір. - Ах, монсеньйоре, як ви щедрі!

- Ні, ні, пане, - сказав Фуке, поплескавши його по плечу, - буває часом делікатність, яку оплатити неможливо. Прибуток приблизно той самий, який ви могли б отримати, продавши ці речі; але за мною також відсотки.

З цими словами він зняв зі свого мереживного манжета всипану діамантами запонку, яку цей же ювелір неодноразово оцінював у три тисячі пістолів, і звернувся до нього:

- Візьміть же це на пам'ять, і до побачення. Ви людина виняткової чесності.

- А ви, монсеньйоре, - вигукнув глибоко зворушений ювелір, - ви славний вельможа!

Фуке випустив гідного ювеліра через потаємні двері і пішов назустріч пані де Бельєр, вже оточеній гостями.

Маркіза, завжди чарівна, цього дня була сліпуче гарна.

- Чи не знаходите ви, панове, що маркіза нинішнього вечора не має собі подібних? - запитав Фуке. - Чи знаєте ви, чому?

- Тому що пані де Бельєр - найкрасивіша з жінок, - відповідав хтось із гостей.

- Ні, тому що вона найкраща серед жінок. Однак... усі коштовності, одягнені цього вечора на маркізі, - підроблені.

Пані де Бельєр почервоніла.

- О, це можна говорити без усякого побоювання жінці, яка володіє найкращими в Парижі діамантами, - пролунали голоси оточуючих.

- Ну, що ви на це скажете? - тихо запитав Фуке Пелісона.

- Нарешті я зрозумів. Ви дуже добре вчинили.

- То-то ж, - засміявся Фуке.

- Їсти подано, - урочисто виголосив Ватель.

Хвиля запрошених кинулася в їдальню набагато поспішніше, ніж це заведено на міністерських прийомах; тут на них чекало чудове видовище.

На буфетах, на поставцях, на столі серед квітів і свічок сліпуче виблискував багатющий золотий і срібний посуд. Це були залишки старовинних скарбів, виліплених, відлитих і викарбуваних флорентійськими майстрами, привезеними Медичі в ті часи, коли у Франції ще не перевелося золото. Ці чудеса з чудес мистецтва, заховані або закопані в землю під час громадянських чвар, несміливо з'являлися на світ, коли наступала перерва в тих війнах, що їх вели люди хорошого тону, і які звалися Фрондою. Сеньйори, б'ючись між собою, вбивали один одного, але не дозволяли собі грабежу. На всьому посуді був герб пані де Бельєр.

- Як, - вигукнув Лафонтен, - тут скрізь П. і Б.!

Але найбільше захоплення викликав прилад маркізи, розставлений за вказівкою самого Фуке. Перед ним височіла піраміда діамантів, сапфірів, смарагдів і античного каміння; сердоліки, різані малоазійськими греками, в золотій мізійській оправі, дивовижна давньоолександрійська мозаїка в сріблі, важкі єгипетські браслети часів Клеопатри лежали у величезній тарілці - творінні Паліссі, яка стояла на триніжку із позолоченої бронзи роботи Бенвенуто Челліні*.

Щойно маркіза побачила перед собою все те, чого вона не сподівалася знову побачити, обличчя її вкрилося мертвотною блідістю. Глибоке мовчання, провісник сильних душевних потрясінь, запанувало в цій приголомшеній і стривоженій залі.

Фуке навіть не подав рукою знака, щоб видалити лакеїв у розшитих каптанах, що снували, як квапливі бджоли, навколо величезних столів і буфетів.

- Панове, - сказав він, - посуд, який ви тут бачите, належав пані де Бельєр. Одного разу, дізнавшись, що один з її друзів потрапив у скрутні обставини, вона відіслала все це золото і срібло разом з коштовностями, що лежали купою перед нею, до свого ювеліра. Настільки великодушний вчинок має бути гідно оцінений такими справжніми друзями, як ви. Щасливий той, хто вселяє таку любов! Вип'ємо ж за здоров'я пані де Бельєр!

Гучні крики вкрили слова Фуке; оніміла маркіза відкинулася в кріслі ні жива, ні мертва; ще трохи, і бідна жінка втратила б чуття, уподібнившись до птахів Древньої Еллади, що пролітали над ареною олімпійських ристалищ.

- А тепер, - запропонував Пелісон, якого завжди зворушувала чеснота і приводила в захват краса, - а тепер вип'ємо за ту людину, заради якої маркіза вчинила такий чудовий вчинок, бо той, про кого йдеться, воістину гідний любові.

Черга дійшла до маркізи. Вона встала, бліда й усміхнена, простягнула тремтячою рукою склянку, і її пальці торкнулися пальців Фуке, тоді як її ще затуманений погляд жадав любові у відповідь, що спалювала благородне серце її великого друга.

Вечеря, що розпочалася так примітно, скоро перетворилася на справжній бенкет. Ніхто не намагався бути дотепним, і все ж ніхто не страждав відсутністю дотепності.

Лафонтен забув про своє улюблене вино Горньї і дозволив Вателю примирити себе з ронськими та іспанськими винами.

Абат Фуке до того подобрів, що Гурвіль шепнув йому на вухо:

- Ви стали настільки ніжним, пане, що дивитеся, як би хто-небудь не надумав вас з'їсти.

Годинники текли непомітно і радісно, ніби обсипаючи бенкетувальників трояндами. Всупереч своєму давньому звичаю, суперінтендант не встав з-за столу перед рясним десертом. Він усміхався своїм друзям, захмелілим тим сп'янінням, яке зазвичай буває у всіх, чиї серця захмеліли раніше, ніж голови. Уперше за весь вечір він подивився на годинник.

Раптом до ґанку підкотила карета, і - вражаюча річ! - звук коліс вловили в залі серед галасу та пісень. Фуке прислухався, потім звернув погляд до передпокою. Йому здалося, що там лунають кроки і що ці кроки не топчуть землю, але гнітять його серце.

Інстинктивно він відсунувся від пані де Бельєр, ноги якої торкався протягом двох годин.

- Пан д'Ербле, ваннський єпископ, - доповідав на весь голос воротар.

І на порозі з'явився похмурий і замислений Араміс, голову якого раптом прикрасили два кінці гірлянди, яка тільки-но розпалася на частини, тому що полум'я свічки перепалило нитки, що скріплювали її.

CLXXXVII. Розписка кардинала Мазаріні

Фуке, безсумнівно, зустрів би галасливим привітанням цього новоприбулого друга, якби крижаний вигляд і неуважний погляд Араміса не спонукали суперінтенданта до дотримання звичайної для нього стриманості.

- Чи не допоможете ви нам у нашому єдиноборстві з десертом? - усе ж запитав Фуке. - Чи не жахає вас наш відчайдушний бенкет?

- Монсеньйоре, - шанобливо сказав Араміс, - я почну з вибачення, що порушую ваше зібрання, яке іскриться веселощами, але я попрошу, після завершення вашого бенкету, приділити мені кілька миттєвостей, щоб переговорити про справи.

Слово «справи» змусило насторожитися декого між епікурейцями. Фуке піднявся зі свого місця.

- Незмінно справи, пане д'Ербле, - сказав він. - Щастя ще, що справи з'являються тільки під кінець вечері.

З цими словами він запропонував руку пані де Бельєр, яка подивилася на нього з деяким занепокоєнням; провівши її у вітальню, що була поруч, він доручив її найбільш розсудливим зі своїх співтрапезників.

Сам же, взявши під руку Араміса, пішов із ним до себе в кабінет. Тут Араміс одразу ж забув про шанобливість та етикет. Він сів і запитав:

- Здогадайтеся, кого мені довелося побачити цього вечора.

- Дорогий шевальє, щоразу, як ви починаєте свою промову подібним вступом, я очікую, що ви повідомите мені що-небудь неприємне.

- І цього разу, дорогий друже, ви не помилилися, - підтвердив Араміс.

- Ну так не мучте мене, - байдуже додав Фуке.

- Отже, я бачив пані де Шеврез.

- Стару герцогиню? Або, можливо, її тінь?

- Стару вовчицю у плоті й крові.

- Без зубів?

- Можливо; однак не без кігтів.

- Чого ж вона може хотіти від мене? Я не скупий по відношенню до не надто цнотливих жінок. Ця якість завжди цінується жінками, і навіть тоді, коли вони більше не можуть сподіватися на кохання.

- Пані де Шеврез чудово обізнана про те, що ви не скупі, бо вона хоче виманити у вас гроші.

- Ось як! Під яким же приводом?

- Ах, у прийменниках у неї нестачі не буде. Мабуть, у неї є деякі листи Мазаріні.

- Мене це анітрохи не дивує. Прелат був прославленим тягарем.

- Так, але, ймовірно, ці листи не мають стосунку до його любовних справ. У них ідеться, як кажуть, про фінанси.

- Це менш цікаво.

- Ви рішуче не здогадуєтеся, до чого я хилю?

- Рішуче.

- Ви ніколи не чули про те, що вас звинувачують у привласненні державних сум?

- Сто разів! Тисячу разів! Відтоді як перебуваю на службі, дорогий мій д'Ербле, я тільки про це й чую. Абсолютно так само, єпископе, ви постійно чуєте закиди в безвір'ї; або, будучи мушкетером, чули звинувачення в боягузтві. Міністра фінансів без кінця звинувачують у тому, що він розкрадає ці фінанси.

- Добре. Але давайте внесемо в цю справу повну ясність, бо, судячи з того, що говорить герцогиня, Мазаріні у своїх листах висловлюється вельми недвозначно.

- У чому ж ця недвозначність?

- Він називає суму приблизно в тринадцять мільйонів, відзвітувати в якій вам було б важко.

- Тринадцять мільйонів, - повторив суперінтендант, розтягуючись у кріслі, щоб було зручніше підняти обличчя до стелі. - Тринадцять мільйонів!.. Ах ти господи, дайте пригадати, які ж це мільйони серед усіх тих, у крадіжці яких мене звинувачують!

- Не смійтеся, дорогий друже, це дуже серйозно. Безсумнівно, у герцогині є листи, і ці листи, мабуть, справжні, оскільки вона хотіла продати їх за п'ятсот тисяч ліврів.

- За такі гроші можна купити хороший наклеп, - відповів Фуке. - Ах так, я знаю, про що ви говорите. - І суперінтендант засміявся від щирого серця.

- Тим краще! - сказав не дуже-то заспокоєний Араміс.

- Я пригадую ці тринадцять мільйонів. Ну так, це і є те саме!

- Ви мене надзвичайно потішили. У чому тут справа?

- Уявіть собі, друже мій, що одного разу сеньйор Мазаріні, упокой, господи, його душу, отримав тринадцять мільйонів за відступлення спірних земель у Вальтеліні*; він їх викреслив із прибуткових книжок, переказав на мене і примусив потім вручити йому ці гроші на військові потреби.

- Чудово. Отже, у вживанні їх ви можете відзвітувати?

- Ні, кардинал записав ці гроші на моє ім'я і послав мені розписку.

- Але у вас зберігається ця розписка?

- Ще б пак! - кивнув Фуке і спокійно попрямував до великого бюро чорного дерева з інкрустаціями із золота і перламутру.

- Мене приводять у захват, - захопився Араміс, - по-перше, ваша бездоганна пам'ять, потім холоднокровність і, нарешті, порядок, що панує у ваших справах, тоді як по суті ви - поет.

- Так, - відповів Фуке, - мій порядок - породження лінощів; я завів його, щоб не втрачати даром часу. Так, наприклад, я знаю, що розписки Мазаріні в третьому ящику під літерою М; я відкриваю ящик і одразу

беру в руку потрібний мені папір. Навіть уночі без свічки я легко розшукаю його. - І впевненою рукою він обмацав зв'язку паперів, що лежали у відкритому ящику. - Ба більше, - продовжував Фуке, - я пам'ятаю цей папір, ніби бачу його перед собою. Він дуже щільний, трохи шорсткий, із золотим обрізом; на числі, яким він позначений, Мазаріні посадив пляму. Але ось у чому річ: папір, він немов відчуває, що його шукають, що він потрібен до зарізу, і тому ховається і бунтує.

І суперінтендант зазирнув у шухляду.

Араміс встав.

- Дивно, - протягнув Фуке.

- Ваша пам'ять цього разу зраджує вам, дорогий друже, пошукайте в якій-небудь іншій зв'язці.

Фуке взяв зв'язку, перебрав її ще раз і зблід.

- Не упирайтеся і пошукайте де-небудь в іншому місці, - сказав Араміс.

- Марно, марно, до цього часу я жодного разу не помилявся; ніхто, крім мене, не торкається цих паперів, ніхто не відчиняє цієї шухляди, до якої, як ви бачите, я велів зробити секретний замок, і його шифр знаю лише я один.

- До якого ж висновку ви приходите? - запитав стривожений Араміс.

- До того, що квитанцію Мазаріні вкрадено. Пані де Шеврез має рацію, шевальє: я привласнив казенні гроші; я взяв тринадцять мільйонів зі скринь держави, я - злодій, пане д'Ербле.

- Не гарячкуйте, пане, не хвилюйтеся!

- Як же не хвилюватися, дорогий шевальє? Причин для цього більш ніж достатньо. Заправський процес, заправський вирок, і ваш друг суперінтендант піде в Монфокон за своїм колегою Ангераном де Маріньї, за своїм попередником Самблансе*.

- О, не так швидко, - усміхнувся Араміс.

- Чому? Чому не так швидко! Що ж, по-вашому, зробила герцогиня де Шеврез із цими листами? Адже ви відмовилися від них, чи не так?

- О, я навідріз відмовився. Я припускаю, що вона вирушила продавати їх пану Кольберу.

- Ось бачите!

- Я сказав, що припускаю. Я міг би сказати, що в цьому впевнений, оскільки доручив простежити за нею. Розлучившись зі мною, вона повернулася до себе, потім вийшла через чорний хід свого будинку і вирушила в будинок інтенданта на вулицю Круа-де-Пті-Шан.

- Отже, процес, скандал і безчестя, і все як грім з неба: сліпо, жорстоко, безжально.

Араміс підійшов до Фуке, який весь тремтів у своєму кріслі перед відкритими ящиками. Він поклав йому на плече руку і сказав ласкавим тоном:

- Ніколи не забувайте, що становище пана Фуке не може йти в порівняння з становищем Самблансе або Маріньї.

- Чому ж, господи боже?

- Тому що проти цих міністрів було порушено процес і вирок приведено у виконання. А з вами цього статися не може.

- І знову-таки чому? Адже казнокрад у всі часи - злочинець?

- Злочинець, який має можливість сховатися в притулку, ніколи не буває в небезпеці.

- Рятуватися? Бігти?

- Я говорю не про це; ви забуваєте, що такі процеси можуть бути порушені тільки парламентом, що ведення їх доручається генеральному прокурору і що ви самі є таким. Отже, якщо тільки ви не побажаєте засудити себе самого...

- О! - раптом вигукнув Фуке, стукнувши кулаком по столу.

- Ну що, що ще?

- Те, що я більше не прокурор.

Тепер мертвотно зблід Араміс, і він стиснув руки з такою силою, що хруснули пальці. Він розгублено подивився на Фуке і, викарбовуючи кожен склад, вимовив:

- Ви більше не прокурор?

- Ні.

- З якого часу?

- Тому вже чотири чи п'ять годин.

- Стережіться, - холодно перебив Араміс, - мені здається, що ви несповна розуму, дорогий мій. Прокиньтеся!

- Я кажу, - продовжував Фуке, - що не так давно з'явився до мене хтось, посланий моїми друзями, і запропонував мільйон чотириста тисяч за мою посаду. І я продав її.

Араміс замовк. На його обличчі промайнув вираз жаху, і це подіяло на суперінтенданта сильніше, ніж могли б подіяти всі крики й промови на світі.

- Отже, ви дуже потребували грошей? - промовив нарешті Араміс.

- Так, тут був замішаний обов'язок честі.

І в небагатьох словах Фуке розповів Арамісу про великодушність пані де Бельєр і про той спосіб, яким він вважав за потрібне відплатити за цю великодушність.

- Дуже гарний жест, - сказав Араміс. - У скільки ж він вам обійшовся?

- Рівно в мільйон чотириста тисяч, виручених за мою посаду.

- Які ви, не роздумуючи, тут же на місці й отримали? О, мій нерозумний друже!

- Я ще не отримав їх, але отримаю завтра.

- Отже, ця справа ще не закінчена?

- Воно має бути закінчене, оскільки я виписав ювелірові чек, за яким він має рівно о дванадцятій отримати цю суму з моєї каси, куди її буде внесено між шостою і сьомою годинами ранку.

- Слава богу! - вигукнув Араміс і заплескав у долоні. - Ніщо, мабуть, не закінчено, якщо вам ще не сплачено.

- А ювелір?

- Без чверті дванадцятої ви отримаєте від мене мільйон чотириста тисяч.

- Зачекайте! Адже о шостій ранку я маю підписати договір.

- Ручаюся, що ви його не підпишете.

- Шевальє, я дав слово.

- Ви візьмете його назад, ось і все.

- Що ви сказали! - вигукнув глибоко вражений Фуке. - Взяти назад слово, яке дав Фуке?

На майже обурений погляд міністра Араміс відповів поглядом, сповненим гніву.

- Пане, - сказав він, - мені здається, що я з достатньою підставою можу бути названий порядною людиною, чи не так? Під солдатським плащем я п'ятсот разів ризикував життям, в одязі священика я надав ще більш важливі послуги богу, державі, а також друзям. Чесне слово коштує не більше за те, ніж людина, яка його дала. Коли вона тримає його - це чисте золото; воно ж - разюча сталь, коли вона не бажає його тримати. У цьому разі він захищається цим словом, як зброєю честі, бо якщо порядна людина не тримає свого чесного слова, значить, вона у смертельній небезпеці, значить, вона ризикує значно більшим, ніж той зиск, що може отримати з цього її ворог. У такому разі, пане, звертаються до бога і свого права.

Фуке опустив голову:

- Я бідний бретонець, простий і впертий, і мій розум захоплюється вашим і боїться його. Я не кажу, що тримаю своє слово з доброчесності. Якщо хочете, я тримаю його за звичкою. Але прості люди досить простодушні, щоб захоплюватися цією звичкою. Це єдина моя чеснота. Залиште ж мені добру славу, яку мені віддають за неї.

- Отже, не пізніше як завтра ви підпишете акт про продаж посади, яка захищає вас від усіх ваших ворогів?

- Підпишу.

Араміс глибоко зітхнув, озирнувся навкруги, як той, хто шукає, що б йому розбити, і вимовив:

- Ми маємо ще один засіб, і я сподіваюся, що ви не відмовитеся застосувати його.

- Звісно, ні, якщо воно благопристойне... як усе, що ви пропонуєте, мій дорогий друже.

- Немає нічого більш благопристойного, ніж спонукати вашого покупця відмовитися від зробленої ним покупки. Він із числа ваших друзів?

- Зрозуміло... але...

- Але якщо цю справу ви надасте мені, я не впадаю у відчай.

- Надаю вам бути повним господарем у ньому.

- З ким же ви вели ваші переговори? Хто він?

- Я не знаю, чи знаєте ви членів парламенту?

- Більшість. Це якийсь президент?

- Ні, це простий радник.

- Ось як!

- І ім'я його - Ванель.

Араміс почервонів.

- Ванель! - вигукнув він, встаючи зі свого крісла. - Ванель! Чоловік Маргарити Ванель?

- Так.

- Вашої колишньої коханки?

- Саме так, дорогий друже. Їй захотілося стати генеральною прокуроркою. Я повинен був надати хоч це бідоласі Ванелю, і, крім того, я виграю також на тому, що приношу задоволення його милій дружині.

Араміс підійшов впритул до Фуке, взяв його за руку і холоднокровно запитав:

- Чи знаєте ви ім'я нового коханого Маргарити Ванель? Його звуть Жан-Батист Кольбер. Він інтендант фінансів. Він живе на вулиці Круа-де-Пті-Шан, куди сьогодні ввечері їздила пані де Шеврез із листами Мазаріні, які вона хоче продати.

- Боже мій, боже мій! - прошепотів Фуке, витираючи піт, що стікав по лобі.

- Тепер ви починаєте розуміти?

- Що я загинув, загинув безповоротно? Так, я це зрозумів!

- Чи не знаходите ви, що тут доведеться, мабуть, дотримуватися свого слова дещо менш твердо, ніж Регул?

- Ні, - відповів Фуке.

- Уперті люди, - пробурмотів Араміс, - завжди знайдуть спосіб змусити захоплюватися собою.

Фуке простягнув йому руку.

У цей момент на розкішному годиннику з інкрустованої золотом черепахи, що стояв на полиці каміна, пробило шість. У передній скрипнули двері, і Гурвіль, підійшовши до кабінету, сказав:

- Пан Ванель запитує, чи може прийняти його монсеньйор?

Фуке відвів очі від очей Араміса і відповів:

- Просіть пана Ванеля увійти.

CLXXXVIII. Чернетка Кольбера

Розмова була в самому розпалі, коли Ванель увійшов до кімнати. Для Фуке й Араміса його поява була не більше ніж крапкою, якою закінчується фраза. Але для Ванеля присутність Араміса в кабінеті Фуке означала щось зовсім інше.

Отже, покупець, тільки-но переступивши поріг кімнати, спрямував здивований погляд, який незабаром став випробовувальним, на тонке і водночас рішуче обличчя ваннського єпископа.

Щодо Фуке, то він, як справжній політик, тобто той, хто повністю володіє собою, зусиллям волі стер зі свого обличчя сліди перенесених хвилювань, викликаних звісткою Араміса. Тут більше не було людини, яку розчавило нещастя і яка метушиться в пошуках виходу. Він підняв голову і простягнув руку, запрошуючи Ванеля увійти. Він знову був першим міністром, знову був люб'язним господарем.

Араміс знав суперінтенданта до тонкощів. Ні делікатність його душі, ні широта розуму вже не могли вразити Араміса. Відмовившись на певний час від участі в розмові, щоб пізніше активно втрутитися в неї, він узяв на себе важку роль стороннього спостерігача, що прагне дізнатися й зрозуміти.

Ванель був помітно схвильований. Він вийшов на середину кабінету, низько кланяючись усім і всьому.

- Я з'явився... - почав він запинаючись.

Фуке кивнув:

- Ви точні, пане Ванель.

- У справах, монсеньйоре, точність, по-моєму, чеснота.

- Зрозуміло, пане.

- Вибачте, - перебив Араміс, вказуючи на Ванеля пальцем і звертаючись до Фуке, - вибачте, це той пан, який бажає купити вашу посаду, чи не так?

- Так, це я, - відповів Ванель, вражений зарозумілим тоном, яким Араміс поставив запитання. - Але як же мені належить звертатися до того, хто удостоює мене...

- Називайте мене монсеньйор, - сухо сказав Араміс.

Ванель поклонився.

- Припинимо церемонії, панове, - втрутився Фуке. - Давайте перейдемо до справи.

- Монсеньйор бачить, - заговорив Ванель, - я очікую його наказів.

- Навпаки, це я, як здається, очікую.

- Чого ж чекає монсеньйор?

- Я подумав, що ви, можливо, хочете мені щось сказати.

- О, він змінив рішення, я загинув! - прошепотів про себе Ванель. Але, набравшись мужності, він продовжував: - Ні, монсеньйоре, мені нічого додати до того, що було сказано мною вчора і що я готовий підтвердити сьогодні.

- Будьте щирі, пане Ванель: чи не занадто важкі для вас умови нашого договору? Що ви на це відповісте?

- Зрозуміло, монсеньйоре, мільйон чотириста тисяч ліврів - це чимала сума.

- Настільки чимала, що я подумав... - почав Фуке.

- Ви подумали, монсеньйоре? - жваво вигукнув Ванель.

- Так, що, можливо, ця покупка вам не по кишені...

- О, монсеньйоре!

- Заспокойтеся, пане Ванель, не тривожтеся; я не стану засуджувати вас за невиконання вашого слова, оскільки ви, очевидно, не в силах його стримати.

- Ні, монсеньйоре, ви, без сумніву, засудили б мене і мали б рацію, - відповів Ванель, - бо лише людина нерозважлива або безумець може брати на себе зобов'язання, якого не в змозі виконати. Щодо мене, то домовленість, на мій погляд, те саме, що завершена угода.

Фуке почервонів. Араміс промичав нетерпляче «гм».

- Не можна все ж таки доходити в цьому до крайнощів, пане, - сказав суперінтендант. - Адже душа людська мінлива, їй властиві маленькі, цілком простимі примхи, а часом - так навіть цілком зрозумілі. І нерідко буває, що ще напередодні ви чогось пристрасно бажали, а сьогодні каєтеся в цьому.

Ванель відчув, як з його чола стікають краплі холодного поту.

- Монсеньйор!.. - пролепетав він у крайньому збентеженні.

Араміс, надзвичайно задоволений тією чіткістю, з якою Фуке повів розмову, притулився до мармурового каміна і почав грати золотим ножиком з малахітовою ручкою.

Фуке помовчав хвилину, потім знову заговорив:

- Послухайте, пане Ванель, дозвольте пояснити вам стан справ.

Ванель здригнувся.

- Ви порядна людина, - продовжував Фуке, - і ви зрозумієте мене як годиться.

Ванель захитався.

- Учора я бажав продати свою посаду.

- Монсеньйор, ви не тільки бажали продати, ви зробили більше - ви її продали.

- Нехай так! Але сьогодні я маю намір попросити вас, як про велику послугу, повернути мені слово, дане мною вчора.

- Ви дали мені це слово, - повторив Ванель, як невблаганне відлуння.

- Я знаю. Ось чому я благаю вас, пане Ванель - чуєте, - благаю вас повернути мені дане мною слово...

Фуке замовк. Слова «я благаю вас», які, як він бачив, не справили бажаної дії, застрягли в нього в горлі.

Араміс, як і раніше граючи ножиком, зупинив на Ва-нелі погляд, який, здавалося, прагнув проникнути до самого дна цієї темної душі.

Ванель поклонився і вимовив:

- Монсеньйоре, я схвильований честю, яку ви мені надаєте, радячись зі мною про факт, що стався, але...

- Не кажіть «але», дорогий пане Ванель.

- На жаль, монсеньйоре, подумайте про те, що я приніс із собою гроші; я хочу сказати - всю суму повністю.

І він розкрив товстий гаманець.

- Бачите, монсеньйоре, тут купчая на продаж землі, що належала моїй дружині і щойно продана мною. Чек у повному порядку, він скріплений необхідними підписами, і гроші можна виплатити без зволікання. Це все одно що готівка. Коротше кажучи, справу зроблено.

- Дорогий пане Ванель, на цьому світі всяку зроблену справу, хоч би якою важливою вона здавалася, можна обробити, якщо дозволено таким чином висловитися, щоб зробити послугу...

- Звісно... - ніяково пробурмотів Ванель.

- Щоб зробити послугу людині, яка завдяки цьому стане другом, - продовжував Фуке.

- Звичайно, монсеньйор...

- І він тим скоріше стане другом, пане Ванель, чим більша надана послуга. Отже, пане, яке ваше рішення?

Ванель мовчав.

До цього часу Араміс підбив підсумок своїм спостереженням. Вузьке обличчя Ванеля, його глибоко посаджені очі, вигнуті дугою брови - все свідчило ваннському єпископу, що перед ним типовий користолюб і честолюбець. Побивати одну пристрасть, закликаючи на допомогу іншу, - таким було правило Араміса. Він побачив розбитого і занепалого духом Фуке і кинувся в бій, озброєний новою зброєю.

- Вибачте, монсеньйоре, - почав він, - ви забули вказати пану Ванелю, що розумієте, наскільки відмова від купівлі порушила б його інтереси.

Ванель з подивом подивився на єпископа: він не чекав звідси підтримки. Фуке хотів щось сказати, але промовчав, прислухаючись до слів єпископа.

- Отже, - продовжував Араміс, - щоб купити вашу посаду, пан Ванель продав землю своєї дружини, а це серйозна справа; адже не можна ж перемістити мільйон чотириста тисяч ліврів, а йому довелося зробити саме це, без помітних втрат і великих труднощів.

- Безумовно, - погодився Ванель, у якого Араміс своїм полум'яним поглядом вирвав правду з глибини серця.

- Труднощі, - говорив Араміс, - виражаються у витратах, а коли витрачаєш гроші, то ці витрати посідають перше місце серед турбот.

- Так, так, - підтвердив Фуке, який починав розуміти наміри Араміса.

Ванель промовчав - тепер зрозумів і він. Араміс відзначив про себе його холодність і небажання відповідати.

«Добре ж, - подумав він, - ти мовчиш, мерзенна пика, поки тобі невідома сума, але постривай, я засиплю тебе такою купою золота, що ти змушений будеш капітулювати!»

- Треба запропонувати пану Ванелю сто тисяч екю, - сказав Фуке, піддаючись природній щедрості.

Куш був достатній. Принц, і той був би втішений таким баришем. Сто тисяч екю в ті часи отримувала в посаг королівська дочка.

Ванель навіть не ворухнувся.

«Це шахрай, - подумав єпископ, - потрібно округлити суму до п'ятисот тисяч ліврів». І він подав знак Фуке.

- Мабуть, ви втрачаєте більше, ніж триста тисяч, дорогий пане Ванель, - сказав суперінтендант. - О, тут навіть не в грошах справа! Адже ви принесли жертву, продавши цю землю. Ну де ж була моя голова? Я підпишу вам чек на п'ятсот тисяч ліврів. І ще буду вдячний вам від усього серця.

Ванель не виявив ані найменшого проблиску радості або жадібності. Його обличчя було непроникним, і жоден мускул на ньому не здригнувся.

Араміс кинув на Фуке відчайдушний погляд. Потім, підійшовши до Ванеля, він жестом людини, що займає чільне становище, вхопив його за відворот куртки і вимовив:

- Пане Ванель, вас не турбують ні ваші скрутні обставини, ні переміщення вашого капіталу, ні продаж вашої землі. Вас цікавлять більш високі помисли. Я бачу їх. Запам'ятайте ж гарненько мої слова.

- Так, монсеньйоре.

І нещасний затріпотів: вогняні очі прелата спалювали його.

- Отже, від імені суперінтенданта я пропоную вам не триста тисяч ліврів, не п'ятсот тисяч, а мільйон. Мільйон, розумієте? Мільйон!

І він нервово струснув Ванеля.

- Мільйон! - повторив Ванель, блідий як полотно.

- Мільйон! Тобто за теперішніх часів шістдесят шість тисяч ліврів річного доходу.

- Ну, пане, - заговорив Фуке, - від таких речей не відмовляються. Відповідайте ж - чи приймаєте ви мою пропозицію?

- Неможливо... - пробурмотів Ванель.

Араміс стиснув губи, обличчя його ніби затуманилося хмарою. За цією хмарою відчувалася гроза. Він так само тримав Ванеля за відворот його сукні.

- Ви купили посаду за мільйон чотириста тисяч ліврів, чи не так? Вам буде дано понад те ще мільйон п'ятсот тисяч. Ви заробите півтора мільйона тільки на тому, що відвідали пана Фуке і він простягнув вам руку. Ось вам одразу і честь, і вигода, пане Ванель.

- Не можу, - глухо відповів Ванель.

- Добре! - вимовив Араміс і несподівано розтиснув пальці; Ванель, куртку якого він так міцно тримав до цього, відлетів назад. - Добре, тепер досить ясно, навіщо ви сюди з'явилися!

- Так, це ясно, - підтвердив Фуке.

- Але... - почав Ванель, намагаючись осміліти перед слабкістю цих благородних людей.

- Шахрай, здається, хоче підняти голос! - вимовив Араміс тоном володаря, який керує всім світом.

- Шахрай? - повторив Ванель.

- Я хотів сказати - негідник, - додав Араміс, до якого повернулася його холоднокровність. - Ну, що ж, витягуйте ваш договір. Він у вас має бути десь під рукою, у якійсь із кишень, як під рукою в убивці його пістолет або кинджал, захований під плащем.

Ванель пробурмотів щось невиразне.

- Досить! - крикнув Фуке. - Подавайте сюди договір!

Ванель тремтячою рукою почав нишпорити в кишені; він витягнув з неї гаманець, і в той момент, коли він подавав Фуке договір, з гаманця випав якийсь інший папір. Араміс поспішно підняв його, бо впізнав почерк, яким цей папір був написаний.

- Вибачте, це чернетка договору, - пробурмотів Ванель.

- Бачу, - сказав Араміс із посмішкою, що роз'їдає сильніше за удар бичем, - бачу і в захопленні від того, що цю чернетку написано рукою пана Кольбера. Погляньте-но, мон-сеньйоре.

І він передав чернетку Фуке, який переконався в правоті Араміса. Цей уздовж і впоперек покреслений договір з безліччю додавань, з полями, абсолютно чорними від правок, був живим доказом інтриги Кольбера й остаточно відкрив очі його жертві.

- Ну? - прошепотів Фуке.

Приголомшений Ванель, здавалося, готовий був провалитися крізь землю.

- Ну, - почав Араміс, - якби ви не носили ім'я Фуке, якби ваш ворог не називався Кольбером, якби проти вас був один цей мерзенний злодій, я б сказав вам - відмовляйтеся... подібна мерзенність звільняє вас від вашого слова; але ці люди подумають, що ви злякалися, - вони стануть менше боятися вас; отже, монсеньйоре, підписуйте!

І він подав йому перо.

Фуке потиснув Арамісу руку, але замість копії, яку йому подавали, взяв чернетку.

- Вибачте, не цей папір, - зупинив його Араміс. - Він надто цінний, і вам слід було б залишити його в себе.

- О ні, - відповів Фуке, - я поставлю підпис на акті, власноруч написаному паном Кольбером. Отже, я пишу: «Підтверджую руку». - І, підписавши, він додав: - Беріть, пане Ванель.

Ванель схопив папір, подав гроші і поквапився до виходу.

- Зачекайте, - сказав Араміс. - Чи впевнені ви, що тут усі гроші сповна? Гроші необхідно рахувати, пане Ванель, особливо коли пан Кольбер дарує їх жінкам. Адже він не відрізняється безмежною щедрістю пана Фуке, ваш найдостойніший пан Кольбер.

І Араміс, скандуючи кожне слово чека, вилив увесь свій гнів, усе презирство, що накопичилося в ньому, краплю за краплею, на негідника, який упродовж чверті години виносив ці тортури. Потім він наказав йому піти геть, і не за допомогою слів, а жестом, як відмахуються від якогось нахабного селюка або відсилають лакея.

Після відходу Ванеля прелат і міністр, пильно дивлячись один одному в очі, кілька миттєвостей зберігали мовчання.

Араміс перший порушив його:

- Так от, з ким порівняєте ви людину, яка, перед тим як битися з розлюченим, одягненим в обладунки і добре озброєним ворогом, оголює груди, кидає на землю зброю і посилає супротивникові повітряні поцілунки? Прямота, пане Фуке, є зброя, яку нерідко застосовують мерзотники проти чесних людей, і це приносить їм часом успіх. Ось чому і чесним людям слід було б пускатися на шахрайство й обман, якщо маєш справу з шахраями. Ви могли б переконатися тоді, наскільки сильнішими стали б ці чесні люди, не втративши при цьому порядності.

- Але їхні дії назвали б діями шахраїв.

- Анітрохи; їх назвали б, можливо, свавільними, але цілком чесними діями. Але раз ви з цим Ванелем покінчили, раз ви позбавили себе задоволення знищити його, відмовившись від вашого слова, раз ви самі вручили йому єдину зброю, що може вас погубити...

- О, друже мій, - вимовив із сумом Фуке, - ви нагадуєте мені того вчителя філософії, про якого днями розповідав Лафонтен... Він бачить дитину, що тоне, і виголошує перед нею цілу промову за всіма правилами риторичного мистецтва.

Араміс усміхнувся.

- Філософ - згоден; учитель - згоден; дитина, що тоне, - теж згодна; але дитина, яку буде врятовано, ви ще побачите це! Однак спершу поговоримо про справи.

Фуке подивився на нього здивованим поглядом:

- Ви розповідали мені якось про свято у Во, яке передбачали влаштувати?

- О, - сказав Фуке, - то було в добрий старий час!

- І на це свято король, здається, сам себе запросив?

- Ні, мій милий прелате, - це Кольбер порадив королю запросити себе самого на свято у Во.

- Так, тому що це свято обійшлося б так дорого, що ви мали б розоритися остаточно?

- Ось саме. У добрі старі часи, як я сказав, я пишався можливістю показати моїм недругам невичерпність моїх коштів; я вважав за честь приводити їх у сум'яття, кидаючи перед ними мільйони, тоді як вони

очікували мого розорення; але тепер мені потрібно розрахуватися зі скарбницею, з королем, із собою самим; тепер мені необхідно стати скаредом; я зумію довести всім, що, маючи в своєму розпорядженні гроші, я чиню так само, як якби мав у своєму розпорядженні мішки пістолів, і починаючи відзавтра, коли продадуть мої екіпажі, закладуть будинки, які належать мені, і уріжуть мої витрати...

- Починаючи від завтрашнього дня, - спокійно перебив Араміс, - ви будете, друже мій, невтомно займатися приготуваннями до чудового свята у Во, про яке колись стануть згадувати як про одну з героїчних пишнот вашого доброго старого часу.

- Ви несповна розуму, шевальє!

- Я? Ви ж самі не вірите цьому.

- Та чи знаєте ви, скільки може коштувати найскромніше свято у Во? Чотири або п'ять мільйонів.

- Я не кажу про найскромніше святкування, дорогий суперінтенданте.

- Але оскільки свято дається на честь короля, - відповів Фуке, не зрозумівши Араміса, - воно не може бути скромним.

- Звичайно, воно має бути найрозкішнішим.

- Тоді мені доведеться витратити від десяти до дванадцяти мільйонів.

- Якщо знадобиться, ви витратите і всі двадцять, - сказав Араміс абсолютно безпристрасним тоном.

- Де ж мені взяти їх? - запитав Фуке.

- А це моя турбота, пане суперінтендант. Вам нема чого турбуватися з цього приводу. Гроші будуть у вашому розпорядженні раніше, ніж ви накреслите план вашого святкування.

- Шевальє, шевальє! - вигукнув Фуке, у якого голова пішла обертом. - Куди ви мене захоплюєте?

- У бік від тієї прірви, - відповів ваннський єпископ, - у яку ви ледь не звалилися. Вхопіться за мою мантію і не бійтеся.

- Чому ж ви раніше не говорили про це? Був день, коли ви могли б урятувати мене, надавши мені всього мільйон.

- Тоді як сьогодні... тоді як сьогодні я надам вам двадцять мільйонів, - сказав прелат. - Хай буде так! Причина цього вкрай проста, друже мій: того дня, про який ви говорите, у мене не було в розпорядженні цього мільйона, тоді як сьогодні я легко зможу отримати двадцять мільйонів, якщо вони знадобляться.

- Хай почує вас бог і врятує мене!

Араміс усміхнувся своєю загадковою усмішкою.

- Мене-то бог чує завжди, - промовив він, - і це відбувається, можливо, тому, що я дуже голосно звертаюся до нього з молитвою.

- Я повністю віддаю себе у вашу владу, - прошепотів Фуке.

- О ні, я дивлюся на це зовсім інакше; навпаки, це я у вашій владі. Отже, саме ви, як найтонша, найрозумніша, найвишуканіша й

найвинахідливіша людина, саме ви й розпорядитеся всім аж до найдрібніших подробиць. Тільки...

- Тільки? - перепитав Фуке, як людина, що розуміє значущість цього слова.

- Тільки, надаючи вам вигадувати різні подробиці святкування, я залишаю за собою спостереження за здійсненням їх.

- Як це слід розуміти?

- Я хочу сказати, що на цей день ви перетворите мене на свого дворецького, на головного розпорядника, на свою, так би мовити, праву руку; у мені суміщатимуться і начальник охорони, і мажордом; мені підкорятимуться всі ваші люди, і я матиму ключі від дверей; ви, щоправда, одноосібно віддаватимете накази, але віддаватимете через мене; їх треба буде повторити моїми вустами, щоб їх виконували, ви мене зрозуміли?

- Ні, не зрозумів.

- Але ви приймаєте ці умови?

- Ще б пак! Звичайно, друже мій!

- Мені більше нічого й не потрібно. Дякую вам. Складайте список гостей.

- Кого ж мені запрошувати?

- Усіх!

CLXXXIX. Автору здається, що час повернутися до віконта де Бражелона

Наші читачі бачили, що в цій повісті паралельно розгорталися пригоди як молодого, так і старшого покоління.

В одних - відблиск колишньої слави, гіркий життєвий досвід. У них же - спокій, що наповнив серце і присипляє кров біля рубців, які колись були жорстокими ранами. В інших - поєдинки гордості й любові, болісні страждання й невимовні радощі; життя, що б'є ключем, замість спогадів.

Якщо деяка строкатість в епізодах нашої розповіді і вразила уважний погляд читача, то причина її в багатих відтінках нашої подвійної палітри, яка дарує фарби двом картинам, що розгортаються пліч-о-пліч, змішують і поєднують суворі тони з радісними і яскравими. У хвилюваннях однієї ми виявляємо мир і спокій іншої, що не порушуються нічим. Поміркувавши в товаристві людей похилого віку, охоче вдаєшся до безумств у товаристві юнаків.

Тому, якщо нитки нашої повісті недостатньо міцно пов'язують главу, яку ми пишемо, з тією, яку тільки-но написали, нехай це так само мало бентежить нас, як бентежила, скажімо, Рюїсдаля та обставина, що він пише осіннє небо, ледь закінчивши весняний пейзаж. Ми

пропонуємо читачеві вчинити так само і повернутися до Рауля де Бражелона, знайшовши його на тому самому місці, на якому ми з ним розлучилися востаннє.

Збуджений, переляканий, що впав у відчай або, точніше, втратив розум, без волі, без заздалегідь обдуманого рішення, він утік після сцени, завершення якої бачив у Лавальєр. Король, Монтале, Луїза, ця кімната, це дивне прагнення позбутися його, смуток Луїзи, переляк Монтале, гнів короля - все передрікало йому нещастя. Але яке?

Він приїхав із Лондона, тому що йому повідомили про небезпеку, що загрожує, і одразу ж побачив привид цієї небезпеки. Чи достатньо цього для закоханого? Так, звісно. Але цього недостатньо для благородного серця.

Однак Рауль не став шукати пояснень там, де без далеких прихильностей шукають їх ревниві або більш рішучі закохані. Він не пішов до пані свого серця і не запитав її: «Луїзо, ви більше мене не кохаєте? Луїзо, ви полюбили іншого?» Мужній, здатний до найвідданішої дружби, так само як він був здатний до найбезмежнішого кохання, свято дотримується свого слова і вірить слову іншого, Рауль сказав собі: «Де Гіш написав мені, щоб попередити: де Гіш щось знає; піду спитаю в де Гіша, що ж він знає, і розповім йому те, що бачив на власні очі».

Шлях, який довелося пройти Раулю, був недовгим. Де Гіш, лише два дні тому перевезений із Фонтенбло до Парижа, одужував від рани і вже почав трохи пересуватися кімнатою.

Побачивши Рауля, він скрикнув від радості - це був звичайний для нього прояв шаленства в дружбі. Рауль, своєю чергою, скрикнув від засмучення, побачивши де Гіша блідим, худим, засмученим. Двох слів і жесту, яким поранений відсунув руку Рауля, було достатньо, щоб відкрити йому істину.

- Ось як, - сказав Рауль, сідаючи поруч зі своїм другом, - тут люблять і вмирають.

- Ні, ні, не вмирають, - відповів, посміхаючись, де Гіш, - раз я на ногах і можу обійняти вас!

- Ах, я розумію!

- І я розумію вас також. Ви переконані, що я глибоко нещасливий, Раулю?

- На жаль!

- Ні! Я найщасливіший із людей! Страждає лише тіло, але не серце і не душа. Якби ви знали! О, я найщасливіший із людей!

- Тим краще... тим краще, аби це тривало якомога довше!

- Усе вирішено; у мене вистачить любові, Раулю, до кінця моїх днів.

- У вас - я в цьому не сумніваюся, але у неї...

- Послухайте, друже мій, я люблю її... тому що... але ви не слухаєте мене.

- Вибачте!

- Ви стурбовані?

- Так. І насамперед вашим здоров'ям...

- Ні, не те!

- Милий мій, кому-кому, а вже вам можна було б мене не розпитувати.

І він підкреслив слово «вам» для того, щоб відкрити своєму другові природу недуги і труднощі її лікування.

- Ви говорите це, Раулю, ґрунтуючись на листі, який я написав.

- Так, звісно... Давайте поговоримо про це пізніше, після того як ви поділитеся зі мною своїми радощами і прикрощами.

- Друже мій, я весь, весь у вашому розпорядженні, весь ваш, і зараз же...

- Дякую вам. Я поспішаю... я горю... я приїхав із Лондона вдвічі швидше, ніж державні кур'єри. Чого ж ви від мене хотіли?

- Але нічого іншого, крім того, щоб ви приїхали.

- Я, як бачите, перед вами.

- Значить, усе добре.

- Мені здається, у вас є для мене ще щось.

- Але мені нічого вам сказати!

- Де Гіш!

- Клянуся честю!

- Ви не для того без сорому відірвали мене від моїх ілюзій; не для того піддали немилості короля, бо це повернення - порушення його волі; не для того впустили мені в серце ревнощі, цю безжальну змію, щоб сказати: «Усе гаразд, спіть спокійно».

- Я не кажу вам: «Спіть спокійно», Раулю, але зрозумійте мене гарненько, я не хочу і не в змозі сказати вам щось більше.

- За кого ж ви мене приймаєте?

- Тобто як?

- Якщо ви про щось обізнані, чому ви приховуєте від мене те, що знаєте? Якщо ні про що не обізнані, то чому ви попередили мене?

- Це правда, я винен перед вами. О, я каюся, бачите, Раулю, я каюся. Написати другові «приїжджайте»- це ніщо. Але бачити цього друга перед собою, відчувати, як він тремтить, як задихається в очікуванні слова, якого не смієш сказати йому...

- Насмільтеся! У мене вистачить мужності, якщо її мало у вас! - у розпачі вигукнув Рауль.

- Ось до чого ви несправедливі і ось до чого забудькуваті! Ви забули, що маєте справу зі знесиленим пораненим... Ну, заспокойтеся ж! Я вам сказав: «Приїжджайте!» Ви приїхали. Не вимагайте ж нічого понад це у бідолахи де Гіша.

- Ви мені порадили приїхати, сподіваючись, що я сам побачу і розберуся, чи не так?

- Але...

- Без вагань! Я бачив.

- Ах!

- Або принаймні мені здалося...

- Ось бачите, ви сумніваєтеся. Але якщо ви сумніваєтеся, бідний мій друже, що ж залишається на мою долю?

- Я бачив збентежену Лавальєр... перелякану Монтале... короля.

- Короля?

- Так... Ви відвертаєтеся... тут-то й таїться небезпека... Зло саме тут, чи не так? Це король?

- Я мовчу.

- Своїм мовчанням ви говорите в тисячу і ще тисячу разів більше, ніж могли б сказати словами. Фактів - прошу, благаю вас - фактів! Мій друг, мій єдиний друг, говоріть! У мене поранене і кровоточить серце, я помру від відчаю!

- Якщо так, Раулю, ви полегшуєте моє становище, і я дозволю собі говорити, упевнений, що повідомлю тільки те, що є набагато втішніше порівняно з тим розпачем, у якому я бачу вас.

- Я слухаю, слухаю...

- Ну, - сказав граф де Гіш, - я можу повідомити вам лише про те, що ви могли б дізнатися від першого зустрічного.

- Від першого зустрічного! Значить, про це вже базікають! - вигукнув Рауль.

- Перш ніж говорити «про це базікають», дізнайтеся, про що, власне, можуть базікати, дорогий мій. Клянуся вам, ідеться про речі, по суті абсолютно невинні, - можливо, про прогулянку...

- А! Про прогулянку з королем?

- Ну так, з королем; мені здається, що король досить часто здійснює прогулянки з дамами для того, щоб...

- Повторюю, ви не написали б мені, якби ця прогулянка була пересічною.

- Я знаю, що під час грози королю було б, звичайно, зручніше сховатися в якомусь будинку, ніж стояти з непокритою головою перед Лавальєр. Але...

- Але?

- Але король вирізняється відмінною ввічливістю.

- О, де Гіш, де Гіш, ви мене вбиваєте!

- У такому разі я замовкну.

- Ні, продовжуйте. За цією прогулянкою пішли інші?

- Ні... тобто так; була ще пригода біля дуба. Утім, я рівно нічого не знаю про неї.

Рауль встав. Де Гіш, незважаючи на свою слабкість, теж постарався піднятися на ноги.

- Послухайте мене, - заговорив він, - я не додам більше жодного слова; я сказав забагато або, можливо, замало. Інші поінформують вас, якщо захочуть або зможуть. Я повинен був попередити вас про те, що

вам необхідно повернутися; я це зробив. Тепер уже самі дбайте про ваші справи.

- Що ж мені робити? Розпитувати? На жаль, ви мені більше не друг, якщо ви так розмовляєте зі мною, - вимовив скрушно юнак. - Перший, кого я почну розпитувати, виявиться або наклепником, або дурнем - наклепник збреше, щоб помучити мене, дурень накоїть що-небудь ще гірше. Ах, де Гіш, де Гіш, і двох годин не мине, як я обзвучу десятьох придворних брехунами і затію десять дуелей! Врятуйте мене! Хіба не найкраще - знати свою недугу?

- Але я нічого не знаю, повірте. Я був поранений, хворів, лежав без пам'яті, у мене про все лише туманне уявлення. Але, чорт забирай! Ми шукаємо не там, де потрібно, коли підходяща людина поруч із нами. Чи друг вам шевальє д'Артаньян?

- О так! Звичайно!

- Підіть до нього. Він вам відкриє справжній стан справ і не стане навмисне терзати ваше серце.

У цей час увійшов лакей.

- У чому справа? - запитав де Гіш.

- Пана графа очікують у порцеляновому кабінеті.

- Добре. Ви дозволите, милий Раулю? Відтоді як я почав ходити, я сповнений гордості.

- Я запропонував би вам спертися на мою руку, якби не думав, що тут замішана жінка.

- Здається, так, - сказав, посміхаючись, де Гіш і залишив Рауля.

Рауль застиг у нерухомості, заціпенілий, розчавлений, як рудокоп, на якого обрушилося склепіння галереї: його поранили, він стікає кров'ю, думки його сплутані, але він силкується оговтатися і врятувати своє життя за допомогою розуму. Кількох хвилин було Раулю достатньо, щоб впоратися з потрясінням, викликаним цими двома повідомленнями де Гіша. Він встиг уже зв'язати нитку своїх думок, як раптом за дверима в порцеляновому кабінеті він почув голос, який здався йому голосом Монтале.

«Вона! - вигукнув він про себе. - Її голос, звичайно. Ось жінка, яка могла б відкрити мені правду; але чи варто розпитувати її тут? Вона таїться від усіх, навіть від мене; вона, напевно, прийшла від принцеси... Я побачуся з нею в її кімнаті. Вона пояснить свій переляк, і свою втечу, і незручність, з якою позбулася мене; вона розповість мені про все... після того як пан д'Артаньян, який усе знає, зміцнить моє серце. Принцеса... кокетка... Ну так, кокетка, але іноді і вона здатна любити; кокетка, у якої, як у життя або у смерті, є свої примхи і примхи, але вона дала де Гішу відчути себе найщасливішим з людей. Він-то принаймні на ложі з троянд. Уперед!»

Він покинув графа і, дорікаючи собі всю дорогу за те, що говорив з де Гішем лише про себе, прийшов до д'Артаньяна.

СХС. Бражелон продовжує розпитувати

Капітан виконував службові обов'язки: він чергував. Сидячи в глибокому шкіряному кріслі, встромивши шпори в паркет, зі шпагою між ніг, він читав, покручуючи вуса, листи, що лежали перед ним цілою купою.

Помітивши сина свого старовинного друга, д'Артаньян пробурчав щось радісне.

- Раулю, милий мій, з якої нагоди король викликав тебе?

Ці слова неприємно вразили слух юнака, і він відповів, сідаючи на стілець:

- Право, нічого про це не знаю. Знаю лише те, що я повернувся.

- Гм! - пробурмотів д'Артаньян, складаючи листи й окидаючи пронизливим поглядом свого співрозмовника. - Що ти там тлумачиш, мій милий? Що король тебе зовсім не викликав, а ти все ж повернувся? Я тут чогось не розумію.

Рауль був блідий і зі скрутним виглядом крутив у руках капелюх.

- Якого біса ти робиш таку кислу фізіономію і що за могильний тон? - сказав капітан. - Це що ж, в Англії набувають таких звичок? Чорт забирай! І я побував в Англії, але повернувся звідти веселий, як зяблик. Чи будеш ти говорити?

- Мені треба сказати занадто багато.

- Ах ось як! Як поживає батько?

- Дорогий друже, вибачте мене. Я щойно хотів запитати вас про те саме.

Погляд д'Артаньяна, який проникав у будь-які таємниці, став ще гострішим. Він запитав:

- У тебе неприємності?

- Вважаю, що ви про це чудово обізнані, пане д'Артаньян.

- Я?

- Безсумнівно. Не вдавайте ж, що ви здивовані цим.

- Я анітрохи не прикидаюся, друже мій.

- Дорогий капітане, я дуже добре знаю, що ні в хитрощах, ні в силі я не можу змагатися з вами, і ви мене з легкістю здолаєте. Річ у тім, зараз я непрохідно дурний, я жалюгідна, нікчемна тварюка. Я втратив розум, і руки мої висять, як батоги. Так не зневажайте ж мене і надайте мені допомогу! Я найнещасніший серед смертних.

- Це ще чому? - запитав д'Артаньян, розстібаючи пояс і пом'якшуючи вираз обличчя.

- Тому, що мадемуазель де Лавальєр обманює мене. Обличчя д'Артаньяна не змінилося.

- Обманює! Обманює! І слова-то які важливі! Хто тобі про це сказав?

- Все.

- А-а, якщо всі говорять тобі про це, значить, тут є частка істини. Що до мене, то я вірю, що десь є полум'я, раз я побачив дим. Це смішно, але тим не менш це так.

- Отже, ви вірите! - вигукнув Бражелон.

- Якщо ти зі мною ділишся...

- Зрозуміло.

- Я не втручаюся у справи такого роду, і ти це добре знаєш.

- Як! Навіть для друга? Для сина?

- Саме так. Якби ти був чужим, стороннім, я сказав би тобі... я б нічого тобі не сказав... Чи не знаєш, як поживає Портос?

- Пане! - вигукнув Рауль, стискаючи руку д'Артаньяну. - В ім'я дружби, яку ви обіцяли моєму батькові!

- Ах чорт! Я бачу, що ти серйозно захворів... цікавістю.

- Це не цікавість, це любов.

- Піди ти! Ось ще важливе слово. Якби ти був закоханий по-справжньому, мій милий Рауль, це виглядало б зовсім по-іншому.

- Що ви маєте на увазі?

- Я хочу сказати, що, якби ти був охоплений справжнім коханням, я міг би припускати, що звертаюся до твого серця і ні до кого більше... Але це немислимо.

- Повірте ж мені, я шалено люблю Луїзу.

Д'Артаньян заглянув у саму глибину душі Рауля.

- Немислимо, повторюю тобі... Ти такий самий, як усі твої однолітки; ти не закоханий, ти божеволієш.

- Ну а якби це було не так?

- Розумна людина ніколи ще не могла вплинути на божевільного, у якого голова йде обертом. За своє життя я раз сто обпікався на цьому. Ти б слухав мене, але не чув; ти б чув мене, але не зрозумів; ти б зрозумів мене, але не дослухався до моєї поради.

- Але спробуйте все ж, прошу вас, спробуйте!

- Скажу більше: якби я мав нещастя і справді щось знати і був би настільки нечуткий, щоб поділитися з тобою тим, що знаю... Адже ти кажеш, що вважаєш себе моїм другом?

- О так!

- Ну, так я б із тобою посварився. Ти б ніколи не пробачив мені, що я зруйнував твою ілюзію, як то кажуть, у любовних справах.

- Пане д'Артаньян, ви знаєте рішуче все і залишаєте мене в розгубленості, у повному відчаї, в агонії! Це жахливо!

- Та, та, та, та!

- Вам відомо, що я ніколи ні на що не скаржуся. Але оскільки бог і мій батько ніколи не пробачили б мені, якби я пустив собі кулю в лоб, то я зараз же піду від вас і змушу першого зустрічного розповісти мені те, чого ви не бажаєте повідомити; я звинувачу його в тому, що він бреше...

- І вб'єш його? Ось це чудово! Будь ласка! Мені-то яке діло до цього? Вбивай, мій милий, вбивай, якщо це може принести тобі

задоволення. Вчини, як ті, у кого болять зуби. Вони кажуть, звертаючись до мене: «О, як я страждаю! Я готовий був би гризти від болю залізо». На це я відповідаю їм: «Ну і гризіть, друзі, гризіть! Ви й справді, мабуть, позбудетеся гнилого зуба».

- Ні, я не стану нікого вбивати, пане, - сказав Рауль із похмурим виглядом.

- Ну так, ось ви, нинішні, обожнюєте подібні пози. Ви дасте себе вбити, чи не так? До чого ж це мило! Ти думаєш, я про тебе пошкодую? О ні, я без кінця повторюватиму протягом цілого дня: «Що за нікчемна погань цей смоктанець Бражелон, що за дурень! Усе своє життя я витратив на те, щоб навчити його як слід тримати шпагу, а цей дурень дав себе проткнути, як курча». Ідіть, Раулю, ідіть, дайте себе вбити, друже мій. Не знаю, хто навчав вас логіки, але прокляни мене бог, як кажуть англійці, якщо цей суб'єкт не даремно отримував від вашого батька гроші.

Рауль мовчки закрив руками обличчя і прошепотів:

- Немає на світі друзів, ні, ні!

- Ось як! - сказав д'Артаньян.

- Є тільки насмішники й байдужі.

- Нісенітниця! Я не насмішник, хоч і чистокровний гасконець. І не байдужий. Та якби я був байдужим, я послав би вас під три чорти вже чверть години тому, тому що людину, яка збожеволіла від радості, ви перетворили б на сумну, а сумну заморили б на смерть. Невже ж, молодий чоловіче, ви хочете, щоб я вселив вам відразу до вашої милої і навчив вас проклинати жінок, тоді як вони честь і щастя людського життя?

- Пане, повідомте мені все, що ви знаєте, і я буду благословляти вас до кінця моїх днів!

- Ну, мій милий, невже ви уявляєте, що я набивав собі голову всіма цими історіями про столяра, про художника, про сходи й портрет і ще сотнею тисяч таких самих байок. Та я очманів би від цього!

- Столяр! До чого тут столяр?

- Право, не знаю. Але мені розповідали, що якийсь столяр продірявив якийсь паркет.

- У Лавальєр?

- От уже не знаю де.

- У короля?

- Якби це було в короля, то я так і пішов би доповідати вам про це, вірно?

- Але все-таки в кого ж?

- Уже биту годину я повторюю вам, що рішуче ні про що не обізнаний.

- Але художник! І цей портрет?

- Кажуть, що король замовив портрет однієї з придворних дам.

- Лавальєр?

- Е, так у тебе на вустах це ім'я і нічого більше! Хто ж тобі каже, що це був портрет Лавальєр?

- Але якщо йдеться не про неї, то чому ви припускаєте, що це може становити для мене інтерес?

- Я й не хочу, щоб це становило для тебе інтерес. Ти питаєш - я відповідаю. Ти хочеш знати скандальну хроніку, я тобі викладаю її. Витягни з неї все, що зможеш.

Рауль у розпачі схопився за голову:

- Можна від усього цього померти!

- Ти вже говорив про це.

- Так, ви маєте рацію.

І він зробив крок із наміром піти.

- Куди ти? - запитав д'Артаньян.

- До тієї особи, яка скаже мені правду.

- Хто це?

- Жінка.

- Мадемуазель де Лавальєр власною персоною, чи не так? - усміхнувся д'Артаньян. - Чудова думка! Ти прагнеш знайти розраду - ти знайдеш її одразу ж. Про себе вона поганого не скаже, йди!

- Ви помиляєтеся, пане, - відповів Рауль, - жінка, до якої я хочу звернутися, скаже про неї багато поганого.

- Б'юся об заклад, ти збираєшся до Монтале!

- Так, до Монтале.

- Ах, приятелька? Жінка, яка з цієї самої причини буде сильно перебільшувати в той чи інший бік. Не говоріть із Монтале, мій милий Рауль.

- Не розум вас наставляє, коли ви прагнете не допустити мене до Монтале.

- Так, зізнаюся, це так... І по суті кажучи, до чого мені гратися з тобою, як кішка грається з бідною мишею? Ти, право, турбуєш мене. І якщо я зараз не хочу, щоб ти говорив із Монтале, то лише тому, що ти розголосиш свою таємницю і цією таємницею скористаються. Зачекай, якщо можеш.

- Не можу.

- Тим гірше! Бачиш, Раулю, якби мене осінила якась щаслива думка... Але вона не осіняє мене.

- Дозвольте мені, друже мій, лише ділитися з вами своїми печалями і надайте мені самостійно виплутуватися з цієї історії.

- Ах так! Дати тобі загрузнути в ній остаточно, ось ти чого захотів? Сідай до столу і візьми в руку перо.

- Навіщо?

- Щоб написати Монтале і попросити в неї побачення.

- Ах! - вигукнув Рауль, хапаючи перо.

Раптом відчинилися двері, і мушкетер, підійшовши до д'Артаньяна, вимовив:

- Пане капітане, тут мадемуазель де Монтале, яка бажає переговорити з вами.

- Зі мною? - пробурмотів д'Артаньян. - Нехай увійде, і я відразу побачу, чи зі мною хотіла вона говорити.

Хитрий капітан вгадав. Монтале, увійшовши і побачивши Рауля, скрикнула:

- Сударю, сударю, ви тут! Вибачте, пане д'Артаньян.

- Охоче пробачаю, пані сударко, - сказав д'Артаньян, - я знаю, я в такому віці, що мене розшукують тільки тоді, коли вже дуже мене потребують.

- Я шукала пана де Бражелона, - відповіла Монтале.

- Як це вдало збіглося! Я вас також хотів побачити.

- Раулю, чи не бажаєте вийти з мадемуазель Монтале?

- Усім серцем!

- Ідіть!

І він тихенько вивів Рауля з кабінету; потім, узявши Монтале за руку, прошепотів:

- Будьте доброю дівчиною. Пощадіть його, пощадіть її.

- Ах, - відповіла вона так само тихо, - не я буду з ним розмовляти. За ним послала принцеса.

- Ось як, принцесо! - вигукнув д'Артаньян. - Не мине й години, як бідолаха видужає.

- Або помре, - сказала Монтале зі співчуттям. - Прощавайте, пане д'Артаньян!

І вона побігла слідом за Раулем, який чекав на неї, стоячи віддалік від дверей, стривожений і спантеличений цим діалогом, який не віщував йому нічого доброго.

CXCI. Дві ревнощі

Закохані ніжні з усіма, хто має стосунок до їхніх коханих. Щойно Рауль залишився наодинці з Монтале, він із запалом поцілував її руку.

- Так, так, - сумно почала дівчина. - Ви погано поміщаєте капітал своїх поцілунків, дорогий пане Рауль, гарантую, що вони не принесуть вам відсотків.

- Як? Що? Поясніть мені, мила Оро...

- Вам усе пояснить принцеса. До неї-то я вас і веду.

- Що це означає?

- Тихіше... і не кидайте на мене таких переляканих поглядів. Тут вікна мають очі, а стіни - довгі вуха. Будьте люб'язні більше не дивитися на мене; будьте люб'язні дуже голосно говорити зі мною про дощ, про чудову погоду і про те, які розваги в Англії.

- Нарешті...

- Адже я попереджала вас, що десь, я не знаю де, але десь у принцеси обов'язково заховано око, що спостерігає за нами, і вухо, що підслуховує нас. Зрозумійте, що мені зовсім не хочеться бути вигнаною геть або потрапити до в'язниці. Давайте говорити про погоду, повторюю ще раз, або краще вже помовчимо.

Рауль стиснув кулаки і пішов швидше. Він надав собі вигляду безмежно хороброї людини - це вірно, але то був хоробрий чоловік, що йде на страту. Монтале, легка і насторожена, йшла попереду нього.

Рауля відразу ж ввели в кабінет принцеси.

«Мине цілий день, і я нічого не дізнаюся, - подумав Рауль. - Де Гіш пожалів мене, він змовився з принцесою, і обидва вони, склавши дружню змову, віддаляють розв'язання цього болючого питання. Ах, чому я не стикаюся тут із відвертим ворогом, наприклад, із цією змією Вардом? Він, звісно, не забув би вжалити... але зате я б не знав вагань. Сумніватися... роздумувати... ні, вже краще смерть!»

Рауль постав перед принцесою.

Генрієтта, яка була ще чарівнішою, ніж завжди, напівлежала в кріслі; вона поклала свої чарівні ніжки на оксамитову вишиту подушку й бавилася з довгошерстим пухнастим кошеням, що покусувало її пальці й чіплялося за мереживо, що спадало з її шиї. Принцеса була занурена в роздуми. Тільки голоси Монтале і Рауля вивели її із замисленості.

- Ваша високість посилали за мною? - повторив Рауль.

Принцеса струснула головою, наче б вона тільки-но прокинулася.

- Здрастуйте, пане де Бражелон, - сказала вона, - так, я посилала за вами. Отже, ви повернулися з Англії?

- До послуг вашої високості.

- Дякую вам. Залиште нас, Монтале.

Монтале вийшла.

- Ви можете приділити мені кілька хвилин, пане де Бражелон?

- Усе моє життя належить вашій високості, - шанобливо відповів Рауль, який під усіма люб'язностями принцеси передбачав щось похмуре. Але похмурість ця скоріше була йому до душі, бо він був переконаний, що почуття принцеси мають щось спільне з його почуттями. І справді, всі розумні люди при королівському дворі знали про примхливий характер і навіжений деспотизм, властиві принцесі.

Принцеса була понад міру вдоволена увагою короля; принцеса змусила говорити про себе і вселила королеві ті смертельні ревнощі, що, наче черв'як, роз'їдають усяке жіноче щастя - словом, принцеса, бажаючи зцілити ображену гордість, уявляла, що серце стискається від кохання.

Ми з вами добре знаємо, як вчинила принцеса, щоб повернути Рауля, висланого королем. Рауль, однак, не знав про її лист до Карла II; лише один д'Артаньян здогадався про нього. Це незрозуміле поєднання любові й марнославства, цю ні з чим незрівнянну ніжність, цю небачену підступність - хто зможе їх пояснити? Ніхто, навіть демон, що розпалює в серцях жінок кокетство. Помовчавши, принцеса нарешті сказала:

- Пане де Бражелон, ви повернулися задоволений?

Бражелон подивився на принцесу і побачив, що її обличчя вкривається блідістю; її мучила таємниця, яку вона зберігала в собі і яку пристрасно хотіла відкрити.

- Задоволений? - перепитав Рауль. - Чим же я можу бути задоволений або незадоволений, ваша високість?

- Але чим може бути задоволена або незадоволена людина вашого віку і вашої зовнішності?

«Як їй не терпиться! - подумав, жахнувшись, Рауль. - Щось вкладе вона в моє серце?»

Потім, у страху перед тим, що йому належало дізнатися, і бажаючи віддалити такий жаданий і водночас жахливий момент, він відповів:

- Ваша високість, я залишив дорогого мені друга в доброму здоров'ї, а повернувшись, побачив його хворим.

- Ви говорите про пана де Гіше? - запитала принцеса з незворушним спокоєм. - Передають, що ви з ним дуже дружні.

- Так, ваша високість.

- Ну що ж, це вірно, він був поранений, але тепер одужує. О! Пана де Гіша жаліти не доводиться, - додала вона швидко. Потім, ніби схаменувшись, продовжила: - Хіба його потрібно жаліти? Хіба він скаржиться? Хіба в нього є печалі, які не були б нам відомі?

- Я говорю про його рану, ваша високість, і ні про що більше.

- Тоді нічого страшного, тому що в усьому іншому пан де Гіш, як здається, дуже щасливий: він незмінно в райдужному настрої. Знаєте, пане де Бражелоне, я впевнена, що ви вважали б за краще, щоб вам завдали тілесну рану, як йому... Що таке тілесна рана?

Рауль здригнувся; він подумав: «Вона приступає до головного. Горе мені!» Він нічого не відповів.

- Що ви сказали? - запитала вона.

- Нічого, ваша високість.

- Нічого не сказали? Отже, ви не схвалюєте моїх слів або, можливо, ви задоволені становищем, що склалося?

Рауль підійшов ближче до принцеси:

- Вашій високості завгодно мені дещо про щось розповісти, але природна великодушність змушує вашу високість зважувати свої слова. Я прошу вашу високість нічого не приховувати. Я відчуваю в собі достатньо сил, я слухаю.

- На що ви, власне, натякаєте?

- На те, про що ваша високість хоче поставити мене до відома.

І, вимовляючи ці слова, Рауль не зміг утриматися від здригання.

- Так, - прошепотіла принцеса, - це жорстоко, але якщо я почала...

- Так, раз ви зглянулися до того, щоб почати, ваша високість, згляньтеся і до того, щоб закінчити.

Генрієтта поспішно встала і нервово пройшлася кімнатою.

- Що вам сказав де Гіш? - раптово запитала вона.

- Нічого.

- Нічого? Він нічого не сказав? О, як я впізнаю його в цьому!

- Він, безсумнівно, хотів пощадити мене.

- І ось це називається дружбою! Але пан д'Артаньян, від якого ви щойно вийшли, що розповів пан д'Артаньян?

- Не більше, ніж де Гіш.

Генрієтта зробила нетерплячий рух:

- Вам-то принаймні відомо, про що говорить увесь двір?

- Мені рівно нічого не відомо, ваша високість.

- Ні сцена під час грози?

- Ні сцена під час грози...

- Ні зустріч наодинці в лісі?

- Ні зустріч у лісі...

- Ні втеча в Шайо?

Рауль, що хилився, як квітка, зачеплена серпом, зробив надлюдське зусилля, щоб посміхнутися, і відповів зі зворушливою простотою:

- Я мав честь повідомити вам, ваша високість, що я рішуче нічого не знаю. Я бідний, забутий усіма вигнанець, який щойно прибув з Англії; між тими, хто тут, і мною простягалося бурхливе море, і чутка про все, про що ви згадали, не могла досягти мого слуху.

Генрієтта була зворушена блідістю, лагідністю і мужністю юнака. Але переважним бажанням її серця в цю мить була спрага почути від обдуреного закоханого, що він, як і раніше, пам'ятає про ту, яка заподіяла йому стільки страждань.

- Пане де Бражелоне, - вимовила вона, - те, що ваші друзі не побажали зробити для вас, з поваги і любові до вас, зроблю я. Це я буду вашим справжнім другом. Ви високо тримаєте голову, як істинно порядна людина, і я не хочу, щоб ви опустили її під градом глузувань, - за тиждень я муситиму сказати це, - перед загальним презирством.

- Ах! - прошепотів смертельно зблідлий Рауль. - Невже дійшло до цього?

- Якщо ви не обізнані про це, - продовжувала принцеса, - я бачу, що ви все ж здогадуєтеся. Ви були нареченим мадемуазель де Лавальєр?

- Так, ваша високість.

- Оскільки ви наречений Лавальєр, я зобов'язана попередити вас: днями я вижену її геть...

- Виженіть її! - вигукнув Бражелон.

- Без сумніву; невже ви думаєте, що я буду вічно зважати на сльози і прохання короля? Ні, ні, мій дім недовго слугуватиме для подібних речей. Але ви ледве тримаєтеся на ногах...

- Ні, вибачте, ваша високість, - почав Рауль, зробивши над собою зусилля, - мені здалося, що я вмираю. Ваша високість вшанували мене повідомленням, що король плакав, просив...

- Так, але марно.

І вона розповіла Раулю про сцену в Шайо, про розпач короля після повернення до палацу; вона розповіла про свою поблажливість і про жахливу фразу, за допомогою якої розгнівана принцеса, принижена кокетка, поборола гнів короля.

Рауль опустив голову.

- Що ви думаєте про це? - запитала вона.

- Король любить її, - відповів Рауль.

- Але ви ніби хочете сказати, що вона не любить його.

- На жаль, я все ще думаю про той час, коли вона любила мене, ваша високість!

Генрієтта на мить захопилася цією піднесеною недовірою; потім, знизавши плечима, вона заговорила:

- Ви мені не вірите? О, як же ви її любите! І ви сумніваєтеся, що вона віддала свою любов королю?

- Поки я не отримаю доказів. Вибачте мені, вона дала мені слово, а вона - благородна дівчина.

- Доказів? Ну що ж, ходімо.

CXCII. Обшук

Принцеса повела Рауля через двір до того крила будівлі, де мешкала Лавальєр, піднялася сходами, якими цього ранку він уже піднімався, і зупинилася біля дверей, де молодий чоловік зустрів такий дивний прийом з боку Монтале.

Момент був обраний вдало; ніщо не заважало принцесі приступити до виконання її плану; замок був порожній; король, придворні кавалери і дами поїхали в Сен-Жермен; не поїхала разом з усіма лише одна Генрієтта, яка дізналася про повернення Бражелона і придумала, як використати його повернення; пославшись на нездоров'я, вона залишилася у себе.

Отже, принцеса була впевнена, що ні в кімнаті Лавальєр, ні в апартаментах Сент-Еньяна вона нікого не застане. Вона вийняла з кишені ключ і відчинила двері, що ведуть до кімнати її фрейліни.

Погляд Бражелона оббіг цю кімнату, яку він одразу впізнав, і вигляд її змусив його серце здригнутися; але це було тільки початком мук, які на нього тут чекали.

Принцеса уважно подивилася йому в очі, і її досвідчений погляд проник у серце юнака: вона зрозуміла, що в ньому відбувається.

- Ви просили в мене доказів, - сказала вона, - не дивуйтеся ж, якщо я доставлю їх вам. Утім, якщо ви не відчуваєте в собі достатньо сил, ще не пізно, і ми можемо піти.

- Дякую вам, ваша високість, але я прийшов сюди, щоб усе дізнатися. Ви обіцяли переконати мене, переконуйте.

- Тоді увійдіть і замкніть за собою двері.

Бражелон послухався і, повернувшись до принцеси, запитально подивився на неї.

- Чи відомо вам, де ви перебуваєте? - запитала принцеса.

- Судячи з усього, ваша високість, я перебуваю в кімнаті мадемуазель Лавальєр.

- Так.

- Але я дозволю собі зауважити, що кімната - зовсім не доказ.

- Зачекайте.

Принцеса пройшла до ліжка, зсунула ширму і, нахилившись над паркетом, попросила:

- Нагніться і підніміть кришку цього люка.

- Люка! - повторив вражений Рауль. Йому смутно пригадалися слова д'Артаньяна: адже і д'Артаньян начебто вимовив це слово.

І Рауль почав шукати очима щілину або проріз, які вказали б на отвір, прорублений у підлозі, або кільце, за допомогою якого можна було б підняти кришку над ним, але пошуки його виявилися марними.

- Ах, і справді, - засміялася Генрієтта, - я забула про прихований механізм: четвертий листок на малюнку паркету. Потрібно натиснути в тому місці, де на дошці сучок. Дотримуйтесь цієї вказівки. Натисніть, віконт, ось тут, натискайте ж!

Рауль, блідий як смерть, натиснув пальцем на вказане йому принцесою місце, тієї ж миті механізм почав рухатися, і шматок паркету піднявся.

- Це дуже хитро, - сказала принцеса, - і архітектор, вочевидь, передбачав, що користуватися цим пристроєм доведеться маленькій ручці: дивіться, наскільки легко відкривається люк.

- Сходи! - вигукнув Рауль.

- Так, і навіть дуже витончена, - зауважила Генрієтта. - Подивіться, віконт, у цих сходів є й поручні, щоб повітряні створіння, що наважуються спускатися ними, не могли випадково звалитися; ось і я наважуюся спуститися. Ідіть за мною, віконт, ідіть.

- Але перш ніж піти за вами, я хотів би з'ясувати, куди ведуть сходи.

- А, правда, я забула сказати вам про це.

- Слухаю вас, ваша високість, - ледь дихаючи, вимовив Рауль.

- Вам, можливо, відомо, що граф де Сент-Еньян донедавна жив поруч із покоями короля.

- Так, ваша високість, мені це відомо; до свого від'їзду - і не раз - я мав честь відвідувати графа на його старій квартирі.

- Так от, король дозволив йому змінити його дуже зручну й гарно оздоблену квартиру, у якій ви були, на дві невеликі кімнати, куди й ведуть ці сходи. Кімнати вдвічі менші за його колишню квартиру й удесятеро віддалені від апартаментів короля, сусідством із яким зазвичай аж ніяк не нехтують панове придворні кавалери.

- Дуже добре, ваша високість, але продовжуйте, прошу вас, оскільки я все ще нічого не зрозумів.

- Ось і виявилося, звичайно, зовсім випадково, що нові кімнати графа де Сент-Еньяна розташовані під кімнатами моїх фрейлін, і зокрема під кімнатою Лавальєр.

- Але до чого все-таки люк і сходи?

- Право, не знаю. Чи не хочете пройти разом зі мною до Сент-Еньяну? Можливо, там ми знайдемо розгадку.

І принцеса, подаючи приклад, почала перша спускатися сходами. Рауль зі зітханням пішов слідом за нею.

Кожна сходинка, що поскрипувала під ногами віконта де Бражелона, наближала його до таємничого притулку, в якому продовжував ще лунати голос мадемуазель Лавальєр і зберігся найсолодший запах, що виходив від її сукні. Судорожно вдихаючи повітря, Рауль одразу зрозумів, що ця юна дівчина, безсумнівно, проходила сходами.

Потім, після доказів невидимих, перед ним опинилися улюблені нею квіти, книги, які вона відібрала. Якби в Рауля залишалася хоча б незначна частка сумніву, вона б зникла, побачивши цю незбагненну гармонію її смаків і схильностей із предметами повсякденного вжитку, які були тут. Лавальєр незримо була присутня в оздобленні, у тканинах, навіть у відблисках на шашках паркету.

Німий і розчавлений, він зрозумів і осягнув усе до кінця і слідував за своєю безжальною провідницею, як приречений на смерть слідує за катом. Принцеса, жорстока, як усяка витончена і нервова жінка, не щадила його і не приховала жодної подробиці. Утім, треба сказати, що, незважаючи на апатію, яка охопила його, жодна з цих подробиць не вислизнула б від Рауля, навіть якби він перебував тут наодинці із самим собою. Щастя коханої жінки, коли це щастя подароване їй суперником, - тортури для того, хто ревнивий. Але для такого ревнивця, яким був Рауль, для цього серця, яке вперше вбирало в себе отруту жовчі, щастя Луїзи означало безславну смерть, смерть і душі, і тіла.

Перед його поглядом проносилося рішуче все: сплетені в обіймах руки, обличчя, що зближуються, губи, злиті в пристрасному пориві перед дзеркалом, ця настільки солодка клятва закоханих, які жадібно розглядають своє відображення, щоб міцніше закарбувати в пам'яті чарівну картину.

У своїх думках він бачив цілування, сховані непроникним пологом, який, вагаючись, видавав обійми захоплених коханців, і красномовство ложа, що таїться у напівтемряві, що створює цей полог, заподіювало йому пекучі муки.

Ця розкіш, ця вишуканість, повна сп'яніння, це дбайливе старання захистити кохану від усякого незадоволення або подарувати їй чарівну несподіванку, ця могутність всесильної любові, помножена королівською могутністю, вразили Рауля смертельним ударом. О, якщо є пом'якшення

пекучих мук ревнощів, то його дає лише свідомість переваги над людиною, якій ви віддали перевагу. І навпаки, якщо є пекло в пеклі, тортури, що не мають назви людською мовою, то це - всемогутність бога, надана суперникові разом із юністю, красою, чарівністю. У таку мить здається, що сам бог ополчився на покинутого коханця.

На нещасного Рауля чекав останній удар: принцеса Генрієтта підняла шовкову завісу, і за нею він побачив портрет Лавальєр. Це був не портрет, перед ним стояла сама Лавальєр, юна, прекрасна, радісна, всіма порами вбирає в себе життя, бо для тих, кому вісімнадцять років, життя - це любов.

- Луїзо! Луїза! - прошепотів Бражелон. - Отже, це правда? О, ти ніколи не любила мене, адже на мене ти так ніколи не дивилася!

І йому здалося, що серце стиснулося в його грудях.

Принцеса Генрієтта роздивлялася його і, спостерігаючи за його стражданнями, відчувала дивну заздрість до Лавальєра, хоча знала, що заздрити їй, по суті, нічому і що де Гіш кохає її так само палко, як Бражелон кохає свою Луїзу. Рауль перехопив на собі погляд принцеси і вимовив:

- О, вибачте мене, вибачте! Я знаю, мені слід було б краще володіти собою у вашій присутності. Але не дай боже, господине землі й неба, щоб на вас коли-небудь обрушився такий самий удар, який цього дня вразив мене. Бо ви жінка і, звісно, не змогли б знести цих мук. Вибачте мені, я бідний дворянин і нічого більше, тоді як ви, ви належите до числа тих щасливих, тих всемогутніх, тих обраних...

- Пане де Бражелон, - відповіла Генрієтта, - серце, подібне до вашого, заслуговує на турботи й увагу самої королеви. Я ваш друг, віконт; тому я не хотіла, щоб усе ваше життя було отруєне віроломством і забруднене нещадним глузуванням. Я хоробріша за ваших друзів (я не кажу про графа де Гіше); це я викликала вас із Лондона; я принесла вам докази, безперечно болісні, але потрібні, які принесуть вам зцілення, якщо ви вмієте кохати, як личить чоловікові, але ж ви чоловік, а не вічно скиглій Амадіс. Не дякуйте мені; краще скаржтеся на вашу долю і служіть королю не гірше, ніж раніше.

Рауль сумно усміхнувся.

- Так, це правда, я забув, що король - мій пан.

- Справа йде про вашу свободу! Про ваше життя!

Ясний і прямий погляд Рауля показав Генрієтті, що вона помиляється і що останній з її доводів - не з тих, які здатні впливати на віконта.

- Будьте обережні, пане Бражелоне, - сказала вона, - не зважуючи всіх ваших вчинків, ви накликаєте на себе гнів государя, який не вміє підкоряти себе в таких випадках велінням розуму; ви повергнете в смуток ваших друзів і вашу сім'ю. Скоріться, змиріться, зціліть себе.

- Дякую вам, ваша високість, я ціную пораду, яку ви мені даєте, і постараюся її виконати. Але мені потрібні ще кілька слів, прошу вас.

- Говоріть.

- Чи буде нескромно запитати у вас, яким чином таємниці цих сходів, цього люка, нарешті, таємниця портрета стали відомі вам?

- О, немає нічого простішого: щоб спостерігати за поведінкою своїх фрейлін, я тримаю у себе другі ключі від їхніх кімнат. Мені здалося дивним, що Лавальєр так часто замикається у себе, мені здалося дивним, що граф де Сент-Еньян змінив квартиру; мені здалося дивним, що король - щоденний гість Сент-Еньяна, хоча він і колись був із ним у тісній дружбі; нарешті, мені здалося дивним, що всі ці речі сталися після вашого від'їзду звідси й що багато звичок двору раптом порушилися. Я не хочу бути іграшкою в руках короля, не хочу слугувати ширмою його любовним справам; адже після Лавальєр, яка не проґавить нагоди поплакати, настане черга Монтале, завжди готової посміятися, або Тонне-Шарант, яка вічно співає. Мені не личить грати подібну роль. Я знехтувала педантичністю дружби і відкрила секрет... Я завдала вам рану, вибачте мені, ще раз прошу вас про це, але я повинна була виконати свій обов'язок. Тепер справу зроблено, ви попереджені про все. Грім не забариться вдарити, остерігайтеся!

- Все ж ви чогось недоговорюєте, ваша високість, - твердо сказав Бражелон. - Адже не думаєте ж ви, що я безмовно знесу ганьбу і зраду?

- Робіть так, як вважаєте за необхідне, пане Рауль. Але тільки не відкривайте джерела, з якого ви почерпнули правду; ось усе, чого я хочу від вас, ось винагорода, яку я вимагаю за надану послугу.

- Вам нема чого побоюватися, ваша високість, - вимовив з гіркою усмішкою Бражелон.

- Я підкупила столяра, якого коханці використовували у своїх інтересах. Адже ви могли зробити те саме?

- Так, принцесо. Отже, ваша високість не даєте мені жодної поради і не вимагаєте від мене нічого, крім зобов'язання не компрометувати вашу високість?

- Нічого, крім цього.

- У такому разі я проситиму вашу високість дозволити мені затриматися тут ще на хвилину.

- Без мене?

- О ні, це не важливо. Те, що я маю зробити, я можу зробити і у вашій присутності. Я прошу вас про цю хвилину, щоб написати декому кілька слів.

- Це небезпечно, віконт. Стережіться!

- Ніхто не дізнається, що ваша високість зробили мені честь, провівши мене в це місце. Утім, я підписую свій лист.

Промовивши ці слова, Рауль вийняв свій записник і, вирвавши аркуш, швидко написав наступне:

«Граф!
Не дивуйтеся, знайшовши тут цю підписану мною записку до того, як один із моїх друзів, якого я незабаром надішлю, матиме честь пояснити вам причину мого візиту.
Віконт Рауль де Бражелон».

Він згорнув цей листок і сунув його в замкову щілину дверей, що ведуть до кімнати обох коханців. Переконавшись, що лист було добре видно і Сент-Еньян, повертаючись додому, не зможе не помітити його, він пішов за принцесою, яка вже встигла піднятися сходами.

На майданчику вони розлучилися. Рауль зробив вигляд, що безмежно вдячний її високості. Генрієтта щиро чи удавано ще раз поспівчувала нещасному, якого вона щойно прирекла на такі жахливі муки.

- О, - прошепотіла вона, бачачи, як він віддаляється, блідий, з налитими кров'ю очима, - о, якби я знала, я приховала б істину від цього бідного юнака!

CXCIII. Метод Портоса

Достаток дійових осіб, яких ми ввели в цю довгу повість, призводить до того, що кожна з них змушена з'являтися тільки тоді, коли підійде її черга, і залежно від перебігу розповіді. Ось чому читачі не мали нагоди зустрітися з нашим давнім другом Портосом від часу його повернення з Фонтенбло.

Почесті, надані йому королем, не змінили спокійного і добродушного характеру гідного дворянина; він лише тримав тепер голову трішки вище, ніж раніше, і відтоді, як йому надали честь пообідати за королівським столом, у манерах його стало прослизати щось величне.

Обідня зала його величності короля справила на Пор-тоса незабутнє враження. Власник Брасьє і П'єрфону любив згадувати, що під час цього пам'ятного обіду цілий натовп слуг і велика кількість офіцерів, перебуваючи позаду запрошених, надавали обіду надзвичайно урочистого вигляду і заповнювали собою залу.

Портос вирішив нагородити Мушкетона якимось відповідним до його становища званням, установити ієрархію серед решти слуг і влаштувати в себе своєрідний маленький двір; цього не цуралися великі полководці, і в минулому столітті подібну розкіш дозволяли собі добродії де Тревіль, де Шомберг, де Ла В'євіль, не кажучи вже про Рішельє, Конде й Буйон-Тюренне*.

Чому ж Портосу, другу його величності короля і пана Фуке, барону, королівському інженеру, не насолодитися всіма цими задоволеннями, пов'язаними з багатством і великими заслугами?

Портоса став забувати Араміс, зайнятий, як ми знаємо, справами Фуке, трохи закинув його і д'Артаньян, поглинений своєю службою. Трюшен і Планше встигли йому неабияк набриднути, і він ловив себе на якихось неясних йому самому мріяннях. І кожному, хто запитав би його, чи відчуває він, що йому чогось бракує, він не ображаючись відповів би: «Так».

Якось після обіду, коли Портос, трохи повеселівши від хороших вин, але з'їдений честолюбними думками, намагався пригадати в усіх подробицях королівський обід і збирався вже подрімати, його камердинер з'явився до нього з доповіддю, що з ним хоче переговорити віконт де Бражелон.

Вийшовши в сусідній зал, Портос виявив там свого юного друга, сповненого, як ми знаємо, серйозних намірів.

Рауль потиснув руку Портосу, який, здивувавшись його похмурому вигляду, запропонував йому сісти.

- Дорогий пане дю Валлон, я хочу попросити вас про послугу, - сказав Рауль.

- От і чудово, - відповів Портос. - Тільки сьогодні я отримав із П'єрфона вісім тисяч ліврів, і якщо вам потрібні гроші...

- Ні, йдеться не про гроші, дякую вам, мій люб'язний друже.

- Дуже шкода! Я не раз чув, що це найрідкісніша з послуг, але водночас і така, яку найлегше надати. Ці слова вразили мене, а я люблю повторювати слова, які мене вражають.

- У вас настільки ж добре серце, як і здоровий розум.

- Ви занадто добрі до мене. Можливо, бажаєте пообідати?

- О ні, я не голодний.

- Ось як! Що за жахлива країна Англія...

- Не дуже. Але...

- Якби в ній не було чудової риби і хорошого м'яса, там було б зовсім нестерпно.

- Так... Я прийшов...

- Слухаю вас. Дозвольте мені тільки втамувати спрагу. У Парижі їдять дуже солоно. Фу!

І Портос велів принести пляшку шампанського.

Він наповнив склянку Рауля, потім свою, відпив великий ковток і відновив розмову:

- Це було необхідно, щоб уважно слухати вас. Тепер я весь до ваших послуг. Що вам завгодно, мій милий Раулю? Чого ви бажаєте?

- Висловіть, будь ласка, свою думку щодо сварок.

- Моя думка? Викладіть трохи докладніше свою думку, - відповів Портос, чухаючи пальцями лоб.

- Я хочу сказати: у якому ви буваєте настрої, якщо між ким-небудь із ваших друзів і сторонньою особою сталася сварка?

- О, у найпрекраснішому, як завжди.

- Чудово. Що ж ви тоді робите?

- Коли в моїх друзів відбуваються сварки, я дотримуюся свого звичайного принципу: втрачений час безповоротний, і всяку справу добре залагодити, доки люди ще не охололи.

- Ах, невже в цьому ваш принцип?

- Ось саме. Тому, тільки-но виникла сварка, я поспішаю звести одна з одною противні сторони. Ви розумієте, що за таких обставин неможливо, щоб справа не була залагоджена як годиться.

- Я думав, - здивувався Рауль, - що якщо повести його так, як ви говорите, то воно, навпаки...

- Ні в якому разі. Уявіть собі, за моє життя в мене було щось на кшталт ста вісімдесяти чи ста дев'яноста справжніх дуелей, не рахуючи випадкових зустрічей.

- Ось це число! - сказав Рауль із мимовільною посмішкою.

- О, це сущі дрібниці - я ж до біса спокійний. Ось д'Артаньян - він свої дуелі налічує сотнями. Щоправда, він суворий і прискіпливий, і я нерідко докоряв йому в цьому.

- Отже, ви, як правило, прагнули залагодити доручені вам друзями справи?

- Не було випадку, щоб я не залагоджував їх, - відповів Портос із такою добродушністю й упевненістю, що Рауль ледь не схопився зі свого крісла.

- Але угоди принаймні бували почесними?

- О, готовий поручитися. Зачекайте хвилинку, я поясню вам, у чому полягає другий принцип, якого я дотримуюся. Щойно мій друг посвятив мене у свою сварку, я починаю діяти так: я негайно вирушаю до його супротивника, озброююся відмінною ввічливістю і холоднокровністю, які, безумовно, необхідні при цьому...

- Ось тому-то, - з гіркотою промовив Рауль, - ви так вдало і впевнено залагоджуєте справи цього роду.

- Вважаю, що так. Отже, я вирушаю до супротивника і кажу йому: «Пане, неможливо, щоб ви не усвідомлювали, до якої міри ви образили мого друга».

Рауль насупився.

- Іноді, і навіть часто, - продовжував Портос, - мій друг не зазнавав жодних образ, ба більше, він першим завдавав образи. Судіть-но самі, чи спритно я приступаю до справи.

Портос розреготався. І поки гримів його сміх, Рауль думав: «Мені рішуче не щастить. Де Гіш заморозив мене своєю холодністю, д'Артаньян знущається наді мною, а Портос занадто м'який - ніхто не хоче залагодити цю справу так, як я вважаю за потрібне. А я-то

звернувся до Портоса в надії зустріти нарешті шпагу замість міркувань і умовлянь... До чого ж мені не щастить!»

Портос віддихався і продовжував:

- Отже, я однією цією фразою перетворюю противника на винну сторону.

- Це як коли, - неуважно зауважив Рауль.

- Ні, це спосіб перевірений... перетворюю його на винну сторону; тут я розстеляю перед ним усю доступну мені чемність, щоб довести свій задум до щасливої розв'язки. І ось я підходжу з привітним виглядом, беру противника за руку...

- О! - нетерпляче вигукнув Рауль.

- І кажу: «Пане, тепер, коли ви переконалися, що завдали образи, ми можемо бути впевнені в тому, що ви не відмовитеся відповісти за свої дії. Відтепер між моїм другом і вами можливі лише бездоганно люб'язні стосунки. Зважаючи на це, мені доручено повідомити вам розміри шпаги мого друга».

- Як? - вигукнув Рауль.

- Зачекайте, це не все. «Розміри шпаги мого друга... Внизу в мене є запасний кінь; мій друг чекає на вас там-то і там-то; я веду вас із собою, дорогою ми захопимо вашого секунданта. І справу залагоджено».

- І ви мирите супротивників на місці дуелі? - запитав Рауль, збліднувши від досади.

- Як? - перебив Портос. - Мірю? Це навіщо ж?

- Але ви кажете, що справу залагоджено?

- Зрозуміло, якщо мій друг чекає.

- Ну, якщо він очікує...

- Якщо він очікує, то лише для того, щоб попередньо розім'яти собі ноги. А в противника тіло напружене після коня. Вони займають позицію, мій друг убиває ворога. Ось і все.

- Ах, він убиває його? - здивувався Рауль.

- Ще б пак! Хіба я вибираю собі друзів серед тих, хто дає вбивати себе? У мене сто один друг, на чолі яких можуть бути названі ваш шановний батько, Араміс і д'Артаньян, а вони, як здається, люди, про яких не скажеш, що перед тобою небіжчик.

- О милий барон! - вигукнув у захваті Рауль. І він із запалом поцілував Портоса.

- Отже, ви схвалюєте цей метод? - запитав велетень.

- Схвалюю, і так схвалюю, що звернуся до вашої допомоги сьогодні ж, без зволікання, цієї ж хвилини. Ви якраз та людина, якої мені не вистачало.

- Чудово! Я до ваших послуг. Ви бажаєте битися?

- Хоч би що там було.

- Це цілком природно. З ким же?

- З паном де Сент-Еньяном.

- Я його знаю... Це чарівний молодий чоловік, і він був надзвичайно люб'язний зі мною, коли я мав честь обідати в короля. Зрозуміло, я йому також відповім люб'язністю, навіть якщо б це не входило в мої звички. Що ж, він образив вас?

- Смертельно.

- Чорт забирай! Я можу вжити слово «смертельно»?

- Якщо завгодно, навіть яке-небудь ще сильніше.

- Це дуже зручно.

- Ось і залагоджено справу, чи не так? - усміхаючись, сказав Рауль.

- Зрозуміло... Де ви маєте намір чекати його?

- О, це складно, вибачте. Граф де Сент-Еньян - близький друг короля.

- Я це чув.

- І якщо мені доведеться вбити його...

- Ви його, безсумнівно, вб'єте. Але ви самі повинні подбати про свою безпеку; адже ці речі робляться тепер без великих труднощів. Якби ви жили в мої часи, ось було б славно!

- Милий друже, ви мене не зрозуміли. Я хочу сказати, що цю дуель не так-то просто влаштувати; адже де Сент-Еньян друг короля, і король може дізнатися заздалегідь.

- Ну ні! Вам же знайомий мій метод: «Пане, ви образили мого друга і...»

- Так, я знаю.

- А потім: «Пане, кінь унизу». І я відводжу його перш, ніж він встигне з ким-небудь перекинутися хоча б слівцем.

- Але чи дасть він так легко відвезти себе?

- Чорт забирай! Хотів би я подивитися! Він був би перший... Правда, сучасні молоді люди... Ну що ж, якщо знадобиться, я понесу його на руках.

І Портос, додавши до слів справу, підняв Рауля разом зі стільцем.

- Чудово, - сказав молодий чоловік зі сміхом. - Тепер нам залишається з'ясувати ще останнє питання.

- Яке питання?

- Питання про образу, яку мені завдав де Сент-Еньян.

- Але тут більше нема про що говорити.

- Ні, дорогий пане дю Валлоне, у сучасних людей, як ви висловлюєтесь, існує правило, згідно з яким причини виклику мають бути пояснені.

- Так, за вашою новою системою воно дійсно так. У такому разі розкажіть мені суть вашої справи.

- Бачите...

- Прокляття! Ось уже й утруднення. За старих часів нам ніколи не доводилося вдаватися в подробиці. Билися, тому що билися. Що до мене, я ніколи не шукав кращої причини.

- Ви абсолютно праві, друже мій.

- Слухаю вас. Які ж ваші мотиви?

- Довго розповідати. Але оскільки все ж таки доведеться вдаватися в подробиці...

- Так, так, чорт забирай. Це потрібно відповідно до вимог нової системи.

- І оскільки, повторюю, доведеться вдаватися до подробиць, і, з іншого боку, справа моя становить безліч труднощів і вимагає повної таємниці...

- Ще б пак!

- Ви зробите мені найбільшу послугу, якщо передасте графу де Сент-Еньяну - і він зрозуміє - тільки те, що він образив мене, по-перше, своїм переїздом.

- Переїздом... Добре, - сказав Портос і почав загинати пальці на руці. - Далі.

- Далі, тим, що влаштував люк у своїй новій квартирі.

- Розумію - люк. Чорт, це суттєво! Зрозуміло, що це мало викликати у вас лють. І як смів цей нероба влаштовувати люки, не переговоривши попередньо з вами! Люки! Тисяча чортів! Та в мене й то немає нічого схожого, якщо не брати до уваги моєї підземної в'язниці в Брасьє!

- Ви додасте, що остання моя підстава вважати себе ображеним - це портрет, який добре знайомий графу де Сент-Еньяну.

- Ну ось, ще й портрет!.. Подумати тільки! Переїзд, люк і портрет. Але, друже мій, і однієї з цих трьох підстав достатньо, щоб усі дворяни Франції та Іспанії перерізали одне одному горло, але ж це чимало.

- Отже, милий мій, ви тепер достатньо обізнані?

- Я беру з собою і другого коня. Вибирайте місце вашого поєдинку і, поки ви чекатимете, повправляйтеся в пліє і в випадах, це надає тілу рідкісної гнучкості.

- Дякую вам. Я чекатиму у Венсенському лісі, біля монастиря Менших Братів.

- Чудово... але де ж мені шукати цього графа де Сент-Еньяна?

- У королівському палаці.

Портос задзвонив у дзвіночок солідних розмірів. З'явився слуга.

- Мою придворну сукню, - наказав він, - і мого коня. І ще одного коня зі мною.

Слуга поклонився і вийшов.

- Ваш батько знає про це? - запитав Портос.

- Ні, але я напишу йому.

- А д'Артаньян?

- Пан д'Артаньян теж не знає. Він обережний і відмовив би мене від дуелі.

- Однак д'Артаньян розумний порадник, - сказав Портос, здивований у своїй благородній скромності, що можна звертатися до нього, коли на світі є д'Артаньян.

- Дорогий пане дю Валлон, - продовжував Рауль, - благаю вас, не розпитуйте мене. Я сказав усе, що міг. Я жадаю дій і хочу, щоб вони були суворими й рішучими, такими, якими ви вмієте зробити їх завдяки попередній підготовці. Ось чому я звернувся саме до вас.

- Ви будете мною задоволені, - кивнув Портос.

- І пам'ятайте, дорогий друже, що, крім нас із вами, ніхто не повинен знати про цю дуель.

- Про ці речі, однак, здогадуються, коли знаходять у лісі мерця. Ах, милий друже, обіцяю вам усе на світі, але тільки я не стану ховати небіжчика. Він тут, його побачать, цього не уникнути. У мене принцип не заривати його в землю. Від цього пахне вбивством. Від ризику до ризику, як кажуть нормандці.

- Хоробрий і дорогий друже, за справу!

- Довіртеся мені, - сказав велетень, прикінчуючи пляшку, тоді як його лакей розкладав на кріслах розкішну сукню і мережива.

Рауль вийшов від Портоса з таємною радістю в серці; він говорив собі:

«О підступний король! О зрадник! Я не можу вразити тебе: королі - особи священні! Але твій спільник, твій звідник, який представляє тебе, цей негідник заплатить за твій злочин! У його особі я вб'ю тебе, а потім подумаємо і про Луїзу».

CXCIV. Переїзд, люк і портрет

Портос, надзвичайно задоволений покладеним на нього дорученням, яке певним чином молодило його, вбрався в придворне вбрання, витративши на свій туалет принаймні на півгодини менше, ніж зазвичай.

Як людина, яка бувала у великому світі, він почав з того, що послав свого лакея дізнатися, чи вдома граф де Сент-Еньян. Йому відповіли, що пан граф мав честь супроводжувати короля в Сен-Жермен разом з усім двором і щойно повернувся. Почувши цю відповідь, Портос поспішив і увійшов у квартиру графа де Сент-Еньяна тієї самої миті, коли з нього щойно почали стягувати чоботи.

Прогулянка була чудовою. Король, дедалі більше і більше закоханий, дедалі більше і більше щасливий, був чарівно люб'язний з усіма. Він марнував навколо незрівнянні милості, як висловлювалися в ті дні поети.

Наші читачі не забули, що граф де Сент-Еньян був віршотворцем і знаходив, що довів це за досить пам'ятних обставин, які б забезпечували за ним це звання. Як невтомний любитель рим він усю дорогу засипав чотиривіршами, шестивіршами та мадригалами спочатку короля, потім Лавальєр.

Король був також в ударі і склав дистих. Що ж стосується Лавальєр, то, як усяка закохана жінка, вона вигадала два премілих сонети.

Як бачить читач, день для Аполлона був непоганий.

Повернувшись до Парижа, де Сент-Еньян, який знав заздалегідь, що його вірші поширяться по всьому місту, зайнявся з більшою прискіпливістю, ніж під час прогулянки, змістом і формою своїх творінь. Тому він, немов ніжний батько, якому належить вивезти своїх дітей у світ, весь час ставив собі одне й те саме запитання - чи знайде публіка струнками, пригладженими й витонченими творіння його уяви.

І ось, щоб зняти з душі цей важкий тягар, Сент-Еньян вимовляв вголос мадригал, який по пам'яті прочитав королю і який обіцяв дати йому після повернення в переписаному вигляді:

Ірис, я помічав, що ваше лукаве око
Дає не ту відповідь, що серцем була підказана.
Навіщо ж я долею сумною покараний
Любити лише те, чим я обманутий був не раз?

Цей мадригал, хоч і дуже витончений для усного читання, тепер переходив у розряд рукописної поезії і не цілком задовольняв Сент-Еньяна. Кілька людей знайшли мадригал чудовим, і першим серед них був сам автор. Але при найближчому розгляді вірші зблякли в його очах. Сент-Еньян сидів за столом, поклавши ногу на ногу, і, чухаючи скроню, повторював свої рядки.

- Ні, останній вірш рішуче не вдався. Наді мною знущатимуться мої побратими паперомаратели. Мої вірші назвуть віршами вельможі, і якщо король почує, що я слабкий поет, йому може спасти на думку увірувати в це.

Віддаючись таким роздумам, Сент-Еньян роздягався. Він щойно зняв камзол і збирався вдягнути халат, як йому доповіли, що його бажає барон дю Валлон де Брасьє де П'єрфон.

- Що за гроно імен! Я не знаю такого.

- Це дворянин, - відповів лакей, - який мав честь обідати з паном графом за столом короля під час перебування його величності у Фонтенбло.

- У короля у Фонтенбло! - вигукнув де Сент-Еньян. - Швидше, швидше, просіть сюди цього дворянина!

Лакей поспішив виконати наказ. Портос увійшов.

У Сент-Еньяна була пам'ять придворного: він одразу впізнав провінційного дворянина з дещо кумедною репутацією, який, незважаючи на посмішки офіцерів, що стояли навколо, був обласканий у Фонтенбло королем. Де Сент-Еньян, пам'ятаючи про це, зустрів Портоса з проявами глибокої поваги, що Портос вважав цілком природним, адже, входячи до супротивника, він неухильно дотримувався правил такої ж витонченої чемності.

Де Сент-Еньян наказав лакею, який доповів про відвідувача, підсунути Портосу стілець. Останній, не бачачи нічого особливого в такій люб'язності, сів і відкашлявся. Вони обмінялися звичайними привітаннями, після чого граф як господар, що приймав гостя, запитав:

- Пане бароне, якій щасливій нагоді зобов'язаний я честю ваших відвідин?

- Саме це я і хотів мати честь пояснити вам, пане графе, - але вибачте...

- Що таке, бароне?

- Я відчуваю, що ламаю ваш стілець.

- Анітрохи, бароне, анітрохи, - сказав Сент-Еньян.

- Але я все-таки ламаю його, пане графе, і якщо не покваплюся встати, то впаду і опинюся в положенні, абсолютно непристойному для того серйозного доручення, з яким з'явився.

Портос встав, і вчасно, тому що ніжки стільця підігнулися і сидіння опустилося на кілька дюймів. Сент-Еньян почав шукати очима міцніше крісло, щоб посадити в нього свого гостя.

- Сучасні меблі, - зауважив Портос, поки граф займався цими пошуками, - сучасні меблі стали до смішного неміцними. У моїй юності, коли я сідав набагато енергійніше, ніж тепер, я не пам'ятаю, щоб мені довелося зламати хоч колись стілець, якщо не казати про ті випадки, коли я ламав їх руками в трактирі.

Де Сент-Еньян відповів на цей жарт люб'язною посмішкою.

- Але, - продовжував Портос, сідаючи на кушетку, яка заскрипіла, але все-таки витримала, - на жаль, справа не в цьому.

- Як, на нещастя? Хіба ви прийшли, бароне, з поганою звісткою?

- Поганою звісткою для дворянина? О ні, пане графе! - чемно відповів Портос. - Я прибув для того, щоб заявити, що ви жорстоко образили одного з моїх друзів.

- Я, пане! - вигукнув де Сент-Еньян. - Я образив одного з ваших друзів? Кого ж, назвіть, прошу вас!

- Віконта Рауля де Бражелона!

- Я образив пана де Бражелона! Право ж, пане, я ніяк не міг це зробити, оскільки пан де Бражелон, якого я майже не знаю, якого, можу сказати, я навіть зовсім не знаю, перебуває в Англії. Не бачачи його дуже давно, я не міг завдати йому образи.

- Пан де Бражелон, пане, у Парижі, - говорив незворушний Портос, - що ж до образи, то ручаюся, що ви дійсно образили віконта де Бражелона... раз він сам сказав мені про це. Так, графе, ви образили його жорстоко, смертельно, повторюю - смертельно.

- Неможливо, бароне, клянуся вам, рішуче неможливо!

- Утім, - додав Портос, - ви не можете не знати цієї обставини, оскільки віконт де Бражелон повідомив мені в бесіді, що попередив вас запискою.

- Я не отримував жодної записки. Даю вам слово.

- Вражаюче! - відповів Портос. - А Рауль каже...

- Ви зараз переконаєтеся, що я дійсно не отримував цієї записки, - сказав Сент-Еньян і зателефонував. - Баск, скільки за моєї відсутності принесли записок і листів?

- Три, пане графе.

- Які?

- Записку від пана де Ф'єска, записку від пана де Ла Ферте і лист від пана де Лас Фуентес.

- Це все?

- Усе, пане графе.

- Говори правду перед паном бароном, найістиннішу правду, чуєш! Через тебе я буду відповідати.

- Пане графе, була ще записка від...

- Від кого! Кажи скоріше!

- Від мадемуазель де Лаваль...

- Досить, - перебив Портос, спонукуваний до цього делікатністю. - Прекрасно, я вірю вам, пане графе.

Де Сент-Еньян вислав лакея і власноруч замкнув за ним двері. Повертаючись до свого гостя і дивлячись прямо перед собою, він раптом помітив, що із замкової щілини дверей, які ведуть у сусідню кімнату, стирчить папірець, який був всунутий туди Бражелоном.

- Що це таке? - запитав він.

- О, о! - вигукнув Портос.

- Записка в замковій щілині!

- Можливо, це і є наша записка, пане графе, - припустив Портос. - Подивіться!

Сент-Еньян вийняв папірець і розкрив його.

- Записка від пана де Бражелона!

- Бачите, я мав рацію. О, якщо я щось стверджую...

- Принесена сюди самим віконтом де Бражелоном, - пролепетав граф, бліднучи. - Але це обурливо! Як він проник сюди?

Сент-Еньян зателефонував знову, і знову з'явився Баск.

- Хто приходив сюди, поки я був на прогулянці з його величністю королем?

- Ніхто, пане графе.

- Неможливо! Хтось тут був.

- Ні, пане графе, ніхто не міг проникнути сюди, оскільки ключі були в моїй кишені.

- І тим не менше ось записка, яку було вкладено в замкову щілину. Хтось сунув її туди. Не могла ж вона з'явитися сама по собі!

Баск розвів руками на знак повного здивування.

- Можливо, що це зробив пан де Бражелон, - зауважив Портос.

- Отже, він входив сюди?

- Безсумнівно, пане.

- Але як же, якщо ключ був при мені? - продовжував наполягати Баск.

Де Сент-Еньян прочитав записку і зім'яв її.

- Тут щось приховується, - пробурмотів він у роздумах.

Портос, надавши йому кілька миттєвостей на роздуми, повернувся потім до початкового предмета їхньої розмови.

- Чи не бажаєте повернутися до вашої справи? - запитав він де Сент-Еньяна, коли лакей пішов.

- Але його пояснює, мабуть, ця записка, що настільки незрозумілим чином потрапила сюди. Віконт де Бражелон повідомляє, що мене відвідає один із його друзів.

- Цей друг - я; виходить, що він повідомляє вам про моє відвідування.

- З тим, щоб передати виклик?

- Саме так.

- І він стверджує, що я образив його?

- Жорстоко, смертельно.

- Але яким чином, поясніть, будь ласка. Його дії настільки таємничі, що мені важко виявити в них якийсь сенс.

- Пане, - відповів Портос, - мій друг повинен мати у своєму розпорядженні достатні причини; що ж до його дій, то якщо вони, як ви говорите, таємничі, - звинувачуйте в цьому лише самого себе.

Останні слова Портос вимовив таким упевненим тоном, що людина, яка знала його недостатньо добре, мала б подумати, що вони сповнені глибокого сенсу.

- Таємниця! Припустимо. Давайте постараємося розібратися в ній, - сказав де Сент-Еньян.

Але Портос нахилив голову і прорік:

- Для вас краще, щоб я не входив у її розгляд; на це є виключно серйозні підстави.

- Я дуже добре розумію їх. Чудово, пане. Обмежтеся лише найлегшим натяком; я слухаю вас.

- Насамперед тим, - почав Портос, - що ви переїхали зі старої квартири.

- Це правда, я переїхав.

- Ви, отже, визнаєте це? - запитав Портос із видимим задоволенням.

- Чи визнаю? Ну так, визнаю. З чого ви взяли, що я можу відпиратися?

- Ви визнали? Чудово, - зазначив Портос, піднімаючи вгору один палець.

- Послухайте, пане, яким чином мій переїзд може заподіяти якусь шкоду віконту де Бражелону? Відповідайте ж! Я абсолютно не розумію того, про що ви тлумачите.

Портос зупинив графа і важливо заявив:

- Пане, це лише перше звинувачення серед тих, які висуває проти вас пан де Бражелон. Якщо він висуває його, значить, він відчув себе ображеним.

Сент-Еньян нетерпляче вдарив ногою по паркету.

- Це схоже на непристойну сварку, - сказав він.

- Не можна мати непристойної сварки з такою порядною людиною, як віконт де Бражелон, - продовжував Портос. - Отже, ви нічого не можете додати з приводу переїзду?

- Ні. Далі?

- Ах, далі? Але зауважте, пане, що ось уже одне звинувачення, на яке ви не відповіли або, точніше сказати, відповіли погано. Як, пане, ви переїжджаєте зі старої квартири, це ображає пана де Бражелона, і ви не приносите своїх вибачень. Дуже добре!

- Що? - вигукнув де Сент-Еньян, виведений із себе флегматичністю свого співрозмовника. - Я маю радитися з паном де Бражелоном, переїжджати мені чи залишитися на колишньому місці? Помилуйте, пане!

- Обов'язково, пане, обов'язково. Однак ви побачите, що це ніщо порівняно з другим обвинуваченням.

Портос набув суворого вигляду:

- А про люк, пане, що скажете ви про люк?

Сент-Еньян мертвотно зблід. Він так різко відсунув стілець, що Портос, за всієї своєї дитячої наївності, здогадався про силу завданого ним удару.

- Про люк? - пробурмотів Сент-Еньян.

- Так, пане, поясніть, будь ласка, якщо можете, - запропонував Портос, струснувши головою.

Де Сент-Еньян потупився і прошепотів:

- О, я відданий! Відомо все, рішуче все!

- Усе врешті-решт робиться відомим, - зауважив Портос, який, по суті, нічого не знав.

- Ви бачите, я так вражений, до того вражений, що втрачаю голову!

- Нечиста совість, пане! О, дуже недобре!

- Милостивий государ!

- І коли світ дізнається, і підуть пересуди...

- О сударю, таку таємницю не можна повідомити навіть духівнику! - вигукнув граф.

- Ми вживемо заходів, і таємниця далеко не піде.

- Але, пане, - продовжував де Сент-Еньян, - пан де Бражелон, дізнавшись про цю таємницю, чи усвідомлює небезпеку, на яку він наражається і наражає інших?

- Пан де Бражелон не наражається на жодну небезпеку, пане, жодної небезпеки не боїться, і з божою поміччю ви на собі самому незабаром відчуєте це.

«Він божевільний! - подумав де Сент-Еньян. - Чого йому від мене потрібно?»

Потім він проговорив вголос:

- Давайте, пане, залишимо цю справу.

- Ви забуваєте про портрет! - вимовив Портос гучним голосом, від якого в графа похолола кров.

Оскільки йшлося про портрет Лавальєр і оскільки щодо цього не могло бути жодних сумнівів, де Сент-Еньян відчув, що він прозріває.

- А-а! - вигукнув він. - Пригадую, пан де Бражелон був її нареченим.

Портос напустив на себе важливість - цю величну личину невігластва.

- Ні мене, ні вас також не стосується, - сказав він, - чи був мій друг нареченим тієї особи, про яку ви говорите. Більше того, я вражений, що ви дозволили собі таке необережне слово. Воно може, пане, заподіяти вам чимало шкоди.

- Пане, ви - сам розум, сама делікатність, сама шляхетність, що поєднуються в одній особі. Нарешті я здогадався, про що, власне, йдеться.

- Тим краще! - кивнув Портос.

- І ви дали мені зрозуміти це найточнішим і найрозумнішим способом. Дякую вам, пане, дякую.

Портос напижився.

- Але тепер, - продовжував Сент-Еньян, - тепер, коли я осягнув усе до кінця, дозвольте мені пояснити...

Портос похитав головою, як людина, яка не бажає слухати, але де Сент-Еньян знову заговорив:

- Я в розпачі, повірте мені, я в цілковитому розпачі від усього, що сталося, але що б ви зробили на моєму місці? Ну, між нами, скажіть, що б ви зробили?

Портос підняв голову.

- Річ не в тім, молода людина, що б я зробив і чого б не зробив. Ви обізнані про три звинувачення, хіба не так?

- Що стосується першого серед них, пане, - і тут я звертаюся до людини розуму і честі, - раз було висловлено найясніше побажання, щоб я перебрався в інші кімнати, чи слід було мені, чи міг я піти проти нього?

Портос відкрив було рота, але де Сент-Еньян не дав йому заговорити.

- Ах, моя відвертість зворушує вас, - сказав він, пояснюючи по-своєму рух Портоса. - Ви згодні, що я маю рацію?

Портос нічого не відповів.

- Я переходжу до цього проклятого люка, - підвищив голос де Сент-Еньян, торкаючись плеча Портоса, - до цього люка, причини зла, знаряддя зла; люка, влаштованого для того... ви знаєте для чого. Невже ви й справді можете припустити, що я з власної волі в такому місці звелів

зробити люк, призначений... О, ви не вірите в це, і тут також ви відчуваєте, ви вгадуєте, ви бачите волю, що стоїть наді мною. Ви розумієте, що тут захоплення, я не кажу про кохання, це нездоланне божевілля... Боже мій! На щастя, я маю справу з людиною сердечною, чутливою, інакше... яке лихо й ганьба для неї, бідолашної дівчини!... і для того... кого я не хочу називати!

Портос, приголомшений і збитий з пантелику красномовством і жестикуляцією де Сент-Еньяна, застиглий на місці, робив тисячу зусиль, приймаючи на себе це виверження слів, з яких він не розумів жодного.

Де Сент-Еньян захопився своєю промовою; надаючи нової сили голосу, жестикулюючи дедалі стрімкіше і рвучкіше, він говорив без зупинки:

- Що до портрета (я дуже добре розумію, що портрет - головне звинувачення), що до портрета, то подумайте, хіба я в чомусь винен? Хто захотів мати цей портрет? Невже я? Хто її любить? Невже я? Хто бажає її? Невже я? Хто оволодів нею? Хіба я? Ні, тисячу разів ні! Я знаю, що пан де Бражелон має бути в розпачі, я знаю, що такі нещастя переживаються вкрай болісно. Знаєте, я й сам страждаю. Але опір неможливий. Він боротиметься? Його висміють. Якщо він наполягатиме, то погубить себе. Ви мені скажете, що відчай - це безумство; але ж ви розсудливі, і ви мене зрозуміли! Я бачу по вашому зосередженому, замисленому, навіть, дозволю собі сказати, стурбованому обличчю, що серйозність становища вразила і вас. Повертайтеся ж до віконта де Бражелона; подякуйте йому від мого імені, подякуйте за те, що він вибрав як посередника людину ваших чеснот. Повірте, що зі свого боку я збережу вічну вдячність до того, хто так тонко, з таким розумінням залагодив наші чвари. І якщо злому року було завгодно, щоб ця таємниця належала не трьом, а чотирьом особам, таємниця, яка могла б стати щастям найчестолюбнішої людини, я радію, що розділяю її разом із вами, радію від щирого серця. Починаючи з цієї хвилини розташовуйте мною, я - у вашому розпорядженні. Що я міг би зробити для вас? Чого я повинен просити, більше того, чого повинен вимагати? Говоріть, бароне, говоріть!

І за фамільярно-приятельським звичаєм придворних тієї епохи де Сент-Еньян обійняв Портоса і ніжно притиснув до себе. Портос із незворушним спокоєм дозволив обійняти себе.

- Говоріть, - повторив де Сент-Еньян, - чого ви просите?

- Пане, - сказав Портос, - у мене внизу кінь, будьте ласкаві сісти на нього, він чудовий і не заподіє вам ні найменшого занепокоєння.

- Сісти на коня? Навіщо? - запитав із цікавістю де Сент-Еньян.

- Щоб вирушити зі мною туди, де на нас чекає віконт де Бражелон.

- Ах, він хотів би поговорити зі мною, я розумію. Щоб дізнатися подробиці? На жаль, це така делікатна тема. Але зараз я ніяк не можу, на мене чекає король.

- Король почекає, - продовжував Портос.

- Але де ж чекає на мене пан де Бражелон?

- У Менших Братів, у Венсенському лісі.

- Ми з вами жартуємо, чи не так?

- Не думаю; принаймні я зовсім не жартую. - І, надавши своєму обличчю суворого виразу, Портос додав: - Менші Брати - це місце, де зустрічаються, щоб битися.

- У такому разі що ж мені робити у Менших Братів?

Портос не поспішаючи оголив шпагу.

- Ось довжина шпаги мого друга, - показав він.

- Чорт забирай, ця людина збожеволіла! - вигукнув де Сент-Еньян.

Фарба кинулася в обличчя Портосу.

- Пане, - промовив він, - якби я не мав честі бути у вас у домі й виконувати доручення віконта де Бражелона, я викинув би вас у ваше власне вікно! Але це питання ми відкладемо на майбутнє, і ви нічого не втратите від відстрочки. Чи їдете ви до Венсенського лісу, пане?

- Е, е...

- Чи їдете ви туди по-хорошому?

- Але...

- Я потягну вас силою, якщо ви не бажаєте по-хорошому. Стережіться!

- Баск! - закричав де Сент-Еньян.

Баск увійшов і повідомив:

- Король викликає до себе пана графа.

- Це інша справа, - промовив Портос, - королівська служба насамперед. Ми чекатимемо на вас до вечора, пане.

І, вклонившись де Сент-Еньяну зі своєю звичайною чемністю, Портос вийшов у захваті, вважаючи, що владнав і цю справу.

Де Сент-Еньян подивився йому слідом; потім, поспішно надівши парадну сукню, він побіг до короля, повторюючи:

- У Венсенський ліс!.. Венсенський ліс!.. Подивимося, як король поставиться до цього виклику. Він спрямований, чорт забирай, йому самому, і нікому більше!

CXCV. Політичні суперники

Після настільки прибуткової для Аполлона прогулянки, під час якої кожен учасник її віддав данину музам, як говорили в ту пору поети, король застав у себе Фуке, який чекав його повернення.

Негайно увійшов і Кольбер, який підстерігав короля в коридорі й тепер слідував за ним по п'ятах, як пильна й ревнива тінь, усе той самий Кольбер зі своєю квадратною головою, у своєму грубо-розкішному платті, яке, проте, погано сидить, надавало йому схожості на налитого пивом фламандського вельможу.

Побачивши ворога, Фуке залишився незворушно-спокійним. Протягом всієї подальшої сцени він намагався не видати своїх справжніх почуттів, хоча це і було нелегко для людини вищого рангу, серце якої переповнене до країв презирством і яка побоюється виявити це презирство, вважаючи, що і воно занадто велика честь для противника.

Кольбер не приховував своєї радості, настільки образливої для Фуке. На його думку, Фуке погано зіграв свою партію, і хоча вона ще не закінчена, становище його - безнадійне. Кольбер належав до тієї школи політичних діячів, яка захоплюється однією тільки спритністю і здатна поважати лише успіх.

До того ж він був не тільки заздрісником і честолюбцем, а й людиною, глибоко відданою інтересам корони, тому що вирізнявся тією особливою чесністю, що притаманна людям, які присвятили своє життя служінню цифрам, і, отже, ненавидячи й штовхаючи на загибель Фуке, він міг знаходити для себе виправдання - а воно вкрай необхідне всякому, хто ненавидить, - хоча б у тому, що діє не заради себе, а заради блага всієї держави й гідності короля.

Жодна з цих найтонших подробиць не вислизнула від проникливого погляду Фуке. Крізь навислі брови свого ворога, незважаючи на безперервне миготіння його повік, він читав в очах Кольбера, зазираючи в глибину його серця, і бачив усе, що таїло в собі це серце, бачив ненависть і торжество.

Але, проникаючи своїм поглядом усюди, Фуке хотів залишатися непроникним. На обличчі його панувала цілковита безтурботність; він посміхнувся чарівною, милою посмішкою, якою він один умів посміхатися, і, надаючи своєму поклону винятково шляхетної й витонченої невимушеності, почав:

- З вашого веселого вигляду, ваша величносте, я роблю висновок, що прогулянка, яку ви здійснили, була вельми і вельми приємною.

- Чарівною, пане суперінтендант, чарівною. І ви даремно не поїхали з нами, даремно відкинули моє запрошення.

- Господарю, я працював.

- Ах, село, село, пане Фуке! - вигукнув король. - Боже, як було б добре жити постійно в селі, на вільному повітрі, серед зелені!

- Сподіваюся, ваша величність, ви ще не втомилися від трону? - запитав Фуке.

- Ні, не втомився, але трони із зелені такі дивовижно гарні!

- Ваша величність, кажучи такі слова, воістину передбачає мої сподівання. У мене є клопотання до вас, ваша величність.

- Від кого, пане суперінтенданте?

- Від німф, мешканок Во.

- Ах!

- Король удостоїв мене обіцянкою, - сказав Фуке.

- Так, так! Пам'ятаю.

- Свято у Во, знамените свято у Во, чи не так, ваша величність? - вставив Кольбер, прагнучи показати цим втручанням у розмову, що він користується прихильністю короля.

Фуке, сповнений презирства, не удостоїв Кольбера відповіддю; він поводився так, немов Кольбер не висловив жодної думки, немов його взагалі не існувало.

- Ваша величність знаєте, що я обрав мій маєток у Во для прийому найлюб'язнішого з государів, наймогутнішого з королів.

- Пане, - посміхнувся Людовик XIV, - я обіцяв; королівське слово не потребує підтвердження.

- А я, ваша величність, прийшов доповісти, що весь до ваших послуг.

- Ви обіцяєте багато чудес, пане суперінтендант?

І Людовик XIV глянув на Кольбера.

- Чудеса? О ні, ваша величність, я не беруся вражати вас дивами; але сподіваюся, що можу обіцяти трохи веселощів, можливо, навіть трохи забуття королю.

- Ні, пане Фуке, я наполягаю на слові «диво». Адже ви чарівник, ми знаємо вашу могутність; ми знаємо, що ви відшукаєте золото, навіть якщо його і зовсім не стане на світі. Адже недарма ж народ каже, що ви його робите.

Фуке відчув удар, спрямований з двох боків: король метнув стрілу не тільки зі свого лука, а й з лука Кольбера. Фуке розсміявся:

- О, народ чудово обізнаний, з яких розсипів я беру це золото. Він знає це, і знає, можливо, надто добре. І до того ж, - додав він гордо, - можу запевнити вашу величність, що золото для оплати свята у Во не коштуватиме народу ні крові, ні сліз. Воно коштуватиме поту, але цей піт буде оплачено.

Людовик зніяковів. Він хотів було подивитися на Кольбера. Кольбер хотів було відповісти, але орлиний, благородний, майже королівський погляд, кинутий на нього Фуке, зупинив слова на вустах інтенданта.

Тим часом король оговтався від збентеження і, звернувшись до Фуке, сказав:

- Отже, ви запрошуєте нас?

- Так, государю.

- На який день?

- Який ви вважатимете зручним, ваша величність.

- Ви говорите наче чарівник, якому достатньо захотіти - і справу вже зроблено. Я б не наважився на таку відповідь, пане Фуке.

- Вашій величності, коли ви забажаєте, буде доступно рішуче все, що може і повинен здійснити король. Король Франції має у своєму розпорядженні слуг, які не зупиняться ні перед чим заради служби йому і заради його задоволень.

Кольбер зробив спробу подивитися суперінтенданту в обличчя, щоб з'ясувати, чи не означають ці слова повороту до менш неприязних почуттів, але Фуке навіть не глянув на свого ворога. Кольбер не існував для нього.

- У такому разі через тиждень, хочете? - запропонував король.

- Добре, через тиждень.

- Або ні. Сьогодні вівторок. Давайте відкладемо до наступної неділі, хочете?

- Відстрочка, прихильно надана мені вашою величністю, вельми сприятливо позначиться на роботах, які роблять мої архітектори, щоб розважити вашу величність і ваших друзів.

- Кого ж, пане Фуке, ви розумієте, говорячи про моїх друзів?

- Король - господар всюди, де б він не був. Король складає список і віддає свої накази. Хто удостоїться його запрошення, той і буде моїм шановним гостем.

- Дякую вам, - сказав король, зворушений шляхетним почуттям, вираженим у такий благородний спосіб.

Поговоривши ще трохи про різні справи і попрощавшись із Людовіком XIV, Фуке відкланявся. Він відчував, що Кольбер затримається у короля, що вони говоритимуть про нього і що ні той, ні інший не стануть щадити його.

І в нього виникло бажання завдати своєму ворогові останнього страшного удару, який відшкодував би все те, що йому довелося витерпіти від нього. І ось, уже взявшись за ручку дверей, Фуке поспішно повернувся на колишнє місце і, звертаючись до короля, вимовив:

- Вибачте, ваша величність!

- У чому я маю пробачити вас, пане? - люб'язно запитав король.

- Я скоїв тяжкий проступок, сам того не помітивши.

- Проступок! Ви? Ах, пане Фуке, нічого не поробиш, доведеться пробачити. Проти чого або кого ви згрішили?

- Проти пристойності, ваша величність. Я забув повідомити вам про досить суттєву обставину.

- Якому?

Кольбер здригнувся; він подумав, що справа йде про донос, що з нього зірвано маску. Одне слово Фуке, один наведений ним доказ, і юна шляхетність Людовика XIV здолає прихильність, яку він до нього,

Кольбера, відчуває. І Кольбера охопив страх, як би сміливий удар ворога не зруйнував його хитрої споруди. І справді, хід був настільки хороший, що Араміс, спритний гравець, не забув би зробити це.

- Ваша величносте, - сказав незворушно Фуке, - раз ви були такі милостиві, що пробачили мене, я з легкою душею можу зробити зізнання: сьогодні вранці я продав одну зі своїх посад.

- Одну з посад, які ви обіймаєте! - вигукнув король. - Але яку ж?

Кольбер мертвотно зблід.

- Ту, ваша величносте, яка давала мені право на довгополу мантію і суворий вигляд, - посаду генерального прокурора.

Король мимоволі скрикнув і глянув на Кольбера. У Кольбера на лобі виступив піт; йому здалося, що ще трохи - і його вистачить удар.

- Кому ж ви продали цю посаду, пане Фуке? - поцікавився король.

Кольбер притулився до каміна.

- Одному парламентському раднику, ваша величність, його звуть пан Ванель.

- Ванель?

- Одному з друзів інтенданта фінансів пана Кольбера, - додав Фуке з такою неповторною недбалістю і з такою байдужістю та простодушністю, що художник, актор і поет повинні раз і назавжди відмовитися відтворити їх пензлем, жестом або пером.

Вимовивши ці слова і розчавивши Кольбера своєю перевагою, суперінтендант знову шанобливо схилився перед королем і вийшов, наполовину помстившись здивуванням володаря і приниженням фаворита.

- Чи можливо це? - сказав, звертаючись до самого себе, Людовик XIV після відходу Фуке. - Він продав посаду генерального прокурора?

- Так, ваша величність, - відчеканив Кольбер.

- Він збожеволів! - зауважив король.

Цього разу Кольбер нічого не відповів. Він прочитав думку свого пана, і ця думка також була його помстою. До його ненависті приєдналася ще й заздрість; і якщо його план полягав у тому, щоб довести суперінтенданта до розорення, то тепер над Фуке нависла ще й загроза опали.

Відтепер - і Кольбер це відчув - його ворожість до Фуке не зустріне більше протидії з боку Людовіка XIV, і перший же промах Фуке, який можна було б використати як привід, потягне за собою нещадне покарання. Фуке упустив зі своїх рук зброю. Ненависть і заздрість щойно підібрали її.

Король запросив Кольбера на свято; Кольбер вклонився, як людина, яка впевнена в собі, і прийняв королівське запрошення, як той, хто робить послугу.

Король почав складати список запрошених у Во. Коли він дійшов до імені де Сент-Еньяна, лакей доповів про прихід графа де Сент-Еньяна. При появі королівського Меркурія* Кольбер скромно ретирувався.

CXCVI. Суперники в коханні

Минуло не більше двох годин, як Людовик XIV розлучився з де Сент-Еньяном. Але, охоплений першим запалом кохання, він відчував нагальну потребу безперервно говорити про Лавальєр, коли не бачив її. Єдина людина, з якою він міг дозволити собі відвертість подібного роду, був де Сент-Еньян; отже, де Сент-Еньян став йому нагально необхідний.

- Ах, це ви, графе! - вигукнув король, втішений і тим, що бачить де Сент-Еньяна, і тим, що не бачить більше Кольбера, похмуре обличчя якого незмінно псувало йому настрій. - Так це ви? Тим краще! Ви прийшли дуже до речі. Ви берете участь у нашій поїздці?

- У якій поїздці, ваша величність?

- У поїздці, яку ми зробимо у Во, де суперінтендант влаштовує для нас свято. Ах, де Сент-Еньян, ти побачиш нарешті свято, поруч із яким наші розваги у Фонтенбло - забави якихось приказних.

- У Во! Суперінтендант влаштовує для вашої величності свято у Во? Тільки-но?

- Тільки-то! Ти чарівний, напускаючи на себе байдужість. Та чи знаєш ти, чи знаєш, що тільки-но стане відомо про цей прийом у Во, призначений суперінтендантом на наступну неділю, як усі наші придворні почнуть гризти один одному горло, аби тільки отримати запрошення? Повторюю тобі, де Сент-Еньян, ти береш участь у цій поїздці.

- Так, ваша величносте, якщо не зроблю раніше більш віддаленою і менш привабливою.

- Який же?

- На береги Стіксу*, ваша величність.

- Куди? - вигукнув зі сміхом Людовик XIV.

- Ні, серйозно, ваша величність; мене спонукають вирушити в ці краї, і до того ж у такій рішучій формі, що я, право, не знаю, як відмовитися.

- Я не розумію тебе, мій милий. Я знаю, правда, ти сьогодні в ударі, але не спускайся з вершин поезії в закутані імлою долини.

- Якщо ваша величність зволите мене вислухати, я більше не буду вас мучити.

- Говори!

- Чи пам'ятає король барона дю Валлона?

- Ще б пак! Він відмінний слуга короля, мого батька, і, чесне слово, товариш по чарці не гірший. Ти говориш про того, який обідав у нас у Фонтенбло?

- Саме так. Але ваша величність забули згадати ще про одну його якість - він попереджувальний і люб'язний убивця!

- Як! Пан дю Валлон бажає вбити тебе?

- Або зробити так, щоб мене вбили, що те саме.

- Ну що ти?

- Не смійтеся, ваша величність, я говорю чисту правду.

- І ти кажеш, що він домагається твоєї смерті!

- Наразі гідний дворянин тільки про це і думає.

- Будь спокійний. У разі чого я зумію тебе захистити, якщо він у цій справі не правий.

- Ваша величність зволили вимовити слово «якщо».

- Зрозуміло. Відповідай же мені, мій бідний де Сент-Еньян, відповідай так, нібито справа стосувалася когось іншого, а не тебе. Правий він чи не правий?

- Нехай судить про це ваша величність.

- Що ти зробив йому?

- О, йому нічого. Але, мабуть, одному з його друзів.

- Це те саме, що йому самому, а його друг - один із чотирьох знаменитих?

- Ні, це син одного з чотирьох знаменитих, всього-на-всього син.

- Але що ж ти зробив йому?

- Я допоміг одній особі забрати в нього кохану.

- І ти зізнаєшся в цьому?

- Потрібно зізнаватися, раз це правда.

- У такому разі ти винен.

- Отже, я винен?

- Так, і чесно кажучи, якщо він уб'є тебе...

- Ну?

- То матиме рацію.

- Ах, ось ви як розсудили, ваша величність?

- А ти незадоволений моїм рішенням?

- Я знаходжу, що воно занадто поспішне.

- Суд швидкий і правий, як казав мій дід Генріх Четвертий.

- У такому разі нехай король зараз же підпише помилування моєму супротивникові, який чекає на мене поблизу Менших Братів, щоб убити мене.

- Його ім'я і аркуш пергаменту.

- Ваша величність, пергамент - на вашому столі, а що стосується імені...

- Що ж до його імені?

- То це віконт де Бражелон, ваша величність.

- Віконт де Бражелон! - вигукнув король, переходячи від сміху до глибокої замисленості.

Потім, після хвилинного мовчання, він витер піт, що виступив на його лобі, і невиразно пробурмотів:

- Бражелон!

- Ні більше ні менше, ваша величність.

- Бражелон, наречений...

- Боже мій, так! Бражелон, наречений...

- Але ж Бражелон перебуває в Лондоні?

- Так, але ручаюся вам, ваша величність, зараз він там уже не перебуває.

- І він у Парижі?

- Точніше сказати, поблизу монастиря Менших Братів, де, як я мав честь доповісти, він чекає на мене.

- Знаючи рішуче все?

- І багато іншого понад це! Можливо, ваша величність бажаєте поглянути на послання, яке він мені залишив?

І де Сент-Еньян витягнув із кишені вже відому нам записку Рауля.

- Коли ваша величність прочитаєте цю записку, я матиму честь повідомити, яким чином я її отримав.

Король, явно хвилюючись, прочитав записку й одразу запитав:

- Ну?

- Ваша величність знаєте такий собі замок карбованої роботи, що замикає такі собі двері чорного дерева, які відокремлюють таку собі кімнату від такого собі біло-блакитного святилища?

- Зрозуміло, від будуара Луїзи?

- Так, ваша величність. Так от, у замковій щілині цих дверей я і знайшов записку. Хто всунув її туди? Віконт де Бражелон чи диявол? Але оскільки записка пахне амброю, а не сірою, я вирішив, що це зроблено, очевидно, не дияволом, а паном де Бражелоном.

Людовик схилив голову і сумно задумався. Можливо, в цей момент у його серці ворухнулося щось на кшталт каяття.

- Ах, - зітхнув він, - отже, таємницю розкрито!

- Ваша величносте, я зроблю все від мене залежне, щоб вона померла в грудях, які її укладають, - сказав де Сент-Еньян із суто іспанською відвагою. Він зробив крок до дверей, але король жестом зупинив його.

- Куди ви йдете? - поцікавився він.

- Туди, де на мене чекають, ваша величність.

- Для чого?

- Треба думати, щоб битися.

- Битися! - вигукнув король. - Зачекайте хвилину, графе.

Де Сент-Еньян похитав головою, як дитина, незадоволена, коли їй заважають впасти в колодязь або гратися з гострим ножем.

- Але, ваша величність...

- Насамперед, - сказав король, - я ще належним чином не обізнаний.

- О, нехай ваша величність запитує, і я роз'ясню все, що знаю.

- Хто вам повідомив, що пан де Бражелон проник у цю кімнату?

- Записка, яку я знайшов у замку, про що я вже мав честь доповідати вам, государю.

- Що тебе переконує, що це він всунув її туди?

- Хто інший наважився б виконати таке доручення?

- Ти маєш рацію. Як же він міг проникнути до тебе?

- Ось це надзвичайно суттєво, оскільки всі двері були замкнені на замок і ключі були в кишені у Баска, мого лакея.

- Отже, твого лакея підкупили.

- Неймовірно, ваша величність!

- Що ж тут неймовірного?

- Тому що, якби його підкупили, він міг би знадобитися ще не раз у майбутньому, і бідного малого не стали б губити, так явно показуючи, що скористалися саме ним.

- Правильно. Отже, залишається єдине припущення.

- Подивимося, ваша величносте, чи це те припущення, яке виникло і в мене.

- Він проник до тебе, пройшовши сходи.

- На жаль, ваша величність, мені здається це більш ніж імовірним.

- Отже, все-таки хтось продав таємницю нашого люка?

- Продав або, можливо, подарував.

- Чому така відмінність?

- Бо інші особи стоять так високо, що не можуть продати; вони можуть лише подарувати.

- Що ти хочеш сказати?

- О, ваша величність має досить тонкий розум, щоб самостійно здогадатися і позбавити мене, таким чином, від труднощів назвати...

- Ти маєш рацію. Принцеса!

- Ах! - зітхнув Сент-Еньян.

- Принцеса, яка стурбована твоїм переїздом.

- Принцеса, яка має у своєму розпорядженні ключі від кімнат усіх своїх фрейлін і яка досить могутня, щоб відкрити те, чого, крім вашої величності та її високості, ніхто не міг би відкрити.

- І ти думаєш, що моя сестра уклала союз із Бра-желоном?

- Так, ваша величність, так...

- І навіть повідомила йому всі ці тонкощі?

- Можливо, вона зробила навіть більше.

- Більше... Договорюй.

- Можливо, вона сама проводила його.

- Куди? Вниз? До тебе?

- Ви думаєте, що це неможливо, ваша величність?

- О!

- Слухайте, ваша величність. Ви знаєте, що принцеса любить парфуми?

- Так, цю звичку вона перейняла у моєї матері.

- І особливо вербену?

- Так, це її улюблений запах.

- Так ось, моя квартира пахне вербеною.

Король задумався, потім, помовчавши трохи, сказав:

- Чому б принцесі Генрієтті ставати на бік Бражелона і проявляти ворожість до мене?

Вимовляючи ці слова, на які де Сент-Еньян легко міг би відповісти: «жіночі ревнощі», король випробовував свого друга, намагаючись проникнути в глибину його душі, щоб дізнатися, чи не осягнув він таємниці його стосунків з невісткою. Але де Сент-Еньян був неабияким придворним і не наважувався з цієї причини входити в сімейні таємниці.

До того ж він був досить близьким приятелем муз, щоб не замислюватися - і до того ж вельми часто - над сумною долею Овідія, очі якого пролили стільки сліз на спокуту провини, що полягала в тому, що їм довелося побачити в палаці Августа невідомо що*. І оскільки він виявив свою проникливість, довівши, що разом із Бражелоном у його кімнаті побувала також принцеса, йому належало тепер розплатитися з лишком за власне марнославство і відповісти на поставлене прямо й виразно запитання: «Чому принцеса стала на бік Бражелона і виявляє ворожість до мене?»

- Чому? Але ваша величність забуваєте, що граф де Гіш - найкращий друг віконта де Бражелона.

- Я не бачу тут зв'язку.

- Ах, вибачте, ваша величність! Але я думав, що пан де Гіш також великий друг принцеси.

- Вірно! Все ясно. Удар завдано звідти.

- А щоб його відбити, чи не думає король, що слід завдати зустрічного удару?

- Так, але не такий, які наносять у Венсенському лісі, - відповів король.

- Ваша величність забуваєте, що я дворянин і що мене викликали на дуель.

- Це тебе не стосується.

- На мене чекають поблизу Менших Братів, ваша величносте, і чекають понад годину; і оскільки в цьому винен я і ніхто інший, то я накличу на себе безчестя, якщо не вирушу туди, де на мене чекають.

- Честь дворянина насамперед полягає в покорі королю.

- Ваша величність!..

- Наказую тобі залишитися.

- Ваша величність...

- Підкоряйся!

- Як накажете, ваша величність.

- Крім того, я хочу розслідувати цю історію, хочу дізнатися, як посміли з такою нечуваною зухвалістю обійти мене, як посміли проникнути у святилище моєї любові. І не тобі, де Сент-Еньян, карати тих, хто зважився на це, бо не на твою честь вони зазіхнули; моя честь - ось що зачеплено!

- Благаю вашу величність не обрушувати вашого гніву на віконта де Бражелона; у цій справі він, можливо, згрішив проти розсудливості, але в іншому його поведінка чесна і благородна.

- Досить! Я зумію відрізнити правого від винного! Мені не завадить у цьому навіть найнестримніший гнів. Але ні слова принцесі!

- Що ж мені робити з віконтом де Бражелоном? Він шукатиме мене і...

- Я поговорю з ним сьогодні ж або сам, або через третю особу.

- Ще раз благаю вашу величність про поблажливість до нього.

- Я був поблажливим досить довго, графе, - насупився Людовик XIV. - Настав час, однак, показати деяким особам, що в себе в домі господар усе-таки я!

Тільки-но король вимовив ці слова, з яких з очевидністю випливало, що до нової образи долучилися спогади і про колишні, як на порозі його кабінету з'явився слуга.

- Що сталося? - запитав король. - І чому входять, хоча я не кликав?

- Ваша величність, - сказав слуга, - наказали мені раз назавжди впускати до вас графа де Ла Фер, коли у нього буде потреба переговорити з вами.

- Далі?

- Граф де Ла Фер просить прийняти його.

Король і де Сент-Еньян обмінялися поглядами, в яких було більше занепокоєння, ніж здивування. Людовик на мить захитався, але, майже одразу прийнявши рішення, звернувся до де Сент-Еньяна:

- Піди до Луїзи і повідом їй про все, що затівається проти нас; не приховуй від неї, що принцеса відновлює свої переслідування і що вона об'єдналася з людьми, яким краще було б залишатися нейтральними.

- Ваша величність...

- Якщо ці звістки злякають Луїзу, постарайся заспокоїти її. Скажи, що любов короля - непробивний панцир. Якщо вона знає вже про все (а я волів би, щоб це було не так) або вже зазнала нападу з якогось боку, скажи їй, де Сент-Еньян, - додав король, здригаючись від гніву й збудження, - скажи їй, що цього разу я не обмежуся тим, що захищатиму її від нападок, я помщуся, і помщуся так суворо, що віднині ніхто не посміє навіть поглянути на неї!

- Це все, ваша величність?

- Усе. Іди до неї зараз же і зберігай вірність - ти, що живеш у цьому пеклі і не маєш, як я, надії на рай.

Де Сент-Еньян розсипався у виявах відданості. Він приклався до руки короля і, сяючи, вийшов із королівського кабінету.

CXCVII. Король і дворянство

Людовик негайно ж узяв себе в руки, щоб привітно зустріти графа де Ла Фер. Він здогадувався, що граф прибув сюди не випадково, і смутно передчував значущість цих відвідин. Йому не хотілося, однак, щоб людина таких бездоганних манер, такого тонкого й вишуканого розуму, як Атос, з першого ж погляду помітила в ньому щось, що могло б справити неприємне враження або видати, що король засмучений.

І тільки переконавшись у тому, що зовні він абсолютно спокійний, молодий король велів ввести графа. За кілька хвилин з'явився Атос, одягнений у придворне вбрання й одягнений у всі ордени, які він один мав право носити при французькому дворі. Він увійшов з таким урочистим, таким величним виглядом, що король, глянувши на нього, одразу ж дістав змогу судити, чи мав він рацію, чи помилився у своїх передчуттях.

Людовик зробив крок назустріч Атосу і, з посмішкою простягнувши йому руку, над якою той схилився в позі цілковитої шанобливості, квапливо сказав:

- Графе де Ла Фер, ви такий рідкісний гість у мене, що бачити вас - велика удача.

Атос поклонився ще раз:

- Я бажав би мати щастя завжди перебувати при вашій величності.

Ця відповідь і особливо тон, яким її було виголошено, означали з цілковитою очевидністю: «Я хотів би перебувати серед радників короля, щоб оберігати його від помилок».

Король це відчув і, вирішивши забезпечити собі разом із перевагою свого становища також і ту перевагу, що породжується спокоєм духу, виголосив безпристрасним і рівним голосом:

- Я бачу, що вам потрібно поговорити зі мною.

- Якби не було цього, я не наважився б постати перед вашою величністю.

- Починайте ж, пане, мені не терпиться задовольнити вас якомога швидше.

Король сів.

- Я впевнений, - злегка хвилюючись, відповів Атос, - що ваша величність задовольнить усі мої домагання.

- А, - промовив із деякою зарозумілістю в голосі король, - ви прийшли до мене зі скаргою?

- Це було б скаргою, якби ваша величність... - промовив Атос. - Але дозвольте по порядку.

- Я чекаю.

- Ваша величність пам'ятаєте, що я мав честь розмовляти з вами перед від'їздом герцога Бекінгема?

- Так, приблизно в цей час... Я пам'ятаю це... але тему нашої бесіди, зізнатися, я встиг забути.

Атос здригнувся.

- Я матиму честь нагадати в такому разі королю, що йшлося про дозвіл, який я просив у вас, ваша величність, на шлюб між віконтом де Бражелоном і мадемуазель де Лавальєр.

«Дійшли до суті», - подумав король і сказав:

- Так, я пам'ятаю.

- Тоді, - продовжував Атос, - король був до того милостивий і великодушний до мене і до віконта де Бражелона, що жодне зі слів вашої величності не випарувалося з моєї пам'яті. Я просив у короля дозволу на шлюб мадемуазель де Лавальєр з віконтом де Бражелоном, але король відповів на моє прохання відмовою.

- Це правильно, - сухо зауважив Людовик.

- Посилаючись на те, - поспішно додав Атос, - що наречена не має достатньо високого становища в суспільстві.

Людовик змусив себе терпляче слухати.

- Що... у неї немає статків.

Король глибше сів у кріслі.

- Що вона недостатньо знатного походження.

Новий нетерплячий жест короля.

- І не дуже красива... - безжально закінчив Атос.

Останній укол у серце закоханого змусив його вийти з належних меж.

- Пане, - перебив він графа, - у вас чудова пам'ять!

- У мене завжди гарна пам'ять, коли я маю високу честь розмовляти з королем, - відповів граф, який анітрохи не зніяковів.

- Отже, я все це сказав! Що ж далі?

- І я дякував вашій величності за ці слова, оскільки вони доводили вашу дуже втішну для пана де Бра-желона увагу.

- Ви, зрозуміло, пам'ятаєте також, - промовив король, натискаючи на ці слова, - що ви самі були дуже не прихильні до цього шлюбу?

- Це вірно, ваша величність.

- І що ви зверталися до мене з цим проханням згнітивши серце?

- Так, ваша величність.

- Зрештою, я згадую також, бо в мене майже така сама гарна пам'ять, як у вас, пане графе, що ви вимовили такі слова: «Я не вірю в кохання мадемуазель де Лавальєр до віконта де Бражелона». Чи не так?

Атос відчув удар, але витримав його.

- Ваша величносте, я вже просив у вас вибачення, але в цій розмові полягає дещо таке, що стане зрозумілим тільки в самому кінці її...

- У такому разі переходьте до кінця.

- Ось він. Ваша величність казали, що ви відкладаєте весілля для блага пана де Бражелона?

Король промовчав.

- Нині пан де Бражелон такий нещасний, що довше не може чекати і просить вас винести остаточне рішення.

Король зблід. Атос пильно подивився на нього.

- І... про що ж просить... пан де Бражелон? - нерішуче вимовив король.

- Усе про те саме, про що я просив короля під час нашої останньої бесіди: про дозвіл вашої величності на його шлюб.

Король промовчав.

- Перешкод для нас більше не існує. Мадемуазель де Лавальєр, небагата, незнатна і негарна, все ж таки єдина прийнятна партія для пана де Бражелона, тому що він кохає цю особу.

Король міцно стиснув руки.

- Король вагається? - запитав граф так само наполегливо і так само чемно.

- Я не вагаюся... я просто відмовляю.

Атос на мить задумався, потім дуже тихо сказав:

- Я мав честь доповісти королю, що жодні перепони не можуть зупинити пана де Бражелона і рішення його незмінне.

- Моя воля - перешкода, я вважаю?

- Це найсерйозніша з перешкод. Хай буде дозволено шанобливо поцікавитися у вашої величності про причину відмови!

- Про причину? Це що ж, допит? - вигукнув король.

- Прохання, ваша величність.

Король, спершись обома кулаками об стіл, глухо вимовив:

- Ви забули правила придворного етикету, пане де Ла Фер. При дворі не прийнято розпитувати короля.

- Це правда, ваша величність. Але якщо й не заведено розпитувати короля, то все ж дозволено висловлювати відомі припущення.

- Висловлювати припущення? Що це означає, пане?

- Майже завжди припущення підданих виникають унаслідок нещирості монарха...

- Пане!

- І нестачі довіри з боку підданого, - упевнено продовжував Атос.

- Мені здається, ви забуваєтеся, - підвищив голос король, піддавшись нестримному гніву.

- Я змушений шукати в іншому місці те, що сподівався знайти у вас, ваша величність. Замість того щоб почути відповідь із ваших власних вуст, я змушений звернутися по неї до себе самого.

Король встав і різко промовив:

- Пане графе, я віддав вам увесь свій час.

Це було рівносильно наказу піти.

- Ваша величносте, я не встиг висловити те, з чим прийшов до короля, і я так рідко бачу його величність, що мушу використати нагоду.

- Ви дійшли до припущень. Тепер ви переходите вже до образ.

- О, ваша величність, образити короля! Ніколи! Усе своє життя я стверджував, що королі вищі за інших людей не тільки становищем і

могутністю, а й шляхетністю душі та міццю розуму. І я ніколи не повірю, щоб мій король за своїми словами приховував якусь задню думку.

- Що це означає? Яку задню думку?

- Я поясню, - безпристрасно промовив Атос. - Якщо ваша величність, відмовляючи віконтові де Бражелону в руці мадемуазель де Лавальєр, мали іншу мету, окрім щастя і блага віконта...

- Ви розумієте, пане, що ви мене ображаєте?

- Якщо, пропонуючи віконту де Бражелону відстрочку, ваша величність тільки хотіли видалити нареченого мадемуазель де Лавальєр...

- Пане!

- Я це чую з усіх боків, ваша величність. Скрізь говорять про ваше кохання до мадемуазель де Лавальєр.

Король розірвав рукавички, які вже кілька хвилин, намагаючись стриматися, нервово покусував, і закричав:

- Горе тим, хто втручається в мої справи! Я прийняв рішення і розіб'ю всі перепони!

- Які перепони? - запитав Атос.

Король раптово зупинився, наче кінь, якого мучить мундштук, що смикається в нього в роті й рве губи, і раптом сказав зі шляхетністю, такою ж безмежною, як його гнів:

- Я люблю мадемуазель де Лавальєр.

- Але це могло б не завадити вам, ваша величність, - перебив Атос, - віддати її заміж за пана де Бражелона. Така жертва була б гідна монарха. І вона була б за заслугами пана де Бражелона, який уже служив королю і може вважатися доблесним воїном. Таким чином, король, принісши в жертву своє кохання, міг би на власні очі довести, що він сповнений великодушності, вдячності й до того ж чудовий політик.

- Мадемуазель де Лавальєр не любить пана де Бра-желона, - глухо промовив король.

- Ваша величність упевнені в цьому? - мовив Атос, пильно вдивляючись у короля.

- Так. Я знаю це.

- Значить, віднедавна? Інакше, якби ваша величність знали це під час моїх перших відвідин, ви б узяли на себе обов'язок поставити мене до відома про це.

- Так, віднедавна.

- Я не розумію, - помовчавши трохи, запитав Атос, - як король міг відіслати пана де Бражелона в Лондон? Це вигнання викликає справедливе здивування з боку всякого, хто дорожить честю свого короля.

- Хто ж говорить про честь свого короля, пане де Ла Фер?

- Честь короля, ваша величність, - це честь дворянства, і коли король ображає одного зі своїх дворян, коли він забирає в нього бодай крихту честі, він забирає тим самим крихту честі й у себе самого.

- Граф де Ла Фер!

- Ваша величність, ви послали віконта де Бражелона до Лондона до того, як стали коханцем мадемуазель де Лавальєр, чи після того, як це сталося?

Король, остаточно втративши самовладання, тим більше що він відчував правоту Атоса, спробував прогнати його жестом, але Атос продовжував:

- Ваша величність, я висловлюся до кінця. Я піду звідси не раніше, ніж вважатиму себе задоволеним вами або своєю власною поведінкою. Я буду задоволений, якщо ви доведете мені, що ви маєте рацію; я буду задоволений і в тому разі, якщо надам вам докази, що ви винні. О, ви мене вислухаєте, ваша величність! Я старий і дорожу всім, що є істинно великого й істинно сильного в королівстві. Я дворянин, я проливав кров за вашого батька і за вас і ніколи нічого не просив для себе ні у вас, ні у покійного короля. Я нікому на світі не заподіяв зла, і я надавав королям послуги! Ви вислухаєте мене. Я вимагаю у вас відповіді за честь одного з ваших відданих слуг, якого ви обдурили свідомо, вдавшись до брехні, або через безхарактерність.

Я знаю, що ці слова дратують вашу величність; але нас, нас убивають справи! Я знаю, що ви вигадуєте мені кару за відвертість; але я знаю і те, про яку кару для вас я буду благати пана бога, коли розповім йому про ваше віроломство і про нещастя, що спіткало мого сина!

Король почав ходити великими кроками з кута в кут: рука його була притиснута до грудей, голова напружено піднята вгору, очі горіли.

- Пане, - несподівано вигукнув Людовик XIV, - якби я був стосовно вас королем і нічим більше, ви б уже були покарані, але зараз я перед вами не більше ніж людина, і я маю право любити тих, хто любить мене, - адже це рідкісне щастя!

- Тепер ви вже не маєте права на це ні як людина, ні як король. Якщо ви хотіли чесно розпоряджатися цим правом, треба було попередити про це пана де Бражелона, а не висилати його до Лондона.

- Гадаю, що ми з вами займаємося сперечаннями, - перебив Атоса король із зарозумілістю такої величі в погляді й у голосі, яку він один умів показати в такі критичні моменти.

- Я сподівався, що ви все ж відповісте, - сказав граф.

- Ви дізнаєтеся мою відповідь, пане, і дуже скоро.

- Вам відомі мої думки з цього приводу, ваша величність.

- Ви забули, пане, що перед вами король і що ваші слова - злочин!

- А ви забули, що розбиваєте життя двох молодих людей. Це смертний гріх, ваша величність!

- Ідіть негайно!

- Не раніше, ніж скажу таке: «Син Людовика Тринадцятого, ви погано починаєте своє царювання, тому що починаєте його, спокусивши чужу наречену, починаєте його віроломством. Мій рід і я сам відтепер вільні від усякої прихильності й усякої поваги до вас, у яких я змусив

заприсягтися мого сина у склепі Сен-Дені перед гробницями ваших великих і благородних предків. Ви стали нашим ворогом, ваша величність, і відтепер над нами лише один бог, наш єдиний володар і пан. Бережіться!»

- Ви погрожуєте?

- О ні, - сумно сказав Атос, - у моєму серці так само мало зарозумілості, як і страху. Бог, про якого я говорю, ваша величносте, і який чує мене, знає, що за недоторканність, за честь вашої корони я і тепер готовий пролити кров, яка тільки залишилася в мені після двадцяти років зовнішніх і внутрішніх воєн. Тому прийміть мої запевнення в тому, що я не загрожую ні людині, ні королю. Але я кажу вам: ви втрачаєте двох відданих слуг, бо вбили віру в серці батька і любов у серці сина. Один не вірить більше королівському слову, інший не вірить у честь чоловіка і чистоту жінки. В одному померла повага до вас, в іншому - покірність вашій волі. Прощавайте!

Сказавши це, Атос зняв із себе шпагу, переламав її об коліно, неквапливо поклав обидва уламки на підлогу, вклонився королеві, який задихався від сказу й сорому, і вийшов з кабінету. Людовик, опустивши на стіл голову, протягом кількох хвилин перебував у цій позі. Потім, опанувавши себе, він стрімко випростався і люто подзвонив.

- Покликати шевальє д'Артаньяна, - наказав він переляканим слугам.

CXCVIII. Продовження грози

Наші читачі, безсумнівно, вже запитували себе, як же сталося, що Атос, про якого вони так давно не чули, опинився в короля, потрапивши до нього, як то кажуть, якраз. Але ж ремесло романіста, на нашу думку, і полягає головним чином у тому, щоб, нанизуючи події одну на іншу, робити це із залізною логікою, і ми готові відповісти на це здивування.

Портос, вірний своєму обов'язку «залагоджувача» справ, покинувши королівський палац, зустрівся з Раулем, як було домовлено, поблизу Менших Братів у Венсенському лісі. Передавши Раулю з усіма подробицями свою розмову з графом де Сент-Еньяном, він закінчив припущенням, що король, найімовірніше, незабаром відпустить свого улюбленця і де Сент-Еньян не забариться з'явитися на виклик Рауля.

Але Рауль, менш легковірний, ніж його старий відданий друг, вивів з розповіді Портоса, що якщо де Сент-Еньян вирушив до короля, значить, він повідомить його про те, що трапилося, і що якщо він повідомить його про те, що трапилося, король заборонить йому їхати до місця дуелі. Зважаючи на ці міркування, він залишив Портоса у Венсенському лісі на випадок, утім, малоймовірний, що де Сент-Еньян усе-таки прибуде туди. Прощаючись із Портосом, Рауль переконував його чекати на де Сент-Еньяна на цій галявині щонайбільше півтори-дві

години, але Портос рішуче відкинув цю пораду, розташувавшись на місці можливого двобою з такою ґрунтовністю, немов встиг уже врости в землю корінням. Крім того, він змусив Рауля пообіцяти, що, побачившись із батьком, він негайно повернеться до себе, щоб його, Портоса, лакей знав, де шукати віконта в разі появи де Сент-Еньяна на місці дуелі.

Бражелон вирушив прямо до Атоса, який вже два дні перебував у Парижі. Граф де Ла Фер був обізнаний про все листом д'Артаньяна.

Нарешті Рауль постав перед батьком. Простягнувши йому руку і обійнявши його, граф запропонував йому сісти і сказав:

- Я знаю, віконт, ви прийшли до мене, як приходять до друга, коли страждають і плачуть. Скажіть же, що привело вас сюди?

Юнак поклонився і почав свою скорботну розповідь. Кілька разів голос його переривався від сліз, і пригнічене ридання заважало йому говорити. Однак він виклав усе, що хотів.

Атос, імовірно, заздалегідь склав собі судження про все; адже ми говорили вже, що він отримав лист д'Артаньяна. Однак, бажаючи зберегти до кінця властиві йому незворушність і ясність думки - риси в його характері майже надлюдські, - він відповів:

- Рауль, я не вірю тому, про що говорять; я не вірю тому, чого ви побоюєтеся, і не тому, що люди, гідні довіри, не говорили мені про цю історію, а тому, що в душі моїй і по совісті я вважаю немислимим, щоб король образив дворянина. Я ручаюся за короля і принесу вам доказ своїх слів.

Рауль, що метався між тим, що він бачив на власні очі, і своєю непохитною вірою в людину, яка ніколи не збрехала, схилився перед ним і задовольнився тим, що попросив:

- Поїдьте, графе. Я почекаю.

І він сів, закривши руками обличчя. Атос одягнувся і вирушив до палацу.

Що відбувалося у короля - про це ми щойно розповіли: читачі бачили, як Атос увійшов до короля і як вийшов. Коли він повернувся до себе, Рауль усе ще сидів у тій самій позі, що виражала відчай. Шум дверей, що відчиняються, і звук батьківських кроків змусили юнака підняти голову. Атос був блідий, серйозний, з непокритою головою; він віддав свій плащ і капелюх лакею і, коли той вийшов, сів поруч із Раулем.

- Ну, графе, - сумно промовив юнак, - тепер ви впевнилися?

- Так, Раулю. Король любить мадемуазель де Лавальєр.

- Отже, він зізнається в цьому? - вигукнув Рауль.

- Зізнається, - відповів Атос.

- А вона?

- Я не бачив її.

- Але король говорив про неї? Що ж він говорив?

- Він говорив, що і вона його любить.

- О, ви бачите, бачите, графе! - Рауль зробив жест, повний відчаю.

- Рауль, - знову почав граф, - повірте мені, я висловив королю рішуче все, що ви самі могли б сказати йому, і мені здається, я виклав це в простій, але досить твердій формі.

- Але що ж саме?

- Я сказав, що між ним і нами - повний розрив, що ви відтепер йому не слуга; я сказав, що і я відійду куди-небудь у тінь. Мені залишається запитати у вас лише про одне.

- Про що ж, графе?

- Чи прийняли ви якесь рішення?

- Рішення? Але про що ж?

- Щодо вашої любові і...

- Закінчуйте.

- І помсти. Бо я побоююся, що ви жадаєте помсти.

- О, любов!.. Бути може, коли-небудь пізніше мені вдасться вирвати її з мого серця. Я сподіваюся, що зроблю це з божою поміччю і спираючись на ваші мудрі умовляння. Що ж до помсти, то я жадав її лише під впливом поганих думок, поганих, бо справжньому винуватцю я помститися не можу, і я відмовився від помсти.

- Отже, ви більше не шукаєте сварки з паном де Сент-Еньяном?

- Ні, графе. Я послав йому виклик. Якщо пан де Сент-Еньян прийме його, дуель відбудеться, якщо ні, я не стану відновлювати її.

- А Лавальєр?

- Невже ви могли серйозно припустити, що я стану думати про помсту жінці, графе? - сказав Рауль із такою сумною посмішкою, що в Атоса, який стільки пережив і був свідком стількох чужих страждань, на очі навернулися сльози.

Він простягнув руку Раулю. Рауль жваво схопив її і запитав:

- Отже, ви впевнені, графе, що становище безнадійне?

Атос, у свою чергу, похитав головою.

- Мій бідний хлопчик! - прошепотів він.

- Ви думаєте, що я все ще відчуваю надію, і пожаліли мене. Найжахливіше для мене - це зневажати ту, яка заслуговує на зневагу і яку я так обожнював! Чому я ні в чому не винен перед нею? Я був би щасливішим, я пробачив би її.

Атос сумно глянув на сина. Слова, які щойно вимовив Рауль, вирвалися, здавалося, з власного серця Атоса... У цей момент доповіли про д'Артаньяна. Його ім'я прозвучало для Рауля і для Атоса по-різному.

Мушкетер увійшов із невизначеною посмішкою на вустах. Рауль замовк. Атос підійшов до свого друга; вираз його погляду звернув на себе увагу юнака. Д'Артаньян мовчки блимнув Атосу; потім, підійшовши до Рауля і простягнувши йому руку, звернувся до батька і сина одночасно:

- Ми, здається, втішаємо хлопчика?

- І ви, незмінно чуйний, прийшли надати мені допомогу в цій нелегкій справі?

Вимовляючи це, Атос обома руками стиснув руку д'Артаньяна. Раулю здалося, що і це рукостискання містить у собі якийсь особливий сенс, який не має прямого зв'язку зі словами батька.

- Так, - відповів капітан мушкетерів, покручуючи вуса лівою рукою, оскільки праву тримав у своїй Атос, - так, я прибув сюди і для цього...

- Нескінченно радий, шевальє, нескінченно радий, і не тільки розраді, яку ви з собою приносите, а й вам, вам самому! О, я вже втішився! - вигукнув Рауль.

І він посміхнувся такою сумною посмішкою, що вона була сумнішою за найсумніші сльози, які коли-небудь бачив д'Артаньян.

- От і добре, - схвалив д'Артаньян.

- Ви прийшли, шевальє, у той момент, коли граф передавав мені подробиці свого побачення з королем. Ви дозволите графу, чи не так, продовжити розповідь?

Очі юнака прагнули, здавалося, проникнути в глибину душі мушкетера.

- Побачення з королем? - запитав д'Артаньян, і до того ж настільки природним тоном, що не могло бути й тіні сумніву в тому, що він щиро здивований. - Ви бачили короля, Атосе?

Атос усміхнувся:

- Так, я бачився з королем.

- І ви не знали, що граф бачив його величність? - запитав наполовину заспокоєний Рауль.

- Ну звісно, не знав.

- Тепер я буду спокійнішим, - промовив Рауль.

- Спокійніше? Щодо чого ж спокійніше? - запитав у Рауля Атос.

- Графе, вибачте мені, - сказав Рауль. - Але, знаючи прихильність, якою ви мене удостоюєте, я побоювався, що ви, можливо, надто різко зобразили його величності мої прикрощі і ваше обурення і що король...

- І що король... - повторив д'Артаньян. - Кінчайте думку, Раулю.

- Вибачте мене і ви, пане д'Артаньян. На якусь частку секунди я перейнявся страхом, зізнаюся в цьому, при думці, що ви прийшли сюди не як пан д'Артаньян, а як капітан мушкетерів.

- Ви з глузду з'їхали, мій бідний Рауль! - вигукнув д'Артаньян, вибухаючи реготом, у якому уважний спостерігач побажав би побачити велику щирість.

- Тим краще, - сказав Рауль.

- І справді, ви з глузду з'їхали! Чи знаєте, що я пораджу вам?

- Говоріть, пане, ваша порада не може бути поганою.

- Так от, я пораджу таке: після вашої подорожі, після відвідування вами пана де Гіша, після відвідування вами принцеси, після відвідування вами Портоса, після вашої поїздки до Венсенського лісу, я раджу вам трішечки відпочити; лягайте, проспіть дванадцять годин і, прокинувшись, поганяйте до знемоги доброго скакуна.

І, притягнувши Рауля до себе, він поцілував його з таким почуттям, з яким міг би поцілувати свого сина. Атос також обійняв Рауля; втім, неважко було помітити, що поцілунок батька ніжніший, а обійми його ще міцніші, ніж поцілунок і обійми друга.

Юнак знову глянув на обох, намагаючись усіма силами свого розуму проникнути в їхні душі. Але він побачив лише усміхнене обличчя д'Артаньяна і спокійне й ласкаве обличчя графа де Ла Фер.

- Куди ви, Раулю? - запитав Атос, помітивши, що віконт де Бражелон збирається йти.

- До себе, графе, - відповів Рауль задушевним і сумним тоном.

- Отже, там вас і шукати, якщо знадобиться щось повідомити вам?

- Так, графе. Думаєте, що вам знадобиться щось повідомляти мені?

- Звідки я знаю? - вимовив Атос.

- Це будуть нові розради, - усміхнувся д'Артаньян, м'яко підштовхуючи Рауля до дверей.

Рауль, бачачи в кожному жесті обох друзів цілковитий спокій і незворушність, вийшов від графа, забираючи із собою лише своє особисте горе і не відчуваючи жодної тривоги іншого роду.

«Слава богу! - сказав він собі самому. - Я можу думати тільки про свої справи».

І, загорнувшись у плащ, щоб приховати від перехожих смуток на обличчі, він попрямував, як обіцяв Портосу, до себе на квартиру.

Обидва друзі з рівним співчуттям подивилися вслід нещасному юнакові. Утім, вони висловили це по-різному.

- Бідний Рауль! - зітхнув Атос.

- Бідний Рауль! - промовив д'Артаньян, знизуючи плечима.

CXCIX. Heu! Miser!*

«Бідний Рауль!» - сказав Атос. «Бідний Рауль!» - сказав д'Артаньян. І Рауль, який викликав співчуття настільки сильних людей, був і справді дуже нещасний.

Попрощавшись із безтрепетним другом і ніжним батьком, залишившись наодинці сам із собою, Рауль згадав про зізнання короля, зізнання, яке викрадало в нього його кохану Луїзу, і відчув, що серце його розривається, як воно розривалося в усякого, кому довелося пережити щось таке, під час першого зіткнення із зруйнованою мрією та обдуреним коханням.

- О, - прошепотів він, - усе скінчено: нічого більше не залишається мені в житті! Мені нічого чекати, нема на кого сподіватися! Про це сказав де Гіш, сказав батько, сказав д'Артаньян. Значить, усе в цьому світі - порожня мрія. Порожньою мрією було і моє майбутнє, до якого я прагнув протягом довгих десяти років! Союз наших душ - теж мрія!

Жалюгідним божевільним, ось ким я був, божевільним, який мріяв вголос перед усіма, перед друзями і недругами, щоб друзів засмучували мої прикрощі, недругів - тішили страждання. І моє горе, моє нещастя завтра ж накличе на мене опалу, про яку всюди почнуть шушукатися, перетвориться на гучний скандал. Завтра ж на мене почнуть вказувати пальцем, і лише ганьба чекає на мене!

І хоча він обіцяв Атосу і д'Артаньяну зберігати спокій, у нього вирвалося все ж кілька слів, сповнених глухої погрози.

- О, якби я був де Вардом, - продовжував свої нарікання Рауль, - і водночас володів гнучкістю й силою д'Артаньяна, я б з посмішкою на вустах запевняв жінок, що ця підступна Лавальєр, яку я вшанував своїм коханням, не залишила в мені ніяких інших почуттів, окрім досади на себе самого, оскільки її фальшиві чесноти я сприйняв за істинні; знайшлися б насмішники, які стали б лестити королю, обравши мене мішенню своїх глузувань; я підстеріг би декого з них і обрушив би на них кару. Чоловіки стали б остерігатися мене, а жінки, після того як я повалив би до своїх ніг кожного третього з числа моїх недругів, - обожнювати.

Так, це шлях, яким належало б слідувати, і сам граф де Ла Фер не відкинув би його. Адже і на його долю випали в молодості чималі випробування. Він не раз і сам говорив мені про це. І чи не знайшов він тоді забуття у вині? Чому б мені не знайти його в насолоді?

Він страждав так само, як я, а можливо, ще сильніше. Виходить, що історія одного - це історія всіх, - випробування більш-менш тривале, більш-менш тяжке. І голос усього людства - не що інше, як довгий, протяжний крик.

Але яке діло до чужих страждань тому, хто сам перебуває в їхній владі? Хіба відкрита рана в грудях іншого полегшує зяючу рану в наших грудях? Хіба кров, що пролилася поруч із нашою, зупиняє нашу кров? Ні, кожен страждає сам по собі, кожен бореться зі своєю мукою, кожен плаче своїми власними сльозами.

І справді, чим було для мене життя до цієї години? Холодним, безплідним піском, на якому я бився завжди для інших і ніколи для себе самого. То за короля, то за честь жінок. Король обдурив мене, жінка мною знехтувала.

О нещасний!.. Жінки! Невже я не міг би змусити їх усіх спокутувати провину однієї їхньої товарки? Що потрібно для цього... Не мати серця або забути, що воно є в тебе, бути сильним навіть тоді, коли маєш справу зі слабким; іти напролом і тоді, коли відчуваєш, що всі й без того поступаються тобі дорогою. Що потрібно для досягнення цього? Бути молодим, красивим, сильним, хоробрим, багатим. Усе це є в мене або незабаром буде.

Але честь? Що ж є честь? Поняття, яке кожен тлумачить по-своєму. Батько каже: "«Честь - це повага, яку віддають іншим і насамперед собі самому». Але де Гіш, але Манікан і особливо Сент-Еньян

сказали б мені: «Честь полягає в тому, щоб служити пристрастям і насолодам свого короля». Дотримуватися такої честі і вигідно, і легко. З такою честю я можу зберегти свою придворну посаду, бути офіцером, отримати чудовий в усіх відношеннях полк. З такою честю я можу стати герцогом і пером Французького королівства.

Тінь, кинута на мене цією жінкою, страждання, якими вона розбила мені серце, серце Рауля, її друга дитинства, не повинні зачіпати пана де Бражелона, хорошого офіцера, відважного воїна; він покриє себе славою в першій же битві та підніметься на стократну вищу висоту, ніж мадемуазель де Лавальєр, коханка короля; адже король не одружиться з Лавальєр, і що голосніше він називатиме її своєю коханою, то щільнішою стане завіса сорому, якою він оточує її; і в міру того, як зростатиме зневага до неї, і її почнуть зневажати, як я її зневажаю, зростатиме й поширюватиметься моя слава.

На жаль! Ми йшли разом - вона поруч зі мною; так минули ми першу, найпрекраснішу, найчарівнішу частину нашого життя. Ми йшли, взявшись за руки, чарівною стежкою, сповненою юності й квітів. І ось ми опинилися на перехресті; тут вона розлучається зі мною, і кожен піде своєю дорогою, все більше і більше віддаляючись один від одного. І решту шляху мені доведеться крокувати одному. Боже мій, як я самотній, я впадаю у відчай, я розчавлений! О я, нещасний!..

Рауль усе ще перебував у владі цих сумних роздумів, коли нога його машинально переступила поріг його будинку. Він прийшов сюди, не помічаючи вулиць, які проходив, не знаючи, як він усе-таки дістався до себе. Штовхнувши двері, він так само несвідомо пройшов далі й піднявся сходами.

Як у більшості будинків того часу, на сходах і на майданчиках було темно. Рауль займав квартиру на першому поверсі; він зупинився і подзвонив. Олівен, який з'явився на дзвінок, прийняв з його рук шпагу і плащ. Рауль відчинив двері, які вели з передпокою в багато обставлену вітальню; завдяки старанням Олівена, який знав смаки свого господаря, вона потопала у квітах. До честі Олівена треба додати, однак, що його мало турбувало, чи помітить молодий пан цей знак уваги з його боку.

У цій вітальні був портрет Лавальєр, намальований нею самою, - колись вона подарувала його Раулю. Цей портрет, що висів над великим, критим темним шовком диваном, одразу ж привернув до себе погляд бідного юнака, і до нього-то він насамперед і попрямував. Втім, Рауль діяв за звичкою: щоразу, як він повертався додому, цей портрет раніше за все інше притягував до себе його погляд. І зараз, як завжди, він підійшов до нього і почав сумно дивитися на нього. Так він дивився і дивився на зображення Лавальєр; руки його були схрещені на грудях, голова трохи відкинута назад, погляд злегка затуманився, але залишався спокійним, навколо рота лягли скорботні складки.

Він вдивлявся в це обожнюване обличчя. Усе, що він щойно передумав, знову промайнуло в його пам'яті, усе, що він вистраждав,

знову хлинуло в його серці, і після тривалого мовчання він утретє прошепотів:

- О я, нещасний!

У відповідь на ці слова за його спиною пролунав жалібний зітхання. Поривчасто обернувшись, він побачив у кутку вітальні якусь жінку, яка стояла похмура і обличчя якої було приховано вуаллю. Входячи, він затулив її дверима і не помітив її присутності, бо до цього жодного разу не відірвав очей від портрета.

Він підійшов до цієї жінки, про яку ніхто йому не доповідав, з чемним поклоном і готовий був уже звернутися з питанням, що їй, власне, потрібно, як раптом опущена голова піднялася, вуаль відкинулася, і він побачив бліде обличчя, яке виражало глибоку скорботу.

Рауль відсахнувся, немов перед ним стояв привид.

- Луїза! - вигукнув він із відчаєм у голосі, і важко було повірити, що людська істота могла видати такий жахливий крик і що водночас не розірвалося серце того, хто кричав.

CC. Рана на рані

Мадемуазель де Лавальєр (бо це була вона) зробила крок уперед.

- Так, Луїзо, - прошепотіла вона.

Але в цей проміжок часу, яким би коротким він не був, Рауль встиг узяти себе в руки.

- Ви, мадемуазель? - запитав він і непередаваним тоном додав: - Ви тут?

- Так, Раулю, - повторила дівчина, - так, я чекала на вас.

- Вибачте мені: коли я увійшов, я не знав...

- Так, я просила Олівена не доповідати вам...

Вона замовкла, і оскільки Рауль не поспішав заговорити, на мить настала тиша, в якій можна було почути биття двох сердець, які калатали, хоч і не згідно одне з одним, але однаково шалено.

Луїза повинна була почати. Вона зробила над собою зусилля і вимовила:

- Мені потрібно переговорити з вами; мені абсолютно необхідно побачити вас... наодинці... Я не відступила перед кроком, який має залишитися таємницею, тому що ніхто, крім вас, пане де Бражелон, не зможе зрозуміти його.

- Мадемуазель, - белькотів розгублений Рауль, що задихається, - я сам, незважаючи на вашу добру думку про мене, я і сам, зізнаюся...

- Зробіть милість, сядьте і вислухайте мене, - перебила його Луїза своїм ласкавим голосом.

Бражелон глянув на неї, потім сумно похитав головою, сів або, вірніше, впав на стілець і попросив:

- Говоріть.

Вона крадькома озирнулася навкруги. Цей погляд був сповнений благання і ще красномовніше висловив її страх перед розголошенням таємниці її приходу, ніж щойно сказані нею слова.

Рауль встав, відчинив двері і сказав:

- Олівене, хто б не прийшов, мене немає вдома.

Потім, повернувшись до Лавальєр, він запитав:

- Адже ви цього хотіли, чи не так?

Ніщо не в змозі передати враження, яке справили на Луїзу ці слова, які означали: «Ви бачите, я все ще розумію вас».

Вона приклала до очей хустинку, щоб стерти непокірну сльозу, потім на мить задумалася і почала:

- Раулю, не відвертайте від мене вашого чесного і доброго погляду; ви не з тих, хто зневажає жінку тільки за те, що вона комусь віддала своє серце, ви не з їхнього числа, навіть якщо це кохання її - нещастя для вас і завдає образи вашій гордості.

Рауль нічого не відповів.

- На жаль, - продовжувала Лавальєр, - на жаль, це правда, мені важко захищатися перед вами, я не знаю, з чого почати. Зачекайте, я зроблю краще: мені здається, найчесніше буде просто і безпристрасно розповісти про все, що трапилося зі мною. А оскільки я говоритиму тільки правду, то серед імли коливань, серед нескінченних перешкод, які мені треба подолати, я все ж таки зможу відшукати пряму дорогу, щоб полегшити моє серце, що заповнене по самі вінця і жадає вилитися біля ваших ніг.

Рауль промовчав.

Лавальєр звернула на нього погляд, який, здавалося, благав: «Підбадьорте мене, з жалю... хоча б єдине слово...»

Але Рауль мовчав, і дівчині довелося продовжувати:

- Щойно у мене був граф де Сент-Еньян із дорученням від короля.

Вона опустила очі.

Рауль теж подивився вбік, щоб не бачити Луїзу.

- Пан де Сент-Еньян прийшов із дорученням від короля, - повторила вона, - і повідомив мені, що ви знаєте про все.

І вона спробувала прямо поглянути на того, хто слідом за стількома ударами мав винести також і цей, але їй не вдалося зустрітися очима з Раулем.

- А потім він додав, що ви гніваєтеся, законно гніваєтеся на мене.

Цього разу Рауль подивився на дівчину, і презирлива усмішка викривила його губи.

- О, благаю вас, - продовжувала вона, - не кажіть, що ви відчули в собі ще що-небудь, крім гніву! Рауль, дайте мені висловитися, вислухайте мене до кінця!

Зусиллям волі Рауль прогнав зморшки зі свого чола; складки біля куточків його рота також розгладилися.

- І крім того, - сказала, схиливши голову, дівчина, зі складеними, як на молитві, руками, - я прошу вас пробачити мене, я прошу вас про це як найвеликодушнішого і найблагороднішого серед людей! Якщо я не говорила вам про те, що відбувається в мені, я ніколи все ж не погодилася б обманювати вас. Благаю, Рауль, благаю вас на колінах, дайте відповідь мені, дайте відповідь хоча б прокляттям! Краще прокляття ваших вуст, ніж підозри вашого серця.

- Я захоплююся вашими почуттями, мадемуазель, - заговорив Рауль, роблячи над собою зусилля, щоб залишитися спокійним. - Не сказати про те, що обманюєш, допустимо, але обманювати було б погано, і, мабуть, ви б не зробили цього.

- Пане, довгий час я думала, що кохаю вас понад усе на світі, і поки я вірила в це своє кохання, я говорила вам, що кохаю вас. У Блуа я любила вас. Король побував у Блуа; і я тоді ще думала, що люблю вас. Я поклялася б у цьому перед вівтарем. Але настав день, який відкрив мені мою оману.

- Ось у цей день, мадемуазель, знаючи, що я кохаю вас, як і раніше, ви і повинні були з почуття порядності відкрити мені очі, сказати, що розлюбили мене.

- Того дня, Раулю... того дня, коли я вперше прочитала в глибині мого серця, того дня, коли я зізналася собі, що не ви заповнюєте всі мої помисли, того дня, коли я побачила перед собою інше майбутнє, ніж бути вашою подругою, вашою коханою, вашою дружиною, того дня, Раулю, - на жаль! - вас не було біля мене.

- Ви знали, де я, мадемуазель. Ви могли написати.

- Я не посміла, Раулю. Я злякалася. Чого ви хочете? Я знала вас, я знала, що ви мене кохаєте, і я тремтіла при одній тільки думці про те страждання, яке я заподіяла б вам. І повірте, Раулю, що я кажу вам справжню правду, повірте, що тепер, коли я вимовляю ці слова, схилена перед вами, із серцем, затиснутим у лещата, голосом, сповненим стогонів, з очима, сповненими сліз, повірте - і це так само вірно, як те, що мій єдиний захист - щирість, що я не відчуваю іншого страждання, окрім того, що читаю у ваших очах.

Рауль спробував зобразити посмішку.

- Ні, - сказала з глибоким переконанням дівчина. - Ви не можете образити мене цим облудою. Ви кохаєте мене, ви були впевнені у своєму почутті до мене, ви не обманювали себе, ви не брехали своєму серцю, тоді як я...

І, бліда, заломивши над головою руки, вона впала перед ним на коліна.

- Тоді як ви, - перебив її Рауль, - ви говорили, що кохаєте тільки мене, а кохали іншого!

- На жаль, так! На жаль, я люблю іншого, і цей інший... боже мій! Дайте мені скінчити, Раулю, тому що в цьому - єдине моє виправдання; цей інший... я люблю його більше за життя, більше за самого бога.

Пробачте мою провину або покарайте мою зраду, Раулю. Я прийшла не для того, щоб виправдовуватися, а для того, щоб запитати: чи знаєте ви, що таке кохання? І ось, я люблю так, що можу віддати життя і душу тому, кого я люблю. Якщо він перестане любити мене, я помру від відчаю, хіба що бог пошле мені підтримку, хіба що рятівник зглянеться наді мною. Я у вашій волі, Раулю, якою б вона не була; я тут для того, щоб померти, якщо ви побажаєте моєї смерті. Убийте мене, Раулю, якщо в глибині свого серця ви вважаєте мене гідною цього.

- Просить смерті тільки та жінка, яка може дати обдуреному коханцеві лише свою кров, і нічого більше.

- Ви маєте рацію, - промовила вона.

Рауль глибоко зітхнув:

- І ваша любов така, що ви не в силах відмовитися від неї?

- Так, я кохаю, і кохаю саме так; кохаю і не хочу ніякого кохання, крім цього.

- Отже, - сказав Рауль, - ви дійсно повідомили мені про все, що я хотів знати. А тепер, мадемуазель, тепер я, своєю чергою, прошу вас про прощення; адже я ледве не став на заваді вашому життю, адже я винен перед вами і, помиляючись, допомагав помилятися і вам.

- Про так багато я не прошу вас, Раулю! - вигукнула Лавальєр.

- Провина цілком на мені, - продовжував Рауль, - я краще за вас знав про труднощі життя, і мені слід було відкрити вам очі; мені слід було внести повну ясність у стосунки між нами, мені слід було змусити заговорити ваше серце, а я ледве домігся, щоб заговорили ваші вуста. Повторюю вам, мадемуазель, прошу вас пробачити мене.

- Це немислимо, абсолютно немислимо! Ви знущаєтеся наді мною!

- Як це?

- Так, немислимо! Не можна бути таким хорошим, таким незвичайним, таким бездоганним.

- Зачекайте, - зупинив її Рауль із гіркою усмішкою, - ще трохи, і ви скажете, можливо, що я не любив вас любов'ю чоловіка.

- О, ви любите мене, ви любите ніжною братньою любов'ю! Дозвольте мені зберегти цю надію, Раулю.

- Ніжною братньою любов'ю? О, не обманюйте себе, Луїзо. Я кохаю вас, як кохає коханець, як чоловік, я кохав вас ніжніше за всіх тих, хто вас кохає або кохатиме.

- Раулю! Раулю!

- Братською любов'ю? О, Луїзо, я любив вас так, що віддав би за вас усю свою кров, краплю за краплею, усю свою плоть, клаптик за клаптиком, вічність, що чекає на мене за труною, мить за миттю.

- Раулю, Раулю! Зжальтеся!

- Я любив вас так, що моє серце мертве, що моя віра коливається, що очі мої згасають. Я любив вас так, що тепер усе для мене пустеля - і на землі, і на небі.

- Рауль, Рауль, друже мій, благаю вас, пощадіть мене! - вигукнула Лавальєр. - О, якби я знала!..

- Занадто пізно, Луїзо! Ви кохаєте, ви щасливі. Я бачу радість, що заповнює вас, крізь сльози на ваших очах. За сльозами, які проливає ваша порядність, я відчуваю зітхання, породжувані вашим коханням. О, Луїзо, Луїзо, ви зробили мене найнещаснішим із людей. Ідіть, заклинаю вас! Прощайте, прощайте!

- Вибачте мене, благаю, вибачте!

- Хіба я не зробив більшого? Хіба я не сказав, що люблю вас?

Лавальєр закрила руками обличчя.

- А сказати вам про це в таку хвилину, сказати так, як кажу я, - це те саме, що прочитати собі у вашій присутності вирок, який засуджує мене на смерть. Прощавайте!

Лавальєр хотіла простягнути йому руку.

- У цьому світі ми не повинні більше зустрічатися, - промовив Рауль.

Ще трохи, і вона закричала б, але він закрив їй рукою рот. Вона поцілувала руку Рауля і знепритомніла.

- Олівене, - сказав Рауль, - підніміть цю молоду пані та знесіть у портшез, який чекає на неї внизу.

Олівен підняв Лавальєр. Рауль зробив рух, щоб кинутися до неї, щоб поцілувати її вперше й востаннє в житті, але, стримавши свій порив, він вимовив:

- Ні, це не моє надбання. Я не король Франції, щоб красти!

І він зачинився у себе в кімнаті, надавши лакею забрати Лавальєр, яка все ще не прийшла до тями.

CCI. Те, про що здогадався Рауль

Після відходу Рауля, після вигуків, якими Атос і д'Артаньян проводили його, вони залишилися наодинці. На обличчя Атоса негайно ж повернувся той самий вираз готовності до всього, що з'явився на ньому, щойно увійшов д'Артаньян.

- Ну, дорогий друже, що ж ви хочете мені повідомити?

- Я?

- Звичайно. Адже не стануть же вас посилати без особливо важливої справи?

Атос усміхнувся.

- Чорт забирай! - вигукнув д'Артаньян.

- Я допоможу вам, друже мій. Король розлючений? Хіба не так?

- Так, мушу зізнатися, він незадоволений.

- І ви прийшли?

- Від його імені. Ви маєте рацію.

- Щоб заарештувати мене?

- Ви потрапили в саму точку, друже мій.

- Ну що ж, нічого іншого я й не чекав. Поїхали!

- Зачекайте! Якого біса! Куди ви поспішаєте!

- Я не хочу вас затримувати, - сказав, усміхаючись, Атос.

- Часу в мене вистачить! А хіба вам не цікаво дізнатися, що сталося у нас із королем?

- Якщо вам завгодно розповісти мені про це, друже мій, я із задоволенням послухаю.

І він вказав д'Артаньяну на громіздке крісло, в якому останній розташувався з можливою зручністю.

- Бачте, я залюбки зроблю це, - продовжував д'Артаньян, - оскільки наша бесіда була досить цікавою.

- Слухаю вас.

- Отже, король викликав мене до себе.

- Після мого відходу?

- Ви перебували в той час на останніх щаблях палацових сходів, як повідомили мені мушкетери. Я з'явився. Друг мій, він був не те що червоний - він був ліловий. Я ще не знав, що сталося між вами. Я побачив лише зламану навпіл шпагу, що лежала на підлозі.

«Пане д'Артаньян! - вигукнув король, побачивши мене, - тут щойно був граф де Ла Фер; він нахаба!»

«Нахаба?!» - вигукнув я з таким виразом, що король одразу замовк.

«Пане д'Артаньян, - продовжував, зціпивши зуби, король, - чи готові ви слухати мене і коритися моєму наказу?»

«Це мій обов'язок, ваша величність».

«Я побажав позбавити цього дворянина від ганьби бути заарештованим у моєму кабінеті, оскільки маю про нього деякі добрі спогади. Але... ви візьмете карету...»

Я рушив до дверей.

«Якщо вам неприємно брати участь у цьому, неприємно заарештовувати його, пошліть начальника моєї особистої охорони».

«Ваша величність, - відповів я, - начальник охорони не потрібен, раз я на чергуванні».

«Я не хотів доручати вам настільки делікатну справу, - промовив король ласкаво, - адже ви завжди бездоганно служили мені, пане д'Артаньян».

«Я не знаходжу тут нічого делікатного, ваша величність. Я при виконанні службових обов'язків, ось і все».

«Але я думав, - сказав здивовано король, - що граф давній ваш друг?»

«Будь він мені навіть батьком, ваша величність, це не позбавило б мене від несення служби».

Король подивився на мене, і моє безпристрасне обличчя, очевидно, розвіяло його побоювання.

«Отже, ви заарештуєте графа де Ла Фер?»

«Звичайно, ваша величність, якщо ви мені віддасте такий наказ».

«Наказ! Я віддаю цей наказ».

Я вклонився.

«Де перебуває граф, ваша величність?»

«Ви знайдете його».

«І заарештую, де б він не був?»

«Так... але постарайтеся, щоб це сталося в нього на квартирі. Якщо він встиг виїхати до себе в маєток, виїжджайте з Парижа і наздоженете його в дорозі».

Я вклонився знову, але не рушив із місця.

«Що ще?» - запитав нетерпляче король.

«Я чекаю, ваша величність».

«Чого ж ви чекаєте?»

«Підписаного вами наказу».

Король, здавалося, був незадоволений.

І справді, це був новий прояв нічим не приборканої влади, прояв свавілля, якщо доречно вживати це слово, говорячи про самодержавство. Король знехотя взяв перо; забарившись трохи, він написав:

«Наказую капітан-лейтенанту моїх мушкетерів, шевальє д'Артаньяну, заарештувати графа де Ла Фер, хоч би де він знайшов його».

Потім він повернувся до мене. Я чекав із цілковитою незворушністю. Мабуть, він побачив у моєму спокої виклик, тому що поспішно підписав цей наказ і, передаючи його в мої руки, вигукнув:

«Ідіть!»

Я підкорився, і ось я у вас.

Атос потиснув руку свого старого друга і промовив:

- Ну що ж? Ходімо!

- Хіба вам не потрібно впорядкувати справи, перш ніж покинути за таких обставин вашу квартиру?

- Мені? Ні, не потрібно.

- Як же так?

- Ви ж знаєте, д'Артаньян, що я завжди дивився на себе як на простого подорожнього на землі, готового вирушити на край світу за наказом мого короля, готового перейти з цього світу в майбутній за велінням мого бога. Що ще потрібно людині, яка попереджена заздалегідь? Дорожній баул або труна. І сьогодні я готовий, як завжди. Везите ж мене!

- А Бражелон?

- Я виховав його на тих самих засадах, якими керувався сам упродовж свого життя, і ви мали помітити, що, побачивши вас, він одразу ж здогадався про причини вашого візиту. Ми збили його на

деякий час зі сліду, але, будьте певні, він достатньо підготовлений до моєї опали, щоб вона могла надмірно його налякати. Ходімо!

- Ходімо, - спокійно сказав д'Артаньян.

- Друже мій, зламавши свою шпагу у короля і кинувши її уламки біля його ніг, я, мабуть, вільний від обов'язку вручити її вам?

- Ви маєте рацію. А втім, якого біса мені потрібна ваша шпага?

- Як мені йти, перед вами чи за вами?

- Треба йти зі мною під руку, - промовив д'Артаньян.

Він узяв графа де Ла Фер під руку і разом із ним спустився зі сходів. Так вони пройшли до під'їзду.

Грімо, який зустрівся їм у передпокої, подивився на них із занепокоєнням. Він досить добре знав життя і подумав, що тут не все гаразд.

- Ах, це ти, Грімо? - сказав Атос. - Ми їдемо...

- Покататися в моїй кареті, - перебив його д'Артаньян, супроводжуючи свої слова доброзичливим кивком, призначеним для слуги.

Грімо відповів гримасою, яка, мабуть, мала зображати посмішку. Він провів обох друзів до карети. Атос увійшов до неї першим, д'Артаньян слідом за ним, не сказавши, втім, кучеру, куди їхати. Цей буденний і нічим не примітний від'їзд Атоса і д'Артаньяна не викликав жодних пересудів у кварталі. Коли карета виїхала на набережну, Атос порушив мовчання:

- Ви, я бачу, везете мене в Бастилію?

- Я? - здивувався д'Артаньян. - О ні, я везу вас туди, куди ви самі побажаєте їхати, і нікуди більше.

- Як так? - запитав спантеличений цією відповіддю Атос.

- Чорт забирай! Ви дуже добре розумієте, дорогий графе, що я взяв на себе доручення короля виключно заради того, щоб ви могли вчинити на свій розсуд. Не думаєте ж ви справді, що я ось так просто, без роздумів, візьму й посаджу вас до в'язниці! Якби я не передбачив усього наперед, я б надав діяти начальнику королівської охорони.

- Отже? - підсумував Атос.

- Отже, повторюю вам, ми їдемо туди, куди ви самі побажаєте їхати.

- Впізнаю вас, друже мій, - сказав Атос, укладаючи д'Артаньяна в обійми.

- Чорт забирай! Усе це видається мені надзвичайно простим. Кучер доставить вас до застави Кур-ла-Рен*; там ви знайдете коня, якого я велів тримати для вас напоготові; на цьому коні ви проскачете три поштових станції без зупинки. Щодо мене, то я тим часом повернуся до короля, щоб повідомити про ваш від'їзд, і зроблю це тільки тоді, коли наздогнати вас буде вже неможливо. Потім ви досягнете Гавра, а з Гавра переправитеся в Англію. Там ви знайдете затишний будиночок, подарований мені моїм другом Монком, не кажучи вже про гостинність,

яку ви зустрінете з боку короля Карла. Що ви можете заперечити проти цього плану?

- Везіть мене в Бастилію, - посміхнувся граф.

- Ви впертий! Але спершу все ж таки подумайте.

- Про що?

- Про те, що вам більше не двадцять років. Повірте, друже мій, я говорю, ставлячи на ваше місце себе самого. В'язниця для людей нашого віку згубна. Ні, ні, я не допущу, щоб ви зачахли у в'язниці. При одній думці про це в мене голова йде обертом.

- Друже мій, на щастя, я так само сильний тілом, як духом. І повірте, я збережу цю силу до останньої миті.

- Але це зовсім не сила, це - безумство.

- Ні, д'Артаньян, навпаки, це - сам розум. Повірте, прошу вас, що, обговорюючи це питання разом із вами, я анітрохи не замислююся над тим, чи загрожує вам мій порятунок загибеллю. Я вчинив би абсолютно так само, як чините ви, і я скористався б наданою вами можливістю, якби вважав для себе пристойним бігти. Я прийняв би від вас ту послугу, яку, за таких обставин, і ви, без сумніву, прийняли б від мене. Ні, я занадто добре знаю вас, щоб торкнутися цієї теми навіть злегка.

- Ах, коли б ви дозволили мені діяти відповідно до мого задуму, - зітхнув д'Артаньян, - вже змусив би я короля поганятися за вами!

- Але ж він усе-таки король, друже мій.

- О, це для мене байдуже, і хоча він король, я б спокійнісінько сказав йому: «Заточайте, виганяйте, винищуйте, ваша величносте, все й уся у Франції та в цілій Європі! Ви можете наказати мені заарештувати і пронизати кинджалом кого вам буде завгодно, будь то сам принц, ваш брат! Але в жодному разі не торкайтеся жодного з чотирьох мушкетерів, або, чорт забирай...»

- Милий друже, - відповів спокійно Атос, - я хотів би переконати вас в одній-єдиній речі, а саме в тому, що я хочу, щоб мене заарештували, і що я найбільше дорожу цим арештом.

Д'Артаньян знизав плечима.

- Так, це так, - продовжував Атос. - Якби ви відпустили мене, я б добровільно з'явився до в'язниці. Я хочу довести цьому молодикові, засліпленому блиском своєї корони, я хочу довести йому, що він може бути першим серед людей тільки за тієї умови, що буде найвеликодушнішим і наймудрішим із них. Він накладає на мене покарання, відправляє до в'язниці, він прирікає мене на тортури, ну що ж! Він зловживає своєю владою, і я хочу змусити його дізнатися, що таке докори сумління, доки господь не явить йому, що таке відплата.

- Друже мій, - відповів на ці слова д'Артаньян, - я надто добре знаю, що якщо ви сказали «ні», значить - ні. Я більше не наполягаю. Ви хочете їхати в Бастилію?

- Так, хочу.

- Поїдемо! У Бастилію! - крикнув д'Артаньян кучеру.

І, відкинувшись на подушки карети, він став люто кусати вус, що завжди означало, як було відомо Атосу, що він уже ухвалив рішення або воно в ньому тільки народжується. У кареті, яка продовжувала рівномірно котитися, не прискорюючи і не сповільнюючи руху, запанувало мовчання. Атос узяв мушкетера за руку і запитав:

- Ви сердитеся на мене, д'Артаньян?

- Я? Чого ж мені сердитися? Усе, що ви робите з героїзму, я зробив би з упертості.

- Але ви згодні зі мною, ви згодні, що бог помститься за мене, хіба не так, д'Артаньян?

- І я знаю людей на землі, які охоче йому в цьому допоможуть, - додав капітан мушкетерів.

CCII. Три співтрапезники, вкрай вражені тією обставиною, що зійшлися разом за вечерею

Карета підкотила до перших воріт Бастилії. Вартовий велів кучеру зупинити коней, але кількох слів д'Ар-таньяна було достатньо, щоб її пропустили у фортецю.

І поки їхали широкою склепінчастою галереєю, що вела у двір коменданта, д'Артаньян, рисячі очі якого бачили рішуче все, і навіть крізь стіни, несподівано скрикнув:

- Що я бачу, однак!

- Що ж ви бачите, друже мій? - незворушно запитав Атос.

- Подивіться в тому напрямку.

- У двір?

- Так, і скоріше.

- Ну що ж, там карета, і в ній привезли, треба думати, такого ж нещасного арештанта, як я.

- Це було б надзвичайно кумедно.

- Ви говорите загадками, дорогий друже.

- Поспішайте поглянути ще раз, щоб побачити, хто вийде з цієї карети.

Саме в цю мить другий вартовий знову зупинив д'Артаньяна, і, поки виконували формальності, Атос мав змогу розгледіти на відстані ста кроків людину, на яку йому вказував капітан мушкетерів.

Ця людина виходила з карети біля самих дверей управління коменданта.

- Ну, - квапив д'Артаньян, - ви його бачите?

- Так, це людина в сірій сукні.

- Що ж ви скажете з цього приводу?

- Те, що я знаю про нього, не надто вже й багато; повторюю, це людина в сірій сукні, яка покидає в цю хвилину карету, ось і все.

- Я готовий битися об заклад! Це - він.

- Хто ж?

- Араміс.

- Араміса заарештовано? Немислимо!

- Я зовсім не стверджую, що його заарештовано; адже він один, ніхто не супроводжує його, і до того ж він приїхав на своїх конях.

- У такому разі що він тут робить?

- О, він коротко знайомий з паном Безмо, комендантом Бастилії, - сказав д'Артаньян, і в тоні його відчулася досада. - Чорт забирай, ми приїхали в самий час.

- Чому?

- Щоб зустрітися з ним.

- Щодо мене, то я дуже шкодую про це. По-перше, тому, що Араміс засмутиться, побачивши мене за таких обставин, і, по-друге, його засмутить, що ми побачили його тут.

- Ваше міркування бездоганне.

- На жаль, коли зустрічаєшся з ким-небудь у цій фортеці, відступити неможливо, скільки б ти не бажав уникнути побачення.

- Послухайте, Атосе, мені спала на думку думка: потрібно позбавити Араміса від прикрості, про яку ви щойно говорили.

- Але як це зробити?

- Я вам зараз розповім... а втім, дозвольте мені пояснити йому наше відвідування фортеці на мій власний лад; я аж ніяк не спонукаю вас брехати, для вас це було б нездійсненно.

- Але що ж я повинен зробити?

- Знаєте що, я буду брехати за двох; з характером і звичками уродженця Гасконі це не так уже й важко.

Атос розсміявся. Карета зупинилася біля того ж під'їзду, де й карета, що доставила Араміса, тобто, як ми вже зазначили, біля порога управління коменданта.

- Отже, вирішено? - напівголосно запитав д'Артаньян, звертаючись до Атоса.

Атос висловив свою згоду кивком голови. Вони почали підніматися сходами. Якщо когось здивує, що д'Артаньян і Атос з такою легкістю проникли в Бастилію, то ми порадимо такому читачеві пригадати, що під час в'їзду, тобто біля кріпосної брами, яку ретельніше за всіх охороняють, д'Артаньян сказав вартовому, що привіз державного злочинця, тоді як біля третіх воріт, тобто вже на внутрішньому подвір'ї фортеці, він обмежився тим, що недбало кинув: «До пана Безмо».

І вартовий негайно ж пропустив їх до Безмо. За кілька хвилин вони опинилися в комендантській їдальні, і першим, хто потрапив на очі д'Артаньяну, був Араміс, який сидів поруч із Безмо і чекав обіду, ласий запах якого поширювався по всій квартирі.

Якщо д'Артаньян удавав, що здивований цією зустріччю, то Арамісу не було потреби зображати здивування: воно було щирим.

Побачивши обох друзів, він здригнувся і виразно видав своє хвилювання.

Атос і д'Артаньян тим часом почали, як ні в чому не бувало, вітатися з господарем і Арамісом, і Безмо, здивований і спантеличений присутністю цих трьох гостей, почав всіляко обходитися з ними.

- З якої нагоди? - запитав Араміс.

- З тим самим питанням і ми звертаємося до вас, - відповів йому д'Артаньян.

- Чи не сідаємо ми всі троє до в'язниці? - вигукнув Араміс нарочито весело.

- Так, так! - зауважив д'Артаньян. - Від цих стін і справді до біса тхне в'язницею. Пане Безмо, ви, зрозуміло, пам'ятаєте, що запрошували мене обідати?

- Я?! - вигукнув вражений Безмо.

- Чорт забирай! Та ви, ніяк, з хмар звалилися! Невже ви встигли забути про своє запрошення?

Безмо зблід, почервонів, глянув на Араміса, який, своєю чергою, дивився на нього впритул, і закінчив тим, що пробурмотів:

- Звісно, я просто в захваті... але... чесне слово... я абсолютно не пам'ятаю... Ах, до чого ж у мене слабка пам'ять!

- Але я, здається, винен перед вами, - сказав д'Артаньян з удаваним роздратуванням у голосі.

- Винні! Але в чому ж?

- У тому, що згадав про ваше запрошення пообідати. Хіба не так?

Безмо кинувся до нього і квапливо заговорив:

- Не ображайтеся, дорогий капітане. У мене найгірша голова в усьому королівстві. Заберіть у мене моїх голубів і мій голубник - і я не вартий найостаннішого новобранця.

- Нарешті ви, здається, почали згадувати, - промовив зарозуміло д'Артаньян.

- Так, так, - відповів нерішуче комендант, - згадую.

- Це було у короля. Ви мені сказали - не знаю вже що - про ваші рахунки з панами Лув'єром і Трамбле*.

- Так, так, звичайно.

- І про благовоління до вас пана д'Ербле.

- А! - вигукнув Араміс, спрямувавши пильний погляд прямо в очі нещасного коменданта. - А тим часом ви скаржилися на свою пам'ять, пане де Безмо.

Безмо перебив мушкетера:

- Ну як же! Звичайно, ви маєте рацію. Я наче зараз бачу себе разом із вами біля короля. Тисяча вибачень! Але зауважте, дорогий пане д'Артаньян, і в цей час, і в будь-який інший, запрошений або непроханий, ви в моєму домі - хазяїн, ви і пан д'Ербле, ваш друг, - сказав він, повернувшись до єпископа, - і ви, пане, - із поклоном додав він, звертаючись до Атоса.

- Я так завжди і вважав, - відповів д'Артаньян. - Ось чому я і приїхав. Будучи цього вечора вільним від служби в королівському палаці, я вирішив заїхати до вас запросто і дорогою зустрівся з графом.

Атос поклонився.

- Граф, який щойно відвідав його величність, вручив мені наказ, що вимагає термінового виконання. Ми були зовсім близько від вас. Я вирішив усе ж таки побачитися з вами, хоча б лише для того, щоб потиснути вам руку і представити вам графа, про якого ви з такою похвалою відгукувалися в короля того самого вечора, коли...

- Прекрасно, прекрасно! Граф де Ла Фер, чи не так?

- Він самий.

- Ласкаво просимо, графе.

- І він залишиться з нами обідати. А я, бідний гончак, я повинен мчати у справах служби. Які ж ви щасливі смертні, ви, але не я! - додав д'Артаньян, зітхаючи з такою силою, з якою міг би зітхнути хіба тільки Портос.

- Отже, ви їдете? - вигукнули в один голос Араміс і Безмо, яких обрадувала приємна несподіванка.

Це не вислизнуло від д'Артаньяна.

- Я залишаю замість себе благородного і люб'язного співтрапезника, - закінчив д'Артаньян.

І він злегка торкнувся плеча Атоса, якого також здивувало раптове рішення д'Артаньяна і який не зміг приховати здивування. Це, своєю чергою, помітив Араміс, але не Безмо, бо останній не вирізнявся такою догадливістю, як троє друзів.

- Отже, ми позбавляємося вашого товариства, - знову заговорив комендант.

- Я відлучуся на годину або, щонайбільше, півтори. До десерту я знову буду у вас.

- У такому разі ми почекаємо, - пообіцяв Безмо.

- Не треба, прошу вас. Ви поставите мене у вкрай незручне становище.

- Але ви все ж таки повернетеся? - запитав Атос із сумнівом у голосі.

- Зрозуміло, - сказав д'Артаньян, багатозначно потискаючи йому на прощання руку.

І він ледь чутно додав:

- Чекайте на мене, Атосе, будьте невимушеними і, заради бога, не говоріть про справу, яка привела нас із вами в Бастилію.

Нове рукостискання підтвердило графу, що він має бути мовчазним і непроникним.

Безмо провів д'Артаньяна до самих дверей.

Араміс, вирішивши змусити Атоса заговорити, обсипав його купою люб'язностей, але всяка чеснота Атоса була чеснотою вищої марки. Якби знадобилося, він міг би зрівнятися в красномовстві з найкращими

ораторами у світі; але за нагоди він вважав за краще б швидше померти, ніж вимовити хоч один-єдиний склад.

Д'Артаньян поїхав. Не минуло й десяти хвилин, як троє співтрапезників, що залишилися, сіли за стіл, що ломився від найрозкішніших страв. Різноманітні печені, закуски, соління, нескінченні вина змінювали одна одну на цьому столі, оплачуваному королівською скарбницею з такою безприкладною щедрістю, що Кольбер міг би легко урізати дві третини витрат, і ніхто в Бастилії від цього не охлякнув би.

Тільки Безмо їв і пив собі на втіху. Араміс ні від чого не відмовлявся; він відвідував усього потроху. Щодо Атоса, то після супу і трьох необтяжливих страв він більше ні до чого не торкався.

Розмова була такою, якою може бути розмова між трьома співрозмовниками настільки різного душевного складу, з такими несхожими думками і турботами.

Араміс знову і знову повертався до питання про те, з якої дивної випадковості Атос залишився в Безмо, коли д'Артаньяна там не було, і чому тут не було д'Артаньяна, якщо залишався Атос. Атос осягнув розум Араміса до тонкощів; він знав, що той вічно щось влаштовує й затіває, вічно плете мережі якихось інтриг; роздивившись добряче свого давнього друга, він зрозумів, що й цього разу Араміс захоплений вельми важливими планами. Слідом за ним і Атос заглибився в роздуми про себе і не раз сам себе запитував, чому д'Артаньян так несподівано і поспішно покинув Бастилію, залишивши там привезеного ним ув'язненого, без дотримання необхідних формальностей.

Але не на цих дійових особах повісті зупинимо ми нашу увагу. Ми залишимо їх за столом, перед залишками каплунів, дичини і риби, понівечених ножем дбайливого Безмо. Ми вирушимо слідами д'Артаньяна, який, схопившись у ту саму карету, що привезла його разом з Атосом, крикнув у саме вухо візнику:

- До короля, і нехай бруківка запалає під нами!

CCIII. Про те, що відбувалося в Луврі, поки вечеряли в Бастилії

Як ми бачили в одному з попередніх розділів, де Сент-Еньян виконав доручення, яке король дав йому до Лава-льєра, але, незважаючи на все своє красномовство, він не міг переконати юну дівчину в тому, що в особі короля в неї досить могутній захисник і що вона не потребує більше ні чиєїсь допомоги.

За перших же слів королівського фаворита, який повідомив про розкриття її таємниці, Луїза вибухнула риданнями і віддалася своєму горю, яке король визнав би образливим для себе, якби міг спостерігати за ним хоча б куточком ока. Де Сент-Еньян, виконуючи обов'язки посла, образився за свого пана і повернувся до нього зі звітом про все, що бачив і чув. Тут-то ми і знаходимо його у великому хвилюванні перед ще більш схвильованим королем.

- Але що ж вона нарешті вирішила? - запитав Людовік. - Що ж вона вирішила? Чи побачу я її принаймні до вечері? Чи прийде вона, чи мені самому треба вирушити до неї?

- Мені здається, государе, що якщо ваша величність бажаєте побачитися з нею, вам доведеться зробити не тільки перший крок у напрямку до неї, а й виконати весь шлях.

- Нічого для мене! Виходить, що цей Бражелон їй дуже і дуже до душі? - пробурмотів Людовик XIV крізь зуби.

- О, ваша величність, цього бути не може; мадемуазель де Лавальєр любить вас, любить усім серцем. Адже ви знаєте, що Бражелон належить до тієї суворої породи людей, які розігрують із себе римських героїв.

Король усміхнувся. Він знав, що це означає, - адже він щойно розлучився з Атосом.

- Що ж стосується мадемуазель де Лавальєр, то її виховали на половині принцеси-вдовиці, тобто усамітнено і в строгості. Наречений і наречена обмінялися клятвами перед місяцем і зірками, і тепер, государю, щоб зруйнувати цей союз, потрібен сам диявол.

Де Сент-Еньян сподівався розвеселити короля, але домігся протилежного - посмішка Людовика змінилася повною серйозністю. Він уже відчув те, про що Атос говорив д'Артаньяну: каяття. Він думав про те, що молоді люди кохали одне одного і присягнулися у вірності; що один з них дотримав свого слова, а інша - занадто чесна і нехитра, щоб не мучитися через свою зраду.

І разом із каяттям серце короля вкололи ревнощі. Він не вимовив більше жодного слова, і замість того, щоб вирушити до матері, до королеви або до принцеси і трохи розважитися та посмішити дам, як він сам говорив про це, він опустився в широке крісло, сидячи в якому його

найясніший батько, Людовік XIII, нудьгував разом із Барада і Сен-Маром* протягом стількох днів.

Де Сент-Еньян зрозумів, що розвеселити короля зараз неможливо. Він зважився на крайній захід і вимовив ім'я Луїзи. Король підняв голову.

- Як ваша величність планує провести вечір? Чи треба попередити мадемуазель де Лавальєр?

- Чорт забирай! Вона попереджена, як мені здається.

- Чи влаштуємо ми прогулянку?

- Ми щойно повернулися з прогулянки, - відповів король.

- Що ж ми будемо робити, ваша величність?

- Мріяти, де Сент-Еньян, мріяти кожен про своє. Коли мадемуазель де Лавальєр достатньо оплакає те, що вона оплакує (у серці короля все ще говорило каяття), тоді, можливо, вона зволить подати нам звістку про себе.

- Ах, ваша величносте, як можете ви так невірно судити про настільки віддане серце?

Король почервонів від досади, ревнощі почали мучити його. Де Сент-Еньян розумів, що становище ускладнюється, як раптом розсунулися складки портьєри. Король кинувся до дверей; перша його думка була, що принесли записку від Ла-Вальєр. Але замість посланця любові він побачив капітана мушкетерів, який мовчки застиг на порозі.

- Пане д'Артаньян! - сказав він. - Це ви!.. Ну як?

Д'Артаньян подивився на де Сент-Еньяна. Очі короля спрямувалися в той самий бік, що й очі його капітана. Ці погляди були б зрозумілі для будь-кого, тим більше вони були зрозумілі де Сент-Еньяну. Придворний поклонився і вийшов. Король і д'Артаньян залишилися наодинці.

- Отже, це зроблено? - почав король.

- Так, ваша величність, - серйозним тоном відповів капітан мушкетерів, - зроблено.

Король замовк, він не знаходив потрібних слів. Однак гордість не дозволяла йому зупинитися на сказаному. Якщо король ухвалив рішення, навіть несправедливе, йому треба довести будь-кому, хто був присутній при тому, як це рішення ухвалювали, і особливо собі самому, що він мав рацію, ухвалюючи його. Для цього існує лише один безвідмовно діючий засіб, а саме - придумати провину для своєї жертви.

Людовик, вихований Мазаріні та Анною Австрійською, володів ремеслом короля краще за будь-якого іншого монарха. Він і цього разу постарався надати докази цього. Після нетривалого мовчання, під час якого він обмірковував про себе все те, що ми щойно виклали, він недбало кинув:

- Що сказав граф?

- Нічого, ваша величність.

- Не дав же він заарештувати себе мовчки?

- Він сказав, що був готовий до цього, ваша величність.

Король підняв голову і гордовито вимовив:

- Вважаю, що граф де Ла Фер перестав розігрувати із себе бунтаря?

- Насамперед, ваша величність, кого ви називаєте бунтарем? - спокійно запитав мушкетер. - Хіба в очах короля той, хто не тільки дає себе замкнути в Бастилію, але ще й чинить опір тим, хто не хоче везти його в цю фортецю, бунтар?

- Тим, хто не хоче везти його у фортецю? - вигукнув король. - Капітане, що я чую? Ви з глузду з'їхали, чи що?

- Не думаю, ваша величність.

- Ви говорите про людей, які не хотіли заарештувати графа де Ла Фер?..

- Так, ваша величність.

- Але хто ці люди?

- Очевидно, ті, на кого ваша величність поклала це доручення, - сказав мушкетер.

- Але ж його було покладено мною на вас, капітане! - закричав король.

- Так, ваша величність, на мене.

- І ви кажете, що, незважаючи на мій наказ, ви мали намір не брати під арешт людину, яка мене образила?

- Саме так, ваша величність.

- О!

- Ба більше, я запропонував графу сісти на коня, якого велів приготувати йому біля застави Конференс.

- З якою метою ви приготували коня?

- Для того, ваша величність, щоб граф де Ла Фер міг доїхати до Гавра, а звідти перебратися в Англію.

- У такому разі ви мені зрадили, пане! - вигукнув король у пориві неприборканої люті.

- Так, государю!

На слова, вимовлені таким тоном, відповідати було нічого. Король зустрів настільки завзятий опір, що він вразив його.

- Чи була у вас підстава поводитися таким чином, пане д'Артаньян? - велично запитав Людовик.

- Я ніколи не дію без підстав, ваша величність.

- Але цією підставою не була дружба, єдине, що могло б вибачити вас, єдине, що могло б мати хоч якусь вагу, адже ваше становище в цій справі було винятково сприятливим. Вирішувати було надано вам.

- Мені, ваша величність?

- Хіба ви не мали вибору - заарештувати графа де Ла Фер або відмовитися від цього доручення?

- Так, ваша величність, але...

- Але що? - нетерпляче перебив д'Артаньяна король.

- Ви попередили мене, ваша величність, що якщо я не заарештую його, то його заарештує начальник охорони.

- Хіба я не спростив для вас цю справу? Адже я не примушував вас брати під арешт вашого друга графа.

- Для мене спростили, для мого друга - ні.

- Чому?

- Тому що він був би все одно заарештований або мною, або начальником вашої охорони.

- Ось яка ваша відданість, пане!.. Відданість, яка міркує, яка дозволяє собі вибирати? Пане, ви не солдат!

- Я чекаю, щоб ваша величність зволили сказати, хто ж я.

- Ви - фрондер.

- А оскільки Фронди більше не існує, то хто ж я все-таки, государ...

- Але якщо те, що ви говорите, - правда...

- Я завжди кажу тільки правду.

- Для чого ж ви з'явилися сюди? Я хочу знати про це!

- Я прийшов сказати королю: государ, граф де Ла Фер у Бастилії...

- Але до цього ви, виявляється, непричетні.

- Це вірно. Але якщо він там, усе ж важливо, щоб ваша величність була про це поінформована.

- Пане д'Артаньян, ви виявляєте неповагу до свого короля.

- Ваша величність...

- Пане д'Артаньян, попереджаю вас, ви зловживаєте терпінням свого короля.

- Навпаки, ваша величність.

- Що це означає - навпроти?

- Я з'явився сюди, щоб ви наказали заарештувати і мене.

- Заарештувати вас?

- Звичайно. Мій друг нудьгуватиме у в'язниці, і я прийшов просити вашу величність про дозвіл скласти йому компанію. Нехай ваша величність скаже своє слово, і я сам себе заарештую, ручаюся, що для цього начальник охорони аж ніяк не знадобиться.

Король кинувся до письмового столу і схопив перо, щоб написати наказ про ув'язнення д'Артаньяна в Бастилії.

- Майте на увазі, пане, що це навіки! - вигукнув він загрозливим тоном.

- Ще б пак, - сказав у відповідь мушкетер, - після такого похвального вчинку ви, зрозуміло, не наважитеся подивитися мені в очі.

Король різко відкинув перо:

- Йдіть геть! Ідіть негайно!

- О ні, я залишуся, з вашого дозволу, государю!

- Що це означає?

- Ваша величність, я прийшов спокійно переговорити з королем; на нещастя, король розлютився, але я скажу королю все, що вважаю своїм обов'язком сказати йому.

- У відставку, пане, у відставку! - вигукнув король.

- Ви знаєте, ваша величносте, що мене не лякає відставка; адже в Блуа, того самого дня, коли ви відмовили королю Карлу в мільйоні, який дав йому після цього мій друг де Ла Фер, я вже звертався до вашої величності з проханням про відставку.

- Добре; кажіть, і коротше!

- Ні, ваша величність, зараз мова піде не про відставку. Ви взяли перо, щоб відправити мене в Бастилію; чому ви змінюєте ваше рішення?

- Д'Артаньян! Гасконська голова! Хто ж із нас король - ви чи я?

- На жаль, ваша величність, ви.

- Що означає ваше «на нещастя»?

- Так, государе, на жаль, бо, якби королем був я...

- Якби королем були ви, ви б схвалили бунт шевальє д'Артаньяна, чи не так?

- Зрозуміло.

- Справді? - І король знизав плечима.

- І я сказав би своєму капітанові мушкетерів, - продовжував д'Артаньян, - я сказав би йому, дивлячись на нього людськими очима, а не палаючими вугіллям: «Пане д'Артаньян, я забув про те, що я - король. Я спустився з трону, щоб образити дворянина».

- Пане, невже ви думаєте, що, перевершуючи свого друга в зухвалості, ви применшуєте тим самим його провину?

- О, ваша величність, я піду набагато далі за нього, і в цьому винні ви самі. Я скажу вам те, чого не сказав би цей наіделікатний із людей, государ; ви прирекли на заклання його сина, і він захищав свого сина; ви прирекли на заклання і його самого; він говорив із вами в ім'я честі, релігії та чесноти, але ви відштовхнули його, прогнали, посадили у в'язницю. Я буду різкішим, ніж він, і скажу вам: вибирайте, ваша величність! Чи хочете ви мати біля себе друзів або лакеїв; воїнів або шаркунів, що відважують поклони? Шляхетних людей чи паяців? Чи хочете ви, щоб вам служили або щоб гнули перед вами шию? Чи хочете ви, щоб вас любили або щоб боялися? Якщо ви віддаєте перевагу ницості, інтригам, боягузтву, то прямо скажіть про це, ваша величність; ми підемо геть, ми, єдині залишки минувшини, я скажу більше - єдині живі приклади звитяги колишнього часу, ми, які служили й перевершили, можливо, у мужності та заслугах людей, які здобули славу в нащадках. Вибирайте, ваша величність, не зволікайте з вибором. Оберігайте справжніх дворян, які ще залишилися при вас, а придворних у вас буде більш ніж достатньо. Покваптеся ж і відправте мене в Бастилію разом із моїм старовинним і випробуваним другом. Бо якщо ви не зуміли вислухати графа де Ла Фер, тобто наймудріший і найблагороднішій голос дворянської честі, якщо ви не бажаєте прислухатися до того, що говорить д'Артаньян, тобто найбільш відвертого й брутального голосу щирості та прямодушності, то ви нікуди не годитесь як король, а завтра станете жалюгідним у своєму безсиллі

королем. Поганих королів ненавидять, жалюгідних королів проганяють. Ось що я скажу вам, ваша величність. Ви самі винні в тому, що штовхнули мене на ці слова.

Похолоділий і смертельно блідий король відкинувся в кріслі. Було очевидно, що блискавка, яка вдарила б біля його ніг, вразила б його менше; здавалося, що йому бракує повітря і він зараз задихнеться. Грубий голос щирості, про який говорив д'Артаньян, проник у його серце, немов клинок.

Д'Артаньян висловив усе, що мав висловити. Розуміючи гнів короля, він зняв із себе шпагу і, шанобливо підійшовши до Людовика XIV, поклав її перед ним на стіл. Але король гнівним жестом відкинув шпагу, яка впала на підлогу і відскочила до ніг д'Артаньяна.

І хоча мушкетер умів тримати себе в руках, як ніхто, цього разу він, своєю чергою, зблід і, тремтячи від обурення, вимовив:

- Король може піддати солдата опалі, може вигнати його, може засудити його на смерть, але, будь він хоч сто разів король, він не має права завдати йому тяжкої образи, піддавши безчестю його шпагу. Ніколи король Франції, государ, не відштовхував від себе з презирством шпагу такої людини, як я. Якщо ця шпага зганьблена - подумайте про це, ваша величносте, - у неї не може бути інших піхов, ніж ваше серце або моє. Я обираю своє, государе; дякуйте богу і моєму довготерпінню!

Потім, вихопивши шпагу, він вигукнув:

- Нехай моя кров впаде на вашу голову, ваша величність!

Стрімким жестом він приклав вістря шпаги до своїх грудей, оперши її ефес об підлогу. Але король ще стрімкішим рухом правої руки обійняв за шию славного мушкетера, схопившись лівою рукою за середину клинка, який він потім у повному мовчанні вклав у піхви.

Д'Артаньян, блідий, тремтячий і ще не оговтався від заціпеніння, допустив, щоб король зробив усе це. Тоді Людовик, пом'якшившись, повернувся до столу, взяв перо, накидав кілька рядків, підписався під ними і простягнув д'Артаньян написаний ним папір.

- Що це, ваша величність? - запитав капітан.

- Наказ пану д'Артаньяну негайно звільнити графа де Ла Фер.

Д'Артаньян схопив королівську руку і закарбував на ній поцілунок; потім, склавши наказ, він запхав його за борт своєї шкіряної куртки і вийшов. Ні король, ні капітан не вимовили при цьому ні слова.

- О, людське серце! О, компас монархів! - прошепотів, залишившись наодинці, Людовик. - Коли ж я навчуся читати в твоїх потаємних вигинах так, немов переді мною лежить відкрита книга! Ні, я не поганий король, я не жалюгідний король, але я просто суща дитина!

CCIV. Політичні суперники

Д'Артаньян, який обіцяв Безмо повернутися до десерту, дотримав свого слова. Тільки-но подали коньяки і лікери, що становили гордість комендантського льоху, як у коридорі почулося брязкіт шпор, і на порозі з'явився капітан мушкетерів.

Атос і Араміс чудово тонко вели гру, і все ж ні тому, ні іншому не вдалося проникнути в таємниці співрозмовника. Вони пили, їли, говорили про Бастилію, про останню поїздку до Фонтенбло, про свято, яке передбачав влаштувати у себе в Во Фуке. Розмова весь час не полишала загальних тем, і ніхто, крім Безмо, не торкнувся жодного разу нічого такого, що могло б становити особистий інтерес для присутніх.

Д'Артаньян влетів посеред загальної бесіди, все ще блідий і схвильований своїм побаченням із королем. Безмо поквапився присунути йому стілець. Д'Артаньян залпом осушив запропоновану йому комендантом повну склянку вина. Атос і Араміс помітили, що д'Артаньян сам не свій. Не помітив цього лише Безмо, який бачив у д'Артаньяні капітана мушкетерів його величності, і нічого більше, і намагався всіляко догодити йому. Належати до оточення короля означало, на погляд Безмо, мати необмежені права. Хоча Араміс і побачив хвилювання д'Артаньяна, вгадати причину його він все ж не міг. Тільки Атос вважав, що знає її. Повернення д'Артаньяна і особливо збуджений стан цієї завжди незворушної людини нібито говорили йому: «Я щойно звернувся до короля з проханням, і король відмовив мені в ньому». Переконаний у правильності своєї здогадки, Атос усміхнувся, встав з-за столу і зробив знак д'Артаньяну нібито для того, щоб нагадати йому, що в них є й інші справи, окрім того, щоб вечеряти разом.

Д'Артаньян зрозумів Атоса і відповів йому також знаком. Араміс і Безмо, помітивши цей німий діалог, запитально подивилися на них. Атос, вирішивши, що настав час пояснити дійсний стан справ, вимовив із люб'язною посмішкою:

- Істина, панове, полягає в тому, що ви, Араміс, щойно вечеряли в товаристві державного злочинця, який до того ж є вашим в'язнем, пане де Безмо.

У Безмо вирвався вигук, що виражав і здивування, і водночас радість. Добрий Безмо пишався своєю в'язницею. Не кажучи вже про вигоди, які приносили йому ув'язнені, він був тим щасливішим, що більше їх було і що більш знатними вони були, то більшою гордістю він переймався.

Щодо Араміса, то, прийнявши належний обставинам вигляд, він сказав:

- Дорогий Атос, вибачте мені, але я був, можна сказати, переконаний, що сталося саме те, що і справді має місце. Якась витівка Рауля або мадемуазель Лава-льєр, хіба не так?

- На жаль! - зітхнув Безмо.

- І ви, - продовжував Араміс, - ви, як справжній вельможа і дворянин, забувши про те, що в наш час існують тільки придворні, вирушили до короля і виклали йому все те, що думаєте про його поведінку?

- Ви вгадали, друже мій.

- Отже, - почав Безмо, тремтячи при думці про те, що він дружньо повечеряв із людиною, яка накликала на себе немилість його величності, - таким чином, графе...

- Таким чином, дорогий комендантe, - сказав Атос, - мій друг, пан д'Артаньян, передасть вам папір, що висовується з-за борта його шкіряної куртки і є, звісно, нічим іншим, як наказом про моє ув'язнення.

Безмо звичним жестом простягнув руку.

Д'Артаньян і справді витягнув з-за пазухи обидва королівські накази, один із них він простягнув коменданту. Безмо розгорнув папір і напівголосно почав читати його, поглядаючи поверх нього на Атоса і зупиняючись час від часу:

- «Наказ утримувати в моїй фортеці Бастилії...» Дуже добре... «у моїй фортеці Бастилії... пана графа де Ла Фер». Ах, пане, яка сумна честь для мене утримувати вас у Бастилії!

- У вас буде терплячий і невибагливий в'язень, пане, - запевнив Атос своїм ласкавим і спокійним голосом.

- І такий, що не пробуде у вас і місяця, дорогий комендантe, - продовжував Араміс, тоді як Безмо, тримаючи перед собою наказ, переписував у тюремну відомість королівську волю.

- І дня не пробуде, або, точніше, ночі, - підсумував Д'Артаньян, пред'являючи другий наказ короля, - бо тепер, дорогий пане де Безмо, вам доведеться переписати також і цей папір і негайно звільнити графа.

- Ах! - вигукнув Араміс. - Ви позбавляєте мене клопоту, дорогий д'Артаньян.

І він із багатозначним виглядом потиснув руку спершу мушкетеру, потім - Атосу.

- Як! - здивовано запитав Атос. - Король мені повертає свободу?

- Читайте, дорогий друже, - сказав д'Артаньян.

Атос узяв наказ і прочитав.

- Так, - кивнув він, - ви маєте рацію.

- І вас це сердить? - усміхнувся д'Артаньян.

- О ні, навпаки! Я не бажаю зла королю, а найбільше зло, яке можна побажати королям, - це щоб вони творили несправедливість. Але вам це далося нелегко, хіба не так? Зізнайтеся ж, друже мій!

- Мені? Аж ніяк ні, - повернувся до нього мушкетер. - Король виконує будь-яке моє бажання.

Араміс подивився д'Артаньяну в обличчя і побачив, що це неправда. Щодо Безмо, то він не зводив очей із д'Артаньяна, у такому

захваті він був від людини, яка змушує короля виконувати будь-яке своє бажання.

- Король посилає Атоса у вигнання? - запитав Араміс.

- Ні, про це не йшлося; король не вимовив цього слова, - сказав д'Артаньян. - Але я думаю, що графу й справді найкраще... якщо тільки він не збирається дякувати королю...

- Кажучи по правді, не збираюся, - гірко усміхнувся Атос.

- Так от, я вважаю, що графу найкраще піти на деякий час у свій замок, - продовжував д'Артаньян. - Утім, Атосе, говоріть, наполягайте. Якщо вам приємніше жити де-небудь в іншому місці, я впевнений, що доб'юся відповідного дозволу короля.

- Ні, дякую вам, дорогий д'Артаньян, - відповів Атос, - для мене немає нічого приємнішого, ніж повернутися до моєї самотності, під розлогі дерева на березі Луари; якщо господь найкращий цілитель душевних ран, то природа - найкращі ліки від них. Отже, пане, - звернувся Атос до Безмо, - я вільний?

- Так, графе, гадаю, що так; сподіваюся принаймні, - промовив комендант, крутячи в різні боки обидва папери, - за умови, звісно, що в пана д'Артаньяна не припасено ще одного наказу.

- Ні, дорогий пане Безмо, ні, - засміявся мушкетер, - вам слід триматися другого наказу, і на ньому ми з вами поставимо крапку.

- Ах, графе, - сказав Атосу Безмо, - та чи знаєте ви, чого ви втрачаєте? Я призначив би вам щоденне утримання в тридцять ліврів, як генералам; та що там! - п'ятдесят, як належить принцам, і ви б щодня вечеряли, як повечеряли сьогодні.

- Вже дозвольте мені, пане, віддати перевагу моєму скромному достатку.

Повернувшись потім до д'Артаньяна, Атос вимовив:

- Пора, друже мій.

- Пора, - підтвердив д'Артаньян.

- Чи не доставите ви мені радості бути моїм супутником, дорогий друже? - запитав д'Артаньяна Атос.

- Лише до воріт: досягнувши їх, я скажу вам те саме, що сказав королю: «Я при виконанні службових обов'язків».

- А ви, дорогий Араміс, - сказав, посміхаючись, Атос, - чи можу я розраховувати на вас як на супутника: адже Ла Фер дорогою до Ванна.

- У мене цього вечора, - відповів прелат, - побачення в Парижі, і я не можу нехтувати цим побаченням, не завдавши серйозної шкоди дуже важливим справам.

- Тоді, дорогий друже, дозвольте укласти вас в обійми і піти. Пане де Безмо, дякую вам за вашу люб'язність і особливо за страви, якими ви пригощаєте бастильських в'язнів і з якими мене познайомили.

Обійнявши Араміса і потиснувши руку Безмо, вислухавши від того й від іншого побажання щасливо доїхати, Атос із д'Артаньяном відкланялися і пішли.

Розповімо тепер про те, що сталося в будинку Атоса і Рауля де Бражелона в той самий час, коли в Бастилії розігрувалася розв'язка сцени, початок якої ми спостерігали в королівському палаці.

Як ми бачили, Грімо супроводжував свого пана до Парижа і, як ми сказали вище, був присутній під час від'їзду Атоса; він бачив, як д'Артаньян покусував вус, він бачив, як його пан сів у карету; придивившись до обличчя того та іншого й знаючи ці обличчя досить тривалий час, він зрозумів, незважаючи на їхню зовнішню незворушність, що сталося щось важливе.

Після від'їзду Атоса він почав розмірковувати. Він згадав, як дивно Атос попрощався з ним, згадав про те збентеження, яке він помітив у хазяїні, людині з такими чіткими думками і такою непохитною волею, збентеження, непримітне для всіх, але тільки не для нього. Він знав, що Атос не взяв із собою жодних речей, а тим часом у нього склалося враження, що він їде не на годину і навіть не на день. За тоном, яким, звертаючись до Грімо, Атос вимовив слово «прощавай», відчувалося, що він їде надовго.

Усе це спало на думку Грімо одночасно з почуттям глибокої прихильності до Атоса, яке нахлинуло на нього, з тим жахом перед порожнечею і самотністю, що постійно займають уяву тих, хто кохає; коротше кажучи, усі ці думки й відчуття занепали чесному Грімо в смуток і посіяли в ньому тривогу.

Не знайшовши, однак, жодних вказівок, які могли б спрямувати його, не помітивши й не виявивши нічого, що могло б зміцнити в ньому сумніви, Грімо віддався своїй уяві та почав будувати здогади щодо того, що трапилося з його паном. Адже уява - це притулок або, точніше, покарання для сердець, сповнених прихильності. І справді ніколи ще не траплялося, щоб людина з прив'язливим серцем уявляла собі свого друга щасливим або веселим. І ніколи голуб, який пустився в політ, не навіює голубові, який залишився на місці, нічого, окрім страху перед долею, що чекає на нього.

Отже, Грімо перейшов від тривоги до страху. Він відновив у пам'яті послідовність перебігу подій: лист д'Артаньяна до Атоса, лист, що так засмутив Атоса, потім відвідини Атоса Раулем, відвідини, після яких Атос зажадав своїх орденів і придворної сукні; потім побачення з королем, побачення, після якого Атос повернувся додому в такому похмурому настрої, далі пояснення батька із сином, пояснення, після якого Атос із таким сумом обійняв Рауля, а Рауль із таким сумом пішов до себе; нарешті, поява д'Артаньяна, що пощипує вуса, після чого граф де Ла Фер поїхав разом із д'Артаньяном у кареті. Усе це в сукупності являло собою драму в п'ять актів, досить ясну і прозору навіть для менш досвідчених і тонких психологів, ніж Грімо.

І Грімо вдався до рішучих засобів. Він почав перетрушувати придворну сукню свого пана, щоб розшукати там лист д'Артаньяна. Лист усе ще лежав у кишені, і він прочитав таке:

«Дорогий друже! Рауль зажадав від мене відомостей про поведінку мадемуазель де Лавальєр під час перебування нашого юного друга в Лондоні. Я бідний капітан мушкетерів, і вуха мої весь день набивають казарменими й альковними плітками. Якби я повідомив Раулю все, що думаю і що чув, бідний хлопчик не виніс би цього. До того ж я служу королю і не можу обговорювати його поведінку. Якщо серце велить вам діяти, дійте. Справа більшою мірою зачіпає вас, ніж мене, і до того ж вас майже стільки ж, скільки Рауля».

Грімо вирвав у себе півпрядки волосся. Він вирвав би більше, якби волосся в нього було хоч трішки густішим.

«Ось де, - сказав він собі, - потрібно шукати розгадку! Мадемуазель накоїла недобре. Те, що говорять про неї і короля, - суща правда. Нашого молодого пана обдурили. Він, напевно, провідав про це. Граф вирушив до короля і висловив йому начистоту все, що думає. Ах, боже мій, граф повернувся без шпаги!»

Від цього відкриття на лобі у відданого слуги виступив піт. Він більше не розмірковував: він насунув на голову капелюх і побіг до Рауля.

Після відходу Луїзи Рауль встиг приборкати в собі якщо не кохання, то страждання і, подумки озираючись на небезпечний шлях, на який заманили його безумство й обурення, відразу побачив свого батька в безсилій боротьбі з королем, боротьбі, розпочатій до того ж самим Атосом. У цей момент прозріння нещасний юнак пригадав таємничі знаки Атоса, несподіване відвідування д'Артаньяна, і його уяві представилося те, чим закінчується всяке зіткнення між монархом і підданим.

«Д'Артаньян на чергуванні, отже, прикутий до свого посту, - думав Рауль, - і він не поїхав би до графа де Ла Фер заради задоволення побачитися з ним. Він вирушив у дорогу лише тому, що мав повідомити йому щось таке, чого він, Рауль, не знає. Це щось, за такого складного збігу обставин, приховувало в собі щонайменше загрозу, а можливо, і пряму небезпеку».

Рауль здригнувся при думці про те, що він поводився як запеклий егоїст, що забув про батька через своє нещасливе кохання, що шукав забуття в гіркій насолоді розпачу, тоді як йому слід було, мабуть, встати на захист Атоса й відбити удар, спрямований прямо в нього.

Ця думка змусила його стрепенутися. Він пристебнув до пояса шпагу і побіг до будинку батька. Дорогою він зіткнувся з Грімо, який з іншого кінця, але з тим самим запалом кинувся на пошуки істини. Вони обійнялися. Обидва вони опинилися в одній і тій самій точці параболи, описаної їхньою уявою.

- Грімо! - вигукнув Рауль.

- Пане Рауль! - вигукнув Грімо.

- Як граф?

- Ви його бачили?
- Ні, а де він?
- Я і сам розшукую його.
- А пан д'Артаньян?
- Поїхав із ним разом.
- Коли?
- Через десять хвилин після вас.
- Верхи?
- Ні, у кареті.
- Куди ж вони попрямували?
- Не знаю.
- Чи взяв батько із собою гроші?
- Ні.
- Шпагу?
- Ні.
- Гримо!
- Пане Рауль!
- Мені здається, що д'Артаньян приїхав...
- Щоб заарештувати графа, чи не так?
- Так, Грімо.
- Я готовий у цьому заприсягтися.
- Якою дорогою вони поїхали?
- Набережними.
- До Бастилії?
- Боже мій! Так!
- Поквапся! Біжимо!
- Біжимо!
- Але куди? - запитав пригнічений Рауль.
- Вирушимо спочатку до шевальє д'Артаньяна, можливо, ми що-небудь там і дізнаємося.
- Ні, якщо він приховав від мене правду, перебуваючи в батька, він і далі приховуватиме її. Підемо до... О господи, але я сьогодні остаточно збожеволів! Грімо!
- Що ще?
- Я забув про пана дю Валлона.
- Пане Портос?
- Який все ще чекає на мене. На жаль! Я тобі казав, що я остаточно збожеволів.
- Чекає на вас? Де ж?
- У Менших Братів у Венсенському лісі!
- Боже мій!.. На щастя, це недалеко від Бастилії.
- Швидше! Швидше!
- Пане, я велю осідлати коней.
- Так, друже мій, іди подбай про коней.

CCV. Портос прислухався до переконань, але суті справи все ж не зрозумів

Гідний Портос, вірний законам старовинного лицарства, вирішив дочекатися де Сент-Еньяна, поки не стемніє. Але оскільки де Сент-Еньян не міг прибути до місця зустрічі, оскільки Рауль забув попередити про це свого секунданта, і оскільки очікування затягувалося до нескінченності та ставало дедалі виснажливішим і виснажливішим, Портос наказав сторожеві, що стояв неподалік біля воріт, роздобути для нього кілька пляшок чималого вина та більше м'яса, щоб було принаймні чим розважитися, пропускаючи час від часу славний ковток разом зі славним шматком. І він дійшов уже до останньої крайності, тобто, кажучи інакше, до останніх шматочків, коли Рауль і Грімо, ганяючи щодуху коней, підскакали до нього.

Побачивши на дорозі двох вершників, Портос ні на мить не засумнівався, що це не хто інший, як противники. Він поспішно схопився з трави, на якій встиг зручно розташуватися, і почав розминати коліна і кисті рук.

«Ось що значить мати добрі бойові звички! Цей негідник усе ж посмів з'явитися. Якби я пішов звідси, він, не знайшовши тут нікого, отримав би безсумнівну перевагу перед нами», - думав Портос.

Випнувши груди, він прийняв найбільш войовничу зі своїх поз, продемонструвавши воістину атлетичну статуру. Але замість де Сент-Еньяна йому довелося зіткнутися з Раулем, який, відчайдушно кричачи і жестикулюючи, кинувся до нього.

- Ах, дорогий друже! Вибачте мене! До чого ж я нещасливий!
- Рауль! - здивувався Портос.
- Ви не сердитеся на мене? - вигукнув Рауль, обіймаючи Портоса.
- Я? За що?
- За те, що я забув про вас. Але я просто втратив голову.
- Що ж сталося?
- Якби ви знали, друже мій!
- Ви вбили його?
- Кого?
- Де Сент-Еньяна.
- На жаль! Тепер мені не до Сент-Еньяна!
- Що ще?
- Те, що граф де Ла Фер, мабуть, заарештований.

Портос зробив рух, який міг би перекинути кам'яну стіну.

- Заарештований?.. Ким?
- Д'Артаньяном.
- Немислимо! - вимовив Портос.
- І тим не менше це правда, - відповів Рауль.

Портос повернувся до Грімо нібито для того, щоб знайти в нього підтвердження. Грімо кивнув головою.

- Куди ж його відвезли?

- Імовірно, у Бастилію.

- Що навело вас на це припущення?

- Дорогою ми розпитували різних людей: одні бачили, як проїжджала карета, інші - як вона в'їхала у ворота Бастилії.

- О-хо-хо! - зітхнув Портос. І він зробив два кроки вбік.

- Яке рішення ви приймаєте? - запитав у нього Рауль.

- Я? Ніякого. Але я не бажаю, щоб Атос залишався в Бастилії.

Рауль підійшов до Портоса ближче.

- Чи знаєте ви, що арешт проведено за наказом самого короля?

Портос подивився на юнака; його погляд говорив: «А мені-то яке діло до цього?» Цей німий вигук здався Раулю настільки красномовним, що він більше вже не звертався до Портоса із запитаннями. Він сів на коня. Портос за допомогою Грімо зробив те саме.

- Виробимо план дій, - сказав Рауль.

- Так, звісно, давайте-но виробимо наш план, - погодився Портос.

Рауль раптово зупинився.

- Що з вами? - запитав Портос. - Слабкість?

- Ні, безсилля! Не можемо ж ми втрьох узяти Бастилію.

- Ах, якби д'Артаньян був у нашій компанії, я б не відмовився від цього.

Рауль був у захваті від цієї героїчної - тому що вона була нескінченно наївною - віри у всемогутність д'Артаньяна. Ось вони, ці знамениті люди, які втрьох або вчотирьох нападали на цілі армії і брали в облогу замки! Налякавши смерть і переживши ціле століття, що лежало тепер у руїнах, ці люди були все ще сильнішими за наймічніших із молодих.

- Пане, - сказав Портосу Рауль, - ви мені навіяли думку, що нам необхідно побачити д'Артаньяна.

- Звичайно.

- Треба думати, що, відвівши мого батька у фортецю, він уже встиг повернутися до себе.

- Впораємося спочатку в Бастилії, - запропонував Грімо, який говорив мало, але слушно.

І вони поспішили до Бастилії. Через дивну випадковість - такі випадковості боги дарують лише людям із сильною волею - Грімо несподівано помітив карету, що в'їжджала на підйомний міст біля воріт Бастилії. Це був д'Артаньян, який повертався від короля.

Даремно Рауль пришпорив коня, розраховуючи наздогнати карету і побачити, хто в ній їде. Коні зупинилися по той бік масивних воріт, ворота зачинилися за ними, і кінь Рауля ткнувся мордою в мушкет вартового.

Рауль повернув назад, задоволений, що він все ж таки бачив карету, в якій і був, очевидно, доставлений його батько.

- Тепер карета в наших руках, - зауважив Грімо.

- Нам слід почекати, адже вона, безсумнівно, поїде назад, чи не так, друже мій? - сказав Рауль, звертаючись до Портоса.

- Якщо і д'Артаньяна не піддадуть арешту, - відповів Портос. - В іншому разі все втрачено.

Рауль нічого не відповів: можна було припустити все що завгодно. Він порадив Грімо поставити коней на маленькій вулиці Жан Босір, щоб не викликати підозр, тоді як сам став підстерігати виїзд з Бастилії д'Артаньяна або тієї самої карети, яку він щойно бачив.

Це рішення виявилося правильним. Не минуло й двадцяти хвилин, як знову відчинилися ворота, і в них показалася карета. Раулю, однак, і цього разу не пощастило роздивитися тих, хто перебував у ній. Грімо, втім, присягався, що в ній було двоє і один із них - його пан. Портос поглядав то на Рауля, то на Грімо, сподіваючись зрозуміти їх.

- Зрозуміло, - сказав Грімо, - якщо граф у цій кареті, значить, його або відпускають на волю, або перевозять в іншу в'язницю.

- Зараз ми це дізнаємося; вся справа в тому, яку дорогу вони оберуть, - зауважив Портос.

- Якщо мого пана звільняють, то його повезуть додому, - промовив Грімо.

- Це правильно, - підтвердив Портос.

- Карета їде в іншому напрямку, - вказав Рауль.

І справді, карета в'їхала в передмістя Сент-Антуан.

- Поскачемо, - запропонував Портос. - Ми нападемо на карету і надамо Атосу можливість втекти разом із нами.

- Заколот! - прошепотів Рауль.

Портос знову подивився на Рауля, і цей другий його погляд був гідним доповненням до першого, спрямованого ним незадовго перед цим на Рауля і на Грімо з метою з'ясувати їхні наміри.

Через кілька миттєвостей троє вершників наздогнали карету; вони слідували за нею так близько, що дихання їхніх коней зволожувало її задню стінку.

Д'Артаньян, увага якого була незмінно насторожі, почув тупіт коней. У цей момент Рауль крикнув Портосу, щоб він обігнав карету і подивився, хто супроводжує Атоса. Портос дав шпори коню і опинився нарівні з каретою, але нічого не побачив, оскільки фіранки на її вікнах були опущені.

Гнів і нетерпіння охопили Рауля. Він тільки тепер усвідомив собі повною мірою, якою таємничістю оточували Атоса ті, хто його супроводжував, і зважився на крайні заходи.

Д'Артаньян, однак, упізнав Портоса. Через шкіряні фіранки він розгледів також Рауля. Про результати своїх спостережень він повідомив

графу де Ла Фер. Але їм обом хотілося знати, чи підуть Портос і Рауль до кінця.

Так і сталося. Рауль із пістолетом у руці підскакав до головного коня і крикнув кучеру: «Стій!» Карета зупинилася. Портос зняв кучера з козел. Грімо вчепився за ручку на дверцятах карети.

Рауль відкрив обійми і закричав:

- Графе! Граф!

- Це ви, Раулю? - промовив Атос, сп'янілий радістю.

- Непогано! - додав, сміючись, д'Артаньян.

І обидва вони обійняли юнака і Портоса.

- Мій хоробрий Портос, мій відданий друг, - вигукнув Атос, - ви завжди тут як тут!

- Йому все ще двадцять років, - сказав д'Артаньян. - Браво, Портосе!

- Чорт забирай, - промовив дещо збентежений Портос, - але ж ми думали, що вас заарештовано.

- А тим часом, - перебив Атос, - справа йшла лише про прогулянку в кареті шевальє д'Артаньяна.

- Ми стежили за вами від самої Бастилії, - відповів Рауль, і в тоні його виразно відчувалися недовіра і докір.

- Куди ми їздили вечеряти до найдобрішого пана Безмо. Чи пам'ятаєте Безмо, Портосе?

- Звичайно, чудово пам'ятаю.

- І ми бачили там Араміса.

- У Бастилії?

- Так. За вечерею.

- Ах, - полегшено зітхнув Портос.

- Він просив передати вам тисячу привітів.

- Дякую.

- Куди ж їде пан граф? - запитав Грімо, якому його господар встиг уже подякувати вдячною посмішкою.

- Ми вирушаємо в Блуа, додому.

- Як? Прямо звідси? Без багажу?

- Так і їдемо. Я збирався просити Рауля, щоб він надіслав мої речі або привіз їх сам, якби побажав приїхати до мене.

- Якщо ніщо не утримує його більше в Парижі, - сказав д'Артаньян, подивившись на Рауля прямим і гострим, як сталевий клинок, поглядом, здатним так само, як клинок, спричиняти біль, адже він роз'ятрив рани юнака, - він вчинив би краще за все, поїхавши з вами, Атосе.

- Тепер мене ніщо не утримує в Парижі, - відповів Рауль.

- Отже, ми їдемо разом, - вирішив Атос.

- А пан д'Артаньян?

- О, я збирався проводити Атоса лише до застави; звідти ми повернемося разом із Портосом.

- Чудово, - відгукнувся Портос.

- Підіть сюди, сину мій, - промовив граф, ласкаво обіймаючи Рауля за шию і саджаючи його в карету. - Грімо, - продовжував граф, - ти не поспішаючи повернешся в Париж, ведучи в поводу коня пана дю Валлона. Що ж стосується мене і Рауля, то ми пересядемо на верхових коней, надавши карету панам д'Артаньяну і дю Валлону, які повернуться в Париж. Приїхавши додому, ти збереш мої речі і разом із листами перешлеш їх у Блуа.

- Але коли ви приїдете знову до Парижа, - зауважив Рауль, розраховуючи спонукати графа висловитися, - ви залишитеся без білизни і всіх інших речей, і це буде надзвичайно незручно.

- Вважаю, Раулю, що я їду надовго. Останнє моє перебування тут не породжує в мені особливого бажання повертатися сюди, принаймні в найближчому майбутньому.

Рауль опустив голову і замовк.

Атос вийшов з карети і сів на коня, на якому приїхав Портос і який, мабуть, був немало втішений тим, що змінив свого вершника. Друзі обійнялися на прощання, потиснули один одному руки й обмінялися запевненнями у вічній дружбі. Портос обіцяв провести в Атоса, щойно матиме у своєму розпорядженні дозвілля, не менше місяця. Д'Артаньян також пообіцяв приїхати в Блуа, щойно отримає відпустку. Обійнявши Рауля востаннє, він шепнув йому:

- Я напишу тобі, мій дорогий.

Це було так багато для д'Артаньяна, який ніколи нікому не писав, що Рауль був зворушений до сліз. Він вирвався з обіймів мушкетера і поскакав.

Д'Артаньян сів у карету, де його чекав Портос.

- Ну й день, друже мій, - сказав він, звертаючись до Портоса.

- Так, так, - підтвердив Портос.

- Ви, мабуть, добряче втомилися?

- Не можна сказати, щоб дуже. Однак я ляжу раніше, щоб завтра бути свіжим і відпочившим.

- А дозвольте запитати, для чого?

- Для того, щоб закінчити розпочате мною сьогодні, я вважаю.

- Ви хвилюєте мене, друже мій. Я бачу, що ви чимось стривожені. Яку ж чортівню ви почали і що залишили незакінченим?

- Послухайте, адже Рауль так і не бився. Виходить, що битися доведеться мені.

- З ким? З його величністю королем?

- Як це з королем? - запитав вражений Портос.

- Ну так, звісно, моє велике дитя, з королем.

- Але, запевняю вас, - з паном де Сент-Еньяном.

- Ось що я маю намір сказати вам, Портосе. Оголивши шпагу проти цього дворянина, ви оголюєте шпагу проти самого короля.

- Що ви! - витріщив очі Портос. - І ви в цьому впевнені?

- Ще б пак!

- Як же залагодити в такому разі цю неприємну справу?

- Ми постараємося гарненько повечеряти з вами. Стіл капітана мушкетерів, як кажуть, непоганий. Ви побачите за вечерею красеня де Сент-Еньяна і вип'єте разом зі мною за його здоров'я.

- Я? - жахнувшись, вигукнув Портос.

- Як? Ви відмовляєтеся пити за здоров'я його величності?

- Але, чорт забирай, я не кажу про його величність короля, я кажу про пана де Сент-Еньяна!

- Повторюю вам, це - одне й те саме.

- Раз так... Ну що ж... - буркнув переможений Портос.

- Ви мене зрозуміли, дорогий мій?

- Ні, але тепер це не має значення.

- Це й справді не має значення, - сказав д'Артаньян. - Поїхали вечеряти, мій безцінний Портос.

CCVI. У товаристві пана де Безмо

Читач не забув, зрозуміло, що, покинувши Бастилію, д'Артаньян і граф де Ла Фер залишили там Араміса наодинці з Безмо.

Безмо не відчув, що після відходу двох із його гостей розмова помітно зів'яла. Він був переконаний, що чудові десертні вина Бастилії були достатнім стимулом, щоб змусити порядну людину розговоритися. Однак він погано знав його преосвященство єпископа, який ставав найбільш непроникним якраз за десертом. Щодо прелата, то він давно знав Безмо і розраховував тому на той самий засіб, який і Безмо вважав винятково дієвим.

Хоча бесіда співтрапезників і не переривалася, але насправді вона втратила будь-який інтерес. Говорив лише Безмо, і до того ж тільки про дивний арешт Атоса, арешт, за яким так скоро послідував наказ про звільнення. Втім, Безмо не сумнівався, що обидва накази - і про арешт, і про звільнення - були власноруч написані королем. Король же обтяжував себе писанням подібних наказів лише у виняткових випадках. Усе це було вельми цікаво і настільки ж загадково для Безмо, але оскільки все це було цілком зрозуміло для Араміса, то останній не надавав цій події такого значення, яке бачив у ній поважний комендант. До того ж Араміс рідко коли турбував себе без достатніх підстав, а він не встиг ще повідомити Безмо, заради чого він потурбував себе цього разу.

Отже, у той момент, коли Безмо дійшов до центрального пункту своїх міркувань, Араміс, раптово перервавши його, вимовив:

- Скажіть, дорогий пане де Безмо, невже у вас у Бастилії немає інших розваг, окрім тих, свідком яких мені довелося бути двічі чи тричі, коли я мав честь відвідати вас?

Це звернення було настільки несподіваним, що комендант зупинився на півслові, нагадуючи собою флюгер під час раптового пориву зміненого напряму вітру.

- Розваг? - перепитав комендант, вражений цим запитанням. - Але вони йдуть одна за одною, монсеньйор.

- Слава богу! А в чому вони полягають?

- О, у мене бувають найрізноманітніші розваги.

- Гості, напевно?

- Гості? Ні. Гості не часто відвідують Бастилію.

- Все ж таки це трапляється не так уже й рідко?

- Дуже рідко.

- Навіть якщо говорити про людей вашого суспільства?

- А що ви називаєте моїм товариством?.. Моїх в'язнів?

- О ні! Ваших в'язнів! Я знаю, що ви відвідуєте їх, але не думаю, щоб вони відповідали вам тим самим. Я кличу вашим товариством, дорогий пане де Безмо, товариство, членом якого ви є.

Безмо зупинив на Арамісі пильний погляд; потім, вирішивши, що підозра, яка промайнула в нього, абсолютно необґрунтована, він сказав:

- О, у мене тепер дуже невелике коло знайомих. Зізнаюся вам, дорогий пане д'Ербле, що квартира в Бастилії видається світським людям найчастіше похмурою і похмурою. Що стосується дам, то вони ніколи не приїжджають сюди без здригання, яке мені дуже нелегко побороти. І справді, як їм, бідолахам, не жахатися, побачивши ці величезні похмурі вежі, при думці, що в них замкнені нещасні в'язні і що ці нещасні в'язні...

У міру того як очі Безмо вдивлялися в безпристрасне обличчя Араміса, язик найдобрішого коменданта перевертався дедалі повільніше й повільніше і під кінець зовсім заціпенів.

- Ні, ви мене не зрозуміли, дорогий пане де Безмо; ні, не зрозуміли. Я не кажу про суспільство в широкому сенсі цього слова, я кажу про особливе суспільство, коротше, про суспільство, членом якого ви є.

Безмо ледь не впустив повну склянку мускату, яку він підніс було до губ і до якої вже зібрався прикластися.

- Складаюся, - пробурмотів він, - я складаюся членом товариства?

- Ну звісно, я говорю про товариство, у якому ви перебуваєте, - повторив Араміс із цілковитою безпристрасністю. - Хіба ви не є членом одного таємного товариства, мій дорогий пане де Безмо?

- Таємного?

- Таємного або, якщо завгодно, таємничого?

- Ах, пане д'Ербле...

- Не відпирайтеся.

- Але повірте...

- Я вірю тому, що знаю.

- Клянуся вам!

- Послухайте, дорогий пане де Безмо, я кажу: перебуваєте; ви запевняєте: ні; один із нас, безсумнівно, говорить правду, інший - без сумніву, бреше. Зараз ми це з'ясуємо.

- Яким чином?

- Випийте ваш мускат, дорогий пане де Безмо. Але, чорт забирай, у вас абсолютно розгублений вигляд!

- Анітрохи, анітрохи!

- Тоді пийте вино.

Безмо випив, але поперхнувся.

- Отже, - продовжував Араміс, - якщо ви, всупереч моєму твердженню, не перебуваєте в таємному або таємничому, якщо завгодно, суспільстві (епітет не важливий), якщо ви не перебуваєте в суспільстві цього роду, то не зрозумієте жодного слова з того, що я збираюся сказати, ось і все.

- О, будьте впевнені наперед, що я рівно нічого не зрозумію.

- Чудово.

- Спробуйте, прошу вас про це.

- Ось це я і маю намір зробити. Якщо ж, навпаки, ви - один із членів цього товариства, ви одразу ж підтвердите це, чи не так?

- Запитуйте! - відповів, здригаючись, Безмо.

- Бо ви погодитеся зі мною, дорогий пане де Безмо, - продовжував Араміс тим самим безпристрасним тоном, - що неприпустимо перебувати в якомусь таємному товаристві й користуватися перевагами, які воно надає, не накладаючи на себе зобов'язання надавати йому, своєю чергою, деякі незначні послуги.

- Зрозуміло, зрозуміло, - пробурмотів Безмо. - Ви маєте рацію... звісно... якби я був...

- Так от, у цьому суспільстві, про яке я щойно говорив і в якому ви, очевидно, не перебуваєте...

- Вибачте, я аж ніяк не хотів сказати цього в такій рішучій формі.

- Існує одне зобов'язання, що накладається на всіх комендантів і начальників фортець, які є членами ордена.

Безмо зблід.

- Ось зобов'язання, яке я маю на увазі, - вимовив Араміс твердим голосом. - Ось це саме зобов'язання.

- Послухаємо, дорогий пане д'Ербле, послухаємо вас.

Тоді Араміс виголосив або, точніше сказати, прочитав на пам'ять нижченаведену статтю орденського статуту. Він зробив це з такими інтонаціями, наче читав би з написаного.

- Названий начальник або комендант фортеці зобов'язаний допустити до ув'язненого, якщо в цьому виникне потреба і цього зажадає сам ув'язнений, духівника, який належить до ордена.

Він замовк. На Безмо було шкода дивитися, до того він зблід і тремтів.

- Текст зобов'язання точний? - спокійно запитав Араміс.

- Монсеньйор...

- А, ви, здається, починаєте розуміти.

- Монсеньйоре! - вигукнув Безмо. - Не потішайтеся над моїм бідним розумом; порівняно з вами я - дрібна сошка, і якщо ви хочете виманити в мене деякі таємниці моєї установи...

- Анітрохи! Ви помиляєтеся, дорогий пане де Безмо. Мене аж ніяк не цікавлять таємниці вашої установи, мене цікавлять таємниці, які зберігає ваша совість.

- Нехай буде так! Нехай вас цікавлять таємниці, які зберігає моя совість. Але проявіть хоч трішечки поблажливості до мого дещо особливого становища.

- Воно й справді незвичне, мій люб'язний пане де Безмо, - продовжував невблаганний єпископ, - якщо ви належите до того товариства, яке я маю на увазі; але в ньому немає нічого виняткового, якщо ви не знаєте за собою жодних зобов'язань і відповідальні тільки перед його величністю королем.

- Так, пане, так! Я підкоряюся лише одному королю. Кому ж іще, має, по-вашому, чинити покору дворянин французького королівства, якщо не своєму королю?

Араміс помовчав. Потім своїм вкрадливим голосом він вимовив:

- До чого, однак, приємно французькому дворянину і єпископу Франції чути настільки лояльні промови від людини ваших чеснот, любий пане де Безмо, і, вислухавши вас, вірити відтепер тільки вам і нікому більше!

- Хіба ви сумніваєтеся в мені, монсеньйоре?

- Я? О ні!

- Отже, тепер ви більше не сумніваєтеся?

- Так, тепер я не сумніваюся в тому, що така людина, як ви, - сказав з усією серйозністю Араміс, - недостатньо вірна владним особам, яких вона обрала собі з власної волі.

- Володарям? - вигукнув Безмо.

- Так, я вимовив це слово.

- Пане д'Ербле, ви все ще потішаєтеся наді мною, хіба не так?

- Готовий визнати, що набагато важче становище мати над собою кількох володарів, ніж одного, але в цій скруті винні ви самі, пане де Безмо, і я тут ні до чого.

- Ні, зрозуміло, ні, - відповів нещасний комендант, остаточно втративши голову. - Але що це ви збираєтеся робити? Ви встаєте?

- Як бачите.

- Ви йдете?

- Так, я йду.

- Як дивно ви зі мною тримаєтеся, монсеньйоре!

- Я? Дивно?

- Невже ви поклялися влаштувати мені тортури?

- Я був би в розпачі, якби це дійсно було так.

- Тоді залишіться.

- Не можу.

- Чому?

- Тому що залишатися у вас мені більше нема чого, на мене чекають інші обов'язки.

- Обов'язки в такий пізній час!

- Так! Зрозумійте, мій дорогий пане де Безмо: «Названий начальник або комендант фортеці зобов'язаний допустити до ув'язненого, якщо в цьому виникне потреба і цього вимагатиме сам ув'язнений, духівника, який належить до ордена». Я прийшов сюди; ви не розумієте того, що я говорю, і я повертаюся сказати тим, хто послав мене, щоб вони вказали мені якесь інше місце.

- Як!.. Ви?.. - вигукнув Безмо, дивлячись на Араміса майже з жахом.

- Духівник, що належить до цього ордену, - сказав Араміс так само спокійно.

Але хоч би якими смиренними були ці слова, вони справили на бідного коменданта не менше враження, ніж удар блискавки, що злетіла з небес поруч із ним. Безмо посинів, і йому здалося, що очі Араміса впиваються в нього як два розпечені клинки, що пронизують його серце.

- Духівник, - бурмотів він, - духівник. Монсеньйор - духівник ордена?

- Так, я духівник ордену; але нам більше нема про що тлумачити, оскільки ви до нашого ордену не маєте жодного стосунку.

- Монсеньйор...

- І оскільки ви не маєте до нього жодного стосунку, ви відмовляєтеся виконувати його накази.

- Монсеньйоре, - вставив Безмо, - монсеньйоре, благаю вас, вислухайте мене.

- До чого?

- Монсеньйоре, я зовсім не стверджую, що не маю жодного стосунку до ордена.

- Так ось воно що!

- Я не говорив також, що відмовляюся коритися.

- Але те, що відбувалося щойно між нами, надзвичайно нагадує опір, пане де Безмо.

- О ні, монсеньйоре, ні, ні, ні; я хотів лише впевнитися...

- У чому ж це ви хотіли переконатися? - запитав Араміс, висловлюючи всім своїм виглядом найвищий ступінь презирства.

- Ні в чому, монсеньйоре.

Знизивши голос і відваживши прелату шанобливий уклін, Безмо виголосив:

- У будь-який час, у будь-якому місці я в розпорядженні тих, хто панує наді мною, але...

- Чудово! Ви мені подобаєтеся набагато більше, коли ви такий, як зараз, пане де Безмо.

Араміс знову сів у крісло і простягнув свою склянку Безмо, рука якого так сильно тремтіла, що він не зміг наповнити її.

- Ви щойно вимовили слово «але», - відновив розмову Араміс.

- Але, - відповів бідолаха, - не будучи попереджений, я був далекий від того, щоб чекати...

- А хіба не говориться в Євангелії: «Пильнуйте, бо терміни відомі тільки господу». А хіба приписи ордену не свідчать: «Пильнуйте, бо те, чого я бажаю, того має бажати і вам». Але на якій підставі ви не чекали духівника, пане де Безмо?

- Тому що в даний час серед ув'язнених у Бастилії хворих немає.

Араміс у відповідь на це знизав плечима:

- Звідки ви знаєте?

- Але, судячи з усього...

- Пане де Безмо, - сказав Араміс, відкинувшись у кріслі, - ось ваш слуга, який хоче поставити вас про щось до відома.

У цей момент на порозі дійсно з'явився слуга Безмо.

- У чому справа? - жваво запитав Безмо.

- Пане комендантe, вам принесли рапорт кріпосного лікаря.

Араміс окинув Безмо своїм проникливим і впевненим поглядом:

- Так-так. Введіть сюди того, хто приніс цей рапорт.

Увійшов посланий; вклонившись коменданту, він вручив йому рапорт. Безмо пробіг його і, піднявши голову, здивовано повідомив:

- У другій Бертодьєрі хворий!

- А ви щойно стверджували, мій дорогий пане де Безмо, що у вашому готелі рішуче всі постояльці перебувають у відмінному здоров'ї, - недбало зауважив Араміс.

І він відпив ковток мускату, не відриваючи очей від Безмо. Комендант відпустив кивком голови людину, яка з'явилася зі звітом лікаря, і той вийшов.

- Я думаю, - промовив Безмо, все ще не впоравшись зі своїм тремтінням, - що в наведеному вами параграфі сказано також: «і цього зажадає сам ув'язнений»?

- Так, ви маєте рацію, саме це викладено в параграфі, яка нас цікавить; але подивіться-но, знову хтось вас запитує, дорогий пане де Безмо.

І справді, у цей момент у напіввідчинені двері просунув голову сержант варти.

- Що таке? - роздратовано буркнув Безмо. - Чи не можна залишити мене в спокої хоч на десять хвилин?

- Пане комендант, - сказав солдат, - хворий із другої Бертодьєри доручив своєму тюремнику передати вам його прохання надіслати священика.

Безмо мало не впав навзнак.

Араміс вважав зайвим заспокоювати коменданта, як до цього вважав зайвим лякати його.

- Що ж я маю відповісти? - запитав Безмо.

- Усе, що вам буде завгодно, - посміхнувся Араміс, кусаючи собі губи, - вирішуєте ви, комендант Бастилії, - ви, а не я.

- Скажіть, - поспішно закричав Безмо, - скажіть ув'язненому, що його прохання буде виконано!

Сержант пішов.

- О монсеньйор, монсеньйор! - пробурмотів Безмо. - Та хіба міг я припускати? Хіба міг я передбачити?..

- Хто дозволив вам робити припущення, хто дозволив вам передбачати? Орден - ось хто припускає, орден - ось хто знає, орден - ось хто передбачає. Хіба цього для вас недостатньо?

- Отже, що ви наказуєте?

- Я? Рішуче нічого. Я всього-на-всього бідний священик, простий духівник. Чи не накажете відвідати хворого в'язня?

- О монсеньйоре, я жодним чином не віддаю вам такого наказу, я прошу вас про це.

- Чудово. У такому разі проведіть мене до ув'язненого.

CCVII. В'язень

З моменту перетворення Араміса на духівника ордена Безмо абсолютно змінився.

Досі для гідного коменданта Араміс був прелатом, до якого він ставився з повагою, другом, до якого мав почуття вдячності. Але щойно Араміс відкрився перед ним, усі звичні його уявлення пішли прахом, і він став підлеглим, Араміс став начальником. Безмо власноруч запалив ліхтар, покликав тюремника і, повернувшись до Араміса, сказав:

- Ваш покірний слуга, монсеньйор.

Араміс обмежився кивком голови, що означав «відмінно», і жестом, що означав «ступайте вперед».

Була прекрасна зоряна ніч. Кроки трьох чоловіків гучно віддавалися на кам'яних плитах, і брязкіт ключів, що висіли на поясі в тюремника, долинав до верхніх поверхів веж, нібито для того, щоб нагадати нещасним в'язням, що свобода поза межами їхньої досяжності.

Зміна, що сталася з Безмо, торкнулася, здавалося, всіх і всього. Той самий тюремник, який під час першого відвідування Араміса був такий цікавий і такий наполегливий у розпитуваннях, став не тільки німим, а й безпристрасним. Він ішов з опущеною головою і боявся, здавалося, почути хоча б єдине слово з розмови Араміса з Безмо.

Так, у повному мовчанні, дійшли вони до підніжжя Берто-дьєри і неквапливо піднялися на другий поверх; Безмо, як і раніше, в усьому корився Арамісу, але особливої завзятості в цьому він, утім, не виявляв.

Нарешті вони підійшли до дверей в'язня; тюремникові не знадобилося відшукувати ключ, він приготував його заздалегідь. Двері відчинилися. Безмо хотів було увійти до ув'язненого, але Араміс зупинив його на порозі.

- Ніде не вказано, щоб в'язні сповідалися в присутності коменданта.

Безмо вклонився і пропустив Араміса, який, узявши ліхтар із рук тюремника, увійшов до ув'язненого; потім, не промовивши ні слова, він подав рукою знак, наказуючи замкнути за ним двері. Кілька секунд він простояв без руху, прислухаючись, чи віддаляються Безмо і тюремник; потім, переконавшись, що за звуком кроків, який слабшає, вони вийшли з вежі, він поставив ліхтар на стіл і подивився навколо себе.

На ліжку, вкритому зеленою саржею, абсолютно такому ж, як і всі інші ліжка в Бастилії, тільки трохи новішому, під широким і наполовину опущеним пологом лежав молодий чоловік, до якого ми вже приводили якось раз Араміса.

Відповідно до правил в'язниці у в'язня не було світла. За сигналом гасити вогні йому належало задути свою свічку. Утім, нашого в'язня утримували в особливо сприятливих умовах, оскільки йому було надано надзвичайно рідкісний привілей зберігати в себе освітлення до сигналу гасити вогні; іншим ув'язненим свічки зовсім не видавали.

Біля ліжка, на великому шкіряному кріслі з гнутими ніжками, було складено нову і дуже охайну сукню. Столик без пір'я, без книг, чорнила і паперу самотньо стояв біля вікна. Кілька тарілок з недоторканою їжею свідчили про те, що в'язень ледь доторкнувся до вечері.

Юнак, якого Араміс побачив на ліжку під пологом, лежав, закривши обличчя руками. Прихід відвідувача не змусив його змінити позу: він вичікував або, можливо, забувся в дрімоті. Від ліхтаря Араміс запалив свічку, безшумно відсунув крісло й підійшов до ліжка зі змішаним почуттям пошани й цікавості.

Юнак підняв голову:

- Що хочуть від мене?

- Ви бажали духівника?

- Так.

- Ви хворі?

- Так.

- Дуже хворі?

Юнак подивився на Араміса проникливим поглядом і вимовив:

- Дякую вам.

Потім після хвилинного мовчання він сказав:

- Я вже бачив вас.

Араміс поклонився. Холодний, лукавий і владний характер, що наклав свій відбиток на обличчя ваннського єпископа й одразу ж вгаданий в'язнем, не віщував нічого втішного.

- Мені краще, - додав він.

- Отже?

- Отже, почуваючись краще, я не відчуваю, мабуть, колишньої потреби в духівнику.

- І навіть у тому, про який вам повідомили запискою, знайденою вами в хлібі?

Молодий чоловік здригнувся, але перш ніж він встиг би відповісти або почати відпиратися, Араміс продовжував:

- Навіть у тому священнослужителі, з вуст якого ви маєте почути важливе для вас повідомлення?

- Це інша справа, - промовив юнак, знову відкинувшись на подушку, - я слухаю.

Араміс уважно подивився на нього, і його вразила спокійна і проста велич, властива зовнішності цього юнака: таку велич не можна набути, якщо господь бог не вклав її під час народження в серце і в кров.

- Сідайте, пане, - промовив в'язень.

Араміс поклонився і сів.

- Як ви почуваєтеся в Бастилії? - почав єпископ.

- Чудово.

- Ви не страждаєте?

- Ні.

- І ви ні про що не шкодуєте?

- Ні про що.

- І навіть про втрачену вами свободу?

- Що ви називаєте свободою, пане? - запитав в'язень тоном людини, що готує себе до боротьби.

- Я кличу свободою квіти, повітря, світло, зірки, радість іти туди, куди вас несуть ваші юні ноги.

Молодий чоловік усміхнувся. Важко було сказати, що полягало в цій посмішці - покірність долі чи презирство.

- Подивіться, - сказав він, - ось тут, у цій японській вазі, дві прекрасні троянди, зірвані бутонами вчора ввечері в саду коменданта; сьогодні вранці вони розпустилися й відкрили в мене на очах свої червоні чашечки; розпускаючи складку за складкою своїх пелюсток, вони дедалі більше й більше розкривали переді мною скарбницю своїх пахощів; уся моя кімната напоєна їхнім ароматом. Вони прекрасніші за всі троянди на світі, а троянди - найпрекрасніші серед квітів. Чому ж - погляньте на них - ви думаєте, що я жадаю якихось інших квітів, якщо в мене є найкращі серед них?

Араміс зі здивуванням подивився на юнака.

- Якщо квіти - свобода, - сумно продовжував в'язень, - виходить, що я вільний, бо в мене є квіти.

- Але повітря? - вигукнув Араміс. - Повітря, таке необхідне для життя?

- Підійдіть до вікна, пане, воно відчинене. Між землею і небом вітер стремить свої спекотні й студенисті вихори, теплі випари й ледь помітні струмені повітря, і він пестить моє обличчя, коли, видершись на спинку крісла й обхопивши рукою решітку, я уявляю, ніби плаваю в безкрайньому просторі.

Араміс хмурився все більше і більше в міру того, як говорив в'язень.

- Світло! - вигукнув той. - У мене є щось краще, ніж світло, у мене є сонце, друг, який відвідує мене щодня без дозволу коменданта, без супроводу тюремника. Воно входить у вікно, воно креслить у моїй камері широкий і довгий прямокутник, який починається біля вікна і доходить до полога над моїм ліжком, зачіпаючи його бахрому. Цей прямокутник, що світиться, збільшується з десятої години до полудня і зменшується з першої години до третьої, повільно, повільно, наче він, кваплячись відвідати мене, шкодував розлучитися зі мною. І коли зникає останній промінь, я ще чотири години насолоджуюся сонячним світлом. Хіба цього недостатньо? Мені говорили, що є нещасні, які довбають камінь у каменоломнях, рудокопи, які так і не бачать сонця.

Араміс витер лоб.

- Що стосується зірок, на які так приємно дивитися, то всі вони однакові й відрізняються одна від одної лише величиною та блиском. Мені пощастило: якби ви не запалили свічки, ви могли б побачити чудову зірку, на яку перед вашим приходом я дивився, лежачи в себе на ліжку.

Араміс опустив очі. Він відчував, що його захльостують гіркі хвилі цієї похмурої філософії, що являє собою релігію ув'язнених.

- Ось і все про квіти, про повітря, світло і зірки, - сказав так само спокійно молодий чоловік. - Залишається прогулянка? Але чи не гуляю я весь день у саду коменданта за гарної погоди і тут, коли йде дощ? На свіжому повітрі, якщо спекотно, і в теплі, коли надворі холодно, у теплі, яке дарує мені камін. Повірте мені, пане, - додав в'язень із виразом, не позбавленим гіркоти, - люди дали мені все, на що може сподіватися і чого може бажати людина.

- Люди, нехай буде так! - почав Араміс, піднімаючи голову. - Але бог? Мені здається, ви забули про бога.

- Я дійсно забув бога, - як і раніше, безпристрасно вимовив в'язень, - але навіщо ви мені говорите про це? Навіщо говорити про бога з тим, хто перебуває в ув'язненні?

Араміс подивився в обличчя цьому дивному юнакові, в якому смиренність мученика поєднувалася з посмішкою атеїста.

- Хіба бог не в будь-якій із речей, що вас оточують? - прошепотів Араміс тоном докору.

- Скажіть краще - на поверхні кожної речі, - твердо відповів юнак.

- Нехай так! Але повернемося до початку нашої розмови.

- Охоче.

- Я ваш духівник.

- Так.

- Отже, як той, хто сповідується, ви маєте говорити тільки правду.

- Охоче буду говорити тільки правду.

- Усякий в'язень скоїв злочин, і саме за це його посадили до в'язниці. Який же злочин скоєно вами?

- Ви вже запитували про це, коли вперше завітали до мене.

- І ви ухилилися тоді від відповіді, як ухиляєтеся від неї і сьогодні.

- Чому ж ви думали, що сьогодні я забажаю відповісти?

- Тому що сьогодні я ваш духівник.

- У такому разі, якщо ви так вже хочете знати, який злочин я скоїв, поясніть мені, що називається злочином. А оскільки я не знаю за собою нічого такого, у чому я міг би собі дорікнути, я кажу, що я не злочинець.

- Іноді людина - злочинець в очах сильних світу цього не тому, що вона скоїла злочин, а тому, що вона знає про злочини, які були скоєні іншими.

В'язень слухав із напруженою увагою.

- Так, - сказав він після нетривалого мовчання, - я розумію вас. Так, так, пане, ви маєте рацію. Може статися, що і я злочинний в очах сильних світу цього саме внаслідок цього.

- Ах, значить, ви знаєте щось подібне? - запитав Араміс, якому здалося, що він побачив на панцирі якщо не справжню ваду, то шов, що з'єднує його в місцях склеювання.

- Ні, я рішуче нічого не знаю; втім, я іноді болісно думаю, і в ці моменти я кажу собі...

- Що ж ви говорите?

- Що якщо я буду думати далі, то збожеволію або, можливо, здогадаюся багато про що.

- І тоді? - нетерпляче перебив Араміс.

- Тоді я зупиняюся.

- Ви зупиняєтеся?

- Так, голова в мене робиться важкою, думки - сумними, і я відчуваю, як мене охоплює туга: я бажаю...

- Чого?

- Я й сам не знаю. Адже я не хочу дозволити собі бажати що-небудь із того, чого в мене немає, адже я цілком задоволений тим, що в мене є.

- Ви боїтеся смерті? - глянув йому в очі Араміс із легким занепокоєнням.

- Так, - відповів з посмішкою молодий чоловік.

Араміс відчув холод цієї посмішки і здригнувся.

- О, якщо ви відчуваєте страх перед смертю, значить, ви знаєте більше, ніж говорите.

- Але ви, - промовив у відповідь в'язень, - ви, який змусили мене викликати вас і, після того як я це зробив, приходьте з обіцянкою

розкрити переді мною цілі світи таємниць, - чому ж ви мовчите, тоді як говорю я один? І оскільки ми обидва наділи на себе маски, давайте або обидва залишимося в них, або обидва їх скинемо.

Араміс відчув силу і справедливість цього міркування і подумав: «Я маю справу з людиною непересічною».

- Чи є у вас честолюбство? - звернувся він до в'язня, не підготувавши його до цього раптового стрибка думки.

- Що називається честолюбством?

- Це почуття, що змушує людину бажати більшого, ніж те, що в неї є.

- Я говорив, пане, що я задоволений, але дуже може бути, що я помиляюся. Я не знаю, що саме є честолюбством, але можливо, що воно є в мене. Роз'ясніть мені це, я залюбки послухаю вас.

- Честолюбець, - сказав Араміс, - це той, хто жадає піднестися над своєю долею.

- Я анітрохи не жадаю піднестися над моєю долею, - упевнено заявив молодий чоловік, і ця упевненість ще раз привела в здригання прелата.

Юнак замовк. Але по його палаючих очах, по зморшках, що з'явилися на його лобі, і по зосередженій позі було видно, що він очікує всього чого завгодно, але найменше мовчання. Араміс перервав це мовчання.

- Під час першого нашого побачення ви мені брехали, - дорікнув йому Араміс.

- Брехав! - вигукнув молодий чоловік, схоплюючись із ліжка з таким виразом у голосі і з таким вогнем гніву в очах, що Араміс мимоволі позадкував.

- Я хотів сказати, - промовив Араміс із поклоном, - що ви приховали від мене деякі обставини вашого дитинства.

- Таємниці людини належать їй одній, а не першому зустрічному, пане.

- Це правда, - сказав Араміс, вклоняючись ще нижче, ніж уперше, - це правда, вибачте мені; але невже й сьогодні я для вас усе ще перший зустрічний? Благаю вас, дайте відповідь мені, монсеньйоре!

Цей титул злегка збентежив в'язня, але він, мабуть, не здивувався, що до нього звернулися, назвавши його монсеньйором.

- Я вас не знаю, пане, - відповів він.

- О! Якби я насмілився, я приклався б до вашої руки і поцілував би її.

Молодий чоловік зробив рух нібито для того, щоб простягнути Арамісу руку, але блискавка, що блиснула в його погляді, негайно ж згасла, і він відсмикнув назад свою холодну руку.

- Цілувати руку в'язня! - вигукнув він, похитавши головою. - Навіщо?

- Чому ви сказали мені, - запитав Араміс, - що ви задоволені своїм перебуванням тут? Чому сказали, що нічого не бажаєте і ні до чого не прагнете? Чому, нарешті, кажучи все це, ви перешкоджаєте мені бути, своєю чергою, щирим до кінця?

Та сама блискавка вже втретє спалахнула в очах юнака; але так само, як і двічі перед тим, вона негайно ж згасла.

- Ви мені не вірите? - сказав Араміс.

- О ні, чому ж, пане?

- З дуже простої причини, бо якщо ви знаєте про все те, про що маєте знати, вам не слід довіряти будь-кому.

- У такому разі не дивуйтеся, що я не довіряю і вам, адже ви підозрюєте, що я знаю те, чого я не знаю.

Араміса захопив такий енергійний опір.

- Ви приводите мене в розпач, монсеньйоре! - вигукнув він, ударяючи рукою по кріслу.

- Я не розумію вас, пане.

- Спробуйте ж, прошу вас, зрозуміти мене.

В'язень пильно подивився на Араміса.

- Мені здається іноді, - продовжував останній, - що переді мною людина, яку я шукаю... а потім...

- А потім... ця людина зникає, чи не так? - усміхнувся в'язень. - Ну що ж, тим краще!

Араміс встав:

- Мені рішуче нічого сказати людині, яка ставиться до мене з такою недовірою, як ви, монсеньйоре.

- А мені, - відповідав тим самим тоном в'язень, - нічого сказати людині, яка не бажає зрозуміти, що в'язню слід побоюватися всього на світі.

- Навіть своїх старих друзів? О, це надмірна обережність!

- Своїх старих друзів? Ви один з моїх старих друзів, ви?

- Подумайте, чи не пригадаєте ви, що колись, у тому самому селі, де минуло ваше дитинство, ви бачили...

- Вам відома назва цього села?

- Нуазі-ле-Сек, монсеньйор, - твердо вимовив Араміс.

- Продовжуйте, - вимовив молодий чоловік; ніщо, однак, у його обличчі не висловило, чи підтверджує він сказане прелатом, чи заперечує.

- Монсеньйоре, якщо ви вперто хочете продовжувати цю гру, припинимо розмову. Я прийшов із наміром повідомити вам багато про що, це вірно; але ж і ви, зі свого боку, повинні виявити бажання дізнатися це багато. Перш ніж говорити, перш ніж відкрити вам такі важливі таємниці, які я зберігаю про себе, я потребую з вашого боку якщо не відвертості, то хоча б певної допомоги, якщо не довіри, то хоча б певної частки симпатії. А ви замкнулися в нібито повному незнанні, і це зупиняє мене... І ви чините так не тому, що ви маєте рацію; адже хоч би

як мало ви були обізнані, хоч би яким байдужим вдавали, від цього ви не перестаєте бути тим, хто ви є, і ніщо, чуєте, ніщо не може цього змінити, монсеньйоре.

- Обіцяю терпляче вислухати вас. Але мені здається, що я маю право повторити те запитання, яке я вже ставив вам: хто ви такий?

- Чи пам'ятаєте - тому вже п'ятнадцять чи, можливо, вісімнадцять років, - як ви бачили в Нуазі-ле-Сек вершника, який приїжджав разом із дамою, одягненою зазвичай у сукню з чорного шовку і з вогненними стрічками у волоссі?

- Так, одного разу я запитав ім'я вершника, і мені відповіли, що це абат д'Ербле. Я здивувався, чому цей абат має вигляд воїна, і мені відповіли, що в цьому немає нічого дивного, бо він - колишній мушкетер Людовика Тринадцятого.

- Отже, - сказав Араміс, - колишній мушкетер, тодішній абат, нинішній ваннський єпископ і ваш сьогоднішній духівник, усі вони - я.

- Так. Я впізнав вас.

- У такому разі, монсеньйоре, якщо ви це знаєте, мені залишається тільки додати те, чого ви, мабуть, не знаєте: якби про відвідини цього місця мушкетером, єпископом і духівником довідався б король сьогодні ввечері або завтра вранці, той, хто знехтував усім, аби побувати у вас, побачив би блискучу сокиру ката в казематі, який був би ще темнішим і таємнішим, ніж ваш.

Вислухавши ці вимовлені рішучим тоном слова, молодий чоловік підвівся на ліжку і жадібними очима впився в обличчя Араміса. Після цього в'язень, мабуть, перейнявся довірою до свого відвідувача.

- Так, - прошепотів він, - я пам'ятаю, добре пам'ятаю той час. Жінка, про яку ви говорите, один раз приїжджала з вами і двічі з тією жінкою...

- З тією жінкою, яка відвідувала вас щомісяця?

- Так.

- Чи знаєте ви, хто ця дама?

Очі в'язня заблищали, і він вимовив:

- Знаю; це була дама, близька до двору.

- Чи добре ви її пам'ятаєте?

- О, мої спогади про неї дуже виразні: бачив я цю пані один раз із людиною років сорока п'яти, іншим разом із вами та з пані в чорній сукні зі стрічками кольору полум'я; потім я бачив її ще двічі, і обидва рази з тією ж пані в чорному. Ці четверо разом із моїм гувернером і старою Перонеттою, та моїм тюремником і комендантом - єдині, з ким я розмовляв протягом усього мого життя, майже єдині, яких я бачив за все моє життя.

- Виходить, що ви і там були у в'язниці?

- Якщо тут я у в'язниці, то там я був, можна сказати, на волі, хоча моя свобода і була ґрунтовно обмежена. Будинок, у якому я безвиїзно жив, великий сад, оточений стінами, за які я не міг вийти, - таким було

моє житло. Втім, ви його знаєте, оскільки бували в ньому. Зрештою, звикнувши жити всередині цих стін, я ніколи й не бажав вийти за їхні межі. Тепер ви розумієте, пане, що, не побачивши світу, я не можу бажати чого б то не було, і якщо ви хочете розповісти мені про щось, то знайте: вам доведеться давати мені на кожному кроці роз'яснення.

- Так я і зроблю, монсеньйоре, - сказав, кланяючись, Араміс, - бо це мій обов'язок.

- Почнемо з того, хто був моїм гувернером?

- Гідний дворянин і порядна людина, монсеньйоре, - вихователь вашого тіла і вашої душі. Хіба ви були коли-небудь незадоволені ним?

- О ні, пане, навпаки. Але цей дворянин говорив мені неодноразово, що мій батько і моя мати померли; брехав він чи говорив правду?

- Він проти волі повинен був слідувати даним йому вказівкам.

- Отже, він брехав?

- Тільки в одному. Ваш батько справді помер.

- А мати?

- Вона померла для вас.

- Але для інших вона жива і понині, чи не так?

- Так.

- А я, - молодий чоловік спрямував на Араміса пильний погляд, - я приречений жити в мороці в'язниці?

- На жаль, так.

- І все тому, що моя присутність у світі відкрила б велику таємницю?

- Так, велику таємницю.

- Мій ворог, мабуть, дуже сильний, якщо зміг замкнути в Бастилії таку дитину, якою був я на час мого ув'язнення?

- Так, це так.

- Сильніше, ніж моя мати?

- Чому ж?

- Тому що моя мати захистила б мене.

Араміс вагався.

- Так, сильніше, ніж ваша мати, монсеньйоре.

- Якщо мою годувальницю і мого гувернера забрали в мене і я був так безжально розлучений із ними, чи означає це, що або я, або вони становили для мого ворога велику небезпеку?

- Так, небезпека, якої ваш ворог позбувся, усунувши і годувальницю, і дворянина, - спокійно сказав Араміс.

- Усунувши? Але як же?

- Найвірнішим способом: вони померли.

Молодий чоловік злегка зблід; він провів тремтячою рукою по обличчю.

- Від отрути? - запитав він.

- Так, від отрути.

Юнак на мить задумався.

- Оскільки обидві ці ні в чому не винні істоти, єдина моя опора, були вбиті в один день, я приходжу до висновку, що мій ворог дуже жорстокий або що його примусила до цього крайня потреба; адже і цей гідний з усіх боків дворянин, і ця бідна жінка за все своє життя не заподіяли жодній людині ані найменшого зла.

- Так, монсеньйоре, у вас у роду панує сувора необхідність. І необхідність, на мій превеликий жаль, змушує мене підтвердити, що і дворянин, і годувальниця були дійсно вбиті.

- О, ви не повідомляєте мені нічого нового, - насупився в'язень.

- Невже?

- У мене були щодо цього підозри.

- Які ж?

- Зараз розповім.

У цю мить молодий чоловік, спершись на лікті обох рук, наблизив своє обличчя впритул до обличчя Араміса з виразом такої гідності, самозречення і навіть відваги, що єпископ відчув, як електричні іскри ентузіазму здіймаються з його нездатного вже до бурхливих переживань серця до голови, холодної, як сталь.

- Говоріть же, монсеньйоре! Я вже відкрив вам, що, розмовляючи з вами, наражаю своє життя на небезпеку, і хоч би як мало не коштувало це життя, благаю, прийміть його, якщо воно знадобиться для порятунку вашого.

- Добре, - продовжував молодий чоловік, - я і справді підозрював, що було скоєно вбивство моєї годувальниці і мого гувернера...

- Якого ви називали батьком.

- Якого я називав батьком, добре знаючи при цьому, що я - зовсім не його син.

- Що ж змусило вас засумніватися в цьому?

- Подібно до того, як ви надмірно шанобливі для друга, так він був надмірно шанобливий для батька.

- Щодо мене, то я аж ніяк не маю наміру приховувати, - сказав Араміс.

Молодий чоловік кивнув головою.

- Я не був, без сумніву, призначений для того, щоб залишатися на віки вічні під замком, і що мене переконує в цьому, тепер особливо, - то це турбота, яку проявляли, щоб зробити з мене якомога бездоганнішого світського кавалера. Приставлений до мене дворянин навчив мене всього, у чому був обізнаний сам: арифметики, початків геометрії, астрономії, фехтування і верхової їзди. Вранці я щодня фехтував у нижній залі і їздив верхи по саду. І ось одного разу - це сталося, мабуть, у розпал літа, тому що було винятково спекотно, - я заснув у цій залі. Ніщо до цього часу не навіювало мені підозр, єдине, що дивувало мене, - це шанобливість мого гувернера. Я жив як діти, як птахи небесні, як

рослини, жив сонцем і повітрям. Незадовго перед тим мені виповнилося п'ятнадцять років.

- Значить, тому вже вісім років.

- Так, приблизно. Утім, я втратив лік рокам.

- Вибачте, але що ж говорив вам гувернер, щоб спонукати вас до праці?

- Він говорив, що людина повинна прагнути завоювати собі відоме становище, в якому їй відмовив при народженні бог. Він додавав, що, будучи бідняком, сиротою, безрідним, я можу розраховувати лише на себе самого і що ніхто ніколи не цікавився моєю особою і ніколи не зацікавиться нею. Отже, я був у нижній залі, де перед тим фехтував, і, втомившись від уроку фехтування, я поринув у дрімоту. Мій гувернер перебував у себе в кімнаті, на першому поверсі, просто наді мною. Раптом до мого слуху донісся слабкий крик гувернера. Потім він покликав мою годувальницю: «Перонетта, Перонетта!»

- Так, я знаю, - сказав Араміс, - продовжуйте вашу розповідь, монсеньйоре.

- Вона, мабуть, була в саду, бо дворянин поспішно спустився зі сходів. Стривожений його криком, я встав. Відчинивши з передпокою двері, які вели в сад, він знову кілька разів покликав Перонетту. Нижня зала також виходила вікнами в сад; щоправда, віконниці були прикриті. Однак я притулився до вікна і через щілину в віконницях побачив, як мій гувернер підійшов до великого колодязя, що знаходився майже під самими вікнами його кабінету. Він нахилився над краєм колодязя, заглянув у нього, знову скрикнув і злякано замахав руками. Стоячи за віконницею, я міг не тільки бачити, я міг також чути. І ось я побачив і почув...

- Продовжуйте, монсеньйоре, продовжуйте, прошу вас, - квапив юнака Араміс.

- Перонетта прибігла на поклик гувернера. Він кинувся назустріч їй, узяв її за руку і потягнув за собою до колодязя. Потім, нахилившись над ним разом із нею, він вимовив:

«Дивіться, дивіться, яке нещастя!»

«Що з вами, заспокойтеся! - говорила Перонетта. - У чому справа?»

«Лист, - кричав мій гувернер, - ви бачите цей лист!» І він вказав на дно колодязя.

«Який лист?» - запитала годувальниця.

«Лист, який ви там бачите, це - останній лист королеви!»

При цьому слові я здригнувся. Мій гувернер, якого вважали моїм батьком, він, який безперестанку вчив мене скромності й смиренності, - він у листуванні із самою королевою!

«Останній лист королеви! - вигукнула Перонетта, мабуть вражена не тим, що цей лист від королеви, а лише тим, що він опинився на дні колодязя. - Але як же він потрапив туди?»

«Випадок, Перонетта, престранний випадок! Входячи до себе, я відчинив двері, і оскільки вікно було теж відчинене, здійнявся вітер; і ось я бачу папір, що летить через кімнату; я його впізнаю - це лист королеви; кричачи на весь голос, я підбігаю до вікна; папір кружляє у повітрі та миттєво падає прямо в колодязь».

«Ну що ж, - сказала Перонетта, - якщо лист упав у колодязь, це однаково, що його спалено, і оскільки королева спалює свої листи щоразу, як приїжджає сюди...»

- Щоразу, як приїжджає сюди. Отже, жінка, яка приїжджала щомісяця, була королевою, - перебив сам себе в'язень.

- Так, - кивнув головою Араміс.

- «Звичайно, звичайно, - продовжував гувернер, - але в цьому листі містилися інструкції; як же мені виконувати їх тепер?»

«Напишіть негайно королеві, розкажіть їй усе, як воно було насправді, і вона надішле вам другого листа замість цього».

«Написати королеві! Але вона ніколи не повірить, що трапилася така незвичайна подія, вона вирішить, що я захотів залишити цього листа в себе, замість того, щоб повернути, як і решту, вона вирішить, що я захотів використати його як зброю, а кардинал Мазаріні до такої міри... Цей італійський диявол здатний на все, він здатний при першій же підозрі, що промайнула у нього, наказати, щоб нас отруїли».

Араміс усміхнувся, трохи кивнувши головою.

- «Адже ви знаєте, Перонетта, до чого вони недовірливі, коли йдеться про Філіпа». Філіп - ім'я, яким мене називали, - перервав сам себе в'язень.

«У такому разі роздумувати нема чого, - сказала Перонетта, - потрібно знайти кого-небудь, хто спустився б у колодязь».

«Так, але той, хто полізе вниз за папером, піднімаючись нагору, прочитає його».

«Ну що ж, раз так, знайдемо в селі такого, хто не вміє читати, і ви зможете бути абсолютно спокійні».

«Припустимо. Але той, хто погодиться спуститися в колодязь, здогадається, наскільки важливий папір, заради якого ми ризикуємо людським життям. І все ж, Перонетта, ви подали мені гарну думку; так, так... хтось має спуститися на дно, і цей хтось буду я сам».

Але, почувши його слова, Перонетта вибухнула сльозами й вигуками; вона так наполегливо благала старого дворянина не робити цього, що врешті-решт домоглася від нього обіцянки, що він вирушить на пошуки драбини, досить довгої, щоб можна було спуститися в колодязь; що ж до неї, Перонетти, то вона негайно вирушить у дорогу й піде на ферму, де й знайде якогось сміливого хлопця, якому скаже, що в колодязь упала коштовність, загорнута в папір, і оскільки папір, помітив мій гувернер, намокаючи, розгортається у воді, для цього хлопця не буде нічого несподіваного, коли він знайде лист у розгорнутому вигляді.

«Утім, до цього часу чорнило на листі, можливо, вже розпливеться», - вставила Перонетта.

«Це не важливо. Аби воно знову опинилося в наших руках. Ми віддамо його королеві, і вона переконається, що ми її не обманювали; та й у кардинала не виникне жодних підозр, тож нам нічого буде боятися його».

Прийнявши таке рішення, вони розійшлися. Я прикрив віконницю, за якою стояв, і, бачачи, що мій гувернер збирається увійти до мене в залу, кинувся на подушки зі страшним сум'яттям у голові від усього щойно почутого.

Гувернер відчинив двері і, думаючи, що я сплю, тихенько зачинив їх. Я негайно ж підхопився на ноги і почув звук кроків, що віддалялися. Тоді, знову підійшовши до віконниці, я побачив, як мій гувернер і Перонетта виходили з саду. У всьому будинку я був один.

Щойно вони пішли з саду, я стрибнув у вікно, не обтяжуючи себе необхідністю пройти передпокоєм, підбіг до колодязя і нахилився над ним. Щось біле і блискуче колихалося на тремтячій поверхні зеленуватої води, що розходилася колами.

Ця біла пляма гіпнотизувала і притягувала мене. Очі мої нічого, крім неї, не бачили. Дихання в мене захопило. Колодязь вабив мене своєю розпростертою пащею, своїм холодом. Мені здавалося, ніби я читаю в глибині його вогняні письмена, написані на папері, якого торкнулася рука королеви.

Тоді, не усвідомлюючи того, що роблю, спонукуваний одним із тих інстинктивних рухів, що здатні зіштовхнути нас у прірву, я прив'язав кінець мотузки до основи колодязної поперечини та спустив відро, дозволивши йому піти у воду приблизно на три фути (все це я робив, тремтячи зі страху, аби не поворухнути цей дорогоцінний папір, який встиг змінити свій білий колір на зеленуватий - вірна ознака того, що він уже почав занурюватися); потім, узявши в руки мокру ганчірку, я зісковзнув по мотузці в колодязь, що зяяв піді мною.

Коли я побачив, що вишу над безоднею і небо наді мною почало стрімко зменшуватися, мене охопив озноб, голова в мене пішла обертом, волосся піднялося дибки, але воля подолала і мій жах, і здолану мною слабкість. Я досяг води і ривком занурився в неї, тримаючись однією рукою за мотузку, тоді як іншою гарячково намагався схопити дорогоцінний лист. Я спіймав його, але під моїми пальцями папір порвався надвоє.

Сховавши обидва шматки за пазуху, я почав підніматися нагору. Впираючись ногами в стінку колодязя, підтягуючись за допомогою мотузки, спритний, сильний і підстьобуваний до того ж необхідністю поспішати, я досяг краю колодязя і, вилазячи, облив його водою, що стікала з мене.

Вискочивши зі своєю здобиччю з колодязя, я пустився бігти освітленою сонцем доріжкою і досяг глибини саду, де дерева, що розрослися, утворили свого роду лісок. Там-то я і хотів сховатися.

Але тільки-но я увійшов у цей притулок, як продзвонив дзвін. Це означало, що відчиняють ворота, що повертається мій гувернер і що я дістався сюди вчасно. Я розрахував, що мине не менше ніж десять хвилин, поки він знайде мене, - це за тієї умови, що, здогадавшись, де я, він одразу ж попрямує прямо до мене, а можливо, і всі двадцять, якщо йому доведеться зайнятися пошуками.

Цього було достатньо, щоб встигнути прочитати дорогоцінний папір. Я поспішно доклав одна до одної обидві частини його; літери стали вже розпливатися, але тим не менш мені вдалося розібрати написане.

- І що ж ви там прочитали, монсеньйоре? - запитав глибоко зацікавлений Араміс.

- Досить, щоб дізнатися, що мій гувернер був дворянином, а Перонетта, не будучи важливою пані, була все ж таки не проста служниця. Нарешті, я дізнався, що і я сам не зовсім темного походження, - адже королева Анна Австрійська і перший міністр кардинал Мазаріні опікувалися мною з такою дбайливістю.

Молодий чоловік зупинився; він був занадто схвильований.

- Ну а далі? Що було далі? - поквапив його Араміс.

- Було, пане, що робітник, - відповів молодий чоловік, - нічого, звісно, не виявив у колодязі, хоча й обшукав його з усією ретельністю; було, що краї колодязя, облиті водою, привернули до себе увагу мого гувернера; було, що я не встиг обсохнути на сонці, і Перонетта одразу побачила, що я в мокрому одязі; було, нарешті, і те, що я захворів лихоманкою від купання в холодній воді й хвилювання, породженого в мені моїми відкриттями, і моя хвороба супроводжувалася маренням, у якому я розповів про все, тож, керуючись моїми ж власними зізнаннями, зробленими в маренні, мій гувернер знайшов в узголів'ї ліжка обидва обривки листа, написаного рукою королеви.

- Ах, - зітхнув Араміс, - тепер я розумію рішуче все.

- Усе подальше - не більше як мої домисли. Бідні люди, мабуть, не посміли приховати того, що сталося, написали про все королеві і відправили їй розірваний лист.

- Після чого, - додав Араміс, - вас забрали і помістили в Бастилію.

- Як бачите.

- А ті, хто служив вам, зникли?

- На жаль!

- Не будемо більше думати про мертвих, - сказав Араміс, - подивимося, чи можна зробити що-небудь для живого. Ви сказали, що змирилися зі своєю долею. Чи так?

- Я і зараз готовий повторити те саме.

- І ви не прагнете свободи?

- Я вже відповів на це запитання.

- Вам невідомі ні честолюбство, ні жаль, ні думки про життя на волі?

Молодий чоловік нічого не відповів.

- Чому ви мовчите? - запитав Араміс.

- Мені здається, що я сказав вам досить багато і що тепер ваша черга. Я втомився.

- Добре. Я підкоряюся вам, - погодився Араміс.

Він весь якось підібрався. Обличчя його набуло урочистого виразу. Відчувалося, що він підійшов до найважливішого моменту тієї ролі, яку він мав грати у в'язниці перед в'язнем.

- Моє перше запитання... - почав Араміс.

- Який же? Говоріть.

- У будинку, в якому ви мешкали, не було жодного дзеркала, чи не так?

- Що це таке? Я не знаю, що означає вимовлене вами слово; я ніколи не чув його.

- Дзеркалом називають предмет меблювання, що відображає в собі всі інші предмети; так, наприклад, у склі, підданому відповідній обробці, можна побачити риси свого власного обличчя абсолютно так само, як ви бачите своїми очима риси мого.

- Ні, в будинку не було дзеркала, - відповів молодий чоловік.

Араміс озирнувся навкруги й помітив:

- Його немає і тут; тут вжито тих самих запобіжних заходів, що й там.

- Яка ж їхня мета?

- Зараз ви дізнаєтеся. А тепер вибачте мені; ви сказали, що вас навчали математики, астрономії, фехтування, верхової їзди, але ви не згадали історії.

- Іноді мій вихователь розповідав мені про діяння Людовика Святого, Франциска Першого і Генріха Четвертого.

- І це все?

- Приблизно всі.

- І тут я вбачаю той самий розрахунок; подібно до того, як вас позбавили дзеркал, що відображають навколишні предмети, вас позбавили також знайомства з історією, що відображає минуле. З часу вашого ув'язнення вам заборонили до того ж книжки; отже, вам невідомі численні події, знаючи які, ви могли б об'єднати в щось цілісне ваші розрізнені спогади й різні спонукання вашої душі.

- Це правильно, - сказав молодий чоловік.

- Вислухайте мене: я коротко розповім вам про те, що сталося у Франції за останні двадцять три або двадцять чотири роки, тобто з імовірної дати вашого народження на світ божий, тобто з того моменту, який становить для вас особливий інтерес.

- Говоріть.

На обличчі молодого чоловіка знову з'явився притаманний йому серйозний і зосереджений вираз.

- Чи знаєте ви, хто був сином Генріха Четвертого?

- Я знаю принаймні, хто був його наступником.

- Звідки ви дізналися про це?

- На монеті тисяча шістсот десятого року зображено Генріха Четвертого; тим часом на монеті тисяча шістсот дванадцятого року зображено вже Людовика Тринадцятого. На підставі цього, оскільки другу монету відокремлюють від першої тільки два роки, я зробив висновок, що Людовик Тринадцятий, очевидно, і був наступником Генріха Четвертого.

- Отже, - продовжував Араміс, - ви обізнані про те, що останнім королем, який царював до нашого короля, був Людовик Тринадцятий.

- Так, обізнаний, - відповів молодий чоловік, злегка почервонівши.

- Це був государ зі шляхетними намірами, з широкими планами, але виконання їх постійно відкладалося через різні нещастя і боротьбу, яку довелося вести його першому міністру Рішельє з французькою знаттю. Він - я кажу про Людовіка Тринадцятого - був людиною слабохарактерною. Помер він ще молодим і в печалі.

- Так, я знаю про це.

- Його довго мучила турбота про престолонаслідника. Для государів це дуже болісна турбота, бо вони повинні думати не тільки про те, щоб залишити про себе добру пам'ять, а й про те, щоб їхні задуми жили і після їхньої смерті, і справу їхню було продовжено.

- А хіба Людовик Тринадцятий помер бездітним? - запитав з усмішкою в'язень.

- Ні, але він довгий час був позбавлений радості бути батьком; він занадто довго віддавався смутку, що помре, не залишивши спадкоємця. І ця думка ввергала його у відчай, як раптом його дружина, королева Анна Австрійська...

В'язень здригнувся.

- Чи знали ви, - перебив сам себе Араміс, - що дружину Людовика Тринадцятого звали Анною Австрійською?

- Продовжуйте, - сказав молодий чоловік, не відповівши на запитання Араміса.

- Аж раптом, - розповідав Араміс, - Анна Австрійська оголосила, що чекає на дитину. Ця звістка викликала загальну радість, і всі молилися про щасливе розродження королеви. Нарешті п'ятого вересня тисяча шістсот тридцять восьмого року королева народила сина.

Тут Араміс глянув на свого співрозмовника, і йому здалося, що той зблід.

- Ви зараз почуєте від мене, - попередив юнака Араміс, - історію, яку зараз могли б розповісти вам лише далеко не всі, бо те, що я

збираюся сказати, вважається таємницею, яка померла разом з померлими або похована в бездонних глибинах сповіді.

- І ви відкриєте мені цю таємницю? - запитав молодий чоловік.

- О, - сказав Араміс із усмішкою в голосі, - я не думаю, що наражаю себе на небезпеку, ввіряючи її ув'язненому, який не має жодного бажання покинути Бастилію.

- Я вас слухаю, пане.

- Так от, продовжую. Королева народила сина. Але в той самий час, коли двір тріумфував при цій звістці, в той час, коли король, показавши новонародженого народові й знаті, сідав за стіл, щоб відсвяткувати цю радісну подію, у королеви, що залишилася на самоті, знову почалися пологові перейми, і в неї народився ще один син.

- О, - вимовив в'язень, проговорюючись, що він обізнаний краще, ніж можна було припустити на підставі його слів. - Я думав, що брат короля народився лише...

Араміс похитав головою:

- Зачекайте, буде продовження.

В'язень нетерпляче зітхнув і приготувався слухати.

- Так, - сказав Араміс, - королева народила ще одного сина, другого сина, якого прийняла Перонетта, її повитуха.

- Перонетта! - прошепотів молодий чоловік.

- Одразу ж побігли за королем; йому на вухо повідомили про те, що сталося; він встав з-за столу і поспішив до королеви. Але цього разу на обличчі його не було виразу радості; навпаки, воно виражало радше жах. Народження близнюка перетворило його радість від народження першого сина на сум, бо (ви цього, звісно, не знаєте) у Франції престол переходить до старшого сина, який і царює після батька.

- Я це знаю.

- Тим часом лікарі та юристи висловлюють припущення, що аж ніяк не безперечно, буцімто старшим за законами бога і законами природи є той, хто першим вийшов із материнського лона.

Приглушений крик вирвався з грудей в'язня; він став білішим за простирадло, яким був накритий.

- Тепер ви зрозумієте, - продовжував Араміс, - чому короля, який з такою радістю побачив своє відтворення в новонародженому, охопив розпач, щойно він подумав про те, що відтепер у нього не один спадкоємець, а два, і що той, хто з'явився другим і чиє народження залишилося невідомим, можливо, стане оскаржувати права старшинства в іншого, того, хто народився на дві години раніше і хто вже дві години не може бути нащадком, хто з'явився на світ другим і чиє народження залишилося невідомим, стане, можливо, оскаржувати права старшинства в іншого, того, хто народився на дві години раніше і хто ось уже дві години вважається законним престолонаслідником, і в цьому разі одному богу відомо, що станеться в майбутньому. Адже може статися, що другий його син, відповідаючи інтересам або забаганкам

якоїсь партії, посіє колись у королівстві чвари і братовбивчу війну, підриваючи тим самим династію, яку йому личило б зміцнювати.

- О, я розумію, я все розумію, - прошепотів юнак.

- Ось чому один із синів Анни Австрійської, найгіршим чином розлучений зі своїм братом, найгіршим чином позбавлений спадщини і приречений на животіння в цілковитій невідомості, ось чому цей другий її син безслідно зник, і зник так, що ніхто у Франції нині не знає, чи існує він на світі, ніхто, окрім його рідної матері...

- Його матері, якою він покинутий! - з відчаєм вигукнув в'язень.

- І ще дами в чорному з вогняними стрічками, - продовжував Араміс, - і, нарешті...

- Вас, чи не так? І ви з'явилися сюди, щоб розповісти мені про це, ви з'явилися, щоб розбудити в моїй душі цікавість, ненависть, честолюбство, і, хто знає, можливо, і жагу помсти? Якщо ви той, кого я очікую, якщо ви людина, обіцяна мені запискою, нарешті, людина, послана мені самим богом, то у вас має бути... портрет короля Людовика Чотирнадцятого, що сидить тепер на французькому троні.

- Ось цей портрет, - відповів єпископ, подаючи в'язневі чудово виконану на емалі мініатюру із зображенням гордого, прекрасного і зовсім як живого Людовика Чотирнадцятого.

В'язень жадібно схопив портрет і впився в нього очима, немов хотів назавжди закарбувати його у своєму серці.

- А тепер, монсеньйоре, ось вам і дзеркало.

Араміс надав в'язню час, щоб той міг розібратися в хаосі своїх думок.

- Вражаюче! Вражаюче! - шепотів юнак, пожираючи очима портрет Людовика XIV і своє власне зображення в дзеркалі.

- Що ви думаєте про це? - запитав Араміс.

- Я думаю, що загинув, - сказав бранець, - я думаю, що король ніколи не пробачить мені мого народження.

- Щодо мене, - промовив єпископ, спрямувавши на в'язня погляд, сповнений відданості, - то я не знаю, хто ж король - чи то той, кого зображає портрет, чи то той, чиє обличчя відбивається в цьому дзеркалі.

- Король, пане, той, хто сидить на троні, - сумно вимовив молодий чоловік, - король той, хто не нудиться у в'язниці і хто може, навпаки, ув'язнювати в неї за своєю волею інших. Королівська влада - це могутність, це величезна сила, а я, як ви бачите, абсолютно безсилий.

- Монсеньйоре, - сказав Араміс із такою шанобливістю, з якою він ніколи ще не звертався до свого співрозмовника, - королем, зауважте собі, буде, якщо ви того забажаєте, той, хто, вийшовши з в'язниці, зуміє втриматися на троні, на який його зведуть віддані йому друзі.

- Пане, не спокушайте мене, - гірко зітхнув в'язень.

- Монсеньйоре, не впадайте у відчай, - наполягав Араміс. - Я навів вам докази вашого королівського походження. Вникніть у них,

переконайте себе самого в тому, що ви син короля і король... і потім ми почнемо діяти.

- Ні, ні! Це немислимо.

- Мабуть, що так, - іронічно продовжував ваннський єпископ, - якщо вашому роду й справді визначено самою долею, щоб королівські брати, усунені від престолу, були всі, як один, принцами, позбавленими відваги й честі, яким був, наприклад, Гастон Орлеанський, ваш дядько, який стояв на чолі десяти змов проти Людовіка Тринадцятого, свого брата.

- Мій дядько Гастон Орлеанський влаштовував змови проти свого брата? - вигукнув, жахнувшись, принц. - Він влаштовував ці змови з метою скинути його з престолу?

- Ось саме: тільки з цією метою і жодною іншою.

- Ви говорите щось не те.

- Я кажу справжню правду.

- І в нього... у Гастона Орлеанського були віддані друзі?

- Настільки ж віддані, як я щодо вас.

- Ну і що ж, чого він домігся? На нього чекала невдача?

- Так, він щоразу зазнавав невдачі, і щоразу це відбувалося з його вини. І щоб купити собі життя, - ні, не життя, бо життя королівського брата священне, - щоб забезпечити собі свободу, ваш дядько жертвував життям своїх друзів, віддаючи їх на заклання одного за одним. І тепер він - ганьба нашої історії і прокляття сотні шляхетних родин нашого королівства.

- Розумію вас, пане, - зауважив принц. - Але дайте відповідь, прошу вас, чи вбив мій дядько своїх друзів через слабкість, чи він просто зрадив їх?

- Через слабкість; утім, слабкість володарів - це завжди зрада.

- Але хіба не можна зазнати невдачі через незнання або через нездатність? Невже ви думаєте, що бідний в'язень, такий, як я, наприклад, вихований не тільки далеко від двору, а й від усього світу, невже ви думаєте, що такий в'язень був би в силах надати допомогу тим зі своїх друзів, які спробували б послужити йому службу?

І перш ніж Араміс встиг відповісти, він, охоплений нестримним поривом, який показав, з якою силою може вирувати його кров, раптово вигукнув:

- Ми говоримо про друзів! Але звідки ж у мене, про якого не відає жодна душа людська, можуть узятися друзі? Адже я не маю ні свободи, ні грошей, ні влади, нічого, що приваблює друзів!

- Але мені здається, ваша високість, я мав честь надати себе у ваше розпорядження.

- О, не величайте мене цим титулом, пане! Це насмішка, це нечувана жорстокість! Не спонукайте мене думати про що-небудь інше, окрім як про стіни в'язниці, в якій я замкнений; дозвольте мені любити

або принаймні покірно переносити моє ув'язнення і животіння в цілковитій безвісності.

- Монсеньйор, монсеньйор, якщо ви ще раз повторите ці слова, що розхолоджують, якщо, отримавши докази свого королівського походження, ви й надалі будете настільки ж легкодухими, млявими, безвільними, я підкорюся вашим бажанням і зникну; я відмовлюся від думки служити государеві, якому я прагнув надати допомогу й, якщо знадобиться, віддати своє життя.

- Пане! - вигукнув принц. - Перш ніж заговорити зі мною про все, про що ви зараз говорите, вам слід було задуматися, чи варто назавжди порушувати спокій мого серця.

- Але я до цього і прагну.

- Невже, щоб розповісти мені про велич, про могутність, про те, що на мене чекає престол, вам необхідно було обрати в'язницю? Ви хочете, щоб я повірив у моє блискуче майбутнє, але хіба не ховаємося ми з вами в темряві? Ви спокушаєте мене славою, але хіба ми не тремтимо, як би наші слова не проникли за завісу цього жалюгідного ліжка? Ви зображаєте мені всемогутність, але чи не чую я в коридорі кроків тюремника і чи не боїтеся ви їх ще більше, ніж я? Щоб хоч трохи розвіяти мою зневіру, витягніть мене з Бастилії; дайте вільного повітря моїм легеням, дайте шпори моїм ногам, вкладіть меч у мої руки, і тоді... тоді ми почнемо розуміти одне одного.

- Дати вам усе це і ще багато більше - у цьому і полягає моя мета. Але чи відповідає це вашим бажанням, монсеньйоре?

- Слухайте, пане, - перебив Араміса принц. - Я знаю, що в кожній галереї Бастилії перебуває варта, що на кожних дверях - замок, що біля всіх рогаток - солдати і гармати. Яким же чином зможете ви знешкодити варту і заклепати гармати? Як зможете ви розбити замки та рогатки?

- А яким чином, монсеньйоре, ви отримали записку, що сповіщала вас про мій візит?

- Щоб переправити записку, достатньо підкупити тюремника.

- Раз можна підкупити одного, отже, те саме можна зробити і з десятьма.

- Добре! Допускаю, що витягти нещасного в'язня з Бастилії - річ не остаточно неможлива; допускаю, що можна знайти для нього якесь затишне місце, де його не зможуть схопити королівські слуги; допускаю, нарешті, що можна забезпечити нещасному утікачу стерпне утримання де-небудь у надійному притулку.

- Монсеньйор... - почав з посмішкою Араміс.

- Допускаю, що знайдеться людина, яка все це зробить для мене, хоча тут потрібні сили, що перевищують можливості людські. Але оскільки ви стверджуєте, що я принц королівської крові, що я - брат короля, то як зможете ви повернути мені становище і могутність, забрані в мене моєю матір'ю і моїм братом? І оскільки на мене чекає життя, сповнене боротьби і ненависті, яким чином зможете ви зробити мене

переможцем у цій боротьбі, зробити недосяжним для сонму моїх ворогів? Ах, пане, поміркуйте розумом над цим! Ні, вже краще поселіть мене в якій-небудь похмурій печері, десь на лоні гори; дайте мені радість прислухатися на волі до шумів річки і полів, бачити на волі сонце на блакитному небі або небо, затягнуте грозовими хмарами, - і цього з мене буде достатньо. Не обіцяйте мені більшого, бо ви й справді не можете дати мені більше, і було б злочином тішити мене обманом, - адже ви називаєте себе моїм другом.

Араміс слухав в'язня з глибокою увагою.

- Монсеньйоре, - вимовив він після хвилинного роздуму, - я захоплений настільки щирим і настільки непохитним почуттям, яке навіюють вам ці слова; я щасливий, що я відразу ж розпізнав мого государя.

- Зачекайте, зачекайте трохи!.. Згляньтеся ж наді мною, - вигукнув принц, стискаючи похолоділими пальцями своє чоло, що вкрилося потом, - не мучте мене! Мені нема чого бути королем, щоб бути найщасливішим із людей.

- Щодо мене, монсеньйоре, то мені потрібно, щоб ви стали королем, і це потрібно для щастя всього людства.

- Ах, - сказав принц, у якому знову заговорила невіра, викликана словами єпископа, - у чому ж людство може дорікнути моєму братові?

- Я забув сказати, монсеньйоре, що, якщо ви зголоситеся дозволити мені керувати вами і погодитеся стати наймогутнішим монархом у світі, ви служитимете інтересам усіх тих, кого я залучив заради успішного завершення нашої справи, - а таких у нас багато.

- Безліч?

- І до того ж вони дуже сильні.

- Поясніть.

- Неможливо. Я поясню все до останньої дрібниці, - клянуся перед богом, який чує мене, - того самого дня, коли побачу вас на французькому престолі.

- Але мій брат?

- Ви самі вирішите його долю. Чи, можливо, ви жалієте вашого брата?

- Його, який гноїть мене в цій темниці? О ні, я не шкодую його.

- Тим краще.

- Він міг би прийти сюди, міг би взяти мене за руку і сказати: «Брате мій, господь створив нас, щоб ми любили один одного, а не для того, щоб боролися один з одним. Я прийшов простягнути вам руку. Дикий забобон засудив вас на згасання далеко від людей, у повній темряві, не пізнавши людської радості. Я хочу, щоб ви сиділи поруч зі мною; я хочу підперезати вас мечем, що дістався нам від батька. Чи використаєте ви це зближення, щоб убити мене або протистояти мені? Чи скористаєтеся ви цим мечем, щоб пролити мою кров?" "О ні, - відповів би я, - я дивлюся на вас як на свого рятівника і буду поважати

вас як свого государя. Ви даєте мені набагато більше, ніж дано мені господом богом. Завдяки вам - я вільний, завдяки вам - я маю право полюбити в цьому світі і, своєю чергою, бути коханим».

- І ви стримали б своє слово?

- Клянуся моїм життям, так!

- Тоді як тепер?

- Тоді як тепер я відчуваю, що винні мають понести покарання.

- Яким чином, монсеньйоре?

- Що ви скажете про мою схожість із братом, даровану мені господом богом?

- Скажу, що в цій схожості можна угледіти перст провидіння, яким королю не слід було нехтувати; скажу, що ваша мати скоїла тяжкий злочин, надавши таку нерівну частку щастя й таку нерівну долю тим, кого природа створила в її утробі такими схожими один на одного; і я роблю з цього висновок, що кара за це буде не чим іншим, як відновленням рівноваги.

- Що означають ваші слова?

- Те, що, коли я поверну вам ваше місце на троні вашого брата, вашому братові доведеться зайняти ваше місце у в'язниці.

- На жаль! У в'язниці відчуваєш стільки страждань! Особливо якщо до цього чаша життя повнилася до країв!

- Ваша високість зможете вчинити, як вважаєте для себе зручним; покаравши, ви зможете пробачити, якщо того побажаєте.

- Добре! А тепер залишається сказати вам ще про одне.

- Говоріть, мій принц.

- Відтепер я буду розмовляти з вами лише за стінами Бастилії.

- Я і сам хотів повідомити вас, ваша високість, що надалі я матиму честь зустрітися з вами лише один-єдиний раз.

- Коли ж це станеться?

- Того дня, коли мій принц покине ці похмурі стіни.

- Хай почує вас бог! Як же ви попередите мене?

- Я прийду сюди сам.

- Ви самі?

- Не покидайте цієї кімнати, принц, ні з ким, окрім мене, або, якщо вас примусять за моєї відсутності покинути її, пам'ятайте, що це зроблено крім мене.

- Отже, жодного слова кому б то не було, крім вас?

- Так, жодного слова кому б то не було, крім мене.

Араміс відважив глибокий уклін. Принц простягнув йому на прощання руку і сказав зі щирістю, що йде від самого серця:

- Пане, ще одне слово. Якщо ви з'явилися до мене, щоб остаточно занапастити мене, якщо ви - не більш ніж знаряддя моїх ненависників, якщо наша бесіда, в якій ви вивідали найпотаємніші таємниці мого серця, принесе мені щось гірше за ув'язнення, а саме - смерть, то й тоді нехай буде моє благословення з вами, бо ви поклали кінець моїм

сумнівам і турботам, і після гарячкових катувань, які терзали мене останні вісім років, принесли заспокоєння моїй душі.

- Монсеньйор! Не поспішайте судити мене.

- Я сказав, що благословляю вас, що пробачив вам вашу провину переді мною. Але якщо ви з'явилися до мене для того, щоб повернути місце, уготоване мені самим богом, місце, осяяне сонцем щастя і слави, якщо завдяки вам я зможу залишити за собою слід у людській пам'яті, якщо, здійснивши видатні діяння і надавши послуги народам мого королівства, я принесу честь моєму роду, якщо з темряви, у якій я згасаю, я піднімуся, підтримуваний вашою шляхетною рукою, до вершин пошани, - у такому разі вам, кого я благословляю і кому приношу свою вдячність і подяку, вам - половина моєї могутності і моєї слави. І це буде все ще занадто мізерна плата; я завжди вважатиму, що не виплатив вам вашої частки, бо ви ніколи не зможете такою ж мірою, як я, насолоджуватися щастям, яким обдарували мене.

- Монсеньйоре, - промовив Араміс, схвильований блідістю юнака і цим його поривом, - монсеньйоре, шляхетність вашого серця сповнює мене радістю і захопленням. Не вам висловлювати мені свою вдячність. Мені дякуватимуть народи, яких ви ощасливите, і ваші нащадки, яким ви залишите славу. Так, так... я дам вам щось більше, ніж життя, - я дам вам безсмертя.

Молодий чоловік знову простягнув Арамісу руку; Араміс приклався до неї, ставши на коліна.

- О! - вигукнув принц зі збентеженням, що зачепило Араміса.

- Це перша данина шани моєму майбутньому монарху. Коли я знову побачу вас, я скажу: «Здрастуйте, ваша величність!»

- А до цього часу, - вигукнув молодий чоловік, притискаючи свої білі змарнілі пальці до серця, - а до цього часу - ніяких мрій, ніяких потрясінь, інакше життя моє припиниться! О панове, до чого ж тісно в моїй в'язниці, до чого мале це вікно, до чого вузькі двері! Як же могло проникнути через них, як могло поміститися тут стільки гордості, стільки блиску і щастя!

- Оскільки ви стверджуєте, що все це принесено мною, ви наповнюєте моє серце радістю, ваша високість, - вклонився Араміс.

Промовивши ці слова, він постукав. Двері негайно ж відчинилися. За ними стояли тюремник, а також Безмо, який, охоплений занепокоєнням і страхом, почав уже мимоволі прислухатися до голосів, які лунали з-за дверей.

На щастя, обидва співрозмовники говорили весь час напівголосно і навіть під час найбурхливіших проявів пристрасті не забували про цю обережність.

- Ось це сповідь! - сказав комендант, намагаючись зобразити на обличчі посмішку. - Чи можна було припускати, що ув'язнений, наполовину небіжчик, буде каятися в стількох гріхах і забере у вас стільки часу?

Араміс промовчав. Йому хотілося якнайшвидше покинути Бастилію, де таємниця, що обтяжувала його, подвоювала гнітюче враження, яке справляли стіни кріпосних казематів.

Коли вони дійшли до квартири Безмо, Араміс шепнув коменданту:

- Поговоримо про справи, дорогий пане де Безмо.

- На жаль! - відгукнувся Безмо.

- Чи не потрібно вам просити мене про розписку на сто п'ятдесят тисяч ліврів? - промовив єпископ.

- І сплатити першу третину цієї суми, - додав, зітхаючи, бідний Безмо, який зробив кілька кроків у напрямку до своєї залізної шафи.

- Ось ваша розписка, - подав папір Араміс.

- А ось і гроші, - відповів, тричі зітхнувши, комендант.

- Мені було наказано вручити вам розписку на п'ятдесят тисяч ліврів, - сказав Араміс. - Що ж стосується грошей, то щодо цього я не отримував жодних вказівок.

І він пішов, залишивши Безмо в повному сум'ятті почуттів перед цим воістину королівським подарунком, піднесеним йому з такою невимушеністю позаштатним духівником Бастилії.

CCVIII. Як Мустон розтовстів, не поставивши про це до відома Портоса, і які неприємності для гідного дворянина сталися через це

Від часу від'їзду Атоса в Блуа д'Артаньян і Портос рідко бували разом. В одного була клопітка служба при королі, інший захопився купівлею меблів, які хотів відправити у свої численні маєтки; він задумав завести у своїх резиденціях - а їх у нього було кілька - щось, що нагадувало б придворну розкіш, яку йому довелося побачити в короля і яка засліпила його.

Д'Артаньян, який зберіг незмінну вірність по відношенню до старих друзів, одного разу вранці, у вільний від службових занять час, згадав про Портоса і, стурбований тим, що ось уже два тижні нічого не чув про нього, поїхав до нього і застав його, щойно вставши з ліжка.

Гідний барон був, вочевидь, захоплений якимись неприємними думками; більше того, він був засмучений. Звісивши ноги, напівголий, сидів він у себе на ліжку і понуро розглядав цілі купи сукні, оздобленої бахромою, галунами, вишивкою потворних кольорів, що була навалена перед ним на підлозі.

Сумний і замислений, як горезвісний заєць у байці Лафонтена*, Портос не помітив д'Артаньяна, який входив, схований від його очей значною постаттю Мустона, настільки огрядного, що він міг би затулити своїм тілом будь-кого, а в цю мить розміри його подвоїлися, бо

дворецький розп'ялював перед собою червоний каптан, який він тримав за кінці рукавів, щоб хазяїн міг краще придивитися до нього.

Д'Артаньян зупинився на порозі і почав розглядати стурбованого Портоса; виявивши, однак, що ця купа костюмів породжує в грудях гідного дворянина тяжкі зітхання, він вирішив, що настав час відірвати його від цього настільки болісного для нього видовища, і кашлянув, щоб сповістити про свій прихід.

- А! - вигукнув Портос, і обличчя його засвітилося радістю. - Тут д'Артаньян! Нарешті мене осяє щаслива думка!

Мустон, почувши ці слова, обернувся з привітною посмішкою до друга свого хазяїна, і Портос позбувся, таким чином, масивної перепони, що заважала йому кинутися до д'Артаньяна.

Він поспішно схопився з ліжка, потягнувся, похрускотівши суглобами міцних ніг, пронісся двома стрибками через кімнату і рвучко притиснув д'Артаньяна до грудей: із кожним днем він любив його, здавалося, дедалі більше і більше.

- Ах, дорогий друже, - повторив він кілька разів, - ах, дорогий д'Артаньян, тут ви завжди бажані, але сьогодні бажаніші, ніж коли б то не було.

- Так, так. У вас неприємності? - запитав д'Артаньян.

Портос відповів поглядом, сповненим зневіри.

- Розкажіть же, друже мій, у чому справа, якщо це не таємниця.

- По-перше, - зітхнув Портос, - ви знаєте, що в мене немає від вас жодних таємниць, а по-друге... по-друге, мене засмучує таке...

- Зачекайте, Портосе, зачекайте: дайте мені спершу вибратися з цієї купи сукна, атласу й оксамиту.

- Крокуйте, крокуйте сміливіше! - промовив жалібним тоном Портос. - Усе це не більше ніж мотлох.

- Чорт забирай! Сукно вартістю в двадцять ліврів за лікоть - мотлох! Чудовий атлас і оксамит, яким не погребував би сам король, - це, по-вашому, мотлох!

- Так ви знаходите ці костюми...

- Блискучими, Портосе, блискучими! Готовий поручитися, що в усій Франції ви один володієте такою неймовірною кількістю їх, і якщо припустити, що, починаючи від цього дня, ви не замовите більше жодного, а проживете добру сотню років, що, кажучи відверто, мене анітрохи не здивувало б, то і в цьому разі в день вашої смерті на вас буде новий костюм, і впродовж усього цього часу жоден кравець не покаже до вас носа.

Портос похитав головою.

- Послухайте, друже мій, - сказав д'Артаньян. - Цей похмурий настрій, аж ніяк не властивий вашій вдачі, лякає мене. Дорогий мій Портос, давайте покінчимо з ним, і чим раніше, тим краще.

- Так, так, покінчимо, - відповів Портос, - позбудемося, якщо тільки це взагалі можливо.

- Або, можливо, ви отримали погані звістки з Брасьє?

- О ні; там вирубали ліси, і вони дали дохід, що перевищив очікуваний на цілу третину.

- Чи в П'єрфоні прорвало загати?

- Ні, що ви, друже мій; там виловили рибу, але того, що залишилося після продажу, більш ніж достатньо, щоб зробити всі навколишні ставки рибними.

- Що ж тоді? Чи не обвалився Валлон через землетрус?

- Ні, ні! Навпаки, блискавка вдарила за якусь сотню кроків від замку, і в місці, що страждало від нестачі води, забив чудовий ключ.

- Але в чому ж у такому разі справа?

- Бачте, я отримав запрошення на святкування у Во, - вимовив Портос із похоронним виглядом.

- Чого ж ви скаржитеся! Король був причиною більш ніж ста сварок, що породили непримиренних ворогів, і всі вони - через те, що тому чи іншому з-поміж придворних було відмовлено в запрошенні. То ви й справді запрошені до Во? Ось воно що!

- Але, бог мій, звичайно!

- Вам належить побачити вражаючу пишність.

- Щодо мене, то мені навряд чи вдасться побачити це.

- Але ж там буде зібрана вся наша французька знать.

- Ах, - зітхнув Портос, вирвавши в себе з відчаю жмут волосся.

- Боже мій! Та чи не хворі ви, дорогий мій?

- Я здоровий, чорт забирай, як бик. Справа не в цьому.

- Але в чому ж?

- У мене немає костюма.

Д'Артаньян остовпів.

- Немає костюма, Портосе! Немає костюма! - вигукнув він. - Але ж я бачу у вас на підлозі понад півсотні костюмів!

- Півсотні! Це вірно. Але немає жодного, який був би мені впору.

- Як це немає жодного, який був би вам упору! Хіба з вас не знімали мірки, коли їх шили?

- Знімали, - відповів Мустон, - але, на жаль, я розтовстів.

- Що? Ви розтовстіли?

- Так, так що став товстішим, набагато товстішим за пана барона. Могли б ви це подумати, пане?

- Ще б пак! Мені здається, що це видно з першого погляду.

- Чуєш, бовдуре? - пробурчав Портос. - Це видно з першого погляду.

- Але, милий Портос, - сказав д'Артаньян із легким нетерпінням у голосі, - не можу зрозуміти, чому ваші костюми нікуди не годяться через те, що Мустон розтовстів.

- Зараз поясню. Пам'ятаєте, ви мені розповідали якось про одного римського воєначальника, якого звали Антонієм, що завжди мав сім кабанів на рожні, яких смажили в різних місцях, щоб він міг зажадати свого обіду в будь-яку годину, хоч коли б йому заманеться. Ось і я -

оскільки будь-якої миті мене можуть запросити до двору і залишити там на тиждень, - ось і я вирішив мати завжди напоготові, якщо це трапиться, сім нових костюмів.

- Чудово придумано, милий мій Портос. Але щоб дозволити собі такого роду фантазії, потрібно мати у своєму розпорядженні ваше багатство, не кажучи вже про час, який витрачаєш на примірку. І до того ж мода так часто змінюється.

- Що вірно, те вірно, - зауважив Портос. - Але я тішив себе надією, що придумав щось винятково хитре.

- Що ж це таке? Чорт забирай, я ніколи не сумнівався у ваших талантах!

- Ви пам'ятаєте ті часи, коли Мустон був ще худорлявим?

- Звичайно; це було тоді, коли він був Мушкетоном.

- А коли він почав товстіти?

- Ні, цього я не міг би сказати. Прошу вибачення, мій милий Мустон.

- О, вам нема чого просити вибачення, - люб'язно відповів Мустон, - ви були в Парижі, а ми... у П'єрфоні.

- Так от, дорогий Портосе, - отже, з певного часу Мустон почав товстіти. Адже ви хотіли сказати саме це, чи не так?

- Звичайно. І я був цим дуже втішений.

- Чорт! Готовий вам вірити.

- Розумієте, - продовжував Портос, - адже це звільняло мене від клопоту.

- Ні, все ще не розумію, друже мій. Але якщо ви мені поясните...

- Зараз, зараз... Насамперед, як ви сказали, це втрата часу, коли даєш знімати з себе мірку, хоча б раз на два тижні. Потім можеш опинитися в дорозі, а коли хочеш завжди мати сім нових костюмів... Нарешті, я терпіти не можу давати з себе знімати мірку. Або я дворянин, або не дворянин, чорт забирай. Дати себе вимірювати якомусь пройдисвітові, який вивчає тебе з голови до п'ят, - це принизливо найвищою мірою. Цей народ знаходить вас надто опуклим тут, надто втиснутим тут, він знає всі ваші достоїнства і недоліки. Знаєте, коли виходиш із рук кравця, почуваєшся схожим на фортецю, щойно досконально вивчену шпигуном.

- Воістину, Портосе, ваші думки надзвичайно своєрідні.

- Але ви розумієте, що, будучи інженером...

- І до того ж зміцнив Бель-Іль...

- Так от, мені спала на думку думка, і вона, звісно, була б дуже гарною, якби не недбалість Мушкетона.

Д'Артаньян кинув погляд на Мустона, який відповів на нього легким рухом тіла, наче бажаючи сказати: «Ви самі побачите, чи винен я в тому, що сталося».

- Отже, я дуже зрадів, - продовжував Портос, - побачивши, що Мустон почав гладшати; більше того, чим тільки міг, я допомагав йому

нагулювати жир. Я годував його особливо поживною їжею, сподіваючись, що він зрівняється зі мною в об'ємі, і тоді я зможу змусити його мати справу з кравцями, а отже, позбавлю себе зняття мірок та інших нудних речей.

- А! - вигукнув д'Артаньян. - Тепер я нарешті розумію... Це врятувало б вас від втрати часу і принижень.

- Чорт забирай! Судіть же самі про мою радість, коли після півтора року чудового і майстерно підібраного харчування - бо я взяв на себе працю особисто годувати Мустона - цей нероба...

- Ах, пане, я і сам чимало сприяв цьому, - скромно вставив Мустон.

- Це вірно. Отож, судіть про мою радість, коли одного чудового ранку я виявив, що Мустону довелося повернутися боком, як повертався я сам, щоб протиснутися крізь потаємні двері, які ці кляті архітектори облаштували в мене в П'єрфоні в кімнаті покійної пані дю Валлон. Так, до речі, про ці двері, друже мій; хочу поставити вам запитання, вам, хто знає рішуче все на світі: якого біса ці шахраї-архітектори, які мають мати належний окомір, вигадали двері, які придатні тільки для худорлявих?

- Ці двері, - сказав у відповідь д'Артаньян, - призначені для коханих, а кохані здебільшого статури тендітної і витонченої.

- Пані дю Валлон не мала коханих, - велично перебив д'Артаньяна Портос.

- Безсумнівно, друже мій, безсумнівно, - поквапився погодитися з ним д'Артаньян, - але, можливо, ці двері були придумані архітекторами на випадок вашого повторного одруження.

- Ось це й справді можливо, - зауважив Портос. - Тепер, коли я отримав від вас роз'яснення щодо цих надто вузьких дверей, повернемося до нагулювання жиру Мустоном. Але зауважте собі, що перше має прямий стосунок до другого. Я не раз спостерігав, що наші думки тягнуться одна до одної. Здивуйтеся-но на це явище, д'Артаньян: я говорив про Мустона, який почав товстіти, а закінчив тим, що згадав про пані дю Валлон...

- Яка була худорлявою.

- Хіба це не вражає?

- Друг мій, один із моїх учених друзів, пан Кос-тар*, зробив те саме спостереження, що й ви, і він називає це якимось грецьким словом, якого я не запам'ятав.

- Виходить, що моє спостереження не вирізняється новизною! - вигукнув Портос, приголомшений почутим від д'Артаньяна. - А я думав, що це я перший зробив його.

- Друже мій, цей факт відомий ще до Аристотеля, тобто, кажучи по-іншому, приблизно ось уже дві тисячі років.

- Але від цього він не стає менш достовірним, - зауважив Портос, приходячи в захват від цього збігу його власних думок з думками філософів давнини.

- Безумовно. Але давайте повернемося до Мустона. Ми залишили його в той момент, коли він став товстіти у вас на очах, адже, здається, так?

- Так точно, пане, - вставив Мустон.

- Продовжую, - сказав Портос. - Отже, Мустон товстішав так успішно, що виправдав усі мої сподівання. Він досяг моєї мірки, і я зміг на власні очі переконатися в цьому, побачивши одного чудового дня на шахраї мій власний камзол, у який він дозволив собі вдягнутися; цей камзол обійшовся мені дуже недешево: одна тільки вишивка коштувала сотню пістолів.

- Я вдягнув його лише для того, щоб приміряти, пане, - зауважив Мустон.

- Отже, - продовжував Портос, - відтоді я вирішив, що відтепер усі справи з моїми кравцями вестиме Мустон, - з нього зніматимуть мірку, і в усьому цьому він повністю замінить мене.

- Чудово придумано! Просто чудово! Але ж Мустон на півтора фута нижчий за вас на зріст.

- Ви маєте рацію. Але я велів шити таким чином, щоб на Мустона костюм був занадто довгим, а на мене якраз.

- Який ви щасливчик, Портосе! Такі речі трапляються тільки з вами.

- Так, так! Заздріть мені, є дійсно чому позаздрити! Це було точно в той самий час, коли я їхав на Бель-Іль, тобто приблизно два з половиною роки тому. Їдучи, я доручив Мустону - щоб постійно мати на випадок потреби пристойну модну сукню - щомісяця замовляти собі по костюму.

- І Мустон не виконав вашого наказу? Недобре, Мустоне, дуже недобре!

- Навпаки, пане, навпаки!

- Ні, він не забував замовляти для себе костюми, але він забув попередити мене, що товстішає.

- Боже мій, я в цьому анітрохи не винен; ваш кравець жодного разу не сказав мені про це.

- За два роки цей нероба розширився в талії ні більше, ні менше, як на цілих вісімнадцять дюймів, і мої останні дванадцять костюмів ширші, ніж потрібно, від фута до півтора футів.

- Ну а колишні, зроблені в ті часи, коли ваші талії були приблизно однаковими?

- Вони встигли вийти з моди, і якби я вдягнув їх, у мене був би вигляд людини, яка приїхала з Сіаму і не бувала при дворі добрих два роки.

- Тепер мені зрозумілі ваші турботи. Скільки ж у вас нових костюмів? Тридцять шість? І водночас жодного. Виходить, що потрібно пошити тридцять сьомий, а решту тридцять шість подарувати Мустону.

- Ах, пане, - зрадів Мустон, - ви завжди були добрі до мене!

- Чорт забирай! Невже ви думаєте, що така думка не спадала мені на думку або що мене зупиняють витрати? До святкування у Во

залишається якихось дві доби. Я отримав запрошення тільки вчора й негайно викликав Мустона, наказавши, щоб він з'явився сюди з моїм гардеробом на поштових; але я помітив, що нещастя, яке сталося зі мною, лише цього ранку, і де такий більш-менш модний кравець, який узявся б виготовити за цей час костюм?

- Тобто костюм, розшитий уздовж і поперек золотом?

- Так, я хочу, щоб золото було всюди.

- Ми це владнаємо. У вашому розпорядженні три доби. Вас запрошено на середу, а зараз неділя, до того ж ранок.

- Це правда. Але Араміс настійно просив прибути у Во за добу.

- Як Араміс?

- Так, це запрошення привіз Араміс.

- А, розумію. Ви запрошений пана Фуке.

- Ні, мене запросив король. У записці ясно написано: «Пана дю Валлона попереджають, що король удостоїв включити його до списку своїх запрошених».

- Прекрасно! Але все ж таки ви їдете з паном Фуке?

- І коли я подумаю, - вигукнув Портос, відламавши шматок паркету ударом ноги, - коли я подумаю, що в мене не буде костюмів, я готовий просто лопнути від злості! Мені хочеться задушити кого-небудь або що-небудь розірвати на частини!

- Нікого не душіть і нічого не рвіть на частини; я це владнаю; одягніть один із тридцяти шести ваших костюмів, і поїхали разом до кравця.

- Мій посланець обійшов цього ранку їх усіх.

- І він побував навіть у Персерена?

- Хто такий Персерен?

- Кравець короля, і ви не знаєте цього?

- Так, так, звісно, - сказав Портос, роблячи вигляд, що кравчиня короля добре відома йому, хоча він чув про неї вперше, - у Персерена, кравчині його величності короля? Так, так, звичайно! Але я думав, що він перевантажений роботою.

- Звісно, він перевантажений роботою; але будьте спокійні, Портосе, він зробить для мене те, чого не зробив би ні для кого іншого. Тільки цього разу вам доведеться дозволити зняти з себе мірку, дорогий друже.

- Ах, - зітхнув Портос, - це жахливо. Але що ж поробиш?

- Ви вчините, як усі, ви вчините, як король.

- Як? І з короля теж знімають мірку? І він це терпить?

- Король, дорогий мій, - чепурун. І ви - також, що б ви про це не говорили.

Портос усміхнувся з переможним виглядом:

- Ходімо до кравця його величності. І якщо він знімає мірку з самого короля, мені, право, здається, що і я можу дозволити йому обміряти мене з голови до п'ят!

CCIX. Що ж являв собою мессир Жан Персерен

Кравець короля, мессир Жан Персерен, займав досить великий будинок на вулиці Сент-Оноре, поблизу вулиці Арбр-Сек. Це була людина, яка розумілася на гарних тканинах, на гарних вишивках і красивому оксамиті, бо Персерени з покоління в покоління займалися одним і тим самим: шили на королів. Ця професія їхня сходить до часів Карла IX, який частенько вдавався до бурхливих фантазій, задовольнити які було досить важко.

Перший Персерен, подібно до Амбруаза Паре*, був гугенотом, але наваррська королева, прекрасна Марго*, як називали її в ті часи і в літературних творах, і в просторіччі, пощадила його за те, що йому одному вдавалися її дивовижні верхові костюми, які приховували деякі недоліки її статури, а тому вельми ціновані нею.

Персерен, що врятувався від загибелі, на знак подяки за це шив дуже гарні й дуже дешеві чорні тілогрійки для королеви Катерини, яка довго поглядала на гугенота, але скінчила тим, що була рада його порятунку. Персерен, однак, був людиною розсудливою: він чув, що ніщо не могло бути для гугенота небезпечнішим за посмішку королеви Катерини, і, помітивши, що вона посміхається йому частіше, ніж звичайно, поквапився перейти в католицтво разом з усією своєю сім'єю. Ставши таким чином обличчям бездоганним, він досяг високого становища головного кравця французької корони.

За Генріха III, найбільш кокетливого з королів, це становище стало настільки високим, що його було б доречно порівняти з якою-небудь найвищою вершиною Кордильєр.

Персерен протягом усього свого життя мав славу спритника, і, щоб зберегти цю свою репутацію і за труною, він подбав про те, щоб добряче поводити за ніс смерть: він помер якраз тоді, коли його уява почала вичерпуватися. Після нього залишилися один син і одна донька, гідні його імені; син - сміливий закрійник, точний, як циркуль, донька - вишивальниця і художниця, яка створювала прекрасні візерунки для вишивок.

Весілля Генріха IV і Марії Медічі, чудове траурне вбрання названої королеви і кілька слів, що вирвалися у пана де Бассомп'єра*, короля чепурунів того часу, забезпечили процвітання і другому поколінню Персеренів.

Кончіно Кончіні і його дружина Галігаї, що блищали після цього при французькому дворі, побажали італіїзувати французький костюм і виписали кравців із Флоренції. Але Персерен, зачеплений за живе у своєму патріотизмі й самолюбстві, перетворив на ніщо чужинців своїми малюнками візерунчастої парчі та своєю неповторною вишивкою гладдю. Справа скінчилася тим, що сам Кончіні першим відмовив своїм співвітчизникам і так високо оцінив таланти французького майстра, що одягався лише в нього, і того дня, коли Вітрі застрелив його на містку на

подвір'ї Лувру, на ньому був зшитий у Персерена костюм. Цей костюм парижани із задоволенням розірвали на частини разом із людською плоттю, яку він прикривав.

Незважаючи на прихильність, якою користувався Персерен у Кончіні, Людовик XIII не наклав на нього кари, великодушно пробачивши його, зберіг за ним його посаду. На той час, коли Людовик XIII Справедливий явив настільки великий приклад неупередженості, Персерен встиг уже виховати двох синів, і один з них випробував свої сили на весіллі Анни Австрійської, виготовив для кардинала Рішельє той самий іспанський костюм, у якому кардинал протанцював сарабанду, створив костюми для трагедії «Мирам»* і пришив до плаща герцога Бекінґема перлини, яким судилося прокидатися на паркет Лувру.

Стати знаменитим неважко, якщо довелося одягати герцога Бекінгема, Сен-Мара, мадемуазель Нінон, де Бофора і Маріон де Лорм. І до моменту смерті свого батька Персерен III був в апогеї слави.

Той самий Персерен III, старий, прославлений і багатий, одягав і Людовика XIV. У нього не було сина, і це становило смуток його життя, оскільки разом з ним згасала династія, але в нього було кілька учнів, які подавали надії. У нього були також карета, маєток, найвисокорослі в усьому Парижі лакеї і, зі спеціального дозволу короля, зграя гончих. Він одягав де Ліона і Летельє, надаючи їм своєрідну прихильність, але, будучи політиком, вихованим на державних таємницях, він ніяк не міг зробити вдалий костюм Кольберу. Це незрозуміло, але проте це так. Великі люди, у чому б їхні таланти не проявлялися, живуть невловимими і невідчутними на око спонуканнями; вони діють, не знаючи й самі, що саме спонукає їх до того чи іншого вчинку. Великий Персерен (а великим прозвали, всупереч династичним звичаям, останнього з них) натхненно кроїв спідницю для королеви, вигадував особливий фасон плаща для королівського брата або вишивку для якого-небудь куточка панчіх принцеси Генрієтти, його дружини, але, незважаючи на всі свої обдарування, не міг запам'ятати мірку Кольбера.

- Ця людина, - нерідко казав він, - мені позитивно не дається, і я ніколи не побачу її в добре пошитому костюмі, хоча цей костюм і зшитий моєю голкою.

Само собою зрозуміло, що Персерен обшивав Фуке, і останній надзвичайно цінував його майстерність.

Персерену було близько вісімдесяти, але він усе ще був сповнений сил і водночас до того сухощавий, що придворні дотепники стверджували, ніби йому загрожує небезпека зламатися. Його слава і статки були настільки вражаючими, що брат короля, і він же некоронований король чепурунів, брав його під руку, розмовляючи з ним про моди, і навіть найменш схильні до платежів придворні, і ті не наважувалися затягувати з ним розрахунки, бо Персерен шив у кредит не більш як один костюм і ніколи не брався за другий, доки не сплатили за перший.

Легко здогадатися, що такий кравець аж ніяк не гнався за замовниками; навпаки, він був майже недоступний для тих, хто звертався до нього вперше. Ось чому Персерен відмовлявся обшивати третій стан або новоспечених дворян. Ходили навіть чутки, які стверджували, що на знак подяки за подароване Персереном парадне кардинальське вбрання Мазаріні запхав йому в кишеню дворянську грамоту.

Персерен був дотепний і злоречний. Говорили, що він порядний тягач і що при своїх вісімдесяти роках він знімає мірку, щоб зшити дамський корсаж, досить твердою рукою.

Ось до цього ремісника-вельможі й повіз д'Артаньян зневіреного Портоса.

- Дивіться, дорогий д'Артаньян, захистіть шляхетність такої людини, як я, - говорив Портос дорогою, - від зіткнення з нахабством цього Персерена, який, мабуть, не надто чемний; вважаю за потрібне попередити, що якщо він дозволить собі нешанобливість, я задам йому добру прочуханку.

- Будучи рекомендовані мною, - відповів д'Артаньян, - ви можете ні про що не тривожитися і могли б не тривожитися навіть у тому разі, якби були зовсім не тим, чим є. Чи, можливо, Персерен у чомусь винен перед вами?

- Мені здається, що одного разу...

- Ну, то що ж сталося одного разу?

- Я послав Мушкетона до неробу, який звався цим ім'ям.

- Що ж далі?

- І цей нероба відмовився шити на мене.

- Тут щось не те, і це непорозуміння потрібно з'ясувати. Мустон, безсумнівно, наплутав.

- Все може бути.

- Він змішав імена.

- Можливо; цей шахрай Мустон ніколи не пам'ятає імен.

- Словом, я беру цю справу цілком на себе.

- Чудово.

- Веліть зупинити карету, Портосе; ми приїхали.

- Як, уже! Але ж ми біля Центрального ринку; а ви говорили, що Персерен живе на розі вулиці Арбр-Сек.

- Це правильно, але подивіться-но гарненько.

- Я дивлюся і бачу...

- Що ж ви бачите?

- Що ми біля ринку, чорт забирай.

- Але не хочете ж ви, щоб наші коні видерлися на карету, яка перед нами.

- Зрозуміло.

- Ні щоб попередня карета наїхала на ту, що стоїть перед нею.

- Ще того менше.

- Ні щоб та, друга карета протягнулася на череві по тридцяти або сорока каретам, що стояли попереду і прибули раніше, ніж ми.

- Ах боже мій! Ви маєте рацію.

- То-то ж!

- Скільки народу, скільки народу!

- Як воно?

- Що ж вони тут роблять, ці люди?

- Відповідь дуже проста - вони чекають своєї черги.

- Ось тобі на! А може, актори Бургундського готелю* перебираються на нове місце?

- Ні, мій любий. Це черга до Персерену.

- І нам також доведеться чекати?

- Ні, ми з вами будемо хитрішими і не настільки пихатими, як усі інші.

- Що ж ми зробимо?

- Ми зараз вийдемо з карети, проберемося крізь натовп пажів і лакеїв і увійдемо до будинку, даю вам у цьому чесне слово, особливо якщо першим рушимо ви.

- Ходімо, - сказав на це Портос.

І, вийшовши з карети, вони попрямували до будинку кравця.

Причиною цього скупчення народу і штовханини було те, що двері Персерена були замкнені, і лакей, який стояв біля входу, пояснював знатним замовникам, що зараз пан Персерен рішуче нікого не може прийняти. Той самий лакей конфіденційно повідомив одному вельможі, до якого був у прихильності, що пан Персерен зайнятий п'ятьма костюмами для короля й обмірковує у себе в кабінеті прикраси, колір і крій цих костюмів.

Інші, задовольнившись цією відповіддю, поверталися додому, у захваті від того, що можуть поширити її далі, інші ж, наполегливіші й наполегливіші, вимагали, щоб двері було відчинено негайно, і серед цих останніх впадати в око хотілося трьом кавалерам з блакитною орденською стрічкою, яким належало взяти участь у балеті на святі у Во, - адже балет, звісно ж, не відбудеться, якщо на них не буде костюмів, скроєних рукою великого Персерена.

Д'Артаньян, пустивши перед собою Портоса, який силою торував шлях крізь юрбу, дістався нарешті до прилавків, за якими підмайстри відбивалися, як могли, від замовників. Ми забули згадати, що Портоса, нарівні з іншими, не хотіли пропустити до будинку, але д'Артаньян, вийшовши вперед, вимовив: «Іменем короля», - після чого вони безперешкодно пройшли у двері.

Цим бідним хлопцям - ми маємо на увазі підмайстрів - доводилося несолодко, і вони в міру сил намагалися задовольнити під час відсутності хазяїна нетерплячі вимоги замовників, перериваючи часом стібок, щоб ввернути кілька слів, і коли чиясь ображена гордість чи обдурені сподівання породжували небезпеку надто бурхливого пояснення, той, на

кого обрушувалися особливо запеклі нападки, раптово пірнав під прилавок і ховався під ним. Вервечка незадоволених вельмож являла собою картину, у багатьох відношеннях вельми цікаву.

Капітан мушкетерів, що вирізнявся швидким і вірним поглядом, одразу ж оцінив її гідно. Але після того, як він побіжно оглянув окремі групи, погляд його зупинився на людині, яка сиділа на табуреті прямо проти нього, причому голова цієї людини лише злегка височіла над прилавком, що прикривав її. Це був чоловік років сорока, з меланхолійним і блідим обличчям, з добрими, розумними очима, що світяться розумом. Він розглядав д'Артаньяна і всіх інших, підперши рукою підборіддя, як спокійний і допитливий спостерігач. Помітивши і впізнавши нашого капітана, він насунув на очі капелюх.

Цей жест, можливо, і привернув увагу д'Артаньяна. Якщо наше припущення правильне, то людина з опущеним капелюхом досягла результату, який явно не відповідав її намірам.

Костюм цієї людини був досить простий, перука на його голові - звичайнісінька, і не дуже спостережливі замовники могли б вважати її простим підмайстром, який сів на табурет за дубовим прилавком і ретельно вишиває по сукну або оксамиту.

Утім, він занадто часто нагинав голову, щоб успішно працювати руками.

Д'Артаньян не дав себе обдурити і одразу ж зрозумів, що якщо ця людина і працює, то вже, звісно, не над якою-небудь тканиною.

- Ось воно що, - сказав капітан, звертаючись до цієї людини, - отже, ви перетворилися на кравця, мій дорогий пане Мольєр?

- Тихіше, пане д'Артаньян! Тихіше, бога ради, мовчіть! Адже ви мене видаєте, мене впізнають.

- Що ж у цьому поганого?

- Поганого тут немає, але...

- Але ви хочете сказати, що і хорошого теж, чи не так?

- На жаль, ви маєте рацію, оскільки я, запевняю вас, був зайнятий розгляданням дуже цікавих фігур.

- Продовжуйте, пане Мольєр. Продовжуйте. Цілком розумію, наскільки це цікаво для вас... і не стану заважати вам у цьому занятті, але з умовою - скажіть, де пан Персерен?

- Охоче скажу - він у своєму кабінеті. Тільки...

- Тільки проникнути до нього неможливо?

- Він і справді абсолютно недосяжний.

- Для всіх?

- Для всіх. Він привів мене в цю кімнату, щоб я міг віддатися у своє задоволення спостереженням, після чого пішов до себе.

- У такому разі, дорогий пане Мольєр, підіть і скажіть йому, що я тут, добре?

- Я! - вигукнув Мольєр тоном чесного собаки, у якого хочуть забрати кістку, що дісталася йому на законній підставі. - Я повинен

відірватися від моєї справи? Ах, пане д'Артаньян, до чого ж ви погано до мене ставитеся!

- Якщо ви негайно ж не підете попередити Пер-Серена про те, що я тут, дорогий пане Мольєре, - напівголосно сказав д'Артаньян, - то і я не покажу вам одного з моїх друзів, який прийшов разом зі мною, про що і попереджаю вас.

- Ось того, так?

- Так.

Мольєр оглянув Портоса поглядом, що проникає в серця й уми. Цей огляд здався йому, вочевидь, багатообіцяючим, бо він одразу ж підвівся і пройшов у сусідню кімнату.

CCX. Зразки

У цей момент натовп почав розходитися, кидаючи в кожному кутку великого приміщення майстерні бурчання або погрозу; він нагадував океан під час відпливу, що залишає на прибережному піску водорості та піну.

За десять хвилин з'явився Мольєр і зробив з-за портьєри знак д'Артаньяну. Д'Артаньян поспішив слідом за ним, захоплюючи разом із собою Портоса. Досить заплутаними коридорами Мольєр привів їх у кабінет Персерена. Старий, засукавши рукава, перебирав шматки розкішної парчі, затканої золотими квітами. Він хотів подивитися, яка гра цієї тканини при тому чи іншому освітленні.

Помітивши д'Артаньяна, він відклав матерію і пішов назустріч йому, не зображуючи особливих захоплень, без надмірних люб'язностей, але з дотриманням належної чемності.

- Пане капітане мушкетерів, - звернувся він до д'Артаньяна, - ви, звісно, вибачте мені, чи не так, але я страшенно зайнятий.

- Так, так, пане Персерен, чув, знаю, - костюмами короля. Кажуть, що ви шиєте його величності три нові костюми?

- П'ять, пане, п'ять!

- Три чи п'ять, мене це анітрохи не турбує. Адже я знаю, що вони будуть найкрасивішими на всьому світі.

- Так, так, так думають усі. Коли вони будуть закінчені, тоді й стануть найкрасивішими на всьому світі, не буду заперечувати. Але спершу їх слід зшити, пане капітане, а для цього потрібен час.

- О, у вас ще два дні попереду, і часу у вашому розпорядженні навіть більше, ніж потрібно, пане Персерен, - сказав д'Артаньян, накидаючи на себе цілковиту байдужість.

Персерен підняв голову, як людина, що не звикла до того, щоб їй перечити навіть тоді, коли йдеться про якусь її забаганку, але д'Артаньян не звернув жодної уваги на чоло уславленого кравця, чародія парчі, що почало завішувати хмарами. Він вимовив:

- Дорогий пане Персерене, я привів до вас замовника.

- Що ви, що ви! - похмуро кинув кравець.

- Пана барона дю Валлона де Брасьє де П'єрфо-на, - продовжив д'Артаньян.

Персерен відважив уклін, який не викликав жодного почуття симпатії в грізного Портоса, який відтоді, як увійшов до кабінету, не переставав скоса дивитися на кравця.

- Одного з моїх найближчих друзів, - додав на закінчення д'Артаньян.

- До послуг пана барона, але не зараз, а трохи згодом.

- Трохи згодом? Але коли ж?

- Тоді, коли матиму в своєму розпорядженні час.

- Те саме ви сказали моєму слузі, - бурчав із незадоволеним виглядом Портос.

- Можливо, - сказав кравець, - я майже завжди зайнятий по горло.

- Друже мій, - повчально зауважив Портос, - коли хочеш, час знайдеться.

Персерен почервонів, що у людей похилого віку, шкіра яких зблідла від старості, завжди є небезпечним симптомом.

- Пане, - буркнув він, - ви вільні замовляти собі сукні у кого вам буде завгодно.

- Зачекайте, Персерене, зачекайте, - вимовив примирливим тоном капітан мушкетерів, - ви сьогодні не надто люб'язні. Ну що ж, я скажу одне слово, яке змусить вас підкоритися. Барон дружний не тільки зі мною, він до того ж один із друзів пана Фуке.

- Так, так! - промовив кравець. - Це змінює справу, так-так, змінює. - Потім, повернувшись до Портоса, він запитав: - Пан барон із числа прихильників пана суперінтенданта?

- Я сам по собі, - скрикнув Портос, і якраз у цей момент піднялася портьєра, даючи прохід ще одному свідку цієї сцени.

Мольєр спостерігав. Д'Артаньян сміявся. Портос подумки сипав прокльонами.

- Дорогий Персерен, - вклонився д'Артаньян, - ви пошиєте костюм пану барону; це я прошу вас про це.

- Заради вас - ну що ж, не заперечую, пане капітане.

- Але це ще не все; ви невідкладно візьметеся за цей костюм.

- Раніше ніж через тиждень - немислимо.

- Але це все одно, як якби ви рішуче відмовили: цей костюм необхідний для святкування у Во.

- Повторюю, що це немислимо, - наполягав на своєму впертий старий.

- Ні, ні, дорогий пане Персерен, зачекайте відмовлятися, особливо якщо про це прошу вас і я, - промовив біля дверей лагідний голос, який змусив д'Артаньяна насторожитися. Це був Араміс.

- Пане д'Ербле! - вигукнув кравець.

- Араміс! - пробурмотів д'Артаньян.

- А, наш єпископ! - привітав його Портос.

- Здрастуйте, д'Артаньян! Здрастуйте, милий Портос! Здрастуйте, дорогі друзі! - сказав Араміс. - Так от, люб'язний пане Персерен, зшийте костюм пану барону, і я ручаюся, що, зшивши його, ви принесете задоволення пану Фуке.

Промовивши ці слова, він зробив знак Персерена, що свідчив: «Беріть замовлення і прощайтеся з ними». Араміс, мабуть, користувався в Персерена навіть більшим впливом, ніж д'Артаньян; в усякому разі кравець поклонився, показуючи тим самим, що він погоджується, і, повернувшись до Портоса, сухо зауважив:

- Відправляйтеся до моїх підмайстрів, вони знімуть з вас мірку.

Портос почервонів так, що на нього було страшно дивитися. Д'Артаньян зрозумів, що ось-ось вибухне гроза, і, звертаючись до Мольєра, напівголосно вимовив:

- Дорогий пане Мольєре, ви бачите перед собою людину, яка вважає, що вона піддасть ганьбі свою честь, якщо дозволить зняти мірку зі своїх кісток і своєї плоті, дарованих їй господом богом; придивіться до цієї вельми примітної особистості та використовуйте, мій вельмишановний Арістофане, свої спостереження.

Мольєр не потребував цієї поради, він і так не спускав очей із барона Портоса.

- Пане, - сказав він, звертаючись до останнього, - якщо ви забажаєте пройти разом зі мною, я влаштую так, що закрійник, знімаючи з вас мірку, жодного разу не доторкнеться до вас.

- Але як же він це зробить, друже мій?

- Я стверджую, що, знімаючи з вас мірку, вам не будуть докучати ліктями, футами або дюймами. Це новий спосіб, придуманий нами для шляхетних панів, які настільки чутливі, що не можуть дозволити якійсь селючці торкатися і обмацувати їх. Ми стикалися з людьми, які не в змозі витерпіти, щоб із них зняли мірку, - адже й справді подібна церемонія ображає, як на мене, природну гідність людини, - тож, якщо й ви, пане, випадково належите до розряду таких людей...

- Чорт забирай, гадаю, що так.

- Чудово, пане бароне; у такому разі все влаштується якнайкраще, і ви будете першим, хто випробує на собі придуманий нами спосіб.

- Але як же все-таки знімуть цю чортову мірку?

- Пане, - відповів, відважуючи уклін, Мольєр, - якщо ви зволите пройти разом зі мною, ви переконаєтеся в цьому на власні очі.

Араміс спостерігав цю сцену з неослабною увагою. Можливо, він думав, ґрунтуючись на інтересі, який виявляв до неї д'Артаньян, що і він піде з кабінету кравця разом із Портосом, щоб не проґавити розв'язки настільки кумедно розпочатої сцени. Але, незважаючи на всю свою проникливість, Араміс все ж помилився. Пішли тільки Портос і Мольєр. Д'Артаньян залишився у Персерена. Чому ж він там залишився? З

цікавості, і тільки; можливо, і заради того, щоб провести кілька зайвих миттєвостей у товаристві Араміса, свого доброго старого друга. Після того як Портос і Мольєр пішли, д'Артаньян підійшов до єпископа, що, мабуть, не входило в плани останнього.

- І вам потрібна нова сукня, чи не так, дорогий друже?

Араміс усміхнувся:

- Ні.

- Але ж ви поїдете у Во?

- Поїду, але без нової сукні. Ви забуваєте, дорогий д'Артаньян, що ваннський єпископ не настільки багатий, щоб шити собі нову сукню до кожного свята.

- Ба, - сказав, сміючись, мушкетер, - а поеми, хіба ми їх більше не пишемо?

- О д'Артаньян, - промовив Араміс, - подібну нісенітницю я давно вже викинув із голови.

- Так, так, - вимовив д'Артаньян, аж ніяк не впевнений у тому, що Араміс говорить правду.

Що стосується Персерена, то він знову занурився в розглядання своєї парчі.

- Чи не думаєте ви, дорогий д'Артаньян, - посміхнувся Араміс, - що ми обмежуємо своєю присутністю цю славну людину?

«Так ось воно що, - проворчав про себе мушкетер, - це значить ні більше ні менше, що я обмежую тебе».

Потім він вимовив уже вголос:

- Ну що ж, ходімо; і, якщо ви так само вільні, як і я, люб'язний мій Араміс...

- Ні, не зовсім, я хотів...

- Ах, вам потрібно переговорити наодинці з Персереном? Чому ж ви відразу не попередили мене про це?

- Наодинці, - повторив Араміс. - Так, так, зрозуміло, наодинці, але тільки ви, д'Артаньян, не берете до уваги. Ніколи, прошу вас повірити, не буде в мене таємниць, яких я не міг би відкрити такому другові, як ви.

- О ні, ні, я йду геть, - наполягав д'Артаньян, хоча в голосі його й чулася цікавість; замішання Араміса, хоч би як тонко він його маскував, не сховалося від д'Артаньяна, а він знав, що в непроникній душі цієї людини рішуче все, навіть те, що має видимість сущої дрібниці, підпорядковане заздалегідь наміченій меті; нехай ця мета була д'Артаньяну невідома і незрозуміла, але, вивчивши характер свого давнього друга, він розумів, що вона, в усякому разі, має бути важливою.

Араміс, помітивши, що у д'Артаньяна з'явилися якісь підозри, також стояв на своєму:

- Залишайтеся, благаю вас; ось у чому, по суті, справа...

Потім, обернувшись до кравця, він почав:

- Дорогий пане Персерен!.. Я безмежно щасливий, д'Артаньян, що ви тут.

- Ось як! - вигукнув капітан мушкетерів, вірячи в щирість Араміса ще менше, ніж раніше.

Персерен не поворухнувся. Взявши з його рук шматок тканини, у споглядання якої він був занурений, Араміс силою повернув його до реальної дійсності.

- Дорогий пане Персерен, - промовив він, - тут пан Лебрен, один із живописців пана Фуке.

«Чудово, - подумав д'Артаньян, - але до чого тут Лебрен?»

Араміс подивився на д'Артаньяна, який зробив вигляд, ніби розглядає гравюри із зображенням Марка Антонія.

- І ви хочете, щоб йому пошили такий самий костюм, які замовлені епікурейцям? - запитав Персерен.

Промовивши з відсутнім виглядом ці слова, гідний кравець зробив спробу відібрати в Араміса свою парчу.

- Костюм епікурейця? - перепитав д'Артаньян тоном слідчого.

- Воістину, - сказав Араміс, посміхаючись своєю чарівною посмішкою, - воістину самою долею визначено, що д'Артаньян цього вечора проникне в усі наші таємниці. Ви, звичайно, чули про епікурейців пана Фуке, чи не так?

- Зрозуміло. Здається, це свого роду гурток поетів, що складається з Лафонтена, Лоре, Пелісона, Мольєра і хто його знає, кого ще, і засідає в Сен-Манді?

- Це правильно. Так от, ми одягаємо наших поетів у форму і зараховуємо їх на королівську службу.

- Чудово! Здогадуюся, що це сюрприз, який пан Фуке готує для короля. Будьте спокійні! Якщо таємниця пана Лебрена полягає тільки в цьому, я не видам її.

- Ви чарівні, як завжди, дорогий друже. Ні, пан Лебрен до цього непричетний; таємниця, до якої він має стосунок, набагато значніша, ніж ця.

- Якщо вона не поступається за значущістю першій із ваших таємниць, то я вважаю за краще не бути посвяченим у неї, - зауважив д'Артаньян, прикидаючись, ніби зібрався йти.

- Входьте, Лебрен, входьте, - сказав Араміс, відчиняючи правою рукою бічні двері й утримуючи лівою д'Артаньяна.

- Чесне слово, я нічого не розумію, - буркнув Персерен.

Як кажуть у театрі, Араміс витримав паузу.

- Дорогий пане Персерен, - почав він, - ви шиєте п'ять костюмів його величності, чи не так? Один із парчі, один мисливський із сукна, один з оксамиту, один з атласу й останній, нарешті, із флорентійської тканини?

- Вірно, але звідки, монсеньйоре, ви все це знаєте? - запитав здивований Персерен.

- Усе це винятково просто, пане: мають бути полювання, свято, концерт, прогулянка і прийом; п'ять названих мною тканин передбачені етикетом.

- Монсеньйоре, ви знаєте рішуче все на світі.

- І багато іншого до того ж, будьте спокійні, - пробурмотів д'Артаньян.

- Але, - вигукнув, тріумфуючи, кравець, - чого ви все ж таки не знаєте, хоч ви й великий князь церкви, чого не знає й не дізнається ніхто і чого знаємо лише король, мадемуазель де Лавальєр і я, - це колір матерії та вид прикрас, це крій, це співвідношення частин, це костюм загалом!

- Ось із цим усім, - сказав Араміс, - я і хотів би з вашою допомогою ознайомитися, дорогий пане Персерене.

- Ніколи! - зблід переляканий до смерті кравець, хоча Араміс вимовив щойно наведені нами слова вельми ласкаво і навіть медоточиво.

Претензії Араміса здалися Персерену після того, як він подумав над ними, настільки недолугими, настільки смішними, настільки надмірними, що він спершу тихесенько розсміявся, потім заходився сміятися дедалі гучніше й гучніше і скінчив вибухами нестримного реготу.

Д'Артаньян пішов за прикладом кравця, але не тому, що вважав це прохання і справді смішним; він мав на увазі ще більше розпалити Араміса. Цей останній дозволив їм сміятися, скільки вони забажають, і коли вони нарешті вщухли, промовив:

- На перший погляд може й справді здатися, що я дозволив собі щось безглузде, - хіба не так? Але д'Артаньян, який - уособлена розсудливість, зрозуміло, підтвердить, дорогий пане Персерене, що я не міг вчинити інакше і мусив звернутися до вас зі своїм проханням.

- Як це? - здивувався мушкетер, перетворюючись на слух; завдяки своєму разючому чуттю він уже зрозумів, що до цього часу діяли тільки застрільники, як кажуть військові, і що справжня битва попереду.

- Як це? - недовірливо протягнув Персерен.

- Чому, - продовжував Араміс, - пан Фуке дає свято на честь короля? Хіба не для того, щоб зробити йому приємне?

- Правильно, - підтвердив Персерен.

Д'Артаньян висловив своє схвалення словам Араміса кивком голови.

- Яким же чином він може досягти цього? За допомогою ввічливості, люб'язності, кумедних вигадок; за допомогою цілої низки сюрпризів, на кшталт того, про який ми щойно говорили, - я маю на увазі зарахування на королівську службу поетів.

- Чудово.

- Йтиметься ще про один сюрприз, дорогий друже. Присутній тут пан Лебрен - живописець, який малює з винятковою точністю.

- Так, так, - сказав Персерен. - Я бачив картини пана Лебрена і відзначив собі, що костюми в нього виписані вельми ретельно. Ось чому я одразу ж погодився зробити йому костюм, чи то такий самий, який шиють епікурейцям, чи то в якомусь іншому роді.

- Дорогий пане Персерен, ваша обіцянка для нас дорогоцінна, але ми згадаємо про неї дещо пізніше. А зараз пан Лебрен має потребу не в новому костюмі, який ви пошиєте йому в недалекому майбутньому, але в костюмах, виготовлених вами для короля.

Персерен відскочив назад, і д'Артаньян, людина спокійна й витримана, що звикла міркувати над тим, що вона бачить, анітрохи не здивувався цій незвичній жвавості Персерена: настільки прохання, з яким Араміс ризикнув звернутися до кравця, було, на погляд капітана, дивним і зухвалим.

- Костюми, виготовлені для короля! Дати скопіювати кому б то не було костюми його величності короля?! О пане єпископе! Вибачте мені, але чи при своєму розумі ваше преосвященство? - закричав бідний кравець, остаточно втративши голову.

- Допоможіть же, д'Артаньян, - сказав Араміс, розпливаючись в усмішці і нічим не висловлюючи досади, - допоможіть же переконати цього пана. Адже ви розумієте, в чому тут справа, чи не так?

- Кажучи по правді, не дуже.

- Як! І ви теж не розумієте, що пан Фуке хоче приготувати сюрприз королю, сюрприз, який полягає в тому, щоб король негайно після прибуття до Во побачив там свій новий портрет? І щоб портрет, написаний із приголомшливою схожістю, зображував його в тому ж самому костюмі, в якому він буде того дня, коли побачить цей портрет?

- Так ось воно що, - вигукнув мушкетер, який майже повірив Арамісу, - адже все розказане ним було настільки правдоподібним, - так, так, любий Араміс, ви маєте рацію; так, так, ваша думка просто чудова. Готовий сперечатися на що завгодно, що вона походить від вас, Арамісе!

- Не знаю, - відповів з недбалим виглядом ваннський єпископ, - від мене чи від пана Фуке...

Потім, виявивши нерішучість на обличчі д'Артаньяна, він, нахилившись до Персерену, промовив:

- Ну що ж, пане Персерен, що ж ви мовчите? З нетерпінням чекаю ваших слів.

- Я кажу, що...

- Ви хочете сказати, що у вашій волі відповісти відмовою. Я і сам це знаю і жодним чином не збираюся гвалтувати вашу волю, мій милий; скажу більше, мені чудово зрозуміла і та педантичність, яка перешкоджає вам піти назустріч ідеї пана Фуке; ви боїтеся, як би не здалося, що ви лестите його величності. Благородство душі, пане Персерен, благородство!

Кравець пробурмотів щось невиразне.

- І справді, це було б відвертими лестощами щодо нашого юного государя, - продовжував Араміс. - «Але, - сказав мені пан суперінтендант, - якщо Персерен відмовить вам у вашому проханні, скажіть йому, що він від цього в моїх очах анітрохи не втратить і що я буду й надалі ставитися до нього з великою повагою. Тільки...»

- Тільки?.. - запитав стурбований Персерен.

- «Тільки, - продовжував Араміс, - мені доведеться сказати королю (пам'ятайте, дорогий пане Персерен, що це говорить пан Фуке, а не я)... мені доведеться сказати королю: "Господарю, у мене був намір запропонувати вашій величності ваше зображення; але педантичність пана Персерена, можливо, перебільшена, але гідна поваги, стала проти цього"».

- Воспротивилася! - вигукнув кравець, переляканий відповідальністю, яку на нього покладають. - Я опираюся тому, чого бажає пан Фуке, коли йдеться про те, щоб зробити приємність королю? Ах, пане єпископе, яке кепське слово зірвалося з ваших вуст! Противитися! Дякувати господу, вже я-то не вимовляв цього слова. Закликаю у свідки капітана мушкетерів його величності. Хіба я опираюся чому-небудь, пане д'Артаньян?

Д'Артаньян замахав рукою, показуючи, що хоче залишитися нейтральним; він відчував усім своїм єством, що тут криється якась невідома інтрига, хто його знає - комедія чи трагедія; він проклинав себе за те, що в цьому разі такий невпевнений, але поки що, чекаючи на подальший перебіг подій, вирішив утриматися.

Персерен, однак, заляканий думкою, що королю можуть сказати, ніби він, Персерен, заперечував підготовку сюрпризу, який передбачалося зробити його величності, підсунув Лебреном крісло і почав витягати з шафи чотири виблискують золотим шиттям чудових костюма - п'ятий поки що перебував у роботі в підмайстрів. Він розвішував ці витвори кравецького мистецтва один за одним на манекенах, привезених колись із Бергамо, які, потрапивши до Франції за часів Кончіні, були подаровані Персерену II маршалом д'Анкром, - це трапилося після поразки італійських кравців, розорених успішною конкуренцією Персеренів.

Художник приступив до замальовок, потім почав розфарбовувати їх.

Араміс, який стояв біля нього і пильно спостерігав за кожним рухом його кисті, раптово зупинив Лебрена:

- Мені здається, що ви не цілком вловили тону, дорогий пане Лебрен. Ваші фарби обдурять вас, і на полотні не вдасться відтворити повної схожості, яка нам рішуче необхідна. Очевидно, щоб передати відтінки з більшою точністю, потрібно працювати довше.

- Це вірно, - сказав Персерен, - але часу в нас дуже мало, і тут, пане єпископе, я, погодьтеся, абсолютно безсилий.

- У такому разі, - спокійно зауважив Араміс, - наша спроба приречена на провал, і це станеться через неправильну передачу відтінків.

Тим часом Лебрен змальовував тканину і шиття дуже точно, і Араміс спостерігав за його роботою з погано прихованим нетерпінням.

«Що за чортову комедію тут розігрують?» - продовжував запитувати себе мушкетер.

- Справа в нас рішуче не піде, - мовив Араміс. - Пане Лебрен, збирайте свої ящики і згортайте полотна.

- Вірно, вірно! - вигукнув роздратований художник. - Тут жахливе освітлення.

- Це думка, Лебрен, так, так, це думка. А що, якби ми з вами мали в своєму розпорядженні зразок кожної тканини, і час, і належне освітлення...

- О, тоді! - вигукнув Лебрен. - Тоді я готовий поручитися, що все буде гаразд.

«Так, так, - сказав собі д'Артаньян, - тут-то і є вузлик усієї інтриги. Йому потрібен зразок кожної тканини. Але, чорт забирай, чи дасть йому ці зразки Персерен?»

Персерен, вибитий з останніх позицій і до того ж обманутий удаваною добродушністю Араміса, відрізав п'ять зразків, які й віддав єпископу.

- Так буде краще. Чи не так? - звернувся Араміс до д'Артаньяна. - Ваша думка з цього приводу?

- Моя думка, дорогий Араміс, - промовив д'Артаньян, - що ви незмінно все той самий.

- І отже, незмінно ваш друг, - підхопив єпископ своїм чарівним голосом.

- Так, так, звичайно, - голосно сказав д'Артаньян. Потім про себе додав: «Якщо ти, надхієзуїте, обдурив мене, то я аж ніяк не хочу бути одним із твоїх спільників, і, щоб не стати ним, тепер саме час піти». - Прощавайте, Араміс, - продовжував д'Артаньян, голосно звертаючись до єпископа, - прощайте! Піду пошукаю Портоса.

- Зачекайте хвилинку, - попросив Араміс, засовуючи в кишеню зразки, - зачекайте, я закінчив справи і буду в розпачі, якщо не перекинуся на прощання кількома словами з нашим дорогим другом.

Лебрен склав свої фарби і пензлики. Персерен прибрав королівські костюми до тієї самої шафи, з якої їх було витягнуто, Араміс обмацав кишеню, бажаючи упевнитися, що зразкам не загрожує небезпека вивалитися звідти, і вони всі разом вийшли з кабінету кравця.

CCXI. Як у Мольєра, можливо, вперше виник задум його комедії «Міщанин у дворянстві»

Д'Артаньян виявив Портоса в сусідній кімнаті, але це був уже не колишній спантеличений і роздратований Пор-тос, а Портос радісно збуджений, сяйний, люб'язний, чарівний. Він жваво розмовляв із Мольєром, який дивився на нього із захопленням, як людина, яка не тільки ніколи не бачила нічого більш примітного, а й узагалі чогось подібного.

Араміс попрямував прямо до Портоса і простягнув йому свою тонку, білу руку, яка негайно ж потонула в гігантській руці його старого друга. До цієї операції Араміс незмінно приступав з деяким страхом, але цього разу дружнє рукостискання не заподіяло йому особливих страждань. Потім ваннський єпископ звернувся до Мольєра.

- Так от, пане, - сказав він йому, - чи їдете ви зі мною в Сен-Манде?

- З вами, монсеньйоре, я поїду куди завгодно, - відповів Мольєр.

У Сен-Манді! - вигукнув Портос, вражений короткими стосунками між неприступним ваннським єпископом і нікому не відомим підмайстром. - Ви везете, Арамісе, цю людину в Сен-Манде?

- Так, - відповів з посмішкою Араміс, - так, відводжу його в Сен-Манде, і в нас мало часу.

- І потім, мій милий Портос, - промовив д'Артаньян, - пан Мольєр не зовсім те, чим здається.

- Тобто як? - здивувався Портос.

- Пан Мольєр - один із головних прикажчиків Пер-серена, і його чекають у Сен-Манді, де він має приміряти костюми, замовлені паном Фуке для епікурейців у зв'язку з майбутнім святом.

- Так, так! Абсолютно вірно, - підтвердив Мольєр.

- Отже, - повторив Араміс, - якщо ви закінчили ваші справи з паном дю Валлоном, поїхали, дорогий пане Мольєр!

- Ми закінчили, - заявив Портос.

- І задоволені? - запитав його д'Артаньян.

- Цілком, - відповів Портос.

Мольєр розпрощався з Портосом, відваживши йому кілька шанобливих поклонів, і потиснув руку, яку капітан мушкетерів крадькома простягнув йому.

- Пане, - сказав Портос на прощання з перебільшеною чемністю, - пане, прошу вас насамперед про бездоганну точність.

- Завтра ж ви отримаєте ваш костюм, пане бароне, - відповів Мольєр.

І він пішов разом із ваннським єпископом.

Тоді д'Артаньян, узявши під руку Портоса, запитав його:

- Що ж зробив із вами цей кравець, який зумів так сподобатися вам?

- Що він зробив зі мною, мій друже, що він зробив?! - вигукнув у захваті Портос.

- Так, я запитую, що ж він із вами зробив?

- Друже мій, він зумів зробити те, чого досі не робив жоден із представників усієї кравецької породи. Він зняв мірку, жодного разу не доторкнувшись до мене.

- Що ви! Розкажіть же, друже мій!

- Насамперед він велів розшукати - вже право не знаю де - цілу низку манекенів різного зросту, сподіваючись, що, можливо, серед них знайдеться щось підходяще і для мене. Але найбільший - манекен тамбурмажора швейцарців, - і той виявився на два дюйми нижчим і на півфута меншим за мене.

- Ось як!

- Це настільки ж істинно, як те, що я маю честь розмовляти з вами, мій дорогий д'Артаньян. Але пан Мольєр - велика людина або щонайменше великий кравець, і ці труднощі його ні в найменшій мірі не збентежили.

- Що ж він зробив?

- О, надзвичайно просту річ. Це нечувано, чесне слово, нечувано! До чого ж тупі всі інші, якщо вони відразу ж не додумалися до цього способу! Скількох неприємностей і принижень вони могли б позбавити мене!

- Не кажучи вже про костюми, мій милий Портос.

- Так, так, не кажучи вже про три десятки костюмів.

- Але все ж таки поясніть мені метод пана Мольєра.

- Мольєра? Ви називаєте його цим ім'ям, чи не так? Ну що ж.

- Так, або Покленом, якщо це для вас краще.

- Ні, для мене краще Мольєр. Коли мені захочеться згадати, як звати цього пана, я подумаю про вольєр, і оскільки в П'єрфоні в мене є вольєр...

- Чудово, друже мій! Але в чому ж полягає його метод?

- Дозвольте! Замість того, щоб розчленовувати людину на частини, як чинять ці нероби, замість того, щоб змушувати її нагинатися, вивертати руки і ноги і проробляти всілякі огидні і принизливі рухи...

Д'Артаньян схвально кивнув головою.

- «Пане, - сказав він мені, - шляхетна людина повинна особисто знімати з себе мірку. Будьте люб'язні наблизитися до цього дзеркала». Я підійшов до дзеркала. Мушу зізнатися, що я не дуже-то добре розумів, чого хоче від мене цей Вольєр.

- Мольєр.

- Так, так, Мольєр, звичайно, Мольєр. І оскільки я все ще побоювався, що з мене все-таки почнуть знімати мірку, то попросив його: «Дійте обережніше, я дуже боюся лоскоту, попереджаю вас», - але він відповів мені лагідно й чемно (треба зізнатися, що він чудово чемний малий): «Пане, щоб костюм сидів добре, він має бути зроблений

відповідно до вашої фігури. Ваша фігура в точності відтворюється дзеркалом. Ми знімемо мірку не з вас, а з дзеркала».

- Непогано, - схвалив д'Артаньян, - адже ви бачили себе в дзеркалі; але скажіть, друже мій, де ж вони знайшли дзеркало, в якому ви змогли поміститися повністю?

- Дорогий мій, це було дзеркало, у яке дивиться сам король.

- Але король на півтора фута нижчий.

- Не знаю вже, як це все у них робиться; думаю, що вони, звісно, лестять королю, але дзеркало навіть для мене було надмірно великим. Щоправда, воно було складено з дев'яти венеціанських дзеркал - три по горизонталі і стільки ж по вертикалі.

- О, друже мій, якими вражаючими словами ви користуєтеся! І десь ви їх набралися?

- На Бель-Ілі, друже мій, на Бель-Ілі. Там я чув їх, коли Араміс давав вказівки архітекторові.

- Дуже добре, але повернемося до нашого дзеркала.

- Так ось цей славний Вольєр...

- Мольєр.

- Так, ви маєте рацію... Мольєр. Тепер-то я вже не сплутаю цього. Так ось, цей славний Мольєр взявся розкреслювати крейдою дзеркало, наносячи на нього лінії, що відповідають обрисам моїх рук і плечей, і він при цьому весь час повторював правило, яке я знайшов чудовим: «Необхідно, щоб сукня не обмежувала того, хто її носить», - говорив він.

- Так, це чудове правило, але - на жаль! - воно не завжди застосовується в житті.

- Ось тому-то я і знайшов його ще більш вражаючим, коли Мольєр став розвивати його.

- Так він, отже, розвивав його?

- Чорт забирай, і як!

- Послухаємо, як же.

- «Може статися, - говорив він, - що ви, опинившись у скрутному становищі, не побажаєте скинути з себе одяг»

- Це правильно, - погодився д'Артаньян.

- «Наприклад...» - продовжував пан Вольєр.

- Мольєр!

- Так, так, пане Мольєр! «Наприклад, - продовжував пан Мольєр, - ви зіткнетеся з необхідністю оголити шпагу в той момент, коли ваша парадна сукня буде на вас. Як ви вчините в цьому випадку?»

«Я скину з себе все зайве», - відповів я.

«Ні, навіщо ж?» - заперечив він.

«Як же так?»

«Я стверджую, що сукня має сидіти до того вправно, щоб не обмежувати ваших рухів, навіть якщо вам доведеться оголити шпагу».

«Так ось воно що!»

«Займіть оборонну позицію», - продовжував він. Я зробив такий чудовий випад, що вилетіло два шибки.

«Дрібниці, дрібниці, - сказав він, - залишайтеся, будь ласка, в такому положенні, як зараз». Ліву руку я підняв догори і витончено вигнув, так що манжет звисав донизу, а кисть лягла склепінням, тоді як права рука була викинута вперед усього лише наполовину і захищала груди кистю, а талію - ліктем.

- Так, - схвалив д'Артаньян, - це і є справжня оборонна позиція, позиція, можна сказати, класична.

- Саме так, друже мій, - ви знайшли відповідне слово. У цей час Вольєр...

- Мольєр!

- Послухайте, д'Артаньян, я, знаєте, вважав би за краще називати його тим, іншим, ім'ям... як він там ще називається?

- Покленом.

- Вже краще нехай він буде Покленом.

- А чому ви розраховуєте запам'ятати це ім'я швидше, ніж перше?

- Розумієте... його звуть Покленом, чи не так?

- Так.

- Ну так я згадаю пані Кокнар.

- Чудово.

- Я заміню Кок на Пок і нар на льон, і замість Кокнар у мене вийде Поклен.

- Чудово! - вигукнув д'Артаньян, приголомшений словами Портоса. - Але продовжуйте, друже мій, я із захопленням слухаю вас.

- Отже, цей Коклен накреслив на дзеркалі мою руку.

- Вибачте, але його ім'я Поклен.

- А я як сказав?

- Ви сказали Коклен.

- Так, ви маєте рацію. Так от, Поклен малював на дзеркалі мою руку; на це пішло, однак, чимало часу... він досить довго дивився на мене. Я і справді був просто чудовий.

«А вас це не стомлює?» - запитав він мене. «Злегка, - сказав я у відповідь, трохи згинаючи коліна. - Однак я можу простояти таким чином ще годину чи більше». - «Ні, ні, я жодним чином не допущу цього! У нас знайдуться послужливі хлопці, які вважатимуть своїм обов'язком підтримати ваші руки, як під час воно підтримували руки пророків, коли вони зверталися з благанням до господа». «Чудово», - відповів я. «Але ви не вважатимете таку допомогу принизливою для себе?» «О ні, мій милий, - сказав я йому у відповідь, - гадаю, що дозволити себе підтримувати і дозволити зняти з себе мірку - це речі дуже і дуже різні».

- Ваше міркування надзвичайно глибокодумне.

- Після цього, - продовжував Портос, - він подав знак; підійшли двоє підмайстрів; один став підтримувати мені ліву руку, тоді як інший, з нескінченною попереджувальною уважністю, зробив те ж саме з правою.

«Третій підмайстер - сюди!» - крикнув він.

Підійшов третій.

«Підтримуйте поперек пана барона».

І підмайстер став підтримувати мені поперек.

- Так ви і позували? - запитав д'Артаньян.

- Так я позував, поки Покнар розкреслював дзеркало.

- Поклен, друже мій.

- Ви маєте рацію... Поклен. Послухайте, д'Артаньян, я вважаю за краще називати цю людину Вольєром.

- Добре, нехай буде по-вашому.

- Весь цей час Вольєр розкреслював дзеркало.

- Це було непогано придумано.

- Ще б пак! Мені надзвичайно сподобався цей спосіб; він дуже шанобливий і відводить кожному його місце.

- І чим же все це скінчилося?

- Тим, що ніхто так і не доторкнувся до мене.

- Крім трьох підмайстрів, які вас підтримували.

- Зрозуміло, але я вже, здається, виклав, яка різниця між тим, щоб дозволити себе підтримувати, і тим, щоб дозволити зняти з себе мірку.

- Ви маєте рацію, - сказав д'Артаньян, кажучи водночас собі самому: «Чорт візьми, або я глибоко помиляюся, або цей шахрай Мольєр і справді отримав від мене дорогоцінний подарунок, і в якій-небудь із його комедій ми незабаром побачимо сцену, списану з натури».

Портос усміхався.

- Чому ви смієтеся? - запитав його д'Артаньян.

- Чи потрібно пояснювати? Я посміхаюся, бо вважаю себе щасливим.

- Безумовно, я не знаю жодної людини щасливішої за вас. Але яке ж нове щастя привалило вам, мій милий Портос?

- Привітайте мене.

- Із задоволенням.

- Мабуть, я перший, з кого зняли цим способом мірку.

- Ви впевнені в цьому?

- Майже. Деякі знаки, якими обмінявся Вольєр з підмайстрами, вселили мені цю впевненість.

- Але, дорогий друже, мене це анітрохи не дивує, раз ви мали справу з Мольєром.

- Вольєром!

- Та ні ж, чорт забирай! Кличте його, бог із вами, Вольєром, але для мене він і надалі буде Мольєр. Так от, я сказав, що мене це анітрохи не дивує, якщо ви мали справу з Мольєром. Він людина дуже тямуща, і саме ви навіяли йому блискучу думку.

- І я впевнений, що вона послужить йому надалі.

- Ще б пак! Думаю, що вона й справді послужить йому, і до того ж вельми ґрунтовно. Бо, бачте, дорогий мій Портос, з наших скільки-небудь відомих кравців не хто інший, як Мольєр, найкраще одягає наших баронів, наших графів і наших маркізів... точно за їхньою міркою.

Вимовивши ці слова, які ми не збираємося обговорювати ні з боку дотепності, ні з погляду їхньої глибини, д'Артаньян, тягнучи за собою Портоса, вийшов від Персерена і сів разом із бароном у карету. Ми їх у ній і залишимо і, якщо це до вподоби читачеві, вирушимо в Сен-Манде за Мольєром і Арамісом.

CCXII. Вулик, бджоли та мед

Ваннський єпископ, вельми незадоволений зустріччю з д'Ар-Таньяном у Персерена, повернувся в Сен-Манде в досить поганому настрої. Мольєр, навпаки, захоплений тим, що йому вдалося зробити такий чудовий начерк і що, захоч він перетворити цей начерк на картину, оригінал у нього завжди під рукою, - Мольєр повернувся в найрадіснішому настрої.

Увесь лівий бік першого поверху будинку був заповнений епікурейцями: тут зібралися всі паризькі знаменитості з-поміж тих, з ким Фуке був близький. Всі вони, усамітнившись у своїх кутах, займалися, подібно до бджіл в осередках стільників, виготовленням меду для королівського пирога, яким Фуке припускав почастувати його величність Людовика XIV на майбутньому святі у Во.

Пелісон, підперши рукою голову, зводив фундамент прологу до «Нестерпних» - трьохактної комедії, яку належало представити Поклену де Мольєру, як казав д'Артаньян, або Коклену де Вольєру, як казав Портос.

Лоре з усією простодушністю, притаманною ремеслу журналіста - адже журналісти всіх часів були завжди простодушними, - складав опис святкування, яке ще не відбулося, у Во.

Лафонтен переходив від одних до інших, наче загублена, неуважна, настирлива й нестерпна тінь, що гуде й нашіптує кожному на вухо всіляку поетичну нісенітницю. Він стільки разів заважав Пелісону зосередитися, що той нарешті, піднявши невдоволено голову, попросив:

- Відшукали б мені, Лафонтене, гарну риму; адже ви стверджуєте, що прогулюєтеся в гаях Парнасу.

- Яка вам потрібна рима? - запитав байкар, іменований так пані де Севіньє*.

- Мені потрібна рима до світла.

- Маячня,- відповідав Лафонтен.

- Але, друже мій, куди ж ви сунетеся зі своєю маячнею, коли йдеться про принади Во? - вставив Лоре.

- До того ж, - зауважив Пелісон, - це не рима.

- Як так не рима? - вигукнув спантеличений Лафонтен.

- У вас огидна звичка, мій милий, звичка, яка завадить вам стати першокласним поетом. Ви недбало римуєте.

- Ви це й справді знаходите, Пелісон?

- Так, знаходжу. Знайте ж, що всяка рима погана, якщо можна відшукати кращу.

- У такому разі відтепер я пишу тільки прозою, - сказав Лафонтен, який сприйняв докір Пелісона всерйоз. - Я й так не раз уже думав, що я шарлатан, а не поет, ось що я таке! Так, так, так, так, це - чиста правда.

- Не кажіть цього, друже мій! Ви занадто до себе прискіпливі. У ваших байках багато хорошого.

- І для початку, - продовжував Лафонтен, - я спалю сотню віршів, які я щойно склав.

- Де ж ваші вірші?

- У голові.

- Але як же ви їх спалите, якщо вони у вас у голові?

- Це правда. Але якщо я їх не спалю, вони навіки застрягнуть у моєму мозку, і я ніколи не забуду їх.

- Чорт забирай, - зауважив Лоре, - це небезпечно, адже так недовго й збожеволіти.

- Чорт, чорт, чорт, чорт! Як же мені бути?

- Я знайшов спосіб, - запропонував Мольєр, входячи в кімнату.

- Який?

- Спочатку ви записуєте свої вірші на папері, а потім спалюєте їх.

- До чого просто! Ніколи б мені не придумати такого! Який же він дотепний, цей диявол Мольєр! - сказав Лафонтен.

Потім, ударивши себе по лобі, він додав:

- Ти завжди будеш ослом, Жан де Лафонтен!

- Що ви говорите, друже мій? - запитав Мольєр, підходячи до Лафонтена.

- Я кажу, що завжди буду ослом, дорогий побратиме, - відповів Лафонтен, тяжко зітхаючи й спрямувавши на Мольєра засмучені очі. - Так, друже мій, - продовжував він із дедалі більшим сумом у голосі, - так, так, я, виявляється, прескверно римую.

- Це великий недолік.

- Ось бачите! Я негідник!

- Хто це сказав?

- Пелісон. Хіба не так, Пелісон?

Пелісон, занурений у роботу, нічого не відповів.

- Але якщо Пелісон сказав, що ви негідник, - вигукнув Мольєр, - то виходить, що він завдав вам образи!

- Ви вважаєте?

- І, дорогий мій, раджу, раз ви дворянин, не залишати такої образи безкарною. Ви коли-небудь билися на дуелі?

- Один-єдиний раз; мій противник був лейтенантом легкої кавалерії.

- Що ж він зробив вам?

- Треба думати, він спокусив мою дружину.

- А, - кивнув Мольєр, злегка збліднувши.

Але оскільки зізнання Лафонтена привернуло увагу інших, Мольєр глузливо посміхнувся і знову почав розпитувати Лафонтена:

- І що ж вийшло з цієї дуелі?

- Вийшло те, що противник вибив з моїх рук зброю і вибачився переді мною, обіцяючи, що його ноги більше не буде в мене в домі.

- І ви були задоволені?

- Ні, навпаки. Я підняв шпагу і твердо вимовив: «Послухайте, пане, я бився з вами не тому, що ви коханець моєї дружини, але мені сказали, що я маю битися, і я послав виклик. І оскільки я ніколи не був таким щасливим, як відтоді, як ви стали її коханцем, будьте люб'язні, як і раніше, бувати в мене, або, чорт візьми, давайте відновимо поєдинок». Таким чином, йому довелося залишитися коханцем моєї дорогої дружини, а я продовжую бути найщасливішим чоловіком на світі.

Усі вибухнули реготом. Один Мольєр провів рукою по очах. Чому? Щоб стерти сльозу або, можливо, придушити зітхання. На жаль, відомо, що Мольєр був моралістом, але не був філософом.

- Усе одно, - сказав він, - повернемося до початку нашої розмови. Пелісон завдав вам образи.

- Ах так! Я про це вже забув. До того ж Пелісон був тисячу разів правий. Але що мене засмучує по-справжньому, мій дорогий, так це те, що наші епікурейські костюми, мабуть, не будуть готові.

- Ви розраховували бути на святі у вашому костюмі?

- І на святі, і після свята. Моя служниця поінформувала мене, що мій костюм уже трохи несвіжий.

- Чорт забирай! Ваша служниця права; він більш ніж несвіжий.

- Бачте, я залишив його на підлозі у себе в кабінеті, і моя кішка...

- Кішка?

- Так, моя кішка окотилася на ньому, і від цього він дещо постраждав.

Мольєр голосно розреготався. Пелісон і Лоре наслідували його приклад.

У цю мить з'явився ваннський єпископ зі згортком креслень і аркушами пергаменту, і начебто янгол смерті дохнув крижаним холодом і заморозив невимушену й грайливу уяву; бліде обличчя цього чоловіка сполошило, здавалося, грацій, жертовні дари яким приносив Ксенократ*: у майстерні запанувала мертва тиша, і всі із зосередженим виглядом знову взялися до пір'я.

Араміс роздав усім присутнім запрошення на майбутнє свято і передав їм подяку від імені Фуке. Суперінтендант, сказав він, зайнятий роботою в себе в кабінеті, не має змоги побачитися з ними, але він

просить надіслати плоди їхньої денної праці й доставити йому в такий спосіб перепочинок від його наполегливих нічних занять.

При цих словах голови всіх нахилилися. Навіть Лафон-тен - і він також присів до столу й заходився строчити на аркуші тонкого паперу; Пелісон остаточно виправив свій пролог; Мольєр вигадав п'ятдесят нових віршів, на які його надихнули відвідини Персерена; Лоре дав статтю - пророцтво про дивовижне святкування, і Араміс, навантажений здобиччю, наче володар бджіл - великий чорний джміль, поцяткований пурпуром і золотом, - мовчазний і стурбований, попрямував у відведені йому кімнати. Але перш ніж піти, він звернувся до всіх:

- Пам'ятайте, панове, завтра ввечері ми виїжджаємо.

- У такому разі, мені потрібно попередити про це домашніх, - зауважив Мольєр.

- Так, так, мій бідний Мольєр! - вимовив, посміхаючись, Лоре. - Він любить своїх домашніх.

- Він любить, це так, - відповів Мольєр, супроводжуючи свої слова ніжною і сумною посмішкою, - але він любить ще зовсім не означає, що його люблять!

- Щодо мене, - сказав Лафонтен, - то мене люблять у Шато-Тьєррі, у цьому я переконаний.

У цей момент знову увійшов Араміс.

- Хто-небудь поїде зі мною? Я вирушаю до Парижа через чверть години, мені потрібно тільки переговорити з паном Фуке. Пропоную свою карету.

- Чудово, - відгукнувся Мольєр. - Приймаю ваше запрошення і поспішаю.

- А я пообідаю тут, - повідомив Лоре. - Пан де Гурвіль обіцяв пригостити раками. Запропоновані мені будуть раки...

- Шукай риму, Лафонтен.

Араміс, сміючись від усього серця, вийшов із кімнати. За ним пішов Мольєр. Вони вже встигли спуститися зі сходів, як раптом Лафонтен, відчинивши двері, крикнув:

У нагороду за труди, писаки,
Запропоновані вам будуть раки.

Регот епікурейців посилився, і в той момент, коли Араміс входив до кабінету Фуке, долетів до слуху останнього. Щодо Мольєра, то Араміс доручив йому замовити коней, доки він перемолвиться із суперінтендантом кількома словами.

- О, як вони там сміються! - зітхнув Фуке.

- А ви, монсеньйоре, ви більше вже не смієтеся?

- Я втратив здатність сміятися, пане д'Ербле.

- День святкування підходить.

- А гроші йдуть.

- Чи не казав я вам, що це моя турбота?

- Ви мені обіцяли мільйони.

- Ви й отримаєте їх наступного дня після прибуття короля.

Фуке звернув на Араміса пильний погляд і провів своєю крижаною рукою по вологому лобі. Араміс зрозумів, що суперінтендант сумнівається в ньому або думає, що не в його силах добути обіцяні ним гроші. Чи міг Фуке повірити, що незаможний єпископ, колишній абат, колишній мушкетер, зможе дістати таку суму?

- Ви сумніваєтеся? - запитав Араміс.

Фуке посміхнувся і похитав головою.

- Недовірлива ви людина!

- Дорогий д'Ербле, - сказав Фуке, - якщо я впаду, то принаймні з такої висоти, що, падаючи, розіб'юся.

Потім, струснувши головою, нібито для того, щоб відігнати подібні думки, він запитав:

- Звідки ви тепер, друже мій?

- З Парижа. І прямо від Персерена.

- Навіщо ж ви самі їздили до Персерену? Не думаю, щоб ви надавали такого вже великого значення костюмам наших поетів.

- Ні, але я замовив сюрприз.

- Сюрприз?

- Так, сюрприз, який ви зробите його величності королю.

- І він дорого обійдеться?

- У якихось сто пістолів, які ви дасте Лебрену.

- А, так це картина! Ну що ж, тим краще! А що вона буде зображати?

- Я розповім вам про це пізніше. Крім того, я заодно подивився і костюми наших поетів.

- Ось як! І вони будуть ошатними і багатими?

- Чудовими! Лише в небагатьох вельмож будуть рівні їм. І всі помітять відмінність між придворними, що завдячують своїм блиском багатству, і тими, хто завдячує їм дружбою.

- Ви, як завжди, дотепні й шляхетні, дорогий мій прелате!

- Ваша школа, - відповів ваннський єпископ.

Фуке потиснув йому руку:

- Куди ви тепер?

- До Парижа, щойно ви вручите мені лист до пана де Ліона.

- А що вам потрібно від пана де Ліона?

- Я хочу, щоб він підписав наказ.

- Наказ про арешт? Ви хочете кого-небудь засадити в Бастилію?

- Навпаки, я хочу звільнити з неї одного бідолашного малого, одну молоду людину, можна сказати - дитину, яка сидить під замком майже десять років, і все за два латинські вірші, які вона склала проти єзуїтів.

- За два латинські вірші! За два латинські вірші нудитися у в'язниці десять років? О, нещасний!

- Так.

- І за ним немає жодних інших злочинів?

- Якщо не брати до уваги цих віршів, він настільки ж ні в чому не винен, як ви або я.

- Ваше слово?

- Клянуся моєю честю.

- І його звуть?

- Сельдон.

- Ні, це жахливо! І ви знали про це і нічого мені не сказали?

- Його мати звернулася до мене тільки вчора, монсеньйоре.

- І ця жінка дуже бідна?

- Вона дійшла до крайнього ступеня злиднів.

- Боже мій, ти допускаєш часом такі несправедливості, і я розумію, що існують нещасні, які сумніваються у твоєму бутті!

Фуке, взявши перо, швидко написав кілька рядків своєму колезі де Ліону. Араміс, отримавши з рук Фуке цей лист, зібрався йти.

- Зачекайте, - зупинив його суперінтендант.

Він відкрив шухляду і, вийнявши з неї десять банківських квитків, вручив їх Арамісу. Кожен квиток був номіналом у тисячу ліврів.

- Візьміть, - сказав Фуке. - Поверніть свободу синові, а матері віддайте ось це, але тільки не кажіть їй...

- Чого, монсеньйоре?

- Того, що вона на десять тисяч ліврів багатша за мене; вона скаже, мабуть, що як суперінтендант я нікуди не годжуся. Ідіть! Сподіваюся, що господь благословить тих, хто не забуває про бідних.

- І я теж сподіваюся на це, - відповів Араміс, потискаючи з почуттям руку Фуке.

І він квапливо вийшов, несучи лист до Ліона і банківські квитки для матері бідолахи Сельдона. Прихопивши із собою Мольєра, який уже почав втрачати терпіння, він знову помчав до Парижа.

CCXIII. Знову вечеря в Бастилії

На баштовому годиннику Бастилії пробило сім; знаменитий баштовий годинник, як, утім, і вся обстановка цього жахливого місця, був тортурами для нещасних в'язнів, нагадуючи їм про страждання, що чекають на них протягом найближчої години; годинник Бастилії, прикрашений ліпленням у смаку того часу, зображував святого Петра в кайданах.

Настав час вечері. Скриплячи величезними петлями, відчинялися важкі двері, пропускаючи таці й кошики з різними стравами, якість яких, як ми знаємо від самого де Безмо, перебувала в прямій залежності від звання в'язня.

Нам відомі вже теорії, які поділяє з цього приводу поважний Безмо, повновладний розпорядник гастрономічних задоволень і шеф-

кухар королівської в'язниці. Підняті крутими сходами і набиті харчами кошики несли на дні чесно наповнених винних пляшок хоч трохи забуття ув'язненим.

О цій годині вечеряв і сам комендант. Сьогодні він приймав гостя, і рожен на його кухні обертався повільніше, ніж зазвичай. Смажені куріпки, обкладені перепілками, які, своєю чергою, оточували шпиговане зайченя; кури у власному соку, окіст, залитий білим вином, артишоки з Країни Басків та раковий суп, не рахуючи інших супів і закусок, складали вечерю коменданта.

Безмо сидів за столом, потираючи руки й не відриваючи погляду від ваннського єпископа, який, крокуючи кімнатою у високих чоботях, наче кавалерист, увесь у сірому, зі шпагою на боці, невпинно повторював, що він голодний, і виявляв ознаки жвавого нетерпіння.

Пан де Безмо де Монлезен не звик до відвертості його преосвященства ваннського монсеньйора, а тим часом Араміс цього вечора, прийшовши в грайливий настрій, робив йому зізнання за зізнанням. Прелат знову став схожим на мушкетера. Єпископ пустував. Що стосується де Безмо, то він із легкістю, властивою вульгарним натурам, у відповідь на дещо більшу, ніж зазвичай, невимушеність у поводженні свого гостя, став поводитися неприпустимо розв'язно.

- Пане, - звернувся він до Араміса, - бо називати вас монсеньйором я, кажучи по правді, сьогодні ввечері не наважуюся.

- От і добре, - сказав Араміс, - кличте мене, будь ласка, сударем: адже я в чоботях.

- Так от, пане, чи знаєте ви, кого ви мені сьогодні нагадуєте?

- Ні, чесне слово, не знаю! - відповів ваннський єпископ, наливаючи собі вина. - Сподіваюся все ж таки, що насамперед я нагадую вам приємного гостя.

- І не одного, а двох. Франсуа, друже мій, зачиніть вікно; як би вітер не стурбував його преосвященство пана єпископа.

- І нехай він залишить нас, - додав Араміс. - Вечерю подано, а з'їсти її ми зуміємо і без лакея. Люблю посидіти в невеликому товаристві, наодинці з другом.

Безмо шанобливо вклонився.

- Ми зможемо самі доглядати за собою, - продовжував Араміс.

- Ідіть, Франсуа, - наказав Безмо. - Отже, я говорив, що ваше преосвященство нагадуєте мені не одного, а двох; один із них вельми знаменитий - це покійний кардинал, великий кардинал, той, що взяв Ла-Рошель - у нього, здається, були такі ж чоботи, як у вас.

- Так, клянуся честю! - вигукнув Араміс. - Ну а хто ж другий?

- Другий - це якийсь мушкетер, дуже красивий, дуже хоробрий, дуже зухвалий, дуже щасливий, який з абата став мушкетером, а з мушкетера - абатом.

Араміс зійшов до посмішки.

- З абата, - продовжував Безмо, підбадьорений посмішкою його преосвященства єпископа ваннського, - з абата єпископом, а з єпископа...

- Ах, зробіть милість, зупиніться! - сказав Араміс.

- Кажу вам, пане, я бачу у вас кардинала.

- Залишимо це, люб'язний пане де Безмо. І хоча, як ви помітили, на мені сьогодні кавалерійські чоботи, проте я не хотів би сваритися з церквою навіть на один цей вечір.

- А все-таки у вас погані наміри, монсеньйоре.

- О, зізнаюся, погані, як усе мирське.

- Ви блукаєте містом, провулками, у масці?

- Ось саме, у масці.

- І як і раніше пускаєте в хід вашу шпагу?

- Мабуть що так, але тільки в тих випадках, коли мене змушують до цього. Будьте ласкаві, клікніть Франсуа.

- Вино перед вами.

- Він мені потрібен не для вина: тут дуже спекотно, а вікно тим часом зачинене.

- Коли я вечеряю, то завжди зачиняю вікно, щоб не чути, як проходить патруль або прибувають кур'єри.

- Ось як... значить, якщо вікно відчинене, ви чуєте їх?

- Занадто добре, а це завжди неприємно. Ви розумієте?

- Але тут позитивно задихаєшся. Франсуа!

Франсуа негайно з'явився на поклик.

- Відкрийте, прошу вас, вікно, люб'язний Франсуа, - вимовив Араміс. - Адже ви дозволите, пане де Безмо?

- Монсеньйор, ви тут у себе вдома, - відповів комендант.

Франсуа відчинив вікно.

- Знаєте, - заговорив де Безмо, - тепер, після того як граф де Ла Фер повернувся до своїх пенатів у Блуа, ви, мабуть, почуватиметеся зовсім самотнім. Адже він давній ваш друг, чи не так?

- Ви знаєте це не гірше за мене, Безмо; адже ви служили в мушкетерах в один час із нами.

- Ну, з друзями я ні пляшок, ні років не рахую.

- І ви маєте рацію. Але я відчуваю до графа де Ла Фер не тільки любов, я глибоко поважаю його.

- Ну а я, як не дивно, - сказав комендант, - віддаю перевагу шевальє д'Артаньяна. Ось людина, яка п'є добре і довго. Такі люди принаймні не приховують своїх думок.

- Безмо, напоїть мене нинішнього вечора: давайте бенкетувати, як бувало; обіцяю, що якщо в мене на серці є якась печаль, ви зможете побачити її, як побачили б діамант на дні своєї склянки.

- Браво! - крикнув Безмо.

Він налив собі повну склянку вина і випив її, радіючи від щирого серця при думці про те, що гріхопадіння його преосвященства єпископа відбувається не без його участі.

Заклопотаний своїми думками і вином, він не помітив, що Араміс уважно прислухається до кожного звуку, який доноситься з головного двору фортеці.

Близько восьмої години, тоді як Франсуа подавав п'яту пляшку вина, у двір в'їхав кур'єр, і хоча прибуття його супроводжувалося неабияким галасом, Безмо нічого не почув.

- Чорт його забирай! - промовив Араміс.

- Що? Кого? - стрепенувся Безмо. - Сподіваюся, не вино, яке ви зараз п'єте, і не того, хто ним пригощає вас?

- Ні, того коня, і тільки його, який виробляє не менше шуму, ніж ескадрон у повному складі.

- Ну, то це кур'єр, - буркнув, не припиняючи узливань, Безмо. - Чорт би його забрав! І скоріше, щоб нам більше не чути про нього. Ура! Ура!

- Ви про мене забуваєте, люб'язний Безмо. У мене склянка порожня, - промовив Араміс, вказуючи на свій кришталевий келих.

- Клянуся, ви мене захоплюєте... Франсуа, вина!

Увійшов Франсуа.

- Вина, каналья, і найкращого!

- Слухаю, пане, але... там приїхав кур'єр.

- Я сказав: до біса!

- Пане, однак...

- Нехай передасть черговому, завтра подивимося. Завтра у нас буде час, завтра буде світло, - відповів солдату Безмо, причому заключні слова він вимовив співуче.

- Ах, сударю, сударю... - бурчав мимоволі солдат.

- Будьте обережнішими! - сказав Араміс.

- У чому, дорогий пане д'Ербле? - запитав напівп'яний Безмо.

- Лист, посланий коменданту цитаделі з кур'єром, буває часом наказом.

- Майже завжди.

- А хіба накази надсилають не міністри?

- Так, звичайно, але...

- А хіба міністри не скріплюють своїм підписом підписи короля?

- Можливо, ви й праві. Але все це дуже прикро, коли сидиш ось так, перед смачною їжею, наодинці з другом. Ах, пане, вибачте, я забув, що це я пригощаю вас вечерею і що розмовляю з майбутнім кардиналом.

- Залишимо це, люб'язний Безмо, і повернемося до вашого солдата на ім'я Франсуа.

- Але що ж він зробив?

- Він бурчав.

- Даремно!

- Так, але оскільки він все ж бурчав, то можливо, що там відбувається щось незвичайне. Можливо, Франсуа анітрохи не винен у тому, що бурчав, а винні ви, не побажавши його вислухати.

- Винен? Я винен перед Франсуа? Це вже занадто!

- Винні в ухиленні від службових обов'язків. Вибачте, але я вважав за обов'язок зробити вам зауваження, яке здається мені досить серйозним.

- Можливо, що я не правий! - заїкаючись сказав Безмо. - Наказ короля священний. Але наказ, який приходить за вечерею, повторюю знову, щоб його чорт...

- Якщо б ви дозволили собі щось подібне стосовно великого кардинала, - а, дорогий мій Безмо? - та якщо б до того ж наказ виявився поспішним...

- Я це зробив, щоб не турбувати єпископа; хіба, чорт візьми, це не виправдання?

- Не забувайте, Безмо, що і я носив колись мундир і звик мати справу з наказами.

- Отже, ви бажаєте...

- Я бажаю, друже мій, щоб ви виконали ваш обов'язок. Так, я прошу вас виконати його, хоча б заради того, щоб вас не засудив цей солдат.

Француа все ще чекав.

- Нехай принесуть наказ короля, - сказав, приосанившись, Безмо і додав пошепки: - Знаєте, що в ньому буде написано? Що-небудь на кшталт: «Будьте обережні з вогнем поблизу порохового складу». Або: «Слідкуйте за таким-то, він швидко бігає». Ах, коли б, монсеньйоре, ви тільки знали, скільки разів мене раптово будили посеред найсолодшого, найбезтурботнішого сну; стрімголов летіли сюди гінці лише для того, щоб передати мені записку, яка містила в собі такі слова: «Пане де Безмо, що нового?» Видно, що люди, які гають час для писання подібних наказів, ніколи самі не ночували в Бастилії. Дізналися б вони тоді товщину моїх стін, пильність офіцерів і кількість патрулів. Ну, нічого не поробиш, монсеньйоре! Це і є їхнє справжнє ремесло - мучити мене, коли я спокійний, і турбувати, коли я щасливий, - додав Безмо, вклоняючись Арамісу. - Дозволимо ж їм займатися їхнім ремеслом.

- А ви займайтеся вашим, - додав, посміхаючись, єпископ; водночас він спрямував на Безмо настільки пильний погляд, що слова Араміса, незважаючи на лагідний тон, прозвучали для коменданта як наказ.

Франсуа повернувся. Безмо взяв у нього посланий йому міністром наказ. Він неквапливо роздрукував його і так само неквапливо прочитав. Араміс, вдаючи, що п'є, крізь кришталь келиха спостерігав за господарем.

- Ну, що я вам казав! - проворчав Безмо.

- А що? - запитав ваннський єпископ.

- Наказ про звільнення. Скажіть на милість, хороша новина, щоб через неї турбувати нас?

- Хороша для того, кого вона стосується безпосередньо, і проти цього ви, ймовірно, не станете заперечувати, мій дорогий комендант.

- Та ще о восьмій вечора!

- Це з милосердя.

- З милосердя, нехай буде так; але його надають негіднику, який нудиться від нудьги, а не мені, який розважається в добрій компанії, - сердито кинув Безмо.

- Хіба це звільнення втрата для вас? Що ж, в'язень, якого тепер у вас відбирають, утримувався в особливих умовах?

- Як би не так! Дрянь, жалюгідний щур; він сидів на п'яти франках на день.

- Покажіть, - попросив Араміс, - чи, можливо, це нескромно?

- Анітрохи, читайте.

- Тут написано: спішно. Ви бачили?

- Чудово! Поспішно! Людина, яка сидить у мене добрі десять років! І його поспішають випустити, і до того ж сьогодні ж, і до того ж о восьмій вечора!

І Безмо, потиснувши плечима з виразом царського презирства, кинув наказ на стіл і знову взявся за їжу.

- У них бувають такі пориви, - промовив він усе ще з повним ротом. - Одного чудового дня хапають людину, годують її десять років поспіль, а мені безперестанку пишуть: «Слідкуйте за негідником!» або: «Тримайте його суворіше!» А потім, коли звикнеш дивитися на в'язня як на людину небезпечну, тут раптом, без жодного приводу і причини, вам оголошують: «Звільніть». І ще надписують на посланні: Поспішно! Зізнайтеся, монсеньйоре, що тут нічого іншого не залишається, як знизати плечима.

- Що поробиш! - зітхнув Араміс. - Обурюєшся, а наказ усе-таки виконуєш.

- Звичайно! Зрозуміло, виконуєш!.. Але трохи терпіння!.. Не слід думати, ніби я раб.

- Боже мій, люб'язний пане де Безмо, хто ж думає про вас щось подібне. Усім відома властива вам незалежність.

- Подяка господу!

- Але відомо також і ваше добре серце.

- Ну, що про нього говорити!

- І ваша покірність вищим. Бачите, Безмо, хто був солдатом, той залишиться ним на все життя.

- Ось тому я і надаю беззаперечну покору, і завтра, на світанку, в'язня буде звільнено.

- Завтра?

- На світанку.

- Але чому не сьогодні, якщо на пакеті й на самому наказі значиться спішно?

- Тому що сьогодні ми з вами вечеряємо, і для нас це також досить поспішна справа.

- Дорогий мій Безмо, хоч я сьогодні й у чоботях, усе ж я не можу не почуватися духовною особою, і обов'язок милосердя видається мені річчю нагальнішою, ніж задоволення голоду або спраги. Цей нещасний страждав досить довго; ви самі щойно говорили, що протягом цілих десяти років він був вашим нахлібником. Скоротіть же йому хоч трохи його страждання! Щаслива хвилина чекає на нього, дайте ж йому скоріше насолодитися нею, і господь винагородить вас за це роками блаженства в раю.

- Таке ваше бажання?

- Я прошу вас про це.

- Зараз, посеред нашої вечері?

- Благаю вас, вчинок такого роду вартий десяти benedicite*.

- Нехай буде по-вашому. Тільки нам доведеться доїдати вечерю холодною.

- О, нехай це вас не бентежить!

Безмо відкинувся на спинку свого крісла, щоб зателефонувати Франсуа, і повернувся обличчям до вхідних дверей. Наказ лежав на столі. Араміс скористався тими кількома митями, поки Безмо не дивився в його бік, і обміняв папір, що лежав на столі, на інший, складений абсолютно в той самий спосіб, який він вийняв із кишені.

- Франсуа, - сказав комендант, - нехай надішлють до мене пана майора і тюремників із Бертодьєри.

Франсуа, поклонившись, пішов виконувати наказ, і співрозмовники залишилися самі.

CCXIV. Генерал ордена

Настало мовчання, під час якого Араміс не спускав очей із коменданта. Тому, здавалося, все ще не хотілося перервати посередині вечерю, і він шукав більш-менш ґрунтовний привід, щоб дотягнути хоча б до десерту.

- Ах! - вигукнув він, знайшовши, мабуть, такий привід. - Але ж це неможливо!

- Як неможливо, - сказав Араміс, - що ж тут, дорогий друже, неможливого?

- Неможливо в таку пізню годину випускати ув'язненого. Не знаючи Парижа, куди він зараз піде?

- Піде куди зможе.

- Ось бачите, це все одно що відпустити на волю сліпого.

- У мене карета, і я відвезу його, куди він вкаже.

- У вас відповідь завжди напоготові. Франсуа, передайте пану майору, нехай він відкриє камеру пана Сельдона, номер три, у Бертодьєрі.

- Сельдон? - байдуже перепитав Араміс. - Ви, здається, сказали Сельдон?

- Так. Так звуть того, кого потрібно звільнити.

- О, ви, ймовірно, хотіли сказати - Марчіалі.

- Марчіалі? Що ви! Ні, ні, Сельдоне.

- Мені здається, що ви помиляєтеся, пане де Безмо.

- Я читав наказ.

- І я теж.

- Я прочитав там ім'я Сельдона, та ще й написане такими ось буквами!

І пан де Безмо показав свій палець.

- А я прочитав Марчіалі, і такими ось літерами.

І Араміс показав два пальці.

- Давайте з'ясуємо, - сказав упевнений у своїй правоті Безмо, - ось наказ, і варто тільки ще раз прочитати його...

- Ось я і читаю Марчіалі, - розгорнув папір Араміс. - Дивіться-но!

Безмо глянув, і рука його здригнулася.

- Так, так! - вимовив він, остаточно повалений у здивування. - Справді Марчіалі. Так і написано: Марчіалі!

- Ага!

- Як же так? Людина, про яку стільки твердили, про яку щодня нагадували! Зізнаюся, монсеньйоре, я рішуче відмовляюся розуміти.

- Доводиться вірити, раз бачиш на власні очі.

- Вражаюче! Адже я все ще бачу цей наказ і ім'я ірландця Сельдона. Бачу. Ах, більше того, я пам'ятаю, що під його ім'ям була чорнильна пляма, посаджена пером.

- Ні, плями тут не видно, - зауважив Араміс.

- Як так не видно? Я навіть пошкрябав пісок, яким його присипали.

- Хай там як, дорогий пане де Безмо, - сказав Араміс, - і хай би що ви там не бачили, а наказ наказує звільнити Марчіалі.

- Наказ наказує звільнити Марчіалі, - машинально повторив Безмо, намагаючись зібратися з думками.

- І ви цього в'язня звільните. А якщо ваше добре серце підказує вам звільнити заодно і Сельдона, то я жодною мірою не стану перешкоджати цьому.

Араміс підкреслив цю фразу посмішкою, іронія якої остаточно розплющила Безмо очі й додала йому хоробрості.

- Монсеньйоре, - почав він. - Марчіалі - це той самий в'язень, якого днями так таємничо і так владно домагався відвідати якийсь священик, духівник нашого ордену.

- Я не знаю про це, пане, - відповів єпископ.

- Однак це сталося не так давно, дорогий пане д'Ербле.

- Це правда, але в нас так уже заведено, щоб сьогоднішня людина не знала, що робила вчорашня.

- У всякому разі, - зауважив Безмо, - відвідування духівника єзуїта ощасливило цю людину.

Араміс, не заперечуючи, знову взявся за їжу і питво. Безмо, не доторкаючись більше ні до чого з того, що стояло перед ним на столі, знову взяв у руки наказ і почав ретельно вивчати його.

Це роздивляння за звичайних обставин, безсумнівно, змусило б почервоніти нетерплячого Араміса; але ваннський єпископ не гнівався через такі дрібниці, особливо якщо доводилося нишком зізнатися собі самому, що гніватися було надзвичайно небезпечно.

- Ну то як же, чи звільните ви Марчіалі? - поцікавився Араміс. - О, та у вас витриманий херес із чудовим букетом, люб'язний комендантe!

- Монсеньйоре, - відповів Безмо, - я випущу ув'язненого Марчіалі лише після того, як побачу кур'єра, який доправив наказ, і, допитавши його, упевнюся в тому...

- Накази пересилаються запечатаними, і про зміст їх кур'єр не обізнаний. У чому ж ви зможете упевнитися?

- Нехай так, монсеньйоре; у такому разі я відішлю його назад у міністерство, і нехай пан де Ліон або скасує, або підтвердить цей наказ.

- А кому це потрібно? - холодно запитав Араміс.

- Це потрібно, щоб не впасти, монсеньйоре, в помилку, це потрібно, щоб тебе не могли звинуватити в нестачі шанобливості, яку кожен підлеглий повинен проявляти стосовно вищих осіб, це потрібно, щоб неухильно виконувати обов'язки, які покладаються на тебе службою.

- Прекрасно; ви говорите з таким красномовством, що я позитивно захоплююся вами. Ви маєте рацію, підлеглий має бути шанобливим щодо вищих осіб; він винен, якщо припускається помилки, і підлягає покаранню, якщо не виконує своїх обов'язків або дозволяє собі переступити закони, до дотримання яких його зобов'язує служба.

Безмо здивовано подивився на єпископа.

- З цього випливає, - продовжував Араміс, - що для заспокоєння власної совісті ви маєте намір порадитися з начальством?

- Так, монсеньйоре.

- І що, якщо особа, яка стоїть вище за вас, накаже вам виконати те-то і те-то, ви надасте їй повну покору?

- Можете в цьому не сумніватися.

- Чи добре ви знаєте королівську руку, пане де Безмо?

- Так, монсеньйоре.

- Хіба на цьому наказі про звільнення немає підпису короля?

- Є, але, можливо, вона...

- Підроблена? Чи не це ви мали на увазі?

- Це бувало.

- Ви маєте рацію. Ну а що ви скажете про підпис де Ліона?

- Я бачу і її на цьому папері; але якщо можна підробити королівський підпис, то з ще більшою підставою можна припустити, що і підпис де Ліона підроблений.

- Ви робите воістину гігантські успіхи в логіці, дорогий пане де Безмо, - сказав Араміс, - і ваша аргументація незаперечна. Але яка, власне, у вас підстава вважати підписи на цьому наказі підробленими?

- Дуже серйозне: відсутність тих, хто його підписав. Ніщо не доводить, що підпис його величності - справжній, і тут немає пана де Ліона, який міг би засвідчити, що це справді королівський підпис.

- Ну, пане де Безмо, - промовив Араміс, смеривши коменданта орлиним поглядом, - я настільки близько приймаю до серця ваші сумніви, що сам візьмуся за перо, якщо ви подасте мені його.

Безмо подав перо.

- І аркуш паперу, - додав Араміс.

Безмо подав папір.

- І я сам, перебуваючи у вашій присутності і не подаючи з цієї причини приводу до будь-яких сумнівів і вагань, напишу вам наказ, якому ви, я вважаю, надасте належну довіру, хоч би яким недовірливим ви були.

Безмо зблід перед цією непохитною впевненістю. Йому здалося, що голос тільки-но усміхненого і веселого Араміса став зловісним і похмурим, що воскові свічки, які висвітлювали кімнату, перетворилися на похоронні, а склянки з вином - на повні крові чаші.

Араміс почав писати. Заціпенілий Безмо, нахилившись над його плечем, читав слово за словом: «AMDG» - написав єпископ і накреслив хрест під чотирма буквами, що означали ad majorem Dei gloriam*. Потім він продовжував:

«Нам завгодно, щоб наказ, надісланий пану де Безмо де Монлезену, королівському коменданту замку Бастилії, визнали дійсним і негайно привели у виконання.
Підпис: д'Ербле,
божою милістю генерал ордена».

Безмо був так вражений, що риси його обличчя спотворилися до невпізнання: він стояв з напіввідкритим ротом і зупиненими очима, не ворушившись, не видаючи ні звуку. У великій залі чулося тільки дзижчання мухи, що носилася навколо свічок.

Араміс, не спромігшись навіть поглянути на того, кого він прирікав на таку жалюгідну долю, вийняв із кишені невеликий футляр із чорним воском; він запечатав лист, приклавши печатку, що висіла в нього на грудях під камзолом, і, коли процедуру було закінчено, мовчки віддав його Безмо.

Комендант подивився на печатку тьмяним і божевільним поглядом; руки його тряслися. Останній проблиск свідомості промайнув

на його обличчі; слідом за тим, немов вражений громом, він важко впав у крісло.

- Повнісінько, повнісінько, - сказав Араміс після тривалого мовчання, під час якого комендант потроху прийшов до тями, - не примушуйте мене повірити, ніби присутність генерала ордену така сама страшна, як присутність самого господа бога, і що люди, побачивши його, помирають. Мужайтеся! Встаньте, дайте мені руку і підкоряйтеся.

Підбадьорений, якщо й не цілком заспокоєний, Безмо підкорився наказу Араміса, поцілував його руку і встав.

- Негайно? - пробурмотів він.

- О, ніколи не слід пересолювати, мій гостинний господар; сідайте на ваше колишнє місце, і давайте зробимо честь цьому чудовому десерту.

- Монсеньйоре, я не в силах оговтатися після такого удару; я сміявся, жартував з вами, я наважився бути на рівній з вами нозі.

- Мовчи, старий приятелю, - заперечив єпископ, який відчув, що струна натягнута до краю і що загрожує небезпека порвати її, - мовчи! Нехай кожен із нас живе своїм власним життям: тобі - моє заступництво і моя дружба, мені - твоя беззаперечна покірність. Сплатимо ж чесно нашу взаємну данину і віддамося веселощам.

Безмо замислився: йому уявилися всі наслідки, які можуть обрушитися на нього за те, що він поступився домаганням і за підробленим наказом звільнив ув'язненого, і, зіставивши з цим гарантію, яку давав офіційний наказ генерала, він визнав її недостатньо вагомою.

Араміс вгадав, які думки мучили коменданта.

- Дорогий мій Безмо, - заговорив він, - ви простак. Киньте ж нарешті вашу звичку вдаватися до роздумів, коли я сам даю собі працю думати за вас.

Безмо знову схилився перед Арамісом.

- Що ж мені робити? - запитав він.

- Як ви звільняєте ваших в'язнів?

- У мене є регламент.

- Чудово, дійте за регламентом, дорогий мій.

- Якщо це особа важлива, то я вирушаю до неї в камеру разом із майором і особисто звільняю її.

- Але хіба цей Марчіалі - важливий птах? - недбало зауважив Араміс.

- Не знаю, - відповідав комендант. Він вимовив ці слова таким тоном, точно хотів сказати: «Вам це відомо краще за мене».

- Якщо так, якщо ви не знаєте цього, то, по-моєму, вам слід вчинити з Марчіалі так само, як ви чините з дрібними сошками.

- Добре. Регламент велить, щоб тюремник або хто-небудь із числа молодших офіцерів привели ув'язненого в канцелярію до коменданта.

- Ну що ж, це дуже розумно. А потім?

- А потім в'язню вручають цінні речі, відібрані в нього під час ув'язнення у фортецю, сукню, а також папери, якщо наказ міністра не містить якихось інших вказівок.

- Що ж говорить наказ міністра щодо цього Марчіалі?

- Нічого: цей нещасний прибув сюди без цінностей, без паперів, майже без одягу.

- Бачите, як вдало все складається! Право, Безмо, ви робите з мухи слона. Залишайтеся ж тут і накажіть привести в'язня в канцелярію.

Безмо підкорився. Він покликав свого лейтенанта і віддав йому наказ, який той не замислюючись передав за призначенням. За півгодини з двору долинув звук дверей, що зачинялися: це були двері в'язниці, що випустила на волю свою багаторічну жертву.

Араміс задув свічки, що освітлювали кімнату; він залишив тільки одну-єдину свічку, помістивши її позаду дверей. Це трепетне світло не дозволяло погляду зосередитися на навколишніх предметах. Воно множило їх і змінювало їхні обриси.

Почулися кроки, що наближалися.

- Ступайте назустріч своїм підлеглим, - промовив Араміс, звертаючись до Безмо.

Комендант підкорився. Сержант і тюремники пішли. Безмо повернувся в супроводі в'язня. Араміс стояв у тіні; він бачив усе, але сам був невидимий.

Безмо схвильованим голосом ознайомив молодого чоловіка з наказом, що повертав йому свободу. В'язень вислухав його, не ворухнувшись, не зронивши ні слова.

- Чи присягаєтеся ви - така вимога регламенту, - сказав комендант, - ніколи, за жодних обставин не розголошувати того, що ви бачили або чули в стінах Бастилії?

В'язень помітив розп'яття; він підняв руку і поклявся.

- Тепер, пане, ви вільні розпоряджатися собою; куди маєте намір вирушити?

В'язень озирнувся на всі боки, точно шукав заступництва, на яке, вочевидь, розраховував. Араміс виступив із тіні, що приховувала його.

- Я тут, - поклонився він, - і готовий надати вам послугу, пане, яку вам буде завгодно вимагати від мене.

В'язень злегка почервонів, але без вагань підійшов до Араміса і взяв його під руку.

- Хай береже вас господь під своєю святою долонею! - вимовив він голосом, що вразив Безмо своєю твердістю і змусив його здригнутися.

Араміс, потискаючи руку Безмо, запитав:

- Чи не зашкодить вам мій наказ? Чи не боїтеся ви, що в разі, якби забажали у вас пошарити, його буде виявлено серед ваших паперів?

- Я хотів би залишити його у себе, монсеньйоре, - відповів Безмо. - Якби його в мене знайшли, це було б вірним провісником моєї загибелі, але в цьому разі ви стали б моїм могутнім і останнім союзником.

- Як ваш спільник, чи не так? - знизуючи плечима, сказав Араміс. - Прощавайте, Безмо!

Коні, які чекали у дворі, нетерпляче били копитами.

Безмо проводив єпископа до ґанку.

Араміс, пропустивши в карету свого супутника першим, увійшов у неї слідом за ним і, не віддаючи кучеру жодних інших наказів, мовив:

- Чіпайте!

Карета загриміла бруківкою брукованих дворів. Попереду неї йшов офіцер зі смолоскипом, віддаючи біля кожної караульні наказ пропустити.

Весь час, поки перед ними одна за одною відчинялися рогатки, Араміс сидів ледве дихаючи; можна було почути, як у нього в грудях калатає серце. В'язень, забившись у кут, не подавав ознак життя. Нарешті поштовх, різкіший, ніж усі попередні, сповістив їх про те, що остання стічна канава залишилася вже позаду. За каретою зачинилися останні ворота, що виходили на вулицю Сент-Антуан. Ні праворуч, ні ліворуч - ніде більше не було стін; всюди небо, всюди свобода, всюди життя. Коні, стримувані сильною рукою, повільно трусили до середини передмістя. Звідси вони пішли риссю.

Мало-помалу, чи то через те, що вони поступово розпалилися, чи то через те, що їх підганяли, вони набирали дедалі більшої й більшої швидкості, і вже в Берсі карета, здавалося, летіла. Не сповільнюючи ходу, мчали вони так аж до Вільнев-Сен-Жорж, де на них чекала підстава. Потім замість пари далі до Мелена карету повезла вже четвірка. На мить вони зупинилися посеред Сенарського лісу. Наказ зупинитися було віддано, вочевидь, заздалегідь, оскільки Араміс не подав до цього ні найменшого знака.

- Що сталося? - запитав в'язень, немов прокидаючись від довгого сну.

- Монсеньйоре, перш ніж їхати далі, я повинен поговорити з вашою високістю.

- Почекаємо зручнішої нагоди, пане.

- Кращої нагоди не буде, ваша високість; ми серед лісу, і ніхто не почує нас.

- А кучер?

- Кучер цієї підстави глухонімий.

- Я до ваших послуг, пане д'Ербле.

- Чи бажаєте ви залишитися в кареті?

- Так, мені тут зручно, і я її полюбив; адже в ній я повернувся на волю.

- Зачекайте, монсеньйоре... потрібно вжити ще одного запобіжного заходу. Ми на великій дорозі; тут можуть проїхати верхові або карети і, побачивши нас, подумають, що з нами трапилася якась біда. Якщо вони запропонують нам допомогу, це буде для нас надзвичайно соромно.

- Накажіть кучеру виїхати на якусь бічну дорогу.

- Я так і припускав, монсеньйоре.

Доторкнувшись до німого, Араміс вказав йому, що потрібно зробити. Той, зійшовши з козел, взяв коней під вуздечку і відвів їх на зарослу густою травою звивисту стежку, де цієї безмісячної ночі панувала пітьма, настільки ж непроникна, як за пологом, що чорний, як чорне чорнило.

- Слухаю вас, - сказав принц Арамісу, - але чим це ви зайнялися?

- Розряджаю свої пістолети, бо тепер, монсеньйоре, вони нам уже не знадобляться.

CCXV. Спокусник

- Мій принц, - почав, обертаючись до свого супутника, Араміс, - хоча я не більше ніж жалюгідне, немічне створіння, хоча розум у мене не більше ніж посередній, хоча я один з найнижчих серед розумних істот, проте мені завжди вдавалося, розмовляючи з людьми, проникати в їхні найпотаємніші думки, читаючи ці думки на їхньому обличчі, цій живій масці, накинутій на наш розум, щоб приховувати його істинні рухи. Але зараз, у цій непроглядній темряві, за тієї стриманості, яку я зустрічаю у вас, я нічого не можу прочитати у ваших рисах, і я передчуваю, скільки зусиль мені доведеться покласти, щоб домогтися від вас повної щирості. Отже, благаю вас, не з любові до мене, бо підданий не повинен мати ваги на тих терезах, що тримають у своїх руках королі, а з любові до себе самого, запам'ятайте кожне моє слово, кожну інтонацію мого голосу, бо за серйозних обставин, у яких ми з вами невдовзі опинимось, вони матимуть такий зміст і таке значення, якого ніколи ще не мало жодне слово, вимовлене на нашій землі.

- Слухаю, - повторив принц із рішучістю в голосі, - слухаю, нічого не домагаючись від вас і, що б ви не сказали, нічого не боюся.

І він ще глибше сів на м'які подушки карети, прагнучи не тільки бути невидимим своєму супутнику, а й не подавати жодних ознак життя.

Кругом була непроглядна ніч. Густа і непроникна імла опускалася, здавалося, з верхівок дерев, що переплiталися гілками. У кареті було абсолютно темно: її щільний верх не пропустив би в неї жодної частинки світла навіть у тому разі, якби якійсь точці, яка світиться, і вдалося пробитися крізь туман, що клубочився на лісовій дорозі.

- Монсеньйоре, - продовжував Араміс, - вам відома історія нинішніх правителів Франції. Король провів своє дитинство в такому самому самітництві, як те, в якому протікали ваші дитячі роки, у такій самій злиденності й такій самій безвісності. Тільки замість рабства в'язниці, безвісності, самотності та злиднів, схованих від людських очей, йому довелося терпіти всі образи, всі нещастя і приниження на очах у всіх, під променями нещадного сонця, ім'я якому - королівська влада.

Адже трон залитий таким сяйвом, що навіть невелика пляма на ньому здається незмивним брудом, і всякий ореол слави на його тлі видається тільки плямою. Король страждав, він злопам'ятний, і він буде мстити. Він буде поганим королем. Не стану стверджувати, що він проллє стільки ж крові, скільки пролив Людовик Одинадцятий або Карл Дев'ятий*, - він не зазнав у минулому таких образ, яких зазнали вони, - але все ж таки він литиме кров і поглине і державну скарбницю, і статки своїх підданих, бо свого часу йому були відомі і приниження, і нужда в грошах. Порівнюючи достоїнства і недоліки короля Франції, я насамперед намагаюся внести заспокоєння у свою совість, і моя совість виправдовує мене.

Араміс зробив паузу. Він зупинився не для того, щоб прислухатися, чи не порушено чим-небудь тишу лісу, а для того, щоб у глибині душі ще раз перевірити висловлену ним думку і дати їй час закарбуватися в розумі його співрозмовника.

- Усе, що чинить бог, робиться на благо, - продовжував ваннський єпископ, - я в цьому до того переконаний, що вже давно привітав його вибір, який припав на мене і зробив мене хранителем тієї самої таємниці, що я допоміг вам розкрити. Богу, який здійснює вищу справедливість і який передбачає рішуче все, для виконання великої справи знадобилося гостре, стійке знаряддя, що не зупиняється ні перед чим. Це знаряддя - я. У мені є і необхідна гострота, і завзятість, і стійкість; я правлю оповитим таємницею народом, який взяв собі девізом девіз самого бога: patiens quia aeternus* - терплячий, бо вічний.

Принц глянув на свого співрозмовника.

- Я вгадую, ваша високість, - зауважив Араміс, - що ви підняли щойно голову і що народ, про який я зараз згадав і яким я керую, здивував вас. Ви не знали, що маєте справу з королем. Так, ваша високість, ви маєте справу з королем, але з королем смиренного, знедоленого народу: смиренного, бо вся сила його в приниженні; знедоленого, бо ніколи чи майже ніколи народ мій не жне в цьому світі того, що посіяв, і не куштує плодів, які виростив. Він трудиться заради вищої ідеї, він накопичує по крихтах свою могутність, щоб наділити нею обранця, і, збираючи краплю по краплі свій піт, створює навколо нього хмару, яку геній цієї людини, зі свого боку, має перетворити на ореол, позлащений променями всіх корон християнського світу. Така людина зараз біля вас, мій принц. Тепер ви бачите, що вона витягла вас із безодні заради втілення великого задуму і що заради цього задуму вона хоче піднести вас над будь-якою земною владою, над собою самим.

Принц злегка торкнувся руки Араміса.

- Ви говорите, - сказав він, - про релігійний орден, на чолі якого ви стоїте. Я роблю висновок із ваших слів, що того дня, коли ви побажаєте скинути того, кого самі ж піднесли, справу буде зроблено без зусиль, і людина, створена вами, опиниться у ваших руках.

- Ви помиляєтеся, монсеньйоре, - відповів єпископ. - Ніколи я не взяв би на себе такий важкий тягар, щоб зіграти з вашою високістю

настільки жорстоку, настільки непорядну гру, якби не мав на увазі ваших інтересів нарівні зі своїми. Ні, того дня, коли вас буде звеличено, вас буде звеличено назавжди; піднявшись, ви відштовхнете підніжжя на таку відстань від себе, що не бачитимете його, і ніщо не нагадуватиме вам про його право на вашу вдячність.

- О, пане!

- Ваше душевне спонукання, монсеньйоре, свідчить про чистоту вашої душі. Дякую вам, ваша високість! Повірте, що я прагну більшого, ніж ваша вдячність; я впевнений, що, досягнувши поставленої нами мети, ви вважатимете мене ще більш гідним вашої дружньої прихильності, і тоді удвох із вами ми здійснимо справи настільки великі, що згадувати про них будуть у віках.

- Висловіться, пане, ясніше, відкрийте мені все без утайки, хто я зараз і ким, як ви стверджуєте, стану завтра.

- Ви син короля Людовика Тринадцятого, ви брат короля Людовика Чотирнадцятого, прямий і законний спадкоємець французького трону. Якби король залишив вас при собі, як залишив при собі принца, вашого молодшого брата, він зберіг би за собою право на царю-вання. Тільки лікарі й бог могли б це право оскаржувати. Але лікарі завжди більше люблять короля, що царює, ніж того, який не наділений владою. Щодо бога, то він допустив ваше вигнання, принц, лише для того, щоб врешті-решт звести вас на французький престол. Ваше право на царювання заперечують - отже, ви маєте його; у вас забрали право на трон - отже, ви мали на нього право; пролити вашу кров, як проливають кров ваших слуг, не наважилися - отже, у вас тече священна кров. Тепер погляньте, як багато дарував вам господь, той господь, якого ви стільки разів звинувачували. Він дав вам риси обличчя, зріст, вік і голос вашого брата, і все, що спонукало ваших ворогів переслідувати вас, усе це стане причиною вашого тріумфального воскресіння. Завтра, або післязавтра, або щойно це стане можливим, царствена примара, жива тінь короля Людовіка Чотирнадцятого зійде на його трон, звідки волею бога, довіреною для втілення в життя рукам людським, його буде скинуто навіки й назавжди.

- Я сподіваюся, - вимовив принц, - що кров мого брата також священна.

- Ви самі вирішите його долю.

- Таємницю, яку обернули проти мене...

- Ви обернете проти нього. Що зробив він, щоб приховати її від вас? Він приховував вас. Живий портрет короля, ви викрили б змову Мазаріні й Анни Австрійської. У вас, мій принц, з'являться такі самі підстави сховати того, хто, ставши в'язнем, буде схожим на вас так само, як ви, ставши королем, будете схожим на нього.

- Повертаюся до того, про що вже говорив. Хто буде його охороняти?

- Той, хто охороняв вас.

- Ви знали про цю таємницю, і ви скористалися нею в моїх інтересах. Хто ще, крім вас, знає її?

- Королева-мати і пані де Шеврез.

- Чого можна від них очікувати?

- Нічого, якщо таким буде ваше бажання.

- Як так?

- Як же вони впізнають вас, якщо ви самі не захочете бути впізнаним?

- Ви маєте рацію. Але є й інші перешкоди. Мій брат одружений: не можу ж я жити з дружиною мого брата.

- Я доб'юся, що Іспанія дасть згоду на розлучення; цього вимагають інтереси вашої нової політики, а також людська мораль.

- Але, потрапивши до в'язниці, король, безсумнівно, заговорить.

- З ким? Зі стінами? До того ж бог не залишає своїх задумів незавершеними. Усякий значний план має привести до результатів і подібний до геометричного розрахунку. Замкнений у в'язниці король не буде для вас такою самою перешкодою, якою були для нього ви, поки він володарював. Бог створив його душу нетерплячою і гордою. Ба більше, він обеззброїв і розслабив її, привчивши до почестей і до необмеженої влади. Бажаючи, щоб кінцевим підсумком того геометричного розрахунку, про який я мав честь говорити, стало ваше сходження на престол і загибель усього ворожого вам, бог прийняв рішення припинити в недалекому майбутньому страждання переможеного, можливо, навіть одночасно з вашими. Він підготував і душу, і тіло його до того, щоб агонія була недовгою. Потрапивши до в'язниці приватною особою, наодинці зі своїми сумнівами, позбавлений усього, але звиклий до скромного і розміреного життя, ви змогли витримати випробування. Інша справа ваш брат; ставши в'язнем, забутий усіма, стримуваний тюремними стінами, він не витримає гіркоти приниження, і господь прийме душу його, коли на це піде його воля, тобто за вельми нетривалий час.

Жалібний і протяжний крик нічного птаха перервав похмуру промову Араміса.

- Я волів би, щоб поваленого нами короля відправили у вигнання, це було б людяніше, - здригнувшись, сказав Філіп.

- Це питання вирішить сам король після його сходження на престол, - відповів ваннський єпископ. - А тепер, прошу вас, скажіть, чи ясно викладено мною завдання? Чи узгоджене його вирішення з вашими попередніми розрахунками і побажаннями, ваша високість?

- Так, пане, так, ви згадали про все, мабуть, за винятком двох речей.

- А саме?

- Давайте поговоримо і про них з тією ж відвертістю, з якою ми вели всю попередню розмову. Поговоримо про причини, які можуть спричинити крах наших надій, про небезпеки, які на нас очікують.

- Вони були б величезними, незліченними, жахливими й непереборними, якби, як я мав честь уже говорити, усі обставини не сприяли тому, щоб звести їх нанівець. Не існує ані найменшої небезпеки ні для вас, ні для мене, але це тільки в тому разі, якщо ваша безстрашність і наполегливість дорівнюють тій досконалій схожості з нині царювальним королем, яким вас наділила природа. Повторюю, небезпеки немає, існують тільки перешкоди. Це слово, яке я знаходжу в усіх мовах, ніколи не було доступне моєму розумінню, і якби я був королем, я б наказав знищити його, як безглузде і непотрібне.

- Але є перешкода, пане, виняткової важливості, є небезпека воістину нездоланна, і ви забули про неї. Є совість, яка кричить, і каяття, яке гризе.

- Так, так, ви маєте рацію, - відповів єпископ, - є слабкість серця, і ви нагадали мені про неї. Так, ви маєте рацію, це й справді одна з найважчих перешкод. Кінь, якого лякає рів, стрибає прямо на середину його і розбивається на смерть. Людина, що схрещує тремтячою рукою свою зброю з ворожою, гине. Це вірно! Так, це вірно!

- Чи є у вас брат? - запитав молодий чоловік Араміса.

- Я самотній, - відповів той сухим і нервовим голосом, схожим на постріл із пістолета.

- Але чи є на землі хто-небудь, до кого б ви відчували любов?

- Нікого! Утім, ні, я люблю вас, ваша високість.

Молодий чоловік занурився в мовчання, і до того ж таке глибоке, що навіть власне дихання здалося Арамісу надмірно гучним.

- Монсеньйоре, - промовив він, порушуючи мовчання, - я ще не висловив вашій високості всього, що хотів, ще не подав усіх добрих порад, ще не ознайомив з іншими корисними міркуваннями, які в мене для вас напоготові. Не слід засліплювати блискучою блискавкою того, хто любить темряву; не слід оглушати чудовим гуркотом гармат тих, хто любить сільську тишу і поля. Монсеньйоре, я знаю, що саме потрібно для вашого щастя; вислухайте мене уважно і постарайтеся запам'ятати мої слова. Ви любите небо, зеленіючі луки, цілюще свіже повітря. Я знаю чудові краї, загублений рай, куточок землі, де, наодинці із собою, вільний, не відомий нікому, серед лісів, квітів і струмливих вод, ви забудете про все, що, спокушаючи пана бога, вам пропонувало зараз людське безумство. О, вислухайте мене, мій принц, я ні в найменшій мірі не потішаюся над вами. Адже і в мене є душа, і я вгадую, в якому сум'ятті перебуває ваша. Я не скористаюся вашою слабкістю, щоб розплавити вас у горнилі моєї волі, моєї примхи або мого честолюбства. Або все, або нічого. Ви пригнічені, хворі, знемагаєте від напруження, якого зажадала від вас ця одна-єдина година свободи. Для мене це вірна ознака того, що ви не витримаєте довгих зусиль. Тож давайте ж обмежимося скромнішим, більш співрозмірним із вашими силами життям. Бог мені свідок, що, прагнучи позбавити вас від нав'язаного мною ж великого випробування, я думаю тільки про ваше щастя.

- Говоріть! Говоріть, я слухаю вас! - сказав принц із жвавістю, що змусила Араміса замислитися.

- У Нижньому Пуату*, - продовжував ваннський єпископ, - я знаю кантон, про існування якого ніхто у Франції навіть не підозрює. На двадцять льє, монсеньйоре, тягнуться там озера, зарослі очеретом і травою; серед них острови, вкриті лісом. Ці величезні болота, вбрані очеретяним очеретям, наче щільною мантією, тихі й глибокі, дрімають під ласкавими променями південного сонця. Кілька рибальських родин, що туляться на плотах, зв'язаних зі стовбурів тополь і вільхи, неквапливо переміщається в цих водах з місця на місце. Ці плавучі будинки пересуваються за примхою вітру. Коли їх випадково принесе до берега, сплячий рибак навіть не прокидається, настільки непомітний буває поштовх. Іноді рибак і за власним бажанням пристає до берега; це буває тоді, коли він бачить тут різноманітних птахів, яких він б'є з мушкета або ловить у сілки. Риба сама йде до нього в сіті, і йому лишається лише обирати ту, яка більша. Ні городянин, ні солдат, ніхто ніколи не заглядає в ці краї. Під ласкавим сонцем зріє там виноград, і чорні або білі грона його наливаються благородним соком. Ви будете жити в цих місцях життям стародавньої людини. Ви будете всесильним володарем кудлатих собак, вудок, рушниць і плавучого будинку. Ви проживете там довгі роки в безпеці й достатку, ніким не впізнаний, абсолютно перетворений. Принц, у цьому гаманці тисяча пістолів: це більше, ніж потрібно, щоб скупити всі болота, про які я говорю, і прожити там стільки років, скільки відміряно вам вашою долею, найбагатшим, найщасливішим з усіх тамтешніх жителів. Прийміть же мою пропозицію з тим же почуттям, з яким я її роблю, тобто радісно і легко. Ми негайно відпряжемо від карети двох коней; німий кучер, мій вірний слуга, відвезе вас у цей благословенний край; ви їхатимете ночами, а вдень відпочиватимете. І в мене принаймні буде задоволення від свідомості, що надана вам мною послуга відповідала вашим бажанням. Я зроблю хоча б одну людину щасливою. Можливо, богу це буде приємніше, ніж якби я зробив цю людину могутньою. Це набагато важче! Що ж ви відповісте мені, монсеньйоре? Ось гроші. О, не роздумуйте! У Пуату вам не загрожує ніяка небезпека, хіба що схопити лихоманку. І то місцеві знахарі вилікують вас за ваші пістолі. Якщо ж ви поставите на іншу карту, ви ризикуєте бути вбитим на троні або задушеним у казематі в'язниці! Клянуся душею! - тепер, зваживши і те й інше, клянуся моїм життям! - я б на вашому місці завагався.

- Пане, - відповів принц, - перш ніж ухвалити те чи інше рішення, я хотів би покинути карету, походити твердою землею і прислухатися до голосу, яким з волі бога говорить природа. За десять хвилин я повідомлю мою відповідь.

- Ступайте, принц, - сказав Араміс і низько, шанобливо вклонився йому: так урочисто і так царствено пролунав голос, який вимовив ці слова.

CCXVI. Корона і тіара

Араміс покинув карету першим і, відчинивши перед молодим чоловіком дверцята, став біля неї. Він бачив, як той, тремтячи всім тілом, ступив на мох і зробив кілька невпевнених кроків. Бідний в'язень, здавалося, розучився ходити по землі.

Це було 15 серпня, близько одинадцятої години вечора; важкі хмари, що віщували негоду, охопили все небо, не допускаючи на землю ні найменшого проблиску світла. Утім, звикнувши трохи до навколишньої темряви, око починало розрізняти межу між дорогою і підліском, що оточував її, - все навкруги було непроникно чорним, і тільки дорога на цьому тлі уявлялася темно-сірою плямою. Але запах трави і ще більш різкий і свіжий запах дубів, тепле, насичене повітря, що вперше після стількох років огорнуло все його тіло, невимовна насолода свободою серед полів і лісів говорили настільки привабливою для нього мовою, що, незважаючи на всю стриманість, майже скритність, про яку ми постаралися дати читачеві уявлення, принц дозволив собі віддатися почуттям, що нахлинули на нього, і радісно й легко зітхнув.

Потім, повільно піднімаючи все ще важку голову, він почав жадібно ловити струмені повітря, напоєні найрізноманітнішими ароматами, які були цілющі для його обличчя, що починало звільнятися від звичної скутості. Схрестивши руки на грудях, нібито для того, щоб не дати їм розірватися під напливом цього досі невідомого йому блаженства, він із захопленням вдихав це нове для нього повітря, що віє ночами під склепіннями лісу. Небо, на яке він дивився, шум води, живі істоти, що копошаться, як він відчував, навколо нього, - хіба це не саме життя, і чи не божевільний Араміс, який вважав, що в нашому світі можна мріяти про щось інше?

Чарівні картини існування на лоні природи, існування, що не знає ні турбот, ні страхів, ні утисків, що накладаються чужою волею, море щасливих днів, які незмінно постають перед юною уявою, - ось воістину та принада, на яку може попастися нещасний в'язень, замучений кам'яними стінами свого каземату й зачахлий у затхлій атмосфері Бастилії. І таку приманку показав йому він, Араміс, який запропонував і тисячу пістолів, що лежали напоготові в кареті, і чарівний Едем, прихований у нетрях Нижнього Пуату.

Такими були роздуми Араміса, який з невимовною тривогою стежив за цією безмовною ходою радощів, що по черзі охоплювали Філіпа, і бачив, що він дедалі глибше й глибше заглиблювався у світ, породжуваний його уявою. І справді, принц, захоплений своїми думками, лише ногами продовжував залишатися на тлінній землі, тоді як душа його, піднявшись до підніжжя престолу господнього, молила дарувати йому бодай промінь світла, щоб він міг нарешті розв'язати свої вагання, від чого залежало його життя або смерть.

Для ваннського єпископа ці миті були жахливими. Ніколи ще не стояв він віч-на-віч із нещастям, яке могло призвести до настільки значних наслідків. Невже ж цій сталевій душі, що звикла до того, що непереборних перешкод не існує, і жартома справлялася з будь-якими з них, не знала, що значить бути слабкою і переможеною, невже ж їй судилося зазнати невдачі в її настільки безмірно великому задумі, і все лише через те, що вона не передбачила враження, яке може справити на людську плоть листя дерев, омите струменями свіжого повітря?

Араміс, прикутий до місця своїм розпачем і своїми сумнівами, напружено стежив за боротьбою, що роздирала душу Філіпа, яку вели за неї два ворожих один одному таємничих ангела. Ці тортури тривали рівно десять хвилин, випрошених молодим чоловіком у Араміса. Протягом усіх цих десяти хвилин, цієї вічності для Пилипа й Араміса, Пилип не відривав своїх очей від неба, і вони були сумними, вологими й благальними, Араміс не відривав своїх очей від Пилипа, і вони були жадібними, палаючими й пожираючими.

Раптом голова молодого чоловіка схилилася, думка його повернулася на землю. Видно було, як погляд його ставав дедалі жорсткішим, як зморщувалося чоло, як рот набував виразу суворої рішучості; потім погляд його знову став нерухомим. І цього разу в ньому відбилося сяйво мирської величі, цього разу він був схожий на погляд сатани, який показував з вершини гори царства і владу земну на спокусу Ісусові. Обличчя Араміса прояснилося. Пилип швидким і нервовим рухом схопив його за руку.

- Ходімо, - промовив він, - йдемо за короною Франції.

- Це ваше рішення, принц? - запитав Араміс.

- Так.

- І непохитне?

Філіп не удостоїв його відповіддю. Він глянув на єпископа, ніби запитуючи його: та хіба можливо відступати від уже ухваленого рішення?

- Такі погляди, як той, що ви щойно кинули в мене, вогняними рисами малюють характер, - вимовив Араміс, схиляючись над рукою Філіпа. - Ви будете великим монархом, монсеньйоре, вірте мені!

- Повернемося до нашої розмови, прошу вас. Я, здається, вже сказав, що бажаю усвідомити собі дві вельми суттєві речі: по-перше, яких небезпек і перешкод нам слід очікувати, і на це ви відповіли, і по-друге, якими є умови, які ви мені поставите. Ваша черга говорити, пане д'Ербле.

- Умови, принц?

- Звичайно. Дрібниці такого роду не можуть зупинити мене посередині шляху, і сподіваюся, ви не завдасте мені образи, припустивши, ніби я настільки наївний, що можу вірити у вашу повну незацікавленість у нашій справі. Отже, без жодних хитрощів, без побоювань відкрийте мені всі ваші думки з цього приводу.

- Я готовий до цього, принц. Ставши королем...

- Коли?

- Завтра ввечері, або, точніше, вночі.

- Поясніть, як це станеться.

- Охоче, але тільки дозвольте спочатку поставити вам одне запитання, ваша високість.

- Задавайте.

- Я послав до вашої високості вірну людину, якій велів вручити вам зошит із деякими нотатками; нотатки ці склали для того, щоб ваша високість дістала можливість ґрунтовно вивчити тих осіб, які перебувають і перебуватимуть при вашому дворі.

- Я прочитав ці записки.

- Уважно?

- Я знаю їх напам'ять.

- І зрозуміли їх? Вибачте, але я вважаю для себе дозволеним запитати про це нещасного в'язня, який так довго був замкнений у Бастилії.

- У такому разі запитуйте; я буду учнем, який відповідає перед учителем за заданий ним урок.

- Почнемо з вашої родини, мій принц.

- З моєї матері, Анни Австрійської? З усіх її нещасть і фатальної недуги? О, я знаю, знаю її!

- Ваш другий брат? - відважуючи уклін, запитав Араміс.

- До цих нотаток ви доклали портрети, намальовані з таким мистецтвом, що за ними я впізнавав тих людей, історію, характери і звичаї яких ви мені описували. Принц, мій брат, - гарний блідий брюнет; він не любить своєї дружини, Генрієтти, тієї, яку я, Людовік Чотирнадцятий, трохи кохав, у яку й зараз ще трохи закоханий, хоча вона й змусила мене лити гіркі сльози того дня, коли хотіла прогнати від себе мадемуазель Лавальєр.

- Очей цієї останньої, мій принц, вам доведеться остерігатися, - сказав Араміс. - Лавальєр щиро любить нині царюючого монарха. А люблячу жінку обдурити нелегко.

- Вона білява, у неї блакитні очі, ніжність яких допоможе мені пізнати її душу. Вона трохи накульгує, щодня пише мені листи, на які я змушую відповідати пана де Сент-Еньяна.

- А ви добре його знаєте?

- Так, ніби бачив на власні очі. Останні вірші, які він написав для мене, я знаю не гірше за ті, що склав їм у відповідь.

- Чудово. Чи знаєте ви ваших міністрів?

- У Кольбера обличчя негарне, похмуре, але водночас розумне; чоло заросло волоссям; велика важка голова. Смертельний ворог пана Фуке.

- Про Кольбера можна не говорити.

- Звичайно, адже ви попросите, мабуть, відправити його у вигнання, хіба не так?

Захоплений Араміс задовольнився тим, що вигукнув:

- Ви дійсно будете великим монархом, мій принц.

- Ви бачите, - усміхнувся принц, - я знаю мій урок, як годиться, і за допомогою божою, а також вашою впораюся з усім.

- Є ще одна пара очей, яких вам доведеться остерігатися, мій принц.

- Так, око пана д'Артаньяна, капітана мушкетерів і вашого друга?

- Мого друга, мушу зізнатися.

- Того, хто супроводжував Лавальєр у Шайо; доставив у скрині королю Карлу Другому Монка і так добре служив моїй матері. Корона Франції зобов'язана йому настільки багатьом, що, по суті, зобов'язана всім. А його заслання ви також будете домагатися?

- Ніколи, мій принц. Такій людині, як д'Артаньян, коли прийде час, я сам розповім про все, що сталося. Але поки що його потрібно остерігатися, тому що, якщо він вистежить нас раніше, ніж ми самі йому відкриємося, і ви, і я будемо схоплені і вбиті. Він - людина справи.

- Візьму до уваги. Тепер давайте поговоримо про пана Фуке. Що, по-вашому, я повинен буду для нього зробити?

- Вибачте, можливо, вам здається, що я недостатньо шанобливий до вас, ставлячи весь час запитання?

- Це ваш обов'язок і поки що до того ж ваше право.

- Перш ніж перейти до пана Фуке, я маю нагадати вам ще про одного мого друга.

- Про пана дю Валлона, Геркулеса Франції? Що до нього, то його доля забезпечена.

- Ні, я хотів говорити не про нього.

- Значить, про графа де Ла Фер?

- І про його сина, який став сином усіх чотирьох.

- А, про цього хлопчика, який помирає від любові до Лавальєр і в якого так підло забрав її мій брат! Будьте спокійні, я зроблю так, що вона повернеться до нього. Скажіть, пане д'Ербле: чи легко забувається образа від того, кого кохаєш? Чи прощають жінці, яка зрадила? Що це, властивість французької душі чи закон, закладений у людському серці?

- Людина, яка любить так глибоко, як любить Рауль, закінчує тим, що забуває проступок своєї коханої, але що до Рауля, то, право, не знаю, чи забуде він.

- Я подбаю про це. Ви тільки це і хотіли сказати щодо вашого друга?

- Так.

- Тоді перейдемо до пана Фуке. Ким, на вашу думку, потрібно буде його призначити?

- Він був суперінтендантом, нехай на цій посаді й залишиться.

- Добре! Але зараз він перший міністр.

- Не зовсім.

- Настільки недосвідченому і боязкому королю, як я, вкрай необхідний перший міністр.

- Чи потрібен буде вашій величності друг?

- Мій єдиний друг - ви, і тільки ви.

- У вас з'являться згодом і інші, але настільки ж відданого, настільки ж ревнивого до вашої слави серед них, гадаю, не буде.

- Моїм першим міністром будете ви.

- Але не відразу, мій принц. Це породило б зайві пересуди й підозри.

- Рішельє, перший міністр Марії Медічі, моєї бабці, був лише люсонським єпископом, так само, як ви - ваннський єпископ. Втім, завдяки заступництву королеви він незабаром став кардиналом.

- Буде краще, - сказав, кланяючись, Араміс, - якщо я стану першим міністром лише після того, як ви зробите мене кардиналом.

- Ви будете ним не пізніше ніж через два місяці, пане д'Ербле. Але цього мало, ви не образите мене, якщо попросите більше, і засмутите, обмеживши цим.

- Я справді сподіваюся на більше, принц.

- Скажіть, скажіть ж!

- Пан Фуке не довго буде при справах, він скоро постаріє. Він любить задоволення, щоправда, сумісні з покладеною на нього роботою, оскільки дещо від своєї молодості він зберігає в собі й донині. Але ці залишки її за першого ж горя чи хвороби, які можуть спіткати пана Фуке, зникнуть безслідно. Ми позбавимо його, мабуть, горя, бо він людина з благородним серцем і гідна в усіх відношеннях, але врятувати його від хвороби - тут ми безсилі. Отже, давайте вирішимо. Коли ви сплатите борги пана Фуке і приведете до ладу державні фінанси, Фуке залишиться королем, який володарює над своїми придворними - поетами і художниками. Ми зробимо його достатньо багатим для цього. Ось тоді, ставши першим міністром при вашій королівській величності, я зможу подумати про ваші і про свої інтереси.

Молодий чоловік подивився впритул на свого співрозмовника.

- Кардинал Рішельє, про якого ми говорили, - продовжував Араміс, - припустився непростимої помилки, наполегливо керуючи лише однією Францією. На одному троні він залишив двох королів, Людовика Тринадцятого і себе самого, тоді як міг з набагато більшими зручностями розсадити їх на двох різних тронах.

- На двох тронах? - задумливо повторив молодий чоловік.

- Подумайте, - спокійно продовжував Араміс, - кардинал, перший міністр Франції, що спирається на підтримку і милість наіхрістіаннейшего короля; кардинал, якому король, його пан, вручає свої скарби, свою армію, свою пораду, - такий кардинал був би вдвічі не правий, застосовуючи всі ці можливості до однієї тільки Франції. До того ж, мій принц, - додав Араміс, дивлячись прямо в очі Філіпу, - ви не

будете таким королем, яким був ваш покійний батько, розпещеним, млявим і стомленим. Ви будете королем розумним і заповзятливим. Ваших володінь вам буде мало; вам буде тісно зі мною. А наша дружба не повинна бути - я не скажу - порушена, але навіть хоч малою мірою затьмарена якоюсь таємною думкою, яку плекає один із нас. Я подарую вам трон Франції - ви подаруєте мені престол святого Петра. Коли союзницею вашої чесної, твердої і добре озброєної руки стане рука такого папи, яким буду я, то і Карл П'ятий, якому належало дві третини світу, і Карл Великий, який володів усім світом, здадуться нікчемними порівняно з вами. У мене немає ні сімейних зв'язків, ні забобонів, я не стану штовхати вас ні на переслідування єретиків, ні на династичні війни, я скажу: «Всесвіт наш; мені - душі, вам - тіла». І оскільки я помру раніше за вас, вам залишиться до того ж моя спадщина. Що ви скажете про мій план, принц?

- Скажу, що я щасливий і гордий хоча б уже тому, що зрозумів ваш задум, пане д'Ербле; ви будете кардиналом, і я призначу вас першим міністром. Потім ви вкажете мені, що потрібно зробити, щоб вас обрали папою; і я це зроблю. Вимагайте від мене яких завгодно гарантій.

- Це зайве. Усі мої вчинки будуть спрямовані на вашу вигоду; я не піднімуся на жодну сходинку вище, щоб не підняти і вас разом із собою; я завжди буду досить далеко, щоб не збуджувати вашої заздрості, і досить близько, щоб дотримуватися ваших вигод і берегти вашу дружбу. Усі договори в нашому світі неміцні й порушуються, оскільки зазвичай вони мають на увазі інтереси лише однієї сторони. Нічого подібного між нами не буде, і мені не потрібні жодні гарантії.

- Отже... брат мій... зникне?

- Так. Ми викрадемо його в ліжку. Достатньо натиснути пальцем, і підлога в тій кімнаті, яка відведена йому в Во, опуститься в люк. Заснувши під покровом корони, він прокинеться у в'язниці. Відтепер єдиним володарем будете ви, і прагненням усього вашого життя буде прагнення зберегти мене при своїй особі.

- Це правда! Ось моя рука, пане д'Ербле.

- Дозвольте ж мені, ваша величність, шанобливо схилити перед вами коліна. І в день, коли ваше чоло прикрасить корона, моє ж - тіара, ми обміняємося поцілунком.

- Поцілуйте мене зараз же, сьогодні і будьте більше, ніж просто великий, просто майстерний, просто піднесений геній: будьте ласкаві до мене, будьте моїм батьком.

Араміс слухав його майже з ніжністю. Йому здалося, що в серці його ворухнулося ще незнайоме йому почуття, але це враження, втім, незабаром зникло.

«Його батьком! - подумав він. - Так, так, святим батьком!»

Вони знову сіли в карету, яка швидко покотила дорогою до Во-ле-Віконт.

CCXVII. Замок Во-ле-Віконт

Замок Во-ле-Віконт, розташований в одному льє від Мелена, був побудований Фуке 1653 року. Грошей у той час у Франції майже не було. Усе поглинув Мазаріні, і Фуке витрачав уже залишки. Утім, у декого навіть слабкості - і ті плідні, навіть вади - і ті корисні, і Фуке, який вклав у цей палац мільйони, вдалося залучити до спорудження його трьох знаменитих людей: архітектора Лево, планувальника парків Ленотра і декоратора внутрішніх приміщень Лебрена*.

Якщо в замку Во є якийсь недолік, який йому можна поставити в докір, то це його надмірна величавість і надмірна розкіш. Аж до наших днів збереглася звичка обчислювати в арпанах площу покрівлі, що вкриває його, лагодження якої тепер, коли статки дрібнішають разом з епохою, - справжнє розорення.

Будинок цей, що будувався для підданого, більше схожий на палац, ніж ті палаци, які в Волсі*, боячись викликати ревнощі свого повелителя, вважав себе змушеним підносити йому в дар.

Але якщо потрібно було б вказати, у чому саме багатство і принадність цього палацу особливо вражають, якщо що-небудь у ньому можна віддати перевагу перед пишністю його великих покоїв, розкішшю позолоти, великою кількістю картин і статуй, то це лише парк, це тільки сади замку Во. Фонтани, що здавалися дивом у 1653 році, залишаються дивом і нині; те саме можна сказати і про каскади, що захоплювали всіх королів і всіх принців Європи.

Скюдері каже про цей палац, що для поливання його садів Фуке розчленував річку на тисячу фонтанів і зібрав тисячу фонтанів у потоки.

Цей чудовий палац був підготовлений до прийому монарха, якого називали найбільшим королем у всьому світі. Друзі Фуке звезли сюди все, чим були багаті: хто своїх акторів і декорації, хто художників і скульпторів, хто, нарешті, поетів, майстрів гостро відточеного пера.

Ціла армія слуг, розбившись на групи, сновигала палацами й величезними коридорами, тоді як Фуке, який приїхав тільки вранці, спокійний і уважний до всього, обходив замок, віддаючи останні розпорядження керівникам, які вже закінчили свій огляд.

Було, як ми вже сказали, 15 серпня. На плечі бронзових і мармурових богів падали прямовисні сонячні промені. У чашах басейнів нагрівалася вода, і зріли в садах чудові персики, про які п'ятдесят років по тому з жалем згадував великий король, кажучи комусь у Марлі, де в садах, що обійшлися Франції вдвічі дорожче, ніж коштував Фуке його замок Во, не було порядних сортів персиків:

- Ах, ви не куштували персиків пана Фуке, ви для цього занадто молоді.

О, пам'ять людська! О, фанфари поголоски! О, слава світу цього! Той, хто чудово знав собі ціну, кому дісталося у спадок усе надбання Нікола Фуке, хто взяв у нього Ленотра, а також Лебрена, хто послав

самого Фуке до кінця днів його в державну в'язницю, той згадав лише персики свого поваленого, забутого, задушеного ворога! Тридцять мільйонів були кинуті рукою Фуке в його басейни, у ливарні його скульпторів, у чорнильниці його поетів, у папки його художників, і все ж марними виявилися його надії на пам'ять людську. Але досить було великому королю побачити рум'яний і соковитий персик, щоб воскресити в пам'яті сумну тінь останнього суперінтенданта Франції.

Упевнений, що Араміс підготувався до зустрічі такої значної кількості приїжджих, що він подбав про перевірку охорони біля всіх воріт і дверей та облаштування необхідних приміщень, Фуке займався тим, що передбачалося програмою свята: Гурвіль показував, де в нього будуть феєрверк та ілюмінації; Мольєр повів його до театру; оглянувши каплицю, вітальні, галереї, стомлений Фуке зустрів, спускаючись по сходах, Араміса. Прелат знаком зупинив його.

Суперінтендант підійшов до свого друга, і той підвів його до великої картини, яку поспіхом закінчували. Живописець Лебрен, весь у поту, забруднений фарбами, втомлений і натхненний, робив швидким пензлем останні завершальні мазки. Це був портрет короля в парадному костюмі, тому самому, який Персерен зволив показати Арамісу.

Фуке зупинився перед картиною: вона, здавалося, жила, - такою свіжістю і теплотою віяло від зображеної на ній людської плоті. Він розглянув портрет, оцінив майстерність і, не знаходячи, чим можна було б винагородити цю воістину геркулесову працю, обхопив руками шию художника і з почуттям обійняв його. Суперінтендант зіпсував костюм вартістю в тисячу пістолів, але влив бадьорість у душу Лебрена.

Ця мить принесла художникові радість, але вона ж занепала духом Персерена, який супроводжував разом з іншими Фуке і захоплювався в картині найбільше костюмом, пошитим ним для його величності, костюмом, який, за його словами, являв собою витвір справжнього мистецтва, костюмом, рівний якому можна було знайти хіба що в гардеробі пана Фуке.

Його нарікання з приводу цієї події були перервані сигналом, поданим з даху замку. За Меленом, на відкритій рівнині, дозорні помітили королівський поїзд: його величність в'їжджав у Мелен; за ним слідувала довга низка карет і вершників.

- За годину, - глянув на Фуке Араміс.

- Через годину, - відповів той, тяжко зітхаючи.

- А народ ще питає, до чого ці королівські свята! - сказав ваннський єпископ і розсміявся своїм нещирим сміхом.

- На жаль, хоч я не народ, але і я ставлю собі те саме запитання.

- Через двадцять чотири години, монсеньйоре, я дам вам відповідь на нього. А тепер посміхайтеся, адже сьогодні радісний день.

- Знаєте, д'Ербле, вірте чи не вірте, - з палкістю промовив суперінтендант, вказуючи пальцем на потяг Людовика, який з'явився вдалині, - він мене зовсім не любить, та й я не палючу до нього палким

коханням, але зараз, коли він наближається до мого дому, чому - я і сам не скажу, але особа його для мене священна; він мій король, і він мені майже що дорогий.

- Дорогий? Ось це вірно! - повторив Араміс, граючи словами.

- Не смійтеся, д'Ербле, я знаю, що якби він захотів, я полюбив би його.

- Вам слід було б сказати це не мені, а Кольберу.

- Кольберу? - вигукнув Фуке. - Але чому?

- Тому що, ставши суперінтендантом, він призначить вам пенсію з особистих сум короля.

І, кинувши це глузування, Араміс поклонився.

- Куди ви? - запитав похмурий Фуке.

- До себе, монсеньйоре; мені потрібно переодягнутися.

- Де ви помістилися, д'Ербле?

- У синій кімнаті, що на другому поверсі.

- У тій, що знаходиться над покоями короля?

- Так.

- Навіщо ж ви так незручно влаштувалися? Адже там ви й поворухнутися не зможете.

- Ночами, монсеньйоре, я сплю або читаю в ліжку.

- А ваші люди?

- О, зі мною лише одна людина.

- Так мало?

- Нікого, крім читця, мені не потрібно. Прощавайте, монсеньйоре. Не перевтомлюйтеся, друже мій. Побережіть сили до приїзду його величності короля.

- Ми ще побачимося з вами? А ваш друг дю Валлон?

- Я помістив його поруч із собою. Він одягається.

І Фуке, попрощавшись кивком голови і посмішкою, пішов, немов головнокомандувач, який оглядає пости через наближення ворога.

CCXVIII. Меленське вино

Король в'їхав у Мелен із наміром лише проїхати через нього. Молодий монарх горів жагою задоволень. За час поїздки він лише двічі бачив Лавальєр, що промайнула на мить, і, передбачаючи, що йому не вдасться поговорити з нею інакше як уночі, в саду, після закінчення всіх належних церемоній, квапився якнайшвидше зайняти відведені йому у Во покої. Але, будуючи ці розрахунки, він забув про капітана своїх мушкетерів і про Кольбера.

Як німфа Каліпсо не могла втішитися після від'їзду Улісса*, так і наш гасконець не міг заспокоїтися, без кінця звертаючись до себе самого з питанням, навіщо Арамісу знадобилося домагатися у Персерена, щоб той показав йому нові костюми його величності.

«У всякому разі, - повторював він собі, - друг мій ваннський єпископ робив це не даремно».

І він марно ламав собі голову.

Д'Артаньян, який витончив свій розум серед незліченних придворних інтриг, д'Артаньян, який знав становище Фуке краще, ніж знав його сам Фуке, почувши про заплановане святкування, руйнівне навіть для багатія і зовсім не мислиме й нерозважливе для людини вже розореної, перейнявся найдивнішими підозрами. Нарешті, присутність Араміса, який покинув Бель-Іль і якого Фуке зробив своїм головним розпорядником, його безперервне втручання у справи суперінтенданта, його поїздки до Безмо - все це вже кілька тижнів мучило д'Артаньяна.

«Здолати таку людину, як Араміс, - думав він, - найлегше зі шпагою в руці. Поки Араміс був солдатом, була деяка надія впоратися з ним; але тепер, коли його броня стала вдвічі міцнішою, тому що на ньому до того ж єпитрахиль, справа пропаща! Чого ж, однак, домагається Араміс?»

Д'Артаньян розмірковував:

«Якщо в його плани входить повалити Кольбера і нічого більше, то яке врешті-решт мені до цього діло? Чого ж іще він може хотіти?»

І д'Артаньян чухав собі чоло, цей плодоносний ґрунт, звідки він витягнув чимало блискучих думок. Він подумав, що добре було б поговорити з Кольбером; але дружба і давня клятва пов'язували його надто тісними узами з Арамісом. Він залишив цей намір. До того ж він ненавидів цього фінансиста. Він хотів відкрити свої підозри королю. Але король нічого б не зрозумів у них, тим паче що вони не мали й тіні правдоподібності.

Тоді він вирішив при першій же зустрічі звернутися до самого Араміса.

«Я звернуся до нього зі своїми здивуваннями зненацька, несподівано, прямо, - говорив собі мушкетер. - Я зумію звернутися до його серця, і він мені скаже... що ж він скаже? Вже що-небудь скаже, тому що, чорт мене забирай, тут щось все-таки криється!»

Трохи заспокоївшись, д'Артаньян зайнявся приготуваннями до поїздки, дбаючи особливо про те, щоб королівський конвой, у ті часи ще нечисленний, був добре екіпірований і мав надійного командира. У результаті цих старань свого капітана король в'їхав у Мелен на чолі мушкетерів, швейцарців і загону французьких гвардійців. Кортеж був схожий на маленьку армію. Кольбер дивився на солдатів з істинною радістю. Утім, він вважав, що їхню чисельність слід було б збільшити принаймні на третину.

- Навіщо? - запитав у нього король.

- Щоб зробити честь пану Фуке, - відповів Кольбер.

«Щоб скоріше довести його до розорення», - подумав д'Артаньян.

Загін підійшов до Мелена: знатні городяни піднесли королю міські ключі та запросили випити почесний келих вина у них у ратуші.

Король, який не очікував затримки і поспішав у Во, почервонів від досади.

- Якому дурневі зобов'язаний я цією затримкою? - пробурмотів він крізь зуби, тоді як міський старшина виголошував свою промову.

- Звісно, не мені, - відповів д'Артаньян, - гадаю, що пану Кольберу.

Кольбер почув своє ім'я.

- Чого хоче пан д'Артаньян? - запитав він, звертаючись до гасконца.

- Я хотів би дізнатися, чи не ви розпорядилися пригостити короля місцевим вином?

- Так, пане, я.

- Значить, це вас король нагородив титулом.

- Яким титулом, пане?

- Стривайте... дайте пригадати... бовдура... ні, ні... дурня, так, так, дурня; саме цим словом була названа його величністю та людина, якій він зобов'язаний меленським вином.

Після цієї витівки д'Артаньян потріпав по шиї свого коня. Широке обличчя Кольбера роздулося, немов хутро, в яке налили вина. Д'Артаньян, бачачи, що його розпирає гнів, не зупинився на півдорозі. Оратор усе ще продовжував свою промову, а король багрів на очах.

- Їй-богу, - флегматично сказав мушкетер, - короля ось-ось вистачить удар. Якого біса спала вам на думку така думка, дорогий пане Кольбер? Вам, право, не пощастило.

- Пане, - випростався в сідлі фінансист. - Мені навіяла цю думку старанність.

- Ось як!

- Пане, Мелен - чудове місто, прекрасне місто, воно добре платить, і не слід його ображати.

- Скажіть, будь ласка! Адже я не фінансист і, зізнатися, витлумачив вашу думку зовсім по-іншому.

- Як же ви витлумачили її?

- Я вирішив, що ви хочете позлити пана Фуке, якому, мабуть, уже не під силу чекати нас на своїх вежах.

Удар влучив просто в ціль. Кольбер понуро від'їхав убік. Промова старшини, на щастя, закінчилася. Король випив вино, і кортеж знову потягнувся вулицями міста. Король кусав губи, бо наближався вечір і разом із ним зникала надія на прогулянку в товаристві Лавальєр.

Двору, щоб дістатися до Во, дотримуючись усіх церемоній, було потрібно принаймні чотири години. Король, згораючи від нетерпіння, квапив королев, бо бажав прибути туди засвітло; але коли готувалися вже рушити в дорогу, виникли нові несподівані перешкоди.

- Хіба король не залишиться ночувати в Мелені? - потихеньку запитав у д'Артаньяна Кольбер.

Кольбер вельми невпопад, як і все, що він робив протягом цього дня, звернувся з цим питанням до начальника мушкетерів. Д'Артаньян

здогадувався, що королю не сидиться на місці. Він не хотів, щоб король в'їхав у Во без пристойної охорони; він вважав абсолютно необхідним, щоб його величність прибув туди в супроводі всього конвою в повному складі. З іншого боку, він відчував, як дратівливо діяли всі ці затримки на нетерплячого короля. Як вийти з цієї скрути? І д'Артаньян, спіймавши Кольбера на слові, зіштовхнув його з королем.

- Господарю, - сказав він, - пан Кольбер запитує, чи не залишиться ваша величність ночувати в Мелені?

- Ночувати в Мелені? Навіщо? - вигукнув Людовик XIV. - Який чорт вигадав таку нісенітницю, коли Фуке чекає на нас сьогодні ввечері?

- Я побоювався, що ваша величність прибудете у Во надто пізно, - з жвавістю заперечив Кольбер, - адже згідно з етикетом ваша величність не можете прибути будь-куди, окрім як до себе до палацу, перш ніж квартир'єри не розподілять приміщень і гарнізон не буде розведений на постій.

Д'Артаньян слухав Кольбера, покусуючи свій вус.

Обидві королеви також чули розмову. Вони втомилися; їм хотілося спати, а головне - завадити вечірній прогулянці короля з дамами і де Сент-Еньяном; бо якщо етикет вимагав, щоб принцеси після приїзду сиділи вдома, то фрейліни були вільні, закінчивши службу, вийти подихати повітрям.

Усі ці настільки несхожі між собою спонукання, накопичуючись, як хмари на небі, неминуче мали вибухнути грозою. Король не носив вусів, тому він нервово покусував ручку свого хлиста. Як вийти з положення? Д'Артаньян зворушливо дивився в рот королю, Кольбер щетинився.

- Давайте послухаємо, що думає королева, - сказав Людовик XIV, кланяючись дамам.

Ця люб'язність проникла в саме серце Марії-Терезії; добра і великодушна королева, маючи у своєму розпорядженні свободу вибору, все ж відповіла:

- Я із задоволенням підкорюся волі його величності.

- Як скоро ми можемо доїхати до Во? - запитала Анна Австрійська, запинаючись на кожному складі і притискаючи руку до хворих грудей.

- Для карет їхніх величностей знадобиться не більше ніж година їзди досить хорошими дорогами, - повідомив д'Артаньян.

Король глянув на нього.

- І чверть години для короля, - поспішив він додати.

- Ми могли б приїхати засвітло, - вимовив Людовик XIV.

- Але розміщення конвою, - нагадав Кольбер, - займе стільки часу, що король нічого не виграє від швидкої поїздки.

«Двічі дурень, - вирішив про себе д'Артаньян, - якби в мої розрахунки входило підірвати твій кредит, я зробив би це за якихось десять хвилин».

- На місці короля, - зауважив він, - вирушаючи до пана Фуке, якого всі ми чудово знаємо як людину порядну, я б залишив охорону в Мелені й поїхав, як друг, із капітаном гвардії; від цього моя особа стала б іще величнішою, і іще священнішою.

В очах короля загорілася радість.

- Ось це добра порада, пані, - поклонився він королевам, - поїдемо ж, як їздять до друга. Рушайте, поїдьте не поспішаючи, - звернувся він до тих, хто сидів у каретах. - А ми, панове, вперед!

І він повів за собою всіх вершників. Кольбер приховав свою похмуру фізіономію, нагнувшись до шиї коня.

«Обмежуся тим, що сьогодні ж увечері переговорю з Арамісом, - пробурмотів д'Артаньян, пускаючи коня в галоп, - і потім Фуке - людина порядна, чорт забирай! Я це сказав, і потрібно цьому вірити».

Ось яким чином близько сьомої години вечора, без труб і литавр, без висланої вперед гвардії, без фланкерів і мушкетерів, король з'явився перед огорожею замку Во, де вже з півгодини, оточений слугами і друзями, чекав його з непокритою головою Фуке.

CCXIX. Нектар і амброзія

Фуке, притримавши королю стремено, допоміг йому зістрибнути з коня, і Людовик, витончено ставши на ноги, з ще більшою витонченістю простягнув руку, яку суперінтендант, незважаючи на легкий опір короля, шанобливо поцілував.

Король виявив бажання почекати на першому подвір'ї прибуття карет із королевами. Це очікування тривало недовго. За наказом Фуке дороги були приведені до повного ладу, і від Мелена до Во ніде не було жодного камінчика завбільшки хоча б з яйце. Отже, карети, котячись як по килиму, без трясіння і хитавиці доставили пані до восьмої години вечора. Їх прийняла пані Фуке; у момент їхньої появи яскраве, майже сонячне світло бризнуло одразу з-за дерев, статуй і ваз. І поки їхні величності не увійшли до палацу, не згасало і це чарівне сяйво.

Усі чудеса, які літописець, ризикуючи опинитися суперником романіста, нагромадив або, точніше, закарбував у залишеному ним оповіданні, усі чари переможеної ночі, виправленої рукою людини природи, усі задоволення й усю розкіш, які поєднуються з таким розрахунком, щоб вони впливали водночас і на розум, і на почуття, - усе це Фуке й справді підніс своєму королеві в цьому чарівному притулку, рівним якому не міг би похвалитися жоден із тодішніх монархів Європи.

Ми не станемо оповідати ні про чудовий бенкет, який Фуке дав їхнім величностям, ні про концерти, ні про феєричні перетворення; ми опишемо лише обличчя короля, яке з веселого, відкритого й щасливого, яким воно було спочатку, незабаром зробилося похмурим, натягнутим, роздратованим. Він згадав свій палац і свою жалюгідну розкіш, яка була

начинням королівства, а не його особистою власністю. Великі луврські вази, старовинні меблі та посуд Генріха II, Франциска I і Людовика XI були лише пам'ятками історії. Вони були лише цінностями, майном, власністю держави. Усе, що бачив король у Фуке, було цінним не тільки за матеріалом, але також і за роботою; Фуке їв на золоті, яке відливали й карбували для нього справжні художники; Фуке пив вина, назви яких були невідомі королю Франції, і пив він їх із таких дорогоцінних кубків, що кожен із них окремо коштував стільки ж, скільки всі королівські льохи, разом узяті.

Що ж сказати про зали, шпалери, картини, слуг і службовців всякого роду? Що сказати про те, як тут служили, тут, де порядок заміняв етикет, зручність - накази, де задоволення гостя ставало вищим законом для всіх, хто корився господареві?

Цей рій людей, що безшумно снують туди-сюди й уперед, зайнятих справою, ця маса гостей, усе ж менш численних, ніж слуги, ця незліченна безліч страв, золотих і срібних ваз; ці потоки світла, ці купи не відомих нікому квітів, усе це гармонійне поєднання, що було тільки прелюдією до майбутнього свята, зачарувало всіх присутніх, які неодноразово висловлювали своє захоплення не словами й жестами, а мовчанням та увагою, цією промовою придворних, що перестали відчувати на собі вуздечку, що її накладав на них їхній пан.

Що стосується короля, то очі його налилися кров'ю, і він не смів більше зустрітися поглядом із вдовицею королевою. Анна Австрійська, найзарозуміліша істота в усьому світі, знищувала господаря будинку презирством до всього, що б не подали їй. Молода королева, навпаки, добра і допитлива, хвалила Фуке, їла з великим апетитом і запитала назви деяких плодів, що з'явилися на столі. Фуке відповів, що він і сам не знає, як вони називаються. Ці плоди тим часом були з його власних оранжерей, і нерідко він сам і вирощував їх, будучи дуже обізнаним в екзотичній агрономії. Король відчув усю його делікатність, і вона ще більше його принизила. Він знайшов королеву дещо простакуватою, а Анну Австрійську занадто гордовитою. Сам він намагався залишатися холодним, триматися посередині між надмірною пихою і простодушною захопленістю.

Фуке, однак, усе це передбачав заздалегідь; він був одним із тих, хто передбачає рішуче все.

Король оголосив, що, поки він перебуватиме в пана Фуке, він хотів би обідати, не підкоряючись правилам етикету, тобто разом з усіма, і суперінтендант віддав розпорядження, щоб обід королеві подавали особливо, але, якщо можна так висловитися, за загальним столом. Цей приготований з найбільшим мистецтвом обід містив у собі все, що тільки любив король, все, що йому незмінно припадало до смаку. І Людовик, який мав найкращий апетит у всьому королівстві, не зміг встояти перед спокусою і відмовитися від інших страв, посилаючись на те, що йому не хочеться їсти.

Фуке зробив більше: підкоряючись наказу короля, він сів за стіл разом з усіма; але тільки-но подали суп, він негайно ж піднявся зі свого місця і взявся особисто прислуговувати королеві; пані Фуке тим часом стала за кріслом королеви, яка вдовує. Гордовитість Юнони і примхи Юпітера не встояли перед такою граничною люб'язністю. Вдовиця-королева зволила з'їсти бісквіт, вмочивши його в сан-люкар; король же, скуштувавши все, сказав, звертаючись до Фуке:

- Пане суперінтендант, ваш стіл вище похвал.

Після чого весь двір накинувся на нескінченні наїдки з такою незвичайною ретельністю, що гостей доречно було б порівняти з хмарами єгипетської сарани, що налетіла на зелене поле.

Втамувавши голод, король знову віддався сумним роздумам; він був сумний такою самою мірою, якою виявляв, вважаючи це за потрібне, гарний настрій, і особливо сумно ставало йому від тих люб'язностей, які його придворні марнували Фуке.

Д'Артаньян їв і пив собі на втіху; він брав жваву участь у розмові, дотепно говорив і зробив низку спостережень, які йому вельми й вельми знадобилися.

Після закінчення вечері король не побажав знехтувати вечірньою прогулянкою. У парку горіла багата ілюмінація. Місяць, точно й він також віддав себе в розпорядження господаря Во, сріблив озера й купи дерев своїми алмазами та іскристим фосфором. Повітря було приємно прохолодним. Тінисті алеї, посипані піском, ніжили ногу. Усе вдалося на славу; до того ж король, зустрівшись на перехресті алеї з мадемуазель Лавальєр, зміг торкнутися її руки та сказати: «Я кохаю вас»; цих слів не чув ніхто, окрім д'Артаньяна, який слідував за королем, і Фуке, який ішов перед ним.

Непомітно текли години цієї чарівної ночі. Король попросив провести його до спальні. Слідом за ним заквапилися й усі інші. Королеви пройшли до себе під звуки флейт і теорб. Піднімаючись сходами, король побачив своїх мушкетерів, яких Фуке викликав з Мелена і запросив вечеряти.

Д'Артаньян заспокоївся; він забув свої підозри; він втомився, відмінно повечеряв і сподівався хоч раз у житті насолодитися святом у справжнього короля.

«Фуке, - думав він, - ось людина по мені».

Урочисто, з нескінченними церемоніями повели короля в покої Морфея, які нам личить хоча б побіжно змалювати нашим читачам. Це була найкрасивіша і найбільша кімната в палаці. На куполі, що увінчує її, Лебреном були зображені щасливі й сумні сни, які Морфей посилає як королям, так і їхнім підданим. Усе миле і приємне, що навіюється нам снами, весь мед і всі пахощі, квіти і нектар, насолода і спокій, які він вливає в серця, - усім цим художник наситив свої розкішні фрески. Але якщо по один бік купола ним була написана настільки солодка картина, то по інший вона була жахливою і похмурою. Кубки, з яких виливається

отрута, сталь, що виблискує над головою сплячого, чаклуни і примари в огидних масках, напівпотьмарок, ще страшніший за полум'я або глибоку ніч, - ось ті контрасти, які живописець протиставив своїм витонченим і ніжним образам.

Переступивши поріг цих чудових покоїв, король здригнувся. Фуке поцікавився, чи не турбує його що-небудь.

- Я хочу спати, - сказав зблідлий Людовик.

- Чи бажає ваша величність лягти негайно? У такому разі я пришлю слуг.

- Ні, мені треба поговорити з деким. Веліть покликати пана Кольбера.

Фуке вклонився і вийшов.

CCXX. Гасконець проти двічі гасконця

Д'Артаньян не гаяв часу дарма, що було б не в його правилах. Дізнавшись про Араміса, він шукав його, поки не знайшов. Араміс з моменту прибуття короля пішов до себе, очевидно, для того, щоб придумати що-небудь нове для поповнення програми розваг його величності.

Д'Артаньян велів доповісти про себе і застав ваннського єпископа в гарній кімнаті, яку тут називали синьою за кольором її тканих шпалер, у товаристві Портоса і кількох епікурейців.

Араміс обійняв друга і запропонував йому краще місце. Оскільки всім стало зрозуміло, що мушкетеру потрібно переговорити з Арамісом наодинці, епікурейці розпрощалися і вийшли.

Портос не рушив з місця. Після ситного обіду він мирно спав у своєму кріслі, тож ця третя особа не могла завадити їхній бесіді. Він хропів спокійно й рівномірно, і під цей басовий акомпанемент, немов під античну мелодію, можна було розмовляти без особливих перешкод.

Д'Артаньян відчув, що починати розмову доведеться йому. Сутичка, заради якої він з'явився сюди, обіцяла бути наполегливою і затяжною, і він одразу взявся до справи.

- Ось ми і в Во, - сказав він.

- Так, д'Артаньян. Вам подобається тут?

- Дуже, і мені дуже подобається пан Фуке, наш господар.

- Це чарівна людина, чи не так?

- Найвищою мірою.

- Кажуть, король спочатку був холодний із ним, але потім трохи пом'якшився.

- Чому «кажуть»? Хіба ви самі не бачили цього?

- Ні, я був зайнятий. Разом із тими, хто щойно вийшов звідси, я обговорював деякі подробиці вистави і каруселі, які будуть влаштовані завтра.

- Ось як! А ви тут головний розпорядник розваг, чи не так?

- Як ви знаєте, дорогий мій, я завжди був другом усіляких вигадок; я завжди був до певної міри поетом.

- Я пам'ятаю ваші вірші. Вони були чарівні.

- Щодо мене, то я їх забув; але я радий насолоджуватися віршами інших, тих, кого звуть Мольєром, Пелісоном, Лафонтеном і так далі.

- Знаєте, яка думка осінила мене сьогодні за вечерею?

- Ні. Висловіть її. Хіба я можу здогадатися про неї, коли їх у вас завжди ціла купа?

- Я подумав, що справжній король Франції аж ніяк не Людовик Чотирнадцятий.

- Гм! - І Араміс мимоволі подивився прямо в очі мушкетеру.

- Ні, ні. Це не хто інший, як Фуке.

Араміс перевів дух і посміхнувся.

- Ви зовсім як усі інші: заздрите! - сказав він. - Б'юся об заклад, що цю фразу ви чули від пана Кольбера.

Д'Артаньян, щоб зробити приємне Арамісу, розповів йому про пригоди фінансиста у зв'язку зі злощасним меленським вином.

- Поганий чоловічок цей Кольбер! - вигукнув Араміс. - Правду кажучи, так і є.

- Як подумаєш, що цей пройдисвіт буде вашим міністром за якихось чотири місяці, і ви будете так само старанно служити йому, як служили Рішельє або Мазаріні...

- Як ви служите пану Фуке, - вставив д'Артаньян.

- З тією відмінністю, дорогий друже, що Фуке - не Кольбер.

- Це правильно.

І д'Артаньян зробив вигляд, що йому стало сумно.

- Але чому ви вирішили, що Кольбер через чотири місяці буде міністром?

- Тому що Фуке їм більше не буде, - сумно відповів Араміс.

- Він буде остаточно розорений? - запитав д'Артаньян.

- Повністю.

- Навіщо ж у такому разі влаштовувати свята? - промовив мушкетер таким природним і доброзичливим тоном, що єпископ на мить повірив йому. - Чому ви не відрадили його? - додав д'Артаньян.

Останні слова були зайвими; Араміс знову насторожився.

- Річ у тім, - пояснив він, - що Фуке бажано догодити королю.

- Розоряючись заради нього?

- Так.

- Дивний розрахунок!

- Необхідність.

- Я не розумію, дорогий Араміс.

- Нехай так! Але ви бачите, зрозуміло, що ненависть, яка охоплює пана Кольбера, посилюється з дня на день.

- Бачу. Бачу і те, що Кольбер спонукає короля розправитися із суперінтендантом.

- Це впадає в око кожному.

- І що є змова проти пана Фуке.

- Це також загальновідомо.

- Хіба правдоподібно, щоб король став діяти проти того, хто витратив усі свої статки, аби принести йому задоволення?

- Це вірно, - повільно промовив Араміс, аж ніяк не переконаний своїм співрозмовником і спраглий підійти до теми їхньої розмови з іншого боку.

- Є безумства різного роду, - продовжував д'Артаньян, - але ваші, кажучи по правді, я жодним чином не схвалюю. Вечеря, бал, концерт, вистава, карусель, водоспади, феєрверки, ілюмінація і подарунки - все це добре, чудово, згоден з вами. Але хіба цих витрат було для вас недостатньо? Чи потрібно було...

- Що?

- Чи потрібно було одягати в усе нове, наприклад, усіх ваших людей?

- Так, ви маєте рацію. Я вказував на те ж саме пану Фуке; він мені відповів, однак, що, якби він був багатим, він побудував би, щоб прийняти короля, абсолютно новий палац, новий від підвалів до флюгерів на даху, з абсолютно новим облаштуванням та начинням, і що після від'їзду його величності він велів би все це спалити, щоб воно... не могло більше служити кому-небудь іншому.

- Але ж це чисті марення і нічого більше!

- Те саме було висловлено йому і мною, але він заявив: «Хто буде радити мені бути ощадливим, у тому я буду бачити ворога».

- Але ж це означає збожеволіти! А цей портрет!

- Який портрет? - запитав Араміс.

- Портрет короля, цей сюрприз...

- Який сюрприз?

- Для якого ви взяли у Персерена зразки тканин.

Д'Артаньян зупинився. Він випустив стрілу; залишалося встановити, чи влучно він цілив.

- Це була люб'язність, - відповів Араміс.

Д'Артаньян підвівся, підійшов до свого друга, взяв його за обидві руки, і, дивлячись йому в очі, вимовив:

- Арамісе, чи продовжуєте ви хоч трохи любити мене?

- Звичайно, люблю.

- У такому разі зробіть мені послугу. Скажіть, для чого ви брали зразки тканин у Персерена?

- Підемо зі мною і давайте запитаємо бідолаху Лебрена, який трудився над цим портретом дві доби, не зімкнувши очей.

- Араміс, це правда для всіх, але тільки не для мене...

- Право, д'Артаньян, ви мене вражаєте!

- Будьте чесні зі мною. Скажіть мені правду: адже ви не хотіли б, щоб зі мною трапилося що-небудь вельми і вельми неприємне, так?

- Дорогий друже, ви стаєте абсолютно незбагненним. Що за диявольська підозра зародилася у вашому розумі?

- Чи вірите ви в мій інстинкт? Раніше ви в нього вірили. Так от, цей інстинкт нашіптує мені, що у вас є якісь таємні задуми.

- У мене! Задуми!

- Я не можу, зрозуміло, стверджувати, що я в цьому впевнений.

- Ще б пак!

- Але хоч я в цьому і не впевнений, все ж готовий заприсягтися в тому, що я маю рацію.

- Ви мене дуже засмучуєте, д'Артаньян. Якби в мене були якісь задуми, які я мав би приховувати від вас, я, звісно, промовчав би про них, чи не так? Якби мої задуми були, навпаки, такого роду, що я мав би відкритися вам, я б зробив це і без вашого нагадування.

- Ні, Араміс, ні, бувають задуми, які можна розкрити лише у відповідний момент.

- Отже, дорогий друже, - підхопив зі сміхом єпископ, - слушна нагода ще не настала.

Д'Артаньян сумно похитав головою.

- Дружба, дружба! - сказав він. - Пусте слово, ось що таке горезвісна дружба! Переді мною людина, яка дала б розірвати себе на шматки заради мене.

- Звичайно, - з благородною простотою підтвердив Араміс.

- І ця ж людина, яка віддала б за мене всю кров, що тече в її жилах, не бажає відкрити переді мною крихітного куточка свого серця. Дружба, повторюю ще раз, ти не більше ніж тінь, ніж принада, ніж усе те, що поширює навколо себе помилковий мішурний блиск.

- Не кажіть так про нашу дружбу, - відповів єпископ твердим, упевненим тоном. - Вона не з числа тих, про які ви щойно говорили.

- Погляньте-но, Арамісе: ось нас троє з нашої четвірки. Ви обманюєте мене, я підозрюю вас, ну а Портос... Портос спить. Гарне тріо, чи не так? Славні залишки колишнього!

- Можу вам сказати лише одне, д'Артаньян, і в цьому готовий дати на Євангелії клятву: я кохаю вас, як раніше. І якщо часом я недостатньо відвертий із вами, то це - винятково заради інших, а не через себе чи вас. У всьому, у чому я матиму успіх, ви отримаєте вашу частку. Обіцяйте ж мені таку саму доброзичливість.

- Якщо я не обманююся, друже мій, слова, щойно вимовлені вами, сповнені благородства.

- Можливо.

- Ви у змові проти Кольбера. Якщо справа йде тільки про це, скажіть мені прямо: у мене є інструмент, і я висмикну цей зуб.

Араміс не міг приховати презирливу усмішку, що промайнула на його благородному обличчі.

- А якщо б я і був у змові проти Кольбера, що тут жахливого?

- Це занадто мізерно для вас, і не для того, щоб звалити Кольбера, ви домагалися зразків тканин у Персерена. О, Араміс, адже ми не вороги, ми - брати! Скажіть же, що ви робите, і, чесне слово, якщо я не зможу вам допомогти, клянуся вам, я залишуся нейтральним.

- Я нічого не роблю.

- Араміс, якийсь голос підказує мені, він просвітлює мене... Цей голос ніколи мене не обманював. Ви зловмисно зазіхаєте на короля!

- На короля! - вигукнув єпископ, вдаючи, що він обурений.

- Ваше обличчя не зможе переконати мене в цьому! Так, на короля, повторюю вам.

- І ви мені допоможете? - запитав Араміс, іронічно посміхаючись.

- Араміс, я зроблю більше, ніж якби я вам допомагав, я зроблю більше, ніж якби я залишався нейтральним, я вас врятую!

- Ви з глузду з'їхали, д'Артаньян!

- Із нас двох я в більш здоровому глузді, ніж ви.

- І... ви можете запідозрити мене в бажанні вбити короля?

- Хто ж говорить про це! - сказав мушкетер.

- У такому разі давайте внесемо в цю розмову повну ясність. Що ж, по-вашому, можна зробити з королем, нашим законним, справжнім королем, не зазіхнувши на його життя?

Д'Артаньян нічого не відповів.

- До того ж у вас тут і гвардія, і мушкетери, - додав єпископ.

- Ви маєте рацію.

- І ви у пана Фуке, ви у себе.

- Ви маєте рацію ще раз.

- І у вас є Кольбер, який у цю мить радить королю вжити проти пана Фуке все те, що, мабуть, залюбки порадили б ви самі, якби я не належав до противної партії.

- Араміс, Араміс, заради бога, нехай ваші слова будуть словами справжнього друга.

- Слова друга - це сама правда. Якщо я замишляю доторкнутися хоч одним пальцем до нашого короля, сина Анни Австрійської, істинного короля нашої батьківщини Франції, якщо в мене немає твердого наміру перебувати простягнутим біля його трону, якщо завтрашній день, тут, у замку Во, не видається мені найславетнішим днем у житті мого короля, нехай мене вразять грім і блискавка, я згоден на це!

Араміс вимовив ці слова, повернувшись обличчям до алькова. Д'Артаньян, який стояв притулившись до того самого алькова, ніяк не міг запідозрити, що хто-небудь може ховатися в ньому. Почуття, з яким були сказані ці слова, їхня обдуманість, урочистість клятви - все це остаточно заспокоїло мушкетера. Він узяв Араміса за обидві руки і сердечно потиснув їх.

Араміс виніс докори, жодного разу не зблiднувши, але тепер, коли мушкетер розточував йому похвали, обличчя його почервоніло.

Обдурити д'Артаньяна - це була честь для нього, викликати у д'Артаньяна довіру - ніяково і соромно.

- Ви йдете? - запитав він, обіймаючи його в обійми, щоб він не бачив його обличчя, що вкрилося фарбою.

- Так, цього вимагає служба. Я повинен отримати пароль на ніч.

- Де ж ви будете спати?

- Мабуть, у королівському передпокої. А Портос?

- Беріть його із собою, він хропе, як ведмідь.

- Ось як... Отже, він ночує не з вами? - здивувався д'Артаньян.

- Жодним чином. У нього десь є своє приміщення, але, право, не знаю де.

- Чудово! - сказав мушкетер, у якого, щойно його поінформували про те, що обидва приятелі живуть нарізно, зникли останні підозри.

Він різко торкнувся плеча Портоса. Той заричав.

- Ходімо! - покликав його д'Артаньян.

- А! Д'Артаньян, це ви, дорогий друже! Якими долями? Так, так, адже я на святі у Во!

- І у вашому прекрасному костюмі.

- Цей пан Коклен де Вольєр... дуже, дуже мило з його боку, вірно?

- Шшш! Ви так тупаєте, що продавите, мабуть, паркет, - зупинив друга Араміс.

- Це правда, - підтвердив д'Артаньян. - Адже ця кімната просто над куполом.

- Я зайняв її аж ніяк не як фехтувальну залу, - додав єпископ. - На плафоні королівських покоїв зображені принади сну. Пам'ятайте, що мій паркет якраз над цим плафоном. На добраніч, друзі, за десять хвилин і я вже буду в ліжку.

І Араміс випровадив їх, ласкаво посміхаючись. Але тільки-но вони вийшли, як він, швидко замкнувши двері на всі замки і задерши шторами вікна, покликав:

- Монсеньйор, монсеньйор!

І одразу ж з алькова, відчинивши розсувні двері, що були біля ліжка, вийшов Філіп; він усміхнувся:

- Які, однак же, підозри у шевальє д'Артаньяна!

- Ви впізнали д'Артаньяна?

- Раніше, ніж ви звернулися до нього на ім'я.

- Це ваш капітан мушкетерів.

- Він мені глибоко відданий, - відповів Філіп, наголошуючи на слові мені.

- Він вірний, як пес, але іноді кусається. Якщо д'Артаньян не впізнає вас, доки не зникне інший, можете розраховувати на д'Артаньяна навіки; якщо він нічого не побачить на власні очі, він залишиться вірним; якщо ж побачить надміру пізно, то ніколи не зізнається, що помилився, бо він щирий гасконець.

- Я так і думав. Чому ж ми зараз віддамо наше дозвілля?

- Ви займете свій спостережний пункт і дивитиметеся, як король вкладається в ліжко, як ви вкладаєтеся в ліжко при малому церемоніалі, передбаченому етикетом.

- Чудово. Куди ж мені сісти?

- Сідайте на складаний стілець. Я зрушу шашку паркету. Ви дивитиметеся крізь отвір, який знаходиться над одним із фальшивих вікон, влаштованих у куполі королівської спальні. Ви бачите?

- Так, бачу Людовика.

І Філіп здригнувся, як здригаються, побачивши ворога.

- Що ж він робить?

- Він пропонує сісти біля нього якійсь людині.

- Пану Фуке?

- Ні, ні, зачекайте...

- Але згадайте нотатки, мій принц, портрети!

- Людина, яку король хоче посадити біля себе, - це Кольбер.

- Кольбер у спальні в короля! - вигукнув Араміс. - Немислимо!

- Дивіться.

Араміс глянув через прорублений у підлозі отвір.

- Так, - сказав він, - ви маєте рацію! Це - Кольбер. О, монсеньйоре, що ж ми почуємо зараз і що вийде з цього побачення між ними?

- Без сумніву, нічого хорошого для пана Фуке.

Принц не помилився. Ми вже бачили, що Людовик XIV викликав Кольбера, і Кольбер з'явився до нього. Розмова між ними почалася однією з найбільших милостей, наданих коли б то не було королем. Щоправда, король був наодинці зі своїм підданим.

- Сідайте, Кольбер.

Інтендант, який ще недавно боявся відставки, безмірно зрадів такій небаченій честі, але відмовився.

- Він приймає королівське запрошення? - запитав Араміс.

- Ні, він не сів.

- Давайте послухаємо, принц...

І майбутній король разом із майбутнім папою стали жадібно прислухатися до бесіди двох простих смертних, які перебували в них під ногами.

- Кольбер, - почав король, - сьогодні ви без кінця перечили мені.

- Ваша величність... я це знаю.

- Чудово! Мені подобається ваша відповідь. Так, ви це знали. Треба мати мужність, щоб наполягати на цьому.

- Я ризикував викликати ваше невдоволення, ваша величносте; але, якби я діяв інакше, я ризикував би залишити вас у повному невіданні щодо ваших справжніх інтересів.

- Як! Що-небудь давало вам привід тривожитися за мене?

- Хоча б можливий розлад шлунка, ваша величносте; бо задавати своєму королю такі бенкети можна лише для того, щоб задушити його вагою вишуканих страв.

І, грубо дотепно пожартувавши, Кольбер не без задоволення став чекати, який ефект справить його дотепність. Людовик XIV, найбільш марнославна і водночас найтонша людина у своєму королівстві, пробачив Кольберу цей незграбний жарт.

- Це правда, Фуке пригостив мене на славу. Скажіть, Кольбере, звідки він бере гроші на всі ці непомірні витрати? Ви про це обізнані?

- Так, ваша величність, я обізнаний!

- Посвятіть і мене в те, що ви знаєте.

- Це зовсім неважко. Я знаю його справи з точністю, можна сказати, до деньє.

- Мені відомо, що ви чудово рахуєте.

- Це найперша якість, яку слід вимагати від інтенданта фінансів.

- Але воно властиве далеко не всім.

- Прийміть мою подяку, ваша величність, за похвалу, що зійшла з ваших вуст.

- Так, Фуке багатий, дуже багатий, і про це, пане, відомо рішуче всім.

- Як живим, так і мертвим.

- Що ви хочете сказати, пане Кольбер?

- Живі бачать багатства пана Фуке, вони бачать, так би мовити, наслідок і аплодують; але мертві, обізнані краще, ніж ми, знають причини і звинувачують.

- Ось як, значить, пан Фуке зобов'язаний своїм станом деяким обставинам?

- Посада інтенданта фінансів нерідко сприяє тим, хто виконує її.

- Говоріть зі мною відвертіше; не бійтеся, ми з вами одні.

- Я ніколи нічого не боюся; мій оплот - моя совість і заступництво мого короля, государю.

І Кольбер низько схилився перед королем.

- Отже, якби мертві заговорили?..

- Часом і вони говорять, ваша величність. Прочитайте ось це.

- Ах, монсеньйоре, - прошепотів Араміс на вухо принцові, який, перебуваючи поруч із ним, слухав, побоюючись пропустити хоч єдине слово, - якщо ви тут, монсеньйоре, щоб навчатися вашого королівського ремесла, дізнайтеся ж про суто королівську мерзенність. Ви присутні при такій сцені, яку один бог або, точніше, один диявол може замислити і виконати. Слухайте ж, це стане в пригоді вам у майбутньому.

Принц подвоїв увагу і побачив, як Людовик XIV взяв з рук Кольбера лист, який той простягнув йому.

- Почерк покійного кардинала! - вигукнув король.

- У вашої величності чудова пам'ять, - зауважив з поклоном Кольбер.

Король прочитав листа Мазаріні, уже відомого нашим читачам із часів сварки пані де Шеврез з Арамісом.

- Я не зовсім розумію, - сказав король, якого жваво зацікавив цей лист.

- У вашої величності немає ще навичок, якими володіють чиновники інтендантства фінансів.

- Я бачу, що йдеться про гроші, дані пану Фуке.

- Абсолютно вірно. Про тринадцять мільйонів. Мабуть, непогана сума!

- Так. Отже, цих тринадцяти мільйонів не вистачить у рахунках? Ось цього я і не в силах зрозуміти, повторюю ще раз. Як і чому можлива така недостача?

- Я не кажу, що вона неможлива; я кажу, що вона в наявності. Це не я кажу, а звіт.

- І лист кардинала вказує призначення цієї суми та ім'я її зберігача?

- Як бачите, ваша величність.

- Виходить, що Фуке все ще не повернув цих тринадцяти мільйонів, і, значить...

- Отже, ваша величність... раз пан Фуке не повернув цих грошей, отже, він їх привласнив. А тринадцять мільйонів більш ніж учетверо перевищують ті витрати і ті щедроти, які ваша величність могли дозволити собі у Фонтенбло, де ми витратили всього три мільйони, якщо ви пам'ятаєте.

Оживити в душі короля спогад про те свято, під час якого через одне-єдине слово Фуке він уперше відчув, що суперінтендант у деяких відношеннях перевершує його, - було дуже спритно підлаштованою підлістю з боку незграбної людини. Налаштувавши подібним чином короля, Кольбер, по суті, міг зупинитися на цьому. Він це відчув. Король став похмурішим за хмару. І чекаючи, що скаже король, Кольбер горів нетерпінням не меншим, ніж Філіп і Араміс на своєму спостережному пункті.

- Чи знаєте, що з усього цього випливає, пане Кольбер? - промовив король, подумавши трохи.

- Ні, ваша величність, не знаю.

- Те, що якби факт привласнення тринадцяти мільйонів було з достовірністю встановлено...

- Але він встановлений.

- Я хочу сказати - відданий гласності.

- Вважаю, що це можна було б зробити хоч завтра, якби король...

- Не був у гостях у пана Фуке, - з гідністю відповів Людовик.

- Король скрізь у себе, ваша величність, і особливо в тих будинках, які утримують на його гроші.

- Мені здається, - прошепотів Філіп Арамісу, - що архітектор, який будував цей купол, знай він, як ми з вами його використовуємо, мав би зробити його рухомим, щоб він міг обрушуватися на голову таких рідкісних негідників, як цей Кольбер.

- І я теж про це подумав, - сказав Араміс, - але Кольбер у цей момент так близько від короля!

- Це правда, виникло б питання про престолонаслідника...

- І це використав би у своїх інтересах ваш молодший брат. Але давайте краще мовчати і слухати.

- Нам залишилося недовго слухати... - зауважив молодий принц.

- Чому, монсеньйоре?

- Тому що, якби я був королем, я б нічого не додав до того, що вже сказано.

- А що б ви зробили?

- Я відклав би рішення до ранку.

Людовик XIV нарешті підняв очі і, побачивши Кольбера, який вичікував, різко змінив напрямок розмови.

- Пане Кольбер, - промовив він, - уже пізно, я ляжу.

- Так, - промовив Кольбер, - значить...

- Прощавайте. Вранці я повідомлю вам моє рішення.

- Чудово, ваша величносте, - погодився Кольбер, який відчув себе ображеним, але постарався в присутності короля не видати своїх справжніх почуттів.

Король махнув рукою, і інтендант, задкуючи, попрямував до виходу.

- Моїх слуг! - крикнув король.

Слуги увійшли до спальні.

Філіп хотів покинути свій наглядовий пост.

- Ще хвилину, - сказав йому Араміс зі своєю звичайною лагідністю, - усе, що щойно сталося, - дрібниця, і вже завтра ми не станемо думати про це; але роздягання короля, малий церемоніал перед сном, - ось що, монсеньйоре, надзвичайно, винятково важливо. Вчіться, вчіться, яким чином вас укладають у ліжко, ваша величність. Дивіться ж, дивіться!

CCXXI. Кольбер

Історія розповість або, вірніше, історія розповіла вам про події, що відбулися наступного дня, про чудові розваги, влаштовані суперінтендантом для короля. Отже, наступного дня були веселощі й усілякі ігри, була прогулянка, був розкішний обід, вистава, у якій, на свій превеликий подив, Портос упізнав пана Коклена де Вольєра, який грав у фарсі «Нестерпні». Так принаймні називав цю комедію пан де Брасьє де П'єрфон.

Протягом усього цього настільки багатого на несподіванки, насиченого й блискучого дня, коли на кожному кроці виникали, здавалося, дива «Тисячі й однієї ночі», король, стурбований учорашньою розмовою з Кольбером, отруєний влитою в нього ним отрутою, був холодний, стриманий і мовчазний. Ніщо не могло змусити його розсміятися; відчувалося, що глибоко засіле роздратування, яке йде здалеку і потроху посилюється, як це відбувається з струмочком, що стає могутньою рікою, увібравши в себе тисячу приток, що живлять його водою, пронизує все його єство. Тільки до полудня король трохи повеселів. Очевидно, він прийняв рішення.

Араміс, який стежив за кожним кроком Людовіка так само, як і за кожною думкою його, зрозумів, що подія, на яку він чекав, не забариться статися.

Весь цей день король, якому, безсумнівно, хотілося позбутися похмурої думки, що мучила його, з такою ж наполегливістю шукав товариства Лавальєр, як уникав зустрічей з Кольбером або Фуке.

Настав вечір. Король висловив бажання вирушити на прогулянку лише після карт. Тому між вечерею і прогулянкою йшла гра в карти. Король виграв тисячу пістолів, поклав їх у кишеню і, піднявшись з-за карткового столу, сказав:

- Ходімо, панове, у парк.

Там він зустрівся з дамами. Король виграв тисячу пістолів і поклав їх у кишеню, як ми щойно повідомили, але Фуке зумів програти десять тисяч; отже, сто дев'яносто тисяч ліврів дісталися придворним; їхні обличчя й обличчя офіцерів королівської охорони сяяли від радості.

Зовсім не те виражало обличчя короля. Незважаючи на виграш, до якого він був вельми чутливий, риси його обличчя були ніби затягнуті похмурою хмарою. На повороті однієї з алей його чекав Кольбер. Інтендант з'явився сюди, безсумнівно, за викликом, тому що король, який цілий день уникав його, знаком покликав його до себе і заглибився з ним у парк.

Але й Лавальєр бачила насуплений лоб і палаючий погляд короля, і оскільки в душі його не було жодного куточка, куди не могла б проникнути її любов, вона зрозуміла, що цей стриманий гнів приховує в собі загрозу комусь. І вона, як ангел милосердя, стала на шляху помсти.

Схвильована, збентежена, сумна після тривалої розлуки з коханим, з'явилася вона перед королем з таким сумним виглядом, що

він, будучи в поганому настрої, витлумачив настрій Лавальєр до невигоди для себе.

Вони були одні або, точніше, майже одні, оскільки Кольбер, побачивши молоду дівчину, шанобливо відстав на десять кроків. Король підійшов до Лавальєр, узяв її за руку і запитав:

- Чи не буде нескромністю, мадемуазель, поцікавитися у вас, що з вами? Ви зітхаєте, очі ваші вологі...

- О, ваша величність, якщо я зітхаю і очі мої вологі, якщо, зрештою, я сумна, то причиною тому є лише ваш сум, ваша величність.

- Моя печаль! Ви помиляєтеся, мадемуазель. Я відчуваю не сум, а приниження.

- Приниження! Що я чую? Чи можливо?

- Я кажу, мадемуазель, що там, де я перебуваю, ніхто інший не може і не повинен бути паном. А тим часом погляньте, хіба не мене, короля Франції, затьмарює своїм сяйвом король цих володінь? О, - продовжував він, зціплюючи зуби і стискаючи руку в кулак, - о, коли я подумаю, що цей володар, цей король - невірний слуга, що піднісся і загордився, награбувавши моє добро!.. Я перетворю цьому безсовісному міністрові його свято на жалобу, і німфа Во, як висловлюються поети Фуке, довго пам'ятатиме про це!

- О, ваша величність!

- Чи не збирається мадемуазель стати на бік пана Фуке? - запитав Людовик XIV у нетерпінні.

- Ні, ваша величність, я тільки запитаю: чи достатньо добре вас поінформували? Ваша величність знаєте з досвіду ціну придворних пліток і звинувачень.

Людовик XIV велів Кольберу наблизитися.

- Говоріть же ви, пане Кольбер, бо я вважаю, що мадемуазель де Лавальєр потребує ваших слів, щоб повірити своєму королю. Поясніть же мадемуазель, що саме зробив Фуке, а ви, мадемуазель, будьте ласкаві вислухати пана Кольбера, прошу вас. Це не займе багато часу.

Чому Людовик XIV так наполегливо домагався, щоб Лавальєр вислухала Кольбера? Причина тут дуже проста: серце його не заспокоїлося, розум його не був до кінця переконаний; він здогадувався про якусь похмуру, темну, заплутану і незрозумілу інтригу, яка ховається за цією історією з тринадцятьма мільйонами, і йому хотілося, щоб чиста душа Лавальєр, обурена крадіжкою, схвалила хоча б єдиним словом рішення, яке було ухвалене ним і яке він усе ще вагався виконати.

- Говоріть, пане, - попросила Лавальєр Кольбера, який підійшов до неї, - говоріть, якщо король бажає, щоб я слухала вас. Скажіть, у чому злочин пана Фуке?

- О, воно не дуже серйозне, мадемуазель, - відповіла ця похмура особистість, - він дозволив собі зловживати довірою...

- Говоріть же, говоріть, Кольбере, а коли ви розповісте про все, залиште нас і попередьте шевальє д'Артаньяна, що мені потрібно віддати йому наказ, - перебив Кольбера король.

- Шевальє д'Артаньяна! - вигукнула Лавальєр. - До чого попереджати шевальє д'Артаньяна? Благаю вас, ваша величність, дайте відповідь, навіщо це потрібно?

- Навіщо? Щоб заарештувати цього пихатого титана, який, вірний своєму девізу, збирається піднятися на моє небо.

- У нього в будинку?

- А чому б і ні? Якщо він винен, то винен і перебуваючи у себе в будинку, так само як у будь-якому іншому місці.

- Пана Фуке, який іде на цілковите розорення, щоб зробити честь своєму королю?

- Мені й справді здається, мадемуазель, що цей зрадник знайшов у вас ревну захисницю.

Кольбер тихо хихикнув. Король обернувся і подивився на нього.

- Ваша величність, я захищаю не пана Фуке, а вас.

- Мене?.. Так це ви мене захищаєте?

- Ваша величність, ви збезчещуєте себе, віддаючи такий наказ.

- Я збезчещую себе! - прошепотів король, бліднучи від гніву. - Воістину, мадемуазель, ви вкладаєте у ваші слова незрозумілу пристрасність.

- Я вкладаю пристрасність не у свої слова, а у своє служіння вам, ваша величність, - промовила шляхетна дівчина. - Я з тією ж пристрасністю вклала б у це служіння і своє життя.

Король щось пробурмотів. Тоді Лавальєр, лагідне агнця, гордо випросталася перед ним і вогненним поглядом змусила його замовкнути.

- Пане, - сказала вона, - коли король чинить праведно або коли він не має рації переді мною або близькими мені, я мовчу; але якщо король, навіть роблячи послугу мені або тим, кого я люблю, чинить погано, я йому кажу про це.

- Але мені здається, мадемуазель, - зважився вставити Кольбер, - що я теж люблю короля.

- Так, пане, ми обидва любимо його, але кожен по-своєму, - відповіла Лавальєр таким голосом, що серце молодого монарха затріпотіло. - Тільки я так сильно люблю його, що всі це знають, так чисто, що сам король не сумнівається в силі моєї любові. Він мій король і мій пан, я - смиренна служниця його, але той, хто завдає удару його честі, завдає тим самим удару моєму життю. Я повторюю, що люди, які радять королю заарештувати пана Фуке в його будинку, позбавляють честі його величність короля Франції.

Кольбер опустив голову: він відчув, що король більше не на його боці. Однак, так само з опущеною головою, він прошепотів:

- Пані, мені залишається додати одне тільки слово...

- Не говоріть цього слова, пане, тому що я не стану слухати його. Що ви можете мені сказати? Що пан Фуке скоїв злочин? Я це знаю, тому що це сказав король. А раз король сказав: «Я цьому вірю», - мені не потрібно, щоб і чужі вуста сказали: «Я стверджую». Але якби пан Фуке був навіть останнім серед людей, я кажу це привселюдно, він має бути священним для короля, бо король - його гість. Якби його дім був кублом, Во - вертепом фальшивомонетників і бандитів, його дім усе ж таки святий, його замок недоторканний, бо в ньому перебуває його дружина і тому що це - притулок, якого не образили б навіть наймані кати!

Лавальєр замовкла. Король всупереч собі самому милувався нею. Він був переможений гарячністю її слів, благородством захисту. Кольбер зігнувся, розчавлений нерівною боротьбою. Нарешті король зітхнув, похитав головою і, простягнувши Лавальєр руку, вимовив із ніжністю в голосі:

- Мадемуазель, чому ви нападаєте на мене? Чи знаємо ми, що зробить цей негідник завтра ж, якщо я дам йому можливість зітхнути?

- Боже мій, хіба він не завжди буде вашою здобиччю?

- А якщо він вислизне, якщо він утече? - вигукнув Кольбер.

- Тоді, пане, вічною славою короля буде те, що він дав втекти пану Фуке; і що важча провина пана Фуке, то блискучішою, порівняно з його ницою, з ганьбою, що заплямувала його, буде слава його величності короля.

Людовик, поцілувавши руку мадемуазель Лавальєр, опустився перед нею на коліна.

«Я загинув», - подумав Кольбер.

Але за мить обличчя його осяялося радістю.

«Ні, ні, поки що ні», - сказав він собі.

І поки король, прихований густими гілками липи, обіймав Лавальєра з усією пристрастю невимовної любові, Кольбер, порившись у гаманці, спокійно витягнув з нього складений у формі листа папір, злегка пожовклий, але, напевно, вельми коштовний, тому що інтендант посміхнувся, подивившись на нього. Потім він переніс злісний погляд на дивовижну пару, що вимальовувалася в тіні, - короля і юну дівчину, - яку раптово освітили відблиски смолоскипів, що наближалися.

Людовик побачив світло цих смолоскипів, відбите білим шовком сукні мадемуазель Лавальєр.

- Прощавай, Луїзо, - прошепотів він, - ми не самі!

- Пані, пані, сюди йдуть! - додав Кольбер, щоб поквапити її.

Луїза швидко зникла серед дерев і, коли король піднімався з колін, Кольбер сказав, звертаючись до нього:

- Ах, мадемуазель де Лавальєр щось упустила.

- Що ж? - запитав король.

- Папір, лист, щось біле, подивіться, ваша величність.

Король швидко нагнувся і підняв лист, який негайно ж зім'яв у руці. У цей момент смолоскипи залили світлом темну алею.

CCXXII. Ревнощі

Це яскраве світло, це намагання догодити, це нове вшанування, влаштоване Фуке королеві, остаточно підірвали в Людовіку XIV рішучість негайно діяти, і без того похитнуту в ньому Лавальєр.

Він подивився на Фуке навіть зі своєрідною вдячністю - адже це він, Фуке, доставив Лавальєр випадок проявити стільки великодушності й шляхетності і показати свою владу над його, Людовика, серцем.

Підійшла черга останніх чудес. Ледве Фуке довів короля до замку, як величезний сніп полум'я, супроводжуваний величними гуркотами, злетівши з купола Во, висвітлив у найдрібніших подробицях, наче сліпуча ранкова зоря, квітники, прилеглі до будівлі.

Почався феєрверк. Кольбер, стоячи за двадцять кроків від короля, якого оточували і до якого залицялися організатори свята, намагався напругою своєї злісної волі повернути короля до думок, які тривожили його так нещодавно й нині були відігнані пишністю видовища.

Раптом, у той самий момент, коли король збирався вже простягнути руку Фуке, він відчув у ній папір, який Лавальєр, тікаючи, вочевидь, впустила біля його ніг.

При світлі вогнів, що розгорялися дедалі яскравіше і яскравіше і викликали захоплені крики мешканців навколишніх сіл, король почав читати лист, щодо якого він спочатку припускав, що це звернене до нього любовне послання Лавальєр.

Але в міру того як він заглиблювався в читання, обличчя його вкривалося мертвотною блідістю, і це бліде розгніване обличчя, освітлене тисячами різнокольорових вогнів, було настільки страшне, що змусило б здригнутися кожного, хто міг би проникнути у виснажене похмурою пристрастю серце. Відтепер ніщо не могло втримати короля від нестримних ревнощів і від злоби. З миті, що відкрила йому жахливу правду, для нього перестало існувати все, рішуче все: він не знав більше ані благочестя, ані душевної м'якості, ані уз, які накладають відносини гостинності.

Ще трохи, і терзаний гострим болем, що затиснув у лещата його серце, недостатньо загартоване, щоб таїти страждання про себе, ще трохи - і він випустив би відчайдушний крик, закликаючи до зброї свою варту.

Лист, підкинутий Кольбером королю, був, як, імовірно, встиг уже здогадатися читач, тим самим, що зник із Фонтенбло разом зі старим лакеєм Тобі після невдалої спроби Фуке підкорити серце мадемуазель Лавальєр.

Фуке помітив, що король зблід, але здогадатися про причину, що спричинила цю блідість, він, звісно, не міг. Щодо Кольбера, то він знав, що ця причина - гнів, і радів наближенню бурі.

Голос Фуке вивів юного государя з його похмурої замисленості.

- Що з вами? - співчутливо запитав суперінтендант.

- Нічого.

- Боюся, що ви нездорові, ваша величність.

- Я дійсно нездоровий, і я вже говорив вам про це, але це сущі дрібниці.

І король, не чекаючи закінчення феєрверку, попрямував до замку. Фуке пішов разом із Людовіком. Решта пішли за ними. Останні ракети сумно догорали без глядачів.

Суперінтендант спробував ще раз довідатися у короля про його стан, але не отримав жодної відповіді. Він припустив, що Людовик і Лавальєр посперечалися в парку, що ця сварка скінчилася сваркою і що король, хоча він і був відхідливий, відтоді, як його кохана сердиться на нього, зненавидів увесь світ. Цієї думки було достатньо, щоб Фуке заспокоївся. І коли король побажав йому доброї ночі, він відповів, доброзичливо і співчутливо посміхаючись йому.

Але й після цього король не міг залишитися наодинці сам із собою. Йому довелося витримати велику церемонію вечірнього роздягання. До того ж наступного дня був призначений від'їзд, і гостю належало висловити свою подяку господареві, бути з ним люб'язним у відшкодування витрачених ним дванадцяти мільйонів.

І все ж єдине, що Людовик знайшовся сказати Фуке, відпускаючи його, були такі слова:

- Пане Фуке, ви ще почуєте про мене. Будьте люб'язні надіслати до мене шевальє д'Артаньяна.

Кров короля, який стільки часу придушував свій гнів, завирувала в його жилах з подвоєною силою, і він готовий був звеліти зарізати Фуке, як його попередник на французькому престолі велів убити маршала д'Анкра. Але він приховав цю жахливу думку за однією з тих королівських посмішок, які передують переворотам у придворному світі, як блискавка передує грому.

Фуке поцілував руку Людовіка. Останній здригнувся всім тілом, але дозволив усе ж таки губам Фуке доторкнутися до неї.

Через п'ять хвилин після цього д'Артаньян, якому повідомили королівський наказ, входив до спальні Людовіка.

Араміс і Філіп сиділи у себе нагорі й слухали так само уважно, як і напередодні.

Король не дав своєму мушкетеру підійти до його крісла. Він сам кинувся до нього назустріч.

- Вживіть заходів, - сказав він, - щоб ніхто сюди не входив.

- Добре, ваша величносте, - відповів капітан, який уже давно звернув увагу на понівечене душевними муками обличчя короля.

Він віддав наказ вартовому, що стояв біля дверей, і, повернувшись після цього до короля, запитав:

- Що сталося, ваша величність?

- Скільки людей у вашому розпорядженні? - кинув король, не відповідаючи на запитання д'Артаньяна.

- Для якої мети, ваша величність?

- Скільки людей у вас? - повторив король, тупнувши ногою.

- Зі мною мушкетери.

- Ще!

- Двадцять гвардійців і тринадцять швейцарців.

- Скільки вам потрібно, щоб...

- Щоб? - повторив мушкетер, спокійно дивлячись своїми великими очима на короля.

- Щоб заарештувати пана Фуке?

Д'Артаньян від подиву зробив крок назад.

- Заарештувати пана Фуке! - сказав він, підвищуючи голос.

- І ви теж заявите, що це ніяк не можливо! - з холодним сказом вигукнув король.

- Я ніколи не кажу, що існують неможливі речі, - відповів д'Артаньян, зачеплений за живе.

- У такому разі дійте!

Д'Артаньян різко повернувся на підборах і попрямував до дверей. Відстань до них була невелика. Він пройшов її за шість кроків і раптово зупинився.

- Вибачте, ваша величність, - сказав він.

- Що ще?

- Щоб здійснити цей арешт, я хотів би мати у своєму розпорядженні наказ у письмовому вигляді.

- До чого? І з яких це пір недостатньо королівського слова?

- Тому що королівське слово, народжене почуттям гніву, можливо, зміниться, коли зміниться почуття, що його породило.

- Без вивертів, пане! У вас є якась думка?

- О, у мене завжди є думки, і такі, яких, на жаль, немає в інших, - зухвало відповідав д'Артаньян.

- Що ж ви подумали? - вигукнув король.

- А ось що, ваша величність. Ви наказуєте заарештувати людину, перебуваючи в неї в гостях: це гнів. Коли ви перестанете гніватися, ви розкаєтеся. І на цей випадок я хочу мати можливість показати вам ваш власноручний підпис. Якщо це нічому вже не допоможе, то принаймні доведе вам, що король не повинен дозволяти собі гніватися.

- Не дозволяти собі гніватися! - закричав король у сказі. - А хіба батько мій і дід ніколи не гнівалися, клянуся тілом господнім?

- Король - ваш батько і король - ваш дід гнівалися тільки у себе вдома.

- Король - усюди господар, він скрізь - у себе.

- Це слова підлесника, і, мабуть, вони походять від пана Кольбера. Але це неправда. У чужому домі король буде у себе, лише прогнавши господаря цього дому.

Король кусав собі губи від злості.

- Як! - продовжував д'Артаньян. - Людина розорила себе, щоб зробити вам приємність, а ви хочете заарештувати її! Господарю, якби мене звали Фуке і якби зі мною вчинили так само, я проковтнув би начинку десятка ракет і підніс би до рота вогонь, щоб мене розірвало на шматки, і мене, і все навколо. Але нехай буде по-вашому, раз ви хочете цього.

- Ідіть! Але чи достатньо у вас людей?

- Невже ви думаєте, ваша величність, що я візьму із собою хоча б одного капрала? Заарештувати пана Фуке, але ж це така дрібниця, що подібну річ могла б зробити навіть дитина. Заарештувати пана Фуке - все одно що випити чарку абсенту. Поморщишся, і все скінчено.

- А якщо він надумає захищатися?

- Він? Та що ви! Захищатися, коли його звеличують і роблять мучеником! Якби в нього залишився один мільйон, у чому я вельми й вельми сумніваюся, він віддав би його з найбільшим бажанням, закладаюся на міцність, за те, щоб скінчити саме так. Але я йду, ваша величність.

- Зачекайте! Потрібно заарештувати його без свідків.

- Це складніше.

- Чому?

- Тому що простіше простого підійти до пана Фуке, оточеного тисячею очманілих від захвату людей, і сказати йому: «Пане, я заарештую вас ім'ям короля». Але ганятися за ним туди-сюди, загнати його куди-небудь у кут, як шахову фігуру, щоб у нього не було виходу, викрасти його в гостей і заарештувати так, щоб ніхто не почув його сумних «на жаль!», - у цьому й полягає справжня, істинна, вища складність, і я ручаюся, що навіть найспритніші люди не зуміли б цього зробити.

- Скажіть ще: «Це ніяк не можливо!» - і це буде швидше і простіше. Ах, боже мій, боже мій, невже я оточений тільки такими людьми, які заважають мені чинити відповідно до моїх бажань!

- Я вам ні в чому не заважаю. Хіба я не заявляв вам про це?

- Сторожіть пана Фуке до завтра, - завтра я повідомлю вам рішення.

- Буде виконано, ваша величність.

- І приходьте до мого ранкового туалету за наказами.

- Прийду.

- Тепер залиште мене одного.

- Вам не потрібно навіть пана Кольбера? - пожартував перед відходом капітан мушкетерів.

Король здригнувся. Цілком віддавшись думкам про помсту, він не пам'ятав більше про звинувачення, що їх зводив на суперінтенданта Кольбер.

- Нікого, чуєте, нікого! Залиште мене!

Д'Артаньян вийшов. Король власноруч зачинив за ним двері й заходився скажено бігати кімнатою, як поранений бик, встромлений шпагами, що встромилися в нього. Нарешті він почав полегшувати своє серце, вигукуючи:

- Ах, негідник! Він не тільки краде в мене гроші, але на моє ж золото підкуповує моїх особистих секретарів, друзів, генералів, артистів; він забирає в мене навіть кохану! Так ось чому ця зрадниця так стійко захищала його! Вона робила це з вдячності до нього... І хто знає, можливо, і з любові!

На мить він занурився в ці скорботні думки.

«Це сатир! - думав він із найглибшою ненавистю, яку живлять зазвичай юнаки до літніх людей, які думають про кохання. - Це фавн, що ганяється за жінками, це сластолюбець, що обдаровує їх золотом і діамантами і має напоготові художників, щоб вони писали портрети з його коханок у костюмах древніх богинь».

Король тремтів від відчаю.

- Він бруднить мені рішуче все, - продовжував, задихаючись, Людовик. - Він губить усе! Він здолає мене! Ця людина занадто сильна для мене! Він мій смертельний ворог! Він повинен впасти! Я ненавиджу його! Так, так, ненавиджу, ненавиджу його!

Вимовляючи ці слова, він люто, як схиблений, бив по ручках свого крісла, то кидаючись у нього, то підхоплюючись на ноги.

- Завтра, завтра!.. О, найщасливіший день! - шепотів він. - Коли підніметься сонце, воно побачить, що його суперник - лише я один, а він... він впаде до того низько, що, пізнавши, на що здатний мій гнів, усі муситимуть визнати нарешті, що я більший, ніж він.

Остаточно втративши будь-яку владу над собою, король ударом кулака перекинув столик біля ліжка і, майже плачучи та задихаючись від люті, кинувся вдягнутий на простирадла, щоб кусати їх у безсилих злісних намірах та дати відпочити своєму тілу.

Ліжко заскрипіло під його вагою, і в покоях Морфея, якщо не брати до уваги кількох уривчастих зітхань, що вирвалися з грудей короля, запанувало гробове мовчання.

CCXXIII. Образа величності

Лють, що опанувала короля під час читання листа Фуке до Лавальєра, розчинялася мало-помалу в стомленні, спричиненому такими бурхливими переживаннями.

Юність, повна сил і здоров'я, потребує негайного відшкодування того, що вона втратила; юність не знає нескінченно тягнеться безсоння, яке робить для нещасних, які схильні до нього, міф про все знову і знову відростаючу печінку Прометея болісним явищем. І якщо зріла людина в цвітінні років або виснажений роками старець знаходять у нещасті вічну поживу для скорботи, то юнак, вражений горем, що раптово звалилося, знесилюється в криках, у нерівній боротьбі й тим скоріше дає повалити себе ворогові, який не знає пощади, і з яким він вступив у двобій. Але будучи повалений ним на землю, він більше вже не страждає.

Людовика приборкали за якісь чверть години; він перестав стискати кулаки і спалювати своїм поглядом нездоланні образи своєї ненависті, він перестав звинувачувати лютими словами Фуке і Луїзу. Від сказу перейшов він до відчаю і від відчаю до повної розслабленості.

Після того як він у себе на ліжку метався і бився в конвульсіях, його безсилі руки застигли по обидва боки тулуба. Його голова завмерла на оздоблених мереживами подушках, його стомлене тіло час від часу здригалося, пронизуване легкими судомами, з його грудей виривалися тепер уже рідкісні зітхання.

Бог Морфей, самодержавний владика цих покоїв, названих його ім'ям, прикував до себе розпухлі від гніву і сліз очі короля, бог Морфей осипав його маками, якими були сповнені його руки, і Людовік зрештою спокійно зміг повіки і заснув.

Тоді йому здалося, як це часто буває в першому, ніжному й легкому сні, у якому тіло ніби повисає над ложем, а душа - над землею, йому здалося, що бог Морфей, написаний на плафоні, дивиться на нього зовсім людськими очима; щось блищало й ворушилося під куполом; рій похмурих снів за мить зрушився в бік, і з'явилося людське обличчя з притиснутим до губ рукою, замисленим і споглядальним. І дивна річ - ця людина була до того схожа на короля, що Людовіку навіть здалося, ніби він бачить себе самого, відбитого в дзеркалі. Тільки обличчя, яке бачив Людовик, виражало глибоку скорботу і печаль.

Потім йому здалося, ніби купол потроху віддаляється від нього і алегоричні фігури та їхні атрибути, написані Лебреном, темніють, поступово зменшуючись у розмірах. М'який, рівний, погойдуючий рух, схожий на рух корабля, що пливе хвилями, змінив недавню нерухомість. Король, мабуть, мріяв уві сні, і в цьому сні золота корона, що увінчує собою завісу, віддалялася, так само як і купол, з якого вона звисала, тож крилатий геній, який обома руками підтримував цю корону, здавалося, марно кликав короля, який вислизав донизу.

Ліжко продовжувало спускатися все нижче й нижче. Людовик з відкритими очима віддавався цій жорстокій галюцинації. Освітлення королівських покоїв стало тьмяніти, і нарешті щось похмуре, холодне, незрозуміле оточило короля з усіх боків. Ні фресок, ні золота, ні полога з важкого оксамиту, але тьмяно-сірі стіни й дедалі непроникніший морок. А ліжко дедалі опускалося, і за хвилину, яка здалася королю вічністю, воно перебувало вже в якомусь чорному й холодному просторі. Там нарешті воно завмерло на одному місці.

Король бачив світло своєї кімнати, але тепер воно здавалося йому таким, яким з глибокого колодязя буває видно сонячне світло.

«Мене мучить кошмар! - подумав Людовик. - Пора прокинутися! Отже, я прокидаюся!»

Кожному доводилося випробовувати те відчуття, про яке ми говоримо; немає нікого, хто б посеред кошмару, що душить його, не сказав собі, скерований світлом свідомості, яка не згасає в глибині мозку, коли всі інші здібності людини занурюються в цілковиту темряву, немає нікого, хто б не сказав собі: «Це все дурниці, це - сон».

Це ж сказав собі і Людовик XIV, але, вимовивши «я прокидаюся», він помітив, що не тільки не спить, а й що в нього відкриті очі. Він подивився на всі боки. Праворуч і ліворуч побачив він двох озброєних людей у широких плащах і в масках.

Один із них тримав у руці невеликий ліхтар, і його промінь висвітлював сцену до того похмуру, що жоден король не міг би уявити себе учасником чогось подібного.

Людовик вирішив, що сон його триває і що досить ворухнути рукою або заговорити, як сон негайно ж залишить його; він схопився з ліжка і виявив, що у нього під ногами сира земля. Тоді, звертаючись до того, у кого був ліхтар, він заговорив:

- Що це, пане, і хто вигадав такий жарт?

- Це не жарт, - відповів глухим голосом чоловік із ліхтарем.

- Ви люди пана Фуке? - запитав трохи спантеличений цією відповіддю король.

- Не важливо, кому ми служимо, - вимовив таємничий привид. - Ви в нашому розпорядженні, ось і все.

Король радше нетерпляче, ніж у страху, обернувся до другої маски.

- Якщо це комедія, - сказав він, - то передайте пану Фуке, що я вважаю її непристойною і вимагаю, щоб її негайно припинили.

Друга маска, до якої цього разу звернувся король, була людина величезного зросту і могутньої статури. Він стояв прямо і нерухомо, як брила мармуру.

- Що ж ви? - крикнув король, тупнувши ногою. - Чому ви мовчите? Чому не відповідаєте мені?

- Ми й не станемо вам відповідати, люб'язний, - вимовив велетень гучним голосом, - нам нема чого вам відповісти, окрім хіба того, що ви

найперший серед нестерпних і що пан Коклен де Вольєр забув вивести вас у своїй п'єсі.

- Але чого ж зрештою хочуть від мене? - гнівно крикнув Людовик, схрещуючи на грудях руки.

- Ви дізнаєтеся це дещо пізніше, - відповів чоловік із ліхтарем.

- Але де ж я все-таки перебуваю?

- Погляньте.

Людовик озирнувся ще раз, але при світлі ліхтаря він побачив тільки сирі стіни, на яких подекуди можна було помітити сріблястий слід слимака.

- О, так це в'язниця!

- Ні, підземелля.

- І воно веде?

- Дозвольте слідувати за нами.

- Я не зійду з цього місця.

- Якщо ви станете бунтувати, мій юний дружечко, - відповів той, хто на вигляд був сильнішим, - я візьму і закатаю вас у плащ, і якщо ви задихнетеся в ньому, то, чесне слово, тим гірше для вас!

Вимовляючи ці слова, він підняв плащ, яким погрожував королеві, і виставив з-під нього таку ручищу, що її не проти був би мати сам Мілон з Кротони*, особливо того фатального дня, коли йому спало на думку настільки невдала думка розщепити руками останній дуб у його житті.

Король злякався насильства. Він розумів, що люди, у владі яких він опинився, зайшли так далеко, що тепер уже не відступлять і свою справу доведуть до кінця. Він похитав головою і промовив:

- Мабуть, я потрапив до рук убивць! Ходімо!

Люди в масках нічого не відповіли. Той, що був з ліхтарем, рушив першим, за ним ішов король, друга маска йшла за королем. Так минули вони довгу й звивисту галерею з такою кількістю сходів, яка трапляється тільки в таємничих і похмурих палацах Анни Радкліф*. Кілька разів у цих переходах і закутках король чув над своєю головою шум води, що тече. Нарешті вони дісталися довгого коридору, що закінчувався залізними дверима. Людина з ліхтарем відімкнула їх одним із ключів, що висіли біля його пояса, - їхній брязкіт король чув протягом усього шляху.

Коли двері відчинилися і увірвалося свіже повітря, Людовик відчув аромат, яким пахнуть дерева після спекотного літнього дня. На мить він, вагаючись, зупинився, але могутній вартовий, що слідував за ним, виштовхнув його з підземного коридору.

- Запитую ще раз, - сказав Людовик, обернувшись до того, хто наважився торкнутися рукою короля, - що ж ви збираєтеся зробити з королем Франції?

- Постарайтеся забути це слово, - відповів тоном, що не допускає заперечень, чоловік із ліхтарем.

- За слова, щойно вимовлені вами, ви підлягаєте колесуванню, - додав велетень, гасячи ліхтар, який вручив йому товариш, - утім, його величність надто милостивий.

Почувши цю погрозу, Людовик зробив настільки різкий і несподіваний рух, що можна було подумати, ніби він хоче втекти, але на плече йому лягла рука велетня, що прицвяхала його на місце.

- Куди ж ми йдемо нарешті? - запитав король.

- Ходімо, - відповів перший з його супутників і навіть з деякою шанобливістю повів свого бранця до карети, захованої між деревами.

Двох коней з путами на ногах прив'язали недоуздками до гілок величезного дуба, що низько звисали.

- Заходьте, - сказав той самий чоловік, відчиняючи дверцята карети й опускаючи підніжку.

Король підкорився і сів у глибині карети.

Тієї ж миті дверцята зачинилися, і він залишився в темній кареті наодинці зі своїм провідником. Щодо гіганта, то він розрізав недоуздки і пута на ногах коней, заклав карету і сів на козли. Коні з місця взяли великою риссю, і незабаром карета досягла паризької дороги. У Сенарському лісі на них чекала підстава. І тут коні були прив'язані до дерев. Чоловік, що сидів на козлах, зійшовши на землю, квапливо перепряг і швидко поїхав далі. До Парижа вони прибули близько третьої години пополудні.

Карета в'їхала в Сент-Антуанське передмістя. Крикнувши вартовому: «Наказ короля», - кучер оминув ворота Бастилії і зупинив розлючених коней біля ґанку коменданта. Негайно ж прибіг черговий сержант.

- Розбудити коменданта, - наказав кучер гучним голосом.

У кареті, як і раніше, панувала мертва тиша. Через десять хвилин на порозі своєї квартири в туфлях і халаті з'явився пан де Безмо.

- Що це, - запитав він, - кого ви ще привезли?

Перша людина в масці відчинила дверцята карети і сказала щось на вухо кучеру. Той негайно зійшов з козел, узяв мушкет, який лежав у нього в ногах, і приставив дуло його до грудей бранця.

- Стріляйте за першої спроби заговорити! - додав на весь голос перший, виходячи з карети.

- Добре, - відповів другий.

Потім той, хто супроводжував короля, піднявся сходами сходів, де на нього чекав комендант.

- Пане д'Ербле! - вигукнув Безмо.

- Шш... - зупинив його Араміс. - Увійдемо до вас.

- О боже мій, боже мій! Що вас привело в таку годину?

- Помилка, дорогий пане де Безмо, - спокійно відповів Араміс. - Мабуть, ви мали рацію.

- З приводу чого?

- У зв'язку з цим наказом про звільнення вашого в'язня.

- Поясніть мені, пане, ні, вибачте, я хотів сказати, монсеньйоре, - лепетав комендант, задихаючись від жаху і здивування.

- Це простіше простого: ви, зрозуміло, пам'ятаєте, що вам надіслали наказ про звільнення.

- Так, так! Про звільнення Марчіалі.

- Так от, ми вирішили, що цей наказ має на увазі Марчіалі, чи не так?

- Звичайно! Втім, ви пам'ятаєте, адже я сумнівався, адже я не хотів відпускати його, і це ви примусили мене виконати цей наказ.

- О, яке невідповідне слово вжили ви, дорогий пане Безмо... я запропонував, ось і все.

- Запропонували, так, так, запропонували передати його вам, і ви відвезли його у вашій кареті.

- Так от, дорогий мій Безмо, це була помилка. Її виявили в міністерстві, і я привіз королівський наказ звільнити... Сельдона, знаєте, того самого бідолаху шотландця.

- Сельдона?.. Але цього разу ви й справді впевнені?..

- Чорт забирай! Читайте-но самі, - додав Араміс, передаючи Безмо наказ.

- Але це той самий наказ... Я його вже бачив, тримав у руках...

- Невже?

- Я ж казав вам про це... І чорнильна пляма... так, я впізнаю її.

- Не знаю, чи це той наказ, чи інший, але, як би там не було, я вам вручаю його.

- А як же інший?

- Який інший?

- Марчіалі?

- Я передам вам зараз і його.

- Але мені цього недостатньо. Щоб прийняти його, мені потрібен новий наказ.

- Не кажіть таких речей, дорогий Безмо. Ви міркуєте як дитя. Де у вас наказ про звільнення Марчіалі?

Безмо побіг до своєї скрині й вийняв наказ. Араміс узяв його з рук коменданта, не поспішаючи розірвав на чотири частини, підніс їх до лампи і спалив.

- Але що ж ви робите! - закричав переляканий до смерті Безмо.

- Поміркуйте над становищем, що склалося, дорогий комендантe, - сказав із незворушним спокоєм Араміс. - У вас більше немає наказу, який виправдовував би звільнення Марчіалі.

- Боже мій! Ні! І все ж я загинув, так, так, я загинув!

- Але зовсім ні, адже я віддаю вам Марчіалі назад, таким чином виходить, ніби він зовсім і не виходив з Бастилії.

- Ах! - вигукнув комендант, який остаточно втратив здатність міркувати.

- Звичайно! І ви одразу ж забороните його.

- Ще б пак!

- І ви віддасте мені цього... ну як його там... Сельдона, якого звільняє новий наказ. Таким чином, ваша звітність буде в повному порядку. Розумієте?

- Я... я...

- Ви зрозуміли, - перебив Безмо Араміс. - Ось і чудово.

Безмо благально склав руки.

- Але заради чого, взявши в мене Марчіалі, ви привозите його знову до мене? - вигукнув нещасний, абсолютно розгублений комендант.

- Для такого друга, для такого слуги, як ви, немає секретів.

І Араміс нахилився до вуха Безмо.

- Ви знаєте, - шепнув він, - яка незвичайна схожість між цим нещасним і...

- Королем, так!

- Так ось перше, на що вжив Марчіалі свою свободу: він став стверджувати, що він король Франції.

- От негідник! - вигукнув Безмо.

- Він одягнув на себе такий самий костюм, який був на його величності, і став видавати себе за короля Людовика Чотирнадцятого.

- Боже мій!

- Ось чому я і привіз його до вас, дорогий коменданте. Він божевільний, і своєю маячнею він поспішає поділитися з усіма.

- Що ж робити?

- Усе дуже просто: не давайте йому спілкуватися з будь-ким. Ви розумієте, що, коли його марення стало відоме його величності, який зглянувся над його нещастям і був винагороджений за свою доброту чорною невдячністю, король розлютився. І ось тепер - гарненько запам'ятайте це, дорогий пане де Безмо, тому що це стосується вас найбезпосереднішим чином, - тепер кожному, хто дасть йому спілкуватися з кимось би там не було, окрім мене або самого короля, не минути смертної кари. Ви чуєте, мій милий Безмо, - смертної кари!

- Чую, чую, чорт забирай!

- А тепер спустіться і відведіть цього бідного малого в його камеру, якщо тільки не вважаєте за потрібне, щоб він піднявся до вас.

- Навіщо?

- Так, ви маєте рацію. Вважаю, що краще відразу ж посадити його під замок, хіба не так?

- Ще б пак!

- У такому разі, друже мій, пішли...

Безмо велів бити в барабан і дзвонити в дзвін, попереджаючи, згідно із заведеним тут порядком, про те, щоб усі входили у свої приміщення, щоб уникнути зустрічі з таємничим в'язнем. Потім, коли проходи було розчищено, він сам підійшов до карети по арештанта. Портос, вірний наказу, продовжував тримати мушкет біля грудей бранця.

- А, ось ви де, негідник! - вигукнув Безмо, побачивши короля. - Добре, добре!

І негайно ж, звелівши королю покинути карету, він повів його в супроводі Портоса, який не знімав маски, і Араміса, який знову її одягнув, у другу Бертодьєру та відчинив двері тієї самої камери, в якій протягом восьми років нудився Філіп.

Король увійшов у каземат без жодного слова. Він був розгублений і блідий.

Безмо зачинив двері, двічі повернув ключ у замку і, підійшовши до Араміса, прошепотів йому на вухо:

- Суща правда, він дуже схожий на його величність, але все ж не так, як ви стверджуєте.

- То що вас уже, в усякому разі, на такій підміні не проведеш?

- Що ви, що ви!

- Ви безцінна людина, дорогий мій Безмо, - сказав Араміс. - А тепер звільняйте Сельдона.

- Вірно, я й забув... Я зараз віддам наказ...

- Ба! Ви встигнете зробити це і завтра.

- Завтра? Ні, ні, цю ж хвилину! Позбав боже затягувати цю справу.

- Ну, йдіть у ваших справах, а на мене чекають мої. Але, сподіваюся, ви зрозуміли все до кінця, чи не так?

- Що я маю зрозуміти?

- Що ніхто не увійде до в'язня без наказу його величності - наказу, який привезу вам я сам.

- Так, прощавайте, монсеньйоре.

Араміс повернувся до свого товариша:

- Поїхали, друже Портос, у Во! І скоріше!

- До чого ж почуваєшся легким, коли вірно послужиш своєму королеві й тим самим врятуєш свою батьківщину, - засміявся задоволений Портос. - Коням нічого буде тягти. Поїхали!

І карета, звільнившись від бранця, який справді міг здаватися Арамісу надмірно важким, минула підйомний міст, що негайно ж піднявся за нею знову, й опинилася поза межами Бастилії.

CCXXIV. Ніч у Бастилії

Страждання в цьому житті співмірне з силами людини. Ми аж ніяк не збираємося стверджувати, що бог незмінно співвідносить нещастя, яке він посилає людині, із силами цієї людини; подібне твердження було б не цілком точним, оскільки тим самим богом дозволено смерть, яка є єдиним виходом для душі, якій несила перебувати в оболонці тіла. Отже, страждання в цьому житті співмірне з силами людини. Це означає, що за рівного нещастя слабкий страждає більше, ніж сильний. Але що ж надає людині сили? Загартування, звичка і досвід. Ми не будемо обтяжувати себе доказом цього; це аксіома як щодо нашого душевного життя, так і нашого єства.

Коли молодий король, втративши будь-яке уявлення про дійсність, розгублений і розбитий, зрозумів, що його ведуть в одну з камер Бастилії, він вирішив, що смерть у багатьох відношеннях схожа на сон, що і вона сповнена різноманітних видінь. Він уявив, ніби його ліжко в замку Во провалилося крізь підлогу, і слідом за тим він помер; він уявив, що він - це покійний Людовик XIV, який продовжує бачити всі ті самі жахіття, неможливі для нього в житті, які називали позбавленням престолу, в'язницею і всілякими образами колись всемогутнього государя.

Спостерігати в якості примари, що зберігає відчуття свого тіла, свої власні муки, нудитися, марно намагаючись збагнути незбагненну таємницю, де дійсність, а де лише її подоба, бачити все, чути все, все розуміти, виразно пам'ятати найдрібніші подробиці своїх останніх хвилин - хіба це не тортури, тортури тим більше нестерпні, що вони можуть бути вічними?

- Чи не є це те саме, що зветься вічністю, пеклом? - шепотів Людовик XIV тієї миті, коли за ним зачинилися двері, що замикалися Безмо.

Він не виявив ані найменшого інтересу до навколишнього оточення і, притулившись спиною до стіни, остаточно перейнявся думкою про те, що він помер; він заплющив очі, щоб не побачити чогось ще гіршого.

«Але все-таки як же сталася моя смерть? - запитував він себе, піддаючись божевіллю. - Чи не спустили це ліжко за допомогою якого-небудь пристосування? Ні, ні - коли воно почало опускатися, я не відчув ні струсу, ні поштовху... А чи не отруїли мене під час обіду або, хто знає, чи не обкурили отруєною свічкою, як мою прабабку Жанну д' Альбре*?»

Раптом холод камери пронизав плечі Людовика.

«Я бачив, - продовжував він, - я бачив мого батька мертвим на тому самому ліжку, на якому він завжди спав; на ньому було королівське вбрання. Це бліде обличчя із загостреними рисами, ці застиглі, колись настільки рухливі руки, ці витягнуті, змерзлі ноги, - ні, ніщо не свідчило про сон, сповнений видінь. Але ж бог мав би наслати на нього цілі

полчища снів, на нього, чиїй смерті передувало стільки інших, бо скількох багатьох він сам послав на смерть!

Ні, цей король, як і раніше, був королем, він панував на смертному одрі так само, як на своєму оксамитовому троні. Він не зрікся властивої йому величі. Бог, який послав на нього кару, не може карати і мене, який не зробив нічого протилежного його заповідям».

Дивний шум привернув увагу молодого чоловіка. Він подивився і побачив на камінній дошці під величезною грубою фрескою, що зображала розп'яття, величезного щура, який гриз хлібну кірку і дивився на нового постояльця камери розумним і допитливим поглядом.

Король злякався: щур викликав у ньому огиду. З гучним криком кинувся він до дверей. І завдяки цьому крику, що вирвався з його грудей, Людовик зрозумів, що він живий, не втратив розуму і що почуття його цілком природні.

- В'язень! - вигукнув він. - Я, я - в'язень!

Він пошукав очима дзвінок.

«У Бастилії немає дзвінків! Я в Бастилії! Але як же я став в'язнем? Це все, звичайно, Фуке. Запросивши у Во, мене заманили в пастку. Але Фуке не один... Його помічник... цей голос... це був голос д'Ербле, я впізнав його. Кольбер мав рацію. Але чого ж від мене хоче Фуке? Чи буде він царювати замість мене? Немислимо! Хто знає? - подумав Людовик. - Хто знає, можливо, герцог Орлеанський, мій брат, зробив зі мною те, про що все життя мріяв, замислюючи проти мого батька, мій дядько. Але королева? Але моя мати? Але Лавальєр? О Лавальєр! Вона опиниться у владі принцеси Генрієтти! Бідне дитя, її, напевно, замкнули, як замкнений я сам. Ми з нею навіки розлучені!»

І при одній цій думці нещасний закоханий вибухнув криками, зітханнями і риданнями.

- Є ж тут комендант! - з люттю вигукнув король. - Я поговорю з ним, я буду кликати.

Він почав кликати коменданта. Ніхто не відповів. Він схопив стілець і став люто бити ним у масивні дубові двері. Дерево, вдаряючись об дерево, породжувало похмуре відлуння в глибині переходів і сходів, але жодна жива істота так і не відгукнулася.

Для короля це було ще одним доказом тієї повної зневаги, яку він зустрів до себе в Бастилії. Після першого спалаху нестримного гніву, трішки заспокоївшись, він помітив смужку золотистого світла: мабуть, займалася зоря. Після цього він знову почав кричати, спочатку не дуже голосно, потім усе голосніше й голосніше. І цього разу навколо все було безмовно.

Двадцять інших спроб також не привели ні до чого.

У ньому почала вирувати кров; вона кинулася йому в голову. Звикнувши до необмеженої влади, він здригнувся, зіштовхнувшись із непокорою такого роду. Гнів його дедалі зростав. Він зламав стілець, який був для нього надмірно важким, і, пустивши в хід один з його

уламків, став бити ним у двері, як тараном. Він бив з такою ретельністю і так довго, що чоло його вкрилося потом. Шум, який до цього він здіймав, змінився невгамовним гуркотом. Кілька приглушених і, як здалося йому, віддалених криків відповіло йому з різних боків.

Це справило на короля дивне враження. Він зупинився, щоб прислухатися. Це були голоси в'язнів, ще так недавно - його жертв, тепер співтоваришів. Ці голоси, немов найлегші випари, проникали крізь товсті склепінчасті стелі, крізь стіни. Вони голосно звинувачували того, хто шумів, як їхні зітхання і сльози без слів звинувачували, напевно, того, хто позбавив їх свободи. Забравши в багатьох свободу, він з'явився тут, між ними, щоб забрати в них сон.

Від цієї думки він ледь не збожеволів. Вона подвоїла його сили, і уламки стільця знову були приведені в дію. За годину Людовік відчув якийсь рух у коридорі, і сильний стукіт у його двері припинив удари, якими він сам обсипав їх.

- Ви що, з'їхали з глузду, чи що? - прикрикнув на нього хтось, хто стояв за дверима. - Що це з вами сталося цього ранку?

«Цього ранку?» - подумав здивований король.

Потім він ввічливо звернувся до свого незримого співрозмовника:

- Пане, ви - комендант Бастилії?

- Милий мій, у вас мізки накрилися, - відповідав голос за дверима, - але все ж таки це не підстава створювати такий гуркіт. Перестаньте галасувати, чорт забирай!

- Ви - комендант?

За дверима все змовкло. Тюремник пішов, не удостоївши короля навіть відповіддю.

Коли король упевнився в тому, що тюремник і справді пішов, його лють стала безмежною. Гнучкий, наче тигр, він схопився на стіл, потім на вікно і почав трясти ґрати. Він видавив скло, і тисячі дзвінких осколків упали у двір. Він кричав голосом, що ставав із кожною миттю дедалі хрипкішим: «Коменданта, коменданта!» Цей напад тривав близько години.

З розпатланим, прилиплим до чола волоссям, з розірваним і забрудненим одягом і білизною, що перетворилася на клапті, король перестав кричати й кидатися камерою лише остаточно знесилівши, і лише тоді він збагнув, наскільки невблаганні ці товсті стіни, наскільки непроникна цегла, з якої вони складені, і наскільки марні спроби вирватися з їхнього полону, коли маєш у своєму розпорядженні тільки таке знаряддя, як відчай, тоді як над ними владний лише час.

Він притулився чолом до дверей і дав своєму серцю трішки заспокоїтися; ще одне додаткове його биття, і воно б не витримало.

«Настане час, - подумав король, - коли мені, як і решті ув'язнених, принесуть якусь їжу. Я тоді побачу кого-небудь, я запитаю, мені дадуть відповідь».

І король почав згадувати, о котрій годині розносять у Бастилії сніданок. Він не знав навіть цього. Як безжальний і нишком нанесений удар ножа, вразило його каяття: адже двадцять п'ять років прожив він королем і щасливцем, анітрохи не думаючи про страждання, яких зазнає нещасний, несправедливо позбавлений волі. Король почервонів від сорому. Він подумав, що бог, допустивши, щоб його, короля Франції, піддали такому жахливому приниженню, відплатив у його особі государеві, який заподіював стільки мук іншим.

Ніщо не могло б з більшим успіхом схилити цю душу, зломлену стражданнями, до релігії, ніж подібні думки. Але Людовик не наважився схилити перед богом коліна, щоб просити, щоб благати його про якнайшвидше завершення цього випробування.

«Бог творить благо, він правий. Було б підлістю просити бога про те, у чому я неодноразово відмовляв моїм ближнім».

Він вдавався до роздумів цього роду, він страчував себе за колишню свою байдужість до долі нещасних і знедолених, коли за дверима знову почувся шум, який, цього разу, супроводжувався, утім, скрипом ключа, який вставляли в замкову щілину.

Король кинувся вперед, щоб скоріше дізнатися, хто ж це прийшов до нього, але, згадавши, що це було б поведінкою, негідною короля Франції, він зупинився на півдорозі, прийняв шляхетну й незворушну, звичну для нього позу і став чекати, повернувшись спиною до вікна, щоб приховати хоч трохи хвилювання від того, хто зараз увійде до нього в камеру.

Це був всього-на-всього сторож, який приніс кошик з їжею. Король розглядав цю людину з внутрішньою тривогою і занепокоєнням; він чекав, доки та порушить мовчання.

- Ах, - сказав сторож, - ви зламали ваш стілець, я ж вам казав! Ви що ж, збожеволіли, чи що?

- Пане, - відповів йому король, - зважуйте ваші слова, вони можуть мати для вас виняткові наслідки.

Сторож, поставивши кошик на стіл, глянув на свого співрозмовника і здивовано промовив:

- Що ви сказали?

- Дозвольте передати коменданту, щоб він негайно з'явився до мене, - з гідністю вимовив король.

- Послухайте, дитинко, ви завжди були розумною, але від божевілля стають злими, і я хочу попередити вас заздалегідь: ви зламали стілець і галасували; це - провини, які підлягають покаранню карцером. Обіцяйте, що цього більше не повториться, і я не доповідатиму коменданту.

- Я хочу побачити коменданта, - відповів король, не звертаючи уваги на слова сторожа.

- Стережіться! Він велить посадити вас у карцер.

- Я хочу! Чуєте? Я хочу бачити коменданта.

- Ось воно що! Ваш погляд стає диким. Чудово. Я заберу у вас ніж.

І сторож, прихопивши із собою ніж, зачинив двері і пішов, залишивши короля ще більш нещасним і самотнім, ніж раніше. Даремно він знову пустив у хід зламаний стілець; даремно кинув через вікно тарілки й миски; і на це не було жодної відповіді.

За дві години це був уже не король, не дворянин, не людина, не розумна істота; це був божевільний, який ламав собі нігті, дряпаючи двері, намагався підняти величезні кам'яні плити, якими була вимощена підлога, і видавав такі жахливі крики, що стара Бастилія, здавалося, тремтіла вщент, бо насмілилася зазіхнути на свого володаря.

Що стосується коменданта, то він не виявив ані найменшого занепокоєння у зв'язку з божевіллям в'язня. Сторож і вартові доповіли йому про це: але що з цього? Хіба божевільні не були звичайним явищем у фортеці і хіба стіни не здатні утримати божевільних?

Пан де Безмо, свято увірувавши в усе те, що йому сказав Араміс, і маючи на руках королівський наказ, прагнув лише одного: нехай Марчіалі, який збожеволів, буде достатньо божевільним, щоб повіситися на брусах свого полога або на одній із прутів тюремної решітки.

І справді, цей в'язень не приносив жодного доходу і до всього ще ставав надмірно обтяжливим. Усі ускладнення із Сельдоном і Марчіалі, ускладнення зі звільненням і ув'язненням знову, ускладнення, пов'язані з подібністю, - усе це знайшло б у такій розв'язці надзвичайно просте й зручне для всіх розв'язання; ба більше, Безмо здалося до того ж, що це не було б неприємно й панові д'Ербле.

- І чесно кажучи, - говорив Безмо майору, своєму помічникові, - зазвичай в'язень достатньо страждає від свого ув'язнення, він страждає більш ніж достатньо, щоб побажати йому з милосердя смерті. І це тим більше так, якщо в'язень збожеволів, якщо він кусається і шумить; у цьому разі, чесне слово, можна було б не тільки бажати йому з милосердя смерті, але було б доброю справою потихеньку прикінчити його.

Після наведених міркувань славний комендант взявся за свій другий сніданок.

CCXXV. Тінь пана Фуке

Під враженням розмови, що сталася в нього щойно з королем, д'Артаньян не раз звертався до себе з питанням, чи не збожеволів він сам, чи відбулася ця сцена справді у Во, чи справді він - д'Артаньян, капітан мушкетерів, і чи власник пан Фуке того замку, у якому Людовіку XIV було надано гостинність. Ці міркування не були міркуваннями п'яної людини. Щоправда, у Во пригощали, як ніколи і ніде, і вина суперінтенданта посідали в цьому пригощанні вельми почесне місце. Але гасконець був людиною, яка ніколи не втрачала почуття міри; торкаючись клинка своєї шпаги, він умів заряджати свою душу холодом її сталі, коли цього вимагали важливі обставини.

«Тепер, - говорив він собі, покидаючи королівські апартаменти, - мені належить зіграти історичну роль у долях короля і його міністра; в анналах історії буде записано, що пан д'Артаньян, дворянин з Гасконі, заарештував пана Нікола Фуке, суперінтенданта фінансів Франції. Мої нащадки, якщо я коли-небудь матиму таких, стануть завдяки цьому аресту людьми знаменитими, як знамениті добродії де Люінь* завдяки опалі й загибелі цього бідолахи маршала д' Анкра. Треба виконати королівську волю, дотримуючись благопристойності. Будь-хто зуміє сказати: "Пане Фуке, ласкаво просимо до вашої шпаги", - але не всі зуміють охороняти його так, щоб ніхто й не пискнув із цього приводу. Як же все-таки зробити, щоб суперінтендант якомога непомітніше освоївся з тим, що з найбільшої милості він потрапив у крайній ступінь немилості, що Во перетворюється для нього на в'язницю, що, зазнавши фіміаму Ассура*, він потрапить на шибеницю Амана, чи, точніше сказати, д'Анґерана де Маріньї».

Тут чоло д'Артаньяна затьмарилося зі співчуття до нещасть Фуке. У мушкетера було досить турбот. Віддати в такий спосіб на смерть (бо, звісно, Людовик XIV ненавидів Фуке), віддати, повторюємо, на смерть того, кого поголоска вважала порядною людиною, - це й справді було тяжким випробуванням совісті.

«Мені здається, - сам собі говорив д'Артаньян, - що якщо я не останній негідник, я маю поставити Фуке до відома про наміри короля. Але якщо я видам таємницю мого государя, я зроблю віроломство і стану зрадником, а це - злочин, передбачений зводом військових законів, і мені довелося побачити під час війни десятка два таких бідолахів, яких повісили на суку за те, що вони проробили в малому те саме, на що штовхає мене моя педантичність, з тією, втім, різницею, що я зроблю це у великому. Ні вже, заберіть. Вважаю, що людина, не позбавлена розуму, має виплутатися з цього становища з достатньою спритністю. Чи можна припустити, що я являю собою людину, не позбавлену деякого розуму? Сумнівно, якщо взяти до уваги, що за сорок років служби я нічого не зберіг, і якщо в мене десь завалявся хоч єдиний пістоль, то і це вже буде щастям».

Д'Артаньян схопився руками за голову, смикнув себе за вус і додав:

«З якої причини Фуке впав у немилість? З трьох причин: перша полягає в тому, що його не любить Кольбер; друга - тому що він намагався підкорити серце мадемуазель Лавальєр; третя - тому що король любить і Кольбера, і мадемуазель Лавальєр. Фуке - людина загибла. Але невже ж я, чоловік, вдарю його ногою по голові, коли він упав, обплутаний інтригами жінок і наказових? Яка гидота! Якщо він небезпечний, я вб'ю його як ворога. Якщо його переслідують без достатніх підстав, тоді ми ще подивимося. Я дійшов висновку, що ні король, ні будь-хто інший не повинні впливати на мою особисту думку. Якби Атос опинився в моєму становищі, він зробив би те саме. Отже, замість того, щоб грубо увійти до Фуке, узяти його під арешт і заховати

куди-небудь у затишне місце, я постараюся діяти так, як личить порядним людям. Про це підуть розмови, згоден; але про мене говоритимуть тільки хороше».

І, підкинувши перев'язь на плече особливим, притаманним йому жестом, д'Артаньян вирушив прямо до Фуке, який, попрощавшись із дамами, збирався спокійно виспатися після своїх гучних денних тріумфів.

Фуке щойно увійшов до своєї спальні з посмішкою на вустах і напівмертвий від втоми. Коли д'Артаньян переступив поріг його кімнати, окрім Фуке і його камердинера, в ній нікого більше не було.

- Як, це ви, пане д'Артаньян? - здивувався Фуке, який встиг уже скинути з себе парадну сукню.

- До ваших послуг, - відповів мушкетер.

- Увійдіть, дорогий д'Артаньян.

- Дякую вам.

- Ви хочете покритикувати наше свято? О, я знаю, у вас дуже гострий і уїдливий розум.

- О ні.

- Що-небудь заважає вашій охороні?

- Зовсім ні.

- Можливо, вам відвели невдале приміщення?

- О ні, воно вище всяких похвал.

- Тоді дозвольте подякувати вам за вашу люб'язність і заявити, що я ваш боржник за все те надзвичайно утішне, що ви зволили висловити мені.

Ці слова, вочевидь, означали: «Дорогий пане д'Артаньян, ідіть-но спати, раз у вас є де лягти, і дозвольте мені зробити те саме».

Д'Артаньян, здавалося, не зрозумів.

- Ви, як видно, вже лягаєте? - запитав він Фуке.

- Так. Ви до мене з яким-небудь повідомленням?

- О ні, мені нема чого повідомляти. Ви будете спати в цій кімнаті?

- Як бачите.

- Пане, ви влаштували чудове свято королю.

- Ви знаходите?

- О, дивовижне.

- І король ним задоволений?

- У захваті!

- Можливо, він доручив розповісти мені про це?

- Ні, для цього він знайшов би більш гідного вісника, монсеньйоре.

- Ви скромничаєте, пане д'Артаньян.

- Це ваше ліжко?

- Так, але чому ви ставите такі запитання? Можливо, ви незадоволені вашим ліжком?

- Чи можна говорити відверто?

- Звичайно.

- У такому разі ви маєте рацію, я незадоволений нею.

Фуке здригнувся.

- Пане д'Артаньян, візьміть, зробіть послугу, мою кімнату!

- Позбавити вас вашої власної кімнати! О ні, ніколи!

- Що ж робити?

- Дозвольте мені розділити її з вами.

Фуке пильно подивився в очі мушкетеру.

- А-а, ви тільки від короля?

- Так, монсеньйоре.

- І король виявив бажання, щоб ви спали у мене в кімнаті?

- Монсеньйор...

- Чудово, пане д'Артаньян, чудово, ви тут господар.

- Запевняю вас, монсеньйоре, що я не хотів би зловживати...

Звертаючись до камердинера, Фуке вимовив:

- Ви вільні!

Камердинер пішов.

- Вам потрібно переговорити зі мною, пане? - запитав Фуке.

- Мені?

- Людина вашого розуму не приходить у нічну пору до такої людини, як я, не маючи для цього достатніх підстав.

- Не розпитуйте мене.

- Навпаки, буду розпитувати. Скажіть нарешті, що вам потрібно?

- Нічого. Лише ваше товариство.

- Підемо тоді в сад або в парк, - несподівано запропонував Фуке.

- О ні, - з жвавістю заперечив мушкетер, - ні, ні.

- Чому?

- Знаєте, там занадто прохолодно...

- Ось воно що! Зізнайтеся, що ви заарештували мене?

- Ніколи!

- Отже, ви приставлені сторожити мене?

- Як почесний вартовий, монсеньйор.

- Почесного? Це інша справа. Отже, мене заарештовують у моєму власному будинку?

- Не кажіть цього, монсеньйоре.

- Навпаки, я буду кричати про це.

- Якщо ви будете про це кричати, я буду змушений запропонувати вам замовкнути.

- Так! Отже, насильство в моєму власному домі? Чудово!

- Ми одне одного не розуміємо. Ось тут шахи: давайте зіграємо партію, монсеньйоре.

- Пане д'Артаньян, виходить, що я в немилості?

- Зовсім ні. Але...

- Але мені заборонено відлучатися?

- Я не розумію ні слова з того, що ви мені говорите. Якщо ви бажаєте, щоб я пішов, скажіть мені прямо про це.

- Дорогий пане д'Артаньян, ваша поведінка зводить мене з розуму. Я хочу спати, я падаю від втоми. Ви розбудили мене.

- Я ніколи б не пробачив собі цього, і якщо ви хочете примирити мене з моєю власною совістю...

- Що ж тоді?

- Тоді спіть собі на здоров'я в моїй присутності. Я буду страшенно задоволений.

- Це нагляд?

- Знаєте що, я, мабуть, піду.

- Не розумію вас.

- На добраніч, монсеньйоре.

І д'Артаньян зробив вигляд, ніби збирається йти.

Тоді Фуке підбіг до нього.

- Я не ляжу, - сказав він. - Я говорю цілком серйозно. І оскільки ви не бажаєте поводитися зі мною, як зі справжнім чоловіком, і вилягаєте, і хитруєте, я змушу вас показати ікла, як це роблять із диким кабаном під час цькування.

- Ба! - скривив губи д'Артаньян, зображуючи посмішку.

- Я велю закласти коней і поїду в Париж, - заявив Фуке, намагаючись проникнути в глибину душі капітана.

- А! Раз так, це інша справа.

- У цьому разі ви мене заарештуєте? Вірно?

- О ні, у цьому разі я їду з вами.

- Досить, пане д'Артаньян, - промовив Фуке крижаним тоном. - Ви недарма маєте репутацію дуже тонкої і спритної людини, але зі мною це зайве. До справи, пане, до справи! Скажіть мені, за що ви мене заарештовуєте? Що я зробив?

- О, я не знаю, що ви зробили, і я вас не заарештовую... принаймні сьогодні...

- Сьогодні? - вигукнув, бліднучи, Фуке. - А завтра?

- Завтра ще не настало, монсеньйоре. Хто ж може поручитися за завтрашній день?

- Швидше, швидше, капітане! Дозвольте мені переговорити з паном д'Ербле.

- На жаль, це ніяк неможливо, монсеньйоре, у мене наказ не дозволяти вам спілкуватися з будь-ким.

- І навіть із паном д'Ербле, вашим другом!

- Монсеньйоре, а хіба не може статися, що пан д'Ербле, мій друг, і є та єдина особа, з якою я маю перешкодити вам спілкуватися?

Фуке почервонів і, зробивши вигляд, що він мириться з необхідністю, вимовив:

- Ви маєте рацію, пане; я отримав урок, до якого не повинен був подавати приводу. Людина, що впала, не може більше розраховувати ні на що навіть із боку тих, щастя яких становило її щастя, я не кажу вже про тих, яким вона ніколи не мала задоволення надати будь-яку послугу.

- Монсеньйор!

- Це суща правда, пане д'Артаньян: ви завжди поводилися зі мною надзвичайно коректно, як і личить тому, кому було призначено самою долею взяти мене під арешт. Ви ніколи не зверталися до мене ні з найменшим проханням.

- Монсеньйоре, - відповів гасконець, зворушений такою красномовною і благородною печаллю, - чи згодні ви дати мені слово чесної людини, що не покинете цієї кімнати?

- Навіщо, дорогий д'Артаньян, якщо ви мене тут сторожите? Невже ви думаєте, що я спробую боротися з найдоблеснішою шпагою королівства?

- Ні, не те, монсеньйоре. Річ у тім, що я піду зараз за паном д'Ербле і тому залишаю вас наодинці.

Фуке скрикнув від радості та здивування:

- Підете за паном д'Ербле? Залишите мене одного?

- Де я знайду пана д'Ербле? У синій кімнаті?

- Так, мій друже, так!

- Ваш друг! Дякую вам за ці слова, монсеньйоре.

- Ах, ви мене просто рятуєте!

- Чи вистачить десяти хвилин, щоб дістатися до синьої кімнати і повернутися назад? - запитав д'Артаньян.

- Приблизно.

- Щоб розбудити Араміса, який уміє спати, коли йому спиться, і попередити його, я кладу ще п'ять хвилин; загалом, я буду відсутній чверть години. Тепер, монсеньйоре, дайте мені слово, що ви не зробите спроби втекти і що, повернувшись, я знайду вас на місці.

- Даю вам слово, пане, - сказав Фуке, із вдячністю потискаючи мушкетеру руку.

Д'Артаньян пішов. Фуке подивився йому слідом, з видимим нетерпінням почекав, поки за ним зачиняться двері, і кинувся за своїми ключами. Він відкрив кілька потайних шухляд і почав марно шукати деякі папери, які, мабуть, на його жаль, залишилися в Сен-Манді. Потім, квапливо схопивши деякі листи, договори та інші документи, він зібрав їх у купу і спалив на мармуровій камінній дошці, навіть не зсунувши горщиків із квітами, які там стояли. Закінчивши з цим, він упав у крісло, як людина, що уникла смертельної небезпеки і зовсім знесилена, щойно ця небезпека перестала йому загрожувати.

Д'Артаньян, який повернувся, побачив Фуке в тій самій позі. Гідний мушкетер анітрохи не сумнівався, що Фуке, давши слово, і не подумає порушити його; але він вважав, що суперінтендант скористається його тимчасовим виїздом, щоб позбутися всіх тих паперів, записок і договорів, які могли б погіршити його й так досить небезпечне становище. Тому, увійшовши в кімнату, він підняв голову, як собака, що відчув поблизу дичину, і, виявивши тут запах диму, чого він і чекав, із задоволенням кивнув головою.

З появою д'Артаньяна Фуке, своєю чергою, підняв голову, і жоден жест мушкетерів не вислизнув від нього. Потім погляди їхні зустрілися, і вони зрозуміли одне одного без слів.

- А де ж, - здивовано запитав Фуке, - де пан д'Ербле?

- Пан д'Ербле, мабуть, обожнює нічні прогулянки і десь у парку, осяяному місячним сяйвом, пише вірші в товаристві якогось із ваших поетів; у синій кімнаті, у всякому разі, його немає.

- Як! Його немає в синій кімнаті? - вигукнув Фуке, втрачаючи свою останню надію. Хоча він і не уявляв собі, як саме ваннський єпископ зуміє допомогти йому, він все ж чітко розумів, що чекати допомоги можна лише від нього.

- Або якщо він усе-таки у себе, - продовжував д'Артаньян, - то в нього, очевидно, були причини не відповідати на мій стукіт.

- Можливо, ви зверталися до нього недостатньо голосно, і він не почув вас.

- Чи не припускаєте ви, монсеньйоре, що, порушивши наказ короля не залишати вас ні на мить, я стану будити весь будинок і надам можливість бачити мене в коридорі, де розташувався ваннський єпископ, даючи тим самим пану Кольберу підставу думати, що я надав вам час спалити ваші папери?

- Мої папери!

- Зрозуміло. Принаймні, якби я був на вашому місці, я не забув би вчинити саме так. Коли мені відчиняють двері, я користуюся цим.

- Дякую вам, пане. Я і скористався.

- І добре зробили. У кожного з нас є свої таємниці, до яких не має бути діла іншим. Але повернемося, мон-сеньйоре, до Араміса.

- Так от, повторюю, ви занадто тихо покликали його, і він не чув.

- Як би тихо не кликати Араміса, монсеньйоре, Араміс завжди чує, якщо вважає за потрібне почути. Повторюю, Араміса в кімнаті не було або в Араміса були підстави не впізнати мого голосу, підстави, які мені невідомі, як вони, мабуть, невідомі й вам, попри все те, що його преосвященство, монсеньйор ваннський єпископ, - ваш відданий друг.

Фуке тяжко зітхнув, схопився на ноги, кілька разів пройшовся кімнатою і скінчив тим, що сів на своє чудове ложе, застелене оксамитом, що потопало в дивовижних мереживах.

Д'Артаньян подивився на Фуке з виразом щирого співчуття.

- Я бачив на своєму віку, як було заарештовано багато хто, так, так, дуже багато хто, - сказав мушкетер із сумом у голосі, - я бачив, як був заарештований Сен-Мар, бачив, як був заарештований де Шале. Я був тоді ще дуже молодий. Я бачив, як був заарештований Конде разом із принцами, я бачив, як був заарештований де Рец, я бачив, як був заарештований Брусель. Послухайте, монсеньйоре, страшно сказати, але найбільше зараз ви схожі на бідолаху Бруселя. Ще трохи, і ви, подібно до нього, засунете вашу серветку в портфель і станете витирати рот діловими паперами. Чорт забирай, пане Фуке, така людина, як ви, не

повинна схилятися перед неприємностями. Якби ваші друзі бачили вас, що б вони подумали!

- Пане д'Артаньян, - відповів суперінтендант зі скорботною посмішкою, - ви мене зовсім не розумієте. Саме тому, що мої друзі не бачать мене, я такий, яким ви мене бачите. Коли я один, я перестаю жити, сам по собі я - ніщо. Подивіться-но, на що я вжив моє життя. Я вжив його на те, щоб придбати друзів, які, як я сподівався, стануть моєю опорою. Поки я був у силі, всі ці щасливі голоси, щасливі, тому що це я приніс їм щастя, хором обсипали мене похвалами і виявами своєї вдячності. Якщо мене спіткала хоч найменша неприємність, ці ж голоси, але тільки трохи більш приглушені, ніж зазвичай, гармонійно супроводжували нарікання моєї душі. Самотність! Але я ніколи не знав, що це означає. Злидні - привид, лахміття якого я бачив часом наприкінці мого життєвого шляху! Злидні - невідступна тінь, з якою багато хто з моїх друзів зжилися вже так давно, яку вони навіть поетизують, пестять і спонукають мене любити! Злидні, але я примиряюся з ними, підкоряюся їм, приймаю їх як обділену спадщиною сестру, бо злидні - це все ж таки не самотність, не вигнання, не в'язниця! Хіба я буду коли-небудь жебраком, маючи таких друзів, як Пелісон, Лафонтен, Мольєр, з такою коханою, як... Ні, ні і ні, але самотність - для мене, людини, народженої, щоб жити в метушні, для мене, яка звикла до задоволень, для мене, яка існує лише тому, що існують інші!.. О, якби ви знали, наскільки я зараз самотній і наскільки ви здаєтеся мені, ви, що розлучаєте мене з усім тим, до чого я тягнувся всім серцем, наскільки ви здаєтеся мені втіленням самотності, небуття, смерті!

- Я вже говорив, пане Фуке, - відповів зворушений до глибини душі д'Артаньян, - що ви перебільшуєте ваші нещастя. Король любить вас.

- Ні, - похитав головою Фуке, - ні, ні!

- Пан Кольбер ненавидить.

- Пане Кольбер? О, це абсолютно не важливо!

- Він вас розорить.

- Це зробити неважко; не стану заперечувати, я розорений.

При цьому дивному зізнанні суперінтенданта фінансів д'Артаньян обвів кімнату вельми виразним поглядом. І хоча він не промовив ні слова, Фуке чудово зрозумів його і додав:

- Що робити з цією пишністю, коли в тобі самому не залишилося й тіні пишноти! Чи знаєте ви, для чого нам, багатим людям, потрібна велика частина наших багатств? Лише для того, щоб відвертати нас від усього, що не має такого ж блиску, яким володіють вони. Во! Ви станете говорити про чудеса Во, чи не так? Але до чого вони мені? Що робити мені з цими чудесами? Де ж, скажіть, якщо я розорений, та вода, яку я міг би влити в урни моїх наяд, вогонь, який я помістив би всередину моїх саламандр, повітря, щоб заповнити ним груди тритонів? Щоб бути достатньо багатим, пане д'Артаньян, треба бути дуже багатим.

Д'Артаньян нічого не говорив.

- О, я знаю, дуже добре знаю, про що ви думаєте, - продовжував Фуке. - Якби Во було вашою власністю, ви продали б його і купили б маєток у провінції. У цьому маєтку у вас були б ліси, городи й рілля, і він годував би свого власника. Із сорока мільйонів ви б зробили...

- Десять.

- Жодного, мій дорогий капітане. Немає такої людини у Франції, яка була б достатньою мірою заможною, щоб, купивши Во за два мільйони, підтримувати його в тому стані, в якому воно перебуває нині.

- Правду кажучи, мільйон - це ще не бідність.

- Це дуже близько до бідності. Але ви не розумієте мене, дорогий друже. Я не хочу продавати Во. Якщо хочете, я подарую його вам.

- Подаруйте його королю, це буде вигідніше.

- Королю не треба мого подарунка. Він і так відбере Во, якщо воно йому сподобається. Ось чому я волію, щоб Во загинуло. Знаєте, пане д'Артаньян, якби король не перебував зараз під моїм дахом, я взяв би ось цю свічку, підклав би два ящики ракет, що залишилися в мене, і бенгальських вогнів під купол, і перетворив би свій палац на попіл і попіл.

- У всякому разі, - ніби мимохідь зауважив мушкетер, - ви не спалили б свій палац на порох і попіл.

- І потім, - продовжував глухо Фуке, - що я сказав, боже мій! Спалити Во! Знищити палац! Але Во належить зовсім не мені. Усі ці багатства, ці нескінченні чудеса належать, як тимчасове володіння, тому, хто за них заплатив, це вірно, але як щось неминуще вони належать тим, хто їх створив. Во належить Лебрену, Ленотру; Во належить Пелісону, Лево, Лафонтену; Во належить Мольєру, який поставив у його стінах «Нестерпних». Во, нарешті, належить нашим нащадкам. Ви бачите, пане д'Артаньян, у мене більше немає свого дому.

- Ось і добре, ось міркування, яке мені по-справжньому подобається, і в ньому я знову впізнаю пана Фуке. Ви більше не схожі на бідолаху Бруселя, і я більше не чую стогонів цього старого учасника Фронди. Якщо ви розорилися, прийміть це з душевною твердістю. Ви теж, чорт забирай, належите нащадкам і не маєте права себе применшувати. Подивіться-но на мене. Від долі, що розподіляє ролі серед комедіантів нашого світу, я отримав менш красиву і приємну роль, ніж ваша. Ви купалися в золоті, ви володарювали, ви насолоджувалися. Я тягнув лямку, я корився, я страждав. І все ж, яким би нікчемним я не був порівняно з вами, монсеньйоре, я оголошую вам: спогад про те, що я зробив, замінює мені батіг, що не дає мені занадто рано опускати свою стару голову. Я до кінця буду гарним полковим конем і впаду одразу, вибравши заздалегідь, куди мені впасти. Зробіть так само, як я, пане Фуке, і від цього вам буде не гірше. З такими людьми, як ви, це трапляється один-єдиний раз. Уся справа в тому, щоб діяти, коли це прийде, належним чином. Є латинська приказка, яку я часто повторюю собі: «Кінець вінчає справу».

Фуке встав, обійняв д'Артаньяна і потиснув йому руку.

- Ось чудова проповідь, - сказав, помовчавши, Фуке.

- Проповідь мушкетера, монсеньйоре.

- Ви мене любите, раз говорите все це.

- Можливо.

Фуке знову задумався, потім запитав:

- Де може бути пан д'Ербле?

- Ах ось ви про що!

- Я не смію попросити вас вирушити знову на його пошуки.

- Навіть якщо б і попросили, я б не зробив цього. Це було б надзвичайно необережно. Про це дізналися б, і Араміс, який ні до чого не причетний, був би скомпрометований, унаслідок чого король поширив би свою немилість і на нього.

- Я почекаю до ранку.

- Так, це, мабуть, найкраще.

- Що ж ми з вами зробимо вранці?

- Не знаю, монсеньйоре.

- Зробіть люб'язність, пане д'Артаньян.

- Із задоволенням.

- Ви мене сторожите, я залишаюся. Ви точно виконаєте наказ, чи не так?

- Звичайно.

- Ну так залишайтеся моєю тінню. Я віддаю перевагу цій тіні перед будь-якою іншою.

Д'Артаньян поклонився.

- Але забудьте, що ви пан д'Артаньян - капітан мушкетерів, а я Фуке - суперінтендант фінансів, і поговоримо про моє становище.

- Це важкувато, чорт забирай!

- Справді?

- Але для вас, пане Фуке, я зроблю неможливе.

- Дякую вам. Що сказав вам король?

- Нічого.

- Ось як ви зі мною розмовляєте!

- Чорт забирай!

- Що ви думаєте про моє становище?

- Ваше становище, скажу прямо, нелегке.

- Чим?

- Тим, що ви перебуваєте у себе вдома.

- Хоч би яким важким воно не було, я прекрасно його розумію.

- Невже ви думаєте, що з іншими я був би таким відвертим?

- І це ви називаєте відвертістю? Ви були зі мною відверті! Відмовляючись мені відповісти на сущі дрібниці!

- Ну, якщо завгодно, люб'язний.

- Це інша справа.

- Ось послухайте, монсеньйоре, як би я вчинив, якби на вашому місці був будь-хто інший: я підійшов би до ваших дверей, тільки-но з вас

вийшли б слуги, або, якщо вони ще не пішли, я б переловив їх, як зайців, тихесенько замкнув би їх, а сам розтягнувся б на килимі у вашій передпокої. Взявши вас під спостереження без вашого відома, я сторожив би вас до ранку для свого пана. Таким чином, не було б ані скандалу, ані галасу, жодного опору; але водночас не було б жодних попереджень пану Фуке, ані стриманості, ані тих делікатних поступок, що робляться між ввічливими людьми в рішучі моменти їхнього життя. Подобався б вам такий план?

- О, він мене жахає!

- Чи не так? Адже було б вельми неприємно з'явитися завтра вранці перед вами і зажадати у вас шпагу?

- О, пане, я б помер від сорому і від гніву!

- Ваша вдячність виражається надто красномовно, я не так уже й багато зробив, повірте мені.

- Упевнений, що ви не змусите мене визнати правоту ваших слів.

- А тепер, монсеньйоре, якщо ви задоволені моєю поведінкою, якщо ви оговталися вже від удару, який я постарався пом'якшити, як міг, давайте дамо часу летіти якомога швидше. Ви втомилися, вам треба подумати, - благаю вас, спіть або робіть вигляд, що спите, - на вашому ліжку або у вашому ліжку. Щодо мене, то я спатиму в цьому кріслі, а коли я сплю, сон у мене такий міцний, що мене не розбудить і гармата.

Фуке посміхнувся.

- Я виключаю, втім, - продовжував мушкетер, - той випадок, коли відчиняють двері - потаємні або звичайні, для входу або для виходу. О, в цьому випадку мій слух надзвичайно чутливий! Ходіть взад і вперед по кімнаті, пишіть, періть написане, рвіть, паліть, але не чіпайте дверного замка, не чіпайте ручку дверей, бо я раптово прокинуся і це розладнає мені нерви.

- Рішуче, пане д'Артаньян, ви найдотепніша і найввічливіша людина, яку я тільки знаю, і від нашої зустрічі у мене залишиться лише один жаль - що ми з вами познайомилися занадто пізно.

Д'Артаньян зітхнув, і цей подих означав:

«На жаль, можливо, ви познайомилися зі мною занадто рано?»

Потім він сів у крісло, тоді як Фуке, напівлежачи у себе на ліжку і спершись на руку, розмірковував про те, що трапилося. І обидва, так і не погасивши свічок, стали чекати зорі, і коли Фуке занадто голосно зітхав, д'Артаньян хропів сильніше, ніж раніше.

Ніхто, навіть Араміс, не порушив їхнього вимушеного спокою; у величезному будинку не було чути ні найменшого шуму.

Зовні, під ногами почесної варти і патрулів мушкетерів, скрипів пісок, і це, своєю чергою, сприяло тому, щоб сон сплячих був міцнішим. Додамо до цих звуків ще шерехи вітру та плескіт фонтанів, які були зайняті своєю одвічною роботою, не переймаючись дрібними справами та нікчемними хвилюваннями, з яких складаються життя і смерть людини.

CCXXVI. Ранок

Похмурій долі короля, замкненого в Бастилії, який у розпачі кидається на замки й ґрати, старовинні літописці з притаманною їм риторикою не забарилися б протиставити долю Філіпа, який спочиває на королівському ложі під балдахіном. Аж ніяк не вважаючи риторику чимось незмінно поганим і не належачи до числа тих, хто висловлює переконання, ніби вона даремно розсипає квіти, бажаючи прикрасити історію, ми, тим не менш, ретельно згладимо контраст, за що просимо вибачення в читача, і намалюємо другу картину, що видається нам вельми цікавою і призначена служити доповненням до першої.

Молодого принца доправили з кімнати Араміса в покої Морфея за допомогою того ж самого механізму, за допомогою якого короля видалили з них. Араміс натиснув якесь пристосування, купол почав повільно опускатися, і Філіп опинився перед королівським ліжком, яке, залишивши свого бранця в глибині підземель, знову піднялося на колишнє місце.

Наодинці з цією розкішшю, наодинці з могутністю, яку він відтепер мав, наодинці з роллю, яку він узяв на себе, Філіп уперше відчув у собі тисячі душевних рухів, що змушують битися королівське серце.

Але коли він подивився на порожнє ліжко, зім'яте його братом, смертельна блідість вкрила його обличчя.

Ця німа спільниця, виконавши свою справу, повернулася на колишнє місце: вона стояла, зберігаючи на собі сліди злочину; вона говорила з винуватцем цього злочину відвертою і грубою мовою, якою спільники не соромляться користуватися між собою. Вона говорила правду.

Нахилившись, щоб краще роздивитися королівське ложе, Філіп помітив хустинку, ще вологу від холодного поту, що стікав з чола Людовика XIV. Цей піт жахнув Філіпа, як кров Авеля жахнула Каїна.

- Ось я наодинці з моєю долею, - сказав він; обличчя його було сірим, очі палали. - Чи буде вона страшнішою, ніж моє ув'язнення? Відданий своїм думкам, чи буду я вічно прислухатися до докорів моєї совісті?.. Ну так, король спав на цьому ліжку: це його голова зім'яла подушку, це його сльози змочили хустку. І я не смію лягти на це ліжко, не смію торкнутися хустки, на якій вишиті вензель і герб Людовика!.. Треба наважитися, будемо наслідувати пана д'Ербле, який хоче, щоб дія була завжди на один щабель вищою за думку; візьмемо за взірець пана д'Ербле, який думає лише про себе самого і має славу порядної людини, бо не зробив зла нікому, окрім своїх ворогів, і не зрадив нікого, окрім них. Це ліжко було б моїм, якби Людовик Чотирнадцятий не забрав його в мене внаслідок злочину нашої матері. Ця хустка, на якій вишитий герб Франції, теж була б моєю, і не хто інший, як я сам, користувався б нею, якби мені залишили моє місце, як сказав пан д'Ербле, у колисці королів Франції. Філіп, син Франції, лягай на своє ліжко! Філіп, єдиний король

Франції, поверни собі відібраний у тебе герб! Філіпе, єдиний законний спадкоємець Людовика Тринадцятого, батька твого, будь же безжалісний до узурпатора, який навіть у цю хвилину не кається в заподіяних тобі стражданнях!

Вимовивши ці слова, Філіп, незважаючи на інстинктивну відразу, незважаючи на тремтіння й жах, що сковували м'язи його тіла та волю, змусив себе влягтися на ще тепле після Людовіка XIV королівське ложе та притиснути до свого чола його ще вологу хустинку.

Коли голова його відкинулася назад, занурюючись у м'яку пухову подушку, він побачив над собою корону Французького королівства, яку підтримував, як ми говорили, золотокрилий ангел.

Нехай читач уявить собі тепер цього самозванця з похмурим поглядом і палаючим у лихоманці тілом. Він нагадує собою тигра, який, проблукавши грозову ніч і пройшовши очерети і невідому йому лощину, зупиняється перед покинутою левом печерою, щоб розташуватися в ній. Його привернув сюди лев'ячий дух, вологі випари жилого житла. Він виявляє в цій печері підстилку з сухих трав, обгризені кістки. Він заходить, вдивляється в темряву, випробовуючи обнишпорюючи її своїм палаючим і пильним поглядом; він обтрушується, і з його тіла стікають потоки води, падають грудки мулу і бруду. Нарешті, він важко вкладається на підлогу, поклавши широку морду на величезні лапи; він весь у напрузі, він готовий до сутички. Час від часу блискавка, що виблискує зовні і спалахує в ущелинах лев'ячої печери, шум гілок, що зіштовхуються вітром, гуркіт падаючого каміння, невиразне відчуття небезпеки виводять його з дрімоти, в яку занурює його втома.

Можна пишатися тим, що спиш у лігві лева, але нерозважливо сподіватися, що тут вдасться спокійно заснути.

Філіп прислухався до кожного звуку; його серце стискалося, уявляючи собі всілякі жахи; але, вірячи в сили своєї душі, подвоєні завдяки рішучості, якою він змусив себе перейнятися, він чекав, не піддаючись слабкості, якогось рішучого моменту, щоб винести остаточне судження про себе. Він розраховував, що якась небезпека, яка грізно постала перед ним, буде для нього чимось на кшталт тих фосфоричних спалахів під час бурі, які показують морякові висоту оскаженілих хвиль.

Але нічого не траплялося. Тиша, цей смертельний ворог неспокійних сердець, смертельний ворог честолюбців, упродовж усієї ночі огортала своїм густим покровом майбутнього короля Франції, осіненого вкраденою короною.

Під ранок чоловік або, вірніше, тінь прослизнула в королівську спальню. Філіп чекав на нього і не здивувався його приходу.

- Ну, пане д'Ербле? - запитав він.
- Усе гаразд, ваша величність, із цим покінчено.
- Як?
- Було все, чого ми заздалегідь очікували.
- Опір?

- Скажене: стогони, крики.

- Потім?

- Потім заціпеніння.

- І нарешті?

- Повна перемога і мовчання, яке нічим не порушується.

- Комендант Бастилії нічого не підозрює?..

- Нічого.

- А схожість?

- Воно - причина успіху.

- Але в'язень, безсумнівно, спробує пояснити, хто він такий; будьте готові до цього. Адже це міг би зробити і я, хоча мені довелося б боротися з владою, незрівнянно могутнішою, ніж та, якою я тепер володію.

- Я вже про все подбав. За кілька днів, а можливо, і швидше, якщо знадобиться, ми витягнемо в'язня з в'язниці і відправимо його у вигнання, обравши настільки віддалені країни...

- З вигнання повертаються, пане д'Ербле.

- У настільки віддалені країни, як я сказав, що ніяких сил людських і всього життя не вистачить, щоб повернутися.

І ще раз очі молодого короля й очі Араміса зустрілися, - і в тих і в інших застиг холодний вираз взаємного розуміння.

- А пан дю Валлон? - запитав Філіп, бажаючи змінити тему розмови.

- Він сьогодні буде представлений вам і конфіденційно принесе свої вітання з позбавленням від небезпеки, на яку ви наражалися з вини узурпатора.

- Але що ми з ним зробимо?

- З паном дю Валлоном?

- Ми подаруємо йому герцогський титул, чи не так?

- Так, герцогський титул, - повторив із дивною посмішкою Араміс.

- Але чому ви смієтеся, пане д'Ербле?

- Мене розсмішила ваша передбачливість. Ви побоюєтеся, без сумніву, як би бідний Портос не став незручним свідком, і хочете позбутися його.

- Жалуючи його герцогом?

- Звичайно. Адже ви вб'єте його. Він помре від радості, і таємниця піде разом із ним.

- Ах боже мій!

- А я втрачу хорошого друга, - флегматично промовив Араміс.

І ось у розпал цієї жартівливої бесіди, якою змовники намагалися прикрити свою радість і гордість здобутою перемогою, Араміс почув щось, що змусило його стрепенутися.

- Що там? - запитав Філіп.

- Ранок, ваша величність.

- Так що ж?

- Увечері, перш ніж лягти в це ліжко, ви відклали, ймовірно, якесь розпорядження до ранку?

- Я сказав капітану мушкетерів, - жваво відповів молодий чоловік, - що чекатиму на нього в цей ранковий час.

- Раз ви сказали йому про це, він, безсумнівно, прийде, оскільки він людина надзвичайно точна.

- Я чую кроки в передній.

- Це він.

- Отже, починаємо атаку, - рішуче виголосив молодий король.

- Стережіться! Починати атаку, і починати її з д'Артаньяна, було б чистим божевіллям. Д'Артаньян нічого не знає, д'Артаньян нічого не бачив, він за сто льє від того, щоб підозрювати нашу таємницю, - але якщо сьогодні він буде першим, хто ввійде сюди, він відчує, що тут щось негаразд, і вирішить, що йому необхідно цим зайнятися. Бачите, ваша величносте, перш ніж впустити сюди д'Артаньяна, потрібно гарненько провітрити кімнату або ввести сюди стільки людей, щоб ця найкраща в усьому королівстві шукачка була збита з пантелику двома десятками найрізноманітніших слідів.

- Але як же позбутися його, коли я сам призначив йому з'явитися? - зауважив принц, бажаючи скоріше помірятися силами з таким страшним супротивником.

- Я беру це на себе, - сказав ваннський єпископ, - і для початку завдам йому удару такої сили, що він одразу приголомшить його.

У цей момент постукали у двері. Араміс не помилився: то був і справді д'Артаньян, який сповіщав про те, що він прибув.

Ми бачили, що д'Артаньян провів ніч у бесіді з Фуке, ми бачили, що наприкінці він удавав, що спить, але зображати сон було заняттям вельми виснажливим, і тому, щойно світанок забарвив блакитним сяйвом розкішні ліпні карнизи суперінтендантської спальні, д'Артаньян піднявся зі свого крісла, поправив шпагу, пригладив рукавом зм'ятий одяг і почистив капелюх, як вартовий солдат, готовий постати перед своїм розвідником.

- Ви йдете? - запитав Фуке.

- Так, монсеньйоре, а ви?..

- Я залишаюся.

- Ви даєте слово?

- Звичайно.

- Чудово. До того ж я відлучуся зовсім ненадовго, лише для того, щоб дізнатися про відповідь, ви розумієте, що я маю на увазі.

- Про вирок, ви хочете сказати.

- Послухайте, у мені є щось від стародавніх римлян. Вранці, встаючи з крісла, я помітив, що шпага в мене не всунута, як їй належить, у портупею і що перев'язь зовсім збилася. Це безпомилкова прикмета.

- Чого? Удачі?

- Так, уявіть собі. Щоразу, як ця клята буйволяча шкіра прилипала до моєї спини, на мене чекало стягнення з боку де Тревіля або відмова кардинала Мазаріні в проханні про гроші. Щоразу, коли шпага плуталася в портупеї, це означало, що мені дадуть якесь неприємне доручення, що, втім, траплялося зі мною все моє життя. Щоразу, як вона била мене по литках, я обов'язково був легко поранений. Щоразу, як вона ні з того ні з сього вискакувала сама по собі з піхов, я залишався на полі бою - як це було з цілковитою достовірністю встановлено мною - і валявся потім два-три місяці, мучимий хірургами і обліплений компресами.

- А я й не знав, що ви - володар такої чудової шпаги, - сказав, ледве посміхнувшись, Фуке; утім, і для такої посмішки йому потрібно було зробити над собою зусилля.

- Моя шпага, - продовжував д'Артаньян, - по суті кажучи, така ж частина мого тіла, як і всі інші. Я чув про те, що іншим говорить про майбутнє їхня нога, іншим - биття крові у скронях. Мені віщає моя вірна шпага. Так ось воно що! Вона щойно зволила опуститися на останню петлю портупеї. Чи знаєте ви, що це означає?

- Ні.

- Так от, цим передбачається, що сьогодні мені доведеться когось заарештувати!

- А! - вимовив суперінтендант, радше здивований, ніж переляканий такою щирістю. - Раз ваша шпага не передбачила вам нічого сумного, виходить, що заарештувати мене аж ніяк не є для вас сумною необхідністю?

- Заарештувати вас? Ви кажете, заарештувати вас?

- Звісно. Ваша прикмета...

- Вона жодною мірою не стосується вас, оскільки вас заарештовано ще з учорашнього вечора. Ні, не вас належить мені сьогодні заарештувати. Ось тому-то я і радію і кажу, що на мене чекає щасливий день.

З цими словами, вимовленими найласкавішим тоном, капітан покинув Фуке, щоб вирушити до короля.

Він встиг уже переступити поріг кімнати, коли Фуке звернувся до нього:

- Доведіть мені ще раз вашу прихильність.

- Будь ласка, монсеньйоре.

- Пана д'Ербле! Дайте мені побачити пана д'Ербле!

- Добре, я зроблю все, щоб доставити його сюди.

У д'Артаньяна і в думках, зрозуміло, не було, що йому з такою легкістю вдасться виконати свою обіцянку. І взагалі було визначено самою долею, щоб цього дня збулися всі передбачення, зроблені ним уранці.

Як ми вже зазначили дещо вище, він підійшов до дверей королівської спальні й постукав. Двері відчинилися. Капітан мав

підставу думати, що сам король відчиняє йому. Це припущення було цілком припустимим, зважаючи на те збудження, в якому напередодні він залишив Людовика XIV. Але замість короля, якого він збирався вітати з усією належною шанобливістю, д'Артаньян побачив перед собою худе безпристрасне обличчя Араміса. Він був до того вражений цією несподіванкою, що мало не скрикнув.

- Араміс! - промовив він.

- Здрастуйте, дорогий д'Артаньян, - холодно відповів прелат.

- Ви тут... - пробурмотів мушкетер.

- Король просить оголосити, що після такої виснажливої ночі він ще відпочиває.

- Ах! - вимовив д'Артаньян, який не міг збагнути, яким чином ваннський єпископ, ще напередодні настільки мало затребуваний королівською ласкою, лише за шість годин виріс, наче велетенський гриб, найбільший серед тих, що з'являлися будь-коли з волі фортуни в затінку королівського ложа.

Справді, щоб бути посередником між Людовіком XIV і його наближеними, щоб наказувати його ім'ям, перебуваючи за два кроки від нього, треба було стати чимось більшим, ніж був, навіть у свої найкращі часи, Рішельє для Людовіка XIII.

- Крім того, - продовжував єпископ, - будьте люб'язні, пане капітане мушкетерів, допустити осіб, які мають право на це, тільки до пізнього ранкового прийому. Його величності бажано спочивати.

- Але, пане єпископе, - заперечив д'Артаньян, готовий збунтуватися і висловити підозри, навіяні йому мовчанням короля, - його величність велів мені з'явитися до нього на прийом раніше зранку.

- Відкладемо, відкладемо, - пролунав із глибини алькова голос Людовика, голос, що змусив мушкетера здригнутися і замовкнути.

Він поклонився, вражений, остовпілий і остаточно позбавлений дарунку міркування від посмішки, якою розчавив його Араміс слідом за словами, вимовленими королем.

- А щоб відповісти вам на запитання, за вирішенням якого ви прибули до короля, дорогий д'Артаньян, - додав ваннський єпископ, - ось вам наказ, з яким вам негайно слід ознайомитися. Це наказ, що стосується пана Фуке.

Д'Артаньян узяв наказ, простягнутий йому Арамісом.

- Відпустити на волю! - пробурмотів він. - Так ось воно що! - І він повторив своє «Так ось воно що!» цього разу більш розуміючим тоном.

Цей наказ пояснював йому, чому він застав Араміса в короля; мабуть, Араміс у великій милості, оскільки йому вдалося домогтися звільнення з-під арешту Фуке; ця ж королівська милість роз'яснювала і неймовірну самовпевненість, з якою д'Ербле віддавав накази ім'ям короля. Д'Артаньяну достатньо було зрозуміти хоч що-небудь, щоб зрозуміти все до кінця. Він відкланявся і зробив два кроки у напрямку до виходу.

- Я йду з вами, - зупинив його єпископ.

- Куди?

- До пана Фуке; я хочу бути свідком його радості.

- Ах, Арамісе, до чого ж ви мене щойно здивували!

- Але тепер-то ви розумієте?

- Ще б пак! Чи розумію я? - вголос сказав д'Артаньян і одразу ж процідив крізь зуби для себе самого: - Чорт забирай, ні, нічого я не розумію! Але це не важливо, наказ є наказ.

І він люб'язно додав:

- Проходьте, монсеньйоре, проходьте.

Д'Артаньян повів Араміса до Фуке.

CCXXVII. Друг короля

Фуке з нетерпінням чекав д'Артаньяна. За час його відсутності він встиг відіслати слуг, які з'явилися до нього, і відмовився прийняти декого з друзів, які прийшли до нього дещо раніше, ніж зазвичай. У кожного, хто б не підходив до його дверей, він запитував, замовчуючи про небезпеку, що нависла над його головою, лише про одне: чи не знають вони, де зараз Араміс.

Коли він побачив нарешті д'Артаньяна і прелата, що йде слідом за ним, радість його була безмежною: вона зрівнялася з занепокоєнням, яке мучило його. Зустрітися з Арамісом було для суперінтенданта свого роду відшкодуванням за нещастя бути заарештованим.

Прелат був мовчазний і серйозний; д'Артаньян був збитий з пантелику цим немислимим нагромадженням неймовірних подій.

- Отже, капітане, ви приносите мені задоволення бачити пана д'Ербле?

- І ще щось краще, монсеньйоре.

- Що ж?

- Свободу.

- Я вільний?

- Так, ви вільні. Такий наказ короля.

Фуке взяв себе в руки, щоб, подивившись в очі Арамісу, постаратися зрозуміти його безмовну відповідь.

- Так, так - і ви можете принести подяку за це пану ваннському єпископу, бо йому, і тільки йому, ви зобов'язані зміною в рішенні короля.

- О! - вигукнув Фуке, скоріше принижений цією послугою з боку Араміса, ніж вдячний за сприятливий результат своєї справи.

- Монсеньйоре, - продовжував д'Артаньян, звертаючись до Араміса, - надаючи настільки потужне заступництво пану Фуке, невже ви нічого не зробите і для мене?

- Усе, що захочете, друже мій, - безпристрасно відповів єпископ.

- Я хочу запитати вас про одну-єдину річ і вважатиму себе повністю задоволеним вашою відповіддю. Яким чином стали ви фаворитом його величності? Адже ви бачилися з королем не більше двох разів?

- Від такого друга, як ви, нічого не приховують, - з тонкою усмішкою промовив Араміс.

- Якщо так, поділіться з нами вашим секретом.

- Ви виходите з того, що я бачився з королем не більше двох разів, тоді як насправді я бачив його сотню разів, якщо не більше. Тільки ми замовчували про це, ось і все.

І, анітрохи не переймаючись тим, що від цього зізнання д'Артаньян став яскраво-червоним, Араміс повернувся до Фуке, не менше, ніж мушкетер, враженого словами прелата.

- Монсеньйоре, - сказав він, - король просив мене сповістити вас про те, що він ваш друг більше, ніж будь-коли раніше, і що ваше чудове свято, яке ви з такою щедрістю влаштували для нього, зворушило його серце.

Вимовивши цю фразу, він так церемонно вклонився Фуке, що той, нездатний розібратися в найтоншій дипломатичній грі, що її проводив єпископ, завмер на своєму місці - мовчазний, заціпенілий, такий, що позбувся дару міркування.

Д'Артаньян зрозумів, що цим людям необхідно про щось поговорити віч-на-віч, і зібрався було піти, підкоряючись вимогам чемності, що в таких випадках жене людину до дверей, але його пекуча цікавість, яку підбурювала до того ж така безліч таємниць, порадила йому залишитися.

Однак Араміс, повернувшись до нього, ласкаво вимовив:

- Друже мій, адже ви не забули, чи не так, про розпорядження короля, що скасовує на сьогоднішній ранок малий прийом?

Ці слова були досить ясними. Мушкетер зрозумів, чого від нього хочуть; він вклонився Фуке, потім, з відтінком іронічної пошани, відважив уклін Арамісу і вийшов.

Фуке, що згорав від нетерпіння в очікуванні, коли ж настане цей момент, кинувся до дверей, замкнув їх і, повернувшись до Араміса, заговорив:

- Дорогий д'Ербле, настав, як здається, час, коли я маю право розраховувати, що почую від вас пояснення з приводу того, що відбувається. Кажучи по правді, я нічого більше не розумію.

- Зараз усе з'ясується, - сказав Араміс, сідаючи і саджаючи Фуке. - З чого починати?

- Ось із чого: насамперед чому король випустив мене на волю?

- Вам личило б радше запитати, чому він велів узяти вас під арешт.

- З часу арешту в мене було достатньо часу, щоб подумати про це, і я дійшов висновку, що тут уся справа в заздрості. Моє свято

роздратувало Кольбера, і він знайшов деякі звинувачення проти мене, наприклад, Бель-Іль?

- Ні, про Бель-Іль поки що жодних розмов не було.

- Тоді в чому ж справа?

- Чи пам'ятаєте ви про розписки на тринадцять мільйонів, які були вкрадені у вас за розпорядженням Мазаріні?

- Так, звісно. Але що з цього?

- Те, що вас оголосили злодієм.

- Боже мій!

- Але це не все. Чи пам'ятаєте ви про лист, написаний вами мадемуазель Лавальєр?

- На жаль! Пам'ятаю.

- Так от: вас оголосили зрадником і спокусником.

- Але чому ж у такому разі мені все ж таки пробачили?

- Ми ще не дійшли до суті. Мені хочеться, щоб ви зрозуміли гарненько суть справи. Зауважте собі таке: король вважає вас казнокрадом. О, мені добре відомо, що ви нічого не вкрали, але ж король не бачив розписок, і він не може не вважати вас злочинцем.

- Вибачте, але я не бачу...

- Зараз побачите. Король, прочитавши до того ж ваше любовне послання до Лавальєра й ознайомившись із пропозиціями, які ви їй у ньому зробили, не має ані найменшої підстави мати жодні сумніви щодо ваших намірів стосовно цієї спокусниці, хіба не так?

- Зрозуміло. Але ваш висновок?

- Я підходжу до його викладу. Король - ваш смертельний ворог, невблаганний ворог, ворог назавжди.

- Згоден. Але хіба я настільки могутній, що він не наважився, незважаючи на всю свою ненависть, занапастити мене будь-яким із тих способів, якими він може зі зручністю скористатися, оскільки виявлена мною слабкість і нещастя, яке звалилося на мене, дають йому право на них?

- Отже, ми з вами встановили, - холодно продовжував Араміс, - що король ніколи не помириться з вами.

- Але ж він прощає мене.

- Невже ви вірите в це? - запитав єпископ, міряючи Фуке випробовувальним поглядом.

- Не вірячи в щирість його серця, я не можу не вірити самому факту.

Араміс ледь помітно знизав плечима.

- Але чому ж Людовик Чотирнадцятий доручив вам сповістити мене про свою прихильність і вдячність? - здивувався Фуке.

- Король не давав мені жодних доручень до вас.

- Ніяких доручень... Але цей наказ? - сказав вражений Фуке.

- Наказ? Так, так, ви маєте рацію, такий наказ існує.

Ці слова були вимовлені таким дивним тоном, що Фуке здригнувся.

- Ви щось приховуєте від мене, я це бачу, - зауважив суперінтендант фінансів.

Араміс погладив підборіддя своїми випещеними, разюче білими пальцями.

- Король посилає мене у вигнання? Говоріть же!

- Не уподібнюйтеся дітлахам, які розшукують у відомій грі заховані предмети за дзвіночком, що дзвенить або змовкає, коли вони наближаються до цих предметів або, навпаки, відходять від них.

- У такому разі говоріть!

- Здогадайтеся!

- Ви вселяєте в мене страх.

- Ба! Це означає, що ви все ще не здогадуєтеся.

- Що ж сказав король? В ім'я нашої дружби прошу вас нічого не приховувати від мене.

- Король нічого не сказав.

- Я помру від нетерпіння, д'Ербле. Ви вб'єте мене. Я все ще суперінтендант Франції?

- Так, і будете ним, поки захочете.

- Але яку незвичайну владу придбали ви над волею його величності? Ви змушуєте його виконувати ваші бажання!

- Наче.

- Але цьому важко повірити.

- Такою буде загальна думка.

- Д'Ербле, в ім'я нашої близькості, нашої дружби, в ім'я всього, що для вас найдорожче, скажіть же мені, благаю вас! Яким чином вам вдалося увійти в таку довіру до Людовика Чотирнадцятого? Адже він не любив вас, я знаю.

- Але тепер він буде любити мене, - промовив Араміс, натискаючи на слово «тепер».

- Між вами сталося щось особливе?

- Так.

- Можливо, у вас таємниця?

- Так, таємниця.

- Таємниця, яка може вплинути на прихильності його величності?

- Ви найрозумніша людина, монсеньйоре. Ви вгадали. Я дійсно відкрив таємницю, здатну вплинути на прихильності короля Франції.

- А! - сказав Фуке, підкреслюючи своєю стриманістю, що, як вихована людина, він не хоче розпитувати.

- І ви самі будете судити, - продовжував Араміс, - ви самі скажете мені, чи помиляюся я щодо важливості цієї таємниці.

- Я слухаю, раз ви настільки добрі, що хочете відкритися мені. Тільки зауважте, друже мій, я не викликав вас на нескромність.

Араміс задумався на мить.

- Не кажіть! - вигукнув Фуке. - Ще не пізно!

- Ви пам'ятаєте, - почав єпископ, опускаючи очі, - обставини народження Людовіка Чотирнадцятого?

- Як сьогодні.

- Ви нічого особливого не чули про це народження?

- Нічого, крім того, що король не син Людовіка Тринадцятого.

- Це не суттєво ні для вас, ні для Французького королівства. Кожен, у кого є законний батько, є сином свого батька, говорить французький закон.

- Це вірно. Але це все ж таки суттєво в питанні про чистоту крові.

- Другорядне запитання. Отже, ви нічого особливого не чули?

- Нічого.

- Ось тут-то і починається моя таємниця.

- А!

- Замість того щоб народити одного, королева народила двох синів.

Фуке підняв голову.

- І другий помер? - запитав він.

- Зараз дізнаєтеся. Цим близнюкам належало б стати гордістю матері й надією Франції. Але слабкість короля і його забобони вселили в нього побоювання, як би між його синами, що мають рівні права на престол, не виникла чвари, і одного з них він позбувся.

- Ви кажете, позбувся?

- Зачекайте... Обидва брати виросли: один на троні, і ви - міністр його; інший - у темряві й самотності...

- І цей?..

- Мій друг.

- Боже мій! Що я чую? Що ж робить цей знедолений принц?

- Краще запитайте мене, що він робив.

- Так, так.

- Він був вихований у селі; потім його ув'язнили у фортецю, яка зветься Бастилією.

- Чи можливо! - вигукнув суперінтендант, склавши руки.

- Один - найщасливіший зі смертних, другий - найнещасливіший із нещасних...

- А мати його не знає про це?

- Анна Австрійська знає рішуче все.

- А король?

- Король нічого не знає.

- Тим краще, - кивнув Фуке.

Цей вигук, здавалося, справив сильне враження на Араміса. Він подивився із занепокоєнням на свого співрозмовника.

- Вибачте, я вас перебив, - сказав Фуке.

- Отже, я говорив, - продовжував Араміс, - що бідний принц був найнещаснішим із людей, коли бог, що піклується про всіх своїх чад, вирішив надати йому допомогу.

- Але як же?

- Зараз ви побачите... Царствений король... Я кажу «царствений»; ви здогадуєтеся, сподіваюся, чому я так кажу?

- Ні... Чому?

- Тому що обом за правом народження належало бути королями. Ви дотримуєтеся такої ж думки?

- Так.

- Рішуче?

- Рішуче. Близнюки - це єдин у двох особах.

- Мені приємно, що такий досвідчений і обізнаний законник, як ви, дає роз'яснення такого роду. Отже, для нас встановлено, що обидва близнюки мали однакові права?

- Встановлено... Але боже мій, що за загадки!

- Бог побажав послати тому, хто принижений, месника або, якщо хочете, підтримку. І сталося, що царюючий король, узурпатор... Ви згодні зі мною, чи не так, що спокійне й егоїстичне користування спадщиною, на яку в кращому разі маєш половинне право, - називається узурпацією?

- Так, узурпація. Ваше визначення цілком точне.

- Отже, я продовжую. Бог побажав, щоб в узурпатора була першим міністром людина з великим талантом і великим серцем і, крім того, з великим розумом.

- Це добре, добре! Я розумію: ви розраховували на мене, щоб допомогти вам виправити зло, заподіяне нещасному братові Людовіка Чотирнадцятого. Ваш розрахунок був правильний, я допоможу. Дякую вам, д'Ербле, дякую!

- Ні, зовсім не те. Ви мені не даєте закінчити, - безпристрасно сказав Араміс.

- Я мовчу.

- Царюючий король зненавидів пана Фуке, свого першого міністра, і ненависть ця, підігріта інтригою та наклепом, до якого дослухався монарх, почала загрожувати статкам, свободі й, можливо, навіть життю пана Фуке. Але бог послав панові Фуке, знову ж таки задля порятунку принесеного в жертву принца, вірного друга, який знав державну таємницю і почувався в силах розкрити цю таємницю після того, як мав силу зберігати її двадцять років у своєму серці.

- Не продовжуйте, - вигукнув Фуке, охоплений благородними думками, - я розумію вас, і я все вгадую. Ви пішли до короля, коли до вас дійшла звістка про мій арешт; ви просили його про мене, але він не захотів вас вислухати; тоді ви пригрозили йому розкриттям таємниці, і Людовик Чотирнадцятий з жахом погодився на те, у чому раніше

відмовляв вам. Я розумію, розумію! Ви тримаєте короля в руках. Я розумію!

- Нічого ви не розумієте, - відповів Араміс, - і ви знову перервали мене, друже мій. І потім, дозвольте мені вказати вам на те, що ви нехтуєте логікою, а дещо й недостатньо добре пам'ятаєте.

- Як так?

- Чи пам'ятаєте ви, на що я наполегливо наголошував на початку нашої розмови?

- Так, на ненависть до мене його величності короля, на нездоланну ненависть. Але яка ненависть встоїть перед загрозою подібного викриття?

- Подібного викриття! Ось тут-то вам і бракує логіки. Як! Невже ви припускаєте, що, розкривши королю таку таємницю, я все ще був би живий?

- Але ви були у короля не більш як десять хвилин тому.

- Нехай так! Нехай він не встиг би розпорядитися вбити мене, але в нього вистачило б часу наказати заткнути мені горлянку і кинути навіки до в'язниці. Міркуйте ж тверезо, чорт забирай!

І за цими мушкетерськими словами, за цією нестриманістю людини, яка ніколи не дозволяла собі забуватися, Фуке зрозумів, до якого збудження дійшов спокійний і непроникний ваннський єпископ. І, зрозумівши, він здригнувся.

- І потім, хіба я був би тим, чим є, - продовжував, опанувавши себе, Араміс, - хіба я був би справжнім другом, якби, знаючи, що король і так ненавидить вас, викликав би в ньому ще лютішу ненависть до вас? Обікрасти його - це ніщо; залицятися до його коханки - дуже небагато; але тримати у своїй владі його корону і його честь! Та він радше вирвав би власною рукою серце з ваших грудей!

- Отже, ви не показали йому, що знаєте його таємницю?

- О, я волів би проковтнути одразу всі отрути, якими протягом двадцяти років загартовував себе Мітрідат*, щоб уникнути смерті від отруєння.

- Що ж ви зробили?

- Ось ми й дійшли до суті. Гадаю, що мені вдасться пробудити у вас деякий інтерес до мого повідомлення. Адже ви слухаєте мене, чи не так?

- Ще б пак! Продовжуйте!

Араміс пройшовся кімнатою і, переконавшись, що вони самі і що кругом усе спокійно й тихо, повернувся до Фуке, який, сидячи в кріслі, з нетерпінням очікував обіцяних ваннським єпископом одкровень.

- Я забув згадати, - продовжував Араміс, - про чудову особливість, притаманну цим братам: бог створив їх до того схожими, що тільки він і зумів би відрізнити одного від іншого, якби вони постали перед ним на Страшному суді. Їхня власна мати, і та не зробила б цього.

- Що ви! - вигукнув Фуке.

- Та сама шляхетність у рисах обличчя, та сама хода, той самий зріст, той самий голос.

- Але думки? Але розум? Але знання життя?

- О, в цьому вони не рівні, монсеньйоре, бо бастильський в'язень незрівнянно вищий за свого брата, і, якби цей страждалець вступив на трон Франції, вона дізналася б про государя, який перевершив би мудрістю і шляхетністю всіх тих, хто правив нею до цього часу.

Фуке на мить упустив на руки голову, обтяжену такою великою таємницею. Підійшовши впритул до нього, Араміс вимовив:

- Між цими близнюками є ще одна суттєва відмінність, відмінність, яка стосується насамперед вас, монсеньйоре: другий не знає Кольбера.

Фуке схопився на ноги, блідий і схвильований. Удар, нанесений прелатом, вразив не стільки його серце, скільки розум.

- Розумію вас, - сказав він Арамісу, - ви пропонуєте змову.

- Приблизно.

- Спробу з числа тих, що змінюють долі народів?

- І суперінтендантів. Ви маєте рацію.

- Коротше кажучи, ви пропонуєте замінити сина Людовика Тринадцятого, того самого, який цієї миті спить у покоях Морфея, на того сина Людовика Тринадцятого, який нудиться у в'язниці?

Араміс усміхнувся, і відблиск зловісних думок промайнув на його обличчі.

- Припустимо.

- Але ви не подумали, - промовив після тяжкого мовчання Фуке, - ви не подумали, що такий політичний акт потрясе дощенту все королівство?

Араміс нічого не відповів.

- Подумайте, - продовжував, гарячкуючи дедалі більше й більше, Фуке, - адже нам доведеться зібрати дворянство, духівництво, третій стан; позбавити влади короля, вкрити страшною ганьбою могилу Людовика Тринадцятого, занапастити життя й честь жінки, Анни Австрійської, занапастити життя й спокій іншої жінки, Марії-Терезії, і, покінчивши з усім перерахованим, якщо тільки ми зможемо з цим покінчити.

- Не розумію вас, - холодно промовив Араміс. - У всьому щойно вами висловленому немає жодного слова, з якого можна було б отримати хоч крихту користі.

- Як! - вигукнув вражений словами прелата Фуке. - Така людина, як ви, не бажає подумати про практичний бік цієї справи? Ви задовольняєтеся дитячою радістю, породжуваною у вас політичною ілюзією, і нехтуєте найважливішими умовами здійснення вашого задуму, тобто дійсністю? Чи можливо це?

- Друже мій, - сказав Араміс, звертаючись до Фуке з поблажливою фамільярністю в тоні, - дозвольте запитати вас, як чинить бог, коли бажає замінити одного короля іншим?

- Бог! - вигукнув Фуке. - Бог віддає виконавцю своєї волі відповідне розпорядження, і той хапає засудженого нею, прибирає його і садить на спорожнілий трон тріумфатора. Але ви забуваєте, що цей виконавець волі господньої зветься смертю. Боже мій, пане д'Ербле, невже у вас був намір?

- Не в цьому справа. Ви заходите у ваших припущеннях далі поставленої мною мети. Хто говорить про смерть Людовика Чотирнадцятого? Хто говорить про те, щоб наслідувати бога в його діяннях? Ні. Я хотів сказати лише про те, що бог робить справи цього роду без жодних потрясінь для держави, без галасу і без особливих зусиль і що люди, натхненні ним, встигають, як і він, в усьому, за що б вони не бралися, хоч би які спроби не робили, хоч би що робили.

- Що ви хочете сказати?

- Я хотів сказати, друже мій, - продовжував Араміс тим самим тоном поблажливої фамільярності, - я хотів сказати тільки наступне: доведіть, що під час підміни короля в'язнем королівство і справді пережило хоч якесь потрясіння, і справді був шум, і справді знадобилися виняткові зусилля.

- Що! - вигукнув Фуке, що став білішим за хустку, якою він витирав собі чоло. - Ви говорите...

- Підіть до королівської спальні, - вимовив з колишнім спокоєм Араміс, - і навіть ви, хто знає тепер таємницю, не помітите, запевняю вас, що королівське ложе займає бастильський в'язень, а не його царствений брат.

- Але ж король! - пробурмотів Фуке, охоплений жахом при цій звістці.

- Якого короля ви маєте на увазі? - запитав Араміс так спокійно і вкрадливо, як тільки вмів. - Того, який ненавидить вас усією душею, чи того, який доброзичливо ставиться до вас?

- Того... який ще вчора?

- Який ще вчора був королем? Заспокойтеся - він зайняв місце в Бастилії, яке занадто довго було зайнято його жертвою.

- Боже правий! Хто ж доставив його в Бастилію?

- Я.

- Ви?

- Так, і з вражаючою легкістю. Я викрав його минулої ночі, і поки він спускався в темряву, суперник його піднімався до світла. Не думаю, щоб це викликало якийсь шум. Блискавка, яка не супроводжується громом, ніколи нікого не будить.

Фуке глухо скрикнув, ніби його вразив незримий удар. Судорожно схопившись за голову, він прошепотів:

- І ви це зробили?

- Досить спритно. Що ви думаєте про це?

- Ви скинули короля? Ви ув'язнили його?

- Так, усе це зроблено мною.

- І це сталося тут, у Во?

- Так, тут, у Во, у покоях Морфея. Чи не здається вам, що їх побудували, передбачаючи подібну справу?

- І це сталося...

- Цієї ночі.

- Цієї ночі?

- Між дванадцятою і годиною пополуночі.

Фуке зробив рух, немов збирався кинутися на Араміса, але втримався і тільки вимовив:

- У Во! У мене в будинку!

- Очевидно, що так. І тепер, коли Кольбер не зможе пограбувати вас, цей будинок - ваш, як ніколи раніше.

- Отже, цей злочин скоєно в моєму будинку?

- Злочин? - промовив вражений прелат.

- Це - приголомшливий, жахливий злочин! - продовжував Фуке, збуджуючись усе більше й більше. - Злочин гірший, ніж убивство! Злочин, що зганьбив моє ім'я навіки, що прирікає мене навіювати жах потомству!

- Ви, пане, марите, - сказав невпевненим голосом Араміс, - не слід говорити так голосно: тихіше!

- Я буду кричати так голосно, що мене почує весь світ.

Фуке повернувся до прелата і глянув йому прямо в очі.

- Так, - повторив він, - ви мене збезчестили, вчинивши цю зраду, цей злочин над моїм гостем, над тим, хто спокійно спав під моїм дахом. О, горе мені!

- Горе тому, хто під вашим дахом готував вам розорення, готував вам загибель! Ви забули про це?

- Він був моїм гостем, він був моїм королем!

Араміс встав із перекошеним ротом і очима, що налилися кров'ю:

- Невже я маю справу з божевільним?

- Ви маєте справу з порядною людиною.

- Божевільний!

- З людиною, яка завадить вам довести ваш злочин до кінця. З людиною, яка скоріше віддасть перевагу смерті, віддасть перевагу вбити вас своєю рукою, ніж дозволить збезчестити себе.

І Фуке, схопивши шпагу, яку д'Артаньян встиг повернути йому і яка лежала біля узголів'я ліжка, рішуче оголив блискучу сталь.

Араміс насупив брови і сунув руку за пазуху, ніби збирався витягти звідти зброю. Цей рух не вислизнув від погляду Фуке. Тоді, шляхетний і прекрасний у своєму великодушному пориві, він відкинув від себе шпагу, що відкотилася до ліжка, і, підійшовши до Араміса, торкнувся його плеча своєю беззбройною рукою.

- Пане, - сказав він, - мені було б солодко померти, не сходячи з цього місця, щоб не бачити моєї ганьби, і якщо у вас збереглася хоч краплина дружби до мене, убийте мене.

Араміс завмер у безмовності й нерухомості.

- Ви не відповідаєте мені?

Араміс злегка підняв голову, і надія знову блиснула в його очах.

- Подумайте, монсеньйоре, - заговорив він, - про все, що чекає на вас. Відновлено справедливість, король ще живий, і його ув'язнення рятує вам життя.

- Так, - відповів Фуке, - ви могли діяти в моїх інтересах, але я не приймаю вашої послуги. При всьому цьому я не бажаю губити вас. Ви вільно вийдете з цього будинку.

Араміс придушив обурення, що рвалося з його розбитого серця.

- Я гостинний господар для всіх, - продовжував Фуке з непередаваною величчю, - вас не принесуть у жертву, так само як і того, чию загибель ви замишляли.

- Це ви, ви будете принесені в жертву, ви! - вимовив Араміс глухим голосом.

- Приймаю ваше пророцтво як пророцтво, пане д'Ербле, але ніщо не зупинить мене. Ви покинете Во, ви покинете Францію; даю вам чотири години, щоб ви могли сховатися в надійному місці.

- Чотири години! - недовірливо й глузливо пробурмотів Араміс.

- Даю вам чесне слово Фуке! Ніхто не стане переслідувати вас протягом цього часу. Таким чином, ви випередите на чотири години погоню, яку король не забариться вислати за вами.

- Чотири години! - гнівно повторив Араміс.

- Цього більш ніж достатньо, щоб сісти в човен і досягти Бель-Іля, який я надаю вам як притулок.

- А... - кинув Араміс.

- На Бель-Ілі ви будете моїм гостем, і ваша особа буде для мене такою ж священною, як особа його величності, поки він перебуває у Во. Вирушайте, д'Ербле, їдьте - і, поки я живий, жодна волосина не впаде з вашої голови.

- Спасибі, - сказав Араміс із похмурою іронією.

- Отже, поспішайте; потисніть мені руку, і помчимо: ви - рятувати ваше життя, я - рятувати мою честь.

Араміс вийняв з-за пазухи руку; вона була закривавлена: він нігтями роздер собі груди, немов би караючи їх за те, що в них зародилося стільки безплідних мрій, ще більш марнотратних, божевільних і швидкоплинних, ніж життя людське. Фуке жахнувся; він перейнявся жалістю до Араміса і з розкритими обіймами підійшов до нього.

- У мене немає з собою зброї, - пробурмотів Араміс, неприступний і страшний, як тінь Дідони*.

Потім, так і не доторкнувшись до руки, простягнутої йому суперінтендантом, він відвернувся і відступив на два кроки назад. Його останнім словом було прокляття, його останнім жестом був жест, яким супроводжують анафему, проголошену з церковного амвона, і який він накреслив закривавленою рукою, заляпавши при цьому своєю кров'ю обличчя Фуке.

І обидва кинулися на потаємні сходи, які вивели їх у внутрішній двір.

Фуке велів закладати коней, найкращих, які в нього були. Араміс зупинився біля основи сходів, якими потрібно було піднятися, щоб потрапити до Портоса. Тут він простояв досить довгий час, віддаючись роздумам, і поки він болісно розмірковував над становищем, що склалося, встигли закласти карету Фуке. Промчавши головним двором замку, вона мчала вже дорогою до Парижа.

«Їхати одному?.. - говорив сам собі Араміс. - Попередити про те, що трапилося, принца?.. Прокляття!.. Попередити принца, але що ж далі?.. Взяти принца з собою?.. Всюди тягати за собою це звинувачення в плоті і крові?... Або війна?.. Нещадна громадянська війна?.. Але для війни немає ні сил, ні засобів!.. Немислимо!.. Але що ж він стане без мене робити? Без мене він впаде, впаде так само, як я!.. Хто знає?.. Так нехай же здійсниться визначене йому!.. Він був приречений, нехай залишиться приреченим і надалі!.. О боже! Загинув! Так, так, я загинув!.. Що ж робити?.. Бігти на Бель-Іль!.. Так!.. Але Портос залишиться тут, і почне говорити, і буде всім про все розповідати!.. І до того ж, можливо, постраждає!.. Я не можу допустити, щоб Портос постраждав. Він - частина мене; його страждання - моє страждання. Портос вирушить разом зі мною, Портос розділить мою долю. Так, так, так потрібно ».

І Араміс, побоюючись зустрітися з ким-небудь, у кому його квапливість могла породити підозри, обережно, ніким не помічений, піднявся сходами сходів.

Портос, який щойно повернувся з Парижа, спав уже сном людини з чистою совістю. Його величезне тіло так само швидко забувало втому, як розум його - думку.

Араміс увійшов, легкий як тінь. Підійшовши до Портоса, він поклав руку на плече велетня.

- Прокиньтеся, Портосе, прокиньтеся! - крикнув він.

Портос підкорився, встав, розплющив очі, але розум його ще спав.

- Ми їдемо, - сказав Араміс.

- А! - вимовив Портос.

- Ми їдемо верхи, і поскачемо так, як ніколи ще не скакали.

- А! - повторив Портос.

- Одягайтеся, друже мій.

Допомагаючи велетню одягнутися, він поклав йому в кишеню його золото і діаманти. І в той час як він робив це, його увагу привернув легкий шум. У дверях стояв д'Артаньян.

Араміс здригнувся.

- Якого біса ви так метушитеся? - здивувався мушкетер.

- Шшш! - прошепотів Портос.

- Ми їдемо за важливим дорученням, - додав єпископ.

- Везе ж вам! - усміхнувся мушкетер.

- Ні, я втомився, - відповів Портос, - і вважав за краще б поспати, але королівська служба, нічого не поробиш!

- Ви бачили пана Фуке? - запитав Араміс д'Ар-таньяна.

- Так, у кареті, негайно.

- І що ж він вам сказав?

- Він попрощався зі мною.

- І це все?

- Що ж інше йому залишалося сказати? Хіба тепер, коли ви всі в милості, я що-небудь значу?

- Послухайте, - сказав Араміс, укладаючи в обійми мушкетера, - для вас повернулися добрі часи; вам нікому більше заздрити.

- Що ви!

- Я передбачаю, що сьогодні станеться щось таке, після чого ваше становище значно зміцниться.

- Справді?

- Хіба вам не відомо, що я обізнаний про всі новини?

- О так!

- Ви готові, Портосе? Їдемо!

- Їдемо!

- І поцілунком д'Артаньяна.

- Ще б пак!

- Чи готові коні?

- Тут їх більш ніж достатньо. Хочете моїх?

- Ні, у Портоса своя стайня. Прощавайте, прощавайте!

Утікачі сіли в сідла на очах у капітана мушкетерів, який підтримав стремено Портосу. Він проводжав поглядом своїх друзів, що віддалялися, поки вони не зникли з поля зору.

«У всякому іншому разі, - подумав гасконець, - я сказав би, що ці люди тікають, але нині політичне життя так змінилося, що це називається - їхати за важливим дорученням. А мені-то зрештою яке діло до цього? Піду займуся своїми справами ».

І він із філософським спокоєм пішов до себе в кімнату.

CCXXVIII. Як у Бастилії виконували накази

Фуке летів з нечуваною швидкістю. Дорогою він здригався від жаху, повертаючись все знову і знову до думки про те, що щойно стало відомим йому.

«Яким же були, - думав він, - ці незвичайні люди в молодості, якщо навіть тепер, ставши, по суті, людьми похилого віку, вміють вони створювати подібні плани і виконують їх не моргнувши оком?»

Неодноразово він звертався до себе з питанням, чи не сон усе те, що розповів йому Араміс, чи не байка, чи не пастка, і чи не знайде він, приїхавши в Бастилію, наказ про свій арешт, згідно з яким його, Фуке, замкнуть разом із поваленим королем.

Подумавши про це, він направив з дороги кілька секретних розпоряджень, скориставшись для цього короткою зупинкою, яку вони зробили, щоб змінити коней. Ці розпорядження були адресовані їм д'Артаньяну і тим військовим командирам, вірність яких була поза підозрою.

«Таким чином, - вирішив Фуке, - чи буду я ув'язнений у Бастилії, чи ні, я надам королю послугу, яку вимагає від мене моя честь. Якщо я повернуся вільним, накази прибудуть після мене і ніхто, отже, не встигне їх роздрукувати; я зможу взяти їх назад; якщо ж я затримаюся, то всім, кому вони мною спрямовані, стане зрозуміло, що сталося нещастя. У цьому разі я можу очікувати, що і мені, і королю буде надано допомогу».

Приготувавшись, таким чином, до будь-яких несподіванок, Фуке під'їхав до воріт Бастилії.

Те, чого ніколи не траплялося в Бастилії з Арамісом, сталося з Фуке. Марно називав він себе, марно намагався змусити впізнати себе - його вперто відмовлялися впустити всередину фортеці.

Після нескінченних умовлянь, погроз і наполягань йому вдалося вмовити одного вартового, щоб той повідомив про нього свого сержанта, а той, своєю чергою, вирушив із доповіддю до майора. Що стосується коменданта, то його так і не наважилися турбувати заради такої дрібниці.

Фуке, сидячи в кареті біля воріт фортеці, злився, проклинаючи непередбачувану перешкоду і чекаючи повернення сержанта, який пішов до майора. Нарешті той з'явився, похмурий і злий.

- Ну, - нетерпляче запитав Фуке, - що наказав майор?

- Пане сержанте, - відповів сержант, - майор розсміявся мені в очі і сказав, що пан Фуке у Во. І якби навіть він опинився в Парижі, то все одно не піднявся б так рано.

- Чорт забирай! Ви - стадо бовдурів! - крикнув міністр і вискочив із карети.

Перш ніж сержант встиг зачинити хвіртку, Фуке, прослизнувши на подвір'я через щілину, стрімко кинувся вперед, незважаючи на крики сержанта, який кликав на допомогу.

Фуке біг усе далі й далі. Сержант, наздоганяючи його, крикнув вартовому, який охороняв другу хвіртку:

- До зброї, вартовий, до зброї!

Вартовий зустрів міністра пікою; але Фуке, сильний і спритний, до всього ж ще й розгніваний, вихопив піку з рук солдата і вдарив його по плечу. Сержант, підійшовши надто близько, також дістав свою порцію; обидва стали нестямно волати, і на їхні крики вибігла в повному складі вся варта.

Однак між цими людьми знайшовся один, який знав суперінтенданта в обличчя; він закричав:

- Монсеньйор!.. Ах монсеньйор!.. Зупиніться ж, панове, що ви робите?

І він утримав інших, які збиралися помститися за товаришів.

Фуке велів пропустити його у внутрішній двір, але почув у відповідь, що це заборонено. Він велів покликати коменданта, який уже знав про весь цей галас біля воріт і втік разом із майором, своїм помічником, на чолі загону з двадцяти осіб, переконаний, що на Бастилію було скоєно напад.

Безмо одразу впізнав Фуке і впустив оголену шпагу, якою розмахував вельми сміливо.

- Ах, монсеньйоре! - пробурмотів він. - Тисяча вибачень.

- Пане, - сказав весь червоний і обливаючись потом суперінтендант, - вітаю вас, ваша охорона служить на славу.

Безмо зблід, сприймаючи ці слова за іронію, що віщувала дикий гнів.

Але Фуке віддихався і жестом покликав вартового, а також сержанта, які потирали плечі в місцях ударів.

- Двадцять пістолів вартовому, - наказав він, - п'ятдесят пістолів сержанту. Вітаю вас, панове; я замовлю за вас слівце перед його величністю. А тепер давайте поговоримо з вами, пане де Безмо.

І під схвальний шепіт солдатів він пішов за комендантом Бастилії.

Безмо вже тремтів від сорому і тривоги. Наслідки ранкового відвідування Араміса починали, здавалося, даватися взнаки, і до того ж такі наслідки, які й справді мали жахати людину, що перебуває на державній службі.

Стало ще гірше, коли Фуке, дивлячись на коменданта впритул, різко запитав:

- Скажіть, ви бачили сьогодні вранці пана д'Ербле?

- Так, монсеньйоре.

- І вам не вселяє жаху злочин, у якому ви брали участь?

«Ну, починається!» - подумав Безмо.

- Який злочин, монсеньйоре? - пробурмотів він.

- Злочин, за який вас личить, пане, четвертувати; подумайте гарненько про це. Втім, тепер не час обрушувати на вас гнів. Зараз же ведіть мене до вашого в'язня.

- До якого в'язня? - затремтів Безмо.

- Ви прикидаєтеся, що ні про що не обізнані. Чудово, це найкраще, що ви можете зробити. Якби ви зізналися в тому, що свідомо брали участь у такій приголомшливій справі, вам був би кінець. Але я зроблю вигляд, що вірю у ваше незнання.

- Благаю вас, монсеньйоре...

- Добре, ведіть мене до вашого в'язня.

- До Марчіалі?

- Хто такий Марчіалі?

- Це арештант, привезений сьогодні вранці паном д'Ербле.

- Його звуть Марчіалі? - здивувався суперінтендант, збентежений наївною впевненістю Безмо.

- Так, монсеньйоре, він тут записаний під таким ім'ям.

Фуке проник своїм поглядом до глибини душі коменданта цієї знаменитої королівської в'язниці. Із проникливістю, властивою людям, наділеним протягом багатьох років владою, він прочитав у цій душі щире здивування. Утім, подивившись хоча б одну тільки хвилину на цю фізіономію, чи можна було подумати, що Араміс узяв таку людину в спільники?

- Це і є той самий в'язень, - запитав Фуке у Безмо, - якого пан д'Ербле відвіз третього дня?

- Так, монсеньйоре.

- І якого він привіз сьогодні вранці назад, - жваво додав Фуке, який одразу ж збагнув сутність плану єпископа.

- Так, так, монсеньйоре. Якщо монсеньйор приїхав для того, щоб взяти його в мене, я буду безмежно вдячний монсеньйору. Я й так уже збирався писати з приводу цього Марчіалі.

- Що ж він робить?

- Від самого ранку я надзвичайно незадоволений ним; у нього такі напади сказу, що здається, ніби Бастилія не витримає і готова обрушитися.

- Я дійсно позбавлю вас від нього, - заявив Фуке.

- Ах, тим краще!

- Ведіть же мене в його камеру.

- Ви все ж таки дасте мені формальний наказ?

- Який наказ?

- Наказ короля.

- Зачекайте, я вам підпишу його.

- Цього для мене недостатньо, монсеньйоре; мені потрібен наказ короля.

Фуке зробив вигляд, ніби надзвичайно розсерджений.

- Ви вживаєте стільки пересторог, коли справа йде про звільнення цього в'язня, але покажіть-но мені наказ, на підставі якого ви вже відпускали його звідси!

Безмо показав наказ про звільнення шотландця Сельдона.

- Сельдон - це не Марчіалі, - сказав Фуке.

- Але Марчіалі не звільнений, монсеньйор, він тут.

- Ви ж кажете, що пан д'Ербле вивозив його і потім привіз знову?

- Я не говорив цього.

- Ви сказали про це з такою визначеністю, що мені здається, ніби я і зараз ще чую, як ви вимовляєте ці слова.

- Я обмовився.

- Пане де Безмо, стережіться!

- Я нічого не боюся, монсеньйор, у мене звітність у повному порядку.

- Як ви смієте говорити такі речі?

- Я б сказав те саме і перед богом. Господин д'Ербле привіз мені наказ про звільнення шотландця Сельдона, і Сельдона випущено на свободу.

- Я вам кажу, що Марчіалі також був випущений з Бастилії.

- Це потрібно довести, монсеньйор.

- Дайте мені побачити його.

- Монсеньйор, той, хто править усім королівством, мав би знати, що відвідування ув'язнених без дозволу короля не дозволено.

- Але пан д'Ербле... він-то входив до ув'язненого!

- Це теж потрібно довести, монсеньйоре.

- Ще раз, пане де Безмо, будьте обережні у виборі слів.

- За мене мої справи, монсеньйоре.

- Пан д'Ербле - кінчена людина.

- Кінчена людина! Пан д'Ербле? Незбагненно!

- Ви станете заперечувати, що підкорилися його впливу?

- Я підкоряюся, монсеньйоре, лише правилам королівської служби; я виконую свій обов'язок; пред'явіть мені наказ короля, і ви ввійдете в камеру Марчіалі.

- Послухайте, пане коменданте, даю вам чесне слово, що, якщо ви впустите мене до в'язня, я тієї самої хвилини вручу вам наказ короля.

- Пред'явіть його негайно, монсеньйоре.

- Ось що, пане де Безмо. Якщо ви зараз же не виконаєте моєї вимоги, я велю заарештувати і вас, і всіх офіцерів, які перебувають під вашою командою.

- Перш ніж вчинити це насильство, монсеньйоре, будь ласка, візьміть до уваги, - сказав зблідлий Безмо, - що ми підкоримося лише наказу його величності. То чому ж ви не хочете дістати наказ короля, щоб побачити цього Марчіалі, якщо вам однаково доведеться дістати королівський наказ, щоб заподіяти стільки неприємностей ні в чому не винній людині, якою є ваш покірний слуга? Зверніть вашу милостиву увагу на те, що ви лякаєте мене до смерті, монсеньйоре; я тремчу; ще трохи - і я втрачу свідомість.

- Ви ще більше здригнетеся, пане де Безмо, коли я повернуся сюди з тридцятьма гарматами і десятьма тисячами солдатів...

- Боже мій, тепер уже монсеньйор втрачає розум!

- Коли я зберу проти вас і ваших проклятих бійниць увесь паризький народ, зламаю вашу браму і велю повісити вас на зубцях кутової вежі.

- Монсеньйор, монсеньйор, заради бога!

- Я даю вам на роздуми десять хвилин, - сказав Фуке абсолютно спокійним голосом. - Ось я сідаю в це крісло і чекаю. Якщо через десять хвилин ви продовжуватимете так само наполягати, я вийду звідси. Можете скільки завгодно вважати мене божевільним, але ви побачите, до чого поведе ваша впертість.

Безмо в розпачі тупнув ногою, але нічого не відповів. Бачачи це, Фуке схопив зі столу перо й папір і написав:

«Наказ панові купецькому старшині зібрати ополчення городян і йти на Бастилію, щоб послужити його величності королю».

Безмо знизав плечима; тоді Фуке знову взявся за перо і цього разу написав:

«Наказ герцогу Бульонському і принцу Конде стати на чолі швейцарців і гвардії та йти на Бастилію, щоб послужити його величності королю...»

Безмо взявся розмірковувати. Фуке тим часом писав:

«Наказ усім солдатам, городянам, а також дворянам схопити і затримати, де б вони не перебували, шевальє д'Ербле, ваннського єпископа, і його спільників, до яких належать, по-перше, пан де Безмо, комендант Бастилії, підозрюваний у зраді, заколоті та образі його величності...»

- Зупиніться, монсеньйоре! - вигукнув Безмо. - Я нічого в цьому не розумію; але в найближчі дві години може трапитися стільки нещасть, хоча б їхньою причиною і було безумство, що король, який судитиме мене, побачить, чи був я винен, порушуючи встановлений ним порядок, щоб запобігти неминучій катастрофі. Ходімо у вежу, монсеньйоре: ви побачите Марчіалі.

Фуке кинувся геть із кімнати, і Безмо пішов слідом за ним, витираючи холодний піт, що стікав із чола.

- Який жахливий ранок! - говорив він. - Яка напасть!

- Ідіть швидше! - квапив коменданта Фуке.

Безмо зробив знак сторожу, щоб той ішов уперед. Він боявся свого супутника. Фуке це помітив і суворо сказав:

- Досить бешкетувати! Залиште цю людину, беріть ключі до рук і показуйте дорогу. Треба, щоб ніхто, розумієте, щоб ніхто не був свідком сцени, яка зараз відбудеться в камері Марчіалі.

- Ах, - нерішуче вимовив Безмо.

- Знову! Скажіть ще раз ні, і я піду з Бастилії; я сам доставлю за призначенням складені мною накази.

Безмо опустив голову, узяв ключі й почав підніматися разом із міністром сходами, що вели у верхні поверхи вежі.

У міру того, як вони підіймалися все вище цими сходами, що звивалися нескінченною спіраллю, приглушені стогони ставали виразними криками і жахливими прокльонами.

- Що це? - запитав коменданта Фуке.

- Це ваш Марчіалі, ось як волають божевільні!

Фуке здригнувся. У крику страшнішому, ніж усі інші, він упізнав голос короля Франції. Він зупинився і вирвав зв'язку ключів з рук Безмо, який остаточно розгубився. Останнього охопив страх, як би цей новий безумець не проломив йому одним із ключів, чого доброго, череп.

- Ах! - скрикнув він. - Пан д'Ербле мені про це не говорив.

- Ключ! - закричав Фуке. - Де ключ від дверей, які я хочу відімкнути?

- Ось він.

Жахливий крик, супроводжуваний шаленими ударами у двері, породив ще жахливіше відлуння на сходах.

- Ідіть геть! - сказав Фуке загрозливим голосом.

- Нічого не маю проти, - пробурмотів Безмо. - Отже, двоє скажених залишаться віч-на-віч, і я переконаний, що один прикінчить іншого.

- Ідіть геть! - повторив ще раз Фуке. - Якщо ви вступите на ці сходи раніше, ніж я покличу вас, пам'ятайте: ви займете місце найостаннішого з ув'язнених у Бастилії.

- Я помру, тут і говорити нічого, - бурмотів комендант, віддаляючись хиткою ходою.

Крики в'язня лунали дедалі голосніше. Фуке переконався, що Безмо дійшов до останніх сходинок. Він вставив ключ у замок перших дверей. Тоді він виразно почув хрипкий голос Людовика, який кликав, випромінюючи безсилу лють:

- На допомогу! Я король! На допомогу!

Ключ перших дверей не підходив до других. Фуке довелося відшукувати потрібний ключ у зв'язці, відібраній ним у Безмо.

У цей час король, не пам'ятаючи себе, божевільний, скажений, кричав диким, нелюдським голосом:

- Фуке засадив мене в цю клітку! На допомогу проти Фуке! Я король! На допомогу до короля проти Фуке!

Цей рев розривав серце міністра. Він супроводжувався жахливими ударами у двері, завданими уламком стільця, яким король користувався, немов тараном. Нарешті Фуке вибрав потрібний ключ. Абсолютно знесилений король був уже не здатний вимовляти членороздільні звуки, він тільки гарчав:

- Смерть Фуке! Смерть негіднику Фуке!

Двері відчинилися.

CCXXIX. Королівська подяка

Двоє людей, які кинулися один одному назустріч, раптово зупинилися і в жаху скрикнули.

- Ви прийшли вбити мене, пане? - сказав король, одразу впізнавши Фуке.

- Король у такому вигляді! - прошепотів королівський міністр.

І справді, важко уявити собі що-небудь більш страшне, ніж вигляд молодого короля в ту мить, коли його побачив Фуке. Його одяг був у лахмітті; відкрита і розірвана на шматки сорочка була просякнута потом і кров'ю, що сочилася з його подряпаних рук і грудей.

Розгублений, блідий, з піною біля рота, з волоссям, що стирчало в різні боки, Людовик XIV був схожий на статую, яка одночасно зображала відчай, голод і страх. Фуке був так зворушений, так вражений, що підбіг до короля з простягнутими руками і з очима, повними сліз.

Людовик підняв на Фуке той самий уламок стільця, яким він щойно так люто бив у двері.

- Ви не впізнаєте найвірнішого з ваших друзів? - запитав Фуке з тремтінням у голосі.

- Друг? Ви? - повторив Людовик, голосно скрегочучи зубами. У цьому скреготінні чулися ненависть і жага негайної помсти.

- І шанобливого слугу? - додав Фуке, кидаючись перед королем на коліна.

Король впустив свою зброю на підлогу. Фуке поцілував королю коліна і ніжно обійняв його.

- Мій король, дитя моє! О, як ви повинні були страждати!

Зміна, що відбулася в його становищі, змусила короля схаменутися; він глянув на себе і, засоромившись від своєї розгубленості, свого божевілля і того, що йому надають заступництво, вивільнився з обіймів Фуке.

Фуке не зрозумів цього мимовільного руху короля. Він не зрозумів, що гордість Людовіка ніколи не пробачить йому того, що він став свідком такої слабкості.

- Поїдьте, ваша величність, ви вільні, - сказав він.

- Вільний? - повторив король. - О, ви повертаєте мені свободу, після того як наважилися підняти руку на свого короля!

- Ви самі не вірите цьому! - вигукнув обурений Фуке. - Адже ви не вірите, що я в чомусь винен перед вами!

І він квапливо й палко розповів про інтригу, жертвою якої став Людовік і яка відома у всіх подробицях нашим читачам. Поки тривала розповідь, Людовік переживав страшні душевні муки, і загибель, якої він уникнув, настільки вразила його уяву, що до такої важливої таємниці, як існування брата, народженого одночасно з ним, він не поставився з належною увагою.

- Пане, - зупинив він Фуке, - це народження близнюків - брехня; незбагненно, як це ви піддалися такому обману.

- Ваша величність!

- Немислимо підозрювати честь і чесноту моєї матері. І мій перший міністр усе ще не здійснив правосуддя над злочинцями?

- Поміркуйте, ваша величність, перш ніж гніватися. Народження вашого брата...

- У мене один-єдиний брат - мій молодший брат, і ви це знаєте так само, як я. Тут, кажу вам, змова, і один із найголовніших її учасників - комендант Бастилії.

- Не поспішайте з висновками, ваша величність. Цю людину обдурили, як і всіх інших, разючою схожістю між принцом і вами.

- Яка схожість? Ось ще!

- Однак цей Марчіалі, мабуть, дуже схожий на вашу величність, якщо всі були введені в оману.

- Нісенітниця!

- Не кажіть цього, ваша величносте: людина, готова зустрітися віч-на-віч з вашими міністрами, з вашою матір'ю, з вашими офіцерами і членами вашої сім'ї, має бути безумовно впевненою у своїй схожості з вами.

- Так, - прошепотів король. - Де ж він?

- У Во.

- У Во? І ви терпите, щоб він усе ще залишався у Во?

- Мені здавалося, що перш за все потрібно було звільнити короля. Я виконав цей свій обов'язок. Тепер я буду робити те, що накаже ваша величність. Я чекаю.

Людовик на мить задумався.

- Приведемо в готовність війська, розташовані в Парижі, - сказав він.

- Наказ щодо цього вже віддано.

- Ви віддали цей наказ! - вигукнув король.

- Так, ваша величність. Через годину ваша величність будете стояти на чолі десяти тисяч солдатів.

Замість відповіді король схопив руку Фуке з такою жагою, що відразу стало очевидним, яку недовіру зберігав він до цієї хвилини до свого міністра, незважаючи на надану ним допомогу.

- І з цими військами, - продовжував король, - ми візьмемо в облогу у вашому домі заколотників, які, ймовірно, встигли вже укріпитися й окопатися.

- Це було б для мене несподіванкою, - відповів Фуке.

- Чому?

- Тому що їхнього очільника, душу цього підприємства, я викрив, і я думаю, що весь план змовників остаточно звалився.

- Ви викрили самозваного принца?

- Ні, я не бачив його.

- Тоді кого ж?

- Голова цієї затії аж ніяк не цей нещасний. Він тільки знаряддя, і його доля, як я бачу, - нещастя навіки.

- Безумовно.

- Винуватець усього абат д'Ербле, ваннський єпископ.

- Ваш друг?

- Він був моїм другом, ваша величність, - з душевною шляхетністю відповів Фуке.

- Це дуже прикро, - сказав король тоном набагато менш шляхетним.

- У такій дружбі, ваша величність, поки я не знав про його злочин, не було нічого, що ганьбило б мене.

- Цей злочин треба було передбачити.

- Якщо я винен, я віддаю себе у ваші руки, ваша величність.

- Ах, пане Фуке, я хочу сказати зовсім не це, - продовжував король, незадоволений тим, що виявив свої злісні думки. - Так от, кажу вам, що хоча цей негідник і був у масці, у мене ворухнулася неясна підозра, що це саме він. Але з цим головою підприємства був також помічник, який погрожував мені своєю геркулесовою силою. Хто він?

- Це, мабуть, його друг, барон дю Валлон, колишній мушкетер.

- Друг д'Артаньяна! Друг графа де Ла Фер! А, - вигукнув король, вимовивши останнє ім'я, - звернемо увагу на зв'язок змовників із віконтом де Бражелоном.

- Ваша величність, не заходьте так далеко! Граф де Ла Фер - найчесніша людина у всій Франції. Задовольняйтеся тими, кого я вам назвав.

- Тими, кого ви мені назвали? Добре! Але ж ви видаєте мені всіх винних, чи не так?

- Що ваша величність розумієте під цим?

- Я розумію під цим, - відповів король, - що, з'явившись на чолі наших військ у Во, ми опануємо це зміїне гніздо, і ніхто з нього не врятується, ніхто.

- Ваша величність велите вбити цих людей?

- До останнього.

- О, ваша величність!

- Не розумійте мене хибно, пане Фуке, - вимовив зарозуміло король. - Тепер уже не ті часи, коли вбивство було єдиним, останнім доводом королів. Ні, слава богу! У мене є парламенти, які судять від мого імені, і ешафоти, на яких виконуються мої веління!

Фуке зблід.

- Я візьму на себе сміливість зауважити, ваша величність, що всякий процес, пов'язаний із цією справою, є смертельним ударом для гідності трону. Не можна, щоб найясніше ім'я Анни Австрійської вимовлялося в народі з усмішкою.

- Треба, пане, щоб правосуддя покарало винних.

- Добре, ваша величність. Але королівська кров не може бути пролита на ешафоті.

- Королівська кров! Ви вірите в це? - Король з люттю тупнув ногою. - Це народження близнюків - вигадка! Саме в цьому, в цій вигадці, я бачу основний злочин пана д'Ербле. І змовники мають понести за нього суворіше покарання, ніж за насильство й образу.

- Покарання смертю?

- Так, пане, так!

- Ваша величність, - твердо вимовив суперінтендант і гордо підняв голову, яку досі тримав низько опущеною, - ваша величність веліть, якщо вам буде завгодно, відрубати голову французькому принцу Філіпу, своєму братові. Це стосується вашої величності, і ви попередньо порадьтеся про це з Анною Австрійською, вашою матір'ю. І все, що ваша величність не накажете, буде доречним. Я не хочу більше втручатися в ці справи навіть заради честі вашої корони. Але я повинен просити вас про одну милість, і я прошу вас про неї.

- Говоріть, - сказав король, збентежений останніми словами міністра. - Що вам потрібно?

- Помилування пана д'Ербле і пана дю Валлона.

- Моїх убивць?

- Тільки заколотників, ваша величність.

- О, я розумію, ви просите про помилування друзів.

- Моїх друзів! - вигукнув глибоко ображений Фуке.

- Так, ваших друзів; безпека моєї держави вимагає, однак, зразкового покарання всіх замішаних у цій справі.

- Я не хочу звертати уваги вашої величності на те, що щойно повернув вам свободу і врятував ваше життя.

- Пане!

- Я не хочу звертати вашої уваги і на те, що якби пан д'Ербле захотів стати вбивцею, він міг би просто вбити вашу величність сьогодні вранці в Сенарському лісі, і все було б скінчено.

Король здригнувся.

- Постріл із пістолета в голову, - додав Фуке, - і невпізнанне обличчя Людовика Чотирнадцятого, яке стало невпізнанним, позбавило б навіки пана д'Ербле від відповідальності за скоєні ним злочини.

Король зблід, уявивши собі небезпеку, на яку він наражався.

- Якби пан д'Ербле, - продовжував суперінтендант, - був убивцею, то йому було б нема чого розповідати мені про свій план у надії забезпечити йому успіх. Позбувшись справжнього короля, він міг би не боятися того, що підроблений король буде коли-небудь викритий. Якби узурпатора впізнала навіть Анна Австрійська, він все одно залишився б її сином. Що ж до совісті пана д'Ербле, то для нього узурпатор був би за будь-яких обставин законним королем Франції, сином Людовика Тринадцятого. До того ж це забезпечувало б змовнику безпеку, цілковиту таємницю і безкарність. Усе це дав би йому один-єдиний

постріл. Так помилуйте ж його, ваша величність, в ім'я того, що ви врятовані!

Але король не тільки не був зворушений цим правдивим зображенням великодушності Араміса, а, навпаки, відчув себе глибоко приниженим. Його неприборкана гордість не могла змиритися з думкою про те, що хтось тримав у своїх руках, на кінчику свого пальця, нитку королівського життя. Кожне слово Фуке, що здавалося вагомим доказом на користь помилування його нещасних друзів, вливало нову краплю отрути в виразкове серце Людовика XIV. Отже, ніщо не могло умилостивити короля, і він різко кинув Фуке:

- Я, право, не візьму до тями, пане, чому ви просите у мене помилування цих людей. Навіщо просити те, що можна отримати і без прохань?

- Я не розумію вас, ваша величність.

- Але ж це зовсім просто. Де я?

- У Бастилії.

- Так, я у в'язниці. І мене вважають божевільним, чи не так?

- Так, ваша величність.

- І тут знають лише Марчіалі?

- Так, Марчіалі.

- У такому разі залиште все, як воно є. Надайте божевільному гнити в казематі, і панам д'Ербле і дю Валлону не знадобиться моє прощення. Новий король обдарує їх своєю милістю.

- Ви марно ображаєте мене, ваша величність, - сухо відповів Фуке. - Якби я хотів звести на трон нового короля, як ви говорите, мені не було б потреби вриватися силою в Бастилію, щоб витягти вас звідси. Це не мало б ані найменшого сенсу. У вашої величності розум помутився від гніву. Інакше ви б не ображали без жодного підґрунтя вашого вірнопідданого, який надав вам таку виняткову послугу.

Людовик зрозумів, що зайшов неналежно далеко і що ворота Бастилії ще не відчинилися перед ним, а тим часом шлюзи, якими великодушний Фуке стримує свій гнів, починають уже відчинятися.

- Я сказав це зовсім не для того, щоб завдати вам образи, пане, - промовив король. - Ви звертаєтеся до мене з проханням про помилування, і я відповідаю вам, керуючись моєю совістю, а моя совість підказує, що винні, про яких ми говоримо, не заслуговують ні помилування, ні прощення.

Фуке мовчав.

- Те, що я роблю, - додав король, - настільки ж шляхетне, як те, що зробили ви, тому що я повністю у вашій владі, і, можливо, навіть ще шляхетніше, тому що ви ставите мені умови, від яких може залежати моя свобода і моє життя, і відмовити - значить пожертвувати ними.

- Я і справді не правий, - погодився Фуке, - так, я мав вигляд людини, яка вимагає для себе милість; я в цьому каюся і прошу вибачення, ваша величність.

- Вас пробачено, дорогий пане Фуке, - сказав король з посмішкою, яка остаточно повернула ясність його обличчю, змученому стількома переживаннями.

- Я отримав ваше прощення, - продовжував уперто міністр, - а панове д'Ербле і дю Валлон?

- Ніколи, поки я живий, не отримають його, - відповів невблаганний король. - І зробіть послугу, ніколи більше не заговорюйте зі мною про це.

- Підкоряюся, ваша величність.

- І ви не збережете ворожого почуття до мене?

- О ні, ваша величність, адже я це передбачав і тому вжив певних заходів.

- Що це означає?

- Пан д'Ербле ніби віддав себе в мої руки, пан д'Ербле дав мені щастя врятувати мого короля і мою батьківщину. Я не міг засудити пана д'Ербле на смерть. Я також не міг піддати його найзаконнішому гніву вашої величності, це було б все одно що власноруч убити його.

- Що ж ви зробили?

- Я надав пану д'Ербле найкращих коней з моєї стайні, і вони випередили на чотири години всіх тих, кого ваша величність зможе послати в погоню за ними.

- Нехай так! - пробурмотів Людовик. - Світло все ж досить велике, щоб мої слуги надолужили ті чотири години, які ви подарували пану д'Ербле.

- Даруючи йому ці чотири години, я знав, що дарую йому життя. І він збереже його.

- Як так?

- Після гарної їзди, випереджаючи весь час на чотири години погоню, він досягне мого замку Бель-Іль, який я надав йому як притулок.

- Але ви забуваєте, що подарували Бель-Іль не кому іншому, як мені.

- Не для того, однак, щоб там заарештували моїх гостей.

- Отже, ви його забираєте в мене.

- Для цього - так, ваша величність.

- Мої мушкетери займуть його, ось і все.

- Ні ваші мушкетери, ні навіть уся ваша армія, ваша величносте, - холодно сказав Фуке. - Бель-Іль неприступний.

Король позеленів, і в очах його заблищали блискавки. Фуке зрозумів, що він загинув, але суперінтендант був не з тих, хто відступає, коли їх кличе голос честі. Він витримав вогненний погляд короля. Людовик придушив у собі сказ і після нетривалого мовчання вимовив:

- Ми їдемо у Во?

- Я чекаю на накази вашої величності, - відповів Фуке, відважуючи низький уклін, - але мені здається, що вашій величності необхідно змінити сукню, перш ніж ви з'явитеся перед вашим двором.

- Ми заїдемо в Лувр. Ходімо.

І вони пройшли повз розгубленого Безмо, який побачив ще раз, як виходив з Бастилії Марчіалі. Комендант у жаху вирвав у себе останні залишки волосся.

Щоправда, Фуке дав йому в руки наказ, на якому король написав: «Бачив і схвалюю. Людовик».

Безмо, нездатний більше зв'язати хоча б дві думки, у відповідь на це вдарив щосили кулаком по власній голові.

CCXXX. Лжекороль

У цей самий час король-узурпатор продовжував хоробро виконувати свою роль.

Філіп велів починати ранковий прийом відвідувачів - це був так званий малий прийом. Перед дверима його спальні зібралися вже всі удостоєні великої честі бути присутніми при одяганні короля. Він зважився віддати це розпорядження, незважаючи на відсутність пана д'Ербле, який, всупереч його очікуванням, не повертався, і наші читачі знають, що було причиною цього. Але принц, вважаючи, що його відсутність не може бути тривалою, захотів, як усі честолюбці, випробувати свої сили і щастя, не користуючись нічиїм заступництвом і порадою.

До цього спонукала його й думка про те, що серед відвідувачів, безсумнівно, буде й Анна Австрійська, його мати, якою його принесли в жертву і яка була так винна перед ним. І Філіп, побоюючись, як би не проявити природної за таких обставин слабкості, не хотів, щоб свідком її виявилася та людина, перед якою йому личило, навпаки, виставляти напоказ свою силу.

Відчинилися двері, і в королівську спальню в цілковитому мовчанні увійшли кілька людей. Поки лакеї одягали його, Філіп не приділяв ані найменшої уваги тим, хто знову увійшов. Напередодні він бачив, як поводився на малому прийомі його брат Людовик. Філіп зображував короля, і зображував його так, що ні в кому не викликав ні найменшої підозри.

І лише після закінчення туалету - у мисливському костюмі того ранку - він почав прийом. Його пам'ять, а також нотатки, складені для нього Арамісом, дали йому змогу одразу ж упізнати Анну Австрійську, яку тримав під руку принц, його молодший брат, і принцесу Генрієтту під руку з де Сент-Еньяном.

Побачивши всі ці обличчя, він усміхнувся; впізнавши матір - здригнувся.

Шляхетне і запам'ятовуване обличчя, змучене сумом, ніби переконувало принца не засуджувати велику королеву, яка принесла в жертву державі своє дитя. Він знайшов свою матір прекрасною. Він знав, що Людовик XIV любить її, він обіцяв собі також любити її і поводитися так, щоб не стати для неї жорстокою відплатою, що затьмарює дні її старості.

Він подивився на свого брата з ніжністю, яку неважко зрозуміти. Той нічого в нього не забрав, нічим не отруїв його життя. Будучи ніби бічною гілкою, що не заважає стовбуру невтомно тягнутися вгору, він анітрохи не дбав про прославляння і звеличення свого життя. Філіп обіцяв собі бути по відношенню до нього добрим братом - адже цьому принцу було достатньо золота, на яке купують задоволення.

Він люб'язно кивнув де Сент-Еньяну, що гнувся в поклонах і реверансах, і, тремтячи, простягнув руку невістці, Генрієтті, краса якої вразила його. Але він побачив у її очах холодок, який йому сподобався, бо полегшував майбутні стосунки з нею.

«Наскільки мені буде зручніше, - думав він, - бути її братом, а не коханим».

Єдина зустріч, якої він у цей момент побоювався, - це зустріч із королевою Марією-Терезією, оскільки його серце і розум, які щойно зазнали таких випробувань, незважаючи на ґрунтовне загартування, могли б не витримати нового потрясіння. На щастя, вона не прийшла.

Анна Австрійська завела дипломатичну розмову про прийом, який Фуке влаштував королівській родині. Вона перемішувала ворожі випади з компліментами королю, питаннями про його здоров'я, ніжними материнськими лестощами і тонкими хитрощами.

- Ну, сину мій, - запитала вона, - чи змінили ви думку про пана Фуке?

- Сент-Еньян, - сказав Філіп, - будьте люб'язні дізнатися, чи здорова королева.

За цими словами, першими, голосно вимовленими Філіпом, легка відмінність у його голосі й голосі Людовика XIV не вислизнула від материнського слуху. Анна Австрійська пильно подивилася на сина.

Де Сент-Еньян вийшов. Філіп продовжував:

- Ваша величність, мені не подобається, коли погано говорять про пана Фуке, ви це знаєте, і ви самі добре відгукувалися про нього.

- Це правильно; але ж я тільки запитала, як тепер ви до нього ставитеся.

- Ваша величносте, - зауважила Генрієтта, - я завжди любила пана Фуке; він хороша людина, і до того ж людина відмінного смаку.

- Суперінтендант, який ніколи не торгується, - додав, своєю чергою, принц, - і незмінно викладає золото, коли не звернешся до нього.

- Кожен із нас думає лише про себе, - зітхнула королева-мати, - і ніхто не зважає на інтереси держави. Пане Фуке, але ж це незаперечно, пан Фуке розоряє країну!

- Хіба і ви, матінко, теж, - сказав трохи тихіше Філіп, - стали захисницею пана Кольбера?

- Що? - запитала здивована королева.

- Право, я знаходжу, що ви говорите, як давня ваша приятелька, пані де Шеврез.

При цьому імені Анна Австрійська стиснула губи і зблідла. Філіп зачепив левицю.

- Чому ви нагадуєте мені про пані де Шеврез і чому ви сьогодні відновлені проти мене?

Філіп продовжував:

- Хіба пані де Шеврез не затіває нескінченних підступів проти якої-небудь зі своїх жертв? Хіба пані де Шеврез нещодавно не відвідала вас, матінко?

- Ви говорите, пане, зі мною таким чином, що мені здається, ніби я чую вашого батька, короля.

- Мій батько не любив пані де Шеврез, і мав рацію. Я теж її не люблю, і якщо вона надумає з'явитися сюди, як бувало, під приводом випрошування грошей, а насправді щоб сіяти ворожнечу й ненависть, то тоді...

- Тоді? - гордовито перепитала Анна Австрійська, ніби сама викликаючи грозу.

- Тоді, - рішуче відповів молодий чоловік, - я вижену з королівства пані де Шеврез і з нею разом усіх наперсників її таємниць і секретів.

Він не розрахував сили, що міститься в цих страшних словах, або, можливо, йому захотілося перевірити їхню дію, як усякому, хто, страждаючи від болю, що ніколи не полишає його, і прагнучи порушити одноманітність страждань, які стали звичними, роздирає свою рану, щоб викликати хоча б гострий біль.

Анна Австрійська ледь не знепритомніла; її широко відкриті, але вже знесилені очі на мить перестали бачити; вона простягнула руки до молодшого сина, який негайно ж обійняв її, не боячись розсердити короля.

- Ваша величність, - прошепотіла вона, - ви жорстокі до своєї матері.

- Чому ж, ваша величність? - відповів Філіп. - Адже я говорю лише про пані де Шеврез, а хіба моя мати віддасть перевагу пані де Шеврез перед спокоєм моєї держави і моєю безпекою? Я стверджую, що пані де Шеврез завітала до Франції, щоб роздобути грошей, і що вона звернулася до пана Фуке, пропонуючи продати йому якусь таємницю.

- Таємницю? - вигукнула Анна Австрійська.

- Що стосується розкрадань, нібито скоєних суперінтендантом, але це брехня, - додав Філіп. - Пан Фуке з обуренням прогнав її геть,

віддаючи перевагу повазі короля перед усякою змовою з інтриганами. Тоді пані де Шеврез продала свою таємницю пану Кольберу, але оскільки вона ненаситна і їй мало тих ста тисяч екю, які вона виманила в цього наказного, вона задумала мітити вище, у пошуках глибших джерел. Чи вірно це, ваша величність?

- Ви обізнані рішуче про все, - сказала швидше стривожено, ніж розгнівано, королева.

- Тому, - продовжував Філіп, - я маю право не любити цю фурію, яка з'являється до мого двору, щоб чорнити одних і розоряти інших. Якщо бог потерпів, щоб були скоєні відомі злочини, і приховав їх у тіні свого милосердя, то я жодним чином не допущу, щоб пані де Шеврез отримала можливість порушити божественні приречення.

Ця остання частина промови Філіпа до того схвилювала королеву Анну, що Філіп пожалів її. Він узяв її руку й ніжно поцілував; вона не відчула, що в цьому поцілунку, незважаючи на серцевий бунт і образу, було прощення восьми років жахливих страждань.

Філіп помовчав; він дав влягтися хвилюванню, породженому тим, що він щойно висловив; за кілька секунд він жваво і навіть весело проговорив:

- Ми сьогодні ще не поїдемо звідси, у мене є план.

Він повернувся до дверей, сподіваючись побачити біля них Араміса, відсутність якого починала його обтяжувати.

Королева-мати висловила бажання повернутися до себе.

- Залишіться, матінко, - попросив Філіп, - я хочу помирити вас із паном Фуке.

- Але я і не ворогую з паном Фуке, я тільки боялася його марнотратства.

- Ми наведемо в усьому цьому належний порядок, і відтепер суперінтендант буде в нас проявляти лише свої хороші якості.

- Кого розшукує ваша величність? - запитала Генріетта, помітивши, що король поглядає на двері. Вона хотіла нишком вколоти його, бо думала, що він чекає на Лавальєр або на лист від неї.

- Сестро моя, - відповів молодий чоловік, який вгадав з вражаючою проникливістю, для якої тільки тепер доля знайшла застосування, таємну думку принцеси, - я чекаю на одну чудову в усіх відношеннях людину, наймайстернішого радника, якого я хочу представити присутнім, доручивши його вашим милостям. Ах, д'Артаньян, входьте.

Д'Артаньян увійшов.

- Що накажете, ваша величність?

- Скажіть, де ваннський єпископ, ваш друг?

- Але, ваша величність...

- Я чекаю його, а він усе не показується. Веліть його розшукати.

Д'Артаньян був вражений; втім, здивування його тривало недовго; зметикувавши, що Араміс за дорученням короля таємно покинув Во, він вирішив, що король хоче зберегти секрет про себе.

- Ваша величність зволите наполягати, щоб відшукали пана д'Ербле? - запитав він.

- Наполягати - ні, навіщо ж, - відповів Філіп, - він мені не так уже й потрібен; але якщо б його все-таки відшукали...

«Я вгадав!» - сказав собі д'Артаньян.

- Цей пан д'Ербле, - зауважила Анна Австрійська, - ваннський єпископ - друг пана Фуке?

- Так, ваша величність, колись він був мушкетером.

Анна Австрійська почервоніла.

- Він один із чотирьох сміливців, які свого часу здійснили стільки чудес.

Королева-мати тут же розкаялася у своєму бажанні вкусити; щоб зберегти останні зуби, вона припинила цю неприємну для неї розмову.

- Яким би не був ваш вибір, сину мій, я впевнена, що він буде чудовим.

Усі схилилися перед королем.

- Ви побачите, - продовжував Філіп, - глибину Рішельє без скупості Мазаріні.

- Першого міністра, ваша величність? - запитав переляканий принц, брат короля.

- Милий брате, я вам розповім про це пізніше; але як дивно, що пана д'Ербле все ще немає.

Він покликав лакея і наказав:

- Нехай попередять пана Фуке, що мені потрібно поговорити з ним. О, у вашій присутності, - не йдіть.

Де Сент-Еньян повернувся з добрими звістками про королеву. Вона залишилася в ліжку тільки заради обережності, тільки заради того, щоб мати сили виконати всі веління короля.

І поки всюди шукали суперінтенданта й Араміса, новий король спокійно продовжував проходити своє випробування, і всі, рішуче всі - члени королівської родини, офіцери, лакеї - бачили перед собою Людовика, і тільки Людовика, з його жестами, голосом і звичками.

Відтепер уже ніщо не могло лякати узурпатора. З якою дивною легкістю провидіння перекинуло найвищу долю в усьому світі, щоби поставити на її місце найнижчу та найзнедоленішу!

Утім, часом Філіп відчував, як по сяйву його юної слави пробігає зловісна тінь. Араміса все не було.

Розмова між членами королівської родини припинилася якось сама собою. Заклопотаний Філіп забув відпустити брата з принцесою Генріеттою. Вони дивувалися цьому і мало-помалу втрачали терпіння. Анна Австрійська нахилилася до свого сина і сказала йому кілька слів іспанською.

Філіп абсолютно не знав цієї мови. Він зблід перед цією несподіваною і нездоланною труднiстю. Але немов геній Араміса осяяв його своєю винахідливістю. Замість того щоб зніяковіти, Філіп піднявся зі свого місця.

- Ну що ж! Чому ви не відповідаєте мені? - здивувалася Анна Австрійська.

- Що за шум? - запитав Філіп і повернувся до тих дверей, що вели до потайних сходів.

Почувся голос, який кричав:

- Сюди, сюди! Ще кілька сходинок, ваша величність.

- Голос пана Фуке! - сказав д'Артаньян, який стояв поблизу вдовиці королеви.

- Пан д'Ербле, мабуть, недалеко, - додав Філіп.

Але він побачив того, кого зовсім не очікував побачити поруч із собою. Очі всіх звернулися до дверей, у яких мав з'явитися Фуке. Але з'явився не він.

Страшний крик пролунав одразу в усіх кутах кімнати, болісний крик короля і всіх свідків цієї сцени.

Ніколи жодній людині, якою б дивовижною і чудовою не була б її доля, з якими б пригодами вона не зіштовхувала її, не доводилося ще бачити видовище на кшталт того, яке в цей момент являла собою королівська спальня. Через напівзакриті віконниці проникало неяскраве розсіяне світло, затримуване до того ж великими оксамитовими портьєрами на важкій атласній підкладці.

Очі свідків цієї сцени мало-помалу звикли до м'якої напівтемряви, і кожен радше здогадувався про присутність усіх інших, аніж чітко бачив їх. Але за таких обставин жодна з подробиць не вислизає від уваги оточуючих, і все, що знов з'являється, здається таким яскравим, ніби його освітлює сонце.

Це і сталося з усіма, коли, відкинувши портьєру потайних дверей, з'явився блідий і насуплений Людовик XIV. За ним показалося суворе і засмучене обличчя Фуке.

Королева-мати, яка тримала Філіпа за руку, побачивши Людовика, скрикнула в такому жаху, ніби перед нею постав привид. У принца, брата короля, голова пішла обертом, і він раз у раз переводив очі з короля, якого бачив прямо перед собою, на короля, поруч з яким стояв. Принцеса зробила крок уперед, перевіряючи себе, чи не бачить вона відображення свого невільника в дзеркалі.

І справді, така омана не була неможливою. Обидва королі, приголомшені й тремтячі (ми відмовляємося описувати жах, що охопив Філіпа), із судомно стиснутими кулаками, міряли один одного злісними поглядами, й очі їхні були як кинджали, що встромлялися в душу один одному. Мовчки, задихаючись, нахилившись уперед, вони, здавалося, готувалися зчепитися в лютій сутичці. Нечувана схожість двох облич, рухів, стана, аж до схожості в костюмі, тому що волею випадку Людовик

XIV одягнув у Луврі костюм з бузкового оксамиту, - ця повна тотожність двох принців, її синів, остаточно перевернула серце Анни Австрійської. Утім, вона ще не вгадала всієї правди. Бувають у житті такі нещастя, які ніхто не хоче прийняти за дійсність. Краще повірити в дива, у надприродне, у те, чого ніколи не буває.

Людовик не передбачав перешкоди цього роду. Він думав, що варто йому увійти, і його відразу впізнають. Відчуваючи себе живим сонцем, він не міг допустити й думки про те, що хтось може бути схожий на нього. Він не міг уявити собі, що може існувати такий смолоскип, якого не затьмарило б світлоносне і всепереможне сяйво, яке виходило б від нього. Тому, побачивши Філіпа, він жахнувся, мабуть, більше за всіх інших, і мовчання, яке він наполегливо зберігав, і його нерухомість були не більше ніж провісники лютого спалаху гніву.

Але Фуке! Хто міг би зобразити почуття, що охопили його, заціпеніння, яке опанувало його, побачивши живий портрет його володаря. Фуке подумав, що Араміс мав, без сумніву, рацію: прибулець - король такої самої чистої крові, як і інший, законний король, і треба було бути божевільним ентузіастом, негідним займатися політикою, щоб відмовитися від участі в державному перевороті, який з такою разючою вправністю здійснив генерал єзуїтського ордену.

І до того ж, думав Фуке, крові Людовика XIII і Анни Австрійської він приніс у жертву кров того ж Людовика XIII і тієї ж Анни Австрійської, честолюбству егоїстичному - честолюбство благородне, праву зберегти те, що маєш, - право мати. При першому ж погляді на претендента Фуке осягнув всю глибину допущеної ним помилки.

Усе, що відбувалося в душі суперінтенданта, залишилося, зрозуміло, прихованим від інших. Минуло п'ять хвилин - п'ять століть, і за цей час два королі та члени королівської родини ледь встигли трохи оговтатися від пережитих потрясінь.

Д'Артаньян, притулившись до стіни прямо проти Фуке, пильно дивився перед собою і не міг розібратися в тому, що відбувається. Він і зараз не міг би сказати, що саме породило в ньому його підозри і сумніви останнього часу, але він виразно бачив, що вони були цілком обґрунтованими і що ця зустріч двох Людовіків XIV повинна пояснити все те в поведінці Араміса, що навіювало йому підозри. Ці думки, однак, усе ще були покриті густою пеленою нескінченних загадок. Усі дійові особи сцени, що відбувалася тут, були, здавалося, під владою якихось дрімотних чар, які ще не залишили свідомість, що прокидається.

Раптом Людовик, більш рвучкий, більш владний, кинувся до віконниць і квапливо, розриваючи портьєри, відчинив їх на всю ширину. Хвилі яскравого світла залили королівську спальню і змусили Філіпа відійти в тінь, до алькова. Людовик XIV скористався цим рухом свого нещасного брата і, звертаючись до Анни Австрійської, вимовив:

- Матінко, невже ви не наважуєтеся впізнати вашого сина лише тому, що ніхто в цій кімнаті не впізнає свого короля?

Анна Австрійська здригнулася всім тілом і, піднявши до неба руки, застигла в цьому молитовному жесті, не в силах вимовити жодного слова.

- Матінко, - тихо промовив Філіп, - невже ви не впізнаєте вашого сина?

Цього разу відсахнувся Людовик XIV. Що стосується Анни Австрійської, то, вражена в саме серце каяттям, вона втратила рівновагу, захиталася, і, оскільки ніхто не прийшов їй на допомогу - настільки всіх охопило заціпеніння, - зі слабким стогоном впала в крісло, що стояло за нею.

Людовик не міг довше виносити це видовище і цю ганьбу. Він кинувся до д'Артаньяна, який, хоча й стояв, притулившись до одвірка дверей, теж почав похитуватися, тому що і в нього запаморочилося від усього, що відбувається, в голові.

- До мене, мушкетер! - крикнув король. - Подивіться нам обом в обличчя, і ви побачите, хто з нас блідіший.

Цей крик немов розбудив д'Артаньяна, і в ньому прокинулася покірність. Струснувши головою і тепер уже не вагаючись, він попрямував прямо до Філіпа і, поклавши на його плече руку, сказав:

- Пане, вас заарештовано.

Філіп не підняв очей до неба, не зрушив з місця, до якого ніби приріс; він тільки дивився, не відриваючись, на короля, свого брата. У гордому мовчанні дорікав він йому в усіх своїх минулих нещастях, у всіх майбутніх тортурах. Король відчув, що він безсилий проти цієї мови душі; він опустив очі й швидко вийшов із кімнати, тягнучи із собою невістку й молодшого брата й залишивши матір, розпростерту за три кроки від того з її синів, якого вона вдруге дала приговорити до смерті. Філіп підійшов до Анни Австрійської і сказав їй ніжним, благородно схвильованим голосом:

- Якби я не був вашим люблячим сином, я б прокляв вас, матінко, за всі нещастя, що ви заподіяли мені.

Д'Артаньян відчув тремтіння в усьому тілі. Він шанобливо вклонився юному принцу і, не піднімаючи голови, вимовив:

- Вибачте мені, монсеньйоре, але я солдат і присягав на вірність тому, хто щойно пішов звідси.

- Дякую вам, пане д'Артаньян. Але що з паном д'Ербле?

- Пан д'Ербле в безпеці, монсеньйоре, - пролунав голос у глибині кімнати, - і поки я живий і вільний, жодна волосина не впаде з його голови.

- Пане Фуке! - промовив, сумно посміхаючись, Філіп.

- Вибачте мене, монсеньйоре, - звернувся до нього Фуке, стаючи перед ним на коліно, - але той, хто щойно вийшов, був моїм гостем.

- Ось це друзі, це серця, - прошепотів зітхнувши, Філіп. - Вони спонукають мене любити цей світ. Ступайте, пане д'Артаньян, ведіть мене, куди наказує вам обов'язок.

Але в мить, коли капітан мушкетерів збирався вже переступити поріг кімнати, Кольбер вручив йому наказ короля і негайно ж пішов. Д'Артаньян прочитав наказ і в сказі зім'яв його.

- Що там написано? - запитав принц.

- Читайте, монсеньйоре, - подав йому папір капітан мушкетерів.

Філіп прочитав кілька рядків, наспіх написаних рукою Людовіка:

«Наказ пану д'Артаньяну відвезти в'язня на острів Сент-Маргеріт. Закрити йому обличчя залізною маскою. Під страхом смерті заборонити в'язню знімати її».

- Це справедливо, - промовив Філіп зі смиренням. - Я готовий.

- Араміс мав рацію, - шепнув Фуке мушкетерові, - це такий самий справжній король, як і той.

- Цей кращий, - відповів д'Артаньян, - тільки йому не вистачає вас і мене.

CCXXXI. Портос вважає, що скаче за герцогським титулом

Араміс і Портос, використовуючи наданий їм Фуке час, мчали з такою швидкістю, що ними могла б пишатися французька кавалерія. Портос не дуже-то розумів, чого заради його змушують розвивати таку швидкість, але оскільки він бачив, що Араміс люто шпорить коня, то і він шалено шпорив свого.

Таким чином, між ними і Во незабаром виявилося дванадцять льє. Тут їм довелося змінити коней і подбати про підстави. Під час цього нетривалого перепочинку Портос зважився делікатно розпитати Араміса.

- Тсс! - відповів йому Араміс. - Знайте тільки одне: наша фортуна залежить від нашої швидкості.

І Портос кинувся вперед, наче б він усе ще був мушкетером 1626 року без гроша за душею. Це магічне слово «фортуна» для людського слуху завжди що-небудь та означає. Воно означає «достаток» для тих, у кого немає нічого, воно означає «надлишок» для тих, у кого є достаток.

- Мене зроблять герцогом, - вголос вимовив Портос, хоча й говорив сам із собою.

- Можливо, - відповів, гірко посміхаючись, Араміс, який розчув слова Портоса, бо той у цей момент обганяв його.

Голова Араміса палала: напруга тіла все ще не перемогла в ньому душевної напруги. Усе, що може породити нестримний гнів, гострий зубний біль, що не вщухає ні на мить, усі, які тільки можливі, прокльони й погрози, усе це гарчало, корчилося, волало в думках поваленого прелата.

На його обличчі чітко проступали сліди цієї жорстокої боротьби. Тут, на великій дорозі, ніким не обмежений, він міг принаймні віддатися

своїм почуттям, і він не позбавляв себе задоволення сипати прокльони за кожним промахом свого коня і кожною вибоїною на дорозі. Блідий, то обливаючись гарячим потом, то пронизуваний крижаним ознобом, він нещадно шмагав свого коня і бив його шпорами до крові.

Портос, бачачи це, жалісливо зітхав, хоча чутливість і не була головним із його недоліків.

Так скакали вони протягом довгих восьми годин, поки не прибули в Орлеан.

Була четверта година пополудні. Зваживши ще раз свої дорожні враження, Араміс дійшов висновку, що поки що погоні можна не побоюватися.

Справді, адже було б абсолютно неймовірним, щоб загін, здатний впоратися з ним і Портосом, мав у своєму розпорядженні стільки підстав, скільки необхідно для подолання сорока льє за вісім годин. Таким чином, навіть допускаючи можливість погоні, втікачі принаймні на п'ять годин випереджали переслідувачів.

Араміс подумав, що дозволити собі перепочити не було б, мабуть, таким уже нерозважливим рішенням, але що продовжувати шлях усе ж таки краще. Ще двадцять із невеликим льє такої скачки, і тоді вже ніхто, навіть сам д'Артаньян, не зможе наздогнати ворогів короля.

Отже, Араміс, на прикрість Портоса, знову сів у сідло. Так продовжували вони скакати до сьомої години вечора. Залишався лише один перегін до Блуа.

Але тут непередбачена перешкода стривожила Араміса. На пошті не було коней.

Прелат поставив собі запитання, які пекельні підступи його смертельних ворогів забрали в нього засіб вирушити далі, в нього, який ніколи не вважав випадковість дланью всемогутнього бога, в нього, який завжди знаходив причину для наслідків; він схильний був радше вважати, що відмову дати коней у цей час, у цих місцях, спричинило розпорядження, отримане згори, яке він отримав, і яке він віддав, аби зупинити, зупинити втечу того, хто підносить на престол і позбавляє престолу королів Франції.

Але коли він збирався вже розлютитися, щоб домогтися коней або хоча б пояснення, чому їх немає, йому спала на думку щаслива думка.

- Я не поїду в Блуа, - сказав він, - і мені не потрібно підстави до наступної станції. Дайте мені двох коней, щоб я міг відвідати одного дворянина, мого старого друга. Його маєток зовсім поруч із вами.

- А дозвольте дізнатися, як звати цього дворянина? - запитав господар поштового двору.

- Граф де Ла Фер.

- О, - вимовив господар, шанобливо знімаючи капелюх, - це найдостойніший дворянин! Але, яким би великим не було моє бажання догодити йому, я не в силах дати вам двох коней. Усіх моїх коней найняв герцог де Бофор.

- Ах! - вигукнув обманутий і цією надією Араміс.

- Втім, якщо ви побажаєте скористатися моїм візком, я велю закласти в нього старого сліпого коня, і він доставить вас до графа.

- Я заплачу луїдор, - пообіцяв Араміс.

- Ні, пане, досить і екю; саме стільки платить мені пан Грімо, управитель графа, коли бере в мене візок, і я не хочу, щоб граф міг дорікнути мені, що я змусив його друга заплатити надто дорого.

- Як вам завгодно і, особливо, як буде завгодно графу, якого я жодним чином не хотів би сердити. Отримуйте належний вам екю, але ж ніхто не забороняє мені додати ще луїдор за вашу вдалу думку.

- Зрозуміло, - відповів зраділий господар.

І він сам запряг свого старого коня в скрипучу двоколку.

Цікаву фігуру представляв собою під час цієї розмови Портос. Він уявив, ніби розгадав таємницю, і йому не терпілося якнайшвидше вирушити в дорогу; по-перше, тому, що побачення з Атосом було йому надзвичайно приємним, і, по-друге, тому, що він розраховував знайти в нього і славне ліжко, і не менш славну вечерю.

Коли всі приготування було закінчено, господар покликав одного зі своїх працівників і велів йому відвезти мандрівників у Ла-Фер. Портос з Арамісом сіли у візок, і Портос шепнув на вухо своєму супутнику:

- Я розумію, тепер я все розумію.

- Ось як! Але що ж ви зрозуміли, друже мій?

- Ми веземо Атосу якусь важливу пропозицію короля.

Араміс відповів щось нечленороздільне.

- Не говоріть мені нічого більше, - продовжував простодушний Портос, намагаючись урівноважити візок, щоб уникнути зайвого трясіння, - не говоріть, я і так вгадаю.

- Чудово, друже мій, чудово! Вгадуйте, вгадуйте!

Вони приїхали до Атоса о дев'ятій годині вечора. На небі яскраво сяяв місяць. Це чарівне місячне світло приводило Портоса в надзвичайне захоплення, але майже такою самою мірою було не до душі Арамісу. Якимось кинутим побіжно зауваженням він висловив своє невдоволення з цього приводу.

- Так, так, я розумію вас. Адже ваше доручення - таємне.

Це були останні слова, вимовлені Портосом. Візник перебив його повідомленням:

- Ось ми і приїхали, панове.

Портос і його супутник вилізли з візка біля дверей замку.

Тут нам доведеться знову зустрітися з Атосом і Бра-желоном, які зникли з Парижа після того, як відкрилася невірність мадемуазель Лавальєр.

Якщо є слово істини, то воно говорить наступне: великі печалі містять у собі зерно розради.

Болісна рана, від якої страждав Рауль, зблизила батька з сином, і одному богові відомо, наскільки лагідними й ніжними були розради, що

виливалися з красномовних вуст і з благородного серця Атоса. Рана не зарубцьовувалася, і Атос у тісному спілкуванні з сином, відкриваючи завісу над своїм минулим і зіставляючи своє життя з життям Рауля, змусив його зрозуміти, що страждання від першої невірності неминуче в людському житті, і хто коли-небудь кохав, тому воно добре знайоме.

Часто Рауль, слухаючи батька, не чув його. Адже ніщо не може замінити закоханому серцю спогадів і думок про того, кого воно кохає. І коли це траплялося, Рауль відповідав батькові:

- Усе, про що ви, батьку, говорите, - справжня правда, я знаю, що ніхто так не страждав, як ви, але ви - людина надто великого розуму, і вам довелося винести надто багато, і ви маєте зрозуміти і пробачити слабкість тому, хто страждає вперше. Я плачу стражданню цю неминучу данину. Але це ніколи більше не повториться. Дозвольте ж мені віддатися скорботи до повного самозабуття, до того, щоб, зануривши в неї, втратити навіть розум.

- Раулю, Раулю! - докірливо говорив Атос.

- Ніколи не звикну я до думки, що Луїза - найчистіша, найдоброчесніша з усіх жінок, які тільки існують у світі, - могла так підступно обдурити того, хто був такий чесний із нею і хто її так любив! Ніколи я не змирюся з думкою, що вона, скинувши з себе личину ніжності і чесноти, виявилася на ділі брехливою і розпусною. Луїза - занепала! Луїза - розпусниця! Ах, графе, для мене це набагато страшніше, набагато жахливіше, ніж нещасний Рауль, ніж Рауль покинутий!

У цих випадках Атос вдавався до героїчних засобів. Він захищав Луїзу, виправдовуючи її вчинок любов'ю. Жінка, яка поступилася королю лише тому, що він не хто інший, як король, - тільки така жінка заслуговує на те, щоб її називали розпусною. Але Луїза кохає Людовика; обидва вони ще зовсім діти і забули: він - про своє становище, вона - про свої клятви. Якщо людина кохає, їй прощається рішуче все.

- Пам'ятайте про це, Раулю. А вони щиро люблять одне одного.

І після такого удару кинджалом по зяючій рані улюбленого сина Атос тяжко зітхав, а Рауль... Рауль тікав у гущавину лісу або ховався в себе в кімнаті, звідки виходив за годину білий як полотно, але спокійний.

Так минали дні, що послідували за тією бурхливою сценою, під час якої Атос так сильно зачепив неприборкану гордість Людовика. Розмовляючи з Раулем, Атос жодного разу не згадав про неї; він не розповів Раулю і подробиць свого повного гідності прощання з королем, хоча, можливо, його розповідь і потішила б юнака, показавши йому в приниженні його ворога і суперника. Атос не хотів, щоб ображений закоханий забув про повагу, яку треба віддавати королю.

І коли Бражелон, палкий, озлоблений, похмурий, говорив із презирством про цінність королівського слова і про безглузду віру, з якою деякі божевільні ставляться до обіцянок, кинутих з висоти трону;

коли він, перемахуючи через цілі два століття зі швидкістю птаха, який проноситься над протокою, щоб з однієї частини світу потрапити в іншу, пророкував, що настане час, і королі здаватимуться нікчемнішими, ніж звичайні люди, Атос відповідав йому спокійно і переконливо:

- Ви маєте рацію, Раулю, і те, про що ви говорите, неодмінно станеться: королі втратять свій ореол, як зірки втрачають свій блиск, коли спливає їхній час. Але коли прийде цей час, нас уже давно не буде. І пам'ятайте гарненько про те, про що я зараз скажу: у нашому світі всім - чоловікам, жінкам і королям - належить жити сьогоденням; що ж стосується майбутнього, то в майбутньому ми маємо жити лише для бога.

Ось про що розмовляли, як завжди, Атос і Рауль, міряючи кроками довгу липову алею в парку, що прилягає до замку, коли задзвенів дзвіночок, яким зазвичай сповіщали про обід або прибуття гостя. Машинально, не звертаючи уваги на дзенькіт дзвіночка, вони повернули до будинку і, дійшовши до кінця алеї, зіткнулися з Портосом і Арамісом.

CCXXXII. Останнє прощання

Рауль скрикнув від радості й ніжно притиснув Портоса до грудей. Араміс і Атос поцілувалися по-старечому. Відразу ж після цих обіймів Араміс заявив:

- Ми до вас ненадовго, друже мій.

- А! - вимовив граф.

- Тільки щоб встигнути розповісти вам про моє щастя, - додав Портос.

- А! - вимовив Рауль.

Атос мовчки глянув на прелата, похмурий вигляд якого явно не гармоніював із райдужним настроєм Портоса.

- Яка ж у вас радість? - запитав, усміхаючись, Рауль.

- Король дарує мені герцогський титул, - таємниче прошепотів Портос, нахилившись до вуха Рауля. Але шепіт Портоса був більше схожий на рев звіра.

Атос почув ці слова, і в нього вирвався вигук. Араміс здригнувся.

Прелат узяв Атоса під руку і, попросивши дозволу в Портоса поговорити кілька хвилин наодинці з графом, сказав:

- Дорогий Атосе, я у великій печалі.

- У смутку? Ах, дорогий друже!

- Ось у двох словах: я влаштував змову проти короля, ця змова не вдалася, і зараз за мною, безсумнівно, женуться по п'ятах.

- За вами женуться? Змова? Що ви говорите, друже мій?

- Сумну істину. Я загинув.

- Але Портос... цей герцогський титул... що це означає?

- Це і мучить мене найбільше за все інше, це і є моя найглибша рана. Вірячи в безумовний успіх моєї змови, я втягнув у неї і бідолаху

Портоса. Він увійшов у неї весь цілком, - вам, утім, і без мене відомо, як робить Портос подібні речі, - віддаючи йому всі свої сили і рішуче нічого не знаючи про суть справи, і тепер він винен так само, як і я, і загине так само, як загину я.

- Боже мій!

І Атос повернувся до Портоса, який відповів йому ласкавою посмішкою.

- Але я маю викласти все по порядку. Вислухайте мене, - попросив Араміс.

І він розповів відому нам історію. Поки Араміс говорив, Атос кілька разів відчував, що в нього на лобі виступає піт.

- Це було великим задумом, - сказав він, - але й великою помилкою.

- За яку я жорстоко покараний, Атосе.

- Тому я і не висловлюю повністю своїх думок.

- Висловіть їх, прошу вас.

- Це злочин.

- Жахливе, я це знаю. Образа величності.

- Портос, бідний Портос!

- Але що мені було робити? Успіх, як я вже говорив, був забезпечений.

- Фуке - порядна людина.

- А я, я дурень, що так невірно судив про нього, - вигукнув Араміс. - О, мудрість людська! Ти - велетенський млин, що перемелює весь світ, і раптом одного чудового дня цей млин зупиняється, бо піщинка, яка невідомо звідки взялася, потрапляє до його коліс.

- Скажіть - найтвердіший алмаз, Араміс. Але нещастя сталося. Що ж ви плануєте робити?

- Я відвезу Портоса із собою. Король ніколи не повірить, що цей добрий чоловік діяв несвідомо; він ніколи не повірить, що, діючи так, як він діяв, Портос перебував у цілковитій упевненості, ніби служить своєму королю. Залишайся він тут, йому довелося б заплатити за мою помилку своєю головою. Допустити цього я не можу.

- Куди ж ви везете його?

- Спершу на Бель-Іль. Це найнадійніший притулок. А далі... Далі в мене буде море, буде корабель, щоб переправитися в Англію, де я маю великі зв'язки...

- Ви? В Англію?

- Так. Або в Іспанію, де зв'язків у мене ще більше.

- Але, відвозячи Портоса, ви його розоряєте, тому що король, безсумнівно, конфіскує його майно.

- Про все я подумав заздалегідь. Опинившись в Іспанії, я знайду спосіб помиритися з Людовіком Чотирнадцятим і повернути Портосу монарше благовоління.

- Ви користуєтеся, Араміс, як я можу зробити висновок, дуже великим впливом, - скромно зауважив Атос.

- Так, великим... і я готовий служити інтересам моїх друзів.

Атос з Арамісом обмінялися щирим рукостисканням.

- Дякую вам, - сказав Атос.

- І раз ми заговорили про це... Адже і ви, Атос, маєте підставу бути незадоволеним нинішнім королем. І у вас, а особливо у Рауля, достатньо скарг на короля. Так наслідуйте наш із Портосом приклад. Приїжджайте до нас на Бель-Іль. А там подивимося... Присягаюся честю, що не пізніше ніж за місяць між Францією та Іспанією спалахне війна, і причиною її буде цей нещасний син Людовика Тринадцятого, який водночас і іспанський інфант, і з яким Франція чинить до останньої міри нелюдяно. А оскільки Людовик Чотирнадцятий не захоче війни, що виникла через цю причину, я гарантую вам, що він погодиться на мирову, унаслідок якої Портос і я станемо іспанськими грандами, а ви - герцогом Франції, оскільки ви й тепер уже гранд Іспанського королівства. Чи бажаєте ви всього цього?

- Ні; нехай краще король буде винен переді мною, ніж я перед ним. Мій рід споконвіку вважав себе вправі претендувати на перевагу над королівським родом, і це становило предмет його гордості. Якщо я дослухаюся до ваших порад, я поставлю себе в становище людини, зобов'язаної Людовіку. Я придбаю земні блага, але втрачу свідомість своєї правоти перед ним.

- У такому разі, Атосе, я хотів би від вас двох речей: виправдання моєї поведінки...

- Так, я виправдовую його, якщо ви й справді ставили собі за мету помститися гнобителю за слабкого і пригнобленого.

- Цього мені більш ніж достатньо, - сказав Араміс; темрява ночі приховала фарбу, що виступила в нього на обличчі. - І ще: дайте мені двох коней, і краще, щоб дістатися до наступної станції; на найближчій до вас мені відмовили в них під приводом, що всі коні найняті проїжджаючим вашими краями герцогом де Бофором.

- Ви отримаєте коней, Араміс; прошу вас подбати про Портоса.

- О, щодо цього будьте спокійні. Ще одне слово: чи вважаєте ви, що, приховуючи від нього істину, я чиню правильно і як личить порядній людині?

- Раз нещастя вже сталося, так; адже король все одно не пробачив би йому. Крім того, у вас є підтримка в особі Фуке, який ніколи не покине вас, бо і він, хоч би яким героїчним не був його вчинок, сильно скомпрометований цією справою.

- Ви маєте рацію. І оскільки сісти на корабель і виїхати з Франції було б рівносильно визнанню, що я боюся за себе і вважаю себе винним, я вирішив залишитися на французькій землі. Але Бель-Іль буде для мене такою землею, якою я забажаю: англійською, іспанською або папською - все залежить лише від того, який прапор я там підніму.

- Як це так?

- Я встиг зміцнити Бель-Іль, і нікому його не зайняти, поки я захищаю його. І потім, ви помітили, існує ще Фуке. На Бель-Іль не нападуть доти, доки не буде наказу, скріпленого його підписом.

- Це вірно, але все ж будьте розсудливі. Король хитрий, і в його руках сила.

Араміс усміхнувся.

- Прошу вас подбати про Портоса, - продовжував з якоюсь холодною наполегливістю Атос.

- Усе, що станеться зі мною, графе, - тим самим тоном відповідав Араміс, - станеться і з нашим братом Портосом.

Атос потиснув Арамісу руку і, підійшовши до Портоса, з жаром поцілував його.

- Але ж я народився щасливцем, чи не так? - прошепотів Портос, кутаючись у плащ.

- Поїдемо, друже мій, - поквапив його Араміс.

Рауль пішов уперед розпорядитися щодо коней.

Ще за кілька хвилин друзі попрощалися. Араміс і Портос попрямували до коней. Атос, дивлячись на друзів, готових вирушити в невідомий шлях, відчув, що очі його заволікає якась пелена і на серце його лягла нестерпна тяжкість.

«Як дивно, - подумав він, - звідки в мене таке нестримне бажання ще раз обійняти Портоса?!»

У цей момент Портос обернувся. Зловивши на собі погляд Атоса, він кинувся до нього, широко розкривши обійми. І вони обійнялися так само палко, як обіймалися колись у молодості, коли їхні серця були палкими і життя було сповнене щастя.

Портос сів у сідло. Підійшов до Атоса й Араміса, і вони теж міцно обійнялися наостанок.

Атос бачив, як білі плащі вершників, що миготіли на великій дорозі, з кожною миттю ставали все менш і менш чіткими. Схожі на двох привидів, вершники здіймалися, здавалося, дедалі вище й вище, і дедалі зростали й зростали, аж поки врешті-решт не зникли, але не в тумані, а там, де дорога пішла під ухил. Здавалося, ніби в стрімкій скачці вони злетіли вгору і розчинилися в повітрі, немов пара.

Атос із важким серцем попрямував до будинку.

- Раулю, - сказав він, звертаючись до сина, - щось підказує мені, що я бачив їх востаннє.

- Мене анітрохи не дивує, що вам спала на думку така думка; мить тому те ж саме подумав і я, і мені теж здається, що я ніколи вже не побачу пана дю Валлона і пана д'Ербле.

- О, ви говорите про це як людина, яку пригнічує зовсім інше: зараз все, рішуче все постає перед вами в чорному світлі; але ви молоді, і якщо вам і справді не випаде більше побачити цих старих друзів, то це

трапиться лише тому, що їх не буде в тому світі, у якому вам доведеться жити ще довгі роки. Тоді як я...

Рауль трохи похитав головою і з ніжністю притулився до плеча батька. Ні той, ні інший не знайшли більше жодного слова, тому що серця їхні були переповнені до країв.

Раптово тупіт численних коней і голоси на дорозі в Блуа привернули їхню увагу. Вони побачили верхових, які весело потрясали смолоскипами, світло яких миготіло між деревами, і час від часу притримували коней, щоб не відриватися від вершників, які слідували за ними.

Ці вогні, шум, пил стовпом від дюжини коней у багатих чепраках і ошатній збруї - все це становило дивний контраст із глухим і похмурим зникненням двох розпливчастих у повітрі привидів - Портоса й Араміса.

Атос повернувся до себе. Але не встиг він ще дійти до квітника, як ворота замку загорілися, здавалося, полум'ям. Смолоскипи застигли на місці і ніби запалили дорогу. Пролунав крик: "«Герцог де Бофор!»

Атос кинувся до дверей свого будинку.

Герцог уже зійшов з коня і озирався навколо.

- Я тут, монсеньйоре, - сказав Атос.

- А, добрий вечір, дорогий графе, - вимовив герцог із тією сердечністю, яка підкуповувала серця всіх, хто зустрічався з ним. - Чи не занадто пізно навіть для друга?

- Заходьте, ваша світлосте, заходьте.

Спираючись на руку Атоса, герцог де Бофор пройшов у будинок. За ними туди ж пішов і Рауль, який скромно крокував позаду разом з офіцерами герцога, серед яких у нього були друзі.

CCXXXIII. Герцог де Бофор

Герцог обернувся в ту саму мить, коли Рауль, бажаючи залишити його з Атосом наодинці, зачиняв двері і збирався перейти разом з офіцерами до сусідньої зали.

- Це той юнак, якого так розхвалював принц? - запитав де Бофор.

- Так, це він.

- По-моєму, він справжній солдат! Він тут не зайвий, нехай залишиться з нами.

- Залишайтеся, Раулю, раз монсеньйор дозволяє, - повернувся до сина Атос.

- Який він гарний і ставний! - продовжував герцог. - А ви мені дасте його, якщо я попрошу вас про це, пане?

- Що ви хочете сказати, монсеньйоре?

- Адже я заїхав попрощатися з вами. Хіба вам не відомо, ким я незабаром стану?

- Ймовірно, тим, ким ви були завжди, монсеньйоре, тобто хоробрим принцом і відмінним дворянином.

- Я стаю африканським принцом і бедуїнським дворянином. Король посилає мене підкорювати арабів.

- Що ви, монсеньйоре!

- Це дивно, чи не так? Я, чистокровний парижанин, я, король передмість (мене ж прозвали ринковим королем), я переходжу з площі Мобер до підніжжя мінаретів Джіджеллі*; з фрондера я перетворююся на шукача пригод.

- О, монсеньйоре, якби не ви самі говорили про це...

- Ви б не повірили, хіба не так? Все ж таки вам доведеться повірити і давайте попрощаємося. Ось що значить знайти знову королівську милість.

- Милість?

- Так. Ви посміхаєтеся. Ах, дорогий графе, чи знаєте ви, чому я прийняв таке призначення?

- Тому що слава для вашої світлості понад усе.

- Яка там слава - вирушати за море, щоб стріляти з мушкета по дикунах! Ні, там не знайду я слави, і найімовірніше, що мене чекає там щось інше... Але я незмінно хотів і продовжую хотіти, щоб життя моє, чуєте, графе, щоб життя моє заблищало ще й цією гранню, після того як п'ятдесят довгих років воно випромінювало найхимерніший блиск. Адже поміркуйте-но самі, хіба не дивно народитися сином короля, воювати з королями, вважати себе одним із наймогутніших людей свого століття, ніколи не втрачати власної гідності, бути схожим на Генріха Четвертого, бути великим адміралом Французького королівства - і поїхати по смерть до Джіджеллі, до всіх цих турків, маврів і сарацинів?

- Монсеньйоре, ви так наполегливо наполягаєте на цьому, - сказав збентежений словами Бофора Атос. - З чого це ви вирішили, що настільки блискуча доля обірветься в цьому жалюгідному кутку?

- Невже ви думаєте, справедлива і довірлива людино, що, якщо мене відправляють до Африки під таким сміховинним приводом, я не намагатимуся вийти з цього смішного становища з честю? І не змушу говорити про себе? А щоб змусити говорити про себе, коли є принц, є Тюренн* і ще кілька моїх сучасників, чи можу я, адмірал Франції, син Генріха Четвертого і король Парижа, зробити що-небудь інше, крім того, щоб підставити своє чоло під кулю? Чорт візьми! Запевняю вас: про це, будьте спокійні, безсумнівно, заговорять. Мене вб'ють на зло і всупереч усьому на світі. Якщо не там, то де-небудь в іншому місці.

- Монсеньйоре, що за надмірне перебільшення! А у вашому житті надмірною була тільки хоробрість!

- Чорт забирай, дорогий друже, це не хоробрість, справжня хоробрість - це їхати за море назустріч цинзі, дизентерії, сарані та отруєним стрілам, як мій предок Людовик Святий. До речі, чи відомо вам, що ці ледарі користуються отруєними стрілами і зараз? І потім, я

про це думаю вже дуже давно. А ви знаєте, якщо я хочу чогось, то хочу дуже сильно.

- Ви побажали покинути Венсен, монсеньйоре?

- Так, і ви мені допомогли в цьому, друже мій; до речі, я обертаюся на всі боки і не бачу мого старого приятеля Вогрімо. Як він і що він?

- Вогримо і донині - шанобливий слуга вашої світлості, - усміхнувся Атос.

- У мене з собою для нього сто пістолів, які я привіз як спадок. Мій заповіт зроблено.

- Ах, монсеньйоре, монсеньйоре!

- І ви розумієте, що якби побачили ім'я Грімо в моєму заповіті...

Герцог розреготався. Потім, звернувшись до Рауля, який від початку цієї бесіди занурився в роздуми, він вимовив:

- Молодий чоловіче, я знаю, що тут є вино, іменоване, якщо не помиляюся, «Вувре»...

Рауль квапливо вийшов, щоб розпорядитися щодо частування герцога. Бофор узяв Атоса за руку й запитав:

- Що ви хочете з ним робити?

- Поки що нічого, монсеньйоре.

- Ах так, я знаю; з часу пристрасті короля до... Лавальєр...

- Так, монсеньйоре.

- Значить, усе це правда?.. Я, здається, знав її колись, цю маленьку спокусницю Лавальєр. Утім, вона, скільки пам'ятається, не така вже й гарна.

- Ви маєте рацію, монсеньйоре, - погодився Атос.

- Чи знаєте, кого вона мені чимось нагадує?

- Вона нагадує кого-небудь вашій світлості?

- Вона схожа на одну дуже приємну юну дівчину, мати якої жила біля ринку.

- А-а! - кивнув Атос.

- Хороші часи! - додав Бофор. - Так, Лавальєр нагадує мені цю милу дівчину.

- У якої був син, чи не так?

- Здається, так, - відповів герцог з тією наївною безтурботністю і чудовою забудькуватістю, інтонації яких передати неможливо. - А ось бідолаха Рауль, він, безперечно, ваш син, чи не так?

- Так, монсеньйоре, він, безперечно, мій син.

- Бідний хлопчик ображений королем і дуже страждає.

- Він робить щось більше, монсеньйоре, він стримує пориви своєї душі.

- І ви дозволите йому тут закосніти? Це недобре. Послухайте, дайте-но його мені.

- Я хочу його зберегти при собі, монсеньйоре. У мене тільки він один на всьому світі, і поки він захоче залишатися зі мною...

- Добре, добре, - сказав герцог, - і все ж я швидко привів би його до тями. Запевняю вас, він з того тіста, з якого робляться маршали Франції.

- Можливо, монсеньйоре, але ж маршалів Франції призначає король; Рауль же нічого не прийме від короля.

Бесіда перервалася, оскільки в кімнату повернувся Рауль. За ним ішов Грімо, руки якого, ще тверді й упевнені, тримали тацю зі склянками і пляшкою вина, настільки улюбленого герцогом.

Побачивши того, кому він здавна протегував, герцог вигукнув:

- Грімо! Здрастуй, Гримо! Як поживаєш?

Слуга відважив низький уклін, зрадівши не менше за свого знатного співрозмовника.

- Ось і зустрілися два старовинних приятеля! - усміхнувся герцог, енергійно тріпаючи по плечу Грімо.

Грімо вклонився ще нижче і з іще більш радісним виразом на обличчі, ніж кланявся першого разу.

- Що я бачу, графе? Чому лише один кубок?

- Я можу пити з вашою світлістю тільки в тому разі, якщо ваша світлість запрошує мене, - зі шляхетною скромністю вимовив граф де Ла Фер.

- Чорт забирай! Наказавши принести один цей кубок, ви мали рацію: ми будемо пити з нього як брати по зброї. Пийте ж, графе, пийте першим.

- Зробіть мені милість, - попросив Атос, тихенько відсторонюючи кубок.

- Ви - чудовий друг, - відповів на це герцог.

Він випив і передав золотий кубок Атосу.

- Але це ще не все, - продовжував він, - я ще не втамував спраги, і мені хочеться вшанувати ось цього гарного хлопчика, який стоїть біля вас. Я приношу щастя, віконт, - звернувся він до Рауля, - побажайте чого-небудь, коли питимете з мого кубка, і чорт мене забирай, якщо ваше бажання не здійсниться.

Він простягнув кубок Раулю, який квапливо обмочив у ньому свої губи і так само квапливо сказав:

- Я побажав, монсеньйоре.

Очі його горіли похмурим вогнем, кров прилила до щік; він налякав Атоса своєю посмішкою.

- Чого ж ви побажали? - запитав герцог, відкинувшись у кріслі і передаючи Грімо пляшку, а потім і гаманець.

- Монсеньйоре, обіцяйте мені виконати моє побажання.

- Зрозуміло, раз я сказав, то про що ж ще тлумачити.

- Я побажав, пане герцогу, вирушити з вами в Джіджеллі.

Атос зблід і не міг приховати хвилювання. Герцог подивився на свого друга нібито для того, щоб допомогти йому відпарувати цей раптовий удар.

- Це важко, мій милий віконт, дуже важко, - додав він не надто впевнено.

- Вибачте, монсеньйоре, я був нескромний, - вимовив Рауль твердим голосом, - але оскільки ви самі запропонували мені побажати...

- Побажати покинути мене, - промовив Атос.

- О графе... невже ви можете це подумати?

- Чорт забирай! - вигукнув герцог. - По суті, цей хлопчина має рацію. Що він буде тут робити? Та він пропаде тут із горя!

Рауль почервонів. Герцог, дедалі більше й більше захоплюючись, тим часом продовжував:

- Війна - руйнування; беручи участь у ній, можна виграти рішуче все, втратити ж тільки одне - життя. Ну що ж, тим гірше!

- Тобто пам'ять, - жваво вставив Рауль, - отже, тим краще.

Побачивши, що Атос встав і відчиняє вікно, Рауль розкаявся у своїх настільки необдумано сказаних словах. Атос, безсумнівно, намагався приховати свої тяжкі переживання. Рауль кинувся до графа, але Атос уже впорався зі своєю печаллю, і коли він знову вийшов на світло, обличчя його було спокійним і ясним.

- Ну то як же, - запитав герцог, - їде він чи не їде? Якщо їде, то буде моїм ад'ютантом, буде мені сином, графе.

- Монсеньйор! - вигукнув Рауль, відважуючи герцогу низький уклін.

- Монсеньйоре, - звернувся до Бофора граф, - Рауль вчинить, керуючись своїми бажаннями.

- О ні, графе, я зроблю так, як ви того захочете, - вимовив юнак.

- Раз так, то це питання буде вирішуватися не графом і не віконтом, - сказав герцог, - а мною. Я відводжу його. Морська служба, друже мій, - це чудове майбутнє.

Рауль посміхнувся так сумно, що серце Атоса стиснулося, і він відповів йому суворим і непохитним поглядом. Рауль зрозумів батька; він узяв себе в руки, і в нього не вирвалося більше жодного зайвого слова.

Бачачи, що вже пізно, герцог поспішно встав і швидко промовив:

- Я поспішаю; але якщо мені скажуть, що я змарнував час у розмові з другом, я відповім, що завербував чудового новобранця.

- Вибачте, пане герцогу, - перебив Бофора Рауль, - не говоріть цього королю, бо не королю я буду служити.

- Кому ж ти будеш служити, милий друже? Тепер уже не ті часи, коли можна було сказати: «Я належу пану Бофору». Ні, тепер уже ми всі, малі й великі, належимо королю. Тому, якщо ти будеш служити на моїх кораблях, - ніяких хитрощів, мій милий віконт, - ти будеш тим самим служити королю.

Атос із нетерпінням чекав, яку відповідь дасть на це важке питання Рауль, непримиренний ворог короля - свого суперника. Батько сподівався, що бажання вирушити разом із Бофором розіб'ється об цю

перешкоду. Він був майже вдячний Бофору за його легковажність або, можливо, великодушність, завдяки якій ставився ще раз під сумнів від'їзд його сина, його єдиної радості.

Але Рауль так само спокійно і твердо відповів:

- Герцог, питання, яке ви мені ставите, я вже вирішив для себе. Я служитиму у вашій ескадрі, раз ви надали мені милість і погодилися, щоб я був поруч із вами, але служити я буду володарю могутнішому за короля Франції, - я служитиму господу богу.

- Богу? Але як же? - в один голос вигукнули Атос і Бофор.

- Я хочу дати обітницю і стати лицарем мальтійського ордена*.

Ці слова, чітко і повільно вимовлені Бражелоном, падали одне за одним, немов студені краплі з чорних нагих дерев, що зазнали зимової бурі.

Від цього останнього удару Атос похитнувся, і навіть сам герцог, здавалося, захитався. Грімо випустив глухе стогін і впустив пляшку з вином, що розбилася на килимі, яким була застелена підлога, але ніхто не звернув на це уваги.

Герцог де Бофор пильно подивився на юнака і прочитав на його обличчі, незважаючи на опущені очі, таку рішучість, якій ніхто не зміг би протидіяти. Щодо Атоса, то він знав цю ніжну і водночас непохитну душу і не сподівався відхилити її від фатального шляху, який вона щойно для себе обрала. Він потиснув простягнуту герцогом руку.

- Графе, через два дні я вирушаю в Тулон, - сказав герцог. - Чи приїдете ви побачитися зі мною в Парижі, щоб повідомити ваше рішення?

- Я матиму честь відвідати вас у Парижі, щоб ще раз висловити вам свою вдячність за всі ваші милості, - відповів Атос.

- І незалежно від прийнятого вами рішення, привезіть мені віконта, вашого сина, - додав герцог, - я дав йому слово і вимагаю від нього лише вашого дозволу.

І, проливши цей бальзам на поранене батьківське серце, герцог поплескав по плечу дідуся Грімо, який понад усяку міру кліпав очима; потім він приєднався до почету, який чекав на нього біля квітника.

Свіжі й відпочилі коні швидко погнали гостей; Атос і Бражелон залишилися самі. Пробило одинадцяту.

Батько і син зберігали мовчання, але всякий проникливий спостерігач вгадав би в цьому мовчанні пригнічені ридання і скарги. Але вони обидва були людьми такої незвичайної твердості, такого гарту, що всякий рух душі, який вони вирішили приховувати про себе, ховався в глибині їхнього серця і більше вже не показувався.

Так провели вони в повній тиші час до півночі. І тільки годинник, що відбив на дзвініці дванадцять ударів, показав їм, скільки хвилин тривала мандрівка, пророблена їхніми душами в безкрайньому царстві спогадів про минуле і побоювань щодо майбутнього.

Атос піднявся першим:

- Пізно... До завтра, Раулю.

Рауль встав слідом за батьком і підійшов обійняти його на прощання. Граф ніжно пригорнув його до серця і сказав:

- Отже, через два дні ви покинете мене, покинете назавжди?

- Графе, - відповів молодий чоловік, - я прийняв було рішення пронизати собі серце шпагою, але ви вважали б мене боягузом, і я від цього відмовився; тепер нам доводиться покинути один одного.

- Це ви, Раулю, залишаєте мене тут на самоті.

- Графе, вислухайте мене, благаю вас про це. Якщо я не поїду звідси, я помру від горя і від любові. Я вирахував, скільки ще я міг би прожити, залишаючись тут із вами. Відправте мене, і якнайшвидше, або ви спостерігатимете, як я згасаю у вас на очах, повільно вмираючи в батьківському домі. Це сильніше, ніж моя воля, сильніше, ніж мої сили; адже ви бачите, що за місяць я прожив не менше тридцяти років і що моє життя добігає кінця.

- Отже, - холодно вимовив Атос, - ви їдете з наміром померти в Африці? О, скажіть мені правду, не брешіть!

Рауль зблід; він мовчав якісь дві-три секунди, але ці секунди тягнулися для його батька як години болісної агонії. Нарешті Рауль раптово промовив:

- Графе, я обіцяв віддати себе богу. Натомість цієї жертви - адже я віддаю йому і свою молодість, і свободу - я благатиму його лише про одне: щоб він оберігав мене заради вас, бо ви, і тільки ви, - ось що пов'язує мене з цим світом. Один бог здатний вкласти в мене сили не забувати, наскільки багато чим я вам завдячую і наскільки нікчемним є все інше порівняно з вами.

Атос із ніжністю обійняв сина:

- Ви відповіли мені словами чесної людини. Через два дні ми поїдемо до пана Бофора в Париж, і ви вчините так, як вважатимете за необхідне.

І він повільно попрямував до себе в спальню.

Рауль зійшов у сад; він провів усю цю ніч у липовій алеї.

CCXXXIV. Приготування до від'їзду

Атос не став гаяти часу на спроби відмовити сина від ухваленого рішення і використав надані герцогом два дні відстрочки для екіпірування Рауля. Він доручив цю справу Грімо, який негайно ж і взявся за неї з відомою читачеві готовністю і розсудливістю.

Наказавши своєму гідному управителю доставити речі Рауля до Парижа, щойно закінчаться клопоти з його спорядженням, Атос разом із сином, наступного дня після відвідин його замку герцогом де Бофором, поїхав туди ж, щоб не змушувати герцога чекати.

Повернення до Парижа, у товариство тих людей, які знали й любили його, наповнило серце бідного юнака цілком зрозумілим хвилюванням.

Кожне знайоме обличчя нагадувало йому про страждання - йому, який стільки страждав, або про якусь обставину його нещасливого кохання, - йому, який так палко любив. Наближаючись до Парижа, Рауль відчував, що він помирає. Приїхавши в Париж, він перестав відчувати, що живе. Він попрямував до де Гіша; йому відповіли, що де Гіш у принца, брата його величності. Рауль наказав везти себе до Люксембурзького палацу, і, не знаючи, що він потрапив туди, де живе Лавальєр, він почув стільки музики й удихнув у себе аромати стількох квітів, він почув стільки безтурботного сміху й побачив стільки тіней, що танцюють, що, якби його не помітила одна жаліслива жінка, він просидів би кілька недовгих хвилин, сумний і блідий, у приймальні під оксамитовою портьєрою, а потім пішов би звідти, щоб ніколи більше не повертатися.

Увійшовши до палацу, Рауль не пішов далі однієї з перших приймалень, щоб не стикатися з усіма цими сповненими життя і щастя людьми, які юрмилися в сусідніх залах. І коли один зі слуг принца, який упізнав Рауля, запитав, кого, власне, він хоче побачити, принца чи принцесу, Рауль відповів йому щось не цілком зрозуміле й негайно впав на лаву під оксамитовою портьєрою, дивлячись на годинник із нерухомими стрілками.

Слуга вийшов; з'явився інший, більш обізнаний, ніж перший; він запитав Рауля, чи не бажає він бачити пана де Гіша. Навіть це ім'я не привернуло уваги бідного Рауля. Слуга, ставши біля нього, взявся розповідати, що де Гіш нещодавно винайшов нове лото і зараз навчає цієї гри дам при дворі принца, брата його величності короля.

Рауль, широко розплющивши очі, немов розсіяний у зображенні Теофраста*, нічого не відповів. Смуток його став ще болючішим. З відкинутою головою, ослаблими членами і спотвореним обличчям сидів він, зітхаючи, забутий усіма в приймальні перед годинником, що зупинився, аж раптом у сусідній вітальні зашаруділа сукня, почувся сміх і молода чарівна жінка пройшла повз нього, жваво докоряючи за щось черговому офіцеру.

Офіцер відповідав спокійно і твердо: це була радше любовна сварка, ніж суперечка між придворними, - сварка, що скінчилася тим, що кавалер поцілував дамі пальчики. Раптом, помітивши Рауля, дама замовкла і, зупинивши офіцера, наказала:

- Ідіть, Малікорн, ідіть; я не знала, що ми тут не самі. Я прокляну вас навіки, якщо нас бачили або чули!

Малікорн не забарився сховатися, а молода жінка підійшла ззаду до Рауля і, посміхнувшись, почала:

- Пане, ви порядна людина... і, звісно...

Вона осіклася на півслові, скрикнула:

- Рауль! - і почервоніла.

- Мадемуазель де Монтале! - промовив Рауль, блідий як смерть.

Він встав, хитаючись, і зібрався було бігти слизькою мозаїчною підлогою; але вона зрозуміла його скорботу і, крім того, відчула в його втечі докір або щонайменше підозру. Не втрачаючи голови за жодних обставин, вона вирішила, що не слід втрачати можливості виправдатися перед ним, і зупинила Рауля посеред галереї.

Віконт з такою стриманістю і холодністю подивився на неї, що якби хто-небудь виявився свідком цієї сцени, при дворі були б остаточно вирішені сумніви щодо ролі Монтале в історії Рауля і Лавальєр.

- Ах, пане, - сказала вона з роздратуванням, - ваша поведінка негідна справжнього дворянина. Моє серце велить мені порозумітися з вами, ви ж компрометуєте мене, надаючи пані найвищою мірою нечемний прийом: ви не маєте рації, пане; не можна валити в одну купу і друзів, і ворогів. Прощавайте!

Рауль заприсягся собі ніколи не говорити про Луїзу, ніколи не дивитися на тих, хто її бачив; він переходив в інший світ, щоб не стикатися з тим, що бачила або до чого торкалася Луїза. Але після першого удару по самолюбству, після того, як він дещо звикся з присутністю Монтале, подруги Луїзи, - Монтале, яка нагадувала йому башточку в Блуа та його юне щастя, - уся його розсудливість миттєво зникла.

- Вибачте мені, мадемуазель, - почав він, - я не збираюся, та й не міг би мати такого наміру, бути нечемним із вами.

- Ви хочете поговорити зі мною? - запитала вона з колишньою посмішкою. - Тоді ходімо куди-небудь, бо тут нас можуть застати.

- Куди?

Вона кинула нерішучий погляд на годинник, потім, подумавши, заявила:

- До мене, у нас попереду ще ціла година.

І, легка, як фея, вона побігла до себе; Рауль пішов слідом за нею.

Увійшовши до своєї кімнати, вона замкнула двері і, передавши камеристці мантилью, звернулася до Рауля:

- Ви шукаєте пана де Гіша?

- Так, пані.

- Я попрошу його піднятися до мене, після того як ми поговоримо.

- Дякую вам, пані.

- Ви на мене сердитеся?

Рауль одну мить дивився на неї впритул, потім, опустивши очі, вимовив:

- Так.

- Ви вважаєте, що я брала участь у змові, яка призвела до вашого розриву з Луїзою?

- Розриву... - повторив він із гіркотою. - О пані пані, розриву не може бути там, де ніколи не було жодної крупинки кохання.

- Помилка! Луїза любила вас.

Рауль здригнувся.

- Це не було пристрастю, я знаю, але вона все ж кохала вас, і вам треба було одружитися з нею до від'їзду в Англію.

Рауль вибухнув таким похмурим сміхом, що Монтале здригнулася.

- Вам добре так говорити, пані... Хіба ми одружуємося з тією, хто нам до серця? Ви, мабуть, забуваєте, що в той час король уже приберігав для себе коханку, про яку ми говоримо.

- Послухайте, - продовжувала молода жінка, стискаючи холодні руки Рауля у своїх, - ви самі в усьому винні: чоловік вашого віку не повинен залишати на самоті жінку її віку.

- Отже, немає більше вірності у світі, - зітхнув Рауль.

- Ні, віконт, - спокійно відповіла Монтале. - Однак я маю вам зауважити, що якби замість того, щоб холодно й філософськи обожнювати Луїзу, ви розбудили в її серці любов...

- Досить, прошу вас, пані. Я відчуваю, що всі ви належите до іншого століття, ніж я. Ви вмієте сміятися, і ви мило насмішкуєте. А я, я любив мадемуазель Ла...

Рауль не зміг вимовити це ім'я.

- Я любив її, я вірив у неї; а тепер ми з нею в розрахунку: я перестав відчувати до неї почуття любові.

- О, віконт! - зупинила його Монтале, подаючи йому невелике дзеркало.

- Я знаю, що ви хочете сказати, пані. Я змінився, чи не так? А знаєте чому? Моє обличчя - дзеркало моєї душі, і внутрішньо я змінився так само, як зовні.

- Ви втішилися? - уїдливо запитала Монтале.

- Ні, я ніколи не втішуся.

- Вас не зрозуміють, пане де Бражелон.

- Мене це анітрохи не турбує. Сам себе я досить добре розумію.

- Ви навіть не намагалися поговорити з Луїзою, чи не так?

- Я! - вигукнув молодий чоловік, виблискуючи очима. - Я! Право, чому б вам не порадити мені одружитися з нею! Можливо, тепер король і погодився б на це!

І в гніві він встав.

- Я бачу, - сказала Монтале, - що ми зовсім не зцілилися і що в Луїзи є ще один ворог.

- Ворог?

- Адже фавориток при французькому дворі не дуже-то шанують.

- Хіба їй мало захисту її коханого? Вона обрала собі коханого такого сану, що ворогам його не осилити. І потім, - додав він із деякою іронією після раптової паузи, - у неї є така подруга, як ви.

- Я? О ні: я більше не належу до числа тих, кого мадемуазель де Лавальєр удостоює своїм поглядом, але...

Це «але» було сповнене погроз, від цього «але» забилося серце Рауля, тому що воно віщувало горе тієї, яку він так любив, і на цьому ж багатозначному «але» розмову перервав доволі сильний шум в алькові за дерев'яною панеллю.

Монтале прислухалася; Рауль уже вставав зі свого місця, коли в кімнату, прикривши за собою потаємні двері, спокійно увійшла якась жінка.

- Принцеса! - вигукнув Рауль, упізнавши невістку короля, красуню Генрієтту.

- О, я нещасна! - прошепотіла Монтале, занадто пізно кидаючись назустріч принцесі. - Я помилилася часом!

Однак вона все ж встигла попередити принцесу, яка йшла прямо до Рауля:

- Пан де Бражелон, ваша високість.

Принцеса скрикнула і відступила.

- Ваша королівська високість, - жваво заговорила Монтале, - ви такі добрі, що подумали про лотерею і...

Принцеса почала втрачати присутність духу. Рауль, не здогадуючись ще про все, але відчуваючи, що він зайвий, поквапився піти.

Принцеса приготувалася вже щось сказати, щоб покласти край незручному становищу, як раптом навпроти алькова розкрилася шафа, і з неї, сяючи, вийшов де Гіш. Принцеса ледь не знепритомніла; щоб встояти на ногах, вона притулилася до ліжка. Ніхто не посмів її підтримати. У тяжкому мовчанні минуло кілька жахливих хвилин.

Рауль перший перервав його; він попрямував до графа, у якого від хвилювання тремтіли коліна, і, взявши його за руку, голосно почав:

- Дорогий графе, скажіть її високості, що я нескінченно нещасливий і тому заслуговую на її прощення; скажіть їй, що я кохав, і жах перед зрадою, жертвою якої я опинився, відвертає мене від зради навіть у найбезневинніших формах її. Ось чому, пані пані, - з посмішкою повернувся він до Монтале, - я ніколи не розголошу таємницю ваших побачень із моїм другом де Гішем. Добийтеся у принцеси (принцеса така великодушна і милостива), щоб вона пробачила також і вас, вона, яка щойно застала вас разом. Адже ви обидва вільні; кохайте одне одного і будьте щасливі!

Принцесу охопив непередаваний відчай. Незважаючи на витончену делікатність Рауля, їй було надзвичайно неприємно залежати від його

можливої нескромності. Не менш неприємно було принцесі скористатися лазівкою, яку надавав їй цей делікатний обман. Жива і нервова, вона болісно переживала і те й інше. Рауль зрозумів її і ще раз прийшов до неї на допомогу. Він схилився перед Генріеттою і зовсім тихо вимовив:

- Ваша високість, через два дні я буду далеко від Парижа, а через два тижні я буду далеко від Франції, і ніхто ніколи мене не побачить.

- Ви їдете? - радісно запитала вона.

- З герцогом де Бофором.

- В Африку? - вигукнув де Гіш. - Ви, Рауль? О, мій друже, в Африку, де вмирають!

І, забувши про все, не подумавши, що його забудькуватість компрометує принцесу ще більшою мірою, ніж його поява в кімнаті Монтале, він сказав:

- Невдячний, ви навіть не порадилися зі мною!

І він обійняв Рауля.

У цей час за допомогою Монтале принцеса зникла, а за нею зникла і сама Монтале.

Рауль провів рукою по лобі й усміхнувся:

- Усе це я бачив уві сні!

Потім, звернувшись до де Гіша, він продовжував:

- Друже мій, я нічого не стану приховувати від вас, адже ви обрані моїм серцем: я їду туди вмирати, і ваша таємниця - не мине й року - помре разом зі мною.

- О Рауль! Ви ж чоловік!

- Чи знаєте ви мою думку, де Гіш? Я думаю, що, лежачи в могилі, я буду більш живим, ніж зараз, у цей останній місяць. Адже ми християни, друже мій, а я не міг би відповідати за свою душу, якби таке страждання тривало й далі.

Де Гіш хотів заперечити, але Рауль перебив його:

- Про мене більше ні слова; ось вам, дорогий друже, порада, і це набагато важливіше. Ви ризикуєте більше, ніж я, бо вас люблять.

- О...

- Мені безмежно приємно, що я можу говорити з вами так відверто. Остерігайтеся Монтале.

- Вона добрий друг.

- Вона була подругою... тієї... кого ви знаєте, і згубила її з марнославства.

- Ви помиляєтеся.

- А тепер, коли вона занапастила її, вона хоче забрати в неї єдине, що вибачає її переді мною, - її любов.

- Що ви хочете сказати?

- Те, що проти коханки короля - змова, і ця змова в будинку принцеси.

- Ви так думаєте?

- Я переконаний.

- І Монтале на чолі цієї змови?

- Вважайте її найменш небезпечною з тих, хто може зашкодити... тій, іншій.

- Поясніть, друже мій, і якщо я зможу вас зрозуміти...

- У двох словах: був час, коли принцеса ревниво стежила за королем.

- Я це знаю...

- О, не бійтеся, де Гіш, вас люблять, вас люблять: чи відчуваєте ви ціну двох цих слів? Вони означають, що ви можете ходити з піднятою головою, що ви можете спокійно спати ночами, що ви можете дякувати богові за кожну мить вашого життя! Вас люблять - це означає, що ви можете дозволити собі вислухати все, рішуче все, навіть пораду вашого друга, який хоче вберегти ваше щастя. Вас люблять, де Гіш, вас люблять! Вам не будуть знайомі жахливі ночі, нескінченні ночі, що їх проводять із сухими очима і понівеченим серцем нещасні, приречені на смерть. Ваше життя буде довгим, якщо ви чинитимете, як скупець, який наполегливо, мало-помалу, збирає діаманти і золото. Вас люблять! Дозвольте ж мені сказати вам по-дружньому, як слід чинити, щоб вас любили завжди.

Де Гіш деякий час дивився впритул на нещасного юнака, напівбожевільного від відчаю. І в його душі промайнуло щось на кшталт сорому за своє щастя.

Рауль потроху брав себе в руки; його гарячкове збудження змінилося звичною для нього безпристрасністю в голосі і в рисах обличчя.

- Змусять страждати, - сказав він, - ту, чиє ім'я я вже не в силах вимовити. Покляніться ж мені, що ви не тільки не будете сприяти цьому, але захистите її так само, як я сам захищав би її.

- Клянуся, - відповів де Гіш.

- І того ж дня, коли ви надасте їй якусь важливу для неї послугу, того ж дня, коли вона буде дякувати вам, обіцяйте мені, що ви скажете їй: «Пані пані, я зробив вам добро на прохання пана де Бражелона, якому ви принесли стільки зла».

- Клянуся! - прошепотів зворушений словами Рауля де Гіш.

- Ось і все. Прощавайте. Завтра або, можливо, післязавтра я їду в Тулон. Якщо у вас є кілька вільних годин, подаруйте їх мені.

- Усе, весь мій час - ваш!

- Дякую вам.

- Що ви зараз збираєтеся робити?

- Я вирушаю до Планше, де ми сподіваємося, граф і я, побачити шевальє д'Артаньяна. Я хочу обійняти його перед від'їздом. Він порядна людина і любив мене. Прощавайте, дорогий друже. Вас, напевно, чекають. А коли ви захочете побачитися зі мною, ви знайдете мене у графа. Прощавайте!

Молоді люди поцілувалися. Хто побачив би їх у цей момент, той не забув би сказати, вказавши на Рауля:

- Ця людина воістину щаслива.

CCXXXV. Опис, що складається Планше

За відсутності Рауля, який побував, як відомо читачеві, в Люксембурзькому палаці, Атос і справді поїхав до Планше з наміром дізнатися що-небудь про д'Артаньяна.

Прибувши на Ломбардську вулицю, граф знайшов крамницю Планше у великому безладі, але безлад цей походив не від жвавої торгівлі, якої не було, і не від привозу товарів, чого теж не було. Планше не сидів, як зазвичай, на своїх мішках і діжках. Аж ніяк ні. Один із прикажчиків - із пером за вухом, інший - із записником у руці розбиралися в нескінченних стовпчиках цифр, тоді як третій прикажчик старанно рахував і зважував.

Відбувався опис товарів. Атос, який абсолютно нічого не розумів у торгівлі, відчув себе в скрутному становищі і тому, що на його шляху височіли перепони матеріальної властивості, і тому, що його лякала велич тих, хто тут орудував.

Він побачив, що кількох покупців відіслали назад із порожніми руками, і подумав, що він, який не збирався робити покупок, з іще більшою підставою може виявитися тут особою небажаною. Після деяких вагань він ввічливо запитав одного з прикажчиків, де він міг би побачити пана Планше.

Йому досить недбало відповіли, що Планше закінчує вкладатися.

Ці слова змусили Атоса насторожитися.

- Тобто що це означає «кінчає вкладатися»? - промовив він. - Хіба пан Планше куди-небудь їде?

- Так, пане, він зараз їде.

- У такому разі, панове, будьте ласкаві повідомити йому, що граф де Ла Фер хотів би зустрітися з ним.

Почувши це ім'я, один із прикажчиків, який звик до того, що тут його вимовляли з особливою шанобливістю, відірвався від справи і пішов за Планше.

Це було в той час, коли Рауль, після тяжкої сцени в кімнаті Монтале і розмови з де Гішем, під'їжджав до дверей крамниці гідного бакалійника.

Планше, дізнавшись від прикажчика про те, хто його запитує, кинув роботу і вибіг назустріч Атосу:

- Ах, пане графе, яка радість! Яка це зірка привела вас до мене?

- Милий Планше, - сказав Атос, потискаючи руку Раулю, який у цю мить опинився з ним поруч і засмучений вигляд якого він одразу ж про себе відзначив, - ми з'явилися дізнатися у вас... Але в яких клопотах я вас застаю! Ви весь білий, як мельник. Де це ви так вимазалися?

- Ах, будьте обережні, пане, і не підходьте до мене, перш ніж я як слід не обтрушуся.

- Чому?

- Те, що ви бачите у мене в руках, це - миш'як. Я роблю запас миш'яку від щурів.

- О, у такому закладі, як ваш, щури завдають чимало клопоту.

- Я не про цей заклад, пане графе, дбаю.

- Що ви хочете сказати?

- Але ж ви бачили, графе: складають опис моїх товарів.

- Ви розлучаєтеся з торгівлею?

- Ну так, я поступаюся закладом одному з моїх прикажчиків.

- Ось як! Значить, ви достатньо розбагатіли?

- Пане, мені набридло місто. Можливо, тому, що я почав старіти, а коли старієш, як сказав одного разу пан д'Артаньян, частіше думаєш про свою юність, але віднедавна я відчуваю потяг до села і садівництва. Адже я колись був селянином.

Атос зробив схвальний жест і запитав:

- Ви купуєте землю?

- Я купив, пане, я купив будиночок у Фонтенбло і трошки землі по сусідству, близько двадцяти арпанів.

- Чудово, Планше, вітаю вас.

- Але тут нам не дуже зручно; і до того ж ви кашляєте від мого проклятого порошку. Чорт забирай, я зовсім не хочу отруїти найдостойнішого у всій нашій Франції дворянина.

Цьому жарту, який пустив Планше, щоб виявити світську невимушеність, Атос навіть не посміхнувся.

- Так, - погодився граф, - поговоримо де-небудь не на людях, - у вас, наприклад. Адже у вас тут квартира, чи не так?

- Звичайно, пане графе.

- Нагорі?

І Атос, бачачи, що Планше в скруті, пройшов першим.

- Річ у тім... - почав Планше.

Атос не зрозумів причини цих коливань Планше і, вважаючи, що Планше соромиться бідності своєї обстановки, піднімаючись сходами, говорив:

- Нічого, нічого. Квартира торговця в цьому кварталі може не бути палацом. Ходімо далі!

Рауль швидко випередив його і увійшов.

Негайно ж пролунали два, навіть три крики. Голосніше за інших пролунав жіночий голос. Другий крик вирвався з вуст Рауля, який зачинив перед собою двері. Третій крик був криком жаху, що зірвався з вуст Планше.

- Вибачте, - сказав він, - пані одягається.

Рауль, безсумнівно, мав підстави підтвердити, що Планше говорить сущу правду, і доказом цього було те, що він відступив на один крок униз сходами.

- Пані... - повторив Атос. - Ах, вибачте, мій милий, але я зовсім не знав, що у вас там нагорі...

- Це Трюшен, - додав почервонілий Планше.

- Хто б там не був, Планше, вибачте нам нашу нескромність.

- Ні, ні, входьте, панове, тепер можна.

- Ми не ввійдемо, - рішучим тоном заявив Атос.

- О, якби вона знала про ваш прихід, вона б встигла...

- Ні, Планше, прощавайте!

- Ви не захочете образити мене, панове; не можна ж справді залишатися на сходах і йти, навіть не присівши хоча б на хвилиночку.

- Якби ми знали, що у вас там нагорі дама, - відповів Атос зі своєю звичайною холоднокровністю, - ми б попросили у вас дозволу привітатися з нею.

Планше був до того збентежений цією витонченою зухвалістю, що швидко відчинив двері, щоб впустити графа і його сина.

Трюшен уже закінчила свій туалет. У неї був вигляд багатої і кокетливої купчихи, і її французькі очі світилися німецькою млосністю. Після двох реверансів вона пішла з кімнати, щоб спуститися в крамницю. Це, втім, зовсім не означало, що вона не зупинилася послухати біля дверей, що скажуть про неї Планше і панове відвідувачі.

Атос у цьому анітрохи не сумнівався і намагався уникнути цієї теми. Планше, навпаки, згорав від бажання викласти свої пояснення з цього приводу, від чого Атос всіляко ухилявся.

Але оскільки інші люди мають здатність долати своєю впертістю впертість свого співрозмовника, Атос змушений був вислухати розповідь про ідилічне щастя, яким насолоджувався Планше, розповідь, викладену мовою, яка перевершує своєю цнотливістю навіть прославлену в цьому відношенні мову самого Лонга*.

Отже, Планше повідав Атосу, що Трюшен - насолода його зрілих років і що вона принесла йому удачу в справах, зовсім як колись Рут Воозу*.

- Тепер вам не вистачає лише спадкоємців вашого благоденства, - зауважив Атос.

- Якщо у мене буде спадкоємець, він отримає триста тисяч ліврів, - відповів Планше.

- Потрібно, щоб він був, - флегматично сказав Атос, - це потрібно для того, щоб ваші статки не пішли прахом.

Слово «состояньице», ніби ненароком кинуте Атосом, поставило Планше на його місце, подібно до того як це робив голос сержанта в ті далекі часи, коли Планше був копейщиком у П'ємонтському полку, куди його влаштував Рошфор*.

Атос зрозумів, що крамарь одружиться з Трюшен і волею-неволею матиме потомство.

Це здалося йому тим очевиднішим, що прикажчик, якому Планше продав крамницю, доводився, як він дізнався, родичем Трюшен. Атос згадав, що це був червонощокий, кучерявий, широкоплечий малий. Він дізнався вже все, що можна і треба було дізнатися про долю

бакалійника. Він зрозумів, що ошатні сукні Трюшен не можуть відшкодувати повністю нудьгу, яку наженуть на неї сільське життя і розведення плодових дерев у товаристві сивого чоловіка.

Отже, Атос зрозумів рішуче все і без жодного переходу запитав:

- Що робить пан д'Артаньян? У Луврі його не знайшли.

- Але, пане графе, пан д'Артаньян зник.

- Зник? - здивувався Атос.

- О, ми знаємо, що це означає!

- Але я-то цього не знаю.

- Коли пан д'Артаньян зникає, це завжди буває заради якогось доручення чи справи.

- Він говорив вам про це?

- Ніколи.

- Однак ви знали заздалегідь про його поїздку в Англію.

- Через спекуляції, - необережно промовив Планше.

- Спекуляцій?

- Я хочу сказати... - перебив збентежений Планше.

- Добре, добре, ні ваші справи, ні справи нашого друга нас не стосуються; ми розпитуємо вас лише з дружби до нього. Але оскільки капітана мушкетерів тут немає і ми не можемо отримати від вас жодних вказівок, де побачити шевальє д'Ар-таньяна, ми з вами попрощаємося на цьому. До побачення, Планше, до побачення. Їдемо, Раулю!

- Пане графе, я хотів би...

- Мовчіть, мовчіть; я не з тих, хто викликає слугу на нескромність.

Слово «слуга» різало слух майбутнього мільйонера План-ше, але шанобливість і вроджена добродушність узяли гору над ображеним марнославством.

- Адже немає нічого нескромного в тому, щоб повідомити вас про таке: пан д'Артаньян побував у мене кілька днів тому.

- Ах, так!

- І провів тут чимало годин, схилившись над географічною картою. А ось і та сама карта, про яку я говорю. Нехай вона буде доказом правдивості моїх слів, - додав Планше, і пішов по карту, що висіла на одній зі стін кімнати.

І він дійсно приніс карту Франції, на якій досвідчений погляд Атоса виявив маршрут, наколотий крихітними шпильками; там, де не було шпильки, яка випала, віхою наміченого д'Артаньяном маршруту слугувала залишкова після неї ледь помітна дірочка. Стежачи за шпильками і подекуди дірочками, Атос виявив, що д'Артаньян поїхав на південь, у напрямку до Середземного моря в тій його частині, де розташований Тулон. Біля Канна сліди губилися: тут не було ні шпильок, ні дірочок.

Кілька хвилин Атос болісно думав, намагаючись розгадати, навіщо мушкетерові знадобилося вирушати до Канна і які причини змусили його вирушити подивитися береги Вара.

Роздуми Атоса не привели ні до чого. Його звичайна проникливість цього разу зрадила йому. Спроби Рауля розгадати задану д'Артаньяном загадку мали не більший успіх.

- Не біда, - сказав молодий чоловік, звертаючись до батька, який мовчки вказував йому пальцем маршрут, прокладений д'Артаньяном. - Можна позитивно стверджувати, що якийсь рок незмінно зіштовхує нашу долю з долею д'Артаньяна. Ось він десь поблизу Канна, а ви, графе, проводжаєте мене принаймні до Тулона. Будьте спокійні, ми легше знайдемо його на нашому шляху, ніж на цій географічній карті.

Потім, розпрощавшись із Планше, який розпікав своїх прикажчиків і навіть кузена Трюшен, свого наступника, граф разом із сином вирушив до герцога де Бофора. Виходячи з крамниці, вони побачили фуру, якій належало відвезти чарівну мадемуазель Трюшен і мішки із золотом пана Планше.

- Кожен рухається до щастя дорогою, яку сам собі обрав, - сумно сказав Рауль.

- У Фонтенбло! - крикнув Планше своєму кучеру.

CCXXXVI. Опис, складений герцогом де Бофором

Розмова з Планше про д'Артаньяна і від'їзд Планше з Парижа в село були для Атоса і його сина ніби прощанням зі столичним галасом і з їхнім колишнім життям. Що залишали за собою ці люди? Один вичерпав славу минулого століття, інший - усе страждання новітнього часу. Очевидно, що ні тому, ні іншому нічого було питати зі своїх сучасників.

Залишалося лише відвідати герцога де Бофора, щоб остаточно домовитися про від'їзд.

Паризький будинок герцога вирізнявся пишністю і пишністю. Герцог жив на широку ногу, як жили, за спогадами кількох людей похилого віку, які доживають свій вік, у марнотратні часи Генріха III.

Тоді й справді деякі вельможі були багатшими за самого короля. Вони знали про це і не позбавляли себе задоволення принизити при нагоді його величність короля. Це була та егоїстична аристократія, яку Рішельє змусив платити данину кров'ю, грошима і шанобливими поклонами, коротше кажучи, примусив до того, що відтоді стали називати королівською службою.

Від Людовіка XI, страшного косаря великих світу цього, до Рішельє, - скільки сімейств знову підняло високо голову! І скільки сімейств схилило голови, щоб ніколи не підняти їх більше, від Рішельє до Людовіка XIV! Але герцог де Бофор народився принцом, і в його жилах текла така кров, яка проливається на ешафоті тільки за вироком народу.

Отже, цей принц зберіг звичку жити на широку ногу. Як оплачував він витрати на коней, незліченних слуг і вишуканий стіл? Ніхто цього добряче не знав, а він - менше, ніж будь-хто. Просто в ті часи сини

королів мали той привілей, що ніхто не відмовляв їм у кредиті, одні з шанобливості та відданості, інші в упевненості, що колись їхній рахунок буде оплачено.

Атос і Рауль знайшли будинок герцога в такому ж безладі й таким же заваленим купою різних речей, як будинок бакалійника.

Герцог теж складав опис свого майна, тобто просто роздавав друзям, які всі до одного були його кредиторами, скільки-небудь цінні речі. Будучи винен щось близько двох мільйонів, що на ті часи було дуже великими грошима, герцог де Бофор розрахував, що не зможе вирушити до Африки, не маючи при собі круглої суми, і, щоб добути цю суму, він взявся роздавати своїм кредиторам зброю, коштовності, посуд і меблі. Це було і розкішніше, і вигідніше, ніж пустити ті самі речі в продаж.

І справді, як людині, яка свого часу дала в борг десять тисяч ліврів, відмовитися прийняти подарунок вартістю в шість тисяч, подарунок, ще цінніший тим, що він походить від нащадка Генріха IV? А забираючи такий подарунок із собою, як відмовити в нових десяти тисячах такому щедрому і чарівному вельможі?

Так і сталося. У герцога більше не було дому, бо адміралу, який живе на кораблі, дім не потрібен. У нього більше не було колекцій зброї, адже він перебував тепер посеред своїх гармат; не було коштовностей, бо їх могло поглинути море; але зате в нього в скринях було триста або чотириста тисяч екю.

Скрізь у будинку панувало веселе пожвавлення, підтримуване людьми, які вважали, що вони грабують герцога.

Герцог досяг високої майстерності в мистецтві ощасливлювати найнещасніших зі своїх кредиторів. До всякої людини, обмеженої в коштах, до всякого спорожнілого гаманця він ставився з терпінням і розумінням.

Одним він говорив:

- Хотів би я володіти тим, чим володієте ви; у цьому разі я б подарував вам усе, що маю.

Інші чули від нього:

- У мене немає нічого, крім цього срібного глечика; він все ж коштує ліврів п'ятсот, візьміть його.

Люб'язність - та сама готівка, і завдяки їй нестачі в нових кредиторах у герцога ніколи не бувало.

Цього разу він обходився без церемоній; можна було подумати, що тут відбувається грабіж: герцог віддавав рішуче все. Східна казка, що оповідає про бідного араба, який несе з розграбованого палацу казан, на дні якого він сховав мішок із золотом, араба, який вільно проходить серед натовпу і не викликає нічиєї заздрості, ця казка в домі герцога де Бофора стала реальністю.

Натовпи людей спустошували його гардеробні та комори.

Герцог де Бофор закінчив тим, що роздав своїх коней і запаси свого сіна. Він ощасливив тридцять осіб своїм кухонним посудом і

начинням, а триста - вином зі своїх льохів. До того ж усі йшли з його будинку в упевненості, що поведінка герцога легко з'ясовна, бо він розраховує на нові статки, які здобуде в арабських шатрах.

Розоряючи його палац, кожен повторював собі самому, що король посилає його в Джіджеллі, щоб він міг відновити своє розтрачене багатство; що всі африканські скарби буде порівну поділено між адміралом і королем; що ці багатства ховаються в копальнях, де видобувають алмази та інше нечуване дорогоцінне каміння. Що ж стосується золотих і срібних розсипів в Атлаських горах, то ця дрібничка не заслуговувала навіть згадки.

Але крім копалень і розсипів, які можна буде розробляти лише після війни, знайдеться, зрозуміло, й інша здобич, захоплена на полі бою. Герцог відніме все те, що пірати, які борознять Середземне море, награбували у християн з часу битви при Лепанто*. Мільйони, які дістануться герцогу, вже не рахували. Навіщо ж йому берегти обстановку, серед якої він жив до цього часу? Адже він вирушає за новими, більш рідкісними скарбами. З цього випливало, що берегти добро того, хто сам себе так погано оберігає, нема чого. Таким було становище в домі герцога, і Атос, із властивою йому проникливістю, визначив це з першого погляду.

Адмірал Франції був у дещо неуважному настрої, адже щойно вийшов з-за столу після вечері на п'ятдесят осіб, під час якої рясно і довго пили за успіх експедиції; після десерту залишки бенкету віддали слугам, а порожні тарелі - охочим узяти їх собі. Герцог був сп'янілий і своїм руйнуванням, і своєю популярністю. Він пив своє старе, витримане вино за здоров'я вина, яке у нього буде.

Побачивши Атоса з Раулем, він голосно вигукнув:

- Ось і привели мого ад'ютанта! Входьте, графе, входьте, віконт!

Атос шукав проходу між купами білизни та посуду.

- Крокуйте прямо! - порадив герцог. І запропонував Атосу повну склянку вина.

Атос випив; Рауль ледь пригубив.

- Ось вам перше доручення, - сказав герцог Раулю. - Я розраховую на вас. Ви поїдете попереду мене до Антіба.

- Слухаю, монсеньйоре.

- Тримайте наказ. Чи знайоме вам море?

- Так, монсеньйоре, я подорожував із принцом.

- Чудово. Усі ці плашкоути і транспортні судна чекатимуть мого прибуття, щоб служити мені ескортом і перевезти припаси різного роду. Необхідно, щоб війська через два тижні, а то й раніше могли б почати навантаження.

- Все буде виконано, монсеньйор.

- Цей наказ дає вам право відвідувати і обшукувати прибережні острови; якщо вважаєте за необхідне, проведіть там рекрутський набір і забирайте все, що може стати в пригоді в поході.

- Буде виконано, герцог.

- А оскільки ви - людина діяльна і будете багато працювати, вам знадобляться великі суми.

- Сподіваюся, що ні, монсеньйоре.

- А я впевнений, що так. Мій керівник заготовив чеки по тисячі ліврів кожен; за цими чеками можна буде отримувати гроші в будь-якому місті півдня Франції. Вам дадуть сто таких чеків. Прощавайте, віконт.

Атос перебив герцога:

- Бережіть гроші, монсеньйор; для війни з арабами потрібно стільки ж золота, скільки свинцю.

- Я хочу спробувати вести її, вживаючи тільки свинець; і потім, вам відомі мої думки про цей похід: багато галасу, багато вогню, і я зникну, якщо так буде потрібно, в диму.

Вимовивши ці слова, герцог де Бофор хотів було знову розреготатися, але зрозумів, що в присутності Атоса і Рауля це було б недоречно.

- Ах, - сказав він, прикриваючи люб'язністю егоїзм, притаманний його положенню і його віку, - ви обоє належите до розряду людей, з якими не слід зустрічатися після обіду; ви обоє холодні, сухі й стримані, тоді як я - вогонь, запал і хміль. Ні, диявол мене візьми! Я зустрічатимуся з вами, віконт, лише натщесерце, а з вами, графе, якщо ви продовжуватимете так само, я й зовсім не зустрічатимуся.

Він говорив це, потискаючи руку Атосу, який, усміхаючись, відповів йому:

- Монсеньйоре, не розкошуйте, бо у вас зараз багато грошей. Передбачаю, що за місяць, стоячи перед своєю скринею, ви будете стриманим, сухим і холодним, і тоді вас здивує, що Рауль, перебуваючи поруч із вами, веселий, сповнений життя і щедрий, бо, маючи в своєму розпорядженні новенькі екю, він надасть їх у ваше розпорядження.

- Хай почує вас бог! - вигукнув, прийшовши в захват, герцог. - Ви залишаєтеся зі мною, графе! Вирішено.

- Ні, я їду з Раулем; доручення, яке ви на нього поклали, - важке і клопітке. Виконати його одному віконту було б майже неможливо. Самі того не помічаючи, ви дали йому, монсеньйоре, надзвичайно високий пост, і до того ж у флоті.

- Це правда! Але хіба такі, як він, не домагаються всього, чого тільки не захочуть?

- Монсеньйоре, ви ні в кому не знайдете стільки старання і розуму, стільки істинної хоробрості, як у Раулі; але якщо ваша посадка на судна не вдасться, нарікайте на себе самого.

- Ось тепер він лає мене!

- Монсеньйор, щоб забезпечити провіантом флот, щоб зібрати флотилію, щоб укомплектувати екіпажі рекрутами, навіть адміралу був би необхідний цілий рік. А Рауль - кавалерист, капітан, і на все про все ви даєте йому два тижні!

- Я переконаний, що він впорається.

- Сподіваюся, але я допоможу йому.

- Я розраховував на вас, дорогий графе; більше того, вважаю, що, доїхавши з ним до Тулона, ви і далі не відпустите його одного.

- О! - вигукнув Атос і похитав головою.

- Терпіння! Терпіння!

- Монсеньйоре, дозвольте відкланятися. Нам пора!

- Ідіть, і хай допоможе вам моє щастя!

- Прощавайте, монсеньйоре; хай допоможе і вам ваше щастя!

- Чудовий початок для експедиції за море! - зауважив Атос своєму синові. - Ні провіанту, ні резервів, ні вантажної флотилії - що можна з цим вдіяти?

- Якщо всі їдуть туди за тим самим, за чим я їду, - пробурмотів Рауль, - то в провіанті нестачі не буде.

- Пане, - суворо сказав Атос, - не будьте несправедливі й божевільні у своєму егоїзмі або, якщо хочете, стражданні. Якщо ви їдете на війну з наміром бути вбитим, ви нікого не потребуєте, щоб виконати цей намір, і мені не було потреби рекомендувати вас герцогу де Бофору. Але, ставши наближеним головнокомандувача, обійнявши відповідальну посаду в лавах армії, ви більше не маєте права розпоряджатися собою. Відтепер ви не належите собі; ви належите цим бідним солдатам, які, як і ви, мають душу й тіло, які сумуватимуть за рідним краєм і страждатимуть від усіх прикрощів і смутку, що охоплюють рід людський. Знайте, Рауль, що офіцер - особа не менш корисна, ніж священик, і що в любові до свого ближнього він повинен перевершувати священика.

- Графе, я завжди знав про це і чинив відповідно до цього, я чинив би так само і надалі... але...

- Ви забуваєте про те, що належите країні, яка пишається своєю військовою славою. Якщо хочете померти, вмирайте, але не без слави і користі для Франції. Ну, Рауль, не засмучуйтеся моїми словами; я люблю вас і хотів би бачити вас досконалим в усіх відношеннях.

- Мені приємно слухати ваші закиди, - тихо відповів молодий чоловік, - вони лікують мене і слугують доказом, що хтось іще любить мене.

- А тепер їдемо, Раулю; погода така божественно гарна, небо таке чисте, небо, яке ми бачитимемо над своєю головою, яке в Джіджеллі буде ще чистішим, ніж тут, і яке буде вам нагадувати в чужих краях про мене, як воно нагадує мені тут про бога.

Домовившись про цей основний пункт і обмінявшись думками про навіженість, яку творить герцогом, батько й син дійшли висновку, що експедиція за море не послужить на користь Франції, тому що затівається вона досить непродумано й без належної підготовки. І, визначивши політику цього роду словом «марнославство», батько і син вирушили в дорогу, захоплені більшою мірою своїми бажаннями, ніж необхідністю, яку на них накладають приречення долі.

Закладання жертви відбулося.

CCXXXVII. Срібне блюдо

Подорож була дуже приємною. Атос і Рауль перетнули Францію, роблячи по п'ятнадцять льє на день, а часом і більше - це бувало тоді, коли горе Рауля особливо загострювалося. Щоб прибути в Тулон, їм знадобилося п'ятнадцять днів. Уже в Антібі вони втратили слід д'Артаньяна.

Усе свідчило про те, що капітан мушкетерів з якихось причин побажав їхати далі інкогніто; принаймні Атос, збираючи відомості про д'Артаньяна, довідався, що вершник, якого він описував, на виїзді з Авіньйона змінив верхових коней на карету і що вікна в цій кареті були ретельно завішені.

Рауль був у розпачі, що вони не зустрілися з д'Арта-ньяном. Його ніжному серцю хотілося попрощатися з ним, воно жадало розрад, які виходили від цієї твердої, як сталь, людини.

Атос знав на підставі давнього досвіду, що д'Артаньян замикається в собі і стає непроникним, коли зайнятий чимось серйозним, чи то його особиста справа, чи то королівська служба.

До того ж він побоювався, що занадто наполегливими питаннями про д'Артаньяна він, можливо, образить свого друга або завдасть йому шкоди. Сталося, однак, що вже після того, як Рауль зайнявся вербуванням рекрутів і збиранням шаланд і плашкоутів для відправки в Тулон, один з рибаків сказав графові, що його човен був у лагодженні, постраждавши під час поїздки, яку він здійснив з одним дворянином, що квапився якнайшвидше виїхати.

Атос, вважаючи, що ця людина бреше, щоб звільнитися від важкої повинності і заробити побільше на риболовлі, коли його товариші вирушать у призначене їм місце, став наполягати на подробицях.

Рибак розповів йому, що приблизно тиждень тому, пізно вночі, до нього прийшов незнайомий йому чоловік, щоб найняти човен для поїздки на острів Сент-Онорат*. Домовилися про плату. Цей дворянин приїхав із великим ящиком на кшталт карети, знятої з коліс, який він хотів занурити на човен, незважаючи на труднощі всілякого роду у зв'язку з малими розмірами човна і непомірною величиною вантажу. Рибак вирішив відмовитися від змови і, оскільки дворянин був дуже наполегливий, пустив у хід погрози, які, однак, призвели лише до того, що дворянин полоснув його спину своєю тростиною. Обсипаючи його прокльонами, рибак вирушив за захистом до старшини рибаків в Антібі, але дворянин дістав із кишені папір, побачивши який, старшина відважив йому уклін до землі та велів рибаку надавати дворянинові повну покору, висміявши рибаку за впертість. Після цього вони відпливли разом із вантажем.

- Але все це анітрохи не пояснює, за яких обставин ваш човен розбився.

- Зараз розповім і про це. Я йшов на Сент-Онорат, як було наказано дворянином, але раптом він змінив рішення, запевняючи, що я не зможу пройти повз абатство з півдня. Щоправда, проти чотирикутної Вежі Бенедиктинців, на південь від неї, є Мілина Ченців.

- Риф? - запитав Атос.

- Над поверхнею води і під водою; це і справді небезпечний прохід, але я проходив ним добру тисячу разів. Так от, дворянин почав вимагати, щоб я висадив його на острові Сент-Маргеріт.

- Що ж далі?

- Далі, пане? Моряк я, чорт забирай, чи сухопутний щур? - вигукнув рибак, вимовляючи слова на провансальський лад. - Знаю я свою справу чи не знаю? Я заупрямився і хотів наполягти на своєму. Тоді дворянин вчепився мені в горло і, не підвищуючи голосу, заявив, що негайно задушить мене. Мій помічник і я взялися за сокири. Нам належало ще розрахуватися з ним за образу, яку він завдав нам минулої ночі. Але дворянин із такою швидкістю почав розмахувати шпагою, що ми не могли підступитися до нього. Я збирався метнути свою сокиру йому в голову (адже я мав рацію - чи не так, пане? Моряк на своєму судні - господар, так само як городянин у себе в домі), так от, я збирався, щоб захистити себе, розрубати мого дворянина на дві половини, аж раптом - хочете вірте, пане, хочете не вірте, - аж раптом, не знаю, як це трапилося, відчиняється ця шухляда-карета, назовні виходить якась привида в чорному шоломі, із чорною маскою, щось і справді жахливе, і погрожує нам кулаком.

- Хто ж це був?

- Це був диявол, пане! Бо дворянин, побачивши його, радісно закричав: «Тисяча подяк, монсеньйоре!»

- Дивно! - пробурмотів граф, подивившись на Рауля.

- Що ж ви зробили? - запитав рибака віконт.

- Ви й самі розумієте, пане, що навіть із двома дворянами ми, двоє простих людей, не могли б упоратися, а вже проти диявола - годі й казати! Ми з товаришем, не змовляючись, одночасно стрибнули в море; ми були за сімсот - вісімсот футів від берега.

- І тоді?

- Тоді, пане, човен пішов за вітром на південний захід, і його прибило до пісків Сент-Маргеріт.

- О... а ті мандрівники?

- Ну, про це не турбуйтеся. Ось вам ще один доказ, що один із них диявол і що він протегував своєму супутнику: коли ми підпливли до човна, замість того, щоб побачити двох мерців або калік - а човен добряче вдарився об прибережне каміння, - ми не знайшли в ньому нічого, навіть цієї безколісної карети.

- Дивно, дивно! - повторив граф. - Ну а відтоді що ж ви робите?

- Я поскаржився губернаторові Сент-Маргеріт, але він натягнув мені ніс і сказав, що, якщо я буду плести перед ним подібні небилиці, він оплатить мої збитки батогами.

- Губернатор?

- Так, пане. А тим часом мій човен абсолютно розбитий; його ніс залишився на мисі Сент-Маргеріт, і за його лагодження тесля вимагає з мене сто двадцять ліврів.

- Добре, - відповів Рауль, - ви звільняєтеся від служби. Ідіть.

- Поїдемо на Сент-Маргеріт, хочете? - запитав Атос Бражелона.

- Так, графе; тут дещо підлягає з'ясуванню. Мені здається, що навряд чи ця людина була до кінця правдивою у своїй розповіді.

- Я теж так думаю. Ця історія про дворянина в масці та зниклу безслідно карету справляє на мене враження спроби приховати насильство, вчинене, можливо, у відкритому морі цим негідником над своїм пасажиром, щоб помститися за наполегливість, з якою той домагався отримання його човна у своє розпорядження.

- І в мене зародилася така сама підозра, і я думаю, що в кареті були радше цінності, ніж людина.

- Ми це з'ясуємо. Цей дворянин, безсумнівно, схожий на д'Артаньяна; я впізнаю його образ дій. На жаль! Ми вже більше не ті молоді й непереможні люди, якими були колись. Хто знає, чи не вдалося сокирі або лому цього жалюгідного човняра здійснити те, чого не могли зробити протягом сорока років ні наймайстерніші в Європі шпаги, ні кулі, ні ядра.

Того ж дня вони вирушили на острів Сент-Маргеріт на невеликому суденці, яке викликали з Тулона.

Коли вони під'їжджали до берегів острова, їм здалося, що перед ними обітована земля. Острів був сповнений квітів і плодів; його оброблювану частину займав губернаторський сад. Апельсинові, гранатові та фігові дерева гнулися під вагою золотих і фіолетово-синіх плодів. Навколо саду, в необробленій частині острова, червоні куріпки бігали в кущах ялівцю і терну цілими зграями, і за кожного кроку Рауля або Атоса переляканий до смерті кролик вискакував із заростей вересу і нісся до своєї нори.

Цей блаженний острів був безлюдний. Плоский, має лише одну бухту, в яку входили всі човни і барки, що прибували сюди, він служив для контрабандистів тимчасовим притулком і складом. Вони ділилися своїми доходами з губернатором і взяли на себе зобов'язання не обкрадати саду і не винищувати дичини. Завдяки такому щасливому компромісу губернатор задовольнявся гарнізоном із восьми осіб, який охороняв фортецю, в якій іржавіло дванадцять гармат. Отже, цей губернатор був радше щасливим фермером, який збирав у свої льохи виноград, фіги, олію й апельсини та розкладав сушити лимони й помаранчі на сонці у кріпосних казематах.

Над фортецею, оперезаною досить глибоким ровом, який, по суті, один тільки й охороняв її, височіли, немов три голови, три невисокі вежі, з'єднані між собою порослими мохом терасами.

Атос і Рауль деякий час ішли вздовж паркану, що оточував сад, у марній надії зустріти когось, хто б ввів їх до губернатора. Зрештою вони знайшли вхід, через який проникли в сад. Це була найспекотніша година дня. У цей час усе ховається в траві або під камінням. Небо розстеляє всюди вогняну завісу, нібито для того, щоб заглушити всякий шум, щоб укутати в неї все суще на землі. Куріпки сплять у заростях дроку, мухи - в тіні листа, хвилі - під куполом неба.

Усе було оповите мертвою тишею. Раптом на терасі між першою і другою вежею Атос помітив солдата, який ніс на голові щось схоже на кошик із провізією. Цей чоловік за мить з'явився вже без кошика і зник у тіні сторожової будки.

Атос зрозумів, що він відносив комусь обід і, виконавши свій обов'язок, повернувся до себе і зараз сам візьметься за їжу. Раптово Атос почув, що хтось кличе його; піднявши голову, він побачив між ґратами високого вікна щось біле, наче це була рука, що махає, потім щось блискуче, наче це була зброя, на яку потрапили сонячні промені.

Перш ніж він усвідомив, що бачить, сліпуча смуга, що промайнула в повітрі, супроводжувана свистом предмета, який швидко падав, відвернула його увагу від вежі на землю.

Другий, цього разу глухий звук пролунав у рові, і Рауль, побігши на звук, підняв срібну таріль, яка відкотилася убік і злегка засипана сухим піском. Рука, що жбурнула блюдо, зробила знак обом дворянам і одразу ж зникла.

Рауль підійшов до Атоса, і вони обидва почали розглядати запилене при падінні блюдо. На ній кінчиком ножа було видряпано напис, що свідчив наступне:

«Я брат французького короля, сьогодні в'язень, завтра божевільний. Дворяни Франції і християни, моліться господу за душу і розум нащадка ваших володарів».

Атос упустив блюдо з рук. Рауль задумався, ламаючи голову над сенсом цих жахливих слів.

У цей момент з вежі почувся крик. Рауль, швидкий як блискавка, нахилив голову і змусив батька зробити те саме. В ущелині стіни блиснув ствол мушкета. Білий димок, немов султан, що розвівається, вискочив із дула мушкета, і в камінь на відстані шести дюймів від обох дворян ударилася куля. З'явився другий мушкет, який став повільно опускатися.

- Чорт забирай, - вигукнув Атос, - тут займаються тим, що по-злодійськи вбивають людей, чи не так? Спускайтеся, боягузи!

- Спускайтеся! - крикнув слідом за ним розлючений Рауль, показуючи кулак.

Другий з тих, що було видно на стіні, той, який збирався стріляти, відповів на ці крики вигуком, що виражав здивування, і оскільки його

товариш хотів вдруге розрядити свій мушкет, він штовхнув його, і той вистрілив у повітря.

Атос і Рауль, побачивши, що люди, які стріляли в них, пішли зі стіни, подумали, що ті попрямували до них, і стали спокійно чекати їхнього наближення.

Не минуло й п'яти хвилин, як бій барабана скликав вісьмох солдатів гарнізону, що з'явилися з мушкетами в руках на тому боці рову. На чолі цих солдатів стояв офіцер, який стріляв у них першим, - його впізнав віконт де Бражелон. Ця людина наказала солдатам зарядити рушниці.

- Нас розстріляють! - вигукнув Рауль. - За шпагу принаймні і на той бік рову! Кожен із нас уб'є хоча б по одному з цих ледарів, після того як вони вистрілять і їхні мушкети опиняться без куль.

І, втілюючи свої слова в дію, Рауль разом з Атосом уже кинулися вперед, як раптом у них за спиною пролунав добре знайомий їм голос:

- Атосе! Раулю!

- Д'Артаньян! - разом відгукнулися вони.

- До ноги, чорт вас візьми! - наказав солдатам капітан мушкетерів. - Я був переконаний у правоті своїх слів!

Солдати опустили мушкети.

- Що це означає? - запитав Атос. - У нас стріляють без жодного попередження.

- Це я збирався вбити вас, - відповів д'Артаньян, - і якщо губернатор промазав, то я, дорогі друзі, будьте впевнені, ніколи не промахнувся б. Яке щастя, що в мене звичка довго цілитися! Мені здалося, що я впізнаю вас! Ах, друзі мої, яке щастя!

І д'Артаньян витер лоб, бо біг сюди щодуху, і хвилювання його було невдаване.

- Як! - здивувався граф. - Людина, яка стріляла в нас, - губернатор цієї фортеці?

- Він самий.

- Але з якого дива він почав стрілянину? У чому ми винні перед ним?

- Чорт забирай! Ви підняли той предмет, який вам жбурнув в'язень.

- Так, вірно.

- А на цьому блюді... в'язень що-небудь написав, чи не так?

- Так.

- Я так і думав... Ах, боже мій!

І д'Артаньян у смертельному неспокої схопив блюдо. Не встиг він прочитати напис, як обличчя його стало білим як полотно.

- О боже мій! - повторив він. - Мовчання! До нас іде губернатор.

- Але що ж врешті-решт він зробить із нами? Хіба це наша вина? - запитав Рауль.

- Отже, це правда? - прошепотів Атос. - Це правда?

- Мовчання, кажу вам, мовчання! Якщо вирішать, що ви грамотні, якщо запідозрять, що ви зрозуміли напис... Я вас дуже люблю, дорогі друзі, я дав би себе вбити за вас... але...

- Але? - повторили Атос і Рауль.

- Можливо, я міг би врятувати вас від смерті, але від вічного ув'язнення... ніколи! Отже, мовчання, мовчання!

Губернатор уже переходив рів дерев'яним містком.

- У такому разі, - запитав Атос д'Артаньяна, - що ж вас зупиняє?

- Ви - іспанці, - тихо сказав капітан, - ви ні слова не розумієте французькою. Ну, я мав рацію, - звернувся він до губернатора, - ці панове - іспанські офіцери, з якими я познайомився минулого року в Іпрі... Вони не знають по-французьки ні слова.

- А-а, - підозріло вимовив губернатор і, взявши блюдо, спробував розібрати слова.

Д'Артаньян забрав у нього блюдо і затер напис вістрям своєї шпаги.

- Що ви робите? - вигукнув губернатор. - Чому я не можу прочитати видряпаних тут слів?

- Це державна таємниця, - твердо сказав д'Артаньян, - і оскільки вам відомий наказ короля, згідно з яким тому, хто проник у неї, передбачена страта, я, якщо бажаєте, дам вам прочитати, що тут написано, але одразу ж після цього велю розстріляти вас на місці.

Поки д'Артаньян напівсерйозним-напівжартівливим тоном вимовляв це, Атос і Рауль холоднокровно мовчали.

- Немислимо, - протягнув губернатор, - щоб ці панове нічого не розуміли, жодного слова.

- Залиште. Навіть якщо б вони розуміли розмовну мову, вони все одно не в ладу з грамотою. Вони не могли б прочитати того, що написано іспанською. Шляхетному іспанцеві - пам'ятайте гарненько про це - належить бути неписьменним.

Губернатору довелося задовольнитися такими поясненнями, але він був упертий і зауважив д'Артаньяну:

- Запросіть цих панів відвідати нашу фортецю.

- Дуже добре, я хотів запропонувати вам те саме, - відповів д'Артаньян.

Насправді мушкетеру хотілося зовсім протилежного, і він був би радий, якби його друзі були вже за сто льє. Але йому потрібно було продовжувати розпочату комедію, і він звернувся іспанською до своїх друзів із запрошенням, яке вони змушені були прийняти. Усі попрямували до фортеці, і вісім солдатів, потривожених на короткий час цією нечуваною подією, повернулися до звичного неробства.

CCXXXVIII. Полонений і тюремники

Вони увійшли в замок і, поки губернатор віддавав деякі розпорядження, що стосуються прийому гостей, Атос попросив д'Артаньяна:

- Поясніть мені коротко, поки ми одні, що тут у вас відбувається.

- Абсолютно проста річ, - відповів мушкетер. - Я привіз сюди в'язня, бачити якого, за наказом короля, заборонено будь-кому; ви приїхали, він кинув вам якийсь предмет через ґрати свого вікна; у цей час я обідав у губернатора і, помітивши, що з вікна летить цей предмет, помітив також, як Рауль підняв його. Мені не потрібно багато часу, щоб осягнути суть справи. Я вирішив, що ви змовники і що ви таким чином спілкуєтеся з моїм в'язнем. І ось...

- І ось ви наказали, щоб нас застрелили.

- Зізнаюся... наказав; але якщо я і був першим, хто схопився за мушкет, то, на щастя, був останнім, хто взяв вас на мушку.

- Якби ви вбили мене, д'Артаньян, на мою долю випало б щастя померти за королівську династію Франції. І це велика честь - померти від вашої руки - руки найблагороднішого і найвірнішого захисника цієї династії.

- Що ви тлумачите тут, Атосе, про королівську династію? - не дуже впевненим тоном сказав д'Артаньян. - Невже ви, графе, людина розсудлива і має величезний життєвий досвід, вірите дурницям, написаним божевільним?

- Вірю.

- З тією великою підставою, дорогий шевальє, - додав Рауль, - що у вас є наказ вбивати всякого, хто в них повірить.

- Тому що всяка байка цього роду, якщо вона вже дуже безглузда, - відповідав мушкетер, - майже напевно стає врешті-решт загальнопоширеною.

- Ні, д'Артаньян, - зовсім тихо промовив Атос, - ні, тому що король не хоче, щоб таємниця його сім'ї просочилася в народ і вкрила ганьбою катів сина Людовіка Тринадцятого.

- Ну що ви, що ви, не вимовляйте цих дитячих слів, Атосе, інакше я більше не вважатиму вас розважливою людиною. Поясніть-но мені, яким чином син Людовика Тринадцятого міг би опинитися на острові Сент-Маргеріт?

- Додайте: син, якого ви привезли сюди в масці на утлому, рибальському човні. Хіба не так?

Д'Артаньян зупинився.

- У рибальському човні? Звідки ви знаєте? - запитав він, мить помовчавши.

- Цей човен доставив вас на Сент-Маргеріт із каретою, знятою з коліс, і в цій кареті перебував ваш в'язень; в'язень, до якого ви зверталися, називаючи його монсеньйором. О, я знаю!

Д'Артаньян покусував вус.

- Навіть якщо правда, що я привіз сюди в'язня в кареті, ніщо не доводить, що цей в'язень - принц... принц французького королівського дому.

- Запитайте про це в Араміса, - холодно відповів Атос.

- У Араміса? - вигукнув здивований мушкетер. - Ви бачили Араміса?

- Так, після його невдалої спроби у Во; я бачив, як тікав, як його переслідували, як загинув Араміс, і Араміс сказав мені достатньо, щоб я вірив скаргам, які накреслив на срібній тарілці цей нещасний.

Д'Артаньян пригнічено опустив голову.

- Ось як господь потішається над усім тим, що люди звуть своєю мудрістю! Гарна таємниця, уривками якої володіє добра дюжина осіб... Будь проклятий випадок, що зіштовхнув вас у цій справі зі мною, бо тепер...

- Хіба ваша таємниця, - сказав Атос зі своєю стриманою м'якістю, - хіба ваша таємниця перестала бути таємницею від того, що я знаю її? Хіба не приховував я все своє життя настільки ж серйозних таємниць? Згадайте гарненько, друже мій.

- Ніколи ви не приховували в собі більш згубної таємниці, - продовжував із сумом капітан мушкетерів. - У мене фатальне передчуття, що всі, хто доторкнеться до неї, помруть, і помруть погано.

- Хай здійсниться воля господня! Але ось ваш губернатор.

Д'Артаньян і його друзі знову взялися за свою комедію. Губернатор, сувора і підозріла людина, виявляв щодо д'Артаньяна чемність, що межувала з підлесливістю. Що ж стосується мандрівників, то він задовольнився лише тим, що пригостив їх відмінним обідом, під час якого не зводив з них свого допитливого погляду. Атос і Рауль помітили, що він намагався збентежити їх раптовою атакою або зловити зненацька. Але і той і інший незмінно трималися насторожі. Те, що сказав про них д'Артаньян, могло здаватися правдоподібним, навіть якби губернатор і не вважав це правдою.

Коли встали з-за столу, Атос іспанською запитав д'Ар-таньяна:

- Як звуть губернатора? У нього відразливе обличчя.

- Де Сен-Мап, - відповів капітан.

- Він і буде тюремником юного принца?

- Звідки мені знати про це? Можливо, і я пробуду на Сент-Маргеріт до кінця моїх днів.

- Що ви? З чого ви взяли?

- Друже мій, я перебуваю в становищі людини, яка серед пустелі знайшла скарб. Він хоче забрати його - і не може; хоче залишити на місці - і не наважується. Король не поверне мене, побоюючись, що ніхто не буде вартувати в'язня так само старанно, як я, але водночас він шкодує, що я так далеко, розуміючи, що ніхто не буде служити йому так само, як я. Утім, на все божа воля.

- Запитайте у цих панів, - перебив Сен-Мар, - навіщо вони приїхали на Сент-Маргеріт?

- Вони приїхали, знаючи, що на Сент-Онорат є бенедиктинський монастир, оглянути який було б вельми цікаво, а на Сент-Маргеріт - чудове полювання.

- Вона до їхніх послуг, так само як і до ваших, - відповів Сен-Мар.

Д'Артаньян подякував губернатору.

- Коли вони їдуть?

- Завтра.

Сен-Мар вирушив перевірити пости, залишивши д'Артаньяна в товаристві уявних іспанців.

- Ось, - заговорив мушкетер, - життя і співмешканець, які мені дуже не до душі. Ця людина перебуває в мене в підпорядкуванні, а він, чорт візьми, соромить мене!.. Знаєте що, давайте пополюємо трохи на кроликів. Прогулянка чудова і зовсім не виснажлива. У довжину острів - всього-на-всього півтора льє, завширшки - пів льє, справжній парк. Давай-но розважатися.

- Ходімо, куди хочете, д'Артаньян, але не для того, щоб вдаватися до забави, а щоб вільно поговорити.

Д'Артаньян подав знак солдату, який одразу ж його зрозумів і, принісши дворянам мисливські рушниці, повернувся в замок.

- А тепер, - почав мушкетер, - дайте відповідь на запитання, яке поставив мені цей похмурий Сен-Мар: заради чого приїхали ви на забуті острови?

- Щоб попрощатися з вами.

- Попрощатися? Як? Рауль їде?

- Так.

- Б'юся об заклад, що з герцогом де Бофором!

- Так, із герцогом де Бофором. О, ви, як завжди, вгадали, дорогий друже.

- Звичка.

Ще на початку цієї розмови Рауль із важкою головою і стиснутим серцем присів на порослий мохом камінь, поклавши свій мушкет на коліна. Він дивився на море, дивився на небо і слухав голос своєї душі. Він не став наздоганяти мисливців. Д'Артаньян помітив його відсутність і запитав:

- Він усе ще страждає від рани?

- Так, але він поранений на смерть, - зітхнув Атос.

- О, ви перебільшуєте, друже мій. Рауль - людина відмінного гарту. У всіх шляхетних сердець є ще одна оболонка, що оберігає їх, немов броня. Якщо перша кровоточить, друга затримує кровотечу.

- Ні, - відповів Атос. - Рауль помре з горя.

- Чорт забирай! - похмуро промовив д'Артаньян.

Після хвилинного мовчання він запитав:

- Чому ж ви його відпускаєте?

- Тому, що він хоче цього.

- А чому ви самі не їдете з ним?

- Тому що не хочу бути свідком його смерті.

Д'Артаньян пильно подивився на друга.

- Ви знаєте, - продовжував граф, спираючись на руку д'Артаньяна, - ви знаєте, що все моє життя я боявся дуже небагато чого. А тепер мене переслідує страх, невпинний, терзаючий, нездоланний. Я боюся, що прийде день, коли я триматиму в обіймах труп мого сина.

- Повноті! - сказав д'Артаньян.

- Він помре, я в цьому твердо впевнений, я це знаю, і я не хочу бути присутнім при його смерті.

- Послухайте, Атосе, ви перебуваєте віч-на-віч із людиною, про яку ви казали, що вона найхоробріша з усіх, кого ви коли-небудь знали, з відданим вам д'Арта-ньяном, який не має собі рівних, як ви колись називали його, і, схрестивши на грудях руки, ви кажете йому, що боїтеся смерті вашого сина, і це ви, що бачили на своєму віку все, що тільки можна побачити на світі! Ну що ж, припустимо; але звідки, Атосе, у вас цей страх? Людина, поки вона перебуває на цій тлінній землі, має бути до всього готовою, має безтрепетно йти назустріч усьому.

- Вислухайте мене, друже мій. Проживши стільки років на цій тлінній землі, про яку ви говорите, я зберіг тільки два сильних почуття. Одне з них пов'язане з моїм земним життям - це почуття до моїх друзів, почуття батьківського обов'язку; друге має відношення до мого життя у вічності - це любов до бога і почуття благоговіння перед ним. І тепер я відчуваю всім своїм єством, що якщо господь допустить, щоб мій друг або син випустив у моїй присутності дух... Ні, д'Артаньян, я не в силах навіть вимовити щось подібне...

- Говоріть, говоріть же.

- Я винесу все що завгодно, крім смерті тих, кого я люблю. Тільки проти цього немає ліків. Хто помирає - виграє, хто бачить, як помирає близький, - втрачає. Знати, що ніколи, ніколи не побачу я більше на цій землі того, кого завжди зустрічав із радістю; знати, що ніде більше немає д'Артаньяна, немає Рауля! О!.. Я старий і втратив колишню мужність; я молю бога пощадити мою слабкість; але якщо він вразить мене в саме серце, я прокляну його. Дворянину-християнину ніяк не личить проклинати свого бога; досить і того, що я прокляв мого короля.

- Гм... - пробурмотів д'Артаньян, збентежений цією несамовитою бурею страждання.

- Д'Артаньян, друже мій, ви любите Рауля; то погляньте ж на нього: подивіться на цей смуток, який ні на мить не полишає його. Чи знаєте ви що-небудь страшніше, ніж невідлучно спостерігати агонію цього бідного серця?

- Дозвольте мені поговорити з ним, Атосе. Хто знає?

- Спробуйте, але я переконаний, що ви нічого не досягнете.

- Я не стану докучати йому розрадами, я запропоную йому допомогу.

- Ви?

- Звичайно. Хіба це перший випадок жіночої невірності? Я прямую до нього.

Атос похитав головою і далі пішов сам. Д'Артаньян повернувся через чагарник і, підійшовши до Рауля, простягнув йому руку.

- Вам треба поговорити зі мною? - запитав він Рауля.

- Я хочу попросити вас про послугу.

- Просіть.

- Ви коли-небудь повернетеся до Франції?

- Принаймні сподіваюся.

- Чи потрібно мені написати мадемуазель Лавальєр?

- Ні, не треба.

- Але мені стільки хотілося сказати їй!

- Поїдьте і говоріть із нею!

- Ніколи!

- Чому ж ви думаєте, що ваш лист матиме силу, якої не мають ваші слова?

- Ви маєте рацію.

- Вона сповнена любові до короля, - різко сказав д'Арта-ньян, - і вона чесна дівчина.

Рауль здригнувся.

- А вас, вас, який покинутий нею, вона любить, можливо, ще більше, ніж короля, але інакше.

- Д'Артаньян, ви впевнені в її коханні до короля?

- Вона обожнює його. Її серце недоступне жодному іншому почуттю. Але якщо б ви продовжували жити поблизу неї, ви були б її найкращим другом.

- Ах! - з пристрасним поривом зітхнув Рауль, готовий перейнятися скорботною надією.

- Ви цього жадаєте?

- Це було б боягуздвом.

- Ось дурне слово, здатне вселити мені презирство до вашого розуму, мій милий Рауль. Ніколи не буває проявом боягуздва підкорення силі, що стоїть над вами! Якщо ваше серце підказує вам: «Іди туди або помри», - ідіть, Рауль. Чи була вона боягузливою або сміливою, коли, люблячи вас, віддала перевагу вам перед королем, тому що її серце владно веліло їй надати йому перевагу? Ні, вона була найсміливішою жінкою на світі. Зробіть же і ви, як вона, і підкоріться собі самому. Чи знаєте, Рауль, я переконаний, що, побачивши її зблизька очима ревнивця, ви забудете про ваше кохання.

- Ви мене переконали, дорогий д'Артаньян...

- Їхати, щоб побачити її?

- Ні, їхати, щоб ніколи її більше не бачити. Я хочу вічно любити її.

- Правду кажучи, ось висновок, якого я зовсім не очікував.

- Слухайте, друже мій, ви вирушите до неї і віддасте їй цей лист, який пояснить і їй, і вам те, що відбувається в моєму серці. Прочитайте лист, я написав його минулої ночі. Щось підказувало моїй душі, що сьогодні ми з вами зустрінемося.

І він простягнув лист д'Артаньяну, який прочитав у ньому таке:

«Пані, ви анітрохи не винні в тому, що мене не любите. Ви винні лише в тому, що дозволили мені повірити у вашу любов. Ця помилка коштуватиме мені життя. Я прощаю вам вашу провину, але не прощаю собі своєї помилки. Кажуть, що щасливі закохані глухі до стогонів тих, кого вони кохали, а потім відкинули. Але з вами це навряд чи можливо, бо ви не кохали мене, а якщо й відчували до мене якесь почуття, то воно супроводжувалося сумнівами і душевною тривогою. Я впевнений, що, якби я прагнув перетворити цю дружбу на кохання, ви поступилися б з остраху вбити мене або завдати шкоди повазі, яку я до вас відчував. Мені буде солодко вмирати, знаючи, що ви вільні і щасливі.

Але ви полюбите мене справжнім коханням, коли вам не буде чого більше боятися мого погляду або докору. Ви любитимете мене, бо хоч би яким чарівним для вас було ваше нинішнє кохання, бог створив мене ні в чому не нижчим за того, кого ви обрали, а моя відданість, моя жертва, мій скорботний кінець поставлять мене у ваших очах вищим за нього. Я упустив через наївну довірливість мого серця скарб, яким володів. Багато хто каже, що ви мене любили достатньо, щоб полюбити безроздільно. Ця думка знищує в мені всяку гіркоту образи і спонукає вважати своїм ворогом лише себе самого.

Ви приймете від мене це останнє прощення і благословіть мене за те, що я сховався в тому недосяжному притулку, де гасне всяка ненависть і перебуває тільки любов.

Прощавайте, пані. Якби потрібно було всією моєю кров'ю купити ваше щастя, я віддав би всю свою кров. Адже приношу ж я її в жертву своєму стражданню!

Рауль, віконт де Бражелон».

- Лист написаний добре, - сказав капітан, - але одне мені все ж не подобається в ньому.

- Що ж, скажіть! - вигукнув Рауль.

- Те, що воно говорить про все, крім того, що виливається, наче смертельна отрута, з ваших очей, з вашого серця: крім шаленого кохання, яке все ще спалює вас.

Рауль зблід і замовк.

- Чому б вам не написати просто:

«Пані!

Замість того щоб послати вам своє прокляття, я люблю вас і вмираю».

- Це правда, - відповів Рауль із похмурою радістю.

І, розірвавши лист, який він встиг узяти з рук д'Артаньяна, він написав на аркуші із записника таке:

«Щоб мати щастя сказати вам ще раз, що я вас кохаю, я малодушно пишу вам про це, і, щоб покарати себе за свою малодушність, я вмираю».

І, підписавши, він запитав д'Артаньяна:

- Ви віддасте їй цей листок, капітане, чи не так?

- Коли?

- Того дня, - вимовив Бражелон, вказуючи на останнє перед підписом слово, - коли ви поставите дату під цими рядками.

І він стрімко побіг до Атоса, який повільними кроками йшов у напрямку до них.

Коли вони повертались назад, піднялися хвилі, і з лютою швидкістю, властивою Середземному морю, легке хвилювання перетворилося на справжню бурю. Якийсь темний предмет невизначеної форми, помічений ними на березі, зупинив на собі їхню увагу.

- Що це - човен? - запитав Атос.

- Ні, не думаю, - відповів д'Артаньян.

- Вибачте, - перебив Рауль, - але це все-таки човен, що поспішає в гавань.

- Там, у бухті, справді видно човен, який добре робить, шукаючи тут притулок, але те, на що вказує Атос, он на піску... розбите...

- Так, так, бачу.

- Це карета, яку я викинув у море, коли пристав до суші зі своїм в'язнем.

- Дозвольте дати вам пораду, д'Артаньян, - сказав Атос, - спаліть цю карету, щоб від неї не залишилося й сліду. Інакше антибські рибаки, які вирішили, що їм довелося мати справу з дияволом, спробують довести, що ваш в'язень був всього-на-всього людиною.

- Хвалю вашу пораду, Атосе, і сьогодні ж уночі накажу привести її у виконання або, точніше, сам займуся цією справою. Але давайте увійдемо під дах, починається дощ, і виблискують вже дуже страшні блискавки.

Коли вони проходили валом, бажаючи сховатися в галереї, від якої у д'Артаньяна був ключ, вони побачили Сен-Мара, який прямував до камери в'язня. За знаком д'Артаньяна вони сховалися за поворотом, який робили сходи.

- Що це? - запитав Атос.

- Зараз побачите. Дивіться. В'язень повертається з каплиці.

І при світлі багряної блискавки, у фіолетовому сутінку грозового неба, вони побачили, як за шість кроків позаду губернатора повільно йшла людина, одягнена у все чорне, голова якої була схована шоломом, а обличчя - забралом з воронованої сталі. Небесний вогонь кидав руді відблиски на полірована поверхню забрала, і ці відблиски, химерно спалахуючи, здавалися гнівними поглядами, які метав цей нещасний

замість того, щоб лунати прокльонами. Посеред галереї в'язень на хвилину зупинився; він споглядав обрій, що далеко відкривався, вдихав аромат бурі й жадібно пив теплий дощ. Раптом з його грудей вирвався зітхання, що нагадувало радше ридання.

- Ідіть, пане, - наказав Сен-Мар, бо його стало вже непокоїти, що в'язень надто довго дивиться за межі фортечних мурів, - ідіть же, пане!

- Називайте його монсеньйор! - крикнув Сен-Мару зі свого кута граф де Ла Фер таким страшним і урочистим голосом, що губернатор здригнувся.

Атос, як завжди, вимагав поваги до поваленої величі.

В'язень обернувся.

- Хто це сказав? - запитав Сен-Мар.

- Я, - промовив д'Артаньян, з'являючись перед губернатором. - Ви добре знаєте, що щодо цього є наказ.

- Не кличте мене ні суддею, ні монсеньйором, - вимовив в'язень голосом, який проник у саме серце Рауля, - кличте мене проклятим.

І він пройшов повз. За ним заскрипіли залізні двері.

- Ось де нещасна людина, - глухо прошепотів мушкетер, показуючи Раулю камеру принца.

CCXXXIX. Обіцянки

Тільки-но д'Артаньян увійшов зі своїми друзями в кімнату, яку займав, як один із гарнізонних солдатів з'явився до нього зі сповіщенням, що губернатор хотів би зустрітися з ним. Човен, який Рауль бачив у морі і який поспішав сховатися в бухті, прибув на Сент-Маргеріт із депешею для мушкетера.

Розкривши лист, д'Артаньян упізнав руку Людовіка.

«Я вважаю, - писав король, - що ви вже виконали мої накази, пане д'Артаньян; тому негайно повертайтеся в Париж; ви знайдете мене в моєму Луврі».

- Ось і скінчилося моє заслання! - радісно вигукнув мушкетер. - Слава богу, я перестаю бути тюремником.

І він дав Атосу прочитати цей лист.

- Отже, ви залишаєте нас? - із сумом запитав Атос.

- Щоб бути нерозлучно з вами, дорогий друже. Адже Рауль - людина доросла і чудово може вирушити з герцогом де Бофором; і він вважатиме за краще, щоб його батько повертався в товаристві д'Артаньяна, ніж їхав би на самоті двісті льє до Ла-Фера. Чи не так, Раулю?

- Звичайно, - невиразно промовив Рауль із виразом ніжного жалю.

- Ні, друже мій, - перебив Атос, - я залишу Рауля тільки того дня, коли його корабель зникне на горизонті. Поки він у Франції, я не залишу його.

- Як хочете, мій дорогий; але ми принаймні разом поїдемо з Сент-Маргеріт; скористайтеся моєю шлюпкою, вона довезе і вас, і мене до Антіба.

- З найбільшою готовністю. Мені хочеться якнайшвидше опинитися подалі від цієї фортеці й того видовища, яке щойно так засмутило нас.

Отже, троє друзів, попрощавшись із губернатором, залишили маленький острів і в останніх спалахах грози, що віддалялася, востаннє поглянули на стіни фортеці, що біліли.

Д'Артаньян розлучився зі своїми друзями цієї ж ночі; він встиг побачити на березі Сент-Маргеріт яскраве полум'я: то горіла підпалена відповідно до його вказівок за розпорядженням Сен-Мара карета.

Обійнявшись на прощання з Атосом, перед тим як сідати в сідло, д'Артаньян сказав:

- Друзі мої, ви дуже схожі на двох солдатів, кожен з яких покинув свій пост. Щось підказує мені, що Раулю в його службових справах знадобиться ваша підтримка, Атосе. Хочете, я попрошу короля, щоб і мене відправили в Африку із сотнею молодців-мушкетерів? Його величність не відмовить мені, і я візьму вас із собою.

- Пане д'Артаньян, - відповів Рауль, з жаром потискаючи руку, простягнуту йому капітаном, - дякую вам за пропозицію, що перевершує найсміливіші сподівання графа, а також мої. Мені потрібно зайняти свої думки і фізично втомлюватися, оскільки я молодий; графу ж потрібен цілковитий спокій. Ви - його найкращий друг; доручаю його вашому піклуванню. Бережіть його, і наші душі у ваших руках.

- Треба рушати в дорогу: ось і коню моєму більше не терпиться, - зауважив д'Артаньян, у якого швидка зміна думок і тем у розмові завжди була ознакою жвавих душевних переживань. - Скажіть, графе, скільки днів проведе тут Рауль?

- Не більше, ніж три.

- А скільки днів ви збираєтеся витратити на повернення?

- О, точно не знаю, - відповів Атос. - Я не хочу занадто поспішно відриватися від мого дорогого Рауля. Час і без того з достатньою швидкістю забере його в мене, і я не хочу, щоб цьому ж сприяв простір. Поспішати я не стану.

- Ви не праві, друже мій. Повільна їзда наганяє тугу, і до того ж людині вашого віку аж ніяк не пасує жити в придорожніх корчмах.

- Я прибув сюди на поштових конях, але тепер хочу купити двох хороших конячок. Щоб привести їх додому у свіжому вигляді, не можна гнати їх більше семи-восьми льє за добу.

- Де Грімо?

- Він приїхав учора рано вранці, і я дозволив йому відіспатися як слід.

- Ну що ж, повертатися до цього більше нічого, - вирвалося у д'Артаньяна. - До побачення, Атосе, і якщо ви поквапитеся, я матиму задоволення незабаром знову покласти вас в обійми.

Сказавши це, він заніс ногу в стремено, яке тримав йому Рауль.

- Прощавайте, - сказав юнак, цілуючи його.

- Прощавайте, - промовив д'Артаньян, сідаючи в сідлі.

Кінь рвонув з місця і забрав мушкетера.

Ця сцена відбувалася в передмісті Антіба, перед будинком, у якому зупинився Атос і куди д'Артаньян велів привести після вечері свого коня.

Звідси починалася дорога, біла і розпливчаста в нічному тумані. Кінь на повні груди вдихав терпке, солонувате повітря, яке приносили із солончакових драговин, рясних у цих місцях.

Д'Артаньян пустив коня риссю. Атос і Рауль сумно й повільно попрямували до свого будинку. Раптом вони почули тупіт кінських копит, що наближався. Вони вирішили спочатку, що це один із тих оманливих звуків, які вводять в оману людський слух при кожному повороті дороги.

Але це і справді був д'Артаньян, який галопом повертався до них. Вони скрикнули від радості й подиву, а капітан, зіскочивши на землю з юнацькою прудкістю, підбіг до щойно покинутих ним друзів і обійняв одразу обох, пригорнувши до свого серця і того й іншого. Він довго тримав їх мовчки в обіймах, і жоден подих не вирвався з його грудей. Потім, з тією ж раптовістю, з якою він повернувся, він поїхав, пришпоривши свого гарячого коня.

- На жаль... - зовсім тихо промовив граф, - на жаль!

«Погана ознака! - думав зі свого боку д'Артаньян, наганяючи втрачений час. - Я не міг посміхнутися їм. Погана прикмета!»

Наступного ранку Грімо був уже на ногах. Доручення герцога де Бофора виконувалися успішно. Флотилія, зібрана стараннями Рауля для відправки в Тулон, вийшла за призначенням. За нею в майже невидимих над водою човниках слідували дружини і друзі рибаків і контрабандистів, мобілізованих для обслуговування флоту.

Короткий час, який батькові й синові залишалося провести разом, летів із подвоєною швидкістю, як прискорює свій рух усе, що прагне впасти в безодню вічності.

Атос і Рауль повернулися в Тулон, який був увесь сповнений гуркотом возів, брязканням зброї та іржанням коней. Гриміли труби і барабани. Вулиці були заповнені солдатами, слугами і торговцями.

Герцог де Бофор перебував одночасно всюди, кваплячи посадку військ на судна і вантаження із завзяттям і турботливістю хорошого воєначальника. Він був ласкавий і ввічливий навіть із найскромнішими зі своїх підлеглих і нещадно лаяв навіть найважливіших із них.

Артилерія, продовольство та інші припаси - у все це він входив особисто й особисто оглядав; він перевірив спорядження кожного солдата, який відпливає, упевнився в гарному стані кожного коня, якого відряджали. Відчувалося, що цей легковажний, хвалькуватий і егоїстичний у своєму палаці вельможа стає справжнім солдатом,

вимогливим воєначальником перед обличчям відповідальності, яку він узяв на себе.

Утім, необхідно визнати, що хоч би як старанно проводили підготовку до відплиття, у ній, проте, відчувалися поспіх і безтурботність і та відсутність будь-якої завбачливості, що робить французького солдата першим солдатом у світі, бо який інший солдат має такою самою мірою розраховувати винятково на себе, на свої фізичні й душевні сили.

Адмірал був задоволений або принаймні здавався задоволеним; похваливши Рауля, він віддав останні розпорядження щодо виходу в море. Він наказав знімати з якоря на зорі наступного дня.

Напередодні він запросив графа з Раулем до обіду. Вони, однак, відмовилися від цього запрошення під приводом невідкладних службових справ. Відправившись до себе в готель, розташований у затінку дерев на великій площі, вони, не засиджуючись за столом, квапливо проковтнули обід, і Атос повів сина на скелі, що панували над містом. Це були високі кам'яні громади, з яких відкривався безкрайній краєвид на море з такою далекою лінією обрію, що здавалося, ніби вона перебуває на одній висоті зі скелями.

Ніч, як завжди в цих щасливих краях, була винятково гарною. Місяць, піднявшись із-за зубців скель, заливав срібним світлом блакитний килим моря. На рейді, займаючи належне їм за диспозицією місце, маневрували в цілковитій безмовності кораблі.

Море, насичене фосфором, розступалося перед барками, що перевозили спорядження і припаси; найменше погойдування корми запалювало безодню білястим полум'ям, і всякий помах веслом розсипав міріадами крапель палаючі алмази.

Час від часу долинали голоси моряків, які радісно зустрічали щедроти свого адмірала або наспівували свої нехитрі тягучі пісні. Це видовище і ці гармонійні звуки змушували серце то стискатися, як це буває, коли воно сповнене страху, то розкриватися й розширюватися, як це буває, коли його заповнюють надії. Від усього цього життя віяло подихом смерті.

Атос і Рауль сіли на високому скелястому мисі, зарослому мохом і вересом. Над їхніми головами туди-сюди сновигали великі кажани, яких втягувало в цей шалений хоровод їхнє невтомне полювання. Ноги Рауля звисали над краєм стрімчака в тій порожнечі, від якої паморочиться в голові й спирає подих і яка вабить у небуття.

Коли повний місяць піднявся на небі, пестячи своїм сяйвом сусідні піки в горах, коли дзеркало вод висвітлилося на всю свою широчінь, коли маленькі червоні вогники, пронизавши чорну масу кораблів, замиготіли тут і там у нічному сутінках, Атос, зібравшись з думками, озброївшись усією своєю мужністю, сказав, звертаючись до Рауля:

- Бог створив усе, що ми бачимо, Раулю; він також створив і нас. Ми - нікчемні атоми, кинуті ним у простори великого всесвіту. Ми блищимо, як ці вогні й зірки, ми зітхаємо, як хвилі, ми страждаємо, як ці

величезні кораблі, що зношуються, розрізаючи хвилі та підкоряючись вітру, який несе їх до наміченої мети, так само, як дихання бога несе нас у жадану тиху гавань. Усе любить життя, Раулю, і в живому світі все і справді прекрасно.

- У нас перед очима справді прекрасне видовище, - відповів юнак.

- Який д'Артаньян добрий, - негайно ж перебив Рауля Атос, - і яке щастя спиратися все своє життя на такого друга! Ось чого вам не вистачало, Раулю.

- Друга? Це в мене не було друга? - вигукнув молодий чоловік.

- Пан де Гіш - славний товариш, - холодно продовжував граф, - але мені здається, що у ваш час, Рауль, люди займаються своїми особистими справами і задоволеннями значно більше, ніж у мої часи. Ви прагнули усамітненого життя, і це - щастя, але ви розтратили в ньому вашу силу. Ми ж, четверо нерозлучних, які не знали, можливо, тієї витонченості, що приносить вам радість, ми мали більшу здатність до опору, коли нам загрожувала небезпека.

- Я перериваю вас, графе, зовсім не для того, щоб сказати, що у мене був друг, і цей друг - де Гіш. Звичайно, він добрий і шляхетний, і він любить мене. Але я жив під заступництвом іншої дружби, настільки ж міцної, як та, про яку ви говорите, і це - дружба з вами, батьку.

- Я не був для вас другом, Рауль, тому що я показав вам лише один бік життя; я був сумний і суворий; на жаль! Не бажаючи того, я зрізав цілющі паростки, що виростали невпинно на стовбурі вашої юності. Коротше кажучи, я каюся, що не зробив із вас дуже живої, дуже світської, дуже галасливої людини.

- Я знаю, чому ви так говорите, графе. Ні, ви не маєте рації, то не ви зробили мене тим, що я являю собою, але кохання, яке охопило мене в такому віці, коли в дітей бувають тільки симпатії; це природжена сталість моєї натури, сталість, яка в інших буває тільки звичкою. Я вважав, що завжди буду таким, яким був! Я вважав, що бог спрямував мене торною, прямою дорогою, по краях якої я знайду лише плоди та квіти. Мене постійно оберігали ваша пильність, ваша сила, і я думав, що це я пильний і сильний. Я не був підготовлений до перешкод, я впав, і це падіння забрало в мене мужність на все життя. Я розбився, і це точне визначення того, що сталося зі мною. О ні, графе, ви були щастям мого минулого, ви будете надією мого майбутнього. Ні, мені нема в чому дорікнути тому життю, яке ви для мене створили; я благословляю вас і люблю з усім паломництвом моєї душі.

- Милий Рауль, ваші слова приносять мені полегшення. Вони показують, що принаймні в найближчому майбутньому ви будете у своїх діях трохи зважати на мене.

- Я буду рахуватися лише з вами і більше ні з ким.

- Раулю, я ніколи не робив цього раніше для вас, але я це зроблю. Я стану вашим вірним другом, я буду відтепер не тільки вашим батьком. Ми заживемо з вами відкритим домом, замість того щоб жити

відлюдниками, і це станеться, коли ви повернетеся. Адже це станеться дуже скоро, чи не так?

- Звичайно, графе, така експедиція не може бути тривалою.

- Отже, скоро, Раулю, скоро, замість того щоб скромно жити на доходи, я вручу вам капітал, продавши мої землі. Його вистачить, щоб жити світським життям до моєї смерті, і я сподіваюся, що до цього часу ви втішите мене тим, що не дасте згаснути нашому роду.

- Я зроблю все, що ви накажете, - вимовив із почуттям Рауль.

- Не личить, Раулю, щоб ваша ад'ютантська служба захоплювала вас у занадто небезпечні підприємства. Ви вже довели свою хоробрість у боях, вас бачили під вогнем ворога. Пам'ятайте, що війна з арабами - це війна пасток, засідок і вбивств з-за рогу. Потрапити в пастку - не надто велика слава. Ба більше, буває й так, що ті, хто попався в неї, не викликають нічиєї жалості. А ті, про кого не шкодують, ті полягли марно. Ви розумієте мою думку, Раулю? Збережи боже, щоб я вмовляв вас ухилятися від зустрічі з ворогом!

- Я розсудливий за своїм складом характеру, і мені до того ж дуже щастить, - відповів Рауль з посмішкою, що змусила похолодіти серце засмученого батька, - адже я, - поквапився додати молодий чоловік, - побував у двадцяти боях і відбувся лише однією подряпиною.

- Потім, - продовжував Атос, - слід побоюватися клімату. Смерть від лихоманки - жахливий кінець. Людовик Святий благав бога наслати на нього краще стрілу або чуму, але тільки не лихоманку.

- О графе, за тверезого способу життя і помірних фізичних вправ...

- Я дізнався від герцога де Бофора, що свої донесення він буде відсилати до Франції раз на два тижні. Імовірно, вам, як його ад'ютанту, буде доручено їхнє відправлення. Ви, звичайно, мене не забудете, правда?

- Ні, графе, не забуду, - відповів Рауль здавленим голосом.

- Зрештою, Рауль, ви, як і я, - християнин, і ми маємо розраховувати на особливе заступництво бога й ангелів-охоронців, які опікуються нами. Обіцяйте, що якщо з вами трапиться нещастя, то ви насамперед згадаєте про мене. І покличете мене.

- О, звісно, одразу ж!

- Ви бачите мене коли-небудь у ваших снах, Раулю?

- Щоночі, графе. У моєму ранньому дитинстві я бачив вас спокійним і ласкавим, і ви клали руку на мою голову, і ось чому я спав так безтурботно... колись.

- Ми надто любимо одне одного, щоб тепер, коли ми розлучаємося, наші душі не супроводжували одна одну, і моя не була б із вами, а ваша - зі мною. Коли ви будете сумні, Раулю, я передчуваю, і моє серце зануриться в печаль, а коли ви посміхнетеся, думаючи про мене, знайте, що ви посилаєте мені із заморських країв промінь вашої радості.

- Я не обіцяю вам бути завжди радісним, але будьте впевнені, що я не проведу жодної години, щоб не згадати про вас, жодної години, присягаюся вам, доки буду живий.

Атос не міг більше стримуватися. Він обома руками обхопив шию сина і щосили обійняв його.

Місячне світло поступилося місцем досвітнім сутінкам, і на горизонті, сповіщаючи про наближення дня, з'явилася золота смужка.

Атос накинув на плечі Рауля свій плащ і повів його до міста, яке було схоже на великий мурашник, у якому вже снували носильники з ношею на плечах.

На краю плоскогір'я, яке щойно залишили Атос і Рауль, вони побачили темну тінь, яка то наближалася до них, то, навпаки, віддалялася від них, немов боячись, що її можуть помітити. Це був вірний Грімо, який, занепокоївшись, пішов по сліду своїх панів і чекав на їхнє повернення.

- Ах, добрий Гримо, - вигукнув Рауль, - навіщо ти сюди завітав? Ти прийшов сказати, що пора їхати, чи не так?

- Один? - вимовив Грімо, вказуючи на Рауля Атосу з таким відвертим докором, що було видно, до якої міри старий схвильований.

- Так, ти маєш рацію! - погодився граф. - Ні, Рауль, не поїде один, ні, він не буде один на чужині, без друга, який зміг би втішити його і який нагадував би йому про все, що він колись любив.

- Я? - запитав Грімо.

- Ти? Так, так! - вигукнув розчулений цим проявом відданості Рауль.

- На жаль, - зітхнув Атос, - ти дуже старий, мій добрий Гримо.

- Тим краще, - промовив Грімо з невимовною глибиною почуття і тактом.

- Але посадка на судна, скільки я бачу, вже починається, - зауважив Рауль, - а ти не готовий.

- Готовий! - відповів Грімо, показуючи ключі від своїх скринь разом із ключами свого юного пана.

- Але ти не можеш залишити графа, - спробував заперечити юнак, - графа, з яким ти ніколи раніше не розлучався?

Грімо потемнілим поглядом глянув на Атоса, ніби порівнюючи силу своїх господарів. Граф мовчав.

- Граф вважатиме за краще, щоб я вирушив із вами, - сказав Грімо.

- Так, - підтвердив Атос кивком голови.

У цей момент пролунав барабанний дріб і весело заспівали ріжки. З міста виходили полки, які мали брати участь в експедиції. Їх було п'ять, і кожен складався із сорока рот. Королівський полк, солдатів якого можна було впізнати за білими мундирами з блакитними вилогами, йшов попереду. Над розділеними на чотири лілових і жовтих поля ротними прапорами, усіяними шитими золотом лініями, височів білий полковий прапор із хрестом із геральдичних лілій.

З боків - мушкетери зі своїми нагадуючими рогатини упорами для стрільби, які вони тримали в руках, і мушкетами на плечі, у центрі -

пікінери з чотирнадцятифутовими піками весело крокували до човнів, яким належало доставити їх поротно на кораблі.

За королівським полком слідували пікардійський, наваррський і нормандський полки з гвардійським морським екіпажем. Герцог де Бофор знав, кого відібрати для майбутньої експедиції за море. Сам він зі своїм штабом замикав ходу. Перш ніж він встигне дістатися до гавані, мине ще добра година.

Рауль разом з Атосом повільно прямував до берега, щоб зайняти своє місце при герцозі, коли він порівняється з ними.

Грімо, діяльний, як юнак, розпоряджався відправленням на адміральський корабель речей Рауля.

Атос, що йшов під руку зі своїм сином, з яким мав незабаром розлучитися, і приголомшений шумом і метушнею, був занурений у скорботні думки.

Раптом один з офіцерів герцога наблизився до них і повідомив, що герцог висловив бажання бачити Рауля біля себе.

- Будьте ласкаві сказати герцогу, пане, - заперечив юнак, - що я прошу його надати мені цю останню годину; я хотів би провести її в товаристві батька.

- Ні, ні, - перебив Атос, - ад'ютант не повинен залишати свого генерала. Будьте люб'язні передати герцогу, пане, що віконт без зволікання з'явиться до його світлості.

Офіцер пустився навскач наздоганяти герцога.

- Розлучатися нам тут чи там, однаково на нас чекає розлука, - вимовив граф.

Він старанно почистив рукою одяг Рауля і на ходу погладив його по голові.

- Рауль, - сказав він, - вам потрібні гроші; герцог любить вести широке життя, і я впевнений, що і вам захочеться купувати зброю і коней, які в тих краях дуже дорогі. Але оскільки ви не служите ні королю, ні герцогу і залежите лише від себе самого, ви не повинні розраховувати ні на платню, ні на щедрість герцога де Бофора. Я хочу, щоб у Джіджеллі ви ні в чому не мали потреби. Тут двісті пістолів. Витратьте їх, якщо хочете зробити мені приємність.

Рауль потиснув руку батькові. На повороті вулиці вони побачили герцога де Бофора верхи на чудовому білому коні; кінь, відповідаючи на привітання жінок, з незвичайною витонченістю виробляв перед ними курбети.

Герцог покликав Рауля і простягнув руку графу. Він так довго й ласкаво розмовляв із ним, що серце засмученого батька трошки втішилося.

Але обом, і батькові, і синові, здавалося, що вони йдуть хресним шляхом, наприкінці якого на них чекають тортури. Настав найважчий момент: солдати і матроси, залишаючи берег, прощалися з сім'ями і друзями, - останній момент, коли, незважаючи на безхмарність неба,

спекотне сонце, свіжі запахи моря, якими напоєне повітря, незважаючи на молоду кров, яка тече в жилах, все здається чорним і гірким, усе впадає в смуток, усе штовхає на сумніви в існуванні бога, хоча все це від нього ж походить.

У ті часи адмірал разом зі свитою сходив на корабель останнім, і лише після того, як він показувався на палубі флагмана, лунав могутній гарматний постріл.

Атос, забувши і адмірала, і флот, і свою власну гідність сильної людини, розгорнув обійми синові та судомно притягнув до себе.

- Проведіть нас на корабель, - сказав зворушений герцог, - ви виграєте добрі півгодини.

- Ні, - відповів Атос, - ні, я вже попрощався і не хочу прощатися вдруге.

- Тоді стрибайте в човен, віконт, і якнайшвидше, - додав герцог, бажаючи позбавити від сліз обох цих людей; дивлячись на них, він відчував, як серце його наповнюється жалістю. З батьківською ніжністю, із силою Портоса він повів за собою Рауля і посадив його в шлюпку, на якій, за його знаком, веслярі негайно ж узялися за весла. І, порушуючи церемоніал, він підбіг до борту шлюпки і відштовхнувся від причалу.

- Прощавайте! - крикнув Рауль.

Атос відповів лише жестом. Він відчув щось гаряче на руці: то був шанобливий поцілунок Грімо, останнє прощання відданого слуги.

Поцілувавши руку свого пана, Грімо зіскочив зі сходинки пристані в ялик, який узяла на буксир двічі-двадцятивесельна шаланда.

Атос присів на молу, змучений, приголомшений, покинутий. Кожна мить стирала одну з дорогих йому рис, якусь із барв на блідому обличчі його сина. Море забрало потроху і човни, і обличчя на таку відстань, коли люди стають лише крапками, а любов - спогадом.

Атос бачив, як Рауль піднявся трапом адміральського корабля, бачив, як він сперся на борт, ставши таким чином, щоб бути помітним батькові. І хоча прогримів гарматний постріл і на кораблях прокотився тривалий гул, на який відповіли незліченними вигуками на березі, і хоча гуркіт гармат мав оглушити вуха батька, а дим пострілів - застелити дорогий образ, який привертав до себе всі його помисли, він все ж виразно бачив Рауля до останньої хвилини, і щось, що поступово втрачало свої обриси, спочатку чорне, потім блякле, потім біле і, нарешті, вже зовсім нерозрізнене, зникло в очах Атоса набагато пізніше, ніж зникли для очей усіх інших могутні кораблі та їхні роздуті білі вітрила.

До полудня, коли сонце вже поглинало весь видимий оку простір і верхівки щогл ледве височіли над обрієм, Атос побачив ніжну, повітряну тінь, що миттєво розпливлася в повітрі: то був дим від гарматного салюту, яким герцог востаннє прощався з берегом Франції.

Коли і ця тінь розтанула в небі, Атос, почуваючись абсолютно розбитим, повернувся до себе в готель.

CCXL. Серед жінок

Д'Артаньян, всупереч бажанню приховати від друзів свої почуття, не зміг зробити це тією мірою, якою хотів. Стоїчний солдат, безпристрасний воїн, якого долали страхи і передчуття, він віддав хвилинну данину людській слабкості. Але, змусивши замовкнути своє серце і поборовши тремтіння своїх м'язів, він повернувся до свого мовчазного і старанного слуги і сказав:

- Рабо, нехай буде тобі відомо, що я повинен проїжджати по тридцять льє на день.

- Чудово, пане капітане, - відповів Рабо.

І з цього моменту, злившись в одне ціле зі своїм конем, як справжній кентавр, д'Артаньян не займав більше своїх думок нічим, тобто, інакше кажучи, думав про все потроху.

Він запитав себе, з якої причини король викликав його; він поставив собі також питання, чому Залізна Маска кинув блюдо до ніг Рауля.

Що стосується першого з цих питань, то відповісти на нього задовільним чином д'Артаньян виявився не в змозі. Він досить добре знав, що король, викликаючи його, робить це тому, що потребує його; він знав, що Людовик XIV відчуває гостру потребу в бесіді віч-на-віч із тим, кого знання такої важливої державної таємниці поставило в один ряд із наймогутнішими вельможами королівства. Але встановити точно, що саме спонукало короля до цього кроку, він все ж не міг.

Мушкетер не меншою мірою розумів, яка причина змусила нещасного Філіпа відкрити, хто він такий і що він королівського роду. Філіп, назавжди похований під своєю залізною маскою, вилучений у краї, де люди, здавалося, були рабами стихій; Філіп, позбавлений навіть товариства д'Артаньяна, який ставився до нього завбачливо й із шанобливістю; розуміючи, що в цьому світі на його частку залишаються лише примарні мрії та страждання, та ще й розпач, який починав жорстоко мучити його, - вилився у скаргах і стогонах, розраховуючи, що якщо він відкриє свою жахливу таємницю, то, можливо, з'явиться месник, який заступиться за нього.

Згадуючи про те, що він ледь не вбив своїх найближчих друзів, про долю, що так химерно зіштовхнула Атоса з державною таємницею, про прощання з бідним Раулем, про неясне майбутнє, що на нього чекає й яке поведе його до жахливої та неминучої загибелі, д'Артаньян потрохи повернувся до своїх сумних передчуттів, і навіть швидка скачка не могла відволікти його, як бувало, від цих сумних думок.

Потім д'Артаньян перейшов до думок про Портоса й Араміса, оголошених поза законом. Він бачив їх утікачами, яких цькують, наче дичину, остаточно розореними, їх, що наполегливо творили собі статки, а тепер змушені втратити все до копійки. І оскільки король викликав його, виконавця своєї волі, ще не охолонувши від гніву й палахкочучи

спрагою помсти, д'Артаньян здригався при думці про те, що на нього, можливо, чекає доручення, яке змусить кровоточити його серце.

Часом, коли дорога йшла в гору і захеканий кінь, роздуваючи ніздрі та підбираючи боки, переходив на крок, д'Артаньян, маючи в своєму розпорядженні більшу можливість зосередитися, брався думати про разючий геній Араміса, геній хитрощів та інтриг, виплеканий Фрондою і громадянською війною. Солдат, священик і дипломат, люб'язний, жадібний і хитрий, Араміс ніколи у своєму житті не робив нічого хорошого без того, щоб не дивитися на це хороше як на сходинку, яка допоможе йому піднятися ще вище. Шляхетний розум, шляхетне, хоча, можливо, і не бездоганне серце, Араміс творив зло лише для того, щоб додати собі ще трішки блиску. Наприкінці свого життєвого шляху, у момент, коли він досяг, здавалося, поставленої мети, він зробив так само, як знаменитий Фієско*, свій хибний крок на палубі корабля і загинув у морській безодні.

Але Портос, цей добряк і товстун Портос! Бачити Портоса в ганьбі, бачити Мушкетона без золотих галунів, можливо, замкненим у в'язницю; бачити, як П'єрмон, Брасьє будуть зрівняні з землею, як будуть сплюндровані їхні чудові щоглові ліси, - і це також завдавало мук д'Артаньянові, і щоразу, коли його вражала якась тяжка думка такого штибу, він здригався, як здригався його кінь, коли відчував укус сліпня, рухаючись під склепіннями густого лісу.

Розумна людина ніколи не нудиться, якщо тіло її долає втому; здорова людина ніколи не знаходить життя важким, якщо розум її чимось зайнятий. Так д'Артаньян, увесь час у сідлі, увесь час вдаючись до своїх роздумів, дістався до Парижа свіжий і бадьорий, наче атлет, який підготував себе до змагання.

Король так скоро не чекав його і щойно поїхав полювати кудись до Медона. Д'Артаньян, замість того щоб пуститися навздогін, як він вчинив би за старих часів, наказав стягнути з себе чоботи, роздягнувся і вимився, відклавши побачення з королем до приїзду його величності, втомленого і запиленого. Протягом п'яти годин очікування він, як то кажуть, принюхувався до палацового повітря і запасався надійною бронею проти всіх несподіванок неприємного характеру.

Він дізнався, що останні два тижні король незмінно похмурий, що королева-мати хвора і вкрай пригнічена, що принц, брат короля, став побожним, що принцеса Генрієтта дуже засмучена і що де Гіш відправився в один зі своїх маєтків.

Ще він дізнався, що Кольбер сяє, а Фуке щодня радиться про своє здоров'я з новим лікарем, але хвороба його, однак, не з числа тих, які зцілюють лікарі, і вона може поступитися лише політичному лікарю, якщо можна так висловитися.

Король, як сказали д'Артаньяну, був надзвичайно люб'язний до Фуке і ні на крок не відпускав його від себе; але суперінтендант, вражений у саме серце, подібно до дерева, в якому завівся черв'як, гинув,

незважаючи на королівські милості, це життєдайне сонце придворних дерев.

Д'Артаньян також дізнався, що король більше не може прожити жодної хвилини без Лавальєр і що якщо він не бере її із собою на полювання, то по кілька разів на день пише для неї листи, і вже не у віршах, а, що набагато гірше, найчистішою прозою, до того ж на багатьох сторінках.

Ось чому траплялося, що «перший у світі король», як висловлювалися поети, його сучасники, сходив «з незрівнянним запалом» з коня і, поклавши аркуш паперу на капелюх, виписував його ніжними фразами, які де Сент-Еньян, його незмінюваний ад'ютант, відвозив Лавальєр, ризикуючи загнати коней.

А в цей час фазани й лані, за якими ніхто не полював, розліталися й розбігалися в різні боки, і мистецтво полювання при королівському дворі Франції ризикувало зовсім захиріти.

Д'Артаньян згадав про прохання бідолахи Рауля і про той безнадійний лист, який він написав жінці, що жила у вічних надіях. Оскільки капітан любив філософствувати, він вирішив скористатися відсутністю короля, щоб поговорити кілька хвилин з Лавальєр.

Це виявилося справою вельми простою: поки король був на полюванні, Луїза прогулювалася в товаристві кількох дам однією з галерей Пале-Рояля, якраз там, де капітану мушкетерів потрібно було перевірити охорону. Д'Артаньян був переконаний, що, якщо йому вдасться завести з Луїзою розмову про Рауля, він матиме привід написати бідному вигнанцю щось приємне його серцю, а він знав, що надія або бодай слова розради в тому стані, в якому перебував Рауль, були б сонцем, були б життям для двох людей, настільки дорогих нашому капітанові.

Отже, він попрямував прямо туди, де розраховував зустріти Лавальєр. Він знайшов її в багатолюдному товаристві. Попри все те, що вона була самотня, їй дарували стільки ж, як королеві, якщо тільки не більше, знаків уваги, якими так пишалася принцеса Генрієтта в ті часи, коли король не відривав від неї своїх поглядів і спонукав тим самим і придворних не зводити з неї очей.

Д'Артаньян, хоча і не був дамським угодником, все ж зустрічав з боку жінок лише ласкавий і люб'язний прийом; він був чемний, як личить справжньому сміливцю, і його страшна репутація дарувала йому дружбу чоловіків і захоплення жінок.

Побачивши капітана, придворні дами засипали його привітаннями і запитаннями. Почалося із запитань: де він був, куди їздив, чому так давно не гарцював на своєму чудовому коні під балконом його величності, викликаючи захват цікавих?

Д'Артаньян відповів, що щойно повернувся з країни апельсинів. Дами розсміялися. У ті часи подорожували всі, але подорож за сто льє нерідко бувала проблемою, розв'язання якої відкладали до самої смерті.

- З країни апельсинів? - повторила мадемуазель де Тонне-Шарант. - З Іспанії?

- Ні, не те, - сказав д'Артаньян.

- З Мальти? - вставила Монтале.

- Чесне слово, пані, ви наближаєтеся.

- З якого-небудь острова? - запитала Лавальєр.

- Пані пані, не хочу вас довше мучити, я приїхав з тих країв, звідки зараз пан де Бофор вантажиться на судна, щоб перебратися в Алжир.

- Ви бачили армію? І флот? - поцікавилися кілька войовничих дам.

- Усе бачив.

- Чи є там наші друзі? - поставила запитання мадемуазель де Тонне-Шарант холодним, але розрахованим на привернення загальної уваги голосом.

- Так, - відповів д'Артаньян, - там де Ла Гілотьєр, де Муші, де Бражелон.

Лавальєр зблідла.

- Пане Бражелон? - вигукнула підступна Атенаїс. - Як! Він вирушив на війну?

Монтале наступила їй на ногу, але це ніяк не подіяло.

- Чи знаєте ви мою думку? - продовжувала вона безжально. - Мені здається, що чоловіки, які поїхали на цю війну, - закохані невдахи, які шукають у чорних жінок розради від жорстокостей білих.

Деякі дами весело розсміялися; Лавальєр починала втрачати присутність духу; Монтале кашляла так, що могла б розбудити мертвого.

- Пані пані, - перебив д'Артаньян, - ви даремно думаєте, що жінки в Джіджеллі чорні. Вони не чорні й не білі, вони жовті.

- Жовті?

- О, не думайте, що це так уже й погано; я ніколи не бачив красивішого кольору шкіри в поєднанні з чорними очима і кораловими губами.

- Тим краще для пана де Бражелона, - виразно промовила мадемуазель де Тонне-Шарант. - Він там вилікується, бідний юнак.

Після цих слів запанувало мовчання. Д'Артаньян подумав, що жінки, ці ніжні горлинки, поводяться одна з одною, мабуть, більш жорстоко, ніж тигри або ведмеді.

Для Атенаїс було, однак, мало змусити збліднути Лавальєр; їй хотілося, щоб Луїза до того ж ще й почервоніла.

Вона знову заговорила:

- Знаєте, Луїзо, на вашій совісті тепер тяжкий гріх!

- Який гріх, мадемуазель? - пролепетала нещасна, марно намагаючись знайти опору серед оточуючих.

- Але ж ви були заручені з цим молодим чоловіком, він любив вас усім серцем, а ви відкинули його.

- Це обов'язок будь-якої порядної жінки, - вставила Монтале повчальним тоном. - Коли знаєш, що не можеш скласти щастя того, хто тебе кохає, краще відкинути його.

Луїза не знала, дякувати їй за такий захист чи обурюватися.

- Відкинути! Відкинути! Усе це чудово, - зауважила Атенаїс. - Але не в цьому гріх мадемуазель Лавальєр. Справжній гріх, у якому вона може собі дорікнути, полягає в тому, що це вона послала на війну бідолашного Бражелона - на війну, де його можуть убити.

Луїза провела рукою по своєму холодному, як лід, чолу.

- І якщо він помре, - продовжувала безжальна Атенаїс, - це означатиме, що це ви, Луїза, вбили його; ось у цьому і полягає гріх, про який я говорила.

Луїза, ледь тримаючись на ногах, підійшла до капітана мушкетерів, щоб взяти його під руку; обличчя його видавало незвичне для нього хвилювання.

- Вам треба було про щось поговорити зі мною, пане д'Артаньян? - почала вона голосом, що переривався від гніву і страждання. - Що ви хотіли сказати?

Д'Артаньян, взявши Лавальєр під руку, попрямував із нею галереєю. Коли вони опинилися досить далеко від інших, він відповів:

- Те, що я збирався сказати вам, щойно висловила мадемуазель де Тонне-Шарант, можливо, грубо, але з вичерпною повнотою.

Луїза ледь чутно скрикнула і, знемагаючи від цієї нової рани, кинулася геть, наче бідна, вражена насмерть пташка, що шукає тіні в густому чагарнику, щоб там померти. Вона зникла в одних із дверей у той самий момент, коли король з'явився в інших.

Перший погляд короля був спрямований на порожнє крісло його коханої, і, не знайшовши ніде Лавальєр, король насупився, але тієї ж миті він побачив д'Артаньяна, який відважував йому низький уклін.

- Ах, пане, - посміхнувся Людовик, - ви проявили істинну старанність, і я вами вельми задоволений.

Це був найвищий прояв королівського задоволення. Було чимало таких, хто дав би себе вбити, аби заслужити ці слова короля.

Придворні дами і кавалери, які шанобливо оточили короля при його вході, розступилися, помітивши, що він бажає залишитися наодинці з капітаном мушкетерів.

Король попрямував до виходу і вивів д'Артаньяна із зали, після того як ще раз пошукав очима мадемуазель Лавальєр, не розуміючи причини її відсутності.

Опинившись далеко від цікавих вух, він поставив запитання:

- Отже, пане д'Артаньян, в'язень?

- У в'язниці, ваша величність.

- Що він дорогою говорив?

- Нічого, ваша величність.

- Що він робив?

- Був момент, коли рибак, у човні якого я переправлявся на Сент-Маргеріт, збунтувався і зробив спробу вбити мене. Бранець... допоміг мені захиститися, замість того щоб тікати.

Король зблід і сказав:

- Досить.

Д'Артаньян поклонився.

Людовик пройшов взад і вперед своїм кабінетом.

- Ви були в Антібі, коли туди прибув пан де Бофор?

- Ні, ваша величність, я їхав, коли туди прибув герцог.

- А!

Нове мовчання.

- Що ж ви там побачили?

- Багатьох людей, - холодно відповів д'Артаньян.

Король побачив, що д'Артаньян не налаштований підтримувати розмову.

- Я вас викликав, пане капітане, щоб відправити в Нант. Вам належить підготувати там для мене резиденцію.

- У Нант? У Бретань? Ваша величність передбачає здійснити таку далеку подорож?

- Так, там збираються штати, - відповідав король. - У мене є до них два подання; я хочу особисто бути присутнім на їхніх засіданнях.

- Коли я маю вирушити? - запитав капітан.

- Сьогодні до вечора... завтра... завтра ввечері; адже ви потребуєте відпочинку.

- Я вже відпочив, ваша величність.

- Чудово... У такому разі між сьогоднішнім вечором і завтрашнім ранком, на ваш розсуд.

Д'Артаньян поклонився, ніби прощаючись; але, помітивши, що король чимось схвильований, він зробив два кроки вперед і поцікавився:

- Король бере із собою весь двір?

- Звичайно.

- Отже, королю, без сумніву, знадобляться і мушкетери?

І проникливий погляд капітана змусив Людовика опустити очі і зніяковіти.

- Візьміть одну бригаду.

- Це все?.. У вашої величності немає більше ніяких наказів?

- Ні... Ах, ні... є!

- Слухаю вас.

- У Нантському замку, який розпланований вельми невдало, візьміть за правило ставити мушкетерів біля дверей кожного з найголовніших сановників, яких я відводжу з собою.

- Найголовніших?

- Так.

- Наприклад, біля дверей пана де Ліона?

- Так.

- Пана де Летельє?

- Так.

- Пана де Брієнна*?

- Так.

- І пана суперінтенданта?

- Звичайно.

- Чудово, ваша величність. Завтра я вже буду в дорозі.

- Ще одне слово, пане д'Артаньян. У Нанті ви зустрінетеся з капітаном гвардійців, герцогом де Жевром. Простежте за тим, щоб ваші мушкетери були розквартировані до приходу гвардійців. Першому, хто прийде, - перевага.

- Добре, ваша величність.

- А якщо пан де Жевр розпитуватиме вас?

- Що ви, ваша величність! Хіба пан де Жевр стане мене розпитувати?

І, хвацько повернувшись на підборах, мушкетер зник. «У Нант! - повторював він собі, спускаючись сходами. - Чому він не наважився сказати, що прямо на Бель-Іль?»

Коли він підходив до воріт, його нагнав службовець де Брієнна.

- Пане д'Артаньян, - почав він, - вибачте...

- У чому справа, пане Арісте?

- Тут чек, який король велів мені віддати у ваші руки.

- На вашу касу?

- Ні, пане, на касу пана Фуке.

Здивований д'Артаньян прочитав написаний рукою короля чек на двісті пістолів.

«Оце так справи! - подумав він, після того як ввічливо подякував довіреній особі де Брієнна. - Значить, Фуке змусять до того ж оплатити цю поїздку. Чорт забирай! Це віддає чистокровним Людовіком Одинадцятим. Чому б не виписати чек на касу Кольбера? Той із такою радістю оплатив би його!»

І д'Артаньян, вірний своєму принципу одразу ж отримувати гроші за чеками, вирушив до Фуке за своїми двомастами пістолями.

CCXLI. Таємна вечеря

Суперінтендант, мабуть, був попереджений про від'їзд у Нант, оскільки давав прощальний обід своїм найближчим друзям. У всьому будинку від верху до низу старанність слуг, що носилися зі стравами, і гарячкове клацання рахівниць свідчили про близький переворот у касі й у кухні.

Д'Артаньян із чеком у руках з'явився в контору, але йому відповіли, що каса замкнена і вже занадто пізно, тож сьогодні йому грошей не видадуть.

Він відповів на це словами:

- Наказ короля.

Дещо спантеличений службовець заявив, що це - причина, гідна поваги, але звичаї будинку також заслуговують на повагу, і попросив його зайти по гроші наступного дня. Д'Артаньян зажадав, щоб його проводили до Фуке. Службовець відповів на це, що пан суперінтендант не втручається в такі дрібниці, і спробував закрити двері перед носом д'Артаньяна.

Передбачаючи це, капітан поставив ногу між дверима і одвірком, тож замок не зачинився, і службовець знову опинився віч-на-віч зі своїм співрозмовником. Зважаючи на це, він змінив тон і вимовив із награною ввічливістю:

- Якщо, пане, ви бажаєте говорити з паном суперінтендантом, будьте ласкаві пройти в приймальню. Тут тільки контора, і монсеньйор ніколи сюди не приходить.

- Ось і чудово! А де ж приймальня?

- На тому боці двору, - поклонився службовець, у захваті від того, що позбувся відвідувача.

Д'Артаньян пройшов через двір і опинився серед лакеїв.

- Монсеньйор у такий час не приймає, - відповів на його запитання нахабного вигляду малий, що ніс на позолоченій тарілці трьох фазанів і дванадцять перепелів.

- Скажіть йому, - попросив капітан, зупинивши лакея за край блюда, - що я - д'Артаньян, капітан-лейтенант мушкетерів його величності.

Лакей скрикнув від подиву і зник.

Д'Артаньян повільно попрямував слідом за ним. Він увійшов у приймальню якраз у ту мить, коли злегка зблідлий Пелісон виходив з їдальні, щоб дізнатися, у чому справа.

Д'Артаньян усміхнувся і, бажаючи заспокоїти його, почав:

- Нічого неприємного, пане Пелісон; мені просто потрібно отримати гроші за чеком, і до того ж незначним.

- Ах, - зітхнув із полегшенням цей відданий друг Фуке.

І, взявши капітана за руку, він потягнув його за собою і повів у залу, де неабияка кількість близьких друзів оточувала суперінтенданта, який сидів посередині у великому м'якому кріслі.

Там перебували епікурейці, ті самі, що зовсім нещодавно, у дні святкування у Во, робили честь дому, розуму і багатству Фуке. Веселі й турботливі друзі, вони в переважній більшості не тікали від свого покровителя під час наближення бурі і, незважаючи на погрози з неба, незважаючи на землетрус, були тут, усміхнені, запобігливі й віддані в біді, як були віддані в щасті.

Ліворуч від суперінтенданта сиділа пані де Бельєр, праворуч - пані Фуке. Ніби кидаючи виклик законам світла і нехтуючи буденними пристойностями, два ангели-охоронці цієї людини зійшлися біля нього, щоб підтримати його, коли вибухне гроза, спільними зусиллями своїх тісно сплетених рук. Пані де Бельєр бліднула, тремтіла і була сповнена шанобливості до пані Фуке, яка, торкаючись своєю рукою руки чоловіка, з тривогою дивилася на двері, в які Пелісон мав ввести д'Артаньяна.

Увійшов капітан. Спочатку він був тільки самою чемністю, але, вловивши своїм безпомилковим поглядом вираз облич і вгадавши, якими почуттями володіють присутні, він сповнився захоплення.

Фуке, піднімаючись із крісла, сказав:

- Вибачте мені, пане д'Артаньян, якщо я приймаю вас не зовсім так, як личить зустрічати тих, хто приходить від імені короля.

Він вимовив ці слова тоном сумної твердості, що злякав його друзів.

- Монсеньйор, - відповів д'Артаньян, - якщо я і приходжу від імені короля, то лише для того, щоб отримати двісті пістолів за королівським чеком.

Обличчя всіх прояснилися; обличчя Фуке залишилося, однак, таким же похмурим.

- Пане, ви, можливо, також їдете в Нант? - запитав він капітана.

- Я не знаю, куди я їду, монсеньйоре, - посміхнувся д'Артаньян.

- Але, пане капітане, - почала заспокоєна пані Фуке, - адже ви їдете не так скоро, щоб не надати нам честі повечеряти з нами?

- Пані, це було б для мене великою честю, але я до того поспішаю, що, як бачите, дозволив собі вторгнутися до вас і порушити вашу вечерю, поспішаючи одержати за цією запискою належні мені гроші.

- І відповідь на неї ви отримаєте золотом, - сказав Фуке, кличучи до себе дворецького, який одразу ж пішов із чеком, врученим йому д'Артаньяном.

- О, я анітрохи не турбувався про сплату; ваша контора - найнадійніший банк.

На зблідлому обличчі Фуке позначилася болісна посмішка.

- Вам нездужає? - запитала пані де Бельєр.

- Припадок? - повернулася до нього пані Фуке.

- Ні, нічого, дякую вам, - відповів суперінтендант.

- Припадок? - перепитав д'Артаньян. - Хіба ви хворі, монсеньйоре?

- У мене переміжна лихоманка, на яку я захворів після святкування у Во.

- Нічна свіжість де-небудь у гротах?

- Ні, ні, просто хвилювання.

- Ви вклали в прийом короля занадто багато душі, - спокійно заговорив Лафонтен, не підозрюючи, що вимовляє блюзнірські слова.

- Приймаючи у себе короля, неможливо вкласти занадто багато душі, її завжди мало, - тихо зауважив Фуке своєму поетові.

- Пан Лафонтен хотів сказати: занадто багато спеки, - перебив д'Артаньян щирим і привітним тоном. - Адже, право, монсеньйоре, ніколи й ніде гостинність не була такою безмежною, як у Во.

На обличчі пані Фуке можна було виразно прочитати, що, хоча Фуке і вчинив по відношенню до короля вище за всілякі похвали, король, однак, не відплатив тим самим своєму міністрові.

Але д'Артаньян пам'ятав жахливу таємницю. Із присутніх її знали лише він та Фуке; але один із них не мав мужності висловити іншому своє співчуття, а другий не смів звинувачувати.

Коли капітанові принесли двісті пістолів і він зібрався вже йти, Фуке встав, узяв склянку і велів подати іншу д'Артаньяну.

- Пане, - вимовив він, - за здоров'я його величності, що б не сталося!

- І за ваше здоров'я, монсеньйоре, що б не сталося! - підхопив д'Артаньян і випив.

Після цих зловісних слів він відважив загальний уклін і вийшов. Коли він прощався, всі встали, і в тиші, що настала, поки він спускався сходами, було чути його кроки і дзвін його шпор.

- Був момент, коли я подумав, що він з'явився за мною, а не за моїми грошима, - сказав Фуке, намагаючись зобразити посмішку.

- За вами! - вигукнули його друзі. - Але чому?

- Не будемо помилятися, дорогі мої друзі, я не хочу порівнювати найсмиреннішого із земних грішників із богом, якому ми поклоняємося, але ви, зрозуміло, пам'ятаєте, що одного разу він скликав своїх близьких друзів на трапезу, і ця трапеза називається таємною вечерею. Це був прощальний обід, зовсім як сьогодні у нас.

З усіх боків почулися гучні обурені вигуки.

- Закрийте двері, - попросив Фуке.

Лакеї зникли.

- Друзі мої, - продовжував Фуке, знижуючи голос, - чим я був раніше і що я тепер? Подумайте і дайте відповідь. Така людина, як я, падає вже тому, що перестала підніматися; що ж сказати, коли вона дійсно падає? У мене немає більше ні грошей, ні кредиту, у мене лише могутні вороги і дорогоцінні, але немічні друзі.

- Раз ви говорите з такою відвертістю, - промовив Пелісон, - то і нам теж личить бути відвертими. Так, ви загинули, так, ви поспішаєте

назустріч вашому розоренню, так зупиниться ж скоріше! І насамперед - скільки грошей у вас залишилося?

- Сімсот тисяч ліврів, - усміхнувся суперінтендант.

- Хліб насущний, - прошепотіла пані Фуке.

- Підстави, підстави! - вигукнув Пелісон. - І біжіть!

- Куди?

- У Швейцарію, в Савойю, але їдьте!

- Якщо монсеньйор виїде з Франції, - зітхнула пані де Бельєр, - почнуть говорити, що він відчуває за собою провину і що він злякався.

- Скажуть більше, скажуть, що я захопив із собою двадцять мільйонів.

- Ми почнемо писати мемуари, щоб обілити вас в очах усього світу, - спробував пожартувати Лафонтен, - але моя порада: тікайте!

- Я залишуся, - сказав Фуке, - хіба я в чомусь винен?

- У вас є Бель-Іль! - крикнув абат Фуке.

- І я, природно, вирушу туди дорогою в Нант, - відповів Фуке. - Тому терпіння, терпіння і терпіння.

- Але до Нанта мине ще стільки часу! - промовила пані Фуке.

- Так, я знаю, - відповів суперінтендант, - але тут нічого не поробиш! Король кличе мене на відкриття штатів. Мені добре відомо, що він це робить, маючи на увазі занапастити мене; але відмовитися їхати - значить виявити своє занепокоєння.

- Чудово, я знайшов засіб усе влаштувати! - засміявся Пелісон. - Ви поїдете в Нант.

Фуке здивовано глянув на нього.

- Але з вашими друзями, але у вашій кареті до Орлеана і на вашому судні до Нанта; ви будете готові захищати себе силою зброї, якщо на вас нападуть, і тікати, якщо над вами нависне загроза: одним словом, про всяк випадок ви візьмете із собою всі ваші гроші, і ваша втеча буде водночас виконанням королівської волі; потім, дістався моря, ви переправитеся, коли захочете, до себе на Бель-Іль, а з Бель-Іля ви понесетеся куди завгодно, як орел, що злітає в простори безкрайнього неба, коли його змушують покинути гніздо.

Загальне схвалення зустріло слова Пелісона.

- Так, зробіть це, - звернулася пані Фуке до свого чоловіка.

- Зробіть так, - попросила пані де Бельєр.

- Правильно, правильно! - вигукнули всі інші.

- Так і буде, - відповів Фуке.

- Сьогодні ж!

- Через годину!

- Негайно!

- Із сім'юстами тисячами ліврів ви можете відновити свої статки, - сказав абат Фуке. - Хто завадить вам озброїти на Бель-Ілі корсарів?

- І якщо знадобиться, ми попливемо відкривати нові землі, - додав Лафонтен, п'яний від ентузіазму і фантастичних проєктів.

Стукіт у двері перебив це змагання радості й надій.

- Кур'єр короля! - крикнув церемоніймейстер.

Запанувало глибоке мовчання, ніби звістка, яку привіз цей кур'єр, була відповіддю на щойно народжені проекти. Усі погляди звернулися на господаря, у якого лоб вкрився потом і який справді був у цей момент у лихоманці.

Щоб прийняти кур'єра його величності, Фуке пройшов до себе в кабінет. У кімнатах і в усіх службах була така непорушна тиша, що виразно пролунав голос Фуке:

- Добре, пане, буде виконано.

За хвилину Фуке викликав до себе Гурвіля, який перетнув галерею, супроводжуваний напруженими поглядами всіх.

Нарешті Фуке знову вийшов до гостей; обличчя його, до цього бліде і пригнічене, невпізнанно змінилося: з блідого воно тепер стало сірим, з пригніченого - спотвореним. Жива примара, він рухався з витягнутими вперед руками, висохлим ротом, як тінь, що з'явилася провідати тих, хто колись були його друзями. Побачивши його, всі схопилися, скрикнули, підбігли до нього.

Суперінтендант, дивлячись в очі Пелісону, сперся на плече пані Фуке і потиснув крижану руку маркізи де Бельєр.

- Що сталося? - запитали його.

Фуке розкрив судорожно стиснуті вологі пальці, з них випав папір, який підхопив переляканий Пелісон.

І він прочитав наступні рядки, написані рукою короля:

«Дорогий і люб'язний пане Фуке, видайте в рахунок наших грошей, що перебувають у вашому розпорядженні, сімсот тисяч ліврів, які нам потрібні сьогодні ж у зв'язку з нашим від'їздом.

Знаючи, що ваше здоров'я засмучене, ми молимо бога про те, щоб він відновив ваші сили і мав би за вас своє святе й безцінне піклування.

Людовик.

Цей лист слугує розпискою».

Шепіт жаху пробіг залою.

- Ну! - не витримав Пелісон. - Тепер цей лист у вас!

- Так, ця розписка тепер у мене.

- Що ж ви будете робити?

- Нічого, раз у мене розписка.

- Але...

- Раз я прийняв її, Пелісоне, це значить, що я заплатив, - вимовив суперінтендант із простотою, яка змусила всіх присутніх відчути, що в них стиснулося серце.

- Ви заплатили? - кинулася до нього в розпачі пані Фуке. - Виходить, що ви загинули!

- Без зайвих слів! - перебив Пелісон. - Після грошей вимагатимуть життя! На коня, монсеньйоре, на коня!

- Залиште нас! - разом вигукнули обидві жінки, не пам'ятаючи себе від горя.

- Рятуючи себе, монсеньйоре, ви врятуєте всіх нас! На коня!

- Але ж він не тримається на ногах! Дивіться.

- Ну, якщо ми почнемо міркувати... - почав безтрепетний Пелісон.

- Він має рацію, - прошепотів Фуке.

- Монсеньйор! Монсеньйор! - крикнув Гурвіль, квапливо збігаючи сходами. - Монсеньйор!

- Що ще?

- Я супроводжував, як ви знаєте, кур'єра, який відвозив королю гроші.

- Так.

- І, прибувши в Пале-Рояль, я бачив...

- Почекай трохи, мій бідний друже, ти задихаєшся.

- Що ж ви бачили? - нетерпляче запитували з усіх боків.

- Я бачив, як мушкетери сідали в сідло, - закінчив Гурвіль.

- Ось бачите, бачите? Чи можна втрачати хоч мить?

Пані Фуке кинулася нагору, вимагаючи коней. Пані де Бельєр, кинувшись за нею, обійняла її і сказала:

- Заради його порятунку не проявляйте, не виявляйте тривоги, пані!

Пелісон побіг розпорядитися, щоб запрягали. А в цей час Гурвіль збирав у свій капелюх усе те золото і срібло, яке перелякані друзі і ті, хто плакав, змогли виявити у своїх порожніх кишенях, - останній дар, побожну милостиню, яку бідняки подавали нещасному.

Суперінтендант, якого наполовину несли, наполовину тягнули його віддані друзі, сів нарешті в карету. Пелісон підтримував пані Фуке, яка втратила свідомість. Пані Бельєр виявилася сильнішою і була винагороджена за це сторицею: останній поцілунок Фуке був призначений їй.

Пелісон легко пояснив такий поспішний від'їзд королівським наказом, що закликав міністрів у Нант.

CCXLII. У кареті Кольбера

Як бачив Гурвіль, мушкетери короля сідали в сідло, щоб слідувати за своїм капітаном.

Капітан же, не бажаючи обмежувати себе у своїх діях і доручивши бригаду одному з помічників, вирушив верхи на поштовому коні, наказавши своїм людям рухатися якомога швидше. Але як би швидко вони не скакали, обігнати його вони все одно не могли.

Проїжджаючи вулицею Круа-де-Пті-Шан, він встиг помітити щось таке, що змусило його задуматися. Він побачив Кольбера, який виходив зі свого будинку, щоб сісти в очікувану на нього карету.

У цій кареті д'Артаньян роздивився жіночі капелюшки, і оскільки він був допитливий, то йому захотілося дізнатися, хто ж ті жінки, обличчя яких закриті цими капелюшками. Вони сиділи, нахилившись одна до одної, і про щось шепотілися, і тому, щоб роздивитися їх як слід, д'Артаньян попрямував коня прямо до карети, так що ногою в чоботі з розтрубом зачепив карету.

Дами злякано скрикнули; одна ледь чутно, і за цим вигуком д'Артаньян визначив молоду жінку, інша ж вибухнула такими прокльонами, що, судячи з її брутальності й безцеремонності, їй, мабуть, уже стукнуло принаймні півсотні років.

Капелюшки розсунулися: одна з жінок виявилася пані Ванель, інша - герцогинею де Шеврез. Д'Артаньян побачив їх раніше, ніж вони встигли поглянути на нього; він їх одразу впізнав, вони ж не впізнали його. І в той час як вони сміялися над своїм страхом і ніжно тиснули один одному руки, він сказав собі самому:

«Стара герцогиня, вочевидь, не така розбірлива, як колись, у своїх знайомствах: вона залицяється до коханки Кольбера! Бідний Фуке! Нічого доброго це йому не обіцяє».

І він поспішив піти. Кольбер сів у карету, і шляхетне тріо повільно попрямувало дорогою до Венсенського лісу.

Дорогою герцогиня де Шеврез завезла пані Ванель до її чоловіка і, залишившись наодинці з Кольбером, завела з ним розмову про справи. У неї був невичерпний запас тем, і оскільки вона завжди затівала бесіду, щоб заподіяти кому-небудь зло, а собі самій роздобути благо, то її промови були кумедні для співрозмовника і небезвигідні для неї.

Вона повідомила Кольберу, який без неї не знав, зрозуміло, яким великим міністром він буде і якою нікчемою стане Фуке. Вона обіцяла йому, що, коли він стане суперінтендантом фінансів, вона зведе його з усім старим французьким дворянством, а також поцікавилася його думкою щодо Лавальєр і про допустимі межі її впливу на короля. Вона хвалила Кольбера, лаяла його, приголомшувала своїми словами. Вона вказала йому ключ до стількох таємниць, що Кольберу на мить здалося, ніби він має справу із самим дияволом. Вона довела йому, що сьогодні вона так само добре тримає в руках Кольбера, як учора тримала Фуке.

Коли ж він наївно запитав у неї про причину її лютої ненависті до суперінтенданта, вона поставила йому зустрічне запитання:

- А чому ви самі сповнені до нього ненависті?

- Пані, різні системи в політиці можуть призводити до розбіжностей. Мені здається, що пан Фуке здійснює систему, яка суперечить інтересам корони.

Вона перебила його:

- Я більше не говорю про пана Фуке. Поїздка короля в Нант доведе правоту моїх слів. Для мене пан Фуке - людина кінчена. І для вас також.

Кольбер не відповів.

- Після повернення з Нанта, - продовжувала пані де Шеврез, - король, який тільки й шукає приводу, заявить, що штати поводилися по відношенню до нього погано і виявили надмірну скупість. Штати дадуть відповідь на це, що податки занадто обтяжливі і що суперінтендантство довело їх до повного розорення. Король у всьому звинуватить пана Фуке. І тоді...

- Тоді?

- О, на нього чекає немилість. Хіба ви не згодні зі мною?

Кольбер кинув на герцогиню погляд, що означав: «Якщо обмежаться тільки немилістю, то не ви будете причиною цього».

- Необхідно, - заквапилася пані де Шеврез, - необхідно, щоб ваше призначення було позитивно вирішено, пане Кольбер. Чи допускаєте ви після падіння пана Фуке якусь третю особу між вами і королем?

- Не розумію, що ви хочете сказати.

- Зараз зрозумієте. Ваше честолюбство - до яких меж воно простягається?

- У мене його немає.

- У такому разі нема чого було губити пана Фуке! Нарешті, скидаєте ви пана Фуке чи ні? Дайте відповідь же прямо.

- Пані, я нікого не гублю.

- Тоді я відмовляюся розуміти, чого заради купили ви в мене за такі великі гроші листи кардинала Мазаріні, що стосуються пана Фуке. Я не розумію також, навіщо ви підсунули ці листи королю.

Вражений Кольбер глянув на герцогиню здивованим поглядом і вперто відповів:

- А я ще менше розумію, пані пані, як ви, отримавши ці гроші, мені ж ними і дорікаєте.

- Ах, пане, бажати потрібно по-справжньому навіть у тих випадках, коли предмет твоїх бажань недосяжний, - відповіла стара герцогиня.

- У тому-то й річ, - сказав Кольбер, збитий з пантелику цією грубою логікою.

- Отже, ви не можете здійснити ваші сподівання, кажете ж?

- Зізнаюся, я не можу знищити деякі впливи, які діють на короля.

- Впливи, що захищають пана Фуке? Які ж? Зачекайте, я вам допоможу.

- Прошу вас, пані.

- Лавальєр?

- О, цей вплив дуже незначний. У Лавальєр повне незнання справ і жодної справжньої сили. До того ж пан Фуке доглядав колись за нею.

- Виходить, що, захищаючи його, вона тим самим звинувачує себе, чи не так?

- Вважаю, що так.

- Чи є ще якийсь інший вплив? Можливо, королева-мати?

- У її величності королеви-матері велика слабкість до пана Фуке, яка надзвичайно згубна для її сина.

- Не думайте цього, - посміхнулася стара дама.

- О, - недовірливо вигукнув Кольбер, - я занадто часто відчував це на ділі!

- Раніше?

- Ще недавно, у Во, наприклад. Це вона завадила королю заарештувати пана Фуке.

- Думки з кожним днем змінюються, дорогий пане Кольбер. Того, що ще так недавно було бажанням королеви, того, можливо, вона тепер не побажає.

- Чому? - здивувався Кольбер.

- Причина для вас не важлива.

- Навпаки, дуже важлива. Тому що, якби я не боявся прогнівити її величність королеву-матір, я б розв'язав собі руки.

- Ви, звичайно, чули про якусь таємницю?

- Таємниці?

- Називайте те, про що я говорю, як хочете. Коротше кажучи, королева-мати зненавиділа всіх тих, хто так чи інакше брав участь у розкритті цієї таємниці, і пан Фуке, як здається, належить до їх числа.

- У такому разі можна розраховувати на співчуття королеви Анни?

- Я щойно від її величності, і вона мене запевнила в цьому.

- Чудово, пані.

- Є ще дещо, про що я могла б вам повідомити; чи знаєте ви людину, яка була найближчим другом пана Фуке; я говорю про пана д'Ербле? Він, якщо не помиляюся, єпископ?

- Ваннський єпископ.

- Так от, пана д'Ербле, який теж знав цю таємницю, королева-мати велить нещадно переслідувати. І так переслідувати, щоб у разі, якщо він буде мертвий, отримати його голову, щоб остаточно впевнитися, що ніколи вже цій людині не вдасться заговорити.

- Це бажання королеви-матері?

- Наказ.

- Будемо розшукувати пана д'Ербле.

- О, ми знаємо, де він. Він на Бель-Ілі, у пана Фуке.

- Його схоплять.

- Не вважайте, що це так просто, - сказала герцогиня з усмішкою, - і не обіцяйте цього з такою легкістю.

- Чому ж, пані?

- Тому що пан д'Ербле не з тих, кого можна схопити коли заманеться.

- Отже, це заколотник.

- О, пане Кольбер, ми все життя були бунтівниками, і, однак, як бачите, нас не хапають; більше того, це ми хапаємо інших.

Кольбер, смеривши стару герцогиню одним із тих злісних поглядів, вираз яких передати неможливо, вимовив із твердістю, не позбавленою величності:

- Минули ті часи, коли піддані здобували для себе герцогства, воюючи з королем Франції. Якщо пан д'Ербле змовник, він скінчить на ешафоті. Сподобається це його ворогам чи ні, - для нас байдуже.

Над словом «нас», яке так дивно пролунало в устах Кольбера, герцогиня на хвилину задумалася. Вона зловила себе на думці, що їй тепер доведеться рахуватися зі словами цієї людини.

І цього разу Кольбер домігся переваги над нею; бажаючи зберегти її за собою, він запитав:

- Ви звертаєтеся з проханням, пані пані, заарештувати пана д'Ербле?

- Я? Я у вас нічого не прошу.

- Я так подумав. Але якщо я помилився, дозволимо всьому йти своєю чергою. Король ще нічого не сказав. Утім, не така вже й велика дичина цей єпископ! Що він королю? Ні, ні, я не стану займатися подібними дрібницями.

Ненависть герцогині виявила себе з повною відвертістю.

- Він велика дичина для жінки, - сказала вона, - а королева-мати - жінка. Якщо вона бажає, щоб пана д'Ербле заарештували, значить, у неї є підстави для цього. До всього, пан д'Ербле - близький друг тієї людини, яка незабаром впаде в немилість, чи не так?

- О, це не має жодного значення! Його пощадять, якщо він не ворог короля. Вам це не подобається? І... ви воліли б бачити його у в'язниці, скажімо, в Бастилії?

- Думаю, що таємниця буде надійніше похована в стінах Бастилії, ніж за стінами Бель-Іля.

- Я поговорю з королем, і він забезпечить мене вказівками.

- А поки ви чекатимете вказівок, пане, ваннський єпископ втече. На його місці я принаймні вчинила б саме так.

- Втече? Але куди? Європа якщо і не належить Франції, то, у всякому разі, підкоряється нашій волі.

- Він завжди зможе знайти притулок. Видно, що ви не обізнані, з ким маєте справу. Ви не знаєте пана д'Ербле, ви не знали Араміса. Це один із чотирьох мушкетерів, які за покійного короля тримали в

тремтінні кардинала Рішельє і під час регентства завдали стільки клопоту монсеньйору Мазаріні.

- Але як же він усе-таки зробить це, якщо не має у своєму розпорядженні свого власного королівства?

- Воно є в нього.

- Королівство у пана д'Ербле?!

- Повторюю вам, пане, якщо в нього буде потреба в королівстві, то він уже володіє ним або буде ним володіти.

- Оскільки ви вважаєте настільки важливим, щоб цей заколотник не сховався, запевняю вас, він не сховається.

- Бель-Іль укріплений, пане Кольбер, і укріплений ним самим.

- Навіть якщо він сам оборонятиме Бель-Іль, Бель-Іль зовсім не неприступний, і якщо ваннський єпископ замкнувся на Бель-Ілі, ну що ж, пані пані, ми візьмемо в облогу острів і схопимо єпископа.

- Можете бути впевнені, пане, що готовність, з якою ви беретеся виконати побажання королеви-матері, жваво зачепить її величність, і ви будете за це по заслугах винагороджені. Що ж мені передати королеві про ваші плани щодо цієї людини?

- Передайте, що щойно він потрапить до наших рук, його заточать у фортецю, і таємниця, якою він володіє, ніколи звідти не вийде.

- Чудово, пане Кольбер, і ми можемо сказати, що відтепер у нас із вами міцний союз, і я повністю до ваших послуг.

- Це я, пані пані, готовий служити вам у всьому, що буде потрібно. Але шевальє д'Ербле - іспанський шпигун, чи не так?

- Він щось більше.

- Таємний посол?

- Беріть вище...

- Зачекайте... Король Філіп Третій дуже побожний. Це... духівник Філіпа Третього?

- Ще вище.

- Чорт забирай! - вигукнув Кольбер, забувшись до того, що вилаявся при високопоставленій дамі, при давній подрузі королеви-матері, при самій герцогині де Шеврез. - Що ж він - генерал єзуїтського ордена, чи що?

- Вважаю, що ви вгадали, - відповіла герцогиня.

- Ах, пані сударко, значить, ця людина погубить нас усіх, якщо тільки ми її не погубимо. І до того ж нам слід поквапитися.

- Я була такої ж думки, пане, але не наважувалася висловити її до кінця.

- І нам ще пощастило, що він напав на трон, замість того щоб напасти на нас, грішних.

- Але запам'ятайте, пане Кольбер: пан д'Ербле ніколи не падає духом, і якщо його спіткала в чомусь невдача, він не заспокоїться, доки не доб'ється свого. Якщо він змарнував нагоду створити покірного собі

короля, він рано чи пізно створить іншого, і будьте певні, що першим міністром цього короля ви, звісно, не будете.

Кольбер грізно насупив брови:

- Я вважаю, пані пані, що в'язниця вирішить цю справу, і до того ж у такий спосіб, що ми обидва вважатимемо себе задоволеними до кінця.

У відповідь на ці слова пані де Шеврез усміхнулася.

- Якби ви знали, - зітхнула вона, - скільки разів Араміс виходив із в'язниці.

- Але тепер ми зробимо так, що він із неї більше не вийде.

- Ви, мабуть, забули про те, про що я щойно говорила? Ви забули вже, що Араміс - один із чотирьох непереможних, яких боявся сам Рішельє? Але в ті часи у чотирьох мушкетерів не було всього того, що вони мають тепер, - у них не було ні грошей, ні досвіду.

Кольбер закусив губу і тихо сказав:

- Ну що ж, тоді ми відмовимося від в'язниці. Ми знайдемо притулок, з якого не зуміє вибратися навіть цей непереможний.

- У добрий час, дорогий союзник! - відповіла герцогиня. - Але вже пізно; чи не час нам повертатися?

- Я повернуся тим охочіше, що мені потрібно ще приготуватися до від'їзду з його величністю королем.

- У Париж! - крикнула кучеру герцогиня.

І карета повернула до передмістя Сент-Антуан. Отже, під час цієї прогулянки було укладено союз, що прирікав на смерть останнього друга Фуке, останнього захисника укріплень Бель-Іля, давнього друга Марі Мішон і нового ворога герцогині.

CCXLIII. Дві габари

Д'Артаньян поїхав; Фуке теж покинув Париж. Він їхав з разючою швидкістю, яка дедалі зростала і зростала завдяки ніжній турботливості друзів.

Перший час ця поїздка або, правильніше сказати, ця втеча була затьмарена постійним страхом перед усіма кіньми і каретами, що з'являлися позаду втікачів. І справді, було малоймовірно, щоб Людовик XIV, маючи намір схопити свою жертву, дозволив їй вислизнути; молодий лев уже осягнув мистецтво полювання; до того ж у нього були досить ревні нишпорки, на яких він міг цілком покластися.

Але потроху побоювання цього роду розсіялися; суперінтендант так швидко просувався вперед, і відстань між ним і його переслідувачами, якщо тільки вони справді існували, так зросла, що ніхто вже, очевидно, не міг наздогнати його. Що ж стосується пояснення його раптової поїздки, то друзі вигадали чудову відповідь на будь-яке запитання, яке могло б у зв'язку з нею виникнути: хіба не їде він до

Нанта, і хіба сама швидкість, з якою він їде, не свідчить про його ретельність!

Він прибув в Орлеан втомлений, але заспокоєний. Там він знайшов, завдяки турботам посланої ним уперед людини, чудову восьмивесельну габару.

На цих дещо незграбних і широких суднах у формі гондоли була невеличка каюта, що була на палубі й нагадувала собою рубку, і, крім неї, ще одне приміщення на кормі, щось на зразок куреня або намету. Габари плавали Луарою між Орлеаном і Нантом, і ця подорож, яка тепер здалася б виснажливою і довгою, була на ті часи і приємнішою, і зручнішою, ніж їзда великими дорогами в каретах із жалюгідними поштовими шкапами і поганими ресорами. Фуке сів на таку габару, і вона негайно ж відчалила. Веслярі, знаючи, що їм випала честь везти суперінтенданта фінансів, старалися щосили, бо магічне слово фінанси обіцяло їм щедру винагороду, і вони хотіли одержати її по заслугах.

Габара летіла, розсікаючи води Луари. Безхмарна погода й один із тих розкішних сходів сонця, які запалюють багряною загравою околиці, надавали річці вигляду безтурботності та спокою, які нічим не бентежать.

Течія і човен несли Фуке, як крила несуть птаха; так доплив він без жодних пригод до Божансі*.

Суперінтендант сподівався прибути в Нант раніше, ніж будь-хто інший; там він розраховував побачитися з нотаблями і заручитися підтримкою найвизначніших представників генеральних штатів; він хотів стати необхідним для них, що було неважко людині його обдарувань, і відтермінувати катастрофу, що загрожує, якщо йому не вдасться зовсім відвести її.

- У Нанті, - говорив Гурвіль, - ви або ми з вами разом вивідаємо, крім того, наміри наших ворогів; у нас будуть напоготові коні, щоб дістатися непрохідного Пуату, човен, щоб дістатися моря, а якщо ми будемо біля моря, недалеко й Бель-Іль, неприступна фортеця. До того ж, ви бачите, ніхто не стежить за вами і ніхто вас не переслідує.

Але тільки-но він встиг вимовити ці слова, як вдалині за закрутом річки з'явилися щогли великої габари, що пливла так само, як вони, вниз за течією. Веслярі човна Фуке, побачивши цю габару, стали обмінюватися здивованими вигуками.

- Що сталося? - запитав Фуке.

- Річ у тім, монсеньйоре, - відповів господар човна, - що тут і справді щось зовсім небачене - габара мчить, як ураган.

Гурвіль здригнувся і вийшов на палубу, щоб дізнатися, що ж там відбувається. Фуке не піднявся з місця, але попросив Гурвіля зі стриманою підозрілістю:

- Подивіться, у чому справа, дорогий друже.

Габара щойно вийшла з-за закруту. Вона йшла так швидко, що за нею тремтіла освітлена сонцем біла борозна - слід, який вона залишала.

- Як вони йдуть, чорт забирай! - повторив господар. - Як же вони, чорти, йдуть! Мабуть, їм добре платять. Я не думав до цього, що можуть бути весла кращі за наші, але ось ці доводять мені, мабуть, зворотне.

- Ще б пак! - вигукнув один із веслярів. - Їх дванадцять, а нас тільки вісім.

- Дванадцять! - здивувався Гурвіль. - Дванадцять веслярів! Це просто незбагненно!

Вісім - це було граничне число веслярів на габарах, і навіть король задовольнявся тими ж вісьмома веслами. Такої честі удостоївся і суперінтендант фінансів, утім, радше з огляду на поспішність його поїздки, ніж для того, щоб гідно прийняти його.

- Що це означає? - сказав Гурвіль, марно намагаючись розгледіти мандрівників під парусиною вже добре видного намету.

- Ґрунтовно ж вони поспішають, - зауважив господар га-бари. - Тільки це ніяк не король.

Фуке здригнувся.

- Чому ви думаєте, що там немає короля? - поцікавився Гурвіль.

- Насамперед тому, що немає білого стяга з лілія ми, який завжди майорить на королівських габарах.

- І, - додав Фуке, - тому, що ще вчора король був у Парижі.

Гурвіль кинув на нього погляд, який мав означати: «Але ж і ви там були вчора».

- А з чого видно, що вони так уже поспішають? - запитав він, щоб виграти час.

- З того, пане, - відповів господар, - що ці люди повинні були виїхати набагато пізніше, ніж ми, а тим часом вони майже наздогнали нас.

- Але хто вам сказав, що вони не виїхали з Божансі або, можливо, навіть з Ніора?

- Нижче Орлеана ми не бачили жодної настільки ж швидкохідної габари. Ці люди їдуть з Орлеана і дуже поспішають, пане.

Фуке і Гурвіль обмінялися поглядами. Господар човна помітив їхнє занепокоєння. Гурвіль, щоб ввести його в оману, ніби мимохідь кинув йому:

- Це, мабуть, хтось із наших друзів; він побився об заклад, що наздожене нас. Ну що ж, змусимо його програти парі і не дамо йому взяти гору над нами.

Господар не встиг розкрити рота для відповіді, що це рішуче неможливо, як Фуке зарозуміло вимовив:

- Якщо хто-небудь хоче наблизитися до нас, давайте надамо йому цю можливість.

- Можна спробувати, монсеньйоре, - боязко вставив господар габари. - Гей, ви, ворушіться!

- Ні, - наказав Фуке, - навпаки, зараз же зупиніться!

- Монсеньйоре, це ж безумство! - прошепотів Гурвіль.

- Зупиніться зараз же! - наполегливо повторив Фуке.

Вісім весел разом зупинилися і, опираючись течії, дали габарі зворотний хід. Вона застигла на місці.

Дванадцять веслярів на іншій габарі спочатку не помітили цього маневру першої габари і продовжували сильними ривками просувати човен уперед, так що він підійшов на відстань мушкетного пострілу. У Фуке був поганий зір. Гурвілю заважало сонце, що світило йому прямо в очі; один лише господар із пильністю, притаманною людям, які звикли боротися з розбурханими стихіями, чітко бачив пасажирів сусідньої габари.

- Я їх добре бачу! - вигукнув він. - Їх тільки двоє.

- А я нічого не бачу, - зауважив Гурвіль.

- Скоро і ви їх побачите: ще кілька ударів веслами, і між ними і нами залишиться якихось двадцять кроків.

Але передбаченого господарем не сталося; друга габара зробила те саме, що за наказом Фуке зробила перша, і, замість того щоб наблизитися до уявних друзів, різко зупинилася посередині річки.

- Нічого не розумію! - сказав господар.

- І я, - промовив слідом за ним Гурвіль.

- Ви так добре бачите пасажирів цієї габари, хазяїне, - попросив зі своєї каюти Фуке, - постарайтеся ж, доки ми не віддалилися від них, описати їхню зовнішність.

- Мені здавалося, що їх там усього двоє; тепер, однак, я бачу лише одного.

- Який він собою?

- Чорнявий, широкий у плечах чоловік із короткою шиєю.

У цей момент темна хмара закрила собою сонце. Гурвіль, який продовжував дивитися, прикривши рукою очі, побачив те, що шукав, і, кинувшись із палуби до каюти Фуке, вимовив схвильованим голосом:

- Це Кольбер!

- Кольбер? - повторив Фуке. - Як дивно! Ні, це ніяк не можливо!

- А я стверджую, що це він, і ніхто інший; і він теж упізнав мене і сховався в наметі, що на кормі. Можливо, король посилає його, щоб передати нам наказ повернутися.

- У такому разі він підійшов би ближче, а не стояв би нерухомо на місці. Що йому потрібно?

- Він, мабуть, стежить за нами.

- Я не люблю неясностей! - вигукнув Фуке. - Підемо прямо на нього!

- О, не робіть цього, монсеньйоре, не зупиняйтеся, благаю вас; його габара повна озброєних людей.

- Невже ви думаєте, що він заарештує мене? Чому ж він не робить цього?

- Монсеньйоре, я вважаю, що йти назустріч чому б то не було, навіть власній загибелі, - значить, упустити вашу гідність.

- А терпіти, щоб за тобою стежили, як за злочинцем?

- Ніщо не говорить про те, що за вами стежать; трохи терпіння, монсеньйор.

- Що ж нам робити?

- Більше не зупинятися; ви пливете з такою швидкістю винятково через бажання виконати скоріше наказ короля. Доведеться налягти на весла. Скоро все з'ясується.

- Це вірно. Раз вони продовжують стояти, поїхали! Чіпайте!

За знаком господаря веслярі знову взялися за весла: судно, яке підганяли дружні зусилля людей, що відпочили, швидко понеслося річкою. Не встигла габара Фуке відійти на сто кроків, як друга, дванадцятивесельна, також рушила з місця. Це змагання тривало весь день; відстань між суднами не зменшувалася і не збільшувалася.

Надвечір Фуке вирішив дізнатися наміри свого переслідувача. Він наказав веслярам наблизитися до берега, нібито для того, щоб вийти на землю; габара Кольбера повторила маневр і попливла навперейми до того ж самого берега.

Випадково в тому місці, у якому Фуке нібито мав намір висадитися, конюх замку Ланже* вів на повідку по квітучому прибережному лузі трьох коней. Напевно, люди з дванадцятивесельної габари подумали, що Фуке прямує до коней, приготованих для його втечі, тому що четверо або п'ятеро людей, озброєних мушкетами, зіскочили на берег.

Фуке, задоволений тим, що примусив ворога до демонстрації, прийняв це, як то кажуть, до відома і велів продовжувати плавання. Люди Кольбера повернулися на своє судно, і змагання між двома габарами відновилося з новою завзятістю.

Бачачи те, що відбувається, Фуке відчув, що небезпека зовсім уже нависла над ним, і він ледь чутно сказав пророчим тоном:

- Ну, Гурвіле, чи не говорив я за нашою останньою вечерею, чи не говорив я, що я напередодні загибелі?

- О, монсеньйоре!

- Ці два судна, що слідують одне за одним і так завзято змагаються одне з одним, нібито Кольбер і я сперечалися б між собою за приз на перегонах, чи не уособлюють вони дві наші долі, і чи не думаєш ти, мій добрий Гурвіле, що на одного з нас у Нанті очікує крах?

- Результат цих перегонів, - заперечив Гурвіль, - все ж залишається неясним; ви постанете перед генеральними штатами, ви на власні очі покажете всім, що ви таке; ваше красномовство і ваші таланти слугуватимуть вам мечем і щитом, і ви зможете захищатися, а, можливо, і перемогти. Бретонці вас зовсім не знають; але нехай вони познайомляться з вами, і ваша сторона візьме гору. О, Кольберу потрібно бути напоготові, його габара може перекинутися так само легко, як ваша! Обидві вони мчать з винятковою швидкістю; його, щоправда, трохи швидше, ніж ваша; подивимося, яка з них першою зазнає аварії.

Фуке, взявши руку Гурвіля у свою, промовив:

- Друже мій, усе вже заздалегідь вирішено; згадаймо прислів'я: «Хто перший, той і правіший». Утім, Кольбер, треба думати, не має бажання обігнати мене. Він людина надзвичайно обережна, цей Кольбер.

Він мав рацію. Обидві габари йшли до самого Нанта, спостерігаючи одна за одною. Коли човен Фуке підходив до пристані, Гурвіль все ще продовжував сподіватися, що йому вдасться негайно ж знайти в Нанті притулок для Фуке і підготувати підстави на випадок, якщо доведеться тікати.

Але біля самого причалу друге судно наздогнало перше, і Кольбер, зійшовши на берег, підійшов до Фуке і вклонився йому з найбільшою повагою. Цей уклін був настільки помітним і виявлення поваги настільки підкресленими, що навколо них на набережній одразу ж зібрався натовп.

Фуке повністю зберігав владу над собою; він розумів, що і в останні хвилини його величі у нього є обов'язки щодо себе самого і що йому не личить забувати про свою гідність. Він вважав, що якщо йому судилося впасти, то він має впасти з такої висоти, щоб його падіння розчавило хоч когось із ворогів. Якщо поруч із ним пан Кольбер, тим гірше для пана Кольбера.

Підійшовши до нього, суперінтендант запитав, презирливо зіщуливши очі:

- То це ви, пане Кольбер?

- Щоб привітати вас, монсеньйоре.

- Ви були в цій габарі?

І він вказав на горезвісне дванадцятивесельне річкове судно.

- Так, монсеньйоре.

- З дванадцятьма веслярами? Яка розкіш, пане Кольбер. Деякий час я схильний був думати, що це королева-мати або сам король.

- Монсеньйор... - пробурмотів Кольбер, обличчя якого вкрилося густим фарбуванням.

- Ця подорож недешево обійдеться тим, хто за неї платить, пане інтендант, - продовжував Фуке. - Але врешті-решт ви тут, і це найважливіше. Ви бачите, втім, що, незважаючи на те, що в мене було тільки вісім веслярів, я все ж прибув трохи раніше.

І він повернувся до нього спиною, залишивши його в сумніві, помітила перша габара всі виверти другої чи ні. Принаймні він не доставив Кольберу задоволення, яке міг би доставити, якби показав, що боїться його.

Кольбер, на якого було вилито стільки презирства, проте не зніяковів.

- Я прибув дещо пізніше, ніж ви, монсеньйоре, - продовжував він, - тому що зупинявся щоразу, як ви зупинялися.

- Чому ж, пане Кольбер? - вигукнув Фуке, розгніваний такою зухвалістю. - Чому ж, адже у вас було більше людей, чому ви не наздогнали і не перегнали мене?

- Із шанобливості, - сказав інтендант і вклонився до самої землі.

Фуке сів у карету, яку невідомо як і чому йому вислало місто, і попрямував до нантської ратуші в супроводі великого натовпу, який уже кілька днів хвилювався, очікуючи відкриття штатів. Щойно Фуке влаштувався в ратуші, Гурвіль вийшов у місто з наміром приготувати коней дорогою до Пуатьє і Ванн і човен у Пембефі*. Він вклав у ці приготування стільки старань і шляхетності й оточив їх такою непроникною таємницею, що ніколи Фуке, мучимий нападом лихоманки, не був так близький до порятунку, як у ці години, і йому завадив лише великий руйнівник людських планів - випадок.

Вночі містом поширилася чутка, ніби король їде на поштових конях, і до того ж дуже швидко, і прибуде вже за десять або дванадцять годин. Народ, що зібрався в очікуванні короля, привітав гучними вигуками мушкетерів, які щойно прибули зі своїм командиром паном д'Артаньяном і були розставлені на всіх постах як почесна варта.

Будучи людиною чудово чемною, д'Артаньян близько десятої години ранку з'явився до Фуке, щоб засвідчити суперінтенданту свою повагу. Хоча міністр страждав від нападу лихоманки і був увесь у поту, він усе ж побажав прийняти д'Артаньяна, який був зачарований цією наданою йому честю, як побачить читач, ознайомившись із розмовою, що відбулася між ними.

CCXLIV. Дружні поради

Підійшовши до ліжка, де лежав змучений лихоманкою Фуке, д'Артаньян побачив людину, яка чіпляється за життя, що минає, і старанно оберігає тонку тканину буття, таку неміцну і чутливу до ударів і гострих кутів цього світу. Помітивши д'Артаньяна в дверях, суперінтендант сердечно привітав його.

- Здрастуйте, монсеньйоре, - відповів д'Артаньян. - Як зволите себе почувати після поїздки?

- Досить добре, дякую вам.

- А як лихоманка?

- Досить погано. Як бачите, я безперервно п'ю. Зараз же після прибуття в Нант я наклав на місцеве населення контрибуцію у вигляді трав'яного відвару.

- Насамперед треба виспатися, монсеньйоре.

- Чорт забирай, дорогий пане д'Артаньян, я залюбки поспав би...

- Хто ж заважає?

- Насамперед ви, капітане.

- Я! Ах, монсеньйоре!

- Зрозуміло. Або, можливо, і в Нанті ви з'являєтеся до мене так само, як з'явилися в Парижі, не за велінням короля?

- Заради бога, залиште, монсеньйоре, короля в спокої! Того дня, коли я прийду за велінням короля для того, про що ви зараз говорите, обіцяю не змушувати вас нудитися в здогадках. Я покладу руку на шпагу, як годиться за артикулом, і скажу вам найурочистішим тоном: «Монсеньйоре, ім'ям короля заарештовую вас!»

Фуке проти волі здригнувся: до того голос темпераментного гасконця був природний і могутній. Інсценування події було майже настільки ж страшне, як сама подія.

- Ви обіцяєте бути по відношенню до мене до такої міри щирим?

- Моя честь порукою! Але повірте, ми ще далекі від цього.

- Чому ви так вважаєте, пане д'Артаньян? Щодо мене, то я думаю зовсім протилежне.

- Я ні про що подібне не чув.

- Що ви, що ви! - вимовив Фуке.

- Та ні ж ні, ви дуже приємна людина, незважаючи на лихоманку, що тріпає вас. І король не може, не повинен дозволити, щоб йому завадили відчувати до вас почуття глибокої любові.

Фуке поморщився:

- А пан Кольбер теж любить мене, і так само, як ви кажете?

- Я не кажу про пана Кольбера. Це - людина виняткова. Він вас не любить - можливо; але, чорт забирай, білка може врятуватися від вужа, забажай вона цього.

- Чесне слово, ви розмовляєте зі мною як друг, і, клянуся життям, я ніколи не зустрічав людини вашого розуму і вашого серця!

- Ви занадто добрі. І ви чекали сьогоднішнього ранку, щоб удостоїти мене таким компліментом?

- До чого ж ми буваємо сліпі! - пробурмотів Фуке.

- Ваш голос стає хрипким. Випийте, монсеньйоре, випийте.

І він зі щирою дружелюбністю простягнув йому чашку з відваром; Фуке прийняв її в нього з рук і подякував ласкавою посмішкою.

- Такі речі трапляються тільки зі мною, - сказав мушкетер. - Я провів у вас на очах довгі десять років, і до того ж це були ті роки, коли ви ворочали купами золота. Ви виплачували по чотири мільйони на рік одних пенсій і ніколи не помічали мене. І ось тепер ви виявляєте, що я існую на світі, виявляєте це в момент...

- Мого падіння, - перебив Фуке. - Це вірно, дорогий пане д'Артаньян.

- Я не кажу цього.

- Але ви так думаєте, і це важливіше. Якщо я впаду, вірте мені, не мине жодного дня, щоб я не бився головою об стіну і не повторював собі по багато разів на день: «Божевільний, божевільний! Сліпа нікчема! У тебе під рукою був пан д'Артаньян, і ти не скористався його дружбою! І ти не збагатив його!»

- Ви перебільшуєте мої достоїнства, я в захваті від вас.

- Ось ще одна людина, яка не дотримується думки пана Кольбера.

- Дався ж вам цей Кольбер! Це гірше, ніж напади лихоманки.

- Ах, у мене є на це причини. Посудіть-но самі.

І Фуке розповів йому про перегони габар і про лицемірну поведінку інтенданта фінансів.

- Хіба це не найвірніший знак моєї загибелі?

Д'Артаньян став серйозним.

- Це вірно, - сказав він. - І погано пахне, як казав пан де Тревіль.

І він спрямував на Фуке свій розумний і виразний погляд.

- Хіба не правда, пане д'Артаньян, що я приречений? Хіба не правда, що король привіз мене в Нант, щоб вивезти з Парижа, де стільки людей, зобов'язаних мені, і для того, щоб узяти Бель-Іль?

- Де перебуває пан д'Ербле, - додав капітан мушкетерів.

Фуке підняв голову.

- Що стосується мене, монсеньйоре, - зауважив д'Артаньян, - то можу вас запевнити, що в моїй присутності королем не було сказано жодного слова, ворожого вам.

- Це правда?

- Правда. Але правда й те, що король, посилаючи мене сюди, велів нічого не говорити про це пану де Жевру.

- Моєму другові.

- Так, монсеньйоре, панові де Жевру, - продовжував мушкетер, очі якого говорили зовсім не те, що вимовляли уста. - Ще король велів мені взяти з собою бригаду моїх мушкетерів, що, очевидно, зайве, оскільки країна абсолютно спокійна.

- Бригаду? - перепитав Фуке, піднімаючись на лікті.

- Дев'яносто шість вершників, монсеньйоре, та сама кількість, яку було взято, щоб заарештувати пана де Шале, де Сен-Мара і Монморансі*.

- А ще? - запитав насторожений Фуке.

- Ще він віддав цілу низку незначних наказів, на кшталт таких: «Охороняти замок, охороняти кожне приміщення, не допускати жодного з гвардійців пана де Жевра нести вартову службу». Пана де Жевра, вашого друга!

- А щодо мене, - вигукнув Фуке, - які його накази?

- Щодо вас, монсеньйоре, жодного слова.

- Пане д'Артаньян, йдеться про порятунок моєї честі, а можливо, і життя. Ви мене не обманюєте?

- Я?.. З якою метою? Хіба вам щось загрожує? Зачекайте... є ще наказ щодо карет і щодо човнів... але він не може торкнутися вас. Простий поліцейський захід.

- Яка ж, капітане, яка?

- Наказ не випускати з Нанта ні коней, ні човнів без перепустки, підписаної самим королем.

- Боже мій! Але...

Д'Артаньян засміявся.

- Цей наказ набуде чинності лише після прибуття короля; отже, ви бачите, монсеньйоре, що наказ не має до вас жодного стосунку.

Фуке задумався; д'Артаньян вдав, що не помічає його заклопотаності.

- З того, що я повідомляю вам зміст отриманих мною наказів, випливає з очевидністю, що я прихильний до вас і прагну переконати вас у такому: жоден із них не спрямований безпосередньо проти вас.

- Зрозуміло, - розсіяно промовив Фуке.

- Отже, давайте повторимо, - сказав капітан, дивлячись впритул на Фуке, - спеціальна і сувора охорона замку, в якому ви будете перебувати, чи не так? Чи знаєте ви цей замок? Ах, монсеньйоре, це справжнісінька в'язниця! Повне відсторонення пана де Жевра, який має честь бути вашим другом... Застави біля міських воріт і на річці, але тільки після прибуття короля... Чи знаєте ви, пане Фуке, що якби замість вас, одного з перших сановників королівства, я розмовляв із людиною, в якої не така вже й спокійна совість, я б скомпрометував себе назавжди і навіки? Чудова нагода для будь-якого охочого втекти! Ні поліції, ні охорони, ні якихось особливих наказів; вільна річка, відкритий на всі чотири сторони шлях, і до того ж пан д'Артаньян, зобов'язаний надати своїх коней, якщо їх зажадають у нього! Усе це має заспокоїти вас, дорогий пане Фуке; адже король не дав би мені такої свободи, якби в нього були погані наміри. Серйозно, пане Фуке, вимагайте від мене все, що може принести вам задоволення: я у вашому розпорядженні. Тільки якщо ви погодитеся на це, зробіть мені одну-єдину послугу - передайте привіт Арамісу і Портосу в разі, якщо ви вирушите на Бель-Іль. Адже ви маєте можливість зробити це невідкладно, негайно, не знімаючи халата, який зараз на вас.

Вимовивши ці слова і супроводивши їх низьким поклоном, мушкетер, очі якого продовжували виражати доброзичливість і співчуття, вийшов з кімнати і зник.

Не дійшов він ще до передпокою, як Фуке, у нестямі від хвилювання, смикнув дзвінок і наказав:

- Коней! Габару!

Ніхто не відповів.

Суперінтендант одягнувся без сторонньої допомоги в першу сукню, що опинилася під рукою.

- Гурвіль!.. Гурвіль!.. - кликав він, опускаючи в кишеню годинник. І, все знову і знову трясучи дзвіночком, Фуке повторював:

- Гурвіль!.. Гурвіль!..

З'явився блідий і захеканий Гурвіль.

- Їдемо! Їдемо зараз же! - крикнув суперінтендант, побачивши його.

- Занадто пізно! - вимовив цей відданий друг нещасного суперінтенданта.

- Занадто пізно? Але чому?

- Слухайте.

На площі перед замком почулися фанфари і барабанний дріб.

- Що це означає, Гурвіле?

- Прибуття короля, монсеньйоре.

- Короля?

- Короля, який летів без відпочинку, який загнав безліч коней і прибуває на вісім годин раніше, ніж ви очікували.

- Ми загинули! - прошепотів Фуке. - Добрий д'Артаньян, ти занадто пізно попередив мене!

І справді, король в'їжджав у місто; незабаром з укріплень прогримів гарматний постріл, і йому відповів інший з корабля, що стояв на річці.

Фуке насупився, викликав своїх лакеїв і велів одягати себе в парадну сукню.

Зі свого вікна він, стоячи за опущеними портьєрами, бачив народні юрби і рух великого військового загону, який незбагненним чином одразу ж з'явився слідом за своїм государем. Короля з великою урочистістю проводили до замку, і Фуке помітив, як він зійшов з коня біля рогатки перед брамою і сказав щось на вухо д'Артаньяну, що тримав стремено.

Коли король зник під склепінням воріт, д'Артаньян попрямував до будинку Фуке, але так повільно і стільки разів зупинявся, щоб перекинутися слівцем-другим з мушкетерами, що стояли шпалерами біля стін замку, що можна було подумати, ніби він рахує кроки й секунди, перш ніж виконати доручення, що було покладено на нього.

Фуке відчинив вікно, бажаючи звернутися до нього, поки він ще у дворі.

- Ах! - вигукнув, побачивши його, д'Артаньян. - Ви ще у себе, монсеньйоре?

І це ще наочно показало Фуке, скільки повчань і корисних порад містило в собі перше відвідування мушкетера.

Суперінтендант тільки зітхнув і відповів:

- Так, пане, приїзд короля завадив виконанню деяких моїх планів.

- Отже, ви знаєте, що король щойно прибув?

- Я його бачив, пане; цього разу ви приходите від його імені?..

- Дізнатися, монсеньйоре, про ваше здоров'я і, якщо ви не дуже хворі, просити вас завітати до замку.

- Негайно, пане д'Артаньян, негайно буду.

- Що ж поробиш, - сказав капітан, - тепер, коли король уже тут, немає більше ні прогулянок, ні вільного вибору; тепер усі ми підвладні наказу: ви - так само, як я, я - так само, як ви.

Фуке ще раз зітхнув, сів у карету - до того він був слабкий - і вирушив до замку в супроводі д'Артаньяна, чемність якого була тепер настільки ж страшна, наскільки ще так нещодавно вона була невимушеною і втішною.

CCXLV. Як король Людовик XIV зіграв свою незавидну роль

Коли Фуке виходив з карети, щоб проїхати в Нантський замок, до нього підійшов невідомий йому простолюдин і зі знаком глибокої шанобливості віддав у його руки лист.

Д'Артаньян хотів перешкодити розмові цієї людини з Фуке і відігнав його геть, але послання все ж було передано за призначенням. Фуке роздрукував лист і прочитав його; відразу ж на обличчі його змалювався переляк, що не вислизнув від д'Артаньяна. Фуке поклав папір у портфель, що був при ньому, і продовжив свій шлях до апартаментів короля.

Через маленькі віконечка, пробиті на всіх поверхах вежі, д'Артаньян, що піднімався слідом за Фуке, помітив, що людина, яка передала лист, озирнулася на площі на всі боки й подала знак кільком людям, які зникли на прилеглих вулицях, повторивши знак, зроблений їм уже згаданим нами таємничим незнайомцем.

Фуке було запропоновано почекати на терасі, з якої невеликий коридор вів до кабінету короля.

Д'Артаньян випередив суперінтенданта, за яким він до цього часу шанобливо слідував, і першим переступив поріг королівського кабінету.

- Виконали? - звернувся до нього Людовик XIV, який, побачивши мушкетера, прикрив завалений паперами стіл великим шматком тканини зеленого кольору.

- Наказ виконано, ваша величність!

- І пан Фуке?

- Пан суперінтендант іде слідом за мною.

- Через десять хвилин введіть його сюди, - промовив король, жестом відпускаючи д'Артаньяна.

Капітан вийшов, але не встиг він зробити й кроку коридором, наприкінці якого на нього чекав Фуке, як його викликав назад дзвіночок короля.

- Він не здивувався? - запитав король.

- Хто, ваша величність?

- Фуке, - промовив король, не додаючи до цього імені «пан». Ця деталь переконала капітана в правоті його підозр.

- Ні, ваша величність, - відповів він.

- Добре.

І Людовик вдруге відпустив д'Артаньяна.

Фуке не покинув тераси, на якій був залишений своїм провідником. Він знову прочитав записку. У ній полягало наступне:

«Щось замислюється проти вас. Можливо, не наважаться на це в замку; у такому разі це станеться, коли ви повернетеся до себе. Будинок уже оточений мушкетерами. Не входьте; білий кінь чекає на вас за еспланадою».

Фуке впізнав почерк і завзяття відданого Гурвіля. Побоюючись, як би ця записка, якби з ним трапиться нещастя, не видала його вірного друга, суперінтендант старанно розірвав її на безліч дрібних клаптиків і викинув їх через балюстраду тераси.

Д'Артаньян застав його в той момент, коли він спостерігав за польотом останніх уривків, які несло рухом повітря.

- Пане, - сказав він, - король чекає на вас.

Фуке рішучим кроком попрямував до коридору, в якому працювали де Брієнн і Роз*, тоді як де Сент-Еньян, сидячи тут же на низькому кріслі, здавалося, чекав наказів і позіхав у гарячковому нетерпінні, зі шпагою між ніг.

Фуке здалося дивним, що де Брієнн, Роз і де Сент-Еньян, зазвичай настільки уважні до нього і навіть догідливі, ледь відсунулися, коли він, суперінтендант, проходив повз них. Але хіба міг би знайти у придворних інше ставлення той, кого король називав просто Фуке?

Він підняв голову і, твердо вирішивши не схилятися ні перед чим, увійшов до короля, після того як дзвіночок сповістив йому, що його викликають.

Король, не встаючи, кивнув йому головою і жваво запитав:

- Як поживаєте, пане Фуке?

- У мене зараз лихоманка, але я весь до послуг мого короля.

- Добре. Завтра збираються штати. Чи готова у вас промова?

Фуке здивовано подивився в очі королю:

- Ні, ваша величність; але я скажу промову і без попередньої підготовки. Я настільки ґрунтовно знаю справи, що мені це буде неважко. У мене є до вас запитання, ваша величність. Чи дозволите звернутися з ним?

- Звертайтеся!

- Чому ваша величність не зволили попередити про цю промову вашого першого міністра ще в Парижі?

- Ви були хворі; я не хотів втомлювати вас.

- Ніколи ніяка робота, ніякі пояснення не стомлюють мене, ваша величність, і раз для мене настав момент попросити їх у мого короля...

- Пане Фуке! Яких пояснень ви від мене хочете?

- Щодо намірів вашої величності, які стосуються особисто мене.

Король почервонів.

- Мене оббрехали, - продовжував Фуке, - і я маю звернутися до правосуддя короля для розслідування звинувачень, що зводяться на мене.

- Ви говорите про це, пане Фуке, абсолютно марно; я знаю те, що я знаю.

- Ваша величність може знати тільки те, що вам розповіли інші, а оскільки я рівно нічого не сказав, тоді як інші розмовляли з вашою величністю безліч разів...

- Про що це ви? - сказав король, який поспішав якнайшвидше покінчити з цією надзвичайно неприємною йому розмовою.

- Я переходжу прямо до фактів, ваша величність; я звинувачую якусь особу в тому, що вона чорнить мене у ваших очах.

- Ніхто, пане Фуке, вас не чорнить. І я не люблю, коли звинувачують інших.

- Але якщо на мене зводять неправдиве звинувачення...

- Ми занадто багато говоримо з вами про це.

- Ваша величність не бажаєте надати мені можливість виправдатися?

- Повторюю ще раз, я вас ні в чому не звинувачую.

Фуке відійшов на крок і зробив напівпоклон.

«Безсумнівно, - подумав він, - король уже ухвалив рішення. Тільки той проявляє таку завзятість, кому не можна відступити. Не бачити зараз небезпеки міг би тільки сліпий, не постаратися уникнути її - тільки дурень».

І він знову звернувся до короля:

- Ваша величність зажадали мене, щоб доручити мені якусь роботу?

- Ні, пане Фуке, - для того, щоб дати вам пораду.

- Я шанобливо слухаю вашу величність.

- Відпочиньте, пане Фуке, побережіть сили: сесія штатів буде нетривалою, і, коли мої секретарі закриють її, я хочу, щоб протягом двох тижнів ніхто у всій Франції не говорив про справи.

- Королю нічого повідомити мені щодо цих зборів штатів?

- Ні, пане Фуке.

- Мені, суперінтенданту фінансів?

- Відпочиньте, будь ласка. Ось і все, що я хотів вам сказати, пане Фуке.

Фуке закусив губу й опустив голову. Мабуть, він обмірковував якусь думку, яка його турбувала. Це занепокоєння передалося королю.

- Можливо, ви незадоволені майбутнім вам відпочинком, пане Фуке? - запитав він.

- Так, ваша величність, я не звик відпочивати.

- Але ви хворі, вам треба лікуватися.

- Ваша величність говорили про промову, яку мені доведеться завтра виголосити?

Король не відповів; це раптове запитання привело його в замішання.

«Якщо я виявлю страх, - подумав Фуке, - я загинув. Якщо його перше слово буде суворим, якщо він розсердиться або хоча б зробить вигляд, що сердиться, як я з цього виплутаюся? Будемо діяти м'яко. Гурвіль був, зрозуміло, правий».

- Ваша величносте, якщо ви так милостиві до мене, що дбаєте про моє здоров'я і навіть звільняєте від усякої роботи, звільніть мене також і

від завтрашньої ради. Я скористаюся цим днем, щоб полежати в ліжку, і попрошу вашу величність надати мені вашого власного лікаря, щоб випробувати дію ще одних ліків, сподіваючись побороти цю прокляту лихоманку.

- Нехай буде по-вашому, пане Фуке. На завтра ви отримаєте відпустку, до вас буде направлений лікар, і ваше здоров'я одужає.

- Дякую вам, ваша величність, - вклонився Фуке. Потім, зважившись, він знову заговорив: - Чи не буду я мати щастя повезти короля до себе на Бель-Іль?

І він прямо глянув на Людовика, щоб судити про ефект, зроблений його пропозицією.

Обличчя короля знову вкрилося фарбою.

- Ви помітили, - відповів він, намагаючись видавити посмішку, - що ви сказали: до себе на Бель-Іль?

- Це правда, ваша величність.

- А ви забули, - продовжував король тим же жартівливим тоном, - що Бель-Іль ви віддали мені?

- І це правда, ваша величність. Оскільки свого часу ви не прийняли мого дару, ми й вирушимо туди з тим, щоб ввести вас у володіння.

- Згоден.

- Це такою ж мірою відповідало б вашим намірам, як і моїм, і я не зумів би висловити вам, ваша величносте, наскільки я був щасливий і гордий, побачивши, що всі війська короля прибули сюди з Парижа, щоб узяти участь у цьому введенні вашої величності у володіння.

Король пробурмотів, що він узяв із собою своїх мушкетерів не тільки для цього.

- О, я в цьому впевнений, - жваво сказав Фуке. - Ваша величність надто добре знаєте, що король може увійти туди абсолютно один із тростиною в руках, і всі укріплення Бель-Іля негайно ж упадуть.

- Чорт забирай! Я не хочу, щоб падали ці прекрасні укріплення, які так дорого обійшлися. Ні, нехай вони послужать проти голландців і англійців. Але ви нізащо не зможете вгадати, що саме я хочу побачити на Бель-Ілі, пане Фуке. Я хочу побачити красивих селянок, жінок і дівчат, які так гарно танцюють і такі спокусливі у своїх червоних спідницях! Мені дуже хвалили ваших васалів жіночої статі, пане суперінтендант, і ви мені покажете їх.

- Коли тільки вам буде завгодно, ваша величність.

- Чи є у вас якісь засоби пересування? Це можна було б зробити хоч завтра, якби ви побажали.

Суперінтендант відчув у цих словах пастку, яка була, однак, не з числа спритно підлаштованих, і відповів:

- Ні, ваша величносте, я не знав про ваше бажання і, звісно, про те, що ви так поспішаєте побувати на Бель-Ілі; ось чому я нічим не запасся.

- Однак ви маєте у своєму розпорядженні судно?

- У мене їх п'ять, але одне в Порті, інші в Пембефі, і, щоб дістатися до них або привести їх у Нант, потрібно принаймні двадцять чотири години. Чи треба мені посилати за ними кур'єра?

- Зачекайте, дайте минути лихоманці, яка мучить вас, почекайте до завтра.

- Це правильно... Хто знає, чи не виникне завтра у нас тисяча нових планів, - відповів Фуке, який вже не сумнівався у своїй долі і сильно збліднув.

Король здригнувся і простягнув уже руку, щоб узятися за дзвіночок, але Фуке не дав йому здійснити цей намір.

- Ваша величність, - сказав він, - у мене жар, я весь тремчу. Якщо я пробуду тут кілька зайвих хвилин, я можу втратити свідомість. Дозвольте мені піти, щоб влягтися в ліжко.

- Дійсно, у вас сильний озноб; це дуже сумне видовище. Ідіть, пане Фуке, ідіть до себе. Я пошлю дізнатися про ваше здоров'я.

- Ваша величність занадто добрі. За годину я почуватимуся краще.

- Я хочу, щоб хто-небудь проводив вас, пане, - зауважив король.

- Як буде завгодно вашій величності, я залюбки обіпруся об чиюсь руку.

- Пане д'Артаньян! - крикнув король, подзвонивши в дзвіночок.

- О, ваша величносте, - перебив Фуке, розсміявшись, і до того ж із таким виглядом, що королю стало не по собі. - Ви хочете, щоб мене проводив капітан мушкетерів? Це двозначна честь, государю. Прошу вас, дайте мені простого лакея.

- Чому, пане Фуке? Адже пан д'Артаньян проводжає, трапляється, і мене.

- Так; але коли він супроводжує вас, ваша величність, він робить це за вашим наказом, тоді як, супроводжуючи мене...

- Ну?

- Якщо я повернуся додому разом із командиром мушкетерів його величності, всюди почнуть говорити, що ви наказали заарештувати мене.

- Заарештувати? - повторив король, ще більш блідий, ніж сам Фуке. - Заарештувати? О!..

- Чого тільки не базікають! - продовжував Фуке, так само сміючись. - І я ручаюся, що знайдеться достатньо злісних людей, які стануть потішатися над цим.

Цей жарт збентежив монарха, і він відступив перед зовнішнім боком тієї справи, яку було задумано ним.

Коли д'Артаньян увійшов, він дістав наказ знайти мушкетера, який проводив би суперінтенданта до дому.

- Це марно, - сказав Фуке, - одна шпага варта іншої, і я вважаю за краще, щоб мене проводив Гурвіль, який чекає внизу. Але це не завадить мені насолодитися товариством пана д'Артаньяна. Я буду дуже

задоволений, якщо він побачить Бель-Іль і його укріплення, адже він такий обізнаний у фортифікації.

Д'Артаньян поклонився, нічого не розуміючи у всій цій сцені.

Фуке ще раз відкланявся і вийшов, намагаючись іти спокійно і неквапливо, як людина, що прогулюється. Але, вийшовши із замку, він сказав про себе:

«Я врятований! О так, ти побачиш Бель-Іль, безчесний король, але тоді, коли мене там більше не буде».

І він зник.

Д'Артаньян залишився наодинці з королем.

- Капітане, - наказав Людовик XIV, - ви підете за паном Фуке на відстані ста кроків.

- Так, ваша величність.

- Зараз він дорогою до себе. Ви підете до нього, заарештуєте його моїм ім'ям і помістите в карету.

- У карету? Гаразд.

- Ви зробите це таким чином, щоб він не міг дорогою ні говорити з ким би то не було, ні кидати записок тим, кого ви зустрінете дорогою.

- Це важко, ваша величність. Вибачте, але не можу ж я задушити пана Фуке, якщо він побажає подихати повітрям, завадити йому в цьому, опускаючи шибки й фіранки. Він зможе кричати і кидати записки, які тільки захоче.

- Цей випадок передбачений заздалегідь, пане д'Артаньян; карета з ґратами запобіжить незручностям, про які ви говорите.

- Карета з ґратами! - вигукнув д'Артаньян. - Але не можна ж за півгодини виготовити решітки, щоб забезпечити ними карету, а ваша величність наказуєте негайно ж іти до пана Фуке.

- Але така карета вже виготовлена.

- Це змінює справу. Якщо карета є, що ж, чудово. Потрібно тільки розпорядитися, щоб її подали.

- Карету вже закладено.

- А!

- І кучер із форейторами чекає у внутрішньому дворі замку.

Д'Артаньян поклонився.

- Мені залишається лише запитати короля, куди належить відвезти пана Фуке.

- Спочатку в Анжерський замок. А надалі подивимося.

- Добре, ваша величність.

- Пане д'Артаньян, ще одне слово: від вас, звісно, не вислизнуло, що для арешту пана Фуке я не користуюся моїми гвардійцями, і пан де Жевр буде від цього розлючений.

- Ваша величність не користуєтеся своїми гвардійцями, - сказав зачеплений словами короля капітан, - тому що ваша величність не довіряєте пану де Жевру.

- Але це означає тим самим, що ви, навпаки, користуєтеся моєю повною довірою.

- Я це знаю, ваша величносте, і даремно ви на цьому наголошуєте.

- Я говорю про це лише для того, щоб, починаючи з цієї хвилини, якщо пану Фуке з якоїсь незвичайної випадковості вдасться втекти... а такі випадковості, пане, бували...

- Дуже часто, ваша величність, але не зі мною.

- Чому ж не з вами?

- Бо була така мить, коли я хотів врятувати пана Фуке.

Король затремтів.

- Тому що, - продовжував капітан, - я мав право на це, вгадавши ваші задуми, хоча ви не обмовилися про них ні півсловом, і вважаючи пана Фуке гідним участі. Я мав повне право і можливість проявити мою участь до цієї людини.

- Однак, пане, ви мене анітрохи не переконуєте у вашій готовності виконати мій наказ.

- І якби я його врятував, я був би абсолютно чистий перед вами, скажу більше: я зробив би добру справу, оскільки пан Фуке, на мій погляд, аж ніяк не злочинець. Але він не захотів цього, він пішов назустріч своїй долі, він змарнував годину свободи. Що поробиш? Тепер у мене є наказ, я схиляюся перед цим наказом, і ви можете вважати пана Фуке вже заарештованим. Він уже в замку Анжера.

- О, ви ще не взяли його, капітане!

- Це стосується тільки мене. У кожного своє ремесло, ваша величність. Тільки ще раз прошу вас, подумайте. Чи всерйоз ви віддаєте розпорядження заарештувати пана Фуке, ваша величність?

- Так, тисячу разів так!

- Тоді пишіть наказ.

- Ось він, беріть.

Д'Артаньян прочитав вручений йому королем папір, поклонився і вийшов. З тераси він побачив Гурвіля, який із задоволеним виглядом прямував до будинку Фуке.

CCXLVI. Білий кінь і кінь вороний

«Вражає, - сказав сам собі капітан, - Гурвіль веселий і бігає вулицями як ні в чому не бувало, хоча він майже впевнений, що Фуке загрожує пряма небезпека. А тим часом можна сказати, і теж із майже цілковитою впевненістю, що той самий Гурвіль, і ніхто інший, попереджав Фуке тією самою запискою, яку суперінтендант, перебуваючи на терасі, порвав на тисячу клаптиків і викинув за парапет. Гурвіль потирає руки; це означає, що він викинув що-небудь винятково вправне. Але звідки Гурвіль іде? З вулиці Озерб. А куди веде ця вулиця?»

І д'Артаньян поверх дахів нантських будинків, оскільки замок здіймався над ними, простежив поглядом лінії вулиць, нібито перед ним був план міста. Тільки замість мертвого і плоского, німого і глухого паперу погляду його відкривалася жива рельєфна мапа, сповнена руху, криків і тіней, що їх відкидають люди і предмети.

За межею міста розстелялися зелені поля вздовж Луари, і здавалося, що вони тікають до багряного обрію, поцятковані блакитною водою і чорно-зеленими плямами рясних у цих місцях боліт. Відразу ж за воротами Нанта йшли в гору дві білі дороги, що розбігалися в сторони і нагадували розсунуті пальці гігантської руки.

Д'Артаньян, який охопив, проходячи терасою, цю панораму з першого погляду, помітив, що вулиця Озерб доходить до самих воріт, від яких і починається одна з виявлених ним доріг.

Ще крок, і він, покинувши терасу і увійшовши всередину вежі, почав би спускатися сходами, щоб, захопивши карету з ґратами, попрямувати до будинку Фуке.

Але нагоді було завгодно, щоб в останню мить, коли д'Артаньян уже готовий був увійти в проліт сходів, його увагу привернула рухома крапка, що рухалася, яку було видно на цій дорозі та швидко віддалялася від міста.

«Що це? - запитав себе мушкетер. - Кінь, що біжить, зірвався з прив'язі. Але як він, чорт забирай, мчить!»

Точка відокремилася від білої дороги і перенеслася в зарослі люцерною поля.

«Білий кінь, - продовжував капітан, який виявив, що на темному тлі ця крапка видається світлою і навіть блискучою, - і до того ж вона несе на собі вершника; це, напевно, якийсь шибеник-хлопчисько, коняка якого захотіла пити і летить до водопою прямо по полю».

Спускаючись сходами, д'Артаньян встиг забути ці швидкі й випадкові думки, породжені в ньому безпосереднім зоровим враженням.

Кілька клаптиків паперу лежало на почорнілих сходах, виділяючись своєю білизною.

- Ось клаптики записки, розірваної нещасним Фуке. Бідолаха! Він довірив свою таємницю вітру, а вітер не бажає її приймати і віддає королю. Доля, бідний Фуке, рішуче проти тебе. Твоя карта бита. Зірка

Людовика Чотирнадцятого явно затьмарює твою; де вже білці змагатися з вужем у силі та спритності.

Д'Артаньян, продовжуючи спускатися, підняв один із цих клаптиків.

- Бісерний почерк Гурвіля! - вигукнув він. - Я не помилився.

І він прочитав слово кінь. Він підняв ще клаптик, на якому не було жодної літери. На третьому клаптику він прочитав слово білий.

- Білий кінь, - повторив він, як дитина, що читає по складах. - Ах, боже мій! - вигукнув підозрілий капітан. - Білий кінь!

І д'Артаньян, спалахнувши, як жменька пороху, що, згораючи, займає об'єм, що в сто разів перевищує первісний, збіг на терасу, охоплений потоком думок і підозр.

Білий кінь так само нісся до Луари, а на річці, розпливаючись у тумані, було ледь помітно крихітне, хитке, коливне, немов порошинка, вітрило.

- О, - вигукнув мушкетер, - є лише один утікач, який може мчати з такою швидкістю обробленими полями! Тільки Фуке, фінансист, може бігти так серед білого дня на білому коні... Тільки сеньйор Бель-Іля може рятуватися у напрямку до моря, коли на землі існують такі густі ліси... Але тільки один д'Артаньян в усьому світі може наздогнати Фуке, який має перед ним перевагу на цілі півгодини і менш ніж за годину досягне свого судна.

Квапливо збігши сходами, мушкетер наказав, щоб карету із залізними ґратами швидко доставили в гай за містом. Потім він вибрав найкращого свого скакуна, злетів йому на спину й помчав вихором вулицею Озерб. Д'Артаньян поскакав не тією дорогою, якою мчав Фуке, а тією, що проходила біля самої Луари, упевнений, що виграє принаймні десять хвилин і наздожене втікача, який із цього боку не міг очікувати погоні, на перехресті обох доріг.

Швидка скачка і нетерпіння, що розпалює переслідувача, збуджуючи як на полюванні або війні, призвели до того, що добрий і м'який по відношенню до Фуке д'Артаньян став - і це здивувало його самого - лютим і майже кровожерливим.

Він скакав і скакав, а тим часом усе ще не бачив білого коня з його вершником; його прикрість зростала, його опановував нестримний сказ; він сумнівався в собі, він готовий був припустити, що Фуке скористався якоюсь підземною дорогою, що він змінив білого коня на одного з тих знаменитих вороних скакунів, швидких, як вітер, якими д'Артаньян так часто милувався в Сен-Манді, заздрячи їхній силі й легкості.

У ці хвилини, коли вітер дув йому прямо в обличчя, так що на очах виступали сльози, коли сідло горіло під ним, коли кінь, поранений шпорами, хрипів від болю і викидав копитами задніх ніг цілий дощ піску й дрібного щебеню, д'Артаньян піднімався на стременах і, не бачачи білого коня ні в воді, ні під деревами, починав шукати його, як божевільний, у повітрі. Він божеволів. Охоплений жагою будь-що-будь

наздогнати втікача, він мріяв про повітряні шляхи, відкриття наступного століття, згадував Дедала з його широкими крилами, що врятували його з критської в'язниці.

Глухий стогін вирвався з вуст мушкетера. Він повторював, змучений страхом опинитися в смішному становищі:

- Мене, мене обдурив Гурвіль! Мене!.. Скажуть, що я старію, скажуть, що, давши Фуке можливість втекти, я отримав від нього мільйон.

І він встромив шпори в боки свого скакуна; тепер він долав льє за дві хвилини. Раптом на краю якогось пасовища, за огорожею, він побачив щось біле; це біле то з'являлося, то знов зникало, і врешті-решт на місці, яке було трохи вище, стало виразно помітним.

Д'Артаньян здригнувся від радості й одразу ж заспокоївся. Він витер піт, що струменів з його чола, розтиснув коліна, через що кінь його зітхнув вільніше, і, відпустивши привід, стримав алюр могутньої тварини, свого спільника в цьому полюванні на людину. Лише тепер він зміг окинути поглядом дорогу і визначити своє становище щодо втікача.

Суперінтендант остаточно змучив свого чудового коня, ганяючи його весь час по ріллі. Він відчув необхідність дістатися до твердішого ґрунту і мчав навпростець до дороги.

Д'Артаньяну потрібно було просуватися вперед схилом пагорба, що круто спускався до Луари і приховував капітана від поглядів Фуке; він хотів, таким чином, наздогнати Фуке, щойно суперінтендант вибереться на велику дорогу. Там почнеться справжня гонка; там почнеться боротьба.

Д'Артаньян дав своєму коню подихати на всю силу легенів. Він побачив, що суперінтендант перейшов на рись, отже, і він теж дозволив своєму коню відпочинок.

Але і той і інший занадто поспішали, щоб довго зберігати цей алюр. Досягнувши твердішої землі, білий кінь полетів як стріла. Д'Артаньян опустив повід, і його вороний кінь перейшов на галоп. Тепер вони мчали дорогою один за одним. Тупіт коней і відлуння, породжуване ним, зливалися разом, утворюючи невиразний гул. Фуке все ще не помічав д'Артаньяна.

Але коли він вилетів з-під обриву, що нависав над дорогою, до його слуху виразно долинуло відлуння, що лунало за його спиною, - стукіт копит вороного коня; воно лунало, немов гуркіт грому.

Фуке обернувся; за сто кроків позаду нього, пригнувшись до шиї свого скакуна, мчав щодуху його ворог. Сумнівів бути не могло - блискуча перев'язь, червоний плащ - мушкетер. Фуке відпустив повід, і його білий кінь вирвався вперед, збільшивши відстань між ним і його переслідувачем ще на десяток кроків.

«Однак, - промайнуло в думках у мушкетера, - кінь під Фуке - особливий кінь. Тримайся, капітане!»

І він почав вивчати своїм гострим поглядом алюр і звички білого скакуна. Він бачив перед собою округлий круп, невеликий, сторчма відставлений хвіст, тонкі й сухорляві, наче сплетені зі сталевих м'язів, ноги, копита твердіші за мармур.

Д'Артаньян пришпорив свого вороного, але відстань між ним і Фуке не скоротилася. Капітан прислухався: білий скакун дихав рівно, а тим часом він летів стрілою, розрізаючи грудьми потоки зустрічного повітря. Вороний кінь, навпаки, почав хропіти: він задихався.

«Потрібно загнати коня, але наздогнати Фуке», - подумав капітан мушкетерів. І він став рвати мундштуком губи змученої тварини і терзати шпорами її і без того закривавлені боки. Доведений до сказу кінь став наганяти Фуке. Тепер д'Артаньян опинився на відстані пістолетного пострілу від нього.

«Кріпись, - сказав собі мушкетер, - кріпись! Ще трохи, і білий кінь видихнеться; ну а якщо кінь встоїть, то не витримає вершник».

Але і кінь, і вершник продовжували цю неймовірну стрибку, і вершник так само міцно тримався в сідлі; вони були злиті одне з одним, являючи собою одне ціле, і відстань між Фуке і д'Артаньяном потроху почала знову збільшуватися.

Д'Артаньян дико скрикнув, і цей крик змусив Фуке обернутися; його кінь понісся ще швидше.

- Незрівнянний кінь, шалений вершник! - пробурчав капітан крізь зуби. - Прокляття! Пане Фуке, гей ви, послухайте! Іменем короля!

Фуке нічого не відповів.

- Ви мене чуєте? - заволав д'Артаньян.

Його кінь оступився.

- Ще б пак! - лаконічно зауважив Фуке. І полетів далі.

Д'Артаньян збожеволів; його очі налилися кров'ю, вона стукала у скронях.

- Іменем короля! - крикнув він удруге. - Зупиніться, або я зіб'ю вас пістолетною кулею.

- Збивайте! - відповів Фуке, продовжуючи скачку.

Д'Артаньян вихопив один зі своїх пістолетів і звів курок, сподіваючись, що цей звук зупинить його ворога.

- У вас теж є пістолети, - прокричав він, - захищайтеся!

Фуке справді обернувся на звук курка, який зводив д'Артаньян, і, дивлячись прямо в обличчя мушкетерові, підняв правою рукою підлогу своєї сукні, але так і не доторкнувся до кобури пістолета.

Між ними було тепер якихось двадцять кроків.

- Чорт забирай! - закричав д'Артаньян. - Я не стану вас убивати; якщо ви не хочете розрядити в мене пістолет, здавайтеся! Що таке в'язниця?

- Краще померти, - відповів Фуке, - я буду принаймні менше страждати.

Д'Артаньян у розпачі кинув свій пістолет на дорогу:

- Я візьму вас живим!

І дивом, на яке був здатний тільки цей вершник, що не має собі рівних, він спонукав свого коня наблизитися ще на десять кроків до білого скакуна; він уже простягнув руку, щоб схопити здобич, яку наздоганяв.

- Право ж таки, вбийте мене! Це не в приклад людяніше, - прокричав Фуке.

- Ні, живим, тільки живим! - пробурмотів капітан.

Його кінь вдруге спіткнувся; кінь Фуке знову отримав перевагу.

Небаченим видовищем було це змагання двох коней, життя яких підтримувалося тільки волею вершників. Скажений галоп змінився швидкою риссю, потім риссю звичайною, але цим знесиленим від утоми, остервенілим суперникам продовжувало здаватися, що вони скачуть так само нестримно. Змучений вкрай д'Артаньян вихопив другий пістолет і навів його на білого скакуна.

- У коня, не в вас! - прокричав він Фуке і вистрілив.

Тварина, уражена його пострілом у круп, зробила скажений стрибок убік і злетіла на диби. У цю мить вороний кінь д'Артаньяна впав замертво.

«Я збезчещений, - сказав собі мушкетер, - я жалюгідна тварюка».

- Пане Фуке, - крикнув він, - благаю вас, киньте мені один зі своїх пістолетів, і я застрелюся!

Фуке знову змусив коня затрусити дрібною рискою.

- Благаю вас, благаю! - продовжував д'Артаньян. - Те, чого ви не даєте мені зробити негайно, я все одно зроблю за годину. Але тут, на цій дорозі, я помру мужньо, я помру, не втративши моєї честі; зробіть же мені послугу, благаю вас!

Фуке нічого не відповів; він, як і раніше, повільно просувався вперед.

Д'Артаньян пустився бігти за своїм ворогом.

Він кинув на землю капелюх, потім куртку, яка заважала йому, потім піхви від шпаги, щоб вони не плуталися під ногами. Навіть шпага, затиснута в нього в кулаці, здалася йому надмірно важкою, і він позбувся її так само, як позбувся піхов.

Білий кінь хрипів; д'Артаньян наздоганяв його. З рисі знесилена тварина перейшла на повільний крок; вона трясла головою; з рота її разом із піною текла кров.

Д'Артаньян зробив відчайдушне зусилля і кинувся на Фуке. Вчепившись за його ногу, він, задихаючись, язиком, що заплітається, вимовив:

- Іменем короля заарештую вас; застрельте мене, і кожен із нас виконає свій обов'язок.

Фуке з силою рвонув із себе обидва пістолети і кинув їх у річку. Він зробив це, щоб д'Артаньян не міг їх відшукати і накласти на себе руки. Потім він зліз з коня і промовив:

- Пане, я - ваш бранець. Зіпріться на мою руку, тому що ви зараз втратите свідомість.

- Дякую вам, - прошепотів д'Артаньян, який справді відчував, що земля вислизає в нього з-під ніг, а небо валиться йому на голову.

І він упав на пісок, знесилений, ледь дихаючий.

Фуке спустився до річки і зачерпнув у капелюх води. Він освіжив принесеною водою віскі мушкетеру і кілька крапель її влив йому в рот. Д'Артаньян злегка підвівся і подивився навколо себе блукаючим поглядом. Мабуть, він когось або щось шукав.

Він побачив Фуке, який стояв перед ним на колінах із мокрим капелюхом у руках. Фуке, дивлячись на нього, ласкаво посміхався.

- Так ви не бігли! - вигукнув він. - О сударю! Справжній король - за шляхетністю, за серцем, за душею - це не Людовик у Луврі, не Філіп на Сент-Маргеріт, справжній король - це ви, засуджений, отруйний.

- Я гину тепер через одну допущену мною помилку, пане д'Артаньян.

- Який же, заради самого творця?

- Мені слід було бути вашим другом... Але як же ми доберемося до Нанта? Адже ми досить далеко від нього.

- Ви маєте рацію, - зауважив д'Артаньян із похмурим і задумливим виглядом.

- Білий кінь, можливо, ще оговтається; це був такий винятковий кінь! Сідайте на нього, пане д'Артаньян. Щодо мене, то я йтиму пішки, поки ви хоч трохи не відпочинете.

- Бідний кінь! Я поранив його, - зітхнув мушкетер.

- Вона піде, кажу вам, я її знаю; або краще сядемо на неї обидва.

- Спробуємо, - промовив д'Артаньян.

Але не встигли вони здійснити свій намір, як тварина похитнулася, потім випросталася, кілька хвилин йшла рівним кроком, потім знову похитнулася і впала поруч із вороним конем д'Артаньяна.

- Ну що ж, підемо пішки, так хоче доля, прогулянка буде чудовою, - сказав Фуке, беручи д'Артаньяна під руку.

- Прокляття! - вигукнув капітан, насупившись, із спрямованим в одну точку поглядом, із важким серцем. - Огидний день!

Вони повільно пройшли чотири льє, що відділяли їх від лісу, за яким стояла карета з конвоєм. Коли Фуке побачив цю похмуру споруду, він звернувся до д'Артаньяна, який, наче соромлячись за Людовика XIV, опустив очі:

- Ось річ, яку вигадала погана людина, капітан д'Артаньян. До чого ці ґрати?

- Щоб перешкодити вам кидати записки через вікно.

- Винахідливо!

- Але ви можете сказати, якщо не можна написати, - промовив д'Артаньян.

- Сказати вам?

- Так... якщо хочете.

Фуке задумався на хвилину, потім почав, дивлячись капітану прямо в обличчя:

- Одне тільки слово, запам'ятаєте?

- Запам'ятаю.

- І передасте його тим, кому я хочу?

- Передам.

- Сен-Манде, - зовсім тихо вимовив Фуке.

- Добре, кому ж його передати?

- Пані де Бельєр або Пелісону.

- Буде зроблено.

Карета проїхала Нант і попрямувала дорогою в Анжер.

CCXLVII. Де білка падає, а вже злітає

Була друга година пополудні. Король у великому нетерпінні ходив туди-сюди своїм кабінетом і іноді відчиняв двері в коридор, щоб поглянути, чим займаються його секретарі. Кольбер, сидячи на тому самому місці, на якому вранці так довго сидів де Сент-Еньян, тихо розмовляв із де Брієнном.

Король різко відчинив двері й запитав:

- Про що ви тут говорите?

- Ми говоримо про перше засідання штатів, - відповів, встаючи, де Брієнн.

- Чудово! - відрізав король і повернувся до себе в кабінет.

Через п'ять хвилин пролунав дзвіночок, що закликав Роза; це був його час.

- Ви закінчили листування? - запитав король.

- Ще ні, ваша величність.

- Подивіться, чи не повернувся пан д'Артаньян.

- Поки що ні, ваша величність.

- Дивно! - пробурмотів король. - Покличте пана Кольбера.

Увійшов Кольбер; він чекав цього моменту з ранку.

- Пане Кольбер, - збуджено сказав король, - треба було б усе-таки з'ясувати, куди запропастився пан д'Артаньян.

- Де шукати його, ваша величність?

- Ах, пане, хіба вам не відомо, куди я послав його? - глузливо посміхнувся Людовик.

- Ваша величність не говорили мені про це.

- Пане, є речі, про які здогадуються, і ви в цьому особливий майстер.

- Я міг здогадуватися, ваша величність, але я не дозволю собі приймати свої здогадки за істину.

Тільки-но Кольбер вимовив ці слова, як голос набагато грубіший, ніж голос Людовіка, перервав розмову між монархом і його найближчим помічником.

- Д'Артаньян! - радісно скрикнув король.

Д'Артаньян, блідий і збуджений, звернувся до короля:

- Це ви, ваша величність, віддали наказ моїм мушкетерам?

- Який наказ?

- Щодо будинку пана Фуке.

- Я нічого не наказував, - відповів Людовик.

- А, а! - вимовив д'Артаньян, кусаючи собі вуса. - Значить, я не помилився, цей пан - ось де корінь усього!

І він вказав на Кольбера.

- Про який наказ ідеться? - знову запитав король.

- Наказ перевернути будинок, побити слуг і службовців пана Фуке, зламати шухляди, віддати мирне житло потоку і розграбуванню. Чорт забирай, наказ дикуна!

- Пане! - промовив зблідлий Кольбер.

- Сударю, - перебив д'Артаньян, - один король, чуєте, один король має право наказувати моїм мушкетерам. Що ж до вас, то я рішуче забороняю вам будь-що на кшталт цього і попереджаю вас щодо цього в присутності його величності короля. Дворяни, що носять шпагу, це не нероби з пером за вухом.

- Д'Артаньян! Д'Артаньян! - пробурмотів король.

- Це принизливо, - продовжував мушкетер. - Мої солдати збезчещені! Я не командую найманцями або наказними з інтендантства фінансів, чорт забирай!

- Але в чому справа? Говоріть же нарешті! - рішуче наказав король.

- Річ у тім, ваша величність, що цей пан... пан, який не міг вгадати наказів, відданих вашою величністю, і тому, бачте, не знав, що мені доручено заарештувати пана Фуке; пан, який замовив залізну клітку для того, кого вчора ще вважав начальником, - цей пан відправив де Роншера на квартиру пана Фуке і задля вилучення паперів суперінтенданта вилучив заразом і всі його меблі. Мої мушкетери з ранку оточили будинок. Таким був мій наказ. Хто ж велів їм увійти в будинок пана Фуке? Чому, змусивши їх бути присутніми під час цього безсоромного пограбування, зробили їх спільниками такої гидоти? Чорт забирай! Ми служимо королю, але не служимо пану Кольберу!

- Пане д'Артаньян, - суворо зупинив капітана король, - будьте обережні у виборі виразів! У моїй присутності подібні пояснення і в такому тоні не повинні мати місця.

- Я діяв для блага мого короля, - сказав Кольбер схвильованим голосом. - І мені надзвичайно прикро, що настільки вороже ставлення я зустрічаю з боку офіцера його величності, тим паче, що я позбавлений можливості помститися за себе з поваги до короля.

- Поваги до короля! - вигукнув д'Артаньян із палаючими від гніву очима. - Повага до короля полягає насамперед у тому, щоб вселяти повагу до його влади, вселяти любов до його священної особи. Усякий представник єдинодержавної влади уособлює собою цю владу, і коли народи проклинають караючу їхню долоню, господь бог дорікає за це долоню самого короля, розумієте? Чи потрібно, щоб солдат, загрубілий за сорок років служби, звиклий до крові і до ран, читав вам проповідь цього роду, пане? Чи потрібно, щоб милосердя було з мого боку, а лютість з вашого? Ви наказали заарештувати, зв'язати, ув'язнити людей ні в чому не винних!

- Можливо, спільників пана Фуке... - почав Кольбер.

- Хто вам сказав, що у пана Фуке існують спільники, хто вам сказав, нарешті, що він справді в чомусь винен? Це відомо одному королю, і лише його суд - праведний суд. Коли він скаже: «Заарештуйте і ув'язніть таких-то», - тоді ви слухняно виконаєте його наказ. Не кажіть мені про вашу повагу до короля і стережіться, якщо у ваших словах міститься хоч якась погроза, бо король не допустить, щоб погані слуги погрожували тим, хто бездоганно служить йому. І якби - боронь боже! - мій государ не цінував своїх слуг гідно, я сам зумів би вселити до себе повагу.

З цими словами д'Артаньян прийняв гордовиту позу: очі його горіли похмурим вогнем, рука спочивала на ефесі шпаги, губи гарячково здригалися; він зображував свій гнів більш лютим, ніж це було насправді.

Принижений і терзаний сказом, Кольбер відкланявся королю, ніби просячи в нього дозволу піти.

Людовик, у якому боролися ображена гордість і цікавість, ще вагався, на чий бік йому стати. Д'Артаньян побачив, що король у нерішучості. Залишатися довше було б грубою помилкою; слід було восторжествувати над Кольбером, і єдиним засобом для досягнення цього було - так сильно зачепити короля за живе, щоб його величності не залишалося іншого, як зробити вибір між супротивниками.

І д'Артаньян, наслідуючи приклад Кольбера, також відкланявся королю. Але Людовику не терпілося одержати точні й докладні відомості про арешт суперінтенданта фінансів, про арешт того, перед ким він сам у свій час тремтів від страху, і він зрозумів, що обурення д'Артаньяна відтермінує принаймні на чверть години розповідь про ті новини, які так хотілося йому довідатися. Отже, забувши про Кольбера, який не міг повідомити нічого особливо нового, він утримав у себе капітана своїх мушкетерів.

- Розкажіть спочатку про виконання покладеного на вас доручення, і лише після цього я дозволю вам відпочити.

Д'Артаньян, який був уже на порозі королівського кабінету, почувши слова короля, повернувся назад, тоді як Кольбер був змушений піти. Обличчя інтенданта стало багряним, його чорні злі очі блиснули

під густими бровами; він заквапився, схилився перед королем, проходячи повз д'Артаньяна, наполовину випростався і вийшов, несучи в душі смертельну образу.

Д'Артаньян, залишившись наодинці з королем, миттєво пом'якшився і вже з абсолютно іншим виглядом звернувся до нього:

- Ваша величність, ви - молодий король. На світанку дізнається людина, чи буде день погожим, чи похмурим. Що стануть думати про ваше майбутнє царювання народи, віддані правицею божою під ваше панування, якщо побачать, що між собою і ними ви ставите злісних і жорстоких міністрів? Але поговоримо про мене, ваша величносте; припинимо розмову, яка здається вам марною, а можливо, і непристойною. Поговоримо про мене. Я заарештував пана Фуке.

- Ви витратили на це досить багато часу, - отруйно зауважив король.

Д'Артаньян подивився на нього і відповів:

- Я бачу, що вжив невдалий вираз; я сказав, що заарештував пана Фуке, тоді як належало сказати, що я сам був заарештований паном Фуке; це буде правильніше. Отже, я відновлюю голу істину: я був заарештований паном Фуке.

Цього разу здивувався Людовик XIV. Д'Артаньян миттєво зрозумів, що відбувалося в душі його повелителя. Він не дав йому часу для розпитувань. Він розповів йому з тим красномовством і тим поетичним запалом, якими, мабуть, він один володів у той час, про втечу Фуке, про переслідування, про скажений скак, нарешті, про шляхетність, яка не має собі рівного, суперінтенданта, який добрий десяток разів міг утекти, який двадцять разів міг вбити його, свого переслідувача, але який, однак, віддав перевагу в'язниці чи чому-небудь іще гіршому, щоб не зазнав приниження той, хто прагнув забрати в нього свободу.

У міру того як капітан говорив, королем усе більше й більше опановувало хвилювання. Він жадібно ловив кожне слово, що вимовляв д'Артаньян, постукуючи при цьому нігтями своїх судорожно притиснутих одна до одної рук.

- Із цього випливає - так принаймні я думаю, - що людина, яка поводилася описаним чином, безумовно порядна людина і не може бути ворогом короля. Ось моя думка, і я повторюю її перед вами, мій государю. Я знаю, що король відповість на це, - і я заздалегідь схиляюся перед його словами: «Державна необхідність». Ну що ж! У моїх очах це причина, гідна найбільшої поваги. Я солдат, я отримав наказ, і цей наказ виконано, щоправда, всупереч моїй волі, але виконано. Я замовкаю.

- Де зараз пан Фуке? - запитав після секундного мовчання Людовик XIV.

- Пан Фуке, государ, перебуває в залізній клітці, виготовленій для нього паном Кольбером, і котить, захоплений четвіркою швидких коней, дорогою в Анжер.

- Чому ви не поїхали з ним, чому кинули його на дорозі?

- Тому що ваша величність не наказували мені їхати в Анжер. І найкращий доказ правоти моїх слів - те, що ви вже розшукували мене... Крім того, у мене була ще одна підстава.

- Яке?

- Поки я з ним, нещасний пан Фуке ніколи б не зробив спроби втекти.

- Що ж із цього?

- Ваша величність має розуміти і, звісно, розумієте і без мене, що моє найпалкіше бажання - це дізнатися, що пан Фуке на волі. Ось я і доручив його найбезглуздішому бригадиру, якого тільки зміг знайти серед моїх мушкетерів. Я зробив це, щоб в'язень отримав можливість втекти.

- Ви з глузду з'їхали, д'Артаньян! - вигукнув король, схрещуючи на грудях руки. - Чи можна вимовляти вголос настільки жахливі речі, навіть якщо маєш нещастя думати щось подібне?

- Ваша величносте, я глибоко переконаний, що ви не очікуєте від мене ворожості щодо пана Фуке після всього, що він зробив для мене і для вас. Ні, не доручайте мені тримати пана Фуке під замком, якщо ви твердо хочете, щоб він був під замком і надалі. Хоч би якою міцною була клітка, пташка зрештою все одно знайде спосіб вилетіти з неї.

- Дивуюся, - сказав похмуро король, - як це ви не пішли за тим, кого пан Фуке хотів посадити на мій трон. Тоді ви мали б у своєму розпорядженні все, чого ви так жадаєте: прихильність і вдячність. На службі в мене, однак, вам доводиться мати справу з вашим паном і повелителем, пане.

- Якби пан Фуке не вирушив за вами в Бастилію, - відповів д'Артаньян із твердістю в голосі, - лише одна людина зробила б це, і ця людина - я, ваша величність. І вам це прекрасно відомо.

Король зупинився. На ці відверті й щирі слова заперечити йому було нічого. Слухаючи д'Артаньяна, він згадав колишнього д'Артаньяна, того, хто стояв за пологом його ліжка, - то було в Пале-Роялі, коли паризький народ, очолюваний кардиналом де Рецем, прийшов переконатися в тому, що король перебуває в палаці; д'Артаньяна, якому він махав рукою з карети дорогою до собору Богоматері, під час в'їзду до Парижа; солдата, який залишив його в Блуа; лейтенанта, якого він знову покликав до себе, коли смерть Мазаріні віддала в його руки владу; людину, яка незмінно була чесною, відданою і сміливою.

Людовик підійшов до дверей і викликав до себе Кольбера.

Кольбер був у коридорі, де працювали секретарі. Він одразу ж з'явився на поклик.

- Кольбер, ви зробили обшук у пана Фуке?

- Так, ваша величність.

- Які його результати?

- Пан де Роншера, посланий із вашими мушкетерами, государю, вручив мені папери, - відповів Кольбер.

- Я ознайомлюся з ними... А тепер дайте-но мені вашу руку.

- Мою руку, ваша величність?

- Так, і я вкладу її в руку шевальє д'Артаньяна. Адже ви, д'Артаньян, - звернувся король із лагідною посмішкою до свого випробуваного солдата, який, побачивши цього наказового, знову набув пихатого вигляду, - адже ви, по суті, не знаєте цієї людини; познайомтеся з нею.

І він вказав йому на Кольбера.

- Він був посереднім слугою на другорядних ролях, але він буде великою людиною, якщо я надам йому високе становище.

- Ваша величносте, - пролепетав Кольбер, який втратив голову від задоволення і страху перед майбутнім, що очікувало його.

- Я розумію, чому так було до цього часу, - прошепотів д'Артаньян на вухо королю, - він заздрив.

- Ось саме, і заздрість зв'язувала його, не даючи розправити як слід крила.

- Відтепер він буде крилатою змією, - пробурмотів мушкетер, все ще рухомий залишками ненависті до недавнього свого ворога.

Але в Кольбера, що підходив до нього в цей момент, було тепер зовсім інше обличчя, анітрохи не схоже на те, що капітан звик бачити; воно здалося йому добрим, м'яким, поступливим; у його очах світився такий шляхетний розум, що Д'Артаньян, який чудово знався на людських обличчях, був збентежений і майже похитнувся у своїх давніх упередженнях.

Кольбер потиснув йому руку і вимовив:

- Те, що було сказано вам королем, доводить, наскільки його величність знає людей. Шалена боротьба, яку я вів аж до цього дня проти зловживань, але не проти людей, доводить, що я хотів підготувати моєму королю велике царювання, а моїй країні - велике благоденство. У мене широкі задуми, пане д'Артаньян, і ви побачите, як вони розквітнуть під сонцем громадянського миру. І якщо я не розраховую і не маю щастя заслужити дружбу чесних людей, то я переконаний, що в гіршому разі заслужу їхню повагу. А за їхнє захоплення я з готовністю віддам своє життя, пане.

Ця зміна, це раптове піднесення, це мовчазне схвалення короля змусили мушкетера ґрунтовно задуматися. Він чемно вклонився Кольберу, який не спускав з нього очей. Король, побачивши, що вони помирилися, не став їх затримувати; з королівського кабінету вони вийшли разом.

За порогом його новий міністр зупинив капітана і сказав:

- Чи можливо, пане д'Артаньян, щоб людина з таким гострим оком, як ви, не зрозуміла мене з першого погляду?

- Пане Кольбер, - відповів капітан, - сонячний промінь, що світить прямо в очі, заважає розгледіти найяскравіше багаття. Людина, що стоїть при владі, випромінює сяйво, ви це знаєте, і раз ви досягли її,

навіщо вам переслідувати й далі нещасного, якого спіткала немилість і який упав з такої висоти?

- Мені, пане? О, я ніколи не стану його переслідувати. Я хотів керувати фінансами, і керувати ними одноосібно, тому що я і справді честолюбний і особливо тому, що я глибоко вірю у властиві мені чесноти. Я знаю, що золото всієї країни опиниться переді мною, а я люблю дивитися на золото короля. Якщо мені доведеться прожити ще тридцять років, то жоден деньє протягом цих тридцяти років не прилипне до моїх рук: на це золото я збудую хлібні склади, величні будівлі, міста; я поглиблю гавані; я створю флот, я споряджу кораблі, які понесуть ім'я Франції до найвіддаленіших народів і племен; я створю бібліотеки та академії; я зроблю Францію першою країною у світі, і до того ж найбагатшою. Ось причини моєї нелюбові до пана Фуке, який заважав мені діяти. А потім, коли я буду великим і сильним, коли Франція буде великою і сильною, тоді і я також вигукну: «Милосердя!»

- Ви вимовили це слово. Давайте попросимо в короля свободу для пана Фуке. Він переслідує його, думаючи тільки про вас.

- Пане, - відповів Кольбер, - ви знаєте, що це зовсім не так і що король відчуває особисту ненависть до пана Фуке. І не мені говорити вам про це.

- Вона втомить короля, він забуде про неї.

- Король нічого не забуває, пане д'Артаньян... Зачекайте, король викликає чергових до себе і віддасть зараз якийсь наказ: я не впливав на нього, чи не так? Слухайте!

Король справді викликав секретарів.

- Пане д'Артаньян? - запитав він.

- Я тут, ваша величність.

- Дайте двадцять мушкетерів пану де Сент-Еньяну для охорони пана Фуке.

Д'Артаньян і Кольбер обмінялися поглядами.

- З Анжера, - розпорядився король, - нехай перевезуть заарештованого до Парижа, у Бастилію.

- Ви мали рацію, - шепнув Кольберу капітан мушкетерів.

- Сент-Еньян, - продовжував король, - ви пристрелите будь-кого, хто заговорить із паном Фуке в дорозі.

- А я, ваша величність, я теж маю мовчати? - запитав де Сент-Еньян.

- Ви, пане, будете говорити з ним тільки в присутності мушкетерів.

Де Сент-Еньян поклонився і вийшов, щоб приступити до виконання отриманого ним наказу.

Д'Артаньян теж хотів піти, але король затримав його.

- Пане, - наказав він, - вирушайте негайно і прийміть під мою руку острів і фортецю Бель-Іль-ан-Мер, що належали пану Фуке.

- Добре, ваша величність. Я поїду один?

- Ви візьмете з собою стільки військ, скільки знадобиться, щоб не зазнати невдачі, якщо фортеця чинитиме опір.

Шепіт улесливої недовіри до можливості подібного факту пролунав між придворними.

- Такі речі траплялися, - підтвердив д'Артаньян.

- Я бачив їх на власні очі в дні мого дитинства і не бажаю бачити їх знову. Ви мене зрозуміли? Ідіть, пане, і повертайтеся не інакше, як із кріпосними ключами.

Кольбер підійшов до д'Артаньяна.

- Ось доручення, - сказав він, - за яке, якщо ви його виконаєте як слід, ви отримаєте маршальський жезл.

- Чому ви говорите: якщо ви його виконаєте як слід?

- Тому що це доручення дуже важке. До того ж на Бель-Ілі ваші друзі, а таким людям, як ви, пане д'Артаньян, не так-то просто переступити через трупи друзів заради того, щоб домогтися успіху.

Д'Артаньян опустив голову; Кольбер повернувся в кабінет короля.

За чверть години капітан отримав наказ, що наказував у разі опору підірвати дощенту фортецю Бель-Іль. Цим наказом йому також вручали право страчувати або милувати місцевих жителів і втікачів, які сховалися у фортеці; особливо наказували не випускати з неї ні душі.

«Кольбер мав рацію, - подумав д'Артаньян. - Мій маршальський жезл коштував би життя моїм друзям. Тільки тут забувають, що вони не дурніші за птахів і не стануть чекати руки птахолова, щоб розправити крила і полетіти. І цю руку я їм так добре покажу, що в них буде достатньо часу, щоб побачити її. Бідний Портос! Бідний Араміс! Ні, моя слава не коштуватиме вам жодної пір'їнки».

Прийнявши це рішення, д'Артаньян зібрав війська короля, занурив їх у Пембефі і, не втративши жодної хвилини, знявся з якоря і поплив на всіх вітрилах.

CCXLVIII. Бель-Іль-ан-Мер

На краю молу, на який люто насідав вечірній прибій, прогулювалися, взявшись за руки, двоє людей. Вони жваво розмовляли, і жодна душа не могла розчути їхніх слів, які несли одне за одним пориви вітру разом із білою піною, що здіймається гребенями хвиль.

Сонце щойно опустилося в безкрайню хлябь океану - у ці хвилини воно було схоже на велетенське горнило, що пашить багряним жаром.

Час від часу один з цих людей обертався на схід, ніби запитуючи з похмурим занепокоєнням пустельне море. Інший, вдивляючись в обличчя свого супутника, намагався, здавалося, розгадати значення його поглядів. Потім, обидва безмовні, охоплені похмурими думками, вони відновлювали прогулянку.

Ці двоє людей - усі, звісно, впізнали їх - були Портос з Арамісом, яких переслідував закон і які сховалися на Бель-Ілі після краху всіх надій і великого плану пана д'Ербле.

- Хоч би що ви казали, мій дорогий Араміс, - повторював Портос, із силою вдихаючи в себе просолене повітря й наповнюючи ним свої могутні легені, - хоч би що ви казали, а все ж таки зникнення всіх рибальських човнів, що вийшли звідси впродовж останніх двох днів, - річ не зовсім звичайна. На морі не було бурі. Погода стояла спокійна, не помітно було навіть невеликого хвилювання. Але якби й була буря, не могли ж загинути всі наші човни. Хоч який-небудь із них залишився б неушкодженим. Повторюю, це надзвичайно дивно. Подібне зникнення човнів надзвичайно дивує мене.

- Ви маєте рацію, друже мій Портос; ви, безсумнівно, маєте рацію. Це правильно, тут і справді є щось незрозуміле.

- До того ж, - додав Портос, думки якого дещо пожвавилися, оскільки ваннський єпископ погодився з його зауваженням, - тут привертає увагу дивна річ: якби ці човни й справді загинули, то на березі було би знайдено їх уламки або якісь речі загиблих. Тим часом нічого такого не виявлено.

- Так, я так само, як ви, думав про це.

- Чи звернули ви увагу й на те, що два вітрильники, які залишалися на острові і які я відправив на пошуки решти...

Араміс раптово перервав свого співрозмовника: він скрикнув, супроводжуючи свій вигук таким різким рухом, що Портос зупинився наче вкопаний.

- Що ви сказали, Портосе? Що? Ви послали два ці вітрильники?..

- Шукати інших, ну так, - простодушно повторив Портос.

- Нещасний! Що ви наробили! Тепер ми загинули! - вигукнув єпископ.

- Загинули? Що?.. Чому загинули? Відповідайте ж, Арамісе?

Араміс закусив губу.

- Нічого, нічого. Вибачте, я хотів сказати...

- Що?

- Що якби нам спало на думку здійснити прогулянку морем, то тепер ми вже не змогли б здійснити це бажання.

- Так ось що вас мучить! Велика важливість, подумаєш! Що стосується мене, то я анітрохи не шкодую про це. Я шкодую не про розваги на Бель-Ілі, які б вони не були, а про П'єрфон, про Брасьє, про Валлон, про мою дорогу Францію. Тут не Франція, друже мій, і я сам не знаю, що тут таке. О, я можу сказати це з цілковитою відвертістю, і ви по дружбі пробачте мені мою щирість, але я заявляю вам, що на Бель-Іле я почуваюся дуже нещасним, так, так, дуже нещасним.

Араміс ледь чутно зітхнув.

- Милий друже, - відповів він, - ось тому й сумно, що ви відіслали ці вітрильники, що залишилися в нас, на пошуки човнів, які зникли дві доби тому. Якби ви їх не відіслали, ми б поїхали.

- Поїхали! А як же наказ, Арамісе?

- Який наказ?

- Чорт забирай! Наказ, про який ви мені постійно товкмачите і про який з усякого приводу нагадуєте: ми маємо охороняти Бель-Іль від можливого нападу узурпатора, - ви ж самі прекрасно знаєте, про який наказ я говорю.

- Це правда, - прошепотів Араміс.

- Отже, ви бачите, ми не можемо виїхати звідси, і те, що я відправив вітрильники на пошуки човнів, не може, отже, нам зашкодити.

Араміс замовк, і його блукаючий погляд, пильний, як погляд ширяючої в повітрі чайки, довго обнишпорював море, вдивляючись у простір і прагнучи проникнути за лінію обрію.

- До того ж, Араміс, - продовжував Портос, наполегливо повертаючись до своєї думки, яку єпископ визнав правильною, - до того ж ви не даєте мені жодних пояснень, де могли запропаститися ці нещасні човни. А тим часом, куди б я не прийшов, мене з усіх боків облягають криками і стогонами; побачивши матерів, що впали в розпач, починають скиглити і малі діти, точно я можу повернути їм батьків, а їхнім матерям чоловіків. Які ж все-таки ваші припущення і що я маю говорити цим нещасним?

- Припускати, Портосе, ми можемо все що завгодно, а от говорити... нічого їм, мабуть, не кажіть.

Ця відповідь не задовольнила Портоса. Він відвернувся, пробурмотівши кілька слів, у яких вилив своє невдоволення.

Араміс зупинив доблесного солдата.

- Чи пригадуєте ви, дорогий друже, - сказав він із глибоким смутком у голосі, стискаючи у своїх руках руки гіганта, - чи пригадуєте ви, що в щасливі дні нашої молодості, коли ми були доблесними й сильними - ви, та я, та ті двоє, які тепер далеко від нас, - чи пригадуєте ви, мій милий Портосе, що, якби захотіли повернутися до Франції, ця поверхня солоної води не могла би бути нам на заваді.

- О, - зауважив Портос, - як-не-як цілих шість льє.

- Якби ви побачили, що я вчепився за першу-ліпшу дошку, хіба ви встояли б на твердій землі?

- Ні, Йой, Араміс, звичайно, не встояв би! Але тепер яка дошка втримає нас, і особливо мене?!

І власник маєтку Брасьє, гордо посміхнувшись, окинув поглядом свої потужні округлі форми.

- А хіба і ви, Араміс, поклавши руку на серце, не сумуєте за Бель-Ілем? І чи не віддали б ви перевагу зручностям, які надає вам ваш дім, єпископський палац у Ванні? А ну-ка, зізнайтеся!

- Ні, - відповів Араміс, не сміючи подивитися Портосу в очі.

- Ну що ж, у такому разі залишимося тут, - промовив його друг, і тяжкий зітхання, попри зусилля, яких докладав Портос, щоб стримати його, з шумом вирвався з його могутніх грудей. - Раз так, то залишимося, залишимося тут. І, однак, - додав він, - якщо у вас є думка, так, так, певна, остаточно ухвалена, тверда думка, - я кажу про думку повернутися до Франції, незважаючи на відсутність човнів...

- Чи помітили ви ще одну не менш дивну річ, - перебив його Араміс, - з часу зникнення наших човнів, за останні дві доби, до берегів острова не пристала жодна людина?

- Так, звісно, ви маєте рацію. Я це теж помітив, бо до цього човни і шлюпки, як ми бачили, щодня приходили сюди десятками.

- Треба буде гарненько довідатися, - помовчавши, сказав Араміс. - Навіть якщо мені доведеться побудувати пліт...

- Але тут є човники. Якщо хочете, я роздобуду один...

- Човник, човник! Ви думаєте, що човник... Човник, щоб перевернутися на ньому? Ні, ні, - рішуче заперечив ваннський єпископ, - не нам із вами перепливати море в шкарлупці. Почекаємо, почекаємо ще.

І Араміс почав ходити туди-сюди, намагаючись приховати дедалі більшу тривогу.

Портос, втомлений стежити за гарячковими рухами свого друга, Портос, довірливий і спокійний Портос, який нічого не знав про причини цього несамовитого хвилювання, що видавало себе лише зовнішніми проявами, зупинив Араміса.

- Сядемо на цей камінь, - попросив він. - Присядьте зі мною, і я благаю вас, благаю найрішучішим чином, поясніть мені, і так, щоб я гарненько зрозумів, поясніть мені нарешті, що ми тут робимо.

- Портос... - почав у збентеженні Араміс.

- Я знаю, що уявний король хотів скинути з трону справжнього короля. Про це ви розповіли мені, і це зрозуміло. Я знаю, що уявний король збирався продати Бель-Іль англійцям. І це теж зрозуміло. Я знаю, що ми, інженери і воєначальники, поспішно прибули на Бель-Іль, щоб очолити роботи з його укріплення та прийняти на себе командування десятьма ротами, які набрані, утримуються паном Фуке і перебувають у його підпорядкуванні, або, іншими словами, десятьма ротами його зятя. І це мені досить ясно.

Араміс нетерпляче схопився. Він був схожий на лева, якому докучає муха.

Портос утримав його за руку.

- Але, незважаючи на зусилля, яких докладає мій розум, незважаючи на всі міркування, я не можу зрозуміти й ніколи не зрозумію, чому, замість того щоб направляти до нас війська, замість того щоб підтримати нас, надіславши людей, зброю і провіант, нас залишають без човнів, а Бель-Іль без постачання й без допомоги; чому,

замість того щоб установити з нами зв'язок подачею сигналів, доставленням письмових наказів або усно, переривають усяке сполучення з нами? Дайте відповідь мені, Араміс, або краще, перш ніж відповідати, вислухайте, що я думаю, які думки долають мене.

Єпископ підняв голову.

- Так от, Араміс, - продовжував Портос, - я думаю, я уявив, що у Франції відбулися великі події. Мені всю ніч безперервно снився Фуке, мені снилися мертві риби, розбиті яйця, неприбрані убогі кімнати. Погані сни, д'Ербле, вони пророкують біду.

- Портосе, що там таке? - перебив Араміс, рвучко встаючи і вказуючи своєму другові чорну крапку на багряній смужці моря.

- Судно! - зрадів Портос. - Так, це судно. Ах, нарешті ми отримаємо звістки!

- Два! - вигукнув єпископ, помітивши нові щогли. - Два, три, чотири!

- П'ять! - крикнув Портос. - Шість, сім! Ах, боже мій, та тут цілий флот!

- Мабуть, повертаються наші бель-ільські рибаки, - упевнено промовив Араміс, хоча внутрішньо він був сильно стривожений картиною, що постала перед його очима.

- Вже дуже великі ці судна; вони не можуть бути рибальськими човнами. І до того ж чи не здається вам, дорогий Араміс, що вони йдуть з того боку, де гирло Луари?

- Так, вони йдуть звідти...

- Дивіться, їх побачили всі. Ось жінки і діти, вони біжать на берег.

У цей час підійшов старий рибак.

- Це наші човни? - запитав його Араміс.

Старий вдивився в морську далечінь:

- Ні, монсеньйоре, це судна королівського флоту.

- Судна королівського флоту! - повторив Араміс, здригнувшись у душі. - Але звідки ви це знаєте?

- Щодо прапора. На наших човнах і на торгових суднах прапорів ніколи не буває. На таких великих вітрильниках зазвичай перевозять війська.

- А! - сказав Араміс.

- Ура! - вигукнув Портос. - Це йдуть підкріплення, чи не так, дорогий Араміс?

- Можливо.

- Якщо це тільки не англійці.

- З Луари? Це було б жахливим нещастям! Хіба їм не знадобилося б у цьому разі пройти через Париж?

- Ви маєте рацію. Це, зрозуміло, підкріплення або, можливо, провіант.

Араміс закрив руками обличчя і нічого не відповів. Потім раптом наказав:

- Портосе, оголосіть тривогу!

- Тривогу? Але чому?

- Нехай каноніри повернуться на свої батареї, нехай прислуга перебуває біля гармат, нехай будуть особливо пильні біля берегових гармат.

Портос зробив великі очі. Він уважно подивився на свого друга, точно хотів переконатися, що той справді при здоровому глузді та твердій пам'яті.

- Якщо ви негайно не підете, мій дорогий і безцінний друже, - продовжував Араміс своїм найласкавішим тоном, - то це зроблю я і особисто віддам усі ці необхідні розпорядження.

- Іду, зараз іду, - відповів Портос і пішов виконувати наказ. Дорогою він, утім, неодноразово озирався, щоб з'ясувати, чи не помилився ваннський єпископ і чи не кличе його назад, звернувшись до більш здорових думок.

Пробили тривогу. Пролунав барабанний дріб. Заспівали ріжки. Рознісся глухий дзвін великого набатного дзвону. В одну мить мол і дамба заповнилися цікавими і солдатами. У руках у артилеристів, що стояли біля великих, поставлених на кам'яні лафети гармат, диміли ґноти. Коли кожен зайняв вказане йому бойовим розкладом місце, коли приготування до оборони було завершено, Пор-тос несміливо звернувся до єпископа, шепнувши йому на вухо:

- Дозвольте, Араміс, я хочу постаратися зрозуміти...

- Зачекайте: ви й так незабаром зрозумієте рішуче все, - так само пошепки відповів ваннський єпископ своєму заступнику й помічникові;

- Цей флот, що на всіх вітрилах прямує до Бель-Ілю, королівський флот, чи не так?

- Але якщо у Франції два королі, якому з них належить цей флот? Що ви на це відповісте, друже мій Портос?

- О, ви відкриваєте мені очі, - сказав гігант, вражений цим доводом Араміса.

І Портос, якому відповідь друга розплющила очі, а точніше сказати, зробила завісу, що затуляла їх, ще щільнішою, поквапився на батареї, щоб стежити за тими, хто перебував у нього в підпорядкуванні, і щоб закликати кожного чесно виконати свій обов'язок.

Тим часом Араміс, не зводячи очей з горизонту, спостерігав за наближенням кораблів. Народ і солдати, піднявшись на виступи скель, розрізняли спочатку верхівки щогл, потім вітрила і, нарешті, побачили самі кораблі з прапорами короля Франції, що майоріли на гафелях.

Була вже ніч, коли один із цих плашкоутів, прибуття яких так розбурхало населення острова, кинув якір на гарматний постріл від фортеці.

Незважаючи на нічну темряву, незабаром на палубі цього судна можна було помітити якусь метушню, і майже негайно ж від його борту відокремилася шлюпка; троє веслярів, посилено налягаючи на весла,

погнали її в напрямку до гавані; за кілька хвилин вони пристали біля підніжжя бастіону. Керманич цієї шлюпки піднявся на мол. У руці в нього був пакет, яким він старанно махав, даючи зрозуміти, що він прибув вести з кимось переговори.

Багато солдатів упізнали його. Це був господар одного з тих двох баркасів, які зберігав Араміс і які відправив на розшуки зниклих суден Портос, стурбований дводенною відсутністю рибаків. Він зажадав, щоб його провели до пана д'Ербле. Два солдати за знаком сержанта стали по обидва боки від нього і повели його до Араміса.

Араміс перебував на набережній. Посланий постав перед ваннським єпископом. Було дуже темно, незважаючи на те, що солдати, які супроводжували Араміса під час обходу ним укріплень і стояли на деякому віддаленні, тримали в руках палаючі смолоскипи.

- Як, Іонатане! Звідки?

- Від імені тих, хто захопив мене в полон.

- Але хто ж захопив тебе в полон?

- Чи відомо вам, монсеньйоре, що ми вирушили на розшуки наших товаришів?

- Так. Ну а потім?

- Потім, монсеньйоре... нас незабаром затримало сторожове судно його величності короля.

- Якого короля? - втрутився Портос.

Іонатан здивовано подивився на Портоса.

- Говори, - продовжував єпископ.

- Нас схопили, монсеньйоре, і приєднали до затриманих учора вранці.

- Що це за манія - хапати всіх і кожного! - перебив Портос.

- Нам, пане, хотіли перешкодити повідомити вам про це, - відповів Іонатан.

Тепер, у свою чергу, не зрозумів Портос.

- І вас звільнили сьогодні? - запитав він.

- Лише для того, щоб я міг повідомити, монсеньйоре, що нас затримали.

«Усе більше й більше туману», - подумав чесний Портос.

Араміс у цей час намагався зрозуміти, що сталося.

- Отже, - сказав він, - виходить, що королівський флот блокує узбережжя?

- Так, монсеньйоре.

- Хто ним командує?

- Капітан королівських мушкетерів.

- Д'Артаньян! - вигукнув Портос.

- Мені здається, що його звуть саме так.

- І він вручив тобі цього листа?

- Так, монсеньйоре.

- Піднесіть ближче смолоскипи!

- Це його почерк, - зауважив Портос.

Араміс швидко прочитав нижченаведене:

«Наказ короля - захопити Бель-Іль.

Наказ: винищити гарнізон, якщо буде чинитися опір.

Наказ: заарештувати всіх солдатів гарнізону.

Підписано: д'Артаньян, який третього дня заарештував пана Фуке і відправив його в Бастилію».

Араміс зблід і зім'яв папір у руці.

- Ну що ж? - запитав Портос.

- Нічого, друже мій, нічого, - відповів Араміс і звернувся до Іонатана: - Скажи мені...

- Монсеньйор!

- Ти говорив із паном д'Артаньяном?

- Так, монсеньйоре.

- Що він сказав?

- Що хотів би сам переговорити з монсеньйором.

- Де?

- На борту свого корабля.

- На борту свого корабля?

Портос повторив:

- На борту свого корабля?

- Пан мушкетер, - продовжував Іонатан, - наказав узяти вас обох - вас, пане д'Ербле, і вас, пане інженере, у нашу шлюпку і доставити до нього.

- Поїдемо! - зрадів Портос. - Милий мій д'Артаньян!

Але Араміс перебив його.

- Ви з глузду з'їхали! - вигукнув він. - Хто поручиться, що тут немає пастки?

- З боку іншого короля? - таємниче зашепотів Портос.

- Одним словом, пастка! Цим усе сказано, друже мій.

- Це можливо; але що робити? Якщо д'Артаньян запрошує нас, то нам все ж...

- Хто вам сказав, що це дійсно д'Артаньян?

- А, у такому разі... але ж його почерк...

- Почерк можна підробити. І його почерк підробили; подивіться, як тремтіла рука того, хто писав.

- Ви й цього разу маєте рацію; але поки що ми рішуче нічого не знаємо.

Араміс промовчав.

- Щоправда, - зауважив добродушний Портос, - ми, по суті, і не потребуємо того, щоб знати.

- Що накажете робити? - запитав Іонатан.

- Ти повернешся до цього капітана і скажеш йому, що ми просимо його особисто приїхати на острів.

- Розумію, - сказав Портос.

- Слухаю, монсеньйоре, - відповів Іонатан. - Але якщо капітан відмовиться вирушити на Бель-Іль?

- Якщо він відмовиться, то оскільки у нас є гармати, ми пустимо їх у справу.

- Проти д'Артаньяна?

- Якщо це д'Артаньян, Портосе, він приїде. Вирушай, Іонатане, вирушай.

- Чорт забирай! Я нічого не розумію, - пробурмотів Портос.

- Зараз ви зрозумієте все, рішуче все, мій дорогий; час для цього настав. Сідайте на цей лафет, перетворитеся на слух і уважно стежте за моїми словами.

- О, я слухаю, чорт забирай! Не сумнівайтеся!

- Чи можу я, монсеньйоре, їхати? - прокричав Іонатан.

- Поїдь і повертайся з відповіддю! Пропустіть шлюпку, гей, хто там!

Шлюпка відчалила і попрямували до корабля.

Араміс узяв Портоса за руку і приступив до пояснень.

CCXLIX. Пояснення Араміса

- Я маю розповісти вам, друже Портосе, дещо таке, що, цілком ймовірно, здивує вас, але водночас і поінформує вас про все.

- О, мені подобається, коли що-небудь дивує мене, - доброзичливо відповів Портос, - не соромтеся зі мною, будь ласка. Я нечутливий до душевних хвилювань. Отже, не зупиняйтеся ні перед чим, говоріть!

- Це важко, Портосе... дуже важко, бо - попереджаю ще раз - мені доведеться розповісти вам дивні, дуже дивні речі... щось надзвичайно незвичайне.

- О, ви говорите так добре, друже мій, що я готовий слухати вас цілими днями. Отже, говоріть, прошу вас... або ось що спало мені на думку: щоб полегшити ваше завдання і допомогти вам розповісти ці дивні речі, я буду ставити вам запитання.

- Добре.

- Заради чого ми збираємося битися?

- Якщо ви ставитимете такі запитання, Портосе, то ви анітрохи не полегшите мого завдання і, запитуючи мене таким чином, не полегшите мого обов'язку відкритися перед вами в усьому. Навпаки, в цьому і полягає мій гордіїв вузол. Його потрібно перерубати одним махом. Знаєте, друже мій, маючи справу з такою доброю, великодушною і відданою людиною, як ви, необхідно і заради себе самого, і заради нього хоробро приступити до сповіді. Я вас обдурив, гідний мій друже.

- Ви мене обдурили?

- Бог мій, так, обдурив.

- Це було зроблено заради мого блага?

- Принаймні мені так здавалося, Портосе. Я щиро вірив у це.

- У такому разі, - посміхнувся славний власник маєтку Брасьє, - у такому разі ви зробили мені велику послугу, і я висловлюю вам свою подяку, адже якби ви не обдурили мене, я б і сам міг помилитися. Але в чому, однак, ви обдурили мене?

- Я служив узурпатору, проти якого Людовик Чотирнадцятий зараз кидає всі свої сили.

- Узурпатор, - сказав Портос, чухаючи в здивуванні лоб, - це... Я не дуже-то добре розумію.

- Це один із двох королів, які оскаржують один в одного корону Франції.

- Чудово... Отже, ви служили тому, хто не Людовик Чотирнадцятий?

- Ви відразу зрозуміли справжній стан справ.

- З цього випливає...

- З цього випливає, що ми з вами заколотники, мій бідний дорогий друже.

- Чорт, чорт!.. - вигукнув вражений Портос.

- О, будьте спокійні, Портосе, ми ще знайдемо спосіб врятуватися, повірте.

- Не це мене турбує. Мене хвилює, що слово «бунтівник» - погане слово.

- На жаль!..

- Значить, і герцогський титул, який мені обіцяли...

- Його жалував вам узурпатор.

- Це зовсім не те, Араміс, - велично промовив Портос.

- Друже мій, якби це залежало від мене, ви стали б принцом.

Портос почав меланхолійно покусувати нігті.

- Обдуривши мене, - заговорив він, - ви вчинили недобре, Араміс, тому що на це герцогство я дуже розраховував. О, я серйозно розраховував на нього, знаючи вас за людину, яка вміє тримати своє слово.

- Бідний Портос! Вибачте мене, благаю вас.

- Значить, - наполегливо продовжував Портос, не відповівши на смиренні благання єпископа ваннського, - значить, я посварився з Людовіком Чотирнадцятим?

- Я все владнаю, дорогий друже, владнаю. Я все візьму на себе.

- Араміс!..

- Ні, ні, Портосе, заклинаю вас, дозвольте мені діяти. Не потрібно безглуздої великодушності, не потрібно недоречної самопожертви! Ви нічого не знали про мої плани. Ви нічого не робили заради себе самого. Я - справа інша. Я призвідник цієї змови. Мені потрібен був мій нерозлучний товариш; я вас покликав, і ви з'явилися на поклик, пам'ятаючи про наш старий девіз: «Усі за одного, один за всіх». Мій злочин, Портос, полягав у тому, що я вчинив як запеклий егоїст.

- Ось слово, яке мені до душі, - перебив його Портос, - і якщо ви діяли винятково у своїх інтересах, я ніяк не можу сердитися на вас. Адже це цілком природно!

І з цими словами Портос потиснув руку старого друга. Зіткнувшись із такою нехитрою душевною величчю, Араміс відчув себе нікчемним пігмеєм; удруге вже раз доводилося йому відступати перед непереборною міццю серця, що є набагато могутнішим, ніж найблискучіший розум. Безмовним і міцним потиском відповів він своєму вірному другові.

- А тепер, - попросив Портос, - коли ми до кінця порозумілися, тепер, коли я остаточно збагнув собі звіт у нашому становищі щодо короля Людовіка, я думаю, що вам слід пояснити мені політичну інтригу, жертвами якої ми стали, тому що я бачу, що під цим криється політична інтрига.

- Усі обставини, що стосуються сюди, вам докладно роз'яснить д'Артаньян, який зараз прибуде. Вибачте мені, але я так змучений стражданням, так стурбований, що мені потрібна вся моя присутність духу, весь мій розум, щоб виправити той хибний крок, який я так необережно змусив вас зробити; отже, наше становище визначилося, воно цілком зрозуміле. Відтепер у короля Людовика Чотирнадцятого існує лише один-єдиний ворог, і цей ворог - я. Я зробив вас своїм бранцем, і ви слідували за мною по п'ятах. Сьогодні я відпускаю вас на свободу, і ви летите до свого володаря. Як бачите, Портосе, в усьому цьому немає ні найменших труднощів.

- Ви думаєте?

- Я в цьому глибоко переконаний.

- Але в такому разі, - промовив Портос, скерований своїм вражаючим здоровим глуздом, - якщо наше становище настільки чітке та зрозуміле, як ви кажете, в такому разі, чому ми готуємо гармати, мушкети і все інше? Набагато простіше, мені здається, сказати д'Артаньяну: «Милий друже, ми припустилися помилки; її потрібно виправити, відкрийте нам вихід, дайте нам вийти і "будьте здорові”!»

- Ах, - похитав головою Араміс.

- Невже ви не схвалюєте мого плану?

- Я бачу в ньому одну складність.

- Яку?

- Труднощі в тому, що д'Артаньян може з'явитися з такими інструкціями, що нам доведеться пустити в хід зброю.

- Та що ви! Зброя проти д'Артаньяна? Божевілля! Проти нашого улюбленого д'Артаньяна?!

Араміс ще раз похитав головою.

- Портосе, - зітхнув він, - якщо я велів запалити ґноти й навести гармати, якщо велів бити на сполох, якщо я покликав усіх на стіни, ці чудові стіни Бель-Іля, які ви так чудово укріпили, і розставив захисників

на місця, то все це я зробив із відомим умислом. Зачекайте, не засуджуйте мене, чи ні, краще не чекати...

- Що ж робити?

- О, якби я знав!

- Але є річ набагато легша, ніж захищатися: це - взяти човен і пуститися у Францію, де...

- Милий друже, - сказав із сумною посмішкою Араміс, - не будемо тішити себе вигадками, як діти; будьмо чоловіками і в наших думках, і в наших справах. Зачекайте, з гавані окликають якусь шлюпку. Хвилину уваги, друже, почекайте!

- Це, напевно, д'Артаньян, - гучним голосом вимовив Портос, підходячи до парапету.

- Він самий, - відповів капітан мушкетерів, легко вискакуючи зі шлюпки на сходинки причалу. І він почав швидко підніматися сходами, що вели на невеликий майданчик, де на нього чекали двоє друзів. Поки д'Артаньян піднімався сходами, Араміс і Портос помітили якогось офіцера, який невідступно слідував за капітаном.

Д'Артаньян зупинився на півдорозі. Те саме зробив і його супутник.

- Видаліть ваших людей! - крикнув мушкетер Портосу й Арамісу. - Нехай вони відійдуть настільки, щоб не могли чути нашої бесіди.

Наказ, відданий Портосом, було миттєво виконано. Тоді, повернувшись до свого супутника, д'Артаньян різко вимовив:

- Пане, тут не корабель королівського флоту, де, дотримуючись даного вам наказу, ви так зарозуміло розмовляли зі мною.

- Пане, - відповів офіцер, - я не розмовляв із вами зарозуміло, я просто виконував, щоправда, неухильно, наказ, який дістав під час від'їзду. Мені наказали слідувати за вами всюди. Я слідую. Мені наказали не допускати вас до переговорів із будь-ким без того, щоб я не був обізнаний про зміст цих переговорів, і я втручаюся у ваші переговори.

Д'Артаньян затремтів від гніву; здригнулися і Портос з Арамісом, які чули цей діалог від слова до слова; він наповнив їхні душі тривогою і побоюваннями. Д'Артаньян люто покусував вус, що видавало обурення, яке віщувало, своєю чергою, вибух; він підійшов до офіцера.

- Сударю, - почав він, тихо, але виразно вимовляючи слова, і його голос прозвучав тим більш грізно, що під спокійною зовнішністю капітана ховалася ледь стримувана буря, - сударю, коли я відправляв сюди шлюпку, ви побажали дізнатися, що я пишу захисникам Бель-Іля. Ви показали мені якийсь наказ, і тієї ж миті я показав вам записку, яку написав. Коли повернувся старший відправленої мною шлюпки, коли я одержав відповідь від цих панів (і він вказав офіцеру рукою на Портоса й Араміса), ви чули розповідь посланої мною людини від першого й до останнього слова. Усе це було передбачено вашим наказом, і все було неухильно виконано мною без будь-якої протидії з мого боку. Так чи не так?

- Так, пане, - пролепетав офіцер, - зрозуміло, так, але...

- Сударю, - продовжував д'Артаньян, гарячкуючи дедалі більше й більше, - сударю, коли я оголосив про свій намір покинути корабель, щоб переправитися на Бель-Іль, ви зажадали, щоб я взяв вас із собою; я ні секунди не вагався, я привіз вас сюди. Адже ви на Бель-Ілі? Так чи не так?

- Так, пане, але...

- Але... мені немає більше діла ні до пана Кольбера, від якого ви отримали цей наказ, ні до будь-кого іншого, чиїх вказівок ви неухильно дотримуєтесь; мені є діло, однак, до людини, що утрудняє д'Артаньяна і перебуває з д'Артаньяном віч-на-віч на сходах сходів, омитих солоною водою, до того ж глибина їх тут не менше ніж тридцять футів. Ця людина займає погану позицію, пане, дуже погану... і я вас попереджаю про це.

- Але, пане, якщо я вас обмежую, - зніяковіло і майже сором'язливо відповідав офіцер, - зрозумійте, що мене примушує до цього моя служба...

- Пане, ви або ті, хто послав вас, мали нещастя завдати мені образи. Так чи інакше, але я ображений. Я не можу помститися тим, хто передбачив вам ваші дії: я їх не знаю, і до того ж вони надто далеко. Але ви в мене під рукою, і, присягаюся богом, якщо ви зробите хоча б ще один крок уперед, щоб підслуховувати, про що я говоритиму з цими панами, я розтрощу вам голову і скину вас у воду. Хай буде що буде! Протягом усього мого життя я тільки шість разів був розгніваний по-справжньому, і в п'яти попередніх випадках справа закінчувалася смертю того, хто розгнівав мене.

Офіцер не поворухнувся; вислухавши цю погрозу, він зблід, але вимовив спокійно і просто:

- Пане, ви не праві, оскільки протидієте мені у виконанні отриманого мною наказу.

Портос і Араміс, схвильовані цією сценою, яку вони спостерігали зверху, стоячи біля парапету свого майданчика, крикнули капітанові:

- Дорогий д'Артаньян, стережіться!

Д'Артаньян показав їм жестом, щоб вони замовкли; з жахливим спокоєм заніс він ногу над наступною сходинкою і зі шпагою в руці озирнувся, щоб дізнатися, чи слідує за ним офіцер.

Офіцер осінив себе хресним знаменням і рушив за капітаном.

Портос і Араміс, знаючи д'Артаньяна, скрикнули і кинулися вниз, щоб зупинити удар, звук якого, як їм здалося, вони вже чули. Але д'Артаньян, переклавши шпагу в ліву руку, розчулено звернувся до офіцера:

- Пане, ви - порядна людина. І ви, напевно, краще зрозумієте те, що я збираюся сказати, ніж те, що говорив раніше.

- Говоріть, пане д'Артаньян, говоріть, - відповів хоробрий офіцер.

- Ці пани, яких ми маємо задоволення бачити і проти яких спрямовані ваші накази, - мої друзі.

- Я це знаю, пане.

- Як ви думаєте, чи можу я чинити по відношенню до них відповідно до даних вам інструкцій?

- Я розумію складність вашого становища.

- У такому разі дозвольте нам переговорити без свідків.

- Пане д'Артаньян, якщо я поступлюся вашому проханню, якщо зроблю те, чого ви домагаєтеся, я порушу слово, яким пов'язаний; але якщо я не зроблю цього, я стану вам поперек дороги. Першому я віддаю перевагу перед другим. Розмовляйте, пане, зі своїми друзями і не нехтуйте мною за те, що з поваги і любові до вас... не зневажайте мене за те, що для вас, заради вас одного я роблю безчесний вчинок.

Розчулений д'Артаньян стрімко поклав молодого чоловіка в обійми і негайно ж піднявся до друзів. Офіцер, закутавшись у плащ, сів на сходинки, вкриті вологими водоростями.

- Ну ось, дорогі друзі, ось моє становище; судіть самі про нього, - сказав д'Артаньян Портосу й Арамісу.

Вони втрьох обійнялися і довго не розтискали обіймів, як колись у дні юності.

- Що означають ці суворості? - запитав Портос.

- Вам личить, дорогий Портосе, все ж таки дещо про щось здогадуватися.

- Та не дуже-то, дорогий капітане. Адже врешті-решт я рішуче нічого не зробив... І Араміс теж, - поквапився додати найдобріший Портос.

Д'Артаньян кинув на прелата докірливий погляд, що пронизав навіть це загартоване серце.

- Милий Портос! - вигукнув ваннський єпископ.

- Ви бачите, до чого дійшло: перехоплення всього, що виходить із Бель-Іля, і всього, що сюди прямує. Ваші човни затримані. Якби ви спробували втекти, вас спіймали б кораблі, які борознять море, підстерігаючи вас. Король бажає вас узяти, і він доб'ється свого.

Д'Артаньян люто смикнув свої сиві вуса і вирвав кілька волосків.

Араміс став похмурий, Портос сердитий.

- У мене був такий план, - продовжував д'Артаньян, - я хотів узяти вас обох до себе на корабель, хотів мати вас біля себе і потім повернути вам свободу. Але тепер хто мені поручиться, що, повернувшись до себе, я не знайду нового начальника над собою і таємного наказу, який забирає в мене командування і передає його іншій особі, таємного наказу, який розправляється і зі мною, і з вами без найменшої надії на можливість порятунку?

- Треба залишатися тут, на Бель-Ілі, - рішуче заявив Араміс, - і я ручаюся, що здамся, лише твердо знаючи, на що я йду.

Портос нічого не сказав. Д'Артаньян звернув на це увагу.

- Я хочу спробувати розпитати дещо про що цього офіцера, цього сміливця, який супроводжує мене і чий мужній опір мене дуже потішив,

тому що він свідчить, що він людина чесна, нехай він наш ворог, але він вартий у тисячу разів більше, ніж якийсь там підлий угодник. Спробуємо і дізнаємося, які він має права і що саме дозволяє або забороняє наказ.

- Спробуємо, - погодився Араміс.

Д'Артаньян нахилився до сходів і покликав офіцера, який негайно ж піднявся на майданчик. Після обміну найвишуканішими люб'язностями, природними між порядними людьми, які знають одне одного і сповнені взаємної поваги, д'Артаньян звернувся до цього офіцера:

- Пане, якби я захотів відвезти звідси цих панів, що б ви зробили?

- Я б не заперечував цьому, але, маючи прямий наказ, що не допускає жодних інших тлумачень, взяти їх під варту, я, безумовно, зробив би це.

- А-а! - вимовив д'Артаньян.

- Кінчено! - глухо промовив Араміс.

Портос не поворухнувся.

- У всякому разі, візьміть із собою Портоса, - попросив ваннський єпископ, - він зуміє довести королю - і я допоможу йому в цьому, та й ви також, дорогий д'Артаньян, - що він до цієї справи, по суті, не причетний.

- Гм! - промичав д'Артаньян. - Хочете поїхати? Хочете піти за мною, Портос? Король милостивий.

- Я хотів би подумати, - відповів Портос.

- Отже, ви залишаєтеся?

- До нового наказу! - вигукнув Араміс.

- Доти, доки нас не осяє якась вдала думка, - знову заговорив д'Артаньян, - і мені здається, що тепер на це чекати недовго, бо в мене така думка вже народилася.

- Ну що ж, попрощаємося в такому разі, - зітхнув Араміс, - але, право ж, Портосе, вам було б краще поїхати.

- Ні, - лаконічно заявив Портос.

- Ваша воля, - промовив Араміс, дещо занепокоєний суворим тоном свого співтовариша. - Все ж мене заспокоює думка, на яку натякнув д'Артаньян, і мені здається, я вже вгадую її.

- Подивимося, - сказав мушкетер, підставляючи своє вухо до губ Араміса.

Прелат квапливо прошепотів кілька слів, на які д'Артаньян тихо відповів:

- Це саме.

- Значить, без промаху! - радісно вигукнув ваннський єпископ.

- Використайте сум'яття, яке спричинить здійснення цього плану, і владнайте ваші справи, Арамісе.

- О, щодо цього будьте спокійні.

- А тепер, пане, - звернувся д'Артаньян до офіцера, - прийміть від нас тисячу подяк. Ви придбали трьох друзів, готових служити вам до гробової дошки.

- Так, - підтвердив Араміс.

Портос промовчав; він тільки кивнув головою.

Ніжно поцілувавши на прощання друзів, д'Артаньян, супроводжуваний своїм нерозлучним супутником, якого приставив до нього Кольбер, покинув Бель-Іль.

Отже, крім того пояснення, яким побажав задовольнитися гідний Портос, ніщо, здавалося, не змінилося в долі трьох старих товаришів, які опинилися у ворогуючих таборах.

«Утім, - усміхнувся Араміс, - існує ще думка д'Артаньяна ».

Д'Артаньян, повертаючись до себе на корабель, всесторонньо обмірковував цю саму ідею, яка зовсім недавно спала йому на думку. Щодо офіцера, то він зберігав шанобливе мовчання, не заважаючи д'Артаньяну вдаватися до своїх роздумів.

Піднімаючись на борт корабля, що стояв на якорі на гарматний постріл від бастіону Бель-Іля, капітан мушкетерів, підбиваючи підсумок своїм роздумам, перебирав у голові засоби нападу й захисту, які він має у своєму розпорядженні. Негайно після прибуття він скликав військову раду, до якої входили офіцери, що перебували в його підпорядкуванні.

Їх було вісім: начальник морських сил, майор, який командував артилерією, інженер, відомий уже нам офіцер і четверо лейтенантів.

Зібравши їх усіх у кормовій каюті, д'Артаньян встав, зняв капелюх і почав так:

- Панове, я побував на Бель-Ілі і бачив там добре навчений і значний гарнізон у повній готовності до оборони, яка може стати для нас вкрай скрутною. Тому я маю намір послати за двома головними офіцерами цієї фортеці, припускаючи вступити з ними в переговори. Відірвавши їх від військ і від гармат, ми легше зможемо знайти прийнятну для обох сторін угоду, особливо якщо поставимо собі завдання впливати на них розумними аргументами. Чи згодні ви зі мною, панове?

Піднявся артилерійський майор, який шанобливо, але твердо сказав:

- Пане, з вашого повідомлення я дізнався, що фортеця готується до скрутної для нас оборони. Отже, ви позитивно знаєте, що фортеця наважується на заколот?

Д'Артаньяна явно роздратувало це запитання, але він був не з тих, кого легко збити подібною дрібницею, тому мушкетер відповів:

- Пане, ваше зауваження відповідає істині. Але вам, звісно, відомо, що Бель-Іль-ан-Мер - васальне володіння пана Фуке і що королі Франції ще в дуже давні часи пожалували сеньйорам Бель-Іля право озброюватися у своїх володіннях.

Майор хотів заперечити.

- Не перебивайте мене, - зупинив його д'Артаньян, - ви, зрозуміло, скажете, що право озброюватися проти англійців не є право озброюватися проти свого короля. Але ж ми маємо справу не з паном

Фуке, і не він наразі замкнувся на Бель-Ілі, оскільки третього дня його заарештував я. Мешканці та захисники Бель-Іля нічого не знають, однак, про цей арешт. І оголошувати їм про нього було б абсолютно марною затією. Це така нечувана, несподівана і незвичайна річ, що вони все одно не повірили б нашому повідомленню. Бретонець служить своєму панові, поки не побачить його небіжчиком. Бретонці ж, скільки я знаю, не бачили труп пана Фуке. Тому зовсім не дивно, що вони чинять опір усьому, що не є паном Фуке або його власноручним підписом.

Майор поклонився на знак того, що погоджується з капітаном.

- Ось чому, - продовжував д'Артаньян, - я хочу запросити до себе на корабель двох старших офіцерів бель-ільського гарнізону. Вони поспілкуються з вами, побачать сили, що перебувають у нашому розпорядженні; вони, отже, дізнаються, яка доля чекає на них у разі опору. Ми заприсягнемося їм честю, що пана Фуке справді заарештовано і що будь-який опір з їхнього боку може лише зашкодити йому. Ми заявимо їм також, що, давши хоча б один-єдиний гарматний постріл, вони не зможуть розраховувати на милосердя короля. Тоді - принаймні я на це сподіваюся - вони не стануть чинити опір. Вони здадуться без бою, і ми мирним шляхом оволодіємо фортецею, узяття якої може коштувати нам дуже дорого.

Офіцер, який супроводжував д'Артаньяна під час відвідування ним Бель-Іля, спробував щось сказати, але д'Артаньян перебив його:

- Я знаю, з чим ви збираєтеся виступити, пане; я знаю, що є наказ короля, який забороняє таємні зносини із захисниками Бель-Іля; знаючи про це, я пропоную вести з ними переговори в присутності всього мого штабу.

Офіцери переглянулися, нібито для того, щоб прочитати думки один одного і, якщо їхні думки збігатимуться, мовчазно домовитися між собою, а потім вчинити згідно з бажанням д'Артаньяна. Охоплений радістю, він думав уже про те, що внаслідок згоди з їхнього боку можна буде послати судно по Портоса й Араміса, аж раптом офіцер короля вийняв з-за пазухи запечатаний пакунок і вручив його д'Артаньяну.

На ньому під адресою стояв № 1.

- Що тут ще? - пробурмотів захоплений зненацька капітан.

- Прочитайте, пане, - попросив офіцер із не позбавленою смутку чемністю.

Д'Артаньян недовірливо розгорнув папір і прочитав такі слова:

«Заборона пану д'Артаньяну збирати будь-яку раду або вести будь-які переговори доти, доки Бель-Іль не здасться і всіх полонених не буде розстріляно.
Підписано: Людовик».

Д'Артаньян стримав обурений рух і сказав із найлюб'язнішою посмішкою:

- Добре, пане. Буде зроблено відповідно до наказу його величності.

CCL. Щасливі думки, що осінили д'Артаньяна, і щасливі думки, що осінили короля

Удар було завдано влучно; він був жорстоким, він був фатальним. Д'Артаньян, оскаженілий тим, що йому завадила щаслива думка, що осяяла короля, не впав, однак, у відчай і, згадавши про щасливу думку, що осяяла його самого на Бель-Ілі, вигадав ще один спосіб порятунку своїх друзів, які потрапили в біду.

- Панове, - раптово сказав він, звертаючись до офіцерів, що зібралися, - раз виконання своїх таємних наказів король доручив не мені, а іншій особі, це означає, що я більше не користуюся королівською довірою, і я справді був би негідним її, якби мав сміливість і надалі зберігати за собою командування, стикаючись на кожному кроці з настільки образливими для мене підозрами. Тому я вирішую негайно вирушити до короля і попросити його про відставку. Отже, заявляючи про це у вашій присутності, наказую відступити до берегів Франції, щоб не ризикувати силами, які мені довірив його величність. Повертайтеся на свої кораблі і готуйтеся до відплиття! Через годину почнеться приплив. По місцях, панове, по місцях! Гадаю, - додав він, бачачи, що всі, крім пильного офіцера, готові підкорятися йому, - гадаю, що цього разу у вас немає жодного наказу, який давав би вам підставу заперечувати.

Вимовляючи ці слова, д'Артаньян був майже впевнений, що перемога залишилася за ним. Цей план приносив порятунок його нещасним друзям. Блокаду буде знято, і вони зможуть сісти на корабель і спокійно відплисти на всіх вітрилах в Англію або Іспанію, і ніхто їм у цьому не перешкодить. І поки вони плистимуть, знаходячи порятунок у втечі, він, д'Артаньян, постане перед королем і пояснить своє повернення обуренням, яке йому викликала недовіра, яку чинив йому Кольбер. Король відправить його назад, забезпечивши цього разу необмеженою владою, і він опанує Бель-Ілем, тобто спорожнілу клітку, з якої пташки випурхнули на волю.

Але цьому плану офіцер протиставив новий королівський наказ, наказ № 2, в якому йшлося:

«Якщо пан д'Артаньян виявить бажання скласти із себе свої повноваження, не вважати його з цього моменту і надалі начальником експедиції; усім підлеглим йому офіцерам пропонується в цьому випадку чинити непокору його волі. Крім того, вищезгаданий пан д'Артаньян, втративши звання командувача військами, надісланими проти Бель-Іля, зобов'язаний негайно повернутися до Франції в супроводі офіцера, який вручить йому цей наказ. Цей офіцер розглядатиме його як заарештованого, за якого він відповідає».

Д'Артаньян, сміливий і безтурботний д'Артаньян зблід. Усе було розраховано з таким глибоким передбаченням, що вперше за тридцять

років йому згадалися непогрішна передбачливість і невблаганна логіка великого кардинала. Він опустив голову, задумавшись, ледь дихаючи.

«Якщо я покладу цей наказ у кишеню, - подумав він, - хто дізнається про нього і хто зможе цьому перешкодити? І перш ніж король буде про це обізнаний, мої бідні друзі встигнуть врятуватися. Сміливіше, побільше рішучості! Моя голова не з тих, які падають за непослух під сокирою ката. Була не була, не послухаюся!»

Але коли він готовий був уже прийняти це рішення, він побачив, що всі офіцери навколо нього читають той самий наказ, щойно розданий їм цим пекельним виконавцем волі Кольбера. Випадок непослуху був передбачений, як і всі інші.

- Пане, - вклонився той самий фатальний офіцер, що підійшов до нього, - пане, я чекаю, коли вам буде завгодно вирушити разом зі мною.

- Я готовий, - зі скреготом зубів промовив капітан.

Офіцер негайно ж наказав подати шлюпку, що прибула за д'Артаньяном. Побачивши її, д'Артаньян мало не збожеволів від сказу.

- Але хто ж, - пробурмотів він, - хто візьме на себе керівництво всією експедицією загалом?

- Після вашого від'їзду, пане, - відповів командир ескадри, - керувати експедицією доручено мені. Така воля його величності.

- У такому разі, пане, останній із наявних при мені наказів призначається вам. Зобов'яжіть пред'явити свої повноваження, - попросив посланець Кольбера.

- Ось вони, - відповів моряк, показуючи довіреній особі Кольбера папір за підписом короля.

- Візьміть ваші інструкції, - сказав офіцер, вручаючи йому пакет.

І, повернувшись до д'Артаньяна, він не без хвилювання в голосі - настільки зачіпав його розпач цієї залізної людини - мовив:

- Зробіть послугу, пане, поїдемо!

- Зараз, - вимовив убитим голосом переможений, повалений на землю невблаганною долею д'Артаньян.

І він зійшов на невелике суденце, яке стрімко понеслося до берегів Франції, підганяне припливом і свіжим попутним вітром. Незважаючи на все, що сталося, мушкетер не втрачав надії, що їм вдасться дуже швидко дістатися до короля і що він встигне ще, вдавшись до всього свого красномовства, схилити короля, щоб він пощадив його нещасних друзів.

Шлюпка летіла, як ластівка. На тлі білих нічних хмар д'Артаньян ясно розрізняв уже чорну лінію французького берега.

- Ах, пане, - звернувся він до офіцера, з яким за цілу годину не обмінявся жодним словом, - що б я дав, аби знати інструкції, отримані новим командувачем. Сподіваюся, що вони пройняті прагненням до миролюбства, чи не так?.. І...

Він не скінчив. Над морем прокотився далекий гарматний постріл, за ним другий, потім ще два або три сильніших.

Суденце причалило до французької землі.

CCLI. Предки Портоса

Розлучившись із д'Артаньяном, Араміс і Портос, бажаючи поговорити без сорому, пішли в головний форт. Заклопотаність, у якій усе ще перебував Портос, бентежила Араміса. Що до нього, то після побачення з д'Артаньяном у нього відлягло від серця, і він був спокійнішим, ніж коли б то не було за весь останній час.

- Дорогий Портос, - почав він, раптово порушуючи мовчання, - я хочу розповісти вам про план, придуманий д'Артаньяном.

- Про який план, друже Араміс?

- Плані, якому ми будемо зобов'язані нашою свободою; її ми здобудемо не пізніше ніж через дванадцять годин.

- А, ось ви про що! Ну що ж, кажіть!

- Ви помітили, спостерігаючи сцену, що відбулася між нашим другом і офіцером, що існують відомі накази, які обмежують дії д'Артаньяна стосовно нас?

- Помітив.

- Так от, д'Артаньян хоче заявити королю про відставку, і під час замішання, яке буде викликане його від'їздом, ми вийдемо в море або, точніше, ви, Портос, вийдете в море, якщо виявиться, що втекти можна тільки одному.

Портос, похитавши головою, відповів:

- Ми врятуємося разом, друже Араміс, або разом залишимося.

- У вас благородне серце, - сказав Араміс, - але ваше похмуре занепокоєння засмучує мене.

- Я не стурбований.

- У такому разі ви сердитеся на мене?

- Анітрохи.

- Тоді, дорогий друже, звідки цей похмурий вигляд?

- Зараз поясню: я складаю свій заповіт.

І з цими словами славний Портос із сумом подивився в очі Араміcу.

- Заповіт! - вигукнув єпископ. - Невже ви вважаєте себе загиблим?

- Я відчуваю втому. Це зі мною вперше, а в моєму роду зазвичай бувало... Мій дід був утричі сильнішим за мене.

- О, значить, ваш дід був Самсон.

- Ні, його звали Антуан. Одного разу, приблизно в моєму віці, зібравшись на полювання, він відчув слабкість у ногах, чого ніколи до цього з ним не траплялося.

- Що ж означало це нездужання, друже мій?

- Нічого хорошого, як побачите. Все ще скаржачись на слабкість у ногах, він зустрівся з вепрем, який пішов на нього; дід вистрілив з аркебузи, але промахнувся, і звір розпоров йому живіт. Дід помер на місці.

- Але з цього зовсім не випливає, що і ви маєте підстави тривожитися за себе.

- О, зараз ви зрозумієте. Мій батько був удвічі сильніший за мене. Це був суворий солдат, який служив Генріху Третьому і Генріху Четвертому; звали його не Антуан, а Гаспар, як пана де Коліньї*. Завжди на коні, він не знав, що таке втома. Одного вечора, встаючи з-за столу, він відчув, що в нього підкошуються ноги.

- Можливо, він за вечерею трішки перестарався і тому трохи похитувався?

- Що ви! Друг пана де Бассомп'єра? Та хіба це можливо? Ні, кажу вам, зовсім не те; він здивувався і сказав матері, яка сміялася над ним: «Можливо, і я також побачу вепра, як мій покійний батько, пан дю Валлон». І, подолавши цю слабкість, він забажав зійти в сад, замість того щоб лягти в ліжко; на першій же сходинці в нього знову підкосилися ноги; сходи були круті; батько вдарився об кам'яний виступ, у який був всунутий залізний гак. Гак розкришив йому череп, він помер на місці.

- Тут і справді два вражаючі випадки фатального збігу обставин, але давайте не робитимемо з цього висновок, що щось подібне може відбутися і втретє. Людині вашої фізичної сили, Портосе, не личить бути настільки забобонною. До того ж зовсім не помітно, щоб ваші ноги підкошувалися. Ніколи ще ви не трималися так прямо і не мали такого чудового вигляду. Ви могли б знести на плечах цілий будинок.

- У цю хвилину я почуваюся добре - це вірно, але щойно я похитувався і коліна в мене підгиналися, і за короткий час це сталося зі мною чотири рази. Не сказав би, що це лякає мене, але - чорт забирай! - це надзвичайно прикро. Життя - приємна річ. У мене є гроші, є прекрасні землі, є улюблені коні, є друзі, яких я дуже люблю: д'Артаньян, Атос, Рауль і ви.

Чудовий Портос навіть не вважав за потрібне приховувати, яке саме місце посідає Араміс у його серці.

Араміс потиснув йому руку.

- Ми проживемо ще довгі роки, - сказав ваннський єпископ, - щоб зберегти для світу зразки рідкісних нині людей. Довіртеся мені, дорогий мій друже! У нас немає відповіді від д'Артаньяна, і це добрий знак. Він, мабуть, наказав уже кораблям зібратися всім разом і очистити море. Що до мене, то я щойно віддав розпорядження перекотити на катках баркас до виходу з великого підземелля Локмарія, того самого, ви його знаєте, де ми стільки разів влаштовували засідку на лисиць.

- Так, пам'ятаю; воно виходить до невеликої бухти, до якої веде вузький і тісний прохід, відкритий нами того дня, коли від нас вислизнула та чудова лисиця.

- Саме так: у цьому підземеллі й буде схований на випадок нещастя баркас; він має бути вже там. Ми дочекаємося сприятливого моменту, і цієї ж ночі - у відкрите море!

- Думка хороша, але що вона дасть?

- А ось що: ніхто на всьому острові, окрім нас із вами та ще двох-трьох мисливців, не знає цієї печери або, точніше, виходу з неї; і, отже, у разі зайняття острова розвідники, не знайшовши жодного судна, вирішать, що втекти з острова неможливо, і припинять охороняти береги.

- Розумію.

- Ну, як ваші ноги?

- О, зараз чудово!

- Ось бачите, всі за те, щоб до нас повернулися спокій і надія; д'Артаньян очищає море і надає нам вільний прохід. Тепер можна не побоюватися ні королівського флоту, ні висадки на Бель-Іль десанту. Їй-богу, Портосе, на нас чекає ще цілих півстоліття чудових пригод! І якщо я доберуся до іспанської землі, - додав єпископ із небувалою енергією, - присягаюся вам, ваше герцогство не таке вже й фантастичне, як це може здаватися.

- Будемо сподіватися, - відповів Портос, дещо підбадьорений тим, що його товариш знайшов колишній запал.

Раптом пролунав крик:

- До зброї!

Цей крик, повторюваний сотнею голосів, долетів до слуху обох друзів, посіявши в одному з них здивування, в іншому - занепокоєння.

Араміс відчинив вікно; він побачив натовп людей, що бігли зі смолоскипами. Жінки поспішали піти подалі, озброєні чоловіки займали свої місця.

- Флот, флот! - крикнув, упізнавши Араміса, солдат, що пробігав повз.

- Флот?

- На гарматний постріл! Де там, на половину його!

- До зброї! - закричав Араміс.

- До зброї! - гучним голосом повторив Портос.

І обидва кинулися до молу, щоб сховатися від ворога на батареї. Вони побачили, як наближалися шлюпки з солдатами; ці шлюпки йшли в трьох напрямках, очевидно, для того, щоб почати висадку відразу в трьох пунктах острова.

- Що накажете зробити? - підбіг до Араміса офіцер-артилерист.

- Попередьте їх і, якщо вони не побажають зупинитися, відкривайте вогонь.

Через п'ять хвилин почалася канонада. Це і були ті самі постріли, які почув д'Артаньян, наближаючись до берегів Франції.

Шлюпки, однак, перебували на такій близькій відстані від батареї, що ядра не заподіювали їм жодної шкоди; вони причалили; зав'язався бій, який подекуди переходив у рукопашну сутичку.

- Що з вами, Портосе? - запитав Араміс свого друга.

- Нічого... ноги... це абсолютно незбагненно... але це минеться, коли ми почнемо стрілянину.

І Араміс разом із Портосом прицілилися; вони стріляли з такою влучністю і так надихнули людей, що королівські солдати кинулися до своїх шлюпок і відчалили, не забираючи з собою нічого, крім поранених.

- Ах, чорт забирай! Портосе, - закричав Араміс, - нам потрібен полонений, швидше, швидше!

Портос нагнувся над драбиною молу, що вела до причалу, і схопив за комір одного з офіцерів королівської армії, який чекав, поки його солдати сядуть у шлюпку, щоб увійти до неї останнім. Рука гіганта підняла цю здобич, що послужила Портосу свого роду щитом, оскільки ніхто не наважився в нього стріляти.

- Отримуйте полоненого, - звернувся Портос до Араміса.

- Ось і чудово! - вигукнув, сміючись, Араміс. - Наклепіть-но тепер на свої ноги!

- Але ж я схопив його не ногами, - сумно посміхнувся Портос, - а рукою.

CCLII. Син Бікара*

Бретонці були дуже горді цією перемогою, але Араміс не обнадіював їх.

- Король, - сказав він Портосу, коли всі розійшлися по домівках, - дізнавшись про опір, розпалиться нестримним гнівом, і після взяття острова, що неминуче, всіх цих славних людей буде знищено вогнем і мечем.

- Звідси випливає, що наші дії марні? - запитав Портос.

- Поки що вони, безсумнівно, принесли користь, оскільки в нас є полонений, - відповів єпископ, - і від нього ми дізнаємося про плани наших ворогів.

- Давайте допитаємо цього полоненого. Спосіб змусити його говорити вельми простий: підемо вечеряти і запросимо його з нами; за вином він не забариться заговорити.

Вони так і зробили. Офіцер спочатку був явно стривожений, але, побачивши, з якими людьми він має справу, незабаром заспокоївся. Не боячись скомпрометувати себе надмірною відвертістю, він докладно розповів про відставку і відбуття до Франції д'Артаньяна. Він повідомив і про те, як після від'їзду мушкетера новий командувач наказав напасти на Бель-Іль. На цьому його свідчення, природно, обривалися.

Араміс і Портос обмінялися поглядом, що виражав відчай. Годі більше розраховувати на знамениту уяву д'Артаньяна, годі, отже, сподіватися, у разі поразки, на його допомогу!

Продовжуючи допит, Араміс довідався у полоненого про наміри королівських воєначальників щодо тих, хто розпоряджається на Бель-Ілі.

- Наказ, - відповідав офіцер, - у бою вбивати, після бою вішати.

Араміс і Портос знову переглянулися; кров кинулася їм в обличчя.

- Я занадто легкий для шибениці, - усміхнувся Араміс, - таких, як я, не повісиш.

- А я занадто важкий, - сказав Портос, - такі, як я, обривають мотузку.

- Я впевнений, - чемно зауважив полонений, - що ми були б поблажливими і надали б рід смерті вашому вибору.

- Тисяча подяк, - серйозно промовив Араміс.

Портос поклонився.

- Ще по стаканчику, за ваше здоров'я, - запропонував він і випив.

У таких розмовах коротали вони час за вечерею. Офіцер, який виявився людиною розумною, потроху піддавався чарівності розуму Араміса і сердечної простодушності велетня Портоса.

- Вибачте мені, - почав він, - за запитання, яке я збираюся поставити, але люди, які допивають спільно шосту пляшку, мають, мабуть, право трошки забутися.

- Ставте ж ваше запитання, ставте! - дозволив Портос.

- Говоріть, - додав ваннський єпископ.

- Чи не служили ви, милостиві государі, у мушкетерах покійного короля?

- Так, пане, ми були королівськими мушкетерами, і чудовими мушкетерами, - відповів Портос.

- Це вірно; більше того, я сказав би, що ви були найкращими серед найкращих, якби не боявся образити пам'ять мого батька.

- Вашого батька! - вигукнув Араміс.

- Чи знаєте ви, як мене звати?

- Ні, пане, але якщо ви скажете...

- Мене звуть Жорж де Бікара.

- Ах! - вигукнув Портос. - Бікара! Чи пам'ятаєте ви, Араміс, це ім'я?

- Бікара! - задумався Араміс. - Мені здається...

- Згадайте гарненько, пане, - попросив офіцер.

- Це неважко! - вигукнув Портос. - Бікара, на прізвисько Кардинал... один із чотирьох, хто з'явився перешкодити нам того дня, коли ми зі шпагою в руці познайомилися з д'Артаньяном.

- Абсолютно вірно, панове.

- Це був єдиний, - усміхнувся Араміс, - кого ми не поранили.

- З цього випливає, що він був чудовим вояком.

- Це правда, справжня правда, - одночасно зауважили обидва друзі. - Пане де Бікара, ми вельми раді познайомитися з сином такої хороброї людини.

Бікара потиснув руки, простягнуті йому колишніми мушкетерами.

Араміс глянув на Портоса, і його погляд говорив: «Ось людина, яка допоможе нам».

- Погодьтеся, пане, - звернувся він до офіцера, - що відрадно бути чесним завжди і скрізь?

- Мій батько, пане, постійно повторював те саме.

- Погодьтеся також, що доволі сумно зіткнутися з людьми, на яких чекає смерть від мушкета або мотузки, і дізнатися, що ці люди - старовинні знайомі вашого шановного батька, знайомі, які дісталися вам від нього, так би мовити, у спадок.

- О, ви не приречені на таку жахливу долю, друзі мої, - заперечив молодий чоловік.

- Ба! Але ж ви самі сказали про це.

- Я говорив це годину тому, коли зовсім не знав вас, а тепер, коли я вас знаю, я кажу: ви уникнете цієї сумної долі, якщо самі того побажаєте.

- Як це, якщо самі того забажаємо? - вигукнув Араміс, в очах якого загорілося нетерпіння. Вимовляючи ці слова, він поперемінно дивився на Портоса й офіцера.

- Аби ж, - сказав Портос, дивлячись, своєю чергою, зі шляхетною безстрашністю на Бікара, - аби від нас не зажадали чогось принизливого.

- Від вас нічого не вимагатимуть, панове, - продовжував офіцер королівської армії. - Справді, які вимоги можна до вас пред'являти? Якщо вас знайдуть, то зрадять смерті; постарайтеся ж, щоб вас не знайшли.

- Гадаю, - з гідністю промовив Портос, - гадаю, що я анітрохи не помилюся, якщо скажу: щоб знайти нас, потрібно спочатку проникнути сюди.

- Ви маєте цілковиту рацію, друже мій, - повільно промовив Араміс, усе ще випробовувально дивлячись на Бікара, який зберігав мовчання і якому було явно не до вподоби. - Вам хочеться, пане де Бікара, розповісти нам про щось важливе, зробити нам якесь вельми суттєве зізнання, але ви не наважуєтеся на нього, хіба не так?

- Милостиві государі, друзі! Якщо я дозволю собі повну відвертість, то порушу присягу. І все ж я чую голос, який заглушає мої сумніви і велить зважитися на це.

- Гармати! - вигукнув Портос.

- Гармати і мушкетна тріскотня! - підтвердив Араміс.

Звідкись здалеку, зі скель, донеслися зловісні звуки бою, але вже за мить усе затихло.

- Що це? - запитав Портос.

- Те, чого я найбільше побоювався, - відповів Араміс. - Адже атака, зроблена вашими солдатами, пане, - продовжував він, звертаючись до Бікара, - була всього-на-всього демонстрацією? І в той час, як ваші загони відходили, поступаючись нашому натиску, ви були впевнені, що вам вдасться висадитися на іншому боці острова?

- Так, і в кількох пунктах.

- У такому разі ми загинули, - спокійно зауважив ваннський єпископ.

- Загинули! Це можливо, - погодився Портос. - Але ж нас ще не схопили і не повісили.

І з цими словами він підвівся з-за столу, підійшов до стіни, холоднокровно зняв з неї свою шпагу і пістолети і взявся оглядати їх з ретельністю старого досвідченого солдата, який йде в бій і розуміє, що життя його значною мірою залежить від якості та стану зброї, з якою він піде на ворога.

При перших же гарматних пострілах, при звістці про те, що острів може бути раптово захоплений королівськими військами, розгублена юрба кинулася у ворота форту. Народ шукав у своїх вождів допомоги і поради.

У вікні, що виходило на головний двір, заповнений солдатами, які чекали на накази, і розгубленими місцевими жителями, які благали про допомогу, між двома яскраво палаючими смолоскипами з'явився блідий і пригнічений Араміс.

- Друзі мої, - почав д'Ербле з похмурою урочистістю, виразно вимовляючи кожне слово, - друзі, пана Фуке, вашого покровителя, вашого друга і батька, за наказом короля заарештували і кинули в Бастилію.

Тривалий крик, сповнений люті й погрози, долинув до вікна, перед яким стояв єпископ, і цей крик викликав у ньому відповідне почуття.

- Помстимося ж за пана Фуке! - кричали в натовпі найбільш палкі. - Смерть королівським солдатам!

- Ні, друзі, ні, - суворо сказав Араміс, - ні, не треба опору. Король - господар у себе в королівстві. Король - виконавець божественної волі. Бог і король вразили пана Фуке. Схиліться ж перед волею господньою. Любіть бога і короля, що вразили пана Фуке. Не мстіть за вашого пана, не прагніть помститися за нього. Ви марно пожертвуєте собою, марно принесете в жертву ваших дружин і дітей, ваше майно, вашу свободу. Складіть зброю, друзі мої! Складіть зброю, раз такий наказ короля, і мирно розходьтеся по ваших домівках! Це я вас прошу про це, це я наполягаю на цьому, і, якщо без цього не обійтися, я наказую вам це від імені пана Фуке.

У натовпі, що зібрався під вікном, прокотився тривалий гул, породжений гнівом і жахом.

- Солдати короля Людовика Чотирнадцятого проникли на острів, - продовжував Араміс. - Тепер між вами і ними була б уже не битва, а різанина. Ідіть і забудьте про помсту. Цього разу я наказую вам це іменем господа бога.

Заколотники, безмовні й покірні, повільно розходилися.

- Але, чорт забирай! Що ви сказали! - вигукнув Портос.

- Пане, - звернувся до єпископа Бікара, - пане, ви рятуєте тутешніх мешканців, але не рятуєте ні себе, ні вашого друга.

- Пане де Бікара, - промовив з винятковою шляхетністю і такою ж чемністю ваннський єпископ, - пане де Бікара, будьте люб'язні вважати себе з цієї хвилини вільним.

- Надзвичайно охоче, але...

- Але ви зробите цим послугу і нам, бо, повідомивши начальнику експедиції, який представляє тут короля, про покірність жителів острова, ви не забудете, звісно, розповісти йому і про те, як цієї покірності було досягнуто, і тим самим доб'єтеся і для нас якоїсь милості.

- Милості! - вигукнув із палаючими від гніву очима Портос. - Милості! Але звідки ви взяли таке слово?

Араміс різко смикнув за лікоть свого давнього друга, як він робив це неодноразово в незабутні дні їхньої молодості, коли хотів показати Портосу, що він припустився або збирається припуститися якогось промаху. Портос зрозумів і замовк.

- Я вирушаю, - погодився Бікара, також дещо здивований словом милість, яке злетіло з вуст гордого мушкетёра, славні діяння якого він сам лише кілька миттєвостей тому так вихваляв.

- Вирушайте, пане де Бікара, - сказав Араміс, розкланюючись із ним на прощання, - і, залишаючи нас, прийміть вияв нашої глибокої вдячності.

- Але ви, панове, ви, кого я маю честь називати своїми друзями, оскільки ви зволили дарувати мені це утішне право, що станеться з вами? - запитав схвильований офіцер, прощаючись зі старими знайомими і дуельними противниками свого батька.

- Ми не підемо звідси.

- Але, боже мій! Наказ щодо вас не залишає місця сумніву!

- Я ваннський єпископ, пане де Бікара, і в наші дні єпископа не розстрілюють, як не вішають дворянина.

- Так, так, пане, так, монсеньйоре, ви маєте рацію, звісно, ви маєте рацію; ви маєте у своєму розпорядженні ще цю можливість врятувати своє життя. Отже, я вирушаю до начальника експедиції. Прощавайте ж, панове, або, правильніше сказати, до побачення!

З цими словами офіцер схопився на коня, осідланого для нього за наказом Араміса, і поскакав у тому напрямку, звідки пролунали постріли, які перервали бесіду обох друзів з їхнім благородним бранцем.

Араміс подивився йому вслід і, залишившись наодинці з Портосом, сказав:

- Отже, ви розумієте?

- Ні, клянуся честю, не розумію.

- Хіба Бікара не обмежував нас своєю присутністю?

- Ні, адже він славний малий.

- Згоден. Але хіба необхідно, щоб усьому світу було відомо про печеру Локмарія?

- Ах, ось ви про що! Це вірно; тепер розумію. Отже, ми рятуємося в нашій печері.

- Якщо ви розумієте, - збуджено промовив Араміс, - у дорогу, друже Портос! Баркас чекає на нас, і нас ще не схопив король.

CCLIII. Печера Локмарія

Від молу до печери Локмарія було не близько, і обом друзям довелося затратити чимало сил, поки вони дісталися до неї.

Було пізно; у форті пробило дванадцять; Портос і Араміс були обтяжені золотом і зброєю. Вони йшли прибережною пусткою, що тягнулася від молу до самого входу в печеру; кожен шурхіт змушував їх насторожуватися, оскільки вони побоювалися засідок.

Ліворуч тягнулася дорога, якої вони ретельно уникали. Час від часу на ній з'являлися біженці, вигнані з розташованих у глибині острова будинків грізною звісткою про висадку королівських солдатів. Ховаючись за скелями, Араміс і Портос ловили слова цих нещасних, які тремтіли за своє життя і несли на собі найцінніше зі свого мізерного скарбу, і намагалися витягти, вслухаючись у їхні сумні стогони, корисні для себе відомості.

Нарешті після поспішного переходу з кількома зупинками, до яких їх спонукала обережність, Араміс і Портос досягли глибоких печер, куди завбачливий ваннський єпископ розпорядився перекотити на ковзанках добротний баркас, здатний у цю спокійну пору року витримати плавання відкритим морем.

- Дорогий друже, - сказав Портос, віддихавшись так галасливо, що можна було подумати, ніби по сусідству хтось роздмухував ковальські міхи, - ви, здається, згадували про трьох слуг, які мають супроводжувати нас. Я їх щось не бачу. Де ж вони?

- Ви їх і не могли б побачити, дорогий Портосе. Вони чекають на нас у печері і зараз, мабуть, відпочивають після такої виснажливої і клопіткої роботи.

І Араміс зупинив Портоса, який зібрався було спуститися в печеру:

- Ні, Портосе! Дозвольте мені пройти першому. Річ у тім, що ви не знаєте умовного знака, про який я домовився з моїми людьми, і вони, не чуючи його, змушені будуть стріляти або, користуючись темрявою, кинуть у вас ніж.

- Ідіть, дорогий Араміс, ідіть уперед, ви, як завжди, - уособлена мудрість і обережність. До того ж я знову відчуваю слабкість у ногах, про яку я вже говорив.

Посадивши Портоса на камінь біля входу в печеру, Араміс, пригнувшись, проникнув у неї і закричав по-совиному. Із глибини підземного ходу йому відповіло жалібне воркування і ледь помітний зойк. Араміс обережно пішов уперед і незабаром був зупинений таким самим криком сови, як той, яким єпископ першим сповістив про себе. Цей крик пролунав за десять кроків від нього.

- Ви тут, Ів? - запитав єпископ.

- Так, монсеньйоре. Генек і син також зі мною.

- Гаразд. У вас все готово?

- Так, монсеньйоре.

- Ідіть до виходу з печери, мій славний Ів. Там ви знайдете пана де П'єрфона; він відпочиває, втомившись від ходьби. Якщо виявиться, що він не в силах пересуватися самостійно, візьміть його на плечі й принесіть сюди.

Три бретонці пішли виконувати наказ. Але передбачливість Араміса виявилася зайвою. Відпочилий Портос уже почав спускатися підземним ходом, і його важкі кроки гулко віддавалися під склепіннями, що спиралися на природні колони з граніту і кварцу.

Щойно барон підійшов до єпископа, бретонці запалили захоплений ними з собою ліхтар, і Портос запевнив свого друга, що він відчуває в собі стільки ж сил, як завжди.

- Оглянемо баркас, - сказав Араміс, - і насамперед перевіримо, чи все туди покладено.

- Не підносьте надто близько вогню, - попередив господар баркаса, якого звали Ів, - бо, дотримуючись вашого припису, я помістив під кормовою лавою бочечку пороху і заряди для наших мушкетів, які ви надіслали мені з форту.

- Добре, - погодився Араміс.

І, взявши в руки ліхтар, він ретельно оглянув баркас, із пересторогами людини не боязкої, але водночас і такої, що не заплющує очі на небезпеку.

Човен був довгим, легким, невеликої водотоннажності і з вузьким кілем - одним словом, з тих, які завжди так майстерно будували на Бель-Ілі. У нього був високий борт, він був стійкий, і рухливий, і забезпечений щитами, з яких під час поганої погоди споруджували своєрідну палубу, що захищала веслярів від хвилі.

У двох щільно закритих ящиках під носовою і кормовою лавками Араміс знайшов хліб, печиво, сушені фрукти, великий шматок сала і чималий запас води в бурдюках; усього цього було цілком достатньо для людей, які не збиралися йти далеко у відкрите море і за потреби мали змогу поновити свої продовольчі запаси. Зброя - вісім мушкетів і стільки ж пістолетів - перебувала у відмінному стані і була заздалегідь заряджена. Про всяк випадок тут були ще запасні весла і невелике вітрило.

Оглянувши всі ці речі і висловивши своє задоволення, Араміс сказав:

- Обговорімо, дорогий Портосе, як нам бути з нашим баркасом: чи спробуємо ми протягнути його через невідоме нам гирло печери, слідуючи наявним у ній спуском, чи, можливо, краще перекотити його на ковзанках просто неба, проклавши крізь верес дорогу до берега, що утворює тут невисокий урвище - не вище за двадцять футів, - причому прямо під ним гарне дно й вода, що сягає під час припливу глибини двадцять п'ять - тридцять футів.

- Тут справа не тільки в цьому, монсеньйоре, - шанобливо промовив Ів. - Але я думаю, що, рухаючись по спуску в цілковитій

темряві, ми не зможемо з такою ж легкістю поводитися з нашим баркасом, як якщо оберемо шлях просто неба. Я добре знаю той берег, про який ви говорите, і можу вас запевнити, що він гладкий, як садовий газон. Печера ж забита камінням; крім того, монсеньйоре, гирло її, що виводить до моря, настільки вузьке, що наш баркас, можливо, і не пройде.

- Я зробив обмір, - сказав ваннський єпископ, - і знаю напевно, що він безумовно пройде.

- Добре, монсеньйоре, погоджуюся з вами, але ваше преосвященство знає, зрозуміло, і про те, що, якщо ми не повалимо великого каменю - того самого, під яким завжди проходить лисиця і який загороджує собою гирло, наче величезні двері, - нам не протягнути човна до води.

- Звалимо, - заспокоїв їх Портос, - це сущі дрібниці.

- О, я знаю, що монсеньйор має силу десятьох, тільки це буде важко навіть йому.

- Вважаю, що наш господар має рацію, - заперечив другові Араміс, - спробуємо протягнути баркас вересовою галявиною.

- Тим більше, монсеньйоре, - продовжував рибак, - що нам ніяк не вибратися в море до настання дня - стільки ще в нас справ попереду. А коли розвидніється, нам доведеться поставити де-небудь вище, над нашою печерою, пильного вартового - це абсолютно необхідно, - щоб стежити за рухом шаландів, що підстерігають нас.

- Так, так, Ів, ви маєте рацію; дійте, перекочуйте баркас туди, куди ми вирішили.

Підклавши під човен ковзанки, троє дюжих бретонців зібралися вже тягнути його на нове місце, як раптом вдалині почувся лютий гавкіт собак. Араміс вибіг із печери, Портос квапливо пішов слідом за ним.

Зоря забарвлювала хвилі й рівнину, що розстелялася перед ними, в пурпур і перламутр; у напівсвітлі виднілися криві, чахлі, сумного вигляду смереки, що примудрилися вирости на голому камінні, і великі зграї ворон, які повільно розмахують чорними крилами над худими полями гречки. До сходу сонця залишалося не більше чверті години. Пташки, що прокинулися, радісно щебетали, сповіщаючи природі про настання дня.

Гавкіт, що перервав роботу трьох рибаків і змусив Араміса і Портоса вийти назовні, лунав тепер у глибокій ущелині, приблизно на відстані льє від печери.

- Це зграя, - зауважив Портос, - собаки біжать по якомусь сліду.

- Що це означає? Хто полює в такий тривожний час? - вигукнув Араміс.

- І особливо тут, - підхопив Портос, - тут, де очікують приходу королівських солдатів.

- А шум усе наближається. Так, ви маєте рацію, Портосе, собаки біжать по сліду. Гей, гей! - раптово закричав Араміс. - Ів, Ів, ідіть сюди!

Кинувши каток, який він збирався підкласти під баркас, коли крик єпископа відірвав його від цієї справи, Ів з'явився на поклик Араміса.

- Чиє це полювання, хазяїне? - запитав Портос.

- Ніяк не зрозумію, монсеньйоре. У такий момент сеньйор Локмарії не став би полювати. Ні, не став би, і, однак, собаки...

- Можливо, вони вирвалися з його псарні?

- Ні, - сказав Генек, який підійшов, - це не собаки сеньйора Локмарії.

- Заради обережності повернемося в печеру, - запропонував Араміс, - гавкіт наближається, і незабаром ми дізнаємося, у чому справа.

Вони повернулися, але не пройшли в темряві і якихось ста кроків, як до їхнього слуху пролунав звук, що нагадує глухе зітхання людини: стрімка, задихаючася, перелякана лисиця промайнула перед утікачами, як блискавка, і, перестрибнувши через човен, зникла, залишивши за собою різкий запах, який протягом кількох секунд зберігався під низькими склепіннями підземного ходу.

- Лисиця! - крикнули бретонці з радісним здивуванням, властивим усім мисливцям.

- Прокляття! - вигукнув єпископ. - Наш притулок виявлено.

- Як? - запитав Портос. - Нам треба боятися лисиці?

- Ах, друже мій, про що ви говорите! Хіба мене турбує лисиця? Справа не в ній, чорт забирай. Невже вам не відомо, що за лисицею - собаки, а за собаками - люди?

Ніби на підтвердження слів Араміса гавкіт розлюченої зграї, що з неймовірною швидкістю переслідувала звіра, стрімко наблизився. Тієї ж миті на маленькій галявині перед входом до печери з'явилося шість розпалених собак; вони наповнили її шаленим гавкотом, що нагадував переможні звуки фанфар.

- Ось і собаки, - сказав Араміс, який дивився крізь невеликий отвір, пробитий між двома скелями, що змикалися впритул. - Зараз ми дізнаємося, хто ж мисливці.

- Якщо це сеньйор Локмарії, - зауважив господар баркаса, - то він пустить своїх собак усередину печери, але сам сюди не ввійде, бо знає з досвіду, що лисиця вийде з іншого боку. Туди-то він і вирушив, щоб підстерегти її появу.

- Це не сеньйор Локмарії, - відповів, мимоволі бліднучи, єпископ.

- Хто ж?

- Дивіться!

Портос припав оком до отвору і побачив на пагорбі дюжину вершників, які гнали коней по сліду собак і кричали: «Ату, ату!»

- Гвардійці! - вигукнув Портос.

- Так, друже мій, гвардійці.

- Гвардійці, ви кажете - гвардійці! - сполошилися, своєю чергою, бліднучи, бретонці.

- І на чолі їх Бікара на моєму сірому коні, - продовжував Араміс.

У цей момент собаки, немов лавина, кинулися в печеру і оголосили її оглушливим гавкотом.

- Ах чорт! - вигукнув Араміс, який опанував себе і повернув собі, побачивши цю безсумнівну і неминучу небезпеку, усю свою холоднокровність. - Я знаю, що ми загинули; але у нас залишаються все ж деякі можливості. Якщо гвардійці, пішовши за собаками, побачать, що у печери є вихід, розраховувати більше нема на що, оскільки, увірвавшись сюди, вони виявлять і човен, і нас самих. Не можна, отже, допустити, щоб собаки вийшли звідси, і потрібно, щоб їхні господарі сюди не ввійшли.

- Це правильно, - погодився Портос.

- Ви розумієте, - відповідав єпископ різко і точно, ніби віддавав наказ на полі бою, - тут шість собак, вони затримаються біля великого каменя, під яким прослизнула лисиця, і там, у надто вузькому для них проході, їх буде зупинено і вбито.

Бретонці з ножами в руках кинулися вперед. Через кілька хвилин почулися вереск і передсмертні хрипи; потім усе змовкло.

- Добре, - холодно зауважив Араміс. - Тепер черга за господарями.

- Що робити? - запитав Портос.

- Почекати їхньої появи, сховатися і вбити.

- Убити? - повторив Портос.

- Їх шістнадцять... поки їх тільки шістнадцять.

- І добре озброєних, - додав Портос із посмішкою, яка свідчила про те, що хоч у цьому він знаходить для себе певну втіху.

- Це займе десять хвилин, - сказав Араміс.

І він із рішучим виглядом узявся за мушкет, затиснувши зубами мисливський ніж.

- Ів, Генек і його син, - продовжував Араміс, - подаватимуть нам мушкети. Ми будемо стріляти впритул. Ми зможемо укласти вісьмох, перш ніж інші дізнаються про це; потім усі разом - а нас усе-таки п'ятеро - ми ножами прикінчимо й інших.

- А як же з бідолахою Бікара? - поцікавився Портос.

Араміс на секунду задумався, потім холодно вимовив:

- Бікара першого; він знає нас, друже Портос.

CCLIV. Печера

Незважаючи на свого роду пророчий дар, який був чудовою рисою в характері Араміса, події, як і все, що схильне до мінливостей випадку, розгорнулися інакше, ніж припускав ваннський єпископ.

Бікара, кінь якого був набагато кращим за коней його товаришів, доскакавши раніше за інших до входу в печеру, зрозумів з першого погляду, що і лисиця, і собаки - все зникло в цій дірі. Але, вражений тим забобонним страхом, що охоплює людину перед усяким підземним ходом, як, зрештою, і перед усякою темрявою, він зупинився, вирішивши почекати, поки зберуться всі інші.

- У чому справа? - закричали, не розуміючи причини його бездіяльності, захекані від скачки мисливці.

- Нічого особливого, тільки собак більше не чути; треба думати, що і лисицю, і всю нашу зграю поглинув цей підземний хід.

- Собаки йдуть по надто гарному сліду, щоб збитися з нього, - сказав один із гвардійців. - До того ж ми б чули, як вони тичуться то в один, то в інший бік. Треба думати, як каже Бікара, що вони й справді проникли в цю печеру.

- Але в такому разі, - запитав високий молодий чоловік, - чому вони не подають голосу?

- Це дивно, - зауважив інший.

- Ну що ж, - запропонував третій, - давайте ввійдемо в печеру і ми. Чи, можливо, вхід до неї заборонений?

- Ні, - заперечив Бікара, - але там темно, як у пічній трубі, і до того ж у ній неважко скрутити собі шию.

- І підтвердження цьому - наші собаки, - додав той самий гвардієць. - Мабуть, з ними це саме і сталося.

- Що за чорт? Куди ж вони поділися? - вигукнули хором гвардійці.

І господарі зниклих собак почали кликати їх на ім'я або свистіти особливим, відомим їм чином, але жодна не відгукнулася ні на поклик, ні на свист.

- А що, якщо це зачарована печера! - вигукнув Бікара. - Ну що ж! Подивимося.

І, зіскочивши з коня, він увійшов у неї.

- Стривай, стривай! Я піду з тобою! - крикнув один із гвардійців, бачачи, що Бікара готовий уже зникнути в її напівтемряві.

- Ні, не треба, - відповів Бікара, - тут і справді щось загадкове. Нема чого ризикувати всім одразу. Якщо за десять хвилин я не повернуся, входьте, але в цьому разі входьте вже всі разом.

- Нехай так, - погодилися з ним молоді люди, які не бачили в підприємстві Бікара небезпеки для нього. - Добре, ми почекаємо.

І, не сходячи з коней, вони зібралися в коло біля входу в печеру. Тим часом Бікара один, у повній темряві, навпомацки пробирався підземним ходом, поки не натрапив на мушкет Портоса. Перешкода, з

якою зустрілися його груди, здивувала його, і, простягнувши руку, він вхопився за холодне, як лід, дуло мушкета.

Ніж Іва був уже занесений над молодою людиною, і той неминуче впав би від страшного удару бретонської руки, але в останню мить її зупинила залізна рука Портоса.

У непроглядній темряві почувся голос, схожий на глухе гарчання:

- Не хочу, щоб його вбивали.

Бікара опинився між невідомим йому покровителем і тим, хто робив замах на його життя; і той, і інший вселяли йому однаковий жах. Незважаючи на всю свою хоробрість, він дико скрикнув. Хустка Араміса, якою той затиснув йому рот, змусила його замовкнути.

- Пане де Бікара, - зашепотів ваннський єпископ, - ми не хочемо вашої смерті, і ви маєте вірити цьому, якщо дізналися про нас, але за першого ж слова, яке зірвалося з ваших вуст, за першого стогону, за першого зітхання ми будемо змушені вбити вас, як убили ваших собак.

- Так, панове, я вас упізнаю, - так само пошепки відповів молодий чоловік. - Але яким чином ви тут опинилися? Що ви тут робите? Нещасні! Нещасні! Я вважав, що ви у фортеці.

- А ви, пане, ви, скільки пам'ятається, мали домогтися для нас відомих умов?

- Я робив, що міг, панове, але... але існує певний наказ...

- Розправитися з нами?

Бікара нічого не відповів. Йому було обтяжливо говорити з дворянами про мотузку.

Араміс зрозумів мовчання свого бранця.

- Пане Бікара, ви були б уже трупом, якби ми не взяли до уваги вашу молодість і наші давні зв'язки з вашим батьком; ви й тепер можете вийти звідси, заприсягнувшись, що не станете розповідати вашим товаришам про те, що бачили тут.

- Не тільки клянуся, що нічого не розповідатиму, - промовив Бікара, - але клянуся також і в тому, що зроблю все, аби завадити їм проникнути сюди.

- Бікара! Бікара! - донеслося зовні кілька голосів.

- Відповідайте! - наказав Араміс.

- Я тут! - прокричав Бікара.

- Ідіть! Ми покладаємося на ваше чесне слово.

Бікара рушив у напрямку до світла. У печері показалися силуети кількох людей. Бікара кинувся назустріч друзям, щоб повернути їх назад. Він зіткнувся з ними на початку підземного коридору, в який вони вже встигли увійти.

Араміс і Портос насторожилися, як люди, життя яких повисло на волосині.

Бікара, супроводжуваний своїми друзями, дійшов до виходу з печери.

- О, о! - зауважив один із них, коли вони вийшли на світло. - Який же ти блідий!

- Блідий? - вигукнув інший. - Ти хочеш сказати - зелений!

- Що ви! - промовив Бікара, намагаючись узяти себе в руки.

- Але, заради бога, скажи, що з тобою сталося? - пролунало одразу кілька голосів.

- У твоїх жилах, мій бідний друже, не залишилося ні краплі крові, - припустив хтось.

- Панове, не жартуйте, йому зараз стане погано, і він зомліє. У кого є нюхальна сіль?

Усі вибухнули реготом. Усі ці слівця, ці дотепи носилися навколо бідного Бікара, як кулі в гущі бою. Поки тривала ця злива запитань, Бікара встиг трохи прийти до тями.

- Що я, по-вашому, міг там побачити? Мені було спекотно, коли я спускався в цю печеру, там мене одразу охопив крижаний холод, ось і все.

- Але собаки? Що сталося з собаками? Ти бачив їх? Ти що-небудь знаєш про них?

- Вони побігли, треба думати, іншим шляхом.

- Панове, - почав один із молодих людей, які стовпилися навколо Бікара. - У всьому цьому, у блідості й мовчанні нашого друга міститься таємниця, яку він не може або не хоче відкрити. Але, по-моєму, справа ясна - Бікара щось бачив у печері. Мені цікаво поглянути, що ж це таке, навіть якщо це сам диявол. У печеру, друзі, в печеру!

- У печеру! - повторили за ним і всі інші.

Відлуння донесло ці слова до Портоса й Араміса, які сприйняли їх як грізне попередження. Бікара, кинувшись уперед і загороджуючи дорогу товаришам, прокричав:

- Панове, панове! Заради бога, благаю вас, не входьте!

- Але що ж страшного в цій печері?

- Говори, Бікара!

- Безсумнівно, він бачив у ній диявола, - засміявся той, хто першим висловив це припущення.

- Якщо він і справді бачив у ній диявола, нехай не буде в такому разі егоїстом, нехай дозволить і нам подивитися на нього, - закричали з усіх боків.

- Панове, панове, благаю вас! - наполягав Бікара.

- Дай нам пройти!

- Благаю вас, не входьте!

- Ти ж входив!

Кінець цим суперечкам поклав один офіцер, людина більш зрілого віку, ніж усі інші. Він весь час мовчки стояв позаду і до цього не промовив жодного слова. Вийшовши вперед, він вимовив незворушно спокійним тоном, що становив контраст із пожвавленням, яке панувало навколо:

- Панове, у печері справді хтось або щось причаїлося. Не будучи дияволом, це щось змогло змусити, однак, замовкнути наших собак. Треба дізнатися, що ж являє собою це щось.

Бікара зробив останню спробу не пустити в печеру товаришів, але його зусилля виявилися марними. Марно чіплявся він за виступи скель, щоб загородити прохід своїм тілом; натовп молодих людей увірвався в печеру, слідуючи за офіцером, який заговорив останнім, але першим, зі шпагою в руці, кинувся назустріч незримій небезпеці.

Бікара, відкинутий убік і позбавлений можливості йти слідом за друзями, оскільки в останньому разі він був би в очах Портоса й Араміса зрадником і клятвопорушником, у болісному очікуванні, з усе ще благально простягнутими руками, притулився до шорсткої стіни стрімчака, сподіваючись, що й тут його зможуть вразити кулі мушкетерів Людовика XIII.

Щодо гвардійців, то вони йшли все далі й далі, і їхні голоси ставали все глухішими. Раптом, прогримівши під склепіннями, немов грім, пролунав гуркіт мушкетів. Дві-три кулі розплющилися об скелю, біля якої стояв Бікара. Тієї ж миті почулися крики, прокльони, стогони, і слідом за тим із підземелля почали вибігати офіцери. Деякі з них були бліді як смерть, інші залиті кров'ю, і всі оповиті густим димом, що валив із глибини печери назовні.

- Бікара, Бікара! - кричали розлючені втікачі. - Ти знав про засідку в печері й не попередив нас про це! Бікара, ти причина смерті чотирьох наших! Горе тобі, Бікара!

- Це ти винен у тому, що мене поранили на смерть, - прохрипів один із молодих людей, збираючи в жменю свою кров і окропивши нею обличчя Бікара, - нехай же кров моя впаде на тебе!

І він в агонії звалився біля ніг Бікара.

- Але скажи, скажи нарешті, хто там ховається! - почулося кілька скажених голосів.

Бікара мовчав.

- Скажи або помреш! - крикнув поранений, стаючи на коліно і піднімаючи на Бікара безсилий клинок.

Бікара підбіг до нього і підставив свої груди під удар, але поранений впав з тим, щоб ніколи вже не піднятися, випускаючи останній подих. Бікара зі скуйовдженим волоссям, з блукаючим поглядом, остаточно збожеволівши, кинувся всередину печери, горестно вигукуючи:

- Так, так, ви маєте рацію! Мене потрібно вбити! Я допустив, щоб загинули мої товариші! Я негідник!

І, відкинувши з силою шпагу, щоб віддати своє життя не захищаючись, Бікара, опустивши голову, стрибнув у темряву підземелля. Одинадцять живих із шістнадцяти кинулися за ним.

Але їм не вдалося пройти далі, ніж першим: новий залп поклав на холодному піску ще п'ятьох, і оскільки не було жодної можливості

визначити, звідки вилітають ці смертоносні блискавки, інші відступили в невимовному жаху.

Але Бікара, живий і неушкоджений, не втік з рештою; він сів на уламок скелі і став чекати подальших подій.

Залишалося тільки шість офіцерів.

- Невже, - заговорив один, - це і справді сам диявол?

- Набагато гірше, - кинув у відповідь інший.

- Давайте запитаємо у Бікара; йому це, безперечно, відомо.

- Але де він?

Молоді люди, озирнувшись навколо, так і не знайшли Бікара.

- Він убитий! - пролунало два-три голоси.

- Ні, - заперечив хтось із офіцерів. - Я бачив його в диму, вже після залпу; він у печері; він сів на камінь; він чекає нашого повернення.

- Він, звісно, знає, хто там.

- Але звідки?

- Він був у полоні у заколотників.

- Правильно. Давайте покличемо його і дізнаємося, хто наші вороги.

І всі почали кричати:

- Бікара! Бікара!

Але Бікара не відповів.

- Добре, - сказав офіцер, той самий, який показав себе в цій справі настільки холоднокровним, - він нам більше не потрібен, сюди йдуть підкріплення.

І справді, загін гвардійців, чоловік сімдесят п'ять або вісімдесят, що відстав від офіцерів, яких захопив запал полювання, наближався в повному порядку під начальством капітана і старшого лейтенанта. П'ять офіцерів підбігли до своїх солдатів і, розповівши з цілком зрозумілим хвилюванням і красномовством про те, що трапилося, звернулися до них із проханням про допомогу.

Капітан, перебивши їх, запитав:

- Де ваші товариші?

- Палі.

- Але вас було шістнадцять.

- Десять убито, Бікара в печері, інші п'ять перед вами.

- Бікара в полоні?

- Можливо.

- Ні, ні, ось він! Дивіться!

Бікара і справді показався біля виходу з печери.

- Він подає нам знак наблизитися, - помітили офіцери. - Ходімо!

І всі попрямували до Бікара.

- Пане, - звернувся до нього капітан, - мене запевняють, ніби ви знаєте, хто ті люди, які так відчайдушно захищаються в цій печері. Іменем короля наказую сказати все, що вам відомо.

- Пане капітане, - відповів Бікара, - ви не повинні більше давати мені таких наказів: мене щойно звільнили від чесного слова, і я з'являюся до вас від імені цих людей.

- Повідомити, що вони здаються?

- Повідомити, що вони сповнені рішучості битися до останнього подиху.

- Скільки ж їх?

- Двоє.

- Їх двоє, і вони хочуть диктувати умови?

- Їх двоє, але вони вбили вже десятьох наших.

- Що ж це за люди? Титани?

- Більше. Ви пам'ятаєте історію бастіону Сен-Жерве*, пане капітане?

- Ще б пак! Четверо мушкетерів чинили опір там проти цілої армії.

- Так от, двоє з цих мушкетерів у печері.

- Як їх звати?

- Тоді їх звали Портосом і Арамісом. Тепер їх звуть пан д'Ербле і пан дю Валлон.

- Заради чого вони все це роблять?

- Вони утримують Бель-Іль для пана Фуке.

При згадці двох цих імен, прославлених імен Портоса й Араміса, серед солдатів пробіг захоплений шепіт.

- Мушкетери, мушкетери, - повторювали вони.

І у всіх цих відважних юнаків при думці про те, що їм доведеться битися з двома найславетнішими вояками старої армії, серце завмирало від жаху, змішаного із захопленням. І справді, ці чотири імені - д'Артаньян, Атос, Портос і Араміс - глибоко шанував кожен, хто носив шпагу, так само, як у давнину шанували імена Геракла, Тесея, Кастора і Поллукса.

- Дві людини! - вигукнув капітан. - І двома залпами вони вбили десять моїх офіцерів! Це неможливо, пане Бікара!

- Пане капітане, - відповів Бікара, - я не говорив вам про те, що з ними немає ще двох або трьох осіб; адже і в мушкетерів бастіону Сен-Жевре було троє або четверо слуг. Але повірте мені, я бачив цих людей, я був узятий ними в полон, я знаю, що вони являють собою; вони удвох в змозі винищити цілий корпус.

- Ми це побачимо, і дуже скоро. Увага, панове!

Після цієї відповіді ніхто не дозволив собі жодного слова: усі приготувалися беззаперечно коритися своєму начальнику.

Один Бікара зважився на останню спробу зупинити капітана.

- Пане, - сказав він напівголосно, - повірте мені, підемо своєю дорогою; ці двоє людей, ці два леви, на яких ми нападаємо, захищатимуться до останнього подиху. Вони вже вбили десятьох наших, вони вб'ють удвічі більше і закінчать тим, що вб'ють себе, але вони не здадуться. Що ми виграємо від такої перемоги?

- Ми виграємо, пане, те, - відповів капітан, - що захистимо себе від ганьби, яка неминуче впала б на нас, якби вісімдесят королівських гвардійців відступили перед двома заколотниками. Дослухавшись до ваших порад, я втрачу честь, а втративши честь, я зганьблю всю армію. Уперед!

І він перший попрямував до печери. Дійшовши до входу, капітан звелів солдатам зупинитися.

Він зробив це для того, щоб дати Бікару і його товаришам час розповісти докладніше про печеру, потім, коли йому здалося, що для знання обстановки отриманих відомостей цілком достатньо, він розділив свій загін на три взводи, які мали рухатися один за одним і вести вогонь в усіх напрямках. Безсумнівно, що під час цієї атаки можна втратити ще п'ять осіб, можливо, навіть десять, але, зрозуміло, справа скінчиться тим, що заколотників візьмуть, тому що іншого виходу з печери немає, і, зрештою, не зможуть же двоє перебити вісімдесят осіб.

- Пане капітане, - попросив Бікара, - дозвольте йти в голові першого взводу.

- Добре! - відповідав капітан. - Така честь належить вам по праву. Роблю вам цей подарунок.

- Дякую вам! - вимовив молодий чоловік з усією твердістю, властивою його роду.

- Беріть же шпагу!

- Я піду без зброї, пане капітане, я йду не для того, щоб убивати, я йду, щоб бути вбитим.

І, ставши попереду першого взводу, з непокритою головою і схрещеними на грудях руками, він виголосив:

- Уперед, панове!

CCLV. Пісня Гомера

Пора, однак, перенестися в інший стан і показати як бійців, так і обстановку, в якій відбувався цей бій. Араміс і Портос сховалися в печері Локмарія, де на них чекали троє бретонців і споряджений до плавання човен. Вони сподівалися протягнути його до моря, приховавши, таким чином, і приготування до втечі, і саму втечу. Поява лисиці і зграї собак змусила їх відмовитися від початкового плану і залишитися на місці.

Печера тягнулася приблизно на шістсот футів і виходила на укіс берега, що здіймався над крихітною бухтою. Колись - у ті часи, коли Бель-Іль називали ще Калонезом, - Локмарія була храмом, присвяченим язичницьким божествам, і в її таємничих гротах не раз відбувалися людські жертвоприношення.

У перший грот потрапляли по пологому спуску, низько нависаюче склепіння якого було утворено безладним нагромадженням скель. Нерівна, вся в тріщинах і ущелинах підлога і гостре каміння, що

стирчить зверху, погрожували на кожному кроці несподіваною небезпекою. Таких гротів, що послідовно опускалися в бік моря, в печері Локмарія було три. Вони з'єднувалися один з одним кількома грубими, вибитими в камені величезними сходами, поручнями для яких праворуч і ліворуч слугувала скеля.

В останньому гроті склепіння опускалося настільки низько і прохід ставав до того вузьким, що протягнути в цьому місці баркас було справою майже неможливою; борти його впиралися в стіни проходу. Але в моменти відчаю, що оволодів людиною, дерево, поступаючись людській волі, стає гнучким, а камінь - податливим.

На це і розраховував Араміс, коли, прийнявши нав'язаний йому бій, зважився на втечу, безсумнівно, небезпечну, оскільки не всіх облягаючих було вбито, небезпечну також і тому, що навіть за найсприятливішого збігу обставин належало бігти серед білого дня, на очах переможених, які, виявивши, яка нікчемна жменька втікачів, не забудуть, звісно, переслідувати переможців.

Після того, як двома залпами було знищено десять гвардійців, Араміс, який знав усі закутки печери, вирушив оглянути трупи вбитих, але оскільки дим заважав йому бачити, він обійшов мерців одного за одним і таким чином порахував втрати ворога. Повернувшись, він велів тягнути баркас далі, до великого каменя, що замикав своєю громадою рятівний вихід до моря.

Портос взявся обома руками за човен і почав щосили штовхати його вперед проходом; бретонці поспішно перекладали катки. Так спустилися вони в третій грот і дісталися до каменя, що перегороджував вихід.

Схопивши цей гігантський камінь біля основи, Портос уперся своїм могутнім плечем у вершину його і штовхнув камінь з такою неймовірною силою, що він затріщав. Зі склепіння посипалося сміття, піднялася ціла хмара пилу. Разом із пилом і сміттям упали також останки десяти тисяч поколінь морських птахів, гнізда яких так міцно ліпилися до скелі, наче їх пов'язував із нею цемент.

При новому поштовху Портоса камінь поступився і похитнувся. Упираючись спиною в найближчі скелі й натискаючи ногою, Портос вирвав його нарешті з купи вапняку, на якій спочивала і була закріплена його основа.

Після падіння каменю в печеру увірвалося сліпуче денне світло, і поглядам захоплених бретонців відкрилося синє море. Негайно ж разом із Портосом потягли вони баркас через цю останню барикаду. Ще сотня футів, і він зісковзне в океан.

Якраз у цей час прибув загін, розділений капітаном на взводи для рішучого штурму позиції втікачів.

Щоб захистити товаришів від раптового нападу, Араміс безперервно спостерігав за гвардійцями. Він бачив, як до них підійшло підкріплення, і, підрахувавши його чисельність, переконався з першого

погляду в неминучій загибелі, що загрожувала йому і його товаришам, якщо вони вплутаються в нову сутичку.

Але пускатися в море, відкриваючи ворогові доступ до печери, було б абсолютно безглуздо. Справді, світло, що проникало тепер у два останні гроти печери, видасть солдатам баркас, що наближається на ковзанках до бухти, і обох заколотників на відстані мушкетного пострілу, і перший же залп гвардійців якщо не вкладе всіх п'ятьох мореплавців, то, у всякому разі, залишить у човні пробоїни.

Ба більше, навіть якщо припустити, що баркасу і всім тим, хто в ньому перебуває, вдасться цього разу вислизнути від погоні, то чи не буде негайно подано сигнал тривоги? І чи не будуть негайно сповіщені про те, що трапилося, кораблі королівського флоту? І чи не буде нещасний човен, за яким ганяються морем і на який чатують на суші, захоплений ще до настання ночі? Шалено смикаючи своє засіяне сивиною волосся, Араміс закликав на допомогу і бога, і диявола.

Поманивши Портоса, який у цих клопотах із човном значив більше, ніж катки і бретонці, узяті разом, він зашепотів йому на вухо:

- Друже мій, до наших ворогів прибуло підкріплення.

- А, - спокійно відповів Портос. - Що ж нам тепер робити?

- Відновлювати бій було б дуже ризиковано.

- Ще б пак, - підтвердив Портос, - адже важко припустити, щоб одного з нас не вбили, ну а якщо вб'ють одного, то й інший, звісно, накладе на себе руки.

Портос вимовив ці слова з тим невигадливим героїзмом, який проявлявся в ньому щоразу, коли до цього був належний привід. Араміс відчув себе так, наче його вкололи в саме серце.

- Ні вас, ні мене не вб'ють, друже Портос, якщо ви зможете виконати план, яким я хочу поділитися з вами.

- Говоріть!

- Ці люди збираються спуститися в печеру.

- Так.

- Ми переб'ємо чоловік п'ятнадцять, не більше.

- Скільки ж їх? - запитав Портос.

- До них прибуло підкріплення в кількості сімдесяти п'яти осіб.

- Сімдесят п'ять і п'ять - отже, вісімдесят. Так!..

- Якщо вони стануть стріляти всі разом, то їхні кулі зрешетують нас в одну мить.

- Зрозуміло.

- Крім того, що від гуркоту пострілів можливі обвали.

- Тільки зараз уламок скелі роздер мені плече, - зауважив Портос.

- Ось бачите!

- Це сущі дрібниці.

- Давайте швидко приймемо рішення. Нехай наші бретонці продовжують котити човен до моря. А ми вдвох залишимося тут і охоронятимемо порох, мушкети і кулі.

- Але удвох, дорогий Араміс, нам ніколи не дати одночасно трьох пострілів, - простодушно сказав Портос, - справа зі стрільбою з мушкетів не вийде. Цей спосіб нікуди не годиться.

- Знайдіть інший.

- Знайшов! - вигукнув велетень. - Озброївшись залізним ломом, я сховаюся за виступом, і коли вони почнуть наближатися хвиля за хвилею, невидимий і невразливий, візьмуся бити по їхніх головах, завдаючи тридцять ударів за хвилину. Ну, що ви скажете про мій план? Чи подобається вам моя пропозиція?

- Чудово, дорогий друже, чудово. Я цілком схвалюю його, але ви налякаєте їх, і половина з них оточить печеру, щоб взяти нас змором. Нам потрібно знищити весь загін до останньої людини; досить одного, хто залишився в живих, і він нас погубить.

- Ви маєте рацію, друже мій, - але скажіть, як же заманити їх сюди?

- Не ворушачись, мій добрий Портос.

- Ну що ж! Замру і не поворухнуся, а коли вони зберуться всі разом?

- Тоді надайте діяти мені, у мене є думка.

- Якщо так і ваша думка гарна... а вона має бути гарною, ваша думка... я спокійний.

- У засідку, Портос, і ведіть рахунок вхідним.

- Ну а ви? Що ви збираєтеся робити?

- Про мене не турбуйтеся, у мене є свої турботи.

- Я чую голоси.

- Це вони. Займайте свій пост! Стійте так, щоб я міг дістати вас рукою і ви могли б почути мене.

Портос сховався в другому гроті, де було абсолютно темно. Араміс прослизнув у третій. Гігант тримав у руці лом вагою в п'ятдесят фунтів. Він з вражаючою легкістю орудував цим ломом, яким під час перетягування баркаса користувалися як важелем.

Тим часом бретонці продовжували котити човен до укосу.

Араміс, нагнувшись, намагаючись залишитися непоміченим, займався в освітленій частині печери якоюсь таємничою справою.

Почулася віддана на весь голос команда. Це був останній наказ капітана. Двадцять п'ять чоловік, минувши спуск, вбігли в перший грот і відкрили вогонь. Загриміло відлуння, засвистіли вздовж склепінь кулі, і густий дим затягнув печеру.

- Ліворуч, ліворуч! - кричав Бікара, який під час першої атаки помітив прохід, що з'єднував перший грот із другим; збуджений запахом пороху, він хотів спрямувати своїх людей у цей бік.

Взвод кинувся вліво; прохід ставав дедалі вужчим. Бікара, простягнувши руки, прирікаючи себе на неминучу смерть, ішов попереду солдатів.

- Живіше! Живіше! - кликав він. - Я вже розрізняю світло!..

- Бийте, Портосе! - замогильним голосом скомандував Араміс.

Портос зітхнув, але підкорився наказу. Залізна палиця впала на голову Бікара, і той був миттєво вбитий, так і не докінчивши розпочатої фрази. Жахливий важіль протягом десяти секунд десять разів піднявся і стільки ж разів опустився. Десять трупів залишилося перед Портосом.

Солдати нічого не бачили; вони чули крики, чули передсмертні хрипи, вони наступали на трупи, падали, піднімалися, натикалися один на одного, але все ще не розуміли, що відбувається. Невблаганна палиця, продовжуючи обрушуватися на голови королівських гвардійців, повністю знищила перший взвод, і це сталося настільки безшумно, що жодного звуку не долетіло до другого загону, який спокійно просувався вперед.

Солдати цього взводу, що наступав під командою самого капітана, зламали, втім, чахлу ялинку, що животіла на березі, і, зв'язавши її смолисті гілки в пучок, забезпечили начальника своєрідним смолоскипом.

Діставшись до другого грота, де Портос, подібно до біблійного ангела-месника, знищив усе, до чого доторкнулася його рука, перший ряд з жахом відступив. На стрілянину гвардійців ніхто не відповів жодним пострілом, а тим часом люди натрапили на купу трупів; вони йшли по крові в буквальному сенсі цього слова.

Портос усе ще ховався за своїм виступом.

Побачивши при хиткому світлі, що відкидається палаючою ялиною, картину цього приголомшливого побоїща і марно силкуючись зрозуміти, як же це сталося, капітан позадкував до виступу, за яким стояв Портос. Тієї ж миті гігантська рука, простягнувшись із темряви, схопила за горло нещасного капітана; капітан захрипів; його руки змахнули в повітрі, смолоскип випав із рук і згас, зашипівши в калюжі крові. За секунду тіло капітана шльопнулося поруч із згаслим смолоскипом. Ще один труп додався до гори трупів, що перегороджували солдатам шлях.

Усе це сталося з незбагненною таємничістю, немов за помахом чарівної палички. Солдати, що йшли слідом за капітаном, обернулися на його хрип. Вони побачили його розпростерті в повітрі руки, очі, що вилізли з орбіт; потім, коли смолоскип упав, усе занурилося в непроглядну темряву.

Несвідомо, мимоволі, інстинктивно лейтенант, який залишився живим, закричав:

- Вогонь!

Негайно ж затріщали, загриміли, загуркотіли, гучно віддаючись у печері, мушкетні постріли; зі склепінь почали падати уламки величезної величини. Печера на мить освітилася спалахами пострілів, але потім у ній стало ще темніше через дим, що застелив її. Настала повна тиша, яку порушував лише тупіт солдатів третього взводу, які входили в печеру.

CCLVI. Смерть титана

Поки Портос, який звик до навколишньої темряви й бачив у ній краще за всіх цих людей, що щойно прийшли з яскравого світла, озирався довкола, чекаючи на якийсь знак, що його міг би подати Араміс, він відчув, як його торкаються за плече, і слабкий, наче тихий подих, голос прелата прошепотів йому на вухо:

- Ходімо!

- О! - вимовив Портос.

- Шш!.. - ще тихіше зашепотів Араміс.

І серед криків третього взводу, який продовжував заглиблюватися в печеру, серед прокльонів солдатів, що залишилися неушкодженими, серед стогонів поранених і вмираючих, Араміс і Портос, не помічені ніким, прослизнули вздовж гранітних стін підземного коридору.

Араміс привів Портоса до третього, останнього гроту; тут він показав йому захований у заглибленні стіни невеликий бочонок із порохом. Поки Портос бив своєю палицею гвардійців, що наступали, Араміс встиг прикріпити до барильця гніт.

- Друже мій, - почав він, - ви візьмете цей бочонок і, коли я підпалю гніт, кинете його в наших ворогів. Чи зможете ви це зробити?

- Ще б пак! - відповів Портос.

І він підняв бочонок однією рукою:

- Підпалюйте!

- Зачекайте, нехай вони зберуться всі разом; а потім, потім, мій Юпітер, ви скинете на них вашу блискавку.

- Підпалюйте! - повторив Портос.

- А я, - продовжував Араміс, - я вирушу до наших бретонців і допоможу спустити баркас на воду. Отже, чекаю вас на березі. Кидайте ваш бочонок як слід - і негайно до нас!

- Запалюйте! - сказав ще раз Портос.

- Ви зрозуміли? - запитав Араміс.

- Ще б пак! - голосно розсміявся Портос, анітрохи, мабуть, не переймаючись, що цей сміх може долетіти до слуху ворогів. - Раз мені пояснили, значить, я зрозумів. Давайте ж ваш вогонь і ступайте.

Араміс вручив Портосу запалений трут. Той простягнув на прощання лікоть, оскільки руки його були зайняті. Потиснувши обома руками лікоть Портоса, Араміс, нагнувшись, прослизнув до виходу з печери, де його чекали троє веслярів.

Портос, залишившись один, безтрепетно підніс до гніту трут, що ледь тлів. Трут, ця мізерна іскорка, що приховує в собі жахливу пожежу, промайнув у темряві, наче світляк, стикнувся з гнітом і підпалив його; Портос своїм могутнім подихом роздмухав вогник; показалися язички полум'я.

Коли трохи розсіявся дим, при світлі гнітового гніту, що розгоряється і голосно потріскує, протягом однієї-двох секунд можна

було розрізнити все, що робиться в печері. Це було миттєве, але чудове видовище: блідий, закривавлений велетень з обличчям, осяяним полум'ям яскраво палаючого гніту.

Солдати не забарилися побачити його. Вони побачили також бочонок, який був у руках у цього велетня. Вони зрозуміли, що чекає на них. Тоді ці люди, охоплені жахом перед тим, що вже сталося, в жаху перед тим, що неминуче станеться, випустили всі разом передсмертний крик, від якого холоне кров.

Одні спробували втекти, але зустріли третій взвод, який перегородив їм шлях; інші почали клацати курками своїх незаряджених мушкетів, треті впали на коліна.

Два-три офіцери крикнули, звертаючись до Портоса, що обіцяють йому свободу, якщо він залишить їм життя. Лейтенант третього взводу наполегливо вимагав, щоб стріляли, але перед гвардійцями були їхні збожеволілі від страху товариші, які, немов живий заслін, прикривали собою Портоса.

Ми сказали вже, що печера висвітлилася всього на одну-дві секунди, які знадобилися Портосу, щоб роздмухати запалений ним від трута гніт. Але і цих секунд було достатньо, щоб погляду постала приголомшлива картина: насамперед велетень, що підноситься в темряві; потім, за десять кроків від нього, купа закривавлених, понівечених, понівечених, покалічених тіл, які ще здригаються в передсмертних конвульсіях, так що вся їхня маса була схожа на здихаючу в мороці ночі безформну потвору, боки якої все ще продовжує здихати згасаюче дихання. Кожен подих, що виходив з могутніх грудей Портоса і оживляв вогонь гніту, відносив у бік цієї скривавленої купи струмінь сірчаного диму, помережаний багряними відблисками полум'я, яке розгорялося.

Крім цієї центральної групи, тут можна було розрізнити й окремі, розкидані по всій печері, залежно від того, де цих нещасних наздогнала смерть і нещадна палиця, трупи гвардійців з розгорнутими, страшними ранами.

Над підлогою, вкритою кривавим місивом, здіймалися похмурі, блискучі, грубо вирізьблені колони, що тримали на собі склепіння печери, і їхні виразно видимі обриси складалися в єдине ціле з химерного поєднання світла й тіні.

Усе це можна було побачити при трепетному світлі палаючого гніту, прив'язаного до барильця з порохом, тобто при світлі своєрідного смолоскипа, який, висвітлюючи смерть, яка вже настала, віщував водночас і смерть, яка наступає.

Отже, це видовище тривало не довше однієї-двох секунд. У цей мізерно малий проміжок часу один з офіцерів третього взводу встиг зібрати біля себе вісьмох гвардійців, мушкети яких були заряджені, і наказав їм стріляти по Портосу через отвір, випадково виявлений у стіні. Але солдати тремтіли так сильно, що під час залпу троє з них, не

встоявши на ногах, впали, а кулі п'яти інших, просвистівши над склепінням, зачепили підлогу або подряпали стіни.

У відповідь на цю марну тріскотню пролунав оглушливий регіт; слідом за тим рука велетня повільно замахнулася, і в повітрі промайнув вогненний хвіст, схожий на слід, що його залишає зірка, яка падає. Бочонок, кинутий на відстань у тридцять кроків, перелетів через барикаду з трупів і впав серед волаючих солдатів, які, побачивши його, розпростерлися на підлозі.

Офіцер, який встиг збагнути, куди саме має впасти цей вогненний сніп, хотів підбігти до нього і вирвати гніт, перш ніж вогонь запалить порох. Але його самопожертва виявилася марною: зустрічні струмені повітря роздмухали полум'я; гніт, який, якщо його залишити наодинці з самим собою, тлів би ще не менше ніж п'ять хвилин, пожрався полум'ям, що розгорілося, протягом якихось тридцяти секунд; пекельний задум Араміса здійснився.

Скажені вихори, шипіння селітри і сірки, нестримна лавина вогню, страшний гуркіт - ось що послідувало за тими двома секундами, опис яких ми описали вище, ось що уподібнило печеру Локмарія печері злих духів з усіма прихованими в її надрах жахами.

Скелі розколювалися, як ялинові дошки під ударами сокири. Смерч вогню, диму, осколків зметнувся в самому центрі печери; піднімаючись, він ставав дедалі ширшим і ширшим. Потужні гранітні стіни, повільно нахиляючись, звалилися потім на пісок, який став знаряддям тортур: викинутий зі свого затверділого ложа, він міріадами нищівних піщинок встромлявся в обличчя солдатів.

Крики, крики, прокльони - усе вкрив нестерпний гуркіт. Усі три гроти печери перетворилися на якусь бездонну яму, в яку падало каміння, залізо, тріски, а також шматки людських тіл. Останніми - оскільки вони були найлегшими - впали сюди попіл із піском. Вони одягнули цю похмуру могилу стількох людей сіруватим, димлячим саваном.

Шукайте тепер у цьому розпеченому склепі, у цьому підземному вулкані, шукайте королівських гвардійців у їхніх синіх, розшитих срібним галуном камзолах! Шукайте офіцерів, що виблискують золотом, шукайте зброю, якою вони сподівалися захистити себе, шукайте каміння, що вбило їх, шукайте землю, яку вони зневажали!

Одна-єдина людина зробила з усього цього хаос, більш безладний, більш дикий, більш жахливий, ніж той, що існував за годину до тієї миті, коли в бога з'явилася думка створити цей світ. Три гроти перестали існувати, і від них нічого не залишилося, нічого, у чому творець міг би впізнати своє власне творіння.

Портос же, кинувши бочонок пороху в гущу ворогів, пустився тікати, слідуючи вказівкам Араміса, і досяг останнього грота, до якого проникали і повітря, і світло, і сонячні промені. Тільки-но він повернув за ріг, що відокремлював третій грот від останнього коридору, як

побачив за сто кроків від себе баркас, що погойдувався на прибережних хвилях, - там були його друзі, там на нього чекала свобода, там було життя, завойоване перемогою.

Ще шість його величезних стрибків, і він вибереться з-під склепінь печери; а коли він опиниться поза печерою, ще два-три могутніх зусилля, і він добіжить до заповітного човна. Раптово він відчув, що коліна його підгинаються, що ноги починають йому відмовляти.

- О, о! - пробурмотів він здивовано. - Знову ця втома долає мене; я не можу зрушити з місця. Що ж поробиш?

Араміс крізь отвір у стіні бачив його; він не міг зрозуміти, що ж змусило Портоса зупинитися, і крикнув йому:

- Швидше, Портосе, швидше, швидше!

- О! Не можу! - відповів Портос, марно напружуючи м'язи.

Вимовивши ці слова, він упав на коліна, але, вхопившись могутніми руками за ближні камені, знову встав на ноги.

- Швидше, швидше! - повторював Араміс, нагинаючись над бортом човна в бік берега, нібито для того, щоб допомогти Портосу.

- Я тут, - тихо сказав Портос, збираючи всі сили, щоб зробити хоч крок уперед.

- Заради бога, Портосе! Швидше, швидше, зараз бочонок вибухне.

- Поспішайте, монсеньйоре, поспішайте! - кричали бретонці.

А Портос тим часом повертався то в один бік, то в інший, немов метався уві сні.

Але було вже пізно: пролунав вибух, розсілася тріщинами земля; дим, що вирвався через широкі щілини, закрив небо; відійшло море, немов би відігнане шаленим поривом вогню, що вириснув із зіву печери, немов з пащі величезного невідомого чудовиська; човен віднесло кроків на п'ятдесят у море; ближні стрімчаки затріщали біля основи і стали розвалюватися на частини, як відколюються під дією клинів, що їх вганяють, величезні брили мармуру; частина склепіння печери злетіла високо в небо, начебто хтось зверху підняв цю масу каміння; зелено-рожевий вогонь сірки і чорна лава землі та рідкої глини зіткнулися на мить і ніби билися між собою під величним куполом диму; захиталися, потім стали хилитися і, нарешті, звалилися скелі - вибух не зміг одразу зсунути їх з тих підстав, на яких вони спочивали стільки століть; вклонившись одне одному, наче повільні й поважні старці, вони простяглися навіки у своїх нещасних могилах.

Ця жахлива катастрофа повернула Портосу сили. Він піднявся на ноги - гігант між гігантами. Але коли він пробігав між гранітними чудовиськами, що стояли суцільною стіною по обидва боки, вони, втративши підтримку ззовні, почали з гуркотом руйнуватися навколо цього новоявленого титана, здійнятого, здавалося, небом на скелі, які він щойно зметнув у це саме небо.

Портос відчував, як під його ногами тремтить земля, що роздирається на частини. Він простягнув праворуч і ліворуч свої могутні

руки, щоб утримати каміння, що падало на нього. Його долоні вперлися в гігантські брили; він пригнув голову, і на його спину навалилася ціла гранітна скеля.

На мить руки Портоса подалися під непомірною вагою; але цей Геркулес зібрався з силами, і стіни в'язниці, готової вже поглинути його, мало-помалу розсунулися і дали йому випрямитися. Немов демон, він стояв в оточенні хаосу потужних гранітних брил. Але, розсуваючи стіни, що тиснули на нього з боків, він тим самим позбавив точки опори моноліт, що лежав у нього на плечах. Цей вантаж придавив його і повалив на коліна. Брили, що знаходилися по обидва боки і на короткий час розсунуті нелюдською напругою його тіла, знову стали зближуватися і приєднали свою вагу до ваги величезного каменя, якого і одного було б абсолютно достатньо, щоб розчавити десяток людей.

Велетень упав, навіть не звернувшись по допомогу; він упав, відповідаючи Арамісу словами, сповненими бадьорості й надії, бо на одну мить він і справді, покладаючись на фортецю своїх сталевих м'язів, міг сподіватися на порятунок, на те, що йому вдасться струсити з себе цю потрійну вагу колосальних уламків. Але Араміс побачив, що брила опускається дедалі нижче й нижче; напружені в останньому зусиллі, знесилені руки Портоса почали згинатися, плечі, подерті об камінь, поникли.

Араміс у розпачі рвав на собі волосся.

- Портос! Портос! - кричав він. - Портосе, де ти? Відповідай!

- Тут, тут! - шепотів Портос згасаючим голосом. - Терпіння, друже, терпіння!

Він ледве зміг закінчити останнє слово: сила прискорення збільшила вагу; величезна скеля навалилася, придавлена двома іншими, і Портос опинився похованим у склепі, утвореному цими трьома гігантськими брилами.

Почувши передсмертні слова друга, Араміс зіскочив на берег. За ним пішли двоє бретонців, які прихопили із собою залізний лом. Третій залишився сторожити човен. Стогони, що долинали з-під купи каміння, вказували їм шлях.

Араміс, палкий, піднесений, юний, як у двадцять років, кинувся до цих трьох брил і руками, ніжними, як у жінки, за допомогою якоїсь сили, що чудом вселилася в нього, підняв один із кутів цієї величезної надгробної плити. У темряві глибокої ями він побачив очі свого друга, що ще не встигли потьмяніти, якому піднятий на мить вантаж дозволив вільно зітхнути. Негайно ж обидва бретонці взялися за лом. До них приєднався й Араміс, і їхні зусилля були спрямовані не на те, щоб підняти цю брилу, а на те, щоб утримати її хоча б у тому положенні, яке їй надав Араміс. Усе, однак, було марно. З криком відчаю, повільно поступаючись непосильній для них вазі, вони не змогли втримати скелю, і вона лягла на колишнє місце. Портос, бачачи всю безплідність цієї боротьби, глузливо промовив останні у своєму житті слова:

- Надто важко.

Після цього очі його згасли і самі собою закрилися, обличчя вкрилося мертвотною блідістю, руки витягнулися, і титан, випустивши останній подих, розпростерся на своєму кам'яному ложі. Разом з ним опустилася і гранітна брила, яку він тримав на собі до останньої хвилини.

Араміс і бретонці кинули лом, і він покотився по надгробному каменю.

Блідий як полотно, обливаючись потом, задихаючись, Араміс став прислухатися. Груди його стискало немов у лещатах, серце, здавалося, ось-ось розірветься. Нічого більше! Ні звуку! Велетень заснув вічним сном. Бог приготував йому гробницю за зростом.

CCLVII. Епітафія Портосу

Араміс, безмовний, похолоділий, розгублений, наче боязлива дитина, тремтячи, піднявся з каменя.

Християнин не може ступити ногою на могилу.

Але, знайшовши в собі сили встати на ноги, він не мав сил іти. Здавалося, що разом із Портосом померло щось і в ньому.

Бретонці оточили його і, взявши на руки, віднесли в човен. Поклавши його на лавку біля керма, вони налегли на весла, вважаючи за краще не піднімати вітрила з побоювання, що він може їх видати.

На всьому рівному просторі, там, де колись була печера Локмарія, на всьому плоскому тепер узбережжі лише єдине підвищення зупиняло на собі погляд. Араміс не міг відірвати від нього очей, і в міру того, як вони виходили у відкрите море, ця горда й загрозлива скеля, здавалося йому, випростається, як зовсім нещодавно випростаював свої плечі Портос, і піднімає до неба непереможну, закинуту в сміху голову, схожу на голову чесного й доблесного друга, найсильнішого з чотирьох і все ж таки першого, якого смерть забрала з собою.

Химерна доля цих вилитих із бронзи людей! Найпростіший простодушний з них виявився соратником найхитромудрішого; фізичну силу вів за собою гнучкий і виверткий розум; і у вирішальну мить, коли лише сила людських м'язів могла врятувати і тіло, і душу, камінь, скеля, брутальна сила здолали м'язи і, навалившись на тіло, вигнали з нього душу.

Гідний Портос! Народжений, щоб надавати допомогу іншим, завжди готовий до самопожертви заради порятунку слабких, наче бог наділив його фізичною силою лише для цього одного, він і помираючи думав тільки про те, щоб виконати умови договору, що зв'язав його з Арамісом, договору, піднесеного йому Арамісом без його попередньої згоди, договору, про який він довідався лише для того, щоб покласти на себе тягар страшної відповідальності.

Шляхетний Портос! До чого замки, забиті дорогоцінними меблями, ліси, багаті дичиною, ставки, що кишать рибою, і підвали, які не вміщають скарбів! До чого лакеї в роззолочених лівреях і серед них Мушкетон, гордий твоєю довірою? О шляхетний Портос, ревний збирач скарбів, чи варто було віддавати стільки сил у прагненні потішити й позолотити твоє життя, щоб згаснути на безлюдному березі океану під німоні крики птахів, з кістками, подрібненими бездушним каменем? Чи потрібно було, шляхетний Портосе, збирати стільки золота, щоб на твоєму надгробку не було навіть двовірша, складеного жебраком поетом?!

Доблесний Портос! Ти і зараз ще спиш, забутий, загублений під скелею, яку навколишні пастухи вважають верхньою плитою долмена.

І стільки мерзлякуватого вересу, стільки моху, що його пестять гіркі вітри з океану, стільки лишайників спаяли цю гробницю із землею, що жодному мандрівникові ніколи не спаде на думку думка, ніби цю гранітну брилу могли втримати плечі смертного.

Араміс, такий самий блідий, такий самий заціпенілий, такий самий пригнічений, дивився, доки не згас останній промінь сонця, на берег, що зникав на обрії. Жодного слова не злетіло з його вуст, жодного зітхання не вирвалося з його грудей. Забобонні бретонці з трепетом дивилися на нього. Це мовчання не було мовчанням людини, воно було мовчанням статуї.

Коли з неба сірими хвилями почав спускатися сутінок, на човні підняли маленьке вітрило; розправлене бризом, воно розправилося, наповнилося і стрімко понесло човен від берега; повернувшись носом у той бік, де Іспанія, він сміливо попрямував уперед, у багату страшними бурями Гасконську затоку.

Але вже за півгодини веслярі, яким тепер нічого було робити і які, нахилившись над бортом і приклавши руку до очей, заходилися вдивлятися в морську далечінь, помітили білу крапку, що з'явилася на обрії; вона здавалася такою ж нерухомою, як чайка, яка мирно хитається на незримих хвилях.

Але що здавалося нерухомим для звичайного ока, то стрімко наближалося для досвідчених очей моряків; що здавалося застиглим на водній поверхні, то насправді пінило зустрічні хвилі.

Деякий час, бачачи глибоке заціпеніння, в якому перебував їхній пан, бретонці не наважувалися потурбувати його; вони обмежувалися тривожними поглядами й напівголосно висловленими один одному здогадками. І справді, Араміс, завжди такий діяльний, такий спостережливий, чиї очі, як очі рисі, були незмінно насторожі й уночі бачили ліпше, ніж удень, Араміс впав у якусь дрімоту відчаю.

Так минула добра година. За цей час стало помітно темніше, але й корабель настільки наблизився, що Генек, один із трьох моряків, наважився доволі голосно сказати:

- Монсеньйор, за нами женуться!

Араміс нічого не відповів. Корабель підходив усе ближче і ближче. Тоді моряки за наказом свого старшого, Іва, прибрали вітрило, щоб єдина крапка, що виднілася над поверхнею океану, перестала приковувати до себе погляди переслідувачів. На кораблі, навпаки, вирішили прискорити хід: на верхівках щогл з'явилося два нових вітрила.

На жаль, був один із найкращих і найдовших днів у році, і до того ж ніч, що йшла на зміну цьому злощасному дню, обіцяла бути місячною. У корабля, що гнався за човном, попереду було ще півгодини сутінків і потім ціла ніч із повним місяцем на небі.

- Монсеньйоре, монсеньйоре, ми загинули! - заговорив господар баркаса. - Вони, як і раніше, бачать нас, хоч ми і прибрали вітрило.

- Це не дивно, - пробурмотів один із матросів. - Кажуть, що за допомогою диявола ці окаянні городяни змайстрували якісь штуки, завдяки яким вони бачать здалеку так само добре, як зблизька, і вночі так само, як удень.

Араміс узяв із дна човна зорову трубу, що лежала біля його ніг, і, наставивши її на корабель, мовчки вручив матросу.

- Поглянь, - запропонував він.

Матрос вагався.

- Заспокойся, - промовив єпископ, - у цьому немає жодного гріха; ну а якщо ти все ж думаєш, що він є, я беру його на себе.

Матрос приклав до ока трубу і скрикнув. Йому здалося, що корабель, який перебував на гарматний постріл, якимось дивом, одним стрибком, подолав відстань, що розділяла їх. Але, відірвавши від ока трубу, він зрозумів, що корвет залишався на тому ж місці, що й раніше.

- Отже, - здогадався матрос, - вони бачать нас так само, як ми їх.

- Звісно, - підтвердив Араміс.

І знову впав у колишню байдужість.

- Як! Вони бачать нас? - ахнув господар баркаса Ів. - Неможливо!

- Візьми, хазяїне, і подивися, - сказав Іву матрос.

І він передав йому зорову трубу.

- Монсеньйор упевнений, - запитав Ів, - що диявол тут ні до чого?

Араміс знизав плечима.

Ів подивився в трубу.

- О монсеньйор! - вигукнув він. - Вони так близько, мені здається, що я до них зараз доторкнуся. Там принаймні двадцять п'ять осіб! Ах, я бачу попереду капітана. Він тримає таку саму трубку, як ця, і дивиться на нас... Ах, він обертається, він віддає якийсь наказ; вони викочують гармату, вони заряджають її, вони наводять її на нас... Боже милостивий! Вони стріляють!

І машинальним рухом Ів відняв від ока трубу; предмети, відкинуті вдалечінь до обрію, постали йому у своєму справжньому вигляді.

Корабель був ще приблизно на відстані льє; але маневр, про який повідомив Ів, від цього не став менш грізним.

Легка хмарка диму з'явилася біля основи вітрил; вона була порівняно з вітрилами блакитного кольору і здавалася блакитною квіткою, що розпускається на очах. Слідом за тим, на відстані милі від човна, ядро збило гребені з кількох хвиль, пробуравило білий слід на поверхні моря та зникло наприкінці прокладеної ним борозни, таке саме нешкідливе, як камінчик, який школяр кидає заради забави, а він підстрибує кілька разів над водою. Це були одночасно і попередження, і загроза.

- Що робити? - запитав Ів.

- Нас потоплять, - сказав Генек, - відпустіть нам наші гріхи, монсеньйоре.

І моряки стали на коліна перед єпископом.

- Ви забуваєте, що вас бачать, - промовив Араміс.

- Ваша правда, монсеньйоре, - засоромившись своєї слабкості, відповіли на це бретонці. - Наказуйте, монсеньйоре, ми готові віддати за вас наше життя.

- Почекаємо, - промовив Араміс.

- Як це?

- Так, почекаємо; невже для вас не зрозуміло, що, спробуй ми сховатися, нас, як ви самі сказали, потоплять?

- Але завдяки темряві нам, можливо, вдасться все ж таки піти непоміченими?

- О, - вимовив Араміс, - у них є, звичайно, запас грецького вогню, і з його допомогою нам не дадуть вислизнути.

І майже одразу ж, наче на підтвердження слів Араміса, з корабля повільно здійнялася нова хмара диму, із середини якої вилетіла вогняна стріла; описавши в повітрі круту дугу на кшталт веселки, вона впала на воду і, незважаючи на це, продовжувала горіти, висвітлюючи простір діаметром у чверть льє.

Бретонці з жахом переглянулися.

- Ось бачите, - зауважив Араміс, - я говорив, що найкраще почекати на їхнє прибуття.

Весла випали з рук моряків, і човен, переставши рухатися, захитався на гребенях хвиль.

Стало зовсім темно; корабель продовжував наближатися. З настанням темряви він, здавалося, подвоїв швидкість ходу. Час від часу, немов шуліка, що піднімає над гніздом голову на закривавленій шиї, він перекидав через борт струмінь страшного грецького вогню, що падав посеред океану і палав сліпуче білим полум'ям.

Нарешті корабель підійшов на відстань мушкетного пострілу. На його палубі в повному складі вишикувалася команда; люди були озброєні до зубів; біля гармат завмерли каноніри, диміли запалені ґноти. Можна було подумати, що цей корабель має напасти на фрегат і битися з сильнішим за силою супротивником, а не захопити човен із чотирма людьми, що сидять у ньому.

- Здавайтеся! - крикнув у рупор командир корабля.

Бретонці подивилися на Араміса. Араміс кивнув головою.

Ів начепив на багор білу ганчірку, що замайоріла на вітрі. Це означало те саме, що спустити прапор. Корабель мчав, як скаковий кінь. З нього знову викинули ракету; вона впала за двадцять кроків від баркаса і освітила його яскравіше, ніж сонячний промінь у розпал дня.

- За першої спроби до опору, - попередив командир корабля, - стріляємо!

Солдати взяли мушкети напоготові.

- Адже ми говоримо, що здаємося! - крикнув Ів.

- Живими, живими, капітане! - гаркнуло кілька збуджених солдатів. - Треба їх узяти живими!

- Так, так, живими, - підтвердив капітан.

І, обернувшись до бретонців, він додав:

- Вашому життю, друзі мої, ніщо не загрожує; це стосується тільки пана д'Ербле.

Араміс непримітно для оточуючих здригнувся. На одну мить погляд його, зупинившись на одній точці, хотів виміряти, здавалося, глибину океану, поверхня якого була освітлена останніми спалахами грецького вогню.

- Ви чуєте, монсеньйоре? - запитали бретонці.

- Так.

- Що будемо робити?

- Приймайте умови.

- А ви, монсеньйоре?

Араміс нахилився над бортом човна й опустив свої тонкі білі пальці в зеленкувату морську хвилю, якій він усміхнувся, як другу.

- Приймайте умови! - повторив він.

- Ми приймаємо ваші умови, - сказали бретонці, - але що нам буде запорукою, що ви стримаєте свою обіцянку?

- Слово французького дворянина, - відповів офіцер. - Клянуся моїм званням і моїм ім'ям, що життя всіх вас, за винятком життя пана д'Ербле, у безпеці. Я лейтенант королівського фрегата «Помона», і моє ім'я Луї-Констан де Пресіньї.

Араміс, який уже схилився над бортом, уже наполовину висунувся з човна, раптом різким рухом підняв голову, став на повний зріст і з очима, що загорілися, і посмішкою на губах вимовив таким тоном, ніби віддавав наказ:

- Подайте трап, панове!

Йому корилися.

Вхопившись за мотузкові поручні трапа, Араміс першим піднявся на корабель; моряки, які очікували побачити на його обличчі страх, були невимовно здивовані, коли він упевненими кроками підійшов до капітана і, пильно подивившись на нього, зробив рукою таємничий і

нікому не відомий знак, побачивши який, офіцер зблід, здригнувся і опустив голову.

Тоді, не кажучи ні слова, Араміс підняв ліву руку до очей командира і показав йому дорогоцінний камінь на персні, що прикрашав безіменний палець його лівої руки. Роблячи цей жест, Араміс, сповнений крижаної, мовчазної і зарозумілої величі, був схожий на імператора, який простягає руку для поцілунку.

Командир, який на мить підняв голову, знову схилився перед ним із виразом найглибшої шанобливості. Потім, простягнувши руку до корми, де містилася його каюта, він відійшов убік, щоб пропустити вперед Араміса. Троє бретонців, які піднялися на палубу корабля слідом за своїм єпископом, з подивом переглядалися. Весь екіпаж мовчав.

Через п'ять хвилин командир викликав свого помічника, який одразу ж з'явився до нього, і наказав тримати курс на Коронь*.

Поки виконували цей наказ командира, Араміс знову з'явився на палубі і сів біля самого борту.

Настала ніч, місяць ще не з'явився на небі, і було темно, але Араміс, проте, наполегливо дивився в той бік, де знаходився Бель-Іль. Тоді Ів підійшов до командира, який знову обійняв свій пост на містку, і тихо, з боязкістю в голосі звернувся до нього із запитанням:

- Куди ми йдемо, капітане?

- Ми йдемо згідно з бажанням монсеньйора, - відповів офіцер.

Араміс провів ніч на палубі, притулившись до борту.

Наступного дня Ів, підійшовши до нього, подумав, що ніч, напевно, була дуже сирою, бо дерево, до якого була притулена голова єпископа, було мокрим, як від роси. Хто знає! Чи не була ця роса першими сльозами, що пролилися з очей Араміса? Яка ж іще епітафія могла б зрівнятися з цією, славний Портосе!

CCLVIII. Дозор пана де Жевра

Д'Артаньян не звик до опору такого роду, як той, з яким він щойно зустрівся. Ось чому він прибув у Нант у стані крайнього роздратування. Роздратування в цієї могутньої людини проявлялося в стрімкому натиску, проти якого досі могли встояти лише деякі, чи то королі, чи то титани.

Д'Артаньян - збожеволілий, тремтячий від гніву - негайно ж попрямував до замку і заявив, що йому потрібно пройти до короля. Було близько сьомої години ранку, але з часу прибуття в Нант король вставав дуже рано.

Дійшовши до відомого нам коридору, д'Артаньян зустрівся з паном де Жевром, який дуже чемно зупинив капітана, просячи не говорити занадто голосно, щоб не розбудити короля.

- Король спить? - запитав д'Артаньян. - Не стану його турбувати. Як ви вважаєте, о котрій годині він прокинеться?

- Приблизно години за дві; король працював усю ніч.

Д'Артаньян повернувся о пів на десяту. Йому сказали, що король снідає.

- Ось і чудово, - посміхнувся він, - я переговорю з його величністю за столом.

Пан де Брієнн повідомив д'Артаньяну, що король не бажає, щоб його турбували за їжею, і велів нікого не впускати, поки він не встане з-за столу.

- Але ви, мабуть, не знаєте, пане секретар, - сказав д'Артаньян, косо поглядаючи на де Брієнна, - що мені дано дозвіл входити до короля в будь-яку годину дня і ночі.

Брієнн м'яко взяв капітана під руку:

- Тільки не в Нанті, дорогий пане д'Артаньян; на час цієї подорожі король змінив заведені раніше порядки.

Д'Артаньян, трохи охолонувши, запитав, о котрій годині король встане з-за столу.

- Невідомо, - відповів Брієнн.

- Як це невідомо? Що це означає? Невідомо, скільки часу їстиме король? Зазвичай він проводить за столом годину, але якщо повітря Луари сприяє апетиту, готовий припустити, що сніданок його величності триватиме години півтори. Вважаю, що цього цілком достатньо. Отже, я почекаю його тут.

- Вибачте, дорогий пане д'Артаньян, але велено в цей коридор нікого не впускати, і заради цього я тут і чергую.

Д'Артаньян відчув, як кров - уже вдруге - кинулася йому в голову. Він швидко вийшов, щоб не ускладнити справи якимось різким випадом.

Вийшовши назовні, він почав розмірковувати.

«Король, - сказав він собі, - не хоче бачити мене, це безперечно; він сердиться, цей юнак. Він боїться слів, які, можливо, йому довелося б вислухати від мене. Так, але в цей самий час беруть в облогу Бель-Іль, хапають або навіть убивають моїх друзів... Бідний Портос! Що стосується високоповажного Араміса, то в нього напоготові достатньо хитромудрих вивертів, і за нього я спокійний... Але ні, ні, і Портос ще зовсім не інвалід, і Араміс - не старий хрич, що вижив з розуму... Один своєю силою, інший своєю хитрістю зададуть роботу солдатам його величності. Хто знає? Можливо, ці два сміливці знову влаштують для науки християнському монарху другий бастіон Сен-Жерве?.. Я не впадаю у відчай. У них є і гармати, і гарнізон. І все ж, - продовжував д'Артаньян, похитавши головою, - мені здається, що для них було б краще, якби мені вдалося припинити цю боротьбу. Якби справа стосувалася особисто мене, я не став би зносити ні зневажливого ставлення, ні зради з боку короля; але заради друзів я готовий витерпіти і грубість, і образу, і все

що завгодно. Чи не піти до Кольбера? Ось людина, яку я повинен тримати в постійному страху. Ну що ж, йдемо до Кольбера!»

І д'Артаньян рішуче вирушив у дорогу. Прийшовши до міністра, він дізнався, що Кольбер перебуває в Нантському замку, у короля.

- Чудово! - вигукнув він. - Ось і знову настали ті часи, коли я без кінця міряв кроками паризькі вулиці від де Тревіля до кардинала, від кардинала до королеви, а від королеви до Людовика Тринадцятого. Ось уже справді: люди, старіючи, повертаються до дитинства. У замок!

І він повернувся в замок. Звідти виходив пан де Ліон. Він простягнув д'Артаньяну обидві руки і повідомив, що король буде зайнятий увесь вечір, навіть усю ніч і що віддано наказ нікого до нього не впускати.

- Навіть, - вигукнув д'Артаньян, - капітана, який приймає пароль? Це нечувано!

- Навіть капітана, який приймає пароль, - підтвердив де Ліон.

- Раз так, - сказав ображений до глибини душі д'Артаньян, - раз капітану мушкетерів, який завжди мав доступ до спальні його величності, заборонено вхід до королівського кабінету або їдальні, це означає, що король або помер, або піддав опалі свого капітана. В обох випадках цей капітан йому більше не потрібен. Будьте люб'язні, пане де Ліон, піти до короля, раз ви в милості, і без натяків доповісти йому, що я прошу про відставку.

- Д'Артаньян, стережіться! - зупинив його де Ліон.

- Ідіть, заради дружби до мене.

І він тихенько підштовхнув його до дверей королівського кабінету.

- Іду, - поклонився де Ліон.

В очікуванні його повернення д'Артаньян почав ходити великими кроками коридором.

Ліон повернувся.

- Що ж сказав король? - запитав д'Артаньян.

- Він сказав: «Добре», - відповів Ліон.

- Сказав: «Добре»! - розлютився капітан. - Значить, він приймає мою відставку? Чудово! Ось я і вільний! Я городянин, пане де Ліон; до приємного побачення, пане де Ліон! Прощавай, замчику, прощавай, коридоре, прощавай, передня короля! Городянин, який нарешті вільно зітхне, вітає вас!

Із цими словами капітан вискочив із тераси на сходи, ті самі, на сходинках яких він знайшов уривки записки Гурвіля. За п'ять хвилин він входив до готелю, де, за звичаєм усіх вищих військових чинів, розквартированих у замку, він найняв, як тоді казали, приватну квартиру.

Але замість того щоб скинути з себе плащ і шпагу, він оглянув свої пістолети, висипав гроші у великий шкіряний гаманець, послав по своїх коней, які перебували в стайні при замку, і віддав розпорядження готуватися до від'їзду у Ванн, куди хотів дістатися протягом ночі.

Усе було виконано згідно з його бажанням. Але о восьмій годині вечора, коли він сідав уже на коня, перед готелем з'явився де Жевр і з ним дванадцять гвардійців.

Д'Артаньян побачив краєчком ока і тринадцять вершників, і тринадцять коней, але, зробивши вигляд, що нічого не помітив, продовжував як ні в чому не бувало влаштовуватися в сідлі. Де Жевр під'їхав до нього.

- Пане д'Артаньян! - голосно окликнув він мушкетера.

- А, пане де Жевр, добрий вечір!

- Ви, здається, сідаєте в сідло?

- Навіть більше, я вже сів, як бачите.

- Добре, що я встиг вас застати!

- Ви мене шукаєте?

- Боже мій... так!

- Б'юся об заклад, що за наказом короля.

- Так.

- Як два чи три дні тому я розшукував пана Фуке.

- О!

- Невже ви збираєтеся церемонитися зі мною? Зайвий клопіт! Скажіть відразу, що ви мене заарештуєте.

- Заарештую вас? Боже мій, ні!

- У такому разі чому ви приходите до мене з дванадцятьма вершниками?

- Я їду з дозором.

- Непогано! І, їдучи з дозором, прихоплюєте мене?

- Я вас аж ніяк не прихоплюю, а зустрічаю і прошу їхати зі мною.

- Куди?

- До короля.

- Прекрасно! - глузливо кинув д'Артаньян. - Значить, король нарешті звільнився від справ?

- Заради бога, дорогий капітане, - тихо сказав де Жевр мушкетеру, - не компрометуйте себе без потреби; солдати вас чують.

Д'Артаньян розсміявся:

- Їдемо! Заарештованих поміщають між шістьма першими і шістьма другими солдатами.

- Але оскільки я вас не беру під арешт, ви поїдете, якщо вам буде завгодно, за мною.

- З вашого боку, пане, це вельми чемно, і ви маєте рацію; якби мені довелося їздити дозором навколо вашої приватної квартири, то я був би з вами чудово чемний - можу вас запевнити в цьому. Тепер зробіть мені наступну люб'язність. Чого хоче король?

- О, король розлючений!

- Ну, раз король потрудився розлютитися, він із таким самим успіхом потрудиться заспокоїтися, ось і все. Повірте, я від цього не помру.

- Звичайно... але...

- Мене пошлють скласти компанію цьому бідному пану Фуке? Чорт забирай! Пан Фуке порядна людина. Ми з ним порозуміємося, клянуся вам!

- Ось ми і прибули, - оголосив де Жевр. - Заради бога, капітане, зберігайте спокій у присутності короля!

- До чого ж ви, пане, люб'язні зі мною! - усміхнувся д'Артаньян, дивлячись де Жевру в обличчя. - Мені говорили, ніби ви дуже не проти приєднати моїх мушкетерів до ваших гвардійців; цього разу випадок начебто сприяє цьому.

- Боже мене упаси скористатися ним, капітане!

- Чому?

- З дуже багатьох причин, і потім, якби я зайняв ваше місце після того, як узяв вас під арешт...

- А, ви зізнаєтеся, що взяли мене під арешт?

- Ні, ні!

- Ну, нехай буде по-вашому - зустріли... Якщо, як ви кажете, ви займете моє місце після того, що зустріли мене під час дозору...

- Ваші мушкетери під час першої ж навчальної стрільби через помилку вистрілять у мій бік.

- Не стану цього заперечувати. Вони мене дуже люблять!

Жевр, попросивши д'Артаньяна пройти вперед, повів його прямо до дверей кабінету, де король уже чекав мушкетера. Тут Жевр з д'Артаньяном зупинилися, причому Жевр став за спиною свого колеги. Було чітко чути, як король голосно розмовляє з Кольбером. Стоячи кілька днів тому в тій самій передній, Кольбер міг чути, як король голосно розмовляв із д'Артаньяном.

Тим часом гвардійці де Жевра залишалися, не поспішаючи, перед головною брамою замку, і по місту поповзли чутки про те, що за наказом короля щойно заарештовано капітана мушкетерів.

Солдати д'Артаньяна, почувши про це, хвилювалися; все нагадувало добрі старі часи Людовика XIII і де Тревіля; збиралися купки збуджених людей; мушкетери юрмилися на сходах; знизу, з двору, здіймалося бурчання, схоже на гучне зітхання хвиль під час припливу; це бурчання докочувалося до верхніх поверхів замку.

Де Жевр явно тривожився. Не відриваючись, дивився він на гвардійців, яких обсипали запитаннями схвильовані мушкетери. Гвардійці перебудувалися і від'їхали вбік. Вони також починали проявляти занепокоєння.

Д'Артаньяна, зрозуміло, все це турбувало далеко не такою мірою, як де Жевра, командира гвардійців. Увійшовши в передню, він сів біля вікна і, стежачи своїм орлиним поглядом за всім, що відбувається внизу, жодного разу навіть не повів бровою.

Від нього не сховалися ознаки дедалі більшого хвилювання, викликаного чуткою про його арешт гвардійцями. Він передбачав

момент, коли станеться вибух, а його передбачення, як відомо, вирізнялися великою прозорливістю.

«Чорт забирай, але ж було б кумедно, - подумав він, - якби сьогодні ввечері мої преторіанці проголосили мене королем Франції. Ось коли б я посміявся!»

Але в найбільш напружений момент усе разом стихло. Гвардійці, мушкетери, офіцери, солдати, нарікання і збудження - все поникло, зникло, розтануло; ні бурі, ні загрози, ні бунту. Кілька слів заспокоїли хвилі, що розгулялися. Король велів Брієнну крикнути в натовп:

- Тихіше, панове, ви заважаєте королю!

Д'Артаньян зітхнув.

«Звичайно, - сказав він собі. - Нинішні мушкетери - не рівня тим, що були за його величності короля Людовіка Тринадцятого. Звичайно!»

- Пане д'Артаньян, до короля! - оголосив придворний лакей.

CCLIX. Король Людовик XIV

Король сидів у кабінеті спиною до входу. Прямо перед ним було дзеркало, у якому, не відриваючись від перегляду паперів, він міг бачити всіх, хто входив до нього. Коли увійшов д'Артаньян, він нічим не показав, що помітив його, але прикрив свої листи й карти зеленою тканиною, яка слугувала йому для огородження його таємниць від стороннього ока.

Д'Артаньян зрозумів, що король навмисне не помічає його, і завмер у нього за спиною, тож Людовікові, який не чув позаду себе жодного руху і лише краєчком ока бачив свого капітана, довелося зрештою запитати:

- Чи тут пан д'Артаньян?

- Я тут, - відповів, підходячи до столу короля, мушкетер.

- Ну, пане, - сказав король, спрямувавши на нього свій ясний, пильний погляд, - що ви можете повідомити?

- Я, ваша величність? - відповідав д'Артаньян, який спостерігав за тим, яким буде перший випад противника, щоб відповісти на нього гідним ударом. - Я? Мені нічого повідомити вашій величності, позитивно нічого, окрім, мабуть, того, що я заарештований і ось перед вами!

Король збирався відповісти, що він не наказував заарештувати д'Артаньяна, але ця фраза здалася йому схожою на вибачення, і він промовчав. Д'Артаньян також вперто зберігав мовчання.

- Пане, - запитав нарешті король, - з якою метою, по-вашому, посилав я вас на Бель-Іль? Говоріть, прошу вас.

Вимовляючи ці слова, король впритул дивився на свого капітана.

Д'Артаньян зрадів: король поступався йому першою роллю.

- Здається, - відповів він, - ваша величність удостоїли поставити мені запитання - з якою метою ви посилали мене на Бель-Іль?

- Так, пане.

- Ваша величносте, я нічого про це не знаю: це слід питати не в мене, а в нескінченної кількості офіцерів різного рангу, яким було дано нескінченну кількість наказів різного роду, тоді як мені, начальнику експедиції, нічого певного сказано не було.

Король був зачеплений за живе і видав себе своєю відповіддю.

- Пане, - сказав він, - накази було вручено тим, кому довіряли.

- Тому-то я і був здивований, ваша величносте, що такий капітан, як я, рівний за становищем маршалам Франції, опинився під початком п'яти або шести лейтенантів і майорів, непоганих, можливо, шпигунів, але абсолютно не здатних вести за собою війська. Ось у зв'язку з чим я і дозволив собі з'явитися до вашої величності за поясненнями, але мені відмовили в прийомі. Це було останньою образою, завданою бездоганному воїну, і вона змусила мене покинути королівську службу.

- Пане, - перебив король, - вам здається, що ви все ще живете в ті часи, коли королі перебували, як це, за вашими словами, сталося з вами, під началом і в цілковитій залежності у своїх підлеглих. Ви, мабуть, зовсім забули, що король звітує у своїх діях одному богу.

- Я нічого не забув, ваша величність, - промовив мушкетер, зі свого боку зачеплений цим докором. - Утім, я не можу зрозуміти, як чесна людина, запитуючи короля, у чому він погано служив йому, ображає його.

- Так, пане, ви погано служили мені, тому що були заодно з моїми ворогами і діяли разом із ними проти мене.

- Хто ж ваші вороги, ваша величність?

- Ті, проти кого я послав вас, пане.

- Дві людини! Вороги вашої армії! Неймовірно, ваша величність!

- Не вам судити про мої веління.

- Але мені судити про мою дружбу.

- Хто служить друзям, той не служить своєму государю.

- Я це настільки добре зрозумів, що шанобливо попросив вашу величність про відставку.

- І я її прийняв. Але перш ніж ми з вами розлучимося, я хочу надати вам доказ, що вмію тримати своє слово.

- Ваша величність стримали більше, ніж слово, - вимовив д'Артаньян із холодним глузуванням, - тому що ваша величність розпорядилися заарештувати мене, а цього ваша величність не обіцяли.

Король пропустив повз вуха цей колючий жарт і серйозним тоном додав:

- Бачите, пане, до чого примусила мене ваша неслухняність.

- Мій непослух? - вигукнув д'Артаньян, почервонівши від гніву.

- Це найделікатніше слово, яке я підшукав. Мій план полягав у тому, щоб схопити бунтівників і піддати їх покаранню; чи повинен я був турбуватися, друзі вони вам чи ні?

- Але це не могло не турбувати мене, - відповів д'Ар-таньян. - Посилати мене ловити моїх найближчих друзів, щоб притягти їх на ваші шибениці, з вашого боку, ваша величносте, було винятково жорстоко.

- Це було, пане, випробуванням вірності уявних слуг, які їдять мій хліб і зобов'язані захищати мою особу від зазіхань. Випробування не вдалося, пане д'Артаньян.

- На одного поганого слугу, якого втрачає ваша величність, знайдеться десяток, які сьогодні вже пройшли успішно випробування вірності, - сказав з гіркотою д'Артаньян. - Вислухайте мене, ваша величність: я не звик до такої служби. Я норовливий воїн, коли від мене вимагають злі справи. Затравити на смерть двох людей, про життя яких просив пан Фуке, той, хто врятував вашу величність, на мій погляд, - зла справа. До того ж ці двоє людей - мої друзі. Вони не становлять небезпеки, але їх нещадно переслідує сліпий гнів короля. Чому б не дозволити їм сховатися? Який злочин скоїли вони? Допускаю, що ви не даєте мені права судити про їхню поведінку. Але навіщо ж підозрювати мене перш, ніж я почав діяти? Оточувати шпигунами? Ганьбити перед усією армією? Навіщо доводити мене, до якого ви досі відчували необмежену довіру, мене, який тридцять років служив королівському дому і доставив тисячі доказів своєї безмежної відданості (сьогодні мені доводиться згадати про це, бо мене звинувачують), навіщо доводити мене до того, щоб я дивився, як три тисячі солдатів ідуть на битву проти двох людей?

- Можна подумати, пане, що ви забули, що зробили зі мною ці люди, - глухим голосом промовив Людовик XIV, - і що, якби це залежало тільки від них, мене б уже не існувало на світі.

- Ваша величність, можна подумати, що ви забули про те, як поводився під час цієї події я.

- Досить, пане д'Артаньян! Досить цих владних звичок. Я не допущу, щоб приватні інтереси завдавали шкоди моїм інтересам. Я створюю державу, в якій буде один господар, і цим господарем буду я. Колись я вже обіцяв вам це. Настав час виконати обіцянку. Ви хочете бути вільним у своїх вчинках, ви хочете, керуючись винятково своїми уподобаннями і смаками, заважати здійсненню моїх планів і рятувати від заслуженої кари моїх ворогів. Ну що ж! Мені залишається або розтрощити вас, або розлучитися з вами. Шукайте собі більш зручного пана! Я знаю, що інший король поводився б інакше і, можливо, дозволив би володарювати над собою, щоб за нагоди відправити вас скласти компанію пану Фуке і багатьом іншим, але в мене хороша пам'ять, і за минулі заслуги людина в моїх очах має священне право на подяку і безкарність. І ось, єдиним покаранням за порушення дисципліни, яке я накладу на вас, пане д'Артаньян, буде цей урок, і нічого більше. Я не

стану наслідувати моїх предків у гніві, як не наслідую їх у милості. Є й інші причини, що спонукають мене до м'якості по відношенню до вас: перш за все, ви людина розумна, ба більше, дуже розумна, рішуча, шляхетна, і ви будете чудовим слугою того, хто підпорядкує вас своїй волі; лише в цьому разі ви перестанете знаходити підстави для непокори своєму господареві. Ваші друзі переможені або знищені мною. Точок опори, що підтримували вашу норовистість, більше не існує; я їх вибив з-під неї. Зараз я можу позитивно стверджувати, що мої солдати взяли в полон або вбили бель-ільських заколотників.

Д'Артаньян зблід.

- Взяли в полон або вбили! - вигукнув він. - О ваша величність, якщо ви обдумано вимовили ці слова, якщо ви були впевнені в тому, що повідомляєте правду, я готовий забути все те, що є справедливого і великодушного в сказаному вами, і назвати вас королем-варваром, бездушною, злою людиною. Але я прощаю вам ваші слова, - кинув він із гордою усмішкою. - Я прощаю їх юному королю, який не знає, не може зрозуміти, що являють собою такі люди, як пан д'Ербле, як пан дю Валлон, як я, нарешті. Взяті в полон чи вбиті? Ах, ваша величність, скажіть, прошу вас, якщо новина, яку ви повідомили, відповідає істині, у скільки людьми і грошима обійшлася вам ця перемога? І ми підрахуємо, чи варта була гра свічок.

Король у гніві підійшов до д'Артаньяна і сказав:

- Пане д'Артаньян, так може говорити тільки заколотник. Будьте люб'язні відповісти, хто король Франції? Або, можливо, ви знаєте ще одного короля?

- Ваша величність, - холодно вимовив капітан мушкетерів. - Мені пригадується, як одного разу вранці - це сталося у Во - ви звернулися з тим самим питанням до досить великої кількості людей, і ніхто, крім мене, не зумів на нього відповісти. Якщо я впізнав короля в той день, коли це було справою нелегкою, то, гадаю, не має жодного сенсу питати мене про це сьогодні, коли ми з вами, ваша величносте, перебуваємо наодинці.

Людовик XIV опустив очі. Йому здалося, ніби між ним і д'Артаньяном, щоб нагадати йому про цей жахливий день, прослизнула тінь його нещасного брата Філіпа.

Майже в ту саму мить увійшов офіцер; він вручив Людовіку депешу, читаючи яку, король змінився в обличчі. Це не сховалося від д'Артаньяна. Перечитавши вдруге цю депешу, король наче заціпенів; деякий час він мовчки сидів у своєму кріслі; потім, раптово наважившись, Людовик XIV промовив:

- Пане, те, про що мені повідомляють, ви дізнаєтеся дещо пізніше і крім мене; тому буде краще, якщо я сам розповім вам про зміст цього донесення; дізнайтеся ж про нього з вуст самого короля. На Бель-Ілі відбулася битва.

- А! - спокійно вимовив д'Артаньян, хоча серце його було готове вистрибнути з грудей. - Ну і що ж, ваша величність?

- Те, пане, що я втратив сто шість осіб.

В очах д'Артаньяна блиснули радість і гордість.

- А заколотники?

- Бунтівники зникли, - відповів король.

Д'Артаньян не втримався від радісного вигуку.

- Але мій флот, - додав король, - обклав Бель-Іль, і я переконаний, що через це кільце не прорветься жоден човен.

- Отже, - продовжив мушкетер, повернутий до своїх похмурих думок, - отже, якщо вдасться захопити панів д'Ербле і дю Валлона...

- Їх повісять, - холодно сказав король.

- І вони знають про це? - запитав д'Артаньян, приховуючи тремтіння, що охопило його.

- Вони знають, оскільки ви самі мали поставити їх про це до відома, знають, оскільки це відомо рішуче всім.

- У такому разі, ваша величність, живими їх не візьмуть, ручаюся вам у цьому.

- Ось як, - недбало кинув король, беручись знову за отримане ним донесення. - Ну що ж, у такому разі їх візьмуть мертвими, пане д'Артаньян, а це, зрештою, те саме, оскільки я велів їх узяти лише для того, щоб повісити.

Д'Артаньян витер лоб, на якому виступив піт.

- Колись я обіцяв вам, пане, - продовжував Людовик XIV, - що я стану для вас люблячим, великодушним і рівним у поводженні государем. Ви - єдина людина колишнього часу, гідна мого гніву і моєї дружби. Я не стану відміряти вам ні те, ні інше залежно від вашої поведінки. Могли б ви, пане д'Артаньян, служити королю, в королівстві якого була б ще ціла сотня інших, рівних йому королів? Чи міг би я за такої слабкості здійснити свої великі задуми, прошу вас, дайте мені відповідь? Чи бачили ви коли-небудь художника, який створював би значні твори, користуючись знаряддям, яке йому не кориться? Геть, пане, геть цю стару закваску феодального свавілля! Фронда, яка намагалася погубити королівську владу, насправді зміцнила її, бо зняла з неї давнішні пута. Я господар у себе в домі, пане д'Артаньян, і в мене будуть слуги, які, не маючи, можливо, притаманних вам обдарувань, піднесуть відданість і покірність волі свого пана до справжнього героїзму. Хіба важливо, питаю я вас, хіба важливо, що бог не дав обдарувань рукам і ногам? Він дав їх голові, а голові - і ви це знаєте - кориться все інше. Ця голова - я!

Д'Артаньян здригнувся. Людовик продовжував говорити, немов нічого не помітив, хоча насправді від нього не сховалося, яке враження він справив на свого співрозмовника.

- Тепер давайте укладемо договір, який я обіцяв вам у Блуа, коли ви якось застали мене дуже нещасним. Оцініть, пане, і те, що я нікого не

змушую розплачуватися за ті сльози сорому, які я тоді проливав. Озирніться навколо себе, і ви побачите, що всі великі голови шанобливо схиляються переді мною. Схиліться і ви або... або вибирайте собі вигнання до душі. Можливо, поміркувавши, ви не зможете не визнати, що ваш король має шляхетне серце, бо, покладаючись на вашу чесність, він розлучається з вами, хоча йому й відомо, що ви незадоволені й до того ж володієте найбільшою державною таємницею. Ви чесна людина, я це знаю. Чому ви стали передчасно судити про мене? Судіть мене починаючи з цього дня, д'Артаньян, і будьте суворим, але справедливим суддею.

Д'Артаньян - онімілий, приголомшений - уперше в житті відчував нерішучість. У всьому сказаному йому королем не було хитрості, але був точний розрахунок, не було насильства, але була сила, не було гніву, але була воля, не було хвастощів, але був розум. Цей молодий чоловік, що розчавив Фуке, юнак, який запросто обійдеться без д'Артаньяна, перекидав усі не цілком обґрунтовані і трохи вперті розрахунки бувалого воїна.

- Скажіть, що вас утримує? - м'яко запитав д'Ар-таньяна король. - Ви подали, пане, у відставку; чи хочете ви, щоб я не прийняв її? Я розумію, що старому капітану нелегко відмовитися від задоволення побрюзжати.

- О, - меланхолійно промовив д'Артаньян, - не в цьому моя основна турбота. Я вагаюся взяти назад відставку, тому що я старий поруч із вами і тому що в мене є звички, від яких мені важко відвикнути. Відтепер вам знадобляться придворні, які зуміють вас потішити, і божевільні, які зуміють віддати своє життя за те, що ви називаєте великими діяннями вашого царювання. Діяння ці будуть воістину великі, я це передчуваю. Ну а якщо я все-таки не вважатиму їх такими? Я бачив війну, ваша величність; я бачив і мир; я служив Рішельє, я служив Мазаріні; разом із вашим батьком я горів у вогні Ла-Рошелі, я посічений кулями, і я добрий десяток разів міняв шкіру, як це буває зі зміями. Після образ і несправедливостей я отримав нарешті командну посаду, яка за минулих часів мала певне значення, бо давала право вільно говорити з королем; але ваш капітан мушкетерів відтепер буде не більше ніж вартовим, що стоїть на варті біля потаємних дверей. Право, ваша величносте, якщо ця посада буде й надалі такою, використайте цю нагоду, щоб звільнити мене від неї. Це відповідатиме і вашим бажанням, і моїм.

Не думайте, що я затаїв на вас злобу. Ні. Ви приборкали мене, як ви кажете, але треба зізнатися, що, взявши наді мною гору, ви водночас применшили мене в моїх же очах і, зігнувши, на власні очі показали мені мою слабкість. Якби ви знали, до чого добре високо тримати голову і до чого жалюгідний буде в мене вигляд, коли мені доведеться нюхати пил ваших килимів! О, ваша величносте, я щиро шкодую - і ви також пошкодуєте разом зі мною - про ті часи, коли в передніх короля Франції тинявся натовп настирливих, худорлявих, злих, сварливих і вічно

незадоволених дворян - псів, які в день битви, однак, брали ворога мертвою хваткою. Ці люди - найкращі придворні того государя, який їх годує, але той, хто їх б'є, той стережися їхніх зубів! Якби розшити золотом їхні плащі, додати їм трішки жиру, так, щоб їхні штани менше бовталися на них, та посріблити сивиною їхнє жорстке волосся, які б із них вийшли пери та герцоги, які б чудові та гордовиті маршали Франції! Але що тлумачити про це! Король - мій пан! Він хоче, щоб я складав віршики, щоб полірував атласними туфлями фігурний паркет, яким викладені його передні. Чорт забирай! Це важко, але я робив речі й важчі, я робитиму й це. Заради грошей? Ні, у мене їх достатньо. Заради честолюбних помислів? Але мої можливості дуже обмежені. Тому що я обожнюю двір? Анітрохи. Я залишаюся, тому що тридцять років поспіль звик приходити до короля за паролем і чути з його вуст: «Добрий вечір, пане д'Артаньян», звик чути ці слова, вимовлені з прихильною посмішкою, яку я аж ніяк не випрошував. Ну що ж? Тепер я буду цю посмішку випрошувати. Чи задоволені ви, ваша величність?

І д'Артаньян схилив сріблясту голову, на яку король, усміхаючись, поклав свою білу руку.

- Дякую тобі, мій старий слуга, мій відданий друг, - сказав він. - Раз починаючи з сьогоднішнього дня у мене у Франції немає більше ворогів, мені залишається послати тебе на якесь поле битви за межами нашої країни, щоб ти міг заслужити на ньому свій маршальський жезл. Розраховуй на мене, я знайду відповідний випадок. А поки їж мій хліб і спи, не знаючи турбот.

- У добрий час! - промовив розчулений д'Артаньян. - А ці бідні люди, там, на Бель-Ілі? Особливо один, такий добрий і хоробрий?

- Ви просите в мене їхнього помилування?

- На колінах, ваша величність.

- Добре, якщо ще не пізно, вирушайте туди і відвезіть моє помилування. Але ви відповідаєте мені за них!

- Життям!

- Ідіть! Завтра я їду в Париж. Повертайтеся швидше, тому що я не хочу розлучатися з вами надовго.

- Будьте спокійні, ваша величність! - вигукнув д'Ар-таньян, цілуючи королю руку.

І з радісним серцем він кинувся геть із замку і помчав дорогою, яка вела на Бель-Іль.

CCLX. Друзі Фуке

Король повернувся в Париж; одночасно з ним повернувся і д'Артаньян. Пробувши на Бель-Ілі двадцять чотири години, протягом яких він старанно збирав відомості про те, що відбувалося на острові, він все ж нічого не дізнався про таємницю, поховану німою скелею Локмарія, про героїчну могилу Портоса.

Капітан мушкетерів знав лише про те, що здійснили за допомогою трьох вірних бретонців, чинячи опір цілій армії, його доблесні друзі, яких він так палко взяв під захист і життя яких намагався врятувати. Він бачив трупи, що лежали на березі, бачив кров на каменях, розкиданих серед заростей вересу. Утім, він знав і про те, що далеко в морі помітили баркас, що за ним, наче хижий птах, погнався королівський корабель, що хижак наздогнав і схопив бідну пташку, хоча вона і намагалася щосили вислизнути від нього.

На цьому обривалися точні відомості д'Артаньяна. Далі починалася область здогадок. Які ж можна було робити припущення? Корабель не повернувся. Щоправда, третій день вирувала буря, але корвет був швидкохідним, міцним і добре оснащеним; йому не страшні були бурі, і він, як вважав д'Артаньян, або ошвартувався в Бресті, або увійшов у гирло Луари.

Такими були доволі невизначені, але особисто для д'Артаньяна майже втішні звістки, які він повідомив Людовіку XIV, коли той разом з усім двором повернувся до Парижа. Людовик, задоволений своїми успіхами, Людовик, що став м'якшим і товариськішим, щойно лише відчув, що могутність його зросла, всю дорогу гарцював біля карети мадемуазель Лавальєр.

Придворні тим часом робили все можливе й неможливе, щоб розважити королев і змусити їх забути про синівську та подружню зраду. Усе жило майбутнім; до минулого нікому більше не було діла. Але для кількох чутливих і відданих душ це минуле було болісною і кровоточивою раною. Не встиг король повернутися, як отримав зворушливий доказ цього.

Людовик XIV щойно встав і снідав, коли капітан мушкетерів з'явився до нього. Д'Артаньян був дещо блідий і здавався схвильованим. Король з першого погляду помітив зміну в зазвичай настільки незворушному обличчі свого капітана.

- Що з вами, д'Артаньян? - запитав він.

- Ваша величність, у мене велике нещастя.

- Бог мій, яке?

- Ваша величність, на Бель-Ілі я втратив одного з моїх давніх друзів, пана дю Валлона.

І, вимовляючи ці слова, д'Артаньян впився своїм яструбиним поглядом у Людовика XIV, щоб вловити, з яким почуттям сприйме він його повідомлення.

- Я це знав, - відповів король.

- Ви знали про це і промовчали! - вигукнув мушкетер.

- Для чого? Ваша печаль, друже мій, гідна глибокої поваги. Я мав пощадити її. Повідомити вам про нещастя, що вразило вас, означало б тріумфувати у вас на очах. Так, я знав, що пан дю Валлон поховав себе під камінням Локмарії; знав я і те, що пан д'Ербле захопив мій корабель разом з усім екіпажем і розпорядився доставити себе в Байонну*. Але я хотів, щоб про ці події ви дізналися не від мене і переконалися на цьому прикладі, що я поважаю моїх друзів і що вони для мене священні, а також що людина в мені завжди жертвуватиме собою заради людей, тоді як король нерідко буває змушений приносити людей у жертву своїй величі, своїй могутності.

- Але як ви про це дізналися, ваша величність?

- А як, д'Артаньян, ви самі дізналися?

- З листа, государе, який Араміс, що перебуває на волі й у безпеці, надіслав мені з Байонни.

- Ось цей лист, - сказав король, виймаючи зі скриньки точну копію листа Араміса, - його вручив мені Кольбер за вісім годин до того, як доставили вам... Вважаю, що мені служать, загалом, непогано.

- Так, государю, ви єдина людина, щастя якої виявилося здатним взяти гору над щастям і силою двох цих людей. Ви скористалися своєю силою, але ж ви не станете зловживати нею, чи не так?

- Д'Артаньян, - промовив король із доброзичливою посмішкою, - я міг би розпорядитися, щоб пана д'Ербле викрали на землях іспанського короля і живим привезли до мене, щоб здійснити над ним правосуддя. Д'Артаньян, я не піддамся, повірте, цьому першому, цілком природному душевному спонуканню. Він вільний, нехай залишається вільним.

- О, ваша величносте, ви не завжди будете настільки ж милостивим, шляхетним, великодушним, яким щойно проявили себе по відношенню до мене і до пана д'Ербле; ви знайдете біля себе радників, які зцілять вас від слабкостей цього роду.

- Ні, д'Артаньян, ви помиляєтеся, коли звинувачуєте моїх радників у тому, що вони штовхають мене на суворість. Порада щадити пана д'Ербле виходить не від кого іншого, як від Кольбера.

- Ах, ваша величність! - вигукнув вражений словами Людовика д'Артаньян.

- Що ж до вас, - продовжував король із незвичною для нього лагідністю, - то я маю повідомити вам кілька добрих звісток, але ви дізнаєтеся про них, мій дорогий капітане, лише тоді, коли я остаточно зведу мої рахунки. Я сказав, що хочу забезпечити вам гідне становище, і я це зроблю. Моє слово втілюється нині в дійсність.

- Тисяча подяк, государю. Що до мене, то я можу почекати. Але поки я буду терпляче чекати мого часу, прошу вас, ваша величносте, займіться тими бідолахами, які давно вже облягають вашу передню і

жадають смиренно припасти до стоп короля, благаючи його про задоволення їхнього клопотання.

- Хто такі?

- Вороги вашої величності.

Король підняв голову.

- Друзі пана Фуке, - додав д'Артаньян.

- Їхні імена?

- Пан Гурвіль, пан Пелісон і один поет, пан Жан де Лафонтен.

Король на хвилину задумався.

- Чого ж вони хочуть?

- Не знаю.

- Які вони на вигляд?

- Пригнічені скорботою.

- Що кажуть?

- Нічого.

- Що роблять?

- Плачуть.

- Нехай увійдуть, - насупився король.

Д'Артаньян повернувся на підборах, підняв килим, що зачиняв вхід до кабінету короля, і крикнув у сусідню залу:

- Введіть!

Негайно ж біля дверей кабінету, в якому перебували король і його капітан, з'явилося троє людей, названих д'Ар-таньяном.

Коли вони йшли через приймальню, там запанувало гробове мовчання. При появі друзів нещасного суперінтенданта фінансів придворні - зізнаємося в цьому - відсахтувалися від них, немов боячись заразитися від дотику до опали і горя.

Д'Артаньян швидкими кроками наблизився до цих відкинутих, які вагалися і тремтіли біля дверей королівського кабінету і, взявши їх за руки, підвів до крісла, на якому зазвичай сидів король; стоячи біля вікна, король чекав, коли їх представлять йому, і приготувався прийняти прохачів з дипломатичною сухістю.

Із друзів Фуке першим підійшов Пелісон. Він не плакав, але він осушив сльози лише для того, щоб король міг краще почути його прохання.

Гурвіль кусав собі губи, щоб перестати плакати з поваги до короля. Лафонтен закрив обличчя хусткою, і якби не судомне посмикування його плечей, що здригалися від ридань, можна було б засумніватися, що це жива людина.

Король зберігав величний вигляд. Обличчя його було незворушне. Навіть брови його так само хмурилися, як тоді, коли д'Артаньян доповів йому про прихід його «ворогів». Він зробив жест, який означав: «Говоріть», - і, продовжуючи стояти, не зводив очей із цих зневірених людей.

Пелісон зігнувся до землі, а Лафонтен опустився на коліна, як у церкві. Це наполегливе мовчання, що переривалося тільки зітханнями і сумними стогонами, почало збуджувати в королі не жалість, а нетерпіння.

- Пане Пелісон, - сказав він різким і сухим голосом, - пане Гурвіль і ви, пане...

Він не назвав Лафонтена.

- Я був би вельми незадоволений, якби ви з'явилися клопотати за одного з найбільших злочинців, якого має покарати моє правосуддя. Короля можуть зворушувати лише сльози або каяття - сльози невинних, каяття тих, хто винен. Я не повірю ні в каяття пана Фуке, ні в сльози, які проливають його друзі, бо перший порочний до мозку кісток, а другі мали б побоюватися, що ображають мене в моєму домі. Ось чому, пане Пелісон, пане Гурвіль і ви, пане... прошу вас не говорити нічого такого, що не було б беззаперечним свідченням вашої поваги до моєї волі.

- Ваша величносте, - відповів Пелісон, здригнувшись від цих жахливих слів, - ваша величносте, ми з'явилися висловити вам лише те, що виражає найщирішу повагу, найщирішу любов, яку піддані зобов'язані відчувати до свого короля. Суд вашої величності грізний; кожен повинен схилитися перед його вироком, і ми шанобливо схиляємося перед ним. Ми далекі від думки захищати того, хто мав нещастя образити вашу величність. Той, хто накликав вашу немилість, може бути нашим другом, але він ворог державі. І, плачучи, ми віддамо його суворому суду короля.

- Утім, - перебив король, заспокоєний цим благальним тоном і смиренними словами Пелісона, - вирок винесе мій парламент. Я не караю, не зважившись тяжкості злочину. Спершу ваги, потім меч.

- Тому, пройняті довірою до неупередженості короля, ми сподіваємося, що, коли проб'є час, з дозволу вашої величності нам буде дозволено підняти наші слабкі голоси на захист обвинуваченого друга.

- Про що ж ви просите, панове? - велично запитав король.

- Пане государе, - продовжував Пелісон, - в обвинуваченого є дружина і сім'я. Мізерних його статків ледь вистачило, щоб розрахуватися з боргами, і від часу ув'язнення її чоловіка пані Фуке покинута всіма. Длань вашої величності вражає з такою ж нещадністю, як длань самого пана. Коли він карає якусь сім'ю, насилаючи на неї чуму або проказу, всякий цурається її й тікає домівки прокаженого або зачумленого; часом, але вельми рідко, шляхетний лікар наважується підступитися до порога, позначеного прокляттям, сміливо переступає його й наражає на небезпеку своє життя, щоб побороти смерть. Він - остання надія вмираючого, він - знаряддя небесного милосердя. Пане государе, ми схиляємо коліна, ми благаємо вас, як благають божественний промисел: у пані Фуке більше немає ні друзів, ні підтримки; вона проливає сльози у своєму розореному й спорожнілому будинку, покинутому тими, хто облягав його двері в дні добробуту; у неї

немає більше ні кредиту, ні будь-якої надії. Нещасний, якого вразив ваш гнів, хоч би яким винним він був, отримує все ж від вас хліб свій насущний, який щодня зрошується його сльозами. А настільки ж нещасна, знедолена навіть більшою мірою, ніж її чоловік, пані Фуке, та, що мала честь приймати вашу величність у себе за столом, пані Фуке, дружина колишнього суперінтенданта фінансів Французького королівства, пані Фуке не має хліба.

Тут тяжке мовчання, що сковувало дихання обох друзів Пелісона, було перервано вибухом ридань, і д'Артаньян, слухаючи це смиренне прохання, відчув, як у нього від жалю розриваються груди; відвернувшись обличчям у кут кабінету, він покусував вус і придушував готові вирватися зітхання.

Очі короля, як і раніше, зберігали вираз сухості, і обличчя його залишалося суворим, але на щоках проступили червоні плями, і погляд втратив колишню впевненість.

- Чого ви хочете? - запитав він.

- Ми прийшли смиренно просити вашу величність, - сказав Пелісон, яким потроху оволодівало хвилювання, - щоб ви дозволили нам, не обрушуючи на нас вашу немилість, надати пані Фуке в борг дві тисячі пістолів, зібрані серед колишніх друзів її чоловіка, щоб вдова не відчувала потреби в найнеобхіднішому для життя.

При слові вдова, яке вжив Пелісон, хоча Фуке був ще живий, король помітно зблід; його зарозумілість знітилася; жалість піднялася від серця до вуст. Він подивився розчуленим поглядом на всіх цих людей, які ридали біля його ніг.

- Нехай не допустить господь, - сказав він, - щоб я не робив різниці між безневинними і винним. Погано ж мене знають ті, хто сумнівається в моєму милосерді до слабких. Я буду вражати тільки зухвалих. Робіть, панове, робіть усе, що підказує вам ваше серце, усе, що може полегшити страждання пані Фуке. Можете йти, панове.

Три прохачі встали, безмовні і з сухими очима - сусідство палаючих щік висушило їхні сльози. У них не було сил подякувати королю, який до того ж різко обірвав їхні урочисті поклони, швидко відійшовши за своє крісло.

Король і д'Артаньян залишилися самі.

- Чудово! - похвалив д'Артаньян, підходячи до молодого монарха, який ніби запитував його поглядом. - Чудово! Якби ви не мали девізу, що вінчає собою ваше сонце, я б порадив вам один гарний девіз і змусив би пана Конрара перекласти його латиною: «Поблажливий до слабких, грізний для сильних!»

Король посміхнувся і, переходячи в сусідню залу, на прощання сказав д'Артаньяну:

- Надаю вам відпустку, якої ви, ймовірно, потребуєте, щоб упорядкувати справи покійного пана дю Валлона, вашого друга.

CCLXI. Заповіт Портоса

У П'єрфоні все було занурене в траур. Двори були пустельні, стайні замкнені, квітники занедбані. Раніше галасливі, блискучі, святкові, самі собою зупинялися фонтани. На дорогах, що ведуть до замку, можна було побачити похмурі обличчя людей, що трусилися верхи на мулах або робочих конячках. Це були сусіди, священики і суддівські, які жили на прилеглих землях. Усі вони мовчки в'їжджали на подвір'я замку, доручали свого коня або мула похмурому конюху і в супроводі слуги в чорному прямували до великої зали, де на порозі їх зустрічав Мушкетон.

За два дні Мушкетон до того схуд, що сукня бовталася на ньому, як у занадто широких піхвах бовтається шпага. Його біло-рожевим обличчям текли два сріблястих струмки, що прокладали для себе русло на тепер настільки ж запалих, як колись повних, щоках. З появою кожного нового гостя потік сліз посилювався, і шкода було дивитися, як Мушкетон своєю сильною рукою стискав собі горло, щоб не розридатися.

Усі ці відвідувачі зібралися, щоб вислухати заповіт, що залишився після Портоса. На читанні його хотіли бути присутніми дуже багато людей - хто з корисливості, хто з дружби до покійного, у якого не було жодного родича.

Прибулі чинно розсаджувалися у великому залі, якого замкнули, щойно годинник відбив дванадцять ударів, тобто настав час, призначений для читання заповіту.

Стряпчий Портоса - це був, природно, наступник пана Кокнара - почав повільно розгортати довгий пергаментний сувій, на якому могутньою рукою Портоса була написана його остання воля.

Коли печатку було зламано, окуляри вдягнено і скінчилося попереднє прокашлювання, усі приготувалися слухати. Мушкетон сів у куточок, щоб вільніше плакати і менше чути.

Раптом щойно замкнені двері великої зали немов за помахом чарівної палички широко розчинилися, і на порозі з'явилася мужня постать, залита яскравим полуденним сонцем. Це був д'Артаньян, який, доїхавши верхи до вхідних дверей і не знайшовши нікого, хто міг би потримати йому стремено, власноруч прив'язав коня до дверного молотка й вирушив доповідати сам про себе.

Сонце, що раптово увірвалося в залу, шепіт присутніх і особливо інстинкт вірного пса відірвали Мушкетона від його невеселих роздумів. Він підняв голову і впізнав старовинного друга свого господаря; з сумним криком кинувся він до д'Артаньяна і обійняв його коліна, обливаючи плити, якими була вистелена підлога, потоками сліз. Д'Артаньян підняв бідного управителя, своєю чергою, обійняв його, як брата, і, чемно вклонившись усім зборам, що шанобливо привітали його, повторюючи пошепки його ім'я, сів на іншому кінці великої, оздобленої різьбленим дубом зали, усе ще тримаючи за руку задихуваного ледве стримуваними риданнями Мушкетона, який сидів біля нього на лавці,

все ще тримаючи його за руку. Тоді стряпчий, схвильований, як і всі інші, почав читання.

Після найвищою мірою християнського сповідання віри Портос просив своїх ворогів пробачити йому зло, яке він міг коли-небудь їм заподіяти.

Під час читання цього параграфа невимовна гордість блиснула в очах д'Артаньяна. Він згадав старого солдата. Він перебрав у голові всіх тих, хто був ворогами Портоса, всіх повалених його мужньою рукою. «Добре, - сказав він собі, - добре, що Портос не доклав списку цих ворогів і не вдався до подробиць щодо заподіяної їм шкоди. У цьому разі читцю довелося б ґрунтовно попрацювати».

Потім ішло наступне перерахування:

«Милістю божою нині в моєму володінні перебувають:

1. Маєток П'єрфон, а саме землі, ліси, лугові угіддя і води, обнесені справною кам'яною огорожею;

2. Маєток Брасьє, а саме замок, ліси та орні землі, розділені між трьома фермами;

3. невелика ділянка Валлон;

4. П'ятдесят ферм у Турені, що становлять у сумі п'ятсот арпанів;

5. Три млини на Шері, що приносять по шістсот ліврів доходу кожен;

6. Три ставки в Беррі, що приносять кожен по двісті ліврів.

Що стосується рухомого майна, званого так тому, що воно саме не в змозі рухатися, яке роз'яснення отримано мною від мого вченого друга, єпископа ваннського...»

Д'Артаньян здригнувся при згадці цього імені. Стряпчий продовжував незворушно читати:

«...то воно складається:

1. з меблів, які я не можу докладно порахувати через нестачу місця і які знаходяться у всіх моїх замках, а також будинках. Список її складено моїм управителем...»

Усі повернулися в бік Мушкетона, який, як і раніше, був занурений у свою скорботу.

«2. з двадцяти верхових і упряжних коней, які перебувають у моєму замку П'єрфоні та носять клички: Баяр, Роланд, Шарлемань, Піпін, Дюнуа, Лагір, Ож'є, Самсон, Мілон, Немврод, Урганда, Арміда, Фальстрада, Даліла, Ревекка, Іоланта, Фінетта, Грізетта, Лізетта і Мюзетта;

3. Із шістдесяти собак, що становлять шість зграй, призначених, як зазначено нижче: перша на оленя, друга на вовка, третя на вепра, четверта на зайця, і дві останні для несення сторожової служби, а також охорони;

4. з військової та мисливської зброї, зібраної в моїй збройовій залі;

5. З анжуйських вин, зібраних для Атоса, який їх колись любив, з бургундських, шампанських, бордоських, а також іспанських вин, які є у восьми підвалах і двадцяти льохах різних моїх будинків;

6. З моїх картин і моїх статуй, які, як кажуть, становлять велику цінність і досить численні, щоб втомити зір;

7. З моєї бібліотеки, що налічує шість тисяч абсолютно нових і ніколи не розкритих томів;

8. З мого столового срібла, яке дещо потріскалося, але має важити від тисячі до двох тисяч фунтів, тому що я ледве підняв скриню, в якій воно зберігається, і всього шість разів обійшов кімнату, несучи його на спині;

9. Усі ці предмети, а також білизну столову та постільну, розподілено між будинками, які я найбільше любив...»

Тут читець зупинився, щоб перепочити. Кожен присутній, своєю чергою, зітхнув, відкашлявся і подвоїв увагу. Стряпчий продовжував:

«Я жив бездітним, і, ймовірно, у мене вже не буде дітей, що завдає мені тяжкої прикрості. Втім, я помиляюся, бо у мене все ж є син, спільний з іншими моїми друзями: це пан Рауль-Огюст-Жюль де Бражелон, рідний син графа де Ла Фер. Цей юний сеньйор здається мені гідним спадкоємцем трьох відважних дворян, другом і покірним слугою яких я перебуваю».

При цих словах пролунав гучний стукіт. Шпага д'Артаньяна, зісковзнувши з перев'язі, впала на кам'яну підлогу. Погляди присутніх попрямували в цей бік, і всі побачили, як велика блискуча сльоза скотилася з густих вій д'Артаньяна на його орлиний ніс.

«Ось чому, - продовжував стряпчий, - я залишаю все моє вищезгадане майно, нерухоме і рухоме, пану віконту Раулю-Огюсту-Жюлю де Бражелону, сину графа де Ла Фер, щоб утішити його в горі, яке він, мабуть, переживає, і дати йому можливість із честю носити своє ім'я...»

Тривалий шепіт пронісся залою.

«Я доручаю пану віконту де Бражелону віддати шевальє д'Артаньяну, капітану королівських мушкетерів, усе, що вищезгаданий шевальє д'Артаньян забажає мати з мого майна. Я доручаю пану віконту де Бражелону виділити хорошу пенсію пану д'Ербле, моєму другові, якщо йому доведеться жити у вигнанні за межами Франції. Я доручаю пану віконту де Бражелону утримувати тих моїх слуг, які прослужили в мене десять років або більше, і дати іншим по п'ятсот ліврів кожному.

Я залишаю моєму управителю Мушкетону весь мій одяг, міський, військовий і мисливський, у кількості сорока семи костюмів, в упевненості, що він носитиме його, доки він не зіпсується, з любові і пам'яті про мене.

Понад це я заповідаю пану віконту де Бражелону мого старого слугу і вірного друга, вже названого мною Мушкетона, і доручаю пану віконту де Бражелону поводитися по відношенню до нього так, щоб Мушкетон, помираючи, міг оголосити, що ніколи не переставав бути щасливим».

Почувши ці слова, Мушкетон, блідий і тремтячий, відважив низький уклін; його широкі плечі судомно здригалися; він відняв свої змерзлі руки від перекошеного жахом і болем обличчя, і присутні

побачили, як він спотикається, зупиняється і, бажаючи залишити залу, не може збагнути, куди потрібно йти.

- Мушкетоне, - сказав д'Артаньян, - мій добрий друже Мушкетоне, йдіть звідси і збирайтеся в дорогу. Я відвезу вас до Атоса, куди поїду, покинувши П'єрфон.

Мушкетон не відповів. Він ледь дихав. Усе в цій залі наче стало для нього відтепер чужим. Він відчинив двері й повільно вийшов.

Стряпчий закінчив читання; більшість тих, хто з'явився вислухати останню волю Портоса, розійшлися розчаровані, але сповнені глибокої поваги.

Що стосується д'Артаньяна, який, після того як стряпчий відважив йому церемонний уклін, залишився в усій залі один, то він був захоплений мудрістю заповідача, який відмовив з такою справедливістю все своє надбання найдостойнішому й найутиснутішому в коштах; до того ж він зробив це з такою делікатністю, якої не зустрінеш навіть у середовищі найтонших придворних і найблагороднішіх людей.

Портос доручив Раулю де Бражелону віддати д'Артаньяну все, що він забажає. Він чудово знав, цей гідний Портос, що д'Артаньян нічого не попросить; а якщо він чогось забажає, то ніхто, окрім нього самого, не буде відокремлювати для нього його частки.

Портос залишив пенсію Арамісу, який, якби захотів надто багато чого, був би зупинений прикладом, показаним д'Артаньяном, а слово вигнання, вжите заповідачем без будь-якої задньої думки, чи не було найм'якшою, найбільш лагідною критикою поведінки Араміса, який став причиною смерті Портоса?

Нарешті, у заповіті покійного Атос не був згаданий жодним словом. Чи міг Портос припустити, щоб син не віддав кращої частки батькові? Нехитрий розум Портоса зважив усі обставини, вловив усі відтінки краще, ніж це міг би зробити закон, краще, ніж звичай, що панує між людьми, краще, ніж добрий і тонкий смак.

«У Портоса було велике серце», - зітхаючи, сказав собі д'Артаньян. Йому здалося, що звідкись зверху донісся стогін. Він одразу ж згадав про Мушкетона, якого слід було відвернути від його скорботи. І д'Артаньян вийшов із зали, оскільки Мушкетона все ще не було.

Піднявшись сходами на перший поверх, він побачив у кімнаті Портоса купу одягу з найрізноманітніших тканин найрізноманітнішого кольору, на якій був розпростертий Мушкетон. Це була доля вірного друга. Цей одяг належав йому, був залишений йому в дар. Рука Мушкетона лежала поверх цих реліквій; він витягнувся на них навпочіпки, ніби цілуючи їх, і покривав їх своїм тілом.

Д'Артаньян підійшов втішити бідолаху.

- Боже мій, - вигукнув капітан, - він не ворушиться! Він непритомний!

Д'Артаньян помилився: Мушкетон помер. Помер, як пес, який, втративши свого пана, повертається, щоб зустріти смерть на його сукні.

CCLXII. Старість Атоса

Поки відбувалися ці події, що розлучили назавжди чотирьох мушкетерів, колись пов'язаних, як здавалося, нерозривними узами, Атос, залишившись після від'їзду Рауля наодинці з самим собою, почав платити данину тій нестримно наступаючій смерті, що називається тугою за коханими.

Повернувшись до себе в Блуа і не маючи біля себе Грімо, який зустрічав його незмінною посмішкою, коли він входив у квітники, Атос відчував, як із кожним днем зникають його сили, які так довго здавалися невичерпними. Старість, яку до цього часу відганяла присутність улюбленого сина, нагрянула в супроводі цілого сонму недуг і прикрощів, які тим численніші, чим довше вона змушує себе чекати.

Поруч із ним не було більше сина, щоб навчати його струнко триматися, ходити з високо піднятою головою, подавати йому добрий приклад; він не бачив більше перед собою блискучих очей юнака, цього осередка, в якому ніколи не гасне вогонь і де відроджується полум'я його власних поглядів.

І потім - чи потрібно говорити про це? - Атос, головними рисами характеру якого були ніжність і стриманість, не зустрічаючи тепер нічого такого, що могло б стримувати пориви його душі, віддався своєму горю з усією неприборканістю, властивою дрібним душам, коли вони віддаються радості.

Граф де Ла Фер, який залишався, незважаючи на свої шістдесят два роки, як і раніше, молодим, воїн, що зберігав, незважаючи на перенесені позбавлення й негаразди, - сили й бадьорість, незважаючи на нещастя - ясність розуму, незважаючи на міледі, Мазаріні та Лавальєр, що понівечили його життя, - м'яку ясність душі й юнацьке тіло, Атос за якийсь тиждень зробився старим, якось одразу втративши залишки своєї запізнілої молодості.

Все ще вродливий, але згорблений, шляхетний, але вічно сумний, ослаблений, хитний і сивий, він розшукував для себе галявини, де сонце світило крізь густе листя алей.

Він залишив суворі звички всього свого життя, забув про них після від'їзду Рауля. Слуги, які звикли бачити, як він у всі пори року прокидається на світанку, дивувалися, коли о сьомій ранку, у розпал літа, їхній пан продовжував залишатися в ліжку. Атос лежав із книжкою в головах, але не читав і не спав. Він лежав, щоб не носити свого тіла, що стало для нього тягарем, і дати душі й розуму вирватися з оболонки, що їх укладає, і летіти на возз'єднання із сином або ж богом.

Кілька разів траплялося, що оточуючі були не на жарт стривожені, бачачи його протягом багатьох годин зануреним у німі роздуми, що забули про дійсність; він не чув кроків слуги, який підходив до дверей його кімнати, щоб дізнатися, спить його пан чи прокинувся. Бувало й так, що він не помічав, як минала добра половина дня, не помічав, що

вже минула година не тільки сніданку, а й обіду. Нарешті він прокидався, вставав, спускався у свою улюблену тінисту алею, потім виходив на короткий час на сонце, нібито для того, щоб провести хвилинку в теплі, розділяючи його з відсутнім сином. А потім знову починалася та сама одноманітна, гнітюча прогулянка, доки, остаточно знесилений, він не повертався до себе, у свою кімнату, і не вкладався в ліжко - місцеперебування, якому він надавав перевагу перед усіма іншими.

Протягом кількох днів граф не вимовив жодного слова. Він відмовлявся приймати відвідувачів, які навідувалися до нього. Вночі, як помітили слуги, він запалював лампу і багато годин безперервно писав або перебирав старовинні сувої пергаменту.

Одного з таких написаних уночі листів він надіслав у Ванн, іншого - у Фонтенбло; ні на перший, ні на другий не надійшло відповіді. Ми знаємо, що було причиною цього: Араміс залишив межі Франції, а д'Артаньян подорожував з Нанта до Парижа і з Парижа до П'єрфона. Камердинер графа помітив, що він з кожним днем вкорочує свою прогулянку, роблячи все менше і менше кіл садом. Липова алея незабаром стала занадто довгою для нього, хоча раніше він без кінця ходив по ній взад і вперед. Незабаром і сто кроків стали для нього нудними. Нарешті Атос не захотів більше вставати; він відмовлявся від їжі і, хоча ні на що не скаржився, продовжував посміхатися і говорити ласкавим тоном, його слуги, стривожившись, вирушили по старого лікаря покійного герцога Орлеанського, який мешкав у Блуа, і привезли його до графа для того, щоб, не з'явившись Атосу, він мав змогу бачити графа.

Заради цього вони помістили лікаря в кімнаті, що була по сусідству зі спальнею хворого, і благали не виходити з неї, щоб не викликати невдоволення їхнього пана, який жодним словом не обмовився про лікаря.

Доктор підкорився; Атос був свого роду зразком для дворян цього краю; вони пишалися, що володіють цією священною реліквією старофранцузької слави; Атос був справжнім, справжнім вельможею порівняно з тією знаттю, яку викликав до життя король, доторкаючись своїм молодим скіпетром, який сприяє родючості, до висохлих стовбурів геральдичних дерев провінції.

Отже, ми сказали, що Атоса любили і шанували в Блуа. Лікарю боляче було дивитися, як плачуть слуги і як стікаються сюди бідняки всієї округи, яким Атос дарував життя і розраду, допомагаючи їм добрим словом і щедрою милостинею. Зі своєї кімнати лікар взявся спостерігати за розвитком таємничої недуги, що з кожним днем підточувала і дедалі більше й більше здолала ту людину, яка ще так нещодавно і любила життя, і була сповнена ним.

Він помітив на щоках Атоса рум'янець лихоманки, що самозаймається і живить себе саме, лихоманки повільної, безжальної,

яка гніздиться в глибині серця, ховається за цією перепоною, зростає завдяки стражданню, що вона породжує, водночас і причини, і наслідки стану, що загрожує безпосередньо небезпекою.

Граф ні з ким більше не розмовляв. Його думка боялася шуму, вона дійшла вже до такого надзбудження, яке межує з екстазом. Людина, до такої міри занурена в себе, якщо ще й не належить богу, то не належить уже й землі.

Протягом кількох годин доктор наполегливо вивчав це болісне єдиноборство волі з якоюсь вищою силою; він жахнувся цих нерухомо спрямованих в одну точку очей, він жахнувся того, що серце хворого б'ється так само спокійно й рівно і жодне зітхання не порушує звичної тиші; іноді гострота страждання - надія лікаря.

Так минула половина дня. Як людина смілива і тверда, доктор ухвалив рішення: він раптово покинув свій притулок і, увійшовши в спальню Атоса, наблизився до ліжка хворого. Атос, побачивши його, не висловив ані найменшого здивування.

- Графе, пробачте мене, - сказав лікар, - але я змушений дорікнути вам, ви маєте вислухати мене.

І він сів до узголів'я Атоса, який з великими труднощами пересилив свій стан відчуженості від усього навколишнього.

- У чому справа, лікарю? - після хвилинного мовчання запитав він.

- Річ у тім, пане графе, що ви хворі й не лікуєтеся.

- Я хворий? - усміхнувся Атос.

- Лихоманка, виснаження, слабкість, в'янення життєвих сил, пане графе.

- Слабкість? Невже? Але ж я не встаю.

- Не хитруйте, пане графе. Адже ви добрий християнин?

- Гадаю, - сказав Атос.

- І ви б не стали накладати на себе руки?

- Ніколи.

- Так от, ви помираєте... те, що ви робите, - самогубство; одужуйте, пане графе, одужуйте!

- Від чого? Спершу знайдіть недугу. Я ніколи не почувався краще, ніколи небо не здавалося мені настільки прекрасним, ніколи квіти не приносили мені стільки радості.

- Вас гризе якась таємна скорбота.

- Таємна? Ні, лікарю: це відсутність мого сина, і в цьому моя хвороба, чого я аж ніяк не приховую.

- Графе, син ваш живий і здоровий; він міцний і стійкий, і перед ним - майбутнє, відкрите для людей його чеснот і його знатності: живіть же для нього.

- Але ж я живу, докторе... О, будьте спокійні, - додав Атос із сумною посмішкою, - я дуже добре знаю, що Рауль живий, тому що поки він живий, живий і я.

- Що ви говорите?

- О, дуже просту річ. Нині, лікарю, я призупиняю в собі плин життя. Безглузде, розсіяне, байдуже життя, коли Рауля немає поруч зі мною, було б для мене непосильним завданням. Адже ви не вимагаєте від лампи, щоб вона спалахувала сама собою, без піднесеного до неї вогню; чому ж у такому разі ви вимагаєте, щоб я жив у штовханині й на виду? Я животію, я готуюся, я очікую. Чи пам'ятаєте ви, докторе, солдатів, які байдуже лежали на березі, солдатів, яких ми з вами так часто бачили в гаванях, де вони чекали на відплиття? Наполовину на суші, наполовину на морі, вони з покладеними речами, з напруженою душею пильно дивилися вперед і... чекали. Я навмисне повторюю все те саме слово, тому що воно дає чітке уявлення про мій стан. Лежачи, як ці солдати, я прислухаюся до всіх звуків, що долітають до мене, я хочу бути готовим до відплиття за першим покликом. Хто покличе мене? Бог чи син? Мої речі покладені, душа до всього приготована, я чекаю знака... Я чекаю, лікарю, я чекаю!

Доктор знав душевну силу Атоса, він знав і його тілесну міцність; він з хвилину подумав, вирішив, що слова будуть зайві, а ліки безглузді, і поїхав, наказавши слугам Атоса ні на мить не залишати їхнього пана.

Після від'їзду доктора Атос не висловив ні гніву, ні навіть досади на те, що його потривожили; він не зажадав і того, щоб усі листи, які надходили, вручалися йому без зволікання; він знав, що все, що могло б принести йому розвагу, було радістю й надією його слуг, які заплатили б своєю кров'ю, аби тільки доставити йому хоч якусь насолоду.

Сон хворого став поверхневим і тривожним. Перебуваючи весь час у мареннях, він лише на кілька годин впадав у глибше забуття. Цей короткий спокій давав забуття тільки тілу, але стомлював душу, бо Атос, поки мандрував його дух, жив роздвоєним життям. Одного разу вночі йому примарилося, ніби Рауль одягається у себе в наметі, щоб іти в похід, очолюваний особисто герцогом де Бофором. Юнак був сумний, він повільно застібав панцир, повільно одягав шпагу.

- Що з вами? - ніжно запитав Рауля батько.

- Мене засмутила загибель Портоса, нашого доброго друга, - відповів Рауль, - я страждаю при думці про ваше горе, яке ви переживаєте далеко від мене.

Видіння зникло, і Атос прокинувся від сну.

На світанку один із лакеїв увійшов до свого пана і передав йому листа з Іспанії.

«Рука Араміса», - подумав граф.

- Портос помер! - вигукнув він, кинувши погляд на перші рядки. - О Рауль, Рауль, дякую, дякую тобі; ти виконуєш свою обіцянку, ти попереджаєш мене!

Атос, обливаючись потом, лежачи у себе на ліжку, втратив свідомість, і причиною цього було не що інше, як слабкість.

CCLXIII. Видіння Атоса

Після непритомності Атос, засоромившись слабкості, якій він піддався, піддаючись примарним маренням, одягнувся й звелів сідлати коня; він хотів з'їздити до Блуа і спробувати забезпечити більш вірні письмові зносини з Африкою, д'Артаньяном і Арамісом.

Лист Араміса сповіщав графа про сумний кінець витівки з Бель-Ілем; у ньому наводився докладний опис смерті Портоса, і він вразив ніжне і любляче серце Атоса.

Йому захотілося востаннє відвідати покійного друга. Зібравшись віддати цей обов'язок старому товаришеві по зброї, він припускав повідомити про свій намір д'Артаньяну і, схиливши його до цієї сумної подорожі на Бель-Іль, здійснити разом із ним жалобне паломництво до могили гіганта, якого він так ніжно кохав, після чого, повернувшись до себе, віддатися у владу таємної сили, яка нерозпізнаваними шляхами захоплювала його до іншого, вічного життя.

Але тільки-но слуги, втішені цією поїздкою, що обіцяла розігнати меланхолію графа, одягли свого пана, тільки-но було осідлано й підведено до ґанку наймирнішого в усій графській стайні коня, як батько Рауля, відчувши, що в нього паморочиться в голові й підкошуються ноги, зрозумів, що йому не зробити жодного кроку без сторонньої допомоги.

Він попросив, щоб його віднесли на сонце, поклали на улюблену дернову лавку, де він провів понад годину, доки не почувався краще.

Ця слабкість була цілком природним наслідком цілковитої бездіяльності останнього часу. Щоб набратися сил, граф випив чашку бульйону і пригубив склянку зі своїм улюбленим старим, витриманим анжуйським вином, згаданим славним Портосом у його дивовижному заповіті.

Підкріпившись і трохи підбадьорившись, він велів знову привести коня, але для того, щоб насилу сісти в сідло, йому знадобилася підтримка лакеїв. Він не проїхав і ста кроків: на повороті дороги в нього раптом почався сильний озноб.

- Як це дивно, - звернувся він до лакея, який супроводжував його.

- Зупинимося, пане, благаю вас, - відповів вірний слуга. - Ви зблідли.

- Це не завадить мені рухатися далі, раз я вже виїхав, - сказав граф.

І він відпустив повідець. Але кінь, замість того щоб коритися волі господаря, раптово зупинився; несвідомо Атос підтягнув мундштук.

- Комусь, - промовив Атос, - неугодно, щоб я їхав далі. Підтримайте мене, - додав він і простягнув слузі руку, - швидше, швидше! Я відчуваю, що слабшають усі мої м'язи, зараз я впаду з коня.

Лакей помітив рух свого пана раніше, ніж почув його наказ. Він швидко під'їхав до нього і підхопив його на руки. І оскільки вони не встигли ще віддалитися від будинку, слуги, які вийшли проводити графа і стояли біля дверей, побачили, що з графом, який завжди так чудово

тримався в сідлі, відбувається щось недобре. Коли ж лакей почав кликати їх до себе, всі негайно ж прибігли на допомогу.

Тільки-но кінь Атоса зробив кілька кроків у напрямку до будинку, як він відчув себе краще. Йому здалося, що до нього повертаються сили, і він знову заявив про своє бажання будь-що-будь поїхати в Блуа. Він повернув назад. Але при першому ж русі коня він знову впав у той самий стан заціпеніння і нудоти.

- Рішуче, - прошепотів він, - комусь треба, щоб я нікуди не їздив.

Слуги, що підбігли, знявши графа з коня, квапливо віднесли його в будинок. Негайно ж приготували кімнату, і Атоса поклали в ліжко.

- Пам'ятайте, - сказав він, звертаючись до слуг, перед тим як заснути, - пам'ятайте, що сьогодні я чекаю листів з Африки.

- Пане, ви будете, звісно, задоволені, дізнавшись, що син доктора з Блуа вже виїхав у місто, щоб привезти пошту на цілу годину раніше, ніж її доставляє кур'єр.

- Дякую, - відповів із доброю посмішкою Атос.

Граф заснув; його неспокійний сон, мабуть, приносив йому страждання. Слуга, що чергував у нього в кімнаті, помітив, як на обличчі його кілька разів з'являвся вираз жахливого внутрішнього страждання, мабуть, пережитого ним уві сні. Можливо, йому щось привиділося.

Так минув день; син блуасця повернувся; він повідомив, що кур'єр не заїхав у Блуа. Граф сильно нудився; він вів лік хвилинам і здригався, коли з цих хвилин складалася година. На мить йому спала на думку думка про те, що за морем його встигли забути; серце графа болісно стиснулося.

Ніхто в домі вже не сподівався, що кур'єр, запізнившись з якоїсь причини, все ж таки доставить довгоочікувані листи. Його час давно минув. Чотири рази посилали нарочних, і щоразу посланий повертався з відповіддю, що на ім'я графа ніяких листів не надходило.

Атос знав, що пошта приходить лише раз на тиждень. Значить, треба пережити ще сім нескінченно виснажливих днів. Так, у цій гнітючій упевненості, почалася для нього безсонна ніч. Усі похмурі припущення, якими хворий, що терзається безперервним стражданням, може обтяжити сумну й без того дійсність, усі ці припущення Атос нагромаджував одне на інше в перші години цієї ночі.

Почалася лихоманка; вона охопила груди, де негайно ж спалахнула пожежа, за висловом лікаря, знову викликаного з Блуа його сином. Незабаром жар досяг голови. Лікар двічі відкривав кров; кровопускання принесли полегшення, але водночас довели хворого до крайньої слабкості. Сильним і бадьорим залишався лише мозок.

Потроху ця грізна лихоманка почала спадати і до півночі зовсім припинилася. Бачачи це безсумнівне поліпшення, доктор зробив кілька вказівок і поїхав, оголосивши, що граф поза небезпекою. Після його від'їзду Атос впав у дивний стан, що не піддається опису. Його думка була вільна і кинулася до Рауля, його гаряче улюбленого сина. Уяві

графа уявилися африканські землі неподалік від Джіджеллі, куди герцог де Бофор вирушив зі своєю армією.

На березі стояли сірі скелі, місцями позеленілі від морської води, що обрушується під час прибою і негоди на берег.

На деякому віддаленні, серед мастикових дерев і заростей кактуса амфітеатром розташовувалося невеличке селище, сповнене диму, галасу і тривожного сум'яття.

Раптом над димом здійнялося полум'я, що розповзлося по всьому селищу; потроху посилюючись, воно у своїх багряних вихорах поглинуло все довкілля; з цього пекла линули стогони й крики, над ним здіймалися руки, підняті до неба. За кілька секунд тут запанував неймовірний хаос: валилися балки, скручувалося залізо, до червоного розжарювалося каміння, факелами палали дерева.

Але дивна річ! Хоча Атос і розрізняв у цьому хаосі підняті руки, хоча він і чув крики, ридання, стогони, він не бачив жодної людини.

Вдалині гуркотіли гармати, лунала стрілянина з мушкетів, ревіло море, очманілі від страху стада мчали зеленими схилами пагорбів. Але не було ні солдатів, що підносять до гармат ґноти, ні моряків, що виконують складні маневри на кораблях, ні пастухів при стадах.

Після руйнування села і фортів, що прикривали його, руйнування і спустошення, які сталися ніби за допомогою магічних чар, без участі людей, полум'я згасло, але все ще здіймався густий чорний стовп диму; втім, незабаром дим порідшав, потім збліднів і, нарешті, зовсім зник.

Потім спустилася ніч, непроглядна на землі, яскрава на небі; величезні іскристі африканські зірки сяяли, нічого не висвітлюючи своїм сяйвом. Настала мертва тиша, що тривала досить довгий час. Вона принесла із собою відпочинок збудженій уяві Атоса. Утім, він виразно відчував, що на тому, що він бачив, справа не скінчилася, і він зосередив усі сили своєї душі, щоб нічого не проґавити з того видовища, яке підготувала йому його уява.

І справді, африканське село знову постало перед ним.

Над крутим берегом здійнявся ніжний, блідий, трепетний місяць; він проклав на морі вкриту брижами доріжку - тепер, після шаленого ревіння, що лунало до Атоса на початку його видіння, воно було мовчазним, - та обсипав діамантами й опалами кущі на схилах пагорбів.

Сірі скелі, схожі на мовчазних, уважних привидів, піднімали, здавалося, свої голови, щоб краще роздивитися освітлене місяцем поле бою, і Атос помітив, що це поле, абсолютно порожнє під час побоїща, тепер було усіяне трупами. Невимовний жах охопив його душу, коли він упізнав білу з блакитним форму французьких солдатів, їхні піки з блакитним древком, їхні мушкети з ліліями на прикладах.

Коли він побачив усі ці розгорнуті рани, звернені до блакитних небес ніби для того, щоб покликати назад душі, яким вони дозволили вилетіти з тлінного тіла; коли він побачив страшних надутих коней із язиком, що звисає поміж вишкваркуватих зубів, коней, що заснули серед

запеченої крові, що обагрила їхні попони й гриви; коли він побачив, нарешті, білого коня герцога де Бофора, коня, якого він добре знав, який лежав із розбитою головою в першому ряді на полі мерців, він провів своєю крижаною рукою по лобі й здивувався, не відчувши жару.

Цей дотик переконав його в тому, що лихоманка минула і що все, що він бачить, він бачить як глядач збоку, який розглядає цю приголомшливу картину на наступний день після бою на узбережжі біля Джіджеллі; тут билася експедиційна армія, та сама, під час відплиття якої з Франції він був присутній і яку проводжав поглядом, доки кораблі її не зникли за обрієм, армія, яку він сам привітав жестом і думками, коли пролунав останній гарматний постріл на честь прощання з батьківщиною, що пролунав за наказом герцога.

Хто міг би описати смертельну муку, в якій душа його, немов уважний погляд, переходила від трупа до трупа і шукала, чи не спить серед полеглих Рауль? Хто б міг висловити невимовну божевільну радість, з якою Атос схилився перед богом і подякував йому, не знайшовши того, кого він з таким страхом шукав серед мертвих?

І справді, кожен у своєму ряді, застиглі, похолоділі, всі ці небіжчики, яких легко можна було впізнати, поверталися, здавалося, з готовністю і шанобливістю до графа де Ла Фер, щоб, проводячи їм цей жалобний огляд, він міг би трохи краще їх розглянути.

Але тепер граф дивувався, чому ніде не видно жодної людини, яка вийшла з цієї бійні живою.

Ілюзія була такою життєвою і такою яскравою, що це бачення було для нього наче здійсненою насправді подорожжю до Африки, здійсненою для того, щоб отримати точніші відомості про коханого сина.

Втомившись від поневірянь морями і сушею, він зупинився відпочити в одному з розбитих біля скелі наметів, над якими тріпотів білий стяг, розшитий лілія́ми. Він шукав хоч якогось солдата, який провів би його до герцога де Бофора.

І ось, поки його погляд блукав полем, звертаючись то в один, то в інший бік, він побачив постать у білому, що з'явилася за деревами. На ній була офіцерська форма; у руці цей офіцер тримав зламаний клинок шпаги; він повільно пішов назустріч Атосу, який, спрямувавши на нього погляд, не рухався, не заговорював, і зробив уже рух, щоб розгорнути обійми, тому що в цьому блідому й німому офіцері він раптово впізнав Рауля.

Граф хотів крикнути, але крик завмер у його гортані. Рауль, приклавши палець до губ, велів йому зберігати мовчання; він почав віддалятися, хоча Атос не міг, хоч скільки вдивлявся, помітити, щоб ноги його переступали з місця на місце.

Граф став блідішим за Рауля і, тремтячи всім тілом, пішов за своїм сином, ледве пробираючись крізь кущі й зарості вересу, через каміння й рови. Рауль, здавалося, не торкався землі, і ніщо не було перешкодою для його легкої ковзної ходи.

Стомлений важкою дорогою, граф зупинився в повній знемозі. Рауль продовжував кликати його за собою. Ніжний батько, якому любов додала сили, зробив останню спробу зійти на гору, йдучи слідом за молодою людиною, що вабила його жестами і посмішкою.

Нарешті він дістався вершини гори й побачив на побілілому від місяця обрії повітряні обриси фігури Рауля. Атос простягнув руку, щоб доторкнутися до гаряче улюбленого сина, який теж прагнув до батька. Але раптом юнак, наче захоплений якоюсь силою, позадкував від нього і раптово піднявся над землею; Атос побачив під ногами Рауля всіяне зірками небо. Він непомітно піднімався все вище і вище, у безмежний простір, так само посміхаючись, так само мовчки закликаючи батька; він віддалявся на небо.

Атос з жахом скрикнув і подивився вниз. Внизу були зруйнований табір і білі нерухомі точки: трупи солдатів королівської армії.

І коли він знову закинув голову вгору, він знову побачив небо і в ньому свого сина, який так само кликав його за собою.

CCLXIV. Ангел смерті

На цьому місці разюче бачення, що постало перед поглядом Атоса, було перервано сильним шумом, який доніссся від воріт. Слідом за тим почувся тупіт коня, що скакав уздовж алеєю, яка вела до будинку; тупіт затих, і до кімнати, де граф перебував під владою цих моторошних марень, долетіли незвично гучні й жваві вигуки.

Атос не рушив з місця; він насилу повернув голову до дверей, щоб чіткіше чути, що відбувається зовні. Хтось важко піднявся на ґанок. Коня, з якого щойно зістрибнув вершник, повели в стайню. Кроки, що повільно наближалися до спальні Атоса, супроводжувалися якимись зітханнями.

Відчинилися двері, і Атос, повернувшись на звук дверей, що відчиняються, ледь чутно запитав:

- Це африканська пошта, чи не так?

- Ні, пане графе, - промовив голос, який змусив здригнутися Атоса.

- Грімо! - прошепотів він. І холодний піт ринув по його запалих щоках.

На порозі з'явився Грімо. Це був уже не колишній Грімо, молодий своєю мужністю і своєю відданістю, не той Грімо, який першим стрибнув у баркас, поданий до пристані, щоб відвезти Рауля на королівський корабель. Це був суворий і блідий старий, у вкритому пилом одязі, з рідкісним побілілим волоссям. Він тремтів, притулившись до одвірка дверей, і ледве встояв на ногах, побачивши здалеку, у мерехтливому світлі лампи, обличчя свого пана.

Ці двоє людей, які стільки років прожили разом, звикли розуміти один одного з одного з одного погляду, уміли скупо висловлювати свої

думки, уміли мовчки висловлювати багато чого; ці двоє старих солдатів, соратників, однаковою мірою благородні, хоча нерівні за походженням і становищем, заціпеніли, поглянувши один на одного. В одну мить вони прочитали одне в одного в глибині серця.

На обличчі Грімо застигла печатка скорботи, що стала для нього звичною. Тепер він так само розучився посміхатися, як колись - говорити.

Атос одразу ж зрозумів, що саме виражає обличчя цього старого відданого слуги; тим самим тоном, яким він уві сні говорив із Раулем, він запитав:

- Грімо, Рауль помер?

За спиною Грімо стовпилися інші слуги; вони жадібно ловили кожне слово, не зводячи очей з ліжка хворого. Усі вони чули це страшне запитання, за яким послідувало тяжке мовчання.

- Так! - відповів старий, видавлюючи з себе єдиний склад і супроводжуючи його глухим зітханням.

Почулися жалібні стогони слуг; кімната наповнилася молитвами і стриманим плачем. А вмираючий батько тим часом відшукував очима портрет свого померлого сина. Для Атоса це було ніби поверненням до перерваних мрій.

Без стогону, не проливши жодної сльози, терплячий, сповнений смиренності, наче святий мученик, підняв він очі до неба, щоб ще раз побачити, як над горами Джіджеллі здіймається така дорога для нього тінь, з якою він розлучився в той момент, коли прибув Грімо. Дивлячись наполегливо вгору, він знову, безсумнівно, повернувся до свого бачення; він, безсумнівно, пройшов увесь той шлях, яким його вело це страшне і водночас таке солодке бачення, тому що, коли він на мить розплющив закриті очі, на обличчі його світилася усмішка; він тільки-но побачив Рауля, який відповів йому такою самою усмішкою.

Склавши на грудях руки, повернувшись обличчям до вікна, овіяний нічною прохолодою, що приносила до його узголів'я аромати квітів і лісу, Атос занурився, щоб більше не повертатися до дійсності, у споглядання того раю, що ніколи не з'являється погляду живих. Атоса вела чиста і світла душа його сина. І на тому суворому шляху, яким душі повертаються на небо, все було для цього праведника запашною і солодкою мелодією.

Після години такого екстазу він насилу підняв свої бліді як віск, худі руки. Посмішка не полишала його обличчя, і він прошепотів тихо, так тихо, що їх ледь можна було розчути, два слова, звернені до бога або до Рауля:

- Я йду.

Після цього його руки повільно опустилися на ліжко. Смерть була милостива і ласкава до цієї благородної людини. Вона позбавила його від мук агонії, від останніх конвульсій; відчинивши прихильною рукою

двері вічності, вона пропустила в них цю велику душу, гідну і в її очах глибокої поваги.

Навіть заснувши навіки, Атос зберіг спокійну і щиру посмішку, яка так прикрашала його за життя і з якою він дійшов до самої могили. Спокій його рис і безтурботність смерті змусили його слуг ще досить довгий час сподіватися, що хоча він у забутті, але все ж таки живий.

Люди графа хотіли забрати з собою Грімо, який здалеку не зводив очей зі свого пана, з його обличчя, що вкрилося мертвотною блідістю; він боявся наблизитися до графа, побоюючись у благочестивому страху принести йому подих смерті. І хоча він валився з ніг від утоми, він все ж відмовився піти і сів на порозі, охороняючи свого пана, немов пильний вартовий. Він ревно підстерігав його перший погляд, якщо він прокинеться від сну, або останній подих, якщо йому судилося померти.

У будинку все стихло: кожен беріг сон свого пана. Прислухавшись, Грімо виявив, що граф більше не дихає. Він підвівся зі свого місця і став дивитися, чи не здригнеться тіло Атоса. Нічого, жодних найменших ознак життя. Його охопив жах; він схопився на ноги і тієї самої миті почув кроки на сходах; дзенькіт шпор, які зачіпала шпага, войовничий, звичний для його слуху звук, зупинив його, коли він зібрався вже попрямувати до ліжка Атоса. Голос, ще більш дзвінкий, ніж голоси міді та сталі, пролунав за три кроки від нього.

- Атос! Атосе! Друже мій! - кликав цей схвильований голос, у якому чулися сльози.

- Пане д'Артаньян! - пролепетав Грімо.

- Де він? - запитав мушкетер.

Грімо схопив його руку своїми кістлявими пальцями і вказав на ліжко; на білій подушці своєю свинцево-сірою блідістю, яка буває лише у небіжчиків, вирізнялося обличчя графа, який навіки заснув.

Д'Артаньян не висловив свого горя ні риданнями, ні стогонами; він важко дихав, йому не вистачало повітря. Здригаючись, намагаючись ступати безшумно, з невимовним болем у серці він на носках підійшов до ліжка Атоса. Він приклав до його грудей вухо, він наблизив до його рота обличчя. Серце було безмовним, дихання не було. Д'Артаньян відсахнувся.

Грімо, який напружено стежив за ним очима, Грімо, якому кожен рух д'Артаньяна говорив так багато, боязко підійшов до ліжка покійного, схилився над ним і приклався губами до простирадла, що покривало закляклі ноги його пана. З почервонілих очей вірного слуги скотилися великі сльози.

Д'Артаньян, проживши життя, сповнене потрясінь, не бачив ніколи нічого зворушливішого за розпач цього старого, який безмовно плакав, схилившись над мертвим.

Капітан нерухомо дивився на цього усміхненого небіжчика, який, здавалося, і зараз ще продовжує думати про те, щоб навіть по той бік життя ласкаво прийняти свого друга, того, кого він після Рауля любив

понад усе на світі. Ніби у відповідь на цей останній прояв гостинності д'Артаньян заплющив йому тремтячою рукою очі і поцілував його в лоб.

Потім він сів біля узголів'я його ліжка, не відчуваючи жодного страху перед небіжчиком; тридцять п'ять років тривала їхня дружба, і впродовж усього цього часу д'Артаньян не бачив з його боку нічого, окрім ніжності та щирої прихильності. І капітан з жадібністю занурився у спогади, які хвилею нахлинули на нього, - одні безтурботні, сповнені чарівності, як усмішка на шляхетному обличчі покійного графа, інші похмурі, похмурі, похмурі й холодні, як його очі, які заплющилися навіки.

Раптово потік сумних переживань, що з кожною хвилиною наростав у його серці, захлеснув його. Не в силах впоратися зі своїм хвилюванням, він піднявся на ноги і, примусивши себе вийти з кімнати, де застав мертвим того, кому ніс звістку про смерть Портоса, він вибухнув такими несамовитими риданнями, що слуги, які, здавалося, тільки й чекали цього вибуху довго стримуваного горя, відповіли на нього плачем і голосіннями, а собаки - жалібним виттям.

Один лише Грімо був, як і раніше, ним. Навіть у нескінченному розпачі він боявся осквернити своїм голосом смерть, боявся потривожити сон свого пана, чого він ніколи не робив за його життя. Крім того, Атос привчив його обходитися без слів.

На світанку д'Артаньян, який цілу ніч міряв кроками залу нижнього поверху, кусаючи, щоб заглушити зітхання, свої стиснуті в кулак руки, ще раз піднявся до спальні Атоса і, дочекавшись, коли Грімо повернув голову в його бік, зробив йому знак вийти за ним, що вірний слуга і виконав безшумно, як тінь. Дійшовши до передпокою, він узяв за руку старого і сказав:

- Гримо, я бачив, як помер батько; тепер розкажи, як помер син.

Грімо витягнув з-за пазухи товстий пакет, на якому було написано ім'я Атоса. Упізнавши руку герцога де Бофора, капітан зламав печатку і при першому блакитному світлі дня, що займається, крокуючи взад і вперед тінистою алеєю, обсадженою старими липами, на якій ще виднілися сліди, що їх залишив покійний граф, що блукав тут, і поринув у читання листа, який містився в пакетику.

CCLXV. Реляція

Герцог де Бофор звертався до Атоса. Лист, що призначався людині, було доставлено трупу.

«Дорогий мій графе, - писав герцог своїм розмашистим почерком невмілого школяра, - велике нещастя затьмарює нам велику радість. Король втратив одного з найхоробріших солдатів, я втратив друга, ви втратили пана де Бражелона. Він помер зі славою, такою славою, що в мене не вистачає сил оплакувати його так, як хотілося б.
Прийміть мої співчуття, дорогий графе. Небо посилає нам випробування пропорційно величі нашої душі. Це випробування непомірне, але воно не перевищує вашої мужності.
Ваш друг герцог де Бофор».

До листа додавалася реляція, написана одним із секретарів герцога. Це була зворушлива і правдива розповідь про похмуру подію, що обірвала два життя.

Д'Артаньян, звиклий до потрясінь битв, із серцем, недоступним для чутливості, не міг придушити в собі тремтіння, побачивши ім'я Рауля, ім'я свого улюбленця, ба більше - свого сина, який, як і батько його, став лише безтілесною тінню.

«На ранок, - повідомляв секретар герцога, - монсеньйор герцог призначив атаку. Нормандський і пікардійський полки зайняли позицію серед сірих скель біля підніжжя гірського схилу, на якому височіють бастіони Джіджеллі.

Почали стріляти гармати, бій зав'язався; сповнені відваги полки просувалися вперед: пікінери з піками напереваги, мушкетери з мушкетами. Герцог уважно стежив за рухом військ, готовий підтримати їх сильним резервом. Поруч із герцогом перебували найстарші капітани й ад'ютанти. Пан віконт де Бражелон отримав наказ не залишати його світлості.

Тим часом гармати противника, який спочатку стріляв не цілячись, виправили вогонь і пущеними з більшою влучністю ядрами вбили кілька людей навколо герцога. Полки, що колонами йшли на укріплення, також зазнали деяких втрат. У наших лавах з'явилося замішання, оскільки артилерія недостатньо підтримувала тих, хто наступав, своїм вогнем. Дійсно, батареї, розставлені ще напередодні, стріляли слабо і невпевнено через погано обрану позицію. Напрямок знизу вгору вкорочував дальність польоту снарядів і знижував влучність вогню.

Розуміючи, наскільки невдалою є позиція, зайнята облоговою артилерією, монсеньйор наказав кораблям, що стояли на внутрішньому рейді, почати методичний обстріл фортеці.

Пан де Бражелон зголосився відвезти цей наказ, але монсеньйор відмовив йому в цьому. Монсеньйор мав рацію, тому що він любив і беріг

цього молодого сеньйора; подальше показало, наскільки справедливими були його побоювання; тільки-но сержант, який одержав від герцога доручення, якого домагався пан де Бражелон, досягнув берега моря, як двома рушничними пострілами, що пролунали з лав ворога, його було вбито наповал.

Сержант упав на пісок, обагривши його своєю кров'ю.

Бачачи це, пан де Бражелон посміхнувся герцогу, який, звернувшись до нього, сказав:

- Ось бачите, мій милий віконт, - я врятував ваше життя. Передайте про це згодом графу, щоб він був вдячний мені за порятунок сина.

Віконт посміхнувся сумною посмішкою:

- Ви маєте рацію, монсеньйоре, якби не ваше благовоління, мене б убили, і я впав би там, де впав цей бідний сержант, і заспокоївся б навіки.

Пан де Бражелон вимовив ці слова з таким виглядом, що герцог різко відповів:

- Боже мій, юначе, можна подумати, що у вас течуть слинки від заздрощів, але, присягаюся душею Генріха Четвертого, я обіцяв вашому батькові привезти вас назад здоровим і неушкодженим, і, якщо богу буде завгодно, я виконаю свою обіцянку.

Пан де Бражелон почервонів:

- Монсеньйор, вибачте мене, прошу вас; мені завжди подобався ризик, і до того ж приємно відзначитися перед начальником, особливо якщо цей начальник - герцог де Бофор.

Герцог трохи пом'якшав, і, повернувшись до своїх офіцерів, став віддавати накази.

Тим часом командувач флотом пан д'Естре, який спостерігав спробу сержанта наблизитися до кораблів, зрозумів, що необхідно стріляти, не чекаючи наказу, і відкрив вогонь по ворожій фортеці.

Тоді араби, обсипані ядрами з кораблів і камінням, що валилося з їхніх пробитих снарядами стін, почали волати. Їхні вершники, пригнувшись до сідел, галопом спустилися з гори і кинулися щодуху на нашу піхоту, яка, наїжачившись піками, зупинила цей шалений натиск. Відкинуті твердим опором батальйону, араби з люттю кинулися на штаб, який у цей момент залишався майже без охорони.

Небезпека була великою: герцог оголив шпагу, його секретарі і всі, хто перебував біля нього, взяли з нього приклад; офіцери свити зав'язали бій із цими скаженими. Ось коли пану де Бражелону вдалося виконати бажання, яке він відчував від початку бою. Він бився поруч із герцогом з відвагою стародавнього римлянина і своєю короткою шпагою заколов трьох арабів.

Однак було видно, що його хоробрість виникає не з прагнення взяти гору над ворогом, прагнення, природного в кожному, хто б'ється. Ні, ця хоробрість була якоюсь удаваною, награною, майже вимушеною:

він намагався сп'янитися сум'яттям бою і навколишнім кровопролиттям. Він настільки втратив владу над собою, що герцог наказав йому зупинитися.

Він мав чути голос герцога де Бофора, оскільки, перебуваючи поруч із віконтом, ми чітко розібрали слова його світлості. Однак він не зупинився і продовжував скакати у напрямку до ворожих укріплень. Оскільки пан де Бражелон був офіцером надзвичайно дисциплінованим, ця непокора монсеньйору здивувала всіх штабних офіцерів, і пан де Бофор ще наполегливіше закричав:

- Стійте, Бражелоне, стійте! Куди ви мчите? Зупиніться! Я вам наказую!

Наслідуючи жест герцога, ми підняли руки. Ми чекали, що вершник поверне коня назад, але пан де Бражелон продовжував віддалятися до загороджень.

- Зупиніться, Бражелоне! - знову прокричав на весь голос герцог. - Зупиніться, заклинаю вас вашим батьком!

Почувши ці слова, пан де Бражелон обернувся, його обличчя виражало живе страждання, але він летів уперед; тоді ми подумали, що його поніс кінь. Здогадавшись, що віконт уже не в силах впоратися з конем, монсеньйор крикнув:

- Мушкетери, стріляйте! Убийте під ним коня! Сто пістолів тому, хто вб'є коня!

Але як убити коня, не вразивши вершника? Ніхто не наважувався. Нарешті така людина знайшлася: з лав вийшов найкращий стрілець у всьому пікардійському полку, якого звали Люцерн. Він узяв на мушку тварину, вистрілив і, очевидно, влучив у неї, оскільки кров обагрила білий круп коня. Тільки замість того, щоб звалитися на місці, цей проклятий кінь поскакав ще лютіше.

Віконт наблизився до укріплення на відстань пострілу з пістолета; пролунав залп і огорнув його хмарою вогню і диму. Коли дим розсіявся, ми побачили його на ногах; кінь був убитий.

Араби запропонували віконту здатися, але він заперечно похитав головою і продовжував наполегливо йти до загороджень. Це було смертельною необережністю. Однак уся армія схвалювала його за те, що він не уникає небезпеки, не ховається від неї, раз нещастя завело його так далеко від своїх. Він зробив ще кілька кроків, і два наші полки захоплено зааплодували йому.

У цей момент другий залп потряс стіни, і віконт де Бражелон знову зник у вихорі вогню і диму, але коли цього разу розвіявся дим, усі побачили, що юнак уже не стояв на ногах. Він лежав серед вересу на схилі пагорба, так що голова його була нижче, ніж ноги. Араби почали виповзати зі своїх укріплень, щоб відрубати йому голову або забрати з собою тіло, як це за звичаєм у невірних.

Але герцог де Бофор невідривно стежив за всім, що відбувалося на наших очах, і це сумне видовище вирвало з його грудей скорботні

зітхання. Побачивши арабів, які перебігали серед мастикових дерев, немов білі примари, він став кричати:

- Гренадери мої, пікінери, невже ж ви дозволите їм захопити тіло цього благородного воїна?

Із цими словами, розмахуючи над головою шпагою, він сам поскакав на ворога. Полки з лютим криком кинулися за ним, і цей грізний крик був не менш страшним, ніж дикі крики арабів. Над тілом пана де Бражелона зав'язався запеклий бій. Він був до того палким, що сто шістдесят арабів полягли поруч із п'ятдесятьма нашими.

Лейтенант нормандського полку звалив тіло віконта на плечі і приніс його на наші позиції.

Тим часом успіх розвивався: полки потягли за собою резерви, і укріплення противника було взято. До третьої години вогонь арабів затих; бій врукопашну тривав. О п'ятій годині перемога всюди залишилася за нами; противник залишив свої позиції, і герцог велів поставити на вершині пагорба білий королівський прапор.

Тільки тоді можна було по-справжньому проявити турботу про пана де Бражелона, у якого налічувалося вісім глибоких ран і який майже стік кров'ю. І все ж він продовжував дихати, і це принесло невимовну радість герцогу, який побажав бути присутнім при першій перев'язці й огляді пораненого хірургами.

Між ними знайшлися двоє, які оголосили, що віконт буде живий. Герцог де Бофор уклав їх в обійми і пообіцяв кожному по тисячі луїдорів, якщо їм вдасться врятувати віконта.

Віконт почув ці захоплені вигуки герцога, і чи був він у розпачі від того, що, можливо, залишиться живий, чи вже дуже страждав від ран, але на обличчі його відбилася прикрість, що змусила замислитися одного із секретарів, особливо коли він почув те, що послідує в нашій розповіді трохи нижче.

Третій хірург, який відвідав пораненого, був брат Сільван із монастиря Св. Козьми; він був найбільш обізнаним серед наших хірургів. Він також досліджував рани віконта і нічого не говорив.

Пан де Бражелон пильно дивився на нього і стежив, здавалося, за кожним рухом, кожною думкою цього хірурга-науковця.

Цей останній, відповідаючи на запитання, які йому поставив герцог, сказав, що з восьми ран, на його думку, три рани смертельні, але поранений настільки міцної статури, його юність настільки всепереможна, а боже милосердя настільки несповідоме, що, можливо, пан де Бражелон і одужає, але тільки в тому разі, якщо буде зберігати цілковиту нерухомість. І, звертаючись до своїх помічників, брат Сільван суворо додав:

- Тільки не чіпайте його навіть пальцем, інакше ви вб'єте його.

Ми вийшли з намету з деякою надією. Секретареві, про якого я згадав уже вище, тим часом здалося, що на губах пана де Бражелона,

коли герцог сказав йому з ласкою в голосі: "О віконт, ми врятуємо тебе", - прослизнула ледь помітна сумна усмішка.

Але ввечері, вирішивши, що хворий встиг уже достатньо відпочити, один із лікарських помічників увійшов до намету віконта де Бражелона і негайно ж із криком вискочив із нього. Стривожені, ми збіглися на цей крик; герцог був із нами. Помічник хірурга вказав на тіло пана де Бражелона, розпростерте на землі біля ліжка, воно лежало в крові.

Мабуть, у хворого трапилися судоми або він кидався в спеку і впав. Падіння і було безпосередньою причиною смерті, як і припускав брат Сільван. Віконта підняли, він похолов і був мертвий. У правій руці він тримав білявий локон, і ця рука була міцно притиснута до серця».

Далі йшли подробиці експедиції і перемоги, здобутої над арабами.

Д'Артаньян зупинився на розповіді про смерть Рауля.

- О, нещасне дитя, - прошепотів він, - бідний самогубець!

І, звернувши погляд до тієї частини замку, де була кімната графа де Ла Фер, він тихо сказав собі:

- Вони стримали дане ними одне одному слово. Тепер, я думаю, вони щасливі, - тепер, мабуть, вони вже разом.

І він повільно попрямував до квітника.

Весь двір був загачений засмученими сусідами, які ділилися подробицями цього подвійного нещастя і обговорювали приготування до похорону.

CCLXVI. Остання пісня поеми

Наступного дня стали з'їжджатися дворяни з найближчих околиць, а також дворянство провінції; їхали звідусіль, куди гінці встигли доставити сумну звістку.

Д'Артаньян сидів замкнувшись і ні з ким не хотів розмовляти. Дві таких тяжких смерті після смерті Портоса, звалившись на капітана, придушили душу, яка не знала до цього часу, що таке втома. Крім Грімо, який увійшов один-єдиний раз до нього в кімнату, він не помічав ні лакеїв, ні домочадців. За метушнею в домі, по ходінню взад і вперед він здогадався, що робилися приготування до похорону графа. Він написав королю прохання про продовження відпустки.

Грімо, як ми сказали, увійшов до д'Артаньяна, сів на лавку біля дверей з виглядом людини, зануреної в глибокі думи, потім встав і зробив знак д'Артаньяну йти за ним. Капітан мовчки підкорився. Грімо спустився в кімнату графа, показав капітанові пальцем на порожнє ліжко і красномовно підняв очі до неба.

- Так, - промовив д'Артаньян, - так, Грімо, він із сином, якого так любив.

Грімо вийшов зі спальні і пішов у вітальню, в якій за звичаєм, прийнятим у цій провінції, належало виставити тіло покійного, перш ніж віддати його навіки землі.

Д'Артаньян був вражений, виявивши в цій вітальні дві труни зі знятими кришками; слідуючи мовчазному запрошенню Грімо, він підійшов і побачив в одній Атоса, все ще прекрасної навіть в обіймах смерті, а в іншій - Рауля із заплющеними очима, з щоками перламутровими, як у Вергілієвої Паллади*, і з посмішкою на посинілих губах.

Капітан здригнувся, побачивши батька і сина, ці дві душі, що полетіли, представлені на землі двома сумними холодними тілами.

- Рауль тут! - прошепотів капітан. - О Гримо, мені нічого не сказав!

Грімо похитав головою і не промовив ні слова, але, взявши д'Артаньяна за руку, він підвів його до труни і, піднявши тонкий саван, показав йому чорні рани, через які полетіло це юне життя.

Капітан відвернувся і, вважаючи марним ставити запитання Грімо, який все одно не став би на них відповідати, згадав, що секретар герцога де Бофора писав у листі ще щось, чого він, д'Артаньян, не мав мужності прочитати. Звернувшись знову до цієї реляції про битву, що коштувала життя Раулю, він знайшов такі слова, якими закінчувався лист:

«Герцог велів набальзамувати тіло віконта, як це заведено в арабів, які виявили бажання бути похованими де-небудь на далекій батьківщині. Герцог розпорядився також приготувати підстави, щоб слуга, який виростив молодого віконта, міг відвезти останки його графу де Ла Фер».

«Отже, - думав д'Артаньян, - я, вже старий, такий, що вже нічого не вартий у житті, піду за твоєю труною, дорогий хлопчику, і кину землю на твоє чисте чоло, яке я цілував за два місяці до цього сумного дня. Цього захотів бог. Цього захотів і ти сам. І я не маю права тебе оплакувати: ти сам вибрав смерть; вона здалася тобі бажанішою за життя».

Нарешті настав час, коли холодні останки батька і сина належало віддати землі. Було таке скупчення військових і простого народу, що вся дорога від міста до місця, призначеного для поховання, тобто до каплиці у відкритому полі, була загачена вершниками і пішоходами в жалобі. Атос обрав останнім своїм місцем проживання місце в огорожі цієї каплиці, побудованої ним на кордоні його володінь. Він велів доставити для неї каміння, вивезене 1550 року із середньовічного замку в Беррі, де протікала його рання юність.

Каплиця, таким чином, наче перенесена і перебудована, була оточена хащами тополь і смоковниць. Щонеділі в ній служив священик із сусіднього поселення, якому Атос платив за це щорічно по двісті ліврів. Таким чином, хлібороби, які перебували у нього у васальній залежності, числом близько сорока, а також працівники і фермери з сім'ями приходили сюди слухати месу, і їм не треба було для цього вирушати в місто.

Позаду каплиці, огородженої двома живими огорожами з ліщини, кущів бузини і глоду, що густо розрослися, обкопаними глибоким ровом, була невелика ділянка необробленої землі. Вона була чудова своєю незайманою недоторканістю, чудова тим, що мохи тут були високими, як ніде, тим, що тут зливали свої аромати дикі геліотропи і жовтий левкой, тим, що біля підніжжя струнких каштанів пробивалося рясне джерело, замкнене в басейні з мармуру, тим, що над галявиною, порослою чебрецем, гасали незліченні рої бджіл, що прилітали сюди з усіх сусідніх полів, тим, нарешті, що зяблики та зорянки виспівували тут від зорі до зорі, погойдуючись на гілках між гронами квітучих кущів. Сюди і привезли обидві труни, оточені мовчазним і зосередженим натовпом.

Після заупокійної меси, після останнього прощання з похованими присутні почали розходитися, розмовляючи дорогою про чесноти й тиху смерть батька, про надії, які подавав син, і про його сумний кінець на далекому березі Африки*. Мало-помалу все стихло; згасли лампади під скромними склепіннями. Священик востаннє відважив уклін вівтарю і ще свіжим могилам; потім і він у супроводі служки, що дзвонив у дзвоник, повільно побрів у свою парафію.

Залишившись один, д'Артаньян помітив, що настав вечір. Думаючи про мертвих, він втратив лік часу. Він підвівся з дубової лави, на якій сидів у каплиці, і хотів уже, як священик, піти попрощатися востаннє з могилою, що містила в собі останки його померлих друзів.

Уклінна жінка молилася біля пагорба з ще вологою землею. Д'Артаньян зупинився на порозі каплиці, щоб не завадити цій жінці і постаратися побачити, хто ж ця віддана подруга, яка виконує з таким благоговінням і ретельністю священний обов'язок дружби.

Незнайомка закривала обличчя руками, білими як алебастр. За скромною простотою її сукні можна було вгадати жінку шляхетного походження. На віддалі дорожня карета і кілька слуг верхи чекали на цю невідому даму. Д'Артаньян не міг зрозуміти, хто вона і чому тут. Вона продовжувала молитися так само ревно і часто проводила хусткою по обличчю. Д'Артаньян здогадався, що вона плаче. Він бачив, як вона вдарила себе в груди з безжальним сокрушенням віруючої християнки. Він чув, як вона кілька разів повторювала все ті ж слова, цей крик її наболілого серця: «О, прости мене! О, прости!»

І оскільки вона, здавалося, вся віддалася печалі й була в напівнепритомності, Д'Артаньян, зворушений цими проявами любові до йогопокійних друзів, цією невтішністю горя, зробив кілька кроків, що відокремлювали його від могили, щоб перервати це похмуре покаяння, цю сумну промову, звернену до мертвих. Пісок заскрипів у нього під ногами, і незнайомка підняла голову; д'Артаньян побачив її добре знайоме, залите сльозами обличчя.

Це була мадемуазель де Лавальєр.

- Пане д'Артаньян! - прошепотіла вона.

- Ви! - похмуро вимовив капітан. - Ви тут? О пані, я волів би бачити вас у вінчальному вбранні в замку графа де Ла Фер. Тоді б і ви менше плакали, і вони, і я теж!

- Пане! - сказала вона, здригаючись від ридань.

- Бо ви, - продовжував нещадний друг померлих, - це ви звели в могилу двох цих людей.

- О, пощадіть мене!

- Хай убереже мене бог, пані суддя, ображати жінку або змушувати її незаслужено плакати, але я все ж таки маю сказати, що на могилі жертв не місце вбивці.

Вона хотіла відповісти.

- Те, що я кажу вам, - додав він крижаним тоном, - я говорив і його величності королю.

Вона з благанням склала руки:

- Я знаю, що причина смерті віконта де Бражелона - я!

- А, так ви це знаєте?

- Звістка про неї прийшла до двору вчора ввечері. Цієї ночі я за дві години проїхала сорок льє; я летіла сюди, щоб побачитися з графом і благати його про прощення, - я не знала, що і він теж помер, - я летіла сюди, щоб на могилі Рауля благати бога послати на мене всі заслужені мною нещастя, усі, за винятком одного. Тепер я знаю, що смерть сина вбила батька, і я мушу докоряти собі у двох злочинах; я заслуговую на подвійну кару господню.

- Я вам повторю, пані пані, - промовив д'Артаньян, - те, що мені сказав в Антібі пан де Бражелон; він тоді вже жадав смерті: «Якщо марнославство й кокетство захопили її на згубний шлях, я прощаю їй, зневажаючи її. Якщо вона впала, спонукувана коханням, я теж прощаю її і клянуся, що ніхто ніколи не міг би полюбити її так, як любив її я».

- Ви знаєте, - перебила Луїза, - що заради своєї любові я готувалася принести в жертву себе саму; ви знаєте, як я страждала, коли ви мене зустріли втраченою, нещасною, покинутою. І ось, я ніколи не страждала так сильно, як сьогодні, тому що тоді я сподівалася, я бажала, а сьогодні мені нема чого більше бажати; бо цей померлий забрав усю мою радість разом із собою в могилу; бо я не смію більше любити без каяття і тому що я відчуваю, що той, кого я кохаю (о, це закон!), відплатить мені мукою за муки, які я заподіяла іншому.

Д'Артаньян нічого не відповів, він занадто добре знав, що в цьому вона, безперечно, має рацію.

- Благаю вас, пане д'Артаньян, не засуджуйте мене. Я як гілка, що відірвалася від рідного стовбура; мене більше ніщо не утримує, і мене тягне, сама не знаю куди, якийсь потік. Я кохаю до нестями, я кохаю так, що блюзнірськи говорю про це над цим священним для мене прахом, і я не червонію і не каюся. Це кохання - релігія для мене. Але оскільки через деякий час ви побачите мене самотньою, забутою, знехтуваною, оскільки ви побачите мене покараною за все те, за що ви маєте право

звинувачувати мене, - пощадіть мене в моєму скороминущому щасті, залиште мені його ще на кілька днів, ще на кілька швидкоплинних хвилин. Можливо, його немає вже й зараз, коли я про нього говорю. Боже мій! Можливо, це подвійне вбивство вже спокутано мною!

Вона ще говорила, як раптом капітан почув голоси і тупіт копит. Офіцер короля, пан де Сент-Еньян, виконуючи доручення свого володаря, якого, як він повідомив, мучили ревнощі і занепокоєння, приїхав за Лавальєр.

Д'Артаньян, наполовину прихований каштановим деревом, яке осіняло своєю тінню обидві могили, залишився непоміченим де Сент-Еньяном. Луїза подякувала посланцю і жестом попросила його піти. Він вийшов за межі огорожі.

- Ви бачите, - з гіркотою звернувся до Луїзи капітан, - ви бачите, ваше щастя все ще триває.

Молода жінка піднялася з урочистим виглядом.

- Прийде день, - сказала вона, - коли ви покаєтеся в тому, що так погано думали про мене. Цього дня, пане, я буду молити бога не пам'ятати про те, що ви були несправедливі до мене. Я буду так гірко страждати, що ви перший пошкодуєте мене за мої муки. Не дорікайте мені, пане д'Артаньян, за моє тендітне щастя; воно коштує мені надто дорого, і я ще не виплатила всього, що маю сплатити за нього.

З цими словами вона знову - трепетна, з глибоким почуттям - схилила коліна.

- Пробач востаннє, пробач, мій наречений Рауль! Я порвала наш ланцюг; ми обидва приречені на смерть від печалі. Ти пішов перший, не бійся, я піду за тобою. Бачиш, я не боягузлива, я прийшла попрощатися з тобою. Господь мені свідок, Раулю, що якби треба було віддати моє життя, щоб врятувати твоє, я б не вагаючись віддала його. Але я не могла б пожертвувати своєю любов'ю. Ще раз пробач!

Вона відламала гілку і встромила її в землю, потім витерла залиті сльозами очі, вклонилася д'Артаньяну і пішла. Капітан подивився слідом вершникам і каретам, які їхали, і, схрестивши на грудях руки, важко дихаючи, вимовив:

- Коли ж прийде моя черга вирушити в далеку мандрівку? Що залишається людині після молодості, після любові, після слави, дружби, сили, багатства?.. Залишається скеля, під якою спить Портос, а він володів усім тим, що я перелічив; і дерен, під яким спочивають Атос і Рауль, які володіли понад те й багатьом іншим.

На мить він знітився, погляд його затуманився; він вдавався до роздумів; потім, випроставшись, він звернувся до себе самого:

- Все ж поки що треба крокувати вперед і вперед. Коли прийде час, бог мені скаже про це, як каже всім іншим.

Кінцями пальців він торкнувся землі, вже вологої від вечірньої роси, перехрестився і один, навіки один, попрямував дорогою до Парижа.

Епілог

Чотири роки потому після щойно описаної нами сцени два вершники проїхали рано вранці через Блуа і розпорядилися про влаштування соколиного полювання.

Король побажав пополювати на цій пересіченій пагорбами рівнині, яку надвоє перерізає Луара і яка дотикається з одного боку до Менга, а з іншого - до Амбуаза.

Це були начальник королівського псового полювання і королівський сокольничий, особи вельми шановані за часів Людовика XIII, але за його наступника залишалися в деякій зневазі.

Два вершники, оглянувши місцевість і обговоривши необхідні подробиці майбутнього полювання, повертались назад у Блуа і помітили невеликі загони солдатів; сержанти розставляли їх на деякій відстані один від одного біля місць, де передбачалося влаштувати облаву. Це були королівські мушкетери.

За ними на гарному коні їхав їхній капітан, якого можна було відрізнити за золотим шиттям на мундирі. У нього було біле волосся і сивава борідка. Він трохи сутулився, але легко керував конем і оглядав, чи все гаразд.

- Пан д'Артаньян не старіє, - сказав начальник псового полювання своєму колезі, сокольничому, - він на десять років старший за нас, а верхи на коні здається зовсім молодим.

- Це правильно, - відповів королівський сокольничий, - ось уже двадцять років він усе той самий.

Офіцер помилявся: за ці чотири роки д'Артаньян постарів на добрих дванадцять років. Вік безжальними пазурами відзначив куточки його очей, лоб його позбувся волосся, а руки, колись жилаві й смагляві, стали біліти, наче кров у них почала вже холонути.

Д'Артаньян під'їхав до двох офіцерів і привітався з ними з відтінком поблажливої лагідності, що вирізняє тих, хто вищий за інших, у їхньому спілкуванні з нижчими. У відповідь на свою люб'язність він отримав два сповнені глибокої шанобливості поклони.

- Ах, яка удача, що ми зустрілися з вами, пане д'Артаньян! - вигукнув сокольничий.

- Радше мені б подобали такі слова, панове, бо у ваші дні король частіше турбує своїх мушкетерів, ніж птахів.

- Так, не те що в добрий старий час, - зітхнув королівський сокольничий. - Чи пам'ятаєте, пане д'Артаньян, як покійний король полював на сорок у виноградниках за Божансі... Ах, чорт забирай! Ви не були тоді капітаном мушкетерів, пане д'Артаньян!

- І ви були капралом по пташиній частині, - жартівливо зауважив д'Артаньян. - Усе одно це був гарний час, бо молодість - це і є гарний час... Чи не так, пане начальник псового полювання?!

- Ви надаєте мені надто велику честь, пане графе, - вклонився останній.

Д'Артаньяна анітрохи не вразив графський титул: він став графом чотири роки тому.

- Ви не втомилися від довгої дороги, щойно пророблені вами, пане капітане? - продовжував королівський сокольничий. - Звідси до Піньєроля, здається, щось близько двохсот льє.

- Двісті шістдесят туди і стільки ж, пане, назад, - незворушно промовив д'Артаньян.

- А як він поживає?

- Хто? - запитав д'Артаньян.

- Наш бідний пан Фуке, - пошепки промовив королівський сокольничий.

Начальник псового полювання з обережності від'їхав убік.

- Неважливо, - відповів д'Артаньян, - бідолаха всерйоз засмучений, він не розуміє, як це в'язниця може бути милістю. Він каже, що парламент, відправивши його у вигнання, тим самим виніс йому виправдувальний вирок і що вигнання - це свобода. Він не уявляє собі, що там заприсяглися розправитися з ним і що за порятунок його життя з чіпких пазурів парламенту треба дякувати богові.

- Так, бідна людина ледь уникла ешафота. Кажуть, що пан Кольбер віддав уже відповідні розпорядження коменданту Бастилії і страта була заздалегідь вирішена.

- Зрештою, що тут поробиш? - сказав д'Артаньян із задумливим виглядом, немов для того, щоб обірвати розмову.

- Зрештою, - повторив, наблизившись, начальник псового полювання, - пан Фуке в Піньєролі, і по заслугах; він мав щастя бути відвезеним туди особисто вами; досить він обкрадав короля.

Д'Артаньян метнув у начальника псового полювання один зі своїх нищівних поглядів і вимовив, старанно викарбовуючи кожне слово:

- Пане, якби мені сказали, що ви з'їли те, що відпускають для ваших хортів, я не тільки не повірив би цьому, але більше того, якби вас посадили за це до в'язниці, я б співчував вам і не дозволив би погано відгукуватися про вас. Однак, пане, якою б чесною людиною ви не були, я стверджую, що ви аж ніяк не чесніші, ніж бідний Фуке.

Вислухавши цей різкий докір, начальник собак його величності короля опустив ніс і відстав на два кроки від сокольничого і д'Артаньяна.

- Він задоволений, - нахилився до мушкетера сокольничий, - воно й зрозуміло, нині хорти в моді; якби він був королівським сокольничим, він би так не розмовляв.

Спостерігаючи, як невдоволення, породжене утиском приватних інтересів, що не мають у державному житті жодного значення, впливає на розв'язання великого політичного питання, д'Артаньян меланхолійно посміхнувся; він пригадав іще раз безтурботне існування, що тривалий час було долею колишнього суперінтенданта фінансів, його руйнування,

похмуру смерть, що на нього очікувала, і, щоб покінчити з цією темою, поставив запитання:

- Пан Фуке любив полювати з соколами?

- О так, пристрасно кохав, - відповів королівський сокольничий із гірким жалем у голосі та зі зітханням, яке пролунало як надгробне слово Фуке.

Д'Артаньян, давши розсіятися поганому настрою начальника королівських зграй і смутку сокольничого, рушив коня.

Вдалині, на узліссі, з'явилися мисливці; на галявинах, наче зірки, що падають, замиготіли султани вершниць, і білі коні, наче примари, проносилися в гущавині кущів і дерев.

- Що ж, чи довго триватиме ваше полювання? - запитав д'Артаньян. - Я попрошу вас скоріше випустити птаха, я дуже втомився. Ви сьогодні полюєте на чаплю чи на лебедя?

- На обох, пане д'Артаньян, - відповів сокольничий, - але ви не хвилюйтеся, король не знавець, він полює не для себе, його мета - доставити розвагу дамам.

Слово дами було настільки підкреслено, що змусило д'Артаньяна насторожитися.

- А! - промовив він, зі здивованим виглядом дивлячись на свого співрозмовника.

Начальник псового полювання, очевидно, щоб здобути прихильність мушкетера, догідливо кланявся.

- Смійтеся, смійтеся наді мною, пане, - посміхнувся д'Артаньян, - адже я не знаю рішуче ніяких новин: я був відсутній цілий місяць і тільки вчора вернувся з моїх мандрів. Я залишив двір ще засмученим смертю королеви-матері. Прийнявши останній подих Анни Австрійської, король не бажав розважатися; але все закінчується в цьому світі. Він перестав сумувати? Ну що ж! Тим краще.

- І починається також, - перебив його з грубим сміхом начальник псового полювання.

- А... - вдруге вимовив д'Артаньян, який горів бажанням познайомитися з новинами, але вважав, що розпитувати було б нижче його гідності. - Мабуть, є щось таке, що починається?

Начальник псового полювання багатозначно підморгнув, але д'Артаньян не побажав дізнаватися будь-що від цієї людини.

- Чи скоро ми побачимо його величність? - запитав він сокольничого.

- О сьомій годині, пане, я велю випустити птахів.

- Хто буде супроводжувати короля? Як поживає принцеса Генрієтта? Як самопочуття королеви?

- Краще, пане.

- А хіба вона хворіла?

- З часу свого останнього засмучення її величність була нездорова.

- Про яку прикрість ви говорите? Не бійтеся моєї нескромності. Розповідайте. Адже я нічого не знаю, оскільки щойно приїхав.

- Кажуть, що королева, яка живе в деякому забутті після смерті своєї свекрухи, поскаржилася на це його величності, і він їй відповів:

«Хіба я не проводжу, мадам, у вас щоночі? Чого ви ще хочете?»

- Ах, бідна жінка! Вона повинна всією душею ненавидіти мадемуазель Лавальєр, - сказав д'Артаньян.

- О ні, зовсім не мадемуазель де Лавальєр!

- Кого ж у такому разі?

Звук рогу перервав їхню бесіду. Він скликав соколів і собак. Сокольничий і його супутник негайно ж пришпорили коней і покинули д'Артаньяна, так нічого і не пояснивши йому.

Здалеку з'явився король, оточений придворними дамами і кавалерами. Кроком, у строгому порядку, під звуки труб і рогів, що збуджували коней і собак, просувалася по полю ця пишна кавалькада. Це була хода, змішання звуків, блиск, гра фарб, про які ніщо в наші дні не може дати навіть віддаленого уявлення, окрім хіба оманливого багатства і фальшивої величі театральних видовищ.

Д'Артаньян, хоча зір його дещо ослаб, помітив за кавалькадою три карети, що йшли одна за одною. Перша, що їхала порожньою, була призначена для королеви. У ній нікого не було. Не бачачи де Лавальєр поблизу короля, д'Артаньян став шукати Луїзу очима і побачив її в другій кареті. З нею було двоє служниць, які нудьгували, здавалося, не менше, ніж їхня пані.

Ліворуч від короля на гарячому коні, стримуваному вмілою рукою, їхала жінка сліпучої краси. Король посміхався їй, і вона посміхалася йому. Коли вона що-небудь говорила, всі починали нестримно сміятися.

«Я, без сумніву, зустрічав цю жінку, - подумав мушкетер, - але все-таки хто ж вона?»

Він повернувся до свого приятеля, сокольничого, і поставив йому це запитання. Той зібрався було відповісти, але в цей момент король помітив д'Артаньяна:

- А, ось ви і повернулися, графе! Чому ж ми з вами ще не бачилися?

- Тому що, ваша величносте, - поклонився капітан, - ви вже спали, коли я приїхав, і ще не прокинулися, коли я прийняв сьогодні вранці чергування.

- Він усе той самий! - голосно сказав задоволений Людовик. - Відпочивайте, графе, я вам наказую. Сьогодні ви обідаєте у мене.

Навколо д'Артаньяна захоплено зашепотілися. Кожен намагався протиснутися ближче до нього і сказати мушкетеру якусь люб'язність. Обідати в короля було великою честю, і його величність не марнував її так, як Генріх IV. Король проїхав трохи вперед, а д'Артаньяна зупинила нова група придворних, серед якої виблискував Кольбер.

- Здрастуйте, пане д'Артаньян, - звернувся до нього міністр із ласкавою ввічливістю, - сподіваюся, ваша поїздка була вдалою?

- Так, пане, - відповів д'Артаньян і вклонився, пригнувшись до шиї свого скакуна.

- Я чув, що король запросив вас до обіду; ви зустрінете там вашого старого друга.

- Старого друга? - перепитав д'Артаньян, занурюючись із душевним болем у темні хвилі минулого, що встигли поглинути стільки друзів і стільки ворогів.

- Герцога д'Аламеда, який тільки сьогодні прибув з Іспанії, - продовжував Кольбер.

- Герцога д'Аламеда, - намагався пригадати, риючись у своїй пам'яті, д'Артаньян.

- Це я! - вимовив білий, як сніг, сутулий старий; він наказав відчинити дверцята карети і вийшов з неї до мушкетера.

- Араміс! - вигукнув вражений подивом д'Артаньян.

І, все ще нерухомий, заціпенілий, він дозволив тремтячим рукам сановного старого обвитися навколо своєї шиї.

Кольбер, кинувши погляд на обох друзів, мовчки від'їхав убік, надавши їм залишитися наодинці.

- Отже, - сказав мушкетер, беручи під руку Араміса, - ви, вигнанець, заколотник, знову у Франції?

- І обідаю з вами у короля, - промовив, усміхаючись, колишній ваннський єпископ. - Чи не правда, ви ставите собі запитання: до чого вірність у підмісячному світі? Давайте пропустимо карету цієї бідолахи мадемуазель Лавальєр. Подивіться, як вона хвилюється; погляньте, як її заплакані очі стежать за королем, що гарцює на коні!

- Хто це з ним?

- Мадемуазель де Тонне-Шарант, яка стала пані де Монтеспан, - відповідав Араміс.

- Луїза ревнує, значить, її обдурили?

- Ще ні, д'Артаньян, але це не забариться статися.

Вони розмовляли, слідуючи за полюванням, і кучер Араміса віз їх так спритно, що вони приїхали до місця збору якраз у ту мить, коли сокіл щойно налетів на птаха і притискав його до землі.

Король спішився, пані де Монтеспан теж. Вони перебували перед самотньою каплицею, прихованою великими деревами з листям, що вже облетіло від осіннього вітру, за каплицею виднілася огорожа з ґратчастою хвірткою.

Сокіл змусив свою здобич упасти за огорожу біля самої каплиці, і король побажав проникнути туди, щоб зняти, за звичаєм, перше перо з зацькованого птаха. Усі скупчилися навколо будівлі та огорожі; простір усередині огорожі був такий незначний, що не міг вмістити учасників королівського полювання.

Д'Артаньян утримав Араміса, який висловив бажання покинути карету і приєднатися до всіх інших.

- Чи відомо вам, Арамісе, куди нас привела нагода?

- Ні! - відповів герцог.

- Тут спочивають люди, яких я знав, - промовив схвильований сумним спогадом д'Артаньян.

Араміс, усе ще ні про що не здогадуючись, пройшов крізь вузькі бічні двері, які йому відчинив д'Артаньян, всередину каплиці.

- Де ж вони поховані?

- Тут, у цій огорожі. Бачите хрест під молодим кипарисом? Цей кипарис посаджений на їхній могилі; але не ходіть туди; там упала збита соколом чапля, і король прямує до неї.

Араміс зупинився і сховався в тіні. І, ніким не помічені, вони побачили бліде обличчя Лавальєр; забута в себе в кареті, вона спочатку сумно дивилася у вікно; потім, піддавшись ревнощам, вона ввійшла в каплицю і, притулившись до колони, стежила поглядом за королем, що перебував всередині огорожі та усміхнювався, і який зробив знак пані де Монтеспан підійти ближче.

Пані де Монтеспан наблизилася і сперлася на запропоновану їй королем руку; вирвавши перо у чаплі, щойно вбитої соколом, він прикріпив його до капелюха своєї чудової супутниці. Посміхаючись, вона ніжно поцілувала руку, яка зробила їй цей подарунок. Король почервонів від задоволення; він глянув на пані де Монтеспан із полум'яним бажанням і любов'ю.

- Що ж ви дасте натомість? - запитав він.

Вона зламала гілочку кипариса і запропонувала її королю, сп'янілому солодкою надією.

- Сумний подарунок, - тихо сказав Араміс д'Артанья-ну, - адже цей кипарис росте на могилі.

- Так, і це могила Рауля де Бражелона, - сумно вимовив д'Артаньян, - Рауля, який спить під цим хрестом поруч з Атосом.

У них за спиною почувся стогін, і вони побачили, як якась жінка впала без свідомості. Мадемуазель де Лавальєр бачила все і все чула.

- Бідна жінка! - пробурмотів д'Артаньян і допоміг служницям, які поспішили до своєї пані, довести її до карети, де вона залишилася страждати на самоті*.

Того ж вечора д'Артаньян сидів за королівським столом, поруч із Кольбером і герцогом д'Аламеда.

Король був веселий і жвавий. Він був нескінченно уважний до королеви і нескінченно ніжний із принцесою Генріеттою, яка сиділа по його ліву руку і цього вечора була дуже сумною. Можна було подумати, що повернулися колишні спокійні часи, коли король шукав в очах своєї матері схвалення або несхвалення кожного свого слова.

Про фаворитку на цьому обіді не згадували. Рази два або три рази король назвав Араміса, звертаючись до нього, паном послом, і це ще

більше посилило здивування д'Артаньяна, який і без того ламав собі голову над питанням, як це його друг, заколотник, у таких чудових стосунках із французьким двором.

Встаючи з-за столу, король запропонував руку її величності королеві, зробивши при цьому знак Кольберу, чиї очі ловили погляд володаря. Кольбер відвів убік д'Артаньяна й Араміса.

Король вступив у розмову зі своєю невісткою, тоді як занепокоєний принц, неуважно розмовляючи з королевою, побіжно поглядав на дружину і на брата.

Розмова між Арамісом, д'Артаньяном і Кольбером точилася навколо найшкідливіших тем. Вони згадували міністрів минулих часів; Кольбер повідомив цікаві речі про Мазаріні і вислухав розповіді про Рішельє.

Д'Артаньян ніяк не міг здивуватися, бачачи стільки здорового глузду і веселого гумору в цій людині з густими бровами і низьким чолом. Араміс дивувався легкості, з якою цій серйозній людині вдавалося відкладати з вигодою для себе більш значну розмову, на яку ніхто з присутніх жодного разу не натякнув, хоча всі троє співрозмовників відчували її неминучість.

По незадоволеному обличчю принца було добре видно, наскільки йому не подобається бесіда короля з принцесою. У принцеси були почервонілі, заплакані очі. Невже вона стане скаржитися? Невже вона не зупиниться перед скандалом?

Король відвів її вбік і звернувся до неї таким ніжним і лагідним голосом, що він мав нагадати принцесі ті дні, коли вона була кохана ним заради неї самої:

- Сестро моя, чому ваші чудові очі заплакані?

- Але, ваша величність... - промовила вона.

- Принц ревнивий, чи не так, дорога сестро?

Вона подивилася в бік принца, і той зрозумів, що вони говорять про нього.

- Так... - погодилася вона.

- Послухайте, - продовжував король, якщо ваші друзі компрометують вас, то в цьому принц анітрохи не винен.

Він вимовив ці слова з такою ніжністю, що підбадьорена нею принцеса, яка останнім часом мала стільки прикрощів і неприємностей, ледве не вибухнула риданнями: так страждало, змучилося її серце.

- Ну, дорога сестро, розкажіть нам про ваші печалі; як брат, клянуся, я співчуваю вам, як король - я покладу їм край.

Вона підняла на Людовика свої дивовижні очі й сумно промовила:

- Мене компрометують не друзі, вони далеко або ховаються від усіх. Але їх очорнили, і вони в немилості у вашої величності, а тим часом вони такі віддані, такі добрі, такі шляхетні.

- Ви говорите про Гіша, якого, поступаючись бажанням принца, я відправив у вигнання?

- І який від часу свого незаслуженого вигнання щодня шукає можливості померти.

- Незаслуженого, сестро моя?

- До такої міри незаслуженого, що якби я не відчувала до вашої величності поваги і прихильності... я б попросила мого брата Карла, на якого я маю необмежений вплив...

Король здригнувся.

- Про що б ви його попросили?

- Я б попросила його довести до вашого відома, що принц і шевальє де Лоррен, його фаворит, не можуть безкарно бути катами і моєї честі, і мого щастя.

- Шевальє де Лоррен, ця похмура особистість?

- Він - смертельний мій ворог. Поки ця людина залишатиметься у мене в будинку, де, надаючи йому повну владу, його утримує принц, мій чоловік, я буду найнещаснішою жінкою в усьому королівстві.

- Отже, - повільно промовив король, - ви вважаєте вашого брата, англійського короля, кращим другом, ніж я?

- Вчинки самі говорять за себе, ваша величність.

- І ви воліли б звернутися по допомогу?..

- До моєї країни, - гордо сказала вона, - так, ваша величність.

- Ви - внучка Генріха Четвертого, як і я, моя люба. Двоюрідний брат і невір, хіба це не дорівнює брату?

- У такому разі дійте!

- Ну що ж! Укладемо з вами союз.

- Починайте.

- Ви кажете, що я незаслужено вигнав Гіша?

- О так, - почервоніла принцеса.

- Обіцяю вам, Гіш повернеться.

- Чудово.

- Ви говорите далі, що я даремно дозволяю бувати у вашому домі шевальє де Лоррену, який налаштовує проти вас принца, вашого чоловіка?

- Запам'ятайте те, що я кажу, ваша величність: одного разу шевальє де Лоррен... Якщо зі мною трапиться нещастя, знайте, що я заздалегідь звинувачую в ньому шевальє де Лоррена... ця людина здатна на будь-який, наймерзенніший злочин!

- Шевальє де Лоррен позбавить вас своєї присутності, обіцяю вам це.

- Раз так, ми укладаємо з вами справжній союз, ваша величність, і я готова підписати договір... Але ви внесли свою частку, скажіть же, у чому має полягати моя?

- Замість того щоб сварити мене з вашим братом, королем Карлом, потрібно було б постаратися зробити нас такими друзями, якими ми ще ніколи не були.

- Це легко.

- О, не так легко, як ви думаєте, під час звичайної дружби обіймають одне одного й обмінюються люб'язностями, і це коштує якого-небудь поцілунку або прийому, що не вимагає надто великих витрат; але під час політичної дружби...

- А, так ви хочете політичної дружби?

- Так, сестро моя, і тоді замість обіймів і бенкетів необхідно давати своєму другові живих, добре навчених і споряджених солдатів; дарувати йому військові кораблі з гарматами і провіантом. Але ж буває і так, що скрині з королівською скарбницею не мають можливості надавати дружні послуги такого роду.

- Ах, ви маєте рацію... скрині англійського короля віднедавна вражають своїм дивовижним резонансом.

- Але вам, люба сестро, вам, яка має такий великий вплив на вашого брата, можливо, вам усе ж таки вдасться домогтися того, чого ніколи не домогтися жодному послу.

- Для цього мені потрібно було б вирушити до Лондона, дорогий брате.

- Я вже думав про це, - жваво відповів Людовик, - і я вирішив, що подібна подорож вас дещо розважить.

- Тільки, - перебила принцеса, - можливо, що я зазнаю невдачі. В англійського короля є радники, і до того ж дуже небезпечні.

- Радниці, ви хочете сказати?

- Ось саме. Якщо ваша величність бажаєте, скажімо, просити в Карла Другого (я ж тільки припускаю, мені рішуче нічого не відомо) союзу для того, щоб вести війну... тоді радниці короля, яких наразі семеро, а саме: мадемуазель Стюарт, мадемуазель Веллс, мадемуазель Гуїн, міс Орчей, мадемуазель Цунга, міс Даус і графиня Кестльмен, переконають короля, що війна коштує дорого і що краще давати бали та вечері в Гемптон-Корті, ніж споряджати лінійні кораблі в Портсмуті або Грінвічі.

- І тоді на вас чекає невдача?

- О, ці пані зривають будь-які переговори, якщо тільки ці переговори ведуться не ними.

- Знаєте, яка думка осінила мене?

- Ні. Поділіться нею.

- Мені здається, що, пошукавши гарненько біля себе, ви, можливо, знайшли б радницю, яку повезли б із собою до короля і яка своїм красномовством перемогла б злу волю семи інших.

- Це справді вдала думка, ваша величність, і я вже думаю, хто б міг підійти до цієї ролі.

- Подумайте, і ви знайдете, звісно.

- Сподіваюся.

- Необхідно, щоб це була красива жінка: адже приємне обличчя варте більшого, ніж потворне, хіба не так?

- Безумовно.

- Потрібен живий, сміливий, винахідливий розум.

- Зрозуміло.

- Потрібна знатність... її, втім, потрібно не так уже й багато, рівно стільки, щоб без ніяковості підійти до короля, але не стільки, щоб шляхетність походження могла стримувати й соромити.

- Дуже справедливо.

- І... треба, щоб вона хоч трохи вміла говорити англійською.

- Бог мій! Хто-небудь на кшталт мадемуазель де Керуаль, наприклад, - жваво промовила принцеса.

- Ну так, ось ви і знайшли... адже це ви самі знайшли, сестро моя, - зрадів Людовик XIV.

- Я відвезу її, і я думаю, що їй не доведеться скаржитися на це.

- Звісно, ні; спочатку я призначу її повноважною спокусницею, а потім до її титулу приєднаю і маєтки.

- Чудово.

- Я вже бачу вас у дорожній кареті, дорогенька сестричко, і абсолютно втішеною у всіх ваших печалях.

- Я поїду за дотримання двох умов. Перша - я маю знати, якого роду переговори я буду вести.

- Зараз повідомлю. Ви знаєте, що голландці щодня у своїх газетах паплюжать мене; їхні республіканські замашки я довше терпіти не маю наміру. Я не люблю республік.

- Це зрозуміло, ваша величність.

- Я з досадою бачу, що ці володарі морів (це вони самі себе так величають) заважають французькій торгівлі в Індії та їхні кораблі незабаром витіснять нас з усіх європейських портів; подібна сила, та ще й у такому близькому сусідстві, мені дуже не до душі, дорога сестро.

- Але ж вони ваші союзники?

- Ось чому вони вчинили вельми необачно, вибивши медаль, яка зображує Голландію, що зупиняє, як Ісус Навин, сонце, і забезпечивши її написом: «Сонце, зупинись переді мною». Це аж ніяк не по-братськи, чи не так?

- А я думала, що ви вже забули про цю дрібницю.

- Я ніколи нічого не забуваю, сестро моя. І якщо мої справжні друзі, яким є ваш брат Карл, захочуть приєднатися до мене...

Принцеса задумалася.

- Послухайте, - сказав Людовик XIV, - можна поділити панування над морями, і якщо Англія терпіла вже такий поділ, то хіба я гірший за голландців?

- Це питання обговорюватиме з королем Карлом мадемуазель де Керуаль.

- А в чому полягає ваша друга умова, сестро моя?

- У згоді принца, мого чоловіка.

- Воно буде дано.

- Тоді я їду, брате мій.

Почувши ці слова, Людовик XIV повернувся до того кута залу, де перебували Кольбер з Арамісом і д'Артаньяном, і подав своєму міністрові умовний знак. Тоді Кольбер, різко перервавши розпочату розмову, звернувся до Араміса:

- Пане посол, давайте поговоримо про справи.

Д'Артаньян негайно ж пішов. Він підійшов до каміна, звідки можна було почути все те, що король говоритиме своєму братові, який у сильному занепокоєнні прямував йому назустріч.

Обличчя короля пожвавилося. На ньому було видно непохитну волю, якій у Франції вже ніхто не перечив і яка незабаром не зустрічатиме відсічі у всій Європі.

- Принц, - заявив король своєму братові, - я незадоволений шевальє де Лорреном. Ви його покровитель, порадьте йому протягом кількох місяців помандрувати.

Немов снігова лавина в горах, ці слова звалилися на принца, який обожнював свого фаворита і зосередив на ньому всю свою ніжність.

Він вигукнув:

- Чим шевальє міг розгнівати вашу величність? - і кинув лютий погляд на принцесу.

- Я повідомлю вам про це, коли він поїде, - відповів незворушно король. - А також коли принцеса, ваша дружина, відбуде в Англію.

- Принцеса - в Англію! - пробурмотів вражений подивом принц.

- Через тиждень, брате мій, а куди ми з вами поїдемо, я сповіщу вас пізніше.

І, подарувавши принцу посмішку, щоб підсолодити гіркоту двох таких раптових звісток, король круто повернувся на підборах і відійшов від нього. У цей час Кольбер продовжував розмову з герцогом д'Аламеда.

- Пане, - сказав Кольбер Арамісу, - настав час, коли нам личить внести повну ясність у відносини між нашими країнами. Я помирив вас із королем, я не міг вчинити інакше по відношенню до такої видатної людини, як ви; але оскільки і ви проявляли часом дружні почуття до мене, то тепер і вам випаде нагода довести їхню щирість. Утім, ви більше француз, ніж іспанець. Дайте відповідь мені з цілковитою відвертістю: чи можемо ми розраховувати на нейтралітет Іспанії, якщо ми вживемо певних дій проти Голландії?

- Пане, - відповів Араміс, - інтереси Іспанії не залишають жодних сумнівів. Збуджувати Європу проти Голландії, до якої в моїй країні існує старовинна ненависть через завойовану нею свободу, - така наша політика, що стала традиційною; але король Франції перебуває в союзі з Голландією. Потім вам, звичайно, відомо, що війна з цією країною була б війною на морі, яку Франція, мені здається, не в змозі успішно вести.

Кольбер, обернувшись у цей момент, побачив д'Артаньяна, який шукав собі співрозмовника на час розмови короля з принцом.

Кольбер покликав його і пошепки сказав Арамісу:

- Ми можемо продовжувати в присутності пана д'Артаньяна?

- О, зрозуміло! - відповів іспанський посол.

- Ми щойно говорили з герцогом д'Аламеда, що війна проти Голландії була б війною на морі.

- Це очевидно, - погодився мушкетер.

- А що ви думаєте про це, пане д'Артаньян?

- Я думаю, що, для того щоб вести цю морську війну, нам потрібна була б сильна сухопутна армія.

- Як ви сказали? - запитав Кольбер, вирішивши, що не почув.

- Чому сухопутна? - здивувався Араміс.

- Тому що короля поб'ють на морі, якщо англійці не допоможуть йому, а якщо його поб'ють на морі, він буде швидко позбавлений портів, які захоплять голландці, і всього королівства, у яке хлинуть іспанці.

- А якщо іспанці залишаться суворо нейтральними? - поцікавився Араміс.

- Вони будуть нейтральні, поки король буде сильнішим за супротивника, - відповідав д'Артаньян.

Кольбер був захоплений цією прозорливістю, яка якщо вже торкалася якогось питання, то висвітлювала його до кінця. Араміс усміхнувся. Він знав, що в дипломатії д'Артаньян учителів не потребує.

Кольбер, який, як усі марнославні люди, носився зі своїми фантазіями та був упевнений у тому, що вони завершаться успіхом, тим часом продовжував:

- А хто вам сказав, пане д'Артаньян, що в короля немає сильного флоту?

- О, я не заглиблювався в детальний розгляд питання про королівський флот. Я поганий моряк. Як усі нервові люди, я ненавиджу море; однак я думаю, що Франція, будучи приморською країною, обзавелася б і моряками, якби в неї було достатньо кораблів.

Кольбер витягнув із кишені невеликий довгастий зошит, розграфлений на дві частини. З одного боку були записані назви кораблів; з іншого - кількість гармат на них і чисельність екіпажів.

- Мені спало на думку те ж саме, що і вам, - звернувся він до д'Артаньяна, - і я велів зробити список тих кораблів, які ми нещодавно додали. Усього тридцять п'ять кораблів.

- Тридцять п'ять кораблів? Незбагненно! - вигукнув д'Артаньян.

- Щось на кшталт двох тисяч гармат, - поклонився Кольбер. - Це те, чим володіє король нині. Тридцять п'ять кораблів - це три сильні ескадри, але я хочу мати п'ять.

- П'ять? - перепитав Араміс.

- Їх спустять на воду, панове, до кінця року, і в короля буде п'ятдесят лінійних бойових кораблів. З такими силами можна боротися, чи не так?

- Будувати кораблі, - сказав д'Артаньян, - важко, але все ж можливо. Але що стосується їхнього озброєння, то як тут бути, право, не знаю! У Франції немає ні ливарних заводів, ні арсеналів.

- Ба! - відповідав Кольбер із веселою усмішкою. - За останні півтора року я багато чого набудував. Невже ви не знаєте цього? Чи знайомий вам пан д'Інфревіль?

- Д'Інфревіль? Ні.

- Це людина, яку я відкрив. У нього хороша спеціальність: він уміє змусити працювати. Це він став лити гармати в Тулоні і рубати ліс у Бургундії. Можливо, пане посол, ви не повірите, але мені спала на думку ще одна думка.

- О сударю, - поклонився Араміс, - я вірю вам завжди і в усьому.

- Уявіть собі, що, розмірковуючи про характер наших союзників, високоповажних голландців, я сказав собі: вони - купці, вони - друзі короля і будуть щасливі продавати його величності те, що роблять для себе. Так от, чим більше купуєш... Ах, слід додати ще, що в мене є Форан... Чи знаєте ви, д'Артаньян, Форана?

Кольбер забувався. Він називав капітана просто д'Артаньян, зовсім як король. Але капітан посміхнувся і відповів Кольберу:

- Ні, я не знаю його.

- Це ще одна людина, яку я відкрив, фахівець із закупівель. Цей Форан закупив для мене триста п'ятдесят тисяч фунтів ядер, двісті п'ятдесят тисяч фунтів пороху, дванадцять транспортів північної деревини, ґноти, гранати, смолу, нафту і ще всіляку всячину на сім відсотків дешевше, ніж обійшлися б ці самі речі, якби їх придбали в нашій Франції.

- Це ідея, - сказав д'Артаньян, - змусити голландців лити ядра, які до них і повернуться.

- Чи не так? І з чималим збитком!

І Кольбер, захоплений власною дотепністю, засміявся гучним різким сміхом.

- Крім того, - продовжував він, - ті ж голландці будують зараз для короля за найкращими своїми зразками шість великих кораблів. Детуш... Ах, ви не знаєте і пана Детуша?

- Ні, пане, не знаю.

- У Детуша напрочуд точне око, він може безпомилково визначати, які переваги і недоліки корабля, що спускається на воду. Це дорогоцінна і до того ж рідкісна якість. Так ось, цей Детуш здався мені людиною, яка може принести неоціненну користь на верфі, і тепер він спостерігає за будівництвом шести кораблів, замовлених у Голландії для королівського флоту. З усього цього випливає, пане д'Артаньян, що якби король захотів битися з голландцями, то в нього був би дуже непоганий флот. А наскільки сухопутна армія хороша, вам відомо краще, ніж будь-кому іншому.

Захоплюючись величезною роботою, виконаною цією людиною за кілька років, д'Артаньян і Араміс обмінялися поглядами. Кольбер зрозумів їх і був глибоко зворушений цим таким цінним для нього схваленням.

- Якщо ми цього не знали у Франції, - зауважив д'Артаньян, - то за її межами маємо знати ще менше.

- Ось чому я і говорив пану послу, що якби Іспанія обіцяла нейтралітет, а Англія допомагала нам...

- Якщо Англія надасть вам допомогу, то я відповідаю за нейтралітет Іспанського королівства, - промовив Араміс.

- У такому разі по руках! - поквапився зробити висновок Кольбер, з властивою йому безпосередністю і простодушністю. - Щодо нейтралітету Іспанії, то у вас немає ще ордена Золотого Руна, пане д'Аламеда. А я чув днями, як король говорив, що йому було б украй приємно побачити на вас стрічку ордена Святого Михайла.

Араміс поклонився.

«О! - сказав собі д'Артаньян. - Шкода, що немає на світі Портоса. Скільки ліктів стрічок різного роду дісталося б і йому від цих щедрот! Бідний, добрий Портос!»

- Пане д'Артаньян, - продовжував Кольбер, - нехай це залишиться між нами. Упевнений, що ви не проти повести своїх мушкетерів до Голландії. Ви вмієте плавати?

І він знову весело засміявся.

- Як вугор, - відповів д'Артаньян.

- Річ у тім, що через усі ці канали та незліченні болота - жахливі переправи, і навіть найкращі плавці нерідко тонуть у цих місцях.

- Але це входить у мою професію - померти за його величність. І оскільки на війні - рідкість, щоб було багато води без вогню, то я вас заздалегідь попереджаю, що зроблю все можливе, щоб вибрати вогонь. Я старію, вода леденить мою кров, пане Кольбер, тоді як вогонь зігріває її.

Повний рішучості та юнацького запалу, д'Артаньян, вимовляючи ці слова, був такий чарівний, що Кольбер, у свою чергу, не міг не захопитися ним. Капітан помітив зроблене ним враження. Він згадав, що хороший тільки той купець, який вміє підняти ціну на свій товар, коли на нього є попит. Тому він вирішив запитати.

- Отже, - почав Кольбер, - ви нічого не маєте проти Голландії?

- Так, - погодився д'Артаньян. - Але тільки в усьому, що б ви не взяли, замішані особисті інтереси і самолюбство. Платня капітана мушкетерів значна, спору немає, але зауважте собі: у нас тепер є королівська гвардія й особиста охорона його величності. Капітан мушкетерів повинен або керувати над усім цим, і тоді йому доведеться витрачати сто тисяч на рік на представництво і на стіл...

- Невже ви допускаєте думку, що король надумає торгуватися з вами? - запитав Кольбер.

- Ви мене, мабуть, не зрозуміли, - відповів д'Артаньян, переконавшись, що в грошовому питанні він уже виграв, - я хотів вам сказати, що я, старий капітан мушкетерів, колись начальник королівської охорони, який має першість над маршалами Французького королівства, одного разу на театрі війни виявив, що за своїм становищем

мені дорівнюють ще двоє - начальник охорони й полковник, який командує швейцарцями. Цього я жодним чином не потерплю. У мене є вкорінені звички, і я чіпко тримаюся за них.

Кольбер зрозумів, куди мітить капітан мушкетерів. Він, утім, заздалегідь був готовий до цього.

- Я вже думав про те, про що ви щойно говорили, - перебив він.

- Про що?

- Ми говорили про канали і про болота, при переправі через які тонуть. Так от якщо там тонуть, то це відбувається через відсутність човна, дошки, зрештою, палиці.

- Навіть такої короткої палички, як маршальський жезл.

- Безперечно, - кивнув Кольбер. - Я не знаю жодного випадку, щоб маршал Франції потонув.

Д'Артаньян зблід від радості й невпевненим голосом вимовив:

- У моїх краях мною, безсумнівно, пишалися б, якби я став маршалом Франції; але ж для того, щоб отримати маршальський жезл, потрібно очолити армію, яка веде військові дії.

- Пане, - сказав Кольбер, - ось у цій записній книжці ви знайдете план кампанії, яку вам доведеться розпочати наступної весни; король ставить вас на чолі своїх військ.

Д'Артаньян простягнув руку за книжкою; його тремтячі пальці і пальці Кольбера зустрілися. Міністр міцно потиснув йому руку.

- Пане, - сказав він, - нам уже давно потрібно було віддати один одному належне. Я почав, тепер ваша черга.

- Я відплачу вам, пане, - посміхнувся д'Артаньян, - і благаю вас сказати королю, що перша битва, у якій я братиму участь, закінчиться або перемогою, або моєю смертю.

- А я, - заявив Кольбер, - я накажу, щоб сьогодні ж почали вишивати золоті лілії, які прикрасять собою ваш маршальський жезл.

Наступного дня Араміс, який від'їжджав до Мадрида для переговорів про нейтралітет Іспанії, прийшов до д'Артаньяна додому, щоб обійняти його на прощання.

- Будемо любити одне одного за чотирьох, адже нас тепер тільки двоє, - зітхнув д'Артаньян.

- І ти, можливо, більше не побачиш мене, дорогий д'Артаньян, - відповів Араміс. - Якби ти знав, як я любив тебе! Тепер я старий, я згас, я мертвий.

- Друже мій, ти житимеш довше, ніж я, твоя дипломатія велить тобі жити і жити, тоді як честь прирікає мене на смерть.

- Повно, пане маршале, - усміхнувся Араміс, - такі люди, як ми, помирають лише після того, як переситяться славою і радістю.

- Ах, - із сумною посмішкою вимовив д'Артаньян, - річ у тім, що у мене вже немає апетиту, пане герцогу.

Вони обійнялися і через дві години розлучилися навіки.

На противагу тому, що зазвичай спостерігається в політиці або моралі, усі чесно дотримали своїх обіцянок. Король повернув графа де Гіша і вигнав шевальє де Лоррена; це настільки засмутило принца, що він захворів від прикрості.

Принцеса Генрієтта поїхала до Лондона і доклала стільки зусиль, щоб переконати свого брата Карла II слухатися політичних порад мадемуазель де Керуаль, що союз між Францією й Англією було підписано, й англійські кораблі, маючи із собою баласт у вигляді кількох мільйонів французького золота, провели запеклу кампанію проти голландського флоту.

Карл II обіцяв мадемуазель де Керуаль, що за добрі поради, які вона дала йому, він віддячить їй якимось скромним знаком вдячності; він стримав свою обіцянку і зробив її герцогинею Портсмутською.

Кольбер обіцяв королю кораблі, спорядження і перемоги. І він, як відомо, дотримав обіцянки. Нарешті, Араміс, на обіцянки якого найменше можна було розраховувати, написав Кольберу з приводу переговорів у Мадриді, узятих ним на себе, такого листа:

«Пане Кольбер!
Направляю до вас преподобного отця д'Оліва, тимчасового генерала ордена Ісуса, мого передбачуваного наступника.
Преподобний отець пояснить вам, пане Кольбер, що я зберігаю за собою управління всіма справами ордену, що стосуються Франції та Іспанії, але не хочу зберігати титул генерала ордену, тому що це кинуло б надто багато світла на перебіг переговорів, які доручено мені його католицькою величністю королем Іспанії. Я знову прийму цей титул за велінням його величності короля, коли розпочаті мною праці, у згоді з вами, на величну славу пана і його церкви, будуть доведені до благополучного завершення.
Преподобний отець д'Оліва повідомить вас також і про згоду його величності на підписання договору, що гарантує нейтралітет Іспанії в разі війни між Францією і Голландією. Ця угода збереже свою силу навіть за того, що Англія замість активних дій обмежиться нейтралітетом.
Що стосується Португалії, про яку ми з вами розмовляли, то можу вас запевнити, пане, що вона зробить усе від неї залежне, щоб надати християноненависному королю посильну допомогу в майбутній війні.
Прошу вас, пане Кольбер, дарувати мені й надалі вашу дружню прихильність, а також вірити в мою глибоку відданість, так само як і повернути до стоп його найхристияннішої величності мою безмежну повагу.
Герцог д'Аламеда».

Таким чином, і Араміс виконав більше, ніж обіцяв. Нам залишається дізнатися, чи дотримали свого слова король, Кольбер і д'Артаньян.

Навесні, як передбачив Кольбер д'Артаньяну, почалися військові дії і на суші. За армією в бездоганному порядку слідував двір Людовика XIV. Верхи, оточений каретами з дамами і придворними кавалерами, Людовик вів на це криваве свято обраних свого королівства.

Офіцери цієї армії не чули, щоправда, іншої музики, окрім гуркоту голландської кріпосної артилерії, але для багатьох, які знайшли на цій війні почесті, чини, багатство або смерть, і цього було цілком достатньо.

Д'Артаньян виступив на чолі корпусу в дванадцять тисяч осіб кавалерії та піхоти, отримавши наказ оволодіти різними фортецями, які були вузлами стратегічного сплетіння, званого Фрісландією*.

Ніколи ще армія не вирушала в похід, маючи на чолі такого турботливого воєначальника. Офіцери знали, що генерал, не менш обережний і хитрий, ніж хоробрий, не пожертвує без нагальної потреби ні однією людиною, ні п'яддю землі. У нього були старі військові звички: жити за рахунок ворожої країни, тримати солдатів у веселощах, а ворога - у смутку.

Д'Артаньян вважав справою честі показати себе майстром у своєму ремеслі. Ніколи не бачили більш вдало задуманих битв, більш підготовлених і своєчасно завданих ударів, більш умілого використання помилок, яких припустилися обложені. За місяць армія д'Артаньяна взяла дванадцять фортець.

Він облягав тринадцяту, і вона трималася вже протягом п'яти днів. Д'Артаньян велів вирити траншею, вдаючи, що йому й на думку не спадає, ніби його люди можуть втомлюватися.

Землекопи й робітники в армії цього чоловіка були енергійні, тямущі й старанні, бо він ставився до них як до солдатів, умів робити їхню роботу почесною й оберігав їх від небезпеки. Треба було бачити, з яким завзяттям вони перевертали болотистий ґрунт Голландії. Солдати жартували, що купи торфу і глини тануть у них на очах, як масло на сковорідках голландських господинь.

Д'Артаньян послав кур'єра до короля з повідомленням про останні успіхи; це поліпшило гарний настрій короля і посилило в ньому бажання розважати дам. Перемоги д'Артаньяна надавали стільки величі королю, що пані де Монтеспан називала його тепер Людовіком Непереможним.

Таким чином, мадемуазель де Лавальєр, яка називала його тільки Людовіком Переможним, чималою мірою втратила прихильність його величності. До того ж у неї нерідко бували заплакані очі, а для непереможного немає нічого неприємнішого, ніж коханка, що плаче, коли все навкруги усміхається. Зірка мадемуазель де Лавальєр закочувалася, застелена хмарами і сльозами.

Але веселість пані де Монтеспан зростала з кожним новим успіхом, і це втішало Людовика в усіх неприємностях і негараздах. І всім цим король був зобов'язаний д'Артаньяну, і нікому більше.

Його величності було завгодно визнати ці заслуги, і він написав Кольберу:

«Пане Кольбер, нам слід виконати обіцянку, дану пану д'Артаньяну від мого імені; свої обіцянки він неухильно виконує. Усе, що потрібно для цього, ви отримаєте в належний час. Людовик».

На виконання королівської волі Кольбер, який затримав у себе офіцера, надісланого до нього д'Артаньяном, вручив цьому офіцеру лист для його генерала і невелику інкрустовану золотом скриньку з чорного дерева, що була не надто об'ємна, але важила, вочевидь, немало, оскільки надісланому дали п'ятьох людей охорони, щоб допомогти відвезти її. Ці люди дісталися фортеці, яку облягав д'Артаньян, лише перед самим сходом сонця і негайно ж вирушили до генерала.

Їм сказали, що вчора ввечері комендантом ворожої фортеці, людиною на рідкість наполегливим, була проведена вилазка, під час якої обложені засипали земляні роботи французів, убили сімдесят сім чоловік і почали закладати пролом у кріпосному мурі, і д'Артаньян, роздратований цією їхньою зухвалістю, вийшов з дев'ятьма ротами гренадерів, щоб виправити заподіяні ворогом ушкодження.

Посланцю Кольбера було велено розшукати д'Артаньяна в будь-яку годину дня і ночі, де б той не був. Отже, супроводжуваний своєю охороною, офіцер верхи поїхав до траншей. Вершники побачили д'Артаньяна на відкритому з усіх боків місці; він був у капелюсі із золотим галуном, у мундирі з розшитими золотом обшлагами, зі своєю довгою палицею в руках. Він покусував сивий вус і час від часу лівою рукою струшував із себе пил, який сипався на нього, коли ядра, що падали поблизу, підривали землю.

Під цим смертоносним вогнем, серед нестерпного виття і свисту офіцери невтомно працювали киркою та лопатою, тоді як солдати возили тачки із землею й укладали фашини. На очах росли високі насипи, що прикривали собою траншеї.

До третьої години всі пошкодження були виправлені. Д'Артаньян став м'якшим з оточуючими його людьми. І він зовсім заспокоївся, коли до нього, шанобливо оголивши голову, підійшов начальник саперів і доповів, що траншея стала знову придатною для розміщення в ній солдатів. Тільки-но цей чоловік закінчив доповідати, як ядром йому відірвало ногу, і він упав на руки д'Артаньяна. Генерал підняв свого солдата і спокійно, намагаючись підбадьорити ласкою пораненого, відніс його в траншею. Це сталося на очах у всієї армії, і солдати вітали свого командира гучними оплесками.

З цієї миті наснага, що панувала в армії д'Артаньяна, перетворилася на нестримний порив: дві роти на власний розсуд

кинулися до ворожих аванпостів і миттєво зім'яли противника. Коли їхні товариші, яких з великими труднощами утримував генерал, побачили цих солдатів на фортечних бастіонах, вони також кинулися вперед, і незабаром розпочався запеклий штурм контрескарпа, який був ключем до всієї фортеці.

Д'Артаньян зрозумів, що у нього залишається лише один спосіб зупинити свою армію - це дати їй можливість захопити фортецю. Він кинув усі свої сили на два проломи в стіні, закладенням яких у цей час були зайняті обложені. Удар солдатів д'Артаньяна був страшний. Вісімнадцять рот взяли в ньому участь, і сам генерал супроводжував їх на відстані в половину гарматного пострілу від фортечних стін, щоб підтримати їхній штурм своїми резервами.

Чітко було чути крики голландців, яких винищували серед укріплень гренадери д'Артаньяна. Обложені відчайдушно пручалися; комендант відстоював кожну п'ядь зайнятої ним позиції. Д'Артаньян, щоб покласти край опору ворога і змусити його припинити стрілянину, кинув на фортецю ще одну колону штурмувальників; вона пробила пролом у воротах, і незабаром на укріпленнях, у язиках полум'я, з'явилися безладно втікачі, переслідувані тими, хто обложив обложені, і зламав їхній опір.

Саме в цей момент генерал, втішений успіхом, почув поруч із собою чийсь голос:

- Пане, від пана Кольбера.

Він зламав печатку на листі, у якому містилися такі слова:

«Пане д'Артаньян, король доручає мені повідомити вас, що, беручи до уваги вашу бездоганну службу і честь, яку ви надаєте його армії, він призначає вас маршалом Франції. Король, пане, висловлює своє захоплення перемогами, які ви здобули. Він наказує завершити розпочату вами облогу благополучно для вас і з успіхом для його справи».

Д'Артаньян стояв із розпаленим обличчям і сяючим поглядом. Він підняв очі, щоб стежити за просуванням своїх військ, які билися на фортечних стінах серед вихорів вогню і диму.

- Із цим покінчено, місто капітулює через якісь чверть години, - сказав він посланцю Кольбера і взявся дочитувати отриманий лист.

«Скринька, яку вам буде вручено, - мій особистий подарунок. Ви не станете, сподіваюся, сердитися, дізнавшись, що, поки ви, воїни, захищаєте своєю шпагою короля, я спонукаю мирне ремесло створювати гідні вас знаки нашої вдячності. Доручаю себе вашій дружбі, пане маршале, і благаю вас вірити в щирість моїх почуттів.

Кольбер».

Д'Артаньян, задихаючись від радості, зробив знак посланцю Кольбера; той підійшов, тримаючи скриньку в руках. Але коли маршал

зібрався вже подивитися на її вміст, з боку укріплень почувся оглушливий вибух і відвернув увагу д'Артаньяна.

- Дивно, - промовив він, - дивно, я досі не бачу на стінах білого стяга і не чую сигналу, що сповіщає про здачу.

І він кинув на фортецю ще три сотні свіжих солдатів, яких повів у бій сповнений рішучості офіцер, котрий дістав наказ пробити в кріпосній стіні ще один пролом. Потім, дещо заспокоївшись, він знову повернувся до посланця Кольбера; той так само стояв біля нього зі скринькою напоготові.

Д'Артаньян простягнув уже руку, щоб відкрити її, як раптом вороже ядро вибило скриньку з рук офіцера і, вдаривши в груди д'Артаньяна, перекинуло генерала на ближній бугор. Маршальський жезл, вивалившись крізь розбиту стінку скриньки, впав на землю і покотився до знесиленої руки маршала.

Д'Артаньян спробував схопити його. Навколишні сподівалися, що хоча ядро і відкинуло маршала, але він принаймні не поранений. Надія ця, однак, не виправдалася; у купці переляканих офіцерів почулися тривожні вигуки: маршал був увесь у крові; смертельна блідість повільно вкривала його благородне, мужнє обличчя.

Підтримуваний руками, що з усіх боків тягнулися до нього, він зміг звернути свій погляд у бік фортеці й розрізнити на головному її бастіоні білий королівський стяг; його слух, уже не здатний сприймати шуми життя, уловив, проте, ледь чутний барабанний дріб, що сповіщав про перемогу.

Тоді, стискаючи в руці, що холоне, маршальський жезл з вишитими на ньому золотими ліліями, він опустив очі, бо не мав більше сил дивитися в небо, і впав, бурмочучи дивні, незнані слова, які здалися здивованим солдатам якоюсь кабалістикою, слова, що колись означали багато чого, і яких тепер, окрім цього вмираючого, ніхто більше не розумів:

- Атос, Портос, до швидкої зустрічі. Араміс, прощавай назавжди!

Від чотирьох відважних людей, історію яких ми розповіли, залишився лише прах; душі їх покликав до себе бог.

Примітки

760 *Кулеврина:* давня назва гармати

761 *Його заєць:* З його байки «Заєць і жаби»

770 *Гермес:* У грецькій міфології - вісник Зевса, який приносить добрі новини

Ірида: У грецькій міфології - жінка-вістунка Зевса, яка приносить погані новини

774 *Як Самсон, зруйнував храм:* Як розповідається в книзі **Суддів 16** - Самсон був найсильнішим з ізраїльтян, але був ув'язнений филистимлянами дякуюче красивісю Даліли. Бог дав йому силу обрушити храм (в якому його судили) на себе і на всіх своїх бранців

782 *...Червоної політики, а інший – чорної:* Тобто Рішельє не боявся проливати червону кров, а Мазаріні віддавав перевагу чорним змовам

785 *Голландський...:* У байці Лафонтена «Щур, який пішов зі світу» - він усамітнився всередині голландського сиру

789 *Трюшен:* Від дієслова trucher (фр.) - жебракувати, шахраювати

797 *Гарпагон:* У «Скупому» Мольєра - скнара

799 *Плеяда:* У грецькій міфології - сім дочок Атланта, супутниць Артеміди. Доведені до відчаю стражданнями свого батька, вони вбили себе і перетворилися на сузір'я, яке носить їхнє ім'я

800 *Королівський апетит:* Один сучасник писав: «Я часто бачив, як король з'їдав чотири повні тарілки різних видів супу, цілого фазана, куріпку, велику тарілку салату, два великі шматки шинки, баранину з підливою і часником, цілу тацю тістечок, а потім фрукти і круто зварені яйця»

803 *Полібій або Архімед:* Грецькі інженери та історики. Використовуючи різні механічні принципи власного винаходу, Архімед три роки захищав Сіракузи від Риму

Оратором робляться, поетом народжуються: 'Nascuntur poetae, fiunt oratores' (лат.)

Двісті п'ятдесят вісім фунтів: Хоча за сьогоднішніми мірками це може здатися не так вже й багато, в той час середній зріст був на 25 см нижчим, ніж зараз

817 *Скарби Гесперид:* У грецькій міфології - три німфи, які охороняли скарб із золотими яблуками. Згодом яблука були подаровані Юноні як весільний подарунок

832 *Хоча в ці роки...:* Король Генріх IV розпочав важкий процес приборкання непокірної аристократії Франції, а королі Людовік XIII та Людовік XIV продовжили його зусилля. Кульмінацією стала Фронда, після якої аристократія втратила свою могутність і зосередилася більше на підпорядкуванні королю та його етикету, ніж на здобутті політичної влади

843 *Errare humanum est:* грішити - це людське (прощати – божественне) (лат.)

845 *Статуя Мовчання:* тобто статус Гарпоката, бога тиші в грецькій міфології

846 *Повість про Адоніса:* У грецькій міфології - Адоніс був чоловіком, прекрасним коханцем богині Афродіти. Арес, бог війни, з ревнощів нацькував на Адоніса кабана, який загриз його на полюванні. Афродіта перетворила його на анемону

855 *Галата:* У грецькій міфології - морська німфа, яку кохав велетень Поліфем. Але вона віддала перевагу пастуху Ацису, на якого ревнивий Поліфем скинув дуже великий камінь

871 *Тріумфемінат:* тобто союз трьох жінок, за аналогією з давньоримськими тріумвіратами, що прославилися, першим з яких був союз, укладений між Помпеєм, Цезарем і Крассом, щоб взяти владу в свої руки всупереч Сенату

872 *Пані д'Олон:* Катерина-Анрієтта д'Анженн, яка вийшла заміж за Луї де ла Тремуйя у 1652 році, здобула репутацію доброчесної, потому публічно її втратила

Casa de usted: У ваш город камінці (ісп.)

873 *Паллада... Венера...Марс:* У римській міфології - Палад – бог знання; Венера - богиня любові; Марс - бог війни

Ахілл із Гектором: В «Іліаді» Гомера - троянський Гектор запекло боровся з грецьким Ахіллом при взятті Трої. Ахілл убив Гектора і пізніше був убитий Парісом

888 *Корону за коня!:* У п'єсі Шекспіра - відомий вірш короля Річарда III

893 *Аргус:* У римській міфології - принц, який мав сто очей, п'ятдесят з яких завжди були відкритими. Юнона, дружина Юпітера, богиня кохання та шлюбу, послала його стежити за Іо, однією з коханок Юпітера, до якої вона ревнувала. Меркурій, бог красномовства і фінансів, спокусив Аргуса своєю флейтою, а коли Аргус заснув, відрубав йому голову.

896 *In conspectu meo, stetit sol:* Цитата взята з **Ісуса Навина 10:13**. Медаль була сумнозвісною

Nec pluribus impar: Не рівний багатьом (лат.)

912 *Сім'я Мортмар:* до якої належела мадемуазель де Тонне-Шарант

923 *І ти, Бруте!:* Докір Юлія Цезаря Бруту під час його вбивства

924 *Ніж Пілад для Ореста, ніж Патрокл для Ахілла:* В «Іліаді» Гомера - дружба Ореста з Піладом була легендарною. Він віддав йому за дружину свою сестру; Патрокл був другом Ахілла, і вони разом воювали проти Трої. Вбивство Гектором Патрокола наштовхнуло Ахілла на шлях помсти

934 *Сім грецьких мудреців:* Солон Афінський - «пізнай себе»; Хіло з Спарти - «думай про кінець»; Фалес Мілетський - «немає нічого певного»; Біас Прієнський - «більшість людей нечестиві»; Клеобул Ліндоський - «дотримуйся золотої середини»; Піттак Мітіленський - «не зволікай»; Періандр Коринфський - «все можливо для того, хто працює над тим»

936 *Жриця Геро* - У грецькій міфології - Геро, жриця Афродіти, яку кохав Леандр. Він щоночі перепливав Дарданелли, щоб відвідати її. Коли він потонув, вона теж кинулася в море

937 *Еріцина:* У римській міфології - прізвище, дане Венері

937 *Патрю або Таллемана де Рео:* Олів'є Патру, юрист, був відомим оратором. Промова, яку він виголосив при вступі до Французької академії, була настільки добре сприйнята, що «discours de reception» стали вимагати від усіх новообраних членів; Tallemant des Reaux написав «Historiettes» - анекдотичні мемуари, що становлять великий історичний інтерес

940 *Води Коцита:* У грецькій міфології - одна з п'яти пекельних річок. Непоховані мерці блукали її берегами протягом 100 років

Альгамбра: палац маврів у Гранаді

Тиціан, Порденон і Ван-Дейк: Тиціан і Порденон були художниками венеціанської школи. Ван-Дейк, з Голландії, намалював знаменитий портрет Карла I про який іде розповідь

В якості бранця: Після арешту король Карл I був змушений жити в Гемптон-Корті. Він жив з видимістю гідності та свободи, але, втомившись від ув'язнення, втік. Після повернення його ув'язнили в замку Керісбрук на острові Уайт.

941 *Герцогиня Каслмен:* Барбара Вільє, коханка Карла II. Вона народила йому низку дітей, які згодом були визнані королівським ордером

Люся Стюарт: Ще одна з коханок Карла II

950 *Олена:* У грецькій міфології - Троянська війна почалася після того, як Олена, дружина царя Мелена, була викрадена Парісом до Трої

954 *Мовчання - знак згоди:* 'Qui tacet consentire videtur' (лат.)

960 *Нінон де Ланкло:* Французька письменниця і куртизанка, жінка з великим розумом і впливом. Її салон приваблював найвідоміших чоловіків століття

961 *Пані де Лонгвіль:* У «Двадцять років потому» - вона відіграла важливу роль в організації Фронди проти Мазаріні

963 *Вона все забула:* У «Три мушкетери» - Мадам де Шевруз відіграла важливу роль у допомозі чотирьом мушкетерам захистити королеву Анну від кардинала Рішельє

971 *Пан Вуатюр:* Вінсент Вуатюр, французький поет і один з арбітрів граматики та вишуканої мови

Колосс Родоський - величезна статуя, яка перегороджувала гавань так, що кораблі могли пропливати між її ногами. Вона була зруйнована землетрусом у 227 році до н.е., через 56 років після завершення будівництва.

Пан Конрар: Валентин Конрар, поет і перший секретар Французької академії (створеної Рішельє в 1635 році).

972 *Пан де Сен-Мар:* Анрі Коффер де Руз. Страчений разом зі своїм другом де Ту за змову з іспанцями проти Рішельє

975 *Бегинки в Брюгге:* орден монахинь-мирянок, які не складають обітниць, але живуть у релігійних спільнотах

988 *Te Deum:* Тебі боже (хвалимо)... (лат.) - початкові слова католицького духовного гімну.

998 *Боккаччо, Аретіно:* Боккаччо - італійський автор «Декамерона»; Аретіно - італійський сатирик, відомий своїми вільними віршами. Лафонтен має на увазі не свої байки, а інші твори

1000 *Lepores:* Гра слів: lepos означає латиною забави; Iepus – зайці.
Quo non ascendam: Куди тільки я не піднімуся? (лат.) - девіз Фуке, написаний на його гербі під зображенням білки.

1001 *Rara avis in terris:* Рідкісний на землі птах (лат.) - слова Ювенала (Сатири, VI, 165), які вживають як приказку для позначення чогось, що рідко зустрічається.

1003 *Semper ad adventum:* Фуке слід було сказати: "Semper ad eventum (festinat)" (Горацій. Наука поезії, 148), що означає: завжди поспішає до розв'язки. Ad adventum означає: до приходу.

1006 *Паліссі... Челліні:* Бернар Паліссі - французький вчений і найвидатніший виробник глиняного посуду свого часу; Бенвуенто Челліні - флорентійський ювелір, скульптор і гравер

1009 *Вальтелліна:* На півночі Італії, між озером Комо та річкою Адда

1010 *Монфокон... де Маріньї... Самблансе:* Монфокон, недалеко від Парижа, був сумнозвісним місцем шибениці, встановленої Енґерраном де Маріньї, який служив прем'єр-міністром при королі Філіпові IV. Засуджений за корупцію, він був повішений на власній шибениці; Сеньйор де Семблanке, міністр фінансів королів Людовика XII і Франсуа I, був визнаний винним у розкраданні державних коштів і також повішений на Монфоконі

1039 *де Тревіль, де Шомберг, де Ла В'євіль,... Буйон-Тюренне:* М. де Тревіль - капітан-лейтенант королівських мушкетерів у «Три мушкетери»; Шарль де Шомберг - маршал Франції; Шарль, герцог де ла Вюль - міністр фінансів, суперінтендант Франції. Запровадив економічні реформи, які викликали антагонізм дворянства; Анрі де ла Тур д'Овернь, віконт де Тюренн і герцог де Бульйон - дипломат і військовий

1057 *Меркурій:* Окрім того, що він був богом красномовства та фінансів, він також був «посланцем богів»

1058 *Стікс:* У грецькій міфології - річка смерті, яка сім разів обходила пекло

1062 *Овідій...:* Август вигнав Овідія, який так і не розповів про те, що бачив

1073 *Неи! Miser!:* Горе нещасному! (фра.)

1083 *Кур-ла-Рен:* У ті часи Париж все ще був містом, обнесеним мурами. Кур-ля-Рен був бар'єром для річкового судноплавства

1087 *Пани Лув'єр і Трамбле:* Після того, як пан Трембле капітулював перед Фрондою, його замінив П'єр Бруссель. Син П'єра, сеньйор де Лув'єр, виконував його функції губернатора Бастилії

1091 *Барад і Сен-Мар:* Поплічники Людовика XIII, які разом готували змову проти кардинала Рішельє. В якості покарання були усунуті з посад, але згодом поновлені назад

1136 *Заєць у байці Лафонтена:* У байці «Заєць і жаба» заєць сидить сумний і замислений, аж поки не розворушує і не розганяє групу жаб. Їхня реакція дає йому зрозуміти, що є істоти ще більш нервові та боязкі, ніж він.

1140 *Пан Кос-тар:* П'єр Кос-тар, автор другорядних творів. Відомий своїм марнославством

1143 *Амбруаз Паре:* Хірург чотирьох королів, відомий тим, що замінив припікання джгутом під час ампутації. Гугеноти зазнавали значних переслідувань протягом шістнадцятого століття

1143 *Королева Марго:* Сестра Франсуа I, а не та Марго, про яку Дюма написав черговий роман. Вона захищала гугенотів і написала збірку казок «Гептамерон»
Пан де Бассомп'єр: Франсуа де Бассомп'єр, дипломат і маршал Франції. Ув'язнений у Бастилії на 12 років за змову проти Рішельє
Мирам: написано Демартес де Сен-Сорленом

1146 *Бургундський готель:* Понад століття на місці колишньої резиденції герцогів Бургундських збиралися трупи акторів, які отримували монополію на постановку п'єс у Парижі

1162 *Пані де Севіньє:* Марі де Рабутен-Шанталь, французька аристократка, запам'яталася своїми дотепними листами

1164 *Ксенократ:* Філософ, який навчався з Аристотелем під керівництвом Платона. Він був настільки тверезим і серйозним, що Платон наполегливо закликав його «принести жертву благодаті». Але навіть куртизанка Фірна, яка побилася об заклад, що зможе його спокусити, не змогла надати достатньо «благодаті», щоб привернути його увагу

1173 *Benedicite:* Благословіть (лат.). Початкові слова католицької молитви, що вимовляється перед їжею.

1176 *Ad majorem Dei gloriam:* До більшої слави господньої (лат.)

1181 *Людовик XI або Карл IX:* Людовик XI з помітною відсутністю докорів сумління прагнув об'єднати Францію; Карл IX керував країною під час чотирьох релігійних воєн і різанини в день Святого Варфоломія.
Patiens quia aeternus: Написано святим Августином

1185 *Нижній Пуат:* Між Парижем і Бретанью

1192 *Лево, Ленотр і Лебрена:* Луї Ле Во побудував Лувр і Тюїльрі в Парижі; Андре Ле Нотр планував і контролював створення садів у Версалі, Шантільї та Во; Ле Брюн був Королівським живописцем
Волсі: Томас Вослі, непопулярний прем'єр-міністр англійського короля Генріха VIII. Серед його «палаців» був Гемптон-Корт

1194 *Як німфа Каліпсо...:* В «Одіссеї» Гомера - Каліпсо, дочка Атласа (титана, засудженого вічно тримати небо в покарання за війну проти Зевса), жила самотньо на острові Огігія. Коли Уліссей зазнав там корабельної аварії, вона запропонувала йому безсмертя, якщо він погодиться одружитися з нею. Вона утримувала його сім років, поки він не збудував собі човен, після чого він вирішив відмовитися від безсмертя, щоб продовжити свою подорож додому. Незабаром Каліпсо померла від горя

1222 *Мілон з Кротони:* Шестиразовий олімпійський чемпіон з боротьби. Розповідали, що одного разу він проніс живого бика на сто метрів, розрубав його однією рукою і з'їв за один день

1222 *Анн Радкліф:* Англійська письменниця, піонерка готичної фантастики

1227 *Жанна д' Альбре:* Мать Генриха IV. Затята захисниця гугенотів зробила її непопулярною

1232 *Добродії де Люінь...:* Герцог де Луїнес відіграв важливу роль у налаштуванні Людовіка XIII проти Кончіні. Він був щедро винагороджений

1232 *Ассур:* Аман, великий візир Персії, розгніваний відмовою єврея Мордехая віддати йому шану, переконав царя Ассура віддати наказ про його страту. Цариця Естер, сама єврейка, підмовила царя Ассура відпустити Мордехая на волю, а замість нього стратити Амана (**Естери**)

1254 *Мітрідат:* Мітрідат VI, цар Понту, ще з юності, щоб захиститися від убивць, привчив себе до різних отрут, приймаючи сублетальні дози. Зазнавши поразки від Помпея, він втік до Чорного моря і спробував зібрати нову армію з місцевого населення, яке швидко повстало проти нього. Його техніка була настільки ефективною, що він не зміг передозувати, і був змушений просити охоронця проткнути його мечем

1258 *Тінь Дідони:* В «Еніді» Вергілія - Дідона, цариця Карфагену, заколола себе, коли Еней не зміг повернути її кохання. Проходячи через підземний світ, Еней збентежився, побачивши, що вона суворо дивиться на нього, а її рани все ще широко зяють

1290 *Джіджеллі:* Місто на узбережжі Алжиру

Тюренн: Генрі де ла Тур д'Овернь, найвидатніший французький генерал того періоду

1294 *Мальтійський ордена:* Найстаріший з військових орденів, заснований на острові на південному сході Італії, присвячений захисту Гробу Господнього. Вступ Рауля до ордену зобов'язував би його до обітниці цнотливості і служіння за межами Франції - звідси і переляк Атоса

1296 *Теофраст:* Натураліст, філософ і письменник. Його робота над сатиричним портретом тридцяти різних моральних типів - це те, що Дюма має на увазі тут

1304 *Лонг:* Грецький автор «Дафіна і Хлої», пасторального роману, що вирізняється витонченою мовою

Як колись Рут Воозу: Як розповідається в Книзі **Рут**, Рут, моавитянка, вийшла заміж за Вооза, єврея. Їхній шлюб став щеодним знаком того, що спасіння призначене не лише для євреїв. Їхнім правнуком був цар Давид.

Рошфор: У «Три мушкетери» - права рука кардинала Рішельє та перший ворог і суперник Д'Артаньяна. До кінця казки вони стають друзями. У «Двадцять років потому» - Рошфор бере участь у Фронді після того, як Мазаріні замкнув його у в'язниці.

1308 *Битва при Лепанто:* Османська імперія завжди мріяла завоювати Європу. Не маючи змоги швидко просуватися суходолом, вони спробували пройти через Мідітерітанське море. Після прикрої поразки на Мальті в 1565 році, їхня поразка від Священної католицької ліги при Лепанто в 1571 році поклала край цим амбіціям. Вони продовжували повільно просуватися суходолом до Європи до 1683 року, коли знову зазнали поразки від Ліги під Віднем

1311 *Сент-Онорат:* Біля узбережжя Канн. Містив монастир та укріплений замок

1314 *Запилене при падінні блюдо...:* Насправді ніхто не знає, ким був в'язень у залізній масці. Теорія про те, що це був брат-близнюк Людовика XIV, так як і цей анекдот, про який тут розповідається, походить від Вольтайєра

1334 *Фієско:* Командир преторіанської гвардії Доміціана Цезаря, останнього з дванадцяти цезарів. Загинув у засідці під час каральної експедиції в Дакію

1339 *Пан де Брієнн:* Анрі-Огюст де Ломені, посол Франції в Англії

1352 *Божансі:* 300 км до Нанта

1355 *Замок Ланже:* 200 км до Нанта

1357 *Пембеф:* 50 км від Нанта, в гирлі Луари

1359 *Монморансі:* Анрі, герцог Монморансі, був заарештований за те, що разом з Його Високістю очолив повстання проти кардинала Рішельє.

1363 *Роз:* Туссен Роз був секретарем спочатку Мазаріні, а потім Людовика XIV

1402 *Пан де Коліньї:* Гаспар де Коліньї, один з найвидатніших адміралів Франції

1404 *Бікар:* У «Три мушкетери» - чотири мушкетери б'ються з групою мушкетерів кардинала Рішельє на початку сюжету. Їм вдається розгромити всіх, окрім Біскаррата, який вислуховує їхню повагу

1419 *Історія бастіону Сен-Жерве:* У «Три мушкетери» - чотири мушкетери, нудьгуючи під час облоги Ла-Рошелі, захоплюють форт у тилу ворога і утримують його протягом кількох годин

1435 *Коронь*: У Галатії, на північно-західному узбережжі Іспанії

1448 *Байонн:* Місто на південному заході Франції, неподалік від іспанського кордону

1473 *Вергілієва Паллад:* В «Енеїді» Вергілія - син Евандера і супутник Енея, Паллад був убитий в бою Турном, а його тіло, біле як сніг, було віддане почесному вогнищу

1474 *...на далекому березі Африки:* Незважаючи на взяття Джіджеллі, король наказав герцогу Бофорту незабаром після цього повернутися до Франції. Через епідемію чуми в Тулоні не змогло прибути підкріплення, і французькі війська не змогли утримати захоплені позиції. Вони зруйнували форт і відпливли назад до Франції. Через чуму їм наказали ізолюватися, а їхній корабель розбився і затонув. З усіх чоловіків вижило лише 24 - решта або потонули, або померли від голоду

1482 *...страждати на самоті:* Незважаючи на п'ятьох позашлюбних дітей від Луїзи, король врешті-решт втратив до неї інтерес і почав зустрічатися з Атенаїсою. Спробувавши все можливе, щоб повернути прихильність Людовика, Луїза, принижена і зганьблена, повернулася до кармелітського монастиря, де прожила решту свого життя у великій побожності

1493 *Фрісландія:* Північна провінція Нідерландів

Зміст

CXL.....0758
CXLI.....0767
CXLII.....0770
CXLIII....0783
CXLIV.....0787
CXLV.....0791
CXLVI.....0795
CXLVII....0798
CXLVIII...0801
CXLIX.....0806
CL.....0811
CLI.....0817
CLII.....0825
CLIII.....0832
CLIV.....0836
CLV.....0839
CLVI.....0844
CLVII.....0848
CLVIII....0851
CLIX.....0855
CLX.....0863
CLXI.....0866
CLXII.....0871
CLXIII....0875
CLXIV.....0881
CLXV.....0884
CLXVI.....0889
CLXVII....0893
CLXVIII...0898
CLXIX.....0904
CLXX.....0909
CLXXI.....0912
CLXXII....0917
CLXXIII...0923
CLXXIV....0930
CLXXV.....0935
CLXXVI....0940
CLXXVII...0949
CLXXVIII..0956
CLXXIX....0959
CLXXX.....0970
CLXXXI....0977
CLXXXII...0983
CLXXXIII..0990
CLXXXIV...0996
CLXXXV....0999
CLXXXVI...1005
CLXXXVII..1008
CLXXXVIII.1014
CLXXXIX...1021
CXC.....1026
CXCI.....1030
CXCII.....1034
CXCIII....1039
CXCIV.....1045
CXCV.....1054
CXCVI.....1058
CXCVII....1064
CXCVIII...1069
CXCIX.....1073
CC.....1076
CCI.....1080
CCII.....1085
CCIII.....1090
CCIV.....1096
CCV.....1102
CCVI.....1107
CCVII.....1113
CCVIII....1136
CCIX.....1143
CCX.....1148
CCXI.....1157
CCXII.....1162
CCXIII....1167
CCXIV.....1173
CCXV.....1180
CCXVI.....1186
CCXVII....1192
CCXVIII...1194
CCXIX.....1198
CCXX.....1201
CCXXI.....1211
CCXXII....1215
CCXXIII...1220
CCXXIV....1227
CCXXV.....1231
CCXXVI....1242
CCXXVII...1248
CCXXVIII..1261
CCXXIX....1267
CCXXX.....1273
CCXXXI....1281
CCXXXII...1285
CCXXXIII..1289
CCXXXIV...1296
CCXXXV....1302
CCXXXVI...1306
CCXXXVII..1311
CCXXXVIII.1317
CCXXXIX...1324
CCXL.....1333
CCXLI.....1339
CCXLII....1346
CCXLIII...1351
CCXLIV....1357
CCXLV.....1362
CCXLVI....1369
CCXLVII...1375
CCXLVIII..1382
CCXLIX....1390
CCL.....1399
CCLI.....1401
CCLII.....1404
CCLIII....1409
CCLIV.....1414
CCLV.....1420
CCLVI.....1425
CCLVII....1430
CCLVIII...1435
CCLIX.....1440
CCLX.....1447
CCLXI.....1452
CCLXII....1456
CCLXIII...1460
CCLXIV....1464
CCLXV.....1468
CCLXVI....1472